ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ

ՊԱՏՄԱԳԻՐՔ ՀԱՅՈՑ

Ի ԼՈՅՍ ԱԾԵԱԼ

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ՁԵՌԱԳՐԱՑ

Ի ՁԵՌՆ

Գ. ՏԷՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ, ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ, ՍՏ. ԿԱՆԱՅԵԱՆՑ, Մ. ԱԲԵՂԵԱՆ,
Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ԵՒ ԱՅԼՈՑ

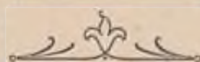
ԸՆԴ ՎԵՐԱԿԱՑՈՒԹԵԱՄԲ

Ս Տ. Մ Ա Լ Խ Ա Ս Ե Ա Ն Ց

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ. ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ.

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՄԱՄՆԱԺՈՂՈՎ.

ԷՋՄԻԱԾԻՆ—ՏՓՂԻՍ.

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

Մ. ԱԲԵՂԵԱՆ ԵՒ Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ.

ԾԱԽԻՒՔ ՏԵԱՌՆ ՍՈՒՔԻԱՍԱՑ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՊԱՐԶԵԱՆՑ.

Տ Փ Ղ Ի Ս
ԱՐԱԳԱՏԻՊ ՄՆԱՑԱԿԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ
ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՓՈՂՈՑ, 3.
1913.

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

I.

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՏՊԱԳԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ.

1. Առաջին տպագիր, Ամստերդամ, 1695 թ.=*t*: *2.* Երկրորդ տպագիր, Լոնդոն, 1736 թ.—*w*: Թոմաս Վանանդեցու բաղդատած ընթերցուածները=*w'*: Երրորդ տպագիր, Վենետիկ, 1752 թ. *3.* Չորրորդ տպագիր, Վենետիկ, 1827: Հինգերորդ տպագիր, հայ-ֆրանս. հրատ., Վենետիկ 1841: Վեցերորդ տպագիր, հայ-ֆրանս., Պարիզ 1845. Եօթներորդ տպագիր, Վենետիկ, 1843: Վենետկի «վեց անթերի օրինակներից» բաղդատութիւնը: *4.* Ութերորդ տպ., Վենետիկ, 1865: Իններորդ տպ., Թիֆլիս, 1881 թ.=Վ: *5.* Տասներորդ տպ., Վենետիկ 1881 թ.=*x*: Տասնումեկերորդ տպ., Թիֆլիս, 1910 թ.: *6.* Տպագիրների նշանակութիւնը ձեռագրական տեսակէտից: *7.* Կարենեանցի բաղդատութիւնները երկու ձեռագրի, Թիֆլիս, 1858 թ.: Երկրորդ ձեռագիրը=կ²: Ն. Մառի եւ Գ. Տ.-Մկրտչեանի բաղդատութիւնը:

8. Խորենացու օրինակների երկու մեծ խմբերը. Ա=Ամստերդամի օրինակի խումբ. Տ=Վենետկի, սովորական Տպագրի խումբ: *9.* Խ=Խառնուրդ խմբի օրինակներ:

10. Ա խմբի Ձեռագրներ: *a* Ձ-ր: *11. b* Ձ-ր: *12. c* Ձ-ր: *13. d* Ձ-ր: *14. e.* Ձ-ր: *15. f* Ձ-ր: *16.* Լայպցիգի Ձ-ր=Լ: *17.* Ա խմբի ուրիշ օրինակներ: *18. Տ խմբի Ձեռագրներ*: *n* Ձ-ր: *19. o* Ձ-ր: *20. p* Ձ-ր: *21. q* Ձ-ր. *22 r* Ձ-ր: *23. s* Ձ-ր: *24.* Տ խմբի ուրիշ օրինակներ: *25. Խ. խմբի Ձեռագրներ*: *g* Ձ-ր: *26. h* Ձ-ր: *27. i* Ձ-ր: *28. k* Ձ-ր: *29. l* հնագոյն Ձ-ր, Խ խմբի օրինակների մայրը: *30. m* Ձ-ր. *31.* կ¹ Ձ-ր: *32. y* Ձ-ր: *33.* Աղթամարի Ձ-ր=Հ. *34.* Խ խմբին պատկանող ուրիշ օրինակներ: Պետերբուրգի Ձ-ր=*z*. *35.* Խ խմբի Ձ-ների ծագումը: *36.* Վենետկի այժմեան հինգ Ձ-ները: *37.* Վենետկի բաղդատուած օրինակները, երկուսն' Ա խմբի, մէկը' Խ խմբի: 1843-ի տպագրի մէջ յիշուած երեք, եւ յետագայում ձեռք բերուած երկու Ձ-ները: *38.* Վենետկի այժմեան հինգ Ձ-ների ո՛ր խմբին պատկանելը: *39.* Երկրորդական խմբակցութիւններ: Խմբակցութեան փորձեր: *40.* Ա խմբի Ձ-ների երկրորդական խմբակցութեան պատկեր: *41.* Տ խմբի Ձ-ների երկրորդական խմբակցութիւն:

42. Բոլոր օրինակների խմբակցութեան ընդհանուր պատկերը: *43.* Ա եւ Տ խմբերի ծագման խնդիրը: Յովհաննէս կաթողիկոսի ձեռքին եղած օրինակը: *44.* Ուրիշ Ձ-ներ: *45.* Մեր համեմատութեան եղանակն եւ ուրիշ հանգամանքներ:

ՏՊԱԳԻՐՆԵՐ ԵՒ ՏՊԱԳՐՈՒԱԾ ԸՆԹԵՐՑՈՒԱԾՆԵՐ

1. *Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան առաջին տպագրութիւնն եղել է Ամստերդամում 1695 թուին։ Այս հրատարակութիւնն ունի հետեւեալ ճակատը. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան յօրինեցեալ ի Մովսիսէ Խորենացւոյ յեռամեծ վարդապետէ և յոգներախտ Քերթողահօրէ, ի խնդրոյ Պայազատապետի Սահակայ Բագրատունւոյ... ի լոյս ածեալ տպիւք և ծախիւք Թովմայ Վանանդեցւոյ, վեհափայլի եպիսկոպոսի և բազմաջան վարդապետի։ Ի հայրապետութեան սրբոյ Էջմիածնի Տեառն Նահապետի ամենայն Հայոց կաթուղիկոսի։ Յամի մարդեղութեան բանին 1695, Յամստէլօդամի»։*

Յառաջաբանից, որ կոչւում է «Առ ամենայն ընթերցողս Հայաստանեայց», կարևոր եմ համարում դնել հետեւեալը. «Բազմավարժից և հմտագունից հարց և եղբարց ուսումնասիրաց բացայայտութիւն սակաւուք սակս առաջի կացելոյ գրոյս առնս մեծի Մօսէսի Խորենացւոյ, զորոյ զգտանելն ամենայն ուրեք սուղ և պակաս... ուստի և իմ նայելով յայսպիսի աղէտ անբերելի բարուք վարկայ տպագրել թուղթ նուագիւք, վասն անձեռնտու գոլոյ տեղւոյս... Ուստի ես անպիտան... Թովմաս ծառայ ծառայից Աստուծոյ, ի վայելուչ քաղաքէ Վանանդու Գողթնեաց, ձեռնամուխ եղեալ տպեցի զգեղեցկաշար պատմութիւնս»...

Յառաջաբանի վերջում կայ հետեւեալ ոտանաւորը.

«Ընծայէ ծաղիկ բերկրութեան
Ցանկալի ազգին Արամեան
Եռամեծն Վանանդեան
Թովմաս Նուրիջանեան։
Սորին մօրեղբօր որդի
Ես Մատթէոս շարեցի»։

Անվերնագիր մի վերջաբանի մէջ տպուած է։ «Ես... Թովմաս եպիսկոպոս, ի գաւառէ Գողթնեաց ի մանէ Վանանդու, տպագրական հրամանաւորութեամբ անցի ի կալուածս Եւրոպէու, և մեծաջան աշխատութեամբ փութացայ ժամանել ի գեղեցկագիր... քաղաքն յԱմստրդամ, առ ի յօրինել և հոգալ զրոմ գործիան տպագրութեան և գտախտակն պղնձեաց վասն փորագրելոյ զգիրս համայնց գաւառաց, զորս երկամբք բազմօք և յոգնակի ծախիւք կատարեցաք ընդ Մատթէոսի, որ է որդի եղբօր մօր իմոյ, զոր նախ յղեցի ի նոյն քաղաք, սակս պատրաստելոյ զպարագայս առաջիկայ գործոց մերոց, և զկնի կազմելոյ և յօրինելոյ զոր պարտն էր և պատեհ, հաճեցայ տպել զՎիպագրութիւն բազմերախտ առն Մօսիսի Քերթողահօրն, իբր առաջին պտուղ երախտեաց իմոց աշխատութեանց, և իմովք ծախիւք... Եթէ գտանիցի ի սմա սխալումն ինչ, ներել մաղթեմ. զի ոչ հաւանութեամբ մերով եղան այնո-

քիկ, այլ յօրինակէն լեալ ընկալջիք. զի զմի՝ միայն ունէաք օրինակ, եւ այն նօտր գրով եւ. վասն որոյ կարեկցութեան սիրով հայցեմ ներել մեզ... Նաև յիշել մաղթեմ զհարազատ և զձեռնասուն գործակալս իմ զՄատթէոս զկատարեալ հմուտն յարուեստ տպագրութեան, որ է որդի եղբօր մօր իմոյ, և զեղբօր որդի իմ զՂուկաս փիլիսոփա, որ է վարժ զանազան լեզուաց»։

Այս հրատարակութիւնը, ինչպէս մէջ բերած հատուածից երևում է, կատարուել է մի նոտրագիր օրինակից, որի թուականը չի յիշատակւում։ Հրատարակիչը յայտնում է, թէ իր կողմից փոփոխութիւն չէ մտցրել բնագրի մէջ. և մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնը ուրիշ օրինակների հետ՝ ցոյց է տալիս, որ Խորենացու անդրանիկ տպագրութիւնը, որ և մեր հին պատմագիրների տպագրութեան մէջ անդրանիկն է՝ եղել է ճշտութեամբ։ Յատուկ անունների մէջ սակայն, ինչպէս երևում է, երբեմն չէ հետևած ձեռագրին. Տաչիտոս, Լիչինոս, Զիչիլիա, Զէլէնտինոս, Եփեսոս, Կեփաղիոն, Հեփեստոս, Դիոկլեցիանոս, Սամիրամ և այլն ձևերն անշուշտ ձեռագրից չեն ծագում։ Բացի այդ՝ պէտք է կարծել, որ տպագրողը որոշ փոփոխութիւններ մտցրել է նաև գլխակարգութիւնների մէջ։ Ա. գրքի Ա. գլուխը, որ վերնագիր ունի «Մովսէս Խորենացի Իսահակայ Բագրատունւոյ խնդալ», գլխակարգութիւնից դուրս է ձգած։ Բ. գլուխը վերնագիր ունի՝ «Հատոր առաջին Պրակ ա. 1». Գ. գլխի համար դրած է «Պրակ բ. 2», և այսպէս շարունակաբար։ Նոյն ձևով «Պրակ ա. 1, Պրակ բ. 2» և այլն, վերնագիրներ ունին նաև Բ. և Գ. գրքերի գլուխները։

Ամբողջ գիրքը չունի գլխակարգութեան ցանկերը. միայն գրքի վերջում, անվերնագիր յիշատակարանից առաջ, դրուած է, երևի, արտագրողի յօրինած, մի այբբենական «Համառօտ ցանկ և ցուցակ իրաց գլխաւորաց, որք պարունակին յայսմ գրքոջ Պատմութեան։ Թիւքն ցանկոյս զթղթահամարն ցուցանեն»։

Ամեն մի հատորի սկզբում կան մի մի խորհրդաւոր պատկերներ, որոնք ձեռագրից չեն ծագում հաւատաբար. բայց կան ձեռագիրներ, որոնք նոյն տեղում ունին պատկերներ։ Գրքի նկարագրի համար կարևոր է յիշատակել և այն, որ ճակատից յետոյ յաջորդ թերթի առաջին երեսին կայ քսան տող ութ վանկանի ոտանաւոր Մ. Խորենացու և իր Պատմութեան վրայ, «Թորգոմազնեայս այր պատուական» և այլն։ Նոյնպիսի ոտանաւորներ կան նաև Բ. հատորի սկզբում (12 տող) և վերջում (10 տող) և Գ. հատորի վերջում։ Այս ոտանաւորները, բացի առաջինից, կարող են և հրատարակչինը չլինել, այլ ձեռագրից ծագած լինել թեթև փոփոխութիւններով։ Վերջին ոտանաւորի համար հաստատ կարելի է ասել, որ ձեռագրից է ծագում, քանի որ նոյնը անփոփոխ եղել է և Կարենեանի ունեցած երկրորդ ձեռագրի մէջ (տես ներքևը § 7)։ Այդ ոտանաւորն է—

«Երրեակ հատածք սոյն մատենի վիպագրութեան
է Մովսիսի Խորենացւոյ գերալրական,
Յորս և պատմէ զգործոց քաջաց մեր նախնական
առ ի Նոյէ սերունդք զարմից Յաբեթական։

Որք տէրութեամբ ընկին Հայկայ գաշխարհս կալան,
մինչև ց'Արշակ արքայ հզօր Պարթևական.
Որդի ըղհայր փոխանակեալ հետևական,
բարեբախտեալ թողին զանուն յաղթողական»։

Այս առաջին տպագրութիւնը ներկայ հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է լ տառով։

2. Երկրորդ տպագրութիւնն եղել է Վիստոն եղբայրների ձեռով 1736 թուին Լոնդոնում։ Վերնագիրն է՝ «Մովսիսի Խորենացւոյ պատմութիւն և աշխարհագրութիւն»։ Պատմութիւնից յետոյ տպուած է. «Աշխարհացոյց Մովսիսի Խորենացւոյ» և ապա, իբրև յաւելուած, «Թուղթ Կորիւնթացւոց առ Պօղոս առաքեալն»։ Երեքն էլ հայերէն բնագրի հետ զոյգ ունին լատիներէն թարգմանութիւնները, բազմաթիւ ծանօթութիւններով։

Հայոց պատմութեան այս հրատարակութիւնն արտատպութիւն է Ամստերդամի տպագրից, որն այս երկրորդ հրատարակիչները սխալաշատ են համարում, մէկ՝ նրա համար, որ խօսքի կազմութիւնը յաճախ այնպիսի է, որ անհեթեթութիւններ է առաջ բերում, մէկէլ՝ որ արենլագէտ Լա-Կրոզը հաղորդել է նրանց, թէ ինքը բնագիրը բաղդատելով Լայպցիգի գրադարանում գտնուած մի ձեռագրի հետ՝ մի քանի տարբեր ընթերցուածներ է գտել։ Հրատարակիչները սակայն չեն կարողացել Լա-Կրոզի նկատողութիւններն աչքի առաջ ունենալ և ոչ Լայպցիգի օրինակի տարբեր ընթերցուածները ձեռք բերել։ Այս պակասութիւնը լրացրել է մասամբ Շրեօդերը, հաղորդելով նրանց շատ ուղղումներ, որ Թոմաս Վանանդեցին, իւր Խորենացու հրատարակութիւնից յետոյ, արել է մասամբ, ինչպէս կարծում են, իբրև ենթադրութիւններ, մասամբ օգտուելով մի ուրիշ ձեռագրից։

Թոմաս եպիսկոպոսի նշանակած ընթերցուածներն անհ այս երկրորդ հրատարակիչները մէջ են բերում, իբրև ծանօթութիւն դնելով տակին, կամ թէ այդ ընթերցուածներից օգտւում են բնագիրն ուղղելու համար, և այն ժամանակ Ամստերդամի տպագրի ընթերցուածները դնում են իբրև ծանօթութիւն։ Ձեռագրական տարբեր ընթերցուածները հասնում են մինչև Բ. գրքի ԶԵ, մեր այս հրատարակութեամբ ԶԹ. գլուխը, իսկ Գ. գրքից ընթերցուածներ կան միայն ԿԲ («Ի վարդապետսն, յինքն» եւյլն) գլխի համար։

Երկրորդ տպագրութիւնը մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է ա տառով, իսկ Թոմաս Վանանդեցու ձեռագրական ընթերցուածները ա[1] ձևով։

Երրորդ տպագրութիւնն եղել է Վենետիկում 1752 թ.։ Այս հրատարակութիւնը մեր ձեռը չի ընկած. ըստ Միհրան Գ.* Տ. Մկրտչեանի (Հայկականք, Վաղարշապատ 1894 եր. 41, նոյն և 1894 թ. «Արարատի» մէջ) արտատպութիւն է 1695 թուի առաջին տպագրութեան։ Հ. Ա. Ղազիկեանի «Հայկական Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան» գրքից կարելի ենք համարում դնել հետևեալը։ Գրքի վերնագիրն է. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան յօրինեալ ի Մովսիսէ Խորենացւոյ Յեսամեծ Վարդապետէ, և Յոգներախտ

Քերթողահօրէ. Ի խնդրոյ Պայազատապետի Սահակայ Բագրատունւոյ։ Տպագրեցեալ երկասիրութեամբ Սարգսի վարդապետի և Արքեպիսկոպոսի Կոստանդնուպօլսեցւոյ... Յամի տեառն 1752, ի մայիսի 12։ Ի Վէնէտիկ...։ Ցառաջաբանի մէջ ասուած է «...Կամեցաք ի միասին տպել և զհամառօտ Աշխարհացոյցն՝ արարեալ... Մովսիսի Խորենացւոյ... Եւ յաղագս չունելոյ մեր աստ զձեռագիր զաղափար, միայն ի Ցամանեւօղամ՝ տպագրեցելոյն օրինակեցաք...»։

3. *Չորրորդ տպագրությունն* եղել է Վենետիկում 1827 թուին, «Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութիւն Հայոց» վերնագրով։ Սա Մխիթարեան փոքրադիր տպագրութիւն է, պատկերազարդ ճակատով։ Ազդից իմանում ենք, որ տպագրութիւնը կատարուել է չորս Ձ-րի բաղդատութեամբ (ՉԾԲ, ՌՃԻ, ՌՃԼԲ Թ. և մինը անթուական), հետեւելով «բազմաց» ընթերցուածներին։ Սակայն երբեմն, երբ աղաւաղութեան կասկած է եղել կամ Ձ-ները երկպառակ են եղել՝ հրատարակիչներն հետևել են ընտրութեամբ մի կամ երկու Ձ-րի, միւսների ընթերցուածներից կարևորներն ու պիտանիները զետեղելով գրքի վերջում. (Այլ ընթերցուածք, եր. 557—565)։ Այս տպագրութիւնը ուշ համնելով մեր ձեռքը՝ հնար չունեցանք բաղդատելու միւս տպագրութիւնների հետ և նրա մասին հաշիւ տալու։

Հինգերորդ տպագրություն, հայ բնագիրը և ֆրանս. թարգմ. Ֆլորիվալ. Վենետիկ 1841 թուին։

Վեցերորդ տպագրություն Ֆլորիվալ երկր. անգամ. Պարիզ 1845։

Եօթներորդ տպագրությունն եղել է դարձեալ Վենետիկում 1843 թուին, «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք» ընդհանուր վերնագրի տակ, որի մէջ մտնում են՝ Պատմութիւն Հայոց, Թուղթք, Պատմութիւն Հռիփսիմեանց և ճառք, Ցաղագս Պիտոյից և Աշխարհացոյց։ «Զեկուցումից» բերում ենք մեզ կարևորը. «Պատմութեանն Հայոց *օրինակք անթերի վեց* էին, և հատուածք այլ և այլ ի ճառընտիրս, և թուական գրութեան նոցին ՉԾԲ. ՌՃԹ. ՌՃԻ. ՌՃԼԲ», ուրեմն փրկչի 1303, 1660, 1671 և 1683 թուականները։ Մինչդեռ Աշխարհացոյցի համար յայտնած է, թէ «ի համեմատութենէ վեցից գրչագիր օրինակացս ընտրեալ զհարազատ ընթերցուածն ուր բազումք միաբանէին և կամ ընտիրքն և հինք, զայլս ի կարևորաց խնամով ի ստորև ամփոփեցաք», — Հայոց պատմութեան համար ոչինչ չկայ ասած։ Մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնից երևում է, որ հետևել են ընդհանրապէս մի ձեռագրի, բայց և, ինչպէս կարծում եմ, երբեմն լսելեայն ուղղումներ են մտցրել ուրիշ օրինակներից։

Այս տպագրութիւնն այն մեծ առաւելութիւնն ունի, որ միւս օրինակների տարբեր ընթերցուածները—ոչ բոլորը, այլ կարևոր համարուածները—ներքևում դրուած են իբրև ծանօթութիւն անորոշ ձևերով՝ «մի օրինակ, երկու օրինակ, այլք, այլ օրինակ, ամենայն օրինակք» ևն։ Մեր այս հրատարակութեան մէջ մեծ մասամբ առնուած են այդ ընթերցուածները ծանօթութիւնների մէջ վ, վ^{2}, վ^{3}, վվ, ձևերով, որ նշանակում են՝ Վենետիկի մի օրինակ, երկու օրինակ,... բոլոր օրինակները։

Տաշեանը յիշում է մի տպագրութիւն եւ Վենետկում 1849 թ.(?)։ Այս տպագրութիւնը մենք չենք տեսած։ Ղազիկեանը չունի։

4. *Ութերորդ տպագրութիւնը* եղել է դարձեալ Վենետկում 1865 թուին։ Դա նոյն տեղի 1843 թ. «Մատենագրութիւնք»-ի անփոփոխ արտատպութիւն է, «Ջեկուցումով» և ծանօթութիւններով հանդերձ։

Վենետկի այս հրատարակութիւնից արտատպուած է Հայոց Պատմութեան *իններորդ տպագրութիւնը* Թիֆլիսում 1881 թուականին, առանց ընթերցուածների։ Այս վերջին տպագրութիւնը, իբրև իր ժամանակին մի մատչելի հրատարակութիւն, ձեռի տակ ենք ունեցել մեր կատարած համեմատութիւնների ժամանակ։ Մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ դա նշանակուած է Վ տառով, իբրև Վենետկի տպագիր, որ և Խորենացու Հայոց Պատմութեան ամենից շատ տարածուած ու յայտնի օրինակն է, մի քանի անգամ տպագրուած լինելով Վենետկում և Թիֆլիսում։

5. *Տասներորդ տպագրութիւնն* եղել է Վենետկում 1881 թ.։ Այս փոքրադիր հրատարակութեան առաջին երեսին դրած է նոյն տեղի 1827 թ. փոքրադիր տպագրի ճակատը պատկերով հանդերձ. սակայն այս տպագրութիւնն անփոփոխ արտատպութիւն չէ նախորդ տպագիրներից։ Յառաջաբանից գնում ենք կարևորը. «Այս և եթ է խտիր ընդ այս հրատարակութիւն և ընդ առաջինան, զի յայսմ՝ առաջնորդ կալաք այլ ևմն օրինակ ձեռագրի, կամ լաւ ես ասացից՝ ուրեք ուրեք փոփոխութիւնս մուծաք ըստ այլում օրինակի, որ ընտրելագոյն եւ թուեցաւ մեզ»։ Մեր արած մանրամասն համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ այս հրատարակութիւնը, որ մեր ծանօթութիւնների մէջ նշանակած է x տառով, իսկապէս Վենետկի սովորական տպագիրն է, միայն տեղ տեղ բնագրի մէջ մտցրած են ուրիշ ձեռագրի ընթերցուածներ։

Տաշեանն ունի մի տպագրութիւն Վենետ. 1880. թւում է տպագրական վրիպակ, փոխանակ 1881։

Տասնումէկերորդ տպագրութիւնն եղել է Թիֆլիսում 1910 թ. սա արտատպութիւն է նոյն տեղի 1881 թուականի տպագրի։

6. Խորենացու Հայոց Պատմութեան մեզ ծանօթ տպագրութիւնները վերևում դրած տասնումէկն են։ Դրանց նշանակութիւնը ձեռագրական տեսակէտից, չհաշուած իբրև ծանօթութիւն դրուած ընթերցուածները՝ շատ մեծ չէ. հրատարակիչները մեծ մասամբ արտատպել են կամ Ամստերդամի (t), կամ Վենետկի (Վ) տպ.։ Վենետկի 1849 (?) թ. տպագրութեան համար միայն չենք կարող այդ հաստատ ասել։ Այս հրատարակութիւնների մէջ սակայն կան *վեց ձեռագրի ընթերցուածներ*, մի ձեռագրինը (w^1) Լոնդոնի տպագրութեան մէջ, միւս հնգինը Վենետկի 1843 թ. (նոյն և 1865 թ.) տպագրի մէջ. այս վերջինների մէջ պիտի հաշուել և Վենետկի 1881 թ. հրատարակութեան մէջ կատարած ուղղումներն «ըստ այլում օրինակի»։ Բոլոր տպագիրներն իրենց ընթերցուածներով ուրեմն ունին *ութ ձեռագրի* նշանակութիւն։

7. Բացի վերոյիշեալներից մեր այս հրատարակութեան համար ի նկատի ենք ունեցել նաև ուրիշ երկու ձեռագրի ընթերցուածները, որ հրատարակուած են Թիֆլիսում 1858 թուին. «Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսիսի Խորենացւոյ տպագրելոյն ի Վենետիկ ընդ երկուց ձեռագրաց. երկասիրութիւն Յակովբայ վարժապետի Կարենեանց»։ Այս բաղդատութիւնը եղել է Վենետիկի 1843 թ. տպագրի հետ, ուրեմն սովորական (Վ) օրինակի հետ։

Այդ ձեռագիրներից երկրորդը յայտնի չէ թէ այժմ որտեղ է, նոյնպէս յայտնի չէր և առաջին ձեռագրի որտեղ լինելը. բայց այս աշխատութիւնն արդէն պատրաստ էր, որ Ստ. Կանայեանից ստացայ Արգար Յովհաննիսեանի մի ձեռագիրը, որ պիտի տրուէր Էջմիածնի գրադարանին, և յայտնուեց որ այդ ձեռագիրը Կարենեանցի բաղդատած առաջին ձեռագիրն է, որ մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է Կ¹ ձևով։ Որովհետև այս ձեռագիրն այժմ յայտնի է, ուստի այստեղ այլ ևս չեմ դնում Կարենեանցի նկարագիրը. դրա նկարագիրը կը տրուի ձեռագիրների շարքի մէջ։

Երկրորդ ձեռագիրը, որ մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է Կ² ձևով, այսպէս է նկարագրում Կարենեանցը։ «Գրքի երկայնութիւնն է մի թիզ և երեք մատնաչափ, լայնութիւնը մի թիզ, թանձրութիւնը երեք մատնաչափ. մի միայն Խորենացւոյ Հայոց պատմութիւնն է... գրչութիւնն ընտիր բոլորգրով, սկզբից մինչև վերջը մի ձեռով և համարեա թէ մի գրչով է գրած. առաջին գլխոյ առաջին և չորրորդ թղթերը պատուական բարակ և սպիտակ մագաղաթ են, մնացեալքը դեղնագոյն բամբակեայ թուղթ... բոլոր գիրքն է 432 երես. միայն մի թուղթ հանած կամ ընկած է»։

Կարենեանցն իբրև յիշատակարան բերում է ամենից առաջ տասներկու տող մի ոտանաւոր, որի առաջին ութ տողը բոլորովին նման ձևով կայ և Ամստերդամի (t) տպագրի մէջ Գ. գրքի վերջում և որ դրուեցաւ վերևում (§ 1)։ Այդ ութ տողերին Զ-րի մէջ յաջորդում են հետևեալ չորս տողերը, որ Թոմաս Վանանդեցին իր տպագրութեան մէջ դնելը, թէկուզ «Մովսէս» անունը «Թոմաս» դարձնելով, անյարմար է համարել.

«Սոյն մատենի եղէ ստացօղ ըստ փափագման
պիտակ անուն Մովսէս ի դասս ուսուցչական.
Առ ի զբօսանս մտաց իմոց զուարճական
և յետ մեր որք գայս վայելեն ունականն»։

Ապա գալիս է հետևեալը. «Յամի հազար երրորդի հարիւր երրորդի և քսան երրորդի թուականութեան հայկայինս տոհմի (=փրկչ. 1671 թ.)։ Ես պիտակ անուն Մովսէս, հուսկ վերջինս ի խումբս ուսումնականաց և երկրորդս ի պարս քարոզչաց։ Ստացայ զգիրս պատմութեանց Մովսիսի Խորենացւոյ... Բայց օրինակ և նախադաղափար յորմէ ածանցեցաւ սոյն այս մատեան, գտաւ հնագոյն գծագրութեամբ եղեալ յաղագս Ներսեսի Լամբրոնացւոյ արք Եպիսկոպոսի սրբոյ՝ Տարսոնի քաղաքի՝ զոր և ընտրեալ մեր՝ օրինակել տուաք ուրումն գրչի, և սրբագրեցաք

ըստ կարի մերում, սակս առ ուրեք ուրեք տարածանելոյ»... Ապա կան երկու ուրիշ յիշատակարաններ. «ընդ որս և զիս Յովհաննէս ապաշաւոր վեհիս մեծի՝ սակաւ աշխատող և կազմօղ այս մատենի յիշեսջիք հանդերձ ծնողօք»։ «Զվերջին ստացող սորին պաշտելի վերոյգրելոց Տեառն Մովսիսի, լոկ անուն Մեսրոպս յիշել մաղթեմ... որ և զկնի մահուան սորին ստացողի առաջնոյ, բազում փափագանօք ստացայ զսա ի հալալ արդեանց իմոց, և յետ սուղ ինչ ժամանակաց եսու... ի դուռն սրբոյ Առաքելոյն Թումայի։ Եւ ի ձեռն Տեառն բազմաշխատ և քրտնաջան Յովհաննու քաջահանճար բարունեաց պետի զոր և ներ յայսպիսում վշտաշատ ժամանակի շինեաց զեկեղեցիս զանկակատանոմբ հանդերձ, որում և յամենայն տեղեաց ամենայն ոք ընծայաբերք լինէին նորաշէն եկեղեցեացս, որ և ես նուաստ... Մեսրոպ յետնեալ ամենից աշակերտ Տեառն Յովհաննու... բարունւոյ... արկի զսա ի գանձանակ Տեառն... իւրոյ... ընծայ նորաշէն եկեղեցւոյս... Եւ այս եղև ի թուականութեանս հայոց ՌՃԽԳ (=փրկչ. 1694)։

Այս ձեռագիրը, Կարենեանցի ասելով, պատկանել է Թիֆլիսի Սուրբ Կարապետ եկեղեցու Տէր Յակոբեան Խաչատուր ծերունի աւագ քահանային, որի պապերն են յիշատակ տուած եղել Թոմայ առաքեալի վանքին, բայց Նադիր շահի գալու ժամանակ հետները բերել են Թիֆլիս։ Յետագայում սոյն Զ-րն անցել է Գիւտ քահանայ Աղանեանցին, որ տուել է Թիֆլիսեցի Միքայէլ Թամամշեանին, և վերջինիս մահից յետոյ, Տ. Գիւտի ասելով, մնացել է նրա ժառանգների մօտ։

Կարենեանցը երկու Զ-րի էլ բաղդատութիւնը լրիւ չէ արել, այլ բերել է «միայն այն զանազանութիւնքը, որոնք մտքին փոփոխութիւն կը տան, տեղ տեղ ես այն բառերը և բառերը, որոնք քերականութեան ճիշտ կանոնները պահպանելուն ապացոյց կարեն լինել»։ Առաջին ձեռագրից (Կ¹) շատ աւելի քիչ ընթերցուածներ են բերուած, քան երկրորդից (Կ²)։

Բացի վերևում դրածից՝ Ն. Մառի և Գ. Տ.-Մկրտչեանի ձեռով համեմատած և Մառից հրատարակուած են նաև մի ուրիշ ձեռագրի (Սանահնի օրինակ) ընթերցուածները։ Այս մասին սակայն յետոյ, քանի որ այս Զ-րն ևս (=Է Զ-ր) այժմ Էջմիածնի Մատենադարանում է, և մենք էլ նոյնն ունեցել ենք ձեռի տակ։

Զ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր.

8. Ձեռագիրների նկարագրից առաջ՝ յարմար եմ համարում դնել այստեղ մեր եզրակացութիւնը Զ-ների մեծ խմբերի մասին։

Մեր բանեցրած տպագիրները, տպագրուած ընթերցուածներն և բուն ձեռագիրները, ինչպէս մանրամասն համեմատութիւնից երևում է՝ բաժանւում են երկու մեծ խմբի, որ նշանակել ենք Ա և Տ տառերով, իբրև Անտիպի և Տպագրի խմբեր։ Այսպէս կոչել էինք, կարծելով թէ Ա խմբի Զ-ներից հրատարակութիւն չէ եղել. բայց գործի տպագրութեան սկզբում ձեռք բերելով Ամստերդամի և Լոնդոնի հրատարակութիւնները՝

գտանք որ Խորենացու Պատմութեան առաջին և երկրորդ տպագրութիւններն Ա. խմբին են պատկանում, որով և Ա. ու Տ կոչումներն անյարմար էին։ Տառերի փոփոխութիւն սակայն չուղեցինք անել, լաւ իմանալով որ այսպիսի աշխատանքի մէջ ամեն նոր արտագրութիւն և տառերի շրջում նորանոր սխալների պատճառ պիտի դառնար։ Ա. խմբի մէջ պէտք է հասկանալ ուրեմն Ամստերդամի անդրանիկ տպագրին պատկանող օրինակներ, իսկ Տ խմբի մէջ մտնում են այն օրինակները, որոնք պատկանում են Վենետկի սովորական դարձած Տպագրին։

Ա և Տ խմբերի բաժանման արտաքին նշաններից մէկն այն է, որ Բ. գրքի Է. և Ը. գլուխները Ա. խմբի բնագրի մէջ կազմում են մի մեծ գլուխ կամ, ինչպէս Խորենացին ասում է նոյն գլխի սկզբում՝ «Դրուագ մեծ», որի ընդհանուր վերնագիրն է «Յօրինուած թագաւորութեանն և թէ ուստի զնախարարութիւնսն կարգեաց. որպէս և զկարգ կենցաղավարել հրամայեաց». յաջորդ գլուխն է թէ ցանկի և թէ բնագրի մէջ «Յաղագս մերոյ Արշակայ առաջնոյ և նորին գործոց»։ Տ խմբի մէջ Ա. խմբի այս մեծ դրուագը բնագրում բաժանած է երկու գլխի, որ են՝ մի գլուխ նոյն վերնագրով որ ունի Ա. խմբի մեծ դրուագը՝ «Յօրինուած թագաւորութեանն» ևլն, և մի երկրորդ գլուխ վերնագրով՝ «Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց թագաւորին», և յաջորդ գլուխն է «Յաղագս մերոյ Արշակայ» ևլն։

Գլխակարգութեան այս տարբերութիւնը կայ Ա և Տ խմբերի բոլոր Ձ-ների բնագրի մէջ, գլխահամարները սակայն այս կամ այն Ձ-ների մէջ, թէ ցանկում և թէ բնագրում, երբեմն զանազան են. բայց դա Ձ-ների առանձնայատկութիւն է և ոչ խմբերի։ Արտագրողները յաճախ բաց են թողնում գլխահամարները կամ սխալ են նշանակում և սխալը շարունակւում է միւս գլուխների մէջ ևս։ Օրինակ՝ Բ. գրքի ցանկի մէջ af Ձ-ները բաց են թողել առաջին գլխի գլխահամարը. երկրորդ գլխի համարը a Ձ-ը նշանակել է ուղիղ՝ Բ., իսկ f Ձ-ը, որին միացած և d Ձ-ը, սխալը շարունակել է, այսինքն Բ. գլխի համարը գրել է Ա., երրորդ գլխինը Բ. ևլն., որով af Ձ-ները, որոնք Ա. խմբի մէջ են, Թ. գլխի համար ունին Է. փոխանակ Ը.-ի։ Բնագրի մէջ սակայն այսպէս ունի միայն d ձեռագիրը։ Հասկանալի է, որ Ա. և Տ. խմբերին պատկանելը որոշելու համար ոչ թէ գլխահամարը նկատի պիտի ունենալ, այլ գլխի վերնագիրը՝ «Երկրորդ թագաւորութեան լինել»...

Այս վերնագրով գլուխը Տ խմբի մէջ անպայման նախնական բնագրից չի գալիս. բայց մենք այս հրատարակութեան մէջ գլխակարգութիւնը պահեցինք ըստ Տ խմբի Ձ-ներին, որովհետև Վ (Վենետկի) տպագրով բազմաթիւ վկայութիւններ կան։ Թէ այդ գլուխն իր վերնագրով նոր է առաջացած՝ երևում է նախ նրանից, որ վերնագիրը չի համապատասխանում գլխի բովանդակութեանը, մինչդեռ նախորդ գլխի վերնագիրը, «Յօրինուած թագաւորութեանն»..., համապատասխան է Տ խմբի երկու գլխի բովանդակութեանն ևս միասին։ Բացի այդ՝ Տ խմբին պատկանող Ձ-ներից, որոնք ցանկեր ունին, lo Ձ-ները (l Ձ-րն այս մասում Տ խմբին է պատկանում) ցանկի մէջ դեռ չունին այդպիսի

վերնագրով գլուխ, մինչդեռ նոյն խմբին պատկանող n Ձ-իրը ցանկն ևս արդէն համեմատ է դարձրած փոխուած բնագրին. բայց այդ գլուխը ցանկի մէջ իր տեղումը չէ գրած, այլ մի առանձին նշանով աւելացրած է երեսի տակին։ Թէ յետագայում արտագրողները կարող էին ցանկը համեմատ դարձնել փոխուած բնագրին՝ դրա համար մի օրինակ ունինք k^1 Ձ-իրը, որ ծագում է l Ձ-րից. բայց մինչդեռ l-ի մէջ ցանկում չկայ այդ նոր գլուխը՝ k^1 Ձ-իրն ունի նոյնը։

Այսպէս ուրեմն յետագայում Բ. գլխի Ե գլուխը, «մեծ դրուագը», բաժանած են երկուսի, զուգէ առաջնորդուելով Խորենացու մի ուրիշ տեղում ասած խօսքից—«ի բազում ճառս կտորեցաք, զի մի երկայնութիւն բանից տաղտկութիւն ընթերցողացն լինիցի»։ Բայց այս բաժանումը կարող է և պատահաբար առաջացած լինել բնագրի մէջ, որին համապատասխան են դարձրել յետոյ և այս կամ այն Ձ-րի մէջ նաև ցանկի մէջ գլխակարգութիւնը։ Պատահական լինելը հաւանական եմ համարում այն պատճառով, որ S խմբի բոլոր Ձ-իրներն էլ, որոնք ունին «Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց թագաւորին» վերնագիրը՝ բնագրի մէջ չունին այս նոր գլխի սկզբի հետևեալ հատուածը. «Երկրորդ թագաւորութեանն լինէր ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց եղելոյ թագաւորի» (եր. 112 տ. 14—15). պէտք է կարծել, որ S խմբի Ձ-ների մայր Ձ-րի մէջ այս հատուածը մոռացմամբ չի գրուած եղել և ապա վերևում կամ լուսանցքում աւելացրած է եղել, բայց արտագրողներից ըմբռնուած է իբրև առանձին գլխի վերնագիր։ Այսպիսի ծագումով կարելի է բացատրել այն, որ Ձ-ների մի մասն այդ վերնագրի համար կամ գլխահամար չունին, կամ Ե են նշանակում, և որ S խմբի բոլոր Ձ-ների մէջ վերոյիշեալ հատուածը չկայ գլխի սկզբում բնագրի մէջ։ Վենետկի տպագիրը (Վ.) միայն ունի թէ գլխի վերնագիրը և թէ գլխի սկզբի պակասած հատուածը. պէտք է կարծել, որ այս օրինակի գրիչը զգալով բնագրի թերին՝ ինքն ուղղած լինի, այսինքն բնագրի մէջ նոյնն աւելացրած (տես նաև § 37)։

Բացի Բ. գրքի Ը գլխից՝ Ա և S խմբերին պատկանելը որոշելու համար իբրև մի յատկանիշ կարելի է առնել նաև հետևեալը։ Բ. գրքի ԼԱ և ԼԲ գլուխներն ևս («Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն», «Պատասխանի թղթոյն Աբգարու»...) չկան Ա խմբի Ձ-ների ցանկի մէջ. մինչդեռ S խմբի ցանկի մէջ կան, միայն դարձեալ տարբեր ձևով։ S խմբից Վ. տպագիրն և n Ձ-րն այդ երկու գլուխն էլ ունին ցանկում ԼԱ և ԼԲ գլխահամարներով, որով բոլոր գլուխների թիւը (Ը գլուխն էլ հետը) հասնում է մինչև ՂԲ (92), թէ ցանկի և թէ բնագրի մէջ. իսկ lo Ձ-ները ԼԱ և ԼԲ գլուխների վերնագիրներն ունին ցանկում, միայն առանց գլուխ հաշուելու և գլխահամարների, որով գլուխների թիւն է թէ ցանկի և թէ բնագրի մէջ ՁԹ (89), քանի որ դրանք Ը. գլուխն էլ չունին ցանկի մէջ։ S խմբից pqrs Ձ-ները ցանկ չունին. դրանց բնագրի մէջ գլուխների համարները տեղ տեղ խառնած են, բայց pq Ձ-ները ԼՁ գլխահամարի փոխանակ ունին ԼԳ և ապա յաջորդը ԼԴ են, իսկ rs Ձ-ներն ԼԴ գլխահամարի փոխանակ ունին ԼԱ, ապա յաջորդը ԼԲ են. որով և pqrs Ձ-ներն իրենց գլխահամարներով վերջը նոյնանում են lo

Ձ-ներին և ունին բոլոր գլուխների թիւը ՁԹ (89), ինչպէս որ Ղօ Ձ-ների մէջ։ Այս ցոյց է տալիս, որ Տ խմբի Ձ-ների մէջ նախ բնագրում առաջ են եկել ԼԱ և ԼԲ գլուխները, այսինքն թղթերի վերնագրերն առնուել են իբրև առանձին գլուխներ, ապա բնագրից անցել են նաև ցանկին և վերջը այս կամ այն Ձ-րի մէջ նոյն-իսկ առանձին գլխահամարների տակ նշանակուել։ Կ[1] Ձ-իրն այստեղ էլ տարբերւում է իր մայր Ղ Ձ-րից. նրա մէջ թէ ցանկում և թէ բնագրում առանձին ԼԱ և ԼԲ գլուխներ են այդ թղթերը, որով բոլոր գլուխների թիւն է ՂԲ (92)։

Ա և Տ խմբերի այս բաժանումն անհերքելի կերպով հաստատւում է մանրամասն համեմատութիւնից ստացած բազմաթիւ ընթերցուածների նոյնութեամբ, որ ցոյց է տալիս, թէ այս երկու խմբերի մայրերը տարբեր են եղել, մինչդեռ միևնոյն խմբին պատկանող Ձ-ները մի ընդհանուր մայր են ունեցել։ Կան ի հարկէ այս կամ այն Ձ-ներին կամ դրանցից փոքրիկ խմբերին յատուկ ընթերցուածներ էլ, որոնք բնականաբար ժամանակի ընթացքում առաջացած փոփոխութիւններ են։

9. Ա և Տ խմբերի խառնուրդ են կազմում մի շարք Ձ-ներ, որ նշանակել ենք Խ տառով, որոնց ընդհանուր մայրը Էջմիածնի գրադարանի հնագոյն Ձ-իրն է, որ մեր ծանօթութիւնների մէջ անուանուած է Ղ տառով։ Սրա հին մասը պատկանում է Ա խմբին, իսկ 1567 թուին նորոգուած մասն արտագրուած է Տ խմբի մի Ձ-րից. դրա համար և Խ խմբի Ձ-ների ընթերցուածները երբեմն Ա խմբի հետ են միանում, երբեմն Տ խմբի հետ։

Դրսի Ձ-ների այս Խ խմբին պատկանելը որոշելու համար՝ իբրև մի յատկանիշ կարելի է առնել այն, որ Բ. գրքի վերոյիշեալ Ը գլխի վերնագիրը («Երկրորդ թագաւորութեան լինել»...) կայ այս խմբի Ձ-ների բնագրի մէջ, որովհետև այդ մասը Տ խմբից է արտագրուած։ Բայց այսքանը միայն բաւական չէ. հարկաւոր է միաժամանակ Ա խմբին պատկանող մասից էլ մի յատկանիշ առնել. իբրև այդպիսին կարելի է բերել այն, որ Խ խմբի մայրը, Ղ Ձ-իրը, Գ. գրքի ցանկի վերջում, որ Ա խմբին է պատկանում, ունի մի յաւելուած—«Տաղք չափաւ յինք և ի Սահակ Բագրատունի», որ միայն այս խմբի յատկանիշն է։ Սակայն կան Ձ-ներ, ինչպէս ՊԿ[1], որոնք Ղ-ից են ծագում, բայց ցանկի վերջում չեն արտագրած այդ յաւելուածը. ուստի եթէ դրսի մի Ձ-իր ունի վերոյիշեալ Ը գլխի վերնագիրը, բայց չունի Գ. գրքի վերջում «Տաղք չափաւ»... յաւելուածը՝ կարող է և՛ Տ և՛ Խ խմբից լինել. հետևաբար այս երկու խմբից որին պատկանելը որոշելու համար պէտք է նկատի ունենալ Ղ Ձ-րին առանձնայատուկ մի քանի ընթերցուածներ Ա խմբին պատկանող մասից։ Ինչպէս են օրինակ՝ եր 76, տ. 8ծ. «գեղեցկաւք և բազմազունիւք զարդարեալ շատրուանաւք». որ Ա խումբն ունի «գեղեցկօք և բազմազունիւք յօրինեալ շատրուանօք», (կամ շատրուանովք), իսկ Տ խումբն ունի «գեղեցիկ և բազմադէոյն շատրուանօք զարդարեալ»։ Եր. 77, տ. 2 «Ի քրտան սաստկութեան յայսպիսույ եղեալ տագնապէ՝ փախեաւ», որ Ա խումբն ունի. «ի քրտան սաստկութեան յայսպիսում եղեալ վտանգէ՝ փախեաւ», իսկ Տ խումբն ունի.

«ի բրտան սատիկ վտանգի եղեալ (կամ ելեալ) փախեաւ»։ Այսպէս և եր. 77, տ. 9. եր. 78, տ. 2 (այնմ փխ. այժմ). եր. 79, տ. 7. 80, 5. 81, 17. 82, 5 (իբր հեղեալ). 82, 17. 83, 5. 83, 7. 84, 6 ևլն ևլն։

Խմբերի այս մեծ բաժանումից յետոյ՝ տեսնենք այժմ ամեն մի Ձ-իր առանձին, սկզբից դնելով այն տառերը, որոնցով նշանակուած են մեր համեմատութիւնների մէջ։ Սկզբում դրուած թուերն Էջմիածնի գրադարանի այժմեան թուահամարներն են ցոյց տալիս, իսկ փակագծում դրուածները Կարենեանցի տպագրուած ցուցակի համարներն են, ըստ Յ. Մանանդեանի հին և նոր թուահամարները դէմուդէմ դնելուն (Հանդէս Հայագիտութեան II, Bd. I. H. Marburg 1903)։

Ա (ԱՄՍՏԵՐԴԱՄԻ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

10. *a*. Էջմիածնի գրադ. № 1671 (Կար. ց. 1629)։ Մեծութիւն 28,5 ×20 հրդմ։ Կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, միասիւն։ Սկզբից հինգ թերթ առանց գրելու թողած։ Բովանդակութիւն—1) Տեառն Միխայիլի պատրիարքի ասորւոց համառօտ ժամանակաց գրոյցք քաղուածոյ արարեալ յոլովից պատմագրաց. 2) Վասն թագաւորացն Հայոց զոր կարգեաց Մովսէս Խորենացին.—մէջը նաև Բագրատունիք և Ռուբինեանք. վերջը մի ոտանաւոր, որի տողերի սկզբնատառերը կազմում են «Մովսէսի է սա». 3) Յաղագս աստիճանաց եկեղեցւոյ.... 4) Անանիայի Շիրակունւոյ համարակալի թիւք որչափութեանց հին կտակարանաց. 5) Սամուէլի քահանայի Յանեցւոյ Հաւաքմունք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ. 6) Պատմութիւն Հայրապետաց թէ որքան թիւ են Հռոմայեցւոց և ըն թագաւորացն. 7) Խրատք իմաստասիրաց պէս պէս. 8) Մովսէս Խորենացի Հայոց Պատմութիւն։

Խորենացին չունի վերնագիր և ոչ Ա գրքի ցանկը. սկզբից չորս թերթ մաքուր է թողած։ Սկսւում է «Զանազան խաղացմունս»... երեսի տակին նոտրագրով. «Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութիւն ժամանակաց և ազգիս Հայոց աշխարհիս»։ Ա. գրքի Ի գլխի («Համեմատութիւն ծննդաբանութեան...») վերնագրի տակին յիշատակւում է ստացող Մինաս վարդապետ առաջնորդն «յԵւդոկիոյ քաղաքիս» և գրութեան թիւը ՌՃԼԶ (=1687 թ.)։ Նոյնը յիշատակւում է նաև Բ. գրքի և սրա ցանկի վերջում։ Ընդարձակ յիշատակարան կայ գրքի վերջում։ «Յիշատակարան երից պատմագրացս Միխայիլի պատրիարքի Ասորւոց և Սամուէլի Յանեցւոյ և տեառն Մովսիսի Խորենացւոյ։ Փառք փառաւորեալ... և եղան երեքին գիրքս ի միում տփի հրամանաւ ստացողի սորին տէր Մինաս աստուածաբանի և մեծ րաբունւոյ Յամթեցւոյ՝ արհեպիսկոպոսի և վերատեսչի յԵւդոկիայ քաղաքի...։ ի թուահաշւութեանս հայկազուն սեռի ՌՃԼԶ (=1687) հոկտեմբերի երեք եղև սկիզբն գծութեան սորին... եղև աւարտումն գրոյս պատմութեան ի թվականիս հայոց ՌՃԼէ (=1668) յունուարի ԺԳ ձեռամբ Մկրտում... Զուղայեցւոյ ի Թոխաթ քաղաքի որ Թաղթիղալամ կոչեցեալ յեկեղեցին սրբոյն Սարգսի

առ ոտն տեառն իմոյ Մինաս վարդապետի, որ ստացաւ զգիրքս ի վայելումն անձին իւրոյ... և յետ աստեացս ելանելոյն ի մարմնոյն՝ մնալ յիշատակ ի դուռն սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի»։ Մինաս վարդապետի յիշատակութիւններ և նրա կնիքները կան գրքի մէջ շատ տեղերում։

11. Ն. էջմ. № 1672 (Կար. ց. 1630)։ Մեծ. 28,25×20 հրդմ. Թղթակազմ, Թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւնը նոյն է ինչ որ նախորդ a Զ-րինը, միայն մէջը կան նաև աւելի բաներ. 1) Միխայէլ Ասորի. 2) Ցաղագս քահանայական կարգաց. 3) Խրատք ժամակարգութեանց աղօթից և ծնրադրութեանց. 4) Վասն Թագաւորացն Հայոց.... 5) Ցաղագս սատիճանաց.... 6) Անանիայի Շիրակունւոյ.... 7) Սամուէլ Անեցի (վերջը մի փոքր տարբեր № 1671-ից). 8) Պատմ. Հայրապետաց.... 9) Վասն ժամանակաց գրոց ամացն յադամայ.... 10) Վասն կատարածի աւուր. 11) Ցաղագս կշռոց. 12) Առակաւորք Ղուկասու. 13) Հարցմունք զանազանք և պատասխանիք. 14) Թղթի առաջք կաթողիկոսի, վարդապետի, փիլիսոփայի, պարիարգի ևլն. 15) Եպիփանեա եպիսկոպոսի Կոստանդեա քաղաքի ասացեալ վասն երկոտասան ականց.... 16) Այս է պատմութիւն Փարէս քաղաքին. 17) Մի քանի տաղեր. 18) Դաշանց Թուղթ. 19) Հարցմունք Տաճկաց և պատասխանիք մերոց վարդապետաց ընդդէմ նոցա. 20) Թուղթ տեառն Գրիգորի կաթողիկոսի հայոց՝ գրեալ եղբօր Նորին Ներսեսէ... ի Միջագետս Ասորւոց. 21) Թուղթ խոստովանութեան և հաւատոյ եկեղեցւոյ գրեալ տեառն Ներսեսի... զոր խնդրեաց... Թագաւորն Յունաց Մանիլ. 22) Պատասխանի Թղթոյ մեծ Թագաւորի Հոռմոց կէռ Մանուէլին. 23) Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութիւն։

Գրքի մէջ, Թերթ 180 բ., կայ այս յիշատակարանը. «Զփծուն գրիչս մեղապարտ յովանէս յիշեցէք... ՌՃԺԵ» (=1666 Թ.). իսկ Խորենացու մէջ Ա. գրքի Ի. գլխի վերնագրի տակին. «Սքանչելի պաշտօնէից սրբոյ եկեղեցոյ մաղթեմ զանարհեստ ձեռագիրս ընկալարուք ի սոյնս յիշատակլի առ հաւատչեայ տառապելոյ, Յովանէսի մեղսասիրի։ Աղաչեմ զուրբքսդ։ Թվ ՌՃԻԵ» (=1676)։ Վերջի Ե տառի գլուխը ջնջած է, այնպէս որ կարող է գ կամ դ էս կարդացուել. այն ժամանակ կլինի 1674 կամ 1675 Թ.։ Երրորդ գրքի վերջում. «Ճշմարտութեամբ և զըստացող սորա զյովանէս սարկաւագս և զհայրն իմ մահդեսի և զմայրն խանումն որ փոխեցաւ յայս կենացս Թվականիս մերում հազար հարիւր քսան»... (=1671 Թ.)։ Այլա ուրիշ Թանաքով. «Եւ ՌՃԼ Թուականից (=1681 Թ.) հայրն իմ գնաց ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ կրկին անգամ»... Կան ուրիշ տեղեր էս անԹուական յիշատակարաններ։

12. Շ. էջմ. № 1665 (Կար. ց. 1623)։ Մեծ. 19,5×15,5 հրդմ. կաշեկազմ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—1) Խորենացու Հայոց Պատմութիւն. 2) Աշխարհացոյց Վարդան վարդապետի. 3) Մովսէս Խորենացի յաղագս աշխարհագրութեան. 4) Աշխարհագրական տեղեկութիւններ «Ի Ֆրանկաց ի մերս Թարգմանեալ ի Թւականիս Հայոց ՌԿԵ» (=1616 Թ.)։

Խորենացու Գ. գրքի ԿԸ գլուխն ամբողջ չկայ. թերթ ու կէս դատարկ է թողած։ Գ. գրքի ԿԷ գլխի վերջում. «Եւ զայս Մովսէս Խորենացոյ պատմագիրքս է Անդրիանու Պօլսոյ առաջնորդ Եփրեմ վարդապետին ի վայելումն իւրում անձին հազար հարիւր քառասուն հայոց թուականին» (=1691 թ.)։ Մի քանի տեղ յիշւում է «գրչակը» առանց թուականի։ Խորենացու աշխարհագրութիւնից յետոյ՝ «Որք հանդիպիք և ընթեռնուք՝ զներսէս անուն սարկաւագն յիշեցէք»։

13. d. էջմ. № 1669 (Կար. ց. 1627)։ Մեծ. 19,5×12,5 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր. միասիւն։ Բովանդակութիւն—1) Խորենացու Պատմութիւն. 2) Տոմարական.... 3) Աշխարհացոյց Մովսէսի Խորենացւոյ. 4) Բացատրութիւն սուսերաչափ գործիքի և եղանակի (նօտրագիր). 5) Փօնցիանոս թագաւորի պատմութիւն (նօտրագիր)։

Խորենացու Ա. գրքի վերջում. «Գծեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ Գրիգորի Երևանցւոյ ի թուիս ՌՃԻԵ» (=1676)։ Նոյնը նաև Բ. և Գ. գրքերի վերջում։ Փոնցիանոս թագաւորի պատմութեան վերջում... «յանգ ելեալ աւարտեցաւ պատմութիւն եօթն իմաստասիրաց ի յերկիրն Ամասիոյ ի խնդրոյ տէր Մովսէս... վարդապետի... Մարտիրոս երեց գրեցի... զառաջին երկու տետրերն Մկրտիչ գրեց և մարմինն ակարացաւ, եբեր առ իս թէ աւարտէ և ես անարժանս աւարտեցի»։ Մի ուրիշ յիշատակարանից. «Յիշատակ է գիրքս Յովհաննէս վարդապետին առաջնորդի Սուրբ Կարապետիս, որ է Յովհաննու վանք ի նահանգին Կողբայ յոր ոտին արագածն ի վերայ քասախ գետոյ... որ ստացաւ զսա յովհաննէս վարդապետն և եդ յիշատակ ի դուռն նոյն վանացն յօհաննու ի հազար և ի հարիւր և քսան և յինն թուին (=1680 թ.)։

14. e. էջմ. № 1686 (Կար. ց. 1644)։ Մեծ. 24,5×19. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—1) Եղիշէ. (վերջում Թովմայ Արծրունուց մի գլուխ). 2) Պատմութիւն Ղևոնդայ մեծի վարդապետի. 3) Երկրորդ հատոր մեկնութեան սրբոյ Աւետարանին Մարկոսի, ասացեալ Բարսղի վարդապետի. 4) Խորենացի. 5) Դաշանց թուղթ։

Եղիշէի վերջում. «Կատարեցաւ բան պատմագրութեանց սրբոյ Եղիշայի հայոց վարդապետի։ Ձեռամբ ամենաթշուառ Մարկոսի սպասաւորի»։ Ղևոնդի վերջում. «Գրեցաւ ձեռամբ ամենավրէպ և բէյնուայ Մարկոսի բանի սպասաւորի ի ՌՃԻԴ թուոջ (=1675 թ.)։ Խորենացու երեք գրքերի վերջում էլ յիշւում է Մարկոս գրիչ. «զխս գծրօղ սորին զմարկոս իբրու բանին սպասաւոր»։ Խորենացու գրութեան թուականը չէ յիշուած, բայց որովհետև գրիչը մէկ է՝ գրուած պիտի լինի կամ նոյն 1675 թ., երբ գրուած է Ղևոնդը, կամ մի երկու տարի յետոյ։ Մարկոսի աւետարանի մեկնութիւնն ուրիշ ձեռքով է գրած «ի Շուշ քաղաքն, որ կոչի Իսպահան, ի գեղջն Ջուղայ, ի դրանս սուրբն Ստեփանոսի ի հայրապետութեան Տէր Խաչատուր արի և քաջ վարդապետին, և սուտ անուն Հայրապետ գրիչս յիշեա»...

Խորենացու Բ. գրքի ԺԶ գլխի վերնագրի «և խոյս տալ Գաբիանոսի» (եր. 130, տ. 12) մասից սկսած մինչև նոյն գրքի ԽԶ գլխի

վերջը (եր. 173, տ. 15) կտրած հանած է և ապա նոտրագրով, տարբեր թղթի վրայ, գրած և միացրած է։ Այս նորոգած մասը, ուրեմն ԺՁ—ԽՁ գլուխները, պատկանում է Տ խմբին։

15. *Ւ. էջմ. № 616 (Կար. ց. 602)։ Մեծ. 14,5×10. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն՝—Խորենացու պատմութիւն։ Գրիչ, գրութեան տեղ և թուական անյայտ։ Դ. գրքի վերջին ԿԸ գլուխը չկայ։ Վերջից ուրիշ ձեռքով. «Յիշատակ է տէր Յօհաննիսին Առաքելին»։*

16. *Ա խմբին պատկանում է նաև Լայպցիգի քաղաքային մատենադարանում եղած Ձ-իրը, որ նշանակում ենք Լ տառով. «Մովսիսի Խորենացւոյ մականուամբ քերթօղի... Պատմութիւն Հայոց ընդօրինակեալ ի Լէօպօլիս Ռուսաց յամի տեառն ՌՃԽԵ» (1696 թ.)։ Այս Ձ-րի յիշատակարանի մէջ Խորենացու համար գրուած է. «Որ շուրջ գքառերիւր ամաւ Տեառն ծաղկեցաւ և երկարակեաց եղև մինչև ցամն հինգ հարիւր եօթանասուն շուրջանակի»... Ձեռագրի երկրորդ երեսի մէջ»... Մովսէս... երկարակեաց լեալ իբր ամս հարիւր տասն և հինգ վախճանի ի խորին ծերութեան» (Իս. Յարութիւնեան, Հայոց գիրը, Թիֆլիս, 1892. եր. 10, 184)։ Այս ձեռագրից մենք ընթերցուածներ չունինք. Ա խմբի մէջ դնում ենք հիմնուելով Ա. Բաումգարտների վկայութեան վրայ, որ այս Ձ-րը Վանանդեցու օրինակի (Ամստերդամի տպագիր, t) տեսակից է համարում (A. Baumgartner, Ueber d. Buch «Die Chrie», Leipzig 1886. եր. 482—489. արտատպ. Zeitschr. der Deutsch. Morg. Gesell. Bd. XL)։*

17. *Բացի վերևում դրուած եօթը ձեռագիրներից, ինչպէս մեր կատարած մանրամասն բաղդատութիւնից երևում է՝ Ա խմբին պատկանում են նաև՝ 1) t, Ամստերդամի տպագրութիւնը Թովմաս Վանանդեցու ձեռքով. 2) Կ², Կարենեանցի բաղդատած երկրորդ Ձ-րը, որ այժմ յայտնի չէ թէ ուր և ում մօտ է (տ. § 7)։ Ապա Վենետկի օրինակներից երկուսը, որոնց մասին առանձին։*

Տ (ՏՊԱԳՐԻ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

18. *Ո. էջմ 611 (Կար. ց. 597)։ Նկարագրուած «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան մէջ Ղազար Փարպեցու յառաջաբանում (էջ Ե-Զ) և Ագաթանգեղոսի յառաջաբանում (եր. ԺԴ. 8)։ Մանրամասն նկարագրուած Գ. Տ.-Մկրտչեանի «Խորեն. պատմ. ուսումնասիրութեան» մէջ (Արարատ 1896. էջ 542—549. առանձին արտատպ. 1896. Վաղարշապատ. գլ. Դ)։ Աւելի համառօտ՝ «Ղազար Փարպեցու ձեռագիրը» յօդուածում B տառի տակ (Արարատ 1901. նոյեմբ.—դեկտ.)։ Այստեղ դնում ենք միայն կարևորը.*

Մեծադիր, 19×25, կաշեկազմ, թուղթ, բոլորգիր, երկսիւն։ Ստացող Վարդան վարդապետ Բաղիշեցի։ Գրիչ Պօղոս երէց Գաւըռցի։ Գրու-

թեան տեղը Բաղէշ, սուրբ ուխտ Յովհաննու Մկրտչի—Ամրդօլու վանք։ Թուականը ՌՃԻԱ (=1672)։ Պատմագիրների մեծ ժողովածու է և բովանդակում է Ագաթանգեղոս, Դաշանց Թուղթ, Մեծին Ներսէսի Վարքը, Պատմութիւն Մովսէսի Խորենացւոյ, Եղիշէ, Ղ. Փարպեցու Պատմութիւն, և Թուղթ, Սեբէոս, Կորիւն։

Խորենացու պատմութեան սկզբում գրուած է մի պատկեր, որ ներկայացնում է Խորենացուն և Սահակ Բագրատունուն։ Առաջին գրքի ցանկը չկայ։

19. *օ. Էջմ. № 1664 (Կար. ց. 1622)։ Մեծ. 21×15, կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Խորենացու Բ. գրքի վերջում. «Զմեղուցեալ... գծող պատմագրիս, զորդի Նիկողայոս Բարունւոյ, զԱրիստակէս երէցս, յիշեցէք ի Քս... Թուին ՌՃԽԸ (=1699)։ Գ. գրքի վերջում. «Զնուաղեալս ի լուսոյ աչաց զԱրիստակէս էրէց, զորդի Նիկողայոս Բարունւոյ, որ առաջնորդ էր Թէքֆիւրտաղոյ յիշեսջիք... որ բազում ջանիւ յաւարտ հանի գծագրելով, ի Թվին Քսի ՌՈՂԹ (1699) յունիսի Ժ. օրն շաբաթ»։*

Վերջում դատարկ թերթերի վրայ՝ 1) Մեսրոպ եպիսկոպոս Սմբատեանի գրած յիշատակարան Գէորգ Դ. Կաթողիկոսի մասին. 2) Պատմ. Յովակիմայն և Աննայ Ծնօղացն Ս. Աստուածածնին. 3) Յաղագս սրբոյ աթոռոյն Էջմիածնի զոր ինչ անցք անցանեն ի ժամանակ հայրապետութեան Տեառն Եփրեմի,—գրած Նախավկայի վանքի առաջնորդ Ջուղայեցի Սարգիս վարդապետից. 4) Պատմութիւն անցից պատերազմին Ռուսաց ընդ Տաճկաց Օսմանցւոց սկսեալ 1853 ամէ ց1856 ամն։ Վերջում երկու երգ, որոնցից երկրորդն Աշըղ Շիրինի՝ «Երբ իշխան Բէրութեանցը սկսեց յաղթութիւնը»...

20. *բ. Էջմ. № 1666 (Կար. ց. 1624)։ Մեծ. 19,5×15 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—1) Յաղագս Պլատոյից (բոլորգիր). 2) Խորենացի (նոտրագիր). 3) Յաղագս վեցօրեայ գործոց արարչութեան (նոտրագիր)։*

Խորենացու պատմութիւնը ոչ մի գրքի ցանկ չունի. Ա. գրքից ունի միայն այսքանը. «Մովսէսի Խորենացւոյ յաղագս մերոյս յիսկզբան յայսմ բանիցս ի ահակայ Բագրատունայ խընդրլ»։ Խորենացու յիշատակարան Գ. գրքի վերջում. «Յիշեցէք ի Քրիստոս զսըրագրօղ սորա զտէր Աղէքսանդր բանի սպասաւոր զհոգեոր որդեակն իմ զտէր յոհաննէս, նորաբողբոջ և զետարուսիկ կուսակրօն քահանայ, զի յոյժ աշխատ եղաք ի սրբագրելն, զի յոյժ էր սխալ։ Եւ նախկին ծրողի սորա մի յիշեսցէ տէր զյանցանս։ Ի թուին ՌՃԼԹ (=1690) յունվար ԻԴ»։

21. *գ. Էջմ. № 1667 (Կար. ց. 1625)։ Մեծ. 20×14 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացի, Եղիշէ, Փաւստոսից հատուածներ, Յաղագս վարուց և գործոց մեծին Դանիէլի, Քարոզներ Յովհաննու Որոտնեցւոյ ևլն։*

Խորենացու պատմութիւնը ոչ մի գրքի ցանկ չունի։ Յիշատակա-

բանը Բ. գրքի վերջում. «Ստացող պատմագրիս և զքաջ՝ և իմաստուն Սահակ վարդապետ Ջուղայեցիս յիշեցէք, որ փափագանօք ետ գրել։ Եւ ես նուաստ և անպիտան սուտանուն Ռոմանոս գրիչս յիշեցէք ի թվականիս Հայոց ՌՂ (=1641 թ.) ամին գրեցաւ»։

22. ր. էջմ. № 1662 (Կար. ց. 1620)։ Մեծ. 25×19 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Ժողովումն մեկնութեան սրբոյ աւետարանիս որ ըստ Մատթէոսի—Շնորհալւոյ (նոտրագիր), ապա բոլորագիր՝ Խորենացու Պատմութիւն, Եղիշէ, Թոմայից հատուած Բարձումայի մասին. ապա նոտրագիր՝ Հարցումն եթէ զինչ է աստեղաբաշխութեան հանճարոյն չափն։

Խորենացին ոչ մի գրքի ցանկ չունի։ Գ. գրքի ԼԶ գլխի «զնախաբարքն նուաճելով» բառերից սկսած (եր. 301, տ. 12). ուրիշ ձեռքով և ուրիշ թանաքով է գրած։ Յիշատակարան չունի։

23. ս. էջմ. № 615 (Յակ. Թոփչեան, Ցուցակ Զ-րաց Խաչիկ վարդ.-ի Դադեան, Վաղարշ. 1898. № 80. ուր և մանրամասն նկարագիր)։ Մեծ. 16×11 հրդմ. նորագոյն ձևի կազմ. թուղթ, բոլորագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացի, Եղիշէ, Թոմայից հատուած Բարձումայի մասին։

Խորենացին ոչ մի գրքի ցանկ չունի։ Գ. գրքի վերջում կայ մի յիշատակարան առանց թուականի. «Ողջ լեր ծառայդ Աստուծոյ հեզահոգի տէր Յովհաննէս և յամենայն ժամ յիշեա և զիս զտառապեալ Մարգարս»։

24. Բացի էջմիածնի վերևում գրած վեց ձեռագրերներից՝ Տ խմբին պատկանում են նաև՝ ա՝, այն Զ-րը, որից ծագում են Թոմաս Վանանդեցու ընթերցուածները Լոնդոնի հրատարակութեան մէջ (տ. § 2), և Վենետիկի օրինակներից երեքը, որոնց մասին յետոյ առանձին։

Խ (ԽԱՌՆՈՒՐԴ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

25. ց. էջմ. № 1663 (Կար. 1621)։ Մեծ. 25,5×19 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Հայոց Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն։

Զ-րի էջ 26 ա. և 72 բ. «Գիրք յիշատակ է Մարտիրոս վարդապետին»։ Աշխարհագրութեան վերջում, էջ 157 բ. «Փառք անհասանելի... որ կարողացոյց զիս... զեղկելի... Կարապետ սուտ անուն ծրագրել զպատմութիւն թագաւորացն մերոց։ Աղաչեմ... յիշելոյ... զՄարտիրոս վարդապետն զքաջ հռետոր և զանյաղթ փիլիսոփայն»։ էջ 158 բ. «Գրեցաւ պատմագիրքս ի յերկիրս Մոկաց ի Գեղս որ կոչի Սուրբ ընդ հովանեաւ սուրբ Յովհաննու Մկրտչին և սուրբ Գէորգեա զօրավարին ձեռամբ սուտ անուն Կարապետիս և որդւոյն իմոյ տէր Յոհանէսին ի թըւականիս մերոյ ՌՁԸ» (=1639)։ Պատմութեան վերջում կայ Ստ. Ասողիկից ցանկի մի փոքր հատուած, որ նոյնն է, ինչ որ Ն Զ-րի մէջ։

վերջը աւելացրած է. «Վա՜յ ինձ հազար բերան գծողիս անարժան, զի օրինակն ցանկ չկէր, և այս միայն էր, անմեղադիր լերուք»։

26. ի. էջմ. № 248 (Կար. 241)։ Մեծ. 19×12,5 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Հայոց Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն, Ստ. Ասողիկ, Լաստիվերտցի։

Ասողիկի վերջում, Զ-ր էջ 354 յիշատակուած է Գրիգոր գրիչ։ Լաստիվերտցու վերջում, Զ-ր էջ 443 բ. կայ մի ոտանաւոր, որից դնում ենք հետևեալը.

Յորոց և մի հայկազնէին
Մովսէս քերթողն Խորենացին,
Ճըշգրտախօս վիպասանին,
Յոլով ամաց մատենագրին,
Եռահատոր շարադրողին,
Ընդ արուղիմայն և զմարաբին։
Ըստ որում և նոյնք երկրորդողին
Եղեալ են բանք Ըստեփաննոսին,
Տարօնեցւոյ պատմաբանին,
Եռատրոհեալ սարաս նմին։
Ընդ որս պատմիչ սըգացողին
Արիստակեայ մեծ զուժկանին...
Ցանկացողի գրոց սոցին,
Ծախիւք ստացող տենչմամբ սրտին
Մատաթեայ օթձօղ բանին...
Յարարածոց թուականին
ՌՋԶ. ին
Եւ ի ծնընդենէ մերոյ Փրկչին
ՌՈԿ և եռին,
Տոհմիս արմեան թուականին
ՌԲ յորեկինին
Կրկին և զհինգ վերաբարդին.
Զգրիչ գրոցս ասարտ յանին,
Յաւուրս համուր հայրապետին
Տեառն Յակոբայ Սրբազանին...
Գիրքս այս գրեցան... ի Կոտայինըն գաւառին
Ի յերևան նուազ քաղաքին։

Խորենացու Ա. և Գ. գրքերի ցանկերը Ա. գրքի սկզբում են, իսկ Բ. գրքինը՝ իր գրքի սկզբում, որի համար և Ա. գրքի սկզբում կայ ծանօթութիւնս. «Երկրորդ ցանկն գրած է իւր կարգին»։

27. ն. էջմ. № 1668։ Մեծ. 19×13 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն, Ագաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ։ Յիշատակարան չունի։ Վրան կայ կնիք

ՌՃԺԷ (=1668 Թ.) Թուական կրող։ Սկզբի երեսում. «Թուին ՌՃԻԵ (=1676 Թ.) յունիսի մէկն Ը ժամոյն արեգակն խաւարեցաւ»։ Մանրամասնութիւնը տեսնել այս «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան Ագաթանգեղոսի յառաջաբանի մէջ, էջ ԺԴ. հտ.։

28. Է. էջմ. № 1035։ Պատմագիրների ժողովածու, մանրամասն բաղդատուած (տես § 8) և նկարագրուած Ն. Մառից (Изъ лѣтней поѣздки въ Арменію, եր. 43 հտ.։ Նոյնը նաև Записки В. О. т. V. եր. 211—241)։ Դնում ենք միայն կարևորը.

Մեծութիւն իւրաքանչիւր սիւնակի 17×5,8 հրդմ. (իսկ թերթերինը 22×16,25). կաշեկազմ, մագաղաթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն, Ստեփանոս Ասողիկ, Լաստիվերտցի, Խորենացու Աշխարհագրութիւն։ Խորենացու Պատմութեան Ա. գրքի վերջում. «Գիրքս պատմութեանց Հայոց հօաքեալ Մովսէսի Խորենացւոյն. զոր ստացաւ Սարգիս անհրեպկս՞ն Սանահնեցի և յետ գրել զսայ յիշատակ իւր և ծնօղցն իւրոց»։ Ա. գրքի վերջում «զՆերսէս գրիչս յիշեցէք»։ Գրքի վերջում. «Փառք... որ կարողացոյց զիս... Ներսէս սուտ անուն ծրագրել զպատմութիւն Թագաւորացն մերոց»... «Գրեցաւ պատմագիրքս ի յերկիրս Լաւրու ի գեղս աւգաւրի [Մառի նկարագրի մէջ անճիշտ կերպով՝ Աւգսորի] ի վայելումն Սարգիս անհրեպիսկոպոսին... Ի սուրբ և ի գերահռչակ ուխտս որ կոչի Սանահին»։

Ըստ Մառի այս Սարգիս եպիսկոպոսը Սանահնի վանահայր է եղել 17-րդ դարում. նրա վանահայրութեան համար յիշատակուած կան 1633 և 1652 թուականները. ի հարկէ նա կարող է 1633-ից առաջ էլ վանահայր կարգուած լինել, ինչպէս և 1852-ից յետոյ էլ վանահայր եղած լինել։ Այս Է Ձ-րն ուրեմն այդ միջոցներում է գրուած։

29. Լ. էջմ. № 249 (Կար. ց. 242)։ Մեծ. 34×25 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն, Ստ. Ասողիկ և Լաստիվերտցի։

Այս Ձ-րը Խ խմբին պատկանող բոլոր Ձ-ների ընդհանուր մայրն է և մեզ յայտնի բոլոր Ձ-ներից ամենահինը։ Յիշատակարաններից երևում է, որ երկու անգամ նորոգուած է, մէկ՝ 1567 թուին Ներսէս վարդապետի պատուէրով Իգնատիոս գրչի ձեռով. մէկ էլ՝ 1684 թուին Բաղիշոյ առաջնորդ Աւետիք վարդապետի պատուէրով Դաւիթ Ճնճղուկ գրչի ձեռով։ Գրքի հին մասի գրչի անունն է Յոհան, իսկ գրութեան տեղն ու թուականն անյայտ են։ Գրքի մեծագոյն մասը հին է և կարող է 14-րդ, գուցէ և 13-րդ դարու լինել։

Խորենացու մէջ մի քանի տեղ, ինչպէս՝ Ձ-ր էջ 9 ա. բ., անթուական յիշատակարաններ կան, յիշատակութեամբ նորոգել տուող Ներսէս վարդապետի և գրիչ Իգնատիոսի։ Բ. գրքի ցանկի վերջում, Ձ-ր էջ 34 բ. «Զշնորհազարդ... Ներսէս բաբունապետ Գնունեցին յիշեցէք... որ աշխատութեամբ ժողովեաց զհնացեալ և զեղծեալ թերթեր սորա և զպակասն ետ գրել»... Մեծ յիշատակարանը Խորենացու Գ. գրքի վերջում, Ձ-ր էջ 132 ա. «Փառք անհասի... որ կարողացոյց զիս...

Իգնատիոս ծրագրել զպակասութիւն գրոցս... Աղաչեմ... յիշելոյ... զՆերսէս վարդապետն և զքաջ հռետորն և զանյաղթ փիլիսոփայն։ Եւ զծնօղսն իւր ըստ մարմնոյ՝ զհայրն զՄեհէրն և զմայրն զՊնքուշն... Եւ արդ գրեցաւ պակասութիւն գրոցս մինչև ցայս վայր և աստի յառաջ այլ օրինակ ոչ կայր, որ գրէի։ Բայց գրեցաւ այսքան բանքս յերկիրս Ծիզնայ ի մեծ թվականիս հայոց ի Ռ և ԺԶ ամի (=1567), ի գիւղս որ կոչի Ղարասու, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս որ յանուն սրբոյն Գէորգայ զօրավարին կառուցեալ կայ։ Ի Հայրապետութեան մերոյ Աղթամարայ Տեառն Գրիգորի և սրբոյն Էջմիածնի Տ''ր Միքայէլին... յիշման արժանի առնէք... զեղկելի գծօղս, զԻգնատիոս... Դարձեալ յիշեցէք զՆերսէս բաբունին, որ ետ վերստին նորոգել զգիրքս զայս... և եդ ի դուռն խնդրակատար Սուրբ Աստուածածնին»։

Նորոգողի զանգատը թէ «աստի յառաջ այլ օրինակ ոչ կայր, որ գրէի», վերաբերում է Ասողիկի ցանկերին, որ դրուած են Խորենացուց յետոյ և թերի են։ Վերևի յիշատակարանի տակին կայ մի ուրիշը. «Դարձեալ յիշեցէք... զքաջ բաբունին զԱւետիք վարդապետ, զանուշ և զառաջնորդ մայրաքաղաքին Բաղիշոյ, որ վերստին ետ նորոգել զսուրբ գիրքս... ի թվականին ՌՃԼԳ (=1684) և դարձեալ ետ յիշատակ ի դուռն խնդրակատար վանից Տիրամայր Սուրբ Աստուածածնին... Նորոգեցաւ և կազմեցաւ վերստին սուրբ տառս... ձեռամբ... գրչի Դաւիթ մեղապարտ Ճնճղկի և որդւոյն իմոյ Ստեփանոս սարկաւագի»։

Այս երկրորդ նորոգութիւնը Դաւիթ Ճնճղուկի ձեռքով, ինչպէս երևում է, վերաբերում է Խորենացու կողքի լուսանցքների մաշուածներին, որոնք նոյնպէս տեղ տեղ նորոգուած են տարբեր տարբեր ձեռքերով. թէ չէ՝ ամբողջ Խորենացին իսկապէս գրուած է երկու տեսակ թղթի վրայ և երկու ձեռքով. մի մասն Իգնատիոս գրչից օրինակուած, միւս մասը հին, Յոհան գրչից։ Հին գրչութեամբ են նաև Ստեփանոս Տարօնեցին (որի սկզբի ցանկերը, տեսանք, առանց նորոգուելու և թերի են մնացել) և Արիստակէս Լաստիվերտցին, որ վերջանում է այսպէս. «Վաղ ժամանել քան զչարժել պատուհասին և ընդդէմ կալ»։ Հաւանօրէն սկզբնապէս Լաստիվերտցուց յետոյ եղել է և Խորենացու Աշխարհագրութիւնը, որ այժմ չկայ Ձ-ըի մէջ։ Հին գրութեան յիշատակարան կայ Ասողկի վերջում «յոհան գրիչ» յիշատակութեամբ, բայց առանց թուականի։

Խորենացու Ա. գրքի սկզբում (որ նորոգած մասից է), ցանկից անմիջապէս յետոյ կայ մի պատկեր. վերևում մի կողմից նստած է Խորենացին գլխարաց, գրիչը ձեռին, դիմացը գիրք. միւս կողմից նստած է մի թագապսակ անձ. ներքևում կայ մի ծնկաչոք ծերունի, գլխի փաթթաթանով։ Պատկերի տակին գրած է. «Սահակ Բագրատունին խնդալն Մովսէս Խորենացոյ բան»։

Խորենացու նորոգած մասը պատկանում է Տ խմբին, իսկ հին մասը՝ Ա. խմբին։ Որովհետև այս Ձ-ըը մայր է բազմաթիւ Ձ-ների, ուստի ներքևում դնում եմ, թէ ո՛ր հատուածը, ներկայ հրատարակութեան երեսներով և տողերով, Տ խմբին է պատկանում, և ո՛րը՝ Ա. խմբին։

Տ. 1,1 Ա. գրքի ցանկից մինչեւ զրդեչխութիւն կողմանցն ար—71,1
Ա. 71,1 —ժանաւորեցան առնուլ —պատճառս տալ անբան—90,3
Տ. 90,3 —ութեան նոցա, և —որոյ եկեալ և 129,11
Ա. 129,11 ոչ պատահեալ Տիգրանայ —և այլ բազմութեան հրէից։ 132,18
Տ. 132,20 յետ այսր ամենայնի —ի ծածուկ ընտանեօքն հանդերձ 135,1
Ա. 135,1 առ եղոմայեցիս փաղչէր—ամենայն ազգաց հիւսիսակ—221,19
Տ. 221,19 —ան առաջնոց ասեմ իսկ —Արբոկ սպանանել զՄամգոնն 222,5
Ա. 222,5 զոր իմացեալ —իւր որ ի Հայս և յղ—222,12
Տ. 222,12 —է առ Թագաւորն Ճենաց —զի քան զամենայն 222,18
Ա. 222,18 բնակեալս ի վերայ —սակաւուց ճաշակելիս 223,7
Տ. 223,7 զփասեան և զպոր — հանդիպեցաւ զալ—223,11
Ա. 223,12 —ըստեանն Տրդատայ —վասն որոյ մանրա—224,4
Տ. 224,5 —խուզիւ քննեալ —արդարև համբեր ժու—224,9
Ա. 224,9 —ժկալ և առաւել իմաստուն—հայրենականացն հասե—224,17
Տ. 224,17 —լոց փառաց —յորմէ և աշակերտեալ 227,8
Ա. 227,9 հաւատաց, զրանաւորան—ի վերայ հորոյն կախ—296,13
Տ. 296,13 —ել զփայտէ —որ սուղեալ և ղաւղեալ 322,19
Ա. 322,20 եին յանյայտ տեղիս —վերակացուք ան—365,11
Տ. 365,11 հարթարարք, անողորմք մինչեւ վերջ։

Պէտք է նկատել սակայն, որ Ա. խմբին պատկանող հատուածներում տեղ տեղ նորոգուած են նաև աջ ու ձախ լուսանցքները, յաճախ վերևից մինչև ներքև. երբեմն նաև երեսների մէջերը։ Այս պատճառով այս մասերում ևս երբեմն Տ խմբի հետ է միանում այս Ձ-ը։ Այս մանրամասների նկարագիրը թողնում եմ։

Ի վերջոյ յիշեմ, որ այս Լ Ձ-ի հին մասը գրուած է հին ուղղագրութեամբ. օ ձայնաւորի փոխանակ ունի աւ, իւ երկբարբառի տեղ՝ եւ (ինչպէս՝ առեւծ, արեւն, ութեւն ածանցը), բայերի անկատարն ունի եի, եիր ևյն. նոյնպէս՝ թե և նմանները. դերանունների վերջում յ—նմայ ևյն։

30. ո. էջմ. № 1661 (Կար. ց. 1619)։ Մանրամասն նկարագրուած է Գ. Տ.-Մկրտչեանից «Հայագիտական Հանդէսում», 1904, էջ 269—270, և այս «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան Ագաթանգեղոսի յառաջաբանում. էջ ԺԵ. 10, որից դնում ենք կարևորը.

Մեծ. 31×23, կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն, ընդամենը 554 թերթ։ Ձեռագրիս ստացողն է Մինաս վարդապետ (էջ 517 բ.). գրիչներ՝ Թումա (էջ 441 բ.) և Գրիգոր քարտուղար։ Յիշատակարաններ. «Գրեցաւ թվին ՌՃԻԵ ի գիւղն Ալիփուղար ձեռամբ Գրիգոր քարտուղարի (էջ 365 ա.)։ էջ 111 ա. «Ով հայր սուրբք, Նարին վարդապետն զքահանայքն որ մատնեաց ի ձեռն Ղափլան փաշային՝ ես փախստական և անճարակ տեղի նստեալ գրեցի զայս տետրս. Թվին էր ՌՃԻԷ փետրվարի ամսոյն ԺԶ, օրն շաբաթ»... Ուրեմն ձեռագիրս գրուած է ՌՃԻԵ—ՌՃԻԷ (=1676—1678) թ.։

Այս ստուար և մեծադիր Ձ-ը պատմիչների ժողովածու է և

պարունակում է—Խորենացի, Ասողիկ, Լաստիվերցի, Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւն, Ագաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ, Մեսրոբ երէց, Զենոբ, Յովհան Մամիկոնեան, Փաւստոս, Եղիշէ, Օրբելեան Ստեփան, Միխայէլ Ասորի, Վարդան, Կիրակոս, Սոկրատի Եկեղեցական պատմութիւն։

31. Կ¹ Էջմ. № 1379։ Այս Ձ-րը Կարենեանցի բաղդատած առաջին ձեռագիրն է (տես § 7)։ Մեծ. 28×21, կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—1) Մովսէս Խորենացու Պատմութիւն. 2) Մովսէս Խորենացու Աշխարհագրութիւն. 3) Ուրիշ աշխարհագրական հատուածներ. 4) Յառաջաբաններ՝ Մատթէոս Ուռհայեցու, Կիրակոս վարդապետի, Միխայէլ Ասորու, Փաւստոս Բիւզանդի, Թոմա Մեծոփեցու (ինչպէս միայն Թոմայի մասին տեղեկութիւններ). 5) Մեսրոպ քահանայի Ծաղկաքաղ ի Հայոց Յաւգորդաց յարենէից գրոց. 6) Կիրակոս Գանձակեցու Պատմութիւն (ոչ ամբողջ). 7) Պատմութիւն վասն սքանչելեաց պատկերին Քրիստոսի. 8) Զենոբ և Յովհան Մամիկոնեան. 9) Դաշանց թուղթ. 10) Պատմութիւն վասն գիտելոյ զպատճառ բերելոյ Ծիծառնէոյ Խաչին. 11) Յովհաննէս Մամիկոնեանի վերջին գլուխը՝ Վասն մահուան Տիրանայ. 12) Յաղագս պատմութեան սուրբ ա"ծային իւղոյն... և վասն մարմնոյն սուրբ Յովհաննու Կարապետին. 13) Վասն մեծի նախարարութեանն Օրբելեանց... (Ստ. Օրբելեանից). 14) Սամուէլի քահանայի հաւաքմունք. 15) Պատմութիւն համառօտ անօրէն Թամուրին—Թոմայ վարդապետի. 16) Վասն միաբանութեան Հայոց և կաթողիկոս ձեռնադրութեան. 17) Պատմութիւն մեծի րաբունապետին Թոմայի, զոր արարեալ Կիրակոս բանասէր վարդապետի. 18) Մկրտիչ Նաղաշի կենսագրութիւն—գրած Աստուածատուր վարդապետի։

Խորենացու Աշխարհագրութեան վերջում, եր. 238. «Եւ զեղկելի գրիչս յիշեցէք ի տէր։ Մանաւանդ զամենամեղ և զապիկար Մարտիրոս լոկ անուամբ սպասաւոր բանի, որ և ստացող և ուղղող ըստ կարի տկարութեանս»։ էջ 278. «Յիշատակ է պատմագիրքս Մարտիրոս վարդապետին ի դուռն ս. Կարապետին, որ է ի գաւառն Տարօնոյ»...։ էջ 707. «Ի թվին ՌՀԳ (=1624) գրեցաւ պատմագիրքս յոյժ զանազոյն աշխատութեամբ և փոփոխմամբ անհմուտ գրչաց և անհանգիստ տատանմամբ ի գաւառէ ի գաւառ, հալածելով ի ձեռաց մահմետականաց»...։ Վերջից էջ 314—318 զանազան յիշատակարաններ, որոնցից մէկը (տառնաւոր) պատմում է, թէ Մարտիրոս վարդապետը հայոց հազար վաթսուն և երեք (=1614) թուին նորոգել է Ղազարու վանքը. մի ուրիշը՝ (դարձեալ տառնաւոր), թէ Վարդան վարդապետ Բաղիշեցին այս գիրքը, «անկեալ ի գրաւի», ազատում է Հայոց հազար հարիւր տասներեք (=1664) թուին։ Ապա մի ընդարձակ յիշատակարան, Բաղիշեցի Վարդան վարդապետի ձեռով, ինչպէս երեւում է յետագայում գրած, թէ ՌՃԺԳ թուին գալով Ղազարու վանքը՝ նորոգութիւններ և նոր շինութիւններ է անում և «զայս գիրքս և այլս և որ գրաւ էր ի ձեռս բրդաց Աստուծով ազատեցաք և տվաք զսա յիշատակ... ի դուռն սուրբ առաքելոյս։ Եւ որչափ հին և փտեալ գրեանք կայր ի վանքս... Լ գիրք

և այլ աւելի տվաք նորոգել և կազմել ձեռամբ Սահակ վանեցի վարպետին ի թվին ՌՃԻ» (=1671 թ.)։ Թողնում ենք ուրիշ յիշատակարանները։ Այս գրքի պատմութեան մասին՝ տեսնել նաև Կարինեանցի Բաղդատութիւնը։

32. Վ. Զ-ը Կարապետ Եզեանի (այժմ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի մօտ)։ Մանրամասն նկարագրուած է Ստ. Մալխասեանից (տես Ասողիկ, Պետերբուրգ 1885, յառաջաբան, էջ ԼԲ—ԼԹ). համառօտ այս հրատարակութեան Ագաթանգեղոսի յառաջաբանում (էջ ԻԵ հտ.), որից դնում ենք կարևորը.

Մեծ. 27,5×20 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—ընդ ամենը 18 պատմագիր։ Աբրահամ գրչից են առաջին 11 պատմագիրները—Խորենացի, Ասողիկ, Լաստիվերտցի, Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւն, Ագաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ ևլն։ Թուականով յիշատակարանը. «Գրեցաւ ձեռամբ Աբրահամ անարժանի ի Տիգրան քաղաքի ի մատրանին Սարգսի ՌՃԺԷ (=1668) թվականին»։

Խորենացու Գ. գրքի ԿԶ գլխի մէջ, «ապագայից յայտնութիւնք» բառերից յետոյ հագցրած է տեսլի նկարագիր և ապա մեկնութիւնը (տ. այս հրատ. եր. 354,18 և ծանօթութիւն)։

33. Հ. Աղթամարի վանքի Զ-ը, որի համեմատութիւնն ու նկարագիրը ստացել ենք 1903 թուի յունիսի 20-ին մեր աշակերտ Ճեմարանաւարտ, այժմ հանգ. Հ. Հացագործեանից։ Դնում ենք նրա ուղարկած նկարագրից կարևորը.

Մեծ. 19×12,5 հրդմ. թերթ 202. կաշեկազմ, կողերը թանձր թուղթ, վրան կտաւ, հիմքը ոսկեզօծ. թուղթ, բոլորագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն՝ միայն Խորենացու Հայոց պատմութիւն։ «Կը պակասի Վենետկի 1827 թուի հրատարակութեամբ 519 երեսի (վերէն հաշուելով) 16-րդ տողի «գիտութիւն» բառէն մինչև 522 երեսի վ. հ. 12-րդ տողի («համանգա)մայն» բառը (ձեռագրի մէկ թուղթ 191-ի և 192-ի մէջտեղը) և Ողբէն 552 երեսի վ. հ. 18 տողի («հաւա)սարելով տրտմութեան»—էն մինչև վերջ... Գրիչ, տէր, տեղ, թիւ ևլն անյայտ»։

34. Խ խմբին պատկանում է նաև Մառի նկարագրած № 1 Հայկ. Ջեռ. Ճեմար. Արևելեան լեզ. ՊԲԳ, որ նշանակում ենք ƨ տառով։ Գրութեան թուականն է ՌՃԺԷ (=1668 թ.)։ Հաստ թուղթ, 219 թերթ. մաքուր բոլորգիր. գրել է Յովսէփ վարդապետ ի գիւղաքաղաքն Աստապատ։—Այս Զ-րից մենք բաղդատութիւն չունինք, բայց Մառի նկարագրով յար և նման է Սանահնի օրինակին (Էջմիածնի k. № 1035 Զ-րին, տ. § 28), որ Խ խմբի Զ-իր է։ («Հանդ. Ամս.» 1892, էջ 45)։

Այս խմբի մէջ են մտնում նաև Վենետկի օրինակներից երեքը, որոնց մասին առանձին։

35. Այս բոլոր Զ-ների ընդհանուր մայրը, ինչպէս վերևում դրի,

Էջմիածնի մատենադարանի Ղ (№ 249) Ձ-րն է։ Այդ պարզ երևում է հետևեալ հանգամանքից. որ հատուածը որ Ղ-ի մէջ նորոգած է Տ խմբի վրայ՝ այս բոլոր Ձ-ներն եւ նոյն տեղում միանում են Տ-ի հետ. իսկ որ հատուածը որ Ղ-ի մէջ մնում է հին գրչութիւնից, որ Ա-ի հետ է՝ նոյն տեղում այս բոլոր Ձ-ներն եւ Ա-ի հետ զոյգ են ընթանում իրենց ընթերցուածներով։ Այս այնքան պարզ ու որոշ է, որ մանրամասնութիւնների մէջ մտնելը աւելորդ եմ համարում. միայն չպէտք է մոռանալ, որ Ղ Ձ-րի մէջ, ինչպէս վերևում ասացի, Ա խմբին պատկանող հատուածների մէջ եւ տեղ-տեղ երեսի կողքերից, կամ մէջերից, նորոգուած են Տ-ի վրայ. ուրեմն երբեմն հին հատուածների մէջ եւ ԱԽ խմբակցութեան հետ փոխէփոխ կազմում է ՏԽ խմբակցութիւնը։ Երբեմն էլ այսպիսի ՏԽ խմբակցութիւնները պատահական են, ինչպէս բաց թողած յօդեր, տառեր եւն, որ ամեն Ձ-րի մէջ կարող են լինել. բացի այդ՝ Ղ-ից ծագող Ձ-ները երբեմն ուղղուած են այս կամ այն Ձ-րի վրայ։

Խնդիրն այն մասին չի կարող լինել, թէ արդեօք այս Ձ-ների ընդհանուր մայրը Ղ Ձ-րն է թէ ոչ, այլ միայն այն մասին, թէ դրանք անմիջապէս Ղ-ի՞ց են ծագում, թէ կան այնպիսիները, որոնք ծագում են Ղ-ից միջնորդաբար, մեզ յայտնի կամ անյայտ Ձ-ներից օրինակուած լինելով։ Այս որոշելու համար շատ հիմունքներ կան, բայց այդ համարում եմ աւելորդ աշխատանք. ուստի մի երկու կէտ միայն յիշելով բաւականանանք։ Եր. 75 տ. 6 Ղ Ձ-րի բնագիրն ունի «ժամանակս», լուսանցքում ուրիշ ձեռքով ուղղած է «ժամս». Է Ձ-րի բնագրի մէջ արտագրուած է Ղ-ի թէ բնագրի մէջ եղածը և թէ լուսանցքում ուղղածը՝ իբրև «ժամս ժամանակս»։ Նոյն եր. 75, տ. 12. Ղ Ձ-րը բնագրում գրած է «թուեալ», գլխին աւելացրած է «էր պատ», բայց «թուեալ» բառի ու-ի տակ և «պատ» բառի տ-ից յետոյ նշան է դրած, որ հասկացուի «թուէր պատեալ». Է Ձ-րի գրիչը չհասկանալով նշանները՝ արտագրել է նախ գլխին գրածը, ապա տակինը՝ իբրև «էր պատ թուեալ»։—Եր. 273, տ. 3 Ղ Ձ-րն ունի «սատակեցաւ». ց Ձ-րն ունի «սատակի» ըստ ԱԽ Ձ-ների, բայց լուսանցքում ուրիշ ձեռքով ջնջած է «մեռանի». Հi Ձ-ները բնագրի մէջ ունին ց-ի լուսանցքում ուղղածը՝ «մեռանի»։ Դարձեալ եր. 281, տ. 16 ց Ձ-րի մէջ «Տիրանայ» բառի վերջը «անայ» քերած է, իսկ i Ձ-րն ունի միայն «Տիր»։ Տես նաև եր. 298, տ. 1. եր. 326, տ. 18, 19։ Այսպէս և ց Ձ-րի մէջ կան բաւական քերածներ կամ բարձման նշանով գրուածներ, լուսանցքներում ուղղումներ եւն, որոնց հետևում է Է Ձ-րը։— Եր. 252, տ. 21. Ղ Ձ-րը բնագրում ունի «աւերեցաւ», բայց լուսանցքում ուղղած է «կոտորեցաւ». թ Ձ-րը բնագրում ունի «կոտորեցաւ աւերեցաւ», այսինքն Ղ-ի լուսանցքի ուղղումը մտցրած է բնագրի մէջ, պահելով միւս բառն եւ։ Այս և նման շատ հանգամանքներով կարելի է որոշել Խ խմբի Ձ-ների Ղ-ից ծագման յարաբերութիւնները, բայց ես այդ աւելորդ եմ համարում. ուստի անցնենք ուրիշ Ձեռագիրներին։

36. Վենետիկի 1843 թ. տպագրութեան զեկուցումի մէջ, տեսանք

(§ 3), յիշուած են վեց անթերի օրինակներ։ Մի նամակով հ. Ա. Ղազիկեանից մի քանի ծանօթութիւն խնդրեցի այդ օրինակների մասին. իբրև պատասխան շնորհակալութեամբ ստացայ հ. Բ. Զրաքեանից հետևեալը, որ դնում եմ այստեղ.

«Հ. Արսէն վ. Ղազիկեանի յանձնարարութեան համաձայն քննեցի մի առ մի Խորենացւոյ Հայոց պատմութեան մեր մատենադարանի Ձ-ները, պատասխանելու համար Ձեր... Նամակի մէջ բովանդակուած հարցումներուն։ Կը ցաւիմ սակայն, որ քննութեան արդիւնքը բոլորովին գոհացուցիչ պիտի չըլլայ Ձեզ, քանի որ 1843-ի հրատարակուած «Մովսէս Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք» զեկուցումին մէջ, Հայոց պատմութեան վերաբերեալ «անթերի վեց օրինակները» կարելի չեղաւ ամբողջապէս ստուգել և որոշել։ Վասն զի վանուցս գրչագիրներու անտիպ ցուցակին մէջ ութ ամբողջական օրինակք միայն կը յիշուին Մովսէս Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան. որոնցմէ երեքը զանազան Ձ-ներու հետ համեմատուած եւ ուղղագրուած տպագրութիւններ են։ Յիշուած չէ թէ համեմատութեան համար ծառայող այդ Ձ-ները երբ գրուած են և ուր կը գտնուին. հետևաբար անոնց մասին չունիմ հաղորդելիք մանրամասնութիւն. հաւանական կը համարիմ որ Զեկուցումի մէջ յիշատակուած ՁՃԲ թուականի գրչագիրը տպագրին հետ համեմատութիւններէն մին ըլլայ։ Մնացած հինգ գրչագիրներու թուահամարները և այլ ծանօթութիւնքը ըստ Ձեր փափագին կը դնեմ հոս.

ա. Օր. Թիւ 1530. բոլորգիր, կըբովանդակէ Խորենացի, Եղիշէ, Լևն։ Գրութեան տեղը՝ Երնջակ, ի գեօղն Շօռօթ։ Ժամանակ՝ ՌՃԺԳ=1664։ Գրիչ ?։ Կընդօրինակեմ մաս մը յիշատակարանէն... «աւարտ եղև յայսմ տարի՝ ի Թվականիս հայոց սեռի. երկքառեակ և երկհարիւրի. երկյոբելեան և երկհնգեակ ի նոյն յարի. և երրեակ թիւ այլ յարաբարդի։ Ամսեանն Յունաց Ապրիէլի, եռեակ, հնգեակ և քառակի, և թիւ մի այլ աւելի. երկիրս Երնջակ առի ի վիճակն սուրբ Կարապետի. առաջնորդութեան տեառն յեսայի՝ հեղահոգի վարդապետի և կաթղիկոսութեան Հայոց սբ Էջմիածնի՝ յակոբայ բաբունապետի. գծագրեցաւ տառս ցանկալի՝ ասացեալ Եղիշէի Թարգմանողի, ի գեօղն Շօռօթ վերակոչի ի դուռն սուրբ Աստուածածնի՝ ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին»... Օրինակս ունի Բ. գիրք Ը գլուխի վերնագիրը. սակայն լուսանցքի մէջ փոխանակ Ը նշանակելու, կը դնէ Է։ Զունի Գ. գրքի ցանկը»։ —

Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակին՝ Վենետիկի այս № 1530 Ձ-րը գրած է ՌՃԺԳ—Դ թուին, ստացողն է Արիստակէս վարդապետ. «եւ ի դուռն Ս. Ստեփաննոսի Նախավկային, որ Շամբի ձոր յորջորջի. առաջնորդ. տն Միքայէլի աստուածաբան վարդապետի. ՌՃԻ թուին (1671)։ Բովանդակում է՝ ա) Մովսէս Խորենացու Պատմութիւն. բ) Պատմութիւն Եղիշէի. գ) Հատուած Թոմայի. դ) Բառգիրք աշխարհագրական. ե) Հայելի վարուց։—

«բ. Օր. Թիւ 869. նօտրգիր. Խորենացի, Ասողիկ և Սամուէլ երէց։ Գրութեան տեղի Բաղէշ։ Ժամանակ ՌՃԼԲ—Գ=1683—1684։ Գրիչ Դաւիթ Ճնճղուկ։ «Ի վայելումն Մոկացի Ստեփաննոս վարդապետի

ի Բաղէշ քաղաքի՝ ի դուռն Ս. Կիրակոսին»։ Սա ևս ունի Բ. գիրք Ը գլխի վերնագիրը։ Զունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափաւբը»։—

Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակից կարևոր եմ համարում աւելացնել. «Յիշեցէք զանեզերալոյս վարդան վարդապետն, որ ի սոյն ամի գնաց յերուսաղէմ ԺԸ. արամբ, որ զայս գ պատմագրաց օրինակն ետ. լաւ և ընտիր ստբագրեաց գրով»։ Բովանդակութիւնն է՝ ա) Պատմութիւն Խորենացւոյ. բ) Տումար. գ) Ասողիկ. դ) Սամուէլ երէց։

Այս Զ-րի գրիչ Դաւիթ Ճնճղուկը նոյն անձն է, որ Բաղիշոյ առաջնորդ Աւետիք վարդապետի հրամանով նոյն 1684 թ. նորոգում և կազմում է Խորենացու հնագոյն Զ-րը՝ Ղ (տես § 29)։ Վենետիկի այս Զ-րը պատկանում է, ինչպէս կը տեսնենք (§ 38), Տ խմբին, ուստի և չի կարող նոյն գրչի ձեռքով նորոգուած Ղ Զ-րից ծագած լինել. այլ ընդհակառակն այս Ղ Զ-րը երկրորդ անգամ նորոգուել է, ամենայն հաւանականութեամբ, Բաղիշեցի Վարդան վարդապետի տուած այն լաւ և ընտիր Զ-րից, որից օրինակուած է Վենետիկի № 869 Զ-րը։

«գ. Օր. Թիւ 200. բոլորգիր. Խորենացի և Եղիշէ։ Գրութեան տեղի?, ժամանակ ՌՃԹ=1660. Գրիչ Ալեքսան։ Սա ևս ունի Բ գիրք Ը գլխի վերնագիրը։ Զունի Դ գրքի ցանկը։

«դ. Օր. Թիւ 1023, բոլորգիր Խորենացի և նոտրագիր Միխայել Ասորի եւն։ Գրութեան տեղի?, ժամանակ?, գրիչ?։ Ունի Բ. գրքի Ը գլուխի վերնագիրը այսպէս. «Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Արշակայ Մարաց թագաւորին». և փոխանակ Ը նշանակելու, կդնէ Է։ Զունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափաւբը»։—

Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոսի ցուցակի՝ բովանդակում է՝ ա) Խորենացի (բոլորգիր). բ) Միխայել Ասորի (նոտրգիր). գ) Դաշանց Թուղթ (բոլորգիր). դ) Սամուէլ Անեցի (բոլորգիր)։—

«ե. Օր. Թիւ 1156. բոլորգիր, Խորենացի և Ասողիկ. գրութեան տեղի?, ժամանակ?, գրիչ?։ «Ղազարոս Ղայսարցի ստացայ զգիրս պատմութեան Մովսէս Խորենացւոյ՝ ի հայրապետութեան երկից երանեալ տեառն Փիլիպպոսիս... և ի թագաւորութեան փոքր Շահապաղիս ի դառն և ի նեղ ժամանակիս ի թուականութեանս հայոց ՌՃ և Բ ամին (=1653 թ.), ի յերկիրս արարատեան»... Ունի Բ. գիրք Ը գլխի վերնագիրը, որ ի սկզբան կարմրադեղով՝ յետոյ սև թանաքով վրայէն անցած. Ը գիրը չի տեսնուեր լուսանցքի մէջ, այլ կայ քերթուած անորոշ գիր մը. յաջորդ գլուխը կը կրէ Ը։ Ունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափայինք և ի Սահակ Բագրատունի», սակայն չերևիր տաղը ի վերջ գրոց»։

«Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան ամբողջ այս հինգ օրինակներէն զատ, կը գտնուին երկու ճառընտիրներու մէջ մի քանի հատուածներ. 1) Յաղագս Նունէի. 2) Յաղագս Ժողովոյն Նիկիոյ. 3) Յաղագս Ժողովոյն Կոստանդնուպոլսի, Բ. Ճառընտրի մէջ, որ ԺԲ դարու գրչութիւն է հաւանօրէն։ Հատուած մ'ալ «Յաղագս Գրիգորի Լուսաւորչի», ի Ճառընտրի Ը, որ գրուած է ի թուականին ՉՂԱ—Բ»։—

37. Վենետիկի 1843-ի տպ. մէջ յիշուած վեց անթերի օրինակների մը

խմբին պատկանելը ճիշտ որոշւում է նոյն տպագրութեան մէջ բերուած ընթերցուածներով։ Բ. գրքի Ը գլխի վերնագրի և սկզբի հատուածի (տ. § 9) մասին կայ հետևեալ ծանօթութիւնը. «Հատուածդ՝— երկրորդ թագաւորութեանն լինէր ի զաւակէ Աշգահակայ Մարաց եղելոյ թագաւորի—չիք յերիս ընտրելագոյն օրինակսն. և ի միւս երկուսին օրինակսն չիք Ը գլխակարգութիւնդ (այսինքն գլխի վերնագիրը), այլ միահետ կցի ընդ նախընթաց գլխոյն»։ Այս ծանօթութիւնից երևում է, որ վեցերորդ օրինակը, որ ծառայել է տպագրի համար իբրև բնագիր՝ ունեցել է թէ Ը գլխի վերնագիրը և թէ սկզբի պակասած հատուածը, այսինքն այնպէս է եղել, ինչպէս տպուած է բնագիրը (տ. § 9)։

Այն երկու օրինակը, որոնք չունին Ը գլխի վերնագիրը, բայց ունին սկզբի պակասած հատուածը՝ համեմատ են Էջմիածնի մատենադարանի Ա. խմբի Զ-ներին։ Եւ իսկապէս 1843-ի տպագր. մէջ բերուած բազմաթիւ ընթերցուածներով Վենետկի երկու օրինակ միանում են Էջմիածնի Ա. խմբի Զ-ների հետ։ Այս երկու օրինակը սակայն չկան Վենետկի այժմեան հինգ Զ-ների մէջ, քանի որ այժմեան հինգ Զ-ներն էլ, ինչպէս վերևում գրուածից (§ 36) տեսնւում է՝ ունին Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրը։

Այն երեք օրինակը, որոնք ունին Ը գլխի վերնագիրը, բայց չունին սկզբի հատուածը՝ դրանով համեմատ են Էջմիածնի ՏԽ խմբերի Զ-ներին. թէ այս երկու խմբից որին են պատկանում, այդ որոշւում է Գ. գրքի ցանկի վերջում դրած ծանօթութիւնից, թէ «Յերկուս օրինակս որք ունին զցանկս գլխոց, ի կատարածիս կայ և գլուխ այսպիսի՝ Տաղք չափաւ յինք և ի Սահակ Բագրատունի»։ Կընշանակէ այս երեք օրինակից երկուսը Խ խմբին են պատկանում։ Եւ իսկապէս 1843-ի տպագրութեան մէջ բերուած բազմաթիւ ընթերցուածներով Վենետկի երկու օրինակ միանում են Էջմիածնի Խ խմբի Զ-ների հետ։ Այս երկու օրինակից մէկը սակայն դարձեալ չկայ Վենետկի այժմեան հինգ Զ-ների մէջ, քանի որ, ինչպէս վերևում գրածից (§ 36) տեսնւում է՝ նրանցից միայն № 1156 ունի այդ «Տաղք չափաւ...» յաւելուածը։

Այսպէս ուրեմն 1843-ի տպագրութեան ժամանակ բանեցրած վեց անթերի օրինակներից երեքը,—երկուսն Ա. խմբի, մէկը՝ Խ խմբի,— չկան Վենետկի այժմեան հինգ Զ-ների մէջ։ Դրանք են ՉԾԲ (=1303) և ՌՃՀ (=1671) թուականները կրող, և մէկն անյայտ թուականով, օրինակները, որ յիշւում են 1843-ի զեկուցումի մէջ. այժմեան հինգ Զ-ներից ոչ մէկը չի կրում 1303 կամ 1671 թուական։ Այս պակասած օրինակներից 1671 թուականինը կարող է և Ա. խմբի և Խ խմբի օրինակ լինել (որովհետև Խ խմբից էլ մի օրինակ չկայ այժմ). իսկ 1303 թուականինն անպայման Ա. խմբի օրինակ է եղել և ոչ Խ խմբի, քանի որ այս վերջին խմբի մայրը՝ Լ Զ-րն առաջ է եկել 1567 թուին։

Որովհետև դժուար է ենթադրել, որ Վենետկի Մխիթարեան Գրադարանից 1843 թուից դէսը երեք Զ-իր դուրս եկած լինին՝ հաւանական եմ համարում, որ այս պակասած երեք Զ-ները նոյն Գրադարանի այժմեան «երեք զանազան Զ-ներու հետ համեմատուած և ուղղագրուած տպագրութիւններն» են եղել, որոնք համարուել են Զ-իր օրինակի

հաւասար և գրչագիրների անտիպ ցուցակի մէջ գրուած են «ութ ամբողջական օրինակների» մէջ։ Դրանցից 1303 թուականի Զ-րի համար, մեր հ. նամակագիրն արդէն յայտնում է այդ հաւանականութիւնը։ Թէ ինչ Զ-ների բաղդատութիւններ են դրանք՝ յայտնի չէ ըստ մեր հ. նամակագրի։ ՉԾԲ (=1303) թուականի Զ-իր մեզ յայտնի չէ. իսկ ՌՃԻ (=1671) թուականը կրում են մեզ յայտնի Զ-ներից Կ^{2} Զ-րը, որ Ա. խմբին է պատկանում, և Արմաշի վանքի № 185 Զ-րը. սրանցից մէկի վրայ կարող է եղած լինել Վենետիկի այս օրինակներից մէկի բաղդատութիւնը։ Այդ երեք բաղդատուած տպագիրները, ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակի, ունին Մատենադարանի ցուցակում հետևեալ թուահամարները. 1) Գ. 36 Թ. Է. Ուղղագրեալ ընդ տպագրին ի ձեռն դպիր Գ. Յովհաննիսեան. 2) Ե. 39 Թ. Է. Ուղղագրեալ ի վերայ փոքր տպագրին Վենետկոյ, ըստ հին Զ-րի իրիք. 3) Ժ. 23 Թ. Է. Բաղդատութիւն ընդ տպագրին։

Վենետիկի այժմեան հինգ Զ-ներից երեքը միայն 1843-ի ցեկուցումի մէջ յիշուած «վեց անթերի օրինակներից» են. դրանք են՝ № 869, որի գրութեան թուականն է ՌՃԼԲ—Գ (=1683—4 թ.), որ և յիշուած է նոյն զեկուցումի մէջ. № 200, որի գրութեան թուականն է ՌՃԹ (=1660 թ.), որ նոյնպէս յիշատակուած է նոյն զեկուցումի մէջ. և ապա № 1156, որի գրութեան թուականը յայտնի չէ. բայց դա այն երկու Զ-ներից մէկն է, որ Գ. գրքի ցանկի վերջում ունին «Տաղբ չափաւ...»։ Կը նշանակէ 1843 թուի տպագրութեան ժամանակ ձեռի տակ ունեցել են այժմեան այս երեք Զ-ները և, ամենայն հաւանականութեամբ, այժմեան երեք ամբողջական «համեմատուած տպագիրները», որով և առաջացել է 1843-ի զեկուցումի մէջ յիշուած «վեց անթերի օրինակների» թիւը։ Յետագայում ձեռք են բերուած № 1530 Զ-րը, որ գրուած է ՌՃԺԳ=1664 թ. և չի յիշատակւում վերոյիշեալ զեկուցման մէջ, և № 1023 Զ-րը, որով և առաջացել է գրչագիրների այժմեան անտիպ ցուցակի մէջ յիշուած ութ թիւը։

38. Տեսնենք այժմեան հինգ Զ-ների ո՞ր խմբին պատկանելը։ 1843-ին եղած երեք Զ-ներից № 1156-ը, ինչպէս վերևում ըրի, Խ խմբին է պատկանում. ԱԽ խմբերին են պատկանում, տեսանք, պակասած երեք օրինակները («համեմատուած տպագիրները»)։ Այս չորս օրինակի վրայից չի կարող եղած լինել 1843-ի բնագիրը, քանի որ վերջինս, ինչպէս մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնից երևում է՝ էջմիածնի Տ խմբի Զ-ների տեսակից է։ Կը նշանակէ՝ մնացած երկու Զ-ներից, №№ 869 և 200, մէկը նոյն թուին տպած բնագրի համար են բանեցրած (Վ). իսկ միւսից (վ) 1843-ի տպագրութեան մէջ միայն ընթերցուածներ են բերուած, չորս ուրիշ օրինակների ընթերցուածների հետ։ Արդ այդ ընթերցուածների մանրամասն ուսումնասիրութիւնից երևում է, որ իսկապէս երկու օրինակ, ինչպէս վերևում ասացինք, Ա խմբի հետ են, երկու ուրիշ օրինակ Խ խմբի հետ, իսկ մէկը միանում է էջմիածնի Տ խմբին, առանձնապէս opqrs Զ-ներին։ Հմմտ. օրինակ՝ եր. 315, 10. 316, 2 (Խվ^{3}nopqrs մաշարացական, որի մէջ

վ^{3}-ից երկուսը Ю խմբից են, մէկը nopqrs Ձ-ների տեսակից), 327, 13. 328, 12. 330, 17. 331, 1, 12, 21. 338, 13. 342, 10. ևլն։ Կընշանակէ՝ այժմեան Ձ-ներից №№ 869 և 200 Էջմիածնի Տ խմբի Ձ-ների տեսակին են պատկանում։

Այժմ տեսնենք, թէ այդ երկու Ձ-րից որը Վ է և որը վ, այսինքն որն է իբրև բնագիր գործածուած և որից ընթերցուածներ են միայն մէջ բերուած։ Ծանօթութիւնների մէջ առած վ-ն իր ընթերցուածներով առանձնապէս նոյնանում է Էջմիածնի pqrs Ձ-ներին։ Հմմտ. օր.՝ եր. 314,19 վprs ցերքն. 320,10 վ^{2}klpqrs մայրաքաղաքայն, վ մայր քաղաքայն. 329,10 վpqrs ոչ ունելով (մինչդեռ միւս բոլոր օրինակները ունին՝ յոչ լինելոյն, յոչ լինելոյ, ոչ լինելով). 338,17 վqrs որոճանօք. 270,10 վpqrs կողմեանք. 259,4 վpqrs բացակողմեանքն ևլն, ևլն։ Այսպիսի խմբակցութիւնները ցոյց են տալիս, որ վ Ձ-ը Էջմիածնի pqrs Ձ-ների փոքրիկ խմբին է պատկանում։ Միւս կողմից Էջմիածնի այս Ձ-ները ոչ մի գրքի ցանկ չունին. իսկ Վենետկի №№ 869 և 200 Ձ-ներից № 869 ցանկեր ունի, իսկ № 200-ը չունի Գ. գրքի ցանկը (հաւանօրէն չպիտի ունենայ նաև միւս գրքերինը), որով № 200 Ձ-ը մօտենում է pqrs Ձ-ներին։ Ապա դարձեալ № 200 Ձ-րն իր բովանդակութեամբ ևս, Խորենացի և Եղիշէ, մօտենում է Էջմիածնի qrs Ձ-ներին. որոնք պարունակում են՝ Խորենացի, Եղիշէ, Թովմայից հատուած Բարծումայի մասին (զ Փաւստոսից հատուածներ)։ Այս հիմունքները մեզ բերում են այն եզրակացութեան, որ Վենետկի № 200 Ձ-րից են բերուած ընթերցուածները 1843 թ. տպագրութեան մէջ, իսկ միւս Ձ-ը, № 869, ծառայել է իբրև առաջնորդ բնագրի համար, կամ մեր Վ տառով նշանակած օրինակը № 869-ն է։

Թէ ինչու իրենց ձեռի տակ ունեցած երեք Ձ-ներից ընտրել են № 869, որ 1683—4 թուին է գրուած, և ոչ № 200, որ աւելի հին է, գրուած լինելով 1660 թ., և ոչ № 1156-ը, որի վրայ կայ 1653 թուի յիշատակութիւն ստացողի,—այդ ես բացատրում եմ նրանով, որ № 1156-ը Ю խմբին պատկանելով և № 200-ը opqrs Ձ-ների կարգից լինելով՝ իրենց մէջ ունին բազմաթիւ չիք-եր, այսինքն բաց թողած բառեր և խօսքեր. մինչդեռ Վ=№ 869 Ձ-ը, աւելի մօտ լինելով Էջմիածնի n Ձ-րին, աւելի ևս Տ խմբին պատկանող այն Ձ-րին, որից ծագում է հնագոյն l Ձ-րի 1567 թուին նորոգուած մասը՝ չունի այդքան չիք-եր, ուստի և աւելի ընտիր է համարուել։ Ընտրութեան համար գուցէ նշանակութիւն է ունեցել և յիշատակարանը, թէ տիեզերալոյս Վարդան վարդապետն «եստ զայս գ պատմագրաց օրինակն. լաւ և ընտիր սրբագրեաց գրով»։

Աւելորդ չի լինիլ, եթէ երկրորդեմ, որ ինչքան էլ ես Վ օրինակը № 869 Ձ-րն եմ համարում՝ բայց այս երկուսը, կարծում եմ, կատարելապէս չպիտի նոյնանան, որովհետև, ինչպէս վերևում (§ 3) դրի՝ ինձ թւում է, թէ 1843 տպագրի մէջ լռելեայն ուղղումներ կան ուրիշ Ձ-ներից։ Օրինակ՝ եր. 72, տ. 14 բնագրում ընդունուած «արտահալածել» ձևն ունին Էջմ. Ա խմբի Ձ-ները. Ю խմբի Ձ-ներն ունին «արտալածել», իսկ Տ խմբինները (nopqrs) ունին «արտահալածէր»։

Որովհետև Վեննակի Վ. օրինակը Տ խմբին է պատկանում՝ պէտք էր սպասել ուրեմն, որ բնագրի մէջ գրուած լինէր «արտահալածէր»․ բայց 1843-ի տպագրութիւնը բնագրում ունի Ա. խմբի ձևը «արտահալածել», իսկ ծանօթութեան մէջ ունի Խ և Տ խմբերի ձևերը՝ «երկու օր արտալածել, երկու այլ՝ արտահալածէր»․ կը նշանակէ՝ այս բառի համար ընտրութիւն է արուած և իրենց սովորաբար գործածած Զ-րի ընթերցուածի տեղ դրուած է Ա. խմբի բաղդատութիւնների ընթերցուածը։ Կարելի է բաւական թուով ուրիշ այսպիսի օրինակներ ևս բերել։ Թւում է, թէ այս ընտրութեանն է ակնարկած և 1848 թուի Բազմավէպի մէջ եր. 48. իբրև պատասխան Կարեննանցի 1847 թուին Կովկաս լրագրի մէջ տպուած կարծիքի Խորենացու բնագրի մասին. «իսկ այն գրքերը [այսինքն Խորենացի], որ ընտրութեամբ և բաղդատութեամբ տպուած են, և բաւական վկայեալ օրինակներէ, պէտք է պատկառելի ըլլան կարդացողներուն և Զ-րի մը մէջ տարբերութիւն մը տեսածնուն պէս՝ չկասկածին, չտարակուսին, չհամարձակին սխալ կոչելու և սրբագրելու, ինչպէս Կովկաս լրագրին մէջ անցեալ տարի բանասէրին մէկը ըրեր էր»։— Ինչպէս էլ լինի՝ ես ամենայն հաւանականութեամբ № 869 Զ-րը համարում եմ Վ, իսկ № 200-ը՝ Վ։ Այս կարծիքս վերջնականօրէն պիտի հաստատէ ի հարկէ միայն այս Զ-ների բաղդատութիւնը, որոնցից ես ոչ մի ընթերցուած չունիմ։—Գանք մնացած երկու Զ-րին։

1843 թուից յետոյ ձեռք բերուած երկու Զ-ներից ընթերցուածներ չունինք, այլ միայն համառօտ նկարագիր (տ. վերը § 36)։ Դրանք երկուսն էլ ունին Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրը, ուստի չեն կարող Ա. խմբին պատկանել, այլ միայն Տ և Խ խմբերից մէկին։ Դրանցից մէկը, № 1530 Զ-րն, իր բովանդակութեամբ (Խորենացի, Եղիշէ, Թովմայից հատուած) նոյնանում է Էջմիածնի Տ խմբին պատկանող ց Զ-րի հետ. բացի այդ՝ այս վերջինը չունի ցանկեր։ Գ. գրքի ցանկը, (հաւանօրէն և միւս գրքերինը), չունի նաև Վեննակի Զ-րը։ Այս երկու հիմունքով այդ № 1530 Զ-րը, կարծում եմ, պատկանում է Տ խմբին և իր ընթերցուածներով պիտի միանայ Էջմիածնի ց Զ-րի հետ։ Վեննակի միւս Զ-րը սակայն, № 1023, պիտի պատկանի Խ խմբին. միակ ընթերցուածը, որ ունինք այդ Զ-րից, է Ը գլխի վերնագիրը—«Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Արշակայ Մարաց թագաւորին»․ Էջմիածնի կ¹ Զ-րը նոյն տեղում ունի թէ բնագրում և թէ ցանկում նոյնպէս «Արշ''կայ» ընթերցուածը, մինչդեռ միւս Զ-ներն ունին Աժդահակայ կամ Աշդահակայ։ Վեննակի № 1023 Զ-րն այդ ընթերցուածով նոյնանում է ուրեմն կ¹ Զ-րի հետ, որ Ղ-ից է ծագում։ Անշուշտ մի ընթերցուածը քիչ է եզրակացութիւն անելու համար. բայց կարծում եմ թէ ուրիշ ընթերցուածներ կըհաստատեն այս ենթադրութիւնը։

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

39. Խորենացու Զ-ների դասաւորութեան խնդրով առաջին անգամ զբաղուել է Ադոլֆ Բաումգարտները՝ իր վերևում (§ 16) յիշուած

աշխատութեան մէջ. Նա «հակադրում է Վենետկի լաւագոյն (1843) և Ամստերդամի հրատարակութիւնը։ Այս վերջինին դասակից է գնում Կարենեանցի երկրորդ օրինակը և Լայպցիգինը»։ Երկրորդ անգամ նոյն խնդրով զբաղուել է Միաբան—Գ. Տ.-Մկրտչեանը (Հայկականք, Վաղարշապատ. 1894. եր. 38 հտն. եր. 69 հտն.)։ Նա էջմիածնի 17 Ձ-ները մի յօդուածի մէջ բաժանում է երկու դասի, երկրորդի մէջ դնելով 6 Ձ-իր, իսկ առաջինի մէջ 11 Ձ-իր, որ նա վերածում է երեք ստորաբաժանումների։ Յետոյ սակայն մի ուրիշ յօդուածի մէջ, նկատի ունենալով գրեթէ այն բոլոր Ձ-ներն ու ընթերցուածները, որոնց մասին մենք վերևում յիշեցինք, և համոզուելով որ առաջին դասի ստորաբաժանումները առանձին առանձին խմբեր են միմեանցից շատ անջատ՝ այդ ստորաբաժանումներն անուանում է Ա. Բ. Գ. իսկ Բ. դասը Դ. խումբ։ Այդ խմբերի պատկերը հետևեալ ձևով է տալիս (նշանակելով մեր ընդունած տառերով).

Ա. խումբ. lm և Կ^{1} (?).
Բ. խումբ. hgikz.
Գ. խումբ. nsropq.
Դ. խումբ. fcdabetԿ^{2}Լ.

Վենետկի 1843 թուի վեց օրինակները դնում է ԱԲԳ խմբերի մէջ, իսկ Եղեանի (մեր y) և Արղնի Ձ-ների համար, տփի կազմութեան վրայ հիմնուելով, յայտնում է, թէ կարող են պատկանել ԱԲ խմբերին, բայց ոչ ԳԴ-ին։—

Երրորդ անգամ Խորենացու Ձ-ների դասաւորութեամբ զբաղուել է Մ. Աբեղեանը (Հայ ժողովրդական Առասպելները Մ. Խորենացու Պատմութեան մէջ, Վաղարշապատ, 1891. եր. 259—266)։ Նա ձեռի տակ ունենալով էջմիածնի 18 Ձ-ները՝ բաժանում է երկու խմբի. Ա. խումբ, որի մէջ մտնում են abcdef Ձ-ները, և Տ խումբ, որի մէջ երկու ստորաբաժանում է դնում, մի կողմում ghi, միւս կողմում klmnopqrs։

Այս երկու բաժանումն էլ, հիմնուած լինելով որոշ ընթերցուածների և ոչ Ձ-ների ամբողջական համեմատութիւնների վրայ՝ ունին միևնոյն պակասութիւնը, որի պատճառը l Ձ-րն է, որի մի մասն nopqrs (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի) Ձ-ների հետ է, իսկ միւս մասը՝ abcdef (Տ. Մկրտչեանի Դ խմբի) Ձ-ների հետ։ Միւս կողմից՝ արդարև ghi Ձ-ները մի երկրորդական փոքրիկ խումբ են կազմում իրենց ընթերցուածներով, բայց դրանք klm Ձ-ներից անբաժան են, ծագած լինելով մի ընդհանուր մայր Ձ-րից, l-ից։

Նշանակելով l Ձ-րի հին մասը, որ Ա. խմբի (Տ. Մկրտչեանի Դ խմբի) հետ է, la ձևով, իսկ նոյն Ձ-րի նորոգուած մասը, որ Տ խմբի (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի, nopqrs Ձ-ների) հետ է, lտ ձևով ունենում ենք.

Ա խումբ. abcdeftԼվվԿ^{2}la, ընդ ամենը 12 օր., որոնցից t Ամստ. տպագիրը, վվ Վենետկի բաղդատուած երկու տպագիրները, (որոնցից ընթերցուածներ կան 1843-ի տպագրութեան մէջ), Կ^{2} Կարինեանցի ընթերցուածները, la էջմիածնի l Ձ-րի հին մասը, վեցը՝ abcdef

էջմիածնի, մէկը (Լ) Լայպցիգի Զ-ները։ Իրենց հնութեան կարգով այս օրինակները դասաւորւում են այսպէս. Լա (հաւանօրէն 14-րդ դարու, 1567-ին նորոգուած). Կ^{2} (1671 թ.), e (1675 թ.), b (1674—76 թ.), d (1676 թ.), a (1687 թ.), c (1616-ից յետոյ և 1691-ից առաջ), t (1695-ին տպուած), Լ (1696 թ.). f Զ-րի գրութեան ժամանակը յայտնի չէ, իսկ Վենետիկի բաղդատութիւնները եղել են մէկը 1303 թ. Զ-րի վրայ, միւսը կարող է 1671 թ. Զ-րի վրայ եղած լինել (տ. § 37)։

Տ խումբ. nopqrsՎԼվվw^{1}Լա, ընդ ամենը 11 օր., որոնցից w^{1} Թովմա Վանանդեցու ընթերցուածները, Վ Վենետիկի տպագիրը (հաւանօրէն № 869 Զ-րը), վ (հաւանօրէն Վենետիկի № 200, որից ընթերցուածներ կան 1843-ի տպագրութեան մէջ), վ (Վենետիկի № 1530 Զ-րը ենթադրութեամբ, տես § 38), Լա էջմիածնի l Զ-րի նորոգած մասը, իսկ nopqrs էջմիածնի միւս Զ-ները։ Իրենց հնութեան կարգով այս օրինակները դասաւորւում են այսպէս—Լա (1567 թ.), q (1641 թ.), վ № 200 (1660 թ.), վ № 1530 (1664 թ.), n (1672 թ.), Վ № 869 (1683—4 թ.), p (1690 թ.), o (1699 թ.)։ Մնացածների գրութեան ժամանակն անյայտ է։

Մնացած օրինակները ghikmԿ^{1}yՀzվվվ թուով 12, ծագած լինելով էջմիածնի l Զ-րից՝ կորցնում են իրենց արժէքը։ Դրանք են՝ էջմիածնի վեց Զ-իր, ghikmԿ^{1}, Եղեանի y Զ-իր, Աղթամարի Հ Զ-իր, Պետերբուրգի z Զ-իր, Վենետիկի օրինակներ՝ վ № 1156, վ № 1023 (ենթադրութեամբ), վ Վենետիկի բաղդատուած տպագիրներից մէկը։

Վերևի թուի վրայ պիտի աւելացնել նաև էջմիածնի r Զ-րը, որ, ինչպէս կը տեսնենք, ծագում է էջմիածնի s Զ-րից, ուստի նոյնպէս կորցնում է իր արժէքը։

Երկու մեծ խմբերի այս բաժանումն ամփոփելուց յետոյ՝ տեսնենք այժմ ստորաբաժանումներն Ա և Տ խմբերի մէջ, կամ Զ-ների իրար հետ ունեցած յարաբերութիւնները։

40. Ա խմբի օրինակները՝ շատ ընթերցուածների նոյնութեամբ բաժանւում են երեք երկրորդական փոքրիկ խմբերի. մի ընդհանուր մայր Զ-րից, որ նշանակենք Ա. տառով, մի կողմում ծագած են abcf Զ-ները, միւս կողմում՝ Կ^{2}det. սրանց դիմաց Լա Զ-իրը մի ուրոյն տեղ է բռնում, չմիանալով առանձնապէս ոչ abcf Զ-ներին, ոչ Կ^{2}det խմբակցութեան, այլ երբեմն մէկին մօտենալով, երբեմն միւսին։ Այս բաժանման համար իբրև մի յատկանիշ, դրսի Զ-ների տեղը որոնելու համար, կարելի է առնել հետևեալը։ Առաջին գրքի Ի գլխի (Համեմատութիւն ծննդաբանութեան...) անունների շարքի մէջ abcf Զ-ները Նորայր անունից յետոյ ունին «Վստամ. Կար» անունը, որ Կ^{2}det Զ-ների մէջ Հայոց անունների շարքի մէջ չէ, այլ ընկել է Բաղդէացոց անունների շարքի մէջ «Վստասկար, Վաստասկար, Ստասկար» ձևերից մէկով, Ղամպարխտէս անունից յետոյ, իսկ t օրինակի մէջ, որովհետև պակասում են Ղամպարխտէս և նախորդ երկու անունները, Սուսաոխ անունից առաջ կամ Ամինտէս անունից յետոյ։ Վենետիկի 1843-ի տպագիրը ծանօթութիւն ունի. «Այսպէս [այսինքն Վստասկար] ամենայն օրինակք

Խորենացւոյն որ առ մեզ գտան. այլ Յովհ. կաթ. և Գր. Մագիստրոս յերկուս անուանս որոշեն՝ Վատամ և Կար» (ինչպէս են և մեր abcf-ի մէջ)։ Եթէ ճիշտ է որ Վենետկի օրինակները «Վատամ. Կար» ձևը չունին, ապա պէտք է ընդունել, որ Ա խմբին պատկանող նրանց երկու օրինակները վվ մտնում են Կ²det խմբակցութեան մէջ (եթէ միայն ի հարկէ բաղդատողները առած լինին այդ ընթերցուածը. որովհետև այս վվ օրինակները բաղդատուած տպագիրներ են)։ Լա Ձ-րի համար չենք կարող վերոյիշեալ «Վատամ. Կար» յատկանիշը բերել, որովհետև Լ Ձ-րի մէջ այդ հատուածը Լա չէ, այլ Լո է, և իբր Տ խմբին պատկանող մաս ունի «Վատասկար» ձևով Նորայր անունից յետոյ. բայց Լա-ի համար կարելի է բազմաթիւ ուրիշ ընթերցուածներ առնել, որոնք առանձնայատուկ են միայն Խ խմբի Ձ-ների հին մասին, այսինքն Լա-ին. ինչպէս օրինակ՝ եր. 71, տ. 5 «Նոյն պատմագիր ասէ», փոխանակ «ասէ նոյն պատմագիր», եր. 72,2 զուարճանայցէ ևլն. (ուրիշ ընթերցուածներ տես § 9)։—Շփոթութիւնից զերծ պահելու համար, այստեղ իսկ պէտք է նկատենք, որ եր. 61, տ. 1 ծանօթութեան մէջ Կ¹ Ձ-րի համար «սատասկար» գրուածը վրիպակ է. Կ¹ չունի այդ ընթերցուածը, այլ իբրև Լ Ձ-րից ծագող՝ ՏԽ Ձ-ների պէս «Վատասկար» ունի հայոց անուանների մէջ։

Առաջին խմբակցութեան abcf Ձ-ներից ab Ձ-ներն իրար շատ մօտ են. բացի դրանց բովանդակութեան նմանութիւնից (տես §§ 10 և 11) և բազմաթիւ ընթերցուածների նոյնութիւնից՝ Ա գրքի վերևում յիշուած (Ի) գլխի անուանների շարքի նկարագիրն ևս նոյն է (տես այս Հրատարակութեան եր. 58). կարելի է մատնացոյց անել և այսպիսի ընդհանուր սխալներ, ինչպէս՝ դժուարամուտ սոմսանս (տ. եր. 54, տ. 3)։ Դրանք այնքան մօտիկ են, որ նոյն-իսկ կարելի է կարծել, որ ժամանակով Նորը՝ a Ձ-րը ժամանակով հնից՝ b-ից օրինակուած լինի։ Բայց քանի որ այս կարծիքը հաստատող բացայայտ հիմք չկայ՝ ես այս երկու Ձ-իրը կից և զոյգ եմ դնում։

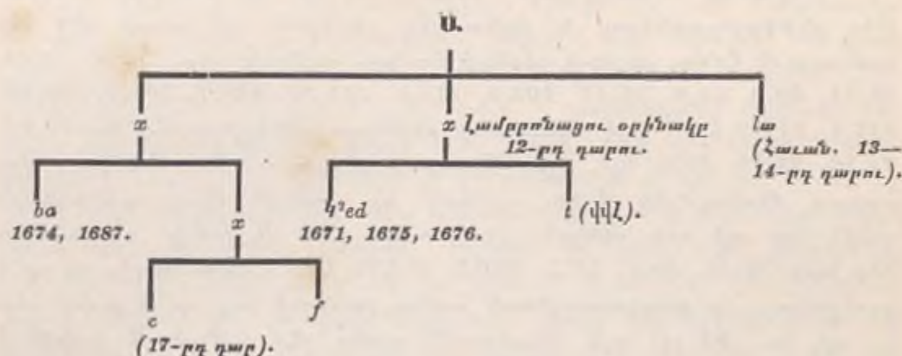
Այս ab Ձ-ներին մօտենում է ընթերցուածներով c Ձ-իրը, որ վերոյիշեալ (Ի) գլխի անուանների շարքից կարգով արտագրած ունի նախ ab-ի առաջին խորանը, յետոյ երկրորդը ևլն (տես եր. 58). դրանից է առաջանում անուանների այն խառնաշփոթութիւնը, որ կայ c-ի մէջ։ Դրանից զատ՝ ընթերցուածների նոյնութեան հետ կարելի է ցոյց տալ և այսպիսի ընդհանուր սխալներ, ինչպէս՝ զողկիանու (տ. եր. 46, տ. 11ծ.)։ Այս նկատի ունենալով՝ կարելի էր կարծել, թէ c Ձ-րը b-ից կամ a-ից, կամ դրանց հետ միասին մի ընդհանուր x մայր Ձ-րից ծագած լինի։ Բայց միւս կողմից այս նոտրագիր c Ձ-րին մօտենում է առանձին ընթերցուածներով նոտրագիր f Ձ-րը. երկուսի մէջ ևս Գ. գրքի վերջին գլուխը (Ողբը) պակաս է. և որովհետև վերոյիշեալ անուանների շարքի գրութիւնն այս երկու Ձ-ների մէջ այնպիսի է, որ ոչ c Ձ-րն f-ից կարող էր ծագել և ոչ f-ը c-ից՝ ուստի պէտք է ընդունել, որ դրանք ծագում են մի այնպիսի x Ձ-րից, որ ab Ձ-ների հետ մի ընդհանուր մայր ունի։

Երկրորդ խմբակցութեան Կ²detվվ Ձ-ներից էջմիածնի de Ձ-ները

նոյնանում են բազմաթիւ ընթերցուածներով (տես օրինակ՝ եր. 79, տ. 15, միայն Տ, փոխանակ հանանէ). վերոյիշեալ (Ի) գլխի անուանների նկարագիրն եւ դրանց մէջ բոլորովին նոյն է (տես եր. 59)։ Կարեւնեանցի նկարագրած Կ^{2} Զ-րի անուանների նկարագրի մասին ոչինչ չգիտենք, բայց ընթերցուածներով այս Զ-րը այնքան նոյնանում է *de* Զ-ների հետ, որ նոյն-իսկ կարելի է, թէ վերջիններս Կ^{2}-ից ծագած լինին։ Ամստերդամի տպագիրը, *t*, անուանների նկարագրով մօտենում է *de*-ին, բայց բոլորովին նոյն չէ. ընթերցուածներով եւ այս *t* օրինակը թէպէտ յաճախ միանում է Կ^{2}*de* Զ-ների հետ, բայց շատ անգամ և անջատւում է նրանցից. այսպէս օրինակ՝ եր. 11, տ. 12 «երգարանաց բանաւորաց» բառերի փոխանակ *abcf* Զ-ներն ունին՝ «արագ արանց բանաւորաց», Կ^{2}*de* ունին՝ «առանց բանաւորաց», իսկ *t* օրինակն ունի ուղիղ ձեւով «երգարանաց բանաւորաց»։ Թոմա Վանանդեցին կարող չէ ուղղած լինել ուրիշ Զ-րի վրայ, քանի որ նա, ինչպէս յայտնել է, միայն մի Զ-իր է ունեցել ձեռքի տակ։ Այսպիսի տարբերութիւններով կամ ընթերցուածների նոյնութեամբ Կ^{2}*det* օրինակները, որոնք մի ընդհանուր մայր ունին, բաժանւում են երկու տեսակի. մի կողմում են Կ^{2}*de* Զ-ները, միւս կողմում է *t*։ Այս չորս Զ-րի ընդհանուր մայրն է Լամբրոնացու օրինակը, որից 1671 թ. Մովսէս վարդապետն արտագրել է տալիս Կ^{2}. բայց, ինչպէս երեւում է, նա ուրիշ օրինակներ եւ արտագրել տուած պիտի լինի. «զոր ընտրեալ մեր՝ օրինակել տուաք ուրումն գրչի, և սրբագրեցաք ըստ կարի մերում, սակս առ ուրեք ուրեք տարածանելոյ»։ Նրա մահից յետոյ, նրա «պաշտելի» Մեսրովբը գնում է նրա Կ^{2} Զ-րը և «յետ սուղ ինչ ժամանակաց», 1694 թուին, նուիրում է Թոմայ առաքելոյ վանքին։ Այս պատմութիւնից պէտք է կարծել, թէ Կ^{2} Զ-րը օրինակել տուող Մովսէսը Գողթնում է ապրել։ Հաւանական է կարծել, որ Թոմա Վանանդեցին իր հայրենիքում գտնուած Զ-ներից մէկը կամ դրանցից օրինակուած Զ-իր է տանում Ամստերդամ 1695 թ. տպագրելու համար, և դրանից է առաջանում Կ^{2} և *t* Զ-ների ազգակցութիւնը և այս երկուսի մէջ եղած նոյն առանւորը (տ. §§ 1 և 7)։

Այս երկրորդ խմբակցութեան են պատկանում և *vv* օրինակները, Վենետիկի երկու բաղդատած տպագիրները. բայց քանի որ բոլոր ընթերցուածները չեն բերուած 1843-ի տպագրութեան մէջ՝ չենք կարող ասել, թէ արդեօք դրանք Կ^{2}*def* Զ-ների հետ են, թէ *t* Զ-րի հետ։ Դրանցից մէկի համար միայն կարելի է ասել, որ *t*-ի հետ լինի. եր. 64, տ. 3, *cf* Զ-ներն ունին՝ «և թէ ուսոյ»․ Տ*Ꮃabde* ունին՝ «եեթուսու»․ Վենետիկի 1881 թուի տպագիրն (*x*) ուղղած է՝ «և եթ ուսոց»։ Այս վերջին ընթերցուածը՝ մեզ յայտնի օրինակներից ունի միայն *t*-ն (որ նոյն է և *w*)։ Սրա հետ նոյնանում է ուրեմն և մի *v*, որի վրայ ուղղուած է *x*-ը։

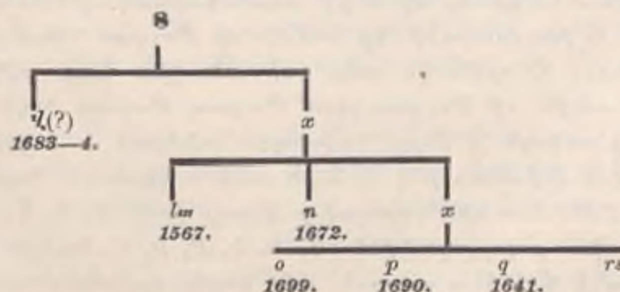
Լ=Լայպցիգի Զ-իրը միայն Ա. Բաումգարտների վկայութիւնից գիտենք, որ *t* օրինակի տեսակից, այսինքն մեր Ա խմբի մէջ է. բայց թէ որ Զ-ներին առանձնապէս մօտ է՝ չգիտենք։ Լ*vv* պայմանական ձեւով, ուստի և փակագծի մէջ, *t* օրինակի հետ դնելով՝ մենք ստանում ենք Ա խմբի Զ-ների ազգակցութեան հետեւեալ յարաբերութիւնը.

41. Ց խմբի օրինակներից Վենետիկի տպագիրը (Վ) էջմիածնի lmnopqrs Ձ-ների դիմաց ունի մի առանձնութիւն։ Ա գրքի (Ի) գլխի անունների գրութեան մէջ ևս Վ և lmnopqrs տարբերւում են միմեանցից։ Վ-ի մէջ այս անունները գրուած են երեք սիւնակներով չորս մասի բաժանած, չորս անգամ տպագրուած լինելով «Երրայեցւոց», «Բաղդէացւոց» և «Հայոց» վերնագիրները, իսկ անունների ծանօթութիւնները գրուած են երեք շարքերի տակին՝ աստղանիշերով ցոյց տալով, թէ որ անուան են վերաբերում։ Այս նկարագիրը բոլորովին տարբեր է lmnopqrs Ձ-ների նկարագրից (տես եր. 61)։ Դրսի Ձ-ների՝ Վ օրինակին թէ lmnopqrs խմբակցութեան պատկանելը որոշելու համար, կարելի է է միջի այլոց առնել հետևեալը. Վ-ն Բ գրքի Ը գլխի վերնագրի հետ միասին ունի նոյն գլխի սկզբում «Երկրորդ Թագաւորութեան լինէր ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց եղելոյ Թագաւորի», որը չկայ lmnopqrs Ձ-ների մէջ։ Այս պակասը չեմ կարծում թէ տպագրողներն ուղղած լինեին Վ-ի մէջ (տ. § 37)։ Կան lmnopqrs Ձ-ների մէջ ուրիշ պակասներ ևս, որ Վ-ի մէջ չեն պակասում, այլ կան ըստ Ա խմբի, ինչպէս եր. 17, տ. 13. եր. 27,10. 113,14 (n լուսանցքում աւելացրած ըստ Ա-ի). 121,16։ Սրանց հետ միասին բազմաթիւ ընթերցուածներով էլ Վ օրինակը անջատուելով lmnopqrs Ձ-ներից միանում է Ա խմբին։ Հմմտ. եր. 10,1. 17,17. 21,4. 30,16. 30,19 (n ուղղած ըստ Ա-ի). 31,4. 45,3. 46,14. 48,18. 53,3. 55,20. 101,5. 118,11. 122,14. 123,1. 308,7. 316,2. 319,7. 321,8 (ԱՎ դտեալ, lmnopqrs եկելոց, փխ գտեալ)։ Կան ի հարկէ նաև որոշ թուով ընթերցուածներ, որոնց մէջ Վ օրինակը միւս բոլորից տարբերւում է. դրանք մի Ձ-րի առանձնայատկութիւններ են։ Այսպէս օրինակ՝ Ա խումբն ունի եր 309,6. «ի Թուղաս (կամ Թուլաս) կղզի ովկիանու», Վ օրինակն ունի «ի Թուղիս կղզի ովկիանու», իսկ lmnopqrs ունին «ի Թուղաս (կամ Թուլաս, Թողաս) կղզի ուղկիանու»։ (Սրանցից սակայն n Ձ-րը նախապէս ունեցած է ուղկիանու, յետոյ ուղղած է n վկիանու, իսկ o Ձ-րն ունի n կիանու)։ Դարձեալ՝ Վ օրինակը եր. 327,8 ունի՝ «գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ի», մինչդեռ միւս բոլորը չունին՝ «Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ի», (m Ձ-րն այստեղ վրիպակով է Վ-ի հետ գրուած. տես վերջը վրիպակները)։

Էջմիածնի Զ-ներից opqrs բաժանւում են lmn Զ-ներից բազմաթիւ ընթերցուածներով և մանաւանդ չիքերով, որ lmn-ի մէջ չեն պակասում։ Հմմտ. opqrs-ի չիքերի համար, օրինակ՝ եր. 10,8. 12,15. 27,14. 29,9. 33,6. 56,17. 104,5. 119,6. 121,19. 128,1. 301,9. 308,20. 315,4. 317,3 ևլն. իսկ համանման ընթերցուածների համար՝ եր. 22,12. 34,16. 35,15. 37,2. ևլն, ևլն։ Այսպիսի դէպքերում lmn Զ-ները սովորաբար միանում են Վ-ին. օրինակ՝ եր. 315,20 Վlmn օրինակներն ունին «որ այն օր», մինչդեռ opqrs ունին ըստ Ա խմբի՝ «ուրանօր»։ Տես նաև 31,15. 39,8. 51,7. 104,5. 104,15 ևլն։ Առանձնապէս պէտք է զգուշանալ, որ բաղդատութեան համար չառնուի lm, որ Ա խմբի հետ է, այլ lm. թէ չէ՝ այն մասերում, որոնց մէջ l Զ-րն Ա խմբին է պատկանում, կան բազմաթիւ չիքեր, որոնց մէջ nopqrs Զ-ները միանում են, ինչպէս՝ եր. 232,7. 258,9. 281,2. 293,5. 332,19. բազմաթիւ չիքեր էլ կան, որոնց մէջ n Զ-րն ուղղած է լուսանցքում, ըստ Ю խմբի. ինչպէս՝ 113,14 (ուր Վlm կայ, Աnopqrs չիք. n աւելացրած լուսանց.). 213,16. 76,17. 85,10. 88,11. 88,15. 138,4. 218,12. 218,18. 232,18. 246,21. 162,5 ևլն։ Կան ընթերցուածներ ևս, որոնց մէջ nopqrs միանում են, յաճախ n Զ-րն ուղղած ըստ Ю-ի. ինչպէս՝ 77,2. 74,9. 74,10. 178,14. 215,2 ևլն։ Այս բոլոր դէպքերի մէջ lm Զ-րի համար ոչինչ չենք կարող ասել, որովհետև այս մասերում lm է. բայց Վ օրինակը տարբերւում է nopqrs Զ-ներից և միանում է դարձեալ Ա խմբի հետ։ Անշուշտ Վ-ի տպագրողները չեն ուղղել այդ ամենը, այլ յաճախ իբրև առաջնորդ ծառայող Զ-րի մէջ այդպէս է եղել։

Վերևում դրածից պարզ երևում է, որ Վlmn օրինակների դիմաց opqrs Զ-ները մի առանձին խումբ են կազմում։ Բայց ինչ յարաբերութիւն կայ Վlmn օրինակների մէջ։ Սրանցից lmn Զ-ները իրենց ընթերցուածներով մի կողմից իրար մօտ են (Հմմտ. բացի վերևում դրածներից, 56,17. 64,1. 308,11. 258,4. 39,3. 80,10. 88,1. 51,7), միւս կողմից opqrs Զ-ներին. ուստի պէտք է կարծել, որ դրանք ծագում են մի x Զ-րից՝ մի կողմում lmn, միւս կողմում՝ opqrs. բայց վերջիններս ոչ անմիջապէս, որովհետև բազմաթիւ չիքերը, որ opqrs-ի մէջ կան՝ ծագում են անշուշտ մի երկրորդական մայր Զ-րից։ Աստ տեսանք, որ Վ օրինակն անջատւում է այս եօթը Զ-ներից. պէտք է ընդունել ուրեմն, որ այս Տ խմբի մի ընդհանուր մայր Զ-րից ծագում են մի կողմում Վ օրինակը, միւս կողմում lmnopqrs Զ-ների ընդհանուր մայրը, հետևեալ պատկերով.

Այս է բնական բացատրութիւնը. բայց կայ մի հանգամանք․ Վ. օրինակի (Ձ-իր № 869) մայրը, ինչպէս մեր ունեցած մի կտոր յիշատակարանից երեւում է՝ տուել է Բաղիշեցի յայտնի Վարդան վարդապետը, այն էլ սրբագրած. «Որ զայս Գ պատմագրաց օրինակն եւ. լաւ և ընտիր սրբագրեաց գրով» (տ. § 36)։ Արդ այս Վարդան վարդապետի սեպհական օրինակն է Էջմիածնի n Ձ-րը (տ. § 18), որ իսկապէս, ինչպէս տեսանք՝ շատ տեղ սրբագրուած է լուսանցքում կամ վրան ըստ Ա. խմբի Ձ-ների, երբեմն էլ ըստ Ն-ի. ինչքան էլ թուականները յարմարւում են (n գրուած է 1672 թուին Բաղէշում, իսկ Վ. 1683—4 թ. դարձեալ Բաղէշում), բայց կարելի չէ ասել, որ Վ. օրինակը n Ձ-րից է ծագում. այս հնարաւոր է ընդունել միայն այն ժամանակ, երբ № 869 Ձ-րի համեմատութիւնը ցոյց կըտայ, որ այդ Ձ-րը միանում է Նոր-ին, և տարբերութիւնները միայն տպագրութեան ժամանակ կատարած ուղղումներ են Ա. խմբի ընթերցուածներով։ Հակառակ դէպքում պէտք է ընդունել, որ Վարդան վարդապետը ոչ թէ իր n Ձ-րն է տուել արտագրելու, այլ սրա ազգակից կամ սրանից արտագրած մի ուրիշ Ձ-իր, որ աւելի շատ է ուղղուած եղել Ա.-ի վրայ, քան n Ձ-իրը։

Անցնենք opqrs փոքրիկ խմբին։ Այս Ձ-ներից pqrs բազմաթիւ ընթերցուածներով և չիքերով միանում են ընդդէմ o Ձ-րի. (հմմտ. եր. 12,16. 15,15. 28,17. 36,8. 36,13. 37,7. 91,4. 108,11. 122,5. 298,13. 295,8. 300,11. 304,3 եւն)։ Այս pqrs Ձ-ների հետ են և Վենետիկի մի վ Ձ-րը, ինչպէս տեսանք վերեւում (§ 38), և w^1, այսինքն Թոմաս Վանանդեցու թարգմանութիւնները։ Հմմտ. վpqrs-ի համար բացի վերեւում գրածներից նաև եր. 117,20. 121,16. 123,12. 345,14. 104,18. 39,1. 65,1 եւն. իսկ w^1pqrs-ի համար՝ եր. 46,9. 64,1. 103,15. 344,9. 345,3. 78,5 եւն։ Այս երկու փոքրիկ խմբերը, o և pqrs արտաքուստ զանազանւում են նրանով, որ o Ձ-րն ունի երեք գրքի ցանկերը գրքերի սկիզբներում, մինչդեռ pqrs ոչ մի գրքի ցանկ չունին. կընշանակէ o Ձ-րը ծագում է մի x ձեռագրից որ ցանկերն ունի. իսկ pqrs (դրանց հետ նաև վw^1), որ ցանկեր չունին՝ չեն կարող ծագել անմիջապէս այդ x Ձ-րից, այլ սրանից ծագող մի Ձ-րից, որ ցանկերը չի արտագրած։

Այս վերջին չորս pqrs Ձ-ներից pq Ձ-ներն երբեմն իրենց ընթերցուածներով մօտենում են o Ձ-րին, երբեմն նոյն-իսկ n Ձ-րին։ Արտաքուստ եւս այս երկու pq Ձ-ները տարբերւում են rs Ձ-ներից, իսկապէս s-ից, որովհետև, ինչպէս կըտեսնենք՝ r Ձ-իրը ծագում է s-ից. Ա. գրքի (Ի) գլխի անուանների գրութեամբ pq Ձ-ները կատարելապէս նման են թէ միմեանց և թէ no Ձ-ներին. իսկ rs Ձ-ները, նման լինելով իրարու՝ մի փոքր տարբերւում են pq-ից. այն է՝ մինչ rs-ի մէջ «Սա օգնական Պրիամու» եղն ծանօթութիւնը «Գոռակ—Սկայորդի» սիւնակի տակին ունին գրած, pq Ձ-ները, no-ի հետ, նոյն ծանօթութիւնը նոյն սիւնակի կողքին ունին գրած առանձին սիւնակի մէջ։ Բացի այդ՝ «Արայ—Վատասկար» սիւնակի վերջին անունը՝ Վատասկար՝ չկայ rs-ի մէջ, մինչդեռ pq Ձ-ները նոյնն ունին։ p Ձ-րի գրիչն իրեն անուանում է «սրբագրող». «յոյժ աշխատ եղաք ի սրբագրելն, զի յոյժ էր սխալ»։

Սխալներ անելով պէտք է հասկանալ տառասխալները, որ և միայն կարող է ուղղած լինել *p*-ի գրիչը. *qs* Ձ-ների գրիչներն ևս հարկաւ ուղղած են տառասխալները, բայց և այնպէս այս երկու Ձ-րի մէջ մնում է դեռ մի այսպիսի ընդհանուր սխալ—«ի բոքուէ», փոխանակ «ի փոքուէ» (եր. 65, տ. 7), որ անշուշտ ծագում է այն Ձ-րից, որից ծագում են *pqs*: Կըլինին այս Ձ-ների մէջ այսպիսի ուրիշ ընդհանուր սխալներ ևս. բայց մենք համեմատութեան ժամանակ այսպիսի սխալները, որ բնորոշ են Ձ-ների խմբակցութիւնները որոշելու համար, ընդհանրապէս չենք առած: Սակայն այս երեք *pqs* Ձ-ներից ոչ մէկը այնպէս չի մօտենում միւսին, որ իրար աւելի մօտիկ ազգակից դրուեն. *qs* (*qrs*) խմբակցութեան չափ կարելի է ասել կան նաև *ps* (*prs*) և *pq* խմբակցութիւններ. ուստի, քանի որ *pq* Ձ-ների դիմաց միայն մի *s* Ձ-րն է մնում, պէտք է այս *s* Ձ-րը հաւասար դնել *pq* Ձ-ներին և նրա տարբերութիւնները *pq*-ից՝ համարել եղակի ձեռագրական տարբերութիւններ:

Վերևում ասացի՝ *r* Ձ-իրը ծագում է *s* Ձ-րից: Այս երկու անթուական Ձ-ները, որոնք բովանդակութեամբ նոյն են (Խորենացի, Եղիշէ, Թոմայից հատուած) բազմաթիւ մանր ընթերցուածներով բոլորովին նոյնանում են. բայց կան և հիմունքներ, որոնք ցոյց են տալիս, որ *r* Ձ-իրն արտագրած է անմիջապէս *s*-ից: Այսպէս օրինակ՝ եր. 53,17 «և անթիւ բազմութիւն մարդկան» բառերը *s*-ի մէջ անընթեռնլի են. *r*-ի մէջ նոյն բառերը չկան, բայց տեղ է թողած: Եր. 149,4 *s*-ի մէջ «զօրինակ զայս» բառերից՝ «զայս», տողի վերջում տեղ չլինելով, գրած է ներքևի վերնագրի վերջում, մի գծով բաժանած սրանից. *r* Ձ-րի գրիչը չհասկանալով *s*-ի գրչի արածը, «զայս» բառն անտեղի տարած է վերնագրից ներքև և հեռու անկախ գրած: Եր. 163,18 *s*-ի մէջ քերած է «զմարդ» բառի վերջի դ տառը. իսկ *r* Ձ-րն ունի «զմար» եւն:

42. Ներքևում դնում ենք բոլոր օրինակների յարաբերութիւնը մի պատկերով*), քանի որ այսպիսի պատկերներով աւելի պարզ են հասկացւում յարաբերութիւնները, քան բացատրութիւններով:

Այս խմբակցութիւնների համար սակայն պէտք է նկատել. 1) Անյայտ (*x*) Ձ-ներից կարող են ուրիշ անյայտ Ձ-ներ ևս ծագած լինել և ապա նոր սրանցից՝ յայտնիները. 2) Փակագծում առնուած օրինակների երկրորդական խմբակցութիւնները որոշուած են Ձ-ների բովանդակութեամբ և մի-երկու ընթերցուածի հիման վրայ. դրանցից մի վ և Լ օրինակները դրուած են պայմանական ձևով. 3) Վ օրինակի տեղը կարող է Լոռ Ձ-րի հետ լինել, եթէ 1843-ի տպագրողներն իրենք ուղղած լինեն Ա խմբի վրայ՝ և ոչ թէ Բաղիշեցի Վարդան վարդապետը. 4) Այս կամ այն Ձ-րը որոշ տեղերում հեռանում է իր խմբակցութիւնից, միանալով ուրիշ խմբակցութեան հետ. այդ կամ պատահական պիտի համարել, կամ այն պատճառով, որ Ձ-ները երբեմն սրբագրւում են ուրիշ Ձ-ների վրայ, կամ թէ արտագրւում են մասամբ մի օրինա-

*) Տես եր. ԼԹ.

Ա. եւ Տ խմբերի Մայր օրինակ.

x (Ա խմբի մայր).
x (Տ խմբի մայր).
x
x(Լամբր. օր.).
Լա
Վ(?)
x
ba
x
Կ²ed
l(վվԼ).
Լա
n
x
c
f
o
x
p
q
s(վ)
վw¹
r
l (Թ խմբի մայր).
g h i k m Կ¹ y Հ z վ վ (վ).

կից, մասամբ մի ուրիշից. այսպիսի դէպքեր կան մեզ յայտնի Զ-ների մէջ. նոյնը պէտք է ենթադրել և անյայտ (x) Զ-ների համար, որոնք իբրև մայր են ծառայել։

43. Թէ ինչպէս է եղել, որ Խորենացու Զ-ները երկու այսպիսի որոշ խմբերի են բաժանուել՝ այդ դժուար է որոշել։ Հաւանական է կարծել, որ այդ բաժանումն եղել է ոչ թէ գիտակցական սրբագրութեան կամ ուղղման պատճառով, այլ բնական ճանապարհով։ Ժամանակի ընթացքում հետզհետէ ամեն օրինակութիւն մի նոր փոփոխութիւն պիտի մտցնէր բնագրի մէջ, և առաջ պիտի գային զանազան խմբակցութիւններ, մէկը միւսից տարբեր օրինակներ։ Ենթադրենք որ եղել է ժամանակ, որ այդ կերպարանափոխուած և իրարուց հեռացած օրինակներից մնացած լինէին միայն երկուսը, և նոր օրինակութիւններն այս երկուսից կատարուէին. այն ժամանակ բնականաբար երկու էլ խումբ պիտի կազմուէր։ Ապագայում կարող են գուցէ ուրիշ Զ-ներ էլ երեւան գալ, որոնք ոչ Ա և ոչ Տ խմբին պատկանելիս լինին, այլ մի նոր երրորդ խումբ կազմեն։ Սակայն մեզ յայտնի Զ-ները վերևի ենթադրութեանն են տանում։

Թէ երբ են առաջ եկել այս երկու մեծ խմբերը՝ այդ այժմ դժուար է որոշել հին Զ-ներ չլինելու պատճառով։ Հնագոյն Զ-րի,

էջմ. № 249, հին մասը (ԱՏ), Ա խմբին է պատկանում. Լամբրոնացու օրինակն ևս Ա խմբին է պատկանած եղել. բայց հարկաւ կարող են դրանց հետ միաժամանակ նաև Տ խմբի օրինակներ եղած լինել։ Յովհաննէս Կաթողիկոսի ձեռին եղած օրինակը իր մէջ ունի թէ Ա և թէ Տ խմբերի ընթերցուածներ. Ա խմբի Զ-ներից մօտենում է աւելի f Զ-րին, իսկ Տ խմբի Զ-ներից՝ Վ օրինակին։ Բերենք մի քանի ընթերցուածներ։

1) Խոր. եր. 33,4. Ա. Ցետ ծնանելոյ զորդի իւր զԱրամանեակ (f զԱրմանեակ) ի Բաբելոն. Յովհ. (Մոսկվա. 1853) եր. 11. Արամանեկաւ որդւով իւրով, զոր ծնաւն ի Բաբիլոն.— Տ ...զԱրմենակ (նոր զԱրամենակ) ի Բաբելոնի։
2) Խոր. եր. 35,14. Ա հրոսակի. Յովհ. եր. 11. հրոսակօք.— Տ հոսակի։
3) Խոր. եր. 36,20. Ա յերկիր հարստի. Յովհ. յերկիր հարստէր.— Տ յերկիր անկանի։
4) Խոր. եր. 62,11. Միայն f Զ-րն ունի՝ Սուր. Առ սովաւ Յեսու որդի Նաւեայ։ Յովհ. եր. 14. Սուր. (Առ սովաւ Յեսու ժառանգեցուցանէր Իսրայէլի զերկիրն Աւետեաց)։
5) Խոր. եր. 62,21. abcf Վատամ. Կար. Յովհ. եր. 14. Վատամ. Կար. —Տ Վատակար.
6) Խոր. 63,19—20 Ա ի պատերազմի ընդ Շամիրամայ... յիր և ի բան՝ զԱնուշաւանն Սօսանուէր. Յովհ. եր. 13. ի պատերազմի ընդ Շամիրամայ... յիր և ի բանս (ընթերցուած յիր և ի բան) զԱնուշաւանն Սօսանուէր.— Տ ընդ Շամիրամայ ի պատերազմի... յիր և ի բան զԱնուշաւանն որ Սօս անուանիւր։
7) Խոր. եր. 71,13. Ա հնազանդեալ նուաճեաց. Յովհ. եր. 15 հնազանդեալ նուաճէր։—Վր նուաճեալ հնազանդէր. (opqrs չիք հնազանդէր)։
8) Խոր. 71,14. abde ի հինն, cf ի հին. Յովհ. 15 ի հինն. — Տ ի հինամ։
9) Խոր. 73,5. Ա մարդկութեանս. Յովհ. եր. 15. մարդկութեանս.— Տ մարդկութեան։
10) Խոր. եր. 86,9. Ա Վահունիք. Յովհ. 15. Վահունիք.—Տ Վահնունիք։
11) Խոր. եր. 34,21. Տ հեղեալ. Յովհ. 11. հեղեալ.—Ա հեղեղեալ։
12) Խոր. եր. 38,3. Տ որդւոյ իւրոյ. Յովհ. եր. 11. որդւոյ իւրոյ.— Ա որդւոյ իւրում։
13) Խոր. եր. 41,2. Տ գնաց զմիւս լերամբն արևելեան հիւսիսոյ. Յովհ. 12. գնացեալ զլերամբն արևելեայ հիւսիսոյ.—Ա գնաց զմիւս կողմամբ արևելից հիւսիսոյ։
14) Խոր. եր. 41,19. Տ Գեղամի. Յովհ. եր. 12. Գեղամի.—Ա Գեղամէ։
15) Խոր. եր. 65,14. Տ ձև և շուք. Յովհ. եր. 14. ձև և շուք.— Տ շուք և ձև։
16) Խոր. եր. 73,9. Տ գնուատոսն. Յովհ. եր 77. գնուատազոյնսն.— Ա գստրուկսն։

17) Խոր. 85,14. Տ զԿիւրոս. Յովհ. եր. 77,15. զԿիւրոս.—Ա. Կիւրոս։
18) Խոր. 86,12. Տ Վան. Յովհ. 14. Վան.—Ա. Վահան։
19) Խոր. եր. 112,16. Տ Մուրացան. Յովհ. եր. 17. Մուրացան.—Ա. Մուրացեան։
20) Խոր. եր. 118,9. Տ շինութեան և խաղաղութեան. Յովհ. եր. 17. շինողութեան և խաղաղութեան.—Ա. խաղաղութեան և շինութեան։
21) Խոր. եր. 309,6. միայն Վ ի Թուղխ. Յովհ. եր. 31. ի Թուլխ.—Ա. ի Թուղաս (Թուլաս)։
22) Խոր. եր. 306,18. Տ Շահակ. Յովհ. 31. Շահակ.—Ա. Սահակ։

Բերած ընթերցուածներից երևում է, որ Յովհաննէս Կաթողիկոսի ձեռին եղած օրինակը ոչ Ա խմբին է պատկանում և ոչ Տ խմբին. այլ դա հաւասարադաս է Ա և Տ խմբերի ընդհանուր մայր օրինակին։

Որովհետև խմբերի բաժանման ժամանակը և ծագման եղանակը բացատրուած չէ՝ ուստի առաւելութիւն տալ մի կամ միւս խմբին դժուար է, և ես չեմ ուզում այդ մասին կանգ առնել այստեղ. միայն այսքանը ասեմ, որ ամեն դէպքում պէտք է առանձին քննութիւն անել, քանի որ, յայտնի խմբակցութեանց պատճառով, կան ձևեր, որ մի խմբի մէջ աւելի հարազատ են պահուած, ուրիշ ձևեր էլ ուրիշ խմբի մէջ։ Դա արդէն բնագիրը վերականգնելուն է վերաբերում, որ իմ նպատակից դուրս է։

ՈՒՐԻՇ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

44. Բացի վերևում յիշուած օրինակներից՝ կան զանազան տեղերում Խորենացու Պատմութեան ուրիշ Ձ-ներ էլ։ Ներքևում կըդնենք մեզ յայտնիները։

1. Էնայի համալսարանի գրադարանի Ձ-ը. «բաղկացած է 180 քառածալ թերթերից. չունի յիշատակարան. նոյն-իսկ առաջին երեսից սկսում է բովանդակութեան ցանկը. վերջից պակասում է Գ. գրքի ԿԸ գլուխը (Ողբը) ամբողջովին և ԿԷ գլխի վերջին հատուածը։ Վերջին երեսի վերջին տողն է «... զի զոյր տեսլեամբ հրեշտակական, մորք ծննդականն»։ Ձ-ը գրուած է բոլորագիր տառերով և սև թանաքով մագաղաթի վրայ. գլուխներն ու սկզբի տառերը գրուած են կարմիր թանաքով։ Ձ-ը լաւ է պահպանուած, բացի առաջի 2-3 թերթերից, որոնք կեղտոտ են, սակայն կարդացւում են. ունի տախտակից շինած կաշեպատ կարմիր կազմ։ Ձ-ը յիշատակարան չունենալով՝ յայտնի չէ ով և երբ է օրինակել. սակայն բազմաթիւ տառասխալները ցոյց են տալիս, որ անհմուտ ձեռքի գործ է։ Ձ-ը Էնայի համալսարանին նուիրել է պրոֆ. Կօխ, որ ինչպէս երևում է՝ ձեռք է բերել Հայաստանում ճանապարհորդելիս» (Իս. Յարութիւնեան, Հայոց Գիրը, Թիֆլիս, 1892. եր. 10. 185)։ Միակ ընթերցուածը որ ունինք Ձ-ից (բերած նոյն տեղում Յարութիւնեանից) է հետևեալ հատուածը. եր. 325 տ. 12. «Վասն որոյ մատուցեալ ոմն առ արքայն հաբէլ անուն կոչեցեալ»։ Այս

ընթերցուածը սակայն այնպէս բնորոշ է, որ միայն սրանով իմացւում է, որ այս Ձ-րը պատկանում է Ա խմբին. որովհետև ՏԽ խմբերն ունին «Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն [Խ առ արքայ] քահանայի ուրումն [ՎԼ որումն] հարէլ [Խ հարեղ] անուն կոչեցեալ»: Գ. գրքի վերջին գլխի պակասով մտնում է էջմիածնի cf Ձ-ներին:

2. Տիւբինգենի համալսարանի գրադարանի Ձ-ր. № 67. «առանց Ա գրքի վերնագրի. Մնացածում էապէս նոյնը ինչ որ Վենետիկի 1865 թուի. (նոյն և 1843 թ.) Խորենացին»: Այս Ձ-րը Աւետիք Էնֆիաճեանցից, հարիւրից աւելի Ձ-ների հետ, գնած է համալսարանը: (System.—Alph. Hauptkatalog der Königl. Universitätsbibl. zu Tübingen. XIII. Verzeichniss der armen. Handschr. von Franz N. Finck und L. Gjandschezian, Tübingen 1907. № 67):

3. Մի Ձ-ր Գիւտ քահանայ Աղանեանի մօտ. (տես Միաբան Գ. Տ.-Մկրտչ. Հայկականք եր. 92): Ես անձամբ Տ. Գիւտից լսած եմ, որ իր մօտ է եղել «Լաբրոնացու օրինակը», երևի Կ² Ձ-րը, որ բաղդատել է Թիֆլիսում Կարենեանցը: Նա այդ Ձ-րը տուել է Թիֆլիսում Մկբ. Թամամշեանին. վերջինիս մահից յետոյ Ձ-րն անցել է նրա ժառանգներին, որոնցից և չի կարողացել յետ ստանալ Տ. Գիւտը:

4. Մի Ձ-ր Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքի. Եւդոկիոյ (Թոխաթ) առաջնորդ Շաւարշ ծ. վարդապետ Սահակեանը, որ 1911 դեկտեմբ. եկած էր Էջմիածին՝ անձամբ յայտնեց ինձ այդ մասին. խոստացաւ մի քանի տեղեկութիւններ և ընթերցուածներ ուղարկել, բայց յետոյ նամակով յայտնեց, թէ առ ժամանակ անկարող է եղել այդ անելու:

5. Մի Ձ-ր Արղնի Բարձրահայեաց ս. Աստուածածնի վանքի մատենադ. № 211. Մովսէս Խորենացի, Ստ. Տարօնեցի, Արիստակէս Լաստիվերտցի, Եւսեբի Պատմութիւն եկեղեցական. Տասն դպրութիւնք. «Գրեալ գոմոց վանք, ի թվին Մ.Ծ.է», եթէ միայն այս թիւը տպագրական վրիպակ չէ՝ փոխանակ ՌՄԾէ» (Սրուանձտեան Թորոս Աղբար. —Միաբան Գ. Տ.-Մկրտչ. Հայկականք եր. 51): Այս Ձ-րն իր բովանդակութեամբ նոյնանում է Եղեանի y Ձ-րին (տ. § 32), և որովհետև վերջինս Խ խմբին է պատկանում՝ հաւանօրէն Արղնի Ձ-րն էլ նոյն խմբից պիտի լինի:

6. Վիեննայի Մխիթարեան Գրադարանի № 368. Բաղդատութիւն Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութեան Վենետկի 1752 թուի հրատարակութեան վրայ. «Այս տարբերութիւնք շատ սակաւաթիւ և աննշան են և նշանակուած չէ թէ ինչ Ձ-րի ընթերցմունքն են անոնք»: Համեմատութիւնն եղած է 19-րդ դարում (Տաշեան Ցուցակ հայ ձեռ. Մատենադ. Մխիթ. եր. 820):

Յաջորդ Ձ-ների մասին տեղեկութիւններն արտագրուած են տ. Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակից, որին և շնորհակալութիւնս եմ յայտնում սրա համար.

7. Երուսաղէմի Ձեռ. № 341. Թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն. գրել է տուել Ազարիա կաթողիկոս. գրիչ՝ Մարտիրոս, ՌԽԸ—1599 թ. ի քաղաքն Բաղէշ. ի բռնակալութեան Սուլթան Մամմադ խոնդքարին և ի մերում ամիրութեանն Շարաւ խանին: Բովանդակութիւն—Խորե-

նացու պատմութիւն, Բուզանդարան պատմութիւնք, Պատմութիւն Արիստակէսի Լաստիվերցւոյ։

8. Երուսաղէմի Ձեռ. № 308. ՌԿԵ—1616 թ. Թուղթ, բոլորգիր. գրիչ՝ Գրիգոր, Ստացող Կարապետ վարդապետ Մոկացի, մականուամբ Կալօենց։ Բովանդակութիւն—ա) Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութիւն («Յաղագս մերոյս յիսկզբան յայսմ բանիցս»...). բ) Յաղագս զարմից Ս. Գրիգորի և տեսիլ Ս. Ներսէսի և բովանդակ պատմութիւն ազգին Մամիկոնէից մինչև ցսուրբն Վարդան և մինչև յետ արիական ազգին հռովմայեցւոց, որ իբրև զարեգակն և լոյս և փրկութիւն ծագեցան տիեզերաց. գ) Յառաջարան տեսլեան Ս. Սահակայ Պարթևի հայոց Կաթողիկոսի,—վերջում՝ Վասն Ս. Մեսրոպայ որ Մաշթոց կոչեցաւ. դ) Պատմութիւն Ս. Վարդանայ... յԵղիշայէ սրբոյ, Դաւթա երիցու հայցեալ։

9. Երուսաղէմի Ձեռ. № 310. բովանդակութիւնը միանգամայն նման նոյն տեղի նախորդ № 308 Ձ-րին։ Թուղթ, նոտրագիր, ստացող Ակնցի Յակոբ դպիր որդի մհտի Վահրադի և Շաղատայի. ՌՂԸ—1649 թ. ի Կ. Պոլիս ընդ հովանեաւ Ս. Սարգսի զօրավարի. գրիչ Յարութիւն դպիր։

10. Երուսաղէմի Ձեռ. № 1075. գրուած 1665 թուին. Թուղթ, բոլորգիր. գրիչ Մկրտիչ երէց, յԵւդոկիա ի վայելումն Ղրիմեցի Մարտիրոս վարդապետի (պատրիարքի Երուսաղէմի)։

11. Երուսաղէմի Ձեռ. № 740. նոտրագիր։

12. Արմաշի № 185. գրուած ՌՃԻ—1671 թ. Թուղթ, 341 թերթ. 19×12,5 հրդմ. բոլորգիր, գրիչ Սոփիա. ստացող Արիստակէս վարդապետ ի Շօռօթ գիւղաքաղաք. բովանդակութիւն—Մովսէս Խորենացի և Եղիշէ։ Այս Ձ-րի ընդարձակ յիշատակարանի մէջ, որ մի երկու ընթերցուածների հետ շնորհակալութեամբ ստացայ Շուարշ ծ. վարդապետից, գրչի անուն չկայ յիշուած. ստացողն է Արիստակէս վարդ. Ղլաթեցի, գրութեան թուականը՝ ՌՃԻ, իսկ տեղը՝ «ի յերկիրս Երնջակայ ի գիւղաքաղաքն Շօռօթ կոչեցեալ ընդ հովանեաւ Ս. Աˮծածին և Ս. Լուսաւորչին։— Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրն ու սկիզբն ունի այսպէս. «Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց թագաւորին։ Բայց յետ կարգելոյ զտուն թագաւորին որ այժմ Մուրացանդ կոչեն, քանզի ոչ սեհն նահապետի ազգի Մուրացան տէր, այլ Մոզացւոցն տէր»։ Այս ընթերցուածից երևում է, որ Արմաշի դպրեվանքի այս Ձ-րը պատկանում է ոչ թէ Ա խմբին, այլ Տխ խմբերից մէկին. և որովհետև, ինչպէս մեր հ. Նամակագիրը հաղորդում է, այդ Ձ-րն առանձին ցանկ չունի՝ ուստի մնում է pqrs խմբակցութեան մէջ։ Եւ վերջապէս Մոզացւոցն տէր ընթերցուածով փոխ. Մարացւոցն տէր ձևի, դա նոյնանում է r Ձ-րի հետ, որը, ինչպէս վերևում տեսանք, ծագում է s Ձ-րից։ Սխալուած չենք լինիլ որ ասենք, թէ Արմաշի այս 1671 թ. գրած Ձ-րը նոյնպէս ծագած լինի էջմիածնի անթուական s Ձ-րից։

13. Արմաշի Ձեռ. № 13. գրուած ՌՃԻԷ—1678 թ. Թուղթ, 385 թերթ. 14,7×11,5. նոտրագիր, գրիչներ՝ Գրիգոր Երևանցի և Ներսէս.

բովանդակութիւն— ա) Անուանք քաղաքացն հնդկաց և պարսից. բ) Խորենացու Պատմութիւն. գ) Տեսիլ Ս. Գրիգորի... մեկնութիւն տեսլեան. դ) տեսիլ Իսահակայ. ե) Աշխարհագիր Մովսէս Խորենացւոյ։

14 Տաթևի Ձեռ. № 70. թուղթ, կաշեկազմ, թերթեր 353. մեծ. 16,3×11. նոտրագիր. բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն և Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի տրամաբանութիւն։

15. Սիս, Լանգլուա, հ. 114. թուղթ, մեծագիր, Պատմութիւն Խորենացւոյ։

16. Պարիզ. Suppl. 123. թուղթ, 318 թերթ. 27,6×16,6. միասին շղագիր, արտագրութիւն La-Croix-ի։

17. Վենետկի Մխիթարեան գրադ. արտագրութիւն ի Վենետիկ։

18. Առ Աղանուր, հ. 31. Մովսէս Խորենացի և պատմագիրք. գրիչ Ներսէս աբեղայ, յերկիրն Խիզան, ի սուրբ ուխտն Բաղիձոր, ընդ հով. Սուրբ Աստուածածնի, ի յիշատակ Կարապետ վարդապետին, որ տայ զայն յիշատակ ի դուռն Վարագայ Ս. Նշանին, 1594 թուին։

19. Շիրմազանեան ց. հ. 97. ՌՃԷ—1658 թ. թուղթ, բոլորգիր, Նոր Ջուղայ, ի թագաւորութեան Շահաբաս Փոքրին և հայրապետ. Յակոբ Կթ''ղի, յառաջնորդութեան Տէր Դաւթի։

20. Որտեղ լինելն անյայտ։ ՌՃԲ—1653 թ. Ստացող Ղայդարցի, ի հայրապետութեան տ''ռն Փիլիպպոսի, ի յերկիրս Արարատեան։

21 Որտեղ լինելն անյայտ։ Գրեցաւ Պատմագիրքս այս ի թուին Հայոց ՌՃԶ (=1657) ի մայրաքաղաքն Եդեսիոյ, որ արդ Ուրհա ասեն, ի դուռն Բարձրահայեաց Սուրբ Աստուածածնի, ձեռամբ Սարգսի Եդեսացւոյ։

22. Էջմիածնի Ձ-իր, № 4351 (նոր կարգ.). մեծ. 21×15 հրդմտ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասին։ Բովանդակութիւն—Խորենացու Պատմութիւն (ցանկեր չունի) և Եղիշէ։ Վերջինս վերջից պակաս, վերջանում է կանանց նկարագրի հետևեալ խօսքերով. «և յամենայն մատեանս յիշեցին զանուանս նոցա»։ Գրիչ, գրութեան տեղ և թիւ չկայ։ Պահպանակի առաջին երեսին «Վարպետ Գալուստն եա Սիմէօն վրդպտս առաջնորդ սրբազան առաքելոյն Թադէոսի ի յիշատակ ծնողացն թուին ՌՄԾԷ (=1808) ապրիլի ժԴ որ ի Թարուէ քաղաքի»։ Երկրորդ երեսին. «Ի վայելումն տ''ն Յովհաննէսի սրբազան կ''թղկոսի յա''մ Աղուանից, յոր ի ս''բ աթոռն Գանձասարու»։ Այս Ձ-րը բազմաթիւ ուրիշ Ձ-ների հետ ուղարկել է Էջմիածնի մատենադարանին Թաւրիզից առաջնորդ Կարապետ եպիսկոպոսը։ Բաղդատութիւնը ցոյց է տալիս, որ պատկանում է s խմբին և առանձնապէս նոյնանում է pq Ձ-ների հետ։

45. Մի քանի խօսք ևս մեր աշխատութեան մասին։

ա. Խորենացու այս հրատարակութեանը Ձեռագիրների համեմատութեամբ՝ Մ. Աբեղեանը և Ս. Յարութիւնեանը ձեռնարկել էին 1901 թուականին և արդէն բաւական թւով Ձեռագիրներ բաղդատել էին Վ. տպագրի հետ, երբ 1903 թուին Էջմիածնում մի „խորհրդակցութեան մէջ որոշուեց հրատարակել «Պատմագիրք Հայոց» շարքը, որի

մէջ պիտի մտնէր և Խորենացու Հայոց Պատմութիւնը։ Մենք յանձն առանք պատրաստել Խորենացին այդ հրատարակութեան համար։ Մեր աշխատանքն այսպիսով տևեց 12 տարի ընդհատումներով։ Այս հանգամանքը, ինչպէս և յետագայում աշխատակից ընկերներիս իրարուց հեռու, ուրիշ տեղերում ապրելը, բնականաբար իր հետ կապուած ունէր շատ անյարմարութիւններ, որոնք գործին ի վնաս պիտի լինէին։

Սկզբում մենք համեմատութիւնների մէջ առել էինք բոլոր ուղղագրական տարբերութիւնները. բայց 1903 թուականի վերևում յիշուած խորհրդակցութեան մէջ ձայների մեծամասնութեամբ որոշուեց, տեղ և ժամանակ վաստակելու համար, համեմատութեան մէջ չառնել ընդհանրապէս ուղղագրական ընթերցուածներ ու Ն յօդի տարբերութիւնները և, հակառակ մեր ցանկութեան, այս հրատարակութիւնն անել ոչ թէ հին, այլ վերջին դարերի ուղղագրութեամբ, այսինքն՝ օ փոխանակ աւ, իւ փոխանակ եւ, ասէի փոխանակ ասեի ևլն։ Մենք համակերպելով այդ որոշմանը՝ այլ ևս համեմատութիւնների մէջ չառանք ընդհանրապէս ուղղագրական ընթերցուածները և պարզ կերպով աղաւաղուած բառերը. բայց Ն յօդի տարբերութիւնները պահեցինք։

Չուզենալով կրկնութիւն անել՝ ուղղագրութեան և պատուի համար հրաւիրում ենք դիմել սոյն «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան «Ագաթանգեղոսի» յառաջաբանը (եր. ԾԴ հտ. § 40), որից սակայն կարևոր է այստեղ բերել հետևեալը. «Ձեռագիրների շատ անգամ միմեանց հակասական կետադրութիւնը հարկաւ հնարաւոր չէր պահել։ Տպագրի մէջ եղածն էլ շատ տեղ ըստ իմաստի փոփոխել ենք, հազիւ երբեմն ծանօթութիւնների մէջ նշանակելով մեր մտցրած փոփոխութիւնը։ Իսկ մեր տպագրի մնացած կետադրութեան սովորական մասը, մանաւորապէս ստորակէտերի և բութերի գործածութիւնը, նաև տողադարձն ամբողջապէս թողնուած էր Ստ. Մալխասեանցի հայեցողութեանը», որ վարել է այս աշխատանքի տպագրութեան հսկողութիւնն ու տպագրական սրբագրութիւնը։

բ. Համառօտագրութիւնները նոյնն են պահուած, ինչ որ Ագաթանգեղոսի մէջ, որից կարևոր ենք համարում մէջ բերել հետևեալները։ «Ընթերցուածների պակասները նշանակել ենք չիք-երով. փխ. (=փոխանակ) համառօտագրութիւնը գործ է ածուած, երբ մի ընթերցուածի տեղ այլ Ձ-ը մի ուրիշ ընթերցուած ունի... Երբ տողի մէջ միևնոյն բառը մի քանի անգամ է պատահում՝ անորոշութիւնից խուսափելու համար չիք-ի առաջ կլոր փակագծերի մէջ գրուած է և հետևեալ բառը, օրինակ՝ «չիք և (ասաց)»... Տեղ-տեղ հանդիպող (*) աստղանշով ընթերցուածը ցոյց է տալիս, որ այդ ընթերցուածը տպագրական վրիպակ չպէտք է համարել իւր տարօրինակ գրչութեան պատճառով... Գիծը (—) նշանակում է մինչև, յատկապէս գործածուած չիք-երի մէջ... Անկիւնաւոր փակագիծը [ ] գործ է ածուած՝ այլ և այլ, մեծ մասամբ նոյն խմբի Ձ-ների նման ասացուածի մէջ այս կամ այն Ձ-րին յատուկ տարբերութիւնները նշանակելու համար, առանց կրկնելու մի քանի անգամ ամբողջ ասացուածը. օրինակ՝ «Տէր և զմեզ այժմ [Հgl յայժմ, k այսօրիկ] աշխատեցուցող [Հgrs աշխատեցուցօղ,

ք աշխատեցող դու]» տառացածի մէջ Տ և Խ խմբերի Զ-ները յար և նման ընթերցուած ունին, բացի անկիւնաւոր փակագծերով նշանակուած բառերից։ Բառերի յետևառաջութիւնը՝ ընթերցուածների մէջ առաջ է բերուած առանց որևէ նշանի, օր. բնագիր՝ «Մանուաղ ժառանգէ», ընթերցուած՝ «ժառանգէ Մանուաղ»։ Մնացած համառօտութիւններն ըստ ինքեան հասկանալի են։

գ. Բաղդատութիւնը կատարուել է հետևեալ ձևով։ Թիֆլիսի 1881 թուականի տպագրութիւնը (Վ), որ արտատպած է Վենետկի 1865 թ. տպագրից, իբրև իր ժամանակին մատչելի տարածուած օրինակ, ընտրել ենք համեմատութեան համար։ Կարդացուել է ոչ թէ տպագիրը, այլ միշտ Զ-ները, որովհետև Զ-րը կարդացւում է ոչ այնքան բառերի ընդհանուր պատկերով, որքան տառերը քաղելով, ուստի սխալները, կարծում ենք, այսպէս համեմատաբար պակաս կլինեին՝ քան եթէ տպագիրը կարդացուէր, երբ Զ-րին հետևողը աչքից շատ բան կը փախցնէր, կարծելով թէ այնպէս է գրուած, ինչպէս լսում է։ Երբեմն միայն դժուար կտորները վերծանելու համար դիմել ենք տպագրի օգնութեան։

Ընթերցուածները գրի առնելու և տպագրին հետևելու գործն ամբողջապէս Մ. Աբեղեանինն է, որ յաճախ ընթերցուածը գրի առնելուց առաջ մտիկ է տուել Զ-րի գրութեանը։ Զ-ները կարդացել է մեծ մասամբ Ս. Յարութիւնեանը, յատկապէս էջմիածնի abcdefglmq տասը Զ-ներն ամբողջապէս և h Զ-րն մինչև սոյն հրատարակութեան եր. 130, տ. 10. (Բ. գիրք, ԺԶ գլ.), որտեղից սկսած այս Զ-րը, ինչպէս և i Զ-րը, նկատելով որ g-ից են ծագում՝ համեմատուած են g-ի հետ, փոխէ-փոխ կարդալով՝ Մ. Աբեղեանը g Զ-րը, իսկ Ս. Յարութիւնեանը՝ hi Զ-ները։ Նոյն ձևով բաղդատուած է m Զ-րը l Զ-րի հետ, որից ծագում է m. Աբեղեանը հետևել է l Զ-րին, իսկ Յարութիւնեանը՝ m-ին։ Այս him Զ-ների ծագումը որոշ լինելով՝ դրանցից առնուած են միայն կարևոր համարուած մի քանի ընթերցուածներ, իսկ յօդերի և մի քանի յետևառաջութիւնների տարբերութիւնները չեն առնուած. այնպէս որ g Զ-րի հետ միշտ hi Զ-րն էլ պէտք է հասկանալ, իսկ l Զ-րի հետ՝ m Զ-րը։

էջմիածնի noprs Զ-ներին հետևել են էջմիածնի Գ. ճեմարանի աւարտած պարոններ — n-ին Յակոբ Խայըխեան, o-ին Յարութիւն Պօղոսեան, p-ին Արմենակ Բարսեղեան, r-ին մասամբ Բիւզանդ Թորոսեան և մասամբ Մեսրոպ Բարսեղեան. իսկ s-ին մասամբ Միհրան Թերլեմեզեան, մասամբ Յարութիւն Պետրոսեան և մասամբ նաև Մեսրոպ Բարսեղեան։ Այս Զ-ները, ինչպէս և q Զ-րը, միասին և միաժամանակ են բաղդատուած Վ.-ի հետ. փոխէ-փոխ կարդացուել են երբեմն մէկ և երբեմն միւս Զ-ները. և որովհետև դրանք մի խմբի են պատկանում, ուստի եթէ կարդացողի աչքից վրիպում էր որևէ ընթերցուած՝ միւս Զ-ներին հետևողներից մէկն ու մէկը նկատում էր տարբերութիւնը և ապա միւսներն առանձնապէս դիտում էին կարդացած հատուածը։

դ. Եղեանի y Զ-րի բաղդատութիւնն սկսած է գործի տպագրու-

թեան հետ միասին, որովհետև այդ ժամանակ ձեռք բերուեցաւ այդ Ձ-րը։ Առաջին չորս մամուլը, մինչև երես 64, համեմատել է Մ. Աբեղեանը մենակ՝ տպագրական թերթերի հետ. այնուհետև նկատելով որ y Ձ-րը ծագում է l Ձ-րից՝ վերջինիս հետ և շարունակել է բաղդատութիւնը, խնդրելով Խաչիկ ծ. վարդապետ Դադեանին օգնել իրեն։ Բաղդատուած է մինչև Ա. գրքի վերջը և Գ. գիրքն ամբողջ. իսկ Բ. գրքի բաղդատութիւն չի եղել, որովհետև այդ Ձ-րի մայրը յայտնի էր և բաղդատուած մասերի մէջ կարևոր ընթերցուածներ չեն երևացել։ Բաղդատելիս Մ. Աբեղեանը հետևել է l Ձ-րին, միաժամանակ և տպագիր Վ.-ին, կրկին անգամ ստուգելու համար l Ձ-րը, որ Ю խմբի մայրն է. իսկ Խաչիկ ծ. վարդապետը կարդացել է y Ձ-րը։

Գանք այժմ տպագիրներին։

Սրանցից tw հրատարակութիւնները մեր գործի տպագրութեան սկզբում միայն ձեռք բերուած լինելով՝ դրանց համեմատութիւնը չի կատարուած միակերպ։ Առաջին երկու մամուլը (32 եր.) բաղդատել է Մ. Աբեղեանը սոյն հրատարակութեան սրբագրական թերթերի հետ. Այդտեղից մինչև Բ. գրքի Թ գլուխը, եր. 118, բաղդատուած են Մ. Աբեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի ձեռով Վ.-ի հետ. ապա նկատելով որ tw-ն պատկանում են Ա խմբին, իսկ w¹-ն Տ խմբին՝ այս Թ գլխից սկսած մինչև Բ. գրքի վերջը բաղդատութիւնն արել են d Ձ-րի հետ, հետևելով Մ. Աբեղեանը Ձ-րին, իսկ Ս. Յարութիւնեանը տպածին։ Գ. գրքից սկսած մինչև վերջը բաղդատութիւնն արել է դարձեալ միայն Մ. Աբեղեանը սրբագրական թերթերի վրայ։ Այս tw-ից, սակաւ բացառութեամբ, առնուած են ծանօթութիւնների մէջ միայն առանձին ընթերցուածներ, յատկապէս այնպիսիները, որ չեն տալիս ԱՏ խմբերի Ձ-ները։ Ծանօթութիւնների մէջ ի հարկէ բաւական կը լինէր նշանակել միայն t. բայց որովհետև համեմատութիւնն երբեմն t-ի հետ է եղած, երբեմն w-ի հետ, երբեմն երկուսի հետ ես, և որովհետև w-ն երբեմն w¹-ի վրայ սրբագրուած է՝ ուստի ծանօթութիւնների մէջ մերթ tw է նշանակուած, մերթ միայն t կամ w. այս վերջին դէպքերում, եթէ w-ն t-ից տարբերուող ընթերցուած չունի ծանօթութիւնների մէջ, t-ի հետ և w պէտք է հասկանալ, ինչպէս և w-ի հետ t։ Այս tw-ի առանձնայատուկ ձևը, անորոշ դերբայի իլ վերջով ընթերցուածները չեն առնուած։

Վենետիկի տպագիրներից x (1881 թ. տպ.) յատկապէս պահուած է եղել տպագրական թերթերի հետ բաղդատելու համար, որպէսզի բնագրի մէջ վրիպակներ չմնան։ Այս համեմատութիւնն արել է միայն Մ. Աբեղեանը և առել է միայն սակաւաթիւ ընթերցուածներ, յատկապէս այնպիսիները, որ չեն եղել միւս տպագիրներից և Ձ-ներից։ Այս տպագրի ընթերցուածներն ըստ ինքեան էլ սակաւաթիւ են եղել, որովհետև այս x-ը միևնոյն Վ.-ն է, միայն տեղ-տեղ ուղղած Ա խմբի մի ձեռագրով. այդ ուղղումները մեծ մասամբ արդէն կան Վենետիկի 1843 թ. տպագրի ծանօթութիւնների մէջ։

Անցնենք մեր աշխատանքի ուրիշ հանգամանքներին։

դ. Ձեռագիրների ու տպագիրների բազմաթիւ տարբեր ընթեր-

ցուածները, ինչպէս և տպագրուած ընթերցուածները, կարելի չէր առանց համախմբելու շարել ծանօթութիւնների մէջ. այդպիսով գրքի ծաւալը շատ կըստուարանար և մէկ էլ գիրքը գործածողը, հարկաւոր դէպքում, ինքը պիտի անէր նոյնը՝ Զ-ների խմբակցութիւնները հասկանալու համար։ Ուստի նման ընթերցուածները ի մի են համախմբուած և փոխանակ նոյն ընթերցուածն ունեցող բոլոր Զ-ներն առանձին տառերով նշանակելու՝ նշանակուած են խմբերի տառերով Ա, Տ և Խ, գործածելով անկիւնաւոր փակագիծը, ինչպէս է Ագաթ. հրատ. մէջ, խմբից անջատուող, երբեմն և խմբին պատկանող Զ-ների տարբերութիւնը ցոյց տալու համար։ Ծանօթութիւնների մէջ բնականաբար գրուած են բնագրի մէջ ընդունուած ընթերցուածներից տարբեր ընթերցուածները. բայց երբեմն կարևոր է համարուած դնել նաև բոլոր Զ-ների պատկերը։ Խ խմբի Զ-ներից կարելի էր, ի հարկէ, յիշատակել միայն Ն Զ-ը, որից ծագում են միւսները, և այսպէս վարուել ենք գրեթէ միշտ hōmy Զ-ների համար. բայց միւս նոյն խմբին պատկանող Զ-ների տարբերութիւնները մէջ են բերուած. և այս արուած է ի նկատի ունենալով նախ՝ այն, որ այդ Զ-ները սրբագրուած կարող են լինել մի ուրիշ Զ-րի վրայ, ինչպէս որ է g Զ-ը յաճախ, և ապա՝ որ այդ Զ-ների տուած ընթերցուածները կարող են Ն-ի մէջ եղած լինել, բայց բաղդատութեան ժամանակ աչքից փախած լինել։ Աւելորդ կը համարուին գուցէ այսպիսի խմբակցութիւնները՝ ՀՆ, Կ¹Ն, Վ²Ն, ԽՆ, gՆ ևն. որոնց մէջ բաւական կըլինէր յիշատակել միայն մայր Զ-ը՝ Ն։ Բայց այդպէս գրուած են ընթերցուածները երկու հիմունքով. մէկ՝ այդ Զ-ների յարաբերութիւնը ծանօթութիւնները գործածողին պարզ անելու համար, մէկ էլ նրա համար, որ Հ, Կ¹, Վ² Զ-ների ո՛ր խմբակցութեան պատկանելը խմբակցութիւնները կատարելուց յետոյ միայն կատարելապէս պարզուեց մեզ. սկզբում Կ¹ Զ-ը (քանի որ Կարենեանցը բոլոր ընթերցուածները չի տուել, ինչպէս և Վենետիկի տպագրութեան մէջ կարևոր ընթերցուածներն են միայն գրուած) նոյն-իսկ Տ խմբի մէջ էինք կարծում. և այս պատճառով այս Զ-ը գրուած է երբեմն Տ-ի հետ անկիւնաւոր փակագծերում, որը յետոյ փոխել չուզեցինք, որովհետև այսպիսի աշխատանքի մէջ ամեն նոր փոփոխութիւն և արտագրութիւն նորանոր վրիպակներ է պատճառում։ Յամենայն դէպս, կարծում ենք, մայր Զ-ր Ն-ի հետ յիշատակուած Զ-ները գործին ոչ թէ վնասում են, այլ օգուտ տալիս, քանի որ դրանցով մի անգամ էլ ճշտւում է Ն-ի ընթերցուածների ուղիղ առնուած լինելը. իսկ Ն-ը Խորենացու ամենից հին Զ-րն է։ Նոյնը պիտի ասել և r Զ-րի համար, որի ծագումը s-ից խմբակցութիւնները կազմելուց առաջ պարզ չէր մեզ համար։

Համախմբման ժամանակ առանձին ուշադրութիւն է դարձուած Էջմիածնի Զ-ներին և Վ.-ին, որոնք և կազմում են այս հրատարակութեան հիմքը. միւս հրատարակութիւնները և տպագրուած ընթերցուածները ընդհանրապէս երկրորդական նշանակութիւն ունեն, և կարելի էր մեծ մասամբ նոյն-իսկ չյիշատակել ծանօթութիւնների մէջ. որովհետև Վենետիկի 1843 թ. հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ, ինչպէս և Կարենեանցի Բաղդատութիւնների և two¹-ի մէջ, գրեթէ

չկայ կարեւոր ընթերցուած, որ Էջմիածնի Ձ-ները տուած չլինեն։ Եւ այս հասկանալի է թէ ինչու. Վենետիկի ծանօթութիւնների մէջ դրուած երկու Ձ-ները, $Կ^2$ և է Էջմիածնի Ա խմբի Ձ-ների հետ են։ Վենետիկի մի Ձ-ը և $ա^1$ Էջմիածնի Տ խմբի հետ են, իսկ միւսները ծագում են Էջմիածնի Լ Ձ-ից։ Այս պատճառով կարելի էր նոյն-իսկ մէջը չառնել Վենետիկի Ձ-ների և է տպագրի ընթերցուածները. բայց բերուած են՝ դրանց խմբակցութիւնները պարզելու համար։

Առաջին գրքի ընթերցուածները համախմբել են Մ. Աբեղեան և Ս. Յարութիւնեան միասին. ապա Ս. Յարութիւնեանն աւելացրել է $Կ^1Կ^2$Հէ և Վենետիկի Ձ-ների ընթերցուածները. երկրորդ անգամ Մ. Աբեղեանը ճշտել է Էջմիածնի Ձ-ների (բացի Է-ից) ընթերցուածները բաղդատութեան հիմնական տեքստի մէջ նշանակուածի հետ և արտագրել է։ Երկրորդ գրքի ընթերցուածների համախմբումներն արել Ս. Յարութիւնեանը. ապա Մ. Աբեղեանը համեմատելով բաղդատութեան հիմնական տեքստի հետ՝ ստուգել է նոյնը, բացի տպագրուած ընթերցուածներից. արտագրութիւնն արել է Ս. Յարութիւնեանը։ Երրորդ գրքի բոլոր ընթերցուածների համախմբումն արել է Մ. Աբեղեանը մենակ և, որպէսզի նոր սխալներ առաջ չըգան, առանց արտագրելու տպագրութեան է յանձնել։

Աւելորդ չի լինի գուցէ յիշատակել և հետեւեալը։ Այս հրատարակութեան համար ամենից ծանր և յոգնեցնող աշխատանքը եղել է ոչ այնքան Ձ-ների համեմատութիւնը և տարբեր ընթերցուածներ նշանակելը՝ որքան ընթերցուածների համախմբումը։ Երբ բաղդատուած օրինակների թիւը սակաւ է՝ հեշտ է ծանօթութիւնները միացնել. բայց երբ նոյն օրինակների թիւը շատ է, ինչպէս այս դէպքում՝ առանձին մտքի լարում է պահանջւում, որ նման ընթերցուածները ի մի խմբուին, առանց մէկը կամ միւսը բաց թողնելու կամ սխալներ անելու՝ վատ կարդալուց կամ անզգոյշ արտագրելուց։ Համախմբումներն ու բնագիրը կազմելու ժամանակ դժբախտաբար հնարաւոր չի եղել ձեռի տակ ունենալու Ձ-ները՝ կասկածելի թուացող ընթերցուածները նորից ստուգելու համար։

ե. Բնագրի համար իբրև հիմք ընդունուած է սովորական Վ. տպագրութիւնը. բայց և շատ բան, օգտուելով Ա և Խ խմբերի Ձ-ներից, փոխուած է, մանաւանդ մութ և անհասկանալի կտորները, որոնք պարզ կերպով աղաւաղուած են Վ.-ի մէջ։ Այս աշխատանքը վերջացնելուց յետոյ սակայն, երբ պարզուած են Ձ-ների խմբակցութիւնները և երբ բոլոր ընթերցուածները մի անգամից աչքի առաջ կարելի է ունենալ՝ աւելի ճիշտ կերպով կարելի է բնագիրը վերակազմել. և այժմ իսկ տեսնում ենք, որ շատ ընթերցուածներ պէտք էր բնագրի մէջ դնել, որ մենք ծանօթութիւնների մէջ ենք առել, կամ ընդհակառակն։ Բայց այդ չէինք կարող անել այն ժամանակ, երբ թէպէտ մեծ խմբերը Ա և Տ մեզ համար պարզ էին, բայց դեռ բոլորովին պարզ չէին երկրորդական խմբակցութիւնները, անհնարին լինելով տեքստերի մէջ նշանակած ընթերցուածներով այդ պարզել։ Մեր աշխատանքի մէջ կարեւորը, կարծում ենք, ոչ այնքան բնագիրն է,

որքան ընթերցուածները։ Բնագրի վերակազմը չի կարող մի մարդու գործ լինել. դրա վրայ դեռ շատերը պիտի աշխատեն. և կարծում ենք, այսուհետև ուրիշները հեշտութեամբ կարող են վերակազմել բնագիրը՝ ի նկատի ունենալով ոչ միայն մեր տուած ընթերցուածները, այլ և ուրիշ աղբիւրներ, և ամեն մի հատուածի համար առանձնապէս ուսումնասիրութիւն անելով։ Արդարև, մինչև այժմ ևս շատ դիտողութիւններ են եղել Խորենացու բնագրի համար, բայց դրանք մեծ մասամբ մնացել են լոկ ենթադրութեամբ ուղղումներ, քանի որ հիմնուած չեն եղել Ձ-ների ընթերցուածների վրայ. այսուհետև այդպիսի ուղղումները, եթէ հաստատւում են միաժամանակ և ընթերցուածներով՝ կը դառնան ընդունելի և ստոյգ։ Յուսանք, որ մեր այս հրատարակութիւնը նոր առիթ կընծայէ շատերին Խորենացու բնագրով նոր ի նորոյ պարապելու։

Այս հրատարակութեան բնագիրը վերջնապէս կազմել է Մ. Աբեղեանը։ Առաջին գրքի բնագիրը սկզբում միասին կազմեցին Մ. Աբեղեանը և Ս. Յարութիւնեանը, իսկ Երկրորդ գրքինը՝ Ս. Յարութիւնեանը մենակ. յետոյ սակայն Մ. Աբեղեանը, աչքի առաջ ունենալով սկզբում կազմածները՝ նորից կազմեց առաջին երկու գրքերի բնագիրը։ Առաջին գրքինը ինքը վերջնապէս պատրաստեց տպագրութեան համար, իսկ երկրորդ գրքի մէջ մտցրած փոփոխութիւնները Ս. Յարութիւնեանը Վ.-ի սևագրութիւնից արտագրելով՝ պատրաստեց տպագրութեան համար։ Երրորդ գրքի բնագիրը կազմել է Մ. Աբեղեանը մենակ։ Բնագրի կազմութեանը օգնել է շատ անգամ և Ստ. Մալխասեանցը, որ վարելով տպագրութեան սրբագրութիւնը՝ ամեն մամուլի համար բազմաթիւ ցուցումներ և դիտողութիւններ է ուղարկել Էջմիածին Մ. Աբեղեանին, ցոյց տալով ծանօթութիւնների մէջ կասկածելի թուացող կամ արտագրութեան ժամանակ չնշանակած կամ թերի նշանակած կէտեր, որ նորից ստուգել և լրացրել է Մ. Աբեղեանը, ինչպէս և առաջարկելով այս կամ այն ընթերցուածը ծանօթութիւնների մէջ դնելու փոխանակ՝ բնագրի մէջ առնել, կամ ընդհակառակն։ Մ. Աբեղեանը յաճախ օգտուել է այս առաջարկութիւններից. բայց և այնպէս տպագրութեան մէջ ճշտութեամբ կատարուել են վերջնական ցուցումները Մ. Աբեղեանի, որի վրայ և ընկնում է բնագրի կազմութեան ամբողջ պատասխանատուութիւնը։ Երբեմն, երբ Ստ. Մալխասեանցի առաջարկութեանը համակարծիք չի եղել Մ. Աբեղեանը, իսկ առաջարկութիւնը կարևոր է համարուել բնագիրն այս կամ այլ կերպ հասկանալու նկատմամբ՝ Ստ. Մալխասեանցի առաջարկութիւնը, ինչպէս սկզբից պայմանաւորուած է եղել Հրատարակչական Յանձնախմբի հետ, զետեղուած է ծանօթութիւնների մէջ իր անուան սկզբնատառերով։

Ծանօթութիւնների մէջ դրուած վկայութիւնները Մ. Աբեղեանինն են. բայց Ստ. Մալխասեանցն էլ երբեմն նրա հաւանութեամբ աւելացրել է այդպիսիք։ Վկայութիւնները լիակատար մէջ բերելու դիտաւորութիւն չի եղել, այլ այնքան միայն, որքան հարկաւոր է համարուել բնագրի կազմութեան համար. քանի որ վկայութիւնների լիակատար ամփոփումը կարելի է գտնել հանգուցեալ Գր. Խալաթեանցի երկու

հատորների մէջ—(*Армянскій Эпосъ въ Исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго, Москва 1896.* և *Армянскіе Аршакиды въ Исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго, Москва 1903.*

Գրքի վերջում դրուած յատուկ անունների ցանկը Ա. գրքի համար կազմել է Մ. Աբեղեանը, իսկ միւս երկու գրքերի համար՝ Ս. Յարութիւնեանը. բայց սրա կազմածը սկզբնական թերթիկների վրայ ամբողջապէս վերստուգել է Մ. Աբեղեանը և ապա ճշտելով համանունները՝ արտագրել է ամբողջը։ Հանրածանօթ անունների մեծ աղաւաղումները երբեմն չեն առնուած ցանկի մէջ։ Մ. Աբեղեանինն է և այս Յառաջաբանը և Խորենացու Մատենագրութեան ցուցակը։ Վերջինս ըստ կարելւոյն լիակատար անելու համար՝ Մ. Աբեղեանի դիմումով Հ. Արսէն Ղազիկեանը սիրայօժար ուղարկեց Վենետիկից իր «Հայկ. Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան հայ կեանքի» դեռ չհրատարակուած գրքի այն մամուլը, որի մէջ է Խորենացու Մատենագիտութիւնը. ուստի այստեղ հարկ ենք համարում մեր շնորհակալութիւնը յայտնել Մխիթարեան Հօրը։ Զ-ների մեծ խմբերը մասամբ որոշուած էին բաղդատութիւնից առաջ, մասամբ որոշւում են բաղդատութեան ժամանակ. երկրորդական խմբակցութիւնների որոշումը միայն Մ. Աբեղեանինն է, ընագրի և ընթերցուածների տպագրելուց յետոյ։ Զ-ներից տասներկուսը նկարագրել էր Ս. Յարութիւնեանը, բայց Մ. Աբեղեանը կորցնելով նրա տետրակը՝ ստիպուած եղաւ երկրորդ անգամ նոյն աշխատանքը կատարել միւս Զ-ների և տպագիրների հետ միաժամանակ։ Ամբողջի վերջնական սրբագրութիւնը կատարել է Մ. Աբեղեանը, բացի Բ. գրքի առաջին երկու մամուլներից, որ Ս. Յարութիւնեանն է վերջնապէս սրբագրել։

Վերջում կարևոր ենք համարում յիշել և հետևեալը։ Ինչքան էլ առանձին խնամքով պատրաստուի այսպիսի աշխատանքը՝ վրիպակներն անխուսափելի են, մանաւանդ որ շատ անգամ կարդացած լինելով գրեթէ անգիր գիտենք Խորենացին, որով և աչքից կարող են փախած լինել ընթերցուածներ։ Կըլինին և ականջի սխալներ, քանի որ մէկը կարդացել է Զ-ները, միւսը հետևելով տպագրին՝ լսելով նշանակել է տարբեր ընթերցուածները։ Սխալներ առաջ են գալիս նոյն-իսկ ընթերցուածները Զ-րից արտագրելիս և ամենից շատ, ինչպէս վերևում նկատեցի՝ ընթերցուածների համախմբումի, այլ և արտագրութեան և տպագրութեան միջոցին։ Առանձնապէս պէտք է յիշատակել, որ, մի դժբախտ թիւրիմացութեամբ, Խ խմբին պատկանող ա Զ-րի համար բաւական թուով սխալ ընթերցուածներ կան նշանակուած Վ.-ի հետ. բայց Մ. Աբեղեանն այդ բոլոր ընթերցուածները նորից ճշտել է Զ-րի վրայ և սխալները դրուած են այս գրքի յետևում ուրիշ նկատուած վրիպակների հետ։ Մնացած սխալները, եթէ կան, կարծում ենք, առանձին կարևորութիւն չունին. որովհետև 1, եթէ մի Զ-րի տառի տեղ մի ուրիշ Զ-րի տառ լինի նշանակուած, ինչպէս Կ^{1}-ի փոխ. Կ^{2}, այսպիսի վրիպակը նշանակութիւն ունի միայն խմբակցութիւնները որոշելու համար. իսկ խմբակցութիւնները շատ պարզ որոշւում են հարիւրաւոր և հազարաւոր ուրիշ ընթերցուածներով. 2, եթէ որևէ

Զ-րի այս կամ այն ընթերցուածը աչքից փախած լինի՝ դա եւ առանձին արժէք չունի, քանի որ նոյն խմբին պատկանող Զ-ները բազմաթիւ են և դրանց մէկն ու մէկը անպայման տալիս է այդ ընթերցուածը, և 3, եթէ մի հատ Զ-րի միայն առանձնայատուկ ընթերցուածն աչքից փախած լինի՝ դա եւ, կարծում ենք, մեծ նշանակութիւն չունի, քանի որ այդպիսի առանձնայատուկ ընթերցուածները մեծ մասամբ անարժէք են սկզբնական բնագրի նկատմամբ։—Մենք մեր կողմից աշխատել ենք, որ մեր գործն անթերի լինի. բայց եթէ կըպատահին վրիպակներ՝ այդ ապագայում աշխատողների ներողամտութեանն ենք թողնում։

Չպէտք է մոռանալ, որ այս գործի վրայ աշխատողներս մեր օրուայ թարմ ժամանակը չենք նուիրել սրան, այլ եղել ենք մարդիկ՝ «անպարապ» իւրաքանչիւրս մեր պաշտօնի գործերից, և մեր յոգնութեան ժամերին ենք կատարել այդ և նոյն-իսկ մեր հանգստեան ժամերը նուիրել դրան տարիների ընթացքում, չխնայելով ժամանակ և եռանդ և կրելով այդպիսի տաղտկալի գործի ծանրութիւնը, որ այսպիսի բազմաթիւ օրինակների բաղդատողներն ու բիւրաւոր ընթերցուածները համախմբողները միայն կը հասկանան թէ ինչ է։ Արել ենք այն, ինչ որ կարողացել ենք։ Մենք մեզ լիովին վարձատրուած կը համարէինք, «միայն թէ շնորհակալ ոք մերոցս գտանիցի աշխատութեանցս»։

ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂԵԱՆ

ՍԵԹ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

30 սեպտեմբերի 1912.

Ս. Էջմիածին.

II.

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն

Ա. ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

ՄԻԱՅՆ ԲՆԱԳԻՐ.

1. Ամստերդամ, 1695. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան»...
2. Վենետիկ, 1752. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան»...
3. Վենետիկ, 1827. «Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։
4. Վենետիկ, 1881. «Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։
5. Տփխիս, 1881. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։
6. Տփխիս, 1910. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն Հայոց»։
7. Վենետիկ, 1843. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք (Պատմութիւն Հայոց, Թուղթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի եւն)»։
8. Վենետիկ, 1865. «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսիսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք»։

ԲՆԱԳԻՐ ԵՒ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ.

9. Հայ-Լատիներէն, Լոնդոն, 1736. Մովսիսի Խորենացւոյ Պատմութիւն եւ Աշխարհագրութիւն. *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae Libri* III. *Accedit ejusdem Scriptoris Epitome Geographiae... Latinè verterunt, notisque illustrarunt Gulielmus et Georgius, Gul. Whistoni Filii...*
10. Հայ-Ֆրանսերէն, Վենետիկ, 1841. Ա. եւ Բ. գրքերը միայն. *Moïse de Khorène... Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française par P. E. Le Vaillant de Florival.*
11. Հայ-Ֆրանսերէն, Փարիզ, 1845. *Moïse de Khorène... Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française, avec notes explicatives et précis historiques sur l'Arménie... Par P. E. Le Vaillant de Florival.*

ՄԻԱՑՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

12. Աշխարհաբար, Ս.-Պետերբուրգ, 1889. «Մովսէս Խորենացու Հայկական Պատմութիւն. աշխարհաբար թարգմանեց և լուսաբանեց Խորէն Ծ. վ. Ստեփանէ»։
13. Աշխարհաբար, Ս.-Պետերբուրգ, 1898.—Նախորդ թարգմանութեան երկրորդ տպագրութիւնը, սրբագրուած և ուղղուած։
14. Լատիներէն, Ստոկհոլմ 1733. *Epitome commentariorum Moysis Armeni de origine et de rebus Armenorum et Parthorum item series principum Iberiae et Georgiae cum notis et observationibus Henrici Brenneri...*
15. Ֆրանսերէն, Պարիզ, 1836. *Histoire d'Arménie de Moïse de Khorenatzi... traduite p. P. E. Le Vaillant de Florival...*
16. Ֆրանսերէն, Պարիզ, 1869. *Moïse de Khorène. Histoire d'Arménie en trois livres. Traduction nouvelle accompagnée de notes historiques, critiques et philologiques. (Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie, publiés en français... par Victor Langlois... Tome deuxième.*—Առաջին հատորի մէջ կա ունի՝ *Mar Apas Catina. Histoire ancienne de l'Arménie...*)։
17. Իտալերէն, Վենետիկ, 1841. *Storia di Mosè Corenese, versione illustrata dai Monaci armeni Mechitaristi, ritoccata quanto allo stile da N. Tommaséo...*
18. Իտալերէն, Վենետիկ, 1850. Նախորդի երկրորդ տպագրութիւնը։
19. Իտալերէն, Վենետիկ, 1841. *Mosè Coronese, storico armeno del quinto secolo, versione di Giuseppe Cappelletti.*
20. Ռուսերէն, Պետերբուրգ, 1809. *Армянская Исторія, сочиненная Моисеемъ Хоренскимъ... перевелъ съ Армянскаго... Архидіаконъ Іосифъ Іоаннесовъ.*
21. Ռուսերէն, Մոսկուա, 1858. *Исторія Арменіи Моисея Хоренскаго. Перевелъ съ Армянскаго и объяснилъ Н. Эминъ.*
22. Ռուսերէն, Մոսկուա, 1893. Նախորդի երկրորդ տպագրութիւնը, սրբագրուած և ուղղուած։
23. Գերմաներէն, Ռեգենսբուրգ, 1869. Մանակի թարգմանութիւն. *Des Moses von Chorene Geschichte Grossarmeniens. Aus dem armenischen übersetzt von Dr. M. Lauer.* Երկրորդ գրքի բնագիրը նաև Լաուերի դասագրքում՝ *Armenische Chrestomathie zu des Verfassers Grammtik der classischen armenischen Sprache. Wien, 1881.*
24. Հունգարերէն, Թարգմանութիւն Քրիստ. Սմնկոզեանի, ուսուցիչ Կերլա հայաքաղաքի, 1892.

Բ. ՔՆՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Մովսէս Խորենացուն վերաբերեալ մատենագրութիւնն այնքան ընդարձակ է, որ ամեն ինչ այստեղ դնել անկարող ենք, քանի որ ձեռի տակ չունինք ցուցակներ և գրադարան։ Բացի վերոյիշեալ թարգմանութիւնների մէջ եղածներից՝ հնարաւոր է մեզ յիշատակել և հետևեալները, որոնց աղբիւր եղել են գլխաւորապէս—ա. Գ. Խալաթեանցի երկու հատորները, Арм. Эпосъ и Арм. Аршакиды. բ. Տաշեանի «Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա». գ. Կ. Կոստանեանցի «Հայագիտութիւնն Արևմտեան Եւրոպայում», Թիֆլիս, 1910. դ. Հ. Գ. Զարպհանալեանի «Ուսումնասիրութիւնք Հայ լեզուի և մատենագրութեան յարևմուտս», Վենետիկ, 1895. ե. Հ. Արսէն Ղազիկեանի «Հայկ. Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան հայ կեանքի»։ Վերջինից են առնուած հայերէն պարբերական թերթերի մէջ եղած յօդուածները։

1. Աբեղեան Մ. Հայ ժողովրդական Առասպելները Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան մէջ. Վաղարշապատ, 1901. (արտատպութիւն «Արարատ»-ից)։
2. Ադոնց Ն. յօդուած ի Византiйскiй Временникъ, т. VIII, вып. 1—2.
3. Ալիշան Հ. Ղ. Հայապատում, Վենետիկ, 1901—1902. Հին Հաւատք, Վենետիկ 1895. Բազմաթիւ տեղեկութիւններ «Այրարատ»-ի և միւս երկերի մէջ։ Յօդուած Դ. գրքի մասին «Բազմավէպ» 1851, էջ. 69։ Տես և ներքևում «Բազմավէպ»։
4. Բաումգարտներ. A. Baumgartner, Ueber das Buch die „Chrie", ի ZDMG, 1886, Heft III. p. 457—515.
—Dr. M. Lauer und das zweite Buch des Moses Chorenatzi, Leipzig, 1885.
5. Բլաու, O. Blau, Die Herren von Sophene und deren Münzen, ի Numismatische Zeitschrift, Wien, 1877. IX. p. 108.
6. Գարագաշեան, Քննական Պատմութիւն Հայոց, հատ. Ա. Կ. Պոլիս, 1880 և հատ. Ա—Դ, Տփղիս, 1894—95.
—Ճաշակք Ոսկեդէն դպրութեան, հատ Ա. Կ.-Պոլիս, 1887, էջ 23—36. հատ. Բ. Կ. Պոլիս, 1889, էջ 2—11։
7. Գաթըրճեան Հ. Յ. Տիեզերական Պատմութիւն, հատ. Ա. 1849, էջ 87 հմն.։
—Պատմութիւն Մատենագրութեան Հայոց, Վիեննա, 1851.
8. Գելցեր Հ. H. Gelzer, Africanus und die Byzantinische Chronographie I. 1880. էջ 209 և 281.
—Die Armenische Mythologie. Beiträge der Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften. Sitzung vom 7 dec. 1895.

—*Armenien*, ի *Realencyclop. für protest. Theologie u. Kirche*. II Bd. 1897. Հայ. թարգմ. հ. Գր. Գալեմքեարեան, Վիեննա. 1897. «Համառօտ Պատմութիւն Հայոց»։—Քննադատ. Արեւելեան Մամուլ, 1897, էջ 687. «Մշակ», 1897 Թ. 101.

—*Zur armenischen Götterlehre. Berichte über die Verhandl. d. Sächs. Gesellsch. d. Wiss. hist. phil. cl.* 1896. Bd. 48. Հայ թարգմ. հ. Յովհ. Թորոսեան, Վենետիկ, 1897. «Հետազօտութիւն հայ դիցաբանութեան»։ Քննադատ. «Մասիս», 1897, Թ. 112.

9. Գէորգեան Բ. վ. (Ճուղուրեան), Խորենացին Խորենացով պէտք է հասկանալ, Ա. Վաղարշապատ, 1889. Բ. Թիֆլիս, 1902.

10. Գուտշմիդ. A. v. Gutscmid, *Ueber die Glaubwürdigkeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren*, Leipzig 1876. Ausdruck aus d. Berichten ü. d. Verhandlungen d. Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wiss. 1876 von 23 April. Հայ թարգմ. հ. Ն. Ճնտոյեան, Բազմավէպ 1877, էջ 43—51, 110—116, 213—222, 289—302.

—*Moses of Chorene*, ի *Encyclopaedia Britanica* 1883. XVI. 861—863.

—*Kleine Schriften*, Bd. III. Leipzig, 1892. էջ 282—338.

—*Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osroene*. St.-Pétersb. 1889, ի *Mémoires de l'Académie Impér. des sciences St.-Pétersb.* 1887, VII. série. T. XXXV. № 1. p. 17.

11. Դաղբաշեան Յ. Փաւստոս Բիւզանդացի և իւր պատմութեան խարդախողը։ Քննութիւն Մովսէս Խորենացու աղբիւրների մասին, Վիեննա 1898։ (Ազգ. Մատեն. ԻԹ.)։ Քննադատ. «Բազմավէպ» 1898. Թ. 12. «Մշակ» 1898 Թ. 201, 202, 204, 205. (Ստ. Մալխասեանց)։ «Հանդէս Ամսօրեայ», Թ. 4. (Դաղբաշեան Ս. Մ.-ի յօդուածի դէմ)։ «Նոր-Դար» 1898 Թ. 192.

12. Դիւլորիէ, Ed. Dulaurier, *Étude sur les chants historiques et les traditions populaires de l'ancienne Arménie*, ի *Journal Asiatique* 1852. № 1. vol. XIX.

—*Les chants populaires de l'Arménie*, ի *Revue de deux Mondes* 1852.

13. Զարպհանալեան Հ. Գ. Պատմութիւն հայերէն դպրութեանց, Ա. Հին Մատենագրութիւն Հայոց, Վենետիկ 1865։ Երկրորդ տիպ, Հայկական հին դպրութեան պատմութիւն 1886։ Երրորդ տիպ 1897.

—Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզուի և մատենագրութեան յարեմուտս ԺԴ—ԺԹ դար. *Les études Arméniennes en Europe (siècles XIV—XIX)*. Վենետիկ 1895, էջ 102, 243, 281, 338, 370. (Գ. Ա. Տրումպֆի «Հայկ. Ուսմունք յԵւրոպա» գրուածքի թարգմանութիւնն է, ուղղումներով և յաւելուածներով)։

14. Էմին Մ. Վէպք Հնոյն Հայաստանի, Մոսկուա 1850. Երկրորդ անգամ Էմինեան «Ազգագրական Հանդէս»-ի Ա. հատորի մէջ։

—Н. Эминъ, *Очеркъ Религіи и вѣров. язычн. армянъ*, Москва 1884.

—*Вахаінъ Вишапакахъ*... С.-П. 1873.

—*Мидійцы въ древней Арменіи*, Москва 1881.

—*Моисей Хоренскій и древн. эпосъ Армянъ. Москва* 1881. *Հայ թարգմ. Գր. Խալաթեանց. «Մովսէս Խորենացին և Հայոց հին վէպերը», Թիֆլիս* 1886. *Նոյնը թարգմ. Խաչ. Յովհաննիսեանց. «Մովսէս Խորենացի և Հին Հայկական վէպ». Թիֆլիս* 1887.

—*Династическій списокъ Хайкидовъ, Москва* 1884.

15. *Լա Կրոզ*, M. V. La-Crose. *Thesaurus epistolici Lacrosiani, Լայպցիգ*, 1742—1746. *հատ.* I. 358 *հան. հատ.* III. 184 *եր*.

16. *Լանգլուա*, V. Langlois, *Les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorène, Paris* 1858.

—*Études sur les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorène, ի Bulletin de l'Acad. imp. d. sciences, Mél. asiat.* 1861. *t. IV. p.* 293—368. *թարգմ. Ադաբեկեան և Ս. Պալասանեան, Տփղիս* 1860 *և* 1863.

17. *Լանդիեր*, Landière, *Notice sur Moïse de Khorène, historien de la Grande Arménie. Paris*, 1838.

18. *Խալաթեանց Բ. Հին հայոց ժողովրդ. վէպերը և Մովս. Խորենացի*

19. *Խալաթեանց Գր. Г. Халатьянцъ, Армянскій Эпосъ въ Исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго. Опытъ критики источниковъ. Часть I. Изслѣдованіе, часть II. Матеріалы. Москва*, 1896.

—*Армянскіе Аршакиды въ „Исторіи Арменіи" Моисея Хоренскаго. Опытъ критики источниковъ. Часть I. Изслѣдованіе, часть II. Матеріалы. Москва*, 1903.

—*Начало критическаго изученія исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго. ЖМНП.* 1894, *հոկտ.*

—*Ղազար Փարպեցի և գործք նորին, Մոսկուա*, 1883.

—*Մովսէս Խորենացու նորագոյն աղբիւրների մասին քննադ. ուսումնասիր. Վիեննա*, 1898.

—*Մարաբաս Մծուրնացի, կեղծ Ագաթանգեղոս, Վենետիկ*, 1898.

—*Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան սկիզբը։*

—*Եդեսիոյ Աբգար թագաւորը ըստ Խորենացւոյ։*

—*Հայ Արշակունիք Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ։ Վիեննա* 1906.

—*Հայոց վէպը Մովսէս Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ։*

—*Մովսէս Խորենացի և իւր աղբիւրները։*

20. *Կատրըմէր*, *Quatremère, Observations sur la ville de Ninive, ի Journ. des Savants* 1850. *p.* 364 *հտ.*

21. *Կարենեանց Յ. Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսիսի Խորենացւոյ եւն. Տփխիս*, 1858.

22. *Կարիեր*, A. Carrière, *Moïse de Khoren et les Généalogies patriarcales. Paris*, 1891. *Rev. hist. XXV. Թ.* 387.

—*Nouvelles sources de Moïse de Khoren. Vienne*, 1893.

—*Nouvelles sources de Moïse de Khoren, Supplément. Vienne* 1894. *Հայ թարգմ. Տաշեանի «Նորագոյն աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ» և «Յաւելուած». Վիեննա*, 1893 *և* 1894.

—*La légende d'Abgar dans l'Histoire de Moïse de Khoren. Paris*,

1895. Հայ թարգմ. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1896. էջ 33—35, 97—101, 170—175, 238—246, 263—267 ևն. Վերջինիս դէմ Հ. Բ. Սարգսեան՝ Բազմավէպ 1894 էջ 198—210. Աբգարի զրոյցի մասին տես Халатьянцъ Арм. Аршак. եր. 76 հտ. և Հ. Տաշեան „Zur Abgarsage", ի WZKM. Bd. IV. Heft 1, 2, 3.

—Les huit sanctuaires de l'Arménie d'après Agathange et Moïse de Khoren.

—Նամակ «Հանդէս Ամսօրեայ» խմբագրութեան Մար Աբասի մասին. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1897. յունուար։

23. Կիպերտ, H. Kiepert, Ueber die älteste Landes—und Volksgeschichte von Armenien, ի Monatsberichte d. Königl. Pr. Acad. d. Wiss. Berlin, 1869.

24. Կոնիբեր, F. Conibeare. Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութեան աղբերաց խնդիրը. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1902. յուլիս, օգոստոս.

—Մովսէս Խորենացու ժամանակի մասին, Byz. Zeitschr. 1901. 3—4. Heft. Հայ. թարգմ. Տաշեանի Յառաջաբանով. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1902. յունուար և մարտ։

25. Ճնտոյեան Ն. եպիսկ. Դատաստան ի վերայ Խորենացւոյ և դատաւոր նորա. «Բազմավէպ» 1878. էջ 32—45.

26. Մալխասեանց Ստ. Մովսէս Խորենացու նոր աղբիւրները. «Մուրճ», 1892.

—Սեբէոսի Պատմութիւնը և Մովսէս Խորենացի, մատենագր. ուսումն. Թիֆլիս, 1899։

27. Մակլեր, F. Macler, Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste Carrière ի Revue Archéolog. Paris, 1902.

28. Մառ, Н. Марръ. Къ критикѣ Исторіи Моисея Хоренскаго СПБ. 1898.

—О начальной исторіи Арменіи Анонима. Къ вопросу объ источникахъ Исторіи Моисея Хоренскаго. ի Византійскій Временникъ, 1894, II.

—Изъ лѣтней поѣздки въ Арменію. Отдѣльный оттискъ изъ „Зап. В. Отд. Имп. Р. Арх. Общ." 1890. Томъ VI. стр. 135—228.

—Арабское извлеченіе изъ сирійской хроники Марабаса ի Записки Вост. Отд. Имп. Русс. Арх. Общ. т. XIV և Отд. оттискъ СПБ. 1902.

Հայերէն թարգմանութիւններ՝ «Ամառնային ուղևորութիւնից» ևն։ «Առ քննադատութիւն պատմութեան Մ-ի Խորենացւոյ». «Անանունի Հայոց նախն. պատմութեան մասին. Մովսէս Խորենացու պատմ. աղբիւրներուն հարցի վերաբերմամբ, Կարիէրի քննադատ. յօդուածների առթիւ»։

—Յօդուած ի Византійскій Временникъ. Томъ V. вып. 1 и 2. 1898. եր. 227 հտն. (Քննադ. Խալաթեանցի Армянск. Эпосъ գրքի)։

29. Մարկվարտ, Marquart. յօդուած ի ZDMG. 1895. IV p. 656.

30. Մեսրոպ վարդ. յօդուածներ՝ «Արարատ» 1893 յունուար եր. 65—73. 1898. եր. 165—173.

—Հրատարակութիւն «Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի Եկեղեցական Պատմութիւն». Վաղարշապատ, 1897.

31. Միաբան (Գ. Տ. Մկրտչեան) Խորենացու պատմութեան ուսումնասիրութիւն, Վաղարշապատ 1896. Նոյնը «Արարատ» 1890 էջ 567—576, 674—682. 1891 էջ 87—106, 147—155, 196—207, 277—281, 384—402, 437—448.

—Հայկականք, Վաղարշապատ 1894.

—Յօդուած, «Արարատ» 1897, էջ 422.

32. Նև, F. Nève. *L'Arménie chrétienne et sa littérature*, Louvain 1886.

33. Նիկար Պ. Nicard,—Փօլ Նիքար, Տիփինոս և Սկիւլլիս Կրետացի արձանագործք, *Dipoenus et Scyllis sculpteurs crétois*, հրատար. ի Յիշատակագիրս Գաղղիոյ ազգային հնագիտաց ընկերութեան Շար չորրորդ. հատ. Ը. Փարիզ 1877. յէջս 131—275 (Զարպհ. Ուսումնասիրութիւնք հայ լեզուի... եր. 243 հտ.)։

34. Նիկոլսկի, В. М. Никольскій, *Клинообразныя надписи Ванскихъ царей. III. т.* ի Древн. Вост. труд. Вост. Ком. М. Арх. Общ. вып. III.

35. Նորայր Բ. Քննասէր Ա, Բ. տետր.

—Հայկական բառաքննութիւն, Կ.-Պոլիս, 1880.

—Յօդուած «Հանդէս Ամսօրեայ» 1893 սեպտ. 273—78. Տես և նիրքեում «Մշակ».

36. Շրումփ, D. Schrumpf, *The study of Armenian*, 1891. Տես և Զարպհանալեան։

37. Զամչեան Միք., Պատմութիւն Հայոց. 3 հատ.

38. Պալասանեան Ստ., Պատմութիւն Հայոց Գրականութեան. Տփխիս, 1865.

39. Պատկանեան Ք. К. Паткановъ, *Ванскія надписи и значеніе ихъ для исторіи Передней Азіи* ի ЖМНП. 1874—1881. և առանձին СПБ. 1881.

40. Պարոնեան Ս. Վ. Վաւերականութիւն Մար Աբասեան Մատենին որ ի գիրս Մովսիսի Խորենացւոյ։ Տես նաև «Բանասէր», «Հանդէս Ամսօրեայ»։

41. Պետերման, J. H. Petermann, *Ueber Moses Chorensis und die Quellen seiner Geschichte der Armenier*. Sitzungsber. d Berl. Acad. d. Wiss· 1851.

—*Ueber die schriftl. Quellen des Moses Chor.* նոյն տեղում 1852.

42. Պիշար, M. Pichard, *Essai sur l'histoire d'Arménie par Moïse de Khorène*, Paris 1866.

43. Ռընան, Renan, *Histoire générale des langues sémitiques*, Paris 1858. p. 262 հտ.

44. Սարգսեան Հ. Բ. Քննութիւն Մարիբասեան աւանդութեան ըստ Մ. Խորենացւոյ և անոր աղբերաց վրայ։ «Բազմավէպ» 1883. էջ 54, 111, 224 ևլն. 1884. էջ 35, 123, 228, 315. 1885. էջ 11, 108. Համառօտ բովանդակութիւն տեսութեանց, «Բազմավէպ» 1885. էջ 237—247.

—Ա. Կուդշմիդ ի Համապատումն Բրիտանականին և եղծ կարծեաց նորա։

—Քննադատութիւն ի վերայ Թղթոյն Մովսիսի Խորենացւոյ.

—Վարք ս. Սեղբեստրոսի և աղբերք Մովսիսի Խորենացւոյ, Վենետիկ 1893.

45. Սէն-Մարտէն. M. J. Saint-Martin, Notices sur la vie et les écrits de Moïse de Khorène. Journ. Asiat. 1823. II. p. 321—344.

—Fragments d'une Histoire des Arsacides, Paris 1850 I. p. 145—158.

46. Տաշեան Ուսումնասիրութիւնք Ստոյն Կալլիսթենայ, «Հանդէս Ամսօրեայ» 1891—92. և առանձին Վիեննա 1892.

47. Ֆետտեր. P. Vetter, Die Sibyllen-Citat bei Moses von Choren. Theol. Quartalschr. Tübingen, 1892. III.

—Moses von Choren, Wetzer u. Weltes Kirchenlexicon VIII. 1893.

—Das Buch des Mar Abas von Nisibis, im Festgruss R. p. Roth, 1893.

—Moses von Choren, in Nirschl's Patrologie und Patristik, Mainz 1885. Bd. III.

—Die nationalen Gesänge der alten Armenier. Theol. Quartalschrift, Tübingen, 1894. Այս բոլորի հայ թարգմ. «Ֆէթթէրի հայկական աշխատասիրութիւնք». Վիեննա, 1895.

48. Ֆրերէ. Fréret, Mémoires sur l'ère arménienne. Oeuvres Complètes. t. XII. p. 187—254. և Mémoires de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres. t. XLVII. p. 98 և հն.

Հետևեալ պարբերական թերթերը հ. Ա. Ղազիկեանի «Նոր Մատենագիտութիւնից»։ Ազգասէր, 1846, էջ 175 և 177։—Արարատ, «Խորենացու Պատմութեան ուսումնասիրութիւնը» (Միարան), 1890, 1891. —«Մովսէս Խորենացու մէկ նոր աղբիւրը» (Փ. Տ. Մովս.), 1893. 65, 283.—«Մովսէս Խորենացի և իւր աղբիւրները» (Գ. Խալ.), 1897, 531. —«Խորենացու ժամանակը որոշելու նոր փորձ (Գ. Տ. Մկրտչեան), 1897, 422. «Դիտողութիւններ Խորենացու մասին» (Գր. Վանցեան), 1900, 186.— «Մի հատուած Մովսէս Խորենացու Պատմութիւնից», 1895, 118, և Թ. 4, Յաւելուած՝ էջ 12.—1896, էջ 317.— «Ի Մովսիսէ քերթողահօրն պատմութենէ վասն Կոստանդիանոսի մեծի թագաւորին», 1894, Թ. 5. «Մովսէս Խորենացու Ուսումնասիրութիւնը», (Գ. Տ.-Մկրտչ.), 1894, էջ 148.— «Փիրմիլիանոսը Խորենացու Պատմութեան մէջ», 1894, 26.— «Մովսէս Խորենացու մեղեդին ի պատիւ Ս. Գր. Լուս.», 1895, 202.— Մակլերի «Moïse de Khoren et les travaux d' A. Carrière» գրութեան առթիւ 1904, Թ. 1։— Արեւելեան Մամուլ 1881 (Ս. վ. Պարոնեան), 1896, 470։—Արեւելք, «Մովսէս Խորենացի և Լամարթին», 1890, Թ. 1933—35, 1959։—Արծուի Վասպուրական, «Մովսէս քերթողահայր ակնաղբիւր հայոցի դպրութեան», 1858, 223։— Արձագանք 1891, Թ. 37։— Արմէնիա (հունգարերէն) Gergely, G. 1887, Heft 1։— Արշալոյս Արարատեան 1878, Թ. 1092։— Բազմավէպ,

«Մովսէս Խորենացի և իր Հայոց Պատմութիւնը» (Արշալոյս) 1847, էջ 150.—«Մովսէս քերթողահայր Հայոց» նոյն 1849, 51. (Նոյնը քաղուածոյ արտատպուած ռուսահայ լեզուով Արաքս 1893 գիրք Բ. էջ 46, Պռօշեանցի «Երանք թէ ճշգրիտ» վիպակին մէջ).— «Յաղագս Մովսիսի Խորենացւոյ Դ. անուանեալ գրոցն պատմութեան» նոյն 1851, 69.— 1894, էջ 544. Տեղայի թղթակցութիւնը, և 547, Հ. Բ. Ս-ի դիտողութիւնը.— Այլ թղթակցութիւն Տեղայի 1895, 65.— «Քննադատութիւն քննադատութեան Ա. Կարիէրի և Խորենացւոյ Ե. դարու բնագրոշմը (Հ. Բ. Ս.), 198—210.— «Մովսէս Խորենացի և Լա Կրոզ» (Ե. Տեղա) 1897, 5.— «Ազգային մեծ մատենագիր մի», 233.— «Բեեռագիր արձանագրութիւնք Ռուսաց Հայաստանում և Մ. Խորենացի» (Խ. Յովհաննիսեանց), 457.— «Սոկրատայ հին թարգմանութեան հրատարակութիւնն և Մ. Խորենացի» (Հ. Բ. Ս.), 565—575.—«Հին Պատառիկ մի Մովսիսի Խորենացւոյ» (Արշալոյս) 1898, 165—174.—«Մ. Խորենացւոյ Պատմագրութեան ուսումնասիրութեան ընթացքը և անոր հնութեան նոր ապացոյցները» (Հ. Բ. Ս.), 1903, Թ. 11, 12.—(Ասոր դէմ ՀԱ. 1904, Թ. 1—2).— 1904, Թ. 2, «Պետրոս Սիւնեցի» ևլն. Թ. 3, «Գրիգոր Սարկաւագապետ» ևլն.— «Խորենացին է Աստուածաշնչի Մնացորդաց գրքերի առաջին հայ թարգմանողը Ասորերէն բնագրից» (Բարդ. եպ. Գէորգեան), 1905, 426.— «Երկրորդ տիեղերական ժողովն ու Մովսէս Խորենացի» (Հ. Բ. Ս.) 202, 301, 418։— Բանասէր Մ. Խորենացւոյ Պատմութիւն հայոց ուղղագրեալ և ծանօթարանեալ (Հ. Ս. Պարոնեան) 1889. 93, 178, 280, 349.— 1900, 317.— 1903, 166.— Մ. Խորենացւոյ խնդիրը, պատասխան առ «Հանդէս Ամսօրեայն» (նոյն), 349.— 1904 Թ. 5—6։— Երեւակ, «Մ. Խորենացի» 1858 հատ. Դ. էջ 363.— 1859,11.— «Մ. Խորենացիին վրայ նոր քննութիւն» 1860, 12։— Լումայ, «Խորենացին քննադատութեան մէջ» (Ա. Տ.-Միք.) 1900, գիրք Ա.— «Թուղթ Սահակայ Արծրունւոյ առ Մովսէս Խորենացի և պատասխանի» անդ։— Հանդէս Ամսօրեայ 1888, էջ 8, 79, 133, 171, 223, «Պ. Ամանտ... և երկիր Հայոց».— «Քննութիւն ողբոցն Մ. Խորենացւոյ» (Կ. Յ. Պասմաճեան) 1891, Թ. 12.— «Մ Խորենացւոյ մէկ նոր աղբիւրը Ա. 1892. էջ. 150 (Ասոր դէմ Մուրճ 1892 Թ. 12, (Ստ. Մալխ.)— Բ. 373։ Ասոնց դէմ անդ էջ 343 (Հ. Ս. Պարոնեան).— «Նորագոյն աղբերք ևն Կարիէրի». 1893 էջ 116 ևլն. քննադ. Ձէթթէրի, անդ էջ 243. տես և էջ 178.— «Թղթակցութիւն Կարիէրի առ Տաշեան», էջ 309.— «Սիբիլլեայց կոչումը Մ. Խորենացւոյ քով» (Ձէթթէր) 1893 Թ. 2.— «Մովսէս Խորենացի» (Ձէթթէր), անդ, էջ 371.— «Մովսէս Խորենացի ըստ ուսուցչապետ Ն. Մառի», 1895. էջ 18 ևլն.— 1896, էջ 315 (2).—1898, 313.— «Մի հատուած Մ. Խորենացու Պատմութիւնից», (տես Արարատ 1896, յուլիս).— «Մ. Խորենացւոյ նկատմամբ «Ծաղկաքաղի» մէկ փոքրիկ դիտողութիւնը», 1897, 61 (20).— Մ. Խորենացւոյ քննադատութեան առթիւ, 1898, էջ 185 (4), 189 (15).—«Երկու անկեղծ և ճշմարիտ գիտնականներ» (մին է Մեսրոպ վարդ. որու գրութիւնը տես Արարատ 1898, Թ. 3—4, էջ 165, «Սոկրատ պատմագիր և Մովսէս Խորենացի»).—

«Մ. Խորենացւոյ պաշտպանները կընուագին», 1898, Թ. 8—9, էջ 282 (13).— «Մ. Խորենացւոյ պաշտպանները» (Նորայրի Մշակ-ի մէջ հրատարակած յօդուածոց առթիւ), Թ. 12. էջ 382 (4).— 1889, Թ. 4. էջ 116—122 ընդդիմախօսութիւն.— Տես և Բանասէր 1900 հատ. Բ. պրակ Ա. էջ 55—82. և Հանդէս Ամսօրեայ 1900, էջ 316 (41).— «Սուտ Խորենացւոյ պաշտպանին», 1903, Թ. 7, էջ 222 (3).— «Մ. Խորենացին և Բ. Տիեզերական ժողովը» (Ն. Ա.), 1904, Թ. 1—2։— Ճռաքաղ, «Այցելութիւն շիրմի Ս. Վարդապետին մերոյ և քերթողահօր Մովսիսի Խորենացւոյ որ ի Տարօն», քերթ. (Մանուկ Ժամակոչեանց) 1860, 326։— Մասիս, «Աշխարհաբառ Խորենացի» 1890, ապրիլ 15.— Պատասխան՝ Արևելք 1890 Թ. 1879.— Մշակ 1886, Թ. 120.— 1894, Թ. 132, «Պրօֆ. Մառրի նոր աշխատութիւնը», և Թ. 139.—1895, Թ. 58.—1896, Թ. 70, «Մի բացատրութիւն Մ. Խորենացու աղբիւրների առիթով» (Գր. Խալաթ.) 1897, Թ. 3.— 1898, Թ. 192, 193, 195, 203, 216, 217.— 1899, Թ. 16, 17, «Հայերէն հին գրականութեան խնդիրներ. Մովսէս Խորենացի» (Նորայր).— 1900, Թ. 151, Մամուլ։—Մառի «Մովսէս Խորենացին և նրա քննադատները». Արաբական քաղուածք Մարիբասի Սիրիական Քրոնիկից (Մ. Խորենացու Պատմութեան հարցին վերաբերեալ), քննադ. անդ՝ 1902, Թ. 224—5։— Մուրճ 1891, էջ 290.—1893, Թ. 5, էջ 808. «Մի բանասիրական խնդրի առթիւ» (Խորենացին Ուխտանէսի մօտ).— «Մովսէս Խորենացին և Թուլեաց երգքը», 1894, Թ. 3.— «Հայագիտութիւնը XX դարու սկզբում» (Ստ. Մալխ.) 1901, Թ. 1—4։— Տարազ, «Մովսէս Խորենացու հայրենիքի մասին», 1903, Թ. 33։—Փարոս, «Վերջին բանք Մովսիսի Խորենացւոյ, որք պակասին ի տպագիր պատմութեան նորա», 1874, տետր Գ.։

Աշխարհաբար թարգմանութեան համար՝ Արաքս Բ. տարի, գիրք Բ. էջ 113։— Աղբիւր 1890, Թ. 1. Բաժին Բ.։— Արևելք 1890, Թ. 1933—35։—Արմէնիա, 1890, Թ. 78։— Հանդէս Ամսօրեայ 1890, էջ 113.—1892, էջ 361։ Քննութիւն Մ. Գալեմքի Խորենացւոյ պատմութեան աշխարհաբար թարգմանութեան և բնագրի ուսումնասիրութեան մասին՝ գործոյն ի Ռ. Յ. Պէրպէրեանէ (Իզմիրեանց Մրցանակի առթիւ), Մ. Գալեմքի պատասխանը անդ՝ 1893, էջ 201.— «Երջանիկ թարգմանիչ մը», անդ 1896, էջ 90։— Մասիս 1890, Թ. 3939, 3944։—Մշակ 1889 Թ. 142 (Ս. Հախումեան)։—Մուրճ 1890, Թ. 1. էջ 102 (Լ. Ս.)։— Նոր-Դար 1890, Թ. 10—14, 195 (Ս. Տ.-Սարգսեան)։ Բազմավէպ 1898, էջ 291։ — Հանդէս Ամսօրեայ 1898, Թ. 8—9. էջ 258—267, և էջ 185։— Մշակ 1898, Թ. 58, 107։— Փէթթէր, Lit. Rdsch. f. d. Kath. D. 1900, p. 201 f.

III.

ՀԱՄԱՌՕՏ ՑՈՒՑԱԿ

ԳՈՐԾԱԾՈՒԱԾ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԻ ԵՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ։

(ՑՈՅՑ ՏՐՈՒԱԾ ՆՇԵՐԸ ՅԱՌԱՋԱԲԱՆԻՆ ԵՆ).

t Խոր. Առաջին տպագր., Ամստերդամ, 1695. էջ թ:

w Խոր. Երկրորդ տպագր. Վիստոնեան եղբայրների, Լոնդոն, 1736. էջ դ:

w² Երկրորդ տպագր. մէջ բերուած ձեռագրական ընթերցուածները ըստ Թովմայ Վանանդեցու. էջ դ:

Վ Եօթներորդ եւ Ութերորդ տպագրութիւնները, Վենետիկ, 1843 եւ 1865, եւ սրանցից արտատպուած Իններորդ եւ Տասնումէկերորդ տպագրութիւնները, Թիֆլիս, 1881 եւ 1910. էջ է, թ, իթ:

Վ Վ¹, Վ², ՎՎ Եօթներորդ եւ Ութերորդ տպագրութիւնների մէջ՝ 1, 2, 3 եւ բոլոր ձեռագրերից բերուած ընթերցուածները. էջ ե:

x Տասներորդ տպագրութիւն, Վենետիկ, 1881. էջ գ:

Կ¹ Կարենեանցի Բաղդասարեան առաջին Ձեռագիրը, № 1379 էջմ. հիմն. մատ., գրուած 1624 թ. էջ իթ.

Կ² Կարենեանցի Բաղդասարեան երկրորդ Ձեռագիրը, գրուած 1694 թ. էջ է.

Ա Ամստերդամի խմբին պատկանող Ձ-ներ, որ են

a Էջմ. Ձ-իր № 1671 հիմն. մատ., գրուած 1687 թ. էջ ժթ:

b Էջմ. Ձ-իր № 1672 հիմն. մատ., գրուած 1666 թ. էջ ժգ:

c Էջմ. Ձ-իր № 1665 հիմն. մատ., գրուած 1691 թ. էջ ժդ:

d Էջմ. Ձ-իր № 1669 հիմն. մատ., գրուած 1680 թ. էջ ժդ:

e Էջմ. Ձ-իր № 1686 հիմն. մատ., գրուած 1675 թ. էջ ժդ:

f Էջմ. Ձ-իր № 616 հիմն. մատ., գրուած ? թ. էջ ժե:

Լ Լայպցիգի Բաղ. Մատենադար. Ձ-իր, գրուած 1696 թ. էջ ժե:

Տ Տպագրի խմբին պատկանող Ձ-ներ, որ են

n Էջմ. Ձ-իր № 611 հիմն. մատ., գրուած 1672 թ. էջ ժե:

o Էջմ. Ձ-իր № 1664 հիմն. մատ., գրուած 1699 թ. էջ ժգ:

p Էջմ. Ձ-իր № 1666 հիմն. մատ., գրուած 1690 թ. էջ ժգ:

q Էջմ. Ձ-իր № 1667 հիմն. մատ., գրուած 1641 թ. էջ ժգ:

r Էջմ. Ձ-իր № 1662 հիմն. մատ., գրուած ? թ. էջ ժէ:

s Էջմ. Ձ-իր № 615 հիմն. մատ., գրուած ? թ. էջ ժէ:

Խ Խառնուրդ խմբին պատկանող Ձ-ներ, որ են

g Էջմ. Ձ-իր № 1663 հիմն. մատ., գրուած 1639 թ. էջ ժէ:

h Էջմ. Ձ-իր № 248 հիմն. մատ., գրուած 1663 թ. էջ ժթ:

i Էջմ. Ձ-իր № 1668 հիմն. մատ., գրուած 1668 թ. ? էջ ժթ:

k Էջմ. Ձ-իր № 1035 հիմն. մատ., գրուած ԺԷ դարում. էջ ժթ:

l Էջմ. Ձ-իր № 249 հիմն. մատ., մայր Խառն խմբին պատկանող բոլոր Ձ-ների. էջ ժթ:

la Մի հին մասը, համապատասխան Ա խմբին. գրուած ԺԳ—ԺԴ դարում. էջ ժթ:

lա Մի նորոգուած մասը, համապատասխան Տ խմբին, 1567 թուից. էջ ժթ:

m Էջմ. Ձ-իր № 1661 հիմն. մատ., գրուած 1676—8 թ. էջ իա:

y Ձեռագիր Կ. Եզեանցի, գրուած 1668 թ. էջ իգ:

Հ Աղթամարի Ձ-իր, գրուած ? թ. էջ իգ:

z Ձ-իր Ճեմարանի արեւելեան լեզուաց ի Պետերբուրգ. գրուած 1668 թ. էջ իգ:

Բացի այս տառանիշներից եւ Ա. գրքի անունների համառօտագրութիւններից՝ գործ են ածուած. **Եւս**(եբիոս Կեսարացու) **Ժամ**(անակագրութիւն), **Սոկրատ** (եկեղեցական պատմութիւն), **Փաւստ**(ոս Բիւզանդ). **Կոր**(իւն). **Ղ.**(ազար) **Փարպ**(եցի). **Արիստ**(ակէս) **Լաստ**(իվերտցի). **Բառգ.**(իրք) **Հայկ**(ազեան լեզուի). **Նոր**(այր) **Բիւզ**(անդացի), Հայկական Բառաքննութիւն եւ Քննասէր Ա. եւ Բ. պրակ. **Арм**(янскіе) **Арш**(акиды) Գր. Խալաթեանցի, մասն Բ. եւյն.

Միւս համառօտագրութիւնների մասին տե՛ս յառաջաբան, էջ խե:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՅԵՐԻՍ ՀԱՏՈՒԱԾՍ

ԱՍԱՑԵԱԼ

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑՒՈՅ

Ի ԽՆԴՐՈՅ ՍԱՀԱԿԱՅ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆՒՈՅ

ՑԱՆԿՔ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐՈՑ

Ա. Պատասխանի թղթոյն Սահակայ, և խոստումն կատարել զհայցուածս նորա։

Բ. Թէ ընդէր, վասն զի Քաղդէացւոց և Ասորեստանեայց մատենից ցանկագոյն են մեր իրք, ի յունականէն կամեցաք մեք ցուցանել։

Գ. Յաղագս անիմաստասէր բարուց առաջնոցն մերոց թագաւորաց և իշխանաց։

Դ. Յաղագս զի ոչ սակս Ադամայ և այլոց նահապետացն միաբանեցան այլքն ի պատմագրաց։

1 c հարց, փխ. հայոց
2 o երիս / bcef հատուածս
4 bcdeo մովսէսի / bc խորենացոյ
5 c սահակա / bceo բագրատունոյ
1-5 Տեօ չիք. (o ցանկից յետոյ երեսի սակին ունի նոյնը) / Վx փխ. այս վերնագրի ունին սորրոյ հօրն մերոյ [x չիք սրբոյ հօրն մերոյ] մովսէսի խորենացւոյ պատմութիւն հայոցս։
6 aopqrstw Առաջին գրքի ցանկ չունին / a ներք բաղած է / p ցանկի համար բաղած երեսում ունի միայն. մովսէսի "խորենացոյ յաղագս մերոյս յիշկզրանն յայսմ բանիցս ի ահակայ բակրատունոյ խնդ" լ
6 Կ'Կ³Վ ցանկեր չունին բաղդասած:
6 bef ցանկ / y ցանգ
6 bcdef չիք գրոց
6 h ցանկք առաջին դպրութեան պատմութեան հայոց ի մովսիսէ խորենացւոյ
6 bcdefo առաջին գլխի վերնագրից առաջ ունին սկիզբն ճառից
7 Տե [բացի o-ից] առաջին գլխի վերնագրի փոխանակ ունին. «յաղագս մերոյս [gk մերոյ] յիշկզրանն յայսմ բանիցս սահակայ բագրատունւոյ խնդալ [Հh խնդրեալ, m խնդալ, շինած k խնդրեալ]
7 o խոկումն, փխ. խոստումն
9 Տե ի [o չիք ի] քաղդէացւոց [l քաղթէացւոց]
bg ի քաղդէացոց / c ի քաղդէացոյն
9 Տե յասորեստանեաց [g յասորեստանեայց, Հo ասորեստանեայց]
10 Հbdefl յանկագոյն / cy յանգագոյն / o յանկագոյնք / Թերեւս յաւագոյն ի քաղդէացւոց և յասորեստանեայց մատենից յանկագոյն։ Ու. Մ.
10 bef չիք են
10 o և ի յունականէն կամեցեալ
10 Հbcdefo չիք մեք
11 cf չիք յաղագս
11 bde առաջնոց / o առաջին
11 bdeo թագաւորացն [o թագաւորաց] մերոց / cf թագաւորացն մերոց առաջնոց
11 f չիք և
13 bcdefo միաբանեն
14 Տacf այլք [o այլքն]
14 cf պատմագրացն

Ե. Ցաղագս հաւասար գալոյ ազգաբանութեան երից որդւոցն Նոյի ցԱբրահամ և ցՆինոս և ցԱրամ. և թէ Նինոս ոչ է Բէլ և ոչ որդի Բելայ։

Զ. Ցաղագս թէ է ինչ՝ որ հաւասար, և է ինչ՝ որ օտար ի Մովսիսէ պատմին այլքն հնախօսք. և յաղագս Ոլոմպիոդորայ փիլիսոփայի անգիր հին զրուցացն։

Է. Ցայտարարութիւն սակաւուք, թէ ըստ արտաքնոցն ասացեալ Բէլդ՝ ըստ աստուածային բանից ճշմարտութեամբ է Նեբրովթ։

Ը. Թէ ով կամ ուստի զայսպիսիս եգիտ զրուցաբանութիւնս։

Թ. Թուղթ Վաղարշակայ արքայի Հայոց առ մեծն Արշակ արքայ Պարսից։

Ժ. Ցաղագս ապստամբութեանն Հայկայ։

ԺԱ. Ցաղագս պատերազմին և մահուանն Բէլայ։

ԺԲ. Ցաղագս որ ի Հայկայ ազգք և ծնունդք, և թէ զինչ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ գործեաց։

ԺԳ. Ցաղագս ընդ արևելեայս պատերազմին և յաղթութեանն, և մահուանն Նիւքարն Մադեսայ։

ԺԴ. Ցաղագս ընդ Ասորեստանեայս կռուոյն և յաղթութեանն, և Պայապայն Քաաղեայն, և Կեսարու, և առաջին և այլոց անուանեալ Հայոց։

ԺԵ. Ցաղագս Արայի և մահուան նորա պատերազմաւ ի Շամիրամայ։

ԺԶ. Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զքաղաքն և զամբարտակ գետոյն և զիւր տունն։

ԺԷ. Ցաղագս Շամիրամայ, թէ էր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր, և թէ որպէս փախստական լինի ի Զրադաշտէ մոգէ ի Հայս և մեռանի ի Նինուասայ որդւոյ իւրմէ։

1 kl գալոց / bcdefo գոլոյ, փխ. գալոյ
1 Հgk որդւոց
2 Sա ցաբրահամ [o մինչև ցաբրահամ]
2 Sա եթէ [o թէ]
2 c չիք նինոս (ոչ է)
2 Sաd ոչ բէլ [o ոչ է բէլ]
3 c բելայ / միւսն. բէլայ
4 Sա է [io է ինչ] որ օտար
4 ce ի մովսէսէ
5 f այլք
5 c ողոմպիոդորայ / Հden ոլոմպիադո-րայ / f ոլոմպիադայ
6 c անգրի
6 Sաc չիք հին [o ուևի հին]
7 b յայտարարութեան
7 f արտաքնոց
7 Sա ասացեալ է [Հo չիք է]
8 b նեբրովդ / cde նեւբրովթ / f նեբ-րութ / Sա նաբրութ [gk նեբրովթ, Հ նաբրովթ] է [o է նեբրովդ]
9 Sա զայսպիսի եգիտ [k զայսպէս էգիտ] / o եգիտ զայսպիսի
9 ef զրուցաբանութիւն / l զզրուցա-բանութիւնս
11 fgko ապստամբութեան
12 Հb մահուան / Sա մահուն [o մահուան]
14 ef գործեցին
15 k ընդ արևլեայս
15 Հfgo յաղթութեան / bfo մահուան
16 e մադեայ
17 o պատերազմին, փխ. կռուոյն
17 Հefgko յաղթութեան
17 b պապայն / f պայապեան / o պայապիս
18 Sաbce քաղեայն [kly քաղէն] / Հd քաղեայ
18 e կեսար / o կեսարեայն / f և առա-ջին և կեսարու
18 c ու եւ այլոց / o այլովք
18 ckly անուանեաց / o անուանել
20 befo մահուան
20 bcdefo նորա, փխ. արայի
20 bcdefo շինէ շամիրամ
20 ky զամպարտակ
21 kly գետոյն / k տանն
22 c շամիրամ
22 o յաղագս, փխ, աղագաւ
22 be չիք և
23 c ի զրադեշտէ
24 f յորդւոյ
24 Sաef իւրոյ [gko իւրմէ]

1 b հաւատարի թէ

1 bc պատերազմ / o շամիրամայ պատերազմն

2 Sw bcdef մահուան [o մահուն]։ Ուղղում ենք մահ. տե՛ս բնագրի մէջ:

3 ԱSw զկնի ինչ / y ինչ զկնի

3 bcdefo վերնագրից յետոյ ունին և [f և ի] համեմատութիւն ծննդաբանութեան ազգին մերոյ ընդ եբրայեցւոցն [bco եբրայեցոցն] մինչև սարդանապալոս [bco սարդանապալոս], որ կոչի Թոնոս [b Թոնաս, o Թոնոս] կոնկոոլեոս [o կոն կողեոս] / o այս յաւելուածի սկզբի և-ը չինած է նոյն ձեռքով ի եւ դիմացն էլ նշանակած է գլխահամար Ի. իսկ յաջորդ Ի գլխի տեղ ունի ԻԱ. եւ այսպէս շարունակաբար / l ԺԹ գլխից յետոյ դատարկ տեղ է թողած / ly «Վասն Արայեանն Արայի...» վերնագրի դիմաց ունի ԻԱ, փխ. Ի, եւ այսպէս շարունակաբար / k ԺԹ գլխից յետոյ գլխահամարներ չունի / Գլխահամարների այս փոփոխութիւնն երեւում է եւ բնագրի մէջ. op համեմատութիւնը դրած ունի Ի գլուխ, վասն Արայեանն... ԻԱ եւ շարունակաբար: / ghiklqrs համեմատութեան դիմաց գլուխ չեն նշանակած [l այս մասը չկայ գրուած]. բայց վասն Արայեանն... դիմաց ունին ԻԱ եւ շարունակաբար:

4 Sw արայեան

4 Sw չիք և [kl ունին]

4 bcdefo թէ

4 f որդի սորա

4 Sw bc անուշաւանն [o անուշաւան]

4 Sw d որ սօս [սաւս] անուանիւր [d անու, gk անուանի, o անուանէր], փխ. սօսանուէր

5 b չիք ի [սկայորդւոյն]

5 kly ի սկայորդւոցն

5 bcdef թագաւորեաց ի հայս

6 y վարկարամարի

6 bc սարդանապօղայ / c սարդանապալիս / d սարդանապալլայ / f սարդանապալեայ / Sw սարդանապաղայ [l սարդանապաղ՛ղ՛այ, հo սարդանապալլայ]

8 չիք որդի

8 f առնելով և շմրատայ հրէի / f-ից մի թերթ կտրած է, եւ այստեղից սկսած ցանկը չկայ:

9 Sw b սենեքարիմայ [հg սենեքերիմայ]

9 c չիք և [թէ]

9 cd և եթէ բդեաշխն / Sw բդեշխն

10 Sw c չիք են

11 bcdey թէ

12 k որպիսի

13 հbcde կասկածանաց

13 Sw աշդահակայ / Sw ունին սովորաբար աշդահակ

13 Sw սիրոյ

15 c ի խէթի / d ի խթի

15 Sw զառաջակայ

15 bde չիք իւր

15 b դիպուածս

ԻԷ. Յաղագս որ ի խորհրդակցացն բան. զինչ ապա է որ ինչ իւր մասածութիւն, և ի նոյն հետայն գործն։

ԻԸ. Թուղթ Աժդահակայ, յետ որոյ և յօժարութիւն Տիգրանայ, և յուղարկումն Տիգրանուհեայ ի Մարս։

ԻԹ. Եթէ որպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն և գրգռեցաւ մարտն, յորում և մահն Աժդահակայ։

Լ. Յաղագս թէ յուղարկեաց զքոյր իւր Տիգրանուհի ի Տիգրանակերտ. և վասն Անուշայ առաջին կնոջն Աժդահակայ և բնակութեան գերւոյն։

ԼԱ. Թէ ոյք ոմանք սորա զարմք և ոյք ի սմանէ սրոշեալ ցեղք։

ԼԲ. Թէ Եղիական պատերազմն առ Տեառամաւ. և մեր Զարմայր ընդ Եթովպացի զօրուն լինել սակաւուք, և ի նոյն մահ։

Կատարեցան ցանկք Առաջին գրոց ծննդաբանութեան Հայոց Մեծաց։

Ի Պարսից առասպելաց։ Յաղագս Բիւրասպեայ Աժդահակայ։ Սարգագրութիւն, որ ինչ սակս Բիւրասպեայ հաւատին։

---

1 Sw չիք որ ի [gk ունին որ]
1 o բանին
1 Sw չիք որ ինչ [g ունի]
2 o մասածութիւնն
2 Հg չիք ի [նոյն]
2 c չիք հետայն
2 b գործ
3 k աժդուհակայ
5 bcdeo թէ / Հ չիք եթէ
5 S յայտնեաց գրգռութիւն նենգութեան և մարտն [o յայտնեաց մարտ նենգութեանն և գրգռեցաւ մարտն] / wՀ յայտնեցաւ [l յայտնեց] նենգութիւնն [Հgh նենգութիւն] և գրգռեցաւ մարտն
5 y չիք ԻԹ. եթէ որպէս—աժդահակայ (s. 6)
7 Sw թէ էր աղագաւ յղարկեաց [Հg յուղարկեաց]
7 Հ չիք ի [տիգրանակերտ]
8 Ա յորում և վասն
8 bcde չիք առաջին
8 bcde կնոջ
10 c զարմ
11 bcd եթէ
11 co եղիական
11 Sw տեառամեաւ [Հg տեառամաւ, l տիւամեաւ, y տիրամեաւ]
11 bdeo մերն
12 c եթովպացի
12 bc լինելոյ / de զլինելոյ / g լինելոյ չինած լինելոյ / Հ լինելով
12 c չիք սակաւուք
12 bcdeo մահն
13 bcde դպրութեան, փխ. առաջին գրոց
13 o կատարեցաւ դպրութիւն ծննդաբանութեան հայոց մեծաց
13 wy չիք կատարեցան—բիւրասպեայ հաւատին (s. 16)
14 h ափին ունի. երկրորդ ցանցն գրած է իւր կարգին
14 gk այսեղ ունին գիրքս պատմութեանց հայոց հաւաքեալ [k հաքեալ] մովսէսի խորենացոյն, զոր ստացաւ մարտիրոս քարուճապեան [k սարգիս աճրեպկեան տանահանեցի]. և ես [k յես] գրել զայս յիշատակ իւր [k իւր և ծնողոյն իւրոց ամէն]։
15 o այս ի պարսից
15 Scde առասպելեաց
15 c նշանակում է գլուխ ԼԳ, օգ՝ ԼԴ
15 S բիւրասպի [o բիւրասպեայ]
15 c աժդահակ
16 c նշանակում է գլուխ ԼԴ, օգ՝ ԼԵ
16 bc սարգագրութիւն / d սարգագրութիւն
16 bcde վասն, փխ. սակս
16 o ցանկից յետոյ երեսի ափին ունի. հայոց պատմութիւն յերկս հատուածս ասացեալ մովսէսի խորենացւոյ ի խնդրոյ սահակայ բագրատունւոյ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ԾՆՆԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ

Ա.

Պատասխանի թղթոյն Սահակայ, եւ խոստումն կատարել զհայցուածս նորա:

Մովսէս Խորենացի յաղագս մերոյս ի սկզբան յայսմ բանիցս Սահակայ Բագրատունւոյ խնդալ։

Զանսպառ խաղաղութիւնս ի քեզ աստուածայնոցն շնորհացն և զանդուլ հոգւոյն ի վերայ քոյ իմացուածոցդ պշարժմունս ծանեայ ի ձեռն գեղեցիկ խնդրոյս, յառաջ քան զմարմնոյդ՝ զհոգւոյդ ընկալեալ զծանօթութիւն. որ և սիրելի իսկ իմոյ ախորժակացս է, առաւել ևս սովորութեանցս։ Վասն որոյ ոչ միայն գովել արժան է զքեզ, այլ և ի վերայ քո աղօթել՝ առ ի լինել քեզ միշտ այսպիսի։

1 n գլխին ունի օգնեա հոգի սբ ամ։
1-2 Վm միայն ունին այս վերնագիրը / c վերնագրի տեղ ունի սկիզբն ճառիցդ / a տակին ունի՝ մեծ նոտրով՝ մովսէսի խորենացւոյ պատմութիւն ժամանակաց նաև ազգիս հայոց աշխարհին։ Գլխին խորանի մէջ երկու կէսի խփած «մինաս վրդպա», «մինաս վրդպա», եւ ապա «յիշատակ է գիրքս մինաս վրդպին յամթեցոյ ի գուան որ աթոռոյն էջմիածնին»։
tw Ը գլուխը գլխակարգութիւնից դուրս է:
4 c միայն ունի այս վերնագիրը / bcdefo ունին ցանկում:
5 c վերնագրից յետոյ մովսէսի քերթողի
5 acde չիք մովսէս խորենացի—խնդալ
5 bgopqrs մովսէսի / ltw մովսէս / m մովսէս (գլխին աւելացրած) ի / Վfny մովսիսի
5 boprs խորենացոյ. ԹՎfgmny խորենացւոյ / tw խորենացի
5 tw չիք յաղագս—բանիցս
5 b մերոց / f մերոցս / g մերոյ
5 bfg սկզբան (չիք ի) / h ի սկզբանն / Վlnopqrs յիսկզբանն [o յսկզբանն]
5 bf այսր / i այս / g այսմ (կարմիր թանաքով, ապա սկզբից սեւ թանաքով աւելացրած Ց)
5 o բանիցս յայս / bfmy բանից
6 l սահակ / p ի սահակա
6 g բագրատունոյ
6 bf չիք խնդալ / ՀՎgrs խնդրեալ g] կարմիր թանաքով գրած, բայց բառի վերջը ջնջած եւ սեւ թանաքով շինած րեալ] / h ի խնդրեալ / p խնդալ. սեւ թանաքով շինած k խնդրոյ
7 c չիք զանսպառ—ի վերայ քոյ (s. 8.) / p չիք զանսպառ—շնորհացն / q չիք զանսպառ խաղաղութիւնս
7 c զբան սպառ
7 ՏԹd աստուածայնոցն [q չիք] ի քեզ [d որ ի քեզ] / abc աստուածայնոյ / j աստուածայնւոյ
7 hqrs շնորհացդ / d զանդուլն
8 a չիք հոգւոյն
8 d ի վերայ մտաց քոյ իմացուածոցդ
8 ՏԹc քո / t քոյ
8 Վm իմացուածոյդ
8 ՏԹd շարժմունս [pqrz շարժմունս]
9 c խնդրոյդ
9 ty առաջ
9 ce հոգոյդ / d հոգւոյդ
10 Ա իմոցս [d իմոց]
10 ՏԹ իմոց իսկ ախորժակացս [m ախորժակաց, t ախորժացս] / b ախորժականացս
10 Ա չիք է / Կ¹ ախորժակեացէ, փխ. ախորժակացս է
11 ՏԹ որոյ և ոչ
12 tw լինիլ
12 pqrs չիք քեզ / չիք միշտ

Զի եթէ վասն բանին մեք, որպէս ասի, պատկեր Աստուծոյ, և դարձեալ՝ Առաքինութիւն բանականին է խոհականութիւն, և քո յայսոսիկ անհատ ցանկութիւն՝ ապա ուրեմն գեղեցիկ մտածութեամբ զխոհականութեանդ քո վառ և բորբոք պահելով զկայծակն՝ զարդարես զբանն, որով մնաս առ ի լինելն պատկեր. ի ձեռն որոյ և զայսորիկ զսկզբնատիպն ասիս ուրախացուցանել, գեղեցիկ և չափաւոր մոլութեամբ յայսոսիկ մոլեալ և զակատեալ:

Առ որով տեսանեմ և զայս, զի եթէ որք յառաջ քան զմեզ և կամ առ մեօք եղեն հարուստք և իշխանք աշխարհիս Հայոց, ոչ ընդ ձեռամբ անկելոց իւրեանց արդեօք գտելոց իմաստնոց զայսպիսեացս հրամայեցին կարգել զյիշատակս բանից, և ոչ արտաքուստ ուստեք այսոցիկ ի ներքս ածել խորհեցան օժանդակութիւնս իմաստից, և զքեզ այժմ այսպիսի եղեալ ծանեաք,—ապա ուրեմն յայտ է, թէ ամենեցուն քան զքեզ նախագունիցն ճանաչիս վեհագոյն, և բարձրագունից արժանաւոր գովութեանց, և յայսպիսիս պատկանաւոր գնիլ յարձանագրութիւնս բանից:

Յաղագս որոյ հեշտաբար ընկալեալ զքո խնդիրդ՝ աշխատասիրեցայց ածել ի կատարումն, յանմահ յիշատակ թողուլ զայս քեզ և որ զկնի քո գալոց են ազգք. զի և ազգի ես նախնականի, և քաջ և

1 Ա ըստ, փխ. վասն
1 Վ¹ մեզ, փխ. մեք
1 Վ¹pqrs չիք որպէս
1 m ասիմք. վերջի մք ուրիշի ձեռով աւելացրած
1 Հմմտ. Ծննդ. Ա, 27.
2 Կ²abdef առաքինութեան
2 Ա չիք է / lnopqrsy և, փխ. է
2 Հմմտ. Փիլոն, ճառ յղ. լինելութեան (Մատենագր. Դաւթի Անյաղթի, Վենետ. 1883, էջ 529). Ս. Վ. Պարոնեան. «Բանասէր», 1899, գիրք Դ, եր. 283. Նոր. Բիւզանդացի, «Քննասէր» պրակ Բ. 46:
2 qr այսոսիկ
4 Ա պահես
5 Ա զբան
5 ac մնա / b մնաց / Կ²def մնայ
5 iopqrs լինել / t լինելին
5 a ակ՞ր, փխ. պատկեր
5 Կ²cdefgprs զայսոսիկ
6 b սկզբնատիպն
6 Ա ասի / i զգեղեցիկ
7 n զատակեալ / k վաստակեալ
8 mty տեսանեմք
8 Ա թէ որ / ly ոք, փխ. որք
8 Ա չիք և (կամ)
9 h չիք եղեն / Ա չիք և
10 b անկեցոցն / cf անկելոցն / de անկցելոցն / a անկեցելոցն, փխ. անկելոց
10 p իւրոց, փխ. իւրեանց
10 Ա գտեցելոցն [c գտելոցն] / Հnot գտեցելոց
11 tw յարտաքուստ
11 p ուրէք, փխ. ուստեք
11 p այսոսիկ
11 oqrs ի ներք, փխ. ի ներքս
12 b յօժանդակութիւն / t զօժանդակութիւն
12 ty քեզ / f զմեզ, փխ. զքեզ
12 ՏԹ այսպիսի այժմ
13 ՏԹ ապա յայտ է ուրեմն թէ [g թէ ուրեմն. h ապա թէ ուրեմն յայտ է թէ]
13 d զմեզ, փխ. զքեզ
13 Ա քան զքեզ վեհագունիցն ճանաչիս բարձրագոյն և բարձրագունիցն արժանաւոր
15 c չիք յայսպիսիս
15 Կ²de պատկանաւորութիւնս, փխ. պատկանաւոր—յարձանագրութիւնս
15 o գնել արձանագրութիւն
15 c յարձանագրութիւն
16 Ա խնդիրսդ
17 ԱՏԹ անմահ [tw յանմահ]
17 ՏԹ ի [h չիք ի] յիշատակ / p առ ի յիշատակ
17 adef քեզ զայդ, b քեզ այդ, c զքեզ այդ, փխ. զայս քեզ
18 ՏԹ քոյինքն [h քոյ ինքնին, Վ¹pqrs քո ինքնին, y քո ինքն են] են գալոց [Վ¹hq գալոց են, Վ¹rs գրելոց են, m գալոց են] ազգք [p ազգս]
18 ՏԹ եւ, փխ. ես
18 p չիք և (քաջ)
18 b չիք և (արդասաւոր)

արգասաւոր՝ ոչ միայն ի բանս և ի պիտանաւոր խոհականութիւնս, այլ և ի մեծամեծս և ի բազում գործս արժանաւորս. զորս յիշատակեսցուք ի կարգի պատմութեանս, յորժամ զորդի ի հօրէ ծննդաբանելով ազգաբանիցեմք զբովանդակն. իսկ զՀայաստանեայցս նախարարութիւնս, զամենեցուն զուստն և զկարգն յայտնելով համառօտ և հաւաստի, որպէս ի յունականս ոմանս կայ ի պատմութիւնս։

Բ

Թէ ընդէ՛ր, վասն զի Քաղդէացւոց եւ Ասորեստանեայց մատենից ցանկագոյն են մեր իրք, ի յունականէն կամեցար մեզ ցուցանել:

Եւ ընդ այս մի ոք զարմասցի, եթէ բազում ազգաց լեալ մատենագիրք, որպէս ամենեցուն է յայտնի, մանաւանդ Պարսից և Քաղդէացւոց, յորս առաւել ազգիս մերոյ գտանին բազում ինչ իրաց յիշատակք, մեք զՅունացն միայն յիշեցաք զպատմագիրս, և անտի զ յայտարարութիւն մերոյ ազգաբանութեանս խոստացաք յանդիման կացուցանել։ Քանզի ոչ թագաւորքն Յունաց միայն՝ որպէս զաշխարհակալութեանն,

1 Ա պիտանագոյն խոհականութիւն
2 Տպ մեծամեծ
2 opqrs բազում (չիք ի)
2 Հմմտ. «և ազգաւ ես քաջ և նախնական, և արգասաւոր ներունդ և զարմ, ոչ միայն բանիւ ուռճացեալ, այլ և ի գործ պատերազմաց ընդ առաջինսն թուեալ» (Պատասխ. Թղթոյն Սահակայ. Մտնգր. Խոր. Վնտ. 1865. 284):
2 Ա զորոց / Տպ զորս [Վmy զոր]
3 p և ի կարգի
3 b պատմութեան / d որդի
3 opqrs ծննդաբանելոց
4 Վ զբովանդակն։ Իսկ / Նոր. Բիւզ. (Բառաքն., 34) զբովանդակն իսկ
4 a զհայաստանեացն / Կ³bcde զհայաստանեայց / f զհայաստանեաց / g հայաստանեայցս / l հայաստանեացս / Վmnopq զհայաստանեացս
5 b զաուստն, փխ. զուստն. (յուսանցքում ուրիշ ձեռքով զուստն)
5 pqrs զկարգն
5 Տպ համառօտ, որպէս հաւաստի ի [r չիք ի] յունականս
6 Տպ կայ պատմութիւնս [or ի պատմութիւն] / de պատմութիւն
7 l հատոր առաջին պրակ ա / w պրակ ա։ Իսկ երրորդ գլխի տեղ ունին պրակ բ եւ այսպես շարունակաբար:
8 Տպ ի [hopqrs չիք ի] քաղդէացւոց
8 c քաղթէացոցն
8 Ա ասորւոց [d ասորոց] / Տպ յասորեստանեաց [mo ասորեստանեաց, Կ¹ ասորւոց, Հ յասորեստանեայց] / Ընդունում ենք ասորեստանեայց ձեւը ցանկից։
8 ԱԿ¹ՀՎ³lnopqs յանկագոյն / y ցանգագոյն / Հմմտ. ծան. եր. 1, տ. 10:
9 de մեզ, փխ. մեք
9 Կ¹Վ²abcef ի յունական մատենիցն
9 Կ¹Վ²abcef մեզ կամեցաք / d չիք մեզ
10 h այսմ / c էր, փխ. այս (գլխին ուրիշ ձեռքով գրած այս)
10 c չիք մի / Ա թե [c թէ]
10 Ա լեալք
11 g պարսաց, փխ. պարսից / Պետք էր սպասել ասորեստանեայց
12 p առու՞լ, փխ. առաւել
12 abcf մերոյ ազգիս / de չիք մերոյ
12 p չիք բազում
13 ef յիշատակեցաք
13 Ա պատմագիրս [b ի պատմագիրս]
13 Տպ անտուստ, փխ. անտի
14 c մերոց
15 Ա աշխարհակալութեանն [c ակնկալութեանն] / Տպ աշխարհակալութեամբ [hopqrs զաշխարհակալութեամբ]։ Ուղղում ենք զաշխարհակալութեանն
15 Կետադրութիւնը այստեղից մինչև եր. 8 տ. 14 ուղղել ենք ըստ բացատրութեան Բարթող. վրդ.ի (Խորենացուն Խորենացով պետք է հասկանալ, եր. 7) և Պատկանեանի («Բանաս.» 321):

այսպէս և որ ինչ իմաստութեան ջանք՝ փոյթ յանձին կալան աւանդել Յունաց, յետ զառանին իւրեանց յարմարել իրս,—որպէս և Պտղոմէոսն, որ և Եղբայրասէր, պէտ արարեալ զամենայն ազգաց զմատեանս և զվէպս ի յոյն լեզու փոխարկեալ,—

(Բայց մի ոք աստանօր զմեզ անուսումն համարեալ բամբասիցէ իբրև զանվարժս ոմանս և զադէտս, որպէս թէ Եգիպտացւոց լեալ թագաւոր՝ մեք այժմ զնա Յունաց գրեցաք։ Քանզի նուաճեալ նորա և զՅոյնս ընդ իւրով ձեռամբ՝ անուանեցաւ Աղեքսանդրի և Յունաց թագաւոր, որպէս և ոչ մի ոք ի Պտղոմեանցն կամ յայլոցն տիրելոցն Եգիպտացւոց անուանեցաւ ոք երբէք. որ և վասն առաւել յունասէր բարս ունելոյ՝ ի յոյն լեզու զաշխատութիւն իւր ժողովեաց։ Է և այլ բազում այսպիսի ինչ պատճառ վասն անելոյն մեր զնա Յունաց թագաւոր. այլ վասն համառօտելոյ զճառս՝ բաւական լիցի ասացեալս վասն նորա։)— այլ և բազում արք անուանիք և իմաստութեան պարապեալք ի Յունաց աշխարհէն՝ հոգացան ոչ միայն զգիրս դիւանացն այլոց ազգաց թագաւորացն և զմեհենիցն յեղուլ ի յոյն բան,—որպէս գտանեմք զայն, որ

1 ԱԿ՝ այսպէս / ՏԹ այլ, փխ. այսպէս
1 o չիք և / h չիք ինչ
1 ehtwy իմաստութեանն / f յիմաստութեան
1 ՎՀmq իմաստութեան են ջանք
1 hop անձին
2 ժ Նախապէս իւրեանց. ջնջած եւ եզրում գրած յունաց
2 p իւրոց, փխ. իւրեանց
2 ՏԹ յարմարեալ
2 c որ, փխ. և / g չիք և
2 b պտղոմեան / c պատմէոսն / Հg պտղոմէոս / tw պտողոմէոսն
3 d չիք և (եղբայրասէր)
3 ՏԹ եղբայրասէրն
3 b զմատեանսն / c մատեանս / p և զմատեանս
4 twyl զպէտս, փխ. զվէպս
4 n ի նոյն, փխ. ի յոյն
4 ՏԹ փոխարկել [tw փոխարկեալ] / Վ. փոխարկել բառից յետոյ վերջակէտ ունի եւ շարունակութիւնը նոր տողից: Տես ծան. եր. 7, ն. 15:
5 p աստանօր՝ մի ոք
5 b անյուսմունս / ՏԹ անուսումն զմեզ
6 ՏԹ իբր / q անվարժս
6 Ա չիք ոմանս / Հg ադէտս
6 ʃ չիք որպէս / l չիք թէ
6 ՏԹ Եգիպտացւոյն [l Եգիպտացւոյ]
7 Ա յունաց այժմ մեք զնա
7 o զնա այժմ
8 hqrs զյոյնսն / qrs չիք ընդ
8 twy աղեկսանդր
8 Ա մակեդոնացւոց, փխ. յունաց
9 abf որպէս և զոր և ոչ / c որպէս զոր և ոչ
9 ԱՏԹ ոչ մի զոք [Հk ոք, g զոք, սկզբի զ-ն ջնջած, Կ°de չիք զոք]
9 Ա պտղոմէացւոցն [b պտղոմեցւոցն] / gk պտղոմեացն / tw պտողոմեանցն
9 Հg յայլոց / co այլոցն / Կ° չիք կամ յայլոցն / de չիք յայլոցն
9 ՏԹc տիրելոյ / x տիրողաց
9 abf եգւպտացւոց / ՏԹc Եգիպտացւոյն [Հgy Եգիպտացւոց]
10 Ա անուանեցաք զոք
10 o չիք վասն
10 p անուլ, փխ. առաւել
10 Ա յունասէրն / p բար, փխ. բարս
10 o յունասէր լինելոյ բարուցն ունել ի յոյն
11 ՏԹ զիւր աշխատութիւնն [Հk աշխատութիւն]
11 a այդ՝ (սովորաբար այսպես)
12 c յայսպիսի / Հg այսպիսիս
12 Ա պատճառս
13 ՏԹ մեզ [o մեր] զճառս [p ճառս]
13 p նոցա
14 p չիք և (բազում)
14 Հ արք արք / p յիմաստութեան
15 ʃ աշխարհին
15 ԱՏԹ զգիր [p զգիրս]
15 ՏԹ դիւանաց
15 b ազգացն / hqprs չիք ազգաց
15 ՏԹ թագաւորաց և զմեհենից [p մեհենից]
16 Ա յեղյեղուլ [b յեղեղուլ]
16 p զայն բան, որ

և զԲերոսոսն յայս յորդորեաց զայր քաղդէացի և զվարժ ամենայն իմաստութեամբ,— այլ և զմեծամեծս և զզարմանալոյ արժանաւորս յարուեստից. և ուրեք ուրեք զտեալ աշխատութեամբ, հաւաքեալ փոխեցին ի յոյն լեզու, որպէս զԱ. առ Բ. և զԹ. առ Փ. և զԿ. առ Ե. և զՇ. առ Թ.: Եւ ժողովեալ զայսոսիկ արանց, զորոց և մեք զանուանսն հաւաստի գիտեմք՝ նուիրեցին ի փառս Հելլենացւոց աշխարհին: Եւ գովելիք են, որպէս իմաստասիրեցեալքն, յաղագս ջանին և իմաստութեանն առ ի յայլոց լինելոյ գտակք, առաւել ես որք ընկալան և պատուեցին զայսպիսի գիտս իմաստից: Վասն որոյ և զբոլոր իսկ զՅոյնս ոչ դանդաղիմ մայր կամ դայեակ ասել իմաստից:

Եւ վասն առ ի Յունաց զրուցարանսն զանհարկութիւն մերոյ պիտոյից առնելոյ՝ բաւական է այսչափ:

Գ

Յաղագս անիմաստասէր բարուց առաջնոցն մերոց թագաւորաց եւ իշխանաց:

Կամիմ զանիմաստասէր բարս առաջնոցն մերոց նախնեացն ոչ առանց յիշատակի բամբասանաց թողուլ, այլ աստէն իսկ, ի սկզբան

1 logrsy գրեալիս ոմն / Վոոր գրիւալիս ոմն / x գրիւսոս ոմն / tw գրեբիոս ոմն / Ա գրիւսոսն: Ուղղում եմ գբերոսոսն: Հմմտ. Եւս. Եր. յ:.
1 pq այս, փխ. յայս
1 Sw այր / abc ըզայր / Sw վարժ
2 tw զարմանալոյ / q արուեստից
3 b աշխատութիւն / pqrs փոփոխեցին
4 Ա որպէս զ. ա. [c ա] առ բ, [ef զայր առ բէ] և զ.թ. առ փ, և զ. կ. առ ե, և զ. շ. առ թ / Sw որպէս զայր [pqrs այր] առ բէ, և զզայ և զթոյ առ փիւր [i փեւր] և զկենն առ եչ, և զշայ առ սէ / c յուս. ունի զաստեղաբաշխութիւնն առ քաղդէացիս, թուականութիւն առ փիւնիկեցիս, երկրաչափութիւն առ եգիպտացիս, երաժշտութիւն առ թրակացիս / tw փակագծում (t նոտրագրով)՝ այսինքն ալէֆ՝ քաղդէացւոց՝ առ խի յունաց. զէ և թէ՝ քաղդէացւոց առ փսի յունաց. զային քաղդէացւոց՝ առ փսքր է [w և] յունաց. շին քաղդէացւոց՝ առ սիգմա յունաց. / x որպէս զԱ(ստեղաբաշխութիւն) առ Բ(աղդէացիս) և զԵ(րկրաչափութիւն) առ Ե(գիպտացիս) և զԹ(ուականութիւն) առ Փ(իւնիկեցիս) և զԵ(րաժշտութիւն) առ Թ(րակացիս)
5 d զոր, փխ. զորոց
5 Sw զանուանս [ln զանուանսն]
5 a չիք հաւաստի
6 p գովելիքն, փխ. գովելիք են
7 Ա բանին, փխ. ջանին
7 ce իմաստասիրութեանն
7 Sw ի յայլոցն
8 Ա եղելոյ, փխ. լինելոյ
8 b զայնպիսի
9 o իմաստից գիտս
9 c իմաստութեան, փխ. իմաստից
9 Ա չիք և
9 bdef յոյնս / c յոյնսն / r դանդաղեմ
10 b իմաստնից
11 Sw և վասն յունացն զրուցարանս [հg զրուցարանութիւնս] զանհարկութիւն մերոց [ng մերոյ] / x զրուցարանիս
12 b այսչափս
14 a իմաստասէր, ուրիշ ձեռքով շինած՝ անիմաստասէր
14 f չիք բարուց
14 abcefy առաջնոց / p յառաջնոցն
14 f թագաւորաց և իշխանաց մերոց / ace թագաւորացն / ac իշխանացն
14 a վերնագրից յետոյ ունի զմինաս վրդպն ամթեցի յիշեց.
15 Sw կամիմ և ոչ զանիմաստասէր բարս—նախնեաց առանց
16 a այդ՝ / Sw այլ և / b չիք իսկ
16 Swcf յիսկզբան [հgp ի սկզբան]

մերոյ գործառնութեանս, զվասն նոցա կշտամբութեան յարմարել զբանս։ Զի թէ արդարև արժանի գովութեան այնք ի թագաւորաց իցեն, որք գրով և պատմութեամբ զիւրեանցն հաստատեալ կարգեցին զժամանակս, և զգործս իմաստութեան և զքաջութիւն իւրաքանչիւր արձանացուցին ի վէպս և ի պատմութիւնս՝ ըստ նոցանէ և պարապեալքն այսպիսում ճգնութեան զիւանագիրք մատենից՝ ներբողականաց ի մէնջ արժանի եղեն ասից. ի ձեռն որոց և մեք յընթեռնուլն զառ ի նոցանէ չարածս բանից՝ ըստ աշխարհօրէն կարգաց իմաստնանալ ասեմք, և քաղաքական ուսանել կարգս, յորժամ զայսպիսիս ընթերցասիրիցեմք իմաստութեան ճառս և զրուցատրութիւնս, որք են Քաղդէացւոց և Ասորեստանեայց, Եգիպտացւոց և Հելլենացւոց. առ այսոքիւք և փափագիցեմք եւ արդեօք իմաստութեան արանցն այնոցիկ, որ զայսպիսի փոյթ յանձին կալան. — ապա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է թագաւորացն մերոց և այլոց առաջնոցն առ ի յիմաստն տխմարութիւն, և անկատարութիւն ոգւոյն բանականի։ Զի թէպէտ և եմք ածու փոքր, և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, և զօրութեամբ տկար, և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ՝ սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և արժանի գրոյ յիշատակի, զոր և ոչ մի ոք ի նոցանէ պէտ յանձին կալաւ մատենագրել։ Արդ՝ այնոքիկ, որ և ոչ

1 Ա գործառնութեանց զյաղագս նոցայն [ƒ նոցուն] կշտամբութեամբ յարմարել բանս
1 klnopqrs զբանսս / Հ բանսս
2 h եթէ
2 ՏԽ գովութեան արժանի
3 mvy կարգեցին հաստատել / a կանգնեցին, փխ. կարգեցին
3 Ա զգործս և զժամանակս
4 p իմաստութեանն և քաջութեան
4 e զիւրաքանչիւր / b իւր, փխ. իւրաքանչիւր
5 c այնպիսում / p յայսպիսում / q այսպիսում / tv այսպիսեաց
6 ՏԽ ճգնութեանց
6 p ի մէջ, փխ. ի մէնջ
7 ՏԽ և մեք ընթեռնուլն
8 opqrs չիք աշխարհօրէն կարգաց
8 ԱՏԽ ասեմք [g ասիմք]
8 Աhopqrs քաղաքական
9 b յուսանել զկարգս / tv ուսանել
9 rs չիք ուսանել—ընթերցասիրիցեմք
9 ՏԽ այսպիսիս
9 lty ընթերցասիրեմք / k ընթերձաս...
10 Աo որք են [Ա չիք են] ի քաղդէացւոց
10 ՏԽcf ասորեստանեաց
10 Հbgk չիք ասորեստանեայց եգիպտացւոց / opqrs չիք և հելլենացւոց
11 g չիք և [հելլենացւոց]
11 ԱԽԿn ելլենացւոց [fg հելլենացւոց, a ելլենաւոց]
11 mtv ելլենացւոց [tv հելլենացւոց, ասորեստանեաց [tv ասորեստանեայց] և եգիպտացւոց
11 Ա այսոքիկ
11 aef փափաքիցիմք
12 o արանց
12 ƒ որք / b անձին
13 Ա ապա ամենեցուն մեզ ուրեմն
13 ՏԽb այլոցն [hpqrs այլոց]
14 clno առաջնոց
14 aq առ յիմաստն / Կabde յիմաստն / ƒ յիմաստուն
14 Ա տխմարութիւն [Հd տխմարութիւն] / ՏԽ աղամարութիւն [Կ աղխմարութիւն]
14 ƒ չիք և անկատարութիւն
14 c ոգոցն / tvy ոգոյն
15 k բաւականի, փխ. բանականի
15 Ա ցած և, Կ այժմու, փխ. ածու
15 b չիք և (թուով)
15 Ա փոքուն
16 Ա այլոց
17 c արիութեան
17 Ա չիք գործեալ և
18 ՏԽ գրոց [Հln գրոյ] / ty գործոյ
18 ՏԽ զորոց, փխ. զոր
19 ՏԽ պէտք [Հg պէտս]
19 b անձին
19 ՏԽ որք [p չիք] / a չիք ոչ

անձանց խորհեցան բարի առնել, և անուն յիշատակի յաշխարհի թողուլ, զի՞ արդեօք և մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն ի ճահ պատահիցէ, զեա մեծագոյնս ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հնագոյն քան զնոսա։

Այլ ասիցէ ոք արդեօք. վասն ոչ լինելոյ գիր և դպրութիւն ի ժամանակին, կամ վասն պէս պէս պատերազմացն, որ կուռ զմիմեանց զկնի ի վերայ գային։ Այլ ոչ արդարև այսոքիկ կարծեցեալ լինի. քանզի գտանին և միջոցք լեալ պատերազմացն, և գիր Պարսից և Յունաց, որովք այժմ գիւղից և գաւառաց, ես և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց, և հանուրց հակառակութեանց և դաշանց այժմ առ մեզ գտանին անբաւ դրուցաց մատեանք, մանաւանդ որ ի սեպհական ազատութեան պայազատութիւն։ Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ՝ և առ հինսն Հայաստանեայցս լեալ անսիրելութիւն իմաստութեան և երգարանաց բանաւորաց։ Վասն որոյ աւելորդ է մեզ և այլ յաղագս արանց անբանից, թուլամտաց, վայրենեաց ճառել։

Բայց ընդ քո յոյժ զարմացեալ եմ ընդ մտացդ ծննդականութիւն, որ ի սկզբանցն մերոց ազգաց մինչև ցայժմուս միայն գտար զայսպիսւոյ մեծէ իրէ բուռն հարկանել, և մեզ խոյզ խնդրոյ առաջի արկանել—երկար և շահաւոր գործով զազգիս մերոյ կարգել զպատմութիւնն ճշգիւ՝

1 bcdef անձանց անգամ / rs յանձանց
1 p յանուն / bqtw աշխարհի
2 Ա զի՞արդ արդեւք մեղադրութիւն
2 q յայնպիսեացն / c ոչ պատահիցէ
3 p զի ես, փխ. զեա
3 op մեծագոյն
4 Ա գոլոյ, փխ. լինելոյ
4 b կամ, փխ. և
5 p չիք կամ / հg պատերազմաց
5 ՏԹ զկնի անհեա ի վերայ
6 c վերայ (չիք ի) / a չիք այլ
6 Ա արդար, փխ. արդարև
6 tw կարծեցեալք
6 tw լինին / միւս. լինի
7 k ի, փխ. և [միջոցք] / Ա չիք և
7 p չիք լեալ / b որով
8 c այժմ առ մեզ գտանին գիւղից
8 gilwy գեւղից
8 dq ես իւրաքանչիւր
8 p տանց և առանձնականութեանց
10 b դրուցեաց
10 Ա մանաւանդ առ որ սեպհական [b սեփհական, Կ¹ սեպահական] ազատութեանն [f ազատութեան] է պայազատութիւն [a ազատութիւն] / ՏԹ մանաւանդ որ ի [Կ¹lnty չիք ի] սեփհական [Կ¹ սեփական] ազատութեան [hptwy ազատութէ (պաs.), kq ազատութենէ, no ազատութեն (պաs.) է, g ազատութեն է] պայազատութիւն [k պազատութիւն] / վվ «Երկու օր. որ սեփհական կամ որ ի սեփհական ազատութենէ. Երկու այլ՝ որ սեփհական ազատութեան կամ (Նանր. x) ազատութեանն է պայ... իսկ միւսն որ ի սեփհական ազատութիւնն»։
11 d որպէս և այժմ առ / k չիք առ
11 c հայաստանեացս / ՏԹ հայաստանեաց [gtw հայաստանեայց]
12 Ա լինել [ef լինիլ], փխ. լեալ
12 cf սիրելութիւն
12 abcf արագ արանց, de առանց, փխ. երգարանաց
13 bde չիք և այլ / gk չիք այլ
13 ՏԹ անբանից արանց [p յարանց]
14 o ճառից, Ա պատմել, փխ. ճառել
15 abf օժանդակութիւն, c օժնդակութիւն, փխ. ծննդականութիւն / e օժընդակութիւն, յետոյ ջնջած եւ շինած ծննդականութիւն
16 ԱՏԹ յիսկզբանցն [g ի սկզբանցն (վերջի Ն ջնջած) / Կամ ըստ ԱՏԹ-ի յիսկզբանցն, ուղղ. ճոյովք համարեյով իսկիզբն։ Հմմտ. ծան. եր. 5 ծ. 5, եր. 12 ծ. 14 եւն։ Սs. Մ.
16 d ցայժմուս
17 f մեծի / ՏԹ մեծ [t չիք մեծ]
17 ՏԹ խնդրոյս
18 Ա գործ / q կարգեալ
18 ՏԹ զպատմութիւն [qզպատմութիւնն]
18 Ա ճշգրտիւ զթագաւորականացն և զնախարարականացն [b չիք զնախարարականացն] / tw զնախարարականացն

զթագաւորացն և զնախարարականաց ազգաց և տոհմից, թէ ով յումմէ, և զինչ իւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ գործեաց, և ով ոք ի ցեղիցս որոշելոց բնտանի և մերազնեայ, և ոյք ոմանք եկք բնտանեցեալք և մերազնացեալք. և զգործս և զժամանակս իւրաքանչիւր գրով գրոշմել, ի ժամանակէ անկարգ ամբարտակին շինուածոյ մինչև ցայժմ.—գեղեցիկ զայս քեզ համարեալ ի փառս և անջինջ հեշտութիւն։

Առ որ այսչափ միայն ասացից. միթէ մատեան մերձ կայցէ ինձ, որպէս ասի ի Յովբ, կամ գպրութիւն քոց հայրենեացն, որով նմանագոյնս արդեօք Եբրայեցւոցն պատմագրաց՝ ի վերուստ ի քեզ իջուցանիցեմ անսխալ, կամ ի քէն և յայլոց սկսեալ՝ անդր ի վեր հանիցեմ ի սկիզբն։ Բայց սակայն սկսայց, թէպէտ և ջանիւ. միայն թէ շնորհակալ ոք մերոցս գտանիցի աշխատութեանցս։ Եւ սկսայց՝ յորոց և այլքն, որք յեկեղեցւոյ և ոյք ըստ Քրիստոսի, աւելորդ համարելով զարտաքնոցն երկրորդել յաղագս սկզբանն առասպելս, բայց եթէ զկնիսն՝ ժամանակս ինչ արդեօք և զարս յայտնեն, որում և աստուածայինքն ի ձահ գայցեն պատմութիւնք բանից. մինչև ի հարկէ երթեալ հասանիցեմք ի հեթանոսականսն զրուցատրութիւնս. սակայն և ի նոցանէ՝ զոր ինչ հաւաստին կարծեմք, առնուլ։

---

1 p ազգաց տոհմից
1 Ա ո, փխ. ով
1 ԱՏՄ յումմէ [p յումէ]
2 Հg չիք ոք (ի նոցանէ)
2 a գործեաց ի նոցանէ
2 h չիք ով ոք ի ցեղիցս / opqrs չիք ով ոք ի ցեղիցս որոշելոց
2 Ա որոշելոցս
3 tuv մեր ազնիւ, փխ. մերազնեայ
3 ՏՄabcd բնտանացեալք [nqrsy բնդանացեալք, p բնդատացեալք, h բնտանեցեալք]
3 Աopqrs չիք և մերազնացեալք
4 a զգործսն
4 Ա գրոշմեալ
5 tuvy ամբարտակին
5 c շինածոյ
5 h ցայժմս
6 ՏՄ հարեալ [վ'ghtwxy համարեալ] / ԱԿ² համարեա
6 t հաշտութիւն
7 a միթէ
7 b կացցէ
8 Ա չիք որպէս
8 ՏՄ ասէ յոբ
8 ab ի յոբ
8 ՏՄ գպրութիւնք քոց [o քո, k չիք քոց] հայրենեաց, որովք նմանագոյն [tuv նմանագոյնք]
9 Ա վերուստ (չիք ի)
9 ՏՄj իջուցանեմ [in իջուցանիցեմ, l իջանեմ]
10 bc ցայլոց
10 Ա հանիցեմ [c հանեմ] ի [adef չիք ի] յիսկզբանն [c սկզբանն]
10 ghopqrs սկիզբն [չիք ի]
11 ՏՄ թէ և, փխ. թէ / a չիք թէ
12 ՏՄ գտանիցի լեալ աշխատութեանց
12 o յայլքն
12 h եկեղեցւոյ
13 Ա որք, փխ. ոյք
13 c ընդ, փխ. ըստ
13 cdef համարել / ab համարեալ
14 b չիք յաղագս—առասպելս
14 ԱՏՄ ի սկզբանն [Հgk սկզբանն]
14 ՏՄ ժամանակ
15 Ա զորս / ՏՄ զարսս / Ուղղում եմ զարս
15 Ա որք, փխ. որում
15 Ա չիք և (աստուածայինքն)
15 opqrs չիք ի ձահ գայցեն պատմութիւնք
16 p մինչ
16 pqrs չիք երթեալ
16 a հասանիցիմք
16 p չիք ի (հեթանոսականսն)
17 ՏՄ զրուցակարգութիւնս

Դ

Յաղագս զի ոչ սակս Ադամայ եւ այլոց նախապետացն միաբանեցան այլքն ի պատմագրաց։

Յաղագս Արմատոյն հանուր մարդկութեանս, կամ թէ հաճոյ ումեք թուիցի ասել ծայրին, պարտ էր մեզ սակաւ ինչ անցանել բանիւ, թէ ընդէր հակառակ Հոգւոյն խորհեալ՝ անմիաբանեցան այլքն ի պատմագրաց, զԲերոսեայ ասեմ, զԲազմավիպէն և զԱբիւդենայ. կամ զնոյն ինքն զնաւակառուցէն և զայլոց նահապետացն. ոչ միայն վասն անուանց և ժամանակաց, այլ և վասն ոչ սկիզբն զառ ի մէնջ հաւատարմացելոյս կարգելոյ ազգի մարդկան։

Քանզի ասէ վասն նորա Աբիւդենոս հանգոյն այլոցն այսպէս. «Եւ զնա ամենախնամն Աստուած եցոյց հովիւ և առաջնորդ ժողովրդեանն»։ Յետ որոյ ասէ. «Թագաւորեաց Աղովրոս շարս տասն», որ լինին ամք երեսուն և վեց հազար։ Նոյնպէս և յաղագս Նոյի այլով անուամբ վարին և ժամանակօք անբաւիւք. թէպէտ և վասն ջրոյն սաստկութեան և վասն ապականութեան երկրի՝ զոյգ հոգևորացն բարբառին բանից. Նոյնգունակ և զթիւ նահապետացն տասն՝ Քսիսութրեաւ հանդերձ թուեն։ Որ ոչ միայն ըստ բոլորման առ ի յարեգականէ չորեքժամանակեան ըստ մեզ լինելոյ տարւոյն՝ հեռանայ յամաց մերայնոցն,—մանաւանդ թէ և յաստուածայնոցն,—այլ և ոչ որպէս Եգիպտացիքն զլուսնականսն

2 o այլ, փխ. այլոց
2 ՏԹ այլք, փխ. այլքն
3 o ի պատմագրացն / r ի պատմագրոց
4 adef արմատոցն
4 ՏԹ հանուրց
4 p չիք մարդկութեանս
5 ՏԹ թուեսցի [h թուիցի]
6 ՏԹ խորհել [tw խորհիլ]
6 p միաբանեցան
6 acef ի պատմագրացն / r ի պատմագրոց / p զպատմագրաց
7 Կ²ade զբերոսեայ ; bcf զբերոսէ / ՏԹ զբերոս [Հglnoy զբերոսիւ, tw զբերբիոս]։ Ուղղում ենք զբերոսեայ
7 Կ²Հade զաբուդենայ
8 p այլոց
9 ՏԹ այլ վասն
9 Ա վասն զի ոչ
9 a առ
9 ՏԹ ի մէնջն [lpqrs ի մէնջ] / g ի մէնջն, ուղղած ի՝ մէջ
9 Կ²bcdef հաւատարմացեալ ; ՏԹ հաւացն [o հաւուցն], փխ. հաւատարմացելոյս
10 Ա ազգիս / p զազգի
11 Հabde աբուդենոս / f աբիդենոս
11 hopqrs այլոց
12 c նա
13 d յետոյ, փխ. յետ որոյ
13 ԱՏԹ աղաւրոս [Վո աղովրոս, q աղաւր, twy աղօրոս]
13 tw որք լինին / g լինի
14 Ա երեսուն վեց հազար։ Այս գլխի բովանդակութեան համար հմմտ. Եւս. Ժամ. Ա եր. 7 հտն. եւ 23։
14 l այղ'ով
15 b անբարիւք, փխ. անբաւիւք
16 ՏԹ չիք վասն
16 Ա միաբանին, փխ. բարբառին
17 Վո նահապետաց
17 b թուին
18 ՏԹ յարեգակնէ
19 ch ամաց
19 Ա չիք մանաւանդ թէ և յաստուածայնոցն
20 p աստուածայնոցն
20 o չիք որպէս

հաշուեմն ծագմանս. նա և ոչ, զառ ի գիրսն ոմանց աւանդեալս թէ տարիս որք փարկցի՝ զուգեալ համեմատէ անհուն թուոց տարկութեանցս առ ի հաւասարել ճշմարտութեանն, երբեմն նուազ և երբեմն սաստիկ զհաւաքումն գումարելով։ Արդ օրէն էր մեզ աստանօր զկարծիս նոցա յայտնել ըստ կարողութեան, թէ զինչ իւրաքանչիւր որք ի նոցանէ խորհեցան այսպէս զայսոսիկ գրել. այլ վասն երկարութեան առաջիկայ գործոյս՝ այլում տեղւոյ և ժամանակի զայսոսիկ թողեալ, հատցուք աստանօր զբանս, սկսանելով յաղագս այսորիկ՝ որպէս և հաւաստացեալ եմք։

Ադամ նախաստեղծ. սա կեցեալ ամս երկերիւր և երեսուն՝ ծնանի զՍէթ. Սէթ կեցեալ ամս երկերիւր և հինգ՝ ծնանի զԵնովս։ Սորա երկուքն յարձանագրութեանցն ընդդէմ երկուց հանդերձելոցն, որպէս ասէ Յովսեպոս. թէպէտ և ուրն անյայտ է։ Ենովս, որ առաջին յուսացաւ կոչել զԱստուած։

Եւ ընդէ՞ր արդեօք այս, և կամ վասն որոյ պատճառանաց նախ սա յուսացեալ կոչելոյն զԱստուած, և կամ ո՞րպէս կոչելն իմանի։ Քանզի է Ադամ ճշմարտապէս աստուածաստեղծ. և սա ի բերանոյ Աստուծոյ առեալ ասի պատուէր, այլ և յանցուցեալ և ի թագաւորական եղեալ՝ զՈ՞ւր ես-ն յԱստուծոյ և ոչ յայլմէ ումեքէ հարցանի. սապէս և զվճիռ վարկին ի նորին բերանոյ լսէ։ Իսկ յետոյ և Աբէլ մերձաւոր և ծանօթ Աստուծոյ լեալ՝ պատարագ մատուցանէ, և ընկալեալ լինի։ Արդ՝ սոցա այսպէս

1 Տփ հաշուեմն [k չաշուեմն] / Հմմտ. Եւս. Ժամ. 13—14։
1 Տփ ոմանս աւանդեալս եթէ
2 h տարին որ փարկցէ
2 k զուգել
2 Տփ համեմատեն [h համեմատին] հուն [Պ¹ րուն, tw յոյն] թուոց [Հ թուոցն] / b անհու
2 ab տարկութեանց
3 Տփ հաւասարել [h հաստատել], փխ. հաւասարել
3 Հfg ճշմարտութեան
4 Տփ օրէն է
5 Տփ չիք ըստ կարողութեան
6 c երկայնութեան / Հ յառաջիկայ
7 o տեղի / pqrs տեղ / tw տեղոյ
7 Ա թողլով / h թողուլ
7 Ա հատցուք / Տփ հատուսցուք
9 def եմ
10 Վgkmrstwy նախաստեղծն
10 c կացեալ
10 Ա մը [b րճը] / lopqrsy մլէ / Եւս. մլ.
11 c կացեալ
11 Աh մե [b րճե]
11 p սորա
11 w երկունք, փխ. երկուքն
12 g յարձանագրութեանցն [վերջի ն ջնջած]
12 a ընդդէմ երկուցն / Հ չիք որպէս
13 Տcef յովսէպոս / tw յովսէփոս
13 ab ուրանան յայտ է / cdef ուրն [de ուրս, f ուր իցէ] անյատ է / Տփ ուրն անյայտ [p անյայտն, twy ուրանան յայտ]
13 bcpqrstwy յառաջին
15 a չիք այս, և
15 cdf չիք և (կամ)
15 tw որոց / Միւսն. որոյ
15 q պատճառ ոց (պատս), փխ. պատճառանաց
15 Տփ նախնիս [x նախնի սա] աւացեալ [ty կոչեցեալ], փխ. նախ սա յուսացեալ
16 hopqrstwy կոչեցելոյն
16 Ա չիք և
17 Ա չիք է
17 Ա ճշմարտութեամբ
17 h աստուածաստեղծն / Կ²d չիք և
18 Տփc թագաւորեան (չիք ի) / n ի թագաւորեան / abc ի թագաւորեան [c չիք ի]
18 Կ²abde ուր ես / p զօրէնսն
19 d աստուծոյ
19 abc այլ / Կ²def յայլ / p այլմէ
19 q յումեքէ
20 Ա նմին, p նորոյն, փխ. նորին
20 o հաբէլ
21 abdef պատարագս / q չիք սոցա

յընդունելութիւն և ի ծանօթութիւն Աստուծոյ լեալ՝ ընդէր առաջին սա ասի կոչել զԱստուած, և այս՝ յուսով։ Արդ՝ զայլսն վասն սորա ի տեսութեանց ի հրաւիրեալն մեր յուղարկեսցուք տեղի. իսկ որ առ ձեռն պատրաստն է՝ ասասցուք։

Քանզի ի պատուիրանազանցութեանն գտեալ առաջինն ի մարդկանէ՝ ի դրախտէն և յԱստուծոյ, չարին աղագաւ, որպէս ասացեալ է, գտանի արտասահմանեալ։ Զկնի և ընտանեգոյնն Աստուծոյ յորդւոցն Ադամայ՝ ի հարազատէն իւրմէ սպանանի յեղբօրէ։ Յետ որոյ ոչ բանի ինչ աստուածայնոյ և ոչ յայտնութեան ինչ իրիք եղելոյ, ի տարակուսանս և յանյուսութիւն ազգ մարդկան հատեալ լինի, այլ և յինքնահաճոյ արդարև գործս. յորոց միջի սա քաջայոյս եղեալ ուղղութեամբ հանդերձ կոչէ զԱստուած։ Իսկ կոչելդ կրկնակի իմանի. կամ անուանել որպէս զմոռացեալ, կամ յօգնականութիւն կարդալ։ Արդ՝ անուանելն որպէս զմոռացեալ՝ ոչ է ի դէպ. զի ոչ բազմութիւն ամաց ընդ մէջ անցեալ, որ ի մոռացումն նոցա զԱստուածդ ածէր զանուն և կամ զնոյն ինքն՝ որոյ անունն, և ոչ դարձեալ մահու և թաղման դեռ ևս յԱստուծոյ ստեղծեալն հասեալ էր։ Ապա ուրեմն յօգնականութիւն կոչէ սա զԱստուած։

Սա կեցեալ ամս հարիւր և իննսուն՝ ծնանի զԿայինան. Կայինան կեցեալ ամս հարիւր և եօթանասուն՝ ծնանի զՄաղաղայէլ. Մաղաղայէլ կեցեալ ամս հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զՅարեդ. Յարեդ կեցեալ ամս հարիւր վաթսուն և երկու՝ ծնանի զԵնովք. Ենովք կեցեալ ամս

1 Ա ընդունելութեան և ծանօթ / x ընդունելութեան
1 Տխ աստուծոյ լինել [pqrs լինէր, tw լինիլ] էր աղագաւ սա առաջին ասի
2 p աստուած
2 Տխ զայլն / ab զայլսն
3 Ա ի հրաւիրեալսն / i ուղարկեսցուք
3 h զտեղի
3 Տխ ի ձեռն / c չիք առ
4 p պատրաստին
5 ab պատուիրանազանցութեան (չիք ի) / p պատուիրանազանցութեանց (չիք ի)
6 Տխ չարութեան / b յաղագաւ
7 Տխ գտան / ef և զկնի և
7 ghopqrstwy ընտանեգոյն / Հ ընտրելագոյն, փխ. ընտանեգոյնն
7 g յորդւոյն
8 d սպանի / h եղբօրէ / twy յեղբօրէն
9 a իրք, փխ. իրիք
10 Ա յանյուսութեան [f անյուսութեան]
10 Ա համարեալ [b հատեալ] / tw հատեցեալ
10 Տխbf ինքնահաճոյ
11 f յարդարև / p արդար է և
11 b գործոյ / Հgh ի գործս
11 h չիք սա
12 de չիք հանդերձ
12 hopqrs կոչեալդ / Հ կոչելն
12 b անուանի / t անուանեալ
12 d յօգնութիւն / op օգնականութիւն
14 Տխ իբրև, փխ. որպէս
14 Ա մոռացեալ / hopqrs ոչ է դէպ
15 Ա չիք անցեալ
15 op զաստուած / Տխ անուն
15 pqrs չիք զանուն—որոյ (s. 16)
16 o որոց / hpqrs թաղմանն
16 do աստուծոյ
17 Տխ ստեղծեալն յաստուծոյ [o աստուծոյ] / վ¹ ստեղծանելն յաստուծոյ
17 Տխ չիք էր
19 Աh ճղ [c ճլ] / pq ճզ / Եւս. Ժամ. ճղ
19 abde զկայնանայն, կայնանայն / c կանանայն, կանանայն / Տխ զկայնան, կայնան / h զկանան և կանան։ Ուղղում եմ ըստ Եւս. զկայինան, կայինան. տես եւ Խոր. Ա, Ե.
20 Աh ճհ
20 Տխbdef զմաղաղիէլ. մաղաղիէլ / ac զմաղաղայէլ. մաղաղայէլ / Եւս. զմաղաղայէղ, մաղաղայէղ
21 Աh ճկե
21 ag զ յարէդ, յարէդ / s սարեդ
22 Աh ճկբ / c զ յենովք

հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զՄաթուսաղայ։ Սա յետ ծնանելոյն զՄաթուսաղայ՝ ամս երկերիւր արժանի և հաճոյ վարս ստացեալ, որպէս գիտէ որ հաճեցաւն, փոխեալ առի ի մէջոյ ամբարշտաց. զորոյ զպատճառն յետոյ հատուսցուք։ Մաթուսաղայ կեցեալ ամս հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զՂամեք. Ղամեք կեցեալ ամս հարիւր ութսուն և ութ՝ ծնանի որդի, և անուանէ զնա Նոյ։

ՅԱՂԱԳՍ ՆՈՅԻ

Եւ ընդէ՞ր արդեօք զսա միայն որդւոյ անուամբ յորջորջեաց, իսկ վասն այլոցն ամենեցուն պարզաբար ասաց, թէ ծնանի. զորմէ ընդդէմ իմն մարգարէանայ հայրն. «Սա, ասէ, հանգուսցէ զմեզ ի գործոց և ի տրտմութենէ ձեռաց և յերկրէ՝ զոր անէծ տէր Աստուած»։ Որ եղև ոչ հանգիստ, այլ ջնջումն որ ինչ միանգամ ի վերայ երկրի։ Ինձ թուի՝ հանգուցանելն զաղարեցուցանել է. իսկ զաղարեցուցանելն՝ զամբարշտութիւն և զչարիս, սատակմամբ մարդկան զազրագործաց զարուն երկրորդի։ Քանզի գեղեցկաբար ասաց, թէ «ի գործոց մերոց», որ է յանօրէնութեանց, «և ի տրտմութենէ ձեռաց», որովք կատարեմք զպղծութիւնս։ Բայց և հանգչին արդարև ըստ այսմ մարգարէութեան ոչ ամենեքին, այլ կատարեալքն յառաքինութեան ոգիք, յորժամ չարիք որպէս հեղեղաւ ջնջեալ մաքրին, իբր առ Նոյիւ մոլեալքն ի չարիս։ Իսկ որդւոյ անուամբ մեծարեաց զնա Գիր՝ իբրև զյայտնի և զնշանաւոր և զարժանաւոր ժառանգ հայրենեացն առաքինութեանց։

1 Աh ճկե
1 Տ𝔐bc զմաթուսաղա [h զմաթուսաղայ]
1 tuy չիք սա—զմաթուսաղայ (տ. 2)
1 o յետ ծննդեանն մաթուսաղայի
2 Տ𝔐c մաթուսաղա [h զմաթուսաղայ]
2 Ա ամաց / tuy երկերիւր ամս
2 acdef մ / b քճ / Կ² երկուց հարիւր
3 def հաճոյացաւն
3 egk ատի, փխ. առի
3 h ամբարշտացն / b զորոց
4 Ա զպատճառս [ab ձողի վերջում զպատճառն. իսկ a ձակի ծողում սըն
4 Ա եւս. ճկե / Տ𝔐 վաթսուն և եօթն
5 Աh ճձը / Կ² հարիւր ութսուն ութն
6 Տ𝔐 և անուանեաց զանուն նորա Նոյ
7 g չիք յաղագս Նոյի / c ունի, բայց Եւեւից աւելացնում է. չէ գլուխ
8 y սա
8 b յորդւոյ / c որդոյց / f որդւոյց
9 c ամեն / b չիք ամենեցուն
9 Տ𝔐 ասէ, թէ [o չիք թէ] ծնաւ. զոր
10 a չիք իմն / Տ𝔐 ի գործոյ [g ի գործոց]
11 w ձեռաց մերոց
11 c տրտմութենէ / p չիք և
11 h երկրէ / a չիք աստուած
12 p յերկիր
13 Տ𝔐 զաղարեցուցանելն [Հ զաղարեցուցանել] է / Ա չիք է
13 d իսկ զաղարեցուցանել
13 Ա զամբարստութիւնս [c զ յամբարշտութիւնս]
14 k զազրագործեաց / Ա երկրագործաց [b երկրագործեաց], փխ. զազրագ...
14 Հk զարան երրորդի / lopqrs երրորդի
15 p գործոց (չիք ի)
16 ho անօրէնութեանց / զ տրտմութեան
17 Ա բայց արդարև հանգչին ըստ
17 Տ𝔐 այս [Հgh այսմ, opqrs չիք այս]
18 Կ¹Վ²bcef ամենեքեան
18 op առաքինութեան
18 Ա չարեօք [c չարիւք]
19 bcdef իբրև, Կ² իբր, փխ. որպէս / a չիք որպէս
19 fnpqrs հեղեղեաւ
19 p ջնջել / Տ𝔐 իբրև
19 c մոլորեալքն / Կ² մոլորեցեալքն
20 Տ𝔐 իբր [hopqrs իբրև]
21 Ա զարժանի / ghlntw արժանաւոր / opqrs չիք զարժանաւոր
21 Տ𝔐 հայրենականացն
21 l առաքինութեանցն / Ա ժառանգութեան, փխ. առաքինութեանց

Ե

Ցաղագս հաւասար գալոյ ազգաբանութեան երից որդւոցն Նոյի ցԱբրահամ եւ ցՆինոս եւ ցԱրամ. եւ թէ Նինոս ոչ է Բէլ եւ ոչ որդի Բելայ:

Եւ այս յայտնի է ամենեցուն, զի դժուարահաւաք և տաժանելի է որպէս գիւտ ժամանակացն ի սկզբանէ մինչև առ մեզ՝ առաւել ևս գիւտ նախարարականաց ազգաց ծննդոց յերից որդւոցն Նոյի, զորքան կամք իցեն խուզել ումեք ըստ իւրաքանչիւր դարուց: Մանաւանդ զի աստուածայնոյն Գրոյ զիւրն ի բաց հատեալ յինքն սեպհական ազգ՝ ելից զայլոցն իբր զարհամարհելեացն և իւրոց անարժան կարգելոց բանից: Զորոց մեք սկսեալ ճառեսցուք՝ որքան է կարողութիւն, որպէս գտաք զհաւաստին ի հնոց պատմութեանց, մերով մասամբ ամենևին անսուտ: Իսկ դու, ով ուշիմ ընթերցասէրդ, հայեաց աստանօր ընդ հաւաստութիւն կարգի երից ազգացդ մինչև ցԱբրահամ, ցՆինոս և ցԱրամ, և զարմացիր:

Սեմ կեցեալ ամս հարիւր, յետ երկուց ամաց ջրհեղեղին, ըստ աստուածային բանից, ծնանի զԱրփաքսաթ:

ՍԵՄ

Սեմ ամս հարիւր՝ ծնանի զԱրփաքսաթ.

2 Ա*tw* զոլոյ, փխ. գալոյ
3 *k* չիք և ցՆինոս / Հ*gkotw* եթէ
3 ՏԽ չիք է
3 *k* աբէլ, փխ. բէլ
3 ԱՏԽ բէլայ [*g* բելայ]
4 *h* չիք և այս—դժուարահաւաք
5 *p* առնուլ, փխ. առաւել
5 ՏԽ գիւտ որդէծնութեան նախարարականացն [*glw* նախարարականաց] ծննդոց [*p* աւել. Նոյի] յերից [*p* յերիցս] անտի [*opqrs* անտ, *q* անդ] որդւոցն [Հ*g* որդւոց, *q* յորդւոցն] Նոյի
7 *opqrs* յուզել, փխ. խուզել
7 *pqrs* ընդ, փխ. ըստ: Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 2:
7 *hpqrs* աստուածայնոյն
8 Ա գրոյն / *cf* գիւրս
8 Ա ի բաց հանեալ [*x* նոյնպ.] յինքն զսեփհական [*x* նոյնպ.] ազգն [*x* զազգն. *tw* աւել. սեմայ] ելից զայլոցն որպէս զարհամարհեալ ազգ և
8 *o* ելից, փխ. ելիք
9 *ko* արժան / *hpqrs* արժանի
9 *a* կրգլ (պաս.) / Կ²*bde* կարգեալ / *cf* կարգածոց / *twy* կարգելոցն
10 *c* զոր ոչ, փխ. զորոց
11 *lnotw* ամենեիմբ / Ա չիք ամենեին
12 Ա չիք ուշիմ
12 *g* ընթերցասէր
12 ՏԽ հաստատութիւն [վ²*hnopqrs* հաւաստութիւն], փխ. հաւաստութիւն / Կ²*de* չիք ընդ հաւաստութիւն
13 *p* կարգաց / Ա ազգաց
13 *a* մինչ / ՏԽ ցաբրաամ
13 Ա և ցՆինոս
13 ԽՀ*nopqrs* չիք ցՆինոս և ցարամ
13 *abcf* ցարամ և զզարմ իւր զարմացիր [*cf* չիք զարմացիր]
15 ՏԽ սեմ կեցեալ [*pqrs* կացեալ] ամս հարիւր, յետ երկուց ջրհեղեղին, ըստ աստուածային բանից [*hpqrs* բանին] ծնանի զարփաքսաթ [*h* զարփաքսաթ նոյ, *k* զարփաքսադ, *l* զարփաքսադ, նոյ] / Ա չիք այս հատուածն: Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 63.
17 *f* չիք սեմ / *gkl* նոյ, փխ. սեմ / *n* նոյն ծնանի զսեմ, փխ. սեմ: Անունները գրուած են երկու խորանի մէջ, սեմ, քամ, յաբեթ վերնագրերի տակ: *f* չունի այս վերնագիրները:
17 *ghilnopqs* ունին մի ընդհանուր վերնագիր եւս, նոյ, որ *hl* մէջտեղում չէ գրած, այլ շարունակաբար, զարփաքսաթ անունից յետոյ / *r* անունները չունի:
18 *abcf* չիք ամս / *x* փխ. ս. 18 ունի ս. 15—16 [զրոց, փխ. բանից]

Արփաքսադ ամս հարիւր երեսուն և հինգ՝ ծնանի զԿայինան.
Կայինան ամս հարիւր և քսան՝ ծնանի զՍաղայ.
Սաղայ ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զԵբեր.
Եբեր ամս հարիւր երեսուն և չորս՝ ծնանի զՓաղեկ.
Փաղեկ ամս հարիւր երեսուն և երիս՝ ծնանի զՌագաւ.
Ռագաւ ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զՍերուք.
Սերուք ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զՆաքովր.
Նաքովր ամս եօթանասուն և ինն՝ ծնանի զԹարայ.
Թարայ ամս եօթանասուն՝ ծնանի զԱբրահամ։

Ք Ա Մ

Քամ ծնանի զՔուշ.
Քուշ ծնանի զՄեստրայիմ.
Մեստրայիմ ծնանի զՆեբրովթ.
Նեբրովթ ծնանի զԲար.
Բար ծնանի զԱնեբիս.
Անեբիս ծնանի զԱրբէլ.
Արբէլ ծնանի զՔայաղ.
Քայաղ ծնանի զմիւս Արբէլ.
Արբէլ ծնանի զՆինոս.
Նինոս ծնանի զՆինուաս։

1 abdef ճլե / cg ճլէ / գ ճժե
1 ab զկայինան / d զկանան / h զկանայն / միւսն. զկայնան
2 ab կայինան / c կաինան / dh կանան / միւսն. կայնան
2 bcf չիք ամս
2 Ա ճլ
3 acde սաղա
3 abcf չիք ամս
3 Ա ճլ
4 bcf չիք ամս
4 Ա ճլդ
4 f զփակեղ
5 f փակեղ
5 bcf չիք ամս
5 Ա ճլգ / Եւս. Եր. 67՝ ճլ, իսկ Եր. 69՝ լ
6 abcf չիք ամս
6 Ա ճլ / Եւս. ճլե
7 abcf չիք ամս
7 Ա ճլ tw 132 / w՝ 130
7 f զնաքօր
8 f նաքօր
8 abcf չիք ամս
8 Ա հթ / p հր / s ճթ / tw 179 / Եւս. հթ
8 Ա զթարա
9 ac թարա
9 abcf չիք ամս
9 Ա հ
9 Հdeh զաբրաամ / որդն զաբրահամ աբրահամ / ab սիւնակի տակ ունին ծննդեանց հաշիւք մա / f ունի աբրահամ բառից յետոյ որ են ծնունդ մա
10 fi չիք քամ
11 c զքուշ
12 c քուշ
12 c զմեստրեմ / SWadetw զմեստրեիմ
13 a մեստիմ / c մեստրեմ / SWdetw մեստրեիմ
13 cf զներրութ
14 cf ներրութ
16 a զարբել
17 a արէլ
17 c քաադ / dc զքայադ / c քաադ / e քայադ
18 acf զմիւս / d չիք քայաղ—արբէլ
19 f զնինուս, փխ. զնինոս
20 f նինուս ծնանի զնինուաս, որք են ծնունդք մեստասան
20 ab սիւնակի տակ ունին ծննդեանց հաշիւք մա
20 hklnpq Նինոս ծնանի զնինուս [s զնինաս] / Հ զնինուաս՝ աբրահամ նինոս, փխ. զնինուաս եւ ունին յիշատակարան: Տե՛ս Յառաջաբան:

Յ Ա Բ Ե Թ

Յաբեթ ծնանի զԳամեր.
Գամեր ծնանի զԹիրաս.
Թիրաս ծնանի զԹորգոմ.
Թորգոմ ծնանի զՀայկ.
Հայկ ծնանի զԱրամանեակ.
Արամանեակ ծնանի զԱրամայիս.
Արամայիս ծնանի զԱմասիայ.
Ամասիայ ծնանի զԳեղամ.
Գեղամ ծնանի զՀարմայ.
Հարմայ ծնանի զԱրամ.
Արամ ծնանի զԱրային գեղեցիկ։

Արդ զԿայինան չորրորդ ի Նոյէ ամենայնք ի ժամանակագրացն գրեն, և ի Սեմայ երրորդ։ Նոյնպէս և զԹիրաս՝ չորրորդ ի Նոյէ, իսկ ի Յաբեթայ երրորդ. Թէպէտ և ըստ մերում թարգմանութեանս ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի։ Իսկ զՄետրայիմ չորրորդ ի Նոյէ և երրորդ ի

1 ƒ չիք յաբեթ
2 deghpqs զգամեր
3 deghpq գամեր
5 c զհայկն
6 a զարամանե՛կ / bƒ զարմանեակ / ՏՊde զարմենակ [os զարմենեակ]
7 ƒ արմանեակ / ՏՊde արմենակ [os արմենեակ]
7 ԱՏՊ զարմայիս [n զարամայիս, g զարամայիս, ջնջած զարմայիս]
8 ԱՏՊ արմայիս [n արամայիս, g արամայիս՝ ջնջած արմայիս]
8 g ձեռագրի խերածները, երկ ուրիշ ձեռագիրների մէջ կան, առնում ենք իրեն ջնջած:
8 abƒ չիք ծնանի / ad զամասիա
9 acd ամասիա / abƒ չիք ծնանի
10 abcƒ չիք ծնանի
10 a զհարմա... a հարմա
11 abƒ չիք ծնանի
12 abƒ չիք ծնանի
12 detw չիք արամ—գեղեցիկ
12 q զորայն, փխ. զարայն
12 ƒ գեղեցիկ, որք են ծնունդք մր / ab տակին ծնունդների ճաշիւր մր / ly ունին. «Զրաջ հոսոտ և զանյաղթ փիլիսոփայն՝ զներսէս [y զանդրէաս (?) ջնջած եւ վրան ուրիշ ձեռքով գրած սարգիս] բարունապետն, որ բազում ջանիւ եա զծագրեալ զսա յիշատակ բարի հոգոյ իւր [y հոգւոյ իւրոյ] և ծնողացն [y ծնողաց] իւրոյ և ամենայն զարմիցն [y չիք ամենայն զարմիցն]։ Որք օգտիք ի ամանէ՝ յիշման արժանի արարէք, ով ո՛վ ընթերցողք և լսողք. և դուք յիշեալք լիցիք ի բան այ մերոյ, որ է ա՛հնեալ յաւիտեանս ամէն. [y ով սուրբ ընթերցողք, ընդ նմին և ինձ արրահամ գծողիս ասացէք զողորմին և ձեզ լիցի ողորմութիւն ի ք՛սէ ա՛յ մերոյ, ամէն» ; ly ունի տակին. «Զաւէր աղէքսանդր և զաւէր յոհաննէս, որրագրողք սորա յյցէք ի քս: n ունի. «Դարձեալ յիշեցէք ի քս զվարդան վարդապետն և զծնողսն իւր զհայրն զեղիէն և զմայրն զզարիկն, և զեղբարքն զխաչատուրն և զխօշխապարքն՝ և աստուած ողորմի ասացէք նոցա։ ամէն»
13 Կ՝bce զկայինան / ՏՊadƒ զկայնան [h զկանան]
13 ac ամք (պաս.) / ƒ ամենեքեան
13 pqs չիք արդ զկայնան—ամենայնք ի [p ունի ի] / r չիք արդ զկայնան չորրորդ
13 abcƒhopqrs ի ժամանակագրաց
14 cƒ չիք ի (սեմայ)
14 ac ի [c չիք ի] սեմա
14 Կ՝de երկրորդ / abcƒ երրորդ բառից յետոյ [bc յաւելցնում] ունին. աստանօր թողու զմեզ [a և զմեզ] մովսէս
14 Ա իսկ յաբեթէ / ՏՊ իսկ յաբեթայ [g իսկ ի յաբեթայ]
15 ghopqrs թէպէտ և / միւսն. թէպէտ
15 ՏՊ թարգմանութեան [rs թարգմանութեանս]
15 a ումեք, փխ. ուրեք
16 a զմետրայիմ / Հgl զմետարիմ

Քամայ՝ ոչ ի մերում թարգմանութեանս և ոչ ի ժամանակագրաց ուրեք կարգեալ գտանեմք։ Այլ այսպէս զսա կարգեալ գտաք ի յուշմագունէ և յընթերցասիրէ ումեմնէ Աառբւոյ. և հաւատարիմ թուեցաւ մեզ ասացեալն։ Քանզի Մեստրայիմդ է Մեծրայիմ, որ իմանի Եգիպտոս. և բազումք ի ժամանակագրաց զՆեբրովթ, որ է Բէլ, եթովպացի գոլ ասելով՝ համաձայնեցուցին զմեզ այսպէս հաւաստի լինել, յաղագս ընտանութեան սահմանացն ընդ Եգիպտոս։

Յետ որոյ ասասցուք և զայս. զի թէպէտ և ամք ժամանակաց ծննդոցն Քամայ մինչև ցՆինոս ոչ ուրեք գտանին թուեալ, և կամ թէ առ մեզ ոչ հասեալ, այլ հաւաստեաւ և ոչ նորին ինքեան Նինոսի, իսկ մերոյն Յաբեթի ամենևին ոչ, — սակայն ասացեալ ազգաբանութիւնդ հաւաստի է, երեցունց ցեղիցն միաստան գոլով ցԱբրահամ և ցՆինոս և ցմերն Արամ. զի Արայն երկոտասաներորդ՝ է յետ Նինոսի, մանուկ տիովք վախճանեալ։ Եւ է ճշմարիտ, և մի ոք յերկուասցի. քանզի պատմէ մեզ զայսոսիկ ի յոլով իրս հաւատարիմն Աբիւդենոս, և ասէ այսպէս. «Նինոս Արբեղայ, Քայաղայ, Արբեղայ, Անեբայ, Բաբեայ, Բելայ»։ Նոյնպէս և զմերն՝ ի Հայկայ մինչև ցԱրայն գեղեցիկ, զոր եսպան կաթոտն Շամիրամ՝ թուէ այսպէս. Արայն գեղեցիկ՝ Արամայ, Հարմայ, Գեղամայ, Ամասեայ, Արամայիսայ, Արամանեկայ, Հայկայ, որ

1 Ա և ի ժամանակագրաց / p ոչ ժամանակագրաց / n ի ժամանակագրացն
2 Ա գրեալ, փխ. կարգեալ
2 Հց ի յուշիմագունէ / ՏԹ ի յուշմագունէ ումեմնէ և յընթերցասիրէ աառբւոյ [tw ընթերցասիրէ աառբոյ]
3 Ա մեզ թուեցաւ
4 o քան, փխ. քանզի
4 c մեստրիմդ / ՏԹ մեստրայիմ
4 b յեգիպտոս
5 Ա ի պատմագրաց
5 f զնեբրութ / e եթէովպացի
6 p հաւաստի այսպէս
7 a եգիպտացւոց / b յեգիպտոս
7 Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 97 հտ.
9 Վabcdklm ծննդոց / o ցնինուաս
9 Ա գտանի / h թուեալք
11 Հ մերուն / o աբեթի
11 Ա ազգաբանութիւնդ ամենեքին հաւաստի. երեցունց [fo երիցունց]
12 p միաստան թուով գոլ / ՏԹ ցաբրաամ
12 a *ցլինոս / ցնինուաս
14 Հadf տիոք / p չիք է
14 Ա ճշմարիտ արդարև, և
14 iop երկուասցի
15 ՏԹc չիք ի (յոլով) / Կ² հաւատարիմ
15 Ա աբուղենոս [c աբգենոս, f աբիդ...]
15 dk ասէր / a ասէ այսպէս, ասէ / Կ²bcdf ասէ այսպէս էր ասէ
16 ab արբելայ, de արբէլայ, c բելայ, f բէլայ, Կ² արբեղայ, ՏԹ արբէեղայ [x արբէելայ], փխ. արբեղայ (քայաղայ)
16 c քաայլայ / f քայալայ / lnopqrsw քայաղ
16 abde արբէլայ / c արբեելայ / f արբէէլայ / ՏԹ արբէեղայ [lnw¹ արէեղայ, p որէ եղայ, x արբէելայ], փխ. արբեղայ (անեբայ)
16 abde անէբայ / c անէաբա / f անէաբայ / ՏԹ անէեբայ։ Ուղղում եմ անեբայ։ Հմմտ. Եւս եր. 38
16 p բաբա
17 ԱՏԹ բէլայ [gh բելայ] / cp մերն
17 o չիք ի (հայկայ) / p չիք մինչև
18 Կ²ade էսպան / cf ապան / ՏԹ սպանեալ
18 ՏԹ արամեայ [p արամայ արամեայ, qrs արամեայ արամեայ, Հ արեմայ]
19 a համրայ / ՏԹ հարմեայ [g հարմայ, p1 հայրմեայ]
19 c գեղամա / ՏԹ գեղամեայ [g գեղամայ, Հp գեղեմայ]
19 b արմասիա / Կ²ade արմայիսեայ / c արմայիսեա / fg արմայիսայ / lnw արամասեայ / p արամասեայ / Վoq արամասայ / h արամ՝ եայ / rs արամայ / Վ արամայիսեայ
19 c արամանեկեայ / f արամանենկայ / ՏԹ արամենակայ [hopqrs արմենակայ, t արամենակեայ] / wy արմենակեայ
19 ՏԹ չիք հայկայ [g ունի]
19 g չիք որ

եղև հակառակ Բելայ, միանգամայն և կենախուզ։ Եւ զայս մեզ Աբիւդենոս յիւրում առաջնում առանձնականի իմն մանր ազգաբանութեան ասէ. զոր աստ ուրեմն յետոյ ոմանք բարձին։

Այսոցիկ վկայէ և Կեփաղիոմն. քանզի ասէ ի միում գլխոցն այսպէս. «Մանր զամենայն ի սկզբան մերոյ աշխատութեանս սկսաք գրել զազգաբանութիւնսն ի գիւանացն արքունի. այլ առաք հրաման ի թագաւորացն՝ թողուլ զաննշանից և զվատաց արանց ի հնոցն զյիշատակն, և գրել միայն զքաջս և զիմաստունս և զաշխարհակալս նախնիս, և մի յանպէտս զժամանակս մեր ծախել», և զայլսն։

Այլ այս մեզ ամենևին օտար և արտաքոյ ճշմարտութեան, որք զՆինոս որդի Բելայ ասեն, կամ թէ նոյն ինքն Բէլ. զի ոչ ազգաբանութիւնն և ոչ ամացն ժողովումն այսոցիկ վկայէ։ Բայց եթէ ըստ նշանաւոր և անուանի լինելոյ՝ ոք պատեհ համարեալ այսպէս կարգիցէ զհեռին մօտաւոր։

Եւ զատաք զայսոսիկ արդարև Յունաց զպրութեամբ. զի թէպէտ և Յոյնք ինքեանք ի Քաղդէացւոցն փոխեցին յիւրեանց լեզուն, և թէպէտ և Քաղդէացիք ինքնակամ յօժարութեամբ և կամ ի հրամանէ թագաւորաց հարկեալ զայս իրագործել, որպէս Առիոս ոմն և այլք բազումք, սակայն մեք Յունաց համարիմք, որպէս ի նոցանէ ուսեալք։

---

1 ԱՏԽ բէլայ [g բելայ]
1 Ա արուդենոս [c աբեդենոս, f աբիդենոս]
2 Ա յառաջնում [f առաջնում]
2 c առանձակի / ՏԽ ՚արձանականի [h անձանականի, opqrs արձանակի] ի մանր
2 abc ազգաբանութեանն
3 Ա չիք ասէ
4 ab այսոցիկ և վկայէ
4 Ա կեփաղիոմն [c կեփաղիոն] և [Կ? չիք և] փիլէոս
4 ԽՀԿ՚nopqrs կեփաղիոմս / վ ամենայն օրինակք կեփաղիոմս կամ կեփաղիոմոս / Վcm կեփաղիոն / y կեփաղիմոս / t կեփաղիմոս / w կէփաղիմոս
4 ՏԽb գլխոյն
5 ՏԽ զամենայնսն
5 ՏԽ յիսկզբան [g ի սկզբան]
5 c աշխատութեանցս
5 w' սկսեալ
6 Ա զազգաբանութիւնս / g ազգաբանութիւնսն
6 Հg ի գիւանաց
7 Ա թողուլ զվատ և զաննշանից արանց
7 acdef յիշատակս / b չիք ի հնոցն զյիշատակն
8 bc զքաջսն և զիմաստունսն
8 abdef չիք և (զիմաստունս)
8 l զիմաստուն 8 a նախնից
9 oty անպէտս / p ծախե՞լ
9 Ա զայլն [b այլն]
10 ԱՏԽ ճշմարտութեանն [a ճշտութեանն, fp ճշմարտութեան]
11 ՏԽ բէլայ [tw բելայ] ասեն որդի։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 40.
11 o և կամ
11 Հg ազգաբանութիւն
12 ՏԽ թէ, փխ. եթէ [hopqrs չիք]
12 k չիք ըստ
13 a ոք պատեհ համարեալ ոք
16 Աp ի քաղդէացւոց
16 aoq իւրեանց
16 Ա լեզուս
16 Աq և թէպէտ [b թէ որպէս, c թեպէտ], փխ. և թէպէտ և
17 abdef քաղդէացիքն / ՏԽ քաղդէացի ոք [o քաղդէացիքն]
17 rs ինքն կամ, փխ. ինքնակամ
17 r օժարութեամբ
17 Վm կամ թէ
17 Ա ի թագաւորացն հրամանէ
18 ԱՀx իրս գործել / i իրագործեալ
18 Ա պռոբոսեան [b պռոսբոսեան], փխ. առիոս ոմն
19 h յուսեալք

Զ

Յաղագս թէ՛ ինչ որ հաւասար, եւ է՛ ինչ որ օտար ի Մովսիսէ պատմեն այլք հնախօսք, եւ յաղագս Ողիմպիոդորայ փիլիսոփայի անգիր հին զրուցացն:

Զհաւատարիմն որչափ կարացեալ ի բազմացն ընտրել բանից՝ կարգեցաք զծնունդս երից որդւոցն Նոյի զԱբրահամ և զՆինոս և զԱրամ. որում ոչ զոք ընդդիմանալ կարծեմ ի միտս ունողացն. բայց եթէ զճշմարտութեանն ոք խորհելով քակել զոճ՝ յառասպելս զճշմարիտ բանս ախորժելով փոփոխել փութասցէ: Եւ յայսոսիկ իւրաքանչիւր միոք որպէս կամին՝ ուրախասցին:

Այլ եթէ շնորհակալ ի մերոցս արնութեանց և ջանից լինիցիս, ով ուսումնասէր դու և յայսոսիկ զմեզ աշխատեցուցանող, անցից առկաւ բանիւք յիշատակաց յաղագս որոյ վերագոյնդ կարգեցաք, թէ որպէս առաջինքն ի վիպասանացն յաղագս այսորիկ հաճեցան շարագրել. թէպէտ և ոչ ունիմ այժմ ասել, յամբարանոցս մատենից թագաւորացն այսպէս արդեօք գտեալ, եթէ ըստ ախորժելոյ որպէս կամեցան իւրաքանչիւրքն փոփոխել զանուանս և զգործս և զժամանակս, և կամ վասն այլ զինչ և իցէ պատճառանաց: Բայց որպէս ի սկզբանն երբեմն ճշմարտեն, երբեմն ստեն—որպէս յաղագս նախաստեղծին, ոչ առաջին մարդ

2 c յաղագս թէ և ինչ
2 de հաւասար է և է / cf հաւատարի է, փխ. որ հաւասար
2 Shcf և է որ օտար
2 ab ի մովսեսէ / c ի մովսէսէ
2 e այլք ի / f այլք / i այլն
3 a ոլոմպիոդորայ / կ³ ոլոմպիոդորայ / g ոլոմպիադորայի / Հ ոլիմպիադորայի / միւսն. ոլոմպիոդորայ
3 d չիք փիլիսոփայի
3 Sh չիք հին / r զրուցացն
4 Ա ի բազմաց / Հ ընտրել
4 Sh բանիցն [n բանից]
5 Sha ցաբրաամ
5 էօ ցարամ. միւսն. ցարայն
6 y զքո, փխ. զոք
6 Ա զմիտս ունողաց
6 Sh թէ
6 fg զճշմարտութեանն / r զճշմարտութիւն
7 Ա որ քակել խորհիցի զոճ / y քո, փխ. որ
7 ty առասպելս
7 a զճշ''տ, փխ. զճշմարիտ
7 Ա զբանսն [c զբանս]
8 cp փոխել / oq փոփել / t չիք փոփոխել
8 Sh փութայցէ
8 t այսորիկ
10 cf այլ ես, փխ. այլ
10 c եթթէ / Sha թէ
10 o չիք և (մերոցս)
10 Sh մերոյս
10 Ա բանից, փխ. ջանից
11 f յայսոցիկ
11 Sh և զմեզ այսմ [Հgl յայսմ, k այսոսիկ] աշխատեցուցող [Հgrs աշխատեցուցօղդ, p աշխատեցող դու]
11 Ա առկաւիկ բանիւ
12 i բանից
12 b չիք յաղագս որոյ
12 Ag վերագոյն / opqrs վեհագոյնդ
13 Sh վիպագրացն [Հg վիպագրաց], փխ. վիպասանացն
14 rs յամբարայնոց / Հ յամբարայնոցն
15 t չիք այսպէս
15 ab թե / cde թէ
15 p ըստ ախորժելով
15 d իւրաքանչիւր ոք, փխ. իւրաքանչիւրքն
16 Sh զանուանսն [i զանուանս, rs անուանսն]
16 af զգործս / Ա չիք և (կամ)
16 Sh չիք վասն
17 a զինչ իցէ / Sh պատճառ
17 bcdef զսկզբանն, փխ. ի սկզբանն: Թերեւս ուղղելի զսկզբանէն
17 Sh երբեմն ի ճշմարտէն և երբեմն ի ստէն / rs չիք երբեմն ճշմարտեն
18 b յառաջին

ասելով զնա, այլ թագաւոր, սոյնպէս անուն խժական նմա և աննշանակ կոչելով, և ամս տալով երեսուն և վեց հազար. իսկ Թուով նահապետացն և ջրհեղեղին յիշատակաւ՝ զոյգ և հաւասար Մովսիսի,—նոյնպէս և յետ ջրհեղեղին երիս կարգելով արս անուամբք յառաջ քան զաշտարակաշինութիւնն, զկնի նաւարկութեանն Քսիսութրեայ ի Հայս՝ ճշմարտեն. իսկ անուանցն փոփոխմամբ և բազմօք այլովք ստեն։

Բայց ես այժմ ուրախացայց, հաւ. տանելով առաջիկայիցս իմոց բանից ի սիբիլեայն իմմէ և քան զշատս արդարախօսօղէ, ի Բերոսեանն Սիբիլլայ։ «Յառաջ քան զբուրգն, ասէ, և զբազմաբարբառն լինել ձայնի ազգի մարդկան, և զկնի նաւարկութեանն Քսիսութրեայ ի Հայս՝ Զրուանն և Տիտանն և Յապետոսթէ լինէին իշխանք երկրի»։ Որ ինձ թուին Սեմ, Քամ և Յաբեթ։

«Եւ ի բաժանել սոցա, ասէ, զամենայն տիեզերս ընդ իւրեանց իշխանութեամբ՝ հարստացեալ տիրէ ի վերայ երկոցունցն ես Զրուանն»։ Զոր ասա ուրեմն Զրադաշտ մոգ, արքայ Բակտրիացւոց, որ է Մեդաց, սկիզբն և հայր աստուածոցն ասաց լինել. և բազում այլ ինչ զնմանէ առասպելեաց, զոր անտեղի է մեզ այժմ երկրորդել։

1 abcef նոյնպէս և, փխ. սոյնպէս
1 ab ախժական / c ախարժական / pqrs խժկան
1 h աննշանակն / Հ աննշանական / o կոչելով նմա և աննշանական
2 SԹ տալով նմա
2 a յլզ., c լզ., de յլզ., փխ. երեսուն և վեց / bf յլզու, փխ. երեսուն և վեց հազար
2 Կ² թուոց
2 SԹ նահապետաց [h նահապետացն, Կ¹ նախապետաց]
3 g չիք և (ջրհեղեղին)
3 SԹվ² և ի ջրհեղեղին [gno և ջրհեղեղին] / d ջրհեղեղէն
3 Հg չիք յիշատակաւ—յետ ջրհեղեղին (տ. 4)
3 abchoqrs մովսէսի
3 p նոյն, փխ. նոյնպէս
4 k երից, p երեց, փխ. երիս
4 hpqrs զարս
4 ab զ յաշտարակաշինութիւնն / fg զաշտարակաշինութիւն
5 fg նաւարկութեան
5 c քսիսութրա / f քսիսութրայ
5 h ճշմարտութե՛ն
6 i անուանց / p բազումք
6 e ասեն, փխ. ստեն
7 a չիք ես
7 Կ¹ հաւանելով, o հաւաքելով, pqrs հաւ. առելով, փխ. հաւ. տանելով
7 a առաջիկա / p առաջիկայիցն
8 SԹԿ²cd ի սիբիլեայն [Հ ի սիբիլեայն] / hprs չիք ի (սիբիլեայն)
8 Կ²d քանզի, Կ¹ քան, փխ. քան
8 a զշարս, փխ. զշատս
8 acf արդարախօսօղէն / SԹ յարդարախօսօղէ [oy արդարախօսօղէ)
8 Ա բիւռոսեան / SԹ բիւռոսեանն [l բեւռոսեանն, tv բերիոսեանն], Ուղղում եմ՝ բերոսեանն։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 18 ծն. եւ ծան. 7։
9 Կ²acf սիբիլլա / bd սիբիլլայ / c սիբիլլեա / SԹ սիբիլլեայ / tvx սիբիլլեայ
9 acd զբուրգնն / opqrs զբուրգն
9 Ա զաշտարակաշինութիւնն [f զաշտարակաշինութիւն], փխ. ասէ
9 Ա զբազմաբարբառ
9 ԱSԹ լինելոյ. Ուղղում եմ՝ լինել
10 fg նաւարկութեան / f քսիսութրայ
11 g տիտանն
11 bdef յապետոսթէ / c յապետոսթե / rs յապետոսթէ և լինէին
11 b յերկրի / t որք
12 Ա թուի / cf չիք և
13 hpqrs ի բաժանելն / bh նոցա
14 tv հպարտացեալ, փխ. հարստացեալ
14 Ա երկուցն եղբարց [c եղբարցն] զրուանն
15 t չիք ուրեմն / b զրադաշ
15 a բակտրիացւոց / Հg բակտրացւոց Հմմտ. Եւս. Ժամ. Բ, եր. 34
15 Աx մակաց, փխ. մեդաց
16 abcfgn աստուածոց / Հtv աստուծոց(ն)
16 tv լինիլ (միշտ)
16 p բազումք
17 k երկրորդ, փխ. երկրորդել

«Արդ՝ ի բռնանալն, ասէ, Զրուանայ՝ ընդդիմացան նմա Տիտանն և Յապետոսթէ, ի մարտ պատերազմի ընդ նմա գրգռելով, վասն զի թագաւորեցուցանել զորդիս իւր ի վերայ ամենեցուն խորհէր։ Եւ յայսպիսում խռան յափշտակեաց, ասէ, Տիտանն զմասն ինչ ի ժառանգութենէ սահմանացն Զրուանայ։ Ասա ի մէջ անցեալ քոյր նոցա Աստղիկ՝ համոզեալ դադարեցուցանէ զազմուկն. և յանձն առնուն թագաւորել Զրուանայ. բայց դաշինս ուխտից և երդմանց ի միջի հաստատեն, սպանանել զամենայն արու՝ որ ծնանիցի Զրուանայ. զի մի ազգաւ ի վերայ նոցա թագաւորեսցէ։ Ուստի և արս հզօրս ի Տիտանացն ի վերայ ծննդոց կանանց նորա կարգէին։ Եւ սպանեալ զերկուս ոմանս վասն երդմանն և ուխտին հաստատուն կալոյ՝ խորհի այնուհետև քոյր նոցա Աստղիկ հանդերձ կանամբք Զրուանայ, հաւանեցուցանել զոմանս ի Տիտանացն՝ ապրեցուցանել զայլ մանկունս, և յարեմուտս կոյս յուղարկել ի լեառն, որ անուանեալ կարդային Դիւցընկէց, իսկ այժմ կոչի Ոլիմպոս»։

Արդ՝ զայսոսիկ այլ ոք թէպէտ առասպելս, թէպէտ ճշմարտութիւն հաշուեալ համարեսցի՝ բայց որպէս ես հաւանեալ եմ, բազում ինչ ճշմարիտ է։ Քանզի և որ Կիպրացւոց Կոստանդեայ եպիսկոպոս Եպիփանոս ի Հերձուածոցն Յանդիմանութեան, յորժամ ճշմարիտ և արդարադատ

1 bcdef ի բռնանալ
1 a զզրուանայ
1 B տիտանն բէլ
2 a յապետոսթէ / c յապետեսթէ
2 գ չիք ընդ
3 p խորհել
4 p յայսպիսուն / tv այսպիսում
4 a խռան բախտն / bef բախտն, փխ. խռան
4 ty տիտան ասէ / a չիք տիտանն
4 Sա ի ժառանգութեան [gh ի ժառանգութենէ]
5 glt սահմանաց
5 twy աստի ի
5 chlnopqrst քոյրն
5 p չիք նոցա
6 Ա դադարեցուցանել
6 de թագաւորեցուցանել
7 d չիք բայց դաշինս—ծնանիցի զըրուանայ (s. Տ)
7 o դաշ ինչ, pqrs դաշինչ, փխ. դաշինս
7 abcef երդմանց և ուխտից հաստատեն
8 k սպանանելն / n սպանել
8 c չիք զամենայն
8 e ծնանի / p ծնանիցեն
8 f ի զրուանայ
9 Ա մեր, փխ. նոցա
9 g ի տիտանեացն
10 bcdef չիք ծննդոց
10 r կանաց
10 bcef նոցա, փխ. նորա
10 Ա կարգեցին
10 hg ի սպանանել / k սպանանել
11 Sա երդման ուխտին / bc երդման
11 abcdeg քոյր / միւսն. քոյրն
12 b հաւանեցուցանէ
13 hg ի տիտանեացն
13 Ա զայլսն
13 bf մանկունսն / p մանուկս
13 k յուղարկել / io ուղարկել
14 Sաd ի լեառն
14 cef կարդացին։ Թերևս ուղղելի կարդայրն, կամ զոր... կարդային
14 e դիւցընկեց
15 b ոլոմպիոս / c ողիմպոս / Sաadef ոլիմպոս [hopqrs ոլիպոս]
16 f այլ ոք եթէ թէպէտ
16 Sա զայսոսիկ թէպէտ առասպելս [g զառասպելս] ոք, թէպէտ ճշմարտութիւն [gr ճ"շթե"] հաշուել համարեսցի, բայց ես [opqrs չիք ես] որպէս հաւանեալ
18 iq չիք և
18 c կիւպրացոց / Sա ի կիպրացւոց [pq չիք ի]
18 c կոստանդնայ
18 a եպիսկոպոսի / f եպիփանէս
19 d ի հերձուածողացն
19 ek յանդիմանութիւն

զԱստուած ձեռնարկէ ցուցանել, և վասն ջնջելոյ որդւոցն Իսրայէլի զհօթն ազգսն ասէ այսպէս, եթէ արդարադատապէս Աստուած զազգսն զայնոսիկ ջնջեաց յերեսաց որդւոցն Իսրայէլի. զի ի բաժնին որդւոցն Սեմայ հասանել էր երկիր կալուածոցս այսոցիկ, և բռնութեամբ Քամայ ի վերայ եկեալ յափշտակեաց զերկիրն։ Իսկ Աստուծոյ իրաւունս պահեալ զերդման ուխտին՝ վրէժ հատուցանէ ազգին Քամայ, ի բաց դարձուցանելով զժառանգութիւնն՝ որդւոցն Սեմայ։ Այլ զՏիտանն և զԹափաղիման յիշէն աստուածային Գիրք։

Բայց պարտ է մեզ զոմանց անգիր հին զրոյցս, որ պատմեալ եղեն վաղ ուրեմն ի մէջ իմաստնոցն Յունաց, (և հասին մինչև ի մեզ այս զրոյցք ի Գորգի և ի Բանան անուն կոչեցելոց, եւ երրորդ ոմն Դաւիթ), թէպէտ և յոյժ սակաւուք՝ երկրորդել։ Յորոց մի ոմն ի Նոցանէ, վարժեալ փիլիսոփայութեամբ, ասէր այսպէս, թէ «Ո՛վ ծերք, յորժամ էի ի մէջ Յունաց զիմաստութիւն վարժելով՝ դէպ եղև ի միում աւուր, զի վասն աշխարհագրութեանց և բաժանմանց ազգաց ի մէջ արանց իմաստնոց և հմտագունից բան ճառիւր. ոմանք այլազգաբար և ոմանք այլաբանաբար զրոյցս մատենից տային. իսկ որ կատարելագոյնն էր ի նոսա, Ոլիմպիոդորոս անուն, այսպէս ասաց. «Պատմեցից ձեզ, ասէ, և զրոյցս անգիրս յաւանդութենէ ի մեզ հասեալ, զորս և բազումք ի գեղջկաց զրուցեն մինչև ցայժմ։ Մատեան լեալ զՔսիսութրեայ և զորդ-

1 f ձեռնարձակէ
2 r չիք զհօթն ազգսն—իսրայէլի (s. 3)
2 a այսպէս ասէ թէ
2 ԱՀվ՝qs արդարապէս
2 p եթէ ազգսն արդարադատապէս աստուած զայսոսիկ / g զայսոսիկ
3 Տպabdef ի բաժնի [p բաժանել]
3 cp որդոց
4 Ա չիք էր
4 ԱՀ կալուածոյս / Կ* կալուածոյ
4 Տպ չիք և / Տպ բամ
5 Տպ չիք զերկիրն
6 opqrs ուխտ
7 ԱՀg զժառանգութիւն
7 Տպ չիք որդւոցն
8 gknoqrs զԹափաղիմն / p զ յափաղիման / Վm զԹափաղիմս
9 abc պարտէ
9 Ա մեզ զանգիր հինս [Կ* հին] զոմանս
10 befg իմաստնոց
10 r հասին ի մէջ մինչև ի մեզ
11 f զրոյցքս
11 abdef բան, p բանն, փխ. բանան / c բանուան, փխ. բանան անուն
11 Ա կոչեցելոյ
11 Հglo եւ և / p յերրորդ
12 k դաւիթի / Հgk որոց
13 p վարժել
13 c այսպէս ասէր
13 o ովք / c որպէս, փխ. ով
14 f էի եւ / c չիք էի
14 Հhpqrs չիք ի (մէջ)
14 Տպ աւուրց [p յաւուրց]
15 cf չիք զի
15 o բաժանման / pqrs ի բաժանմանց
16 alde ճառիւր և / c ճառէր և / f ճառել և
16 ck չիք և ոմանք այլաբանաբար
17 Ա զրոյց / ghl զզրոյցս
17 n մատենիցն / o մատենիցս
17 d չիք որ
18 Ա ի Նոցանէ էր
18 abd ող՛ոմպիադորոս / cf ող՛ոմպիոդորոս / e ոլոմպիադորոս / g ողոմպիադոս / l ողոմպիոսիորոս / Հ ոլոմպիադոս / միւսն. ոլիմպիոդորոս: Ուղղ. ոլիմպիոդորոս: Տե՛ս եր. 22, 8. 3
18 bcd ոմն անուն
18 Ա ասաց այսպէս
19 Տպ չիք և (զրոյցս)
19 Ա զրոյցս ոմանս
19 b առ ի մեզ / Վm զոր
20 Ա բազումք ոմանք
20 Ա գեղջակաց / knopqrsy գեղկաց [n ուրիշ ձեռով շինած՝ գեղջկաց]
20 p զրուցեն մեզ
20 h քսիսութրեայ
20 n զորդւոցն

ւոց նորա, որ այժմ ոչ ուրեք երեւի, յորում, ասեն, կարգ լեալ բանից այսպիսի։ Յետ նուաճելոյն Քսիսութրեայ ի Հայս և դիմելոյ ցամաքի, գնայ, ասէ, մի յորդւոց նորա կոչեցեալն Սեմ ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ դիտել զերկիրն, և դիպեալ դաշտի միում՝ փոքու առ երկայնանստի միով լերամբ, գետոյ ընդ մէջ նորա անցանելով, ի կողմանս Ասորեստանի, դադարէ առ գետովն երկլուսնեայ աւուրս, և անուանէ յանուն իւր զլեառնն Սիմ, և դառնայ անդրէն յարեւելս հարաւոյ, ուստի ելն։ Իսկ ի կրտսերագունից որդւոցն նորա Տարբան անուն, երեսուն ուստերօք և հնգետասան դստերօք և նոցին արամբք մեկնեալ ի հօրէն՝ բնակէ անդէն ի նոյն գետեզր, յորոյ անուն և զգաւառն անուանէ Տարաւն, և զանուն տեղւոյն ուր բնակեցաւն՝ կոչէ Ցրօնս. զի անդ զառաջինն սկիզբն եղև բաժանելոյ որդւոց նորա ի նմանէ։—Նորին դարձեալ և առ եզերբ սահմանացն Բակտրիացւոց ասէին բնակել սակաւ աւուրս, մնացեալ և մի ոմն յորդւոց նորա անդ։ Քանզի կողմանք արեւելից Զրուան զՍեմ կոչեն, և Զարուանդ զգաւառն անուանեալ ասեն մինչև ցայժմ։

1 p նորայ
1 hopqrstwy յորժամ, փխ. յորում
1 Հg չիք կարգ լեալ
1 abcf բանից լեալ / de չիք բանից
2 Վm նուաճելոյ
2 f քսիսութրայ
2 ad դիպեալ / bc դիպել / c դիպե՛ց / f դիպեաց
3 Ա գնաց / h որդւոցն
3 o սէմ / rs սեմ / միւսն. սիմ
3 bp ընդ յարեւմուտս
4 i դիտեալ
4 g դիպել
4 p առ ներկայնանստի
5 i միովք
5 gi լերամբք
5 b կեցոյց / միւսն. գետոյ։ Ուղղում ենք գետոյ
5 pqrs անցուցանելով
5 c չիք ի (կողմանս)
6 g չիք դադարէ
6 jp անուն
7 Տաbd զլեառն
7 p իմ, փխ. սիմ
7 k յարեւ, փխ. յարեւելս
8 abef ի կրսերագունից / c ի կրսերագունաց / o ի կրտսերագունիցն
8 hio որդւոց
8 Հgi տանբան, փխ. տարբան / prc տարբանաւուն, փխ. տարբան անուն
8 a նորա ոմն որդւոյն ոմն տարբանիտ անուն / b նորա յուՄն յորդւոյն տարբան անուն / cf նորա ոմն յորդւոցն ոմիտար անուն / de նորա յորդւոցն ոմն տարբանամիտար անուն
9 g չիք և (հնգետասան)
10 d անդ / Տա անդրէն [o անդէն]
10 g գետեզերբք / hlopqrs գետեզերբ / Վmntwx գետեզերբն / Կ ի նոյն եզերբ գետոյն
10 hrs անունն
10 Ա զգաւառն այժմ ասեն անուանեալ
10 g տարաւն / Կ² տարօն / միւսն. տարօն
11 hopqrs որ բնակեցաւ
11 f ցրւանս / l ցրաւնս
11 hpqrs զառաջինն
12 d եղև և
12 ab բաժանմամբ / cef բաժանման / d բաժան / hopqrs բաժանել
12 dhnpr որդւոյն
12 h չիք ի (նմանէ)
13 e եզերբք / tw եզերբ
13 p չիք սահմանացն
13 Աhlnopq բակտրացւոց [c բակտրացոց] / Հg բակտրացւոցն / rs բակրտացւոց / tw բակտրիացւոցն
13 b բնակեալ / tw բնակիլ
13 Ա աւուրս սակաւ
13 c միացեալս
14 f չիք և / c չիք և մի ոմն
14 b որդւոց
14 Տա ոմն անդ յորդւոյն [p որդւոյն, g որդւոց] նորա. քանզի
14 Ա և քանզի
14 f կողմունք / g ամանք, փխ. կողմանք
14 bf յարեւելից
15 tw զսիմ
15 Ա կոչեցին, զրուանդ
15 Հ զարուան, փխ. զարուանդ
15 Ա ցայսօր ժամանակի, փխ. ցայժմ

Բայց առաւել յաճախագոյն հինքն Արամազդեայց ի նուագս փանդռան և յերգս ցցոց և պարուց զայսոսիկ առեն յիշատակս։ Եւ այսոքիկ զրոյցք սուտ և կամ թէ արդարև լեալ՝ մեզ չէ ինչ փոյթ։ Այլ վասն գիտելոյ քեզ զամենայն, որ ինչ ի լրոյ և որ ինչ ի գրոց՝ անցանեմ ընդ բնաւն ի գիրս յայսոսիկ, զի իմասցիս զառ քեզ պարզմտութիւն իմոյ խորհրդոցս։

Է

Յայտարարութիւն սակաւուց, թէ ըստ արտաքնոցն ասացեալ Բէլ՝ ըստ աստուածային բանից ճշմարտութեամբ է Նեբրովթ։

ԶԲելայ, առ որով նախնին մեր Հայկ՝ բազումք բազում ինչ այլ ընդ այլոյ պատմեն. բայց ես ասեմ զԿռոնոսդ անուն և զԲէլ՝ Նեբրովթ լեալ. որպէս Եգիպտացիք թուեն հաւասար Մովսիսի՝ Հեփեստոս, Արեգակն, Կռոնոս, որ է Քամ, Քուշ, Նեբրովթ, թողեալ զՄեստրայիմ։ Զի առաջին առեն խրբեանց մարդ լեալ զՀեփեստոս և գտակ հրոյ։ (Եւ ընդէ՞ր սա գտակ հրոյ, և կամ Պրոմեթէոս գողացեալ առ ի յաստուածոցն զհուր և շնորհեալ մարդկան,—որ է այլաբանութիւն,—ոչ բերէ ասել

1 ԱՎmnx արամազդեաց / ktv արամազդեայցն / hlopqrs արամազդեայց
1 Ա փանդռան / ՏԹ բամբռան [^ փամբռան]
2 Ա ցուոց / ՏԹ ցցոց [gir ցոյց, c ցցոյց]
2 opqrs զայսոսիկ
2 p չիք առեն—այսոսիկ
2 ՏԹ յիշատակօք
2 tv այսոցիկ զրոյցք սուտք
3 Ա սուտք [abcd սուտ] կամ արդարև [abcd արդարք] լեալ / h արդարք
3 ՏԹ լեալք [i լեալ]
3 a մեզ ինչ ոչ [bcdef ոչինչ] է փոյթ
5 a ընաւն / f ի գիրս
5 ՏԹ ի գիրս յայս [h այս]
5 a գիտասցես, փխ. իմասցիս
5 c զի մի իմասցիս զառ քեզ պատերազմութիւն իմոյ
5 de պարզմտութիւն / g պարզմտութեանց / միւսն. պարզամտութիւն
6 tvy իմոցս / k չիք իմոյ
6 a խորհրդոց / r խորհրդոյս
8 rs յաղագս յայտարարութիւն
8 կ՛ արտաքնոցդ
8 Տ ասացեալ է
8 al բէլթ / g բէլ / g թէ ըստ
9 c բան / a ճշ՛տութեամբ
9 ac Նեբրովթ / cf է Նեբրութ / ՏԹ Նաբրութ [l Նեբրութ, opqrs Նաբրութ, tv Նեբրովթ] է
10 abhw զբելայ / r աբելայ / qs բելայ (սկզբից sառի sեղ բաղած) / միւսն. զբէլայ
10 Թnopqrs չիք առ
10 p այլ ընդ այլ
11 g զկռաւնոսդ / Հltv զկռոնոսդ
11 cf Նեբրութ / g Նաբրովթ
12 Ա որպէս և
12 a Եգւպտացիք / hpqrs Եգիպտացիքն
12 abcdehiopqrs մովսէսի
12 ԱՏԹ Եփեստոս: Ուղղում ենք՝ Հեփեստոս. տե՛ս եր. 28, ն. 2:
13 gitw կռոնոս
13 h զմեստրիմ
13 Ա զմեստրայիմ կռոնոս, որ քամ, քուշ [c քաւշ] Նեբրովթ [cf Նեբրութ]
13 Ա չիք զի
14 a առաջինան / c լեալ և
14 ԱՏԹ զեփեստոս [a զփեստոս, d չիք զեփեստոս]: Ուղղում ենք զՀեփեստոս
14 opqrs չիք և ընդէ՞ր սա գտակ հրոյ
15 abde պրոմիթոս, cf պրոմեթոս / ՏԹ պրոմիթէոս [tv պրոմիթէոս]: Ուղղում ենք Պրոմեթէոս
15 Ա զողանալ
15 ՏԹ զառ [o առ] ի յաստուածոցն հուր
16 ԱՀhknp չնորհել
16 ՏԹabde և ոչ
16 g առէ / Հ սա, փխ. առել

կարգ բանիս)։ Որում և հարստութեանցն Եգիպտացւոց կարգ, և ամացն ժողովումն ի Հովուացն հարստութենէ մինչև ցՀեփեստոս՝ վկայէ հաւասար Եբրայեցւոցն լեալ, որ է ի Յովսեփայ ժամանակացն մինչև ցՍեմ, Քամ և ցՅաբեթ։

Եւ այսոքիկ բաւական լիցին առել այսչափ։ Զի եթէ զամենայն եղեալսն յաշտարակագործութենէն մինչև առ մեզ ի հասողութիւն քեզ ի մերումս ածել ջանասցուք պատմութեան, երբ ապա յըղձալին քո հասանիցեմք զրուցաց պատմութիւնն. մանաւանդ զի և առաջիկայս մեր երկար է գործ, և ժամանակ մահկանացուաց սուղ և անյայտ։ Այլ սկսեալ ցուցից քեզ զմերն, թէ ուստի և որպէս։

Ը

Թէ ո՛վ կամ ուստի՛ զայսպիսի եգիտ զրուցարանութիւնս։

ԶԱրշակ մեծ, արքայ Պարսից և Պարթևաց, որ և ազգաւ իսկ Պարթև, ապստամբեալ ասեն ի Մակեդոնացւոց և թագաւորեալ ի վերայ ամենայն արևելից և Ասորեստանեայց, և սպանեալ զԱնտիոքոս թագաւոր ի Նինուէ՝ հնազանդեցուցեալ զամենայն տիեզերս ընդ իւրով ձեռամբ։ Սա թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, պատեհ համարեալ այսպէս իմն անշարժ իւրոյ թագաւորութեանն մնալ։ Եւ քաղաք թագաւորութեան տայ նմա զՄծբին, և

1 Ա բանից / g բանի
1 Հմմտ. Եւս. Ժամ. 97։
1 Հg հարստութեանց
1 ՏԹ ամենայն, փխ. ամացն
2 p հովուաց հաստատութենէ
2 t հարստութեան
2 i հեփեստոս / tv ցեփեստոս
3 ՏԹc չիք ի (յովսեփայ)
3 dgk ժամանակաց
4 Աo յաբեթ / g զաբեթ / Հ ցյաբէթ / Հմմտ. Եւս. Եր. 97. 103։
5 g լիցի / Ա չիք առել
6 ՏԹ եղեալս [g եղեալսն]
6 k յէշտակագործութենէ
6 ՏԹ քեզ ի մէջ [opqrs ի մէնջ] ածել [g ածեալ] ջանայցեմք պատմութիւն
7 b ապա
7 abf ըղձալին
7 c քեզ, փխ. քո
8 Ա զրուցապատմութիւնս
8 Հgp պատմութիւն
8 ՏԹ չիք և
9 Կ°de չիք է
9 p չիք և (ժամանակ)
12 ԹՀtv որով, փխ. ով
12 ՏԹeftv զայսպիսի
12 tv զրուցարանութիւնն
12 a զասարկ սեղում նոյն ձեռով. «Մասացող սորին յամթցի մնաս վ՟րպ՟ն յշ՟ց»։
13 ՏԹ արշակ [Խօշ զարշակ, զ արշակ, բայց սկզբում Զ գլխատառի համար տեղ թողած] / r աարշակ / s յարշակ
13 k արքայն
14 ԹՀվ°nqrs ապստամբել
14 ՏԹ ի մակեդոնացւոցն / Հ ի մակեդովնացւոց
14 վ°bghkpqrs թագաւորել
15 ՏԹef ասորեստանեաց [gpqrs ասորեստանեայց]
15 Հghr սպանանել / k սպանել / s սպ՟ննել
15 Ա թագաւորէ / k թագաւորն
16 Հabefgk հնազանդեցուցանել
16 c իւր
17 Հgil ձեռամբ [i ձեռամբն] իւրով
17 hpqrs զվաղարշակ զեղբայր իւր
18 Ա երկրին, փխ աշխարհիս
18 c պատեհ է
18 ՏԹ պատեհ իմն համարեալ այսպէս անշարժ
18 fg թագաւորութեան (մնալ)
19 ՏԹ լինել, փխ. մնալ
19 b թագաւորութեանն (տայ)

սահմանս հատանէ նմա զմասն ինչ յարեւմտեայ Ասորւոց և զՊաղեստին և զԱսիա և զամենայն Միջերկրեայս և զԹետալիա, ի ծովէն Պոնտոսի մինչև ի տեղին՝ ուր Կաւկաս յարեւմտեանն յանգի ի ծով, և զԱտրպատական. «և այլ որչափ միտք քո և քաջութիւն հասանիցեն. զի սահմանք քաջաց, ասէ, զէնն իւրեանց, որքան հատանէ՝ այնքան ունի»։

Սորա կարգեալ զիշխանութիւն իւր մեծապէս, և հաստատեալ զթագաւորութիւն իւր՝ կամ եղև գիտել սորա, թէ ոյք արդեօք և որպիսի արք տիրեալ իցեն ի վերայ աշխարհիս Հայոց մինչև ցնա. զքաջա՞ց արդեօք եթէ զվատաց անցեալ ունիցի զտեղի։ Եւ գտեալ զոմն ասորի Մար Աբաս Կատինայ, այր ուշիմ և վարժ քաղդէացի և յոյն դպրով, զոր յղէ առ եղբայրն իւր Արշակ Մեծ արժանի ընծայիւք, բանալ նմա զդիւանն արքունի։ Եւ գրէ առ նա ձև բանից օրինակ զայս.—

Թ

Թուղթ Վաղարշակայ արքայի Հայոց առ Մեծն Արշակ արքայ Պարսից։

«Արշակ թագաւոր երկրի և ծովու, որոյ անձն և պատկեր—որպէս և է իսկ—մեր աստուածոց, իսկ բախտ և պատահումն ի վեր քան զամենայն թագաւորաց, և մտաց լայնութիւն՝ որչափ երկնի ի վերայ երկրի. Վաղարշակ կրտսեր եղբայր քո և նիզակակից, որ ի քէն կարգեալ արքայ Հայոց. Ողջ լեր ամենայն յաղթութեամբ։

1 abcef յարեւմտեայց / h յարեւմտեան / o արեւմտեան
2 adef զասիա / Հ ասիա / միւսն. ասիայ
2 abde միջերկրեայսն / Հl միջերկրայս / c միջագետայսն / f միջագետեայսն
2 Հ զթիտալիայ / adefg զթետալիա, / c զթետաղիայ / o զիտալիա / միւսն. զթիտալիայ։ Եւս. Ժամ. 5, 45, 160, 161 Թետաղացիք
3 cd ցտեղին / c որ, փխ. ուր
3 Հabdeg Կովկաս
3 Հabdef յարեւմտեան / Տթc յարեւմտեանն [g յարեւմտեան]։ Այսինքն Կասպից ծովը, որ խոսողի եղած տեղից դեպի արևմուտք էր ընկնում։
3 b անգի / Տթ չիք ի (ծով)
4 Տթ հատանեն [Կ'k tx հասանեն], փխ. հասանիցեն
4 abc սահման / d սահմանք
5 Ա չիք ասէ
5 Ա իւրեանց է / c ունին
6 abc զիշխանութիւնն
6 h մեր, փխ. իւր
7 abdet զթագաւորութիւնն
7 hopqrs չիք իւր
7 Ա կամ եղև նմա գիտել թէ [c կամք եղև նմա գիտել սորա թէ] / x նմա, փխ. սորա
7 Տթ չիք արդեօք / Ա որպիսիք
8 Ա ի վերայ տիրեալ իցեն յաշխարհիս [ef աշխարհիս] / Տթ տիրեալ են
8 Ա ցնորա թագաւորութիւնն, փխ. ցնա
8 a և զքաջաց
9 Ա թէ / a զվատ
9 bcdef անցեալն / hopqrs չիք անցեալ
9 Ա ունիցին / klt ունի
10 Աptw մարիբաս / pqrs կատինեայ
11 Տթ առ մեծ եղբայրն իւր [h մեր, փխ. իւր] արշակ արժանի / cdef եղբայր
11 b իւք և
12 ab դիւանն / p ձև բանից առ նա
14 r վաղարշակ / tw արքային
14 p առ մեծ արքայն արշակ թագաւոր
14 b թագաւոր, փխ. արքայ
15 Ա արշակ արքայ թագաւոր
15 a որ / w որոց / h յանձն
16 Ա չիք իսկ
16 Հ աստուծոյ / tw աստուծոց
16 y ի վերայ քան
17 Ա երկլին / h երկնի և
18 Ա կրսեր
19 Ա լինել, վ' եր, փխ. լեր
19 b յամենայն / Տթ չիք ամենայն

«Քանզի պատուէր ընկալայ ի քէն՝ քաջութեան և ամենայն իմաստութեան հոգ տանել՝ ոչ երբէք անփոյթ արարեալ զքոյոյդ անցի զխրատու, այլ խնամ տարեալ հոգացայ ամենայնի, որչափ միտք և հասողութիւն բաւեցին։ Եւ այժմ ի քումմէ խնամակալութենէ զետեղեալ զթագաւորութիւնս՝ խորհուրդ ի մտի եդի գիտել, թէ ոյք ոմանք յառաջ քան զիս իցեն տիրեալ աշխարհիս Հայոց, և ուստի նախարարութիւնքս որ աստ կան։ Զի ոչ կարգք ինչ աստ լեալ յայտնի, և ոչ մեհենից պաշտամունք. և ոչ գլխաւորաց աշխարհիս առաջինն յայտնի է, և ոչ վերջինն, և ոչ այլ ինչ օրինաւոր, այլ խառն ի խուռն ամենայն և վայրենի։

«Վասն որոյ աղաչեմ զքո տէրութիւնդ, հրամայել բանալ զդիւանդ արքունի ընդդէմ առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ հզօր տէրութեանդ. զի գտեալ զըղձալին եղբօր քո և որդւոյ՝ բերցէ փութապէս. և զմեր հեշտութիւն, որ ի կամակատարութենէ լեալ՝ քաջ գիտեմ խնդութիւն քեզ լեալ։ Ողջ լեր երևելիդ ընտրութեամբ ի մէջ դիցն»։

Եւ ընկալեալ Արշակայ Մեծի զգիրն ի ձեռաց Մար Աբայն Կատինայ՝ մեծաւ լրջմտութեամբ հրամայէ առաջի առնել նմա զդիւանն արքունի որ ի Նինուէ, միանգամայն և ուրախացեալ ընդ այսպիսի միտս ունել եղբօր իւրոյ, որում զկէս թագաւորութեան իւրոյ հաւատացեալ էր։ Եւ խուզեալ նորա զամենայն մատեանս՝ գտանէ մատեան մի հելլենացի գրով, յորոյ վերայ էր, ասէ, վերնագիր այսպիսի.

2 tw երբեք / o քոյով
2 ՏՄ չիք անցի
3 ՏՄ խրատու
4 ՏՄ բաւեցին
4 c զետեղ
5 hpqrs զթագաւորութիւնս / միւսն. թագաւորութիւնս
5 c չիք թէ
6 Ա տիրեալ իցեն յառաջ քան զիս / k տիրել
7 Ա կան աստ / c կարգ
7 ՏՄ լեալ աստ
8 p չիք աշխարհիս
8 Ա յայտնի առաջին, և ոչ
8 k չիք յայտնի է և ոչ վերջինն
9 cdef վերջին / a չիք և ոչ վերջինն
9 a յօրինաւոր
9 k խուռն ի խառն
9 o չիք ամենայն
9 p և ամենայն վայրենի
11 c տէրութիւնքդ
11 ՏՄ հրամայեա / g հրամեա այեալ / k հրամեա / Կ² չիք հրամայել
12 Ա հզօր քոյոյ / lg քոյ
13 p գիտեալ
13 tw քոյ / միւսն. քո
13 ahpqrs ըղձալին
13 a բերցեն / rs բերիցէ
13 ՏՄ բերցէ զատոյգն փութապէս
13 cg հաշտութիւն / t հաշտութիւնն
14 Կ²d ի կամակորութենէ
14 k չիք քաջ գիտեմ—լեալ (տ. 15)
15 c ընտութեամբ
16 k ընկեալ
16 Ա չիք մեծի
16 pqrs ի ձեռն
16 ՏՄ մար աբայ [klnoqrs մարիբայ, p մարիբասա, tw մարիբաս]
17 c առաջի նորա առնել զդիւանն
18 Ա ի Նինուէի [Կ² ի Նինուէ]
18 c միայն ունի ընդ / միւսն. չիք ընդ
19 Ա ունելոյ եղբօրն
19 վ²gkloqrsy որով / n որով, չինած որում / վ²ptw որոյ
19 cdef թագաւորութեանն
19 c չիք իւրոյ
19 հաստատեալ, փխ. հաւատացեալ
20 f չիք էր
20 ՏՄ նորա
20 Աhopqrs զմատեանսն
20 Ա չիք մի
21 ՏՄ հելլէն [tw հելլեն]
21 tw որոյ
21 c ասէր / k այս, փխ. ասէ
21 ՏՄ վերնագիրն
21 kltw այսպէս / de չիք այսպիսի

ՍԿԻԶԲՆ ՄԱՏԵՆԻՆ

«Այս մատեան հրամանաւ Աղեքսանդրի ի Քաղդէացւոց բարբառոյ փոխեալ ի յոյն, որ ունի զբուն հնոցն և զնախնեացն բանս»։

Որոյ սկիզբն լինել ասէ զԶրուանն և զՏիտանն և զՅապետոսթէ, յորում և զիւրաքանչիւր ոք ի ծննդոց երից նախարարականացս այսոցիկ արանց, զարս անուանիս, կարգաւ շարադասեալ յիւրաքանչիւր տեղիս մինչև ցբազում ամս։

Յայսմ մատենէ Մար Աբաս Կատինայ զմերոյ ազգիս միայն հանեալ զպատմութիւն հաւաստի՝ բերէ առ Վաղարշակ արքայ ի Մծբին յոյն և ասորի գրով։ Զոր առեալ անձնադիրն և քաջագեղանն արին Վաղարշակայ, կորովաբանոյն և հանճարեղի, առաջին իւրոյ գանձուն համարելով՝ դնէ յարքունիսն ի պահեստի մեծաւ զգուշութեամբ, և զմասն ինչ յարձանի հրամայէ դրոշմել։ Յորմէ մեր հաւաստի ի վերայ հասեալ կարգի գրուցացս՝ երկրորդեմք այժմ քում հարցասիրութեանդ, ձգելով զմեր բնիկ նախարարութիւնս մինչև ցՔաղդէացւոց Սարդանապաղոս, և ևս մօտագոյն։ Յորում է սկիզբն բանիցն այսպիսի.

«Ահեղք և երևելիք առաջինքն ի դից, և աշխարհի մեծամեծ բարեաց պատճառք, որ սկիզբն աշխարհի և բազմամարդութեան։ Եւ ի սոցանէ հատեալ զաւան ազգ սկայիցն, անհեղեդք, յաղթանդամք մարմնով և վիթխարիք. որք յղացեալ ամբարտաւանութեամբ՝ ծնան զամբարիշտ

1 Այս վերնագիրը չունին kx / cf մատենից
2 բոլորը բացի x-ից աղեքսանդրի
2 b մատեանն
2 a չիք ի (քաղդէացւոց)
3 i փոխել / Տպ ի յոյնն
3 o զրան, փխ. զրուն / Տպ հնոց
3 g զնախնեաց / o հնոց և նորոց նախնեաց / Ա չիք և զնախնեացն
3 o չիք բանս
4 hopqrs որ
4 gh զրուանն / p տիտանն
4 c յապետոսթէ / ghlnopqrstu զապետոսթէ
5 abcef նախարարականացն
6 Տպ արանցս
6 Հgh շարադասեալ / r շարադասիլ / միւսն. շարադասել
6 p յիւրաքանչիւր իւր
8 Աhklnopqrstu մարիբաս
9 a արշակ, փխ. վաղարշակ
9 Տպ արքայ վաղարշակ
9 o չիք ի մծբին
10 b անձնդեղոյն
10 Տպ քաջագեղան / a չիք արին
11 Տպ վաղարշակ
11 ab կորովաբանւոյն
11 b առաջի
12 Տպ դնէր
12 Ա յարքունիսն մեծաւ պահպանութեամբ ի պահեստի զգուշութեամբ /
12 k պահեստ / p մեծ
13 Տպ ի յարձանի
14 Հghprs գրուցացն
14 Տպ քոյ
15 Ա նախարարութիւն
15 ab սարդանապաղոս / cdej սարդանապալոս / hopqrs սարդանապալլոյ / Վlmn սարդանապաղոյ / k սանդրապաղոյ / tu սարդանապալոյ
16 Ա չիք և
16 ky յորմէ, փխ. յորում է
16 abc բանից / Տպf բանիցս
17 a երևելեօք / Կ՝ և զարմանալիք
17 Տպ ի դիցն
17 p չիք և (աշխարհի)
17 Ա մեծամեծաց [c ի մեծամեծաց] աշխարհի բարեաց
19 b հատեալ զաւան ազգք
19 gkl սկայից / tu հսկայից(ն)
19 Հg անհեթեթք / p անհեղեղեակ / rs անհեղեղակ
20 Կ²abc վիթխարիթք
20 p զամբարիշտս

խորհուրդ աշտարակաշինութեանն, և ի նոյն լինէին ի գործ անկեալք. յոր հողմ ահագին իմն և աստուածային շնչեցեալ ի գիցն ցասմանէ՝ ցրէ զամբարտակն, և մարդկանն անլուր բարբառս իւրաքանչիւր ումեք բաշխեալ, աղմուկ շփոթի ի մէջ արկանէին։ Յորոց մի էր և Յաբեթոսթեանն Հայկ, անուանի և քաջ նախարար, կորովաձիգ և հաստաղեղն»։

Եւ այս կարգ զրուցաբանութեան զադարումն առցէ. զի հանդէս է մեր՝ ոչ զպատմութեանն ողջաբանութիւն գրել, այլ ջանալ ցուցանել զառաջինսն մեր և զբուն հին նախնիս։ Արդ ի նոյն մատենէ սկսեալ ասացից. Յաբեթոսթէ, Մերոդ, Սիրաթ, Թակլադ. որ է Յաբեթ, Գոմեր, Թիրաս, Թորգոմ։ Յետ որոյ նոյն ժամանակագիր յառաջ մատուցեալ ասէ. Հայկ, Արամանեակ, և զայլսն ի կարգի, զորոց յառաջագոյն ասացաք։

Ժ

Ցաղագս ապստամբութեանն Հայկայ։

Այս, ասէ, Հայկ գեղապատշաճ և անձնեայ, քաջագանգուր, խայտակն և հաստաբազուկ։ Սա ի մէջ սկայիցն քաջ և երևելի լեալ, և ընդդիմակաց ամենեցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետել ի վերայ ամենայն սկայիցն և դիւցազանց։ Սա խրոխտացեալ ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնաւորութեանն Բելայ, ի տարածանել ազգի մարդկան ընդ լայնութիւն ամենայն երկրի, ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն

1 Հgpqrsw խորհուրդս
1 Հ/g աշտարակաշինութեան / k աշտարակաշինութիւն
1 p չիք ի (նոյն)
1 hopqrs չիք ի (գործ) / p անկեալ
2 o որ / [illegible]tw կոզմն
3 Հg ցրուէ / t ցրվէ / k ցրտէ / l ցրտէ
3 rs զամբարտական / q զամբարշտական
3 b մարդկան
3 Ա անլուրս բարբառս շնորհեալ իւրաքանչիւր ումեք. աղմուկ
4 de անկանէին / Հմմտ. Եւս. Եր. 18 Եթ.
4 Վ յապետոսթեանն
5 Sթ նախարարն / glt հաստաղեղնն
6 h զրուցաբանութիւնս
7 Հbdfg զպատմութեան / k պատմութիւն
7 Հghpqrs ողջաբանութիւնս
8 c զառաջինս
8 Ա զբունսն / p բուն
8 a հինսն / bcdef հինս
8 Հo նախնիսն
9 c յապետեսթորէ
9 Ուղղելի k մերոդ
9 Հabdef սիրադ
9 Աg թադդաթ [/ թադդադ] / Հl թակդաթ / t թակլաթ
9 Կ²abdef գամիր
11 Sթ արմենակ [lot արամենակ]
11 cpqrs զոր / Վklmnotwx զորոյ
11 c յառագոյն
14 bf ապստամբութեան
14 c յաղագս պատմութեան և ապստ...
15 p զայս
15 Հ չիք գեղապա(տշաճ)
16 c հաստբազուկ
16 tw միջս Սըսկայ(իցն)
16 bcdef չիք և (երևելի)
16 Sթ չիք և (ընդդիմակաց)
17 q ընդդիմաց / r ոյք
17 y ի միապետել
17 h չիք ի վերայ
18 Հg չիք ամենայն / de դիւցազանցն
18 Ա հպարտացեալ, փխ. խրոխտացեալ
18 Կ² զձեռն իւր
19 c բռնութեանն / g բռնաւորութեան / Հ բռնութիւն
19 l բեղ՚այ / gh բելայ / միւսն. բէլայ
19 tw ի տարածանելն
20 Ա անհունց

խոլաց և ուժաւորաց։ Քանզի անդ մոլեգնեալ այր իւրաքանչիւր, սուր ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով՝ ջանային տիրել ի վերայ միմեանց. ուր պատահմունք ի դէպ եղանէին Բելայ՝ բռնանալ ունել զամենայն երկիր։ Որում ոչ կամեցեալ հնազանդ լինել Հայկայ, յետ ծնանելոյ զորդի իւր զԱրամանեակ ի Բաբելոնի՝ չու արարեալ գնայ յերկիրն Արարադայ, որ է ի կողմանս հիւսիսոյ, հանդերձ որդւովք իւրովք և դստերօք և որդւոց որդւովք, արամբք զօրաւորօք, թուով իբրև երեքհարիւր, և այլովք ընդոծնօք և եկօք յարեցելովք ի նա և բոլոր աղխիւ։ Երթեալ բնակէ ի լեռնոտին միում ի դաշտավայրի, յորում սակաւք ի մարդկանէ յառաջագոյն ցրուելոցն դադարեալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ Հայկ՝ շինէ անդ տուն բնակութեան կալուածոց և տայ ի ժառանգութիւն Կադմեայ որդւոյ Արամանեկայ»։ Այս արդարացուցանէ զանգիր հին ասացեալ զրոյցս։

«Եւ ինքն խաղայ, ասէ, այլով աղխիւն ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ. գայ բնակէ ի բարձրաւանդակ դաշտի միում, և անուանէ զանուն լեռնադաշտին Հարք, այս ինքն թէ հարք են աստէն բնակեալք՝ ազգի տանն Թորգոմայ։ Շինէ և գիւղ մի, և անուանէ յիւր անուն Հայկաշէն»։ Յիշի և աստանօր ի պատմութեանս՝ ի հարաւոյ կողմանէ դաշտիս այսորիկ, առ երկայնանիստիւ միով լերամբ, բնակեալ յառաջագոյն արք սակաւք, ինքնակամ հնազանդեալ դիւցազինն։ Արդարացուցանէ և այս զասացեալ զրոյցս անգիրս։

1 p խոլաց ազեղնաւորաց և / w խոլացն
1 acf ուժաւորաց / Կ²bd ուժաւորաց
1 c մոլեգեալ / a այլ. փխ. այր
2 p առ ի կող / Ա ի կողս
2 Հ չիք իւրոյ
4 a կամեցեալ հայկայ հնազանդ լինել հայկայ / bcdef կամեցեալ հնազանդ լինել հայկայ / Տհ կամեցեալ հայկայ [Հ չիք հայկայ] հնազանդ լինել [gtw լինիլ] բելայ [ghx բելայ]
5 f զարմանեակ / Տհ զարմենակ [lno զարամենակ, t զարամենեակ]
5 bcf ի բաբելոնն / ade ի բաբելոնին
5 Հg արարատայ / l արարա / r արա բաբելոնի (վրան ջնջման նշանով) բագայ
6 c հիւսւսոյ
6 b չիք և դստերօք և որդւոց որդւովք / opqrs չիք իւրովք և դստերօք և որդւոց որդւովք / Հghi որդեօք
7 p չիք զօրաւորօք / a թուովք
7 p չիք թուով իբրև երեք հարիւր, և այլովք / r չիք իբրև
8 b ընդօծնօք / cdi ընդոծնովք
8 abcde եկովք / c յարեցելով
9 Հdg ի լեռնոտի
9 Ա չիք ի (դաշտավայրի)
10 a ցրելոյ / bdef ցրուելոյ / c ցրուելոց
11 p հայկայ / Կ²def կալուածոյ
11 p տանի, փխ. տայ
12 fhrsw¹ արմանեկայ / lnot արամեն-ակայ / Վopq արմենակայ
12 l արդացուցանէ
12 Ա հնացեալ, փխ. հին ասացեալ
13 p զրոյց
14 Աtw աղխիւ
15 Տհ լեռնադաշտակին
16 c եթէ
16 Տհ չիք թէ հարք են
16 Կ²abdef աստ / Հl աստեն / c չիք աստէն
16 c բնակեալ / Տհ բնակեալքս
16 altw ազգ ի տանն
17 aiqrs գեւղ / bch գեաղ / p գդեաղ
17 d չիք մի / a իւր
17 bf անունն / c չիք յիւր անունն
17 cef յիշէ
18 Տհ աստանօր պատմութիւնս. հարաւոյ / c հարաւոյ (չիք ի)
19 d սակաւուք
20 Տհ հնազանդել [o հնազանդեալ, tw հնազանդիլ]. tw ի ձեռագրի անորոշ դերբայը սովորաբար իլ ձեւով ունին:
20 q չիք ինքնակամ—արդար(ացուցանէ)
20 bhp զայս / l արդացուցանէ
20 Ա զանգիրն [a անգիրն] ասացեալ զրոյցս / hprs ասացեալ

ԺԱ

Յաղագս պատերազմին եւ մահուանն Բելայ:

Եւ յառաջ մատուցեալ զբանս իւր ասէ, թէ ի հաստատել Տիտանեանն Բելայ զթագաւորութիւն իւր առ ամենեսեան՝ առաքէ ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն յորդւոց իւրոց առ Հայկ արամբք հաւատարմօք, գալ նմա ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղութեամբ։ «Բնակեցեր, ասէ, ի մէջ ցրտութեան սառնամանեաց. այլ ջեռուցեալ մեղկեա զցրտութիւն սառուցեալ քո հպարտացեալ բարուցդ, և հնազանդեալ ինձ՝ կեաց ի հանդարտութեան, ուր հաճոյ է քեզ յերկրիս իմում բնակութեան»։ Եւ ի բաց դարձուցեալ Հայկայ զպատգամաւորսն Բելայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց։ Դառնայ առաքեալն անդրէն ի Բաբելոն։

Ապա զօրաժողով լինի ի վերայ նորա Տիտանեանն Բէլ ամբոխիւ հետևակ զօրաց. գայ հասանէ ի հիւսիսի, յերկիրն Արարադայ, մերձ ի տունն Կադմեայ։ Փախստական լինի Կադմոս առ Հայկ, քաջընթացիկս առաջի իւր առաքէ. «Գիտեա, ասէ, ով մեծդ դիւցազանց, զի դիմեալ գայ ի վերայ քո Բէլ յաւերժիւք քաջօք և երկնադիզօք հասակօք սկայիւք մրցողօք։ Եւ իմացեալ իմ զմերձ լինելն նորա ի տունն իմ՝ փախեայ, և գամ աւասիկ տագնապաւ։ Արդ՝ աճապարեա խորհել զոր ինչ գործելոց ես»։

Իսկ Բէլն, յանդուգն և անճոռնի զօրութեամբ ամբոխին, որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ զառ ի վայր հեղեղեալ՝ փութայր հասանել ի սահմանս բնակութեանն Հայկայ, ի սիրտ և ի մարմին վստահացեալ

1 Այս գլխից սկսած է բաղդատուած k w-ի հետ, եւ առանձնայատուկ ընթերցուածները միայն վերցրած:
2 Ա պատերազմին հայկայ
2 gx բելայ. միւսն. բէլայ
2 c մահ / Հfhlnoqrs մահուն / g մահուան / p զմահուն
3 g և ասէ / i և թէ
3 cd տիտանեան / hp տիտանն
4 gx բելայ, l բելեայ. միւսն. բէլայ
4 a զթագաւորութիւնն
5 c հիւսիսւոյ / i որ, փխ. ոմն
5 k որդոց / o որդւոյ
6 af եկեալ, փխ. կեալ
7 Կ¹Կ²d սառամանեաց
7 p չիք այլ / l մեղկեայ ցրտութիւն
8 Հ սառնացեալ / p չիք ինձ
9 k ի հանդարտութիւն / qk յերկիրս
9 h մերում, փխ. իմում
9 Ա բնակութեանս
10 Ա հայկայ՝ խստութեամբ պատասխանեաց զպատգամաւորսն որդւոյն բէլայ / x բելայ. միւսն. բէլայ
11 de անդրէն առաքեալն
11 w ի բաբելօն / f ի բաբիլոն
12 bcef տիտանեան
13 Ա հետեւակօք զօրուցն / i հետեւակազօրաց / հետեւակաց զօրաց
13 Ա ի հիւսիս [c ի հիւսիսւոյ]
13 a երկիրն
13 Կ²g արարատայ / k արարատեա / l արարադեայ
13 t չիք մերձ—կադմեայ (ս. 14)
14 k ի տուն / Ա հայկն
14 klwy քաջընթաց իսկ, փխ. քաջընթացիկս
15 Կ¹abcd մեծդ և դիւցազանց
16 Տա յաւէրժիւք [gh յաւերժիւք]
16 ԱՏա երկայնադիզօք [c երկայնադիզակօք, opqrs երկնադիզօք]
16 opqrs չիք հասակօք
17 k չիք զմերձ լինելն նորա ի տուն իմ
18 p չիք և
18 Ա փախեայ և աւասիկ գամ
18 k անդ, փխ. արդ / Ա ի խորհել
18 Տաcdef որ [g զոր]
20 g բէլ / b անճոռի
20 d բազմութեան, փխ. զօրութեամբ
20 a ամբոխն
21 k յորձայն / Տա հեղեալ
22 Տաf բնակութեան
22 Տա հայկին [Կ¹gk հայկայ]

արանց զօրաւորաց։ Աստ ուշիմ և խոհեմ սկայն, քաջագանգուրն և խայտակնն, աճապարեալ հաւաքէ զորդիս իւր և զթոռունս, արս քաջս և աղեղնաւորս, թուով յոյժ նուազունս, և զայլսն ևս որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասանէ յեզր ծովակի միոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մանունս ունելով յինքեան ձկունս։ Եւ կոչեցեալ զզօրս իւր՝ ասէ ցնոսա. «Յելանելն մեր հանդէպ ամբոխին Բելայ՝ դիպել ջանասցուք տեղւոյն, ուր անցեալ կայցէ ի մէջ խուռն քաջացն Բէլ։ Զի կամ մեռցուք, և աղխ մեր ի ծառայութիւն Բելայ կացցէ, կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ի նա ցուցեալ՝ ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութեան ստացեալք»։

Եւ յառաջ կոյս անցեալ բովանդակ ասպարէզս՝ հասանեն ի միջոց ինչ դաշտաձև՝ լերանց բարձրագունից։ Եւ յաջմէ ջուրց հոսանաց ի բարձրաւանդակում կուռ կալով ի տեղւոջ, ի վեր զերեսս ամբարձեալ՝ երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ հրոսակի ամբոխյն Բելայ, ցան և ցիր յանդուգն յարձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուրալով. իսկ Բէլ հեզ և հանդարտ ամբոխիւ մեծաւ ի ձախմէ ջուրցն ի վերայ ոստոյ միոյ, իբրև ի դիտանոցի։ Ծանեաւ Հայկ զխումբ վառելոյ ջոկատին, յորում Բէլ առաջի ամբոխին եկեալ հասեալ ընտրիւք և վառելովք ոմամբք. և երկար միջոց ճանապարհի ընդ նա և ընդ ամբոխն։ Եւ ինքն զլխանոց ագուցեալ երկաթի, նշանաւորօք վերջիւք, և տախտակս պղնձիս թիկանց

1 *p* արանց և
1 *b* յուշիմ | *w* հսկայն
2 Տխ*def* խայտակն
2 *c* աճապարեալ փախչի, հաւաքէ
2 *f* չիք հաւաքէ
2 *f* զորդիս և զթոռունս իւր
3 Տխ զայլ [*gx* զայլս, *k* այլ]
3 *hpqrs* իւր
3 *f* ձեռամբ իւրով
4 *h* եզր
5 Տխ ունելով ձկունս յինքեան [*pqrs* յինքեանս]
5 *c* զօրս
6 *c* ի յելանելն | *c* ամբոխի
6 *gx* բելայ. միւսն. բէլայ
6 Տխ դիպեալ [*h* ա-ն ջնջած]
7 Ա որ [*c* ուր], փխ. ուր
7 Տխ կայ | Ա խռանն
7 *f* բէլայ, փխ. բէլ
8 *bdef* աղխք
8 Ա ի ծառայութեան կայցեն բէլայ. և [*c* չիք և]
8 *ghx* բելայ. միւսն. բէլայ
8 *f* զյաջողութիւն
9 *de* չիք մերոց | *p* ցուցցուք
10 *h* ստացեալ
11 Հ*abg* ասպարէզս
11 Ա հասանէին ի մէջ ինչ դաշտաձև լերանցն | *w* ի միջոյ
11 *ghopqrs* հասանեն, փխ. հասանեն
12 Կ՝ դաշտաց և լերանց | Տխ ջուրցն
13 Տխ ի բարձրաւանդակութն
13 *p* կռան, *rs* կռո, փխ. կուռ
14 *cf* հրոյ սաստիկ, Տխ հոսակի [*g* հրոսակի], փխ. հրոսակի
14 *gx* բելայ. միւսն. բէլայ
14 *opqrs* բէլայ ցիր և յանդուգն
15 *h* և յանդուգն
15 *opqrs* արձակմամբ
15 *d* դաշտին, փխ. երկրին
15 Կ²*abcef* զբէլ
16 Տխ հեց [Հ*gin* հէց, *k* հէնց, *ow* հեզ, *p* հեցծ]
16 Ա խմբաւ, փխ. ամբոխիւ
16 *f* չիք մեծաւ
17 Ա չիք ի (դիտանոցի)
17 Ա հայկն
17 Ա ճակատին, փխ. ջոկատին
18 *h* չիք և (վառելովք)
18 *rs* չիք և (երկար)
19 *p* յերկար
19 Տխ ճանապարհին
19 *p* և ընդ նմա ընդ ամբոխն
19 Հ*ghopqrs* զլխանոցս | *a* չիք զլխանոց
20 Տխ*a* վերջօք [*o* վերջնօք]
20 *a* պղնձի
20 Ա թիկանց և միջոց [*c* միջացն. *f* միջայ] և լանջաց

և լանջաց, և պահպանակս բարձից և բազկաց. գօտեօրեալ զմէջսն, և յահեկէ զսուրն երկսայրի. և նիզակ անարի ի ձեռին իւրում աջոյ, և յահեկումն վահան, և ընտիրք յաջմէ և ի ձախմէ։ Եւ տեսեալ Հայկին զՏիտանեանն կուռ վառեալ, և զարս ընտիրս ընդ նմա աջինս և ահեկինս՝ կարգէ զԱրամանեակն երկու եղբարբք ընդ աջմէ, և զԿադմոս և զայլս երկուս յորդւոց իւրոց ի ձախմէ, զի արք կորովիք էին յաղեղն և ի սուսեր. և ինքն առաջի, և զայլս հրոսակին զկնի իւր կարգեաց. երեքանկիւնի իմն կարգեաց ձևով, հանդարտ յառաջ մատուցեալ։

Եւ հասեալ երկոցունց կողմանց սկայիցն ի միմեանս՝ ահագին դղրդմունս ի վերայ երկրի առնէին շահատակելով, և ահս պակուցանողս տարազուք յարձակմանցն սկայազունքն զմիմեամբք արկանէին։ Անդ ոչ սակաւք յերկոցունց կողմանց արք յաղթանդամք բերանոյ սրոյ դիպեալք՝ տապալ յերկիր կործանէին, և մարտն յերկոցունց կողմանց մնայր անպարտելի։ Զայսպիսի անակնունելի դիպուած տարակուսանաց տեսեալ արքայն Տիտանեան զարհուրեցաւ, և ի նոյն բլուր ուստի էջն՝ վերջոտնեալ ելանէր. քանզի խորհէր ի միջոցի ամրոխին ամրանալ, մինչև հասցէ բովանդակ զօրն, զի միւսանգամ ճակատ յօրինեսցէ։ Զայս իմացեալ աղեղնաւորին Հայկայ՝ յառաջ վարէ զինքն, մօտ հասանէ յարքայն, լի քարշէ զլայնալիճն, դիպեցուցանէ զերկրթևեանն կրծից տախտակին, և շեշտ ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ՝ յերկիր հարստի սլաքն. և այսպէս ճոխացեալն Տիտանեան կործանի յերկիր զարկուցեալ, և փչէ

1 dhopqrsw պահանակս
1 Ա զմէջն / l ահեկէ
2 ՀԿ^{2}adegi զսուինն / bcf զսուսին / p զսուսինան / Վhklmnoqrs զսուսինն․ Ուղղում եմ՝ զսուրն
2 p յերկսայրի
2 Տփ նիզակն արի
2 p ի ձեռն / f յաջոյ
3 d յահեկում
3 c յահեկէ, փխ. ի ձախմէ
3 w հայկն
4 Ա վառեալ, և զօրս [a զօրս, c զաւրս] ընդ նմա վառեալ աջինս և / wy արս
4 hoq յաջինս / hoqprs յահեկինս
5 f զարմանեակն / Տփ զարմենակ [o զարամենակ, rs զարմանեակ]
5 d զարամանեակն իւր երկու
5 f եղբարբք / pqrs եղբայրք
5 s յաջմէ
6 e երկուց / g երկուսս
6 fhp որդւոց
7 Ա զայլսն
8 hpqrs զանկիւն / k զանգիւնի (= գ. անկիւն) / Վ երեքանգիւնի
8 o ձևով կարգեաց
8 Տփ մատուցանելով
9 b կողմանցն / w հսկայիցն
10 Տփ դղրդիւն
10 Տփ շահատակելովն
11 cf տարազունք / h արձակմանցն
11 Տփ չիք սկայազունքն
11 t հարկանէին
12 a երկոցունց
12 Տփ կողմանց սկայիցն [w հսկայիցն]
13 o տապեալ / p տապեալք
13 pqrs կողմանցն
14 k չիք զայսպիսի անակնունելի
14 abdef դիպուածս
15 b և զարհուրեցաւ, և
15 bhy վերջոտեալ / w վերջատեալ
16 Տփ ելանէ
16 b ի միջոց / o ի միջոցն
16 Տփ ամրանալ ամրոխէն
17 i օրինեսցէ
18 a հայկա
19 Տփ լի քարշէ ալինդ զլայնալիճն, դիպուցանէ [ghnow դիպեցուցանէ, pq դիպեցանէ]
19 b զերկթևեանն
20 rs չիք մէջ
20 a հաւատի, c հաստի, Տփ անկանի, փխ. հարստի
21 cf ճոխացեալ / rs տիտանայնն
21 Աty կործանեալ / Կ՝ անկեալ կործանի
21 c զարկուցէ / Ա չիք և

զոգին։ Իսկ ամբոխն տեսեալ զայսպիսի անհագին գործ քաջութեան՝ փախեան իւրաքանչիւր դէպ երեսաց իւրեանց։ Եւ վասն այսորիկ այսչափ բաւական լիցի ասել։

Բայց զտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ, և անուն կոչէ Հայք, վասն յաղթութեան պատերազմին. այսորիկ աղագաւ և գաւառն այժմ անուանի Հայոց ձոր։ Իսկ զբլուրն, ուր քաջամարտիկքն անկա Բէլ՝ անուանեաց Հայկ Գերեզմանս. որ այժմ ասին Գերեզմանք։ Բայց զդիակն Բելայ պաճուճեալ դեղովք, ասէ, հրամայէ Հայկ տանել ի Հարք, և թաղել ի բարձրաւանդակ տեղւոջ, ի տեսիլ կանանց և որդւոց իւրոց։ Իսկ աշխարհս մեր կոչի յանուն նախնւոյն մերոյ Հայկայ՝ Հայք։

ԺԲ

Յաղագս որ ի Հայկայ ազգք եւ ծնունդք, եւ թէ զի՛նչ իւրաքանչիւր ոք ի ծնողաց գործեաց։

Բազում ինչ զկնի այսորիկ պատմի ի մատենին. այլ մեք՝ որ ինչ պիտոյն մերոյ հաւաքմանս է, շարեսցուք։

Զկնի այսորիկ դառնալ ասէ Հայկին ի նոյն տեղի բնակութեան, և կազմեալ թոռին իւրում բազում ինչս յանկածէ պատերազմին պարգևէ, և յիւրոց ընդոծնացն արս անուանիս։ Հրամայէ զնոյն տեղի բնակութեան ունել նմա զառաջնոյ իւրոյ տանն, և ինքն երթեալ դադարէ յանուանեալ դաշտին Հարք։ Սա կեցեալ ամս՝ ծնանի զԱրամանեակ

1 *h* ամրոխին
1 **Տպ** քաջութեանն [*ghopre* քաջութեան]
2 *hopqrs* յիւրաքանչիւր
2 *kp* իւրոց
3 **Տպ** բովանդակ [*go* բաւական]
3 **Ա** ասացեալդ
4 *p* հայկ, փխ. հայք
5 *abcdef* անուանեալ է
6 **Տպ***c* բլուրն
6 *pq* որ, փխ. ուր
6 **Ա** անկանի
7 *c* հայկն / *o* այժմ եւ
7 *cf* ասեն, Կ*de* ասի, *hpqrs* կոչին, փխ. ասին
7 **Տպ** գերեզմանք
8 *x* բելայ. միւսն. բէլայ
8 **Տպ** պաճուճեալ իմն դեղովք, ասէ [*ghlopqrz* ասէ դեղովք / **Հ** *fi* դեղօք / **Ա** չիք ասէ
8 *h* չիք ի (հարք)
9 *k* չիք ի տեսիլ—որդւոց
9 *hrs* իւրեանց
9 *wy* իսկ անուն աշխարհիս մերոյ կոչի յանուն
10 *gk* աշխարհիս / *hk* անուն
10 **Ա** յանուն [*a* անուն] նախնոյն [*a* նախնւոյն] մերոյ հայկայ [*a* չիք հայկայ] կոչի
10 *c* հայկք, փխ. հայք
12 *cf* ի հայկայ է ազգք
12 *ipqrs* ազգ
12 *c* չիք և (թէ)
12 *abef* եթէ / *rs* չիք ոք
14 **Ա** պատմին
14 *de* չիք ի (մատենին)
15 *de* մերոց
15 *r* հաւաքման
15 *wy* շարագրեսցուք
16 *f* հայկն ի նոյն տեղին
17 **Ա** թոռինն
17 *cy* իւրոյ / *f* իւր
17 **Տպ** ինչ [*o* չիք ինչս]
17 **Հ** յանգածէ
17 **Տպ** պարգևեաց
18 *abef* ընդոծնեաց / *cd* ընդոծնաց
18 *p* տեղին
20 *a* անուանեալ
20 **Տպ***b* տեղին [*p* տեղի], փխ. դաշտին
20 **Տպ** ծնաւ
20 *f* զարմանեակ / **Տպ** զարմենեակ [*glnot* զարամենակ, *w* զարմենակ]

ի Բաբելոնի, որպէս վերագոյն ասացաք։ Յետ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս ոչ սակաւս՝ մեռանի, յանձն առնելով զբովանդակ ազգն Արամանեկայ որդւոյ իւրում։

Իսկ նորա թողեալ զերկուս յեղբարց իւրոց, զԽոռ և զՄանաւազ, ամենայն աղխիւն իւրեանց ի կոչեցեալն Հարք, և զորդի Մանաւազայ զԲազ. յորոց Մանաւազ ժառանգէ զՀարք, իսկ որդի նորա Բազ՝ յարևմտից հիւսիսոյ զեզր ծովուն աղւոյ, և զգաւառն և զծովն անուանէ իւրով անուամբ։ Եւ ի սոցանէ ասեն լեալ զնահապետութիւնս Մանաւազեան և զԲզնունեաց, և Որդունին անուանեալ, որք աստ ուրեմն յետ սորոյն Տրդատայ բարձեալ ասին ի միմեանց պատերազմաւ։ Իսկ Խոռն ի կողմանս հիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ զշէնս իւր. և ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ նախարարութիւն ազգին Խորխոռունեաց, արք քաջք և անուանիք, որպէս և որք առ մեօք են այժմ երևելիք։

Իսկ Արամանեկայ առեալ զամենայն բազմութիւնն՝ խաղայ յարևելս հիւսիսոյ, և երթեալ իջանէ ի խորին դաշտավայր մի, ի բարձրագագաթանց պարսպեալ լերանց, գետոյ կարկաջասահի յարևմտից ընդ մէջ անցանելով։ Եւ զդաշտն արևելից գոգցես ինձ իբրև որսայսեալ, ձիգ յարեգակն կոյս զերկայնութիւն պարզեալ. և առ ստորոտովք լերանցն

1 abde ի բաբելօնի
1 Ա որպէս ասացաք [cf ասաց] վերնագոյնն [cf վերագոյնն, d ի վերնագոյնն)
1 Ա չիք և այլ ևս
2 o սակաւ
2 c զբոլոր, փխ. զբովանդակ
2 c արեմանեկայ / fhpqrs արմանեկայ / Վ Խmno արմենակայ
3 ՏԽ իւրոյ [g իւրում, y իւր]
4 hpqrs չիք նորա
4 ԱՏԽ երկուս (bw երկուց, g զերկուս)
4 abc եղբարց
4 qrs զխուռ
5 Ա աղխիւ / p իւրոց
5 Ա իւրեանց ի կոչեցեալն իւրեանց հարք
6 o ժառանգէ մանաւազ
6 p չիք նորա
6 Ա յարեելեւլից [Կ²c յարեելից], փխ. յարևմտից
7 c հիւսիսւոյ / Կ²de յեզր
7 c ծովու
7 Ա զծովակն
8 ՏԽ անուամբն [g անուամբ]
8 Կ²bde մանաւազնեան
9 c զբազնունեաց / o բզնունեաց
9 Կ²abde որդուն ունին / c որդու ունին / Հgilno որ զնուին / k որդունին / hpqrsՎ³ որ զնունի / Կ¹ որ զնունին
9 hnopqrsw անուանել
10 c ասեն
10 Հg խոռ / pqrs խուռն
10 Ա ի կողմանէ
11 c հիւսւսւոյ
11 c ասէ
12 Ա նախարարութիւնս / i նահապետութիւն, փխ. նախարարութիւն
12 p յազգէն / Ա չիք ազգին
12 gi խորխոռունեաց / w խորխորունեաց
12 b քաջ
13 Ա չիք որպէս և—երևելիք
13 h մեօքն
14 f արմանեկայ / ՏԽ արմենակայ [hopqrs արմանեկայ]
14 fgk բազմութիւն
15 Ա չիք և
15 p խորխորին / Ա չիք խորին
15 ՏԽc դաշտավայրի [k պաշտավայրի]
16 c չիք պարսպեալ լերանց
16 ՏԽ գետս կարկաջասահ ի յարևմտից / x գետոց կարկաջասահից յարևմտից
17 Ա անցելոց [c անցելոյ]
17 Ա արևելեայց
17 a գոգոցես իբրև ինձ
17 ՏԽ ինձ գոգցես իբր
17 ՀԿ²deghopqrsw որսայս [w որ այս] եղեալ / l որսայսել ի ձիգ / y որսայսելի ձիգ
18 b արեգակն / d յարեգական
18 b զերկայնարութիւն / f զերկարութիւն
18 ՏԽ չիք առ
18 ԱՀg ստորոտով

բազումք ականակիտ բղխեալ աղբերք, որք ի գետոց եկեալ հաւաքումն հեզաբար։ Առ սահմանօք նոցա, ծնիւք լերամբք և եզերօք դաշտին՝ պատանիք ոմանք իբր առ երիտասարդուհեօք ճեմիցին. այլ հարաւայինն արեգակնաճեմ լեառն, սպիտակափառ ունելով գագաթն, ուղղորդ յերկրէ բուսեալ, երեքօրէիւ, որպէս ասաց ոմն ի մերոցն, քաջագօտեաց առն շրջապատեալ ճանապարհաւ, և առ փոքր փոքր ի շեշտումն անկեալ, ծեր ոմն արդարև լեառն ի մէջ երիտասարդացեալ լերանցն։ Յայսմ խորութեան դաշտի բնակեալ Արամանեկայ՝ շինէ զմասն ինչ ի հիւսիսոյ կողմանէ դաշտին, և զոտն լերինն ի նոյն կողմանէ, և զլեառնն անուանէ յանկագոյն յիւր անուն Արագած, և զկալուածսն՝ ոտն Արագածոյ։

Բայց սքանչելի ինձ ասէ պատմագիրն, թէ ի յոլով տեղիս գտանէին բնակեալք ի մարդկանէ յերկրիս մերում ցան և ցիր սակաւք յառաջ քան զգալուստ բնկին մերոյ նախնւոյն Հայկայ։

Այս Արամանեակ կեցեալ ամս՝ ծնաւ զԱրամայիս. և յետոյ կեցեալ ամս շատ՝ մեռաւ։ Իսկ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր տուն բնակութեան ի վերայ ստոյ միոյ առ եզերբ գետոյն, և անուանէ զնա յիւր անուն Արմաւիր. և զանուն գետոյն յանուն թոռին իւրոյ Երաստայ՝ Երասխ։ Եւ զորդի իւր զՇարայ, զյոլովածին և զշատակեր, առաքէ

1 Տ𝔚d բազում
1 pqrsվ[1] բազմականակիտ, փխ. բազում ականակիտ / Կ[2] ակնակիտ
1 Ա չիք բղխեալ / b աղբերք
1 Տ𝔚 որ [x որք ի] գետոց հաւաքումն եղեալ [x եկեալ] հեզաբար առ սահմանօք / Ա սահմանօքն
2 Կամ՝ ի գետոց եկեալ հաւաքումն՝ հեզաբար առ սահմանօք…։ Մs. Մ.
2 Ա ծննդիւք [cf ծննդիւքն], փխ. ծնիւք
3 Ա իբրև / Տ𝔚def չիք առ
3 cf երիտասարդուհօք / Կ[3]gklnuվ[1] երիտասարդուհիւք / Վabdemopqrs երիտասարդուհիք։ Ուղղում ենք՝ երիսարդուհեօք
3 ԱՀpqrs ճեմեցին [Կ[2] ճեմեյին] / h ճեմեցան
3 g հարաւային / Ա հարաւակողմն, c հարաւակողմ, փխ. հարաւայինն
4 a սպիտակափայլ. qrsվ[1] սպիտակ ասի առ, p սպիտակ ատակաս առ, փխ. սպիտակափառ / w սպիտակափառն
4 a ի գագաթն / Հ զգագաթն
4 a ուղորդ / k ողղորդ / Տ𝔚 ի յերկրէ
5 Տ𝔚d առնն
7 ab ի լեառնն / cdef լեառնն
7 Տ𝔚abde լերանց
8 c դաշտին
8 c արամանակայ / fhpqrs արմանեկայ / Հgouw արմենակայ / Վklmn արամենակայ
9 Ա չիք դաշտին—կողմանէ
9 Տ𝔚 զլեառն
10 Ա յանգագոյն [cef յանկագոյն] անուանէ յիւր [b իւր]
10 gk զկալուածս / Տ𝔚 արագածու
11 p թէ յոլով ի տեղիս / h եթէ
11 Կ[2]cdef չիք ի (յոլով)
11 cf գտանին / Տ𝔚 գտան
12 Տ𝔚 բնակեալ [qrs բնակել, w բնակեալք]
12 ck յերկիրս / Ա ցիրք
12 վ[1] սակաւուք / Ա չիք սակաւք
13 fsվ[1] բնակին / kl բնիկ / p բանակին
13 cf նախնւոյ / hpqrs չիք նախնւոյն
14 Տ𝔚 արմենակ / w արամենակ
14 ԱՏ𝔚 զարմայիս [g նախ զարամայիս գրած և ապա ջնջած զարմայիս, k արամայիս, l զարամայիս]
15 b շատ, և մեռաւ
15 ԱՏ𝔚 արմայիս [g նախ արամայիս, ապա ջնջած արմայիս, kl արամայիս]
16 rst չիք զնա / adet իւր
16 p զնա իւր յանուն
17 no անունն / cl չիք անուն (արմաւիր)
17 k անուն, փխ. յանուն
17 Հcgln թոռինն
17 Տ𝔚 արաստայ [o արաստու, w երաստայ]։ Մինչև այստեղ tw-ն S-ի հետ են. այստեղից սկսած մտնում են Ա խմբի մեջ:
18 Տ𝔚 զորդին
18 p չիք իւր / c յոլովածին

ամենայն աղխիւ իւրով ի դաշտ մի մօտաւոր, արգաւանդ և բերրի, յորում գնան ջուրք ոչ սակաւք, ի թիկունս հիւսիսոյ լերինն, որ անուանեցաւ Արագած. յորոյ անուն և զգաւառն ասեն անուանեալ Շիրակ։ Վասն որոյ թուի արդարանալ առասպելին, որ ասի ի մէջ գեղջկաց. «Թէ քո Շարայի որկորն է՝ ասեն, մեր Շիրակայ ամբարքն չեն»։ Այս Արամայիս կեցեալ ամս՝ ծնանի զորդի իւր զԱմասիա. ի վերայ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս՝ մեռանի։

Ամասիա բնակեալ յԱրմաւիր՝ յետ ամաց ծնանի զԳեղամ, և յետ Գեղամայ զՓառոխ արի և զՑոլակ։ Եւ յետ ծնանելոյ զսոսա՝ անցանէ զգետովն մերձ ի լեառնն հարաւոյ, և շինէ անդ առ խորշիւք լեռնոտինն մեծապէս ծախիւք երկուս տունս, զմին յարևելս կոյս, մօտ յակունս աղբերցն, որ առ ստորոտով լերինն ելանեն. իսկ զմիւսն յարևմուտս կոյս նորին տանն, բացագոյն իբր մեծօր հասարակ աւուր միոյ հետևակագնացի առն ճանապարհի։ Եւ ետ զնոսա ի ժառանգութիւն երկուց որդւոց իւրոց, արւոյն Փառոխի և կայտառին Ցոլակայ. յորս բնակեալ՝ յիւրեանց անուն զտեղիսն կոչեցին, ի Փառոխայ՝ Փառախոտ, և ի Ցոլակայ՝ Ցոլակերտ։ Բայց զլեառնն՝ Ամասիա անուանէ իւրով անուամբ Մասիս. և ինքն դարձեալ յԱրմաւիր՝ եկաց ամս սակաւս, և մեռանի։

Իսկ Գեղամ յետ ամաց անցանելոյ ծնաւ զՀարմայ յԱրմաւիր. և

1 ա ամենայնիւ / abdef ամենայնիւ իւրով աղխիւ
1 c չիք իւրով
1 a ի դաշտի / b արգաւան
1 ՏԹ բարրի, փխ. բերրի
2 cf սակաւ / p ի հիւսիսոյ
2 Ա անուանեցաւն
3 Կ²abcefio ասեն և զգաւառն
3 ՏԹcf անուանել [g անուանեալ]
4 deo վասն որոյ առրայ թուի / ab առրա, փխ. որոյ
4 ՏԹ արդարանալ թուի
4 ef ի մէջ գեղջկաց ասի
4 k գեղկաց
5 t արայի, փխ. շարայի
5 Ա ասէ
5 r մ՚բմինք, փխ. ամբարքն
6 ԱՏԹ արմայիս [lopqrs արամայիս]
6 hnopqrs ծնաւ
6 a զամասիա / միւսն. ամասիայ
7 b չիք և / cdefio այլս
7 y այլ ևս այլ / cdef չիք ևս
7 Ա ամաց
8 abd ամասիա / f այս ամասիա / միւսն. ամասիայ
8 y բնակեալ էր
9 f չիք արի
9 de ծնանելոյն
10 opqrs ի լեառն
10 g ի լեռնոտին / k ի լեառն ոտինն / hopqrs ի լեռնոտինն
11 a երկու / deghlnopqr զմինն
11 Ա յարևելից կուսէ մօտ յակունս
11 p յանկինս, փխ. յակունս
12 ab աղբերացն / Հcfghio աղբերացն / de աղբիւրացն
12 Հ զմիւս / p զմինն, փխ. զմիւսն
13 Ա մեծ, փխ. մեծօր
13 c հասարակ աւուրն / ՏԹ հասարակօրոյ
13 ab հետեւագնացի / gl¹ հետակագնացի / p հետևակ գնացի
14 ՏԹ առնն
14 Ա ճանապարհորդի / ՏԹ ճանապարհի։ Թերևս ուղղելի ճանապարհաւ
15 d այրւոյն / Կ² արոյն
15 Կ²abcdet փառախոտի / o փարոխի
16 a իւրեանց / c զտեղիս
16 Ա անուանեցին, փխ. կոչեցին
16 o ի փառախայ
16 a չիք և
16 hopqrs չիք ի (ցոլակայ)
17 c զլեառնն. միւսն. զլեառն
17 ad ամասիա / միւսն. ամասիայ
17 ՏԹcde իւր [g իւրով]
17 c անուամբն
18 t չիք և (ինքն)
18 h չիք և (մեռաւ)
19 Ա անցելոց / acox զհարմա
19 copqrs չիք և թողեալ—յարմաւիր (եր. ֈ! . 8. 1)

թողեալ զՀարմայ յԱրմաւիր հանդերձ որդւովք բնակել, և ինքն գնաց զմիւս լերամբն արևելեան հիւսիսոյ, յեզր ծովակի միոյ։ Շինէ գեղ ծովակին, և թողու անդ բնակիչս. և յիւր անուն և սա զլեառնն անուանէ Գեղ, և զշէնսն՝ Գեղարքունի, որով կոչի և ծովն։ Աստ ծնաւ զորդի իւր զՍիսակ, զայր սէգ և անձնեայ, բարեգեղ, կորովաբան և գեղեցկադեղն։ Սմա զմեծ մասն ընչից իւրոց տուեալ և ծառայս անձինս բազումս՝ սահմանս հատանէ նմա ժառանգութեան ի ծովէն ընդ արևելս մինչև ցդաշտ մի, ուր գետն Երասխ հատեալ զքարանձաւս լերանց՝ անցանէ ընդ խոխոմս ձիգս և նեղս, ահագին դղրդմամբ իջանէ ի դաշտն։ Աստ բնակեալ Սիսակ՝ լնու շինութեամբ զսահմանս բնակութեան իւրոյ. և զաշխարհն կոչէ իւրով անուամբն Սիւնիք. այլ Պարսք յըստակագոյնս ևս Սիսական կոչեն։ Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն Վաղարշակ, որ առաջին ի Պարթևաց արքայ Հայոց, գտեալ արս անուանիս՝ տեարս աշխարհին կարգէ, որ է Սիսականդ ազգ. և զայս առնէ Վաղարշակ՝ ի պատմութենէն ստուգեալ։ Այլ այս թէ որպէս է, յիւրում տեղւոջ պատմեսցուք։

Բայց ինքն Գեղամ դառնայ անդրէն ի դաշտ անդր, և առ ոտամբ նորին լերինն ի ձորակի միում ամրոջ շինէ ձեռակերտ մի, և կոչէ զանուն նորա Գեղամի, որ յետոյ ի Գառնկայ թոռանէ նորա անուանեցաւ Գառնի։ Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն առ Արտաշիսիւ թոռամբ

1 abdx զհարմա / c որդովք
1 Տխ որովք բնակէրն, փխ. որդւովք բնակել
1 Կ[7]abcw բնակիլ
2 Ա կողմամբ, փխ. լերամբն
2 Ա արևելից / h յարևելեան
3 a չիք և (թողու)
3 c աւանդ, փխ. անդ
3 bdghpqs զլեառն
4 g զշէնս / p շէնսն
4 Վabcklmno գեղաքունի / f գեղարքունիս
4 cf որով և կոչի և
4 c ծնանի
5 l սեգ
5 Ա չիք և (գեղեցկադեղն)
5 de գեղեցիկադեղն
6 pqrs սա, փխ. սմա
6 Տխ յընչից
7 h յարևելս, փխ. ընդ արևելս
8 Ա ի դաշտ
8 Տխa որ, փխ. ուր
8 a կոչի, փխ. գետն
8 Ա հատանէ
9 p չիք ընդ
9 Տխ խոխոմաձիգս, փխ. խոխոմս ձիգս
9 p դնեղս
9 Ա դըդղմամբ / p դրնդղմամբ
9 Ա ի դաշտ մի
10 Տխ բնակեալ. միւսն բնակէ
10 g սիսակայ. (այ աւելացրած k գլխին) / ; սիսակայ
10 Ա իւրոյ բնակութեանն [f բնակութեան]
11 k աշխարհն / dghopqrs անուամբ
11 p պարսկք
11 Տխ յըստակագոյն ևսկ [qrs չիք ևսկ]
12 c սիսականս / hc[1] սիսիական
12 c ևսկ սորա
12 Ա աստ ուրեմն առաջին ի [c չիք ի] պարթևաց վաղարշակ արքայ
14 Ա որպէս, փխ. որ է
14 gkp սիսական
14 w ազն, փխ. ազգ / Ա չիք ազգ
14 c չիք և
15 r ի պատմութենն (պա.)
15 kl չիք թէ / Ա չիք է
15 cf տեղւոյն / Տխ ժամու, փխ. տեղւոջ
16 f պատմեցից
17 Ա չիք անդրէն / y չիք և
17 Կ[2]abcef ոտամբն
18 Ա լերին
18 c ի միում / Տխ մի
18 d դաստակերտ, փխ. ձեռակերտ
19 Ա գեղամէ / h գեղամին
19 k որոյ, փխ. որ յետոյ
19 Աo թոռնէ
20 Ա արտաշէսիւ

Վաղարշակայ ոմն Վարաժ անուն պատանի լեալ, աջող յորս եղջերուաց և այծեմանց և վարազուց, դիպաձգութեամբ նետից կորովի. զսա ի վերայ որսոց արքունականաց կարգէ, և չէնս պարգևէ նմա առ եզերբ գետոյն, որ անուանեալ կոչի Հրազդան։ Եւ ի սմանէ ասեն լինել զտունն Վարաժնունի։ Այս Գեղամ, որպէս ասացաք, յետ ամաց կենաց իւրոց ծնանի զՀարմայ. յետ որոյ կեցեալ և այլ ևս՝ և մեռանի։ Եւ հրամայեաց որդւոյ իւրում Հարմայ բնակել յԱրմաւիր։

Այս Հայկ որդի Թորգոմայ, որդւոյ Թիրասայ, որդւոյ Գամերայ, որդւոյ Յաբեթի, նախնի Հայաստանեայց. և այս ազգք նորա և ծնունդք և աշխարհ բնակութեան նոցա. և յայսմ հետէ սկսան, ասէ, բազմանալ և լնուլ զերկիրն։

Իսկ Հարմայ կեցեալ ամս՝ ծնանի զԱրամ։

Արամայ բազում գործք քաջութեան պատմին մարտից նահատակութեան, և ընդարձակել զսահմանս Հայոց յամենայն կողմանց. յորոյ անուն և զաշխարհս մեր անուանեն ամենայն ազգք, որպէս Յոյնք՝ Արմէն, իսկ Պարսիկք և Ասորիք՝ Արմէնիկք։ Բայց զընդարձակութիւն պատմութեան սորա և զգործս քաջութեան, թէ զիարդ կամ առ որով ժամանակաւ, թէ կամիցիս՝ արտաքոյ այսորիկ գրոց կարգեսցուք, և կամ թողցուք. ապա թէ ոչ՝ ի սմին։

1 Տպa վարժ [no վարաժ]
1 Ա չիք լեալ
1 Տպcf աջող [h յաջող]. միւսն. յաջող
1 cf ի յորս
2 Կ[2]abdef չիք և (այծեմանց)
2 Ա գեղեցկութեամբ, փխ. դիպաձգութեամբ / w դիպաձգութեան
3 hopqr որսուց / Տպ արքունեաց
3 det չէն / h զչէնս
3 Ա եզր [c եզեր]
4 Ա հրասդան [e հրաստան]
4 g չիք և / h ի նմանէ
4 def լինիլ / pqrs լեալ
4 cf զտուն
5 c վարաժունի / kl վրաժնունի
5 Ա չիք կենաց իւրոց
6 Ա ծնանի / Աx զհարմա
6 c և յետոյ, փխ. յետ որոյ
6 Տպ չիք կեցեալ
6 rs չիք յետ որոյ—հարմայ (տ. 7)
6 abcd այլ / y զայլս
6 ghknopq չիք ևս
6 c չիք և (մեռաւ)
6 Ա հրամայէ
7 ac որդոյ / hklopq իւրոյ
7 bc հարմա / fk բնակիլ
8 hp հայկա
8 abdefghw գամիրայ
9 a յաբէթի / p նախնոյ
9 f հայաստանեացս / lno հայաստանեաց
9 pqrs ազգ
10 c աշխարհք / d աշխարհս
10 Տպ չիք նոցա / a այսմ
10 c սկսանին բազմանալ
10 abdefw ասէ, սկսան [f սկսանին]
11 o զերկիր
12 bcd հարմա
13 hors արմայ, p արամէ, փխ. արամայ
13 Տպ մարտիւք
14 Տպ ընդարձակեալ [h ընդարձակել, pq ընդարձակիլ, r ընդարդարձակել, s ընդ յարդարձակել]
14 h ամենայն
14 Կ[7] որոյ
15 Տպ և ամենայն ազգք զաշխարհս մեր անուանեն
16 Տպ և, փխ. իսկ
16 Աg ասորիք (abcw ասորիկք) և պարսիկք / h ասորիկիք
16 Կ[2]aw արմէնիկք / Տպ արմենիք [gl արմընիկ, Հh արմենիկ]
17 k չիք պատմութեան
17 b նորա, փխ. սորա
17 Աhoqrs զգործ / p գործ
17 k զի թէ արդ, փխ. զիարդ
17 Տպb չիք առ
17 Ա ժամանակի
18 det չիք արտաքոյ
18 Տպ գրոցս
19 k չիք և կամ թողցուք

ԺԴ

Յաղագս ընդ արեւելեայս պատերազմին եւ յաղթութեանն, եւ մահուանն Նիւքարն Մադեսայ։

Եւ վասն զի հաճոյ թուեցաւ մեզ զաշխատութիւնն, որ ի վերայ քոյ հրամանիդ, համարել հեշտութիւն, քան զառ ի յայլոցն որ ի կերակրոց և յըմպելեաց լինին խրախճանութիւնք՝ հաւանեցաք անցանել սակաւուք և ընդ կարճ բանից պատերազմացն որ ի Հայկեանն Արամայ։ Սա այր աշխատասէր և հայրենասէր եղեալ, որպէս ցուցանէ նոյն պատմագիր, լաւ համարէր զմեռանելն ի վերայ հայրենեացն, քան թէ տեսանել զորդիս օտարածնաց կոխելով զսահմանս հայրենեացն և հարազատից արեան նորա տիրել արանց օտարաց։

Այս Արամ, սակաւուք ամօք յառաջ քան զտիրելն Նինոսի Ասորեստանեայց և Նինուէի, նեղեալ յազգացն որ շուրջ զիւրեաւ՝ ժողովէ զբազմութիւն ընտանի արանց քաջաց և աղեղնաւորաց, և որք ի տէգ նիզակի կամակարողք, նորատիք և հարուստք յոյժ և յաջողաձեռնութիւն իսկ, և երեսաւորք ի սիրտ և ի պատրաստութիւն պատերազմի, իբր թէ բիւրս հինգ։ Պատահէ Մեդացւոցն երիտասարդաց, որոց առաջնորդէր Նիւքար ոմն ասացեալ Մադէս, այր հպարտ և պատերազմասէր, որպէս

2 fh յարեւելեայս / k արեւելեացս
2 ԱՀgkr յաղթութեան
2 a չիք և (մահուանն)
2 c մահուն / hkw մահուանն / Հab չիք մահուան
3 a մադեսա / b մադէս / c մադէսայ
4 Ա աշխատութիւն / Հgp զաշխատութիւն / y աշխատութիւնն
5 b քան զի, փխ. քան / Կ^{9}def չիք քան
5 Կ^{9}abcdf առ ի յայլոցն
6 a քան, փխ. և
6 a յմպելեաց / bhpqrs ըմպելեաց
6 o համարեցաք, փխ. հաւանեցաք
6 pqrs առնել, փխ. անցանել
6 p սակաւօք
7 p ըստ, փխ. ընդ
7 abcfw պատերազմացն
7 k հայկանն
7 Ա սա այր եղեալ հայրենասէր և աշխատասէր [bc աշխարհասէր, a աշխատասէր և հայրենասէր] եղեալ [abcd չիք եղեալ]
8 h չիք նոյն
8 f պատմագիրն
9 p համարէ
9 Հabdgkprs զմեռանիլն
9 c չիք քան թէ տեսանել—հայրենեացն և (տ. 10)
9 Կ^{2}abdef թէ
9 Կ^{9} տեսանելն
10 b կոխել
10 ՏԹ հայրենիս
11 ՏԹw օտարածնաց, փխ. օտարաց
12 Ա սա այս արամ
12 ՏԹbcf ասորեստանեաց [gp ասորեստանեայց]
13 a չիք և / b ազգացն
13 ԱՀg զիւրև
13 ՏԹ և ժողովէ
14 ՏԹ ընդանի [gh ընտանի] / Ա չիք ընտանի
14 p չիք արանց / ՏԹ որ
15 k չիք նորատիք և հարուստք
15 Ա չիք և (յաջողաձեռնութիւն) [c ունի ի, փխ. և]
15 f յաջողաձեռնութիւնք
16 Ա իսկ և [Կ^{9}cew չիք և] երեսօք
16 ՏԹ որ ի սիրտ
16 ՏԹ չիք պատերազմի
17 cf երիտասարդացն
17 k առաջնորդէ
18 a Նիքար

ցուցանէ նոյն ինքն պատմագիրն, յեղերս սահմանացն Հայոց։ Որոց միանգամ քուշանաբար հինիւ ամբակակոխ արարեալ զսահմանս Հայոց՝ ծառայեցոյց ամս երկուս։ Որում յանկարծօրէն ի վերայ հասեալ Արամ յառաջ քան զծագել արեգական՝ սատակեաց զբազմութիւն ամբոխիցն, և զնոյն ինքն զՆիւքարն զկոչեցեալն Մադէս ձերբակալ արարեալ ածէ յԱրմաւիր, և անդ ուրեմն ի ծայրս աշտարակի պարսպին ցից վարեալ երկաթի ընդ ճակատն, յորմն վարսել հրամայէ, ի տեսիլ անցաւորաց և ամենայն եկելոց անդր. և զաշխարհն նորա մինչև ի լեառնն անուանեալ Զարասպ՝ ի ծառայութեան հարկի կալաւ մինչև ցթագաւորութիւնն Նինոսի ի վերայ Ասորեստանի և Նինուէի։

Իսկ Նինոս թագաւորեալ ի Նինուէ՝ յիշատակ քինու զնախնւոյն իւրոյ զԲելայ ունէր ի մտի, ի զրուցաց ուսեալ. և զայս խորհէր հատուցանել յամս ձիգս, նկատել որսալ զյաջողութիւն աւուրց, բառնալ ջնջել զամենայն ճետ սերմանեալ յարանց քաջին Հայկայ։ Այլ երկիւղ կասկածանաց խարդաւանակ լինելոյ իւրոյ թագաւորութեանն զայսպիսիս համարեալ իրագործութիւնս՝ ծածկէ զչարութիւնն, և հրամայէ նմա զնոյն իշխանութիւն անկասկածաբար ունել. և համարձակութիւն տայ նմա վարսակալ ածել մարգարտեայ, և երկրորդ նորա կոչել։ Այլ այս շատասցի ասել այսչափ. քանզի չթողացուցանէ զմեզ որ առաջիկայս է իր՝ յեղերումն յամել այսր պատմութեան։

---

1 Ուղղել k որոյ
1 o նոյն պատմագիր
2 o միանգամայն
2 Ա հին / Կ¹gkl հինու
3 Հg երկու
3 b անկարծօրէն
4 ՏԹ արեգականն
4 b ամբոխին
5 Ա Նիւքարն
5 g զկոչեցեալն / p կոչեցեալն. միւսն. կոչեցեալ
5 Ա ածէր
6 a ումն, փխ. ուրեմն
7 Ա չիք երկաթի
7 b չիք ճակատն
7 p վարսեալ
7 Ա անցաւորացն
8 o չիք ամենայն
8 Ա եկելոցն
8 g զաշխարհ
8 Ա չիք նորա
8 abcdew ի լեառն / ՏԹ ցլեառն
8 hopqrs անուանեալն
9 ՏԹ ի ծառայութիւն
9 Ա կալաւ հարկի
9 Հ/g ցթագաւորութիւն
11 k թագաւորեաց
12 k իւրոց
12 gx բելայ. միւսն. բէլայ
12 Ա ունէր ի մտի զբէլայ
12 gq հատուցանել, փխ. հատուցանել
13 Հh ամս
13 a զաջողութիւն
13 t չիք աւուրց
14 a չիք ճետ
14 r սերմանել / Ա սահմանեալ [f սահմանաց], փխ. սերմանեալ
14 abcf յանեաց [ab յան՛՛ց], փխ. յարանց
15 h խարդաւակ / w կարդաւակ / Ա չիք խարդաւանակ
15 Ա լեալ
15 gk թագաւորութեան
16 ՏԹՀ իրագործութիւն
16 a ծածկել / bcf ծածկեալ / h ծածկէր
16 Հgk զչարութիւն
17 ՏԹ զայն, փխ. զնոյն
17 k զանկասկածաբար ունելով
18 ՏԹ մարգարտէ
18 Աgh կոչիլ
19 Հ չթողացուցէ / w չթողացուցանէ
20 c էր, փխ. է իր
20 pqrs հանել, փխ. յամել
20 y այսմ

ԺԴ

Յաղագս ընդ Ասորեստանեայս կռուոյն եւ յաղթութեանն, եւ Պայապայն Քաաղեայն, եւ Կեսարու, եւ առաջին եւ այլոց անուանեալ Հայոց։

Կարգեսցուք դոյզն յիշատակօք բանից և որ ինչ զկնի այսորիկ յարեմուտս սորա գործք քաջութեան պատմին ի նոյն մատենի, և որ ընդ Ասորեստանեայս կռիւն. զպատճառս և զզօրութիւն իրացն միայն յայտնելով, և զերկարութիւն գործոյն համառօտ բանիւ յանդիման կացուցանելով։

Նոյն այս Արամ, յետ վճարելոյ ճակատուն որ ընդ արևելեայս՝ խաղայ նոյն զօրութեամբ զկողմամբք Ասորեստանի. գտանէ և անդ զոմն ապականիչ երկրին իւրոյ, չորիւք բիւրովք վառելովք հետևակօք և հինգ հազար հեծելազօրու, Բարշամ անուն, յազգէ սկայիցն. որոյ սաստկագոյնս նեղեալ հարկաց խստութեամբ՝ անապատ զբոլանդակ շրջակայն իւր առնէր։ Սմա ճակատու պատերազմի ի դիմի հարեալ Արամ, հալածական ընդ մէջ Կորդուաց ի դաշտն Ասորեստանի արկանէ, զբազումս ի նոցանէ սատակելով. իսկ Բարշամ առաջի զինակրաց նորա պատահեալ՝ մեռանի։ Եւ զայս Բարշամ վասն իւրոց արութեան բազում գործոց աստուածացուցեալ պաշտեցին Ասորիք ժամանակս յոլովս։ Իսկ զմեծ մասն դաշտացն Ասորեստանի կալաւ ի ծառայութեան հարկի Արամ բազում ժամանակս։

2 l ասորեստանեայս
2 bgp յաղթութեան
2 d չիք և (պայապայն)
2 a պայապանք / hkopqrsu^{1} պապայն
3 Վabcdem քաղեայն / hnopqrsv^{3} քաղէն / k քաղեն
3 c եւ առաջին եւ այլոց / de առաջ, փխ. առաջին
3 hpqrs այլոցն
3 clopqs անուանեաց / f անուանց, փխ. անուանեալ
4 Ա յիշատակաւ [c զյիշատակաւ]
4 o որ (ջնջած է ոչ)
4 ab այսորիկ սորա յարեմուտս գործք / ՏԹ այսորիկ սորա գործք քաջութեան պատմի յարեմուտս ի նոյն
5 Ա չիք և / k չիք որ
6 b ասորեստանեաս
6 Կ^{2}abdeghw կռուոյն / kl կռուին
6 Ա իրաց / p չիք միայն
7 p գործոցն
7 ԱՏԹ կացուցանել (h կացուցել) / Ուղղում ենք կացուցանելով
9 ՏԹ ճակատոյն [hnopq ճակատուն]
10 Ա զօրու, փխ. զօրութեամբ
10 Կ^{2}eo զկողմամբ
10 Ա զոմն և անդ [e չիք զոմն]
11 Ա երկրի / g չորեք
11 Հgn բիւրօք / o բիւրուք / pq բիւրիւք / r բերիւք / s բեւրիւք
11 h վառելօք / k չիք վառելովք հետևակօք
11 Ա հնգիւք հազարովք [cef հազարօք]
12 k հեծելազօրօք
12 a սկայիցն յազգէ
12 ՏԹ սաստկագոյն
13 opqrsv^{1} հարկախստութեամբ
13 Ա չիք զբովանդակ / c զշրջակայսն
14 c առնէ / k սա, փխ. սմա
14 Ա ի ճակատու
15 Ա ընդ դաշտն
16 ՏԹ զինակրացն
17 ՏԹ մեռաւ
17 Ա վասն իւրոց [ad իւրոյ] արութեանց [Կ^{2}bc արիութեանց] գործոց / ՏԹ վասն արութեան [Հo արիութեան] իւրոյ բազում գործոց
18 Ա բազում ժամանակս / k ժամանակ
18 adef չիք իսկ զմեծ մասն—կալաւ (s. 19)
19 bc կալաւ բազում ժամանակս ի ծառայութեան / kg ի ծառայութիւն
19 Ա հարկաց։ չիք արամ—ժամանակս

Այլ որ ինչ յարեւմուտս կոյս ընդ Տիտանեանսն է սորա գործ քաջութեան՝ ասել կայ մեզ առաջի։ Ասա յարեւմուտս չարժեալ ի վերայ առաջնոյն չորիւք բիւրովք հետեւակազօրու և երկու հազար հեծելովք՝ հասանէ ի կողմանս Կապադովկացւոց, ի տեղի մի, որ այժմ ասի Կեսարիա։ Եւ քանզի զարեւելեանն և զհարաւայինն նուաճեալ, յանձնեալ էր ի ձեռն երկուց ցեղիցս այսոցիկ, Սիսակեանցն զարեւելս, և որք ի Կադմեայ տանէն՝ զԱսորեստանին՝ ոչ ինչ այնուհետև կասկած շփոթից ուստեք ունէր։ Վասն որոյ յերկարեալ ժամանակս լինել յարեւմուտս՝ պատահէ նմա Պայապիս Քաաղեայն Տիտանեան պատերազմաւ, որ բռնացեալ ունէր զմիջոց երկուց ծովուց մեծամեծաց, զՊոնտոսն և զՈվկիանոս։ Որում ի դիմի հարեալ վանէ, փախստական արկանելով ի կղզի ինչ ասիական ծովուն։ Եւ իւր թողեալ զոմն Մշակ անուն յազգէ իւրմէ և բիւր մի ի զօրացն ի վերայ աշխարհին՝ և ինքն դառնայ ի Հայս։

Բայց հրաման տայ բնակչաց աշխարհին՝ ուսանել զխօսս և զլեզուս հայկական. վասն որոյ մինչև ցայսօր ժամանակի անուանեն Յոյնք զկղիմայն զայն Պռոտին Արմենիան, որ թարգմանի Առաջին Հայք։ Եւ զգաստակերտն, զոր շինեաց յանուն իւր Մշակ կողմնապետն Արամայ, փոքրագունիւք պարսպեալ որմովք, անուանէին հինք աշխարհին՝

1 Ա այլ որ ինչ յարեւմուտս ընդ տիտանեանսն [abcfv տիտանեայսն] սորա գործ քաջութեան [a քաջութեանն]
1 ՏԽ տիտանեանցն [p տիտանեացն]
1 Ր էր
2 o յասել
2 a արեւմուտս / cf ի յարեւմուտս
2 Հgkl չարժիլ / hoqrs չարժել
3 f բիւրօք / ՏԽ բեւրու [rs բերու]
3 f զահաւոր, փխ. զօրաւոր
3 ՏԽ հետեւակաւ զօրու / Ա զօրաւոր հետեւակօք։ Հմմտ. եր. 45, տ. 11 և ծան.
3 Ա հազարօք [c հազարովք] / kopqrs չիք հազար
3 f հեծելօք / gkopqrs հեծելով
4 g ի սահմանս, փխ. ի կողմանս
4 hoqrs կապադովկեցոց / k կապակովկացւոց / Վ² կապատովկացւոց
5 dh կեսարիայ
5 hkopqrs քան, փխ. քանզի
5 Վabdefklmn զարեւելեայնն / Հgh զարեւելեան
5 Հgopqrs զհարաւայինն / h հարաւայինն
5 ՏԽ ի ձեռն յանձնեալ էր
6 Ա այնոցիկ երկուց ցեղիցն
6 d սիսականցն / p սիսակեացն
6 ab չիք ի (կադմեայ)
7 k տան էին, փխ. տանէն
7 p և կասկած
8 p չիք ունէր
8 y երկարեալ / ef լինիլ
9 k պատեհէ
9 pqrsv՝ պարապիս / l պապիս
9 ՏԽef քաղեայ / Վ² քաղեայն / x քայաղեայ
9 Վ¹abce տիտայեան / f տիտանեանն
10 k երուց, փխ. երկուց
10 Ա զպոնտացւոցն [f զպոնտացոց] / ՏԽ զպոնդոսն [Հg պոնտոսն, k զպոնտսն, q զպոնդոն]
11 Հq զովկիանուն / abc զողկիանու / abc, որոնց մեջ յաճախ և Վ², նույն տառասխալները պահում են. որով և Ա խմբի մեջ մի առանձին ստորաբաժանում են կազմում. Տե՛ս և եր. 31, տող 20, ծանօթ.
11 c վարէ, փխ. վանէ
12 ՏԽ ինքն, փխ. իւր
12 hpqrs թողուլ
12 o չիք անուն
13 ՏԽ ի զօրաց իւրոց
14 ghlnopqrsv⁰ զլեզու / k լեզու
15 ՏԽ չիք յոյնք
16 ԱՀ զկղիմայն [c զկղիմազն]
16 a պռօտօս / d պռոտոսոն / c պռոտոսոն / Վ² w պռօտօսոն / f բրօզօն / c պրոտօն / Վ¹Հbghknopqrsv¹ պռոտոն
16 b արմենիայն / Հl արմենեան
16 Հ թարքմանի
17 օr անուն
17 k մշակա
18 de անուանէ / cfl անուանեն / Հ չիք անուանեն
18 h հինգ, փխ. հինք

Մաժաք, որպէս ոչ կարելով ուղղախօսել. մինչև յետոյ ժամանց ընդարձակագոյն շինեալ՝ անուանեցաւ Կեսարիա։ Ըստ նմին օրինակի ի տեղեացն այնցիկ մինչև ցբուն իւր սահմանն, զբազում անբնակ երկիր ելից բնակչօք, որք Երկրորդ և Երրորդ անուանեցան Հայք, այլ և Չորրորդ։ Այս է առաջին և ճշմարիտ պատճառն վասն անուանելոյ զարեմտեան մեր կողմն Առաջին և Երկրորդ, այլ և Երրորդ և Չորրորդ Հայք։ Իսկ որ այլ ի յոմանց ասի ի յունական կողմանն՝ մեզ ոչ է հաճոյ. այլոց որչափ կամք իցեն։

Արդ սա այսպէս հզօր և անուանի եղեալ՝ յանուն սորա մինչև ցայսօր, որպէս ամենեցուն յայտնի է, որ շուրջ զմեօք ազգք զաշխարհս մեր անուանեն։ Բազում և այլ գործք քաջութեան ի սմանէ գտանին կատարեալ, այլ մեզ բաւական լիցի ասացեալս։

Բայց թէ ընդէր այսոքիկ ի բուն մատեանս թագաւորացն կամ ի մեհենիցն պատմութիւնս ոչ յիշատակեցան, մի ոք ընդ այս երկբայացեալ տարակուսեսցի։ Մի՝ զի յառաջ քան զնինոսի ժամանակ թագաւորութեանն է, յորում ոչ ոք այսպիսի իրաց փոյթ յանձին ունէր. երկրորդ՝ զի ոչ հարկ ինչ և ոչ պէտք կարևորք էին նոցա՝ զազգաց օտարաց և զաշխարհաց ի բացեայ և զհամբաւս հինս և զգրոյցս նախնականս յիւրեանց թագաւորաց կամ մեհենից մատեանս գրել. մանաւանդ զի և ոչ պարծանք ինչ նոցա և ոչ բարգաւաճանք՝ օտար ազգաց քաջութիւն և գործք արութեան։ Բայց թէպէտ և ոչ ի բուն մատեանսն, սակայն որպէս Մար Աբաս Կատինայ պատմէ՝ ի փոքունց ոմանց և

1 f մաժակք
1 de ոմանց
2 bh կեսարիայ
2 p ընդ, փխ. ըստ
2 cf չիք ի (տեղեացն)
3 p ի սահմանն, փխ. իւր սահմանն / Ա սահմանս
5 Հabcghnopqrs պատճառ
6 en զարեմտեայն
6 Ա և առաջին և
6 y երկրորդ և երրորդ, այլ և
6 cf այլն
7 h ոմանց / Ա չիք ի յոմանց
7 k չիք ի (յունական)
7 c կողմանս / ՏԹ կողմանն
8 Կ[1]Կ[2]Հdegptվ[2] այլ որոց, փխ. այլոց
9 y այլ, փխ. արդ
9 ՏԹ չիք սա
9 Ա անուանի և հզօր
9 ghnoprs անուն
10 f ամենեցունց
10 k աշխարհիս
10 ՏԹՀc ազգ [g ազգք]
11 ՏԹ գործ [h գործք]
11 Ա արութեան, փխ. քաջութեան
11 Ա գտանի
12 qrs լինի / Ա ասացեալք
13 o չիք թագաւորացն
14 Կ[2]agoq ի մեհենից / ՏԹac մեհենիցն (չիք ի)
14 ՏԹ չիք պատմութիւնս
15 ՏԹ զնինոսի ժամանակս [p զժամանակս նինոսի]
16 Հgk թագաւորութեան / fop թագաւորութէ (պաs.), փխ. թագաւորութեանն է
16 Հgk չիք է
16 Ա այսպիսեաց [c յայսպիսեաց]
16 bo անձին
17 Ա ոչ հարկք և ոչ պէտք ինչ կարևորք
18 q յազգաց
18 k զաշխարհեայ
18 Ա բացեայ (չիք ի)
18 pw գրոյցս
19 cefw իւրեանց / p յիւրոց
19 Ա գրել մատեանս
20 op չիք և (ոչ պարծանք)
20 o չիք նոցա
20 Ա և կամ բարգաւաճանք / k չիք ինչ նոցա և ոչ բարգաւաճանք
20 Ա օտարաց
21 pqrs քաջութեան / o արիութեան
21 opqrs թէպէտ ոչ
22 Աop մարիբաս / o ի փոքուց

յաննշանից արանց, ի գուսանականէն այս գտանի ժողովեալ ի դիւանի արքունեաց։ Ասէ և այլ ինչ պատճառս նոյն այր, թէ, որպէս ասաց՝ հպարտ և անձնասէր գոլով Նինոս, և կամելով զինքն միայն աշխարհակալութեան և ամենայն քաջութեան և լաւութեան ցուցանել սկիզբն՝ հրամայէ զբազում մատեանս և զգրոյցս առաջնոցն, տեղեաց տեղեաց և ուրուք ուրուք գործոց քաջութեան, այրել, իսկ որ առ իւրովք ժամանակօք՝ զաղարեցուցանել, և որ ինչ վասն իւր միայնոյ՝ գրել։ Այլ զայս աւելորդ եղև մեզ երկրորդել։

Բայց Արամ յետ ամաց կենաց իւրոց ծնաւ զԱրայն. յետ որոյ և այլս բազումս կեցեալ ամս՝ մեռաւ։

ԺԵ

Յաղագս Արայի, եւ մահուան նորա պատերազմաւ ի Շամիրամայ։

Արայ սակաւ ամօք յառաջ քան զվախճանելն Նինոսի խնամակալեալ իւրոց հայրենեացն, նոյնպիսում շնորհի արժանաւորեալ ի Նինոսէ՝ որպէս և հայրն իւր Արամ։ Բայց վաւաշոտն այն և բորբորիտոնն Շամիրամ ի բազում ամաց լուեալ զգեղեցկութենէ նորա՝ ցանկայր հասանել. այլ ոչ ինչ յայտնապէս զայսպիսիս իշխէր գործել։ Իսկ յետ վախճանելոյն, կամ փախստական լինելոյն Նինոսի ի Կրետէ, որպէս հաւանեալ եմ, համարձակ պատուելով Շամիրամայ զախտն՝ առաքէ հրեշտակս առ Արայն

1 c ի գուսանականէն / fhopqrsyվ[2] ի գուսականէն / վ[1] ի գուսնականէն
2 Ա արքունականաց
2 w պատճառ
2 d որպէս թէ
3 Տlt գոլ / Տlta չիք և
3 Հgnopqrs միայն զինքն
4 Ա չիք ամենայն
4 k չիք և լաւութեան
5 af զգոյցս
5 Տlt ըստ տեղեաց տեղեաց և այլ ուրուք [h ըստ տեղեաց և այլ ուրուք / w[1] ուր ուրուք
6 Ա գործ
6 ac այրել հրամայէ [a հրամէ, բայց ջնջած k]
7 op չիք որ
7 Ա արգ, փխ. այլ
8 Ա է, փխ. եղև / p յերկրորդել
9 Ա զկնի, փխ. յետ
9 fp ամաց / միւսն. ամի
9 f չիք կենաց / Համե. Եւ. 42, ն. 5—6։
9 c զարա
9 Տlt զկնի, փխ. յետ
9 Տltdef որոց [go որոյ]
10 c այլ / i զայլս
10 c ամս / միւսն. ամաց
10 c մեռանի
12 f արայի գեղեցկի / qrs մահուն
12 b ի շամիրայ / k ի շամիրամէ
13 c արա
14 k հայրենացն
14 Ա նոյնում արժանաւորեալ շնորհաց
15 Ա որում, փխ. որպէս
15 Տlt բորբորիտն [p բորբորիտն այն] / f չիք այն և բորբորիտոնն
15 w սամիրամ
16 p ի բազմաց / k ի գեղեցկութենէ
16 Ա տեսանել, փխ. հասանել
17 klo չիք ինչ
17 Ա այսպիսի [bct այսպիսիս] յայտնապէս / w ոչինչ ի զայսպիսիս
18 Տltd լինելոյ [i լինելոյն]
18 lnopqrs նինոս
18 Հg ի կրետէս / k ի կրէտէն / l ի կրետէ / միւսն. ի կրիտէ
18 alcdw որպէս եմ [ad չիք եմ] հաւանեալ եմ նինոսի ի կրիտէ / ef նինոսի՝ որպէս հաւանեալ եմ ի կրիտէ / w չիք ի (կրիտէ)
19 gk պատմելով, փխ. պատուելով / hi պատ(մ)ելով [մ-ը ուրիշի ձեռով աւելացրած գլխին]
19 f զախտն շամիրամայ / Հ զախտս

զեղեցիկ ընծայիւք և պատարագօք, բազում աղաչանօք և խոստմամբ պարգևաց, գալ առ նա ի Նինուէ, կամ առնուլ կնութեան և թագաւորել ի վերայ ամենայնի՝ որոց տիրէր և Նինոս, և կամ կատարել զկամս ցանկութեան նորա և դառնալ մեծաւ պատարագօք և խաղաղութեամբ ի տեղի իւր։

Եւ ի բազում անգամ երթևեկութեան հրեշտակագնացութեանն լինել, և յոչ հաւանել Արային, ի սաստիկ ցասման լեալ Շամիրամայ՝ ի փախճանի պատգամաւորութեանն առնու զբազմութիւն զօրաց իւրոց, և փութայ երթալ հասանել յերկիրն Հայոց ի վերայ Արայի։ Բայց որչափ ի դիմացն էր նշանակեալ, ոչ այնչափ ի սպանանել զնա և ի հալածել փութայր, բան թէ ի նուաճել կամ զբռամբ ածել, զի լցցէ զկամս ցանկութեան իւրոյ. զի առ յոյժ ցանկականի մոլեգնութեանն, ի բանսն որ զնմանէ՝ որպէս ի տեսութիւն շամբշութեամբ վառեալ էր։ Գայ հասանէ տարապարտ ի դաշտն Արայի, որ և յանուն նորա անուանեալ Այրարատ։ Եւ ի լինել ճակատուն՝ պատուէր տայ զօրապետաց իւրոց, թէ դէպ լինիցի՝ հնարել ապրեցուցանել զԱրայն։ Իսկ ի լինել մարտին՝ հարկանի զօրն Արայի, մեռանի և Արայ ի պատերազմին ի մանկանցն Շամիրամայ։ Դիտակապուստ առաքէ տիկինն յետ յաղթութեանն ի տեղի ճակատուն, խնդրել ի մէջ դիականցն անկելոց զըղձալին իւր և զտարփածուն։ Գտանեն զԱրայն մեռեալ ի մէջ քաջամարտիկացն, և հրամայէ դնել զնա ի վերնատան ապարանիցն։

1 c և բազում / bfw խոստմամբք
2 c պատարագաց, փխ. պարգևաց
2 Հk զկնութիւն
3 b չիք ի վերայ
4 Ա չիք մեծաւ
4 Վm պարգևօք, փխ. պատարագօք
6 Տաd բազում (չիք ի)
6 c երթևեկութեան / միւսն. երթևեկութիւն
6 Ug հրեշտակագնացութեան
6 ԱՏա լինելոյ։ Ուղղում ենք լինել։ Հմմտ եր. 56, տ. 7 Իսկ ի լինել սխալանաց…
7 w յոչ / միւսն ոչ
7 c հաւանեալ / w սամիրամայ
8 Ա ի փախճանել
8 Հfg պատգամաւորութեան
9 Հw հասանել / h երկիրն
10 bcdef չիք ի (դիմացն)
10 Տա որչափ դիմաց էր նշանակել, [y նշանակեալ] ոչ այնչափ ինչ ի սպանանել / cdef սպանանելն / h սպանել
11 abdefhopqrs հալածել (չիք ի) / c հալածելըն / f հալածելն
11 Ugt նուաճել (չիք ի)
11 deo և, փխ. կամ
12 Տա առ ի յոյժ
12 Տա մոլեգնութեան [hpqrs մոլեգնութեանն]
13 i զնմանէ (չինած ի նմանէ)
13 o շամբշութեամբ / Վdgklmn շամշութեամբ / hopqrsվ՝ շաշմութեամբ
14 Ա ի դաշտն արայի տարապարտ
14 y և որ և
14 hp անուն / o յանունն
14 o չիք նորա
15 r անուանել
15 fg արարատ / Հ արարադ
15 efw ի լինիլ
15 Տա տայր [Ի տայ]
15 b զօրապետացն / n զօրաց, փխ. զօրապետաց
16 ko պէտ, փխ. դէպ
16 ai լիցի / p չիք հնարել
17 ef ի լինիլ
17 b զարայի, փխ. արայի
17 Տաb չիք և / acdefw արայն
18 Հb դիտակապուտ / Ա տիկինն առաքէ
19 fgp յաղթութեան
19 c դիականց / i դիակացն
20 h չիք իւր
20 b ի մէջ դիակաց քաջամարտիկացն
21 Ա չիք և
21 bdefw զնա դնել / c չիք դնել
21 Հknopqrs ի վերայ տանն / Վghlm ի վերնատանն
21 Տա ապարանից

Իսկ ի դրգել միւսանգամ զօրացն Հայոց ի մարտ պատերազմի ընդ ախոյեանն Շամիրամայ, քննախնդիր լինել մահուանն Արայի՝ ասէ. «Հրամայեցի աստուածոցն իմոց լեզուլ զվէրս նորա, և կենդանասցի»։ Միանգամայն և ակն ունէր դիւթութեամբ վհկութեան իւրոյ կենդանացուցանել զԱրայ, ցնորեալ ի տռփական ցանկութենէն։ Իսկ իբրև նեխեցաւ դի նորա՝ հրամայէ ընկենուլ ի վիհ մեծ և ծածկել. զմի ոմն ի համանեաց իւրոց զարդարեալ ունելով ի ծածուկ՝ համբաւէ զնմանէ այսպէս. «Լիզեալ աստուածոցն զԱրայ և կենդանացուցեալ լցին զփափագ մեր և զհեշտութիւն. վասն որոյ առաւել յայսմ հետէ պաշտելիք են ի մէնջ և փառաւորեալք, իբրև հեշտացուցիչք և կամակատարք»։ Կանգնէ և նոր իմն պատկեր յանուն դիցն, և մեծապէս զոհիւք պատուէ, ցուցանելով ամենեցուն, իբր թէ այս զօրութիւն աստուածոցն կենդանացուցին զԱրայ։ Եւ այսպէս համբաւեալ զնմանէ ի վերայ երկրիս Հայոց, և հաւանեցուցեալ զամենեսեան՝ դադարեցուցանէ զխազմն։

Եւ որ ինչ յաղագս Արայի՝ կարճառօտիւ և այսչափ շատ լիցի յիշատակել։ Սա կեցեալ ամս՝ ծնաւ զԿարդոս։

ԺԶ

Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զքաղաքն եւ զամբարտակ գետոյն եւ զիւր տունն։

Իսկ զկնի այսպիսեաց իրաց յաջողութեանց դադարեալ Շամիրամայ աւուրս ինչ սակաւս ի դաշտին, որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի

1 p չիք Իսկ / pqrs չիք միւս անգամ
2 Ա ասէր
3 at աստուածոցն
3 Ա լիզուլ զվէրսն [w զվէրն]
3 bcdefլ արայի, փխ. նորա
4 j մի անգամ / a ի դիւթութեամբ
4 c վահկութեան / d վհկութեամբ
5 cd զարա / h զարայն
5 r ի տռփանան / y ի տրփական
5 abdefլ ցանկութեան / c ցանկութիւն / p ցանկուէ (պաս.)
6 Տե հրամայեաց
6 ef ի վիհ մի մեծ / c դի մի, փխ. զմի
7 ps ի համանեաց / r ի հրամանաց, փխ. ի համանեաց
7 Հgk զարդարեաց / Ա զնա
8 cdef ասելով այսպէս
8 Ա զարայ՝ աստուածոցն / Հl աստուածոց
8 Ա զփափագս [f զփափաքս]
9 b այսմ
9 Ա ի մէնջ պաշտելիք են [f են հայք] և փառաւորեալ, qrs ի մէնջ-ից առաջ յուսանցքում աւելացրած մեր
10 k իբր / c զհեշտացուցիչք
11 a զնոր
11 r դիւց / միւսն. դիւաց
12 ag աստուծոց / bcdef աստուածոց
13 c զարա / k այնպէս
13 hpqrs չիք ի վերայ
13 Ա երկրին / h յերկրիս
13 p համբաւեալ յերկրիս զնմանէ
14 d դադարէ / h դարձուցանէ, փխ. դադարեցուցանէ
15 Ա չիք որ ինչ / Ա չիք և (այսչափ)
16 Ա ծնանի
16 de զկադմոս / w կարդոս / t դոս / Հ դկա (շարունակութեան համար տեղ թողած)
18 c մահուան նորա շամիրամ
18 w սամիրամ / de չիք զքաղաքն
18 k զամբարտակ / y զանպարտակ
19 hklnopqrsվ[2] գետոյն / abcef զտուն իւր
20 Տե այսպիսի
20 ԱՏե աջողութեանց [hpqrs յաջողութեանց]
20 a դադարել / Կ[2]bcdefw դադարէ
21 Կ[2]abcd շամիրամ / f չիք շամիրամայ
21 c յանուն նորա արայի / h անուն

Այրարատ, իջանէ ի լեռնակողմանս երկրի հարաւակողմանն, քանզի ժամանակ ամառնային էր, զբօսնուլ կամելով ի հովիտս և ի դաշտս ծաղկաւէտս։ Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն երկրին և զօդոցն մաքրութիւն և զաղբերացն յստակագոյն բղխմունս և զկարկաջահոսութիւն գետոց բարեղնացիկ՝ «Պարտ է մեզ, ասէ, յայսպիսում բարեխառնութեան օդոց և մաքրութեան ջուրց և երկրի, քաղաք և արքունիս շինել բնակութեան, որպէս զի զչորրորդ մասն ի բոլորմանէ տարւոյն, որ է ամառնային եղանակ, բաւ ամենայն բարեվայելչութեամբ անցուցանիցեմք ի Հայս, և զայլս եւս երիս որոշմունս օդոյն զովութեան տածիցեմք ի Նինուէ»։

Եւ անցեալ ընդ բազումս ի տեղեաց՝ գայ հասանէ յարևելից կողմանէ յեզր ծովակին աղւոյ. և տեսեալ առ եզերբ ծովուն երկայնաձև բլուր մի, որոյ նիստ երկայնութեանն ի մուտս կոյս արեգականց, սակաւ ինչ առիկողեալ ի հիւսիսոյ, իսկ ի միջօրեայ կողմանէ դէպ ուղիղ առ երկին հայելով՝ քարանձաւ կանգուն անշեղ. և ի սմանէ զհարաւով բացագոյն հովիտ իմն դաշտաձև և երկայնաձիգ յարևելից կողմանէ լերինն իջանելով յեզր ծովուն, ընդարձակ և գեղեցիկ ձորաձև. որոյ ընդ մէջն հոսանք ջուրց բարեհամաց ի լեռնէն իջանելով, ի ծործորոց և ի հովտաց քամեալք, և ի հիմանց փեղկից լերանց միաւորեալք ի ծաւալումն գետոյ պերճանային. և շէնք ոչ սակաւք ի հովտաձև ձորակին, յաջմէ և յահեկէ ջուրցն յօրինեալք. և յարևելից կողմանէ համեցեալ բլրոյն՝ լեառն մի փոքրագոյն։

1 fgh արարատ
1 Վcmors ի լեառնակողմանս
2 l բզբօսնուլ
3 ac զօդոյն
3 hopqrsw զմաքրութիւն
4 al զաղբերաց / Կ²bcdef զաղբերայց
4 h յստատագոյն, փխ. յստակագոյն
4 Ա. բղխումն
4 abc զկարկաջահոսութիւնս / Տխ զկարկաջասահանութիւն [jnc զկարկածասահութիւն, Կ'վ' զկարկաջասահութիւն]
5 Կ²bcdefw ասէ, մեզ
6 pqrs և քաղաք և
6 Կ²abdefw քաղաքս / c քաղաք եւ, փխ. քաղաք և / pqrs և քաղաք և
7 p չիք զի
7 p մասն բնակութեան ի բոլորմանէ
7 Վklmn ամառնայինն
8 Հabdefw յեղանակ
8 hpqrs բարեվայելչութեանց
8 ՎԹbcefmpqrs անցուցանեմք
8 glno ի հայսս
9 Տխd զայլն [Հg յայլն] / w զայլսն / c այլ / f զայս, փխ. զայլս
9 p և, փխ. եւ / g յերիս
9 aykmv² տածիցեմք / Հվ¹ տանիցեմք
10 b ի տեղեացն / p ի տեղաց
12 Ա. մի բլուր / hpqrs որ
12 g երկայնութեան
12 c ի մուտս կոյս / Ա. կոյս և
12 abcdet յարեգակէնդ [abcd գրած է նշանագրով՝ յ * գ] / f յարեգականց
13 klmv³ չիք ի (հիւսիսոյ)
13 a չիք իսկ
13 Տխ ի միջօրէ [gh ի մէջօրէ]
13 a չիք ուղիղ
14 o առ երկիրն / Ա. նայելով
14 a կանգուն նշեղ / c կանգունայ նշեղ / h կանգուն և անշեղ / k անլեղ, փխ. անշեղ
14 Ա. զհարաւ / w զհարաւագոյն, փխ. զհարաւով բացագոյն
15 Տխ չիք և
15 p յերկայնաձև, Ա. երկայնաձև, փխ. երկայնաձիգ
16 Տխ որոց
17 drs ի ծործորաց
18 Տխ ծործեալք, փխ. քամեալք
18 o վիմաց, փխ. լերանց
19 Ա. չիք ի (հովտաձև)
20 op օրինեալք
20 Տխ ի յարևելից [p յարևելից], փխ. և յարևելից
20 c համեցեալք ի / p համեցեալք
21 Հgk բլրին

Աստ ինձ ակնակառոյց լեալ այրասէրն այն և կաքաւն Շամիրամ, հրաման տայ չորից բիւրուց և երկուց հազարաց արանց անարուեստից գործաւորաց յԱսորեստանեայց և յայլոց իշխեցելոց, և վեց հազար իւրոց ընտրելոց յամենայն արուեստաւոր գործաւորաց փայտի և քարի, պղնձոյ և երկաթոյ, որք ամենեքին կատարեալք իցեն յարուեստագիտութեան, ածել անխափան ի փափագելի տեղին. և գործն հաւասար հրամանին առնոյր զկատարումն։ Եւ վաղվաղակի ածեալ լինէին բազմութիւն խառնաղանճից գործաւորացն և բազմարուեստից հանճարեղաց իմաստնոցն։ Եւ հրամայէ նախ զամբարտակ գետոյն ապառաժիւք և մեծամեծ վիմօք շինել, կրով և աւազով մածուցեալ, անբաւ լայնութեամբ և բարձրութեամբ. որ կայ հաստատուն, որպէս ասեն, մինչև ցայսօր ժամանակի։ Եւ ի պատառուածս նոյն ամբարտակի գետոյն այժմ, որպէս լսեմք, մարդիկ աշխարհին ի հէն և ի գաղթականս փախստեամբ ամրանան, իբր ի ծայրս քարանձաւաց լերանց ամրացեալք։ Եւ եթէ զփորձ առնուլ դէպ ումեք լինիցի՝ և ոչ իբր պարսատկաց քար մի արժանաւոր ի շինուածոյ ամբարտակին խլել ոք զօրեսցէ, թէև մեծաւ աշխատութեամբ ջանայցէ։ Եւ ի հեղուսուածս արուեստին որ զքարամբքն՝ հայեցեալ ուրուք, որպէս ճարպոյ ինչ հեղման հայեցողացն երևեցուցանէ կարծիս։ Եւ այսպէս ընդ բազում ասպարէզս անցուցեալ զամբարտակն՝ հասուցանէ ի նկատեալ տեղի քաղաքին։

1 k ակնկառոյց | Ա եղեալ, փխ. լեալ
1 Հ չիք այն
2 Տխ չիք չորից
2 Տխac բիւրուց [hqrs բիւրոց]
2 Տխk² երկու | Տխ հազար
2 k արուեստից
3 acdef ասորեստանեայց | Տխ յասորեստանեաց [Հprs յասորեստանեայց]
3 w այլոց իշխեցելոց | Ա չիք և յայլոց իշխեցելոց
4 w իւրոցն | Աէ չիք իւրոց
4 a չիք յամենայն արուեստաւոր
4 p ամենայն | c արուեստաւ
4 hrs արուեստագործաւորաց, փխ. արուեստաւոր գործաւորաց
4 Ա քարի և փայտի
5 Տխ ամենեքին | kn կատարեալ
5 Տխ ի յարուեստագիտութեան | վ¹ ի յարուեստագիտութեան | վ² ի յարուեստս գիտութեան
8 Աչիք բազմութիւն Տխ խառնիճաղանճ
8 abdefg գործաւորաց
8 abcdefվ² բազում արուեստից | f բազում արուեստաւորացն
8 c հանճարեղացն
9 Աg իմաստնոց | y իմաստիցն
9 Հ ամբարտակ | b ապառաժօք
10 g վիմով | Ա շինել վիմօք
10 Տխ մածուցեալս
10 Ա բազում, փխ. ամբաւ
11 del չիք և բարձրութեամբ
11 b մինչև որ կայ | Ա չիք որպէս ասեն
12 Աghoqw ի պատառուածս [b ի պատառուածս] | p ի դիպուածս, փխ. ի պատ...
12 g ամբարտակ | k ամպարտակ
12 k այլ, փխ. այժմ | hqrs չիք այժմ
13 acdg մարդիկք
13 Ա չէնս, փխ. հէն | k ի գաղթականս
14 gk ամարանան | ch իբրև
14 b ընդամրացեալք, փխ. ամրացեալք
14 y քարանձաւաց
14 Տխc թէ [i եթէ, q չիք եթէ]
15 b պատրաստկաց | c պարսեաց | Տխ պարսատտակաց [r պարսատկեաց]
16 lg անպարտակին | cef զօրասցէ
16 Ա աշխատութեամբ որ ջանասցէ [a ջանայցէ]
17 Տխ ի հեղուածս, փխ. ի հեղուսուածս
17 ly աղուեստին | «արուեստին» բուն աղաւաղուած աղուստր՞ին ? (= (ἀλάβαστρον) բառից, կամ, բառ ly'ի, ἄσβεστος'ից (կուլ. известь)։ Ու. Մ.
17 Տխa զքարամբք
18 b որուք | w ի ճարպոյ
19 Հglno կարծիսս
19 b ի բազում | Հac ասպարէս
20 b հասուցանէ | c հասուցանէին
20 c ի կատարեալ տեղիս

Եւ անդ հրամայէ զամբոխն ի բազում զաստ որոշել, և ի վերայ իւրաքանչիւրոց զառուց զընտիրս ի ճարտարացն վարդապետս կարգել. և այսպէս ի սաստիկ ճգնութեան պահեալ՝ յետ սակաւ ամաց կատարէ զհրաշալին ամրագունիւք պարսպօք, հանդերձ դրամբք պղնձակերտօք։ Շինէ և բնտիր բնտիրս և բազումս ի մէջ քաղաքին ապարանս ի պէս պէս քարանց և ի գունից զարդարեալս, կրկնայարկս և եռայարկս, և ըստ պատշաճի իւրաքանչիւր՝ արեգակնակս. և գեղեցկագունիւք և ընդարձակ փողոցիւք զկողմանս քաղաքին որոշելով։ Շինէ և զչքնաղս ոմանս և զզարմանալոյ արժանաւորս ըստ պիտոյից միջոցաց քաղաքին լուալիս։ Եւ զմասն ինչ գետոյն ընդ մէջ քաղաքին բաշխեալ անցուցանէ ի պէտս ամենայն պիտոյից և յոռոգումնս բուրաստանաց և ծաղկոցաց. և զայլն զեզերբ ծովակին յաջմէ և յահեկէ՝ քաղաքին և բովանդակ շրջակային յոռոգումն։ Եւ զամենայն արևելեան և զհիւսիսային և զհարաւային կողմանս քաղաքին զարդարէ զաստակերտօք, և սաղարթիւք ծառոց վարսաւորաց, զանազանեալք ի պտուղս և ի տերևս. և բազումս բաղմաբերս և գինեբերս ի նմա տնկեաց այգիս։ Եւ ամենայնիւ հոյակապ և հռչակաւոր զպարսպեալն յօրինէ, և անթիւ բազմութիւն մարդկան ի ներքս բնակեցուցանէ։

1 Տպ չիք և (անդ)
2 Ա կարգել վարդապետս զընտիրս ի ճարտարաց
2 g ի ճարտարաց / k ի ճարպարացն
2 prs կոչել, փխ. կարգել
3 Տպ այնպէս / c այսպիսի
3 cf չիք ի (սաստիկ)
3 Հgklnopqrs պահել
4 Հghnopqrs պարսպօք
4 c դարամբք, փխ. դրամբք
4 c պղնձանկերտիւք / q պղնձակերտ
5 c չիք շինէ
5 ԱՀ բնտիր բնտիրս [d զընտիր բնտիր] ապարանս ի մէջ քաղաքին ի պէսպէս / i զընտիր բնտիրս
5 p չիք և (բազումս)
5 c չիք ի (պէս պէս)
6 del չիք և եռայարկս
7 bcdefp պատեհից / a իւրաքանչիւր պատեհից
7 f արեգակնակս
7 Տպ գեղեցիկ գունիւք և
8 Ա փողոցօք
8 def զկողմունս / Տպ չիք և
9 ghopqrs զարմանալոյ / c պիտոյի
9 Տպ ի միջոցաց [hopqrs ի միջոյ]
9 b լուանալիս (չինած լուալիս)
10 c չիք ինչ
10 Տպ գնացուցանէ ի պէտս
11 a չիք ամենայն
11 hopqrs բուրաստանեաց
12 h եզերբ / Ա ծովուն
12 p յաջմէ քաղաքին և յահեկէ քաղաքին
12 abfl չիք և բովանդակ շրջակային— կողմանս քաղաքին (s. 14)
12 g չիք և (բովանդակ)
12 c ջակային, փխ. շրջակային
13 c արևելեանն / n արևելեայն
13 c զհիւսիսայինն
14 c և զամենայն կողմանս
14 cghk կողմանս / միւսն. կողմունս / w չիք կողմանս
14 w յարդարէ
14 p զաստակերտիւք
15 Ա զանազանիւք եղեալ ի պտուղս և ի տերևս [a ի տերևս և ի պտուղս]
15 p ի տերև
15 c զբազումս / hpqrs բազում
16 Տպab գինէբերս
16 Ա հովիտս և ամենեքին
16 prs հոյակապս
17 p զհռչակաւոր
17 Տպ յօրինէր [p օրինէր] / o անթիւս
17 b բազմութիւն մարդկան բազմութիւն / cefl մարդկան բազմութիւն / r չիք և անթիւ բազմութիւն մարդկան։ (Բաց տեղ թողած է։ s այս կտորը կայ, միայն անընթեռնելի է։ Որով պետք է ենթադրել, թե r ծագում է s-ից)
18 Ա չիք ի ներքս
18 Հgk բնակեցուցանէր

Իսկ զծայր քաղաքին և որ ինչ ի նմա հրաշակերտութիւնք՝ բազմաց ի մարդկանէ ոչ հասու լինել, և ոչ պատմել է կարողութիւն։ Զորոյ պարսպեալ զգագաթնն՝ դժուարամուտս մտանս և դժուարելանելիս ի նմա յօրինէ շինուածս արքայանիստս, և ծածուկս իմն ահագինս։ Որոյ որպիսութիւն զրութեանն յօրինուածոյ ոչ ի լսելիս մեր հասանել ճշմարտութեամբ յումեքէ, և ոչ մեք ի պատմութիւնս հիւսել հաւանիմք. այլ ասեմք միայն, թէ ամենայն թագաւորականաց գործոց, որպէս լուաք, առաջին և վեհագոյն համարեալ։

Իսկ զընդդէմ արեգական կողմն անձաւին, ուր և ոչ գիծ մի երկաթով այժմ վերագրել ոք կարէ, զայսպիսի կարծրութիւն նիւթոյ դէս դէս տաճարս և սենեակս օթից և տունս գանձուց և վիհս երկարս, ոչ գիտէ ոք, թէ որպիսեաց իրաց պատրաստութիւն հրաշակերտեաց։ Իսկ զամենայն երեսս քարին իբրև գրչաւ զմոմ հարթեալ՝ բազում գիրս ի նմա գրեաց. որոյ հայեցուածն միայն զամենայն ոք ի զարմանս ածէ։ Եւ ոչ միայն այս, այլ և ի բազում տեղիս յաշխարհին Հայոց արձանս հաստատեալ, նովին գրով յիշատակ ինչ իւր հրամայէ գրել. և ի բազում տեղիս սահմանս նովին գրով հաստատէր։

Արդ՝ որ ինչ յաղագս Շամիրամայ գործոց որ ի Հայս՝ ասացեալ է։

---

1 ՏԹ որ ինչ ի նմանէ գործոյ հրաշակերտութիւնք [բ հրաշակերտութիւն] / Ա հրաշագործութիւնք, փխ. հրաշակերտութիւնք
2 բ չիք է
3 ՏԹ զպարսպեալ [բ պարսպեալ] զգագաթն / ad զգագաթն
3 ab դժուարամուտ սամանս, փխ. դժուարամուտս մտանս
4 բ շինէ, փխ. յօրինէ
4 ՏԹcf ծածուկ
4 ՏԹ ահագին
5 Ա գրութեան / gknops գրութեան / h գրութեանն / r գրութիւնն
5 a ճշտութեամբ, փխ. ճշմարտութեամբ
6 բ ի պատմութիւնս մեր հիւսել / ն հիւսեալ
7 ghopqrs թագաւորական
9 g կողմ
9 k աձաւին / a անձին, փխ. անձաւին
9 ՏԹ որ, փխ. ուր
9 ՏԹab երկաթոյ
10 o չիք այժմ
10 a այսպիսի կարծրու
10 h նիւթոց
12 Ա գիտեմ
12 Ա չիք ոք
12 բ ոչ ոք գիտէ, թէ
12 i որպիսի
12 բ հրաշակերտութիւն, l հրաշակերտաց, փխ. հրաշակերտեաց
13 Ա գերեսս ամենայն [ա ամենայն գերեսս]
13 ՏԹab իբր
13 ՏԹ հարթել / ipq հարթեալ
13 Ա գրեաց ի նմա գիր [ա գիրս]
14 c հայեցածն
14 Ա ի զարմացումն
15 c չիք ի (բազում)
15 բ տեղին
15 hiop աշխարհին / q յաշխարհիս
15 Ա արձանս հաստատեալ յաշխարհիս [ա աշխարհիս] Հայոց
16 h հաստատել
16 ՏԹa չիք իւր
16 f չիք ի (բազում)
18 Ա շամիրամայ [ա սամիրամայ] և որ ինչ գործոց նորին ի հայս

ԺԹ

Յաղագս Շամիրամայ, թէ է՛ր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր. և թէ ո՛րպէս փախստական լինի ի Զրադաշտէ մոգէ ի Հայս, և մեռանի ի Նինուասայ որդւոյ իւրմէ:

Սա հանապազ յամառնայինսն ի խաղալն իւրում ի կողմանս հիւսիսոյ ի քաղաքն ամարանոցին զոր շինեաց ի Հայս՝ կողմնակալեալ և վերակացու Ասորեստանի և Նինուէի թողու զԶրադաշտ մոգ և նահապետ Մարաց։ Եւ զայս այսպէս բազում ժամանակս կարգեալ Շամիրամայ՝ ամենևին հաւատայ նմա յարդարել զիւր իշխանութիւնն։

Եւ բազում անգամ յանդիմանեալ յորդւոց իւրոց վասն սաստիկ և վաւաշ պոռնկական բարուց իւրոց՝ կոտորէ զամենեսեան, և այլի կրտսերագոյնն միայն, որ է Նինուաս։ Բարեկամաց և հնազանդաց իւրոց պարգևելով զամենայն իշխանութիւն և զգանձս՝ ոչ ինչ վասն որդւոց իւրոց փոյթ յանձին ունէր։ Քանզի և այրն նորա Նինոս ոչ, որպէս ասի, մեռեալ թաղեցաւ ի նմանէ ի Նինուէ յարքունիսն, այլ իմացեալ զախտաւորն բարս նորա և զչարաւէր, թողեալ զթագաւորութիւնն՝ փախըստական անկանէր ի Կրետէ։ Իսկ ի հասակ և ի միտս հասեալ որդւոց նորա՝ յիշեցուցանէին նմա զայս ամենայն, կարծելով ցածուցանել զնա ի զիւական պակշոտութենէն, և առնուլ զիշխանութիւնն և զգանձս՝ որդւոց իւրոց։ Ընդ որ առաւել զայրագնեալ՝ սատակէ զամենեսեան. և մնաց միայն, որպէս վերագոյնն ասացաք, Նինուաս։

1 a չիք ԺԹ
2 k աղգաւ, փխ. աղագաւ
2 c չիք և
3 ef ի զրադեշտէ | g ի զրադաշտ | k ի զրադաշտին
4 ef յորդւոյ
4 SԱce իւրոյ [g իւրմէ] | f չիք իւրմէ
5 k յամառայինս | SԱ իւր
6 k ամարաստան | opqrs արամաստանի
6 SԱ չիք և վերակացու
7 abc Նինուէ | h Թողուլ
7 ef զզրադեշտ | Կ²l զրադաշտ
7 l մոգն | hqrsw գնահապետ
8 SԱ և ի բազում ժամանակս զայս այսպէս կարգեալ շամիրամայ [h կարգեաց շամիրայ] ամենեքեան հաւատայ նմա արդարել զիւր
9 c հաւատաց
9 abdew յարդարել, փխ. յարդարել
9 fgp իշխանութիւն
10 k յանդիմանել | Ա չիք սաստիկ և
11 w վավաշտ | w¹ վաւաշտ
11 p պոռնկութեան բարուցն | k չիք պոռնկական բարուց իւրոց—կարգի պատմենացն (Եր. 57 Տ. 13)
11 Ա իւրոց վարուց, փխ. բարուց իւրոց
12 SԱc կրսերագոյնն [glo կրտսերագոյնն]
12 p ի Նինուաս, և, փխ. Նինուաս
12 SԱ բարեկամացաւ, փխ. բարեկամաց և
13 gl գանձս | p որդւոյ իւրոյ
14 b անձին
14 SԱ իւրոց ունելով փոյթ յանձին [op անձին], քանզի
14 abdefghw այր
15 ab յարքոյունիսն | SԱ յարքունիսս Հմմտ. Եւս. Ժամ. Եր. 41
16 fg զթագաւորութիւն | p զթագաւորութիւնս
17 Ա անկանի
17 ceh ի կրետէ | gl ի կրետէս | fny ի կրիտէս | միւսն. ի կրիտէ
17 SԱd ի տիս, փխ. ի միտս
18 Կ²dew զայն
19 SԱ մրցական ուսմանացն, փխ. պակշոտութենէն
19 SԱb զիշխանութիւն
20 SԱ մնաց Նինուաս միայն, որպէս վերագոյն [lnopqrs վերագոյնն] ասացաք
21 b մինայն, փխ. միայն

Իսկ ի լինել սխալմանց ինչ Զրադաշտի առ տիկինն, եւ հակառակութեան ի ներքս անկանել, պատերազմ ի վերայ նորա յարուցանէ Շամիրամ. քանզի ընծանալ ի վերայ ամենայնի խորհէր մարն։ Եւ ի սաստկանալ պատերազմին՝ փախստական լինի Շամիրամ յերեսաց Զրադաշտի ի Հայս։ Առա ժամանակ վրէժխնդրութեան պատեհ գտեալ Նինուասայ՝ սպանանէ զմայրն եւ ինքն թագաւորէ ի վերայ Ասորեստանի եւ Նինուէի։ Աստ ասացաք եւ յաղագս մահուանն Շամիրամայ, թէ ուստի եւ ո՛րպէս։

ԺԸ

Յաղագս թէ հաւաստի ճախ լեալ պատերազմն Շամիրամայ ի Հնդիկս, եւ զկնի մահ նորա որ ի Հայս։

Ունիմ ի մահ եւ զԿեփաղիոնին, վասն ոչ սուտ զմեզ բազմաց ծաղրել. զի ասէ ի բազմաց այլոց նախ յաղագս ծննդեանն Շամիրամայ, եւ ապա զպատերազմն Շամիրամայ ընդ Զրադաշտի եւ զյաղթելն ասէ Շամիրամայ, եւ ապա ուրեմն զպատերազմն Հնդկաց։ Այլ հաւաստի մեզ թուեցաւ որ ի Մար Աբայն Կատինայն է քննութիւն քաղդէական մատենից քան զայսոսիկ. քանզի ոճով իմն ասէ եւ զպատճառս պատերազմին յայտնէ։ Իսկ առ այսոքիւք եւ առասպելք աշխարհիս մերոյ զբաղմաձեւն Ասորին արդարացուցանեն՝ ասա ուրեմն զմահն առնել Շամիրամայ, եւ զհետեւակ փախուստն, եւ զպապակումն եւ զխնձս ջրոյն եւ զարբումն, այլ եւ ի մօտ հասանել սուսերաւորաց՝ եւ զյուռութեան ի ծով, եւ բան ի նմանէ. «Ուլունք Շամիրամայ ի ծով»։ Այլ թէ ախորժես առասպել՝ եւ Շամիրամ քար առաջին քան զնխորէ։ Արդ այս շատ է. բայց մեք որ ինչ զկնի այսորիկ։

1 c ի լինել / Տt ինչ սխալմանց
1 c հակառակութիւն
2 ԱՎkmnq անկանելոյ / hl անգանել
2 Տt պատերազմի ի վերայ նորա շամիրամ
3 Տt այրն, c մարտն, փխ. մարն
4 bdcw զրադաշտին / cf զրադեշտին
5 Ա. առա ժամանէ [d ժամանակ] վրէժխնդրութեան, զի պատեհ / Տt պատեհի
6 w սպանանել / Տt նինուաս
7 Տt չիք եւ (յաղագս) / bg մահուան
10 a թէ որպէս հաւաստի
10 ԱՀց պատերազմ / p պատերազմին
10 Ա. նորա, փխ. շամիրամայ [b նորա շամիրամայ]
11 Տtabd մահուան / Աx չիք որ
12 Հgh զկեփալիմոն, kqrstw զկեփալիմոն, o զկեփալոփիմոն, p զկեփալմոն, փխ. զկեփաղիոնին / w զկեփաղիոնին
12 p.s մեզ / f ծաղր առնել
13 Տt ի բանից, փխ. ի բազմաց
13 w սամիրամայ եւ ապա եւ / p չիք ապա
14 Տt չիք զպատերազմն շամիրամայ— եւ ապա (ա. 15)
14 cf զրադեշտի
14 a յաղթելն / ԿՆdcf զյաղթելն
15 Հմմտ. Եւս. Ժամ. Եր. 43 Յն.
15 hopqrs այլ եւ հաւաստի
16 Ա. մարիբաս / o մարիբայն
16 Տt կատինայէ, փխ. կատինայն է
17 ghln զի / opqrs չիք քանզի
17 h պատճառս
18 Տt աշխարհիս / [h զաշխարհիս] մերոյ առասպելք
20 Տtcf պապաքումն / Տtc զարբումն
21 Հ հասանել
21 c սուսերացն, փխ. սուսերաւորաց
21 Տtcf զյոռութեան [p զյուռութեան]
21 Ա. ուլունք ի ծով շամիրամայ. այլ
22 w չիք թէ
23 n զնխորէ / Հ նիրանէ
23 y ոչ, փխ. որ / abcefi չիք ինչ

ԺԹ

Որ ինչ զկնի մահուանն Շամիրամայ։

Յարմարեալ զամենայն կարգեցից քեզ ի գիրս յայսմիկ զազգիս մերոյ աւագագոյն արս և զնախնիս, և որ ինչ վասն նոցա գրոյց և իրակութիւնք իւրաքանչիւր, ոչ ինչ կամաց մտածական և ոչ ինչ անպատշաճ ի սմա յօրինելով բան, այլ որ ինչ ի գրոց եւս. ըստ նմանեացն ապա և որ ինչ ի բանից արանց իմաստնոց և յայսմիկ քաջախոհաց, յորոց մեք արդարապէս ջանացաք հաւաքել զհնագրութիւնս։ Եւ առեմք լինել արդարարան ի պատմութեանս յայսմիկ ըստ մերոյ յօժարութեան և ուղղամտութեան. եւս ըստ որոյ հաւարումն Աստուծոյ լինել յայտնիս, և մարդկան զովելիս կամ բամբելիս. մեք այնոցիկ օտար և ի բաց կացեալ։ Բայց զուգութիւն բարբառոց և հաւատարութիւն թուոյ կարգի պատմեացն՝ զճշմարտութիւն աշխատասիրութեանս մերոյ անհարկէ։ Եւ այսոցիկ այսպէս կարգելոց, կամ հաւաստի և կամ զոյգն ինչ կասեալ յարդարոյն՝ սկսայց քեզ և որ ինչ զկնի այսոցիկ ի Հիւսման պատմութենէ Պիտոյից։

Արդ՝ յետ մահուանն Շամիրամայ ի Զամեսայ որդւոյ իւրմէ, որ է Նինուաս, որ եղև յետ սպանանելոյն զԱրայն, այսպէս հաւաստեաւ գիտասցուք զկարգ բանից։ Թագաւորէ Նինուաս, սպանեալ զմայրն հեշտասէր և խաղաղական կեցեալ. և առ սովաւ Աբրահամու աւուրք բաւեալք։

2 c սամիրամայ / g չամիրամայ մահուանն / Հ մահուան
3 Ա զայսոսիկ, փխ. զամենայն
3 ՏԹbc ի գիրս
3 b այսորիկ / c յայսորիկ
4 g մեր
4 ՏԹ զաւագագոյն զարս [hpqrs զօրս, o չիք զարս]
4 ՏԹ սոցա, փխ. նոցա
5 a իկարութիւնք, ghinqrs իրարկութիւնք, o իրարկութիւնք, փխ. իրակութիւնք
5 p որ, փխ. ոչ
5 ՏԹ կամամտածական, փխ. կամաց մտածական
6 f օրինակելով, ՏԹ յարմարելով, փխ. յօրինելով
6 p յարմարելով բան ի սմա
6 Վ ի գրոց. եւս / ՏԹ ըստ նմանեաց
7 j չիք և / o իմաստնոց արանց
7 ՏԹ քաջախոհակաց / Հ քաջ-կանաց
8 p արդարապատապէս
8 a զհնարագրութիւնս
9 b առիմք / ef լինիլ
9 hoprs ի պատմութիւնս
9 d յայսոսիկ / o մեր
10 hopqrs ուղղութեան / ՏԹf հաւարումն
11 be լինիլ
11 aopqrs չիք կամ բամբելիս
11 ՏԹ և մեք այնոցիկ օտար և բացակացեալ / ab չիք կացեալ
12 ab չիք կացեալ / ՏԹ բարբառոյ
13 ԱՎkm պատմեաց [c պատմեաց և] / p պատմութեանցն, փխ. պատմեացն
13 bdefpt զճշմարտասիրութիւն
14 bcd կարգեցելոց / ՏԹd չիք և (կամ)
15 h չիք ի (հիւսման)
16 q պատմութե (պատ.)
16 Ա բանից, փխ. պիտոյից
17 opqrs չիք շամիրամայ
17 ԱՏԹ ի զամասեայ [c ի զամեսեա, Կ'gԼՎ' ի զարմասեայ, h ի զամասեա, opqrs ի զամասեայ, w' ի զամօսէ]։ Հմմտ. Եւս. Եր. 40. 47.
17 b յորդւոյ / Աk իւրոյ
18 Կ'ade և, փխ. որ եղև / b չիք եղև
18 d սպանանել / Հ սպանանելոյ
19 Ա տեսցուք, փխ. գիտասցուք
19 Աkpqrs բանիս
20 gլp արբաամու

(Ի)

Համեմատութիւն ծննդաբանութեան ազգիս մերոյ ընդ Եբրայեցւոցն և ընդ Քաղդէացւոցն մինչև ցՍարդանապաղոս, որ կոչէր Թօնոս Կոնկողերոս:

Ե Բ Ր Ա Յ Ե Ց Ի Ո Ց

Իսահակ.
Յակոբ.
Ղևի.
Կահաթ.
Ամրամ.
Մովսէս.
Յեսու:

Ի սմանէ յառաջ՝ ոչ ըստ ազգի, այլ ըստ յառաջադիմութեան արանց. զի և ամենեքեան յԱբրահամէ: Ի սատակել սորա զՔանանացիս՝ անցին ի սմանէ փախստականք յԱգոսս, նաւելով ի Թարսիս. և այս յայտնի է գրոշմամբն, որ յարձանն Ափրիկեցւոց աշխարհին գրեալ

1 op առանձին գլուխ է գրած Ի, յաջորդ գլուխը ԻԱ. եւ այսպէս շարունակաբար: զ գլխի տեղն ունի. բայց գլուխ չէ նշանակած: Այս փոփոխութիւնք յաջորդ գլխից սկսած ունին եւ ուրիշ Ձ-ներ: Տե՛ս Նոյնը եւ ցանկի մէջ:
2 l ընդ եբրայեցւոյն
2 d չիք համեմատութիւն ծննդաբանութեան—թօնոս կոնկեղերոս (տ. յ)
2 Հghknopqrs չիք և ընդ քաղդէացւոցն
2 f քաղթէացւոց
3 abcefw ցսարդանապալլոս / g սարդանապաղ՛ոս / h սարդանայ պալլս / l սարդանայ պաղղոս / opqrs սարդանայ պալլոս / dmn ցսարդանապաղոս
3 Հabeg կոչիւր / cfl կոչի
3 ƒ էրթօնոս
3 a կոնկողերոս: Հմմտ. Եւս. Եր. 48:
4 ab երեսի դատարկ տեղում ունին յիշատակարաններ: Տե՛ս Յառաջաբան:
4 abcdghlnopqrs չիք եբրայեցւոց
5 c սահակ / w աբրահամ, իսահակ
7 opqrs չիք ղեւի
9 a արամ, փխ. ամրամ
12 cf կարգի, փխ. ազգի
13 ab ամենեքին
13 a քանանացիս / f զքանանացին
14 abc ի յագոսս / f յագոսս
14 SMde չիք այս
15 SMde չիք է
15 g յարձանս / abcf չիք յարձանն
15 abcf յափրիկացւոց / w ափրիկացւոց

Նկարագիր: ab կարմիր թանաքով կազմած են երեք խորան երկու երեսում: Առաջին երեսի առաջին խորանում գրած են անունները—«Իսահակ—Յեսուն». ապա հորիզոնական գիծ է քաշած և տակին գրած «Ի սմանէ յառաջ—ամենեքին յԱբրահամէ». ապա մի նոր հորիզոնական գիծ է քաշած և տակին գրած է «Ի սատակել—արդարապէս այս այսպէս է»:—Երկրորդ խորանում գրած է «Ի յետոյ զօրոյ—քանանացի զօլ». ապա հորիզոնական գծի տակ՝ «առիւս, առալուսա—լամբռիդէս»:—Երրորդ խորանում՝ «արայ անուշաւան—վաշտակ». ապա հորիզոնական գծի տակ գրած է. «Հայկակ—վստամ, կար»: Ապա հորիզոնական գծի տակ. «Իսկ մերոյն արայի որդի, արայ ի շամիրամայ կոչեցեալ և զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ: Իսկ նորա անուանչութեան: Զհայկակայ ասեն լինել առ բէլոքոսիւ և ամբոխ իմն արարեալ անհաւանութեանք և մեռանել ի նմին»:—Երկրորդ երեսի առաջին խորանում գրած է «Եղանի—և որ ի կարգին էր». երկրորդ խորանում՝ «ամուսաւոխ—սարդանապալլոս». երրորդ խորանում՝ «զաւակ, հրանտ, ընծայ. գլակ. հոռա. զարմայր: Սա օգնական պրիամու էր. ապա «պերճ. արբուն—սկայորդի»:

կան մինչև ցայսօր ժամանակի արգարապէս այսպէս. «Ի Յեսուայ գողոյ փախուցեալ՝ մեք նախարարք Քանանացւոց եկաք բնակել աստ»։ Յորոց մի և Քանանիդաս պատուականագոյն մեր ի Հայս։ Եւ ստուգեալ հաւաստի գտաք զսերունդս ազգին Գնթունեաց ի սմանէ առանց հակառակութեան լինել. զայս և բարք արանց ազգին յայտնեն՝ Քանանացի գոլ։

Գոթոնիէլ.
Աւովդ.
Բարակ.
Գեդէոն.
Աբիմելէք.
Թովղայ.
Յայիր.
Եփթայե.
Եսերոմն.
Եղոմն.
Ղարդոն.
Սամփսոն.
Հեղի.
Սամուէլ.
Սաւուղ.
Դաւիթ, և որ ի կարգին։

1 p այսօր | abc այս այսպէս
1 d չիք ի (յեսուայ)
2 abcf փախուցեալք | hopqrs եկայք
3 p որոց | a չիք մի
3 abc քանանիդաս | gkn քանիդաս
3 abcf չիք հաւաստի
4 bhqrs զԹունեաց
4 abcf ի նմանէ | no զսմանէ, փխ. ի սմանէ | hrs չիք ի (սմանէ)
5 p չիք լինել. զայս | c այս
5 a բարարանց, փխ. բարք արանց
5 Sՠc ազգի [ի ազգին]
5 rs յայտնի են, փխ. յայտնեն
5 q չիք բարք արանց—քանանացի գոլ
9 abf գեդէոմն
10 c աբիմելիք
11 Հg Թուղգա | l Թուղ՚ղ՚այ
13 c ափԹայի | w յեփԹայ
14 abcf եսերոն
15 abcf եյոմն
16 c յարդոն
17 c սամփսոն
21 abc ի կարգին է, w սոլոմոն, ռոբովամ, աբիամ, ասայ, յոսափաԹ, յորամ. չիք և որ ի կարգին։ Տե՛ս Եւս. Ժամ. Եր. 73 ՏՏՑ, եւ Եր. 47 ՏՏՑ.

c չունի խորաններ. կարգով գրած է ab-ի նման առաջին երեսի խորաններինը, առաջին խորանն ամբողջ, յետոյ երկրորդը եւն. ապա երկրորդ երեսի խորաններինը։

de կազմած են երկու երեսում չորս չորս սիւնակներ։ Առաջին երեսի առաջին սիւնակում գրած է «ասահակ—եսերոմն. [d անուններն սկզբի տառերը չունի. e սկզբի տառերը ունի կարմիր Թանաքով, բայց «բարակ» և «եսերոմն» չունին սկզբի տառերը]։ Երկրորդ սիւնակում, առաջին սիւնակի «յեսու» անուան դիմաց գրած է «ի սմանէ յառաջ—քանանացի գոլ»։ Երրորդ սիւնակում գրած է «առխսա, առայխա—դամպուխդէս, վատասկար»։ Չորրորդ սիւնակում «արայ, անուշաւան—նորայր». [«վասամ. կար» անունն անցել է նախորդ սիւնակի մէջ]. ապա սոյն չորրորդ սիւնակում «իսկ մերոյն արայի արայ ի շամիրամայ կոչեցեալ և զզօրծ վերակացուԹեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ։ ի նորա անուշաւան։ ի [d չիք ի, ունի բաց բողած տեղ] հայկակ սանն» են մինչև «մեռանել ի նմին»։—Երկրորդ երեսի առաջին սիւնակում «եղոմն—և որ ի կարգին». երկրորդ սիւնակում «սուսարես. դամպարես—սարդանապալոս» [c սարդանապալոս]. երրորդ սիւնակում՝ «զաւակ—սկայորդի». չորրորդ սիւնակում, նախորդ սիւնակի «զարմայր» անուան դիմացից՝ «սա օգնական» են։

Ք Ա Ղ Դ Է Ա Ց Ի Ո Ց

Արիոս.
Արալիոս, [որ] Ամիւսոս.
Քսերքսէս, [որ և] Բաղէոս
Առմամիթռէս
Բելոքոս
Բալէոս
Ալտադաս.
Մամիթոս.
Մաքաղէոս.
Սփերոս.
Մամիղոս.
Սպարեթոս.
Ասկատադէս.
Ամինտէս.
Բելոքոս.
Բաղատորէս.

2 tw Նրնուաս, արիոս / abcf առիոս / deghlnorpqs առիոսս / Կ³ առիոսյ
3 a առալուսս / b առալուսս / c առաւլոս / f առալիոսս / n առիլիոս։ Եւս. Ժամ. արալիոս
3 abcf սիւսիոս / d ուսասիս / Կ²e սուտասիս / Կ¹ սուսասին / Տե սուսասիս, փխ. ամիւսոս / tw չիք։ Իսր. մէջ առանձին անուն է դրուած։ Եւս. Ժամ. ունի «արալիոս, որ ամիւրոս»։ ամիւսիոս դարձել է սիւսիոս
4 Կ¹abcfg քսերքսէս / d էսքսեր / e քէսքսեր / Տե քսէրքսեր [և քէսքսեր]
4 abcfl վաղէոս / nopqrs գաղէոս / Կdekm գաղէոս / tw բաղէոս [և բալէոս] քէսքս''ի։ Իսրեմացու մէջ առանձին անուն է։ Եւս. Ժամ. «քսերքսէս որ և բաղէոս»։
5 a առմամեթուէս / d մամիթուէս / Կ²e ամամիթուէս / f առմամիթոսս / g առմամիթրէսս։ / w արմաթրիդէս Եւս. Ժամ. ամրամիթէս
6 Եւս. Ժամ. և ւ tw բեղորոս, այլ բաղէոս [և բալէոս, w բաղէոս]
8 ac ադտադոս / bf ադդասոս / d գատադոս / cw ադտատադոս / Տե ադտադոս։ Եւս. Ժամ. ադադաս
9 a մամեթոս / d ամիդոս / eghw մամիդոս։ Եւս. Ժամ. մամիթոս
10 abf մաքալիոս / c մաքաղիոս / w մաքալէոս։ Եւս. Ժամ. մաքքաղէոս
11 a զեփոսս / bc սեփոսս / d սոսս / eh փսոսս / f զեփրոս / Տե զփսոսս / w սփսոսս։ Եւս. Ժամ. սփերոս
12 abf մամեղոս / c մամելոս / egh սամիղոս։ Եւս. Ժամ. մամիղոս
13 abcf սպարթէոս / w սփառէտոս։ Եւս. սպարէթոս
14 Տեde սկատադէս / abcf ադդատադէոս։ Եւս. ասկատադէս
15 a արմատտոէոս / bc ամատտոէոս / f ամատէոս / w ամինտէս, փոխանակ (Տե'ս եր. 61, ծան. 1)։ Եւս. ամինտաս
16 ab բէլոքոս / w չիք։ Եւս. բելոքոս
17 abcf բաղատոէս / p բաղատոէս / Եւս. բաղատորէս

f կազմած է երկու երեսում երեք երեք սիւնակ՝ «Եբրայեցւոց», «Քաղդէացւոց», «Հայոց» կարմիր թանաքով վերնագրերով։ Առաջին «Եբրայեցւոց» սիւնակում գրած է «Իսահակ—Եսաւին». այս անմիջապէս «ի սմանէ յառաջ» են. այս «ի սատակել սորա» են։ «Ի սատակել» բառի և վերի անուններից Յեսու անուան վրայ դրած է միևնոյն նշանը՝ ցոյց տալու համար, թէ այս ժամանակաշրջանը Յեսուին է վերաբերում։ Ծանոթութեան մի մասն անցած է երկրորդ երեսի «Եբրայեցւոց» սիւնակի մէջ, որտեղ և «քանանացի զօրք» բառերից յետոյ գրած են անունները «եղոմն» են։—«Քաղդէացւոց» երկու սիւնակների մէջ կարդում բոլոր անունները. իսկ «Հայոց» առաջին սիւնակում՝ «Արայեան Արայ։ Սա ի Շամիրամայ» են մինչև «Հայկակ. զսմանէ» էլ. այս անունները այս և միւս սիւնակում «Ամբակ—Զարմայր։ Սա սգնակաւ» են. այս «պերճ, արբուն» են։

Ղամպարիտէս.
Սուսարիս.
Ղամբարիս.
Պաննիաս.
Սոսարմոս.
Միթռէոս.
Տետամոս.
Տետէոս.
Թինեա.
Դերկիւղոս.
Եւպաղմոս.
Ղաւոսթենիս.
Պերիտիադէս
Ոփրատիոս.
Փառատինիս.
Ակրազանիս.
Սարդանապաղոս:

1 abcf լամբրիդէս / ՏԹ ղամպարիդէս / d ամպաւրիտէս ստորակար / Կ^c ղամբաւրիտէս վատակար [Կ^? վատակար] / Կ' ղամբաւրիտիէս ստորակար: (վատակար եւն Հայոց ցուցակից և մնաց այսպէս. տե՛ս. եր. 62, տող 21, ծան.) r ղամբարոդէս / s ղամբարոտիս / w չիք: Եւս. ղամպրիդէս
2 abcf ամուսարիս: Եւս. սոսմարէս
3 c լամբարիս: Եւս. ղամպարէս
4 ՏԹdef պանիաս: Եւս. պաննիաս
5 Եւս. Փաւմ. սոսարմոս
6 abc չիք միթռէոս: Եւս. միթրէոս
7 ab մետամոս / chnopqrst տեմամոս / f մետամոս: Եւս. տետամոս
8 a տեխոս / bef տետխոս / Կ^?deh չիք տետէոս: Եւս. տետէոս
9 abcf Թեննես: Եւս. Թինես
10 Եւս. դերուսոս (դերկիւղոս)
11 c Եւպալմոս: Եւս. Եւպաղմէս
12 abf ղաւոսթենինիս / c լաւոսթենինիս / w չիք: Եւս. ղաւոսթենէս
13 abf պերիտիադիս / c պերիադիադէս / ՏԹdc պրիդիածիս: Եւս. պերիտադէս
14 abcf ոփրատիոս / d տատոէս / chw փրատատես / ՏԹ սփրատէս [opqrs սփրատատէս]: Եւս. ոփրատէոս
15 d ռետինիս / abcf չիք փառատինիս: Եւս. ոփրատանէս
16 Եւս ակրազանէս
17 ad սարդանապլոս / lc սարդանապալոս / f սարդանապալլոս / cnopqrs սարդանապալլոս / gl սարդանապաղ'ղ'ոս / h սարդանապալոս: Եւս. սարդանապաղէս

Ո. Առաջին երեսին կազմած են հինգ խորանազարդ սիւնակներ. առաջին սիւնակում «խանձակ—ևսերոնիս». երկրորդ սիւնակում՝ «ի սմանէ յառաջ—քանանացի գոյ». [Լ վերջի մասը հինգ խորանի տակին էլ է գրած. ո Յեսու անուան և «ի սմանէ» բառի վրայ նոյն նշանն ունի]. երրորդ սիւնակում «առիւսս—ղամպարիտէս». չորրորդ սիւնակում՝ «տրոյ, աննշանան—վատակար». հինգերորդ սիւնակում՝ «իսկ մերոյն տրայի որդի—իսկ նորա աննշանան»: Ապա անմիջապէս, չորրորդ սիւնակի «հայկակ» անուան դիմաց [ո մի քիչ ցածից] «Զհայկակ ասեն լինել» եւն: [«Իսկ նորայ» և «Զհայկակ» բառերի վրայ կարմիր թանաքով կէտեր]: Երկրորդ երեսում չորս նոյնպիսի սիւնակներ. առաջին սիւնակում «եղոմն—և որ ի կարգին». երկրորդ սիւնակում «սուսարիս—սարդանապաղոս». երրորդ սիւնակում «զոտակ—սկայորդի». չորրորդ սիւնակում «սա օգնական» եւն: [ո «Զարմայր» և «սա» բառերի վրայ նոյն նշանը]. յուսանցքում սրբիչ ձեռքով. «Յանդիւսի էր Զարմայր»:

ghiknopqrs համեմատ են l-ին, միայն հատարակ սիւնակներով—ո-ում չարունակարար, առանց խորանների, կարգով արտագրուած են ո-ի խորանները:

Վlex նկարագիրը տե՛ս յառաջաբանում:

Հ Ա Յ Ո Յ

Արայեան Արայ։

Սա մերոյն Արայի որդի, Արայ ի Շամիրամայ կոչեցեալ, և զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ։ Իսկ նորա՝

Անուշաւան.
Պարէտ.
Արբակ.
Զաւան.
Փառնակ.
Սուր։

Առ սովաւ Յեսու որդի Նաւեայ։

Հաւանակ.
Վաշտակ.
Հայկակ։

Զամանէ ասեն լինել առ Բելոքոսիւ և ամբոխս ինչ արարեալ անխորհուրդս և մեռանել ի նմին։

Ամպակ.
Առնակ.
Շաւարշ.
Նորայր.
Վստամկար.
Գոռակ.
Հրանտ.
Ընձակ.
Գղակ.
Հորոյ.
Զարմայր։

1 abcdghlnopqrs չիք Հայոց
2 ԱՏԽ արայ [ƒ արայեան արայ]
3 ՏԽabcde իսկ, փխ. սա
3 ƒ չիք մերոյն արայի որդի արայ
3 cdg արա
3 k ի շամիրա / w ի սամիրամայ / o չիք ի շամիրամայ
4 Վkmopqrs չիք իսկ նորա
5 w արամ, արայն գեղեցիկ, արայ արայեան, անուշաւան / Աghln անուշաւան [o անուանշաւան]. անուշաւան
6 ab կարէս / cƒ կարէտ / d (ա)րետ / eh փարէտ / w փարետ
9 abc փառնակ / ՏԽde փառնաս / ƒ չիք փառնակ
11 ՏԽabcde չիք առ սովաւ յեսու որդի նաւեայ
13 rs վաշկատ
15 ab գհայկակայ, c գհայկայ, d հայկակ, e ի հայկակ. ՏԽ գհայկակ [o չիք]. փխ. զամանէ
15 ƒ առ բելոքոսիւ ասեն լինել
15 a բէլոքոսիւ / eghkaqs բոլոքոսիւ / pr բողոքոսիւ
15 abcfgkl ամբոխ
16 ƒ անխորհրդաբար մեռանի
16 ab մեռանիլ
16 ƒ չիք ի նմին
17 abc ամբակ
20 c նորայս
21 abcƒ վստամ. կար / ՏԽ վստակար / derstw չիք վստամկար [detw մերձ են խառնեալցն ցանկի մէջ. տե՛ս եր. 61, ս. ?, ծան. և եր. 60, ս. ?, ծան.
22 abcƒ գռակ
23 gkl[?] հրաան
25 ƒop գգակ / egh գգակ / միւսն. գղակ
26 acƒ հուրա / b հուրայ / glopqrs հուրոյ / h հօրայ
27 rs զայրմայր

Սա օգնական Պրիամու ի Տեւտամայ առաքեալ ընդ եթովպացի զօրուն՝ մեռանի ի քաջացն Հելլենացւոց։

Պերճ.
Արբուն.
Բազուկ.
Հոյ.
Յուսակ.
Կայպակ.
Սկայորդի։

Ի (ԻԱ.)

Վասն արայեանն Արայի, եւ եթէ որոյ որդի Անուշաւան Սօսանուէր։

Այլ անդէն եւս ի կենդանութեան իւրում Շամիրամ զծնեալն ի Նուարդայ ի սիրելի կնոջէն Արայի, որ էր երկոտասան ամաց մնացեալ ի մահուանն Արայի, վասն առաջին իւրոց խանդաղատանացն որ առ Արայն գեղեցիկ՝ կոչէ զանուն նորա Արայ, եւ կարգէ զնա ի վերակացութիւն աշխարհիս, մտերմութեամբ հաւատացեալ ի նա. զորմէ եւ մեռանել ասեն ընդ Շամիրամայ ի պատերազմին։

Բայց յարէ զկարգ բանից զկնի այսորիկ օրինակ զայս։ Արայեանն Արայ մեռանի ընդ Շամիրամայ ի պատերազմին, թողով արու զաւակ ամենահարուստ եւ շատահանճար յիր եւ ի բան՝ զԱնուշաւանն Սօսանուէր։

1 f օգնական լեալ պրիամու տեւտամեայ առաքեալ / w եռեւ քամայ, փխ. ի տեւտամայ
1 deghnopqrsվ¹ պառամու / k պառամուի
1 c եթոպացի / k եթովպայի / rs եթովպացիս։ Հմմ. եւս. ժամ. եր. 42։
2 c ի քաջանց
2 fw հելլենացւոց / g հեղ՛գ՛ենացւոց / ln եղ՛գ՛ենացւոց / p հելենացւոց / միւսն. ելլենացւոց
9 ac սկաորդի / b սկա որդի
10 ghklopq իա, փխ. ի
11 Sխ արայեան [no արայեանն] / abc արեանն
11 Sխacef թէ [l եթէ]
11 Ա նորա որդի [Կ' որդի նորա]
11 Sխ անուշաւանն [Հg անուշաւան], որ սօս [gl սաւս] անուանիւր [o անուանէր]
11 c սուսանուէր
12 Sխ անդրէն / h չիք եւս
12 o չիք ի (կենդանութեան)
12 a ենդանութեան / lnpqrsw ի կենդանութեանն
12 c իւր / p չիք շամիրամ
13 b ի նաւարդայ / k ի նաւորդայ
13 b չիք ի (սիրելի)
13 Sխ ի նուարդայ սիրելւոյ [Հhprs սիրելի] կնոջէն
13 Հ չիք որ էր—արայի (տ. 14)
13 acdefw երկոտասանից
13 abcdew մնացեալ ամաց
14 bcdefpw իւրոյ
14 abcd խանդաղատանաց
15 acg արա, եւ / f չիք արայ (եւ)
16 fp աշխարհին
16 q չիք մտերմութեամբ հաւատացեալ ի նա
16 o նմա, փխ. ի նա
16 Sխ զորմէ եւ մեռեալ ասեն զնա ընդ
17 d մեռանիլ
17 abdew ի պատերազմի
18 Sխ բանիցս
18 de չիք զկնի այսորիկ
18 Ա այսպէս, փխ. օրինակ զայս
19 Ա ի պատերազմի [c ի պատերազմին] ընդ շամիրամայ
19 Sխ ի պատերազմի [hpqrs ի պատերազմին]
20 c սուսանուէր / Հ սօսանուէր (ենթադրով յետոյ՝ անուանիւր) / Sխ որ սօս անուանիւր, փխ. սօսանուէր

Քանզի ձօնեալ էր ըստ պաշտամանց ի սօսիսն Արամանեկայ որ յԱրմաւիր. զորոց զսաղարթուցն սօսաւիւն, ըստ հանդարտ և կամ սաստիկ շնչելոյ օդոյն, և թէ ուստի շարժումն՝ սովորեցան ի հմայս յաշխարհիս Հայկազանց, և այս ցբազում ժամանակս։

Այս Անուշաւան բաւական ժամանակս արհամարհութիւն կրեալ ի Զամեսեայ՝ տուայտի ի դրանն արքունի. իսկ օգնեալ ի բարեկամաց՝ շահի զմասն ինչ աշխարհիս, հարկահանութեամբ խնամել, զկնի ապա և զբոլորս։ Այլ կարի շատ լինի, եթէ զամենայն որ ինչ արժանն իցէ՝ ասիցեմք ի ճառս գնախակարգելոց արանց զբանս և զգործս։

ԻԱ. (ԻԲ)

Որ ի Սկայորդւոյն Պարոյր՝ առաջին ի Հայս թագաւորէ. օգնական լինի Վարբակայ Մարի, բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարդանապալայ։

Թողլով զոչ կարեւորագոյնսն ի բանից՝ ասասցուք որ ինչ հարկաւորն է։ Վերջին սոցա, որք առ Ասորեստանեայց թագաւորութեամբն և որք ի Շամիրամայ և կամ թէ ի Նինոսէ՝ զմերս ասեմ Պարոյր առ Սարդանապալաւ, որ ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն տուեալ զաւանի Վարբակայ Մարի, բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարդանապալայ։

Եւ այժմ ահա զուարճացայց, ոչ փոքր ինչ կրելով խնդութիւն,

1 gin արամենակայ / Հ արամենեակայ / hpqr¹ արմանեկայ
2 ԱՀ սօսաւին / gl սաւսաւիւն
2 k ընդ, փխ. ըստ / Ա չիք ըստ
3 SWabde եեթուստ [p յետուստ], xr և եթ ուստոյ փխ. և թէ ուստի
3 gh զշարժումն
4 SWdef աշխարհիս [ghlp յաշխարհիս, rs աշխարհին]
4 SW բազում [rs բազումս]
5 p բազում, փխ. բաւական
6 Հg ի զարմասեայ
6 ԱSW ի դրան [hopqrs ի դրանն]
6 k յօգնեալ
7 hpqrs յաշխարհիս
7 Կ'bcdefw խնամեալ
8 Հg զբոլորն / abdej եթե / SWc թէ
8 bc զամենայնն
8 SWc արժան / SW է, փխ. իցէ
9 bcdefw արանցդ
9 Ա զգործս և զբանս
10 hlopq իր, փխ. իա / g չիք
11 abc ի սկայ որդւոյն / g ի սկայ որդւոց / hlopqrsw ի սկայ որդւոցն / k ի սկայորդոյն / Հ ի սկայ որդոյն
11 ef թագաւոր / k թագաւորի
11 p լեցի
12 k վարկարայ / lprs վարկա բամարի
12 h բառնալ
12 fg զթագաւորութիւն
12 bde չիք ի (սարդանապալայ)
12 a ի սարդանապլայ / f ի սարդանապալեայ / gl ի սարդանապաղ'ղ'այ / k ի սարդանապաղայ
13 Ա կարեւորագոյնս [c կարեւորագոյն]
14 Ա չիք է / w չիք առ
14 b ասորեստանեայն / SW ասորեստանեաց [Հg ասորեստանեայց]
14 bnqrs թագաւորութեամբ
15 b ի շամիրայ
15 SW չիք և (կամ) / SW զմերն
16 bcdef սարդանապալեաւ / SW սարդանապալու [Հg սարդանապաղ'ղ'ու, k սարդանապաղու, l սարդանապաղու]
16 SW առ, փխ. որ
16 SW օգնականութիւն [h յօգնութիւն, qrs օգնութիւն] տուեալ ի վարբակայ մարէ, բառնալով
16 abde ի վարբակայ
17 g զթագաւորութիւն
17 bef ի սարդանապալեայ / Հgl ի սարդանապաղ'ղ'այ
18 c ահայ
18 eghlnopqrs զուարճացայց
18 o խնդութիւն կրելով

հասանելով ի տեղիս, յորում մերոյ իսկ բնիկ նախնւոյն սերունդք ի թագաւորութեան հասանեն յաստիճան։ Վասն որոյ արժան է մեզ աստանօր մեծ գործ կատարել, և բազումս առել տարակութիւնս ճառից. զորոց մեզէն իսկ զհիմունս այսպիսեաց բանից ընթեռնուլ արժանաւորեցաք ի չորս հագներգութիւնս, զարգասաւորին ի բանս և զիմաստնոյն իսկ և ի մէջ իմաստնոց իմաստնագունին։

Քանզի Վարրակէս զաւառս մեղացի, ի փոքունց կողմանց ի ծագաց գաւառին ամբագունի, խորամանկագոյն ի կենցաղավարութեան և ի մարտս երևաւոր, ծանուցեալ զանձարգի բարս և զհեշտասէր թուլամորթութիւն յուլութեան Թռնոյն Կենկողեայ՝ խաղացուցանէ բարուցն և ձևացն տատութեամբ ի քաջաց և ի պիտանեաց արանց բարեկամս, որովք և աշխարհակալութիւնն Ասորեստանի առ այնու ժամանակաւ վարէր յայտնապէս մեծաւ հաստատութեամբ։ Յինքն և զքաջն մեր նախարար յանդուգանէ զՊարոյր, թագաւորութեան չուք և՛ ձև նմա խոստանալով։ Եւ բազում ամբոխս արի արանց, և որք ի տէգ նիզակի և յաղեղն և ի սուսեր աջողաձեռնագոյն՝ գումարէ. և այսպէս զթագաւորութիւնն ի Սարդանապալլայ յինքն առեալ՝ տիրէ Ասորեստանի և Նինուէի։ Բայց վերակացու զայլս թողեալ Ասորեստանի՝ փոխէ զթագաւորութիւնն ի Մարս։

1 hopqrs հաւանելով, փխ. հասանելով
1 Տw ի տեղիս մերում իսկ բնիկ [hopqrsվ' բնի] նախնւոյն, յորում [o որում] սերունդք թագաւորութեան [g ի թագաւորութեանն, hpqrs թագաւորութեանն, k թագաւորութիւն] հասանեն
1 a չիք իսկ / Ա չիք սերունդք
2 f չիք ի (թագաւորութեան)
2 abcdew թագաւորութեանն
2 w հասանին / w չիք մեզ
3 de զբազումս / Ա բանից, փխ. ճառից
4 Ա զորոյ / Տw հիմունս
4 opqrs բանիւս
5 glվ' հանգներգութիւնս
5 p զարգաւորին։ Սպասելի էր արգասաւորին... իմաստնոյն
6 f որ և, փխ. և
6 Տw զմէջ (x զ'ի մէջ, փխ. ի մէջ) իմաստնոցն [gk իմաստնոյն, p իմաստնոց] իմաստագունի [nopqrs իմաստնագունի, ; իմաստնագունին] / Ա իմաստագունի
7 c քան, փխ. քանզի / abdef վարրակիս
7 Տw փոքուէ [qrs քոքուէ]
8 e ի ծագաց / p ի ծագեաց / w' զործոց, փխ. ծագաց / Տw չիք ի (ծագաց)
8 b կենցաղաւորութեան
9 Ա չիք և (ի մարտս) / Տw ի մարտն
9 w' երևանաւոր
9 Տw թուլամտութիւն [k թուլամտութիւնն], փխ. թուլամորթութիւն
10 Ա յաղթութեան, hopqsw յոլովութեան, r յոլովութէ (պաշ.), փխ. յուլութեան։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. եր. 43։
10 Կ'abc Թոյնոյն / def Թոյնոյն / Տw Թուլոյն [g Թոյլոյն] / x Թոնոյն / w Թռնոյ
10 a կողեայ / Տw կոնկողեայ [h կոյնկողիոյ, ; կոնկողեայ]
10 Ա խայտացուցանէ / w' խառացուցանէ
10 r բարեացն
11 Կ'del պատանեաց, փխ. պիտանեաց
12 Տw որով / fgk աշխարհակալութիւն
12 c այն / Ա ժամանակօք
14 Ա յանեկուցանէ / p յանդուգանէք
14 Տw ձև և չուք խոստանալով նմա
15 Տw բազմամբոխս [h զբազմամբոխս]
15 Տw յարի / Տwa որ
15 c ի, փխ. և (յաղեղն)
16 cf աջաձեռնագոյն / Տw աջողաձեռք [o յաջողաձեռք, rs աջողաձեռք]
16 Տw չիք գումարէ
16 b ի թագաւորութիւնն
17 bf ի սարդանապալլեայ / k ի սարդանապաղլայ / gl ի սարդանապաղ'ղ'այ
17 e տիրէ և
18 Տw բայց այլ վերակացուս կարգեալ ասորեստանի / w վերակացուս
18 c զայս, փխ. զայլս
18 Ա չիք ասորեստանի
18 jgkp զթագաւորութիւնն։ Հմմտ. Եւս. 47.

Այլ այս եթէ առ այլս այլազգաբար պատմի՝ մի ինչ սքանչանար: Զի որպէս վերագոյն ուրեմն յառաջին ճառսն ամբաստանեցաք զառաջնոցն մերոցն նախնեացն անիմաստասէր բարուց և ախորժակաց՝ այս հանդիպի և աստանօր: Քանզի և որք ի հօրէն Նաբուգոդոնոսորայ գործք, գրեցան յիւրեանց յիշողութեանցն վերակացուաց. իսկ մերոցն, ոչ այսպիսի ինչ խորհեցելոցն, միայն նշանակեալ ի վերջինսն: Այլս եթէ ասիցես, ուստի՞ մեզ և զնախնեացն մերոց գիտել զանուանս այսպէս, իսկ զբազմաց և զգործս՝ ասեմ. ի հնոցն դիւանաց Քաղդէացւոց, Ասորեստանեայց և Պարսից, վասն մտելոց անուանց և գործոց նոցա ի քարտէս արքունի, իբրև գործակալաց և վերակացուաց աշխարհիս ի նոցանէ կացելոց և մեծաց կողմնակալաց:

ԻԲ (ԻԳ)

Կարգ թագաւորաց մերոց եւ համար ճշգրիտ որդի ի հօրէ առնլոյ:

Արդ՝ այժմ անցից ի թիւ մերոց արանց, մանաւանդ թէ թագաւորաց, մինչև ցտէրութիւնն Պարթևաց: Քանզի ինձ մայրքիկ արք ի մերոց թագաւորաց են սիրելիք, որպէս բնիկք և իմոյ արեան առուք և հաւատարի հարազատք: Եւ սիրելի էր ինձ՝ յայնժամ գալ Փրկչին և զիս գնել, և առ նորօք յաշխարհ զմուտն իմ լինել, և նոցա տէրութեանն

1 Ահopq զայս / g թէ
1 a այլ'աբար, փխ. այլազգաբար
1 rs չիք այս եթէ — պատմի
1 w[1] պատմեն
2 Ա վերագոյնն
2 Հ չիք ուրեմն յառաջին
2 Տա զառաջին նախնեացն մերոց
3 prs բարուցն / Տա չիք և
3 abcd ախորժկաց / Տա ախորժակս
4 c չիք և (աստանօր)
4 Ahopqrs չիք և (որք)
4 Ա ի հօրէ / w գործ / Ա չիք գործք
5 Կ²acdefw իւրեանց / Տա յիւրեանցն [g յիւրեանց, h իւրեանցն]
5 Ա ի [w չիք ի] վերակացուաց
5 acdefhopqrsw մերոյն
6 Ա խորհեցելոյ [d խորհելոյ]
6 Ա միայն աննշանակելի
6 Ա այս թէ / l այեթէ
7 Տա ասիցեն / Ա չիք և
7 d զնախնեաց / kl նախնեայն
7 Տա մերոց բազմաց այսպէս զանունս զանուանս [l զանունս] և զգործս
8 Ա զհնոցն / qrs հնացն
8 Կ²abcw ասորեաց / def ասորոց / Տա ասորեստանեաց [g ասորեստանեայց]
10 Տա իբր
10 Ա վերակացուաց և գործակալաց աշխարհիս ի նոցանէ կարգելոց [acf կացելոց] և մեծաց կողմնակալաց ի նոցանէ կացելոց
12 glopq ԻԳ, փխ. ԻԲ
13 acdef թագաւորաց [c թագաւորացն] և իշխանաց / h թագաւորացն
13 p և որ համար / fko առնելով
14 q ... բք, փխ. արդ
14 abdefw ի թիւս
14 cdef արանց մերոց / Տա չիք թէ
15 ab տէրութիւնս / cdefw ցտէրութիւնս / Հg ցտէրութիւն
15 Ա չիք ինձ
16 Տա ի մերոյ թագաւորէն [my թգրութ՛ն, p թագաւորութ՛. n թագաւորութ՛ն գrած, այս շինած թագաւորէն] սիրելիք
16 c աբերելիք / w իմոց
16 c արեանս առուք / Հ արեանառուք
17 f գնել զիս
18 Ա առ նորօք զիմ յաշխարհ [f աշխարհ] զմուտն [c զմուտ] լինել [ew լինիլ] / Հgkl չիք իմ
18 Տա տեառութեանն [my տէրութեանն] / Կ² տէրութեանն

խրախճանալ, և յարգեւոյս ապրել փառանգիցս։ Այլ վաղ ուրեմն փախեաւ ի մէնջ պատահումն այն, թէ արդեօք և վիճակ։ Բայց արդ ես առ ստարաց թագաւորութեամբն կացեալ՝ ընդ նոցայն զմերս ազգի ածից զկարգ թագաւորացն, զի մերոյ աշխարհիս բնիկք պակասորք արք այնորիկ, զորոց զանուանսն ի ներքոյ գրոշմեցաք։

Եւ զի արդարև զայնու ժամանակաւ էր ազգիս մերոյ թագաւորութիւն՝ վկայէ և Երեմիա մարգարէ ի բանս իւր, հրաւիրելով ընդդէմ Բաբելոնի ի պատերազմ. «Հրաման տուր, ասէ, Այրարատեան թագաւորութեանն և Ասքանազեան գնդին»։ Եւ այս հաւաստի զոլոյ մերոյ թագաւորութեանն առ այնու ժամանակաւ։

Այլ մեք զկարգն կանոնելով, առընթեր և զՄարաց թագաւորսն։

ՄԱՐԱՑ ԱՌԱՋԻՆ

Վարբակէս
Մօդակիս
Սոսարմոս
Առտիկաս
Դէոկկիս
Փաւորտիս
Կուաքսարէս
Աժդահակ։

1 Ա զուարճանալ, փխ. խրախճանալ
1 b յարգարեւոյս, փխ. յարգեւոյս
1 a փառանգից / ՏԽ փառանգից ապրել
1 Ա էանց [c անց], փխ. փախեաւ
2 ՏԽbde պատահումն / cf չիք և (վիճակ)
2 ՏԽ բայց արդէն [x արդ են] առ [pqrs չիք առ] մարաց թագաւորութեամբն [g թագաւորութեամբ, k թագաւորութեանն] կեցեալ բնիկք պակասոր [Հgk պակասորք] արք այնորիկ, զորոց և [mg չիք և] զանուանսն ի ներքոյ գրոշմեմք / d չիք առ
5 Ա ի նոցանէ, փխ. ի ներքոյ
6 cf զայս, փխ. զայնու
6 cf չիք էր / cdew մերոյ ազգիս
6 cf թագաւորութեամբ
8 bc բաբելոնին / fh բաբիլոնի
8 k հրամանատուր, փխ. հրաման տուր—Երեմ. ԾԱ, 27.
8 Հfgh արարատեան
9 opqrs չիք և ասքանազեան—մերոյ թագաւորութեանն (տ. 10)
9 c այսքան ազեան, փխ. ասքանազեան
9 Ա մերոյ զոլոյ / ghk զոլ
10 abcde այնմ / f յայնմ
11 վ' զկարգ թագաւորաց կանոնելով
11 Աghopqr կանոնելով
11 a թագաւորութիւն
12 r որաց, փխ. մարաց / s զմարաց։ Հմմտ. Եւս. Ժամ. Ա. 49, Բ. 18.
12 abhpqrs առաջինն
13 ԱՏԽ վարբակիս [t արբակիս]։ Եւս. վարբակէս: Հմմտ. Խոր. Եր. 65 տ. 7:
14 ԱՏԽ մօդակիս [abl մաւդակիս, c մաւրակիս, g մաւդիկիս, rs օդկիս, w մանդաւկիս]։ Եւս. մաւդակէս
15 միայն tw սոսարմոս/ միւսն. չիք։ Եւս. սոսարմոս
16 ԱՏԽ առտիկիս [ab առտիկաս, f առտիկաս, w առտուկաս, կարդիկեաս]։ Եւս. Ժամ. Ա. արտիկաս, Բ. կարդիկէս
17 abcf դէոկկիս։ Եւս. Ժամ. դէիոկկիս
18 abf փառաւորտիս / c փառաւուրտիս / w արտանիսւ Եւս. Ժամ. փրաւորտէս
19 abf կիաքս / c կիրաքս / d կուաք / g կուաքիս / w կվաքսատիս / միւսն. կուաքս։ Եւս. Ժամ. կիաքսարէս։ Ուղղում եմ կուաքսարէս

Նկատոգիր։ ab կազմած են երեք սիւնակ. առաջին սիւնակի վերնագիրն է «մարաց առաջինն», երկրորդինը՝ «իսկ մեր առաջին ի վարբակայ մարէ պակեալ»։ Վերնագիրների տակը հորիզոնական գիծ է քաշած։ Առաջին սիւնակի մէջ գրած է «վարբակիս» եւն մինչև «աժդահակ»։ Երկրորդ սիւնակի մէջ գրած է «պարոյր որդի

ԻՍԿ ՄԵՐ ԱՌԱՋԻՆ Ի ՎԱՐԲԱՆԱՑ ՄԱՐԷ ՊՍԱԿԵԱԼ

Պարոյր, որդի Սկայորդւոյ

Հրաչեայ

Սա Հրաչեայ կոչի վասն առաւել պայծառերես և բոցակնագոյն իմն լինելոյ։ Սա սովաւ ասեն կեցեալ գՆաբուգոդոնոսոր արքայ Բաբելացւոց, որ գերեաց զՀրեայս։ Եւ սորա ասեն զմի ի գլխաւորաց Եբրայեցւոցն գերելոց խնդրեալ ի Նաբուգոդոնոսորայ՝ Շամբաթ անուն, ածեալ բնակեցոյց յերկրիս մերում մեծաւ պատուով. և ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զազգն Բագրատունեաց, և հաւաստի է։ Բայց թէ որպիսի ջան եդև Թագաւորացն մերոց՝ վասն ի պաշտօն կռոցն խոնարհեցուցանել, և կամ թէ բանիւք և ոյք ոմանք ի նոցանէ որք աստուածպաշտութեամբ վճարեցին զկեանս՝ յետոյ պատմեսցուք քեզ։ Քանզի ասելն ոմանց անհաւաստի մարդոց, ըստ յօժարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ի Հայկայ

1 d ի, փխ. իսկ
1 Թdeœ վարբանաց (չիք ի)
1 ՏԹԿ²defœ չիք մարէ
1 f սկսեալ, փխ. պսակեալ
2 abcf սկայ որդւոյն / k սկաւորդւոյ / œ սկայ, փխ. սկայորդւոյ
3 b հրաչեայ / adopqrs հրչեայ
4 ԱՏԹ հրաչեայ սա [x հրաչեայ. սա, dopqrs հրչեայ՝ սա, f սա հրաչեա]
4 abc պարոյր որդի սկայի. [c₁] հրաչեա։ [c₁] սա [c սայ] կոչի
4 k բոցագոյն / abcf չիք իմն
5 abcf զոլոյ, փխ. լինելոյ
5 abcf զնաբուգոդոնոսոր արքայ բաբելացւոց կացեալ [a կեցեալ]
5 Հdegh կացեալ
5 ՏԹc բաբիլացւոց [Հghl բաբելացւոց]
6 abcf չիք որ գերեաց զհրեայս
6 Հ հրէայս
6 f հրաչէի, փխ սորա ասեն
6 abc ի գերելոց գլխաւորացն եբրայեցւոց / f ի գերելոց եբրայեցւոց
6 o ի գլխաւորացն եբրայեցւոց
7 f չիք ի նաբուգոդոնոսորայ
7 abcf անուն շամբաթ
8 a երկրիս (ճշտագրով)
8 abcde չիք մերում / ՏԹ չիք յերկրիս մերում
8 f չիք մեծաւ պատուով
9 def լինիլ / abc չիք լինել
8 a զազգս / bc զազգ
9 ՏԹcde բագրատունի
9 abf չիք և հաւաստի է
9 Ա «բայց» բառից առաջ ունին առանձին վերնագիր՝ «յաղագս սամբատայ» [c շամբայ, f շամբատայ հրէի] / d ճիշտ գլուխ (ԻԳ) և ճշուած այս վերնագիրը. a կարմիր թանաքով է գրուած այս վերնագիրը, եւ «բայց» բառի Բ տառը խոշոր կապտագոյն զարդագրով: f գլուխների ցանկի մէջ ԻԲ գլխի համար ունի. «Վասն թագաւորաց մերոց և համար նոցունց որդի ի հօրէ * անհեյով և չմբատայ հրէի»։
9 a թէ / ef որպէս
9 ՏԹ եդեալ, փխ եդև
10 gh թագաւորաց
11 eghkrs չիք թէ / Ա չիք ոմանք
11 ՏԹ ի սոցանէ [p ի նոցանէ], փխ. ի նոցանէ
12 o զկեանսն / cdefœ յոմանց

սկայորդւոյն. հրչեայ» (b հրաչեայ) են մինչև «տիգրանն»։ Այստեղ մի քիչ ներքևում «բանզի և զմերջին եբուանդ» են մինչև «զայսոսիկ»։ Երրորդ սյունակում գրած է. «պարոյր որդի սկայի. հրաչեայ։ սա կոչի վասն» են մինչև «ասէ պատմագիրն զազգս բագրատունեաց»։ Շարունակության համար առանձին վերնագիր է գրած «Յաղագս սամբատայ» (b շամբայ), բայց առանց գլխակարգության։

c անունները գրած է շարունակաբար առանց սյունակների. նախ կարմիր առանձին իբրև վերնագիր «մարաց առաջին վարքակիս», յետևից «մաւրակիս» են. ապա շարունակաբար «իսկ մեր առաջին» մինչև «տիգրանն», որից յետոյ «բանզի եւ» են մինչև «զայսոսիկ». ապա «պարոյր որդի սկայի, հրաչեայ, սա կոչի» են։

deghiklmopqrs կազմած են երկու սյունակ, կողքէ կողք կամ տակէ տակ. առաջինի վերնագիրն է «մարաց առաջին» և տակին մարաց անունները. երկրորդի

զթագադիր ազգդ Բագրատունեաց լինել: Վասն որոյ ասեմ. մի այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր. զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն դոյ նմանութեան յառաջելոյդ՝ որ զարդարութիւն ակնարկէ. զի ի բայ բանից և անոճ իմն յաղագս Հայկայ և նմանեացն կակազէ: Բայց ծանիր, զի Սմբատ անուն, զոր յաճախ Բագրատունիք ի վերայ պատանեաց կոչեն՝ ճշմարտութեամբ Շամբաթ է, ըստ նախնի իւրեանց խօսիցն, որ է եբրայեցի:

Փառնաւազ
Պաճոյճ
Կոռնակ
Փառոս
Միւս Հայկակ
Երուանդ սակաւակեաց
Տիգրան:

Քանզի և զվերջին Երուանդ և զՏիգրան ի սոցանէ ըստ յուսոյ կոչեցեալ ասեմ արդեօք. ոչ կարի հեռագոյն գոլով ժամանակին, յիշեաց որ զանուանս զայսոսիկ:

---

1 Ա. ազգ
1 ՏԽ լինել [բ չիք լինել] բագրատունեաց / def լինել
1 Ա. մի այսպիսեաց բանիցս հաւանիր յիմարութեանց. զի
2 k չիք և
2 k շաւիղ / բ շաւեղ
2 Ա. չիք նմանութեան
3 h առաջելոյդ / բc յառաջելոյդ
3 e₁ զարդարութեան
4 fw¹ անմանեացն / ՏԽ չիք զի
5 ՏԽ զսմբատ / c սմբատ անուն, զոր յաճախ անուն
5 cde բագրատունիքդ / f բագրատունիք անուանեն ի վերայ պատանեաց կոչեն
5 ace պատանեկաց / b պատանեկացդ
6 ՏԽef ճշմարիտ
6 Ա. է [a չիք, f և, փխ. է] շամբայ
6 n շարաթ / o չիք է
6 abcdw իւրեանցն / p իւրոց
6 a խօսաց / bcdef խօսից
6 ow հեբրայեցի
7 ՏԽdew փառնաւաս
8 c պայճոյճ
9 abef կոռնակ
10 abc փառոս / l փաւոոս / միւսն. փաւոս
11 a տիւս, j տիոս, փխ միւս
12 l սակաւակաց
14 ՏԽdew վերջին
14 cf երուանդն / ՏԽdew երուանդս
14 ՏԽacdw տիգրան
15 w ասեմ, արդեօք
15 abc հեռի / a գոլով
15 a յշ՟ց ոք / b յիշեաց ոք / c յիշեցաք / f յիշե՟ց ոք / ՏԽdew յիշեցուք [x յիշեաց ոք]
16 deh այսոքիկ

վերնագիրն է «Իսկ մեր առաջին ի վարբակայ պսակեալ», տակին հայոց անունները: Այս կողքէ կողք կազմած սիւնակների տակից, իսկ տակէ տակ կազմած սիւնակների կողքից, «Քանզի և վերջին» եւն մինչև «զազգն բագրատունի, և հաւատի է»: Այս նոր գլուխ «յաղագս սամբատայ»:

f կազմած է երկու սիւնակ. առաջնի «մարաց առաջին» վերնագրի տակ մարաց անունները, իսկ երկրորդի վերնագիրն է «իսկ մեր առաջին ի վարբակայ սկսեալ» տակին հայոց անունները: «Հրաչեա» անուան կողքին առանձին սիւնակով—«սա հրաչեա կոչի» եւն մինչև «զազգն բագրատունեաց»: Իսկ «տիգրան» անուան կողքին շարունակաբար—«Քանզի և զվերջին երուանդն» եւն մինչև «զայսոսիկ»: Այս առանձին վերնագիր «յաղագս շամբատայ հրէի»:

ԻԳ (ԻԴ)

Յաղագս որդւոցն Սենեքերիմայ, և թէ Արծրունիք և Գնունիք և բդեաշխն առանձնական Աղձնեաց՝ ի նոցանէ են սերեալք. և ի նոյն ժամու՝ թէ Անգեղ տունն ի Պասքամայ։

Այլ յառաջ քան զձեռնարկելն մեր ի բանն որ յաղագս մեծին Տիգրանայ, որ իններորդ ի բնկաց մերոց պատկաւորաց էր, հաւմկու, անուանի և յաղթող ընդ այլ աշխարհակալս՝ ճառեսցուք որ ինչ կարեւորագոյնն է ոճոյ բանիս։ Եւ ի մոռացումն եկն արդեօք յաղագս Սենեքերիմայ. քանզի ութսուն, աւելի կամ պակաս, ամօք յառաջ քան զթագաւորութիւնն Նաբուգոդոնոսորայ էր Սենեքերիմս կացեալ արքայ Ասորեստանի. որ զԵրուսաղէմ պաշարեաց առ Եզեկիայիւ Հրէից առաջնորդաւ. զոր սպանեալ որդւոց նորա Ադրամելէքայ և Սանասարայ՝ եկին փախստական առ մեզ։

Յորոց զմինն յարեւմտից հարաւոյ աշխարհիս մերոյ, մերձ ի սահմանս նորին Ասորեստանի, բնակեցուցանէ Սկայորդին մեր քաջ նախնին, այս ինքն է զՍանասարն. և ի սմանէ աճումն և բազմանրութիւն լեալ՝ լցին զՍիմն անուանեալ լեառն։ Իսկ պերճքն և գլխաւորքն ի նոցանէ յետոյ ուրեմն մեծարմութիւն վաստակոց առ թագաւորսն մեր ցուցեալ՝

1 dglopqrs ԻԴ, փխ. ԻԳ
2 de որդւոց
2 Տթ սենեքարիմայ [Հgp սենեքերի-մայ]
2 a թե / k եթէ
2 Տթ բդեշխն [l բդեաշխն]
3 ef ազգնեաց անուանեալ
3 g ի սոցանէ
3 c է, փխ. են / Տթ չիք են
3 f են սերեալք ի նոցանէ / k սերե-լեք, փխ. սերեալք
3 a թե / bcdef թէ
4 g տուն
5 Տթ արդ, փխ. այլ
5 rs մեք, փխ. մեր / d չիք մեր
5 Տթ ի բանս
5 de մեծի
6 Տթ ի նախնեաց, փխ. ի բնկաց
7 Ա. յաղթող / Տթ յաղթօղս [g յաղ-թօղ, hx յաղթող]
7 Ա. կարեւորագոյն է ոճոյս մերոց բանից
8 Հghk չիք ի (մոռացումն)
8 Ա. արդեօք թէ այն լինիցի յաղագս
9 chpqrs սենեքարիմայ
9 Տթ ութսուն ամօք, աւելի կամ պակաս, յառաջ, Հմմ. Եւս. Ժամ. եր. 22ա
10 fg զթագաւորութիւն
10 a նաբու գոդոնոսորայ
10 a սենեքերիմս իբրս / c սենեքերիմսն / f սենեքերիմ / Տթ և սենեքերիմս
10 prs կեցեալ
11 i ասորեստանեայց
11 l եզեկայիւ
11 p առաջնորդէր
12 Տթbcde ադրամելայ [Հgho ադրամէ-լեքայ] / a ադրամելեք'այ
14 Աw' հիւսիսոյ, փխ. հարաւոյ
14 abcd մերոյ աշխարհիս
15 Հ բնակեցուցեալ
15 a սկայ որդին / cefw սկայ որդի
15 Ա. քաջ մեր
16 Տթ չիք է
16 Տթ սերեալ, փխ. աճումն և բազ-մանրութիւն լեալ
17 Ա. լեառնն
17 Ա. իսկ պերճագոյնք ի նոցանէ և գլխաւորագոյնք [w գլխաւորագոյնքն] յետոյ
18 c ի վաստակոց
18 cdf թագաւորն

զդեշխութիւն կողմանցն արժանաւորեցան առնուլ։ Իսկ Արգամոզանն յարեւելից հարաւոյ նորին կողմանն բնակեալ. ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զԱրծրունիս և զԳնունիս։ Արդ՝ յիշելոյն մեր զՍենեքերիմ այս էր պատճառն։

Բայց զԱնգեղ տունն ասէ նոյն պատմագիր ի Պասքամայ ումեմնէ ի Հայկայ թոռնէ լինել։

ԻԳ (ԻԵ)

Յաղագս Տիգրանայ, թէ ո՛րպիսի ամենայնիւ։

Բայց անցցուք այսուհետև որ ինչ յաղագս Տիգրանայ և որ ի նմանէ գործք։ Քանզի սա ամենեցունց թագաւորացն մերոց հզօրագոյն և խոհեմագոյն, և արանցն այնոցիկ և ամենեցուն քաջ։ Որ և Կիւրոսի աջակցեալ, զՄարացն ի բաց բառնալով զիշխանութիւնն, և զՅոյնս ոչ սակաւ ժամանակս ընդ իւրեւ նուաճեալ հնազանդէր։ Եւ զսահմանս մերոյ բնակութեանս ընդարձակեալ՝ ի հնումն մեր հասուցանէր յեզերս ծայրից բնակութեան, և ամենեցունց որ առ իւրովքն էին ժամանակօք՝ նախանձելի, և զկենացս բղձալի ինքն և ժամանակ իւր։

1 ԱՏԺ ըդեշխութիւն։ Ուղղում ենք զրդեշխութիւն

1 l «արժանաւորեցան» բառի «ժանաւորեցան» մասից սկսած ձեռ 2-րդ է, որ պակասում է Ա խմբին, ինչպես եւ ghik 2-րդերը, որոնք ծագում են l-ից. որով Ժ 2-րդ մինչեւ այստեղ Տ-ի հետ էր, իսկ այստեղից սկսած մինչեւ եր. 90, 8. յ«անբանութեան» բառի «անբան» մասը՝ Ա-ի հետ էր:

1 ԱՏԺ արգամոզանն [ghi արգամոզանն, k արգամոզան]: Եւս. Փամ. Եր. 21. «յիւրմէ որդւոյն արգամոզանեայ»։ Ուղղելի է ըստ Նոր. Բիւզ. արգամոզան

2 f չիք նորին / opqrs կողման

2 Ա ի նմանէ

3 def լինիլ

3 p զնունիս / Կ²de չիք և զգնունիս

3 Ա յիշելն

3 hqrs զսեննեքարիմ

4 ԱԺ պատճառս [k պատճառն, l պատճառ] է [Ժ էր] այս

5 f պատմագիրք / nw պատմագիրն / Ժ նոյն պատմագիր ասէ

6 k ուրեմն է, փխ. ումեմնէ

6 Sabc ի հայկակայ / Ժdeg ի հայկայ

6 efw լինիլ

7 Ժdopq ԻԵ, փխ. ԻԳ

8 f տիգրանայ թագաւորի

8 gh ո՞պ, փխ. որպիսի

8 Ա ամենեին, փխ. ամենայնիւ

9 ՏԺ և [hxy չիք և] որ ինչ յաղագս

9 Կ²det չիք և որ ի նմանէ գործք / k չիք որ

10 abclngrs զսա, o զնա, փխ. սա

10 g ամենեցուն

11 dew ամենեցունց / Ա քաջաց

11 cef և որ / l չիք և

12 a աջկց՞լ / a մարացն

12 ԱԺ զիշխանութիւն

12 opqrs զյոյսն

13 a ժամանակաւ

13 opqrs չիք ընդ իւրեաւ

13 ՏԺ իւրև [l իւրեաւ] / Ա իւրով

13 Ա հնազանդեալ նուաճեաց [abf նուաճեալ]

13 opqrs չիք հնազանդէր

13 S զսահման

14 a մերս

14 Կ²Հabdeghlw բնակութեան / k բնակութիւնս

14 r ընդարձակելոյ / s ընդյարձակեալս

14 abdew ի հնմն / cf ի հին

14 k չիք մեր

14 bk հասուցանէր / Sg հասուցանէ

15 h ծայրին / ԱՏՀ բնակութեանց

15 gh որք / kl որոց

15 r ժամանակաւ

16 c չիք և (զկենացս)

16 Ա զկենացն [c զկնի եկելոցն] / S յետնոցս, w յետնոցն, փխ. զկենացս / Ժվ² զկենացս

Զի ո՞ր ի ճշմարիտ արանց, և որոց ի բարս արութեան և խոհականութեան սիրելութիւն կայցէ, սորա յիշատակօքն ոչ զուարճասցի, և յորդորեսցի այսպիսի այր լինել։ Արանց կացեալ գլուխ և արութիւն ցուցեալ՝ զազգս մեր բարձրացոյց, և զընդ լծով կացեալսն՝ լծադիրս և հարկապահանջս կացոյց բազմաց. մթերս ոսկւոյ և արծաթոյ և բարանց պատուականաց և զգեստուց և պէս պէս գունից և անկուածոց՝ արանց միանգամայն և կանանց՝ հասարակաց բազմացոյց. որովք ազնուազոյնքն իբրև զգեղաւորս երևէին սքանչելիք, և գեղաւորքն ըստ ժամանակին առ հասարակ զիւցազնացեալք։ Հետևակամարտքն ի վերայ ուսոց ձիոց երևեալք, և պարսաւորքն առ հասարակ զինազգեղունք, և շերտաւորքն ի սուսեր և ի տէգ նիզակի վառեալք. մերկքն վահանօք և զգեստուք երկաթեօք պարածածկեալք։ Որոց ի մի վայր հասելոց բաւական էր տեսիլն միայն, և որ ի նոցայն պաճուճանաց և զինուց փայլմունք և շողիւնք՝ զթշնամիսն արտահալածել։ Յաղթութեան և շինութեան բերող, խաղով և մեղու զամենայն հասակ պարարեալ։

Զայս և որ այլ այսպիսիք բազումք, երեր մերոյ աշխարհիս խարտեաշս այս և ազերեկ ծայրիւ հերաց Երուանդեանս Տիգրան, երեսօք

1 Ա ո՛վ որ
1 c ճշմարտացն, փխ. ճշմարիտ արանց
1 p արանցն
1 gh արիութիւն / klվ² արուութիւն
2 de սիրելի է / s սիրելութեան
2 S կացցէ
2 Ա յիշատակօքս
2 Թվ² զուարճանայցէ
3 ՏԹ յորդորեսցի
3 Ա¹ այսպիսի լինել [defw լինել] այր / ովº այր լինել. այր արանց [n այր յետոյ k աւելացրած]
3 Աw¹ չիք կացեալ
3 Ա չիք և (արութիւն)
3 Հo արիութիւն
4 ghl զազգ / p չիք զընդ
4 Աghopqrs կացեալս
4 Ա¹ լծադիրս բազմաց և հարկապահանջս կացոյց / pqrsվ¹ հարկապահանջօղս / h չիք բազմաց
6 S գունոց [վ² գունից]
6 Sabc անկուածոց
6 ՏԹ արանց հասակաց [x հասարակաց] և կանանց միանգամայն [q միանգամ]
7 l որովք / միւսն. որով
8 l իբր / bo զգեղաւոր
8 l երևէին—l-ի ձին մասը, անհասար ժամանակի և ջնջով ունի:
8 Հhopqrs սքանչելեօք / Ա գեղեցիկք, փխ. սքանչելիք
9 o զիւցազնեալք / pqrsվ² զիւցազնացեալք
9 prsw հետևամարտքն
9 c չիք հետևակամարտքն ի վերայ— երկաթեօք պարածածկեալք (9. 12):
10 aw¹ շերտաւորք / Կ²Հbdefw շեշտաւորքն
11 kl սուր, փխ. սուսեր
11 abdefi և ի նիզակ
11 a վառեալ / d մերկք
11 Կ²bfw զգեստք / Sc զգեստիւք
12 a երկաթեաւք / Հbdefghwվ² երկաթեօք / l երկաթեւք / kվ² երկաթիւք / Sc երկաթոյ
12 abfghkw պարածածկեցեալք / l պարածածկիցեալք
12 ghk չիք ի (մի) / Աghlվ² հասեցելոց
13 Ա չիք և (որ)
13 ՏԹ ի նոցայցն [r նոցունց, s նոցայն]
14 l շողիւնքն
14 Թվ² արտալածել / nopqrsվ² արտահալածէր
14 ԱՏԹ բերող [Հ բերօղ, l բերաւղ], l-ի ձին մասը ազ վերջաւորութիւնն աղ ձեռով ունի եւ o ձախ ծեղ աւ
15 f մեղերը
15 de հասակս / Թվ² զհասակս ամենայն / S զհասակս ամենեցուն
16 Ա այս / r ես, փխ. և
16 b այլպիսիք, փխ. այլ այսպիսիք
16 k և որոց զայսպիսիք
16 Ա բազում
17 o խարտեաշ / rs չիք այս
17 a ազդէրեկ / bcdefw ազդերեկ / ghinqrs ազերեկ / p ազէրէկ / Կikmo ազէրեկ
17 Կ¹ հրայ, l հրոց, k հրց, w¹ երաց փխ. հերաց / Կ²ocw չիք հերաց

զունեան և մեղուակն, անձնեայն և թիկնաւէտն, առաջաբարձն և գեղեցկատն, պարկեշտն ի կերակուրս և յըմպելիս, և ի խրախճանութիւնս օրինաւոր. զորմէ ասէին ի հնումն մեր, որք փանդռամբն երգէին, լինել սմա և ի ցանկութիւնս մարմնոյ չափաւոր, մեծիմաստ և պերճաբան, և յամենայն որ ինչ մարդկութեան՝ պիտանի։ Եւ զի՞նչ ինձ ի գիրսս յայսոսիկ արդեօք իցէ բան սիրելի, քան թէ որ յաղագս սորա էին գովեստք և պատմութիւնք յերկարել։ Արդարադատ և հաւասարասէր կշիռս ունելով յամենայնի՝ զամենայն ուրուք զկենցաղ՝ մտացն լծակաւ կշռէր։ Ո՛չ ընդ լաւագոյնն խանդայր, և ոչ զնուաստն արհամարհէր, այլ ամենեցուն հաւասարակաց հնարէր զխնամոցն իւրոց ի վերայ տարածանել զզգեստ։

Սա նախ յառաջագոյն դաշնաւոր եղեալ Աժդահակայ, որ ի Մարաց էր, տայ նմա զքոյր իւր Տիգրանուհի կնութեան, ըղձիւք խնդրելով զնա Աժդահակայ։ Քանզի ասէր. կամ ի ձեռն այսպիսւոյ մերձաւորութեան սէր հաստատուն առ Տիգրան ունել, կամ դիւրաւ այսպէս զաւաճանել զնա ի սպանումն։ Զի էր նմա խէթ կամաց իւրոց, մարգարէութիւն իմն յոչ կամաց լեալ նմա առաջիկայ դիպուածն իւր։

1 Ա անձնեայ / ghlp անձնեան
1 c թիկնաւեանդ / k թիկնաւէտա / l թիկնաւէտ
1 b առաջարարձ / Հghrs առաջարարձն / միւսն. առայգարարձ(ն)
2 h ըմպելիս
2 ԱԽվ² առ խրախճանութիւնս
3 l ասեին
3 c ի հինս / o ի մեր հինան
3 c որ
3 Կ⁷abfi բանդռամբն / de փանդռամբն, միւսն. բամբռամբն
3 defw լինիլ
4 opqs ի ցանկութիւն / r ի ցանկութեան
4 Տ մարմնոյն
4 Վklm մեծիմաստն / ՀԿ¹gh մեծիմաստուն
5 Հp ամենայն
5 Ա մարդկութեանս [c ի մարդկութեանս] / p մարդկութիւնն
5 ԱՏԽ ի գիրս [Հghl ի գիրսս]
6 b յայսոցիկ / h զայսոսիկ / Տ յայս [op այս]
6 Ա չիք արդեօք
6 k իցես / l իցէր
6 l թե (ճիճ մասում միջև այսպես)
6 Հghl սորայն է [l եւ k էի]
7 Հgh գովեստ / p գործք և գովեստք և պատմութիւնք / Հagh պատմութիւն
8 ab կշռեսս / f կշիռ / w կշեռս
8 Տ կենցաղ / c զկենցաղս / d զկենցաղամտացն, փխ. զկենցաղ մտացն
8 ab լծակշռէր, def լծակշեռ, Կ² լծակշիռ, փխ. լծակաւ կշռէր
9 a լաւագոյնս / Կ⁷defi խնդայր
9 ka զնուաստն / a զարարուկն, bcdefw զարարուկն, oqrs զկրուսն, pվ¹ զկրսերսքն, Հ զնուազագոյնսն, փխ. զնուաստն
10 Խվ¹ հասարակ / opqrs հաւասարաց, փխ. հասարակաց / n հաւասարաց, չինած հասարակաց / վ¹ հաւասարեաց
10 pqrs զխնամոց / ԱՏ տարածել
11 Խabcefw զգեստ / Վdem զզեստս
12 p առաջագոյն
12 o դաշնաւորեալ, փխ. դաշնաւոր եղեալ / Ա չիք դաշնաւոր
12 ԱԽ յառաջագոյն որ ի մարացն [ghl մարաց] էր աժդահակ [աժդահակայ] եղեալ՝ տայ [ab տա]
12 Տ աշդահակայ [p աժդահակայ]
13 kpqrs կնութիւն / o ի կնութիւն
13 k խնդրելով ըղձիւք
13 ԱՀgl զնա խնդրելով
14 Տ աշդահակայ (յամ.)
15 gh հաստատագոյն
15 aվ² հաստատել, Կ²bcdl հարատել, ef հարատել, ԽՀվ¹ հաստատել, փխ. ունել
15 fogrs գիւրաւ
15 Ա զնա այսպէս զաւաճանեալ / lվ² զաւաճանեալ
16 Ա նա, փխ. նմա
17 a լինել / bcgl լինալ
17 nopqrsw նորա, փխ. նմա
17 kl դիպուած / Ա չիք իւր

ԻԵ (ԻԶ)

Վասն երկիւղի կասկածանացն Աժդահակայ ի միաբանութենէ սիրոյն Կիւրոսի եւ Տիգրանայ։

Բայց էր նիւթ այսպիսւոյ խոհականութեան գաղտնաւորութիւն մտերմութեանն՝ որ ի Կիւրոսէ առ Տիգրան. յորմէ բազում անգամ եւ ախտ քնոյ ի բաց փախուցեալ լինէր յԱժդահակայ յիշատակաւս այսուիկ. եւ խորհրդակցաց իւրոց անդուլ առնէր հարցումն վասն այսպիսւոյ պատճառի. «Ո՞րպիսի հնարիւք լուծանել կարասցուք, ասէ, զկապ սիրոյ պարսկայնոյն եւ հայկազինն բազմաբիւրաւորի»։ Եւ յայսպիսում չփոթման խորհրդոց հասանէ նմա առաջիկայիցն յայտնութիւն ի ձեռն անրջականաց իմն նախատեսութեանց, օրինակաւ այսուիկ, ասէ՝ որ պատմէն։

ԻԶ (ԻԷ)

Թէ ո՛րպէս ի խորհ լինելով Աժդահակայ՝ զառաջիկայ իւր դիպուածն տեսանէ սքանչելի երազով։

Էր, ասէ, յաւուրսն յայնոսիկ ոչ սակաւ ինչ վտանգ՝ որ ի Մարացն Աժդահակայ, ի միաբանութենէն Կիւրոսի եւ Տիգրանայ։ Վասն որոյ եւ ի սաստկութենէ ծփանաց խորհրդոցն լինէր նմա ի տեսլեան երազոյն

1 Թdopqrs ԻԶ, փխ. ԻԵ
2 Կ²cdefgh կասկածանաց
2 ՏԹ սիրոյ
4 c նիւթս / Ա այսպիսի
4 dep գաղտնաւորութեան
5 Հghk մտերմութեան
5 o չիք եւ
6 opqrs չիք ի բաց / n ի բաց յետոյ աւելացրած
6 p աժդահակայ / ԱԹ ի նմանէ, փխ. յաժդահակայ / Տ մեծ մասամբ ունի աժդահակ, իսկ Ա աժդահակ
6 abet յիշատակօք / cf յիշատակօքն / Թվ³ յիշատակօքս / w յիշատակաւ / d հրեշտակօք, փխ. յիշատակաւս
6 c այնուիկ
7 Ա խորհրդակցացն
7 ԹԿ¹վ² զհարցմունս / w զհարցումն / Վnrx զհարցուածս / opqrs զհարուածս
7 a այսպիսի
8 Ա/ զի՞նչպիսի, փխ. որպիսի
8 Ա չիք ասէ
9 Կ²abdef պարսկայնւոյն / cpqrs պարսկանոյն / վ² պարսայնոյն
9 Ա հայկազնւոյն [c հայկազնոյն, Կ² հայկազնւոյն] / Հgh հայկայինն / kl հայկացինն
9 nopqrs իւ, փխ. եւ (հայկազինն) [n ի-ն յետոյ ջնջած է եւ]
9 ՏԹ յայսպիսի [Հgվ² յայսպիսում, op այսպիսի]
10 ghl խորհրդոյ / l առաջակայիցս
10 nopqrsw՝ անրջական [n յետոյ ջնջած անրջականաց]
11 bt օրինակաւ
11 b ասէ, փխ. ասէ / Տ չիք ասէ
11 cfhoqrst պատմեն
12 ghopqrs ԻԷ, փխ. ԻԶ / dkl չունին գլխի թուահամարը
13 Կ²bcdefl որպիսի
13 Կ²dede չիք ի (խիթի)
13 c խէթ / d խթի / f խիթ
13 cf լինելոյն
13 aw զառաջի / Տk զառաջակայ
13 ԱՀkl չիք իւր
14 l տեսանել / k երազս
15 ՏԹ յայնս
16 ԱՏk ի միաբանութենէ
17 ԱՏԹ լինել [Կ²dew լինէր]
17 Տ ի տեսլենէ
17 Ա երազոց / Տghk երազոյն / lwy երազոցն

երեւութանալ ի քուն գիշերոյ, զոր ոչ երբէք յարթնութեան տեսս աչօք, և ոչ ի լուր ականջաց լուաւ։ Ուստի և ընդոստ ի քնոյն լինելով՝ ոչ յամէ ըստ սովորութեան կարգին ի ժամ խորհրդականութեանն, այլ այն ինչ գիշերոյն ժամս ունելով ոչ սակաւս՝ ձայնէ զխորհրդակիցսն. և տրտում երեսօք յերկիր հայելով ի խորոց սրտին մանչէ յոգւոցհանութեամբ։ Եւ ի զվասն էրն ի խորհրդակցացն հարցանել՝ յերկարէ ժամս ինչ զպատասխանիսն, և ուր ուրեմն հեծութեամբ սկիզբն առնել յայտնէ զամենայն, որ ի ծածուկս սրտին խորհուրդ և կասկած, ընդ նմին և զիրս անհագին տեսլեանն։

«Էր ինձ, ասէ, այ սիրելիք, լինել այսօր յերկրի անծանօթում, մերձ ի լեառն մի երկար յերկրէ բարձրութեամբ, որոյ զգագաթնն սառնամանեաց թուէր պատեալ. և ասէին զոգցես յերկրին Հայկազանց զայս լինել։ Եւ ի նայել իմ յերկարագոյնս ի լեառնն՝ կին ումն ծիրանազգեստ, երկնագոյն ունելով զիւրեաւ տեռ, նստեալ երեւեցաւ ի ծայրի այնպիսւոյ բարձրութեան, աչեղ, բարձրահասակ և կարմրայտ, երկանց ըմբռնեալ ցաւովք։ Եւ ի յերկարագոյնս նայել իմ յայնպիսի

1 Աghl և երեւութանալ
1 Հgk նմա ի քուն / y ի քուն երազոց
1 p զորս / Խ չիք ոչ
2 Հhorsu¹վ¹ ընդոստի / p ըստ, փխ. ընդոստ
2 Ա ի քնոյ / ghors ի քուն
3 Ա յեաց, փխ. յամէ
3 Հfghp խորհրդականութեան
4 f գիշերոյն / Խ ժամ
4 Հgh յառնելով, klվ² առնելով, փխ. ունելով
4 Ա ոչ սակաւ ժամս ունելով
6 ԱՏԽ եւ ի [Ա չիք ի] զվասն [h վասն] էրն [opqrsc¹ զորպէսն, փխ. ի զվասն էրն] ի խորհրդակցացն հարցանել [cdegp հարցանել]
6 cf զվասն էր
6 l ժամանակս (լուսանցքում ուրիշ ձեռքով՝ ժամս) / k ժամս ժամանակս (l-ի լուսանցքում ավելացրած բառը k-ն բնագրի մեջ ունի)։
8 d որ ինչ ի
8 ՏԽf ի ծածուկ
8 Ա խորհուրդք
8 det չիք և կասկած, ընդ նմին և
10 Ա այսօր լինել [d լինիլ] / kl այսաւր, այ սիրելիք, լինել]։ (l այս տողի կողքից լուսանցքում Եզնանակի երագի բովանդակությունն է գրած բոլորովին տարբեր ձեռքով։)
10 p չիք յերկրի
10 p յանծանօթում / k անծանօթումն
11 a չիք երկար
11 k բարձրութիւն
11 l զագաթնն / միւսն. զագաթն
12 Կ² սառնամանեաց
12 o գոգցես, Կ¹ էր, փխ. թուէր / Ա չիք թուէր / l թուեալ, գլխին գրած էր պատ.—թուեալ բառի ու-ի տեղ եւ պատ բառի ա-ից յետոյ նշան է գրած, որ համապատասխան թուէր պատեալ։ k-ն l-ից արտագրողը չհասկանալով համապատասխան նշանները՝ արտագրել է էր պատ թուեալ։
12 oprs պատել
12 c զխաբցես, փխ. զոգցես
13 abcf հայկազնեաց / de հայկազնեայ / ic հայկազնեայց
13 e լինիլ
13 ghk իմ / միւսն. ինձ
13 Տ յերկարագոյն [o երկարագոյն] / Հվ³ յերկարագոյնս
13 opqrs չիք ի (լեառնն)
14 p ծիրանագոյն երկնազգեստ, փխ. ծիրանազգեստ
14 k երկայնագոյնս / hl երկայնագոյն, փխ. երկնագոյն
14 abcdfgh զիւրեւ
15 k ի ծայր
15 ՏԽ այսպիսւոյ [gl այնպիսւոյ, Հ յայնպիսւոյ]
15 b ահեղ, փխ. աչեղ
16 Տ ցաւով / Խվ² ցաւոց
16 Տgh և յերկարագոյն [o երկարագոյն] նայելն [gh նայել] իմ յայսպիսի [pqrs այսպիսի]
16 kl յերկարագոյնսն / վ² յերկարագոյնս
16 klվ² յայնպիսի / միւսն. յայսպիսի

երեւումն և ի հիացման լինել՝ ծնաւ յանկարծ կինն երիս կատարեալս ի դիւցազանց հասակաւ և բնութեամբ։ Առաջինն գերանոն ածեալ ի վերայ առիւծու՝ սլանայր յարեւմուտս, և երկրորդն ի վերայ ընծու՝ ի հիւսիսի հայելով. իսկ երրորդն զվիշապ անարի սանձեալ՝ ի մերոյս վերայ շահատակեալ յարձակէր տէրութեանս։

«Եւ ի մէջ խառնից այսպիսեաց երազոց, թուէր ինձ կալ ի վերայ տանեաց իմոց արքունեացս, և զնոյն ինքն վերին երեսս յարկացս տեսանել գեղեցկօք և բազմագունիւք զարդարեալ շատրուանօք, և զպսակողսն մեր զգիսն հրաշատեսիլ տեսլեամբ ի վերայ կացեալս և զիս ձեօք համդերձ պատուել զնոսա զոհիւք և խնկովք։ Եւ յանկարծ ի վեր նայեցեալ, զայն որ ի վերայ վիշապին հեծեալ էր այր, արծուոյ թեւ արդարև սլացեալ թեւովք անսի յարձակեալ. որ մօտ հասեալ՝ խորհէր կործանել զգիսն։ Իսկ ես Աժդահակ խարոց ընդ մէջ անկեալ՝ յիս զայնպիսի ընկալայ զյարձակումն, մարտ ընդ սքանչելւոյն առնելով դիւցազինն։ Եւ նախ ի տէգ նիզակաց զմարմինս երկաքանչիւրոցս յօշելով, վտակս արեան ի վայր հոսեցուցաք, և զարեգակնատես երեսս ապարանիցս արեան հոսել ցուցաք ծով։ Այսպէս և զկնի այլովք զինուք ժամս ոչ սակաւս։

1 Ա չիք և (ի հիացման) / dew լինիլ
1 Ա յանկարծակի / Տ կինն յանկարծ [p յանկարծակի]
1 opcs ի կատարեալ ի / q կատարեալ
2 d և առաջինն / Մ գերանս
3 Ա ի վերայ առիւծու [e առիւծոյ] ածեալ
3 gl առեւծու / (l ճիճ մասը իւ երկբարբառի sեղ ունի եւ)
4 e ի հիւսուսի / l ի հւսւսի / o ի հիւսիս / rs ի վերայ հիւսւսի / w՝ և հիւսիսի
4 Տe զվիշապն
4 e արի, փխ. անարի
4 p ի մերոյս ի վերայ
5 de յարձակիւր / ԱՄ տէրութեան
6 Տ այսպիսեաց խառն [Հ խառնից] երազոց / a չիք այսպիսեաց
6 deh կեալ
7 ghl արքունեաց / p նոյն
7 Ա ի վերին / p յերեսս
7 Ա տեսանել յարկացս / qrs յարկաց
8 ԱՄ գեղեցկօք [l գեղեցկաւք] և բազմագունիւք զարդարեալ [Ա յօրինեալ] շատրուանօք [acw շատրուանովք, l շատրուանաւք] / Տ գեղեցիկ և բազմագոյն [Կ՝ գեղեցկօք և բազմագունիւք] շատրուանօք զարդարեալ
9 Տ զպսակողսն զմեզ զգիսն մեր հրաշատեսիլ
9 a տեսլեամբն / Տ կացեալ
10 jk պատուեալ
10 Տ զնոսա պատուել / a չիք զնոսա
10 Չcf խնկօք / l խնգովք
10 Ա յանկարծակի ի վեր հայեցեալ
10 a հայեցեալ՝ անսի
11 h չիք վերայ
11 Ա հեծեալ էր այր / Մ հեծեալ այր [h կայր] / Տ հեծեալ կայր [opqrs կայ]
11 ԱՄ արծուոյ թեւ [w արծուանման] արդարև [Ա չիք արդարև] սլացման [w սլացեալ] թեւովք [j թեօք] / Տ արծուանման սլացեալ թեօք
12 Ա թուէր, փխ. անսի
12 Չgk մատահասեալ
13 e խարոց, փխ. խարոց / ՏՄ և յիս
13 ԱՀ զայնպիսիս ընկալայ յարձակումն [b արձակումն] / Մ զայսպիսիս զեղեալ ընկալայ յարձակումն [k զյարձակումն] / Տ զայնպիսի եղեալ յարձակումն [p արձակումն] ընկալայ [r ընկալեալ]
14 k առնէր / ghl առնէի
14 Ա! դիւցազին / g դիւցազնին / Չhk դիւզանին / Տ դիւցազանն [r դիւցազանց]
15 a ի տէգն / nopqrs զմարմին
15 Ա երկաքանչիւրոց [f երկաքանչիւրոցն] / ghl իւրաքանչիւրոցս
16 abdefw չիք ի վայր / npqrs վր (սպաs.) (o յաւս. չինած վայր)
16 b զարեգնատես / a գերեսս
17 opqrs չիք այսպէս և — ոչ սակաւս (s. 18) / (n ունի յաւանցքում)
17 k զինու

«Բայց զի՞նչ օգուտ ինձ և խօսիցս երկարութիւն. զի վախճան գործոյն՝ իմն էր կործանումն. ուստի և ի քրտոյն սաստկութեան յայսպիսւոյ եղեալ տագնապէ՝ փախեաւ յինէն քունն, և այսուհետև ոչ թուիմ կենդանի։ Զի ոչ այլ ինչ նշանակէ երևութիցս շարժումն, եթէ ոչ որ ի Հայկազնեանն Տիգրանայ հասանելոց է մեզ բռնութեան յարձակումն։ Բայց ո՞վ արդեօք, յետ աստուածոցն օգնականութեան, բանիւ և գործով մեզ օգուտ խորհելով, ոչ զինքն կարծիցէ թագաւորակից մեր լինել»։

Եւ բազում ինչ ի խորհրդակցացն լուեալ օգտութեան մտածութիւն՝ շնորհակալութեամբ պատուէ զնոսա։

ԻԷ (ԻԸ)

Յաղագս որ ի խորհրդակցացն բանն. զկնի այսր եւ որ ինչ իւր մտածութիւն, եւ նոյնինոյն գործն:

«Բազում ինչ հանճարով և իմաստութեամբ ի ձէնջ լուեալ, ասէ, ով սիրելիք, առաւել և որ ինչ իմ յետ աստուածոցն օգնականութեան յայսոսիկ օգտակարագոյն բան և մտածութիւն։ Քանզի ոչ ինչ առ թշնամեացն զգուշութիւն վեհագոյն բերէ օգնականութիւն, և ծանօթութիւն նոցայն առաջի արկելոց գործոց՝ քան թէ որ ի ձեռն սիրով զաւելորն զկորուստ խորհեսցի։ Եւ զայս դարձեալ ոչ ի ձեռն զանձուց, և

1 Տ խօսից / l խաւսիցս
1 klվ² երկարութեան
2 abcf լինէր, de լինել, w լինիլ, փխ. էր
2 opqrs կործանումն իմն էր / նոյնը ու-ի մէջ, յետոյ փոխած իմն էր կործանումն / Հ իմ էր
2 o չիք և / opqrs չիք ի (քրտոյն)
2 Ա սաստկութեան յայսպիսում եղեալ վտանգէ՝ փախեաւ / Տ սաստիկ վտանգի եղեալ [oqrs ելեալ] փախեաւ / ԱՀվ² սաստկութեան յայսպիսւոյ եղեալ տագնապէ՝ [k տագնապէս] փախեաւ
3 ghopqrs քուն / ԱԹ ոչ այսուհետև
3 Ա թուիմ ես [le ես]
4 ԱԹ ոչ այլ ինչ այսպիսիս [Թ նաև վ² զայսպիսիս] նշանակէ երևութիցն [Թ երևութից] / opqrs երևութից
4 opqrs չիք որ
5 ԱԹ ի հայկազնեայն [Հdew ի հայկազնոյն] / opq ի հայկազնեան
5 f ի տիգրանայ
5 ԱԹ մեզ հասանելոց է
5 Հ բռնութեամբ
6 Հ չիք յետ
6 r օգնութեան / l de չիք և
7 p և, փխ. մեզ / Տ յօգուտ
7 w¹ լինելով, փխ. խորհելով
7 k ինքն / e լինիլ
8 k մտածութեան
9 ԱԹ զնոսա պատուէ
10 ghkopq ԻԸ. փխ. ԻԷ / l գլխանիանար չունի:
11 opqrs չիք որ ի / o բանի
11 qrs զկրի, փխ. զկնի
11 Ա չիք և
11 Տ իւր որ ինչ [opqrs չիք որ ինչ] / Հcf չիք իւր
12 Տ ի նոյն հետայն
12 abf հետ այն / w հետէ այն / l հետեայն
12 Հg գործ / h գործք
13 Ա չիք և / opqrs չիք ասէ
14 Հ աստուծոց / w¹ օգնութեան
15 Կ²de յայսոցիկ / Տ օգտակար
15 Ա իմաստութիւն, փխ. մտածութիւն
16 p վերաբերէ, փխ. վեհագոյն բերէ / k բարէ, փխ. բերէ
16 Հw³ օգնութիւն
17 y նոցունց / Տ արկելոցն
17 Ա գործոցն /
17 y քանզի, փխ. քան
17 ՏԹ ի ձեռն սիրոյն [opqrs սիրելոյն] զզաւելն աք խորհիցի. և
18 c չիք ոչ

ոչ ի ձեռն բանից պատրողաց այժմ մեզ հնարաւորութիւն է կատարել, եթէ ոչ որպէս կամք են ինձ այժմ գործել։ Եւ այն է նիւթ կատարման խորհրդոյս և հնարք որոգայթիցս, գեղեցիկն ի կանայս և խոհեմն, քոյր նորա Տիգրանուհի։ Զի այսպիսիքս իսկ արտաքուստ և եկամուտ հարազատութիւնք համարձակ զգաւերն ի ձեռն երթևեկութեան անյայտարար ընդարձակ մարթեցուցանիցեն վարժել. կամ յանկարծօրէն իւրոց մտերմաց, ընչիւք և խոստմամբ պատուոց, տալ հրաման խողխողել սրով և կամ հնարիւք դեղոց, և կամ զմտերիմս նորա և զկուսակալս զանձիւք ի նմանէ ի բաց մերկանալ, և այսպէս իբրև զանզօր տղայ ի բուռն առցուք»։

Եւ ազգող համարեալ բարեկամացն զայսպիսի խորհուրդ՝ նիւթեն և զգործն։ Ի ձեռն միոյ ուրումն ի խորհրդակցացն տուեալ բազմութիւն գանձուց՝ ի ձեռն թղթոյ, օրինակաւս այսուիկ, յուղարկէ։

ԻԸ (ԻԹ)

Թուղթ Աժդահակայ. յետ առոյ եւ յօժարութեան Տիգրանայ, յուղարկումն Տիգրանուհւոյ ի Մարս։

«Գիտէ սիրելի եղբայրութիւնդ քո, ոչ ինչ օգտակարագոյն ի կեանս աշխարհիս ի գիցն մեզ պարգևեալ քան զսիրելեաց բազմութիւն, և այս՝ իմաստնոց արդեօք և հզօրագունից. զի այսպէս և արտաքուստ ոչ ի վերայ համարձակլին խռովութիւնք, և եկեալքն վաղվաղակի հերքին.

1 y ի ձեռացն
1 Տ այժմ առ մեզ
2 Խ և, փխ. եթէ
2 d որ ինչ, փխ. որպէս
2 opqrs կամքն
2 Խ այնմ, փխ. այժմ
2 rs կատարումն
3 de խորհրդոյն
3 ՏԽ որոգայթից
3 pqrs գեղեցիկ / ՏԽ խոհեմ
4 Տ այսպիսի [n յետոյ ջնջած այսպիսիքս] / k այսպիսիկս
5 pqrsw^{1}վ^2 յայտարար
6 hkl մարթեցուցանեն / Տ մարթացուցանեն (յաւազոյն; Ոս. Մ.)
7 l խոստմամբք
7 Տ սրով խողխողել և կամ դեղոց հնարիւք
9 Ա ընչիւք, փխ. զանձիւք
9 Խcf չիք և
9 Խno որպէս, փխ. իբրև
9 Ա տղայ [a զտղայ] անզօր
9 l զանաւր, Կ^{1}k զանօր, փխ. զանզօր
9 Խվ^2 արդարև ի բուռն
11 abdew ազգու / cf ազգոյ
12 Վabm որումն, փխ. ուրումն
12 Ա չիք ի (խորհրդակցացն)
13 ՏԽ և ի ձեռն
13 d թղթոյն
13 c օրինակաւ
13 c յղարկէ
14 Խopqrs ԻԹ, փխ. ԻԸ
15 c յօժարութիւնն / kl հաւանութիւն, փխ. յօժարութիւն
15 l յղարկումն / n յողարկումն
16 o մարտատանեաց թագաւոր, փխ. մարս
17 gk գիտելի է, փխ. գիտէ
17 Հghl եղբայրութեանդ / i եղբայրութիւն
18 c չիք ի գիցն
18 h մեր, փխ. մեզ
18 c զի սիրելեաց
18 f զբազմութիւն սիրելեաց
18 Ա այսոքիկ, Խվ^2 այնոցիկ, փխ. այս
20 Խ համարձակլին ի վերայ
20 Աkl իսկ, փխ. և
20 abcf եկեալք / d եկեալ

իսկ ի ներքս ոչ դմուռն յաւժերէ զանել այսպիսւոյ չարութեան՝ հալածեալ լինի։ Արդ՝ զայսպիսի շահ օգտութեան, որ ի բարեկամութենէ լինի, տեսանելով՝ խորհեցայ ես հաստատուն և խորագոյն զսէրն որ ի միջի մերում է, հաստատել. զի երկոքեան յամենայն կողմանց ամրացեալք՝ ողջ և անշարժ զսէրութիւն մեր կալցուք։ Եւ այս լինի ի տալն քում զօրիորդ Հայոց մեծաց, զքոյր քո Տիգրանուհի, ինձ կնութեան. թէ արդեօք և բարի համարեսցիս զմա, զի թագուհեաց թագուհի լիցի։ Ողջ լեր, թագակից մեր և սիրելի եղբայր»։

Եւ առանց յերկարելոյ զբանս ասացից։ Գայ առաքեալն և կատարէ յաղագս օրիորդին զեղեցկի. զի յանձն առեալ Տիգրանայ՝ տալ զքոյր իւր Տիգրանուհի Աժդահակայ կնութեան։ Եւ չև ևս գիտելով զսա ի նմանէ զաւաճանութիւնն՝ յուղարկէ զքոյր իւր որպէս օրէն է թագաւորաց, Զոր առեալ Աժդահակայ, ոչ միայն վասն նենգին որ ի սրտի իւրում, այլ և վասն գեղեցկութեանն, առաջին իւրոց կանանցն կարգէ և զչարութիւնն ի ներքոյ ստայն հինու։

---

1 Կ³ ուժերէ
1 Հkl զանեալ լինի այսպիսւոյ չարութեան. արդ
1 a այսպիսի
1 Կ²bde չարութեանն
1 Ա ածեալ, փխ. հալածեալ / rs և հալածեալ
2 ko այսպիսի
2 c շատ, փխ. շահ
2 Թ ի բարեկամութենէն
3 Ա և ես, փխ. ես
3 Հ հաստատնագոյն
3 Հgh չիք որ
3 Ա զսէրն հաստատել ի միջի [ω որ է ի մէջ մեր] զի / S զսէրն որ է ի մէջ մեր, հաստատել
4 gh չիք է
4 ps հաստատեալ
4 a երկոքեանն / ghk երկոքեանքս / S երկոքեանս
4 h ամենայն
4 bcdef ամրացեալ
5 Ա զսէրութիւնս [a սէրութիւնս]
5 ԱԹ այն, փխ. այս
5 Ա քո, փխ. քում
6 f զօրհորդ / l զօրւորդդ / Sc զօրհորդն
6 p ի կնութեան
6 al թէ
7 Հ հրամայեցես, փխ. համարեսցիս
7 ԱԹ բարի զմա համարիցիս թագուհի [ghl զթագուհի] թագուհեաց զմա լինել [c լինել զմա, def լինել, Թ չիք զմա] / Եռևւ Հվ² զթագուհի թագուհեաց լինել
8 opqrsվ³ թագաւորակից
10 l աւրւորդին
10 Ա տալ / l տա
11 S աժդահակայ կնութեան. ոչ ևս գիտելով
12 SԹf զաւաճանութիւն
12 Թվ¹ զքոյրն
12 gh չիք իւր
12 gh իւր, փխ. որպէս / Աl չիք որպէս
12 ԱԹԿ¹ օրինօք, փխ. օրէն է
13 ԱԹվ³ զսա [k սա], փխ. զոր
13 S ի սրտին
14 S չիք և / Եռևւ Հվ² այլ և
14 Հfghopqrs գեղեցկութեան
14 S կարգէ կանանց իւրոց
14 SՀfg կանանց
15 Հfg զչարութիւն / h զչարութեան
15 abcfghω հանէ / de հ (ջնջուածակութիւնը չկայ). klվ¹ հանանէ, i հինանէ, p հենու, Կ¹ անկանէ, Հ հա, փխ. հինու

ԻԹ (Լ)

Երէ ո՛րպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն եւ գրգռեցաւ մարտն. յաղթումն եւ մահն Աժդահակայ։

Զկնի այսորիկ ասէ, թէ ի հաստատել Աժդահակայ զՏիգրանուհի ի տիկնութիւն, ոչ ինչ առանց կամաց նորա ի թագաւորութեան իւրում գործէր. այլ բերանով նորա կարգէր զամենայն, և հրամանի նորա ամենեցուն հնազանդ լինել հրամայէր։ Եւ յօրինեալ զայս այսպէս՝ սկսանի նմա մեղմով պատրանս մատուցանել. «Ոչ գիտես, ասէ, եթէ եղբայր քո Տիգրան խանդացու զտիկնութիւնդ քո ի վերայ Արեաց, ի կնոջէ իւրմէ ի Զարուհեայ գրգռեալ։ Եւ զի՞նչ լինիցի այն, եթէ ոչ նախ ինձ մեռանել, և ապա լինել զԶարուհի ի վերայ Արեաց և դաստուածուհեաց ունել զտեղի։ Բայց արդ՝ ընտրելի է քեզ զմի յայսցանէ. կամ լինել եղբայրասէր, և կործանումն խայտառակելի յանդիման Արեաց յանձն առնուլ, և կամ զանձին իմանալով զբարի՝ խորհուրդ օգտակար ի մէջ բերել և յաղագս առաջիկայիցն հոգալ»։

Բայց էր ի մէջ այսպիսւոյ խորամանկութեան թագուցեալ և զմեռանելն Տիգրանուհեայ, եթէ ոչ ինչ ըստ կամաց խորհիցի մարապարսացւոյն։ Այլ իմացեալ խորագիտոյ գեղեցկին զայսպիսի զաւաճանութիւն՝ պատասխանի առնէ սիրոյ բանս Աժդահակայ, և արագագոյն ի ձեռն մտերմաց պատմէ եղբօրն զնենգութիւնն։

1 ghlopqrs Լ, փխ. ԻԹ
2 Աghl թէ [w և թէ] / Հk չիք եթէ
2 cf մարտ / Հ մարդ / k է, փխ. և
4 a թե / Խb չիք թէ
5 Խbdefpվ² կնութիւն / r տիկնութեան
5 Տde ի թագաւորութեանն
5 Խ նորա, փխ. իւրում
6 opqrs բերան
7 Ա ամենեցուն հնազանդել [dew հնազանդիլ] հրամայէր / Խ հրամայէր ամենեցուն հնազանդ լինել
7 opqrs հրամայէ
7 kl չիք և յօրինեալ զայս այսպէս
7 abdef յօրինել / m զայս այսպէս օրինել և սկսանի
7 Տ սկսանի մեղմով մատուցանել նմա պատրանս / c ի նմա / w զպատրանս
8 Ա զի, փխ. եթէ / k չիք եթէ
9 ԱԽ զտիկնութիւն
9 Ա ի զարուհեայ կնոջէ իւրմէ
10 opqrs չիք ի (զարուհեայ)
10 oprswվ² զարեհայ, փխ. զարուհեայ
10 Խn լինի / Խ այս / p այնու
10 ԱԽ եթէ ոչ մեռանել [c մեռանիլ] ինձ նախ [de չիք նախ] և առաջին և ապա [ghk չիք ապա] լինել [defw լինիլ, a չիք լինել] զզարուհի [Հghk զարուհի] ի վերայ
11 o զարեհի / rs զարուհի
11 Խվ² դաստուածուհեաց [gh դաստուհեա / l դաստուհեա. յետոյ չինած դաստուածուհեա]
12 go չիք արդ / Տ քեզ այժմ
12 Տ զմի / ԱԽ մի
12 k յանցանէ / l յայնցանէ
12 opqrs և կամ / defw լինիլ
13 Ա խայտառակեալ
14 Խb իմանալ / Խ բարի
15 b առաջիկայ իրացն
16 c չիք էր / Ա այսպիսում
16 hk չիք և / Ա և զայն
17 dew զմեռանիլն / abcdw թէ
17 ԱՏ խորհեսցի
17 k մարականպարսացւոյն / l մարայ պարսացւոյն / p մարապարսայցւոցն
18 rs չիք իմացեալ
18 Ա խորագիտոյն և գեղեցկին
18 Հ խորագիտակին / p խորագիտոյն / Խ խորագաւուոյ [y խորագիտւոյ]
18 p այսպիսի
19 Խ պատասխանիս
19 Ա սիրելի բանս / Խվ² բանս սիրելիս

Եւ ձեռնարկէ այնուհետեւ ի գործն ի ձեռն պատգամաւորութեան, զալ նոցա ի տեսութիւն միաբանութեան ի տեղի միջոց սահմանաց երկոցունց թագաւորութեանցն. իբր բան ինչ և գործ հարկաւոր հասեալ, որ ի ձեռն գրոյ և հրեշտակութեան կատարել ոչ է կարողութիւն, եթէ ոչ և դէմ երկոցունց հանդէպ լինիցին։ Այլ գիտելով Տիգրանայ զառաքելոյ իւրին կատարումն՝ ոչ ինչ յորոց խորհէրն Աժդահակ՝ ծածկէ, այլ ի ձեռն գրոյ յայտնէ որ ինչ ի նորայն խորութեան սրտի։ Եւ յայտնեալ այսպիսւոյ չարութեան՝ ոչ ինչ էր այնուհետեւ բան և խորամանկութիւն, որ զայսպիսիս առագաստէր զչարութիւն. այլ յայտնի այնուհետեւ գրգռէր խազմն։

Եւ ժողովէ զօրսն Հայոց ի սահմանացն Կապադովկացւոց, և որչափ ընտիրք Վրաց և Աղուանից, և զամենայն ընտիրս Հայոց Մեծաց և Փոքունց։ Եւ խաղայ ամենայն զօրութեամբ իւրով զկողմամբք Մեդացւոց։ Վասնզի այնուհետեւ հարկ առնէ Աժդահակայ՝ պատահել պատերազմաւ հայկազինն ոչ փոքր ինչ ամբոխիւ։ Եւ երկայնէր հակառակութիւնն մինչեւ յամիս հինգ. քանզի հիւանդանայր գործն արագ և առողջ, յորժամ զմտաւ ածէր Տիգրան յաղագս քեռն իւրոյ սիրելւոյ։ Զի այսպէս իմն զլխս իրացն հնարէր յարդարել, զի ապրելոյ ճար լիցի Տիգրանուհեայ։ Պատահէ և այս, և ժամ մարտին մերձենայ։

1 ſ ձեռն արկանէ
1 gh ի գործ / c չիք ի ձեռն
2 ԱՏ ի միաբանութիւն տեսութեան
2 Ա ի տեղւոջ միում սահմանաց / k տեղ / h միոջ / pq միջոյ
3 ԱՏ թագաւորութեանց
3 h չիք հարկաւոր
4 ԱՏԽ որ։ Ռեգդեյի k գոր
4 gh կարողութեան
4 ԱԽվ⁷ եթէ ոչ և դէմք երկոցունց հանդէպ [a չիք երկոցունց հանդէպ] երկարանչիւրոցն [gh երկարանչիւրոց] երեւեսցի [Խվ⁷ երեւիցին]. այլ
5 Տ երկոցունցն
5 no հանդէպ միմեանց լինիցին
6 Խabcd զառաքելոյ
6 a չիք ոչ ինչ յորոց—յայտնէ (տ. 7)
6 Կ¹ որ ինչ, փխ. ոչ ինչ
6 b որոյ / p խորհէր
6 lns չիք աժդահակ
6 Տ ծածկէր [Կ¹ եւ Հ ծածկէ]
7 Ա ի նորա / ԱՏ սրտին
8 Տ ի յայտնել այսպիսւոյ [opqrs չիք այսպիսւոյ] չարութեանն՝ ոչ ինչ այնուհետեւ էր բան
9 nnqrs զչարութիւնն
10 a չիք խազմն. և ժողովէ
11 bcdefklw ժողովէ այնուհետեւ
11 Հ ի հայոց
11 Ա ի սահմանաց
11 ab կապադովկեցւոց
12 k որչափ և / վ¹ որ ի չափ, փխ. որչափ
12 Տ աղուանից աշխարհին
12 Ա զամենայն իսկ / p ամենայն
12 prs ընտիր / Խ ի հայոց
13 ԱԽ չիք և փոքունց
13 opqrs խաղաց
13 kl չիք ամենայն
13 k զօրութեամբք իւրովք
13 Ա ի կողմանս / Խ զկողմամբքն
14 opqrs մարացւոց
14 Տ վասնզի հասանէ այնուհետեւ [h այնուհետեւ հասանէ] աժդահակայ / c և հարկ առնէ / lmbr Կ¹վ² վասնզի այնուհետեւ հարկ առնէ
15 a որ, փխ. ոչ
15 p ամբոխիւք / o երկայնանայր
15 gh հակառակութիւն
16 gh չիք մինչեւ
16 Հj ամիս / Տw ցամիս
17 o առողջանայր
17 ԱԽ ածէր յաղագս [Ա վասն] քեռն իւրոյ սիրելւոյ տիգրան
18 Տ և, փխ. զի / Ա այսպիսի
18 Տ չիք իմն / Ա չիք յարդարել
18 ԱԽԿ¹վ² իբր զի ողջ միայն ապրել [klvw ապրել] ճար լիցի [ԽԿ¹dվ² լինիցի]
19 Տ ի պատահման այսորիկ, փխ. պատահէ և այս

Բայց զոլեմ զքաջ նահատակն իմ և զնիզակաւորն և զամենեւին բոլոր անդամօք համեմատն և ի գեղեցկութիւն հասակի աւարտեալ. քանզի առոյգ, ամենայնիւ ըստ իրաւացի պատշաճեալ, և ուժով ոչ զոք ունելով իւր զոյգ: Եւ զի՞ երկայնեմ զբանս. քանզի ի լինել մարտին նիզակաւ օրինակ իմն որպէս զջուր հերձեալ զերկաթի ամուր հանդերձն՝ շամփրէ զԱժդահակ յընդարձակ տեղ նիզակին, և յամփոփել միւսանգամ զձեռնն՝ արտաքս զկէս մասն թոքացն հանդերձ զինուն ի դուրս բերէ: Բայց մարտն էր սքանչելի. զի քաջք դիպեալ քաջաց՝ ոչ վաղվաղակի թիկունս ի միմեանց դարձուցանէին. վասն որոյ յերկարեալ քարշէր գործ պատերազմին մինչև ի ժամս ձիգս: Իսկ վախճան գործոյն առնէր մահն Աժդահակայ. և այսպիսի դիպուածս ի բարեբախտութիւն յաւելեալ՝ փառս յաճախէր Տիգրանայ:

Լ. (ԼԱ)

Յաղագս թէ յուղարկեաց զՔոյր իւր Տիգրանուհի ի Տիգրանակերտ. և վասն Անուշայ, առաջին կնոջն Աժդահակայ, և բնակութեան զերւոյն:

Պատմի և այս, թէ զկնի այսպիսի իրաց կատարման՝ յուղարկէ թագաւորապէս զքոյր իւր Տիգրանուհի մեծաւ ամբոխիւ ի Հայս, յաւանն՝

1 ՏԽ զքաջահատակն, փխ. զքաջ նահատակն
1 Տa զիմ
1 Ա և զքաջ նիզակաւորն / Խ զնիզակաւոր
2 ԱԽo անդամօք
2 ԽԿ°abdefi համեմատ
2 Ա չիք ի (գեղեցկութիւն)
2 f զգեղեցկութիւն
2 ԱՏ աւարտեալ [nopqrs աւարտել] հասակի
3 Ա առոյգ, ամենեւին ըստ իրեալ
3 Հghw ընդ, փխ. ըստ
3 h յիրաւս / Խ չիք զոք
4 Տ իւր [o եւ Ա չիք իւր] ունելով
4 c չիք ի (լինել)
4 defw ի լինել
4 Տ պատերազմին, փխ. մարտին / Կ՝Հ մարտին
5 Տ չիք օրինակ իմն
5 Խ իբր, փխ. որպէս
5 Ա ջուր
5 Խ հեղեալ, փխ. հերձեալ
5 Ա չիք ամուր
6 b ընդարձակ տեղ / c յընդարձակատեղ / d զընդարձակ տեղ
6 gopqrs նիզակի
7 Տ զձեռն / ԱԽԿ՝ մասին
7 Տ թոքիցն հանդերձ զինուն
7 nopqrs բերէր
9 Խ ի միմեանց թիկունս / l ի թիկունս ի միմեանց
9 ghk դարձուցանեն / l դարձուցանէին
9 ԽԿ՝ քարշեալ / Ա չիք քարշէր
10 Ա մինչև ի ժամս / միւսն. չիք մինչև ի
10 p ժամանակս, փխ. ժամս
11 p չիք մահն
11 c բարեխոսութիւն, k բարեխաւսութիւն, փխ. բարեբախտութիւն
12 a չիք փառս / bcdeflw յաճախէ
12 Տ յաճախէր [p ճառէր] փառս
13 Խlopqs ԼԱ, փխ. Լ
14 Տ թէ էր աղաղաւ յղարկեաց
14 o յղարկեաց
14 abcdeghk զտիգրանուհի
14 l ի տիգրանակերտ
14 Ա յորում և վասն / Խվ°w և յորում վասն
15 c յառաջին / d զառաջին / Հlw առաջնոյ / k առաջոյ
15 ac զերայն / b զերացն / f զերեացն
16 abcef եթե
16 ԱԽԿ՝ այսպիսւոյ իրաց կատարելութեան / վ՝ կատարելութեան
17 Ա կատարելապէս, փխ. թագաւորապէս
17 Խ զքոյր իւր տիգրանուհի թագաւորապէս
17 ԱՏ մեծ ամբոխիւ [Կ՝ մեծաւ հանդիսիւ և ամբոխիւ] ի հայս [pqrs ի հայս մեծ ամբոխիւ]

զոր շինեաց յիւր անուն Տիգրան, որ է Տիգրանակերտ, և զգաւառն զայնոսիկ ի ծառայութիւն նմա հրամայէ։ Եւ զոստանն անուանեալ կողմանցն այնոցիկ ազատութիւն ի զարմից սորա առնէ լինել, իբր թագաւորական զարմ։

Իսկ զԱնոյշ, զառաջին կինն Աժդահակայ, և զբազումս ի սերմանէն Աժդահակայ աղջկունս, հանդերձ պատանեկօք և բազմութեամբ գերեացն, որչափ թէ աւելի քան զբիւր մի, բնակեցուցանէ յարևելեայ ուսոյ մեծի լերինն մինչև ի սահմանս Գողթան, որ են Տամբատ, Ոսկիողայ, Դաժգոյնք, և որ այլք առ եզերբ գետոյն դաստակերտք, յորոց մինն է Վրանջունիք, մինչև հանդէպ ամրոցին Նախճաւանու. և զերիս աւանսն, զԽրամ և զՋուղայ և զԽորշակունիս իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն. զբոլոր դաշտն, որոյ գլուխն Աժդանական, մինչև ցնոյն ինքն ամուրն Նախճաւանու։ Բայց զնախասացեալ կինն Անոյշ բնակեցուցանէ որդւովք իւրովք յանդորրութեան սպառուածի փլածին մեծի լերինն։ (Զորմէ լեալ ասեն յահագին իմն շարժմանէ. զոր պատմեն՝ որք բազմաշրջութեամբ հրամանաւ Պտղոմեայ ասպարիսօք զբնակութիւնս մարդկան չափեցին, այլ և մասն

1 Այլիւր անուն / միւսն. իւրով անուամբ
1 kl անուամբ ի հայս տիգրան և է տիգրանակերտ
1 d զգաւառն / k զգաւառս
2 Ա զամենեսեան, փխ. զայնոսիկ
2 a զոստան
3 f սոցա, փխ. սորա
3 opqrs առ, փխ. առնէ
3 abl լինելս
4 Տ զարմն
5 Ա զառաջին ասացեալ [a ասացեալս] կինն
5 Խվ² կինն անուանեալ
5 f չիք և զբազումս ի սերմանէն աժդահակայ
5 ԱՏ ի սերմանէ
6 cf պատանեօք
6 Տ և այլ բազում գերեօք / ճահւ Հվ² և բազմութեամբ գերեացն
7 gh չիք թէ
7 Խ չիք բնակեցուցանէ
7 j յուսոյ / Տ ուսոց / վ² ուսոյ
7 c լերինն մեծի
8 Խ ցսահմանս / Տ գողթանն
8 Ա է, փխ. են
8 k թամբրան, փխ. տամբատ
8 Ա ոսկի կողայ [c ոսկի կողա] / p ոսկիյողոյ
8 Ա դժգոյնք / w² դաժգոյն
9 c չիք որ
9 Հkl այլ / q այլ (ջնջման նշանով) / h չիք այլք
9 d դաստակերտ / Ա վրնջունիք
10 acdefqrsw նախճաւանու / bgho նախճուանու / kmnp նախջուանու / Վ նախջաւանու
10 Ա աւանս
10 Ա չիք և (զՋուղայ)
11 ԱՏ զխոշակունիս
11 k և, փխ. իսկ ի միւս / l չիք իսկ
11 acf ի միրս *միւս [cf չիք միւս] կողմանէ
11 Վ և զխոշակունիս. իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն զբոլոր դաշտն։ Ուղղում ենք և զխորշակունիս իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն. զբոլոր դաշտն։ Կարելի է իսկ-ը զուտ կը ձգել, բառ է-ի։
12 kl որոց / Խnoprs գլուխ
12 abde աժդանականնէ / c աժանականնէ / f աժդականնէ / Կ² աժդան ականն է
12 klվ² ցայն իսկ ամուրն / gh ցնոյն ինքն իսկ ամուրն / Հ ցնոյն իսկ ինքն ամուրն
12 Տ նախճաւանոյ [o նախճըւանոյ, pq նախճուանոյ] / Հ նախջուանոյ
13 Հghk զկինն / pq կին
13 c որդով / Վ,o որդւովքն
14 ՏԱgh փլածի [ogrs փիլածի, p ի փիլածի, յուսանցքում ուրիշ ձեռքով փլուածոյ]
14 p մեծ / o առեն լեալ
16 c պտղոմեայ / Խ պտղոմեանց [k պտղոմեանց]
16 Տ զբնակութիւն
16 c չիք և (մասն) / ՏԽ այլ մասն ինչ և [p չիք և] զծով և զանբնակ

ինչ գծով և զանրնակս յայրեցածէն մինչև ցՔիմիւռոն)։ Իսկ պաշտօնեայս տայ Անուշայ ի նոյն Մարաց, որ առ ոտամբ լերինն բնակեցան։

Յայտնեն զայս ճշմարտապէս և թուելեացն երգք, զոր պահեցին ախորժելով, որպէս լսեմ, մարդիկ կողմանն գինեւէտ գաւառին Գողթան. յորս շարին բանք երգոցն զԱրտաշիսէ և զորդւոց նորա, յիշելով այլաբանաբար և զզարմիցն Աժդահակայ, վիշապազունս զնոսա կոչելով. զի Աժդահակ՝ ի մեր լեզու է վիշապ։ Այլ և ճաշ ասեն գործեալ Արգաւանայ ի պատիւ Արտաշիսի, և խարդաւանակ լեալ նմին ի տաճարին վիշապաց։ Այլ և Արտաւազդայ ոչ գոհել, ասեն, քաջի որդւոյն Արտաշիսի, տեղեկլիկ ապարանից ի հիմնանալն Արտաշատու՝ նա անց, առէ, գնաց և շինեաց ի մէջ Մարաց զՄարակերտ. որ է ի դաշտին՝ որ անուանեալ կոչի Շարուրայ։ Այլ և տենչայ, ասեն, Սաթինիկ տիկին տենչանս՝ զարտախուր խաւարտ և զտից խաւարծի ի բարձիցն Արգաւանայ։

Եւ արդ՝ ո՞չ արդեօք ասաւել աստանօր զարմացնի ի վերայ մերոյ ճշմարտապատմութեանս, թէ ո՛րպէս յայտնեցաք զամենայն իրս վիշապաց, որք են յԱզատն ի վեր ի Մասիս։

1 Տ ի յայրեցածէն
1 Ա ցքիմեռնոս [ա ցքիմեռինոս] / Հgh ցքիմիւռոնիոս / l ցքիմեռոն։ իսս (=ցքիմեռոն. իսկ) / p ի մքեռինոն
1 Խ չիք իսկ
1 ԱՀghv¹ պաշտակոնս / Կ²klv² պաշտատակոնս / n պաշտօնեայս (յուս. շինած պաշտատակոնս)
2 p տան, փխ. տայ / ա որք
3 ԱԽ պահեցին իմն ախորժելով [a ի նմա խորժելով]
4 ghw մարդիկք
4 Հghl կողման
4 Sagh գինաւէտ
5 Ա յոր / Հ յարս, փխ. յորս
5 c շարեն / hrsv¹ շարժին / g շարժին, շինած շարին
5 Ա երգոց
5 kl չիք յորս շարին բանք երգոցն
5 abc զարտաշէսէ / c զարտաշեսէ
6 abdef զզարմից / w զարմից
6 Խ անուանելով, փխ. կոչելով
7 Հghr լեզու / Ա վիշապ է
7 de ի ճաշ / Տ գործել
7 Հ արգաւանայ / w¹ արգաւայ
8 abef արտաշէսի / de արտաշէզի
8 Հ խարդաւակ / b լեեալ
8 ԱՀglv² իմն, փխ. նմին / h նմին իմն / p ի նմին
8 kl վիշապայ
9 k չիք այլ և արտաւազդայ
9 Ա չիք ասեն
9 cw քաջ / bw յորդւոյն
9 abcde արտաշէսի / l արտաշեսի
10 Տ տեղի / եւեւ Կ¹v² տեղեկլիկ / w գեղեցիկ, փխ. տեղեկլիկ
10 b ի հիմնանալ
10 abdeghw էանց
11 c որ ի մէջ դաշտին
11 opqrs չիք որ անուանեալ կոչի
12 c շարուրա / cf չիք և
12 ԱԿ¹ չիք ասեն
12 Հghlv² սաթինիկ / ԱՎkmnpqrs սաթենիկ / Կ²ov¹w սաթենիկ
12 Ա չիք տիկին
13 Ա զարտախուր հաւատար խաւարտ / Հv¹ զարտախույր
13 kl խաւարտն / k տից
13 ԱԿ¹v¹ հաւարծի / w և բարձիցն
14 Տ չիք արդեօք [Կ¹ արդեօք ասաւել] / Խv² ասաւել արդեօք
14 p անուլ, փխ. ասաւել
14 o զարմացնի աստանօր
15 c մեր
15 a ճշմարտաբանութեանս / f ճշտութեանս
15 Կ²abdefw և թէ / l թե
15 Ա պատմեցաք, փխ. յայտնեցաք
16 Ա որք են յազատն [a յազատս] ի վեր [a չիք ի վեր] ի մասիս / Խ որ են ի [k չիք ի] յազատ ի վերն մասիս [k ի մասին] / Տ որք են յազատն [prs յազատ] ի վեր ի մասիս [pqrs իմացիս, փխ. ի մասիս, o չիք որք են յազատն ի վեր ի մասիս]

ԼԱ (ԼԲ)

Թէ ո՛յք ոմանք սորա զաւակք, եւ ո՛յք ի սմանէ սերեալ ցեղք։

Հաւաստի պատմել գրուն և զառաջին Տիգրանն և որ ինչ ի նմանէ գործք՝ սիրելի, որպէս ինձ պատմողիս ի մէջ իմոց բանից որ ինչ յաղագս Երուանդեանս Տիգրանայ բանք՝ եղիցի և քեզ ընթերցողիդ, որպէս այրն և գործք, այսպէս և զնմանէ բանք։ Վասն որոյ սիրեմ կոչել այսպէս ըստ քաջութեան — Հայկ, Արամ, Տիգրան. քանզի ըստ քաջացն՝ ազգք քաջք. իսկ միջոցքն՝ որպէս դէպ ումեք թուիցի կոչել։ Բայց ըստ գիւցազնութեանն կարծեաց՝ ճշմարիտ է և ասելս մեր։ Ոչ Արամազդ ոք, այլ ի կամեցողսն լսին լինել Արամազդ չորից ևս այլոց անուանեցելոց ոմանց Արամազդ. յորոց մի է և Կունդ ոմն Արամազդ։ Այսպէս և բազումք անուանեալք Տիգրան, մի է և միայնակ սա ի Հայկազանցս, որ զԱժդահակ սպան, և զաւուն նորա ի գերութիւն վարեաց և զԱնոյշ մայրն վիշապաց. օժանդակ կամօք և յօժարութեամբ զԿիւրոս ունելով՝ զիշխանութիւնն Մարաց և Պարսից յինքն յափշտակեաց։

Սորա որդի Բաբ, Տիրան, Վահագն, զորմէ ասեն առասպելք աշխարհիս. «Երկնէր երկին, երկնէր երկիր, երկնէր և ծովն ծիրանի. երկն

1 ghlopqrs ԼԲ, փխ. ԼԱ.
2 abcf նթէ / de և թէ
2 klw որոշեալք
3 ԱԺԿ¹Վ³ պատմեալ [Վ³ պատմել] զարգարև գրուն / x զարգարև գրուն
3 hgh տիգրան / Ժ չիք և (զառաջին)
4 hkl իմոյ / a չիք իմոց
4 Տ բանիցս / p բան
4 y ոչ ինչ էր, փխ. որ ինչ
5 k եկեղեցի, փխ. եղիցի
6 a գործքս / bcdefw գործքն այսպէս [b այնպէս] և ըստ [w զըստ] նմանէ գործք. սոյնպէս [Թաև a սոյնպէս] և զնմանէ բանք
6 pqrs չիք այսպէս և զնմանէ բանք
7 ԺՎ,ոով³ ըստ իմ
8 Աopqrsվ³ քաջացն / մէւսն. քաջաց
8 Աopq ազգքն / o ազգն / Կ¹Վ³ չիք ազգք
8 Կ³ քաջ / ՏՎ³ քաջքն [pqrs քաջք, Կ¹ քաջն] / Թաև Հվ³ քաջք
8 Ա միջոցն / opqrs թուի
9 Հgh գիւցազնութեան / nop գիւցազանցութեան (n ջնջեալ գիւցազնու- թեան) / qrs գիւցանցութեանն
9 Ա ճաւաստի, փխ. ճշմարիտ
10 Ա լսին [Կ³ լսեն] / ՏԺ չիք լսին
10 Ա և, փխ. ևս / c այլ
10 Հopqrs չիք չորից ևս այլոց—ոմանց արամազդ (տ. 11)/n ունի լուսանցքում
11 ՏԺ չիք ոմանց / abfw չիք յորոց
11 a ցմի / a չիք և
11 a ուտ, c ոուտ, փխ. կունդ / l կունտ / Հghk կատարումն, փխ. կունդ ոմն / bfw չիք մի է և կունդ ոմն
11 abfw չիք արամազդ (այսպէս)
11 Թէոնևս յաւելոյն՝... «ի կամեցողսն լինել արամազդ՝ չորից ևս այլոց անուանեցելոց արամազդ՝ մի է կունդ ոմն արամազդ»։ Ոs. Մ.
12 w զի այսպէս
12 Ա չիք և (բազումք)
12 ՏԺ անուանեալ
12 ԱՏ տիգրանք [fo տիգրան]
12 x սա ի / k¹Վ³ սակ, փխ. սա ի / մէւսն. չիք սա
13 c զաժդահակն
13 Հbdegh էաղան / l եաղան
13 Ժc զաուՆն / Ժ չիք նորա
13 bcdef ի գերութեան / bcdef չիք և
14 Հgh զանուշ / l զանոշ
14 ՏԺ զկիւրոս / մէւսն. կիւրոս
15 ԱԺ յինքն [Հ յինք] զիշխանութիւնն [Հfghl զիշխանութիւն] մարաց և պարսից
16 c սա, փխ. սորա / n որդին
16 f վահակն / ՏԺ չիք աշխարհիս
17 ՏԺ երկնէր երկին և երկիր [p յերկիր]
17 Կ³bdew ծիրանի ծովս / ՏԺ երկնէր և ծիրանի [p յերկնէ և *ծերանի] ծով
17 Հpqrs երկնի, փխ. երկն

ի ծովուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ. ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր, ընդ եղեգան փող բոց ելանէր. և ի բոցոյն վազէր խարտեաշ պատանեկիկ. Նա հուր հեր ունէր, ապա թէ բոց ունէր մօրուս, և աչկունքն էին արեգակունք»։ Զայս երգելով ոմանց փանդռամբ, լուաք մերովք իսկ ականջօք։ Յետ որոյ և ընդ վիշապաց ասէին յերգսն կռուել նմա և յաղթել, և կարի ինչ նմանագոյնս զՀերակլեայ նահատակութիւնսն նմա երգէին։ Այլ ասեն զսա և աստուածացեալ. և անդրի ի Վրաց աշխարհին զսորա չափ հասակին կանգնեալ՝ պատուէին զոհիւք։ Եւ սորա են զարմք Վահունիք. ի սորա կրտսեր որդւոյն Առաւանայ Առաւենեանք։ Սորա Առաւան, սորա Ներսեհ, սորա Զարեհ. ի սորա զարմից և որ Զարեհաւանիցն կարգան ազգք։ Իսկ սորա առաջին Արմոգ, սորա Բագամ, սորա Վահան, սորա Վաչէ։ Սա ընդվզեալ՝ մեռանի յԱղեքսանդրէ Մակեդոնացւոյ։

1 Հghiopqrsվ[2] ի [rs չիք ի] ծովն, փխ. ի ծովուն
1 ՏԽ չիք և
1 Տ զկարմրիկ եղեգնիկն / Խ զկարմիր եղեգնիկ (Հgh եղեգնիկն)
1 qrs եղեգեան փող
1 k փուխ, փխ. ծուխ
1 Հ չիք ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր
2 և ընդ
2 pqrs եղեգեան / p չիք և
2 Ա և ի բոցոյն վազէր խարտեաշ [Կ[2] խարտեալ] պատանեկիկ / Տt և ի [Կ[1] ընդ, փխ. ի] բոցոյն պատանեկիկ [p պատանեկիք] վազէր / Խ և ի [Հghk ընդ, փխ. ի] բոցոյն վազէր պատանեկիկ
3 k չիք նա
3 ghk անհուր [g ջնջած հուր]
3 a հէր / ԽԿ[2] հերս
3 o և ապա
3 giopqrsավ[2] չիք թէ [t ունի, g թէ գրած ու ջնջած է]
3 ապա թէ հաւանօրէն հեղինակի բառերն են եւ ոչ երգի հատուած, ուստի յարմար կլինէր փակագծի մէջ դնել։ Ստ. Մ.
3 ab մօրուսն / Կ[2]cde մօրուսն / gh զմօրուսն / Վkmn մուրուս / on[1]վ[2] զմօրուքն / pqrsվ[2] զմուրուքն / w մուրուսն / f չիք մօրուս
3 ab աչք ունքն / Կ[2]c աչքունքն / Հghiprsվ[1] աչկոյքն / p աչքոյկն
3 l էին
4 ԱԽ և զայս / Ա երգեալ
4 h չիք ոմանց
4 Կ[2]abde փամբռամբ / ՏԽcf բամբռամբ։ Ուղղում ենք փանդռամբ (Տե՛ս եր 27, տ. 1 եւ եր. 73, տ. 3)
4 Տ լուաք իսկ ականջօք մերովք / Խ լուաք իսկ մերովք ականջօք
5 Տ յերգն / նաև Հվ[2] յերգին
5 Խվ[2] կռուեալ
6 Խվ[2] յաղթեալ
6 kg զերակղ՛եայ / Հh զերակլեայ / l զերակղեայ
6 ՏԽ նահատակութեանցն
7 Ա երգելոյ [Կ[2] երգելով]
7 ՏԽ ասէին
7 Խ աստուածացուցեալ
7 ՏԽ և անդ յաշխարհին [hiog աշխարհին] Վրաց [p Վրացուց, l ի Վրաց աշխարհին]
8 o զսոսա, փխ. զսորա
8 Ա կանգնեալ չափ հասակի [Կ[2] հասակին] նորա [c սորա]
8 Տ հասակի / Ա ասեն, փխ. են
8 ԱԽ զարմ [c զարմամ]
9 Տ Վահնունիք
9 Ար կրսեր
9 f առաւէնայ առաւէնեանք
10 c ռաւան
10 l Ներսէհ / o զարմիցն
10 ՏԽ և զարեհնաւանիցն [Խ զարեհաւանիցն] որ կարգան ազգք [Խ ազգ, k որ կարկանազ]
10 a զարեհ աւաւանիցն
11 Ա ազգ
11 ԱՏ առաջին [Ա առաջինն] սորա
11 ԱԽ արմող
12 ՏԽ վան, փխ. վահան
12 k և սա / opqrs սորա, փխ. սա
12 abcd յաղէքսանդրէ / h աղէքսանդրէ / Տ յաղեքսանդրեայ
12 bdefl մակեդոնեացւոյ / c մակեդոնոյ / prs մակեդոնացւոց

Յայսմ հետէ մինչև ցթագաւորութիւնն Վաղարշակայ ի Հայս՝ ոչ ինչ ճշմարտագոյն ունիմ պատմել քեզ. քանզի շփոթ իմն ամբոխից լեալ՝ այր զարամբ ելանէին տիրել աշխարհիս. և վասն այսորիկ դիւրամուտ ի Հայս լեալ Արշակ Մեծ՝ թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց։

ԼԲ (ԼԳ)

Թէ, Եղիական պատերազմն առ Տեւտամաւ. եւ մեր Զարմայր ընդ Եթովպացի զօրուն լինել օգնական, եւ ի նոյն մեռ։

Երկուք այսորիկ են, որք աշխատութիւն տաղնապաւ մեզ ի վերայ ի քումմէդ հասուցանեն հարցասիրութենէ — համառօտասիրութիւն, արտաքարանութիւն. և այսորիկ՝ պերճք և պայծառք, պղատոնականք իբր եղանել բանք. հեռի ի ստութենէ, և լի որ ինչ ընդդէմ ստութեանն. և զայսորիկ յառաջին մարդոյն մինչև ցքեզ առ ժամայն պատմել։ Եւ այսոցիկ ի միասին պատահել անհնարին է։ Քանզի որ զամենայն ստեղծ, կարող գոլով անհարկութեամբ ի քթթել ական զամենայն կացուցանել՝ ոչ այնպէս հաստատէ, այլ աւուրս որոշէ և կարգս ի ստեղծուածս. քանզի են ամենք առաջնոյ և ամենք երկրորդի և երրորդի և այլոցն աւուրց ստեղծուածքս։ Եւ այսու մեզ այսպիսի իմն ակնարկէ կարգս վարդապետութիւն Հոգւոյն։ Իսկ դու փափագ արտաքոյ այսպիսւոյ աստուածայնոյ

1 a մինչ
1 g ցթագաւորութիւն
1 Կ'a որ, փխ. ոչ
2 p ունիմ ոչ ինչ ճշմարտագոյն իմն պատմել / Ա ճշմարտագոյնս
2 d վասնզի, փխ. քանզի
3 Հ լինելով, փխ. լեալ
3 p յաշխարհիս / i չիք և
4 o չիք արշակ մեծ
4 p վաղարշակ զեղբայր իւր
5 միայն cgk զվաղարշակ / միւսն. վաղարշակ
6 Թopqrs ԼԳ, փխ. ԼԲ
7 ghlox եղիական
7 Վm պատերազմ
7 Տ տեւտամեաւ
7 a մեր / c զմեր
7 c չիք ընդ
7 l եթիովպացի
8 abdefw լինելոյ / Թcx լինելով
8 cf մահն
9 oprs երկուքս / w' երկուանք
9 Ա որ աշխատութիւն մեզ տագնապաւ ի վերայ ի քումմէ [a ի վերայ քո]
10 pq չիք ի (քումմէդ)
10 ՏԹՎ' հասանէ / oqr հասան / Վmnp հասանեն
11 ghk արտաքարանութեամբ
11 ՏԹ պերճ և պայծառ
11 n պղատոնականքն
12 pqrs եղանել / c եղանելի / միւսն. եղանիլ
12 Թ բան
13 abdefl չիք առժամայն
13 Թ պատմել առ ժամայն [k չիք պատմել առ ժամայն—պատահել։ (s. 14)]
14 Հgh էստեղծ
15 Ա ի քթթել ական ակնարկու-թեամբ / o չիք ակնարկութեամբ
17 ՏԹ այլոց
18 Ա ստեղծուածի [a ստղծուծի]
18 pqrs այս, փխ. այսու
18 opqrs առ մեզ
18 k և ումէ զայսպիսի, փխ. և այսու մեզ այսպիսի
18 Ա իմն այսպիսի մեզ / w և այսպիսի իմն առ մեզ
18 Տ ակնարկէ՝ վարդապետութիւն Հոգւոյն կարգս
18 c կարգ
19 f չիք դու
19 Sabcdt փափար
19 ԱՏ արտաքոյ այսպիսի (Ա այսպիսւոյ) իմն տեսանելիք սահմանի [o սահման]

տեսանեմք սահմանի, զի արդար և բնաւ և առ ժամայն ամենայնք քեզ եղիցին ասացեալ։ Այլ առ ի մէնջ այսոքիկ կամ յերկար, և քեզ ըստ կամաց, կամ փոյթ, և քեզ ոչ հաճելիք։ Զի այսպէս ի քոյ հապճեպելոյ ահա ոչ ինչ յաղագս Մակեդոնացւոյն, և ոչ վասն Եղիականին ի կարգին նշանակեցաք, այլ զօդեմք ուսանելի։ Ոչ ունիմք ասել, իմաստնոյն կամ անհանճար առաւօտ լինել մեզ հիւսն, պատկանաւո՞ր կամ ոչ՝ զայնոցիկ այժմ ուրեմն զկնի հեղուսելով բանս, զկարեւորսն և մերոյս արժանի շարադրութեանս։

Եւ ո՞յք արդեօք այսպիսեաց ճառից առաջինք, եթէ ոչ որք ի Հոմերոսէ պատմին. այն, որ վասն Եղիականին պատմի պատերազմին առ Տեւտամաւ Ասորեստանեայց։ Եւ մեր Զարմայր ի ծառայութեան Ասորեստանեայց սակաւուք ընդ Եթովպացի զօրուն օգնական Պրիամու, և անդ ի քաջացն Հելլենացւոց վիրաւորեալ մեռանի. այլ կամիմ յԱքիլլեայ, և մի յայլմէ ումեքէ ի քաջացն։

Կատարեցաւ գիրք Առաջին ծննդաբանութեան Հայոց Մեծաց:

---

1 Կ¹ghln արդարն
1 c բնաւ / d զբնաւն / միւսն. բնաւն
1 Ա չիք և (առ ժամայն)
1 nrs առժամայնն
1 ԱՎklmno ամենայնքն
2 Թw ասացեալք [t ասացեալ] / S ասացեալքն
2 Հdegho երկար
3 Հghk հաճելի
3 opqrs զայսպիսի, փխ. զի այսպէս ի
3 Թ չիք ի (քոյ)
3 Ա այսպէս քեզ ի հապ ճեպելոյ
4 defgh մակեդոմնացւոյն / l մակեդոմնացւոցն / k մակեդոնացւոցն
4 Հbghlpq եղիականին / c եղաականին / defn ելիականին / rsx իլիականին / միւսն. իղիականին
6 cw հանճար [t անհանճար]
6 e լինել / k չիք մեզ
6 p պատկանաւոր / k պատկանաւ
6 ԱՎ¹w վասն, փխ. կամ
6 ՏԹ զայնոսիկ [p զայսոսիկ]
7 Ա հոլովելով [f հոլովելոյ,] փխ. հեղուսելով
7 k զմերոյս, փխ. և մերոյս
8 Ա շարադրութեան [a շարադրու-թեան] / Վ² շարադրութիւնս / Վ¹ շարադրութեանն
9 Հ ո՞յքք / Թopqrs ո՞րք, փխ. ո՞յք
9 opqrs չիք արդեօք
9 Աghl ո՞յք առաջինք արդեօք [ghl արդեօք առաջինք] այսպիսեաց ճառից
9 l որ / a ոք, փխ. որք
10 ՏԹ ի հոմերոնէ [ors ի հոմերոնէ, p ի հումերոնէ] / Հ ի հերմոնէ
10 c ի հոմերոսէ պատմին
10 ՏԹw պատմին. թէ այն արդեւք, որ
10 Կ²abgh եղիոնականին / c եղէոնականին / def ելիոնականին / Տ եղիականի [x իլիականի]
10 ԱԹ պատերազմին [Թabf պատերազմի] պատմին [w պատմի]
10 Տ պատերազմին պատմի
11 rs չիք առ
11 abdef տեւտամեաւ / pqrs տիւտամեաւ
11 Տcf ասորեստանեաց
11 opqrs չիք և մեր զարմայր ի ծառայութեան ասորեստանեայց / n ունի այս հատուածը լուսանցքում
12 Հ ասորեստանեայ / Աgh չիք ասորեստանեայց
12 l եթւովպացի / Վmn եթիովպացի / opqrs եթովպիայ
12 a պոխմաւ / c պաոխմաւ / f բբխմաւ / gh պաամաւ / kl պաւխամաւ / opqs զաւխամաւ / r զաւմխամաւ
13 abe ելենացւոց / cd ելլենացւոց / f էլենացւոց
13 d կամիմք
13 abcx յաքիւղեայ / de յաքիւլեայ / f յաքիւլլեայ / ghl յաքիղ՚ղեայ
14 Տ յայլ / cf յումեքէ
14 Հghkp չիք ի (քաջացն)
15 opqrs ցանկք, փխ. գիրք / n ցանկք. յուշ. շինած գիրք

Ի ՊԱՐՍԻՑ ԱՌԱՍՊԵԼԱՑ

Ցաղագս Բիւրասպեայ Աժդահակայ։

Բայց զի՞նչ արդեօք տարփանք քեզ՝ և Բիւրասպեայ Աժդահակայ քծուն և անճոռնի առասպելքն իցեն. և կամ է՞ր սակս զմեզ Պարսից անյարմար և անոճ բանից, մանաւանդ թէ առաւել վասն անբանութեան, առնես աշխատ, և անարարի առաջնոյ նորա բարբարութեան, և զիւաց նմա սպասաւորութեան, և ոչ վրիպեցուցանել կարելոյ զվրիպեալն և զսուտն. և ուսոյն համբուրումն, և անդուստ վիշապացն ծնունդ, և յայնմ հետէ չարութեան յաճախութիւն, ծախել զմարդիկ ի պէտս որովայնի։ Իսկ ապա և Հրուդենայ ումեմն զնա կապել սարեօք պղնձեօք, և ի լեառնն տանել, որ կոչի Դըմբաւընդ։ Այլ և ի ճանապարհի ննջելն Հրուդենայ, և Բիւրասպեայ քարշելն ի բլուրն, և զարթչելն Հրուդենայ, և տանել զնա յայրս ինչ լերինն և կապել, և զինքն անդրի ընդդէմ նորա հաստատել. յորմէ պակուցեալ՝ հնազանդեալ կայ շղթայիցն, և ոչ զօրէ ելանել և ապականել զերկիր։

Զի՞նչ քեզ այսքիկ կարօտութիւն առասպելք սուտք, կամ զի՞նչ պէտք անմիտ և անհաճար բանից յարմարանք։ Մի՞ արդեօք յունական

1 acfgm ունին զխաճամար ԼԴ. իսկ klo ԼԴ
1 k չիք պարսից
1 Տacdef առասպելեաց [Կ՝ առասպելյաց]
2 ԽՏ բիւրասպի [o բիւրասպեայ]
3 opcz չիք արդեօք / bef ի, փխ. և
3 ԱՏԽ բիւրասպի [b բիւրասպեայ]
4 Ա փծուն / opqrsվ՝ փքծուն
4 abcf՝ անճոռի / pq առասպել
4 a մեր, փխ. է՞ր / opqrs չիք է՞ր
4 ghl չիք պարսից
5 q անյարմարին
5 o յանոճ / a անճոռ, փխ. անոճ
5 en առաւել ես / opqrs չիք առաւել
5 Ա ամբաստանութեան, փխ. անբանութեան
6 de առաջնոց
6 abcdew բարբարութեանն
7 l զվրիպեալ / p վրիպելն
8 k սուտն
8 ՏԽ զվիշապացն ծնունդս
8 kl չիք և (յայնմ)
9 lno ծախելն
9 aw մարդիկ / f զմարդիկք
9 b յորովայնի
10 Ա հրոդանայ [f հրոդոնայ] / k հրուդինեայ / l հրուդենեա
10 Խw կապեալ / a կացեալ, փխ. կապել / Տ կապեալ [w կապել] զնա
10 a պղնծօք / bcdf պղնծեօք / k պղնձօք / l պղնձաւք / Տ պղնձիւք
11 Տgh ի լեառն
11 Խվ՝ ըղըմբաւընդ / opqrs դամբաւընդ / վ՝ տամբաւընդ / n դամբաւընդ, ջնջած ըղըմբաւընդ
11 Խ չիք և / c ի ճանապարհին
11 ՏԽ զննջելն / Հ չիք ննջելն
12 Ա հրոդանայ [f հրոդոնայ]
12 f բիւրասպայ / Ախopq քարշել
12 oq զբլուրն / n ջնջած ի բլուրն
12 rs չիք և բիւրասպեայ—և զարթչելն հրուդենայ
12 Ակl ի զարթչելն [abc զարթնչելն, f զարնչելն] / ghk զարթնչել
12 Ա հրոդանայ [f հրոդոնայ]
13 Խ յայրս ինչ լերինն [gh ի լերինն] զնա [gh չիք զնա]
13 opqr անդի, փխ. անդրի
14 Հ չիք նորա
14 oqr հնազանդել / w և հնազանդեալ
15 kl ոչ, փխ. և
16 ԱՏԽ քեզ ստ [o չիք ստ] այսորիկ [gh այսոսիկ]
16 opqrs և կամ
17 Ա յարմարանս / kl յարմարաւս / o յարմարականք

պերճ և ոգորկ տաստակեքն իցեն հանդերձ պատճառաւ, որք զճշմարտութիւն իւրաց այլաբանաբար յինքեանս ունին թաքուցեալ: Այլ ասեն՝ մեզ պատճառս տալ անբանութեան նոցա, և զարդարել զանզարդսն: Նոյն առ ի յինէն քեզ բան. զի՞նչ այսոքիկ կարօտութիւնք. ո՞րպիսի իղձք՝ անբաղձալւոյ իրիք բաղձալ և մեզ յաւելուլ աշխատութիւն: Այլ տացուք զայսոսիկ՝ մանկականի քոյոց ախոց և անհաստութեան խակութեանդ լեալ տարփանք: Վասն որոյ եղիցի և ստամոքս ընուլ մեզ զփափագ կամաց քոց:

Աստղագրութիւն, որ ինչ ունի Քիւրոսպեայ հաւատոյն:

Զպղատոնականն համարձակագոյն այժմ բարբառիմ. «իսկ արդ արդեօք իցէ՞ սիրելւոյ այլ ոք եւ. քանզի և չէ իսկ ոք»: Զի ի վերայ այլոց անհնարից, հնարաւոր վասն քո արարելոց մեր, կատարեմք և զայս. զի զորոց առեմք զբանս և զգործս, և այնոցիկ մանաւանդ թէ լուրն զլսելիս մեր տաղակացուցանէր՝ այսօր ձևամբ իմով շարադրեմ զայնոսիկ, միոյ անմտութեան նոցա տալով, և զկարի վաղուց նոցա իբրս և նոցա անհասանելիս ուսոսիկ յայտնեմ. միայն թէ և քեզ այսոքիկ ուրախութիւն և կամ շահ օգտութեան: Այլ ծանիր զանելութիւն մեր առ այսպիսի բան, զի ոչ յառաջինն մեր տացեալ զիրս, և ոչ ի վերջին բանս արժանաւորեցաք շարել, այլ զատ և որիշ: Եւ սկսայց այսպէս:

1 c տաստակք / p տաստակեայքն
1 c որ
2 Տgh իրացն՞
2 l յինքեան
3 Ա այլաբանութեան, փխ. անբանութեան / l անբանութեան բառի ու-թեան մասից սկսում է նորագոյն, որ Տ-ի նէջ է: (Տե՛ս եր. 71, ծ. 1 ծան.)
4 Տw չիք նոյն առ ի յինէն—յաւելուլ աշխատութիւն (տ. 5)
4 c առ յինէն
4 f առ այսոքիկ
4 a որ այսպիսի, փխ. որպիսի
5 a անբաղձլ՞ոյ. / bcdef անբաղձալոյ / w անբաղձալւոյ
5 w չիք իրիք բաղձալ և մեզ յաւելուլ
5 a բաղձեալ, փխ. բաղձալ
6 կ՞bcdef քո / w քոյ
6 bcdefw խակութեան
9 acf ունին զխանձամար ԼԴ, klo ԼԵ.
9 abcf աստղադրութիւն / d աստեղագրութիւն
9 Ա սակս ընդ
9 a հաստատոյն, փխ. հաւատոյն
10 rs ի պղատոնականն
11 rs չև է, փխ. չէ
11 abcd քանզի, փխ. զի
11 Աp և ի վերայ
12 bcdefw այլոցն / Ա անհնարից
12 a չիք վասն քո արարելոց մեր կատարեմք և զայս
12 befw արարեցելոց / c արարացելոց
13 abcefw զորոցն
13 c առեամք
13 Ա և զբանս / a չիք և [զգործս]
13 Ա այնոցիկ լուր մանաւանդ զրեթէ և զլսելիս
13 o չիք թէ
14 չklm զլսելիսս
14 Ա իմովք ձևօք / c շարադրել
15 a չիք զկարի
16 bqs անհասանելիս
16 c և թէ, փխ. թէ և
17 l յայսոցիկ / Տgh յայսոսիկ
18 Ա յառաջինս / Ա ի զիրս
19 o արժանաւորեցուցաք
19 rs շարժել, փխ. շարել
19 bqrs չիք և սկսայց այսպէս

Ասացեալն ի նոցանէ Բիւրասպի Աժդահակ՝ առ Ներրովթաւ նախնի նոցա։ Քանզի ի բաժանել լեզուացն ընդ ամենայն երկիր, ոչ խառն ի խուռն և ոչ անառաջնորդ այս լինէր. այլ աստուածայնով իմն ակնարկութեամբ գլխաւորք և ցեղապետք որոշեալք զիւրաքանչիւր սահմանս ժառանգեցին կարգաւ և զօրութեամբ։ Եւ զայս Բիւրասպեայ հաւատի անուն ճանաչեմ ես Կենտաւրոս Պիւռիդայ, ի քաղդէականի դատել մատենի։ Սա ոչ քաջութեամբ քան թէ հարստութեամբ և ճարտարութեամբ զցեղապետութիւն ազգին իւրոյ ունէր, հնազանդեալ Ներրովթայ. և համարակաց զկենցաղս կամէր ցուցանել ամենեցուն, և ասէր՝ ոչ ինչ իւր առանձին ումեք ունել պարտ է, այլ համարակաց։ Եւ ամենայն ինչ նորա յայտնի էր բան և գործ. և ի ծածուկ ինչ ոչ խորհէր, այլ զամենայն յանդիման արտաքս բերէր լեզուաւ զծածուկս սրտին։ Եւ զել և զմուտ բարեկամացն որպէս ի տուընջեան նոյնպէս և ի գիշերի սահմանէր։ Եւ այս է առաջին նորա ասացեալ անբարի բարերարութիւնն։

Այլ քանզի աստեղարանութեամբ հզօր եղեալ՝ յօժարեցաւ ուսանել և զկատարեալ չարութիւնն. և այսօրիկ անկարելիք նմա. քանզի որպէս վերագոյնն ասացաք՝ սովորութիւն ունէր պատրանաց աղագաւ առ բազումս՝ ոչ ինչ ի ծածուկ գործել, և զայնպիսի վերջին և կատարեալ չարութիւն յայտնի ուսանել կարողութիւն ոչ էր։ Հնարի այսպիսում ուսման դառնութեան հնարս,—ցուս ինչ յորովայնի ունել բաղբաղէր

1 o բիրասպի / Sh աժդահակայ
1 Վaklm Ներրութաւ / cf Նարրութաւ / opqr Ներրութեաւ / s Ներրրութեաւ / ßmbx Կ¹Հx Ներրովթաւ
2 Ա քանզի և
2 k չիք ի (բաժանել)
3 t առաջնորդ / Sh անառաջնորդ կամ անգլխաւոր
3 Ա աստուածայնոյն
4 pqrs գլխաւոր
5 Ա կարգի, փխ. կարգաւ և
5 p այս բիւրասպի
6 Sha կենտորոս / bdef կենտօրոս
6 Աx պռիւդեայ / Կ²ghopqrs պռիդայ / k պռիդեա / l պիռիդայ
7 de հզարտութեամբ քան թէ
8 a չիք ազգին
9 cf նարրութայ / Sh ներրութայ [հgh ներրովթայ]
9 c համարակ / de զկենցաղն
9 Ա ամենեցունց
10 p ասել
10 c առինձ, d անձին, փխ. առանձին
10 Sh առանձին ուրուք պարտ լինել [o պարտ լինել ուրուք] այլ
10 Ա համարակաց ամենեցուն, և
11 Sh չիք նորա
11 Sh և բան [o թէ բան], փխ. էր բան
12 Ա խօսէր, փխ. խորհէր
12 w բերէ ; t չիք բերէր
12 Sh լեզուով / c չիք լեզուաւ
12 fp զծածուկ
13 k մուտ / ao բարեկամաց
13 ab ի արենջեան / e ի տուենջեան / f ի տըւընջեան
14 ՎՇabdmrs չիք ի (գիշերի)
14 o ահա, փխ. և (այս)
14 qrs ասէ, փխ. այս է ; k չիք այս
14 Sh նորա ասացեալն և [m չիք և] անբարի
15 ԱՇ բարերարութիւն
16 Կ°cdew աստեղարաշխութեամբ
17 Sh չիք և (զկատարեալ)
17 Հl չարութիւն / Շ զչարութիւն
17 Sh և այսք անկարելիք [Հ այսքան կարելիք] / cf անկատարելիք
17 Sh չիք քանզի
19 Sh այնպիսի
20 ghlopqrs զչարութիւն
20 Հ ուսանիլ / kp հնար
21 gh դաւանութեան, փխ. դառնութեան
21 Sh դառնութեան. և հնարս և ցուս ինչ յորովայնի [k որովայնի] ունել, և բաղբաղել [o բաղբաչել] չարաչարս [g չարաչար] / w բաղբաջէր
21 Ա յորովայն

չարաչարս, որ ոչ այլով իւիք, քան թէ բանիւ իմն և անուամբ սոսկալեաւ բժշկեցի, զոր վայրապար լսել ումեք ոչ է կարողութիւն։ Եւ այս սովորեալ, որ զչարութիւնն նիւթէր, ուսուցանէր նմա ի տան և ի հրապարակս. անկասկած զգլուխն ի վերայ ուսոցն Բիւրասպեայ դնելով և խօսելով յականջսն՝ ուսուցանէր զանբարի արուեստն. զոր յառասպելլին՝ մանուկ սատանայի, ասեն, սպասաւորելով լինէր կամակատար. և ապա վասն որոյ պարգև ի նմանէ խնդրեալ՝ համբուրէր զուսն։

Իսկ միջապացն բուսումն, կամ կատարելապէս միջապանայն Բիւրասպեայ, որ ասի, է այս։ Քանզի անրաւ մարդիկ սկսաւ զոհել դիւաց. մինչև տագտկանալ ի նմանէ բազմութեանն և միաբանեալ ամենեցուն և հալածել, և փախչել նմա ի Նախաստացեալ լերինն կողմանս. և ի սաստիկ վարելոյն զնա՝ թօթափեցաւ ամբոխ նորա ի նմանէ։ Յայս վստահացեալ վարողացն զնա՝ հանգեան աւուրս ինչ զանգեօքն։ Իսկ Բիւրասպեայ ժողովեալ զզրուեալսն՝ յանկարծօրէն հասանէ ի վերայ, մեռս սաստիկ առնելով. այլ յաղթէ բազմութիւնն, և փախստական լինի Բիւրասպի. և հասեալ սպանանեն զնա մերձ ի լեառնն, և ընկենուն ի վիհ մեծ ծծմբոյ։

---

1 de չարաչարս, ոչ թէ այլով
1 w¹ և, փխ. որ
2 b սոսկալեալ
2 Տհ զոր ումեք վայրապար լսել
2 l կարութիւն
3 Տհ և այս, որ զսովորեալ չարութիւն / Ա և զայս սովորեալ որ զչարութիւնն
3 f զչարութիւն
4 p չիք ի (հրապարակս)
4 Տհ զգլուխ [g զգլուխս]
4 abcef ի վերայ դնելով ուսոցն [e ուսոց] բիւրասպեայ [a բեւրասպեայ] դնելով [cef չիք դնելով] և / dw դնելով ի վերայ ուսոց բիւրասպեայ և
4 Տհ ուսոց
5 o ունելով, փխ. դնելով
5 p արուեստ
6 opq առասպելլին / g կամէր, փխ. լինէր
7 a պարգևի
7 abdew խնդրել / f չիք խնդրեալ
7 abefw համբուրել
7 Ա զուսս / opqrsw¹ զուսն / k զուսսն
9 a բերասպեայ / c յոր
9 Հr չիք որ ասի / s որ ասի անիրերեանիյի է։
9 Ա այսպէս, փխ. այս
9 Ա մարդիկ անրաւ
10 Հjghk; բազմութեան
10 Տհ չիք միաբանեալ ամենեցուն և / Թերեւս ուղղելի միաբանել, կամ՝ միաբանեալ... և հալածեալ՝ փախչել
11 Կ²abcdw հալածեալ / p հալածէ
11 f չիք և (փախչել)
11 Տհ ի Նախաստացեալ վերին կողմանսն / Ա ի Նախաստացեալ [c Նախաստայ] դմբաւ [bcdefw չիք դմբաւ] կողմանս [abdefw չիք կողմանս] լերինն
12 a չիք և
12 Ա ի սաստկագոյնս [c սաստկագոյնսն] զնա վարելոյ
12 l թաւթափեցաւ
12 Ա ի նմանէ ամբոխն [f ամբոխ] նորա
13 Ա թարեան [Կ² թօղեան], փխ. հանգեան
13 a չիք ինչ
14 l զանգաւքն / nprs զանգօքն / p անգօքն
14 Ա ժողովեալ բիւրասպեայ
14 k զզրուեալս / p զզրուեալ սակաւ զօրսն
14 Հ յանկարծ
15 k¹ հասանէն / f ի վերայ նորա
15 w¹ վասն, փխ. մեռս
15 Ա յաղթէր / fklw բազմութիւն
16 rs փախստականն
16 p լինել
16 Ա սասցեալն բիւրասպի (a բեւրասպի) / Տհ բիւրասպ
16 c սպանեն / cef չիք զնա
16 p չիք մերձ ի լեառնն
17 a մի, փխ. մեծ

ՑԱՆԿՔ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

Ա. Միջակ պատմութիւն Հայոց։

Բ. Թագաւորել Արշակայ և որդւոցն, պատերազմ ընդ Մակեդոնացիս և սէր ընդ Հռովմայեցիս։

Գ. Թագաւորեցուցանել զՎաղարշակ Հայոց աշխարհիս։

Դ. Եթէ որպէս միաբանեալ Վաղարշակայ զքաջս Հայոց ի կարգս զօրու, խաղայ ի վերայ Մակեդոնացւոցն մտերմաց։

Ե. Պատերազմ Մորփիղիկեայ և մկնդահար մահն։

Զ. Թէ որպէս կարգեաց Վաղարշակ զարեմուտս և զհիւսիսի մերոյ աշխարհիս։

Է. Յօրինուած թագաւորութեանն, և թէ ուստի զնախարարութիւնս կարգեաց, որպէս և զիարդ կենցաղավարել հրամայեաց։

Ը. Երկրորդ լինել թագաւորութեան ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց թագաւորի։

Թ. Յաղագս մերոյ Արշակայ Առաջնոյ և նորին գործոյ։

Ժ. Եթէ ուստի եղեւ զպատմութիւնն զկնի մատենիցն Մար Աբայ Կատինայ։

1 o ցանկ | g չիք ցանկք երկրորդ գրոց
1 ԿՎԿ²վpqrs Բ. գրքի ցանկը չունին | tv ոչ մի գրքի ցանկ չունին։
2 af չիք Ա | b ունին յուսանցքում։
2 Ագln պատմութեան | d պատմութիւնք մեր հայկազանցս նախնեաց, փխ. պատմութիւն հայոց
2 f հայոց-ից յետոյ յաւ. նոյն ձեռքով աւելացրած յառաջաբանութիւն
2 df Ա, փխ. Բ.
3 ԽՏ թագաւորեալ [o թագաւորել]
3 acf մակեդոնացիսն | bc մակեդովնացիսն | ՏԽ մակեդոնացւոցն [go մակեդոնացիսն]
4 af/lo հռոմայեցիսն | cg հռոմայեցիս
5 ՏԽ թագաւորեցուցանէ [o թագաւորեցուցանելն] | x թագաւորեցուցանել
5 df Բ, փխ. Գ.
5 o զվաղարշակ գեղբայր իւր
5 o աշխարհիս հայոց
6 ՏԽ թէ | g վաղարշակ
6 ՏԽ զքաջքն [gx զքաջսն]
7 acfx մակեդոնացւոցն | b մակեդոնացւոյն | ՏԽ մակեդոնացւոց
8 df Դ, փխ. Ե.
8 a մորփիլեկեայ | bcdefgx մորփիլիկեայ | l որ ի փիլիկեայ | n որ ի փիղիկեայ
9 df Ե, փխ. Զ.
9 ԱՏԽ թէ [gl և թէ]։ Դնում ենք եթէ, համաձայն բնագրի վերնագրին։
9 a չիք և
9 o զհիւսիս | a մերոյ աշխարհիս զհիւսիսի | bcdef և մերոյ աշխարհիս և զհիւսիսի [cd զհիւսիս, f զհիւսիսոյ]
11 df Զ, փխ. Է, եւ այսպէս շարունակաբար։
11 c յաւրինած
11 fg թագաւորութեան | ՏԽ չիք թէ
11 lno զնախարարութիւնն
12 ՏԽcf սերեաց, փխ. կարգեաց [h սերեաց, յաւ. փոխած բազմացոյց]
12 Ա կարգեաց և որպէս [cf չիք որպէս] զիարդ
12 abde կենցաղավարել | f կենցաղավարեալ
13 Ագl չիք Ը. երկրորդ—թագաւորի (ն. 14։)
15 abceglo Ը, df Է, փխ. Թ
15 b չիք և
15 cf գործ [f գործք] նորին
16 abceglo Թ, df Ը, փխ. Ժ, եւ այսպէս շարունակաբար։
16 ՏԽ և թէ, փխ. եթէ
16 ՏԽabcf զպատմութիւնս
16 abcdego մարաբայ | lnx մարաբաս | միաս. մարիբաս
16 f կատինայի | c չիք կատինայ

ԺԱ. Յաղագս մերոյ Արտաշիսի Առաջնոյ, և յափշտակելոյ զնախագահութիւնն։

ԺԲ. Յաղթելն Արտաշիսի յարևմուտս, և ձերբակալ առնել զԿրիւսոս, և աւարել ընձեռել Հայոց զպատկերս կռոցն։

ԺԳ. Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի և կալելոյն զԿրիւսոս՝ յայլոց պատմագրաց։

ԺԴ. Յաղագս թագաւորելոյ Տիգրանայ Միջնոյ, և ընդդէմ կալոյ զօրացն Յունաց, և զմեհեանսն շինելոյ, և արշաւանս առնելոյ ի Պաղեստինէ։

ԺԵ. Դիմումն ի մեզ Պոմպէի Հոռոմայեցւոց զօրավարի և առնուլն զՄաժաք, և մահն Միհրդատայ։

ԺԶ. Յաղագս յարձակելոյ Տիգրանայ ի վերայ զօրացն Հոռոմայեցւոց, և խոյս տալ Գաբինիոսի և արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ։

ԺԷ. Պատերազմ Կրասոսի, և սատակումն նորին ի Տիգրանայ։

ԺԸ. Եթէ որպէս Կասիոս ընդդիմակաց եղև Տիգրանայ, և ապստամբելն Միհրդատայ և շինելն զԿեսարիայ։

ԺԹ. Յաղագս միաբանութեանն Տիգրանայ և Արտաշեղի, և առաքել ատպատակ ի Պաղեստինէ. և գերութիւն Հիւրկանու քահանայապետի և այլ բազմութեան Հրէից։

Ի. Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զօրս Հոռոմայեցւոց, և պարտումն Սիղոնի և Բենդիդեայ։

1 ՏѠcf առաջնոյ արտաշէսի [fg արտաշիսի] / abde արտաշէսի
1 fg զնախագահութիւն
3 a արտաշէսի ի յարևմուտս / ce արտաշեսի / d արտաշէսի
3 a ձերբակալ արար առնել
3 de զկիւրոսն, abcflno զկիւրոս, փխ. զկրիւսոս
4 Աæ աւարեալ / glno աւերել
4 abde ընձեռէ
4 de պատկերս
4 g կռոց
5 ѠՏd վկայարանութիւնք [n վկայ-ութիւնք]
5 fg տիեզերակալութեան
5 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
5 Տ կալելոյ
5 de զկիւրոսն, abcflno զկիւրոս, փխ. զկրիւսոս
7 abde թագաւորելոյն / բնագրում թագաւորութեանն
7 cf կացեալ, փխ. կալոյ
7 c զաւրաց
8 cfg զմեհեանսն
8 c չիք արշաւանս առնելոյ
8 abdeln ի պաղիստին / fg ի պաղեստին
10 cf պոմպեայ / de հոռոմայեցւոյ
10 Ա առնուլ
11 ՏѠ զմաժակ [glno զմաժաք] / f զմաժակք
11 a զմահ / bcdefglno մահ
12 abcf արձակելոյ / ab զօրաց
12 c հոռոմայեցւոց / d չիք հոռոմայեցւոց
13 ab արձակել / cf թողլոյ, փխ. արձակելոյ
14 g կրասիոսի
15 ՏѠ և թէ, փխ. եթէ
15 Աglno կարսիոս [c կաւրիոս, f կորսիոս]
15 a ընդդիմակացեալ
15 ՏѠ եղեալ
15 Ա ապստամբել [f ապստամբեալ]
16 Աg շինել
17 cfg միաբանութեան
17 g արտաշիսի / c արտաշեղի / d արտաշէղի. միւսն. արշէղի
17 ՏѠ առաքէ [g առաքել]
18 c ի պաղեստին / f ի պալեստին
18 gl հիւրկանու
19 ՏѠ բազմութեանն [g բազմութեան]
20 c ընդ դէմ զօրս
20 e հոռվմայեցւոց
21 abc սիոմնի / de սիղոմնի
21 abc բենդեկեա / df բենդեգեայ / e բենդէկեայ / g բենդեգիայ / l բենդիգայ / no բենդիգեայ

ԻԱ. Եթէ զիարդ Անտոնիոս խաղալ դիմեալ ի վերայ զօրացն Հայոց՝ առնու զՇամշատ։

ԻԲ. Յաղագս թագաւորելոյն Արտաւազդայ, և պատերազմել ընդ Հռոմայեցիս։

ԻԳ. Ձերբակալ առնել զԱրտաւազդ Անտոնեայ։

ԻԴ. Յաղագս թագաւորելոյն Արշամայ, և զառաջին մանուար հարկել Հայոց Հռովմայեցւոց. և արձակումն Հիւրկանու, և վասն նորին վտանգ ազգին Բագրատունեաց։

ԻԵ. Գժտութիւն ընդ Հերովդի Արշամայ և ակամայ հնազանդութիւն։

ԻԶ. Թագաւորութիւն Աբգարու, և մտանել բովանդակ Հայոց ընդ հարկաւ Հռովմայեցւոց. և պատերազմ ընդ զօրս Հերովդի, և սպանանել զեղբօրորդի նորա զՅովսէփ։

ԻԷ. Շինուած Եդեսիայ քաղաքի, և յիշատակումն սակաւուք ազգի մերոյ Լուսաւորչին։

ԻԸ. Յաղագս երթալոյն Աբգարու յարեւելս և թագաւորեցուցանելոյ Պարսից զԱրտաշէս. և թէ զիարդ կարգեաց զեղբարսն, յորոց մեր Լուսաւորիչն և նորին ազգակիցքն։

ԻԹ. Դարձ Աբգարու յարեւելից, և տալ օգնականութիւն Արետայ ի մարտ ընդ Հերովդի չորրորդապետի։

Լ. Առաքումն իշխանացն Աբգարու առ Մարինոս, յորում տեսին զՓրկիչն մեր Քրիստոս, ուստի եղև սկիզբն հաւատոցն Աբգարու։

ԼԱ. Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն։

ԼԲ. Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր գրեաց Թովմաս առաքեալ հրամանաւ Փրկչին։

1 Բոլորը անտոնիոս։ Տե՛ս բնագիր գլ. Ի, ԻԱ. եւ Ներքեւ, ս. յ։
1 Տպ և թէ, փխ. եթէ
1 cf ի վերայ հայոց զօրացն
1 gln զօրաց / c առնուլ
2 Ա զշամշադ [ab շամշադ] / Տպ զշամշաթ [g զշամշատ, lx զշամշաթ]
3 cf թագաւորելոյ
3 eg հռովմայեցիս / o հռովմայեցիսն
5 Տպacf արարեալ [o առնելոյն]
5 Տպ անտոնիոս / cf անտոնի / b անտոնեանեայ / de անտոնինեայ
6 Տպ թագաւորութեանն [g թագաւորութեան]
7 df չիք հայոց
7 Տպ զառաջին հարկել հայոց հռովմայեցւոց մանուար և
7 Ա հիւրկանու քահանայապետի և / Տպ հիւրկիանու
8 g վտանգին
9 c հերովդէս
10 c մատնել, փխ. մտանել
10 Տպabd բովանդակ [g յուս. նոյն ձեռով փոխած բոլորովին] / c բոլորումն cf բոլորովիմբ
11 Տպ հարկիւ [g հարկաւ]
11 eg հռովմայեցւոց / c հռոմայեցոցն
11 c հերովդէի / a հռոմայեցւոց. փխ. հերովդի
11 Տպ չիք զօրս
13 Տպdef եդեսիա [gl եդեսեայ] / b եդեսեա
13 Տպ քաղաքին [gln քաղաքի]
13 f ազգիս
14 Տպ մերում [gl մերոյ]
16 o չիք պարսից
16 abcde թէ, փխ. և թէ
17 abde չիք նորին
17 abde ազգակիցք իւր / fgn ազգակիցք / l ազգակիցն
18 Տպc օգնութիւն
19 Ա ընդ դէմ հերովդի [c հերովդէի]
21 ab չիք մեր / de հաւատոյն
22 Ա չիք ԼԱ. թուղթ աբգարու առ փրկիչն / glo չիք ԼԱ. [l գլխի տեղ ունի [illegible]]
23 Ա չիք ԼԲ. պատասխանի—հրամանաւ փրկչին (s. 24.)
23 glo չիք ԼԲ [l ունի [illegible]]
23 ln առաքեալն

ԼԳ. Քարոզութիւն յեդեսիա առաքելոյն Թադէոսի, և պատճէն թղթոցն հնգից։

ԼԴ. Յաղագս վկայութեան Առաքելոյն։

ԼԵ. Վասն Սանատրկոյ թագաւորութեանն, և սպանման ծննդոցն Աբգարու, և վասն Հեղինեայ տիկնոջ։

ԼԶ. Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի, և անուանակոչութեան Սանատրկոյ և մահուան նորին։

ԼԷ. Թագաւորել Երուանդայ, և կոտորել զորդիս Սանատրկոյ, և զերծանել Արտաշիսի փախստեամբ։

ԼԸ. Որ ինչ ջան Երուանդայ վասն ի բուռն արկանելոյ զմանուկն Արտաշէս, և ի բաց թողլոյ զՄիջագետս։

ԼԹ. Յաղագս շինուածոյ Երուանդաշատ քաղաքի։

Խ. Եթէ որպէս շինեաց զԲագարան քաղաք կռոց։

ԽԱ. Վասն տնկելոյ զանտառն որ կոչի Ծննդոց։

ԽԲ. Վասն ձեռակերտին որ կոչի Երուանդակերտ։

ԽԳ. Եթէ որպէս օգնական արարեալ Սմբատայ զնախարարսն Պարսից՝ խնդրէր թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս։

ԽԴ. Յաղագս լսելոյ Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, և գումարելոյ զզօրսն ի պատրաստութիւն պատերազմի։

ԽԵ. Թէ որպէս ընդ մուտն Արտաշիսի յիւր աշխարհն յաջողեցաւ գործն։

ԽԶ. Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտաշիսի և փախուստ, և առումն քաղաքին և մահ նորին։

1 abceglo Լ, df ԻԹ, փխ. ԼԳ
1 ao եդեսեա / b յեդեսեայ
1 g Թադէի
1 Տխ թղթոց [g թղթոցն]
3 abceglo ԼԱ, df Լ, փխ. ԼԴ. եւ այսպէս շարունակաբար։
3 Աg վկայութեան [f առել. սրբոյ] առաքելոյն մերոյ
4 Ա վասն [e յաղագս, փխ. վասն] թագաւորութեանն սանատրկոյ / fg թագաւորութեան
4 Տխ սպանմանն [gl սպանման]
4 Տխ ծննդոց [o ծննդոցն]
5 Տխ հեղինայ [n հեղինեայ]
5 l տիկնոջն
6 x նորոգմանն / de քաղաքին
7 Տխef մահուանն. չիք նորին [g մահուան նորին]
8 Տխ թագաւորելն [g թագաւորել]
8 o կոտորելն / c զորդիսն
9 o զերծանելն
9 ae արտաշէս / cbd արտաշէսի
10 ef յաղագս, փխ. վասն
10 b վասն բուռն
10 acde առնլոյ, f առնելոյ, b անալոյ, փխ. արկանելոյ
12 Տխ շինուածի
12 Տխ երուանդաշատի. չիք քաղաքի [g երուանդայ քաղաքի]
13 Տխde թէ / o չիք քաղաք
14 Տխef չիք որ կոչի [g ունի]
15 d ԼԵ, f ԼԸ, փխ. ԽԲ.
15 Տխ ձեռակերտին երուանդակերտի
16 df ԼԹ, փխ. ԽԳ
16 Ա սմբատայ [a սմբատ] օգնական իւր [f չիք իւր] արարեալ
16 Ա զնախարարս
17 abde խնդրէ / ef չիք խնդրէ
17 c թագաւորեցուցանէ
18 df Խ, փխ. ԽԴ. եւ այսպէս շարուն.
18 Տխ չիք յաղագս [g ունի]
18 ef լսելոյ զգալն արտաշեսի երուանդայ / de արտաշէս
18 abde գումարել / Տխ գումարեալ [gx գումարել]
19 acdefg զզօրս
20 b ի մուտն / cf ընդ մտանելն / l չիք ընդ
20 abde արտաշեսի / c արտաշէսի
20 c իւր / Ա աշխարհն
20 Տխcf աջողեցաւ
21 bceglo ԽԳ, de ԽԲ, փխ. ԽԶ
21 abde արտաշեսի / c արտաշեսի
21 cf չիք և (փախուստ)

ԽԷ. Թագաւորել Արտաշիսի և առնել բարի խրոց երախտաւորաց։
ԽԸ. Սպանումն Երուանդայ, և շինել միւսոյ Բագարանի, և հարկել Արտաշիսի Հոռմայեցւոցն։
ԽԹ. Յաղագս շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի։
Ծ. Յարձակումն Ալանաց ի մեզ և պարտումն, և խնամութիւն Արտաշիսի ընդ նոսա։
ԾԱ. Սպանումն Արգամայ և որդւոց նորա։
ԾԲ. Եթէ որպէս Սմբատ և զինչ յԱլանս գործեաց. և բնակել Արտազու։
ԾԳ. Աւարումն Կասբից, և գրգռութիւն ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի և ընդ միմեանս։
ԾԴ. Պատերազմ ընդ զօրս Դոմետիանոսի ի Բասեան։
ԾԵ. Յաղագս Տրայանոսի և նորին գործոց, և մահուանն Մաժանայ յեղբարցն։
ԾԶ. Թէ որպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս և սահմանս հաստատեաց։
ԾԷ. Յաղագս նախարարութեանն Ամատունեաց։
ԾԸ. Յաղագս Առաւեղենից տոհմին, թէ ուստի սերեալ ազգ։
ԾԹ. Արուեստից գիտութիւն որ ինչ յաւուրս Արտաշիսի։
Կ. Յաղագս մահուանն Արտաշիսի։

1 ՏԽ թագաւորեալ արտաշէս [g թագաւորել արտաշիսի] / abce արտաշէսի
1 o առնելն
1 cf խրոցն
2 g շինելոյ
2 cf զմիւս բագարան
2 ՏԽ բագարանին
2 acego հարկել / b հարկանել
2 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
3 abcd ի հոռմայեցւոց / e հոռմայեցւոց
4 cf շինելոյ
5 a յարձակումն
5 cf ի մեզ ալանաց / g աղ'անաց
5 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
7 d արգանայ
8 ՏԽ և թէ, փխ. եթէ
8 Աg որպիսի [g որպէս] էր սմբատ
8 gl յաղ'անս [l յաղանս]
8 c բնակելն / g բնակել
8 abcde յարտազու
9 l և աւարումն / f աւարտումն
9 f կազբից
9 a զրգռութիւն
9 cfl սմբատայ ընդ զարմիցն
9 ՏԽcf զարմից
9 ԱՏԽ արտաշէսի [fg արտաշիսի, l արտաշիրի]
10 cfl չիք և ընդ միմեանս
11 a զաւրս
11 ՏԽ ի բասէն [g ի բասեան, l ի բասեն]
12 f արխանու
12 a չիք նորին
12 cf գործոցն
12 abcdeg մահուան
13 d եղբարց
14 ՏԽ բազմամարդ արար [g բազմամարդացոյց], փխ. բազմամարդացոյց
14 f չիք արտաշէս
14 ՏԽ զաշխարհս հայոց [glno չիք հայոց]
14 Ա սահման [c սահմանեալ] / g զսահմանս
16 ՏԽ վասն [g յաղագս], փխ. յաղագս
16 ՏԽcf ամատունեաց նախարարութեան / lno նախարարութեանց
17 Ա յաղագս / ՏԽ վասն
17 Ա առաւեղենից [b առաւեղենաց] / g առաւեղինից / միւսն. առուեղենից
17 ac տոհմին և թէ / ՏԽ տոհմից [gl տոհմին] / de տոհմի / f տոհմիցն / c չիք տոհմին
17 ՏԽcf չիք թէ ուստի սերեալ ազգ [g ուճի]
18 abde որ ինչ արուեստից գիտութիւն յաւուրս
18 abce արտաշէսի / d արտաշեսի
19 abce արտաշէսի / d արտաշեսի

ԿԱ. Արտաւազդայ թագաւորութիւն, և հալածել զեղբարս իւր և զքորս, և մահն հանդերձ այլաբանելով։

ԿԲ. Որ ինչ վասն Տիրանայ։

ԿԳ. Յաղագս Տրդատայ Բագրատունւոյ, և անուանց ազգի նորա առաջնոյ։

ԿԴ. Եթէ զիարդ Տիգրան Վերջին, և զինչ ի նմանէ գործք։

ԿԵ. Յաղագս թագաւորելոյ Վաղարշայ, և շինելոյ զաւանն Բասենոյ, և պատել պարսպաւ զՆոր քաղաքն, և պատերազմ ընդ Խազրաց, և մահ նորին։

ԿԶ. Եթէ ուստի զայսոսիկ պատմէ։

ԿԷ. Եթէ որպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօտ։

ԿԸ. Զթագաւորական ազգացն, յորմէ ցեղք Պարթևականք որոշեցան։

ԿԹ. Եթէ զիարդ ցեղն Արտաշիսի Պարսից արքայի մինչև ցվախճան։

Հ. Եթէ զինչ առասպելք Պաղհաւկաց։

ՀԱ. Առաջին արշաւանք Խոսրովու յԱսորեստան, որով համարէր օգնել Արտաւանայ։

ՀԲ. Խոսրովայ օգնականութիւն գտեալ ի Փիլիպպոսէ՝ դիմէ ի վերայ Արտաշրի պատերազմաւ։

ՀԳ. Դարձեալ յարձակումն Խոսրովու ի վերայ Արտաշրի առանց Համայեցւոց օգնականութեան։

ՀԴ. Յաղագս գալստեանն Անակայ և լինելութեան սրբոյն Գրիգորի։

ՀԵ. Յաղագս Փերմելիանեայ եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադովկացւոց և պատմութեանց նորին։

ՀԶ. Դիմումն ի մեղ Արտաշրի, և յաղթել կայսեր Տակիտոսի։

1 ՏՄbcf չիք իւր
1 c զեղբայրս / cl զքոյրս
1 cdefglno մահ / a չիք և մահ / b չիք մահ
3 de տիգրանայ
5 aof առաջնոց / b յառաջնոց
6 ՏՄ և թէ [g եթէ], փխ. եթէ
7 abde թագաւորութեանն / o թագաւորելոյն
7 Աlo վաղարշակայ [b վաղարշայ]
7 a բասենոյ
8 cf պարսպաւք
8 Աglno քաղաք
8 ՏՄ պատերազմել
8 c ընդ դէմ խազրաց
9 b ի մահ, փխ. և մահ
9 c նորա
10 ՏՄ և թէ [n եթէ], c թէ, փխ. եթէ
10 ՏՄc զայս [g զայսոսիկ]
11 Ա պատմեաց ագաթանգեղոս
12 de ի թագաւորական
12 abde ազգէն / cf ազգն
12 ՏՄ պարթևական [g պարթևականք]
13 ԱՏՄ արտաշէսի [fg արտաշիսի, l արտաշէլի]
14 ՏՄ և թէ [gl եթէ], փխ. եթէ
14 abde պաղհաւկաց / cf պաղհաւկանաց
15 a խոսրովոյ / bcdef խոսրովայ
15 c որովք
15 ՏՄ համարէ [g համարեցաւ]
16 ՏՄa արտեանայ [g արտաւանայ]
17 ՏՄcd խոսրով [g խոսրովու]
17 ՄՏcf օգնութիւն / de օգնական
17 ՏՄ ի փիլիպոսէ
18 abde արտաշէսի [b յարտաշէսի] որդւոյ սասանայ պատերազմաւ / c արտաշեսի / f արտաշիսի
19 c խոսրովայ
19 b յարտաշրի / f արտաշիրի
21 abdefg գալստեան
22 ՏՄ փերմելիանու [gl պերմելիանու] / b փերմիլիանեայ / c պերմելիեանեայ / f պերմելիանեայ / c պերմելելեինա
22 ՏՄ եպիսկոպոսին [gl եպիսկոպոսի]
22 a կապադովկայ / c կապադովկացոց / l կապադովկեցւոց
24 d տա..., փխ. տակիտոսի

ՀԷ. Յաղագս խաղաղութեան Պարսից ընդ Յունաց, և շինելոյ Արտաշրի զՀայս յամս անիշխանութեանն։

ՀԸ. Սատակումն ազգին Մանդակունեաց յԱրտաշրէ։

ՀԹ. Յաղագս նահատակութեանն Տրդատայ յամս անիշխանութեանն Հայոց։

Ձ. Յայտարարութիւն սակաւուք ծննդեան և վարուց Գրիգորի և որդւոց նորա, ի թղթոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի, որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնաւորի ի Յաղոոձանի։

ՁԱ. Եթէ ուստի և զիարդ ազգ Մամիկոնէից։

ՁԲ. Նահատակութիւնք Տրդատայ ի թագաւորութեանն յառաջ քան զհաւատալն։

ՁԳ. Յաղագս առնելոյ Տրդատայ կին զԱշխէն և Կոստանդնի զՄաքսիմինայ, և թէ որպէս հանդիպեցաւ հաւատոց։

ՁԴ. Սատակումն Սլկունեաց ի ձեռնազնոյն Մամգունեայ։

ՁԵ. Նահատակութիւնք Տրդատայ ի պատերազմին որ յԱղուանս, յորում միջակտուր արար զԲասլաց թագաւորն։

ՁԶ. Վասն Նունէի երանելւոյ, եթէ որպէս եղև պատճառք փրկութեան Վրաց։

ՁԷ. Պարտումն Շապհոյ և ակամայ հնազանդութիւն ընդ ձեռամբ մեծին Կոստանդիանոսի, և Տրդատայ առնել զԵկրատան, և զալ ազգականացն, և թէ յայնժամ եղև գիւտ փրկական փայտին։

1 bdefg և, փխ. ընդ
1 ՏԹf շինելոյն
2 ՏԹb անիշխանութեան [lno անիշխանութեանն]
3 abde կատարումն, փխ. սատակումն
4 ՏԹ չիք յաղագս
4 ՏԹ նահատակութիւն [g նահատակութիւնք] / df նահատակութեան
4 fg անիշխանութեան
6 f յայտարարութիւնք
6 ՏԹ ծննդեանն [glno ծննդեան]
6 cf որբոյն գրիգորի
7 ՏԹ որդւոցն [g որդւոց]
7 l ի թղթոցն / cfl չիք որ
7 cf յաղագս, փխ. վասն
7 cg հարցման
8 Ա միայնակեցի
8 Ագl չիք ի (յաղոոձանի)
8 Աո յազգիոձանի / gl յառաղիձ աւանի / o յաղոփձ աւանի
9 ՏԹ չիք եթէ
9 cf և կամ զիարդ
9 f ազգն / gl ազգք
9 ՏԹc մամիկոնեան
10 cf նախարարութիւնք, փխ. նահատակութիւնք
10 g ի թագաւորութեան / acf չիք ի թագաւորութեանն
12 ՏԹ վասն, փխ. յաղագս
12 Ա առնելոյն / o առնելոյ / միւսն. առնլոյ
12 cf զաշխէն տիկին և
12 b զմաքսիմինեայ / d զմաքսիմինոայ / e զմաքսիմինդայ
13 b եթէ, փխ. և թէ / c չիք և
14 l չիք ի (ձեռնազնոյն)
14 abcf ձեռնազնւոյն
14 g մամկոնեայ / f մամգունւոյ / c մամգունեայ / abe մամբգունեայ
15 acf չիք ի պատերազմին
15 bcdef չիք որ
16 cf զբասլացն [c զբասոլայն] արար / a զբասղ՚աց
16 cf թագաւոր
17 Ա յաղագս, փխ. վասն
17 abeg երանելւոյ / f երանուհւոյ / միւսն. երանելոյ
17 ՏԹc թէ / cf եղեն
17 abdeg պատճառ
20 cfo չիք մեծին
20 abde կոստանդիանոսի / cf կոստանդինոս / միւսն. կոստանդիանոս
20 l զեկրատեան
21 a և թէ, փխ. եթէ
21 ՏԹ յայնմ ժամանակի, փխ. յայնժամ
21 abdef խաչին, փխ. փայտին

ՁԸ. Կապումն Լիկիանոսի, և փոխումն արքունեացն ի Հռովմէ, և շինել Կոստանդնուպոլսի։

ՁԹ. Յաղագս Արիոսի չարափառի և ժողովոյն որ եղև վասն նորա ի Նիկիայ, և պատճէնեացն որ բերեցաւ ի Գրիգորիս։

Ղ. Դարձ Արիստակեսայ ի Նիկիոյ, և հաւատալ ազգականացն, և որ ինչ ի Գառնի շինուածք։

ՂԱ. Յաղագս մահուան Գրիգորի և Արիստակեսայ, և թէ էր աղագաւ լեառն կոչի Մանեայ այրք։

ՂԲ. Յաղագս վախճանին Տրդատայ թագաւորին, ընդ որում և ողբերգական մեղադրութիւն։

Բովանդակեցան ցանկք Երկրորդ գրոց միջակ պատմութեանց։

---

1 Տիւ լիկիանու
1 Տիւ շինումն
2 c կոստանդինու պաւլիս / fgno կոստանդիանու պօլսի
3 cf ժողովոյն նիկիայ, որ վասն արիոսի չարափառի, փխ. արիոսի չարափառի—ի նիկիայ
4 d չիք ի նիկիայ
4 o պատճէնեաց
5 Տիւ արիստակայ [g առիստակեայ, l առեստակեայ] abcgo առիստակեայ
7 f մահուան սրբոյն գրիգորի
7 Տիւ արիստակայ [g առիստակեայ, l առեստակեայ] / olefgo առիստակեայ
8 Ա կոչի ի լեառն [bcf չիք ի]
9 de վախճանի
9 Ա վախճանին մեծի [de մեծին, f մեծ] թագաւորին տրդատայ / g թագաւորի
10 f չիք ընդ որում—մեղադրութիւն
11 a մեղադրութիւն հայոց ազգիս / bcde մեղադրութիւն ազգիս հայոց
11 fg չիք բովանդակեցան—պատմութեանց
11 c բաւանդակեցան
11 abcde չիք ցանկք
11 bcd գիրք երկրորդ, փխ. երկրորդ գրոց
11 abde յառաջագիմութեան [d յառաջագիմութիւն] հայոց մեծաց, փխ. միջակ պատմութեանց

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԲԱՆ ՄԻՋԱԿ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

ՄԵՐՈՑ ՆԱԽՆԵԱՑ

Ա.

Գրեմ քեզ այժմ և որ ինչ առանձին մերոյ աշխարհիս գործք, երկրորդ առնելով գիրս, սկսեալ ի թագաւորութենէն Աղեքսանդրի, մինչև ցթագաւորութիւն սրբոյ և քաջի առն մեծին Տրդատայ, կարգաւ, որ ինչ եղեալ աստ գործ քաջութեան և արութեան, իմաստից և կարգաց միոյ միոյ ուրուք ի նոցանէ, որք յարքայէն Պարսից յԱրշակայ և ի Վաղարշակայ եղբօրէ նորա, զոր մերոյ ազգիս թագաւորեցոյց. և որ ինչ որք յետ նորա եղեն թագաւորք աշխարհիս մերոյ ի նորին սերմանէ, որդի ի հօրէ առնլով զակրութիւնն՝ անուանեցան Արշակունիք յԱրշակայ. աւելորդքն յազգ և ի բազմութիւն աճեցեալք, և միայն ըստ կարգի հետևմանս ի թագաւորութիւն։ Բայց գրեմ կարճ ի կարճոյ՝ որ ինչ մեզ անկն է, և զաւելորդսն թողում։ Քանզի բաւական է յաղագս այլոց ազգաց որ ինչ ի բազմաց ասացեալ եղև։

1 w հատոր երկրորդ գլուխ ա.
1 ԱՀghlmnopqrsw մովսէսի [e սրբոյն մովսէսի, fn մովսիսի, m մովսէս] խորենացւոյ [b խորենացոյ, e խորենացոյն, h խորեն] բան միջակ պատմութեան մերոյն [Աghpqrs մերոց, Հo մերոյ, m մերոյն, w չիք մերոյն] նախնեաց [cflm նախնեացն, w չիք նախնեաց] հատած [a հատակ, ghlmnopqrs գիրք, փխ. հատած, w չիք հատած] երկրորդ [w չիք երկրորդ]
5 e չիք գրեմ քեզ—առանձին / p չիք գրեմ քեզ / q չիք գրեմ քեզ—աշխարհիս
5 hoprs չիք և
5 dlnopqrs առանձինն
5 abcf գործ / w չիք գործք
5 w գգիրս
6 ab աղեքսանդրի / pqrs աղէկսանդրու / ghil աղէկսանդրի (սովորաբար այսպէս)
7 ԱՏ ցթագաւորութիւնն [glprt ցթագաւորութիւն
7 oe չիք առն / a չիք մեծին
8 m և որ ինչ
8 Աw աստ եղեալ
8 Հ արիութիւն / gl արիութեան
9 e ուրեք / ՏԹf արշակայ
10 ՏԹacw չիք ի (վաղարշակայ)
10 Աw եղբօրէն
10 k թագաւորութեան ցոյց, փխ. թագաւորեցոյց
10 ՏԹ չիք որ
11 ՏԹ որ [gln որք] / a չիք որք
11 o սորա, փխ. նորա
12 fko առնելով
12 fgk զակէրութիւն
13 e աւելորդն
13 Աw մեծութիւն, փխ. բազմութիւն
13 ԱԿ[2] աճեցեալ
13 ԱԿ[2]w միակք
14 ԱԿ[2]w հետևանաց
14 Կ[2]abce ի թագաւորութիւնն
14 Աw չիք մեզ
15 Աw անկն / l ակն / միւսն. անկ
15 ՏԹ զաւելորդն [k աւելորդն]
16 e չիք ի (բազմաց)

Յետ տիրելոյն ամենայն տիեզերաց Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, որդւոյ Փիլիպպեայ և Ողոմպիադայ, որ էր քսան և չորրորդ յԱքիլլեայ, բազմաց տալով զտէրութիւնն կտակաւ, զի ամենեցուն իշխանութիւն Մակեդոնացւոցն անուանեսցի՝ ինքն մեռանի։ Զկնի որոյ թագաւորեաց Բաբելոնի Սելեւկիոս, յոլովից կորզելով զիշխանութիւն. ուստի և զՊարթևս հնազանդեաց մեծաւ պատերազմաւ, և կոչեցաւ Նիկանովր այնորիկ աղագաւ։ Սորա տիրեալ ամս երեսուն և մի՝ թողու զթագաւորութիւնն որդւոյ իւրում Անտիոքայ, անուանելոյն Սաւտէր, ամս ինն և տասն։ Զսա յաջորդէ Անտիոքոս, կոչեցեալն Թէոս, ամս տասն. և ի մետասաներորդին ապստամբեն Պարթևք ի ծառայութենէ Մակեդոնացւոցն։ Ուստի և թագաւորեաց Արշակ Քաջ, որ էր ի զաւակէ Աբրահամու, ի Քետուրական ծննդոց, առ ի հաստատել բանին Տեառն առ Աբրահամ, թէ «Թագաւորք ազգաց ի քէն ելցեն»։

Բ

Թագաւորել Արշակայ եւ որդւոցն. պատերազմ ընդ Մակեդոնացիս եւ ուխտ ընդ Հռովմայեցիս։

Որպէս ասացաք՝ յետ վախճանին ամի մահուանն Աղեքսանդրի՝ թագաւորէ ի վերայ Պարթևաց Արշակ Քաջ ի քաղաքին, որ կոչի Բահլ

1 Ա տիրելոյ
1 Ա աղէքսանդրի [c աղեքսաանդր]
1 bdew մակեդոնացւոյ | c մակեդո-նացիոյ
2 k չիք որդւոյ | f փիլիպպոսի
2 det չիք և (ողոմպիադայ)
2 ghkl ողոմպիադայ | o ոլոմպիպիդայ | p ողոմպիդեայ
2 w չորսեբորդ
2 a յաքիւղղայ | bcgh յաքիւղղեայ | de յաքիւլեայ | հfw յաքիւլլեայ
3 հfgk զտէրութիւն
3 Աw ամենեքին
3 d իշխանութիւնն | o տէրութիւն, փխ. իշխանութիւն
4 bdegw մակեդոնացւոցն | հ մակե-դոնացւոց
4 Sա թագաւորեալ
5 c բաբելոնի
5 Կ²bde սելեկէոս | c սելեփկէոս | f սելեւփկէոս
5 hk յոլովից
6 w հնազանդեցոյց
6 ԱԿ²w նիկանովրայ [c նիկանովրա] նորին ազագաւ [d ազգաւ]
7 Աw թագաւորեալ, փխ. տիրեալ
7 c և թողու
7 ghlp զթագաւորութիւն | Աw զիշ-խանութիւնն [f զիշխանութիւն], փխ. զթագաւորութիւնն
8 a որդոյ
8 հվ²ghkl անուանեալոյն
8 հվ²ghlnoqrs սատեր | ԱԿ²t սա տիրէ | k սոտէր | w¹ սոտիր | w սոտիրէ | p չիք սաւտէր
9 Կ² տասն և ինն
9 k զայս, փխ. զսա
10 op մետասաներորդին (չիք ի)
10 defghpw ապստամբեն | l ապստամբէն
10 adet մակեդոնացւոց | cf մակեդո-նացւոց
11 c չիք քաջ
11 Sաc է
12 l աբրահամու
12 bw ի քետուրական
12 f ի հաստատել
13 l աբրահամ | f եթէ
13 Ծննդ. ԺԷ, 6, 16:
14 b չիք Բ (գլխակարգ կայ);
15 Sաcde թագաւորեալ | w թագաւորեալն
15 f նորա պատերազմ
15 bdew մակեդոնացիս | a չիք ուխտ
16 rs չիք ընդ
17 abde աղեքսանդրի
18 a բալ՛հ | b բաղ՛հ | f բալխ | deopw բահլ | c բալհ

Առաւօտին, յերկրին Քուշանաց։ Եւ տայ պատերազմունս սաստիկս յոյժ, թափելով յինքն զամենայն արեւելեայս։ Հալածէ և ի Բաբելոնէ զՄակեդոնացւոց իշխանութիւնն։ Լսէ և զզօրանալն Հռոմայեցւոց ի վերայ ամենայն արեւմտից և ծովու, և թէ ի Սպանիացւոց թափեցին զրամն, ուստի ոսկի և արծաթն հատանի. և զԳաղատացիս հարեալ ընդ հարկաւ արարին, և զթագաւորութիւնն Ասիացւոց։ Հրեշտակս առաքեալ խնդրէր զդաշնաւորութիւն, զի մի օգնեսցեն Մակեդոնացւոց. ոչ տալով հարկս, այլ պատարագս միայն ամի ամի հարիւր քանքարոյ։

Այսպէս տիրեալ ամս երեսուն և մի, և յետ նորա Արտաշէս որդի նորա ամս քսան և վեց։ Զսա պայազատէ նորին որդի Արշակ, որ կոչեցաւ Մեծ. պատերազմի ընդ Դեմետրեայ և որդւոյն Դեմետրեայ Անտիգոնեայ. քանզի ի վերայ նորա եկն ի Բաբելոնէ մակեդոնական զօրու, և պատերազմեալ՝ ի գերութիւն ըմբռնեցաւ. զոր կալեալ Արշակայ՝ տարաւ ի Պարթեւս հանդերձ երկաթեղէն կապանօք, ուստի և Սիրիպինդէսն կոչեցաւ։ Այլ իմացեալ եղբօր նորին Միդիացւոյ Անտիոքայ զգնալն Արշակայ՝ գայ ունի զԱսորիս։ Իսկ Արշակայ երկոտասան բիւրու

1 Տթ տաւատին [gk տաւաւտին, h տաւաւօտին] / c տաւաւատին / w յառաւօտին / e հառաւօտին / d հառաւտին
1 k յերկիրն
1 Տթ պատերազմ սաստիկ
2 b ինքն
2 adefw չիք և
2 cw ի բաբելոնէ
2 bdew զմակեդովնացւոց
3 Հfghk իշխանութիւն
3 Տթ չիք և
3 a հռոմայեցւոյն / c հռոմայեցւոց
3 f որ ի վերայ
4 Տթb չիք ամենայն
4 Տթ ի սպանիացւոյն / c ի սպանացւոց / klnop ի սպաննացւոյն / Հ ի սպաննիացւոց / rs ի սպանացւոյն / w ի հիսպանիացւոց
4 rs զրամքն
5 o ոսկին / Ա արծաթ
5 Տթ հարկի
6 Տթ կացոյց, փխ. արարին
6 ԱԿ^{2} զթագաւորն [de զթագաւորս] / w ցթագաւորն / ghko զթագաւորու-թիւն / Հ զթագաւորութիւնս
6 p առաքեաց
7 Տթ օգնեսցէ
7 ac մակեդոնացւոց / b մակեդովնաց-ւոյն
8 վ^{1} պարգեւս, փխ. պատարագս
8 Ա ամի ամի միայն
9 p որդի նորա արտաշէս / b չիք որդի նորա
10 w չիք ամս
10 e չիք զսա
10 abdew որդին / c չիք որդի
10 Հվghklqrs արշական / o արշակւան ng արշական-ի ան ջնջած
11 Տթ ընդ դեմետր / bcw ընդ դէմե-տրեայ / a ընդդէմ եարեայ, փխ. ընդ դեմետրեայ
11 ԱԿ^{2}w չիք և
11 Աw որդւոյ
11 ԱՀw դեմետրի
12 Հc ի բաբելոնէ / f ի բաբիլոնէ / w ի բաբելօն
12 abdel մակեդովնական
13 ԱԿ^{2}w ի պարտութիւն, փխ. ի գե-րութիւն
13 ԱԿ^{2} մատնեցաւ, փխ. ըմբռնեցաւ
13 Հ քանզի գերի չոգաւ, փխ. ի գե-րութիւն ըմբռնեցաւ
14 Տթ չիք հանդերձ
14 Կ^{2}abdew սերիպիդէսն [c սերեպի-դէսն] / opqrs սրիպինդէսն / k սա-րիպինդէսն
15 Աw և, փխ. այլ
15 c նորա, փխ. նորին
15 Հa սիդիացւոյ / fg սիդացւոյ / վ^{1}lqrsw^{1} սպացւոց / op զգացոյց / n զգացոյց, յետոյ փոխած սիդիացւոյ / k սդացւոց
15 a զգալն, փխ. զգնալն
16 Տթ արշակ երկոտասան
16 rs չիք երկոտասան
16 Տթ բիւրեաւ [gh բիւրովք, l բերեաւ] a բերու

անդրէն դարձեալ, և Անտիոքոս ի սատակել Ձմերայնւոյն հերքեալ՝ պատահի նմա պատերազմաւ յանձուկ տեղիս, և կործանի հանդերձ զօրօքն. և Արշակ տիրէ երրորդ մասին աշխարհիս, որպէս յիրականացն պատմութեանց Հերոդոտեայ է ուսանել ի չորրորդէն, որ յաղագս բաժանելոյ զբոլոր երկիրս յերիս մասունս, և կոչել զմին Եւրոպէ, և զմին Լիբիէ, և զմին Ասիայ, որում և տիրեաց Արշակ։

Դ

Թագաւորեցուցանել զՎաղարշակ աշխարհիս Հայոց։

Ի ժամանակին յայնմիկ թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՎաղարշակ աշխարհիս Հայոց, զհիւսիսի և զարևմուտս տալով նմա սահմանս։ Սա, որպէս յառաջնում մերում մատենին գրեցաք, այր քաջ և խոհեմ՝ ընդարձակ տիրեաց ի վերայ սահմանաց իւրոց, և կարգս կենցաղականս, որչափ մարթէր, սահմանեաց աշխարհիս. և նախարարութիւնս և նոցին նախարարութեանցն նահապետութիւնս հաստատեաց զարս պիտանիս, որք ի զաւակաց նախնւոյն մերոյ Հայկայ և յայլոց։

Քանզի յետ սանձահարելոյ զՄակեդոնացիս և դադարելոյ պատերազմացն՝ սկիզբն առնէ բարեկարգութեանց Պարթևն քաջ. նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հատուցանելով առնն զօրաւորի և իմաստնոյ, որ ի Հրէիցն՝ Շամբատայ Բագարատ. տալով նմա իշխանութիւն ազգաւ

1 c անտիոքիոս
1 ՏԽ ձմերայնոյ / cd ձմերայնոյն
1 c պատահէ
2 ՏԽb յանձուկ / b զօրուքն
3 Աw յերկկայցն / c յերկկեացն / w^1 յերականացն / վ յիւրականացն / Հ յենեաց
3 Ա պատմութեանցն
4 ԱԿ^2 հերովդիոտեայ / Տ հերովդոտեայ
4 w^1 ուսանիլ
4 ՏԽ ի չորրորդէ
5 b յերկկիրս
5 ՏԽ կոչեալ [o կոչէ, k կոչիւ]
5 ԽՎmn եւրոպիէ / opqrs չիք եւրոպէ
5 opqrs չիք և զմին
5 af լիբեէ / bcdew լիբէէ
6 Հacdw ասիա
7 d Բ, փխ. Դ
8 a թագաւորեցուցանէլ / Հbdefgh թագաւորեցուցանէ / ow թագաւորեցուցանելն
8 a վաղարշակ
8 ՏԽ հայոց աշխարհիս [q աշխարհիս հայոց]
9 ՏԽԿ^2 վաղարշակ,
10 ՏԽԿ^2 մերոյ աշխարհիս, փխ. աշխարհիս հայոց
10 c զհիւսուսի / f զհիւսիսոյ
11 Աw յառաջնումն մերում մատենի
11 c մատենագրեցաք. փխ. մատենին գրեցաք
12 ՏԽ ընդարձակեաց, փխ. ընդարձակ տիրեաց
13 Կ^{2}abdefw չնորհեաց, փխ. սահմանեաց
13 Հdefg նախարարութեանց
15 ԽՎcm որ [g որք]
15 Կ^{2}abde ի զաւակէ / cf ի զաւակէն / o ի զաւակացն
15 Աw չիք նախնւոյն
15 ԽՎmn մեր [g մերոյ] / ԱԿ^2 մերոյն
15 ԱԿ^{2}w և որ այլս
16 Աw և յետ
16 Աw սանձահարելոյն
16 abcew զմակեդոնացիսն / d զմակեդոնացիս
16 dew դադարելոյն
17 pqs բարեկարգութեանն / de բարեկարգութեանցն
18 o առն
18 վ^{1}opqrs զօրավարի
19 Աw ի հրէից
19 ԱՏԽ շամբայ [o շամբատայ, g շամբաթ]
19 o բագարատի
19 ԱՏԽ տալ [ow տալով]

թագադիր լինել Արշակունեաց. և որ ի նմանէ ծնեալ ազգ՝ լինել կոչմամբ յանուն նորա Բագրատունի, որ է այժմ մեծ նախարարութիւն ի մէջ աշխարհիս։ Քանզի այս Բագարատ նախաձեռն ընծայ ըստ կամաց մատոյց զինքն Վաղարշակայ յառաջ քան զպատերազմունսն Արշակայ ընդ Մակեդոնացիսն, և սա ի դրան արքունի։ Իսկ ի ծայրս հայերէն խօսից կողմնակալ, իշխան բիւրուց և հազարաց, յարեւմտից կուսէ։

Բայց դարձցուք անդրէն ի վեր, պատմելով յաղագս պատերազմին Վաղարշակայ ընդ Պոնտացիս, և որ ի Փռիւգիայ, և վասն յաղթութեանն։

Դ

Երէ, ո՛րպէս միաբանեալ Վաղարշակայ զհայս Հայոց ի կարգս զօրու՝ խաղայ ի վերայ Մակեդոնացւոցն մեծամեծ։

Յետ պատերազմին Արշակայ ընդ Մակեդոնացիս և ունելոյ զԲաբելոն և զարեւելս և զարեւմուտս Ասորեստանի՝ միաբանէ և Վաղարշակ զօր բազում յԱտրպատականէ և ի Հայոց, որ ի միջոցի աշխարհիս, արս անուանիս և քաջս, և զկոչեցեալն Բագարատ, և որք ընդ նովաւ քաջք,

1 dew լինի
1 Տթ լինել յանուն նորա կոչմամբ բագրատունի
1 Հo բագրատունիք
2 Տթ և, փխ. է
2 Հ չիք այժմ
3 a չիք ի մէջ
3 b բագրատ
3 Աw զինքն [c զինք] մատոյց ընծայ ըստ կամաց
4 r ընդ առաջ, փխ. յառաջ
4 Տթ զպատերազմն
5 ԱԿ⁷w ընդ մակեդոնացւոց [d մակեդովնացւոց] զօրութեանն [f զօրութեան], փխ. ընդ մակեդոնացիսն
5 ԱԿ⁷w այս, փխ. սա / n սա, յուս. փոխած այս
5 p է դրան, փխ. ի դրան
5 p ի ծայր
5 k հայրենէն, փխ. հայերէն
6 k կողմակալ
6 gl բերուց / pqrs բիւրոց
6 վ կուսից / ԱԿ⁷w կողմանէ, փխ. կուսէ
8 ef պոնտացիս / միւսն. պոնդացիս
8 ac ի փռիւգիա
8 Աw յաղթութեանն [f յաղթութեան] նորա / gp յաղթութեան
9 d Դ, փխ. Դ. եւ այսպէս շարունակաբար:
10 gop և թէ, փխ. եթէ
10 k վաղարշակ
10 k զրաց
10 Տթ ի կարգ [g ի կարգս, k չիք]
11 Տթ մակեդովնացւոց / de մակեդովնացւոցն / abcw մակեդոնացւոցն / f մակեդոնացւոց
11 b մեծերմացն
12 bdew մակեդովնացիս
12 Հgk ունել / c ունելով
12 abde զբաբելովն / f զբաբիլոն / w զբաբելոն
13 w և զարեւելեայս ասորեստանի և զարեւմտեայս / Ա և զարեւմտեայս ասորեստանի և զարեւելեայս, փխ. զարեւելս և զարեւմուտս ասորեստանի
Աw չիք և (վաղարշակ)
13 c զվաղարշակ
13 p զօրք
14 Աw ի միջոց
14 k այր
15 ԱԿ⁷w և որ առ սահմանօքն ատրպատականի զկոչեցեալն
15 Կ³ չիք և (զկոչեցեալն)
15 a բագր"ա
15 Տթ որ

և ծովեզերեայն մանկունս, որք ի Գեղամայ և ի Բանանացւոց, և Շարայի ծնունդք և Գուշարայ, և առ Թեր Սիսակեանն, և զԿադմեանն և զնոցա մերձաւորսն, որպէս թէ զկէս մասն աշխարհիս։ Համանէ ի միջոց աշխարհիս, վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի, յափն Երասխայ, մօտ յԱրմաւիր որ առի բլուր. աւուրս շատս առնելով անդ, որպէս պարտ է ասել. զի ոչ գիտէին զկարգս ինչ։

Եւ աստի միաբանեալ զբոլոր կողմանս աշխարհիս՝ համանէ առ սահմանօքն Թաղտեաց։ Բանզի Ղալիկայ, Պոնտոս, Փռիւգիայ, Մաժաք և այլք, ոչ գիտելով զհամբաւ պատերազմին Արշակայ՝ առ Մակեդոնացւոց պետութիւնն զմիաբանութիւն դաշանցն հաստատուն պահէին։ Վասն որոյ ոմն Մորփիւղիկեայ միաբանեալ զաստցեալ կողմանս զայսոսիկ, և գրգռի ի պատերազմ ընդ Վաղարշակայ։ Բայց պատահեն միմեանց առ բարձրաւանդակի մեծի բլրով քարագագաթնիւ, որ այժմ ասի Կողոնիայ. և մօտեալք առ միմեանս ձիգ ապարիսօք միջոցացն՝ ամրանան կողմանքն երկոքին բովանդակ աւուրս։

1 ն և որ զծովեզերեայն
1 Աw մանկունք
1 Աw ի գեղամայ և որք
1 l չիք և (շարայի)
2 c գուշարա / ghknopqrs գուշարայ
2 ԱԿ[2]վ[3]gw ընթեր / n թեր, յուս. փոխած ընթեր
2 ԱԿ[2]w սիսակեանն / p սիսակայն
2 ԱԿ[2]w զկադմէականն
3 ԱԿ[2]w զսոցայն / p նոցա
3 cef մերձաւորս
3 k զման, փխ. զկէս մասն
3 o չիք համանէ ի միջոց աշխարհիս
4 p մերին, փխ. մօրին
5 Տß յարմաւիրն
5 c առի ի բլուր / k առ ափն, փխ. առի
6 k զիտէի
7 Աw աստ
7 ԱԿ[2]w չիք զբոլոր
7 Տß կողմ
8 Աw սահմանօք
8 af լազիկայ / c լազիկա / Կ[2]dew լազիկիայ / ն լազիկեայ
8 Տßa պոնդոս
8 Աw մաժաք, փռիւգիա [bdt փռիւգիայ] / Կ մաժակ, փռուգիայ
9 o այլքն
9 Տßef զհամ [gh զհամբաւ], փխ. ըզհամբաւ
9 del մակեդոնացւոց
10 fgkp պետութիւն
10 c դաշանց
10 ԱԿ[2]w առ մակեդոնացին [f մակեդոնացին] պահէին
11 Աw մորփիլիկեայ [c մաորփիլիկա] / p մորթիւլիկեա
11 Աw զաստցեալսն զայնոսիկ կողմանս [c ի կողմանս]
11 Աw չիք զայսոսիկ
13 w չիք որ
13 ade չիք ասի
13 c կողոնիա / l կողանիայ / w կոլոնիա / k կողմանիայ
14 pqrs մտեալք
14 Տß ի միմեանս, / a միմէանս
14 bf ապարիսովք
14 Տß երկոքին կողմանքն

Է

Պատերազմ Մորփիւղիկեայ եւ մկնդահար մահ։

Զկնի անցանելոյ բազում աւուրց ամրանալոյ կողմանցն երկոցունց, գրգռի պատերազմն, ի մերձ կողմանէս դիմեալ. վասն որոյ յարդարէ կամաւ կամ ակամայ Մորփիւղիկեան գիւրոյ կողման ճակատն, հասանէ յանդուգն յարձակմամբ։ Քանզի այր սրտեայ էր և անդամովք երկար և ընդ իրեարս պատշաճ, գոյգ մարմնոյն և ոյժ սաստիկ ունելով, ամրացեալ պղնձով և երկաթով, և այլովք ընտիր վառելովք, ոչ սաստիկ ինչ թուով՝ տապաստ յերկիր արկանէր առս ընտիրս և քաջս ի մանկանցն Վաղարշակայ. և ջանայր անցանել հասանել յարքայն Հայոց ի մէջ խմբի մեծի և գնդու ամրացելոյ։ Եւ մօտ անցեալ՝ աջողեցաւ ձգել զսուինն. քանզի էր կորովի և երկայնաձիգ, հեռի զաշտէսն արձակեալ, որպէս ի թռիչս սրաթև հաւուց։ Այլ ոչ ինչ կարի յամեցին ընդ մէջ անցանել արք քաջք և անուանիք ի զարմիցն Հայկայ և ասորեստանւոյն Սենեքերիմայ. և հարեալ աշտէիւք զքաջն՝ սատակէին և զզօրսն առաջի արկեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէին. բազում վտակս արեան հեղեալ զերկիրն ոռոգանէին իբրև հեղեղօք անձրևաց։ Եւ յայնմ հետէ դադարեալ խաղաղէր երկիրն, նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ, և Մակեդոնացւոցն դադարէր գոռն։

1 d Դ, փխ. Է
2 a պատերազմ և
2 c մորփիլիկա / adefw մորփիլիկեայ / kopqrs որ ի փիւղիկայ / վ²prs որ ի փիւղիկեայ / վ³ որ ի փիղիկեայ / Հ մորփիղիկեայ
2 af և աշտէիւք [a չիք և աշտէիւք] ամրահար և մկնդահար / վ³ մահածգահար
2 f մահն / a չիք մահ
3 ԱՀw անցելոյ [bd անցելոց]
4 k չիք պատերազմն / ko արդարէ
5 defo յակամայ
5 ԱԿ²w մորփիլիկեայ [c մորփիլիկեա] / gk մորփիւլիկեան
5 Աw գիւր
5 ԱԿ²w կողմանն / k կողմանս
5 ԱԿ²: հասանէ, k հասատէ, փխ. հասանէ
6 o արձակմամբ / Աw չիք և
6 ԱՀglnpqrsw անդամօք [o յանդամօքն]
6 pqs յերկար / k եկար, փխ. երկար
7 Աw ըստ, փխ. ընդ
7 abd *մարնով / Կ²cefw մարմնով
7 c չիք և (ոյժ)
7 Աw պակաս, փխ. սաստիկ
9 b երկիր
9 Աw արկանէ / k անկանէր
9 ԱԿ²w չիք և / k քաջք
10 abcf ջանայր հասանել անցանել յարքայն / dew չիք անցանել
11 i ամբոխի, փխ. խմբի / bcdefw խըմբի միոյ մեծի
11 Տի ամրացելոց [rs ապրեցելոց, opq ապրացելով, q ուղղած ամրացելոց]
11 adegw յաջողեցաւ
12 a աշտէնս / bcdefi յաշտէնս / opqrs զաշտէնսն / w զաշտէնս
12 a յարձակեալ / bcdefw յարձակել
13 opqrs թռիչս (չիք ի) / b սրաթեւ
14 b անցան / cefw անցեալ
14 Տի ի զարմից / Հ ասորեստանոյն
15 aopqs սենեքարիմայ / c սենեքիրայ / f սենեքերրայ
15 ԽՏ աշտէիւ հարեալ սատակեն ըզքաջն / f *զզաջան
15 Կ²dew սատակեցին / d զզօրն
16 ԱԿ²w դարձուցանեն
17 r առոգանէին / k ոռոգանէին
17 Տի հեղեղք
18 f խաղաղեալ / a չիք և
18 bde մակեդոնիացւոցն
19 Տի դադարեալ
19 rs գուռն

Զ

Երէ ո՛րպէս կարգեաց Վաղարշակ զարեւմուտս եւ զհիւսիսի մերոյ աշխարհիս։

Եւ այսպէս կատարեալ՝ կարգէ զկողմանս Մաժաքայ և զՊոնտացիս և զԵգերացիս. դառնայ զհիւսիսաւ առ ստորոտովն Պարխարայ ընդ մէջ Տայոց, ի գիւղս և ի մառախլուտ տեղիս մայրեաց և ի յոտուէտս. գեղեցիկ իմն կարգելով զերկիրն, հաստատելով զլեռնայինն և զջերմահոտն ի բարեխառն և ի զուգագեղեցիկ վայելչութիւն իւրոյ թագաւորութեանն. ամառնային ժամանակին հովանոցս պատրաստելով, յորժամ զհիւսիսեաւ երթիցէ։ Գոմս զերկուս տափարակն անտառախիտս հանդերձ լերամբքն կազմելով, և որսոց տեղիս, և զջերմութիւնն Կողայ՝ ի մարմանդս այգեաց և բուրաստանաց։ Այլ խարեմ աստ վասն սիրելի առնն յայտնի գրել զամենայն և մանրապատում. զի անցի միայն զանեղիսն նշանակելով հաւաստի, և զոմն ի բաց թողեալ, վասն զկարգ սիրոյ զհրաշալւոյն անխզելի պահելոյ։

Եւ աստ կոչեցեալ զվայրենի եկամուտ ազգն, որ ի դաշտին հիւսիսոյ և որ զստորոտով մեծի լերինն Կաւկասոյ, և որ ի հովիտս կամ ի ձորս երկայնաձիգս խորացեալս, ի լեռնէն որ զհարաւով՝ իջեալ մինչ ի դաշտաբերանն մեծ. պատուէր տալով զաւազակութիւն և

1 d Ե. փխ. Զ
2 a չիք վաղարշակ
2 Աա զարեւմուտս մերոյ աշխարհիս և զհիւսիսի [b զհիւսիսոյ, c հիւսիսոյ]
3 Տհ և այս այսպէս
3 ԱԿ²ա զամհմանս, փխ. զկողմանս
3 k մաժաք / p մաժակայ
3 Տհ զպոնդացիս / abc պոնդացւոց
4 k չիք և զեգերացիս
4 ab զհիւսիսաւ / Տհ չիք զհիւսիսեաւ
4 ԱԿ²ա ստորոտով
4 ԱԿ²ա պահարեայ [c պահարեա, ab պահարեաց]
4 Կ²abcdա ի մէջ, փխ. ընդ մէջ
5 Աա ի գիւղն
5 opqrs չիք ի (մառախլուտ)
5 abc ի մառախուտ / f ի մառաղխուտ
5 Տհ մայրեացն / gl չիք ի [յոտուէտս]
5 Տհ ի յոտուէտս [q ի յուտաւէտ] / c ի յուտաւէտս / d ի մոտուէտս
6 Աա զջերմայոտն [ac զջերմա ոտն]
7 a զուգագեղեցիկն իմն վայելչութիւն / ՟հ գեղեցկութիւն, փխ. զուգագեղեցիկ վայելչութիւն
8 p ժամանակս
9 Տհ զհիւսիսով / f զհիւսիսեաւն / abc զհիւսիսաւ / d զհիւսիսաւն
9 b երկուս / հg զերկու
9 opqs տափարակն / վ՟k տարփակն
10 abde որսոյ / c սորա, f որոյ, փխ. որսոց
10 հցkp զջերմութիւն
11 Տհ բուրաստանեաց [l զարմամած բուրաստանաց]
11 kl այլ և խարեմ / pqrs խարիմ / f խըրըմիմ / o խարիմ
11 gk սիրելոյ
12 c յայտնել / i չիք և
12 ԱԿ²ա անցից / prs զանեղիս
13 ԱԿ²ա նշանակելով միայն զանեղիսն [a զանեղիսս]
13 Տհ զհաւաստին
14 opqrs հրաշալւոյն / հkl պահելով
15 op զվայրէն / qr զվայրեն / s զվայրեն ի եկամուտ
15 c ազգին
15 ԱԿ²լ չիք որ ի դաշտին
16 l չիք որ (զատորատով)
16 abco կովկասու / Կ²հg կովկասու / fա կաւկասու
17 Տհ երկայնաձիգս
17 opqrs որով, փխ. որ
17 ԱԿ²ա խորացեալք զհարաւով [ab զհարաւովք] ի լեռնէն ի վայր մինչև ի դաշտաբերանն մեծ իջանեն
18 Աէ առնելով, փխ. տալով

զմարզպանութիւն ի բաց քեցել յինքեանց, և հրամանաց և հարկաց արքունի հպատակ լինել. որպէս զի միւսանգամ տեսեալ զնոսա՝ առաջնորդս և իշխանս հանդերձ գեղեցիկ կարգօք հաստատեսցէ։ Եւ արձակէ զնոսա հանդերձ արամբք իմաստնովք և վերակացուօք յիւրմէ։ Եւ ինքն արձակեալ զարեւմտեայ բազմութիւնն՝ իջանէ ի տեղիս խոնաւէտս մերձ ի սահմանն Տարօնոյ. զոր հինքն Անփայտ և վերին Բասեան կոչէին. իսկ յետոյ վասն հատուածի Վղընդուր Բուլղարայ Վնդայ, բնակելոյ ի տեղիսն՝ յանուն նորա անուանեցաւ Վանանդ. և անուանք շինիցն յանուն եղբարց և զարմից նորա անուանեալ կոչին մինչև ցայժմ։

Իսկ ի ցրտանալ հիւսիսոյ և ի դառն հողմ փչելոյ, խաղայ իջանէ ի դաշտն մեծ. և անդ զափամբ մօրին մեծի բանակի ի տեղւոջ, ուր գետն մեծ ի ծովակէն հիւսիսոյ սկիզբն առեալ՝ իջանէ և խառնի ի մօրն մեծ։ Եւ անդ կարգեալ զզօրս աշխարհիս, և թողեալ յինքենէ վերակացուս, և ինք առեալ զամենայն զլխաւորսն՝ չուէ ի Մծբին։

Է

Յօրինուած թագաւորութեանն, եւ թէ ուստի՛ զնախարարութիւնն կարգեաց, ո՛րպէս եւ զիա՛րդ կենցաղավարել հրամայեաց։

Այս դրուագ մեծ, և հաւաստի պատմութեամբ լի, և արժանի բանից ողորկագունից և յոլովից։ Քանզի բազում ինչ աստ կարգաց և յօրինուածոց տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, դաստակերտաց, և համայն ասել՝ օրէն թագաւորութեան, և որ ինչ շուրջ զթագաւորութեամբն — զօրաց, զօրապետաց, կողմանց կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ։

1 k զմարզպատութիւն / a չիք և զմարզպանութիւն
1 p չիք ի բաց
1 Աա յինքեանց ի բաց քեցուլ / Հ քերցել
2 c զմիւսանգամ, փխ. զի միւսանգամ
4 Հfg իմաստնօք / b իւրմէ
5 Հgk բազմութիւն / Տա իջանել
5 Տա խոնաւէտ [o խոնաւէտս]
6 Հkn բասեն / վվ բասեն կամ բասէն / gloprsc^{1} բասէն
7 a չիք վասն
7 Աա Վնդուր—Վղընդուր բառը բխում է չինել մոնգոլ. baghatur, պարսկ. behadur = ռուս. богатуръ, богатырь։ Ն. Մ.
7 Տա բուղկարայ [i բուլարայ, gkl բուղարայ] / Հ բուղղարայ / c բուլկարա / f բուլկարայ
7 Աա Վնդոյ [ac Վնդո]
7 Աա բնակելով
8 Տա ի տեղիս / c անուանքն
10 Հgk հիւսիսի / Տա չիք և
10 Տա ի դառնահոտ, Հ ի դառնահոտ, փխ. ի դառն հողմ / c հողմոյ
11 c չիք մեծ
11 defgopqrsw բանակի
12 c չիք ի (ծովակէն)
14 Աա վերակացուս յինքենէ
14 Աա զգլխաւորսն զամենայն
15 d Զ, փխ. Է.
16 ԱՎ՝ եթէ, փխ. և թէ / Հgkopqrs չիք թէ
16 a չիք ուստի
16 Աա զնախարարութիւնս
16 Տա բազմացոյց, փխ, կարգեաց
17 qrs չիք և / w և որպէս
17 k կենցաղավարելով
17 o հրամայէ
18 Տա դրուակ [g դրուագ] / aw դրիրուագ / bf դրուատ
18 el արժանից
19 det չիք բանից
19 Աա ողորկագունաց
20 p օրինուածոց / b և ազգաց
21 f թագաւորութիւն
22 k այսոց

Արդ՝ նախ և առաջին օրինադրէ թագաւորն զինքն և զտուն իւր, սկիզբն առնելով ի գլխոյ իւրմէ և ի թագէ։ Եւ զկոչեցեալն Բագարատ, որ ի Հրէից, շնորհակալութիւն նմա վասն յառաջագոյն անձնատուր ձեռնտուութեանն առ թագաւորն և միամտութեանն և քաջութեանն, գյառաջասացեալ տանուտիրական պատիւն ազգին պարգևելով. և իշխել նմա թագ ի գլուխ դնել թագաւորին, և կոչել թագադիր, այլ և ասպետ. և առանց ոսկւոյ և ականց, զկրաւնս մարգարտեան երեքտակեան փարակալ ածել՝ յորժամ յարքունիս և ի տան թագաւորին շրջիցի։

Եւ զգեցուցանողս իւր զձեռս ի զաւակէ Քանանացւոց. և անուն կոչէ ազգին Գնթունիս, ոչ գիտեմ էր աղագաւ։ Եւ թիկնապահս իւր, զինու համղերձ, ի զաւակացն Խոռայ Հայկազնոյ, արս ընտիրս և քաջս, նիզակաւորս և սուսերաւորս. և զլուխ նահապետութեան նոցա զՄաղխազ ոմն այր բարի և սրտեայ։ Բայց անուն ազգին զնախնականն պահէ։ Իսկ զԴատ ի զաւակէ Գառնկայ, որ ի Գեղամայ, ի վերայ որսոց արքունականաց կարգէ։ Որոյ որդի եղեալ Վարժ՝ յանուն նորա անուանի ազգն. բայց այս զկնի, յաւուրս Արտաշիսի։ Եւ զԳաբաղ ոմն անուն ի վերայ կուտից, և զԱբէլ սպասարար և գահարար. և շէնս պարգևէ նոցա, յորոց անուն կոչին. սոյնպէս և նախարարութիւնքն՝ Աբեղեանք և Գաբեղեանք։

2 Աw և սկիզբն
2 ՏԽ ի գլխոյն
2 Աw չիք և (զկոչեցեալն)
2 Աw որ [j չիք որ] ի հրէից բագարատ
3 o առաջագոյն
3 bdej անձնատու
4 ՏԽbcw¹ ձեռնտուութեան / k ձեռին տուութեան
4 k միամտութեամբ / Հadejgo միամտութեան
4 ej քաջութեան
5 ԱՀgkw և գյառաջասացեալ
5 p գյառաջասացեալս
5 nqrs տանուտիրական / միւսն. տանուտէրական
5 j պարգևէ
5 c իշխլ
6 p չիք թագ ի գլուխ—և կոչել
6 Հbdejgw կոչիլ
6 ՏԽ չիք այլ
7 Աw զկրսեր / կ² զկսեր
7 ՏԽ երեքտակէն [p երեքտակեն]
8 rs ածեալ
8 bopqrs արքունիս
8 ej չիք և
8 k տուն
9 nopqrs սգեցուցանողս / k ազուցանողս
9 կ²bcejw զձեռս / a զձեռս, վերան ուրիշ բանաձևով գրած՝ է / gl զձեռէս
9 Աw ի զաւակէ / միւսն. ի զաւակաց
9 ՏԽ չիք և (անուն)
10 ՏԽ չիք ոչ գիտեմ էր աղագաւ
10 rs և ի թիկնապահս / p թեկնապահս
11 j չիք համղերձ
11 g ի զաւակաց
11 Հabj հայկազնւոյ / dt հայկայնոյ / e հայկայնւոյ
12 ՏԽ նահապետ
12 a զմախազ
13 ՏԽկ² չիք այր բարի և սրտեայ
14 c զդատաւոր, փխ. զդատ, որ / w¹ զդատ, փխ. զդատ
14 Ա. որ ի զաւակէ
14 abc գառնիկայ / c գառնիկա
14 k որսոյ
15 ՏԽ Եւ Եսղիկ վարժ / Ա. վարաժ
16 b յանուանի
16 p կնի յաւուր
16 abcde արտաշէսի
16 վ²knopqrs զգարա
17 ՏԽ չիք անուն
17 վ²opqrs զաբէլ / k աբել
17 Հgk սպասաւոր
17 Հ գահարար / միւսն. գահաւոր
18 ՏԽ և անուն
18 o յանուն
18 Հg այսպէս, փխ. սոյնպէս
18 Հabjg նախարարութիւնք
19 ՏԽ աբեղէն [Հg աբեղեան] և գաբեղէն [Հg գաբեղեան]

Եւ զԱրծրունիսդ գիտեմ ոչ Արծրունիս, այլ արծուի ունիս, որք արծուիս առաջի նորա կրէին։ Թողում զառասպելացն բաջաղանս, որ ի Համամակերտին պատմին. մանկան նիրհելոյ անձրև և արև հակառակեալ, և հովանի թռչնոյ՝ պատանւոյն թալկացելոյ։ Գիտեմ և զԳնունիսդ գինի ունիս, որ զարժանի թագաւորին պատրաստէր զըմպելիսն. որ սքանչելի իմն դիպեալ եղև ըստ գործոյն և անունն. քանզի պատրաստէր զըմպելիսն արքայի յընտիր և ի համեղ գինեաց, ունէր և կոչումն անուանն Գին. ընդ որ կարի զուարճացեալ, ասեն, Վաղարշակ՝ կարգէ ի թիւ նախարարութեան ազգաց։ Եւ են այս երկու տունքս ի զաւակէ Սենեքերիմայ, Արծրունիք և Գնունիք։

Ասեմ և զՍպանդունիսդ ի վերայ զենարանաց, և զՀաւունիսդ՝ բազէակիրս և բազէակալս, յաղագս ի մայրիս բնակելոյ։ Եւ եթէ առ ցախս ինչ ոչ ունիցիս՝ և զՁիւնականսդ՝ ամարանոցաց պահակս և ձիւնակիրս, և յառաջադիմութենէ ազատացեալս, որպէս ընտանիք թագաւորաց։

Եւ զունդս և պահապանս դրան արքունի կարգէ զչորս, զմի մի իւրաքանչիւր բիւրովք վառեալք ի նոյն ի հին ի զարմից թագաւորացն՝ որք ի մերոյ նախնւոյն ի Հայկայ, որք բուն ոստանն անուանեալ, որք

1 k գիտ., փխ. գիտեմ
1 c արծունիս
1 a չիք այլ արծուի ունիս | l չիք արծուի
1 Տե արծիւ ունիս | w զարծուիս | Ա արծուիս ունիս [a չիք]
2 Տեadef զառասպելեացն [Հg զառասպելաց]
2 Կ[2]aef բաջաղմունս | c բաջաղմուն | Կ[1]ko բաջաղունս
3 c ի համդամակերտին | w[1] ի յադամակերտին
3 Աw պատմի [b չիք]
3 opqrs չիք և (արև)
3 c հարկ առնել, փխ. հակառակեալ
4 p և թռչնոյ | Աw թռչնոյն
4 abdefw պատանւոյ
4 c թալացելոյ
4 Տե չիք և (զգնունիսդ)
5 ԱԿ[2]w չիք որ զարժանի,
5 Տե առաջի, փխ. զարժանի
5 Աw պատրաստել
5 Տե զըմպելիսն [Հgklnoqrs զըմպելին p զըմբելին] | Ա ըմպելիս
6 de չիք եղև | k անուան
6 ab ըմպելիս | cdefw զըմպելիս
7 Հ չիք յընտիր և
7 Վklmpqrs չիք ի (համեղ)
7 o զանունն գին կոչմամբ, փխ. կոչումն անուանն գին
7 ak անուանն | Հg անուան
8 ԱԿ[2]w կարի [Կ[3] կաւի, de չիք] մեծապէս զուարճացեալ [Կ[3] ուրախացեալ] ամենամեծապէս, փխ. կարի զուարճացեալ ասեն
8 f և կարգէ
9 Տե ազգաց մեծապէս և
9 a չիք ի զաւակէ
10 opqrs սենեքարիմայ | Կ[2] սենէքերերիմայ
10 Տե արծրունիս և գնունիս
11 a ասեն
11 b զսպանդունիս | k զսպանդանիսդ
11 Տե զհաւենունիսդ | Հ զհաւունիս | ac հաւնունիսդ
12 Հ բազեկկիրս | abcdjw չիք բազէակիրս
12 f բազեակալս | Կcw բազէակալս | ade բազէկալս
12 prs թէ, փխ. եթէ
12 a չիք առ
13 Տե չիք ինչ
13 c չունիցիս, փխ. ոչ ունիցիս
13 Տե չիք և (զձիւնականսդ)
13 Տե զձիւնականդ [k ձիւնականդ] | a ձիւնականսդ
13 Տե ամարայնոցաց [p ամարանոցաց, qrs ամրայնոցաց] | o ամրոցաց
14 q յառաջադիմութեան
14 cnp ընդանիք
16 Տե պատրաստէ, փխ. կարգէ
16 Տե զչորսս
17 Տե չիք բիւրովք
17 Տե ի նոյն հին զարմից… որ
18 Տե չիք ի մերոյ նախնւոյն
18 Կ[2]acef չիք ի (հայկայ)
18 Տե չիք բուն ոստանն—որք

ընդ ժամանակս ժամանակս ժառանգութիւն ի հարանցն ընկալեալ գիւղս և դաստակերտս։ Իսկ սոսա ուրեմն Պարսից թագաւորութեանն, որպէս լսեմ, այլս ոմանս յարուցեալ գունդս և ոստան անուանեալ. ոչ գիտեմ թէ վասն ապստամբ ազգին առաջնոյ, թէ վասն ընդդիմութեան իրիք արդեօք շկապեալ և ի բաց ընկեցեալ զազգն՝ զայլս ի տեղի նոցա յարուցին գունդս՝ անուամբ արքունի։ Այլ առաջինն հաստատ ի զարմից թագաւորացն առաջնոց. որպէս և այժմ ի Վրաց աշխարհին, որ Սէփէծուլն կոչի։ Նա և ներքինիս հրամայէ ի նոյն ազգէ խզել. և նահապետ նոցա գՀայր իշխան մասին յԱտրպատականէ մինչև ցՃուաշ և ցՆախճաւան, և նահապետութեան ազգին սա մեծարոյ։ Բայց թէ որպէս կամ ուր սորա իրք անցին անյիշատակելի, ես ոչ գիտեմ։

Ը

Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակէ Աժդահակայ Մարաց թագաւորին։

Բայց յետ կարգելոյ զսուն թագաւորին՝ երկրորդ թագաւորութեանն լինէր ի զաւակէ Աժդահակայ, Մարաց եղելոյ թագաւորի, որ այժմ Մուրացեանդ կոչին։ Քանզի ոչ ասեն նահապետաց ազգին՝ Մուրացեան տէր, այլ Մարացւոցն տէր։ Եւ թողու ի վերայ նորա զամենայն շէնս, որք ի գերութենէն Մարաց։ Եւ յարևելից կողմանէ, գեղերք հայկական

1 k ժամանակս ժամանակ
1 ՏԹ ժառանգութեան [o ժառանգու-թիւն]
1 ՏԹ ի հարանց
1 ՏԹ առացեալ, փխ. ընկալեալ
1 acw գեաւղս / ef գեօղս / Կ²b գեաղս
2 Հfgk թագաւորութեան
2 ԱԿ²ւc չիք որպէս լսեմ
3 ՏԹ յայլոց, փխ. այլս ոմանս
3 ՏԹ անուանել [g անուանեալ]
4 Վ²pqrsւc պստամբոյ, o պստամբոյ, փխ. ապստամբոյ
4 Աւc և թէ
4 Կ²cef արդեօք / ՏԹ լինելոյ, փխ. արդեօք
5 abdef չկահեալ / Վ'ւc նչկահեալ / Վ²rs չարկապեալ, փխ. շկապեալ
5 ՏԹ ի տեղւո
6 Աopւc առաջին ի [c չիք ի] զարմից թագաւորացն առաջնոց հաստատի, որպէս
6 Հg թագաւորաց
7 Կ²bcefւc սէփէծուլն / ad սեփէծուլն / ՏԹ սեփծուղն
8 Աւc ներքինիս ի նոյն ազգէ խզել [ab խլել] հրամայեաց
9 Վakl m իշխանն
9 Կ²bcdefւc մասն ինչ, փխ. մասին
9 ՏԹ նախճաւան
10 ՏԹ չիք և նահապետութեան ազգին սա մեծարոյ
10 ՏԹb որպէս է և ուր
11 Աւc չիք անցին
11 a չիք ես
12 ԱԿ²Հվ²gklւc չիք Ը [g Ները Ը]
13 Աւc չիք ամբողջ վերնագիրը;
13 g և երկրորդ
13 Վ²lnopqrs թագաւորութիւն
13 o լինիլ
13 Հg թագաւորի
14 Հվ²gklnopqrs չիք երկրորդ թագաւորութեանն—եղելոյ թագաւորի (տ. 15)
15 c լինի
15 ՏԹa աշդահակայ
15 Կ' չիք եղելոյ
15 o չիք այժմ
16 ՏԹ մուրացանդ
16 o կոչին
16 gln ասի / o ասին
16 ՏԹ նահապետի
16 ՏԹ մուրացան
17 Աglsւc մուրացւոցն (c մուրացոցն) / r մօզացւոց
18 ՏԹԿ² որ [gl որք]
18 ԱԿ²ւc յարեելեայ
18 d կողմանէն

խօսիցս, կողմնակալս բիւրաւորս զերկուս ի ցեղից տանց նախապետութեանց, զՍիսակեանսն և որ ի Կադմեայ տանէն, զորոց զանուանսն ի միում ի յառաջագունից ասացեալ ճառիցն կարգեցաք։

Յետ սորա մեծ և անուանի և բազմարդիւր զարեւելից հիւսիսոյ կողմանն կարգէ կողմնակալութիւն՝ զայր անուանի և յամենայն գործ մտաւորութեան և հանճարոյ առաջին, զԱռան, առ մեծ գետովն, որ հատանէ զդաշտն մեծ, որ անուանի Կուր։ Բայց զայս գիտեա, զի զցեղս զայս մեծ և անուանի մոռացումն եղև մեզ յառաջնումն մատենին յիշատակել, զգունդն որ ի Սիսակայ, որ ժառանգեաց զդաշտն Աղուանից և զլեռնակողմն նորին դաշտի, ի գետոյն Երասխայ մինչև ցամուրն որ ասի Հնարակերտ. և աշխարհն յանուն քաղցրութեան բարուց նորա անուանեցաւ Աղուանք. զի աղու ձայնէին զնա։ Եւ ի սորա ծննդոց այս Առան անուանի և քաջ կարգեցաւ կողմնակալ բիւրաւոր ի Պարթևէն Վաղարշակայ։ Ի սորա զաւակաց ասեն սերեալ զազգն Ուտէացւոց և Գարդմանացւոց և Ծաւդէացւոց և Գարգարացւոց իշխանութիւնսն։

Իսկ Գուշարայ, որ յորդւոցն Շարայի, ժառանգեաց զլեառն Մթին, որ է Կանգարք, և զկէս մասինն Ջաւախաց, զԿողբ, զԾոր, զՁոր, մինչև ցամուրն Հնարակերտ։ Բայց զտէրութիւնն Աշոցայ, և զսեպհականութիւնն Տաշրաց կարգէ Վաղարշակ ի զաւակացն Գուշարայ Հայկազնոյ։

1 Տպ խօսից [յ խօսիս]
1 Հ ր. բիւր / Տպ չիք բիւրաւորս
1 Տպ զերկուս [ց զերկուց, x զերկու] ցեղից նախապետութեանցն
2 Տպ սիսակեան
2 Տպ չիք որ ի
2 Տպ կադմեայն [օ կադմեան, klpqrs կադմայն]
2 Տպ չիք տանէն
2 Տպ զանուանսն յառաջնում ճառին կարգեցաք
3 ab չիք միում
3 abcdf չիք ի (յառաջագունից)
4 Աic զարեւելեայ
5 Աw և գործոյ պատերազմի և խորհրդականութեան առաջին
6 a մեծ առ գետովն / bcdfl չիք առ
6 Կ[2]bcdfw մեծաւ գետով [f գետաւն]
7 c հասանէ, փխ. հատանէ
7 lo գիտա
8 Աw զայսօրիկ մեծամեծս և անուանիս
8 Տպ յառաջին
9 Տպ զգունդս սիսականն [Հօ սիսակեան]
10 kpqrs զլեառնակողմն
10 w որ ի գետոյն
10 afy մօրն / c ցմաւրն / be ցամօրն
11 abcef կոչի, փխ. ասի / d չիք ասի
11 abcefw հունարակերտ
11 dlnow բարուցն / dow չիք նորա
12 Տպ կոչեցան [p կոչեցին, Հ կոչեցաւ] փխ. անուանեցաւ
12 Աw զնա վասն քաղցրութեան բարուցն. և
13 Աw անուանիս և քաջս
13 Տպ կարգեցաւ ի պարթևէն վաղարշակայ կողմնակալ բիւրաւոր
13 c չիք ի (պարթևէն)
14 Տպ զաւակէ [pqrs զաւակէն]
14 Տպ զազգ [o զազգն]
14 abc ուտէացւոց / d ոտէացւոց / Կ[2]ef ոտեացւոց / w[1] ոդեացւոց / w ոգեացւոց
14 Հվ[3]gklopqrs չիք և գարդմանացւոց / n և գարդմանացւոց (յուսանցում)
15 Աic ծօդացւոց [c ծաւդացւոց] / Տպ ծովդէացւոց [g ծաւդէացւոց, Հ ծօդէացւոց]
15 kl գարարացւոց
15 Տպcf իշխանութիւնսն
16 loqrs զգուշարայ / Հk զդուշարայ
16 gf որդւոյն / k որւոցն
16 Աic ժառանգեաց հաւասար բնակութեան իւրոյ զլեառն [f զլեառնն]
17 Ա. ջաւախայ / w ջաւաղայ
17 a չիք զծոր
18 a ցյամուրն
18 dew սեպհականութիւնն
19 Տպ տաշրայ
19 Հabef հայկազնւոյ

Իսկ ընդդէմ լերինն Կաւկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգէ զմեծ և զհզօր ազգն, և նահապետութեանն անուն կարգայ բդեաշխ Գուգարացւոց, որ էր ի զաւակէ Միհրդատայ, Դարեհի նախարարի. զոր ածեալ Աղեքսանդրի՝ թողու իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վերիացւոց ազգացն, զոր էած Նաբուգոդոնոսոր, որպէս Աբիւդենոս պատմէ այսպէս ասելով. «Մեծազօրն Նաբուգոդոնոսոր, որ ուժգնագոյն էր քան զՀերակլէս, ի Լիբիացւոց և ի Վերիացւոց աշխարհն զօրաժողով լեալ հասանէր և վանեալ վկանդեալ ընդ ձեռամբ նուաճէր. և զմասն մի ի նոցանէ յաջակողմն Պոնտոս ծովու տարեալ բնակեցուցանէր»։ Եւ է Վերիայն յեզր երկրի յարեւմուտս։ Իսկ ի հովտին մեծի Բասենոյ կարգէ նահապետութիւն զՈրդունին անուանեալ, որ ի զաւակացն Հայկայ։

Իսկ զայր խաժոռագեղ և բարձր և կոպտարանձն և տափակաքիթ, խորակն և դժնահայեաց, ի զաւակէ Պասքամայ, ի Հայկայ թոռնէ, Տուրք անուն կոչեցեալ, որ վասն առաւել ժահադիմութեանն ձայնէին Անգեղեայ, վիթխարի հասակաւ և ուժով, հաստատէ կուսակալ արեւմտից. և յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Անգեղ տուն։ Բայց եթէ կամիս՝ ստեմ և ես յաղագս նորա անյաջ և փցուն, որպէս և Պարսիկք վասն Ռոստոմայ Սագճկի հարիւր և քսան փղոց

1 kl չիք իսկ ընդդէմ—հիւսիսոյ
1 abdefow կովկասայ / Հg կովկասու
1 w չիք կարգէ
2 ԱՀgkow նահապետութեան
2 Sh բդեշխ
2 lpqrs գուգարացւոց / o գարգարացւոց
3 Հk է
4 ex աղէքսանդրի / Sh թողեալ
4 Shf գերութեան [n գերութեանն]
4 b ի վերհացւոց / c իվերիացոց
5 Sh զորս
5 cprs չիք որպէս—Նաբուգոդոնոսոր (s. 6)
5 Հdeklo աբուդենոս
6 Sh չիք որ
6 Աw ուժգնագոյն / միւսն. բռնագոյն [w¹ բռնագոյն]
6 ow զհերակլէս / միւսն. զերակլէս
7 Աw ի լիբէացւոց / Sh չիք ի (լիբիացւոց) / Հglno լիբէացւոց
7 Աւելացնում ենք և ըստ Եւս.
7 Sh զօրաժողով լեալ հասանէր ի վերիացւոց աշխարհն / w հասանէր
8 klnpqrs վանել
8 klpqrs խորտակել / Աw վտանգեալ [bw վտանկեալ] / միւսն. խորտակեալ։ Ուղղում ենք ըստ Եւս. վկանդեալ
8 pqrs զընդ ձեռամբ / p նուաճել
9 bcd յաջակողմ
9 Sha պոնդոս / w պոնտոսի
9 c ծովուն
9 Sh ծովու յարեւմուտս տարեալ
9 Հմմտ. Եւս. Եր. 29.
9 Ա միայն ունի և է [b էր] վերիայն [cdefw վերին այն] յեզր երկրի [f յերկրի] յարեւմուտս
10 defopqrs մեծին
10 Հg բասենու / l բասենւոյ
10 cf զորդունին
12 b այր
12 Աw չիք և (կոպտարանձն)
12 Աw կոպտատարազ անձն
12 Հօqw տափակաքիթ (q կա ուրիշ ձեռքով գծիկի աւելացրած) / միւսն. տափաքիթ
13 c դժնեայ հայեաց
13 Sh ի հայկակայ [o ի հայկայ]
14 Sh տորք / c տուրր
14 a չիք առաւել
15 Ա կոչէին, փխ. ձայնէին
15 gkq անդեղայ
16 hopqrs յարեւմտից / dgw յերեսաց
17 Աw և ստեմ / p ասեմ, փխ. ստեմ
17 Ապqrsw չիք ես
17 Աw վասն, փխ. յաղագս
18 Sh չիք և (պարսիկք)
18 c պարսիք
18 acw ռստոմայ / f ըռստոմայ / o ռուստամայ
18 Աw սաճկի [c տաճկի]
18 Աw փղոյ [c փեղոյ] / վ⁴gln փղաց

ոյժ տանն ունել։ Քանզի կարի իմն անյարմար թուէին և նմա երգ բանից վասն ուժեղութեանն և սրտեայ լինելոյն. որք ոչ Սամսոնի և ոչ Հերակլեայ և ոչ Սագձկին յարմարին այս գրոյցք։ Քանզի երգէին նմա բուռն հարկանել զործաքար վիմաց ձեռօք, ուր ոչ գոյր գեղութիւն, և ճեղքել ըստ կամաց մեծ և փոքր. և քերել եղնգամբքն և կազմել որպէս տախտակ, և գրել նոյնպէս եղնգամբք իւրովք արծուիս և այլս այսպիսիս։ Եւ յեզեր ծովուն Պոնտոսի դիպեալ նաւաց թշնամեաց՝ դիմէ ի վերայ. և ի խաղալն նոցա ի խորն իբրև ասպարէզս ութ, և սա ոչ ժամանեալ նոցա՝ առնու, ասեն, վէմս բլրաձևս, և ձգէ զկնի. և ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակաւք, և ամբարձումն ալեացն, որ ի պատառմանէ ջուրցն, վարէ զմնացեալ նաւսն բազում մղոնս։ Ո՜հ, կարի է առասպելս, այլ և առասպելաց առասպել։ Բայց քեզ զի՞ է. քանզի էր արդարև սաստիկ հզօր և այսպիսեաց գրուցաց արժանի։

Բայց զկնի զորա հաստատէ զմեծ նախարարութիւնն Ծոփաց ի Չորրորդն կոչեցեալ Հայս։ Այլ և զնախարարութիւնն Ապահունեաց և

1 aw ուժել [a չինած ուժ ունել] տանել / Կ[2]bde ուժել տանն / cf ուժ ունել տանն
1 Աw չիք քանզի. չիք իմն
1 Աw աննմանագոյնս, փխ. անյարմար
1 Ա թուէն / Տw չիք և
1 d երգք / Տw բանիցն
2 Աgpw ուժեղութեան
2 Աw լինելոյ
2 Տw որում, փխ. որք
2 adw սամփսոնի / c սամբսոնի
3 gl երակղեայ / o հերակլեա / w հերակլեայ / Կ[2] երրակլեայ / միւսն. երակլեայ
3 Աw սաճկին [c սաճկեա]
3 Տw յարմարեն [go յարմարին] / Աw նմանեն [a նման], փխ. յարմարին
3 Աw այն
3 Տw գրոյցքս
4 a գործաքար [ձ վերան յետոյ աւելացրած] / o գործորաքար / k գործաքարն / qrs գձորաքար
4 w[1] և, փխ. ուր
4 p գայր, փխ. գոյր / Աw չիք գոյր
4 ՀԿ[2]վ[3]gklnoqrs գեղութիւն / p գեղեութիւն
4 gl չիք և
5 Կ[2]abdefw ճեղքուլ
5 abc եղանգամբքն [b չինած եղնգամբք] / Տw ըղընգամբք [gl եղընգամբ, n ըղընկամբ, p եղընկամբ, oqrs ըղընգամբ, Հ եղընգամբք]
5 Հ նաև, փխ. և (կազմել)
6 a եղննգամբն / b եղննգամբքն / c եղանգամբն / d եղընգամբք / ew եղնգամբք / Տw ըղընգամբք [g եղընգամբք, loqrs ըղընգամբ, p եղընգամբ, k ըղընգամբ]
6 kp իւրով / Ա չիք իւրովք
6 d այլ, փխ. այլս
7 Աw յեզեր [f յեզր] / միւսն. յեզերս
7 acdw ծովուն մեծի / bef մեծի ծովուն / Տw չիք մեծի
7 Տwa պոնդոսի / or դիպել
7 Հgor նաւուց / Աw թշնամեացն
8 Աw ի խաղալ
8 Կ[2] ի խոր / Կ[3]efw իբր
8 Կ[2]Հabdeg ասպարէսս / l ասպարէս / f ասպարէզ
8 Աw ութուտասն [c ութուտասան] / Կ ութ և տասն
8 Տwc ժամանեաց
9 ew չիք նոցա
9 wopqrs առնուլ
9 q չիք ասեն
9 Աw բոլորաձևս, փխ. բլրաձևս
9 c զկնի նոցա, և ի սաստիկ պատառման
10 Հg ալեաց
11 bcdef ո, փխ. ո՜հ
12 ac չիք այլ / f չիք և
12 deopqrs առասպելեաց / f չիք առասպելաց
12 a առասպելեաց այլ առասպելս
12 bf առասպելս (բայց)
13 Կ[2]det չիք գրուցաց
13 Աw արժանաւոր
14 Տw նահապետութիւնն [g նահապետութիւն] ծոփաց
15 defw չիք և (զնախարարութիւնն)

զՄանաւազեանն և զԲզնունականն ի նոյն գաւառացն Հայկայ. ի բնակչացն գտեալ զպերճագոյնսն՝ տեարս կարգէ, յանուն շինից և գաւառաց կոչելով։

Այլ մոռացաք և զզժնեայ Սլաքն անուանեալ այր, զոր ոչ կարեմ հաւաստեաւ ասել, ի Հայկա՞յ եթէ յառաջագունից քան զնա եղելոց յաշխարհիս, զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել. բայց էր այր քաջ։ Զսա կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեառնն և որսալ զքօշսն. որք անուանեցան Սլկունիք։ Այսպէս և ի նոյն իրս և զՄիանդակն անդառնալի. և ի սմանէ Մանդակունիք։

Բայց յորդւոցն Վահագնի գտեալ արս, որք ինքնակամ խնդրեցին զմեհենից պաշտամունսն՝ պատուէ մեծապէս, ի ձեռն տալով նոցա զքրմութիւնն. և կարգէ ընդ առաջին նախարարութիւնսն, և անուն կոչէ Վահնունիս։ Սապէս և զԱռաւենեանսն և զԶարեհաւանեանսն գտեալ ի զարմից առաջնոց թագաւորացն՝ կարգէ ի նոյնանուանս աւանս։

Եւ զՇարաշան ի տանէ Սանասարայ հաստատէ բդեաշխ մեծ և կուսակալ յարեւմտից հարաւոյ, յեզերս սահմանացն Ասորեստանի, առ ափն Տիգրիս գետոյ, գաւառս պարգեւելով զԱրձն և որ շուրջ զնովաւ, և զլեառնն Տաւրոս, որ և Սիմ, և զԿղեսուրն ամենայն։

Իսկ զմոկացին ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ խուրեաւ սրիկայս բազումս՝ նախարարութիւն հաստատէ։ Նոյնպէս և զԿոր-

1 def զմանաւազնեանն
1 ՏԹ զբզնունեանն
1 grs զբզինոյն, p զբզինունէն, փխ. զբզնունականն ի նոյն
1 abcdew գաւակաց
2 ՏԹ ի բնակչաց
2 ՏԹ պերճագոյն [x պերճագոյնս]
4 cdew չիք և
4 abcw զսլաքն / de զսաքն / f զսլագն
5 Աpw թէ / Հ յառաջագոյն
6 ՏԹk յաշխարհին [o աշխարհին] / f աշխարհիս
6 c զրուցքն / ew լինիլ
6 Աw կարգէ զսա սակաւ
7 ՏԹ չիք և
7 abf զքուշանսն / c զքաւշանսն / Կ^{2}dew զքօշանսն
8 ՏԹ սղկունիք [koprs ողկունիք]
8 c ի սոյն
8 Աw չիք և (զմիանդակն)
9 c մանդագունիք
10 a որ
11 ՏԹ զմեհենիցն պաշտամունս
12 fg զքրմութիւն
12 Աw նախարարութիւնս
13 ՏԹ վահնունիս [x վահունիս]
13 c սայպէս
13 ՏԹ զառաւենեանն [o զարաւեհեանն, p զառաւելեանն]
13 ՏԹbcd զարեհաւանեանն / e զարեհաւեանն
14 ՏԹ առաջին
14 Աw ի նոյն անուանսն, վ^{2}l ի նոյն անուան, w^{1} ի նոյն աւանսն, փխ. ի նոյնանուանս աւանս / Հվgopqrs ի նոյն, k ի նոյանուն, փխ. ի նոյնանուանս
15 abdef զշարեշան / cw զշարլշան
15 befw սարասարայ / c սարասարա / Կ^{2} սարսադայ / մխւմ. սանասարայ։ Հմմտ. Խոր. Ա. գլ. ԻԴ, եւ. Լէ,38, Գ. Թագ. ԺԹ, 37։
15 ՏԹ բդեշխ
16 ՏԹ յեզեր / b եզերս
16 Հg սահմանաց
17 Հgk գետոյն
17 opqrs զանձն / w զաղձն
17 ՏԹ չիք և [g ունի]
18 ՏԹԿ^{2} զլեառն [lnprs զլեառնն]
18 Հabdefg տորոս / l տորոս
18 k չիք զլեառնն տաւրոս որ և սիմ և
18 Աw և որ, ԹՏ ուր և [g որ է, x որ և] փխ. որ և / Ասողիկ որ է
18 abdefw կղէսուրն / c կղեսուրն / t զկղէսուրն / x զկղեսուրն
19 Աgw խուրե
20 ՏԹ բազում / ՏԹbc նախարարութիւնս
20 c հաստատէր / c զկորդացիս

դուացիս, և զԱնձևացիս, և զԱկէացիս ի նոյն գաւառաց։ Իսկ զՌըշտունիս և զԳողթնեցիս զտի պատմեալ ի Սիսականէն արդարև հատուած. ոչ գիտեմ, թէ յանուն արանցն զգաւառսն անուանեալ, և թէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն կոչեցեալ։

Իսկ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր՝ անդրիս հաստատէ արեգական և լուսնի և իւրոց նախնեացն։ Եւ աղերսեալ որ ի Հրէիցն Շամբատայ Բագարատ, որ և թագադիր և ասպետ, հանդերձ հարկեցուցանող բանիւք, թողուլ զօրէնս հրէութեանն, և պաշտել զկուռս. զոր ոչ առեալ յանձն՝ ըստ կամաց թողու զնա արքայն Վաղարշակ։

Հրաման տայ և զքաղաքն Շամիրամայ նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել քաղաքս բազմաբնակս, և շէնս գլխաւորս և մարգախիտս։

Եւ օրէնս իմն հաստատէ ի տան թագաւորութեան իւրոյ, և ժամս որոշէ ելից և մտից և խորհրդոց և խրախճանութեանց և զբօսանաց։ Եւ կարգս զինուորութեանց, և նոցունց առաջինս և երկրորդս և երրորդս, և որ ի կարգին։ Եւ յիշեցուցանողս երկուս ի ձեռն գրոյ. այլ ումն զբարի յիշողութիւնս առնելով, և այլ ումն զվրէժխնդրութեանցն։ Եւ բարւոյ յիշեցուցանողին հրաման տայ՝ ի բարկութեանն արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրաւն և զմարդասիրելն։ Իրաւարարս ի տանն արքունի, իրաւարարս և ի քաղաքս և յաւանս։ Հրաման տայ՝ և քաղաքացեաց մարդկան արգոյ և պատիւ լինել առաւել քան զգեղջկաց. և

1 Տw չիք և (զանձևացիս) և (զակէացիս)
1 c զանձրևացիս
1 abcefw զակեացիս
2 bdef զռուշտունիս
2 o զգողթնացիս / p զգողթնեացիս / qrs զգոթնեացիս
3 Աw հատած
3 b և ոչ / n եթէ
3 Տw զգաւառն
3 Տw անուանեն [n անուանեալ] / w[1] անուանեին
3 efo չիք և / o եթէ
4 g գաւառաց
5 a եհան, փխ. մեհեան
6 Տwa նախնեաց
7 o միայն շամբատա / միւսն. շամբայ
7 b բագրատ
8 opqrs զօրէն
8 Տwf հրէութեան
8 Տw զմեհեանս, փխ. զկուռս
9 k որդ, փխ. զոր
9 Տw չառեալ, փխ. ոչ առեալ
9 b անձն
9 Աw թողու ըստ կամաց (a կամացն)
10 Աw տուեալ
10 Աw չիք և (զքաղաքն)
10 cef այլ
11 p շինեալ
11 d բազմամարդս
11 p եւ, փխ. և (շէնս)
12 g զօրէնս
12 Աt չիք տան
12 Կ[2]bcdew թագաւորութեանն
13 Հվ[1]fg ելից և մտից / միւսն. ելեմտից
14 p զինաւորութեանց
14 p չիք և երրորդ
15 Աw ի կարգին է
15 Հabcdeglnopqrsw զյիշեցուցանողս
15 Հ երկու / c գրոց
16 Տwկ[2] յիշողութիւնն [g յիշողութիւն]
16 Աw զվրէժխնդրութեանց
16 Աpqrsw բարի [p ի բարի]
17 Վafkm ի բարկութեան
18 pqrs չիք իրաւարարս
18 Տw ի տան / p չիք ի (տանն)
19 opqrs արքայի, փխ. արքունի
19 Տw չիք և (ի քաղաքս)
19 Տw չիք և (քաղաքացեաց)
20 d չիք մարդկան
20 Աw կարգ, k պարգևոյ, փխ. արգոյ / վ[1]npqrs արգևոյ
20 Հg արգոյապատիւ, փխ. արգոյ և պատիւ
20 վ[1]opqrs չիք և (պատիւ)
20 վ[2]bcdefw ունել, փխ. լինել / n լինել, լուսանցում փոխած ունել
20 Տw չիք առաւել / abf գեղջկաց

գեղջկաց պատուել զքաղաքացիս որպէս զիշխանս. և քաղաքացեաց մի կարի առ գեղջկօքն պերճանալ, այլ եղբայրաբար վարիլ, վասն բարեկարգութեան և աննախանձոտ կենաց, որ է շինութեան և խաղաղութեան կենաց պատճառք. և որ ինչ նման այսոցիկ:

Եւ քանզի բազում ունէր ուստերս՝ պատշաճ վարկաւ ոչ ամենեցուն առ իւր կալ ի Մծբին. վասն որոյ առաքէ զնոսա բնակել ի գաւառն Հաշտենից, և ի ձորն նորին սահմանակալ, որ է արտաքոյ Տարօնոյ. ի նոսա թողլով զշէնս ամենայն, հանդերձ յաւելուածով մտից առանձինն և ռոճկաց կարգելոց յարքունուստ: Եւ միայն զառաջին որդին իւր, որ կոչէր Արշակ, պահէ առ իւր ի համար թագաւորութեան, և զնորին ուստր, զոր անուանեաց Արտաշէս և յոյժ սիրեաց. քանզի էր արդարև տղայն կայտառ և հզօր մարմնով. որպէս զի կարծիս հայեցողացն տալ՝ որ ի նմայն աճելոց էին արութիւնք: Եւ եդև այս յայնմ հետէ և առ յապայ օրէնք ի մէջ Արշակունեաց—միոյ որդւոյ բնակել ընդ արքային՝ փոխանորդ լինել թագաւորութեանն, և այլոց ուստերաց և դստերաց գնալ ի կողմանս Հաշտենից՝ յազգին ժառանգութիւն:

Բայց Վաղարշակ յետ այսպիսեաց արութեանց և բարեկարգութեանց մեռանի ի Մծբին, թագաւորեալ ամս քսան և երկու:

Թ.

Յաղագս մերոյ Արշակայ Առաջնոյ և նորին գործոց:

Արշակ որդի Վաղարշակայ թագաւորէ ի վերայ Հայոց ամս երեքտասան. նախանձաւոր և հետևող հայրենեացն լեալ առաքինութեանց՝ բազում կարգս ուղղութեան գործեաց. պատերազմելով ընդ Պոնտացիս, և

1 Ա իբրև, փխ. որպէս
1 crs քաղաքացեացն
2 Աw առաւել, փխ. կարի
3 Աw խաղաղութեան և շինութեան
4 Աw պատճառ / p պատճառք կենաց
6 Աw չիք առ իւր
6 Հgkw[1] բնակիլ / Աw չիք բնակել
6 SԹ ի գաւառս [o ի գաւառն]
7 Աw ի ձորն որ է նորին
7 c և ի նոսա
8 d զշէնսն / Աw մտիցն
9 b զառաջինն
9 Աw որդւոց իւրոց / Հ զիւր
10 bdeg կոչիւր / p չիք առ
10 abcf զնորուն / dew նորուն
11 c որդի, փխ. ուստր
11 klnopqrs արտաշէզ
11 Աw զոր, փխ. և
11 SԹ սիրեցեալ / c չիք էր
12 Ա տալ հայեցողաց [dew ի հայեցողաց]
13 Աw աճեցելոցն
13 f արութիւնքն / Հ արիութիւնք
13 c չիք այս
13 p այնմ / Ա յայսմ [c այսմ] հետէ
14 ac յապա / b ապայ
14 Աt չիք օրէնք / Հabdefgko բնակիլ
15 de լինիլ / Հfg թագաւորութեան
15 Աw չիք և (այլոց)
15 SԹ այլ, փխ. այլոց
16 s ժառանգութեան
17 pqrs այսպիսի
17 p արութեան / Հ արիութեանց
17 Աw արութեանց և քաջութեանց և բարեկարգութեանց
18 c երկու
19 abcfglopqrsw Ը, d Է, փխ. Թ.
20 c և որ ի նմանէ գործ, փխ. նորին գործոց / a գործոյ
22 SԹ հայրենի առաքինութեանցն [gk առաքինութեանց] լեալ / a լեալ հայրենեացն առաքինութեանցն
23 SԹed ուղղութեանց
24 SԹa պոնդացիս

նշանակ եթող յեզեր ծովուն մեծի. զնիզակն իւր, ասեն, զբոլորատէգ, որ էր արեամբ զեռնոց մխեալ, ձգեալ ի հեռաւորուց՝ խորագոյնս նստոյց յերկաննաքար արձանին, զոր կանգնեաց ի ծովեզերն։ Զայս արձան բազում ժամանակս պատուեցին Պոնտացիք որպէս զառ ի յաստուածոցն գործ։ Իսկ ի գնալն Արտաշիսի միւսանգամ ընդ Պոնտացիս՝ ընկեցեալ ասեն զարձանն ի ծով։

Ի սորա աւուրս ազմուկ մեծ լեալ ի գօտիս մեծի լերինն Կաւկասու յաշխարհին Բուլղարաց, և բազումք ի նոցանէ հատուածեալք եկին յաշխարհս մեր, և բնակեցան ի ներքոյ Կողայ, յարգաւանդահող և ի հացաւէտ տեղիս մինչև ի ժամանակս բազումս։

Ի սմանէ նեղեալ որդիք Բագարատայ վասն զկուռս պաշտելոյ՝ երկուք ոմանք ի նոցանէ սրով կատարեցան արիաբար ի վերայ հայրենի օրինացն. զորս ոչ պատկառեմ ասել հետևող լինել Անանիանց և Եղիազարեանց։ Բայց այլքն յանձն առնուն այսչափ միայն, ի շաբաթու հեծանել յորս և ի պատերազմունս, և զմանկունս թողուլ անթլփատս, յորժամ լինիցին. քանզի անկինք էին։ Եւ հրամայեցաւ յԱրշակայ՝ մի տալ նոցա կանայս յամենայն նախարարութեանց, եթէ ոչ ուխտ պայմանի դիցեն՝ թողուլ զթլփատութիւնն։ Զոր յանձն առնուն զերկուս զայս միայն, այլ ոչ և զերկրպագութիւն կռոց։

Աստանոր սպառին բանք ծերունւոյն Մար Աբայ Կատինայ։

1 ա նշան, փխ. նշանակ
1 Աk յեզր / Ա. մեծի ծովուն
1 c նիզակն / Տw չիք ասեն
2 Ա. զոր արեամբ զեռնոց ասեն մխեալ է, [cw էր] ի հեռաւորուց նստոյց խորագոյնս
2 p և խորագոյնս
3 Հcd յերկայնաքար
3 Ա. արձանի [b յարձանի]
3 k ի ծովեզրն
4 Ա. պատուեցին բազում ժամանակս
4 Տwgla պոնդացիք / c պոնտոդացիք
4 Տw յաստուածոց / Հcd յաստուծոցն
5 Ա. գործս
5 abdenpq արտաշէսի / c արտաշեսի / o արտաշէզի
5 a չիք միւս անգամ
5 Տwa պոնդացիս / c պոնտոդացիս
5 Ա. ասեն ընկեցեալ զարձանն
6 opqrs չիք ասեն / opqrs ի ծովն
7 Կ²de չիք լեալ
7 ՀԿ²abcdeg կովկասու
8 Տwa բուլղարայ [o բուլղարայց] / cf բուլկարաց
9 dg ի ներքոյ / միւսն. ներքոյ
9 Տw յարգաւանդ
9 def չիք ի (հացաւէտ)
10 Տw բազում ժամանակս, փխ. մինչև ի ժամանակս բազումս
11 adet կուռս
12 Տw երկու [g երկուք]
12 Տw չիք ոմանք / Ա. չիք ի նոցանէ
12 ա մինչեւ այստեղ բաղդատած է Վ-ի հետ. այստեղից սկսած բաղդատած է d-ի հետ, եւ առանձնայատուկ տարբերութիւններ միայն առած. չեն նշանակուած ԱՏ հետ նման ընթերցուածները t-ի համար։ Տե՛ս եր. 34, ծ. 1, ծան.
12 Ա. կատարեցան ի վերայ հարցն օրինաց արիաբար
12 p չիք արիաբար / k չիք հայրենի
13 k զոր / ա պատկառիմ
13 Տw անանիանցն [g անանիանց, k անանիաց]
14 Տw եղիազարանց [p եղիազարանցն] / f ելիազարեանց / c ազարիեանցն
14 abcef այնչափ, փխ. այսչափ
14 Ա. ի շաբաթս
16 Տw անկին
17 Տw նախարարութեանցն
18 Տw հաստատեսցեն, փխ. դիցեն
18 Տw զորս / Տw զերկուսս
19 Տw չիք և
19 o զերկրպագութիւնս / Տwc կռոցն
20 k ծերւոյն
20 Ա. իբաս / Հց աբայ / միւսն. աբաս
20 c կատինայի / k կատինաց

Ժ

Երկ, ուստի՝ եգիտ զպատմութիւնն զկնի մատենիցն Մար Աբասայ Կատինայ։

Սկիզբն արասցուք պատմել քեզ ի հինգերորդ դպրոցն Ափրիկանոսի ժամանակագրի, որում վկայէ Յովսեպոս և Հիպողիտոս և այլք բազումք ի Յունաց։ Քանզի նա բովանդակ փոխադրեաց որ ինչ ի քարտէսս դիւանին Եդեսիայ, որ է Ուռհայ, որ յաղագս թագաւորացն մերոց պատմէր. որ մատեանքն ի Մծբնայ էին փոխեալ անդր և ի Սինոպայ Պոնտոսէ ի մեհենական պատմութեանցն։ Մի ոք անհաւատասցի, քանզի և մեզէն իսկ ականատես եղաք այնմ դիւանի։ Եւ վկայ քեզ ի մօտոյ երաշխաւորեսցէ Եկլէսիաստէ գիրք Եւսեբի Կեսարացւոյ, զոր եւ թարգմանել երանելի վարդապետն մեր Մաշտոց ի հայ լեզու։ Խնդիր արասցես ի Գեղարքունի, ի գաւառին Սիւնեաց, և գտցես յառաջին հանդերձութեանն յերեքտասաներորդ թուին, զի վկայէ յԵդեսիայ դիւանին լինել ամենայն գործոց առաջնոց թագաւորացն մերոց մինչև ցԱբգար, և զկնի Աբգարու մինչև ցԵրուանդ։ Որ և այժմ կարծեմ գտանի պահեալ ի նոյն քաղաքի։

---

1 abcfgklopqrs Թ, d Ը, փխ. Ժ. / w գլխակարգութեամբ զուգընթաց և abcf-ին
2 c յաղագս թէ, g և թէ, փխ. եթէ
2 Աg զպատմութիւնս / lnopqrs զպատմութիւն
2 a մատենիցն զկնի
2 k մատից, փխ. մատենից / cf չիք մատենիցն
2 ab իբայ / cde իբաս / gk աբայ / p աբասայ / միւսն. աբաս
2 c կատինա / p չիք կատինայ
3 k գրոց
4 Վabefkmnp յովսէպոս
4 a հիւպողիտա / Հegk հիպողիտայ / o հիպեղիտայ
5 Տպ չիք ի (յունաց) [n ունի]
5 k փոխանօրդեաց / g փոխանորդեալց / c փոխադրեաց
5 Տպ և որ ինչ
5 abefop ի քարտէզս
6 Ա եդեսեայ / f յեդեսիայ
6 abdef ուռհայ
6 w մերոցն
6 Ա մերոյն պատմէր թագաւորաց
7 Ա մատեանք
7 f ի մծուինայ
7 d փոխադրեալ
8 Տպ պոնդոսէ․ Թէրևս ուղղելի՝ պոնտոսի
8 c չիք ի (մեհենական)
8 a ի մեհեկան
9 Տպ չիք և (մեզէն)
9 Ա եղեաք [ac եղաք] ականատեսք [a ականատես]
9 Տպ այն [g այնմ]
9 Տպ դիւանին
10 k երախաւորեսցէ
10 be եկլիսէաստէ / c եկլեսիաստէ / d եկլիսիաստէ / f եկլէսէաստէ / grs եկեղեսիաստէս / lnpq եկեղեսիաստէ / k էկէլէսիաստէ
10 Տպ զորս [g զոր]
11 k ի. փխ. երանելի
11 Տպ չիք մեր
11 bcg մաշդոց
12 Տպbce ի գեղարքունի [grs ի գեղարքունի]
12 gklopqrs ի գաւառի
12 a գտես
12 Հfg հանդերձութեան
13 a * յեդեսիա / d եդեսիայ
13 abcd դիւան / c լինիլ
14 a յամենայն
14 Տպ առաջին
15 Տպ չիք և

ԺԱ.

Յաղագս մերոյ Արտաշիսի Առաջնոյ եւ յափշտակելոյ զնախարարութիւնն:

Արտաշէս թագաւորէ Հայոց փոխանակ Արշակայ հօր իւրոյ ի քսան և ի չորրորդ ամի Արշականայ Պարսից արքայի. և յառաջագէմ եղեալ՝ ոչ զերկրորդականն ունի զահ, այլ զառաջութեանն թեկն առնէ. որում հաւանեալ, յանձն առնու Արշական տալ նմա զնախապատուութիւնն։ Քանզի էր այր հպարտ և պատերազմասէր. որ և արքունիս իւր ի Պարսից աշխարհին շինեաց, և դրամ առանձին զիւր պատկերն հարկանէր. և զԱրշական ընդ իւրով ձեռամբ կացուցանէր թագաւոր Պարսից, որպէս զՏիգրան որդի իւր՝ Հայոց։

Բայց տայ զՏիգրան որդի իւր ցպատանի ումն Վարաժ անուն, որդի Դատայ, որ ի զաւակէ Գառնկայ՝ որ ի Գեղամայ, քանզի էր պատանին նշանակ ի նետաձգութիւն կորովութեան, ուսուցանել զՏիգրան։ Զնա իշխան արքունականացն արարեալ որսոց, և չէնս պարգևեալ նմա զՀրազդան գետով՝ յանուն նորա կոչի ազգն Վարաժնունի։ Բայց զդուստր իւր զԱրտաշամայ տայ կին Միհրդատայ ումեմն Վրաց բդեշխի մեծի, որ էր ի զաւակէ Միհրդատայ, Դարեհի նախարարի, զոր կացուցեալ էր Աղեքսանդրի ի վերայ գերութեանն Վերիացւոց աշխարհին, որպէս յառաջն պատմեցաք. և հաւատայ նմա զկողմնակալութիւն հիւսիսային լերանցն և Պոնտոս ծովու։

1 abefgklnopqrs Ժ, d Թ, փխ. ԺԱ.
2 ՏԹ առաջնոյ արտաշիսի / abde արտաշէսի / c արտաշեսի
2 f զնախապատուութիւնս / g զնախապատուութիւն
3 e արշականայ, փխ. արշակայ
4 g ամին
4 et արշակայ / a արշակայնայ / d չիք արշականայ
4 p առաջադէմ
5 ՏԹef զառաջութեան
5 վ'no թիկն / k թէ, փխ. թեկն
6 Ա արշական [abd արշակայնայ] յանձին առնու
6 de զնախապատուութիւնն / Հfg զնախապատուութիւն
8 o առանձինն
8 a չիք և դրամ առանձին—պարսից, որպէս (տ. 9)
10 k չիք իւր
12 p դատա (լուսանցում աւելացրած ՏԹ)
12 g որ (ջնջած) / opqrs չիք որ (ի զաւակէ)
12 Ա գառնկայ գեղամեանց
12 a քան, փխ. քանզի
12 ab պատանի
13 f ի նետաձգութեան
14 pqrs որոց, փխ. որսոց
14 opqrs չէն
14 Ա պարգեւէ
14 w չիք նմա
15 ՏԹ առ հրազդան [k հրազդնդան]
15 de չիք նորա
15 c կոչէ
15 e վարաժունի
16 վ'opqrs զարտաշամայ
16 Հվ'glknopqrs չիք ումեմն վրաց—միհրդատայ (տ. 17)
18 ՏԹ աղեքսանդր / abcd աղէքսանդրի
18 Հfgpqr գերութեան
18 ՏԹ չիք աշխարհին
19 gk յառաջն / abcf յառաջագոյնն / միւսն. յառաջագոյն
19 ՏԹ նմա [opqrs չիք]
19 c հիւսային
20 ՏԹa պոնտոս

ԺԲ

Խաղալն Արտաշիսի յարեւմուտս, եւ ձերբակալ առնել զԿրիսոս, եւ ուարել ընձեռել Հայոց զպատկերս կռոց։

Յայնժամ հրաման տայ Արտաշէս՝ զօր յարուցանել յարեւմտից և ի հիւսիսոյ բազում յոյժ, մինչև ոչ գիտել նմա զհամարն, այլ յանցս և յիջևանս քար ըստ մարդաթուի կարկառ՝ նշան բազմութեանն թողուլ։ Եւ խաղայ այնուհետև յարեւմուտս, և ձերբակալ առնէ զԿրիսոս Թագաւոր Լիւդացւոց։

Եւ գտեալ յԱսիայ պղնձաձոյլ ոսկեզօծ պատկերս զԱրտեմիդեայ և զՀերակլեայ և զԱպողոնի՝ տայ բերել յաշխարհս մեր, զի կանգնեսցեն յԱրմաւիր։ Զոր առեալ քրմապետացն, որ էին յազգէն Վահունեաց՝ զԱպողոնին և զԱրտեմիդայն կանգնեցին յԱրմաւիր. իսկ զՀերակլեայն զանդրիպատկերն, որ արարեալ էր ի Սկիւղեայ և ի Դիպիննոսէ կրետացւոյ, զՎահագն իւրեանց վարկանելով նախնի՝ կանգնեցին ի Տարօն, յիւրեանց սեպհական գիւղն յԱշտիշատ, յետ մահուանն Արտաշիսի։

1 abcfgklopqrs ԺԱ, d Ժ, փխ. ԺԲ.
2 Կ^{2}abcden արտաշէսի
2 k ձերբակեալ
2 Կվ^{1}abdefp զկիւրսոս / վcklnoqrs զկիւրոս
2 Ա ուարեալ ընձեռէ / x ուարեալ / վ^{2}gpqrs ուերել / o ուել / w ուերեալ
3 a ընդ պատկերս / f զպատկեր / k զիպատկերս
3 abcefnop կռոցն
4 a զօրացուցանել, փխ. զօր յարուցանել
4 c ի յարեւելից և ի հիւսուսոյ
5 bcdef մինչ / pqrs չիք նմա
5 Հagnopqrs զհամար / bcdef զհամար նմա
6 bef իջաւանս
6 adefp բազմութեան
7 Ա և խաղայ այնու [a այնուհետև] / S𝔐 չիք և. չիք այնուհետև
7 Ա չիք և (ձերբակալ)
7 qrs ձեռբակալ / k ձերբակե՛լ
7 S𝔐 արարեալ
7 Կ^{2}abdef զկիւրսոս / clnopqrs զկիւրոս / k զիւրոս
7 Ա չիք Թագաւոր
8 a լիւրէացւոց, gbx լիրէացւոց, c լիրեացոց, defklnopqrs լիրէացոց [Հվ լիրէացւոց], փխ. լիւդացւոց
9 S𝔐abcdf ոսկէզօծ / k և պատկերս
9 lo զարտեմէդեայ / վ^{2}nqrs զարտեմիդեայ / w^{2}abcef զարտեմեայ [a զարտեմայ, w^{2} զարմեմեայ] դից, փխ. զարտեմիդեայ
9 c չիք և (զհերակլեայ)
10 Հgk զապողոնին
10 k կանգնեսցին
11 Հ չիք էին / w որք էին
11 S𝔐 յազգէ [Հ յազգէն]
12 abdef զապողոնի
12 Ա զարտեմեայ դիցն / Հg զարտեմիդեան
12 a զհերակլեալ / cef զհերակլեայ / S𝔐 զհերակլայն [Հg զհերակլեան, o զհերակլեայն]
13 cf զառնի պատկերն
13 S𝔐cdef զոր
13 a ի սիկելիա / bde ի սիկիլիայ / cf ի սիկէլիլիա / op ի սկիւլիայ / rs ի սիկիւղեայ
13 bcdef ի դիպոնոսէ / o ի դիպենոսէ / a ի պոնդոսէ, փխ. ի դիպիննոսէ
14 f կրետացւոց
14 b և զվահագն
14 lopqrs վահագն / k զվահանգն
14 p իւրոց, փխ. իւրեանց
14 Ագ նախնի վարկանելով
14 𝔐վ^{3}nopqrs վերականգնելով, փխ. վարկանելով [y յուս. ուրիշ ձեռամբ վերականգնելով, h չիք վարկանելով]
14 Հi նախնի վարկանելով (i նոյն ձեռամբ միջին աւելցրած է վարկանելով)
15 S𝔐b սեփհական
15 Հ գիւղն / abefg գեօղն / c գեաւղն
15 Ա զկնի, փխ. յետ
15 abde արտաշէսի / c արտաշեսի

Բայց Արտաշիսի նուաճեալ զցամաքս միջոցաց ծովուցն երկոցունց՝ լնու զՈվկիանոս բազմութեամբ նաւաց, ծառայեցուցանել կամելով զբոլոր արեւմուտս։ Քանզի մեծ յոյզք խռովութեանց եղեալ ի Հռովմ՝ ոչ որ ընդդիմանայ նմա հզօրապէս։ Այլ ոչ գիտեմ ասել յորպիսի ազգմանէ, ահագին խմն աղմուկ լեալ շփոթից և բազմութեան զօրացն զմիմեանս կոտորեալ. իսկ Արտաշէս փախուցեալ մեռանի, որպէս ասեն՝ յիւրոց զօրացն, թագաւորեալ ամս քսան և հինգ։

Բայց և յԵլլադայ առեալ պատկերս զԴիոսի, զԱրտեմիդեայ, զԱթենայ, զՀեփեստու, զԱփրոդիտեայ՝ տայ բերել ի Հայս. որք ոչ ժամանեալ միջամուխ լինել յաշխարհս՝ լսեն զբօթ մահուանն Արտաշիսի. և փախուցեալ ընկենուն զպատկերսն յամրոցն յԱնի. և քուրմք զնոցին զհետ լինելով, դադարեն առ նոսա։

ԺԳ

Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի և կապելոյն զԿրիւսոս, յայլոց պատմագրաց։

Զայս ասացեալ պատմագրացն Յունաց, ոչ միոյ կամ երկուց, այլ բազմաց. ընդ որ տարակուսեալ մեր՝ բազում խոյզ խնդրոյ արարաք։ Քանզի լուաք ի պատմութեանց ոմանց՝ Կիւրոսի սպանեալ զԿրիւսոս և բարձեալ զթագաւորութիւնն Լիւդացւոց։ Եւ դարձեալ պատմի տար-

1 abcde արտաշէսի
1 Հվ^{4}gklnopqrs արտաշէս ի նուաճել, փխ. արտաշիսի նուաճեալ
1 c ցամաքս / Հ զցամաք / վ^{2}klnopqrs զցամաքաց / վ^1 զցամաքամիջոցաց, փխ. զցամաքս միջոցաց
2 abeflpqrs լնուլ
2 abdef նաւուց
2 c ծառայեցուցանէ
2 Ա կամեցեալ
3 f յոյզ / Տծc խռովութեան
3 Տծabc ի հռովմէ / d ի հռոմ / f ի հռոմէ
4 Ա նմա ընդդիմանայր
5 b յազգմանէ...լեալ
5 Տծ չիք և
6 ԱՀ կոտորել
6 abde ասի / c չիք ասեն
7 a իւրոց / Տծ զօրաց
8 Ա չիք և
8 gl յեղ'ղ'ադայ / k յեղղադայ
8 Կ^2 զպատկերս
8 Ա զդիոնի
8 Հk զարտեմիդիայ / aef զարտեմիդեա / c զարտախմիդեայ / Տծ զարտեմիդայ [go զարտեմիդեայ]
9 Տծ զեփեստու / w զհեփեստու
9 վ^{1}kl զափրոդիտայ
9 Տծef որ
10 Տծ միջամուտ
10 abcde արտաշէսի
11 f յամուրն
11 Ա նոցա / p նոցին
12 Հ հետ
12 c ունելով, վ^{1}pqrs գնելով, փխ. լինելով
13 abcfgklopqrs ԺԲ, d ԺԱ, փխ. ԺԳ.
14 a վկայութիւն
14 abcde արտաշէսի
14 cf կապելոյ
14 abclnopqrs զկիւրոս / defk զկիւրսոս
15 c պատմագրացն
16 abcf պատգամագրացն
16 f միայն, փխ. միոյ
16 f չիք կամ
17 c խոյս
17 k խնդրելոյ, փխ. խնդրոյ
18 Տծ լուաք [g լուեալ եմք, prs լուեմք]
18 ab զկիւրոս / delnpqrs զկիւրսոս / cf զկարսոս / o զկիւրասոս
19 ag զթագաւորութիւն
19 Տծ լիւդէացւոց [p լիդէացւոց / Հ լիբէացւոց / o լիբէացոց] / bcdef լիդացւոց
19 Ա տարակութիւնքն / gk տարակուսութիւն

կութիւնն Կրիւսեայ և Նեկտանեբայ. և է Նեկտանեբոսս այս վերջին թագաւոր Եգիպտացւոց, ի Մանեթոսէ պատմեալ, զոր ոմանք հայր Աղեքսանդրի ասացին։ Եւ գտանեմք զժամանակս Կրիսոսի երկերիւր ամաւ յառաջ քան զՆեկտանեբայն, իսկ զՆեկտանեբայ ժամանակս աւելի ևս երկերիւր ամաւ յառաջ եղեալ քան զառաջնոյն Արտաշիսի թագաւորի Հայոց։

Բայց քանզի բազումք են, որ ասեն զԿրիսոս մերոյ Արտաշիսի կալեալ, և ոճով ինչ պատմեն՝ ես հաւանեալ եմ։ Քանզի ասէ Փոլիկրատէս այսպէս. «Վեհ ինձ Արտաշէս Պարթև քան զՄակեդոնացին Աղեքսանդր, զի կալով յիւրում աշխարհին՝ իշխեաց Թեբրայ և Բաբելոնի. և չև ընդ Ալիւս գետ անցեալ՝ զԼիւդականն սատակեաց զզօրս, և կալաւ զԿրիսոս. և յառաջ քան յԱսիայ հասանելն՝ յԱտտիկէ զղեկին քարոզեցաւ։ Աւաղ բախտին. միայն թէ ի տէրութեանն և ոչ ի փախստեան էր վախճանեալ»։

Հանգոյն դմին ասէ Եւագարոս. «Փոքր Աղեքսանդրի և Դարեհի պատերազմն առ Արտաշիսի բաղդատեալ. քանզի նոցայն ոչ ի փոշւոյն մաքուր երևէր լոյս տուընջեանն. այլ սա ծածկեաց նետաձգութեամբն և սուսերացոյց զարեգակն, ձեռագործ գիշեր զմիջօրէիւ արարեալ։ Ոչ փախստեայ՝ համբաւաբեր Լիւդացւոցն թողեալ. այլ և զթագաւորն նոյին

1 վabclnopq կրիդմեայ, Կ²Հվdgrs կրիդիմեայ, Կ¹ կրիդիմեա, c կրիդիմիայ, f կրիմիդեայ, k կրիամէայ, փխ. կրիւսեայ
1 b Նեկտանեբեայ / վprs Նեկտանեբրայ
1 ՏԽ և Նեկտանեբոսս / վ'prs Նեկտանեբրոսս / a Ենոքտանեբոսս, փխ. է Նեկտանեբոսս
2 ՏԽ թագաւոր է
2 ՏԽ եգիպտացւոց [o գիւպացւոց, p գիպացւոց krs գիւպտացւոց]
3 abde աղէքսանդրի / Հl ժամանակս
3 abgopqrs կիւրոսի / de կիւրոսսի / ef կրասոսի
4 a ամա, փխ. ամաւ
4 b քան զՆեկտանեբեայ / c քան զՆեկտանեբեայն / ՏԽd քան զՆեկտանեբայ
4 bd իսկ զՆեկտանեբայն / acef չիք իսկ զՆեկտանեբայ ժամանակս աւելի
4 bd չիք ժամանակս աւելի
5 Ա չիք ևս / f ամօք
5 ՏԽ զառաջին
5 abders արտաշէսի / c արտաշեսի
7 abde զկիւրոսս / f զկիւրիւսոս / pqrs զկիւրոս
7 abcde արտաշէսի
8 ՏԽ հաւանիմ
9 el պօլիկրատէս / bdf պօղիկրատէս / c պաւղիկրատէս / a պօղոսկրիտէս
9 o զաղեքսանդր մակեդոնացի / Ա զմակեդոնացին / rs զմակեդոնացի
10 abde աղէքսանդր / c ալէքսանդր
10 de բաբիլօնի / f բաբիլոնի
11 c մինչև, փխ. չև / f չև ևս ընդ
11 Ա ալիս / ՏԽ ալիւսս [p ալիսոս] / Կ¹ ալիոս / Դնում ենք ալիւս
11 Աglnopqrs զլիբէականն [a զլիբեականն] / ՏԽ զլիւդականն [k զլիբիական]
11 p կալեալ
12 acf զկիւրոս / bde զկիւրոսս
12 Կ²ade զասիա
12 Տ յետտիկէ [g յատտիկէ]
13 Հfg ի տերութեան
13 abdef ի փախստեանն
15 Ա ասէ յանգոյն դմին
15 abef և ագարոս, փխ. եւագարոս
16 ՏԽ պատերազմ
16 abde արտաշէսին / c արտաշեսին
16 a նոցան
16 Հabcde ի փոշոյն / ՏԽf չիք ի (փոշւոյն)
17 c էրևէր
18 c զմէջաւրէիւ
18 a չիք ոչ փախստեայ—թողեալ (s. 19)
19 Կ²bdx ի [Կ²x չիք] լիւբէացւոցն, c ի լիւբեացւոցն, ef ի լ՛իբէացւոցն, glno pqrs լիբէացւոցն, k լիբիացւոցն, Հ լիբէոցն, փխ. լիւդացւոցն
19 Ա լիւբէացւոց (c լիւբեացւոց), փխ. նոյին

զԿրիսոս ի տապակի հրամայեաց կացուցանել։ Վասն սորա և ոչ ուղխք զգետն ստուարացուցին, որըմամբըն ի ձմեռնային նուազութիւն իջուցանելով. վասն զի և զԹուլցն եղոյց անկար լինել՝ բազմութեամբ զօրացն, մինչ զի չափոյ պէտք եղեն առաւել քան զհամարոյ։ Նա ընդ այս ոչ հպարտացաւ, այլ արտասուեաց ասելով. «Աւաղ փառացս անցաւորի»։

Գրէ և Սկամադրոս այսպէս. «Խարկանք լինէին հպարտացելոյն Լիւդացւոց Կրիսեայ՝ Պիւթիայ հարցուածն պատասխանելով. «Կրիսոս անցեալ ընդ Ալիս գետ՝ քակեսցէ զիշխանութիւնս»։ Զօր նորա զօտարաց կարծեցեալ՝ զիւրն քակէ. քանզի կալեալ զնա Պարթեւն Արտաշիսի հրամայեաց հանել յերկաթեղէն տապակ։ Իսկ Կրիսոսի յիշեալ զբանսն Սողոնի Աթենացւոյ, ասէ յիւր լեզուն. «Ո՜վ Սողոն Սողոն, գեղեցիկս բարբառեցար, ոչ երանել զբարեբախտութիւն մարդոյ մինչև ի վախճան»։ Եւ լուեալ որք մերձն կային՝ պատմեցին Արտաշիսի, եթէ զնոր ոմն աստուած կարդայ Կրիսոս։ Եւ գթացեալ Արտաշիսի՝ հրամայեաց ածել. և հարցեալ և ուսեալ, թէ զինչ է որ աղաղակեացն՝ հրամայեաց ներել զատանջանսն»։

Գրէ և Փղեգոնիոս. «Ամենեցուն թագաւորաց հուժկու եղեալ

1 abf զկիւրոս / cde զկիւրոսս / p կրիւսոս / r կրիւղա
1 a կացուցանել հրամայեաց
1 Հ որոյ, փխ. սորա
1 Հb չիք ոչ
1 Խx ուխք [Հg ուղխք]
2 Ա զգետոյն [c զգետոցն] / w զգետին
2 de ստուարացին / Հ ստուացուցին / cf ստուերացուցին
2 Ա որըմամբ
2 Ա նեղութիւն, փխ. նուազութիւն
3 op չիք և
3 Ա զԹուլց [a Թուլց] / Կ²գ Թուլցն
3 ce լինիլ / Տխ չիք լինել
4 kl զհամարոց
4 Տխ չիք նա
5 Տխ հպարտացեալ
6 Տխ և կամադրոս / Ա եւ կամադրոս / w¹ կամարդոս։ Ուղղում ենք այսպէս ըստ շարէրի ցուցման։
6 վ²pqrs խարանք
6 Տխ հպարտացելոցն
7 Կ²abdgnopqrs լիւրէացւոց, c լիւրեացւոց, Հefklx լիրէացւոց, փխ. լիւդացւոց
7 Հadeg Թետիա, c Թետեա, f Թետեայ Կ²վվ Թետիայ, kp Թետեայ, Կ¹ ուտեայ, փխ. պիւթիայ
7 abde կիւրոսս
8 Ա ալիս / Տխ ալիւսս [o ալիւս, p ալիսս]
8 ab քակտեսցէ / c քակտեաց
8 Ա նա, փխ. նորա
9 bcdef կարծեալ
9 Ա քակտէ / k պարթին
9 abde արտաշէսի / վ¹gknpqrs արշակայ, փխ. արտաշիսի
10 Ա յերկաթեղէն տապակ հանել
10 a կիւրոսի / bcde կիւրոսսի
10 Տխ զբան [Հcgklno զբանն]
11 ԱՀ սիղոնի / o սողոմոնի
11 ԱՀ սիղոն սիղոն [c սիղոն]
11 Տխc գեղեցիկ
12 c բարեբախտութիւն
12 Հ ելանել, փխ. երանել
12 Տխ ցվախճան
13 Ա իսկ, փխ. և
13 Տխa որ
13 abcde արտաշէսի
13 k չիք եթէ զնոր ոմն—արտաշիսի (ж.т.ф)
13 g թէ
13 ԱՀ իմն, փխ. ոմն
14 c կարդաց
14 abcde կիւրոսս
14 abde արտաշէսի / c արտաշեսի
15 p չիք թէ
15 k ներրել, փխ. ներել
17 a զփղիգոնիոս / bf փղիգոնիոս / d զփիգոնիոս / e փիգոնիոս / c փղեգոնիոսի / Տխ փղեգոնէոս [Հg փղոգոնիոս, o փլեգոնիոս, Կ¹ փղողոննոս, k զփղողոնիոս / x փլեգոնիոս] / w¹ փլոգլնոս
17 Տխ ամենայն
17 վ յուժկու / վ¹ հոժկու / c յաւժու

Պարթեւն Արտաշէս, ոչ միայն զԼիւդացիս վանեալ և զԿրիսոս կապեալ, այլ յԵլլեսպոնտոս և ի Թրակէ զտարերցն փոխեաց զբնութիւն. ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր, և ընդ ծով հետևակելով. Թետաղացւոցն սպառնալով, և համբաւն հիացուցանէր զՀելլենականն։ Կործանեաց զԼակեդեմոնացիս, փախոյց զՓոկէացիս. Ղովկրացիք անձնատուրք եղեն, Բիւտացիք մասն են ի կողմածոյ նորա. առ հասարակ նմա Ելլադայ մատուցանէր զահն։ Յետ փոքու ժամանակի աղէտք անցին զամենեքումբք. ոչ այնքան թշուառացաւ Կիւրոս ընդ Մասքութս պատերազմելով, ոչ այսպիսի կիրս կրեաց Դարեհ ի Սկիւթացւոցն փախուստն, և ոչ Կամբիւսէս յԵթովպացիս. փոքր և Քսերքսին յԵլլադայ զօրու երթալն, թողլով նոցա զգանձս և զխորանս, միայն կենդանի փախուցեալ մազապուր։ Այլ սա մեծամեծ յաղթանակօք պանծացեալ՝ ի յիւրոց զօրացն խողխողի»։

Արդ՝ ես հաւատարմութեան արժանի համարիմ զայսոսիկ պատմութիւնս. և զայն Կրիսոս, որ առ Կիւրոսիւ և կամ Ներտանեբաւն պատմին, կամ սուտ լեալ և կամ միով անուամբ բազում թագաւորաց վարեալ, որպէս յոլովից է սովորութիւն։

---

1 k պարթև
1 Sb և ոչ
1 Ա զլիբէացիսն [c զլիբեացիսն] / Կ[1] glnopqrsx զլիբէացիս / k զլիբացիս
1 abf զկիւրոսս / de զկիւրոսսն
1 Ա կապեաց
2 ԱՀ յելէսպոնտոն [cd յելեսպոնտոն] / վ[3]gopqrs յելենպոնտոս / k յելլենպոնտոս / n յելենպուՆտոս / վ յելենպուՆտոս / x յելեսպոնտոս
2 opqrs ի Թիրակէ
2 Sb զատարերացն [pqs զատարերցն]
2 Կ[2]abdef զբնութիւնս
3 b ունէր, փխ. լինէր
3 Sb Թետեղացւոցն / a Թետաղացւոյն / Հdex Թետալացւոցն / f Թէտալացւոցն
4 Ա չիք և / c զհելլենականսն
5 b զլակեդոմոնացիս / a զլակեդոմնացիս / Կ[1] լակիդեմնացիս
5 c զփոկեացիս
5 b ղովկէացիք / Վո ղովկրացիք / Կ[1] ղեկիարիք / x լովկրացիք / միւսն. ղովկիացիք
5 Ա եղեն անձնատուրք [a անձնատուր]
6 Հgkl բիւտիացիք
6 Կ[2]Հabdegk ի կալուածոյ
6 Ա ընդ ամենեսին, փխ. առ հասարակ
6 l նման, փխ. նմա
6 wt հելլեդայ / Կ[2]x ելլադա

7 c չիք զահն
7 Sb աղէտք / Ա աղէտն
7 ab ամենեքումբք
8 b կիւրոսս / fgklopqrs կրիւսոս
8 a մազքութս
9 Ա յսկիւթացւոցն [a յսկիւթացւոց, b յսկիւթացւոցն]
9 S պահուստ, Wվ[1]ռ[1] պատուհաս, փխ. փախուստն
9 Ա չիք և
10 o քսերքսէսին
10 Ա ելլադայ [bc ելլադա]
10 abcd երթեալն
12 վ[1]fors մազապուրծ
12 Աg չիք ի (յիւրոց)
13 gk զօրաց / c խողողի
14 o արժանի հաւատարմութեան
14 p համարիմ արժանի
14 Ա պատմութիւն
15 a կիւրոս / bde կիւրոսս
15 pqrs չիք որ
15 Աgkopqrs չիք և (կամ)
15 b Նեկտանեբեան / de Ներտանիբեան / f Ներտանիբաւն / pqrs Ներտենեբաւն
16 Ա պատմեն
16 bcef սուտք
16 Աt լեալք / w չիք լեալ
16 c չիք և
16 Ա բազմաց վարեալ թագաւորաց [c զթագաւորաց

ԺԴ

Յաղագս թագաւորութեանն Տիգրանայ Միջնոյ եւ ընդդէմ կալոյ զօրացն Յունաց, եւ զմեհեանն շինելոյ, եւ արձանսն անելոյ ի Պաղեստին:

Յետ Արտաշիսի Առաջնոյ թագաւորէ Տիգրան որդի նորա ի քառասուն և յիններորդ ամի Արշականայ թագաւորի Պարսից: Եւ ժողովեալ զզօրս Հայոց՝ ընդդէմ երթայ զօրացն Յունաց, որք յետ մահուանն Արտաշիսի հօրն իւրոյ և ցրուելոյ զօրացն՝ համարձակ լեալ դիմեալ գային յաշխարհս մեր: Որոց ընդդէմ պատահեալ Տիգրանայ՝ արգելեալ ի վերջ նահանջէ: Եւ ի քեռայր իւր Միհրդատ հաւատացեալ զՄաժաք և զհողս Մէջերկրայցն և զօր բազում թողեալ առ նմա՝ դառնայ յաշխարհս մեր:

Առաջին գործ զմեհեանսն շինել կամեցաւ: Իսկ քրմացն, որ եկեալ էին ի Յունաց, զմտաւ ածեալ, զի մի ի խորագոյն Հայս վարիցին՝ պատճառեցան ըղձութիւնս, իբր թէ դիքն անդէն կամիցին զընակիլն: Որում հաւանեալ Տիգրան, կանգնեաց զՈղիմպիական պատկերն Դիոսի յամուրն յԱնի, և զԱթենայն ի Թիլ, և զԱրտեմիդայ զմիւս պատկերն յԵրիզայ, և զՆեփեստոսն ի Բագայառինջ: Բայց զԱփրոդիտեայ զպատկերն, իբրև Հերակլեայ տարփաւորի, առ նորին պատկերին Հերակլեայ հրամայ-

1 abcfglopqrs ԺԳ, d ԺԲ, փխ. ԺԴ.
2 Հfgkp թագաւորութեան
3 Տխ զմեհեանսն [x զմեհեանսան] / c զմեհեանս
3 abde արշաւան / f արշաւանք
3 f չիք անելոյ
3 Տխ ի պաղեստինէ
4 Կ^{2}bde արտաշէսի / c արտաշեսի
4 ab ի ի. և յիններորդ / Կ^{2}dfetw ի քառասուն և յիններորդ [f ի խթներորդ] / g տասներորդի / միւսն. յինն և տասներորդ
5 Տխef արշանակայ [glpqrs արշականայ, o արշակայ]
5 c զաւրս
6 Ա հօր նորա արտաշէսի [c արտաշեսի, f արտաշիսի]
7 a եղեալ
7 Ա չիք դիմեալ
8 cg որոց / միւսն. որոյ
9 w պահանջէ, փխ. նահանջէ
9 rs զմաժակք
10 c մեջերկրեայցն / Տխ միջերկրայցն [go միջերկրացն, x մէջերկրայցն, Հվ^{3}klnpqrs մէջերկրայն]
10 Տխ չիք առ
11 bc զմեհեանս
11 a կամեցեալ շինել / bcdef կամեցեալ
11 ak քրմանցն / Կ^{2} քրմանց
11 Ա չիք եկեալ էին
12 o զմի, փխ. զի մի
12 c վարիցեն
13 Վ^{1} պատճառեցին
13 Ա զըղձութիւնս
13 Տխ կամին
13 Ա զընակութիւն
14 Տխdef զոլոմպիական / c զողոպպիական / w զոլիմպիական
15 op անի
15 d զաթենեայն / Տխ զաթենաս [Խվ^{3} oqrs զաթանաս, p զաղանաս, n զաթենայն]
15 Կ^{2}bce ի թիլս / a ի թիլ / f ի թիլն
15 ՀԱg զարտեմիդեայ [d զարտեմիդեայն]
16 ՏխԿ^{2} զեփեստոն [g զեփեստուն, Հ զեփեստորուն] / w զեֆեստուն / c զեփեստոս / b չիք և զեփեստուն
16 Կ^{2}acdef ի բագառինջ / b չիք ի բագայառինջ
16 Վkmn զափրոդիտայ / w զաֆրոդիտեայ
16 de պատկերն
17 abdefpx երակլեայ / rsw հերակլեայ / միւսն. երակղեայ
17 ap չիք տարփաւորի առ նորին պատկերին երակղեայ
17 bcdefx երակլեայ / w հերակլեայ / միւսն. երակղեայ

եաց կանգնել յաշտից տեղիսն։ Եւ ցասուցեալ ընդ Վահունիսն, եթէ ընդէր յիւրեանց սեպհականսն իշխեցին կանգնել զպատկերն Հերակլի, զառաքեալն ի նորին հօրէ՝ ընկենու զնոսա ի քրմութենէն, և զգիւղն յարքունիս առնու, յորում պատկերքն կանգնեցան։

Եւ այսպէս մեհեանս շինեալ, և առաջի մեհենիցն բագինս կանգնեալ, զոհս ամենայն նախարարացն հրամայէ մատուցանել հանդերձ երկրպագութեամբ. զոր չառեալ յանձն արանց ազգին Բագրատունեաց. յորոց զմիոյ ուրումն զլեզուն հատեալ, որում անուն էր Ասուդ, վասն պատկերացն անարգանաց՝ ոչ այլ ինչ խոշտանգէ. քանզի յանձն առին ուտել ի զոհիցն արքային և զմիս խոզի, թէպէտ և ոչ ինքեանք զոհեցին երկրպագութեամբ։ Վասն որոյ առնու ի նոցանէ ի բաց զիշխանութիւն զօրուն. բայց միայն զթագակապ ասպետութիւնն ոչ հանէ։ Ինքն իջանէ ի Միջագետս, և գտեալ անդ զԲարշամինայ զպատկերն, զոր ի փղոսկրէ և ի բիւրեղէ կազմեալ էր արծաթով՝ հրամայէ տանել կանգնել յաւանին Թորդան։

Եւ նոյն հետայն դիմէ յաշխարհն Պաղեստինացւոց՝ վրէժս պահանջել ի Պտղոմայիդ Կղէոպատրայ յաղագս Դիոնիսի որդւոյ նորա առ հայր իւր յանցանաց։ Առեալ գերի բազում և ի Հրէից՝ նստի շուրջ զՊտղոմայիդ քաղաքաւ։ Իսկ դշխոյն Հրէից Աղեքսանդրեայ, որ և Մեսաղինայ, որ էր լեալ կին Աղեքսանդրի, որդւոյ Յոհաննու, որդւոյ Շմաւոնի, եղբօր

1 opqrs չիք և ցասուցեալ ընդ վահունիսն
1 g թէ
2 ՏԽ կանգնեցին [g կանգնել]
2 c պատկերն
2 ԱԽՏ երակլի [gln երակղի] / w հերակլի
2 ՏԽ առաքեալ
3 Ա ի նորուն
3 Հgkl ընկենուլ
3 Ա ի քրմութենէն, հանդերձ զգեօղն [c զգեաւղն, d զգիւղն] յարքունիսն ունելով, յորում
3 g զգեօղն
4 Հgl առնուլ
4 p կանգնեցին
5 d զմեհեանս
5 de առաջին
6 kl զոհ
6 Ա չիք հանդերձ
6 p երկրպագութեամբն / o երկրպագութիւն
7 ՏԽ չիք արանց. չիք յորոց
8 w ումեմն, փխ. ուրումն
8 Ա հատանելոյ [c հատանէ]
8 ՏԽ որում
9 ՏԽ անարգութեան
9 ՏԽ և ոչ
10 ՏԽ չիք արքային
11 def չիք ի բաց
12 k ասպետութիւն
13 de գտանէ
13 d պատկերն
13 Ա զոր պատկեր
13 ՏԽ ի փղոսկրոյ / w ի փըոսկրէ
13 c ի բիւրղէ
14 Վ[3]kln յանին, pqrs յանի, o դան, փխ. յաւանին
14 p ի Թորդան
15 ՏԽc վրէժ
15 Ա պահանջելով [d պահանջէ]
16 de ի պտղոմիդայէ / Կ[3] ի պտղոմայիդայէ / Վ[1] ի պտողմայից / Վ[1] ի պտողոմայից / w[1] ի պտողոմայիդէ
16 abcf ի պտղոմեայ Իղիովկղէպատրայ [f Իղիոկղէպատրայ, c Կղէոպատրայ] / d Կղէովպատրայ / w Կլէովպատրայ
16 c որդոյն / g հայրն
17 d չիք և
17 ՏՀ ի հրէիցն [g հրէից]
17 c պտղոմայիդ
18 Վ[3]l զդշխոյն / k զդժխոյն
18 abde աղէքսանդրոս / c աղեքսանդրի / f աղեքսանտրոսի
18 c մերսաղինա / x մեսաղինա
19 Ա և, փխ. էր
19 Ա կին լեալ
19 fx աղէքսանդրի
19 def յովհաննու
19 prs եղբայր

Ցուղայ Մակաբէի, որ զայնու ժամանակաւ ունէր զթագաւորութիւնն Հրէից, ինչս բազումս տալով՝ դարձոյց զնա անտի։ Քանզի էր լուեալ և համբաւ, թէ Վայկուն ոմն անուն յեղուզակ խռովէր զերկիրն Հայոց, զլեառն ամուր կալեալ, որ մինչև ցայժմ յանուն յեղուզակին կոչին Վայկունիք։

ԺԵ

Դիմումն ի մեզ Պոմպէի Հռոմայեցւոց զօրավարի եւ առնուլն զՄաժաք, եւ մահն Միհրդատայ։

Յայնմ ժամանակի Պոմպէոս Հռոմայեցւոց զօրավար զօրօք բազմօք եկեալ հասեալ ի Միջերկրեայս՝ զՍկաւրոս սպարապետ իւր յԱսորիս առաքէ՝ տալ պատերազմ ընդ Տիգրանայ։ Որոյ եկեալ, և ոչ պատահեալ Տիգրանայ, քանզի էր դարձեալ յիւր աշխարհն վասն խուճապանաց յեղուզակին։ Անցեալ Սկաւրոսի ի Դամասկոս, և առեալ զքաղաքն առեալ ի Մետեղայ և ի Ղուղայ՝ զնոսա հալածեալ անտի, ինքն ի Հրէաստան փութայր հասանել ի վերայ Արիստաբուլի, յօգնականութիւն եղբօր նորա երիցու, Հիւրկանու քահանայապետի, որդւոյ Աղեքսանդրի։

1 Ա մակաբեայ / o մակաբայի
1 f ժամանակօք
1 fg զթագաւորութիւն / k թագաւորութիւն
2 pqrs հայոց, փխ. հրէից
2 Ա ինչս տալով բազում զնա անտի դարձոյց
2 cf չիք և
3 c զհամբաւէ / abd եթէ
3 Ա վայկուն / opqrs վայելուչն, փխ. վայկուն
3 Ա յելուզակ
3 ՏԽ խռովէ / b երկիրն
4 ՏԽ և, փխ. մինչև
4 ՏԽ այժմ
4 a ելուզակի / co ելուզակին / bcde յելուզակին
6 abcfglopqrs ԺԴ, d ԺԴ, փխ. ԺԵ.
7 c չիք ի մեզ
7 b Մամպէի / վ²lopqrs պովպէոսի / k պովէ պէոսի / Վ... պոմպէոսի / n պոմպէոսի
7 o հռոմայեցւոյ
7 k զօրավարին / Աg առնուլ
8 ԱՀgn մահ / klpqrs մահու
8 վ հրադայ, rs հրադատեայ, փխ. միհրդատայ
9 Վ... պոմպէոս / k պոպէոս / lopqrs պովպէոս
10 c չիք ի (միջերկրեայս)
10 ՏԽ ի մէջերկրայս [g մէջերկրեայսս] / bc ի միջերկրեայս / Ա ի [a չիք ի] միջերկրեայսս
10 ԱՀgkl զսկօրոս [cf զսկորոս]
10 cg սպարապետն / abdef զսպարապետն
11 l որ
11 Ա չիք որոյ [d ունի] եկեալ և ոչ պատահեալ տիգրանայ
11 l ոչ բարւոք սկսած մինչև եր. 132, տ. 20 յետ բառը՝ նին մասն է եւ Ա խմբի նաև է;
12 pqrs յաշխարհն
12 d խուճանաց
13 Ul յելուզակին [a ելուզակին]
13 a սկօրոս / bde սկօրոսի / f սկօրիոս / ՏԽ սկաւրոս
13 opqrs չիք ի դամասկոս
14 gk աւերեալ, փխ. առեալ
14 Ա ի մեսրաղայ [c մեսրաղեայ] / Հgln ի մետաղայ / վ'k ի մետաղայց / վ'opqrs ի տետաղայ
14 վ ի խուղայ
14 Հgkl անտի [l անդի] հալածեալ / Ա չիք անտի
14 c և ինքն հրէաստան
15 cdegk արիստաբուլի / o արիստաբուլոսի
15 ՏԽ օգնականութեամբ [n յօգնականութիւն] / l յաւգնականութեամբ
16 a յեղբօր
16 abde աղեքսանդրի

Իսկ Պոմպէի պատերազմեալ ընդ Միհրդատայ՝ տեսանէ սաստիկ ընդդիմակացութիւն եւ ահագին մարտս, եւ վտանգի յոյժ. սակայն բազմութեամբն յաղթեալ՝ փախստական լինի Միհրդատ ի կողմանս Պոնտոսի։ Յորմէ իբրեւ զերծեալ Պոմպէոս, որում ակն ոչ ունէր, եւ առեալ զՄաժաք, եւ կալեալ զորդի նորա զՄիհրդատ՝ նստուցանէ զօր ի քաղաքին. ինքն ոչ հետամուտ լինի նմա, այլ ընդ Ասորիս ի Հրէաստան փութայ հասանել։ Եւ ի ձեռն հօրն Պիղատոսի Պոնտացւոյ զՄիհրդատ սպանանէ թունաւոր դեղովք։ Վկայէ այսմ բանիս եւ Յովսեպոս ի ճառին, որ վասն ապրսամին պատմէ, այսպէս ասելով. «Պոմպէի հուպ յԵրիքով հասանեն աւետիք մահուանն Միհրդատայ»։

ԺԶ

Յաղագս յարձակելոյն Տիգրանայ ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց, եւ խոյս տալ Գաբինիոսի, եւ արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ։

Իսկ թագաւորն Հայոց Տիգրան զգերութիւնն Հրէից նստուցեալ յԱրմաւիր եւ յաւանին Վարդգէսի, որ ի վերայ Քասաղ գետոյ, եւ զյեղուգական բնաջինջ արարեալ ի լեռնէն, եւ զուգն Միհրդատայ

1 Վmn պամպիոս / gk պամպէոս / l պամպէիոս / opqrs պոմպիոս
1 rs հրադատայ, փխ. միհրդատայ
1 Ա զսաստիկ
2 SՊf ընդդիմակացութիւնս / a դի-մակցութիւն
2 Աgkl զահագին / do չիք եւ (վտանգի)
3 rs հրադատ
4 SՊՀab պոնդոսի
4 S իրր թէ, փխ. իբրեւ
4 ԱՀgk զերծանելով եղեալ / վl զեր-ծանել աղաչեալ
4 S պամպիոս [ors պոմպիոս] / l պամ-պէիոս
5 gkl միհրդատ
6 Ա ի քաղաքին զօր / x եւ ինքն
6 Հgkl լինի հետամուտ
6 w¹ եւ այլ, a այլ եւ, cdef եւ, փխ. այլ
7 Աl փութայր
7 Sk պոնդացւոյ պիղատոսի
7 o սպանանէ զհրդատ / rs զհրադատ
8 l թիւնաւոր / opqrs թիւնից
8 ԱՀnopqrs դեղօք [c դեղաւք]
8 Հgk վկայ / ԱՀgkl բանից
8 Հgk չիք եւ
8 ԱՎkmp յովսէպոս
9 dg ապրսամին / kl ապրսասմին / վ'opqrs ապրիսամին
9 l պամպեի / opqrs պոմպէի / k պամէի
9 bcdf մօտ, փխ. հուպ
9 b երեքով
10 abcf մահուան
10 oq հրդատայ, փխ. միհրդատայ / rs չիք միհրդատայ
11 abcfglopqrs ԺԵ, d ԺԴ, փխ. ԺԶ.
12 rs յաղագս հրադատայ յարձակմանն
12 af արձակելոյ / bcdk յարձակելոյ / co արձակմանն / Վcmnpqrs յարձակ-մանն
12 abf զօրաց / d հռովմայեցւոց
12 op եւ ի խոյս
12 e զխոյս տալն / rs տուեալ
13 acf արձակել / b յարձակել / e զար-ձակելոյ
13 f զմիհրդատ. չիք զմանուկն
14 k տիգ. փխ. տիգրան
14 Վcgmoqrs զգերութիւն / k գերութիւն
14 Sc հրէիցն [gp հրէից] / f զհրէից գերութիւն
14 c նստուցանել
15 S ի յարմաւիր
15 SՊef ի յաւանին
15 c վարդեսի / kl վարդգէսի
15 p քարսահաղ / k քասաղ
15 clp գետոյն
16 bcdf զյեղուգական / c յեղուգական / Հglop զեղուգական
16 a զյեղուգակ անբնաջինջ, փխ. զյե-ղուգական բնաջինջ
16 Հo հրդատայ, rs հրադատայ,

կատարեալ՝ խաղայ գնայ յԱսորիս ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց, առ ի վրէժս պահանջել։ Ընդդէմ նորա գայ Գաբինիոս սպարապետ զօրացն Հռոմայեցւոց, զոր թողեալ էր Պոմպէի ի դառնալն իւրում ի Հռոմ. և Գաբինիոս ոչ իշխեաց ի դիմի հարկանել Տիգրանայ, դառնայ յԵփրատայ յԵգիպտոս, զՊտղոմէոս ունելով պատճառս։ Եւ զաղտ ի հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Տիգրանայ՝ տայ զքեռորդին նորա զպատանին Միհրդատ, զորդին Միհրդատայ, զոր կալեալ էր Պոմպէի ի Մաժաք, առնլով թէ զաղտ գնաց։

ԺԷ

Պատերազմ Կրասոսի, և սատակումն նորին ի Տիգրանայ։

Զկասկած առեալ Հռոմայեցւոցն՝ զԳաբինիոս փոխեն և զԿրասոս փոխանակ առաքեն. որոյ եկեալ և առեալ զամենայն գանձս գտեալս ի տաճարին Աստուծոյ յԵրուսաղէմ՝ խաղայ ի վերայ Տիգրանայ։ Եւ անցեալ ընդ Եփրատ՝ սատակի ամենայն զօրօքն հանդերձ ի պատերազմին ընդ Տիգրանայ։ Զորոյ զգանձսն ժողովեալ Տիգրանայ դառնայ ի Հայս։

---

1 l զաւրաց
2 b վրէժ
2 c պահանջելոյ
2 k չիք գայ
2 Sk սպարապետն
2 Sbc չիք զօրացն
3 Հgl թողեալն
3 Վgmn պոմպիոս / l պոմպեի / eopqrs պոմպիոս
3 Աkl գնալն, փխ. դառնալն
3 Հcg իւր / l իւրով
3 c ի հռոմայ
4 վpqrs չիք ի (դիմի)
5 l յեգւպտոս / d չիք յեգիպտոս
5 w զպտողոմէոս
5 Հgkl պատճառ
5 Sbcdef զաղտնի հաշտութիւն [c հաշտութեան]
6 c չիք ընդ
6 cgl զքեռորդի / p քեռորդին
6 Վm չիք նորա զպատանին
7 eopqrs զորդի
7 ors հրդատայ, փխ. միհրդատայ
7 l պոմպեի / eopqrs պոմպէի
7 o եթէ
8 c գնա
9 Այս ԺԷ գլխից սկսած k բաղդատած k g-ի ՃԽs, որից եւ ծագում է։
9 abceflopqrs ԺԶ, dg ԺԵ, փխ. ԺԷ.
10 c պատերազմի
10 Ա կարսոսի [c կրասոսի] / Կ՝ կրասիոսի / k զկրասիոս
10 gkl նորա
11 վeprs ի կասկած
11 Ա հռովմայեցւոց [c հռոմայեցւոցն]
11 c զգաբինոսի
11 abcdf զկարսոս / g զկրասիոս
12 c չիք և առեալ
12 egklpqrs գտեալ
13 nopqrs ի տաճարն
14 k եւփրատ
14 k սատակի, փխ. սատակի
14 a զօրօք
14 gkl ընդ պատերազմեյն
15 ab ի տիգրանայ
15 c չիք պատերազմելն ընդ
15 o զոր
15 k ժողովել
15 c տիգրան
15 abcdf գանձսն
15 Sc զորոյ ժողովեալ տիգրանայ զգանձսն [c զգանձս]
15 a դառնա / f չիք դառնայ

ԺԸ

Թէ ո՛րպէս Կասսիոս ընդդիմակաց եղեւ Տիգրանայ. եւ ապստամբելն Միհրդատայ, եւ շինել զԿեսարիա:

Զչարեալ Հռոմայեցւոց՝ առաքեն զԿասսիոս անթիւ զօրօք։ Սա եկեալ ի ընդդէմ կացեալ, չտայ թոյլ զօրացն Հայոց անցանել ընդ Եփրատ և ապստամբել յԱսորիս։

Զայսու ժամանակաւ թերահաւատութիւն լեալ Տիգրանայ ի պատանին Միհրդատ, ոչ զիւրն կարծելով քեռորդի, չտայ նմա մասն ինչ իշխանութեան, այլ և ոչ զիւր աշխարհն Վրաց։ Եւ Միհրդատայ արհամարհութիւն կրեալ ի քեռւոյն իւրմէ Տիգրանայ՝ ապստամբութեամբ անկանի առ Կեսար. իշխանութիւն գտեալ ի նմանէ զՊերգեայ քաղաքի, զօրավիգն օգնականութեան լինի Անդիպատրոսի հօր Հերովդի. Կեսարու հրամանաւ։ Սա շինէ զՄաժաք ընդարձակագոյն և պայծառ շինուածովք, և անուանէ Կեսարիայ ի պատիւ Կեսարու։ Եւ յայնմ հետէ բարձեալ լինի իշխանութիւնն Հայոց ի քաղաքէն յայնմանէ։

ԺԹ

Յաղագս միաբանութեանն Տիգրանայ եւ Արտաշիզի, եւ առաքել ասպատակ ի Պաղեստինէ. եւ գերութիւն Հիւրկանու քահանայապետի եւ այլ բազմութեան Հրէից:

Յետ այսր ամենայնի ի հիւանդութեան եղեալ Տիգրան՝ ազերսէ ի սէր զԱրտաշէզ արքայ Պարսից, յաղագս հպարտութեան հօրն՝ հանելով ի նոցանէ զնախագահութիւնն։ Իսկ սա խրոխք կամօք զերկրորդականն

1 abcefglnopqrs ԺԷ, d ԺԶ, փխ. ԺԸ
2 Ավվgklnopq կարոխոս / rs կարոխսոս / wt կրասխոս
2 kl լեալ, փխ. եղև
2 abcd միհրդատայ ապստամբել / e ապստամբելն / gkl յապստամբելն
3 Sիe շինելն [glp շինել]
4 abdgklnopqrs զկարոխոս / cef զկարսոս / tw զկրասոս
4 վ²gk' զօրու
5 kpqrs չիք և
5 l թոյզ / o չիք թոյլ / k անցել
6 kl չիք և / վepqrs զասորիս
8 abcdf զիւր / c կարծեցելով
8 Sc չկարծելով ինքեան քուեր որդի
9 k իշխանութիւն
11 վ²kl կայսր / k *գտել
11 Ա չիք ի նմանէ [c ունի]
11 վ²l պերգեա / k զպերգեայ / c զպարգեա / ac քաղաքին
12 Sgk զօրավիգ
12 վ օգնականութիւն / վg լինել
12 Հk լինել նմա անդիպատրոսի
12 c անդրիպատրոսի
12 efpqrs հերովդէի
14 վkl բարձաւ, փխ. բարձեալ լինի
15 Sիef իշխանութիւնն
15 eopqrs ի քաղաքէս յայսմանէ
16 abcefglopqrs ԺԸ, d ԺԷ, փխ. ԺԹ.
17 ac արտաշէզի / Կ²bdfo արշէզի / Հegnpqrs արտաշիսի / l եզի, փխ. արտաշեզի
17 վm առաքեալ / l առաքէ / k աքէ
18 d գերութեան / n Հիւրկիանու
18 eopqrs չիք և այլ—Հրէից / f չիք այլ
18 abcd բազմութեանն / f բազում
20 l յետ բանից սկսած միջնէ եր. 135, տ. 1 հանդերձ բառք ճնռգած մասն է:
20 c ամենայնին
20 Վefmpqrs ի հիւանդութիւն
20 abf տիգրանայ
21 Աlopqrs զարշէզ [c արտաշէզ] / Հg զարտաշէս / c հպարտութեան
22 c զնախագահութիւն հօրն. իսկ / fg զնախագահութիւն / k ի նախագահութիւն / f կամօք խրոխք

ունելով ըստ իրաւանց՝ դարձուցանէ ի նա զնախագահութիւնն. և ի հաշտութիւն ածեալ զԱրտաշէզ՝ առնու ի նմանէ զօր յօգնականութիւն ինքեան։ Յայնմ ժամանակի առեալ Տիգրանայ զԲարզափրան նահապետ Ռշտունեաց նախարարութեանն՝ սպարապետ կացուցանէ զօրացն Հայոց և Պարսից և տայ ի վերայ զօրացն Հռոմայեցւոց, հրաման տուեալ զբնակիչս աշխարհին Ասորւոց և Պաղեստինացւոց ի հաշտութիւն հաւանութեան խօսել։ Նմա ընդ առաջ լինի այն Պակարոս անուն, որոյ հայրն թագաւոր լեալ Ասորւոց, և ինքն խնամի Անտիգոնեայ Արիստաբուղեանց։ Եւ եկեալ առ Բարզափրան նահապետ Ռշտունեաց և սպարապետ Հայոց և Պարսից՝ խոստանայ հինգ հարիւր կին գեղեցիկ և հազար քանքար ոսկւոյ, զի օգնեսցէ նոցա՝ ընկենլով ի թագաւորութենէ Հրէից զՀիւրկանոս, և թագաւորեցուցանել զԱնտիգոնոս։

Իբրև ետես Հիւրկանոս Հրէից քահանայապետ և թագաւոր, և Փասայելոս եղբայր Հերովդի, եթէ զզօրս Հռոմայեցւոց փախստական արարեալ, զոմանս ի ծով, զոմանս ի քաղաքս, խաղաղութեամբ ընդ երկիրն անցանէր Բարզափրան՝ խօսին և ինքեանք զխաղաղութիւն առ Բարզափրան։ Եւ նա զԳնէլ այն, որ էր տակառապետ արքային Հայոց, յազգէն Գնունեաց, տայ յԵրուսաղէմ հանդերձ հեծելազօրու, իբր թէ ի պատճառս խաղաղութեան, բայց ի գաղտնիս՝ օգնել Անտիգոնեայ։ Եւ Հիւրկանոս զտակառապետն ամենայն զօրօքն ոչ ընդունէր յԵրուսաղէմ, այլ միայն հինգ հարիւր հեծելով։ Եւ տակառապետին դաւով խրատ տուեալ Հիւրկանու՝ զի առ Բարզափրան երթիցէ վասն աւերածոյ

1 c ունել
1 a զնա, փխ. ի նա
2 Աopqrs զարշէզ [f զարշէս] / g զարտաշէս / l զարշէզս
2 f զօրս / aop օգնականութիւն
3 epqrs յինքեան
3 abdeglnopqrs զբարզափրան
4 c ռուշտունեաց / Հf ռըշտունեաց / c ըռշտունեաց / միւսն. ըռըշտունեաց
5 Sme հայոց և պարսից զօրաց
7 c խօսիլ / s ամա, փխ. Նմա
7 Ա. պակարոս [a պակարկոս] այն
8 f հայր
8 abde լեալ [c լեալ էր] թագաւոր / n թագաւորեալ, փխ. թագաւոր լեալ
8 abcdf անտիգոնի
8 abcdfw արիստաւուլեանց [bf արիստաբուղեանց] առ է պտղոմեանց [w պտողոմեանց]
9 abcdfl չիք և (եկեալ)
9 abdeglnopqrs բարզափրան
10 Հf ռըշտունեաց / o ռուշտունեաց / միւսն. ըռըշտունեաց
11 Sme և խոստանայ
11 c քանքարս / e յօգնեսցէ
12 e զհուրկիանոս / k չիք հրէից զհիւրկանոս և թագաւորեցուցանել
12 Sme թագաւորեցուցանէ [go թագաւորեցուցանել]
12 ce զանտիոքոս, փխ. զանտիգոնոս
14 abcdf փասայելոս
14 Sm հերովդէի
15 p արարեալ և / no ի քաղաքն
16 abcdf անցանէ
16 abdegopqrs բարզափրան
16 a չիք խօսին և ինքեանք—առ բարզափրան (ս. 17)
16 bcdf խօսէին
16 k ինքեանց / Հbcdf չիք ինքեանք
16 Հ չիք զխաղաղութիւն
17 bdegpqrs բարզափրան
17 Բոլորք՝ նորա։ Ուղղում ենք՝ նա
17 oqrs զգնեալ / p զգնէալ / k գնէլ
17 Sme այն տակառապետ արքային հայոց, որ էր յազգէն [p յազգին]
18 abcfl հեծելազօրու
18 abcf իբրև
19 c չիք ի (պատճառս)
19 p խաղաղութեանն / c անտիոքայ
21 c ֆճ, փխ. հինգ հարիւր
21 Աpqrs տակառապետն
22 c հիւրկիանու
22 abdegopqrs բարզափրան
22 վeqrs աւերածու

աշխարհին. և ինքն խոստանայր լինել բարեխօս: Եւ Հիւրկանու երդուեալ խնդրեալ ի Բարզափրանայ՝ երդնու նմա յարեգակն և ի լուսին և յամենայն պաշտամունս իւրեանց երկնայինս և երկրայինս, և յարև Արտաշէզի և Տիգրանայ: Ընդ որ վստահացեալ Հիւրկանոս՝ թողու զՀերովդէս ի վերայ Երուսաղեմի, և զՓասայելոս զերէց եղբայր Հերովդի առեալ ընդ իւր՝ գայ առ Բարզափրան ի ծովեզրն, ի գեօղն որ կոչի Եքտիպոն:

Եւ Բարզափրան խորամանկութեամբ պատուէր զնոսա. և ինքն յանկարծակի գնացեալ անտի՝ Միացելոց զօրացն հրաման տայր՝ ի բուռն առնուլ զնոսա և ի ձեռն Անտիգոնի մատնել: Եւ Անտիգոնոս ի վերայ Հիւրկանու անկեալ՝ զականջս նորա ատամամբքն ի բաց կտրէր. զի թէ և այլ ժամանակ փոխեսցի՝ անհնար լիցի նմա զքահանայապետութիւնն ունել. քանզի օրէնքն զողջանդամն հրամայեն կացուցանել քահանայս: Եւ Փասայել եղբայր Հերովդի իւրովի զարկեալ զգլուխ իւր զքարի՝ առաքեցաւ բժիշկ յԱնտիգոնեայ, իբր թէ բժշկել զնա. եւ լից զվէրն նորա թունաւոր դեղովք և վախճանեցոյց:

Եւ Բարզափրանայ հրաման տուեալ Գնէլոյ տակառապետին արքայի Հայոց յԵրուսաղէմ զՀերովդէս որսալ. իսկ Գնէլ զՀերովդէս արտաքս քան զպարիսպն ելանել պատրէր. զոր չառեալ յանձն Հերովդի, այլ և ոչ ևս կալ ի քաղաքին իշխեաց, երկուցեալ ի պատառմանէ Անտիգոնեանցն,

1 k խոստանար / e լինիլ
1 ce հիւրկիանոս / tr հիւրկանոս
2 abdg ի բազափրանայ / elnoqrs ի բարզափրան / c ի բազափրայն / p ի բազափրայ / k ի բարզափրայ
2 abdf և բազափրան [f բարզափրան] երդուեալ / c երդուեալ
2 Տ Ш e չիք ի լուսին և
3 վ պաշտամունս
3 d իւրոց և յերկնայինս
3 e յերկինս / n երկնայինս
3 ep յերկրայինս / c յարեն
4 abcdop աշէզի / f աշէսի / ers յարշէզի / Հgn արտաշիսի
4 celn հիւրկիանոս
5 c չիք և
5 abfo զփասայեղոս / d զփասայէղոս / e զփասայիլոս / k զփեսայելոս
5 Տ Ш e երէց
5 abcd հերովդի / միւսն. հերովդէի
6 abdegopqrs բազափրան
6 վd ի ծովեզերն
6 c ի գեաւղն / bl ի գեւղն / def ի գիւղն
8 abdeg բազափրան / c բարզափրանայ / p բազրափրան
8 e զնա
9 abcdf անտի գնացեալ
9 e և Միացելոց
11 c հիւրկիանու
11 Տ Ш e զականջն [k զանկանջն, p ականջն] (չիք նորա)
11 abdfgl ատամամբն / epqrs ատամամբք / l կտրէ
12 epqrs չիք ժամանակ
12 Հegoqrs զքահանայապետութիւն
13 a օրէն
14 abdf փասայելի / e փասայէլ
14 eqrs հերովդէի
14 acd զիւր զգլուխն [d զլուխն] / bf զգլուխն (չիք իւր)
15 Տ Ш յանտիգոնէ / c ի յանտիգոնէ / f անտիգոնեայ
15 eko լից / cd զվէր / i զվէրսն
15 Տ Ш e չիք նորա
16 eoqrs թիւնաւոր
16 elnop դիղաւք / Հefqrs դեղօք
17 abdep բազափրանայ / gk բազափրան
17 abf հրամանատուեալ
17 abcdf տակառապետի
17 e գնայլոյ, փխ. գնէլոյ / Տ Ш e չիք գնէլոյ / Տ Ш չիք արքայի
19 Տ Ш e իսկ տակառապետն ելեալ արտաքս քան զպարիսպն [c զպարիսպորն], զհերովդէս պատրել [c պատրեալ]
19 ef հերովդէի / abcdf չիք այլ
20 Տ Ш e չիք ևս
20 Տ Ш e չիք իշխեաց / a ի *պատառմանէ
20 ե անտիգնուենեացն / կ° անտիգոնեան

ի գիշերի ի ծածուկ ընտանեօքն հանդերձ առ Եղամայեցիս փախչէր. ի Մասադան յամուրն թողեալ զընտանիսն՝ ինքն ի Հռոմ փութայր հասանել։ Բայց զօրքն Հայոց ձեռնտուութեամբ Անտիգոնեանցն յԵրուսաղէմ մտանէին՝ ոչ ինչ ումեք վնասեալ, բայց միայն զՀիւրկանու զինչսն առնուին աւելի քան զերեքհարիւր քանքար։ Եւ ընդ գաւառն ասպատակեալ՝ զՀիւրկանեանսն առեալ աւերէին. զՄարիսացւոց քաղաքն գերի առեալ, թագաւոր կացուցանէին զԱնտիգոնոս։ Եւ կապեալ զՀիւրկանոս ածեն Տիգրանայ հանդերձ գերութեամբն. և Տիգրան հրաման տայ Բարզափրանայ նստուցանել զգերին Հրէից որ ի Մարիսացւոց՝ ի քաղաքն Շամիրամայ։ Եւ Տիգրանայ ոչ աւելի բաւեալ քան զերեամ յետ այնորիկ վախճանի, թագաւորեալ ամս երեսուն և երիս։

Ի

Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զօրս Հռոմայեցւոց, եւ պարտութիւն Սիղոնի եւ Բենդիդեայ։

Հերովդէս անցեալ ի Հռոմ՝ առաջի Անտոնիոսի և Կեսարու և սինկղիտոսին զինքեան միամտութիւն առ Հռոմայեցիսն պատմէ, և թագաւոր Հրէաստանի յԱնտոնիոսէ եղեալ՝ առնու իւր զօրավիգն օգնականութեան զԲենդիդիոս սպարապետ Հռոմայեցւոց զօրօք, ի

1 abcdop չիք ի (ծածուկ)
1 ՏՄe ընդանեօքն / p չիք հանդերձ
1 d ի առ եղովմայեցիսն / l փաղչէր
1 al մասադան / k մասղադան / f մասանդարան / միւսն. մասանդան
2 Վmno յամուր / e և թողեալ
2 e ինքն միայն ի հռոմ / rs ինքնին
3 l զաւրք / e ի ձեռնտուութեամբ
3 Տe մտանին / c տանէին, ղիւ. մտանէին
5 c զերեքհարիւր / kl զճ. / վ² զհարիւր
5 Ա գաւառան
5 egklnqrs զհիւրկանեայսն / p զհիւրկանայսն
6 abcdfkl չիք առեալ / վrs աւարէին
6 egopqrs զսամարացւոց / Կ² մարիկացւոց / abdf զմարիկացւոց / c զմարիկացոց / n զսամարայցւոց, ջնջած զմարիսացւոց
7 վ²gkl թագաւորեցուցանելով, փխ. թագաւոր կացուցանէին
7 ՏՄf կացուցանելով / c կացուցանէ
7 abcdfl չիք և
7 Տeg զհիւրկանոս կապեալ / bo ածին
8 kl եա, փխ. տայ
8 abdegnpqrs բազափրանայ
9 kn զգերան / l չիք հրէից
9 Աgopqrs ի սամարացւոց / n ի սամարացւոց, յուսանցում՝ մարիսացւոց
9 Աgl ի քաղաքին
10 a յաւելլի / gkl բաւեալ աւելի
10 Հabcdf զերկեամ մի / cow¹ զերեքամ / npqrs զգ. ամ
10 abcdf այսորիկ
11 cd երեսուն և երեք
12 abceflopqrs ԺԹ, g ԺԸ, փխ. Ի.
12 d այստեղից սկսած չունի գլխահամարները, բայց եւ կան գլխատեղիք:
13 abcdf չիք հայոց / kl չիք զօրս
13 ps զպարտութիւն / enors սիղոնի
14 Հ բենետիդեա / վ¹e բենդիդեայ / վ¹abcdfgklnopqrs բենդեդեայ
15 ՏՄe ի հռոմէ [g ի հռոմ] / e ընդ հռոմէ / d ի հռոմ
15 Գ²abdg անտոնինոսի / wt անտոնիոսի / միւսն. անտոնի
15 a չիք և (կեսարու)
16 ag սինկղիտոսի / k սենդղիտոսի
17 ՏՄe եղեալ հրէաստանի յանտոնինէ [k¹ հրէաստանի յանտոնէ եղեալ]
17 ab յանտոնինէ / d անտոնինէ / cf յանտոնէ / tw յանտոնիոսէ
17 ՏՄվ¹ զօրավիգ [l զօրավիգն]
18 e յօգնականութի՛
18 abfnopqrs զբենդիգիոս / de զբենդեգիոս / c զբենդեգոս / gk զբենդէգոս / l զբենդեգէոս / Հ զբենդէգիոս / վվ զբենդեգէոս կամ զբենդեգիոս կամ զբենդիգոս
18 abcdf հռովմայեցւոց սպարապետ

պատերազմել ընդ զօրս Հայոց և քակել զԱնտիգոնոս: Որոյ հասեալ յԱսորիս, փախստական առնէ զզօրս Հայոց, և զՄիզոն թողեալ ընդդիմակաց Հայոց մերձ ի յԵփրատ, և զՊակարոս սպանեալ՝ դառնայ յԵրուսաղէմ ի վերայ Անտիգոնի: Իսկ Հայոց միւսանգամ օգնականութիւն ի Պարսից գտեալ՝ դիմեալ ի վերայ Միզոնի, փախստական գնա ի Բենդիգիոս արկանեն, հեղմունս արեանց առնելով անբաւս:

ԻԱ.

Երէ զիա՛րդ Անտոնիոս կռուովի դիմեալ ի վերայ զօրացն Հայոց, առնու զՇամշատ:

Չուեալ Անտոնիոս՝ կռուովի համանէ ամենայն զօրօք Հռոմայեցւոց. և հասեալ ի Շամշատ լսէ զմահն Տիգրանայ. և առեալ զքաղաքն, և թողեալ զՍոսիոս զօրավարն Հերովդի, մարտ դնել ընդ Երուսաղեմի ի վերայ Անտիգոնի՝ ինքն ի ձմերոց գնայ յԵգիպտոս: Փութայր հասանել ըստ շամբշութեան առն կնամոլոյ, ցանկութեամբ վառեալ ի Կղէոպատրայ դշխոյն Եգիպտացւոց: Այս Կղէոպատրայ դուստր էր Պտղոմէոս Դիոնիսի, թոռն Պտղոմայիդ Կղէոպատրեայ, և սիրելի յոյժ Հերովդի. վասն որոյ առուել ես յանձնէ Անտոնիոս զՀերովդէս Սոսիայ: Որ և մարտուցեալ իսկ քաջապէս՝ առնու զԵրուսաղէմ. և սպանեալ զԱնտիգոնոս՝ թագաւորեցուցանէ զՀերովդէս ամենայն Հրէաստանի և Գալիլեայ:

1 abcdeopqrs չիք ի (պատերազմել) f ի պատերազմեալ / x ի, փխ. և
1 abcdf չիք և քակել—հայոց (s. 2) / pqrs չիք և քակել զանտիգոնոս / վ² քակտել / l քակ (տեղ ուրիշ ձեռքով)
2 վ²kl հալածական / kl չիք և
3 abdefgklpqrs յեփրատ (չիք ի) / l յեւփրատ
3 e պակորոս
4 վ¹n անտիգոնայ
4 abcdf օգնութիւն զօրու
4 SՀeghiy գտեալ ի պարսից
5 f դիմէ / Swae չիք գնա
5 a ի բենեդիգէոս / bdf ի բենդիգէոս / co ի բենդէիգէոս / Հlgnpqrs ի բենդէգիոս / վվ ի բենդիգէոս
5 e արկեալ ի բենդեգիս
6 Seg հեղումն / Հ արեան
6 f առնեն / kl առնել / o անբաւ
7 abcefglopqrs Ի, g ԺԹ, փխ. ԻԱ.
8 Հgk թէ / r եթէ
8 Հg անտոնինոսի / wt անտոնիոս / միւսն. անտոնինոս
9 abdf զշամշադ / kl զշմշատ / վ² զշըմշատ / t զշամրատ
10 bgk անտոնինոսի / tw անտոնիոս / միւսն. անտոնինոս
10 e հասանի / cl դուրսուքն
10 Հվ²gkl համանէ միահամուռ ամենայն
11 abcdf ի շամշադ / kl ի շմշատ
11 k զքաղեաւ, փխ. զքաղաքն
12 a սոսիա / b զոսիայ / c զոսսիա / df զոսսիա / Հegopqrs զոսիսա / վվ² զոսիսայ / k զոսիա
12 Հegopqrs զօրավիր / cdf դնելով
13 Swe և ինքն / abcdf ի ձմերոցս
13 ew գնաց / k գնաց ի յեգիպտոս
13 l յեգւպտոս / a փութանայր
14 Swef շամշութեան / b շամբշութեամբ
14 Se առն / fgl կնամոլւոյ
14 k առեալ, փխ. վառեալ / e չիք վառեալ
14 Swef ի կղէոպատրեայ [g ի կղէոպատրա, k չիք ի] / d ի կղէպատրայ
15 sk կղէոպատրեայ / gl կղէոպատրա
15 Աgknopqrs է
16 abcdf դիոնէսի / epqrs դենէսի / o դիոնէսի
16 abc պտղոմայիդ / l պտղոմայի / վ² պտղոմեայ / k պտղոմեա / wt պտղոմայիդ / tw պտղոմէոս
16 վ² կղէոպատրեայ / միւսն. ...պատրայ
16 Sek հերովդի յոյժ սիրելի
17 gk և առուել յանձնէ / c չիք ես
17 ctw անտոնիոս / միւսն. անտոնինոս
17 abcdfgl չիք զհերովդէս
17 ac սոսիոս / e սօսիոս / k սոսիսա
18 bc մատուցեալ, փխ. մարտուցեալ
18 cd գալիլիայ / ge գաղիղեայ

ԻԲ

Յաղագս թագաւորելոյն Արտաւազդայ, եւ պատերազմել ընդ Հռոմայեցիս։

Հայոց թագաւորէ Արտաւազդ որդի Տիգրանայ։ Սա ժառանգեցուցանէ զեղբարս իւր և զքորս ի գաւառս Աղիոյ ովտի և Առբերանոյ, թողլով ի նոսա զմասն արքունի որ ի շէնսն այնց գաւառաց, հանդերձ առանձինն մտից և ռոճկաց, ըստ օրինակի ազգականացն որ ի կողմանս Հաշտենից. որպէս զի լինել նոցա պատուականագոյն և առաւել թագաւորազն քան զայնս Արշակունիս. միայն օրինադրէ ոչ կեալ յԱյրարատ ի բնակութիւնս արքայի։

Բայց այլ ոչ ինչ գործ արութեան և քաջութեան եցոյց. այլ ուտելեաց և ըմպելեաց պարապեալ, ձորից և եղեգնապատականց թափառեալ շրջէր և առապարաց, զխշավայրիս և զխոզս արածելով. զիմաստութենէ և զքաջութենէ և զբարի յիշատակաց անփոյթ արարեալ, ծառայ և ստրուկ որովայնի արդարև լինելով՝ զաղբիւս մեծացուցանէր։ Սա բասրելով յիւրոց զօրացն վասն առաւել պղերգութեանն և սաստիկ որկորամոլութեանն, մանաւանդ զի և զՄիջագետս Անտոնիոսի հանեալ էր ի նմանէ, զայրացեալ՝ հրաման տայր զօր յարուցանել զբիւրաւորս Ատրպատականն նահանգին և զբնակիչս լերինն Կաւկասու հանդերձ Աղուանիւք և Վրօք. խաղայ իջանէ ի Միջագետս, և հալածականս առնէ զզօրս Հռոմայեցւոց։

1 abceflopqrs ԻԱ, g Ի, փխ. ԻԲ.
2 c պատերազմելոյ / e պատերազմիլ / o պատերազմել
2 dgk հռովմայեցիսն
3 k թագաւորն, փխ. թագաւորէ
3 kl տիգրանայ որդի
4 abef ի գաւառին / d չիք ի գաւառս
4 Se աղիովտի / cf աղւոյովտի
4 Sabe արբերանոյ / W առբերանւոյ
5 acf զմասն / SWec ի շէնս
5 Se այնմ / kl այնցն
6 SWabde առանձին [kl առանձինն]
6 f ի կողմանցն
7 l որպէս ի լինելն / d լինիլ / e լինելն
7 վ²ac¹ առ առել, փխ. առաւել
7 SW թագաւորազնն [glo թագաւորազն]
8 dk զայլս, փխ. զայնս
8 աւրինադրէ (գրէ՝ Նոր ձեռով)
8 g կալ
8 efgpqrs յարարատ / l յարայրատ / k ի յայրարատ
9 SWe ի բնակութիւն
10 a ինչ ոչ / d չիք ինչ
10 c չիք և
10 gkl ցուցեալ / a այդ
11 g մաւրից / վ²gkl եղեգնապրակաց
12 kl խոզս
13 c յիշատակ / e յիշատակս
14 SWe արդարև որովայնի [e յորովայնի] լինելով
14 Վ²վ³abcdklx զաղբիս / epqrs զաղբիւսս / g զաղփւսս / Միւսն. զաղբիւս / Երիս. Լաւսիվ. Ժէ. զաղբեւս մեծացուցանէր
14 վ³kl մեծացուցանելով
14 eopqrs բարելով / վ³k բասրելոյ
14 a իւրոց
15 acdfgk պղերգութեան
15 fl որկորամոլութեան / bdg որկրամոլութեան / ac որկրամութեանն / opqrs որկրամոլութեանն
16 k չիք և սաստիկ որկորամոլութեանն
16 eklopqrs չիք զի / k չիք և
16 abcdf զմիջագետս [d միջագետս] ասուրւոց
16 abdg անտոնինոսի / ec անտոնիոսի / Միւսն. անտոնի
16 abcdf ընդ որ զայրացեալ / l զաւրացեալ / k զօրացեալ / o այրացեալ
17 bcdf արտաւազդ հրաման տայր
17 c և զբիւրաւորս ատրպատական
18 Հabdg կովկասու
18 abcdf աղուանօք / c չիք և վրօք
19 SWcde հալածական

ԻԳ

Ձերբակալ առնել զԱրտաւազդ Անտոնեայ:

Մինչեւ առեւծաբար զազանութեամբ Անտոնիոս, առեալ եւ թուեալ ի Կղէոպատրայ, քանզի քէն պահէր վասն ըկանաց իւրոյ հանոյն, որ ի Տիգրանայ. և ոչ միայն Հայոց, այլ բազմաց այլոց թագաւորաց լինէր մահաբեր, զի նոցայոցն տիրեսցէ իշխանութեանց: Սակս որոյ բազում թագաւորս սպանեալ Անտոնիոս՝ ի Կղէոպատրայ հաւատոյ զնոցա իշխանութիւնս, բայց ի Տիւրոսէ և ի Սիդոնէ, և որ միանգամ ընդ Ազատ գետովն էին: Եւ առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ գնայ ի վերայ Արտաւազդայ. և անցեալ ընդ Միջագետս՝ կոտորէ անհնարին զզօրս Հայոց, և ձերբակալ առնէ զարքայն նոցա: Եւ դարձեալ յԵգիպտոս, պարգեւէ Կղէոպատրայ զԱրտաւազդ որդի Տիգրանայ, հանդերձ բազում ընչիւք յանկածէ պատերազմին:

ԻԴ

Յաղագս թագաւորելոյն Արշամայ, եւ զառաջինն մասնաւոր հարկել Հայոց Հռոմայեցւոց. եւ արձակումն Հիւրկանու, եւ վասն նորին վտանգի ազգին Բագրատունեաց:

Ի քսաներորդի ամի, ի կատարումն աւուրց թագաւորութեանն Արշէզի, ժողովեալ զօրքն Հայոց հրամանաւ նորին թագաւորեցուցին

1 abcefglopqrs ԻԲ, փխ. ԻԳ.
2 ՏԱc արարեալ
2 Տc անտոնիոսս զարտաւազդ / Հgk անտոնիոսս / l անտոնիոսի / c անտոնիայ / abdf անտոնիեայ / tv անտոնեայ
3 վv փոնչեալ, փխ. մինչեալ
3 bv անտոնիոս / gk անտոնիոսի / միւսն. անտոնիոս
4 eopqrs թիւնեալ / l ի կղէոպատրեայ
4 enopqrs չիք քանզի—ի տիգրանայ (տ. 5) [n ունի յուսանցում]
4 abcdf պահեալ էր / g իւրոյ
5 Հg չիք հանոյն [g տեղ թողած]
5 Տ բազում թագաւորաց
6 c *նոցայոնց / վ²eglnopqrs նոցայնոցն / f նոցունց
7 o վասն / gkl զբազում
7 abcdfgk անտոնիոս / tv անտոնիոս / միւսն. անտոնի
7 Կ²abcdf չիք ի (կղէոպատրայ)
8 a չիք հաւատոյ / c նոցա
8 a իշխանութեանց / c զիշխանութիւնն / Տl իշխանութիւնն
8 Կ²bdgno բայ
8 cef ի սիդոնէ / a չիք ի (սիդոնէ)
9 վ¹gkl միանգամայն
9 kl զազատ, վ² զազատ, փխ. ընդ ազատ / c ազատ, փխ. ազատ
9 Ա զօրաց իւրոց
10 gl ի միջագետս
10 a կոտորէն / b կոտորեան հնարին, փխ. կոտորէ անհնարին
11 վ²kl զարսից, փխ. հայոց
11 kl չիք և (ձերբակալ)
11 c ձեռբակալ / k ձերբակ
11 Հgk զարքայ / Տcg զաոնայ
12 Տek պարգեւեալ / x պարգեւել / b պարգեւէ յեգիպտոս
12 ՏԱ կղէոպատրի / cp կղոպատրի
13 p ինչիւք / c ընչիւնք և յանգածէ
14 abcefglopq ԻԳ, փխ. ԻԴ.
15 gkl թագաւորութեանն
15 Հefgkloqrs զառաջին / p առաջին
15 k մասն որ, փխ. մասնաւոր
16 b և հռովմայեցւոց / o հարկիլն հայոց առ հռովմայեցիսն
16 n հռովմայեցւոցն / bk յարձակումն
16 c հիւրկլիանոսի / Տabdef հիւրկանոսի
16 e վասնգի / gl վտանգին
16 l ազգ / e յազգէն
17 c արշակունեաց, փխ. բագրատունեաց...
18 al ի քսաներորդ / o չիք ամի
19 fgrs թագաւորութեան / e չիք
19 Հr արշէսի / vt արշիզի / g արտաշիսի / l արտաշեզի / k արտաշիզի

ի վերայ ինքեանց զԱրջամ, որ և Արշամ, որդի Արտաշիսի, եղբայր Տիգրանայ, հայր Արգամու։ Զսա ոմանք յԱսորւոց կոչեցին Մանովազ, ըստ յոլովից սովորութեան՝ կրկին ունելով անուանս. որպէս Հերովդէս Ագրիպպաս, և որպէս Տիտոս Անտոնինոս և կամ Տիտոս Յուստոս։ Բայց քանզի ի նմին ամի վախճանեցաւ Արշէզ, թողլով զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Արշաւրի, մանկան փոքրկան յոյժ և տղայոյ՝ ոչ ոք էր որ օգնէր Արշամայ՝ ընդդէմ կալ Հռոմայեցւոց. խօսի ընդ նոսա ի հաշտութիւն խաղաղութեան, տալով զհարկս ի Միջագետաց և ի կողմանց Կեսարու ի ձեռն Հերովդի։ Այս եղև սկիզբն Հայոց մասնաւոր մտանել ընդ հարկաւ Հռոմայեցւոց։

Զայսու ժամանակաւ եղև մեծ ցասումն Արշամայ ի վերայ Ենանոսի ասպետի ուրումն թագակապի. քանզի նա արձակեաց զՀիւրկանոս Հրէից քահանայապետ, զոր գերեալ էր Բարզափրանայ Ռշտունւոյ յաւուրս Տիգրանայ։ Իսկ Ենանոս պատճառի առ արքայի, ասելով եթէ փրկանս խոստացաւ հարիւր քանքար. ակն ունելով առնուլ ի նմանէ. և յանձն էառ տալ։ Վասն որոյ ժամադրութիւն ի վերայ նորա սահմանէ Արշամ։ Եւ նորա առաքեալ զմի յեղբարց իւրոց ի Հրէաստան, որում անունն էր Սենեքիայ, առ Հիւրկանոս, զի տայցէ ինչս յաղագս իւրոյ փրկութեանն։

1 abdl արտաշէսի / c արտաշեսի
1 ՏԽc եղբօր [gl եղբայր]
2 Խabcdf կոչեցին յասորւոց [ԽԿ^{2}Վ^{2}g յասորեաց]
2 Կ^{2}adf մանովազայ / b մանաւազայ / c մանովազա
3 d սովորութեանց / e սովորութեանն
3 c առնելով, փխ. ունելով
3 e զանուանս / gkl անուանս ունելով
4 Տce ագրիպաս / Տabdeg յոստոս
5 f արշէս / Հg արտաշէս
5 Խ թողու
5 fgk զթագաւորութիւն
6 gkl չիք պարսից / Հc իւր պարսից
6 k իւրոյ
6 c արշաւրէի / Կ^{2}Հd արշօրի / e արշօրի / k արշուրի
6 Տc որ էր փոքրիկ մանուկ և տղայ / ԽՎ^2 մանկան տղայոյ փոքրկան յոյժ
7 c և ընդդէմ
7 kl չիք կալ / p ընդ դիմակալ, փխ. ընդդէմ կալ
8 glr չիք ի (հաշտութիւն)
8 Վ^{2}kl խաղաղութիւն հաշտութեան
8 ՏԽ հարկս
8 Կ^{2}abcflr ի միջագետս [Կ^{2}tr ի միջագետ] ասորւոց և
8 d ի միջագետաց ասորոց և
9 kl ի կողմանցն / Ա ի ձեռս
9 Կ^{2}Վ^{3}abdf մասնաւորել, մասնաւորել, փխ. մասնաւոր մտանել / k մտանել
11 eopqrs չիք մեծ / g ուճի մեծ, ջրեջ-մաճ ճշաճով:
11 Կ^{2}abcdf չիք արշամայ
12 Վcmp որումն [Հg իւրում] / l չիք ուրումն
12 b յարձակեաց
13 abdg բազափրանայ / e ի բազափրանայ / Հkw^1 բարդափրան / tr բազափրան
13 a չիք ռշտունւոյ—տիգրանայ (s. 14)
13 l ռուշտունւոյ / Հ ռշտունեաց
14 Վ^{2}kl տիգրանայ. եւ ասեմ իսկ
14 ՏԽde չիք առ
14 Խeopqrs չիք արքայի
14 c չիք եթէ փրկանս—ակն ունելով (s. 15)
14 p փրկականս / o փրկարանս
15 gklr խոստացեալ
15 d հարիւր / միւսն. հարեւր
15 abcdfkl չիք և / c չիք ունելով
16 l եառ / k այ, փխ. որոյ
16 c զժամադրութիւն
17 c չիք և
17 ԽՎ^2 առեալ զմի յեղբարց [Հk եղբարց] իւրոց առաքէ
17 c իւրոյ
17 Տc առ հիւրկանոս [Հ չիք] որում [c յորում] անունն էր սենեքիայ, զի
18 ՏԽce տացէ / d տայէ, փխ. տայցէ
18 c զինչս
18 ԽՏc վասն փրկութեան իւրոյ [gl յաղագս իւրոյ փրկութեանն]

Եւ երթեալ առաքեալն յԵնանոսէ՝ պատահէ սպանեալ զՀիւրկանոս Հերովդի, զի մի ինչ զաւ լիցի թագաւորութեան նորա։ Արդ՝ իբրև եհաս ժամադրութիւնն, և չտայ զգանձս փրկանացն Հիւրկանու Ենանոս՝ բարկանայ ի վերայ նորա Արշամ, և ընկեցեալ ի պատուոյն՝ հրամայէ դնել ի բանտի։

Յայնմ ժամանակի քսութիւն գնմանէ մատուցանէ արքայի Զօրայ նահապետ ազգին Գնթունեաց, ասելով. «Գիտեա՛, արքայ, զի ապստամբել ի քէն կամեցաւ Ենանոս, խորհուրդ ընդ իս բերելով, զի երդումն խնդրեսցուք ի Հերովդէէ թագաւորէ Հրէաստանի, իբր ընդունել զմեզ և տալ ժառանգութիւն ի բնակ երկրի մերում. քանզի նորակատ ծանակեցաք յաշխարհիս յայսմիկ։ Եւ իմ ոչ առնլով յանձն՝ ասեմ ցնա. Ընդէ՞ր պատրիմք զրուցօք վաղընջուց և պատուեալ տառապելօք, պաղեստինացիս զմեզ վարկանելով։ Եւ նորա անյուսացեալ յինէն՝ նմին իրի առաքեաց զքահանայապետն Հիւրկանոս, և տաւել ես ի Հերովդէէ անյուսացաւ. այլ ոչ մեկնի ի դրժողութեան բարուցն՝ եթէ ոչ արքայդ ածապարեսցես նմա»։ Այսմ քսութեան հաւատացեալ արքայն Արշամայ՝ հրամայեաց տանջանս պէսպէս ի վերայ Ենանոսի կուտել. և վախճան գործոյն — կամ թողուլ ի սպառ զօրէնս հրէութեան, և երկիր պագանել արեգական, և պաշտել զկուռս արքայի, ընդ որ վստահացեալ արքայի տացէ նմա

1 abcdf երթայ
1 c յենանէ / fl ի յենանէ
1 e պատահի
1 or սպանանել
1 c հիւրկանոս
1 Տe հերովդէս [x հերովդի] զհիւրկանոս
2 Թabcdf զաւ նորա [c իւրոյ] թագաւորութեանն լինիցի
3 fgk ժամադրութիւն
3 kl զգանձս / միւսն. գանձս
3 c փրկանաց
3 e հիւրկանոսի
4 abcdf բարկացաւ
4 k չիք և / c ընկեալ
6 Թabcdf մատուցանէ գնմանէ
6 abdfk զօրայ / gl զօրա / Չ զօ. / Կ[1] զօրայ արքայի
7 abcdf գնունեաց / p գթունեաց / r գթնունեաց
7 rs ապստամբելն
8 Թ կամի / c ենանոս
9 bdl ի հերովդէ / ac ի հերով
9 acf իբրև / e ընդունիլ
10 c զժառանգութիւն
10 abcdfgx բնիկ
11 e ծածկեցաք, փխ. ծանակեցաք
11 f աշխարհիս
11 ՏԹe յայսմ [n յայսմիկ]
11 ek առնելով
11 abcdf յանձն առնէ
12 վ[1]abefnopqrsw[1] պարտիմք, փխ. պատրիմք
12 վ[3]kl զրուցաւ
12 c վաղնջուք
12 eq ես տաւել, փխ. և պատուեալ
12 adf տառապելեօք / e տառապելովք
13 kl կարծելով, փխ. վարկանելով
13 kl չիք նմի իրի—անյուսացաւ (8.15)
14 bcdf իրի ինկ / a ինկ, փխ. իրի / c և մին ձրի, փխ. նմին իրի
14 a առաքեցաք
14 e զհիւրկանոս քահանայապետ
14 c չիք ես
14 cf հերովդէս
15 Թabcdf սակայն, փխ. այլ
15 վ[2]cefglnprs ի դժրողութեան / Չdoq ի դժրողութենէ
15 c և թէ, փխ. եթէ
16 Տcf այս [Կ[1] այսմ]
16 ԱՏ քսութեանց [Վmx քսութեանցս]
16 Կ[2]վ[2]abcdf հաւանեալ արշամայ և հաւատացեալ / Տe հաւատայ արշամ [Կ[1] հաւատացեալ արքային արշամայ]
16 l արքային
17 bdn պէս պէսս
18 abcdf թողլով ... հրէութեանն
19 ՏԹe ընդ որով հարկեալ [Թվ[2] ամահարկեալ] արքայ / w[1] հակեալ, փխ. վստահացեալ
19 c արքայ

զնոյն իշխանութիւն, կամ կախել զփայտէ և ընաջինջ լինել ազգի նորա։ Եւ սպանեալ զմի յազգականացն առաջի նորա, որում անուն էր Սարիայ, և առ ընթեր զորգին մատուցեալ ի տեղի սպանմանն, որոց անուանքն Սափատիայ և Ազարիայ՝ յերկիւղէ մահուան որդւոցն և ի թախանձելոյ կանանցն կատարէ զկամս արքայի հանդերձ ամենայն ազգատոհմին, և յառաջին պատուին իւր հաստատի։ Սակայն ոչ ամենևին վստահանայ ի նա արքայ. այլ առաքէ ի Հայս, հաւատալով նմա զաշխարհն, զի ի Միջագետաց միայն հեռացուսցէ զնա։

ԻԵ

Դժտութիւն ընդ Հերովդի Արշամայ եւ ակամայ հնազանդութիւն։

Յետ այսորիկ եղև խռովութիւն ի մէջ Հերովդի արքայի Հրէաստանի և մերոյ արքային Արշամայ։ Քանզի Հերովդէս, յետ բազում գործոց արութեանց, ձեռնամուխ լինի ի բարեգործութիւնս, շինուածս բազումս անելով յոլով քաղաքաց, սկսեալ ի Հռոմէ մինչև ցԴամասկոս։ Խնդրեաց ի յԱրշամայ բազմութիւն արանց անպարտելեաց գործաւորաց, որովք զԼաորւոց զԱնտիոքայ զանանց և զանկոխ հրապարակսն ի խճերացն և ի տղմոց՝ լցցէ։ Զոր չառեալ յանձն Արշամայ՝ զօրս ժողովէ ընդդիմանալ Հերովդի. և ի ձեռն հրեշտակաց յղէ առ կայսրն ի Հռոմ,

1 Տe իշխանութիւնն / e և կամ
1 Հabdeg կախիլ
1 ade լինիլ / e յազգէ
1 e նորա / միւսն. զորա
2 e չիք և սպանեալ—նորա
2 cdfi զմի / միւսն. մի
2 i ազգականաց / l յազգականաց նորա
3 Խ և անդէն. չիք առընթեր
3 e մատուցեալ զորգլխն
3 e զորգլին / Վ^2 և անդէն զորգլխն ամենայն ազգականօք
3 e անուանքն են
4 p չիք ի (թախանձելոյ)
5 abcdf ազգատոհմաւ / kl ազգականաւքն
6 e չիք իւր / i հաստնի, փխ. հաստատի
6 eopqrs չիք ամենևին
6 ՏԽe վստահացաւ
7 g նմա, փխ. ի նա
7 d չիք այլ առաքէ ի հայս
7 e վստահանալով, փխ. հաւատալով
7 e զաշխարհս
8 e միայն ի մէջագետ
8 ՏԽe չիք զնա
9 abcefgklopqrs ԻԴ, փխ. ԻԵ.
9 nopqrs հերովդէի
10 tv հերովդի ընդ արշամայ
10 e թէ զիարդ խռովեցան ընդ իրեարս հերովդէս արքայն հրէաստանի և արքայն մեր արշամ, փխ. դժտութիւն—հնազանդութիւն
10 b հնազանդութեան
11 ՏԽabdf այսր [g այսորիկ]
11 oqrs հերովդէի
11 e չիք արքայի հրէաստանի և մերոյ
12 t ընդ, փխ. և
12 ՏԽe մերոյն արքայի
12 kl քանզի յետ բազում գործոց արութեան հերովդէս ձեռնամուխ
13 g արութեան / e արքայութեանց, փխ. արութեանց
14 abcdfkl բազում, փխ. յոլով
14 e քաղաք
15 ՏԽe խնդրեալ ի [egl չիք ի]
15 ab արշամայ
15 de զբազմութիւն / վ արուեստից
16 g անտիոքայ / kl անտաւքայ / e զանտիոքայզանց, փխ. զանտիոքայ զանանց
16 Վ^{1}kl հրապարակացն
17 Կ^{2}abcdf խոհերց / Կ^1 խոհերոց
17 ՏԽe ի աղմոցն
17 abcd ոչ առեալ / f ոչ յանձն առեալ
17 e արմայ, փխ. արշամայ
17 d ժողովեալ
18 ԽՎ^2 ընդդէմ / a հրշտակաց
18 Խ ի հռոմ առ կայսր / abcdf կայսրն

զի մի գնա ընդ իշխանութեամբ Հերովդի արասցէ։ Իսկ կայսրն ոչ միայն զԱրշամ չազատէ յիշխանութենէն Հերովդի, այլ և զամենայն Միջերկրեայս նմա հաւատայ։

Յայնմ ժամանակի Հերովդէս զանեբ Աղեքսանդրի որդւոյ իւրոյ, որ էր ի հօրէ Տիմոնէ և ի մօրէ ի Թագաւորութենէ Մարաց, ի զաւակէ Դարեհի Վշտասպեանց, ընդ իւրով ձեռամբ թագաւոր Միջերկրեայցն կացուցանէր, առեալ իւր ի սպասաւորութիւն զունդ ի Գաղատացւոց և ի Պոնտացւոց։ Տեսեալ զայն Արշամայ՝ երկրպագէ Հերովդի իբրև տեառն ամենայնիւ իսկ, տալով նմա զոր խնդրէրն գործաւորս. որովք լցեալ զհրապարակսն անտիոքացւոց քան զտաւանեա երկայնութեամբ, յատակեաց սալիտակ կճեայ սալայատակօք, զի ուխտաւորք յատակացն գիւրագոյնս կարգիցեն, առ ոչ ինչ մնաս առնել քաղաքին։ Բայց Արշամայ վարեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան, վախճանեցաւ։

ԻԶ

Թագաւորութիւն Աբգարու, եւ մտանել բոլորովիմբ Հայոց ընդ հարկաւ Հռոմայեցւոց. եւ պատերազմ ընդ զօրս Հերովդի, եւ սպանանել զեղբօրորդի նորա զՅովսէփ։

Թագաւորէ Աբգար որդի Արշամայ ի քսաներորդ ամի Արշաւրի արքայի Պարսից։ Այս Աբգարոս կոչէր աւագ այր, վասն առաւել

1 e հերովդէի / gl կայսր
2 W չազատեաց զարշամ
2 n յիշխանութենէն / միւսն. յիշխանութենէ
2 n հերովդէի
3 abcd միջերկրեայսս / SWe միջերկրայս [l միջերկրեայս]
4 Հ զաղեքսանդրի
5 c է, փխ. էր
5 Հgk տիմոնի / p սիմոնէ
5 Վace չիք ի (թագաւորութենէ) / el ի թագաւորութեան [l ...թեանն]
5 e և ի զաւակէ / abcf ի զաւակաց
6 abcdf աժդահակայ, փխ. դարեհի / Վ²k չիք դարեհի
6 c վշտասպեաց / e վստասպ եռ նոցա / tw վիշտասպասպեանց, փխ. վշտասպեանց
6 a ի միջերկրեացն / Վnc միջերկրեայցն / Հgop միջերկրայցն / k մէջերկրայցն
7 o առեալ ընդ իւր
7 c չիք ի (սպասաւորութիւն)
7 SW տասն զունդ
7 abcdfl զգաղատացւոց և զպոնտացւոց [k զպաղատացւոց, abc զպոնդացւոց, l պոնդացւոց]
8 d արշամ / ef հերովդէի
8 cno իրր
9 Կ²abcdf ամենայնի [Կ² ամենայնիւ] իսկ տալով / SW ամենայնի. տալով [Վ²k ամենայն]
9 SWe չիք նմա / gkl զորս
9 Կ²abcdf խնդրէր / c որով
9 ՀՎ²kl որոյ լցուցեալ, c լցեալք
10 Se զհրապարակս [o զհրապարակսն]
11 SWe կճասալ [e կճասայլ, Վ¹ կճասեալ, gl կժասալ] յատակօք
11 o յուխաւորք / e ովսաւորք / Վfpqrs ուխտաւորք
12 abcd գիւրագոյն
12 ԱSW կարգեսցեն [e կարգեցին]։ Ուղղում եմ կարգիցին
12 l քաղաքացն / d չիք քաղաքին
12 Վ²kl մնասել / gkl արշամ
13 e չիք վարեալ / c չիք ամս
14 abcefglopqrs ԻԵ, փխ. ԻԶ.
15 k հարկու
16 abcdf հերովդի [abc հերովդի] զօրացն
17 SWe զ·ուսիփ [Կ¹ յուսէփ, Հ զյուսոփ]
18 efgk քսաներորդի
18 a արշաւայ / b արշօրայ / df արշաւրայ / e արշօրի / Հ արշօրի
18 efg ի քսաներորդի
18 Աpqrs թագաւորի, փխ. արքայի
19 W պարսից արքայի
19 Se աբգարէս / c աբագարոս
19 efl կոչէր / միւսն. կոչիւր
19 k աւագար, փխ. աւագ այր

հեղութեանն և խմաստութեանն. որում յետոյ և տիքն. զայս ոչ կարելով ուղղախօսել Յունաց և Ասորւոց՝ կոչեցին Աբգարոս։ Ի սորա երկրորդ ամի թագաւորութեանն հարկին Հռոմայեցւոց բոլորովիմբ ամենայն կողմանքն Հայոց։ Քանզի հրաման ել յԱւգոստոս կայսերէ, որպէս ասի ի Ղուկայ աւետարանին, աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս. վասն որոյ և ի Հայս առաքեալ գործակալք Հռոմայեցւոց, բերելով զպատկերն Աւգոստոսի կայսեր՝ կանգնեցին յամենայն մեհեանս։ Զայսու ժամանակաւ լինի ծնեալ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ։

Զամին աւուրբք լինի խռովութիւն ի մէջ Աբգարու և Հերովդի։ Քանզի Հերովդի հրամայեալ զիւր պատկերն հուպ ի կայսերական պատկերն կանգնել ի մեհեանս Հայոց. զոր չառեալ յանձն Աբգարու՝ պատճառս ի վերայ նորա յուզէ Հերովդէս։ Առաքէ զզօրս Թրակացւոց և Գերմանացւոց ասպատակաւ հինից յերկիրն Պարսից, հրաման տուեալ ընդ աշխարհն Աբգարու անցանել։ Իսկ Աբգարու ոչ հաւանեալ՝ ընդդիմանայ ասելով, եթէ ընդ անապատ է հրաման կայսեր անցանել զօրացդ ի յերկիրն Պարսից։ Ընդ որ զայրացեալ Հերովդէս՝ անձամբ ինչ ոչ կարէր վճարել, պէսպէս ցաւոց զնա ըմբռնեալ,—վասն զի ի Քրիստոս համարձակեցաւ՝ որդանց ի նմա եռացեալ—որպէս պատմէ Յովսեպոս.

1 *f* հեղութեան / *fl* խմաստութեան
1 *d* յորում / *k* որում և
1 *l* կամելով, փխ. կարելով
2 *abcdf* ուղղակի խօսել ասորւոց և յունաց
2 *Sce* աբգարիոս
2 *e* չիք ի (սորա)
4 *abcdf* կողմանք / *lw* կողմանց
4 *n* Եղջն ձեռքով գրած՝ անուանք թագաւորացն մերոց վաղարշակ, արշակ, արտաշէս, տիգրան, արտաւազդ, արջամ, աբգար
4 *abcdf* հրամայեալ էր, *Se* հրամայեալ, փխ. հրաման ել
4 Հ*adefg* յօգոստոս / *b* յօգոստոսէ / *l* յաւգուստոս
5 *a* ի ղուկա / *k* ի ղուկաս / *l* յղուկայ *e* չիք ի (ղուկայ)
5 *e* լինին, *Sw* լինել, փխ. առնել
6 *abcdf* չիք և
6 *k* եհաս, փխ. ի հայս
6 *b* առաքեալք
7 *o* զպատկերս
7 *abdfgo* օգոստոսի / *kl* աւգոստի / *c* աւգոստոս / *epqrs* յօգոստոսի
7 *eqrs* այսու
8 *b* ժամանակօք
8 Հ*eklnopqrs* չիք յիսուս
8 Կ²*abcdj* աստուծոյ ի հրէաստանի
9 *b* աւուրք
10 *abcdf* զի, փխ. քանզի
10 *eopqrs* չիք հերովդի—նորա յուզէ (ց. 12)
10 *k* չիք հուպ ի կայսերական պատկերն
12 *Se* յուզէր
12 *g* հերովդէս. և առաքէ / *p* առաքէ հերովդէս / *f* հէրովդէ
12 *k* թրացւոց
13 *f* հինիցն
13 *kl* հայոց, փխ. պարսից
13 *l* հրամանս տուեալ, փխ. հրաման տուեալ
14 *a* անցուցանել
14 *abcd* իսկ աբգար / *c* նա, փխ. աբգարու / *pqrs* չիք աբգարու
14 *kl* չհաւանեալ
16 *abcdf* ի պարսս [*c* ի պարս], փխ. յերկիրն պարսից
16 *ekl* չիք ի (յերկիրն)
16 Վ² հայոց, փխ. պարսից
16 *lw* որ յայժ զայրացեալ
17 *k* չիք կարէր
17 *o* առնել, փխ. վճարել
17 *e* ըմբռնել
17 Կ²*abcdf* վասնզի / միւսն. վասն որոյ / *n* որոյ (յուս. զի)
18 Կ²*ab* որդանցն / *c* ի նա / *Swe* չիք որդանց ի նմա եռացեալ
18 *dlnqrs* յովսեպոս / միւսն. յովսէպոս

առաքէ զեղբօրորդի իւր զՑոմփէփ, որում տուեալ էր զդուստր իւր, որ էր յառաջ կին Փերոսի եղբօր իւրոյ։ Եւ նորա առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ գայ հասանէ յաշխարհն Միջագետաց, պատահէ Արգարու ի զօրանիստ գաւառին Բուգնան. և մարտուցեալ մեռանի, և զօրքն փախստական լինին։ Նոյն հետայն վախճանի և Հերովդէս, և Հրէից ազգապետ՝ զԱրքեղայոս նորին որդի Աւգոստոս կացուցանէ։

ԻԷ

Շինուած Եդեսիայ քաղաքի, եւ յիշատակումն սակաւուց ազգի մերոյ Լուսաւորչին։

Զկնի ոչ բազում աւուրց վախճանի Աւգոստոս, և փոխանակ նորա թագաւորէ Հռոմայեցւոց Տիբեր. և Գերմանիկոս կեսար եղեալ՝ ձգէ զառաքեալսն ի Հռոմ զիշխանսն Արշաւրի և Արգարու, յաղագս պատերազմին նոցա, յորում սպանին զեղբօրորդին Հերովդի։ Ընդ որ խռովեալ Արգարու, խորհի ապստամբութիւն և պատրաստութիւն պատերազմի։ Յայնժամ շինէ քաղաք զտեղի պահպանութեան գնդին Հայոց, ուր յառաջագոյն զդուշմանյին Եփրատու ի Կասիոսէ, որ կոչի Եդեսիայ. և փոխէ ի նա զարքունիս իւր որ ի Մծբին, և զամենայն կուռս իւր, զՆաբոգ և զԲէլ և զԲաթնիկաղ և զԹարաթայ, և զմատեանս մեհենից վարժարանին, և միանգամայն զդիւանս թագաւորացն։

Յետ այսր մեռեալ Արշաւրի՝ թագաւորէ ի վերայ Պարսից Արտաշէս

1 Տ𝔚c զեղբօրորդին
1 c զյովսէպոս / Տ𝔚c չիք զյովսէփ
2 abcdfl յառաջ էր / a փերուրի
3 cf հասանի
3 a աշխարհն / c և պատահի
4 o ի գաւառն
4 kl բուղնան / c մատուցեալ
4 Կ[2]abcdf մեռանի ի զօրացն արգարու և
5 l հետեայն / b և վախճանի և
5 k չիք և (հերովդէս)
6 abl զարքեղաւոս / gkl զնորին
6 Հabdefgno օգոստոս
6 b կացուցանեն
7 𝔚abcefopqrs ԻԶ, փխ. ԻԷ.
8 ac եդեսեայ / միւսն. եդեսիայ
8 c քաղաքին
8 e ազգին / k չիք ազգի
9 cd լուսաւորչի
10 Հgkl ամաց, փխ. աւուրց
10 Հdef օգոստոս / d չիք նորա
11 d չիք հռոմայեցւոց
11 Հabdg ձգեալ / Կ[2]cdfl ձգեցաց
12 a զառաքեալսն / Տex զիշխանս
12 abcd ի հռոմ / ef ի հռոմէ
12 Կ[2]Հde արշօրի
12 c արգարու և արշաւրի
12 abcdf պատերազմի
14 b խռովեալ
15 ek զքաղաք
15 je զպահպանութեան
15 opqrs գնդի
16 eopqrs որ, փխ. ուր
16 l եւփրատու
16 egnopqrs ի կարսիոսէ / abcdf ի կարսոսէ / l ի կարսեոսէ / tw ի կրասոսէ / Հ ի կարսիոսի
17 Հbl եդեսեա / a եդեսեայ
17 f ի նմա, փխ. ի նա
17 𝔚abd զարքունիսն / f չիք որ
17 f ի մծուբին / l ի մծմին
17 Հac չիք և զամենայն / bdfgkl չիք զամենայն
18 ac զկուռ / dfkl զկուռս
18 abcf զնաբաղ / d զնաբատ / Հgl զնաբոկ
18 gl զբէղ
18 gk զբաթանի քաղ / Հ զբաթանիքաղ
19 Տe մեհենիցն
19 c վարաժանին / w վարժարանիցն
19 kl զդիւան / g թագաւորաց
20 Հd արշօրի / b չիք ի վերայ
20 oqrs արտաշէզ

որդի նորա։ Արդ՝ թէպէտ և ոչ է կարգ պատմութեանս ի ժամանակի, և ոչ ըստ կարգի զոր առնս ձեռնարկեցաք, այլ քանզի սերունդք Արշաւրի թագաւորին են որք Հայոց ազինս հաւատոյ եղեն առիթ, և հարազատութիւն Արտաշիսի որդւոյ նորա՝ սկիզբն արասցուք յաղագս պատուականութեան մարդկանն, նախակարգեալ ի գիրս առընթեր Արտաշիսի. զի իմասցին որք ընթեռնունն, եթէ համազգիք քաջին են։ Իսկ զկնի ապա նշանակեսցուք և զժամանակ գալստեան հարցն նոցա ի Հայս, որք են Կարենեանք և Սուրենեանք, յորմէ սուրբն Գրիգոր, և յորմէ Կամսարականք, յորժամ ի շարի կարգին հասանիցեմք ի ժամանակս թագաւորին որ զնոսա ընկալաւ։

Բայց Աբգարու ոչ յաջողեցաւ խորհուրդն ապստամբութեան. զի խռովութիւն անկեալ ի մէջ ազգականաց իւրոց, թագաւորութեանն Պարսից՝ զօր ժողովեալ անդր չուէր ի համոզել և ի դադարեցուցանել զնոսա։

ԻԸ

Յաղագս երթալոյն Աբգարու յարեւելս եւ թագաւորեցուցանելոյ Պարսից զԱրտաշէս. եւ թէ, զիա՛րդ կարգեաց զեղբարս իւր, յորոց մեր Լուսաւորիչն եւ Նորին ազգակիցքն։

Երթեալ Աբգարու յարեւելս՝ գտանէ թագաւորեալ Պարսից զԱրտաշէս որդի Արշաւրի, և ընդդիմացեալ նմա զեղբարս իւր. քանզի նա խորհէր ազգաւ ի վերայ նոցա թագաւորել, և նոքա ոչ առնուին յանձն. Վասն որոյ պաշարեալ զնոսա Արտաշիսի և երկիւղ մահու եդեալ ի

1 p պատմութեանց
1 abcdf կարգ է պատմութեանս
2 abcdf կարգի է զոր
2 Կ^{2}d արշորի / c աշոր
3 Կ^2 որ / S𝔐c չիք որք հայոց ազինս հաւատոյ եղեն առիթ
4 S𝔐c արիւն և հարազատութիւն [g արիւն հարազատութեան]
4 Կ^{2}abcdf և արտաշիսի որդւոյ նորա հարազատութիւն
4 kl որդւոյ նորա արտաշեսի [k արտաշիսի]
5 cfgk մարդկան / հ մարդոյն
5 𝔐cn նախակարգել / eoqrs նախկարգել / p նախ կարգեալ
6 abcd արտաշէսի / l արտաշեսի
6 l այք, փխ. որք / Աgl ընթեռնուն
6 c համազգինք
6 k քայլին, փխ. քաջին
7 abcdf չիք և
7 k ժամանակ / abdf զժամանակս
7 𝔐abcdf հարց / Հeopqrs չիք հարցն
8 kl զոցա, փխ. նոցա
8 Sac կարենանք [o կարենեանք]
8 Sadc սուրենանք [o սուրենեանք]
8 Կ^{2}d չիք և սուրենեանք
8 b չիք յորմէ սուրբն գրիգոր
9 a չիք և
9 Հcf հասանիցիմք
9 abcdf չիք ի ժամանակս
10 abcd զնոսայն / f զնոյն / kl զոսսայ
11 abcfl աջողեցաւ
12 a իւրոյ թագաւորութեան
13 adefp զօրս / bc զօրաժողովեալ
13 Ա𝔐p անդ / abcdf չուէր
13 abcdf համոզել [f չիք, a համոզէր] զնոսա և դադարեցուցանել
13 𝔐 չիք և ի դադարեցուցանել
15 𝔐abcefopqrs ԻԷ, փխ. ԻԸ.
16 b երթալոյ / q' յարեւելս
16 𝔐 թագաւորեցուցանել
17 k եթէ / l եթե
17 oqrs զեղբայրս / c յորոց և մեր
18 abcd չիք և Նորին / f չիք Նորին
18 abcdf ազգակիցք իւր / 𝔐 ազգակիցք / w ազգակիցք Նորին
19 c չիք պարսից / rs զարտաշէզ
20 f եղբարք / oprs զեղբայրս
21 f զոր, փխ. և

վերայ նոցա՝ բազում պատառմունք և անմիաբանութիւնք ի մէջ զօրացն և այլոց ազգականացն լինէին։ Քանզի էին Արշաւրի թագաւորի որդիք երեք և դուստր մի. առաջին՝ նոյն ինքն արքայն Արտաշէս, երկրորդն՝ Կարէն, երրորդն՝ Սուրէն, և քոյր նոցին՝ որ անուանեալ կոչի Կոշմ, կին զօրավարին ամենայն Արեաց ի հօրէն կարգեալ։

Իսկ Աբգարու համոզեալ զնոսա խաղաղանալ, ի մէջ ամենեցուն հաստատէ զայս ինչ սահմանելով. թագաւորել Արտաշիսի հանդերձ ծննդովք իւրովք՝ որպէս և խորհեցաւն, և զեղբարսն անուանել Պահլաւ՝ յանուն քաղաքին իւրեանց և աշխարհին մեծի և բաջաբերոյ. որպէս զի լինել նոցա պատուականագոյն և առաջին քան զամենայն նախարարութիւնս Պարսից, որպէս արդարև զարմս թագաւորաց։ Եւ դաշինս և երդմունս ի միջի հաստատեալ, զի թէ լիցի սպառել զարմից Արտաշիսի ի պատանեաց՝ նոցա մատիցեն ի թագաւորութիւնն։ Եւ արտաքոյ ցեղի նորա թագաւորեցելոյ՝ ցեղս որոշել զնոսա երիս, կոչմամբ այսպիսեաւ. Կարենի Պահլաւ, Սուրենի Պահլաւ, և զքոյրն՝ Ասպահապետի Պահլաւ, յանձն տանուտէրութենէ զանուանն որոշեալ։

Եւ ասեն զսուրբն Գրիգոր ի Սուրենեանն Պահլաւէ, և զԿամսարականս ի Կարենեանն Պահլաւէ։ Այլ զայսր գալոյն զորպիսութիւն ի կարգին պատմեսցուք. միայն նշանակելով այժմ առ ընթեր Արտաշիսի, զի ծանիցես զազգս զայս մեծ, թէ հաւաստի արիւն Վաղարշակայ են, այս ինքն զարմ Արշակայ մեծի, եղբօր Վաղարշակայ։

Եւ այսուցիկ այսպէս կարգելոց և զգիր ուխտին ընդ իւր առեալ Աբգարու՝ դառնայ ոչ առողջ մարմնով, այլ չարաչար ցաւովք ախտացեալ։

1 kl անմիաբանութիւն
1 abcdf չիք ի մէջ
2 Sek այլ / l այլոց
2 abcf ազգաց [f ազգացն]
2 kl լինէր
2 abcdf արշաւրի [d արշօրի, c արշաւրէի] թագաւորի էին
4 abcdf երրորդ / e և երրորդն
4 S սոցին [n նոցին] / c նոցա
4 abd կոչիւր / c կոչէր / h չիք կոչի
4 e կոզմ / f կոշմա / gln կոմշ
5 Sl կարգեցեալ
6 Sh ամենեցունց
7 cdfgl հաստատէր / abcf զայն
8 habcdfp իւրովք ծննդովք
8 e զոր, փխ. որպէս և / abcdf չիք և
8 abcdf խորհեցաւ / eopqrsw[1] խորհեցան
8 pqrs զեղբայրսն / c եղբարսն
8 Sek անուանեալ / gl անուանեալս
8 abcf պալհաւս (միշտ) / gl պահղաւս (միշտ) / o պահլաւ
9 a անուն / abdfgkl բաջաբերւոյ
9 e զոր փխ. որպէսզի
10 e զարդարև
10 egklnopqrs զզարմս
12 gkl հաստատել
12 Կ²abcdfkl դէպ լիցի / g դէպ գտեալ ու չկրուած / b թէ պէտ դէպ լիցի
12 a ի սպառել / c սպառեալ
13 Կ²abcdf չիք ի (պատանեաց)
13 b մատիցին
14 c թագաւորեցուցելոյ / p ցցեղս
15 f չիք սուրենի պահլաւ
15 p չիք և զքոյրն—պահլաւ
15 c ասպապետի
16 Կ²abcdf յանուն, փխ. յանձն
16 Կ²abcdf տանուտէրութեան և զնորա [f զնոսա] / ln տանուտերութենէ
16 Կ²Հacdf անուն / b յանուն
17 c գրիգորիոս
17 bcd ի սուրենան
17 rs չիք և զկամսարականսն ի կարենեանն պահլաւէ
17 abc կամսարականն / def զկամսարականն
18 Կ²de գոլոյն / gkl գալոյ
19 Կ²abcdf պատմելով, փխ. նշանակելով
20 f չիք զայս / cf են և
22 ԱՎmnops կարգեցելոց [a չիք կարգելոց]
23 Հbenopqrs ցաւօք
23 a ախտացեալք / c յախտացեալ

ԻԹ

Դարձ Աբգարու յարեւելից, եւ տալ օգնականութիւն Արետայ ի մարտ ընդ Հերովդի չորրորդապետի։

Իբրեւ դարձաւ Աբգար յարեւելից՝ լուաւ նա զՀռոմայեցւոց, թէ ի կասկածանս անկեալ են վասն նորա, որպէս թէ զկնի զօրու գնաց յարեւելս։ Վասն որոյ գրեաց առ գործակալս Հռոմայեցւոց զպատճառս երթալոյն իւրոյ ի Պարսս, մինչգամայն եւ զգիր ուխտին, որ ընդ Արտաշէս եւ ընդ եղբարս նորա՝ տալ տանել։ Եւ նոքա ոչ հաւատացին նմա. վասն զի եւ թշնամիք չարախօսէին զնմանէ, Պիղատոս եւ Հերովդէս չորրորդապետ եւ Լիւսանիա եւ Փիլիպպոս։ Իսկ Աբգարու եկեալ ի քաղաքն իւր յԵդեսիայ՝ միաբանեաց ընդ Արետայ արքայի Պատրէացւոց, սատարս տալով նմա ի ձեռն Խոսրանայ ուրումն Արծրունւոյ՝ մարտնչել ընդ Հերովդի։ Քանզի նախ զդուստրն Արետայ արքայի կին առեալ Հերովդի, եւ ապա անարգեալ ի բաց եթող, եւ զՀերովդիադայ մեկնեալ յառնէ իւրմէ եհան կենդանւոյն, յաղագս որոյ առէպ յանդիմանեալ ի Յովհաննէ Մկրտչէ՝ այնր աղագաւ եսպան զՅովհաննէս Մկրտիչ։ Եւ եղեւ պատերազմ ընդ նա եւ ընդ Արետ վասն անարգանաց դստերն. յորում սաստկապէս հարեալ սատակեցան զօրքն Հերովդի յօգնականութենէ քաջացն Հայոց, որպէս յաստուածային իմն տեսչութենէ, վրէժս հատուցանել ընդ մահուանն Յովհաննու Մկրտչին։

1 Խabcefopqrs ԻԸ, փխ. ԻԹ.
2 cr դարձեալ
2 b յօգնականութիւն / e յօգնութիւն
2 e յարեմտից, oqrs արեմտեայ, p արեեաս, փխ. արետայ
2 Կ^{2}abcdf արետայ ընդդէմ հերովդի
4 ՏԽc աբգարիոս / kl աբգարոս
5 e ի կասկածան / վkl ի կասկած
5 o են անկեալ
5 abcdf իբրեւ թէ / b չիք գնաց
6 Տc յարեւելս աբգար / Խ աբգար յարեւելս
6 ՏԽc յղէ, փխ. գրեաց / b չիք առ
6 վcpqrs առ նա գործակալս [c զգործակալս]
7 Կ^{2}abcd նորա, փխ. իւրոյ
7 a տուխտին, փխ. ուխտին
8 d արտաշիսի / Խվ^{2}copqrs տալ
8 Կ^{1}Կ^{2}abdfgl հաւատային
9 k չիք և (թշնամիք)
9 Կ^{2}ad չարախօսք էին
10 Ավ^{8}gnopqrs լիւսինայ / Կ^{2}վ^8 լուսինա
11 ac եղեսեա / c եղեսիա / k յեղեսիա
11 g^1 միաբանեցաւ / միւսն. միաբանեաց
11 ep արետայ / oqrs արետաեայ / k արետ
11 c պարտի, փխ. պատրիացւոց
12 gkl սատար
12 Կ^{2}abcdfgkl նմա տալով
12 Կ^{2}abcf խորանայ / d խորենայ / Խ խոսրովայ / n խոսրովանայ
12 Կ^2 ուրեմն / c ուրում / k որում / վlm որումն / f չիք ուրումն
13 ԱՀglnopqrs զդուստր
13 ՏԽc չիք արքայի
14 Տc հերովդէի [p հերովդի]
14 ՏԽc չիք ապա
14 Կ^{2}abcdf զի, փխ. և (զհերովդիադայ)
14 l զի զհերովդիադայ / c հերովդիադա
15 fk չիք եհան
15 Կ^{2}abcdf կենդանւոյն [Կ^{2}d կենդանւոյ] ի բաց եհան
15 ՏԽc չիք առէպ—աղագաւ (տ. 16)
15 cfklo սպան / Կ^{2}d էսպան / վcghkim pqrs սպանեալ
15 e զյովանէս / f զյովաննէս
16 abcdf արետ արքայ
18 c զօր, փխ. որպէս
18 bdc աստուածային
18 eopqrs չիք իմն / վԽmn զազգեա, փխ. իմն
19 ՏԽc մահուան [c մահուն] մկրտչին

Լ.

Առաքումն իշխանացն Աբգարու առ Մարինոս, յորում տեսին զՓրկիչն մեր Քրիստոս, ուստի եղեւ սկիզբն հաւատոցն Աբգարու։

Ընդ այն ժամանակս եկաց ի գործ հազարապետութեան կայսեր ի վերայ Փիւնիկեցւոց և Պաղեստինացւոց, Ասորւոց և Միջագետաց Մարինոս որդի Ստորգեայ. առ որ առաքեաց Աբգար երկուս ի գլխաւորաց իւրոց, զՄար Իհար բդեաշխն Աղձնեաց և զՇամշագրամ նահապետ Ապահունեաց տոհմին և զԱնան հաւատարիմ իւր՝ ի քաղաքն Բեթքուբրին, զգացուցանել նմա զպատճառս երթալոյն իւրոյ յարեւելս, ցուցանելով և զգիր ուխտին՝ որ ընդ Արտաշէս և ընդ եղբարս իւր, և առնել զնա թիկունս օգնականութեան։ Որոց եկեալ գտին զնա յԵլևթերոպօլիս։ Եւ նորա ընկալեալ զնոսա խնդութեամբ և մեծարանօք՝ առնէ պատասխանի Աբգարու. «Մի կասկածեր ի կայսերէ սակս այնր, միայն զի զհարկելն լիով փութասցիս»։

Եւ նոցա դարձեալ անտի՝ ելին յԵրուսաղէմ տեսանել զՓրկիչն մեր Քրիստոս վասն լրոյ համբաւուց սքանչելագործութեանցն. որում և ականատես եղեալ՝ պատմեցին Աբգարու։ Ընդ որ զարմացեալ Աբգարու՝ հաւատաց ճշմարտապէս իբր արդարև յորդի Աստուծոյ, և ասէ. «Այն զօրութիւնք ոչ մարդոյ են, այլ Աստուծոյ. զի չիք ոք ի մարդկանէ, որ կարէ զմեռեալս յարուցանել, բայց միայն Աստուած»։ Եւ քանզի ապա-

1 Ճabceefopqrs ԻԹ, փխ. Լ.
2 f չիք Աբգարու
2 f մարինոս / k մառինիս
3 abcdf չիք մեր
3 f քրիստոս յերուսաղէմ
3 Հglnpqrs հաւատոց / k հաւատոյ
3 e աբգարու թագաւորին
6 f մարինոս
6 abcdf ստորոգեայ / Ուղղելի ըստ Լաբուբն. սարինոս որդի Եւստորգեայ
6 Seg աբգարիոս
6 p չիք ի (գլխաւորաց)
7 k զասր, փխ. զմար
7 վl զասրիհա / n զմարիհար (յուսանցում զասրիհա)
7 k իհարդեալն, փխ. իհար բդեաշխն
7 Seg բդեշխն
8 Հgrs զանանէ
8 e ի քաղաքէն
9 b բեդքուղին / f բեդքուբին / Հk բեդգուբին
9 f զպատճառ / c արեւելս
10 n նմա և զգիր / abcdf նմա, փխ. և
10 c ընդ որ
11 Հgk զնա ի թիկունս
12 a ելեւթերոյպօլիս / bc յերեւթելոյպօլիս / Հ հերևթերոպօլիս / epqrs հերևթերոյպաւլիս / l յերեւթերոպաւղիս / dk յերեւթերոյպօլիս / o ելեւթերոպօլիս / Լաբ. ելեւթրոպօլիս
12 ae զնա, փխ. զնոսա
12 Ճվ² եւ Լաբ. խնդութեամբ / միւսն. խաղաղութեամբ
13 Կ²b կասկածել / c կասկածիլ
14 Կ²dop չիք զի
14 Sce զհարկեալն / ee զհարկանելն / վ² հարկեալն
14 Կ²sklpqrs փութասցի
14 վkl լաւ, փխ. լիով
15 klp նոքա / l անդի
16 abcd համբաւոյ
16 efopqrs չիք և
17 k չիք ընդ որ զարմացեալ աբգարու
17 Sf յարդարև [nopr արդարև]
18 Վabdelmo որդի
18 e չիք և ասէ—այլ աստուծոյ (s. 19)
19 a զօրութիւնքն
19 k մարդու
19 abcdf աստուծոյ են և ոչ մարդոյ
19 rs յաստուծոյ
20 r զմեռուցեալս
20 Հabcdfkl յարուցանել զմեռեալս
20 e այլ, փխ. բայց
20 e ապականէր, փխ. ապականեալ էր

կամեալ էր մարմինն իւր ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին նմա ի Պարսից աշխարհին յառաջ քան զեօթն ամ, և ի մարդկանէ ոչ եգև նմա հնար բժշկութեան՝ եա տանել նմա թուղթ աղաչանաց, գալ և բժշկել զնա ի ցաւոցն, օրինակ զայս.—

ԼԱ.

Թուղթ Աբգարու առ Փրկիչն:

Աբգար Արշամայ, իշխան աշխարհի, առ Յիսուս փրկիչ և բարերար, որ երևեցար յԵրուսաղէմացւոց աշխարհիդ, ողջոյն:

Լուեալ է իմ վասն քո և վասն բժշկութեանդ, որ լինի ի ձեռս քո առանց դեղոց և արմատոց. զի որպէս ասի՝ տաս դու կուրաց տեսանել և կաղաց գնալ, և զբորոտս սրբես և զայսս պիղծս հանես, և որ միանգամ չարչարեալ են յերկար հիւանդութեամբք՝ բժշկես. դու և զմեռեալս յարուցանես: Եւ իբրև լուայ վասն քո զայս ամենայն՝ եդի ի մտի իմում մի յերկուց աստի. կամ թէ դու Աստուած իցես, իջեալ յերկնից, և գործես զայդ. կամ թէ որդի իցես դու Աստուծոյ, և զայդ առնես: Արդ վասն այնորիկ գրեցի ես առ քեզ՝ աղաչել զքեզ, զի աշխատ լինիցիս և եկեսցես առ իս և բժշկեսցես զհիւանդութիւնս զոր ունիմ ես: Նա և լուայ, զի Հրեայք տրտնջեն զքէն և կամին չարչարել զքեզ. բայց քաղաք մի փոքրիկ և գեղեցիկ է իմ, և բաւական է մեզ երկոցունցս:

1 f մարմին նորա ապականեալ էր
1 abcdgk մարմին
1 abcd նորա, փխ. իւր
1 abcdf չար, փխ. չարաչար
1 Խվ^{2} պատահեաց / e չիք պատահեցին
1 gl չիք ի (պարսից)
2 Խ յաշխարհին պարսից
2 abcdfkl յառաջ են / f ամս
2 abcdfkl որ, փխ. և / d չիք նմա
3 bdf հնարս
3 a նմա տանիլ / cdf տանիլ առ նմա
3 pqrs չիք և
4 egpqrs ի ցաւոց անտի
4 o ի ցաւոցն, որ ունէր զօրինակ / s զօրինակ
5 opqrs Լ, փխ. ԼԱ / abefgl չիք ԼԱ
6 f փրկիչն մեր քրիստոս / abcd փրկիչն քրիստոս / S փրկիչն յիսուս քրիստոս
7 b արշակայ, փխ. արշամայ
7 abcdfkl չիք և
8 eklnopq երևեցաւ
8 SԽe աշխարհի [Խկ^{1}gl յաշխարհի] երուսաղէմացւոց / ac երուսաղէմացող
9 ae չիք է / a եմ, փխ. իմ
9 x քո / միւսն. քոյ
9 abcdf բժշկութեանցդ
9 ԱS լինին / Հgl ի ձեռն
10 d դեղոյ / d և, փխ. զի
11 g չիք և (զբորոտս) / e բորոտս
11 SԽe սրբել / Կ^{1}e զայս
11 ԽԿ^{1}Կ^{2}վ^{2}abcdf պիղծս [g պիղծ] և զդևս [ab զդևս, g զդև գրած, այպա ջնջած] / eoqrs պիղծ / p պեղծ
11 Խվ^{2}p հանել
12 Հkl որք
12 Se երկար / Խվ^{2} ընդ երկար
12 prs չիք դու
13 a չիք վասն քո / c չիք քո
13 k և եդի
14 a երկուց / bcdfkl չիք աստի
14 e զի կամ դու
14 abcdfl իցես աստուած
15 SԽe չիք և (գործես)
15 a զայս, փխ. զայդ / e և կամ
15 abcdf դու իցես որդի
15 Հe չիք իցես դու / opqrs չիք իցես / g իցես դու գրած, այպա ջնջած
16 ceng այսորիկ / h չիք այնորիկ
16 kl չիք առ քեզ / g և աղաչել
17 k լիցիս / kl չիք և (եկեսցես)
18 p չիք և (լուայ) / abdf զի և
18 S հրեայք / վabcdfl տրտունջ են
19 b փոքրիկ է
19 rs չիք և գեղեցիկ / Հ և է իմ գեղեցիկ և պատշաճաւոր / g գեղեցիկ ջնջած
19 ckl երկոցունց / e երկոցունս

Որոց տարեալ զթուղթն՝ պատահեցին նմա յԵրուսաղէմ։ Զայս վկայէ և աւետարանական բանն, եթէ «Էին ոմանք ի հեթանոսաց եկեալք առ նա». վասն որոյ ոչ համարձակլին, որք լուանն, ասել ցՅիսուս, այլ ասեն ցՓիլիպպոս և ցԱնդրէաս. և նոքա ասեն ցՅիսուս։ Իսկ ինքն Փրկիչն մեր յայնմ ժամանակի յորում կոչեացն զնա Աբգար՝ ոչ առ յանձն. բայց թղթոյ արժանի արար զնա, որ ունի օրինակ զայս.—

ԼԲ

Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր գրեաց Թովմաս առաքեալ հրամանաւ Փրկչին։

Երանի իցէ այնմ, որ հաւատայ յիս՝ իբրև ոչ իցէ նորա տեսեալ զիս. զի գրեալ է վասն իմ այսպէս. Զի որք տեսանենն զիս՝ ոչ հաւատասցեն յիս, և որք ոչն տեսանեն՝ նոքա հաւատասցեն և կեցցեն։ Իսկ վասն այնր զի գրեցեր դու առ իս, զալ ինձ առ քեզ՝ արժան է ինձ կատարել աստ զամենայն ինչ վասն որոյ առաքեցայ ես։ Եւ իբրև կատարեցից զայս՝ ապա համբարձայց առ այն որ առաքեացն զիս. և յորժամ համբարձայց՝ առաքեցից զմի յաշակերտաց աստի իմոց, զի զցաւս քո բժշկեսցէ, և կեանս քեզ և որոց ընդ քեզ են շնորհեսցէ։

Զայս թուղթ եբեր Անանն սուրհանդակ Աբգարու, ընդ որում և զկենդանագրութիւն փրկչական պատկերին, որ կայ յԵդեսացւոց քաղաքին մինչև ցայսօր ժամանակի։

1 c և զայս գրէ, փխ. զայս վկայէ և
2 S չիք և
2 b յաւետարանական
2 l թե / k եթէ
2 abcf և ի հեթանոսաց
2 SԽcd եկեալց [l եկեալց / Հg յեկեալց, op եղեալց]
3 Յովհ. ԺԲ. 20։
3 a համարձակէին
3 a այսել, փխ. ասել
4 Խabcdf անդրէաս և փիլիպպոս, փխ. և նոքա / Հմմտ. Յովհ. ԺԲ. 21—22
5 Sck չիք մեր / g մեր գրած եւ ջնջած
5 Խceprs կոչեաց / f կոչեցին
5 ԱS չիք աբգար
5 abdeg էառ
6 վ^ղl նմա յանձն / c չիք որ
6 SԽc այսպէս, փխ. օրինակ զայս [o օրինակ զայս]
7 prs ԼԱ / abcgl չիք ԼԲ.
8 gikl թուղթ առ աբգար, փխ. պատասխանի թղթոյն աբգարու
8 e թամաս / f թոմայ / k թումա / Scg թամաս / l թովմայ
8 abcdkl առաքեալ / միւսն. առաքեալն
9 ca փրկչին յիսուսի / c փրկչին մերոյ
10 h հաւատան
10 Ա իբր / Խ իբրու
10 kl չիցէ
11 k չիք իմ
11 Հcegpqrs տեսանեն
11 abcdfg հաւատայցեն / c հաւատան
12 Աkl տեսանիցեն [c տեսանեն] զիս / g ոչ տեսանեն (զիս գրած ու ջնջած)
12 cf հաւատայցեն
13 d արժանի
14 bcdf աստ կատարել
14 p ամենայն
14 abcdf յերուսաղէմ, փխ. ես
14 d չիք և
16 kl առաքեցից քեզ մի
16 o աշակերտաց / p աշակերտացն
16 c չիք աստի
17 abcdf զքո ցաւսդ
17 c չիք քո
17 kl կեանք / tc կեան
17 abd չիք են
18 կ'կ'abcdfl Անան / c անանէս / k Էնան
18 k աբգարու
19 d կենդանագրութիւն
19 d յեդեսիա / k յեդեսիացւոց
20 abcdf չիք մինչև ցայսօր ժամանակի

ԼԳ

Քարոզութիւն յԵդեսիայ առաքելոյն Թադէոսի, եւ պատճէն թղթոցն նոցին:

Բայց յետ համբառնալոյ Փրկչին մերոյ՝ Թովմաս առաքեալ, մի յերկոտասանիցն, առաքեաց զմի յեօթանասնից անտի զԹադէոս ի քաղաքն Եդեսիայ՝ բժշկել զԱբգար և աւետարանել ըստ բանին Տեառն: Որոյ եկեալ եմուտ ի տուն Տուբիայ իշխանի հրէի, զոր ասեն լինել յազգէն Բագրատունեաց. որոյ խուսեալ յԱրշամայ՝ ոչ ուրացաւ զհրէութիւնն ընդ այլ ազգականս իւր, այլ նովին օրինօք եկաց մինչև հաւատալ ի Քրիստոս: Եւ եղ համբաւ նորա ընդ ամենայն քաղաքն: Լուեալ Աբգարու ասէ. «Նա է վասն որոյ գրեացն Յիսուս», և իսկոյն կոչեաց զնա: Եւ եղև ի մտանելն Թադէի՝ տեսիլ սքանչելի երևեցաւ Աբգարու յերեսս Թադէի. և յարուցեալ ի գահոյիցն անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց և երկիր եպագ նմա. և զարմացան ամենայն իշխանքն որ շուրջն կային, զի ոչ գիտացին զտեսիլն: Եւ ասէ ցնա Աբգար, եթէ «Դու իցես արդարև աշակերտ օրհնելոյն Յիսուսի, զոր ասաց առաքել ինձ այսր, և կարող իցես բժշկել զցաւս իմ»: Պատասխանի ետ նմա Թադէ. «Եթէ հաւատասցես ի Քրիստոս Յիսուս յորդին Աստուծոյ՝ տացին խնդրուածք սրտի քոյ»: Ասէ ցնա Աբգար. «Ես հաւատացի ի նա

1 Թabcfo Լ, prs ԼԲ, փխ. ԼԳ.
2 a յեդեսեայ / c յեդեսեա / e եդեսիայ / Թ յետեսիայ քաղաքի [k քաղաք]
2 abcdf Թադէոսի / միւսն. Թադէի
2 abce Թղթոյն / lp Թղթոց / k Թխտոյն
2 f հնգից Թղթոցն / p հնգի
3 abcf համբառնալոյն
3 e Թումաս
4 Թվabcdf զԹադէոս, որ էր [k է] մի յեւԹանասնից [d յեօԹանասնից, f յեւԹանասնիցն] անտի [l անդի] / S մի յեօԹանասնից
5 abf յեդեսեայ / d յեդեսեա / l յեդեսեա / k յեդեսիայ
5 o զբանն
6 Sc չիք եմուտ
6 Կ²abcdf չիք տուբիայ
6 Կ²abcdf հրէից
6 Թ զորմէ
7 d խօսեալ / o խօսելն / f ուսեալ / e խորշեալ / pqrs խուշեալ
7 b արշամայ
7 Ձ հրէուԹիւն
8 e չիք այլ նովին
8 SԹ նոյն
8 Sc օրինօքն / l աւրինաւք
9 b քրիստոսի

9 k հաւրաւ
10 e նախ, փխ. նա է
11 Թ չիք եղև
11 SԹc մեծ, փխ. սքանչելի
12 Կ²abf չիք աբգարու
12 abd երեսն / Ձ յերեսն
12 abcd չիք և
12 abcdf յարուցեալ անկաւ առ ոտս [af ոտն] նորա աբգար [cdf չիք աբգար] ի գահոյիցն ի վերայ
13 c էպագ
14 tw որք / f ուր, փխ. որ
14 abcdfgp շուրջ
14 e գիտացին և զտեսիլն / k գիտաց
14 Se չիք և
14 c չիք և ասէ ցնա աբգար
15 l Թե / k Թէ
15 abcdf չիք զոր ասաց առաքել ինձ այսր
16 e առաքեալն / Թ ինձ առաքել
16 l կարաւղ
17 Seg չիք նմա
17 cf Թադդէ
17 b հաւատս
17 bcfl ի յ՛՛ս ք՛՛ս / d զք՛՛ս
17 k չիք յիսուս
17 Ա որդի / nopqrs յորդի
18 abcdfkl տացին քեզ

և ի հայր նորա. վասն որոյ կամեցայ տանել զզօրս իմ և գալ կոտորել զՀրեայսն որ խաչեցին զնա, եթէ ոչ էր իմ արգելեալ վասն թագաւորութեանն Հռոմայեցւոց»:

Եւ յայսմ բանէ սկիզբն արարեալ Թադէի՝ աւետարանեաց նմա և քաղաքի նորա. և եդեալ ձեռն ի վերայ բժշկեաց զնա, և զԱբգարու պատագրոս իշխան քաղաքին և պատուական յամենայն տանն արքայի, նա և զամենայն որ էին ի քաղաքին հիւանդք և ախտաժէտք, բժշկեաց։ Եւ հաւատացին ամենեքեան. և մկրտեցաւ ինքն Աբգար և ամենայն քաղաքն. և զդուրս տաճարաց կռոցն փակեցին. և որ ի վերայ բագնին և սեանն կային պատկերքն՝ ծածկեալ պատեցին եղեգամբ. և ոչ զոք ածէր բռնութեամբ ի հաւատս, բայց օր ըստ օրէ յաւելեալ ի հաւատացելոցն բազմանային։

Իսկ առաքելոյն Թադէի զխոյրարար ոմն մետաքսագործ մկրտեալ, և անուն կոչեցեալ Ադդէ, ձեռնադրեալ ի վերայ Եդեսիոյ՝ փոխանակ իւր թողու առ արքային։ Եւ ինք առեալ հրովարտակ յԱբգարէ, զի ամենեքեան լուիցեն աւետարանին Քրիստոսի՝ գայ առ Սանատրուկ քեռորդի նորին, որ կարգեալ էր ի վերայ աշխարհիս և զօրացն։ Բայց Աբգար յօժարեցաւ գրել թուղթ առ Տիբերիոս կայսր, որ ունի օրինակ զայս.—

1 Աabcdfnop հայր / միւսն. հայրն
1 abcdf չիք իմ
1 g զզօրսս
2 eg որք
2 abcdfkln էր [l եր] իմ արգելեալ / միւսն. չիք իմ
2 fgk թագաւորութեան
3 d չիք հռոմայեցւոց
4 fo այսմ
4 abcdf բանից / Կ[1]kl բանի / Հ բերէ, փխ. բանէ
4 acf թադդէի
5 f և ի քաղաքի
5 e ի վերայ նորա / bc և բժշկեաց
5 a զարդիոս / w[1] զարիու
6 ad պատգարոս
6 e ամենայն / Ա տան
6 kl արքային
7 tw որք
7 ԱԿ[2] որ միանգամ էին
7 abcfg ախտամէտք / միւսն. ախտաժետք
8 o արգար ինքն
9 b տաճար / tw որք
9 copqrs չիք վերայ
9 rs ի բագինն
10 o ի սիւնն
10 k ծածկել
10 kl պատեցին զնոսա եղեգամբ / e եղե գամբք
10 abcdf բայց, փխ. և (ոչ)
11 Աp բռնութեամբ [բռնութեամբք] ածէր
11 abcdf այլ, փխ. բայց
11 Աp ի հաւատսն [c ի հաւատս], փխ. ի հաւատացելոցն
13 c թադէոսի / copqrs չիք Թադէի
13 Կ[2]acdf զխոհարար, b զխոհար, w[1] զխոյրար, c զնախարար, փխ. զխոյրարար
14 ch զանուանն / tw յանուն / a անուանեալ, փխ. անուն
14 kw[1] կոչեալ
14 c ադէ
14 c չիք ի վերայ
14 ac եդեսիա / b եդեսեայ / c յեդեսիայ / l եդեսայ
15 copqrs չիք առ
15 gk արքայ
15 w[1] առաքեալ, փխ. առեալ
15 e աբգարէ
16 epqrs չիք քրիստոսի
16 a սանատրոմկ / c սանատրուկ առ
17 gk նորա
17 abcdf որ
17 Տc աշխարհին
17 abcdfgkl զօրաց
18 k չիք առ
18 Կ[1]Կ[2]abcdfkl տիբեր / cop տիբերոս
18 Կ[1]Կ[2]cdkf չիք կայսր

Թուղթ Աբգարու առ Տիբերիոս։

Աբգար արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր Հռոմայեցւոց խնդալ։

Գիտելով իմ, եթէ ոչ ինչ ծածկի ի քումմէ թագաւորութենէդ, այլ իբրև զմտերիմ քո՝ աւելի ևս իմացուցանեմ ի ձեռն գրոյ։ Զի Հրեայք, որ բնակեալ են ի գաւառս Պաղեստինացւոց՝ ժողովեալ խաչեցին զՔրիստոս առանց իրիք յանցանաց, ի վերայ մեծամեծ երախտեացն, զոր արար առ նոսա, նշանս և սքանչելիս, մինչև զմեռեալս անգամ յարուցանել։ Եւ գիտեա, զի զօրութիւնքս այս ոչ են սոսկ մարդոյ, այլ Աստուծոյ։ Զի և ի ժամանակին յորում խաչեցինն զնա՝ արեգակն խաւարեցաւ, և երկիր շարժեալ տատանեցաւ. և ինքն յետ երից աւուրց յարեաւ ի մեռելոց և երևեցաւ բազմաց։ Եւ այժմ յամենայն տեղիս անուն նորա ի ձեռն աշակերտաց նորա սքանչելիս մեծամեծս կատարէ. որ և առ իս ինքեան եցոյց յայտնապէս։ Եւ արդ՝ այսուհետև տէրութիւնդ քո գիտէ, որ ինչ արժան է հրամայել ի վերայ ժողովրդեանն Հրէից, որք զայն գործեցին, և գրել ընդ ամենայն տիեզերս, զի երկրպագեսցեն Քրիստոսի՝ իբրև ճշմարիտ Աստուծոյ։ Ողջ լեր։

---

1 gk ԼԱ
1 e ԼԳ դարձեալ գրէ թուղթ աբգար առ տիբերիոս
1 հabcdfkl տիբերի / gpqrs տիբերիոս
2 c խմոյ
2 c հռոմայեցւոց / միւսն. հռովմայեցւոց
4 c գիտելով գիտէի եթէ
4 Sme թէ
4 k չիք ինչ
4 o ի քումմէ տէրութենէդ և թագաւորութենէդ
5 cors որ, փխ. քո
5 abcdf իմացուցանել / e իմացուցանէ
5 e գրոց / klo գրոյս
6 abf հրէայք / d հրէայքն / c հրեայքն
6 Ao որք
7 b զյիսուս, փխ. զքրիստոս
7 o իրիք վնասու յանցանաց
8 kl չիք արար
8 p մինչ
9 abcdf միանգամայն, փխ. անգամ
9 oq գիտայ
9 kl ոչ սոսկ մարդոյ են
10 kl չիք և
10 opqrs ի ժամանակի
10 p չիք զնա
11 c երկիր շարժեցաւ սասանեցաւ տատանեցաւ / e երկիր շարժեցաւ և տատանեցաւ
12 cpqrs յարուցեալ
12 e յայժմ
13 e յանուն
13 abcdf անուն նորա յամենայն տեղիս
13 bcdf աշակերտաց նորին
13 e զսքանչելիս
14 lo չիք ինքեան
14 lp տէրութիւնդ
15 e չիք քո
15 abcdf չիք որ ինչ արժան է
15 e զոր
15 e չիք հրամայել
16 n զայն գործ գործեցին
17 abfglno իբր
17 abdf ճշմարտի
17 kl չիք ողջ լեր

Պատասխանի թղթոյն Աբգարու ի Տիբերեայ։

Տիբերիոս կայսր Հոռոմայեցւոց, Աբգարու թագաւորի Հայոց խնդալ։

Զթուղթ մտերմութեանդ քոյ ընթերցան առաջի իմ, վասն որոյ շնորհակալութիւն ի մէնջ քեզ հասցէ։ Թէպէտ և ի բազմաց մեր լուեալ զայդ յառաջագոյն, եցոյց և Պիղատոս ստուգապէս վասն նշանաց նորա, և եթէ յետ յարութեանն ի մեռելոց հաւատարիմ եղև բազմաց, թէ Աստուած է։ Վասն որոյ և ես կամեցայ առնել զայդ, զոր և դուդ խորհեցար։ Այլ քանզի սովորութիւն է Հոռոմայեցւոց՝ աստուած ի հրամանէ թագաւորի միայնոյ ոչ նստուցանել, մինչև ոչ փորձեալ քննեսցի նա ի սինկղիտոսէ, վասն որոյ և իմ յայտնեալ զբանս զայս սինկղիտոսին՝ արհամարհեաց սինկղիտոսն, զի ոչ քննեցաւ նա յառաջագոյն ի սմանէ։ Այլ մեր տուաք հրաման ամենայն ումեք, որում և հաճոյ թուեսցի Յիսուս՝ ընկալցին զնա ընդ աստուածս. և մահ՝ այնոցիկ սպառնացեալ, որ չարախօս կայցեն զքրիստոնէից։ Եւ վասն ժողովրդեանն Հրէից, որք յանդգնեցան խաչել զնա, զորմէ լսեմ, եթէ ոչ արժանի խաչի էր նա և մահու, այլ պատուի և երկրպագութեան, յորժամ առից պարապումն ի պատերազմէն Սպանիացւոց ապստամբողաց յինէն՝ քննեալ հատուցից նոցա զարժանն։

1 g ԼԲ / e ԼԵ (յուսանցքում)
1 bcdfgl ի տիբերէ / k տիբերէ, փխ. ի տիբերեայ / rs առ տիբեր
2 Աabcdf տիբեր / eopqrs տիբերոս
2 e հայոց թագաւորի / abcdf չիք հայոց
4 e զի թուղթ
4 bdfgpqrs մտերմութեան
4 d քոյ / միւսն. քո
5 kl քեզ ի մէնջ հասցէ
5 f հասցէ քեզ
5 e հասցէ և զի թէպէտ
5 Կ^{1}abcdf յառաջագոյն լուեալ էր [Կ^{2}bcdf է] մեր զայդ
5 Ա լուեալ մեր
6 eprs չիք զայդ
6 abcdf եցոյց ստուգապէս և պիղատոս
6 Հabcdfg նշանաց / միւսն. նշանացն
7 eopqrs չիք և / Աf թէ
7 fg յարութեան / c ի * մեռելոնց
7 abcdfkl չիք բազմաց
8 abcdf չիք և (դուդ)
8 Տegk դու
9 p քանզի և սովորութիւն
9 e զաստուած
10 abcdf միայն ի հրամանէ թագաւորին
10 n նստուցանել (յուսանցքում հաստատել) / Ավ^2 չհաստատել, փխ. ոչ նստուցանել
10 վ^{2}fkl չիք ոչ
11 d նախ, փխ. նա
11 Վabdmpqrs ի սինկղիտոսին / Հ ի սինդղիտոսէ
11 kl չիք և / kl զայսոսիկ
12 kl սինկղիտոսիս / Հ սինդղի
12 kl սինկղիտոսս / Հ սինդղիտոսս
12 Հk սա, փխ. նա
13 Աopqrs ի նմանէ
13 e հրաման տուաք
13 e յամենայն
14 Աabcdfno ընկալցի
15 Տe որ / p կայցեն
15 eoq քրիստոնէից / prs քրիստոնէիցն
16 dekl որք
16 վ խաչ հանել, փխ. խաչել
16 ՏԱe թէ
16 Ա խաչի և մահու էր նա / Աopqrs չիք և մահու
17 d պատուոյ
17 k երկրպագութիւն
18 bcf ի պատերազմէ / x ի պատերազմէս
18 e սպանեցւոց
18 o ապստամբողացն
19 k զարժան

Պատճեալ գրէ թուղթ Աբգար առ Տիբերիոս:

Աբգար արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր Հռոմայեցւոց խնդալ:

Զթուղթ գրեալ ըստ արժանի քոյոյ տէրութեանդ տեսի, և ընդ հրաման մտածութեանդ քոյ ուրախացայ. և եթէ ոչ ցասնուցուս ինձ՝ գործ սինկղիտոսից յոյժ այպանելի է. քանզի առ դոսա՝ ի քննութենէ մարդկան տուեալ լինի աստուածութիւն: Եւ արդ այսուհետև եթէ ոչ լինիցի Աստուած հաճոյ մարդոյն՝ Աստուած լինել նա ոչ կարէ. և իբրև յայսմանէ մարդոյն արժան է քաւել զԱստուածն: Բայց քեզ տեառն իմում հաճոյ թուեսցի առաքել զայլ ոք յԵրուսաղէմ փոխանակ Պիղատոսի. զի լուծցի նա անարգանօք յիշխանութենէն յոր կարգեցեր զնա. վասն զի արար զկամս Հրէիցն, և խաչեաց զՔրիստոս ի տարապարտուց առանց քոյոյ հրամանի: Ողջ լինել քեզ ըղձամ:

Զայս գրեալ Աբգարու՝ զհաւասար թղթոյն եդ ի դիւանի իւրում, որպէս և զայլսն: Գրեաց և առ Ներսեհ մանուկ արքայ Ասորեստանի ի Բաբելոն:

Թուղթ Աբգարու առ Ներսեհ:

Աբգար արքայ Հայոց, որդւոյ իմում Ներսեհի խնդալ:

Զգիր ողջունի քոյ տեսի, և զՊերոզ լուծի ի կապանաց, և զնեա նորա թողի նմա. և եթէ կամ իցէ քեզ՝ կարգեսցես զնա ի վերակացութիւն Նինուէի, որպէս և կամիս: Այլ վասն այնր զի գրեցեր առ իս,

1 c ԼԶ (յուսանցում)
1 Ж արգարիոս
1 Жabcdf տիբեր / es տիբերոս / r տիբերոսն
2 g չիք տեառն / c կայսր
4 c քոյ / p քաս, փխ. ընդ
4 e և ընդ մտածութիւնդ
5 d քոյ / միւսն. քո
5 abcdf ինձ ցասնուցուս / kl ցասնուս
6 efln սինկղիտոսից / միւսս սինգղիտոսից
6 Жabcdf է [c և, փխ. է] յոյժ այպանելի
6 k զի / c դուտ, փխ. դոսա
7 Վlm աստուածութիւնն / Հ տէրութիւնն, փխ. աստուածութիւն
7 e արար, փխ. արդ
7 c այդրհետէ, փխ. այսուհետև
8 ckl լինի
8 SЖe հաճոյ աստուածն
8 abd մարդկան
8 p չիք նա / ep չիք և
9 kl յայնմանէ / kl արժան է մարդոյն
9 e քաւել / k զաստուած
10 Se իմոյ / p մերոյ, փխ. իմում
10 abcdfkl չիք զայլ ոք
11 kl չիք նա / abcdf չիք անարգանօք
11 cdft զոր, kl յորում, փխ. յոր
12 Վ՝abcdfkl չիք ի (տարապարտուց)
13 c թարց, փխ. առանց
13 c հրամանիդ / eg հրամանին
13 abcd ըղձանամ
14 e աբգար
14 opqrs և եդ / e և իւր, փխ. եդ
15 kl չիք և (զայլսն)
15 Հgk ասորեստանեայց
16 a ի բաբելոնի / dc ի բաբելոնն
17 ЖՎ[1] ներսեհ արքայ ասորեստանի
18 Sabcef իմոյ
18 c հայոց սիրելի որդւոյ
19 p զգիրս / Ж քոյոյ ողջունի
19 Sc քոյոյ / Жabcf քո / dtw քոյ
19 c պերոզ / no զնեան
20 abcdeopqrs չիք նմա
20 c կամիցի քեզ
20 a վկայութիւն, փխ. վերակացութիւն
21 abcd գրեցերն

թէ տուր անձն զայրդ բժիշկ, որ գնչանող առնէ և քարոզէ այլ Աստուած ի վեր քան զհուր և զջուր, զի տեսից և լուայց զմա՝ նա ոչ էր բժիշկ ըստ արուեստից մարդկան, այլ աշակերտ որդւոյն Աստուծոյ, արարչի հրոյ և ջրոյ. և վիճակ հասեալ ի կողմանս Հայոց առաքեցաւ։ Բայց յընկերաց նորա գլխաւորաց, Սիմոն անուն, այդր ի կողմանս Պարսից առաքեալ է. խնդիր արարեալ՝ լուիցես նմա, յորժամ և հայրն քո Արտաշէս։ Եւ նա բժշկեսցէ զամենայն հիւանդութիւնս, և ճանապարհ կենաց ցուցցէ։

Եւ յաւել ևս գրել առ Արտաշէս արքայ Պարսից օրինակ զայս.—

Թուղթ Աբգարու առ Արտաշէս։

Աբգար արքայ Հայոց, Արտաշիսի եղբօր իմում Պարսից արքայի խնդալ։

Գիտեմ զի արդ լուեալ է քո վասն Յիսուսի Քրիստոսի որդւոյն Աստուծոյ, զոր խաչեցին Հրեայքն. որ յարեաւն ի մեռելոց, և առաքեաց զաշակերտան իւր ընդ ամենայն տիեզերս՝ ուսուցանել ընդ հանուր։ Եւ մի յաշակերտաց նորա գլխաւորաց, Սիմոն անուն, է ի կողմանս քոյոյ տէրութեանդ։ Արդ՝ խնդիր արարեալ գտցես զնա, և նա բժշկեսցէ զամենայն ախտս հիւանդութեանց՝ որ ի ձեզ, և ճանապարհ կենաց ցուցցէ. հաւատասցես բանի նորա, դու և եղբարք քո և ամենեքեան, որ հնազանդին քեզ կամաւոր։ Զի ախորժելի է ինձ՝ զձեզ ըստ մարմնոյ ազգականս՝ լինել ինձ մտերիմ հարազատս և ըստ հոգւոյ։

Եւ մինչ դեռ պատասխանի այսց թղթոց ոչ էր ընկալեալ՝ վախճանի Աբգարիոս, թագաւորեալ ամս երեսուն և ութ։

1 abdfgkl եթէ / c զայլ
2 Կ^{2}bcdefo որ ի վեր է քան / pqrs ի վեր է քան / l է, փխ. էր
3 Տc արուեստի
3 Տegl աշակերտ էր [l է] որդւոյն
5 Հegnopqrs նորա ի գլխաւորաց
5 abcdfl սիմոն
5 abcf անդր / Տc նա, փխ. այդր
5 Թcdf առաքեցեալ
6 k յորժամ (ջնջած, գրած սրբէս)
7 o հիւանդութիւնս ձեր
7 l արտաշէզ / c զճանապարհ
8 o ցուցցէ ձեզ
9 c չիք առ / c արքային
9 Թ պարսից արքայ
10 c ԼԸ
10 Հkl առ արտաշէս պարսից արքայ
11 Կ^{2}abcd արտաշէս ի / k արտաշէս
11 Կ^{2}abcdf իմոյ
11 Կ^{1}Կ^{2}Վ^{2}abcdf արքայից, փխ. պարսից
13 x քո / d չիք քո / մեւսն. քոյ
14 Հegpqrs յարեաւ
15 c չիք իւր
15 c զընդհանուրս
16 ab յաշակերտացն / pr աշակերտաց
16 acfgl սիմոն / kl չիք է
16 adn քոյ / bcefopqrs քո
17 b արդ ի խնդիր
17 k և զնա բժշկեսցէ
18 cox հիւանդութեան / kl հիւանդութեանց ձերոց, որ / p բժշկութեան, փխ. հիւանդութեան
18 c զճանապարհ
19 c հաստատեսցես, փխ. հաւատասցես
19 c եղբարյքն / abcdfkl ամենայն
20 bcdfgnopqrs որք / abcdf կամաւ
20 b զմարմնոյ, փխ. ըստ մարմնոյ
21 abcdf ազգականս [c ազգականող] իմ / c ազգականք
21 kl ազգականս ինձ լինել / d լինել
21 eopqrs մտերիմս
22 a չիք դեռ
22 Հkl պատասխանիս ոչ էր ընկալեալ այսց թղթոց
23 abcdfkl աբգարոս
23 dprsw^{1} լր / վ^{2}l երեսուն և երկու

ԼԴ

Յաղագս վկայութեան առաքելոցն մերոց։

Յետ մահուանն Աբգարու բաժանի թագաւորութիւնն Հայոց յերկուս. քանզի Անանուն որդի նորա կալեալ թագ՝ թագաւորել յԵդեսիայ, և քեռորդի նորա Սանատրուկ ի Հայս։ Գտանի որ ինչ առ սոցա ժամանակաւ՝ յառաջագոյն գրեալ յայլոց, զգալուստ առաքելոյն Թադէի ի Հայս, և հաւատալ Սանատրկոյ, և թողուլ զհաւատսն յերկիւղէ նախարարացն Հայոց, և կատարումն առաքելոյն և որք ընդ նմա՝ ի գաւառին Շաւարշան, որ այժմ կոչի Արտազ, և պատառումն քարին և յիրեարս գալ և ընդունել զմարմին Առաքելոյն, և առնուլ անտի աշակերտացն և թաղել ի դաշտին. և մարտիրոսանալ դստերն արքայի Սանդխտոյ հուպ ի ճանապարհն. և աստ ուրեմն յայտնել նշխարաց երկոցունց, և փոխել յառապարն։ Այս ամենայն, որպէս ասացաք, յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ՝ ոչ ինչ կարևորագոյն համարեցաք ոճով երկրորդել։ Նոյնպէս և որ ինչ վասն կատարմանն Ադդէի աշակերտի առաքելոյն յԵդեսիայ յորդւոյն Աբգարու՝ գտանի յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ։

1 abcfo ԼԱ, e ԼԹ, l ԼԲ, փխ. ԼԴ / g չիք զլխանամար
2 e վկայութեանց
2 Ժ առաքելոյն մերոյ
2 f մերոց սրբոց
3 f թագաւորութիւն
3 p չիք հայոց
3 վe յերկու / gl ընդ երկու / Հk ընդ երկուս
4 Կ'abcf անան, փխ. անանուն
4 Կ'abcdf թագ կալեալ
4 e չիք կալեալ—քեռորդի նորա (ն. 5)
4 frs թագաւորեալ / k թագաւորու-թեան
4 ab յեդեսեա / k յեդեսայ
5 abcdf սանատրուկ քեռորդի նորա
5 p նոցա / e այսու, փխ. սոցա
6 l ողջոյն, փխ. յառաջագոյն
6 e այլոց
6 c թադէոսի / f թադդէի / Տժe չիք թադէի
7 e սանատրկայ / k սանատրուկոյ
7 p չիք թողուլ զհաւատսն յերկիւղէ
7 abcd հաւատսն / efgpqrs զհաւատսն
7 rs յերկեղէ
10 Տe յիրար
10 g անտի զմարմին աշակերտացն
10 Հkl զմարմինն, փխ. անտի
11 l մարտիւրոսանալ
11 Տe թագաւորի դստերն, փխ. դստերն արքայի
12 Ժ մերձ, փխ. հուպ
12 ors ճանապարհին
12 e սուտ, փխ. աստ
12 Հefk յայտնել [Հk պատուով]
12 eprs նշխարացն
13 a երկուց
13 abc փոխելն / f փոխիլն
13 b առ յապարն / e յապարան / w¹ յառ ճանապարհն, փխ. յառապարն
13 kl որպէս ասացաք ամենայն / e ասացաւ
13 Տժe այլոց [op յայլոց]
14 e պատմել / e որ, փխ. ոչ
14 d կարեւոր
15 abcdfl երկրորդել ոճով / Հgk չիք ոճով
15 Հgk չիք վասն
15 l ի կատարման / Հnopqrs կատարման / e չիք կատարմանն
15 l ադէի (մի՞շ)
16 a եդեսեայ / b եդեսեա
16 a որդւոյն / c յորդոցն
17 k յառաջագոյ

Որ իբրև թագաւորեաց յետ մահուան հօրն՝ ոչ եղև ժառանգորդ հայրենի առաքինութեանն, այլ երաց զառաճարս կռոցն և կալաւ զպաշտօն հեթանոսութեանն։ Եւ յղեաց առ Աղգէ, զի արասցէ նմա խոյր բեհեզեայ անդուածով ոսկւոյ, որպէս յառաջագոյն առնէր հօրն նորա։ Եւ պատասխանի ընկալաւ, թէ «ոչ արասցեն ձեռք իմ խոյր գագաթան անարժանի, որ ոչ երկրպագէ Քրիստոսի Աստուծոյ կենդանւոյ»։ Եւ խոցեալ հրամայեաց միում ի զինակրացն՝ կտրել զառս նորա սրով։ Որոյ երթեալ, և տեսեալ զնա, զի նստէր յաթոռ վարդապետութեանն՝ էած սուսերաւ և ի բաց կտրեաց զպարանոց նորա. և նոյն ժամայն աւանդեաց զհոգին։ Զայս ծայրաքաղ արարեալ համառօտ յիշատակեցաք, որպէս զառ ի յայլոց պատմեալ նախնին։

Բայց վիճակեցաւ Հայոց և Բարթուղիմէոս առաքեալ, որ և կատարեցաւ առ մեզ յԱրեբանոս քաղաքի։ Իսկ զՍիմոնէ, որ Պարսիցն վիճակեցաւ, ոչ զհաւաստին կարեմ պատմել, եթէ զինչ գործեաց և կամ ուր կատարեցաւ։ Քանզի պատմի յոմանց՝ Սիմոնի ումեմն առաքելոյ կատարել ի Վերիոսփորայ. և թէ նա իցէ ճշմարիտ, և թէ էր պատճառ գալուստ նորա անդր՝ ոչ գիտեմ. այլ միայն նշանակեցի, զի գիտասցես թէ ոչ ինչ ինայ յիմմէ ջանից պատմել քեզ զամենայն, որ ինչ անկ է։

---

1 a չիք հօրն
1 bcdfl հօրն մահուան
2 abcdfgl զառաճարք / k զառաճառ
3 ap չիք նմա
3 p բեհեզոյ / k բեհեզէ
4 վ^{2}abcdf անկուածոյ / Կ^{2} անդուածոյ
4 abcdf առնէիր
4 abcdf իմոյ, փխ. նորա
5 abcdfk եթէ / l եթե
5 e արասցէ
5 c արժանի, փխ. անարժանի
6 c երկիրպագէ
6 Խ քրիստոսի որդւոյն [l որդւոյ]
6 abcdf կենդանւոյ աստուծոյ / Խ չիք կենդանւոյ
7 abcdf չիք միում ի
7 abcd զոտսն
8 abcdfg վարդապետութեան
8 p էած սուսեր
9 kl չիք ի բաց
9 p կտրեաց սուսերաւ զպարանս
9 c զպարանկս / e զպարանն
9 Տա զոգին [pqrs զհոգին]
12 f վիճակաւ / o վիճակեցաւ և հայոց
12 altw բարդողոմէոս / g բարդողիմէոս / c բարդողէմէոս / f բարթուղիմէոս / b բարդուղովմէոս / միւսն. բարդուղիմէոս
13 abcdf յարեբենոս / վkl յարեւբանոս / վn յարեբոնոս / վx յարեբանոս / w յարեբանի
13 c զսիմոնէ / f զսիմէոնէ
14 dep հաւաստին
14 abcdfk թէ / l թե
14 l չիք կամ
15 a պատմեաց ոմանց
15 cgl սիմոնի
15 e չիք ումեմն
15 kl չիք առաքելոյ
16 af վերիոփորա / Հgk վերիոսփորեայ / l վիրիոսփորերայ / m վերին ոսփորայ / tw վերիոս փորա
16 Աև եթէ [l եթե], փխ. և թէ (նա)
16 Աև եթէ [l եթե], փխ. և թէ (էր)
17 nopr դալուստն
17 kl չիք անդր
18 abd եթէ
18 cdf ինայց
18 kl յիմ
18 abcdf ի մէջ բանից, փխ. յիմմէ ջանից
18 e զամենայն ինչ, որ
18 Հ անգ

ԼԵ

Վասն Սանատրկոյ թագաւորութեանն, և սպանման ծննդոցն Աբգարու, և վասն Հեղինեայ տիկնոջ:

Սանատրուկ թագաւորեալ՝ զօրս ժողովէ ի ձեռն քաջացն Բագրատունեաց և Արծրունեաց դայեկաց իւրոց, իջանել տալ պատերազմ ընդ որդիսն Աբգարու, զի բոլորումն տիրեսցէ թագաւորութեանն։ Եւ մինչ դեռ նա յայսմ էր՝ աստուածային իմն ակնարկութեամբ խնդրեցաւ վրէժ մահուանն Ադդէի յորդւոյն Աբգարու։ Քանզի սիւն կճեայ կանգնել տայր յԵդեսիայ ի վերնատունս ապարանից իւրոց, և ինքն ի ներքոյ կալով հրամայէր զորպէսն առնել. որ զերծեալ յունողացն՝ անկաւ ի վերայ նորա և խորտակեաց զոտսն և սատակեաց։

Եւ խկոյն պատգամ բնակչաց քաղաքին եկն առ Սանատրուկ, խնդրելով պայման ուխտի, զի մի վրդովեսցէ զնոսա ի քրիստոնէութեան հաւատոց, և նոքա տացեն զքաղաքն ի ձեռս և զգանձս թագաւորին։ Զոր արարեալ՝ յետոյ ստեաց. Նա և զամենայն զաւակ տանն Աբգարու մաշեաց սրով, բայց յաղջկանց, զորս եհան ի քաղաքէն բնակել ի կողմանս Հաշտենից։ Սապէս և զգլուխ կանանցն Աբգարու, որում անուն էր Հեղինէ, առաքեաց յիւրային քաղաքն բնակել ի Խառան, թողլով նմա զտիկնութիւնն ամենայն Միջագետաց, փոխանակ բարեացն զոր գտեալ էր ի ձեռն նորա յԱբգարէ։

1 abcdfgkopqrs ԼԲ, e Ѡ, փխ. ԼԵ.
2 Հfg թագաւորութեան
2 Հbdfglpqrs ծննդոց
3 g հեղինեայ / lor հեղինէ
3 efopqrs տիկնոջն
4 c քաջանցն
5 e *դահեկաց / p դահեկեաց / k դայեակաց
6 Տc բոլորին / ՀՎ^{2}gl բոլորումն / k բոլորում
6 Կ^{2}abcdf տիրեսցէ հայոց
6 Կ^{2}abd թագաւորութեանն / c թագաւորութեանս
7 kl չիք դեռ / d չիք նա
7 f այսմ / fl չիք իմն
7 k խնդրեց առ ի վրէժ, փխ. խնդրեցաւ վրէժ
8 abd որդւոյն / cp յորդոցն / Տkm յորդւոյ
8 k կճէ / Վ^{3}l սիւնի կճէ
8 b կանգնեալ
9 l տա / k տայ
9 abc յեդեսեա / k յեդեայ
9 Վm ի վերնատունն / enopqrs ի վերնատուն
10 klm առն... (վերջը ջնջած, m առանց շեղ բողնելու)
11 Ѡ զոտս նորա և
11 Ѡ սատակեաց զնա
13 Ѡabcdf ի հաւատոց քրիստոնէից (Ѡ քրիստոնէութեան)
14 ѠabcdfՎ^{3} տայցեն [Վ^{3}k տացեն] նմա զքաղաքն / e զքաղաքս
14 Հ ի ձեռս նորա
14 i զգանձն արքային
15 b ետոյ
15 eopqrs չիք զամենայն
15 e զզաւակ
16 ѠԿ^{2}d բաց / f աղջկանց
16 Ѡ յաղջկանց քաղաքին զորս եհան բնակել / Տc զոր
17 eopqrs որպէս, փխ. սապէս
17 b չիք և
18 abcdf բնակիլ ի Խառան յիւրային քաղաքն [f քաղաք]
19 ՏѠc ի վերայ թողլով
19 Հkl նորա, փխ. նմա
19 Ѡf զտիկնութիւն
20 łw զորս
20 abcdf ընդ ձեռն / ѠՎ^{2} ընդ ձեռամբ
20 e աբգարէ / klՎ^{2} նորա և յաբգարէ

Այս Հեղինէ զարդարեալ հաւատովք, որպէս և մայր իւր զԱբգար, ոչ հանդուրժեաց բնակել ի մէջ կռապաշտիցն. այլ չոգաւ յԵրուսաղէմ յաւուրս Կղաւդեայ, ի սովին՝ զոր մարգարէացաւ Ագաբոս. և տուեալ զամենայն գանձս իւր յԵգիպտոս՝ գնեաց ցորեան բազում յոյժ և բաշխեաց ամենայն կարօտելոց. որում և վկայէ Յովսեպոս. որոյ և շիրիմ նշանաւոր կայ առաջի դրանն յԵրուսաղէմ մինչև ցայսօր ժամանակի։

ԼԶ

Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի, և անուանակոչութեան Սանատրկոյ և մահուան նորին։

Այլ որ ինչ գործք եղեալ Սանատրկոյ՝ ոչ ինչ յիշատակաց արժանի համարեցաք բայց ի շինուածոյ Մծբին քաղաքի։ Զի ի շարժմանէ խախտեալ՝ քակեաց և վերստին շինեաց պայծառագոյն, և պարսպեաց կրկին պարսպով և պատուարաւ. և զիւրն անդրի ի միջին հաստատեաց, դրամ մի ի ձեռն ունելով. որ նշանակէ այսպիսի ինչ, եթէ ի շինել քաղաքիս ամենայն գանձքս ծախեցան, և այս միայն մնաց։

Բայց թէ ընդէր Սանատրուկ կոչեցաւ՝ ասելի է։ Քանզի յաւուրս ձմերայնոյ ճանապարհորդեալ ի Հայս քոյր Աբգարու Աւդէ՝ պատահէ

1 Ջ հաւատով
1 ckl չիք և
1 w^{1} զհայր, փխ. զայր
1 f արգար / d չիք զարգար
2 Ջdeg բնակիլ
3 Ջabdef կղօդեայ / k կղաւրդդեայ
3 a չիք ի սովին
3 abcdf մարգարէացաւ
3 c արգաբոս, փխ. ագաբոս
3 Ջ չիք և
4 benopqrs զգանձս
4 acdf զգանձս իւր զամենայն
4 Տe և գնեաց
4 a բազում ցորեան / f բազում և յոյժ
5 վ կարօտացելոց / ef յորում
5 abcdl վկայէ և
5 dhlnqrs յովսեպոս / k և յովսեպոս / միւսն. յովսէպոս
5 ԾԿ^{2}abcdfp չիք և (շիրիմ)
6 a չիք կայ
6 abcdf երուսաղէմի / Կ^{2} երուսաղեմի
6 abcdf չիք ժամանակի
8 abcfklopqrs ԼԴ, e ԾԱ, փխ. ԼԶ.
9 kl մծմին (միջ8)
9 Ծbdef անուանակոչութեան / միւսն. ...թեանն
10 f մահուն / k մահու / l մաւրն, փխ. մահուան
10 f չիք նորին
11 abcf եղեն / af որ, փխ. ոչ
11 a յիշատակի / bcdf արժանի յիշատակի
12 bdl բայց
12 e չիք ի (շինուածոց)
12 Տde շինուածոց [ի շինուածոյ]
13 ab և պարսպով պարսպեաց կրկին պատուարաւ / վ^{2}cdfkl պարսպով կրկին
14 վ^{2}cfkl չիք և (պատուարաւ)
14 bcf պատուարով
14 df չիք և (զիւրն)
14 egkiopqs անդր, փխ. անդրի
14 abcdf ի մէջ
14 ԱՏ մի դրամ [Կ^{2}abdf մին դրամ]
15 Տe ի ձեռն / Կ^{2}acdf ի ձեռինն
15 e նշանակէր
15 abcdfprs թէ / e չիք եթէ
15 e ի շինի
16 e գանձս / k գործք / g գանձք
16 e ծախեցաք
18 bf ձմերայնւոյ
18 k ճանապարհեալ
18 abcdfkl քոյր աբգարու օդնէ [b օդէ, cf աւդէ, l աւդէ, k օդէ) ի հայս
18 Ջacgopqrs աւդէ կամ օդէ, / Վmn օդէ

բքոյ ի լերինս Կորդուաց. ցրուեաց զամենեսեան մրրիկն, մինչ ոչ գիտել ընկեր զընկեր՝ ընդ որ վարեցաւ։ Իսկ դայեկին նորա Սանոտայ, քեռ Բիւրատայ Բագրատունւոյ, կնոջ Խոսրենայ Արծրունւոյ, առեալ զմանուկն, քանզի տղայ էր, եդ ի մէջ ստեանց իւրոց, մնալով ի ներքոյ ձեանն զերիս տիւս և զերիս գիշերս։ Զորմէ առասպելաբանեն, եթէ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ յաստուածոցն առաքեալ՝ պահէր զմանուկն։ Բայց որչափ մեք եղաք վերահասու՝ այսպէս է. շուն սպիտակ ընդ խնդրակսն լեալ, պատահեաց մանկանն և դայեկին։ Արդ՝ կոչեցաւ Սանատրուկ, ի դայեկէն զանուանակոչութիւնն առեալ, որպէս թէ տուրք Սանոտայ։

Սա թագաւորեալ յերկոտասաներորդի ամի Արտաշիսի արքայի Պարսից, կեցեալ ամս երեսուն՝ մնաւ յորսի, նետի ուրուք դիպեալ փորոտեացն. իբր թէ վրէժս հատուցեալ ընդ չարչարանաց սրբոյ զստերն։ Ղերուբնայ որդի Ափշադարայ դպրի գրեաց զամենայն գործս, որ ինչ յաւուրս Աբգարու և Սանատրկոյ, և եդ ի դիւանին յԵդեսիայ։

ԼԷ

Թագաւորել Երուանդայ եւ կոտորել զորդիսն Սանատրկոյ, եւ զերծանել Արտաշիսի փախստեամբ։

Յետ մահուանն Սանատրկոյ արքայի շփոթի իմն թագաւորութիւնն։ Քանզի Երուանդ ոմն, որդի կնոջ Արշակունւոյ, թագաւորէ յութերորդ

1 b բգոյ / a ի լերինն
1 Հ կորդայց
1 gl մրրիկն / միւսն. մրրիկ
2 ԱS գիտելով
2 Խ այր զընկեր [k այր ընկեր]
2 abcdf ընդ որ վարեցաւ այր զընկեր
2 abfl դայեկի / e դայեակ
2 kl սանոտոյ (միշտ)
3 Կ²acdepqrs բիւրատեայ / b բիւրատեա / w¹ ի բիւրատա
3 Կ²abcf խուրենայ / d խորենայ / Հgk խոսրովայ / l խոսրոնայ
3 e արծրունեաց
4 ab ստեանցն. չիք իւրոց
6 abcdf թէ / Խ ոմն, փխ. իմն
6 af աստուածոցն / Հgk յաստուածոց
7 a մեք, փխ. որչափ
7 bcdfl որչափ մեք եղաք [l եղեաք] / միւսն. չիք մեք
7 վ²k հասու ի վերայ, փխ. վերահասու
7 abcdf այսպիսի / o շան
8 eopqrs խնդրօղսն
8 l լինել / o եղեալ / i պատահեալ
8 Հgl մանկան / kl դայեկիս
8 Հgl արդ գի կոչեցաւ
9 l զանուն անուանակոչութեան
11 ad երկոտասներորդ / b յերկոտասան յերրորդ / Հgkl յերկոտասաներորդ
11 Seg պարսից արքայի
12 e և մնաւ / վ¹gkl մնանի
12 Դ²Խվ²abcdf յորս
12 o յորս եղանելն / Seg նետիւ
13 k փորոտեան
13 Դ²b f իբրև / վ² իբրու
13 Հվ²k վրէժս ինչ
13 Հվefgkl հատուցանել
13 Se չարչարման [co չարչարանաց] / միւսն. չարչարանս
13 Կ²abcdf զստերն իւրոյ սանդխտոյ / o զստերն սրբոյ / p չիք սրբոյ
14 l ղերուբնա / x ղերուբնայ / միւսն. ղերուբնայ
14 d ափշադարայ
15 pqrs չիք յաւուրս
15 ae յեդեսա / bk յեդեսայ / Հ յեդեսիա
16 abcfgklogrs ԼԴ, e ԽԲ, փխ. ԼԷ.
17 e վերնագիրը նախորդ գլխինն է։
17 pqrs թագաւորեալ / o թագաւորութիւն
18 abcd արտաշէսի / k կոտորեալ
19 dl մահուն
19 Se չիք արքայի. չիք իմն
20 e անորդի, փխ. ոմն որդի
20 a արշակունոյ / k արշակուսյ

ամի Դարեհի վերջնոյ։ Եւ ունին գրոյցք յաղագս նորա այսպէս։ Կին ոմն յազգէ Արշակունեաց, անձամբ հարստի և խոշորագեղ, վարար, զոր ոչ ոք գիմագրաւեաց առնուլ կնութեան, ծնանի երկուս մանկունս յանկարգ խառնակութենէ, որպէս Պասիփայէ զՄինոտավրոս։ Եւ ի զարգանալ մանկանցն՝ կոչեն անուանս Երուանդ և Երուազ։ Եւ ի չափ հասեալ Երուանդայ՝ լինի սրտեայ և անդամովք յաղթ։ Սա ի բազում իրս վերակացու առաջնորդութեամբ առաքեալ ի Սանատրկոյ, գտանի երևելի, մինչև ամենայն նախարարացն Հայոց առաջին լինել. և խոնարհութեամբ և առատաձեռնութեամբ զամենայն ոք յանդուցեալ յինքն յարեցոյց։ Եւ ի մեռանելն Սանատրկոյ՝ միաբանեալ թագաւորեցուցին զնա, առանց արանց յազգէն Բագրատունեաց լինել թագադիր։

Բայց ի թագաւորելն իւրում Երուանդ, կասկած ունելով յորդւոցն Սանատրկոյ՝ կոտորէ զամենեսեան։ Թուի թէ վրէժս հատուցաւ սպանման որդւոցն Աբգարու։ Բայց մի ոմն տղայ, Արտաշէս անուն, զոր առեալ սընտուի նորա՝ փախեաւ ի կողմանս Հերայ, ի հովուավանս Մաղխազանի, լուր առնելով դայեկի նորա Սմբատայ, որդւոյ Բիւրատայ Բագրատունւոյ, ի Սպեր գաւառի, ի շէնն Սմբատաւանի։ Արդ՝ իբրև լսէ Սմբատ որդի Բիւրատայ զբօթն Սանատրկոյ և զգոյժ կոտորման որդւոց նորա՝ առեալ զերկուս դստերս իւր, զՍմբատանոյշ և զՍմբատուհի՝ նստուցանէ ի Բայբերդի, արս քաջս թողլով ի վերայ ամրոցին. և ինքն հանդերձ մինով կնաւ իւրով և սակաւ արամբք գայ անցանէ ի խնդիր

1 Կ²abcd դարեհի պարսից արքայի վերջնոյ / c վերջոյ
1 d ունի / e չիք և ունին
1 abcdf գրոյց
1 ꞏ վասն, փխ. յաղագս
1 abcdf սորա, փխ. նորա
2 f ազգէն / Տe խարստի
3 Կ²d առնուե", փխ. առնուլ կնութեան
3 Հb յերկուս / kh մանուկս
4 abcf պասիփայ / Կ²dtc փասիփայ
4 Կ²վabdf զմանոգորոս / վenopqrs զմանոտավրոս / e զմանոդորոս / g զմենոտավրոս / Հ զմենեդովրոս
5 c կոչէ
5 e զանուանս նոցա երուանդ
5 enopqrs չիք և ի չափ... յաղթ (ն. 6) (ո ունի լուսանցքում)
5 f հասակի լեալ, փխ. հասեալ
5 k չիք ի (չափ)
6 Հabcdfg անդամօք
6 Կ²abcdf սա և ի
6 a չիք վերակացու
7 k չիք առաքեալ
7 Տe չիք ի (սանատրկոյ)
8 Կ²abcdf առաջին նախարարացն լինել ա"մ հայոց զօրացն և
8 e լինիլ
9 o անկուցանէր / p անդուցանէր
9 Կ²abcdf յանդուցեալ յինքն յարեցոյց / kl յանդուցանէր յինքն / միւսն. որ յինքն յանդուցանէր
10 Հabdfnopqrs ի մեռանել / c ի մեռանիլ
10 e թարց, փխ. առանց
11 a չիք արանց
11 abcdf ազգին / p յազգին / x յազգէ
13 e և թուի / d չիք թէ
13 ꞏ վրէժ
15 b բանդուոյ / el սանտու / k սատուն
15 gk սահմանս, փխ. կողմանս
15 վ²enpqrs հիրայ
15 Եվmn հովուավանս / a ովուայ վան / վeopqrs հովավանս / tw ի վանս հովուայ վան / միւսն. ի հովուայ վանս
16 a մախանի / x մալխազանի
16 cepqrs բիւրատեայ
17 Հվegopqrs ի շէնս սմբատունի
18 ceprs բիւրատեայ
18 Հgk չիք որդի բիւրատայ
18 k զբօթս
19 lnopqrs որդւոյն
19 Հgk չիք իւր / k զսրատանոյշ
19 Հabcdfgl զսմբատուհի / eopqrs զսըմբատուհրի / k զսրատուհի
20 a ի բայբերդ / egopqrs ի բաբերդի
20 o չիք և ինքն մինով կնաւ իւրով
21 abcdf չիք մինով
21 ab կնաւն
21 gk չիք գայ

մանկանն Արտաշիսի։ Որում խրադրած եղեալ արքային Երուանդայ՝ հետայոյզս առաքէ. վասն որոյ բովանդակ ժամանակս ընդ երեսս լերանց և դաշտաց այլակերպեալ շրջելով հետի հանդերձ մանկամբն՝ սնուցանէ ի հովուականս և յանդէորդս, մինչև պարապ գտեալ ժամ՝ անցանէ առ Դարեհ արքայ Պարսից։ Եւ քանզի այր քաջ էր Սմբատ և ծանօթ յառաջագոյն՝ պատուի մեծապէս ընդ զօրագլուխսն Պարսից, սոյնպէս և մանուկն ընդ որդիս թագաւորին, տեղի բնակութեան առեալ զԲատ և զՈղոմն կոչեցեալ գաւառս։

ԼԸ

Որ ինչ ջանն Երուանդայ վասն ի բուռն ածելոյ զմանուկն Արտաշէս, եւ ի բաց բառնլոյ զՄիջադեաս։

Բայց Երուանդայ զմտաւ ածեալ, թէ որպէս չար Նորա թագաւորութեանն մնանի ի Մարս՝ խէթ ի սրտի լեալ՝ ոչ հեշտալի էր նմա քուն։ Հանապազ ի յարթնութեան յայն հոգալով, նաև ի քուն անուրջս անհագինս նմին իրի տեսանէր։ Վասն որոյ ի ձեռն հրեշտակաց և պատարագաց խնդրէր հաշտեցուցանել զարքայն Պարսից՝ տալ ի ձեռս զԱրտաշէս, ասելով թէ «Արիւն իմ և հարազատութիւն, ընդէ՞ր սնուցանես զՄարըդ Արտաշէս հակառակ ինձ և իմոյ թագաւորութեանս, լսելով բանից Սմբատայ յեղուզակի, որ ասէ, թէ որդի է Արտաշէս Սանատրկոյ.

1 abcd արտաշէսի
1 ɯ թագաւորին, փխ. արքային
2 c հետայոյզ / ɯꝟ² հետախոյզս
2 c ժամանակ
2 kl դաշտաց և լերանց
3 k *այլակերպել, փխ. այլակերպեալ
3 eopqrs հետ
4 ɯՎmn ի հովուականս / a վասն հովուաց / eopqrs ի հովականս / f ի հովուաց վանս
4 ers յանդորրս / nopq յանդորրս [ո յետոյ ջնջուած յանդէորդս]
4 Ꮩ²abd ժամանեաց, cf ժամանեացէ, փխ. ժամ անցանէ
5 e չիք պարսից
5 a այլ, փխ. այր
5 k սմատ
6 l զաւրագլուխս
6 Sc որպէս, փխ. սոյնպէս
7 e զմանուկ
7 Sɯc բնակելոյ
8 c զողոմ / Ꮩ² զող ոմն
8 Ագopqrs գաւառ
9 ɯbcfopqrs Լե, c ɯԳ, փխ. ԼԸ.
10 pqrs երուանդեայ
10 c բառնալոյ, փխ. ի բուռն ածելոյ
10 adf առնելոյ, b առնլոյ, ꝟ²kl արկանելոյ, փխ. ածելոյ
11 k թողու
12 Sc թագաւորութեան նորա
13 Ꮾcd պարս, փխ. մարս / ɯ² ի մայրս
13 Sɯc չիք ի (սրտի)
13 kl սրտիւ
13 Ꮩ²abcdf լինելով / l լինել
13 e հեշտանալ
13 Ꮩ²abcdf լինէր, kl ի, փխ. էր
14 Աgl չիք ի (յարթնութեան)
14 k նախ, փխ. նաև
14 ach յանուրջս
15 klp անհագին / e յանհագինս
15. e ի ձեռս
15 ꝟ պարգևաց, prs պատպամաւորաց, փխ. պատարագաց
16 o տալ ձեռն / x ի ձեռն
17 l արիւն (մինչ)
17 eopqrs չիք իմ
17 l չիք և
17 k ուսուցանենս, փխ. սնուցանենս
18 r զմար / s զմարդ (զ fkrmd)
18 bc զարտաշէս
18 abcdfkl չիք ինձ և
18 eopqrs չիք և—թագաւորութեանս
19 abcdfo եղուզակի / glx յեղուզակի
19 g եթէ

և զորդի հովուաց և զանդէորդաց ջանայ առնել Արշակունի, և արիւն քո և հարազատութիւն համբաւելով զնմանէ։ Նա չէ որդի Սանատրկոյ, այլ ընդ խաբս գտեալ Սմբատայ զմար ումն տղայ՝ բաջաղի»։ Նոյնպէս և առ Սմբատ յղէր բազում անգամ, թէ «Ընդէ՞ր այդքան մեծ աշխատութիւն կրես. խաբեալ ի սանուէդ՝ մնուցանես զորդի Մարիդ հակառակ ինձ»։ Եւ լսէ ոչ սիրելի բանս պատասխանեաց։ Յայնժամ առաքէ Երուանդ և սատակէ զքաջսն ի Բայբերդի. գերեալ զդստերս Սմբատայ՝ պահէ յամրոցին յԱնի ոչ վատթարապէս։

Բայց թիկունս առնելով Երուանդայ զՀռոմայեցիս՝ ոչ ինչ վտանգի ի թագաւորութեանն Վեսպիանոս և Տիտոսի, թողլով ի նոսա զՄիջագետս։ Եւ յայնմ հետէ բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց ի Միջագետաց. և հարկս ևս առաւելագոյնս տայր ի Հայոց Երուանդ։ Իսկ գործակալացն Հռոմայեցւոց մեծապէս հանդերձեալ զքաղաքն Եդեսիայ՝ ի նմա հաստատեն զտունս գանձուց հարկացն ժողովելոց ի Հայոց, ի Միջագետաց և յԱսորեստանեայց։ Եւ ժողովեն ի նմա զամենայն դիւանս, և կարգեն դպրոցս երկուս, մի՝ զրուցն խուրեանց զԱսորին, և միւս ևս զՅոյնն. և զդիւանն հարկաց և զմեհենականն, որ կայր ի Սինոպ Պոնտացւոց՝ անդր փոխեն։

1 a անդեորդաց / Աbcdf անդէորդաց
1 e ջանաց
1 l արեւն
2 k համբառնալով զնա. զի չէ իսկ, փխ. համբաւելով զնմանէ. Նա չէ… / g զնմանէ. ջնջած զնա / Ձ զնա, փխ. զնմանէ
2 Կ²abcdfl թէ, փխ. նա / g նա ջնջած
2 Աabcdf չէ իսկ որդի
2 f որդի իսկ սանատրկոյ
3 e խար
3 e գալ, փխ. գտեալ
4 eopqs չիք և առ
4 h յղէ
4 ՏԱ այդ քո [o այդքան], engs առ քոյ, փխ. այդքան
5 ՏԱe աշխատութիւնդ / d աշխատութիւնս
5 ՏԱe չիք կրես
6 Տe սիրելոյ
6 Վdpqs պատասխանեաց
7 Ձegopqs ի բաբերդի
7 abcdfgkl գերելով [g փոխած գերեալ]
8 x դդստերսն
8 e պահել
8 abcdf ոչինչ
8 a *վատթարապէն
9 Տe առնել
10 c չիք ի (թագաւորութեանն)
10 f ի թագաւորութենէն / Ձg ի Թ'' և
10 abcdf վեսպիանոսի / lw վեսպասիանոսի
10 f նոցա, փխ. ի նոսա
11 a թագաւորութիւն, փխ. իշխանութիւնն
12 Տe չիք ևս
12 a աւելագոյնս / bdl յաւելագոյնս
12 Տeg երուանդ ի հայոց [e հայոց]
12 Ձ չիք ի հայոց
12 Աabcdfg հռովմայեցւոց գործակալաց
13 abcd եդեսեա / e յեդեսիայ
14 Կ²acdf հաստատել / b հաստատեալ / kl հաստատեցին
14 ՏԱe հարկաց
14 abcdf չիք ի (միջագետաց) / c ի միջագետ
15 e ի, փխ. և (յասորեստանեայց)
15 Վcefkmnq յասորեստանեաց
15 c չիք և (ժողովեն) / k ժողովէին
15 k չիք ի նմա
15 abcdf նա, փխ. նմա
15 Ձ զդիւան
16 Վ²abcdfkl դպրոցս ընդ / e զդպրոցս
16 abcdfl երկու
16 f չիք մի զրուցն—փոխեն (տ. 18)
16 abde մին / cde զմիւսն / o մէկ
16 p խուրոց
17 a զնոյն, փխ. զյոյնն
17 a զդիւանն / g զդիւան
17 d ի սինոպ / Վ²egknopqs ի սինո
18 ՏԱՎ²cf պոնդացւոց
18 e անդ

ԼԹ

Յաղագս շինուածոյ Երուանդաշատ քաղաքի։

Յաւուրս սորա փոխին արքունիքն յԱրմաւիրն անուանեալ բլրոյ. քանզի էր հեռացեալ գետն Երասխ, և ի յերկարել ձմերայնոյն, և ի դառնահոտ փչմանէ հիւսիսոյ պաղացեալ ձուլեալ վտակն՝ ոչ ուստեք արբուցումն բաւական թագաւորականին գտանէր տեղւոյ։ Ընդ որ նեղեալ Երուանդայ, նա և ամրագունի ևս տեղւոյ ելեալ ի խնդիր՝ փոխէ զարքունիսն յարևմուտս կոյս, ի քարակտուր մի բլուր, զորով պատ առեալ Երասխայ՝ ընդդէմ Ախուրեանն հոսի գետ։ Պարսպէ զբլուրն, և ի ներքսագոյն քան զպարիսպն ընդ բազում տեղիս կտրեալ զքարինսն մինչև ի յատակս բլրոյն հաւասար գետոյն, մինչև դիմել ջուրց գետոյն ի փորուածն, յըմպելեաց պատրաստութիւն։ Զմիջնաբերդն ամրացուցանէր բարձր պարսպօք, և դրունս պղնձիս կանգնէր ի միջոցի պարսպին, և ելանելիս երկաթիս ի ներքուստ ի վեր մինչև ցդուռնն. և ի նմա որոգայթս իմն ծածուկս ընդ մէջ աստիճանացն, որպէս զի ըմբռնեսցի եթէ ոք գաղտ ելանելով դաւել կամիցի զարքայն։ Եւ էր, ասեն, երկդիմի. որպէս զի մինն լիցի սպասաւորաց արքունի և ամենայն ելևմտից ճանապարհ տուընջենային, իսկ միւսն գիշերային և մարդադաւաց։

1 a ԼԷ, bcfkl ԼԶ, e ԽԴ, փխ. ԼԹ.
2 dok շինուածոյ / b շինուածին / միւսն. շինուածի
2 k երկուշատ, Հegor երուանդայ, pqs երուանդեայ, փխ. երուանդաշատ
3 d ի յաւուրս / acf ի սորա աւուրս / b ի նորա աւուրս
3 b յարքունիքն
3 c յարմաւիր / SՀe բլրոյն
4 c չիք էր
4 abcfgopqrs և ի յերկարել / e յերկարեալ / միւսն. յերկարել
4 b ձմերանւոյն / abfl ձմերայնւոյն
4 abcdf չիք և (ի դառնահոտ)
5 Կ²abcdf դառնահոս / Se հնչմանէ
5 l հաւաւոյ / etw պաղեցեալ
5 f ձուլացեալ / gl ձուղ՛եալ
6 Կ²abcdf չիք բաւական
6 Կ²abd գտանիւր
6 h տեղւոյն
7 d նեղացեալ / k ամրագոյն
7 no ևս, փխ. և (ամրագունի)
7 e տեղւոյ ևս
7 Sխe եղեալ, փխ. ելեալ
7 Կ²dc չիք ի (խնդիր)
8 e և, փխ. ի (քարակտուր)
8 f զոր յոլով, փխ. զորով
9 cf պար, փխ. պատ / վ պատառեալ
9 d գերասխայ / l երասխ
9 abd ախուրեան / cf ահուրեան
9 o պարսպէ և զբլուրն
9 abcdf զբլուրն, և ի ներքսագոյն քան զբլուրն պարիսպն շինէ
10 վ ի ներսագոյն
10 a տեղիսն
11 Sխce մինչև [l մինչև ի] յատակս
11 abcdfl մինչև ի դիմել
13 n պարսպովք / o պղնձի
13 e զդրունս / f և ի դրունս / k դրուն
13 e ի միջոց / k ի միջոյ
14 abcdfkl չիք ի (ներքուստ)
14 a ի դուռնն և ի դուռնն / bcdfkl ի դուռնն / e ցդրունս / Հgodpqrs ցդուռն
15 o ի նմանէ
15 opqrs ի, փխ. իմն / e չիք իմն
15 abcfkl աշտիճանացն
16 cfl ըմբռնեսցէ
16 Sde թէ / l եթե
17 e ամենն, փխ. ասեն
17 cf մին
17 f լիցի ի սպասաւորաց / Sek սպասաւորացն
18 Խվ գիշերոյ
19 a մարդաւաց

Խ

Թէ ո՛րպէս շինեաց զԲագարան քաղաք կռոց:

Բայց Երուանդայ շինեալ զքաղաքն իւր և փոխեալ անդր զամենայն ինչ յԱրմաւիրայ, ուրոյն ի կռոցն, զոր ոչ օգուտ իւր համարեալ յիւրն փոխել ի քաղաքն, զի մի՛ ի գալ և ի զոհել անդ աշխարհի՝ ոչ զգուշութեամբ պահեսցի քաղաքն. այլ հնարագոյն ի նմանէ իբր քառասուն ասպարիսաւ գհիւսիսով՝ նման իւրոյ քաղաքին շինեաց քաղաք փոքր ի վերայ գետոյն Ախուրենայ, և անուանեաց Բագարան, այս ինքն թէ ի նմա զբագնաց յօրինեալ է զկազմութիւն. և փոխեաց անդր զամենայն զկուռսն որ յԱրմաւիր: Եւ մեհեանս շինեալ՝ զեղբայր իւր զԵրուազ քրմապետ կացուցանէր:

ԽԱ

Վասն տնկելոյ զանտառն, որ կոչի Ծննդոց:

Տնկէ և մայրի մեծ ի հիւսիսոյ կողմանէ գետոյն. և որմովք ամրացուցանէ, արգելլով ի ներքս այծեմունս երագունս, և զեղանց և զեղջերուաց ազգ, և ցիռս և վարազս. որք ի բազմութիւն աճեցեալ լցին զանտառն, որովք ուրախանայր թագաւորն յաւուրս որսոց: Եւ անուանէ զանտառն՝ Ծննդոց:

1 a ԼԸ, c ԽԷ, cfklopqrs ԼԷ, փխ. Խ.
2 Seg թէ / l եթէ
2 l քաղաքս
3 Se երուանդ / c անդ
4 abcd յարմաւիրայ / c յարմօրայ
4 ck չիք ի (կռոցն)
4 SԽc զոր / c յօգուտ
5 o փոխելս / f փոխեալ
5 Խ չիք ի (քաղաք) / gl ի քաղաք / r ի քաղաքին
5 Sck ի [o չիք ի] գալն
5 Sck անդր / e չիք ոչ
6 e ի, փխ. քառասուն (ի, փխ. խ)
7 abd գհիւսիսեաւ / cf գհիւսիսեայ / kl հիւսւսով
7 Sck իւր / c չիք քաղաք
8 cf ահուրենայ / o ախուրանի
8 b չիք բագարան
8 efl այս ինքն է թէ
9 Se յօրինեալ է [eopqrs էր] զկազմութիւն բագնացն / Խ զբագնացն յօրինեալ [l յաւրինեալք] զկազմութիւն / cd բագնացն յօրինեալ է կազմութիւն
10 Խ կուռսն / a չիք որ
10 a արմաւիր
10 ektw զմեհեանս
10 Խ երուազ
11 Խ կացուցանէ
12 Խabcfopqrs ԼԸ, c ԽՁ, փխ. ԽԱ.
13 l զանդատն (մի՛չե) / k զանտառս
14 eopqrs չիք և
14 f մայրի մի մեծ
14 Հվ'abdfg ցհիւսիսոյ, l հիւսւսոյ, փխ. ի հիւսիսոյ
14 Հ որմօք
14 g ամրացուցանէր
15 c զայծեմունս երանգունս և զեղանց և զեղջերաց
16 eqrs զցիռս
16 c զվազանս որս
16 e աճեցեալք
17 e զանտառս / l զանդառն
17 k չիք յաւուրս / a յաւուրս անընթեռնլի. վրան գրած է ի վ՛ր
18 Խ անուանեաց
18 d չիք զանտառն

ԽԲ

Վասն ձեռակերտին, որ կոչի Երուանդակերտ:

Պարտ է ինձ ասել և յաղագս գեղեցիկ դաստակերտին Երուանդակերտի, զոր յօրինեաց նոյն ինքն Երուանդ գեղեցիկ և չքնաղ յօրինուածովք: Քանզի զմիջոց հովտին մեծի լնու մարդկութեամբ և պայծառ շինուածովք, լուսաւոր որպէս ական բիր: Իսկ շուրջ զմարդկութեամբն՝ ծաղկոցաց և հոտարանաց կազմութիւն, որպէս շուրջ զբբոմն զայլ բոլորակութիւն ական: Իսկ զբազմութիւն այգեստանոյ՝ իբր զարտևանանց խիտ և գեղեցիկ ծիր. որոյ հիւսիսային կողմանն դիր կարակնաձև՝ արդարև գեղաւոր կուսից յօնից զարուանդաց համեմատ: Իսկ ի հարաւոյ հարթութիւն դաշտաց՝ ծնօտից պարզութեան գեղեցկութիւն: Իսկ գետն բերանացեալ զարաւանդօք ափանցն՝ զերկթերթիւն նշանակէ շրթունս: Եւ այսպիսի գեղեցկութեան դիր՝ անքթթելի իմն զոգցես ի բարձրաւանդակ թագաւորանիստն զհայեցուածս ունի. և արդարև բերրի և թագաւորական դաստակերտն:

Զայս ամենայն զգործեցեալսն Երուանդայ պարգևէ մեծն Տրդատ մարդկան ազգին Կամսարականաց, որպէս մտերմաց և արեան կցորդաց ազգին Արշակունեաց. զոր յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք:

Բայց ասեն զԵրուանդայ՝ բատ հմայից դժնեայ զոլ ական հայեցուածով. վասն որոյ ընդ այգանալ աչալրջացն սովորութիւն ունել

1 Խabcfopqrs ԼԹ, e ԽԷ, փխ. ԽԲ.
2 rs Երուանդայկերտ
3 aeopqrs չիք և
3 dkl վասն, փխ. յաղագս
3 Կ^{2}bcdf ձեռակերտին
4 a յԵրուանդ
5 f քան, փխ. քանզի
5 k ի միջոց / c հովիտն
5 Կ^{2}abcdf չիք մեծի
5 eopqrs լնուլ / p մանկութեամբ
6 վ^{2} լուսաւորապէս / Հ չիք լուսաւոր
7 abc հոտարանոց / d հոտարարանոց
7 abcdf որպէս որ շուրջ
8 Խվ^{3}abcdf զբբաւն / վepqrs զբլբոմն
8 a չիք զբազմութիւն
8 abf այգեստանւոյն / cdn այգեստանոյն / e այգեստանոց / վkl այգեստոյ / o այգեստանաց
9 eopqrs իբրև
9 abcefl զարտևանանց / միւսն. զարտեանաց
10 Կ^{2}abcdf նկարաձև / վe կարկնաձև
10 eopqrs չիք գեղաւոր
10 a զարևանդոց / S զարբևանդաց
10 Կ^{2}cdf համեստ, փխ. համեմատ
11 Կ^{2}abcdf չիք հարթութիւն
11 abcdf գեղեցկութիւն պարզութեան / eopqrs ծնօտից պարզութիւն. իսկ
12 tw բերանաբացեալ
12 վ զարուանդօք
12 c զերկթերթիցն / o զերկթերթեան
14 վb ի բարձաւանդակ
15 Հվgl է [l էր] արդարև
15 Ա դաստակերտ [e դաստակերտ իմն]
16 a գործեցեալ / bcd գործեցեալս / g զգործեալսն / f գործեալս / l գործեցեալսն / k զգործեցեալ սա
17 a ազգին
17 k մտերմաց / միւսն. զմտերմաց: Հմմտ. Խոր. Բ, Ղ. «որպէս ազգականի իւրում և մտերմի»:
17 abcdfg արեանց / c կցորդաւորաց
18 վ^{3}fl տեղն / Sek տեղին [o տեղւոջ]
19 a ասելն, փխ. ասեն
19 pqrs զԵրուանդեայ / Se զոլով
19 c հայեցածով / k հայեցած / f հայեցուածովք
20 վak աջալրջոցն / վ աշալրջոցն / Կ^{1}Կ^{2}bdfl աչալրջոցն / c աջալրջուցն / e աղալրջաց
20 Կ^{1} ընել, փխ. ունել
20 Կ^{2}abcdj ունել ասեն

սպասաւորացն արքունի՝ վէմս որձաքարեայս ունել ընդդէմ Երուանդայ, և ի հայեցուածոցն դժնութենէ ասեն պայթել որձաքար վիմացն։ Բայց այս կամ եղիցի սուտ և առասպել, և կամ դիւականս ինչ առ իւր ունել զօրութիւնս, զի այսպէս հայեցուածոցն անուամբ վնասեսցէ զորս կամի։

ԽԳ

Թէ ո՛րպէս Սմբատայ օգնականս իւր առարեալ զնախարարսն Պարսից՝ խնդրէ թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս։

Բայց ի զարգանալ մանկանն Արտաշիսի, և ի բազում արութիւնս քաջութեան ցուցանել դայեկին Սմբատայ՝ հաճեալ ընդ նա նախարարքն Արեաց, մաղթեն զթագաւորն տալ նմա պարգևս զինչ և խնդրեսցէ։ Եւ յանձն առեալ թագաւորին՝ ասէ ցնախարարսն. «Տեսէք թէ զինչ կամիցի այրն քաջ»։ Եւ նոքա ասեն. «Անմահ բարերարութիւնդ քո. ոչ այլ ինչ կամի Սմբատ, բան թէ զարիւն քո և զհարազատութիւն, զԱրտաշէս որդի Սանատրկոյ, զմերժեալն ի թագաւորութենէ իւրմէ, հաստատել յիւրում թագաւորութեանն»։ Եւ յանձն առեալ արքային արքայից՝ տայ ի ձեռս Սմբատայ մասն ինչ ի զօրացն Ասորեստանի և զզօրս Ատրպատականի, զի տարեալ զԱրտաշէս հաստատեսցեն ի գահն հայրենի։

1 l սպասաւորացն նորա
1 Հgk արքայի, փխ. արքունի
1 e վէմք
1 k ունելով
1 Կ[2]b երուանդեայ
2 Կ[2]abd ի հայեցուածէ / cf ի հայեցածէ / k ի հայեցածն / l ի հայեցուածոց
2 ՀԿ[2]abcdfkl ասեն դժնութեանն [Կ[2]c դժնէութեանն, f դժնէութեան, Հl դժնութեան, k դժնութի՛] / Վ[2]gno pqrs դժնութեան / Վ[2] դժնութիւն / e դժնկութիւն
2 Հabdf պայթիլ
3 f չիք այս / e առասպելք
3 Կ[2]abcdf յոյժ դիւականս [Կ[2] դիւականն] / Վ[2]l ոչ դիւականս / Seg դիւականն
3 Կ[2]abcdfklo չիք ինչ
4 e չիք այսպէս
4 abdg հայեցուածոյ / Վcfl հայեցածն / k հայեցածոյ
4 o զօրութեամբ և անուամբ
4 d վնասցէ / l վնասեսցեն
4 k զոր / kl կամիցին
5 Խabcfopqrs Խ, e ԽԸ, փխ. ԽԳ.
6 d եթէ / c սմբատ
6 e օգնութիւն / SԽ օգնական
6 SԽe չիք իւր
6 e զնախարարսն / SԽabcdf զնախարարս
6 g խնդրէր / k խնդրեաց
8 Se ինկ, փխ. բայց
8 Հ արիութիւն / abcdf քաջութիւնս արութեան / Խ չիք քաջութեան
9 elpqrsw՝ ցուցեալ
9 eopqrs հաճեալք / o չիք ընդ
9 aeopqrs չիք նա
9 SԽabdef նախարարք [p նախարարքս] / lo նախարարքն / c նախարարսն
10 abcdfkl մաղթեցին
10 kl պարգև / k չիք և (յանձն)
11 f նախարարս / l թե
11 SԽc տեսէք զինչ կամի
12 i քաջն, փխ. այրն քաջ
12 abcdf այլ ոչ
13 SԽc զարիւնդ [l զարիւնդ]
13 k չիք և
13 SԽabd հարազատութիւն [o զհարազատութիւնդ]
13 eopqrs արտաշէս
15 a թագաւորութիւն
15 eopqrs արքայն
16 Sae ի ձեռն
16 d ի զօրաց / e զզօրքն / nopqrs զօրսն
17 k ի գայ
17 f արքունի, փխ. հայրենի

ԽԴ

Ցաղագս յսելոյ Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, եւ գումարել զօրս ի պատրաստութիւն պատերազմի:

Լուր հասանէ առ Երուանդ յՈւտէացւոց գաւառէն, եթէ գումարեաց արքայն Պարսից զօրս բազումս ի ձեռն Սմբատայ, զի ի վերայ քո խաղացեալ ածցէ զմանուկն Արտաշէս ի թագաւորութիւն իւր։ Զայս լուեալ Երուանդայ՝ եթող անդէն զբազումս ի նախարարացն կողմնապահս, և ինքն գնաց ի քաղաքն իւր փութանակի, կուտել առ ինքն զզօրս Հայոց, զՎրաց և զկողմանցն Կեսարու, այլ և զՄիջագետացն՝ աղերսիւք և տրովք։ Եւ էին աւուրք գարնայնոյ. վասն որոյ երագ ժողովեցան զօրքն ամենայն. նա և Արգամ, տանուտէր ազգին Մուրացեան, որ ի ծննդոցն Աժդահակայ, ամբոխ հետեւակաւ։ Քանզի էր Երուանդայ դարձուցեալ ի նա զգահն երկրորդական, զոր հանեալ էր ի նոցանէ Տիգրանայ և տուեալ իւրում քեռայնն Միհրդատայ. իսկ յետ մահուանն Միհրդատայ՝ ոչ լինէր ումեք տուեալ, մինչև Երուանդայ դարձուցանել զնա առ Արգամ։ Եւ ոչ միայն նմա, այլ և ամենայն նախարարացն տայր պարգևս և պատիւս, և զօրացն ամենեցուն պարգևէր առատապէս։

---

1 Խabcfopqrs ԽԱ, c ԽԹ, փխ. ԽԴ.
2 o չիք վերնագիրը
2 a երուանդայ լսելոյ
2 Sbc գումարեալ
2 SԽbc զզօրս [l գաւրս]
3 Կ² չիք ի պատրաստութիւն պատերազմի
3 c պատերազմի ընդ արտաշիսի
4 Խabcdf հասանէ լուր / e հասանի
4 b յուտացւոց / acf յուտեացւոց
5 e զզօրս / Sg զօր բազում
5 tw ի ձեռս
5 kl ի ձեռն սմբատայ զաւրս զի
5 a չիք քո
6 e չիք իւր
6 SԽe զայս իբրև լուաւ երուանդ
7 վ կողմնապահս
8 a փութապէս
9 SԽe և զվրաց / l վրաց
9 Խabcd զմիջագետաց / Հ միջագետաց
9 abd աղերսօք / c աղերսանօք / f աղերսովք
10 Հenopqss տրօք
10 Կ²abcf գարնանւոյ / e գարնանայնոյ / dp գարնանոյ
10 Հgl արագ
11 e նախ, փխ. նաև
11 tw չիք ազգին
11 ՀԿ²abcdftw մուրացեան / միւսն. մուրացան
12 c հետեւակաւք
12 eopqrs երուանդ / abcdf դարձուցեալ էր երուանդայ / e չիք երուանդայ
13 r երկրորդին
13 kp չիք էր
14 S տուեալ էր իւրում
14 p ուրում, փխ. իւրում
14 eo քեռայնն / abcf քեռն առն / d քեռ առն
14 abcdfkl չիք իսկ յետ մահուանն միհրդատայ / o չիք յետ
15 abcdf ոչ ումեք տուեալ լինէր / Խ ումեք լինէր [l լինեւր]
15 eopqrs չիք զնա / g զնա գրած եւ ջնջած
16 a չիք և (ամենայն)
16 Կ²cdf պարգևս և պատիւս / ԽԿ¹Վ² չիք պարգևս և / միւսն. չիք և պատիւս
17 Ղ¹Կ²Վabcdf պարգևս, փխ. պարգևէր / k պարգևէր պարգևս
17 Ղ²abcdfk չիք առատապէս

ԽԵ

Որէ, ո՛րպէս ընդ մուտն Արտաշիսի յիւր աշխարհն յաջողեցաւ գործն։

Իսկ Սմբատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսի աճապարէր հասանել ի սահմանս Ուտէացւոց։ Ընդ առաջ նորա ելին զօրք այնր կողմանն, նա և նախարարքն զորս եթող Երուանդ։ Զայն իբրև լուան այլ նախարարքն Հայոց՝ լուծանէին լքանէին և զատչել յԵրուանդայ խորհէին. նա և զայն ևս տեսանէին, եթէ զօրքն Հռոմայեցւոց ոչ հասին նմա ի թիկունս։ Իսկ Երուանդ առաւել ևս յորդագոյն տայր զպարգևսն, և բաշխէր միոյ միոյ ումեք ի նոցանէ զգանձսն. և որչափ շատ տայր՝ շատ ևս ատելի լինէր։ Քանզի գիտէին ամենեքեան, եթէ ոչ առ առատութեան տայ, այլ առ երկիւղի վատնէ։ Եւ ոչ այնչափ սիրելի զայնոսիկ առնէր, որոց շատն տայր, քան թէ թշնամի զայնս՝ որոց ոչն տայր պերճագոյնս։

ԽԶ

Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտաշիսի և փախուստ, և առումն Քաղաքի նորին և մահ։

Բայց Սմբատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսի եկանէ առ ափն ծովուն Գեղամայ, զթիկամբքն Արագածու կոչեցեալ լերին. աճապարէին հասանել ի բանակն Երուանդայ։ Առ ոչինչ համարեալ զբազմութիւն

1 Մabcfopqrs ԽԲ, e Ծ, փխ. ԽԵ.
2 Sceg թէ [l եթէ]
2 ekpqrs մուտս / o չիք յիւր
2 abcd աշխարհս / f յաշխարհն
2 SՄc աջողեցաւ [g յաջողեցաւ]
4 abd ուտէացւոց / f ուտեացւոց / e ուտեացոց / l ուտեացւոց
4 e յառաջ / Մe զօրքն
4 k չիք այնր
4 abcdf կողմանցն այնր / k կողման
5 p նախարարքն հայոց / ce չիք այլ
5 abdf նախարարք / e նախարարքն ամ այրք
6 l լուծանեին լքանեին
6 Հek զատչիլ / Հdf երուանդայ
7 Կ²abcdf թէ / Կ²abcdfl զօրք
7 e հասանին / Se հասանեն
8 e առաւելապէս, փխ. առաւել ևս
8 Կ²abcdf չիք ևս
8 Seg յորդորագոյն
8 c պարգևս
9 abcdf չիք ումեք / Մ զգանձս
9 Se առատանայր, փխ. շատ տայր / g շատ տայր, լուսանցքում փոխած նոյն ձեռքով առատանայր / n առատանայր, լուսանցքում փոխած շատ տայր / c չիք շատ
10 Se առաւել [c աւելի], փխ. շատ / g շատ, լուսանցքում փոխած նոյն ձեռքով առաւել / o շատ, լուսանցքում փոխած առաւել / Կ¹ շատանայր, փխ. առատանայր
10 l աւելի, փխ. ատելի
10 c թէ, փխ. եթէ
10 abcdkopqrs չիք առ
10 k առատութիւն
11 abcdf չիք տայ
11 pqrs չիք առ
11 ad վատնդէ, փխ. վատնէ
11 o զայնոսիկ սիրելի
12 c շատատնայր, փխ. շատն տայր
12 Կ²abcdf թշնամի և քան զնոսա զայնս
12 a որ, փխ. որոց (ոչն)
13 Կ²abcdf էր տեսանել, փխ. պերճագոյնս / kl պերճագոյն / Կ² լաւագոյնս
14 Մabcfopqrs ԽԳ, c ԾԱ, փխ. ԽԶ.
16 Seg նորա / k չիք նորին և
18 SՄf զթիկամբք / Sbe լերինն
18 d աճապարէր / e աճապարին
19 b երեանդայ
19 e բազմութիւն

զօրաց նորա՝ միայն ակնածէին ի Մուրացենէն Արգամայ, զի այր քաջ էր և բազմաց տէր տիգաւորաց։ Եւ ճամբարն Երուանդայ էր բացագոյն ի քաղաքէ նորին աւելի քան երեք հարիւր ասպարիսաւ ի հիւսիսոյ, ի վերայ գետոյն Ախուրեան։ Զայս իբրև լսէր Երուանդ՝ հանէր ընդ առաջ զբազմութիւն զօրացն, և ճակատէր ոչ հեռի յիւրմէ բանակէն։ Իսկ Արտաշիսի առաքեալ պատգամ առ Արգամ նահապետ Մուրացեան հանդերձ բազում երդմամբք՝ թողուլ ի վերայ նորա զոր ինչ գտեալ էր յԵրուանդայ, և կրկին այլ յաւելուլ, միայն զի զԵրուանդ թողեալ ի բաց գնասցէ։

Եւ իբրև հանդէպ ճակատուն Երուանդայ եկին նշանք Արտաշիսի՝ Արգամայ առեալ զբազմութիւն հետևակացն՝ ի կողմն եկանէր։ Եւ Սմբատ հրամայէր զփողսն պղնձիս հնչեցուցանել. և յառաջեալ զճակատն իւր՝ իբրև զարծուի յերամս կաքաւուց խոյանայր։ Իսկ նախարարքն Հայոց, որ յաջ և յահեակ թևոն էին, ի նա խառնեալ միանային։ Եւ զօրքն Վրաց, հանդերձ արքայիւն իւրեանց Փարնաւազաւ, թէպէտ և յանդուգն յարձակմամբ յառաջեալ բախէին՝ արագապէս դառնային ի միւս կողմն փախուցեալ։ Եւ անդ էր տեսանել կոտորած անհնարին զգնդին Երուանդայ և զզօրաց Միջագետաց։ Եւ ի խառնակել այսպիսի

1 aelnoprs զօրացն
1 e զի միայն / d այլ միայն
1 Տe կառկածէին, փխ. ակնածէին / Կ[1]Վ[2] ակն ածէին / g ակնածէին, յուսանցում փոխած կառկածէին
1 Կ[2]bcdf ի Մուրացենէն / Միւնխ. ի Մուրացանէն
1 e արգամայ վասն զի
2 a տիգաւորաց / k չիք տիգաւորաց
2 ՀՎ[2] ջամբարն
2 c բարձրագոյն, փխ. բացագոյն
3 k ի քաղաքէն որ էին, փխ. ի քաղաքէ նորին
3 Աg զերեքհարիւր / l զերեքարիւր
3 f և հիւսիսոյ
4 cf աhուրեան
4 abcdfgkl զայն, փխ. զայս
5 e չիք զբազմութիւն
5 e զզօրացն
6 abcdf արձակեալ, փխ. առաքեալ
6 Խ պատգամ
6 epqrs չիք առ արգամ / o չիք արգամ
6 abcdf մուրացեան / Միւնխ. մուրացանաց
7 o երդմամբ / k ինձ, փխ. ինչ
8 l գտեալ ի յերուանդայ, փխ. գտեալ էր յերուանդայ
8 ՏԽe է, փխ. էր / k չիք էր
8 bde երուանդայ
8 Հopqrs չիք այլ / g այլ գրած եւ ջնջած
8 k երուանդ / t թողուլ

10 abcdf յանդիման, փխ. հանդէպ
10 kl չիք երուանդայ
10 abcdf նշանակք
11 Տek ի կողմ
12 k հրամայէ
12 k պղնձի
12 Կ[1]Կ[2]Խabcdf զոչեցուցանել [k կոչեցուցանել], փխ. հնչեցուցանել
12 ԽՎ[2]abcdf յառաջասեալ / Կ[1]Կ[2] յառաջ առեալ
13 a զարծուիս / Տe զարծիւ
13 Կ[2]Վ[2]bcdfkl յերամ / Վ[2]pqrsw[1] յերամակս
13 e չիք խոյանայր
14 epqrs չիք հայոց
14 cdf հայոց և որ / l եկին
15 abcdf զօրք
15 a փարնաւազաւ անդ
15 l թեպէտ
16 b անդուգն
16 e արձակմամբն / Կ[2]abcdf չիք յարձակմամբ
16 b յառաջմէ / l բախեին
16 Կ[2]abcdf երագապէս այլ դառնային / e բախէին, սակայն արագապէս / ԽՎ[2] երագապէս և դառնային
17 l կողմ
17 a տեսա, փխ. տեսանել
17 e զկոտարած / k կատարած / Հopqrs զկոտորած
18 elw գնդին / kl զգունդն
18 Հg ի խառնակիլ

ճակատուց՝ պատահեն Արտաշիսի արք քաջք Տայոցիք, որոց զոգիս ի բաց եդեալ, Երուանդայ պայմանեալ՝ սպանանել զԱրտաշէս։ Որոց դիպեալ ի հետի ընդ մէջ անցանէ Գիսակ որդի սանուին Արտաշիսի, և սատակեալ զնոսա, ուր և կէս դիմաց նորա ի վայր բերեալ սուսերաւ, զյաղթութիւն ստացեալ՝ մեռանի ի վերայ այսպիսեացս։ Եւ մնացեալ զօրքն ի փախուստ դառնային։

Իսկ Երուանդ ձիովն իւրով բովանդակ ասպարէզս անցեալ՝ եկանէ ի խանս կարգեալս ի բանակէն իւրմէ ի քաղաքն իւր, հեծեալ ի նոր ձիս հանգոյց ի հանգուցէ փախչել։ Եւ քաջքն Սմբատայ զհետ մտեալ՝ սատակադոյնս վարէր զնա ի գիշերի մինչև ցդուռն քաղաքին։ Եւ Մարաց զօրացն անցեալ ի կողմն երուանդական գնդին, նսեմաւ ի վերայ դիականցն բանակէին։ Իսկ Արտաշիսի հասեալ ի յԵրուանդայ շրջապատեալ առագաստն, ի կաշեայ և ի կտաւեայ պարսպին, էջ, և ի խորանի նորա բնակեցաւ զայն գիշեր։ Եւ այգուն եղելոյ՝ տիրաբար արարեալ, զպատանեալսն թաղել հրամայեաց. և անուանեաց զհովիտն, ուր ի վերայ դիականցն բանակեցաւն՝ Մարաց մարգ, և զտեղի ճակատուն՝ Երուանդավան, որ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի. այս ինքն եթէ յայսմ տեղւոջ վանեաց զԵրուանդ։ Եւ ինքն չուեաց ի քաղաքն

1 Հe պատահին
1 Կ^{2} արտաշէսի / kl չիք արտաշիսի
1 Կ^{2}abde տօրացիք / Կ^{1} տուրացիք / Հf տօրարացիք
2 Կ^{2}abcdf իւրեանց, փխ. ի բաց
2 k դնեալ, փխ. եդեալ
2 e պայմանել / f պայմանաւ / d չիք պայմանեալ
3 Տe չիք ի (հետի)
3 Կ^{1}Կ^{2}abdfl անցանէ / k անցէ / միւսն. անցանէր
3 c սանուն / e սընընդուին (ը-երի վրայ ջնջման նշանով) / Հgl սանուոյ
4 e սատակել / Խվ^{2} սատակեաց
4 etw որ, փխ. ուր
4 c կէս / միւսն. զկէս
4 abcdfn դիմացն / abcdf չիք նորա
4 վ բերաւ
5 Կ^{2}a^{1}dj սուսերաւ և յաղթութիւն
5 Կ^{2}abd գործեցեալ, փխ. ստացեալ
5 j ցուցեալ, փխ. ստացեալ
5 enrstw ի վիրաց, փխ. ի վերայ (tw գնում են e-ի հետ)
5 c չիք ի (վերայ)
5 Խ'կm այսպիսեացս
7 abcdfl իւրով ձիւ [l իւրովք ձիովք] / k իւրովի ձիովի / Հ իւրով ձիօք
7 dg ասպարէսս
7 b եկեալ, փխ. անցեալ / kl չիք անցեալ
8 Կ^{2}abcdf խորանս, փխ. խանս / Հe չիք խանս
8 Կ^{2}abcdf կանգնեալս, e կար դէոս, nopqrs կարդէաս, փխ. կարգեալս, (n յուսանցքում ուղղած կարգեալս)
9 c հանգուցանէ, փխ. ի հանգուցէ
9 ce փախչիլ / Տe քաջն սմբատ
10 kl սատակադոյնս / միւսն. սատակադոյն
10 abcdf զնա վարեալ / Խ զնա վարէր
10 kl մինչև ի դուռն / f մարացն
11 eopqrs ընդ կողմն երուանդայ
11 eopqrs չիք գնդին
12 fk դիակացն / ac ընակէին
12 Կ^{2} արտաշէսի
12 Տbc երուանդայ, փխ. ի յերուանդայ
12 Տ ընդ շրջապատեալ
13 Տe ի կաշոյ և ի կտաւէ [egopqrs ի կտաւոյ]
13 Կ^{1}Կ^{2} պարիսպին
14 Տe ի խորանս / no բանակեցաւ
14 o այն / k գիշերն
14 eopqrs այգու
16 abcdf զոր, k որ, փխ. ուր
16 Տf դիակացն [no դիականցն]
16 Աnopqrs բանակեցան [c ընակեցան] / միւսն. բանակեցաւ
16 Կ^{1}Կ^{2}Խabcdfg ճամբարուն, փխ. ճակատուն [g յուսանցքում փոխած ճակատուն / n ճակատուն, յուսանցքում փոխած ճամբարուն
17 Կ^{2}abdeg երուանդայ վան
17 abcdf և, փխ. որ
18 abdfl է թէ / k թէ
18 eopqrs ի յայսմ / kl տեղ

Երուանդայ. յառաջ քան զմիջօրեայ հասեալ ի դաստակերտն Երուանդայ, և միաբան գոչմամբ հրամայեաց աղաղակել զօրացն՝ «Մար ամատ», որ թարգմանի Մարս եկն, յիշեցուցանելով զթշնամանսն, զոր յղէր Երուանդ առ թագաւորն Պարսից և առ Սմբատ, Մար զնա կոչելով: Ցայս ի սոյն ձայն անուանեցաւ դաստակերտն Մարմէտ, իբր ի կամաց Արտաշիսի՝ բառնալ զանուն Երուանդայ ի տեղւոջէն. այս պատճառ է անուանակոչութեան դաստակերտին:

Բայց Սմբատայ գիշերայն զհետ Երուանդայ եկեալ սակաւ վաշտականաւ՝ զդուռն քաղաքին պահէր մինչև ի գալն Արտաշիսի և զօրացն ամենեցուն: Եւ ի մարտնչել քաջացն ընդ ամրոցին՝ անձնատուրք եղեն մարդիկ ամրոցին, և բացին զդուռն քաղաքին: Իսկ մի ոմն ի զինուորացն մտեալ եհար վաղերբ զգլուխն Երուանդայ, և ցրուեաց զուղիղն ի յատակս տանն. և այսպիսի ջախմամբ վախճանեցաւ, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան: Բայց Արտաշիսի յիշեալ, թէ խառնուած Արշակունւոյ է Երուանդ՝ հրամայէ զզի նորա թաղել մահարձանօք:

ԽԷ

Թագաւորել Արտաշիսի եւ առնել բարիս իւրոց երախտաւորացն:

Յետ մահուանն Երուանդայ մտեալ Սմբատայ զարքունականսն յուղէր զգանձսն. և գտեալ զթագն Սանատրկոյ արքայի՝ դնէ ի գլուխն Արտաշիսի և թագաւորեցուցանէ ի վերայ ամենայն երկրիս Հայոց ի

1 p առաջ / Հg զմէջօրեայն
2 c ամարտ
3 Կ¹Կ²abcdfkl յիշելով
3 Կ²abcdf ինչ թշնամանս
3 l յղեր
4 efopqrs չիք առ (Սմբատ)
4 kl Սմբատն
5 Sc յայսմ / Վ² նաև յայս
5 elnops Մարմէտ
5 e ի բարի, փխ. իբր ի (կամաց) / Վ²l չիք ի (կամաց)
6 no զանունն
7 k անուանակոչութիւն
8 nopqrs Իսկ, փխ. Բայց
8 o Սմբատ / SԽe գիշերոյն
8 epqrstw վաշտականաւ / o Վ² վաշտանակաւ
9 abcdfkl պահէ / a զօրաց
10 c չիք և ի մարտնչել—ընդ ամրոցին
10 Հe ի մարտնչիլ / l ի մարտնչելն
10 Կ²abdf ի քաջացն ամենեցուն
10 Կ²Հabdfk չիք ընդ ամրոցին
10 kl անցնատուր / Հ չիք անձնատուրք եղեն մարդիկ / Կ²abdfglp մարդիկք
11 abcdfkl ամրոցին բանան
11 abcdf բայց, փխ. Իսկ
11 p չիք ի (զինուորացն)
11 be ի զօրացն
12 a աղերբ / k վաղարբ
12 f ցրեաց / g ցր(ու)եաց
12 ab զուղիւղն / cefo զուղեղն / միւսն. զուղիղն
13 abcdf չիք ի (յատակս) / egkopqrs ի յատակ
13 k ջախխմամբ
13 p զթագաւորութիւնս
14 efopqrs արտաշէս
14 Խ եթէ [l եթե]
15 eopqrs արշակունի
15 grs մահարձանաւք
16 Խabcfopqrs ԽԴ, փխ. ԽԷ: Մինչեւ այս գլուխը t բաղդատած է w-ի հետ:)
17 e արտաշէսի
17 fl բարիս / միւսն. բարի
17 Խab երախտաւորաց
18 pqrs Սմբատ
18 abdef զարքունականն / c զարքունեան
19 a յուղէ / Խbcfg յուղէ / de յուղել
19 Հok զգանձս / bl ի գլուխ
20 p հայոց երկրիս / k երկերս

քան և յիններորդի ամի Դարեհի Պարսից արքայի։ Իսկ Արտաշիսի առեալ զթագաւորութիւնն՝ տայ պարգևս զօրացն Մարաց և Պարսից, և արձակեաց յաշխարհն իւրեանց։ Տայ և տանն բաջի և պատուականի Արգամայ զխոստացեալ գահն երկրորդական, և պսակ յակնթակապ, և գինդ յերկոսին ականջսն, և կարմիր զգեստ միոյ ոտինն. տարգալ ունել ոսկի և պատառաքաղ, և ոսկեգինօք ըմպել նուագօք։ Եւ ոչ ինչ ընդհատ յայսց պատուոց տայ դայեկին իւրում Սմբատայ, բայց միայն յերկուց գնդացն և ի կարմիր կօշկէ. և աւելի քան զհայրենական զիւր թագակապ ասպետութիւնն և զիշխանութիւնն արևմտեայ զօրուն՝ հաւատայ ի նա զամենայն զօրս Հայոց, և զբոլոր աշխարհիս զգործակալս և զհամօրէն տունն արքունի։ Եւ զներսէս զորդի որդւոյ իւրոյ սընտուին Գիսակայ, ազգ զնա սերելով՝ անուն կոչէ զնահատակութեանց հօրն — Դիմաքսեան. քանզի, որպէս ասացաքն՝ զկէս զիմացն սուսերաւ ի վայր բերին ի վերայ Արտաշիսի։

Պատմի սորա ի նոյն աւուրս սերեալ ազգ և զօրդիսն Տուրայ, պատանիս հինգ հանդերձ տասամբ, յանուն հօրն իւրեանց Տրունիս. ոչ վասն արութեան ինչ գործոց, այլ միայն վասն քսութեան հօր նոցա, զոր առնէր ի տանէն արքայի առ Սմբատ, քանզի ընտանի էր Երուանդայ, սակս նորին և սպանաւ ի նմանէ։

---

1 eklnors իններորդ / Հ յիններորդ
1 nopqrs արտաշէս
2 fgrs զթագաւորութիւն
2 Ագk զօրացն պարսից և մարաց
3 b յարձակեաց
3 l զաշխարհս / acef յաշխարհ
3 a տա / Ագo տան
3 Ագo բաջի և [g չիք և] պատուականի / միւսն. բաջին և պատուականին
4 b ակնթակապ / Հgk ականակապ
5 bc երկոսին / gl յականջսն
5 k զգեստ, c կաւշիկ, փխ. զգեստ
5 Խ չիք միոյ
5 Հfgk ոտին
5 ԽՎm տարգալ [Հ Թրգալ] / Աo զրգալ / npqrs արգալ
5 Տc ունելով / gk ունելով [g ով ջնջած]
7 Ա պատուոյ
7 a իւրում / միւսն. իւրոյ
7 b բայց / g բա(յ)ց
7 de երկուց
8 ՏԽ գնդաց
8 o չիք կարմիր / p յաւելի
8 abf զհայրենականն / d զհայրականն
8 Ա իւր / a թագ
9 dl ասպետութեան / bcefgk ասպետութեանն / prs ասպետութիւն
9 p իշխանութիւն
10 a ամենայն / Հ և զամենայն
10 prs բոլոր
10 def գործակալս
10 Վkl համօրէն
11 ՀՎ զտունն / k տուն
11 Ա արքայի
11 fs զներսեհ / p ներսէս
11 ԱԽg որդի
11 p չիք որդւոյ
11 ԱԽ սանտուի [k սընտուին] իւրոյ
12 ՏԽԿ²abc զնահատակութեանցն [Հg զնահապետութեանց, k զնահատակութեանց]
12 Ա զհօրն
12 defglo զիմակսեան / Կ¹Կ²Վ²ctwx զիմակիսեան
13 Աg ասացաք
13 k զըէս, փխ. զկէս
13 ԱԽ զիմակացն ի վայր բերին սուսերաւ [a առ սերաւ]
15 Ա զորդիս
16 de չիք տասամբ
17 a գործոյ / Հ արիութեան (միջս)
17 Տk հօրն
18 c առնէ
18 Խ արքունի
18 pqrs քանզի էր ընդանի երուանդայ

ԽԸ

Սպանումն Երուազայ, եւ շինել միւսոյ Բագարանի, եւ հարկել Արտաշիսի Հռոմայեցւոց:

Զկնի այսորիկ հրաման տայ Սմբատայ՝ երթալ յամուրն Բագարան, որ հուպ ի քաղաքն Երուանդայ ի վերայ Ախուրեան գետոյ, զի սպանցէ զԵրուազ զեղբայր Երուանդայ։ Զոր կալեալ Սմբատայ՝ երկան զուլանէ հրամայէ կապել, և ընկենուլ ի պտոյտ մի գետոյն։ Եւ ի տեղի նորա ի վերայ բագնացն կացուցանէ զընտանի Արտաշիսի, աշակերտ մոգի ուրումն երազահանի, որ յայն սակս և Մոգպաշտէ անուն կարդային։ Եւ ապա աւար առեալ զգանձսն Երուազայ, և ծառայս անձինս հինգ հարիւր, նա և զընտիր ընտիր գանձուցն մեհենից՝ բերէ Արտաշիսի։ Եւ Արտաշէս պարգևէ Սմբատայ զծառայսն Երուազայ. բայց զգանձսն հրամայէ տանել Դարեհի արքայի Պարսից, հանդերձ յաւելմամբ յիւրոց գանձուց, ի շնորհակալութեան պատիւ իբրև հօր և օգնականի։

Ցայնժամ Սմբատայ զծառայսն Երուազայ, զոր գերեացն ի Բագարանէ, տարեալ բնակեցուցանէ ի թիկանց Մասեաց, ի նոյն անուն Բագարան կոչելով զձեռակերտսն։ Ինքն անցանէ ի Պարսս, ընծայատար Դարեհի, ոչ ինչ փոյթ առնելով զՀռոմայեցւոց տէրութեանն։ Իսկ ի գնալն Սմբատայ ի Պարսս հասանեն հարկահանք կայսեր և սպայ ծանր ի սահմանս Հայոց, զորս մաղթեալ Արտաշիսի և կրկին տուեալ զհարկսն՝

1 Խabcfopqrs ԽԷ, փխ. ԽԸ.
2 b երուանդայ, փխ. երուազայ
2 gk շինելոյ / k միւս
2 ade արտաշիսի ի հռովմայեցւոց / c արտաշէս
4 o հրամանաւ, փխ. հրաման տայ
4 a երթալն
5 cf ահուրեան
5 kl չիք զի սպանցէ
6 ՏԽ եղբայր [no զեղբայրն]
7 c զուլանէն / Խ զուղ՛անէն
7 Ա ընկենուլ զնա ի պտոյտ
7 fk չիք և (ի տեղի)
8 ԽՎ[2] բագնին [g յուս. փոխած բագարանին] / Վ[2]nopqrs բագարանի [n յուս. շինած բագնացն]
8 am զընտանիս
9 am ուրեմն / tw ումեմն / Հgnop ուրումն / միւսն. որումն
9 Կ[2]abcdf յայս
9 Ա մոգապաշտի
9 m կոչէին, փխ. կարդային
10 ԱԿ[1]Վl աւարեալ, k աւերեալ, փխ. աւար առեալ
10 Ա զգանձս
11 abcdfk գանձուց
11 ab մեհեացն / de մեհենացն / cf մեհեննացն / p չիք մեհենից
12 Ա զծառայս
12 Ա զգանձն / k զգանձս
13 ԽՎcmo պարսից արքայի
13 Վmopqrs յաւելլով և ինքն ի գանձսն, փխ. հանդերձ յաւելմամբ յիւրոց գանձուցն
13 Վcflkn իւրոց
14 k ի շնորհակալութիւն
14 Տ իբրու / Խ իբր
15 o սմբատ / ԱԽ գերեաց
16 abdf անուան / l անուն անուանակոչելով
17 bcdef չիք բագարան
17 a կոչել զձեռակերտսն
17 a ընծատար
18 l ունելով, փխ. առնելով / k չիք առնելով
18 ՏՎ[2] իշխանութեանէն [p իշխանութիւնն], փխ. տէրութեանէն
19 a չիք սմբատայ
19 c չիք ի (պարսս)
19 p չիք և
19 pqrs ապա, փխ. սպայ
20 coprs զոր

հաշտեցուցանէ։ Եւ զայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ողիւմպ քուրմ Հանւոյ, գրող մեհենական պատմութեանց, և զայլ բազում գործս՝ զոր աստ կայ մեզ առաջի, որում և Պարսից մատեանքն վկայեն և Հայոց երգք վիպասանաց։

ԽԹ.

Յաղագս շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի։

Արտաշիսի վերջնոյ գործք՝ բազում ինչ յայտնի են քեզ ի վիպասանացն, որ պատմին ի Գողթան—շինել զքաղաքն, և խնամութիւն ընդ Ալանս, և ծնունդք զարմից, և իբր տռփանք Սաթինկան ընդ Վիշապազունսն՝ առասպելաբար, այս ինքն ընդ զարմս Աժդահակայ, որ ունին զամենայն զառ ստորոտովն Մասեաց. մարտ ընդ նոսա և քայքայումն յիշխանութենէն, և սպանումն նոցա և հրկիզութիւն շինուածոցն, և նախանձ որդւոցն Արտաշիսի և գրգռութիւն ընդ միմեանս ի ձեռն կանանցն։ Այս ամենայն, որպէս ասացաք, յայտնի են քեզ յերգս վիպասանացն. բայց յիշատակեսցուք և մեք կարճառօտիւք, և զայլաբանութիւնն ճշմարտեսցուք։

Երթեալ Արտաշիսի ի տեղին, ուր խառնին Երասխ և Մեծամօր, և հաճեալ ընդ բլուրն՝ շինէ քաղաք յիւր անուն անուանեալ Արտաշատ։

1 Կ[1]abdef ողիմպ / c ողւմպ / Կ[1]Վkln ողիւմպ / Վ ուղիւմպ / n ուղիմպ / tw օլիմպ / միւսն. ուղիւպ
1 c հանոյ / Վ[2]lnopqrs հանեոյ
2 degl գրող [l գրաւղ]
2 p մեհենականն
2 kpqrs այլ
3 f կամ է զառաջի, փխ. կայ մեզ առաջի
3 Հgk մատեանք
3 ԱՏ երգն [i երգ] / միւսն. երգք
5 Խabcfpqrs ԽՁ, փխ. ԽԹ.
6 Տg վասն, փխ. յաղագս
6 nopqrs շինելոյ, փխ. շինուածոյ
7 tw բազումք
7 Ա չիք ինչ
7 a չիք քեզ
8 g ի վ(ր)իպացն / k ի վրիպապաց / Վ[1]hil ի վիպացն / o ի վիպասանաց / pqrs չիք ի վիպասանացն որ պատմին ի գողթան
8 tw որք
8 a չիք ի (գողթան)
8 p ընկալան, փխ. ընդ ալանս / Տ ալանք / g աղ՛անս / l աղանք
9 de զարմից
9 ao իբրև
9 Վ[2]bcdefglotw տռփանք / Կ[2] տռփանք
9 Վpqrsw՝ սաթինական
10 Հlopqrs չիք ընդ
10 kl զարմ / c զզարմս, փխ. ընդ զարմս
10 ՏԽabc աշդահակայ [g աժդահակայ]
10 tw որք
11 ՀՎgopqrs առ ստորոտովն [ՀՎ ստորոտով, g (զ)առ ստորոտով(ն)]
12 gopqrs յիշխանութենէ
12 Խ սպանմունք
12 a չիք նոցա
12 a զհրկիզութիւն
12 abdef շինուածոյն / c շինուածոց
13 a որդւոյն
14 o կանանց / c չիք քեզ
15 o ի վիպասանացն, փխ. յերգս վիպասանացն
15 ab չիք և մեք
15 fkqrs զայլաբանութիւն / p այլաբանութիւնն
17 k երթալ
17 l արտաշէս
17 g ի տեղի
17 l որ, փխ. ուր
17 c մեծամուր / g մեծամաւր
18 Խ հաճեցեալ [k հաճեալ] արտաշեսի [g արտաշիսի, k արտաշէսի]
18 b իւր
18 f չիք անուանեալ

Ձեռնտու լինի նմա և Երասխ փայտիւք մայրեաց. վասն որոյ անաշխատ և երագ շինեալ՝ կանգնէ ի նմա մեհեան, և փոխէ ի նա ի Բագարանէ զպատկերն Արտեմիդեայ և զամենայն կուռս հայրենիս. բայց զԱպողոնի պատկերն արտաքոյ քաղաքին կանգնէ հուպ ի ճանապարհն: Եւ յարուցանէ ի քաղաքէն Երուանդայ զգերութիւն Հրէից, որ փոխեալ էին անդր յԱրմաւիրայ, և նստուցանէ զնոսա յԱրտաշատ: Նա և զամենայն վայելչութիւն քաղաքին Երուանդայ, զոր տարեալ էր յԱրմաւիրայ և զոր անդէն արարեալ նորա՝ փոխէ յԱրտաշատ. և առաւել ևս յինքենէ յօրինէ իբրև զքաղաք արքայանիստ:

Ծ

Յարձակումն Ալանաց ի մեզ եւ պարտումն, եւ խնամութիւն Արտաշիսի ընդ նոսա:

Զայսու ժամանակաւ միաբանեալ Ալանք լեռնականօքն ամենայնիւ, յինքեանս արկանելով և զկէս Վրաց աշխարհին՝ մեծաւ ամբոխիւ տարածեալ ընդ աշխարհս մեր: Ժողովէ և Արտաշէս զիւրոց զօրացն բազմութիւն, և լինի պատերազմ ի մէջ երկոցունց ազգացն քաջաց և աղեղնաւորաց: Սակաւ ինչ տեղի տայ ազգն Ալանաց, և գնացեալ անցանէ ընդ գետն մեծ Կուր, և բանակի առ եզերբ գետոյն ի հիւսիսոյ. և հասեալ Արտաշէս բանակի ի հարաւոյ, և գետն ընդ մէջ նոցա:

Բայց քանզի զորդի Ալանաց արքային ձերբակալ արարեալ զօրացն Հայոց ածեն առ Արտաշէս՝ զխաղաղութիւն խնդրէր արքայն Ալանաց,

1 d ձեռնատու
1 Կ^{2}abef լինի և երասխ նմա փայտիւք
1 ՏԽ մայրից / Հ մայրեաց
2 Հgl արագ
2 Խp մեհեանս
2 ԱԽԿ^{1}Կ^{2} փոխէ ի նա / միւսն. չիք ի նա
2 a ի բագարէ / Խo չիք ի բագարանէ
3 Տ արտեմիդայ [o արտեմիդեայ] / Կ^{2}b արտեմիդեայ / f արտամիդեայ
3 l զկուռսն / o կուռսն / k զկուռս
3 Հgl հայրենի
5 a զգերութիւնս / l զգերութիւնն
5 cgl հրէից / ԱԽ որք
6 Տfk անդ / g անդ(ր)
6 abcde արմաւիրայ / k յարմաւրայ
7 d արարեալ, փխ. տարեալ
7 Ա յարմաւիրայ / k յարմաւայ
8 Ավl նոր, փխ. նորա
9 Աk չիք յօրինէ
9 cdef իբրև / միւսն. իբր
10 Խabcfopqrs Խէ, փխ. Ծ.
11 Խc յարձակումն ի մեզ ալանաց [gl աղանաց]
11 f ընդ մեզ, փխ. ի մեզ
13 kl ժամանակաւք
13 Խ աղ՛անք
13 Ա լեռնականօք
14 c յինքեան
15 Տc զիւրոյ
16 Ա բազմութիւնս / p բազմութիւնն
16 ՏԽ ի մէջ երկրին երկոցունց
16 Հabgk ազգաց / rs ազգացն և քաջաց
16 Ա չիք (քաջաց) և
17 ՏԽabcf ազգ
18 c ընակի, փխ. բանակի
18 Ա ըստ հիւսիսոյ
19 ԱՀgl արտաշէս / միւսն. արտաշիսի
19 pqrs ընակի, փխ. բանակի
19 Ավ^{2}glo ցհարաւոյ / k զհարաւոյ
19 Հfgl ի մէջ, փխ. ընդ մէջ
20 b որդի / c զորդիս
20 gh աղ՛անաց / l աղանաց
20 Աgl արքայի
20 Հgl զօրաց
21 ԱԽ ածին
21 ac զի խաղաղութիւն, փխ. զխաղաղութիւն
21 ghl սովորաբար աղ՛անաց կամ աղանաց

տալ Արտաշիսի զի՛նչ և խնդրեսցէ. և երդմունս և դաշինս առնէր հաստատել մշտնջենաւորս, որպէս զի մի՛ ևս մանկունք Ալանաց ասպատակաւ հինից ելցեն յաշխարհս Հայոց։ Եւ ի չառնուլ յանձն Արտաշիսի առ ի տալ զպատանին՝ գայ քոյր պատանւոյն յափն գետոյն ի դարաւանդ մի մեծ, և ի ձեռն թարգմանաց ձայնէ ի բանակն Արտաշիսի. «Քեզ ասեմ, այր քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր քաջ ազգին Ալանաց. եկ հաւանեաց բանից աչագեղոյ դստերս Ալանաց՝ տալ զպատանիդ. զի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն դիւցազանց՝ զայլոց դիւցազանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն, կամ ծառայեցուցանելով ի ստրկաց կարգի պահել, և թշնամութիւն յաւիտենական ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց հաստատել»։ Եւ լուեալ Արտաշիսի զայսպիսի իմաստութեան բանս՝ գնաց յեզր գետոյն. և տեսեալ զկոյսն գեղեցիկ, և լուեալ ի նմանէ բանս իմաստութեան՝ ցանկացաւ կուսին։ Եւ կոչեցեալ զդայեակն իւր զՍմբատ՝ յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ զօրիորդն Ալանաց ի կնութիւն իւր, և դաշինս և ուխտս հաստատել ընդ ազգի քաջացն, և զպատանին արձակել ի խաղաղութիւն։ Եւ հաճոյ թուեցեալ Սմբատայ, յղէ առ արքայն Ալանաց՝ տալ զտիկին օրիորդն Ալանաց զՍաթինիկ ի կնութիւն Արտաշիսի։ Եւ ասէ արքայն Ալանաց. «Եւ ուստի՞ տացէ քաջն Արտաշէս հազարս ի հազարաց և բիւրս ի բիւրուց ընդ քաջազգւոյ կուսիս օրիորդիս Ալանաց»։

1 c չիք տալ / acde խնդրիցէ
2 o մշտնջենաւոր / d արտաշէսի
3 Տթ յաշխարհն
3 rs իւրեանց, փխ. հայոց
3 Հg չիք ի(չառնուլ)
4 k գետւոյն
5 Տա թարգմանչաց [g թարքման(չ)աց
6 ԱԿ²l արիդ [c արիա], փխ. այր
6 Կ¹Հվ¹gk քաջարիդ, փխ. քաջ
6 Ա ազգաց
6 k քաջաց, չիք քաջ ազգին
7 Տ չիք բանից / l բաջա, փխ. բանից
7 վ աչագեղւոյ
8 k օրէն է / f չիք օրէն
8 rs չիք զայլոց դիւցազանց / p չիք դիւցազանց
9 Տթ և ի ստրկաց / a ի ստրկայ
9 ԱՀkl ստրկաց պահել ի կարգի [bd ef1 կարգս]
10 k երկոցուց / bcdefk ազգացս
10 a քաջս / cd քաջացս / f քաջանց
11 Տթ իմաստուն, փխ. իմաստութեան
12 k տես և, փխ. տեսեալ
12 l լսեալ, փխ. լուեալ
13 Աk իմաստունս / l իմաստուն
13 lpqrs և ցանկացաւ
13 Հdeg կոչեալ / k կոչեաց / l ցանկացեալ, փխ. կոչեցեալ
14 Տ սմբատ / abcf սրտին
14 nopqrs զսրտի իւրոյ կամս [ors զկամս]
14 gl զաւրիորդն / Տ չիք ալանաց
15 ԱթԿ¹ իւր կնութեան [Կ¹ ի կնութեան]
15 Հ չիք իւր
15 d երդմունս, փխ. ուխտս
15 l հաստատեալ
16 Աgk չիք զպատանին
16 l զպատանին եւ խաղաղութեամբ արձակել
16 ԱԿ¹Հgkno խաղաղութեամբ
16 c չիք և / Ա թուեցաւ
17 Տl առ արքայն ալանաց յղէ [o յղէ առ արքայն ալանաց] / e և յղէ
17 nopqrs տալ զսաթենիկ օրիորդն ալանաց / b սաթինեկ
17 l աւրւորդն / k օրւորդն
18 Աթ արտաշէսի [Հdg արտաշիսի, l արտաշեսի] կնութեան [k կնութիւն]
18 l տայցէ
18 abck քաջ / ԱՀgl քաջ արին [a արի] արտաշէս / ok արի [k արին] արտաշէս / Վ² քաջարին
19 Աթ արտաշէս բիւրս [gl բեւրս] ի [c չիք ի] բիւրոց [defg բիւրուց] և հազարս ի հազարաց
19 prs ի բիւրոց / g ի բեւրոց
19 Տc քաջազգոյ [o քաջազնոյ] / b քաջազգւի
20 k օրիորդիս ալանաց

Զայս տեղի առասպելաբանելով վիպասանքն յերգելն իւրեանց ասեն. «Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեաւն գեղեցիկ, և հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն, և անցեալ որպէս զարծուի սրաթև ընդ գետն, և ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն՝ ընկէց ի մէջք օրիորդին Ալանաց, և շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին, արագ հասուցանելով ի բանակն իւր»։ Որ և ճշմարտութեամբ ունի այսպէս։ Քանզի պատուեալ է առ Ալանս մորթ կարմիր՝ լայքա շատ և ոսկի բազում տուեալ ի վարձանս՝ առնու զտիկին օրիորդն Սաթինիկ։ Այս է ոսկէօղ շիկափոկ պարանն։ Դոյնպէս և զհարսանեացն առասպելեալ երգեն, այսպէս ասելով. «Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշէսի, տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն»։ Քանզի սովորութիւն իսկ էր թագաւորացն մերոց, փեսայութեամբ ի դուռն տաճարին հասանել՝ դահեկանս ճապաղել իբրև զհիւպատեանն Հռոմայեցւոց. սոյնպէս և թագուհեացն յառագաստին՝ մարգարիտ։ Այս է ճշմարտութիւն բանիցս։

Սա առաջին եղեալ ի կանանցն Արտաշէսի՝ ծնանի նմա զԱրտաւազդ և զայլս բազումս, զորս ոչ կարևոր համարեցաք այժմ անուամբ թուել. բայց զկնի յորժամ ի գործ ինչ հասանիցեմք։

---

2 l արի (գլխին աւելացրած)
3 Ա զոսկի օղ / g զոսկէ աւղ / l զոսկեաւղ / o զոսկէօղն
3 a շիկափողն
3 a անցեալ սրաթև որպէս զարծուի
4 Ա զոսկի օղ / g զոսկէ աւղ / l զոսկեաւղ
4 Կ^{2}abcf ներդերն, de ներդեն, փխ. պարանն
4 Կ^2 ընկեց
4 ԱթԿ^1 ի մէջ / kl աւրւորդին
5 Հabdefgk զմէջ / l զմէջքն
5 l աւրւորդին / k օրւորդին
5 rs օրիորդին ալանաց, արագ
6 ԱթՎ^2 արտաշէսին [l արտաշեսին, g արտաշէս, ջնջած իւր], Կ^2 արտաշէսի, փխ. իւր
6 a որոյ, փխ. որ / opqrs չիք որ
6 ԱՀgk չիք և / a ճշտութեամբ
6 i զայս, փխ. այսպէս
7 Ա չիք է
7 վ լաքաշատ կամ զաքաշա / a լաքայ շատ / Կ^{2}cdef լայքայ շատ / Կ^{1}g զ'այքա շատ / l զ'աքա շ'ա / k զաքայ շատ
7 l շատ բառով սկսվում է նորոգած մասը
7 p շատ, փխ. բազում
7 Աթ բազում ի վարձանսն [Կ^{2}cdeg ի վարձանս], տուեալ առնու [Կ^{1}Կ^2 առնուլ]
8 d զկին, փխ. զտիկին
8 o սաթենիկ
8 Ա ոսկի օղ / g ոսկէ աւղ
9 S չիք և
9 Վkm զհարսանեաց
10 Հ զոյնպէս, փխ. այսպէս
10 gk տեղի (g փոխած տեղայր), փխ. տեղ
10 jՎ^2 ի փեսայութեան
10 de չիք տեղայր—սաթինկանն (s. 11)
10 f տեղայր մարգարիտ տեղայր
11 Հg և մարգարիտ
11 Հabcfglo ի հարսնութեանն
11 Հbcfg սաթինկայ / lo սաթինկան
12 Թa թագաւորաց
12 kl փեսայութեան / p չիք փեսայութեամբ
12 k հասել
13 c և դահեկանս / Հgl իբր
13 c հուպատեանն / l զհւպատեանն
14 a առագաստին
14 opqrs չիք է / Աթ բանից
15 Աkla չիք ի (կանանցն)
15 f ծնանին ի նմանէ
16 Sթ այլս [gno զայլս, l զայլզս]
16 Ա չիք այժմ
17 Վ^{3}opqrs զվերջին, փխ. զկնին
17 o չիք ի (գործ)
17 ad հասանիցիմք

ԾԱ

Սպանումն Արգամայ եւ որդւոց նորա:

Ի չափ հասեալ Արտաւազդայ որդւոյ Արտաշիսի՝ եղև այր քաջ, անձնահաճ և հպարտ. և նախանձ բերելով ընդ ծերունւոյն Արգամայ՝ հրապուրեաց զհայր իւր ցանուլ Արգամայ, որպէս թէ թագաւորել ի վերայ ամենայնի խորհիցի։ Այսպէս ընկեցեալ զնա ի պատուոյն՝ ինքն առնու զերկրորդութիւնն։ Յետ այսորիկ երթալով Արտաշիսի ի ճաշ Արգամայ, կասկած իմն անկեալ, իբր թէ դաւել զարքայն խորհիցին՝ յարուցանեն որդիքն արքային աղմուկ, և անդէն իսկ ի հացին քարշեն զալիսն Արգամայ։ Եւ խռովութեամբ մեծաւ եկեալ յԱրտաշատ Արտաշէս արքայ՝ դարձեալ արձակեաց զորդի իւր զՄաժան մեծաւ զնդաւ, և զբազումս յազգէն Մուրացեան սպանանել հրամայեաց, և զապարանսն Արգամայ այրել. և զհարճ նորին, որ կարի չքնաղ էր գեղով և մնացեալ գնացիւք ոտից, զոր կոչէին Մանդու, ածել ի հարճութիւն Արտաշիսի։ Զոր դարձեալ նուաճեալ յետ երկուց ամաց, ի բաց տալ հրամայէ զինչսն բայց ի հարճէն։

Իսկ Արտաւազդայ ոչ շատացեալ առնուլ ի բաց ի նոցանէ զերկրորդութեանն պատիւ՝ յաւելու ևս հանել և զնախճաւանն, և ըստ հիւսիսոյ Երասխայ զամենայն գիւղս, յորում և ապարանս և բերդս ի

1 abcfgkopqrs ԽԸ, փխ. ԾԱ.
3 k աւազդայ
4 Ա ծառայսն, փխ. ծերունւոյն
5 k ի թագաւորել
6 abo և այսպէս
6 h յինքն / վkl չիք ինքն
7 վgkl ունի, փխ. առնու / Հ չիք առնու
7 cfg զերկրորդութիւն
7 Ա այսորիկ / միւսն. այսր
7 abdef արտաշէս
8 abcef որպէս, փխ. իբր
8 Հgl զարքայ
8 Ա խորհիցին / միւսն. խորհեցան
9 ԱԽ որդիք
9 abcef արքային / միւսն. արքայի
9 Վ[2]abdef արշոտ / c զարշոտ / վopqrs աշուղ
9 pqrs չիք ի հացին
10 a արտաշատ
10 Ա արտաշէս արքային / Խ արքայի արտաշիսի [l արտաշեսի]
12 Ա մուրացեան / ՏԽ մուրացան
12 c ապարանս
13 de զհարճս
13 Ա նորա, փխ. նորին
13 c գեղեցիկ, փխ. չքնաղ
13 l գեղաւ / k գեղեաւ
13 m մնացեալ բառի դկմ լուսանցում՝ մանրաքայլ
14 p ոտիւք
14 Հkl ածեալ
15 Աx զորս / k զո, փխ. զոր
15 ԱԽվ[2] տալ ի բաց զինչսն հրամայէ բաց
16 pqrs բայց ի հարճիցն / no բայց ի հարճէն
17 cdefnopqrs արտաւազդ
17 Ա շատացաւ
17 gl առնուլ ի նոցանէն ի բաց
17 acdef չիք ի բաց / Հ պատիւ ի բաց
17 ՏԽ զերկրորդութեան [l զերկրորդութեանն, g զերկրորդականն] պատիւն [glo պատիւ] / միւսն. զերկրորդականն
18 c յաւելլ, փխ. հանել
18 bdefio չիք և (զնախճաւանն)
19 b ի հիւսիսոյ / l ի հւսւսւոյ
19 a գեղս / Հ գիւղս / bde գեօղս / c գեաւղս
19 Աkl ապարանս [b յապարանս] իւր և
19 p ի բերդս, փխ. և բերդս

նոցանէ չինէ իւր ի ժառանգութիւն: Այսմ ոչ կարացեալ համբերել որդւոցն Արգամայ՝ ընդդիմանան նմա պատերազմաւ. բայց յաղթեալ արքայորդւոյն՝ սատակէ զամենայն ծնունդս Արգամայ հանդերձ հարբն, և որք միանգամ երևելիք էին յազգէ Մուրացեան. և գրաւէ յինքն զշէնս և զամենայն իշխանութիւնս նոցա: Եւ ոչ ոք ապրեաց ի նոցանէն, բայց միայն աննշանք ոմանք և կրտսերք փախուցեալ առ Արտաշէս ապրեցան ի դրան արքունի: Այս Արգամ է, որ յառասպելին Արգաւանն անուանի, և այս պատճառ պատերազմին ընդ Արտաւազդայ:

ԾԲ

Եթէ ո՛րպիսի էր Սմբատ, եւ զի՛նչ յԱլանս գործեաց. եւ բնակել Արտազու:

Սիրելի է ինձ ասել և վասն առն քաջին Սմբատայ. քանզի արդարև ըստ առասպելին ոչ ինչ կարի հեռի ի ճշմարտութենէն. որ ունէր հասակ անդամոց համեմատ քաջութեանն, և առաքինութեան ոգւոցն որսորդ, և գեղեցկութեան ալեօք վայելչացեալ. սակաւ ինչ արեան նիշ ունելով յաչսն՝ որպէս գրակոնտիկոն ի վերայ ոսկւոյ և ի մէջ մարգարտոյ ծագէր. և ի վերայ շոյտ անձին և մարմնոյ՝ զգոյշ յամենայնի, և տուչութիւն յաջողուածոց ունէր ի մարտս առաւել քան

1 Աkl չիք իւր ի (ժառանգութիւն)
1 gpqrs չիք ի (ժառանգութիւն)
1 Աklw[1] իւր ժառանգութեան
2 Տ որդւոյն... ընդդիմանայ
2 Վ[2] չիք նմա
2 ԱԽԿ[1]Կ[2]Վ[2] յաղթէ արքայորդին և [Կ[2] չիք և] սատակէ
3 lnors ծնունդն
4 a որ
4 Վ միանգամայն
4 l երևելիքն եին
4 Վm չիք էին
4 agl յազգէն
4 ՏԽ մուրացան
4 a յինքեան / p ինքն
5 Աk չէնս [cejk զշէնս] նոցա և / l զշէնսն նա և զամենայն
5 a իշխանութիւն
5 Զcgk ապրեցաւ
5 klo ի նոցանէ
6 ԱԶgk չիք միայն
6 ՏԽ աննշանաւորք
6 f չիք ոմանք
6 Աp կրսերք
6 Զdgl փախուցեալք
7 a ի դրանս / oqrs ի դրանն / Զgkl չիք ի դրան արքունի
7 e արքայի
7 b յասպելին / f առասպելին
7 Զgk արգաւան
8 Ա անուաննն
8 Խ պատերազմի ընդ նոսա արտաւազդ
9 Խabcfopqrs ԽԹ, փխ. ԾԲ.
10 Զk չիք եթէ
10 b որպիսի էր / Խ որպէս էր / Տ որպէս սմբատ (չիք էր)
10 k յաղագս, փխ. յալանս
10 lw բնակել
10 Կ[1]d յարտազու / k յարտօազ
10 a յուսանցում զօրութիւն սմբատա
11 Ա չիք առնն
13 abc առաքինութեանն / Կ[2] առաքինութեամբն
14 dl ոգւոց / i ոգւոյն
14 Զghik հաղորդ, փխ. որսորդ / Վdepqrsվ չիք որսորդ
14 l աղեաւքն / Զ ալեօքն
15 de յարեան
15 abhinopqrs գրակոնդիկոն / Կ[2]cej գրակոնտիկոն / d գդրակոնտիկոն
16 o մարգարտաց
16 Ա չիք և (ի վերայ) / b չիք ի վերայ
16 c մարմնոյն / nopqrs մարմնոց
17 Վ[2] ամենայնի
17 k տուչութեան
17 o աջողուածոց

զամենայն ոք։ Զի յետ այնչափ արութեանց՝ օգնական եղբօրն Սաթինկան յաշխարհն Ալանաց հանդերձ զօրու երթայ հրամանաւ Արտաշիսի։ Քանզի մեռաւ հայր Սաթինկան, և այլ ոմն բռնացեալ թագաւորեաց աշխարհին Ալանաց, և հալածէր զեղբայրն Սաթինկան. զոր վանեալ հերքէ Սմբատ, և տիրացուցանէ ի վերայ ազգին զեղբայրն Սաթինկան, և զերկիր հակառակորդացն աւերէ. զամենայն միահամուռ ածէ գերի սատրիկ յԱրտաշատ։ Եւ հրամայեալ Արտաշիսի բնակեցուցանել զնոսա ի հարաւոյ յարևելից կուսէ Մասեաց, որ կոչէր Շաւարշական գաւառ, ի վերայ պահելով զբնիկ անունն Արտազ. քանզի և աշխարհն ուստի գերեցանն՝ Արտազ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի։

ԾԳ

Աւերումն Կասբից, եւ գրգռութիւն ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի եւ ընդ միմեանս։

Յետ մեռանելոյ վերջնոյ Արշակայ թագաւորի Պարսից, թագաւորեցուցանէ մեծս Արտաշէս զհամանուն իւր զԱրտաշէս որդի Դարեհի ի վերայ Պարսից աշխարհին։ Եւ ոչ կամեցան հնազանդել նմա բնակիչք լերինն, որ անուանեալ կոչի յիւրեանց լեզուն Պատիժահար գաւառ, որ է Գեղմանց լեառն, և ծովեզերեայք, և այսր ևս քան զնոսա. նա և Կասբից երկիրն յայն սակս ապստամբեն ի մերոյ արքայէն։ Վասն որոյ առաքէ ի վերայ նոցա Արտաշէս զՍմբատ ամենայն զօրօքն Հայոց,

1 Վkl անչափութեանց [Վl այնչափութեանց] և առաքինութեան, փխ. այնչափ արութեանց / o արիութեանց
1 Վabcf արութեանց և առաքինութեանց / Հg արիութեանց և առաքինութեան
1 Հg սաթինկայ / Տ սաթինկայ եղբօրն
2 Վm յաշխարհին
2 Ա երթայր
3 Ատ սաթինկանն / Հopqrs սաթինկայ
3 Հgpqrs թագաւորեաց ի վերայ աշխարհին / dl յաշխարհին
4 cgk զեղբայր
4 c սաթինկանն / Հoqrs սաթինկայ
4 abdefgl զօրս
5 Վ[2]cgl տիրեցուցանէ
5 opqrs սաթինկայ
6 ԱԽ աւերեալ
6 o միահամուռ և
6 p գերի արտաշատ սատրիկ ցաւով. և
8 e արևելից
8 Ա կոչի / Հg կոչիւր
8 Հop շաւարշան
9 Ա և քանզի և
10 kl գերեցան

10 Վ[2] արտաւազ / abk արտազ / Վcl արդող [l սկզբնապես արդօկ] / m արդօկ
11 Խabcfopqrs Ծ, փխ. ԾԳ.
12 a առումն է / Վ[2]bcdefgl աւարումն, փխ. աւերումն
13 c չիք և / Հ չիք ընդ / kl չիք և ընդ միմեանս
14 ck մեռանելոյն
15 Տ զհամանուն
15 k չիք զհամանուն իւր զարտաշէս
16 Խ կամեցեալ
16 Հdef հնազանդիլ / a չիք նմա
17 p անուանելով
17 Ա չիք յիւրեանց լեզուն
18 Ա զիլմայ [Կ[2]c զիմայ] / l զիղմայ / Հgk զիղմանց / m զիղմայ
18 nopqrs լեառնն
18 p չիք և (ծովեզերեայք)
19 Տ ծովեզերայք [gl ծովեզերեայք] / Կ[2] ծովեզերք
19 a կասպից / b կասպից
19 Ա ապստամբէին ի նմանէ, ի [c և ի] մերոյն արքայէ / Հ ապստամբին / p ի մեր
20 abcde զօրօք

ինքն արքայ յուղարկ երթալով աւուրս եօթն։ Իսկ Սմբատայ երթեալ հնազանդէ զամենեսեան. բայց զերկիրն Կասբից աւերեալ՝ առաւել քան զԱրտազեան գերի ածէ ի Հայս. ընդ որս և զՁարդմանոս անուն թագաւոր նոցին։ Վասն որոյ արժանի ըստ վաստակոցն պարգևէ նմա Արտաշէս զմասն արքունի, որ ի շէնս Գողթան, և զՈւղտու ակունսն, և առ այսոքիւք՝ և զաւարն ամենայն նմա թողու։ Ընդ որ նախանձեալ Արտաւազդ՝ կամեցաւ սպանանել զՍմբատ. և յայտնեալ խորհրդոյն, բազում խռովութիւն վասն այնր լինէր հօրն։ Իսկ Սմբատայ տեղի տուեալ գնաց զկողմամբք Ասորեստանի, խուռվք կամօք թողլով զիշխանութիւն զօրացն Հայոց, ընդ որ խանդայրն Արտաւազդ։ Հրամանաւ Արտաշիսի բնակէ ի Տմորիս, որ այժմ կոչի Կորդրիք, ի յԱլկի նստուցեալ զբազմութիւն գերւոյն. քանզի էր ի ծերութեան կին արարեալ յասորեստանեայց հուպ յայն կողմանս, զոր յոյժ սիրեաց, վասն այնորիկ և զնորին կողմամբք բնակեցաւ։

Իսկ Արտաւազդ յետ գնալոյն Սմբատայ առնու ի հօրէն՝ որում ցանկայրն, զիշխանութիւն զօրացն ամենեցուն։ Եւ նախանձ բերելով ընդ նմա եղբարցն ի գրգռութենէ կանանց իւրեանց. վասն որոյ կարգէ Արտաշէս զՎրոյր՝ հազարապետ, զայր իմաստուն և բանաստեղծ, և հաւատայ ի նա զամենայն գործս տանն արքունի. և զՄաժան կարգէ քրմապետ ի յԱնի դիցն Արամազդայ։ Բաժանէ Արտաշէս և զիշխանու-

1 ՏԽ յուղարկաւոր [Կ^{1}Վ^{2}Լ յուղարկ, օ ուղարկաւոր] / Վ յղրկաւոր / Ա յուղիարկ / k յուղարկէ / Վտ յուղարկելով
1 p երթալ / Ա զաւուրս
1 akl սմբատ
2 օ հնազանդեցուցանէ
2 Կ^{2}abcef պարսից, փխ. կասպից
2 Խ առաւել ևս քան
2 Ա զարդողեան / Կ^{1}Վ^{2}k զարդոզան / Վgpqrsտ զարդազան
3 ՀՎ^{2}kl գերին բազմութեամբ ածէ
3 a զզարդման ոՄ / bcdef զզարդման ոՄ / Վ զզարման / Հվopqrs զզարմանա / Կ^{1}Կ^{2}Վkl զարդման ոՄ / տ զզարման ոՄ
3 Վ չիք անուն
4 pqrs չիք որոյ
4 Ա չիք ըստ
4 kl վաստակոյն
5 ՏԽ ակունս
6 Տk այսոքիկ / Կ^{1}Կ^{2}այսորքիւկ
6 Ա զզօրն, փխ. զաւարն
6 ԱԽԿ^{1}Վ^2 ի վերայ նորա, փխ. նմա
7 k սպանել
8 Ա լինէր յաղագս այնր հօրն [abcd հօրս] / efkl յաղագս, փխ. վասն / Հ յաղագս այն, փխ. վասն այնր
9 ՏԽ խռով [g խռովք] / opqrs խռ
9 Տ կամաւ թողու
10 ab չիք հայոց
10 Sd խանդայր / g խանդայր(ն)
11 օ բնակի
11 gopqrs չիք ի (յալկին) [g ի գրած եւ ջնջած]
11 ԱՀ ի յալկին
12 pqrs ի ծերութիւն
13 abdel յասորեստանեայց / n ասորեստանեայց / միւսՆ. յասորեստանեաց
13 Աk հուպ ի յայն / g հուպ (ի) յայն
13 Ա և վասն
13 kl այսորիկ, փխ. այնորիկ
14 b բնակեցօ
15 k առն, փխ. առնու
16 k ցանկայր
16 Տg ամենայնի
17 c եղբարց
17 l չիք ի (գրգռութենէ)
17 Հgk գրգռութեամբ
18 opqrs զվրոր
18 ԱԽ չիք և (հաւատայ)
19 bcdefgkm հաւատալով
19 Ա գործ
19 k տան իւրոյ, փխ. տանն
20 g ի յանի գրած, ի-ն ջնջած
20 a արամազդայ
20 opqrs չիք և

թիւն զօրուն ընդ չորս. զարևելեան զօրն Թողու ի վերայ Արտաւազդայ, և զարևմտեանն տայ Տիրանայ, զհարաւայինն ի Սմբատ հաւատայ և զհիւսիսայինն ի Զարեհ։ Եւ Զարեհ էր այր սէգ և յորս երէոց նահատակ, խել առ պատերազմունս վատ և տաղտուկ. զորոյ զփորձ առեալ Բարձամայ ուրումն արքայի Վրաց՝ ապստամբեցուցանէ զերկիրն, և կալեալ զԶարեհ, ի բանտի դնէ ի Կաւկաս։ Ընդ որում պատերազմեալ Արտաւազդայ և Տիրանայ հանդերձ Սմբատաւ՝ դարձուցանեն զեղբայրն ի մեծէ կարակմէ։

ԾԴ

Պատերազմ ընդ զօրս Դոմետիանոսի ի Բասեան։

Աղմուկ շփոթից իմն լեալ յարեմուտս, ընդ որ վստահացեալ Արտաշէս՝ նշկահեալ ընդդիմանայ Հռոմայեցւոցն տէրութեանն, ոչ տալով հարկս։ Իսկ Դոմետիանոսի կայսեր ցասուցեալ՝ զօրս ի վերայ Արտաշիսի առաքէ. որոց հասեալ ի կողմանս Կեսարու, զՏիրան և զզօրն արևմտեան առաջի արկեալ՝ ածեն տագնապաւ մինչև ի քաջ ընդարձակ հովիտն Բասենայ. յորում ընդդէմ դիպեալ Արտաւազդ արևելեայ և հիւսիսային զօրօքն, հանդերձ ամենայն որդւովքն արքայի, և պատերազմեալ՝ սաստկապէս վտանգին։ Յորոյ ի վերջս պատերազմին հասեալ Սմբատ հարաւային զօրօքն՝ ընդ մէջ անցեալ ապրեցուցանէ զորդիսն արքայի, յաղթութիւն և զրաւ պատերազմին արարեալ։ Զի թէպէտ և ծերացեալ էր՝ երիտասարդապէս յարդարեաց և մղեաց զճակատն, և հետամուտ եղեալ հալածեաց զզօրսն Հռոմայեցւոց մինչև ի սահմանս Կեսարու։

1 Ա. զարևելեայ [c զարևելայ] զօրն Թողու / Հ' զարևելեայն / gopqrs զարևելեան / Տխ զարևելեանն Թողու
2 abcdelo զարևմտեայն / Հfgrs զարևմտեան
2 d հարաւայինն / kl և զհարաւայինն
3 Ախvfm էրէոց [al երէոց] / n երէոց / opqrs յորսէոց, փխ. յորս երէոց
4 Տ առ պատերազմ
5 վlm որում / x որումն
5 t չիք վրաց
5 rs ապստամբեցուցանեն
6 Տխ կապեալ, փխ. կալեալ
6 gk զարեհ / ԱՀgl ի կովկաս
8 ՏխՎ'd ի մեծ
8 k կարակամէ / g կարակմէ, յուս. Նոյն ձեռօք կապանաց և ի բանդէ / Տ կապանաց և բանդէ, փխ. կարակմէ
8 Վ' չիք և ի բանդէ
9 abcfgkopqrs ԾԱ, l ԽԹ, փխ. ԾԴ.
10 k պատերազմն
10 b չիք ի (բասեան)
11 f աղմուկք / Ա. շփոթի
12 Վ'cdef ընդդիմանայր
12 acef ընդդիմանայ ի հռոմայեցւոց
12 Տ հռոմայեցւոցն / k հռոմէացւոց
12 Տխ չիք տէրութեանն
14 def որոյ / gk զզօրս
14 Աlnopqrs արևմտեայ
15 d յառաջի
15 Տխ եդեալ, փխ. արկեալ
15 Տխ ցքաջ ընդարձակ / i ցքաջ և ընդարձակ / cf յընդարձակ
16 Աgk բասենոյ / Վ'Վ''abdegl որում
16 c արևմտեայ, փխ. արևելեայ / Հgk արևելեան
17 Ախ զօրօքն [l զաւրաւքն] և հանդերձ
17 d զորդւովքն / Աkl չիք և
18 Ա. յորոց / e ի վերջ
19 gk սմբատայ
19 ef ապրեցուցանէր
20 abc թէ, փխ. թէպէտ
21 cdef երիտասարդարեաց, փխ. երիտասարդապէս յարդարեաց
22 Ախ զզօրս
22 lnopqrs ի սահմանն / k կեսարու

Զայս կամելով երգել յառասպելսն՝ Դոմետ զամն ասեն եկեալ, որ է ինքն կայսրն Դոմետիանոս. ոչ ինքն եկեալ այսր, այլ զհրաման նորա և զզօրս այլաբանելով յանուն նորա կոչեն։

Բայց ըստ բախտի եղեալ Արտաշիսի՝ մեռանի ի նմին ժամանակի Դոմետիանոս ի Հռոմ, և զկնի նորա Ներուաս ոչ աւելի թագաւորեալ քան զմի ամ։ Ընդ որ առաւել հպարտացեալ զօրացն Հայոց և Պարսից՝ ապստամբ են ի Յոյնս արքային։ Ընդ սոսա հայելով Եգիպտացւոց և կողմանցն Պաղեստինացւոց՝ արգելուն և նոքա զհարկսն Հռոմայեցւոց։

ԾԶ

Յաղագս Տրայիանոսի եւ նորին գործոց, եւ մահուանն Մաժանայ յեղբարցն։

Զայսու ժամանակաւ թագաւորեալ լինի Հռոմայեցւոց Տրայիանոս, և խաղաղացուցեալ զամենայն աշխարհս, դիմէ ի վերայ Եգիպտացւոց և Պաղեստինացւոց. և նուաճեալ զնոսա ընդ իւրով ձեռամբ, խաղայ յարձակս ի վերայ Պարսից։ Աստ աճապարեալ Արտաշէս մեծապէս ընծայիւք իջանէ ընդ առաջ նորա, զմեղանս յանձն առեալ, հանդերձ հարկօք անցելոց ամացն լինի առաջի նորա. և թողութիւն ի նմանէ գտեալ, դառնայ յաշխարհս Հայոց։ Եւ Տրայիանոսի անցեալ ի Պարսս, և զամենայն զկամս իւր կատարեալ՝ դառնայ ընդ Ասորիս։

Ընդ առաջ նորա իջեալ Մաժան՝ մատնութիւն զեղբարցն առնէր. «Գիտեա՛, ասէ, արքայ. եթէ զԱրտաւազդ և զՏիրան վատարանդիս ոչ արասցես, և զզօրսն Հայոց Զարեհի ոչ հաւատասցես, հարկքն անաշխատ առ քեզ ոչ եկեսցեն»։ Զայս արար Մաժան՝ քէն պահելով վասն Սմբատայ,

1 abcfo յառասպելսն / de յառասպելս
1 k զոմեար / o զոմետեա
1 a այսր, փխ. որ է
2 ՏԽ չիք ինքն / l կայսր
2 f աստ, փխ. այսր
2 o զհրամանս
3 k ըզաբանելով, փխ. այլաբանելով
3 l կոչելով
4 ՏԽ բախտին / Տ ի նոյն
5 abegl ի հռովմ
5 c զկլին նորա Ներուասայ
5 c աւելի քան զմի ամ թագաւորեալ
6 Տ ընդ որս
7 f չիք են / a արքային ի յոյնս
7 l եգւպտացւոց (մինչ)
8 Աgl կողմանց / Ա արգելուին
9 abcfgkopqrs ԾԲ, l Ծ, փխ. ԾԵ.
10 c տրախանոսի
10 f մահուան / lno մահուն
10 c ժանայ, փխ. մաժանայ
11 Sef ժամանակօք
11 ՏԽ լինի թագաւորեալ
11 a չիք հռոմայեցւոց
12 abcel խաղաղեցուցեալ
12 Ա դիմեալ
12 k ի վերայ նորա
13 o ընդ ձեռամբ իւրով
14 վ յարձեալս
14 d անդ, e անտ, փխ. աստ
15 ԱԽ ընծայիւք ընդ առաջ նորա իջանէ
15 Տ ի յանձն
16 Հgk հարկիւքն / l հարկաւքն
16 Հgl ամաց
17 ՏԽ տրայիանոս [l տրայիանոսի]
18 Խվ յասորիս, փխ. ընդ ասորիս
19 Տ իջանէ
20 a գիտես / c գիտա՛
20 Ա վատարանդի
21 a չիք և զզօրս զարեհի ոչ հաւատասցես / p չիք և (զզօրս)
21 Հbcdefnopq զզօրս / g զօրս / l զզաւրս
21 Խվ² զարեհ / gl հաւատասցես
22 Տ ի քեզ / f չիք առ քեզ
22 Հվpqrs հասցեն, փխ. եկեսցեն
22 Ա պահեալ

զի և զնա նորա էր սնուցեալ. ընդ նմին և զՏիրան խորհեցաւ հանել, զի ինքն լիցի քրմապետ միանգամայն և սպարապետ արևմտից։ Զորմէ ոչ ինչ փոյթ արարեալ Տրայիանու, արձակէ ունայն։ Իսկ Արտաւազդայ և Տիրանայ իմացեալ զխորհուրդն նորա՝ զարան գործեալ յորս սպանին զՄաժան, զոր տարեալ թաղեցին ի Բագնացն աւանի իբրև զքրմապետ։ Իսկ Արտաշէս յայնմ հետէ անսայթաք հարկեաց Տրայիանու, և յետ նորա Ադրիանոսի կայսեր զամենայն աւուրս իւր։

ԾԶ

Թէ ո՛րպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս, եւ սահմանս հաստատեաց։

Յետ ամենայն առաքինութեանց և գործոց ուղղութեանց Արտաշիսի, հրամայէ զսահմանս գիւղից և ագարակաց որոշել. քանզի բազմամարդացոյց զաշխարհս Հայոց, եկամուտս բազումս ածելով ազգս, և բնակեցուցանելով ի լերինս և ի հովիտս և ի դաշտս։ Եւ նշանս սահմանացն հաստատեաց այսպէս. հրաման տալով քարինս կոփել չորեքկուսիս, և պնակաձև փոսել զմէջսն, ծածկելով յերկրի. և չորեքկուսիս ի վերայ յարուցանել ամբարտակս, սակաւ ինչ բարձրագոյն յերկրէ։ Ընդ որ նախանձեալ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ զնոյն նման հրամայէ առնել և ի Պարսից աշխարհին և յիւր անունն անուանել, զի մի ևս յիշեսցի անունն Արտաշիսի։

Բայց ասի, ի ժամանակս Արտաշիսի ոչ գտանել երկիր անգործ յաշխարհիս Հայոց, ոչ լեռնային և ոչ դաշտային, յաղագս շինութեան երկրիս։

---

1 oqrs չիք և (զնա)
1 Ա նորա սնուցեալ էր
3 kl տրայանոսի
3 de անյոյս, փխ. ունայն
3 ԱԹ բայց, փխ. իսկ
4 bgl զխորհուրդ
4 nopqrs յորս
5 abde ի բագնաց աւանի / f ի բագարանի, փխ. ի բագնացն աւանի
5 gkx իբր
6 kl յայսմ հետէ
6 Թ տրայիանոսի (k տրայանոսի)
6 o կայսերն տրայիանու
7 վefgnpqrs անդրիանոսի / o անդրիանու / lw հանդրիանոսի
7 ՏՎ չիք կայսեր
8 alefgkopqrs ԾԴ, l ԾՈ., փխ. ԾԶ.
9 gk եթէ / l արտաշէղ
9 jpqrs զաշխարհն
9 bcdfk սահման / n զսահմանս / rs սահման հայոց հաստատեաց
11 Ա չիք առաքինութեանց և գործոց
11 k առաքինութեան
11 kl ուղղութեան / Կ^{3}acd արշէսի
12 s հրամայեաց
12 abdef գեղից / p գեօղից / qrs գեւղից
13 Տ եկամուտ
13 Տk բազում / Վտ յազգս
14 Ա նշան
14 ՏԹ սահմանաց
15 Հklo չորեքկուսի
16 a պնդաձև
16 opqrs փողելով
16 Ա զմէջն
16 ԱՀgko չորեքկուսի
17 վ^3 ամպարտակս
18 rs նման / վ^3 նմանն
19 b իւր / ԱՀgl անուն
21 o ասի թէ ժամանակս
21 pqrs գերկիր
22 Ա չիք յաղագս շինութեան
23 Հdgk երկրին / Կ^{3}abcef չիք երկրիս

ԾԷ

Յաղագս նախարարութեանն Ամատունեաց։

Յաւուրս սորա ասեն եկեալ զազգն Ամատունեաց ի կողմանցն արեւելից Արեաց աշխարհին։ Բայց են սորա բնութեամբ հրեայ, ի Մանուեայ ումեմնէ. որոյ որդի էր մեծահասակ և ուժեղ, Սամսոն անուն կոչեցեալ, որպէս սովորութիւն է Հրէից՝ ըստ յուսոյ զնախնեացն կոչել զանուանս։ Բայց է ճշմարիտ, որպէս և այժմ իսկ է տեսանել ի զարմս Ամատունեաց, քանզի անձնեայք և բարեձեւք ըստ պատշաճի վայել են ամենայն իրօք և ուժեղք։ Տարեալք են նորա ի յԱրշակայ առաջին ի Պարթեաց թագաւորեցելոյն. և յառաջադիմութեամբ անդէն յԱրեաց աշխարհին ի պատիւ հասեալք ի կողմանս Ահմատանի։ Բայց թէ յի՞նչ պատճառաց գալուստ նոցա այսր՝ ոչ գիտեմ. այլ պատուին յԱրտաշիսէ գեղիւք և դաստակերտօք, և անուանին Ամատունիք, որպէս թէ եկք։ Եւ կէսք ի Պարսից՝ Մանուեանս գնոսա կոչեն յանուն նախնւոյն։

ԾԸ

Վասն Առաւեղինեաց տոհմին, թէ ուստի՛ սերեալ ազգ։

Ի սորա աւուրս և Առաւեղեանքդ, յազգէ Ալանաց, մերձաւորք Սաթինկան, զհետ նորա եկեալք՝ կարգեցան յազգ և ի նախարարութիւն աշխարհիս Հայոց, որպէս հարազատք թագուհւոյն մեծի. և ի ժամանակս Խոսրովու հօրն Տրդատայ խնամեցեալ ընդ ումեմն քաջի Բասղացն եկեալ հատուածի։

1 abefgkopqrs ԾԴ. l ԾԲ, փխ. ԾԷ.
2 Հg նախարարութեանց
3 abef յաւուր / b նորա
3 l և զազգն / k և ազգն / ԱՏg զազգ [de ազգ, Հpre զազգս, o զազգն]
4 k աշխարհէն
4 c մահուա / Թվ² մանովեայ
5 Տ իւր, փխ. էր / ԹՀ սամփսոն
6 a նախնեացն / k նախնեաց
7 Sak անուանս / g (զ)անուանս
7 ՏԹ չիք որպէս. չիք է (տեսանել)
8 Sl անձնեայքն
8 Թopqrs չիք և բարեձեւք
9 Sg սորա, փխ. նորա
9 Աg չիք ի (յարշակայ)
9 opqrs չիք ի (պարթեաց)
10 c թագաւորեցելոյն / p թագաւորելոյն
10 Ա անդէն ի յարեաց
11 Աk եթէ / l եթե / a զինչ
12 ԱԹ պատճառանաց [g պատճառ(ան)աց] այսր գալուստ նոցա՝ ոչ
12 x նորա
12 ab ոչ ես գիտեմ / cdef ես ոչ գիտեմ
12 l ի յարտաշեսէ

13 f գեղօք / g գիւղիւք / np գեօղիւք
13 kl չիք և (անու.) / a կէք, փխ. եկք
14 o կէսք զնոսա ի պարսից մանուեանս կոչեն
14 Ա մանուեան / Թ մանովեանս
14 gl զոսա / k զորա
15 abcfgkopqrs ԾԵ, l ԾԳ, փխ. ԾԸ.
16 Ա առաւեղինաց [d առաւեղինեաց] / Տ առուեղինից [pqrs առուեղինիցս] / g առաւեղինից / l առուեղանից / k առաւեղանից / Հ առուեղից
16 k սերեալ, փխ. սերեալ
17 ՏԹ առուեղեանքդ [g առաւեղեանք, l առաւեղեանց, n առաւեղեանքդ, k առուեղեանց] / Ա առաւեղեանքդ [d առաւեղինեարդ]
17 Թ ի յազգէ / Տ սաթինկայ
18 opqrs ազգք, փխ. յազգ
18 opqrs չիք ի (նախարարութիւն)
19 Թ երկրիս, փխ. աշխարհիս
19 a չիք հարազատք
20 ԱԹ հօր
20 վ²l խնամեցեալ / միւսն. խնամացեալ
20 c ի բասղաց / Ա բալսացն / k բասղանց

ԾԹ

Որ ինչ արուեստից գիտութիւն յաւուրս Արտաշիսի։

Քանզի բազում ինչ գործք յաւուրս Արտաշիսի գործեցան, վասն այնորիկ ի բազում ճառս կոտորեցաք, զի մի երկայնութիւն բանից տաղտկութիւն ընթերցողացն լինիցի. որոյ է վերջին ճառս այսպիսի ինչ, յիշատակել և զայլսն ևս որ ինչ ի ժամանակս Արտաշիսի։ Զի թէպէտ և այլն ամենայն, զոր յիշատակեցաք յառաջագոյն ճառիցն, կարգք և սովորութիւնք գեղեցիկք հաստատեցան ի Վաղարշակայ և յայլոց առաջնոց թագաւորացն՝ այլ ի մեծամեծ արուեստից և ի գիտութեանց ունայնացեալք էին, որպէս հինից և ասպատակաց պարապեալք, և այսպիսի գիտութեանց կամ անփոյթ արարեալք, և կամ ոչ հասեալք. զշաբաթուց ասեմ և զամսոց և զտարեաց բոլորմանց։ Քանզի ոչ այսպիսի ինչ ճանաչիւր առ նոսա, այլոց ազգաց վարելով. և ոչ ի ծովակս աշխարհիս նաւագնացութիւնք, և ոչ ի վերայ գետոց ճանապարհորդութիւնք, և ոչ գործիք ձկանց որսոց. այլ և ոչ յամենայն տեղիս երկրագործութիւնք, բայց գոյզն ուրեք. այլ ըստ օրինակի հիւսիսականաց կողմանց շաղգակերութեամբ և այլովք այսպիսեօք կեցեալք։ Եւ այս ամենայն յօրինի յաւուրս Արտաշիսի։

---

1 abcfgkopqrs ԾՋ, l ԾԴ, փխ. ԾԹ.
2 ՏԽ արուեստից գիտութիւն որ ինչ յաւուրս
2 c գիտութեան
2 c յաւուր
3 Ա գործ / Խc չիք գործ
3 Ա գործեցաւ
4 Աk չիք ի (բազում)
4 Տ երկայնութեամբ
4 Խ բանիցն
5 Ա լիցի
5 Ա չիք է
6 Ա չիք ևս
6 c ի ժամանակն
7 Վmx զայլն / p այլ / o այլքն
7 d չիք և
7 Վmnpqx զոր ինչ յիշատակեցաք / kl յիշատակեցաքն
7 ԱՏg յառաջագոյն/միւս. յառաջագոյնս
7 opqrs կարգ
8 opqrs չիք և (սովորութիւնք)
8 pqrs գեղեցիկ
8 f այլոց
9 p ի մեծամեծաց
9 ԱԽ չիք ի (գիտութեանց)
10 Ա պարապեալ
11 Հgl գիտութեան
11 Ագl արարեալ
11 x զշաբաթուց / միւսն. շաբաթուց
12 Հ չիք քանզի
13 Ա չիք ինչ
14 c նաւագնացութիւնս
14 rs չիք և ոչ ճանապարհորդութիւնք
14 ԱԽԿ'վ ճանապարհորդութիւնք [c ճանապարհորդութիւն] այսինքն կամուրջք
15 opqrs ձկնորսաց, փխ. ձկանց որսոց
15 Վmpqrsx չիք այլ
15 k երկրագործութիւնն
16 pqrs չիք ըստ
16 Կ'abcef հիւսիսականացն
17 Հ շաղխակերութեամբ
17 abcef այլ / d չիք այլովք
17 l այսպիսաւք
17 Աl կեցեալ
18 k յաւուրսն

Կ

Յաղագս մահուանն Արտաշիսի:

Գեղեցիկ իմն պատմէ և Արիստոն Փեղղացի յաղագս մահուանն Արտաշիսի։ Քանզի ի ժամանակին որպէս ապստամբեցին Հրեայք յԱդրիանոսէ Հռոմայեցւոց թագաւորէ, և եառուն պատերազմ ընդ Ռուփոսի եպարքոսի, առաջնորդութեամբ առն ուրումն աւազակի, որում անուն էր Բարքոբայ, այս ինքն աստեղ որդի, որ էր գործովք չարագործ և սպանող, բայց անուամբ իւրով մեծաբանեալ պարծէր, որպէս թէ յերկնից ծագեալ նոցա փրկիչ, իբր նեղելոց և գերեաց։ Եւ այնքան սաստկացոյց զմարտն, մինչև ի նա հայելով ի բաց կացին ի հարկելոյ Հռոմայեցւոց Ասորիք և Միջագետք և Պարսք ամենայն. քանզի էր և լուեալ, եթէ եմուտ յԱդրիանոս ախտ ուրկութեան։ Բայց մերն Արտաշէս ոչ երկմտեաց ի նմանէ։

Եւ եղև ընդ նոյն ժամանակս հասանել Ադրիանոսի ի Պաղեստինէ և սաստկել զապստամբսն պաշարմամբ ի քաղաքի մի փոքր, հուպ յԵրուսաղէմ. վասն որոյ և ամենայն ազգին Հրէից հրամայեաց մերժել ի հայրենի աշխարհէն, որ և ոչ ի բաղում հեռաստանէ հայեացին յԵրուսաղէմ։ Եւ ինքն շինէր զԵրուսաղէմ, զաւերեալն ի Վեսպասիանոսէ և ի Տիտոսէ և յիւրմէ. և անուանեաց Հեղիայ յիւր անուն, որպէս և կոչէրն իսկ Ադրիանոս՝ արեգակն։ Բնակեցոյց ի նմա հեթանոսս և քրիստոնեայս, որոց եպիսկոպոս էր Մարկոս ոմն։ Ընդ այն ժամանակս առաքեաց

1 abcfgkopqrs Ծէ, փխ. Կ.
3 l փեղեճացի (նոտրագրածը նոտր-գած k) / Աp փելլացի / o փիլլացի / k փեղեղացի
3 f չիք մահուանն
4 Տ ի ժամանակի
4 Խ որ, փխ. որպէս [g որ, լուս. շինած յորում, Հ յորում]
4 վ ապստամբ կացին
4 Ա հրէայք / g հրէայքն
5 Աl րուփոսի / lw րուֆոսի հիպարքոսի
6 pqrs չիք առաջնորդութեամբ—աւազակի
6 c չիք առն / o ումեմն
6 Տ որոյ / Տabk անունն
7 a է, փխ. էր
8 Հ սպանող
8 opqrs մեծաբանելով
9 de ծագեալ
9 c ի վերայ, փխ. իբր
10 a սասկացոյց
10 Կ¹ այլ ըստ օրինակի, փխ. մինչև
10 ԱԽԿ¹ նոսա, փխ. նա
10 w¹ հարկանելոյ, փխ. հարկելոյ
11 d չիք (էր) և
12 do ադրիանոս / p յանդրիանոսի / qrs յանդրիանոս
12 վw¹ ուրուականութեան
13 kl ի նմանէն
14 Տl այն, փխ. նոյն
14 opqrs անդրիանոսի
14 f ի պաղեստին
15 p ի քաղաք / Ա փոքու
15 c երուսաղէմ
16 k չիք վասն որոյ—հայեացին յերուսաղէմ (s. 18)
16 l մերժիլ
17 tw որք / o չիք բաղում
17 q ոչ բաղում ի հեռաստանէ
18 Խb զաւերեալսն
18 tw ի վեսպազիանոսէ / միւսն. ի վեսպիանոսէ
19 Տ էղիայ [o էլիայ] / l եղիա / k յեղիէայ
19 brs անունն / o չիք յիւր անուն
19 Հabdeg կոչիւրն [Հg կոչիւր]
20 opqrs անդրիանոս
20 abcf ի նոսա / b քրիստոնեայսս

զօր ծանր զկողմամբք Ասորեստանի. և մերոյն Արտաշիսի հրամայեաց երթալ ի Պարսս հանդերձ իւրովք զիւզոստատօք. զորոյ զհետ քարտուղարութեամբ լեալ այս այր, որ զայս պատմութիւն ետ մեզ, հանդիպի Արտաշիսի ի Մարս, ի Սոհունդ անուանեալ տեղւոջ։

Եղև հիւանդանալ նմա ի Մարանդի, ի Բակուրակերտ աւանի. և զԱրգեղոյ զոմն նահապետ Արգեղենից տոհմին, զայր չոյտ և չղոմարար և սուտակասպաս, ի նորին խնդրոյ արձակէ յԵկեղեաց յԵրիզայ, ի մեհեանն Արտեմիդեայ, խնդրել ի կռոցն բժշկութիւն և զբազում կեանս։ Որոյ ոչ ժամանեալ դառնալ՝ հասանէ վախճան Արտաշիսի։ Եւ գրէ, եթէ որչափ ամբոխութիւնք մեռան ի մահուանն Արտաշիսի, սիրելի կանայք և հարճք և մտերիմ ծառայք. և որպիսի շուք բազմազգիս արարին առ ի պատիւ դիոյն, քաղաքականաց կարգօք և ոչ որպէս զբարբարոսս։ Դագաղքն էին, ասէ, ոսկեղէնք, գահոյքն և անկողինքն բեհեզեայ. և պատմուճանն որ զմարմնովն՝ ոսկեթել. թագ կապեալ ի գլուխն, և զէնն ոսկւով առաջի եդեալ. և զգահոյիւքն շուրջ՝ որդիքն և բազմութիւն ազգականացն, և առ այսոքիւք պաշտօնէիցն զինուորութիւնք, և նահապետքն և նախարարութեանցն գունդք և միանգամայն զօրականացն վաշտք, ամենեքին կազմեալ զինու հանդերձ, իբր թէ ի պատե-

1 k ի կողմամբք, փխ. զկողմամբք
2 ՏԹ ասորեստանեաց [gl ասորեստանեայց] / c ասորեստանին
2 Հ ի պարս / c և հանդերձ
2 Ա իւրոյ
2 c զիւզոսղակաւք / Վ²n զոյզոստատօք / p զուզոստատօք / Վ զիւզաստատօք / Վ զոյզ ոստատօք / k զոյզոստատօք / Հ զուզոստատիւք
2 k զոր
2 a քարտուղութեամբ / c քարտուղարութեամբ
3 l լիեալ / k ելեալ, փխ. լեալ
3 kl անսայր, փխ. այս այր
3 ՏԹ պատմութիւնս
3 abefkl մեզ ետ
4 Տ ի մարսս [o ի մարս]
4 Հ ի մարսիս հունդ, փխ. ի մարս ի սոհունդ
4 Ա ի սոհովունդ / k ի սուհունդ
5 Հgl պատմէ և, Տk պատմի և, փխ. եղև
5 ԱՀgino ի մարնդի / k ի մանրդի
5 klnopqrs յաւանի
6 ad զարեղայ / kl զադղեղոյ
6 ad ոմն
6 ՏԹc արեղինից
6 f տոհմից / Վ²abdef չոտ
6 Վ զայրաչուատ, փխ. զայր չոյտ
6 a չղոմայրար / Վ²cdef զչղոմարար / Տgk չղողմարար / Վ²bl չղոմարար
7 c զսուտակապաս
7 h ներքին, փխ. նորին
7 Վ²kl առաքէ
7 Ա յեկեղեց / l յեկեղեց
8 ԱԹo արտեմիդեայ / միւսն. արտեմիդայ
8 kl խնդրէր / gk զբժշկութիւն
8 bk բազում
9 pqrs չիք և գրէ—արտաշիսի (տ. 10)
10 o թէ / Ա չիք եթէ
10 g մեռան (ջնջած, եւրը գրած եղեն) / Հk եղեն, փխ. մեռան
10 k ի մահուան
10 Հkl նորա, փխ. արտաշիսի
12 ԹՎ քաղաքականաց / միւսն. քաղաքական
12 c չիք ոչ
12 k զբարբարոս / ԱՏ չիք ասէ
13 k ոսկեղէն
13 l գահոյք և անկողինք
14 k պատմուճան նորա, փխ. պատմուճանն որ
14 Տgk ոսկէթել
15 al զէն
15 c ոսկի / միւսն. ոսկով
15 Աkl դնէր, փխ. եդեալ
15 b զգահիւքն / de գահոյիւքն
16 l զինուորութիւնքն
18 g վաշտք և ամենեքեան
18 cdklnq ամենեքեան
18 ak չիք ի (պատերազմ)

բազմ ճակատիցին. և առաջի պղնձիս հարկանելով փողս, և զկնի կուսանք ձայնարկուք սևազգեստք և աշխարող կանայք, և զհետ՝ բազմութիւն ռամկին: Եւ այսպէս տարեալ թաղեցին: Եւ շուրջ զգերեզմանաւն լինէին կամաւոր մահունք, որպէս վերագոյնն ասացաք: Եւ սորա այսպէս սիրելի եղեալ աշխարհիս մերոյ, թագաւորեալ ամս քառասուն և մի:

ԿԱ.

Արտաւազդայ թագաւորութիւն, եւ հալածել զեղբարս իւր եւ զքորս, եւ մահ հանգերձ այլաբանելով:

Յետ Արտաշիսի թագաւորէ Արտաւազդ որդի նորա, և հալածէ յԱյրարատոյ զամենայն եղբարս իւր ի գաւառս Աղիովտայ և Առբերանոյ, զի մի բնակեսցեն յԱյրարատ ի կալուածս արքայի. բայց միայն զՏիրան պահէ փոխանորդ իւր, զի որդի ոչ գոյր նորա: Որ յետ սակաւ ինչ աւուրց թագաւորելոյն իւրոյ, անցեալ զկամրջաւն Արտաշատ քաղաքի, որսալ կինճս և իշավայրիս զակամբք Գինայ, և աղմկեալ ի ցնորից իմն խելագարմանց, ընդ վայր յածելով երիվարաւն՝ անկանի ի խոր իմն մեծ, և խորասոյզ լեալ անհետի:

Զսմանէ երգիչքն Գողթան առասպելաբանեն այսպէս. եթէ ի մահուանն Արտաշիսի բազում կոտորածք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց. դժուարի, ասեն, Արտաւազդ՝ ասելով ցհայրն. «Մինչ դու գնացեր, և

1 pqrs ճակատեցին / Հk ճակատիցեն
1 e պղնձի
1 S զկնիւան [o զկնի]
2 վ²ա¹ զուսանք / kl կուսանս / վ⁹ զուսանս / c կուսանք
2 Sխ ձայնարկու կուսանք
2 Ա չիք և (զհետ)
2 Ա բազմութեան
3 b շուրջք
3 d զգերեզմաւն
4 Հk վերագոյն / g չիք վերագոյնն
4 def այսպիսի
5 Հg յաշխարհիս
5 Հgh ԻԱ, փխ. քառասուն և մի / k քսան, փխ. քառասուն (ի, փխ. խ)
6 abcfgkopqrs ԾԸ, l ԾՉ, փխ. ԿԱ.
7 aopq թագաւորութեանն
7 k հալածեալ
7 c զեղբայրս
7 Հ չիք իւր
8 abde այլաբանելով հանդերձ / f չիք հանդերձ
9 խ նորին
9 a հալածէ ի յայրատոյ
10 kl յարայրատոյ / g յարարատոյ
10 c եղբայրս
10 abdef աղիովտի / ckl աղուովտի / Հg աղուոյովտի
10 gl առբերանւոյ
11 o բնակեսցին
11 fg յարարատ / l յարայրարտ / k յարայրատ / e յայրարատ և ի կալուածս
11 opqrs չիք միայն
11 Ա զտիրան առ իւր պահէ փոխանորդ իւր [a չիք իւր] զի
12 Հkl սա, փխ. որ
14 e կինջս
14 Sխ չիք և (աղմկեալ)
14 S աղմկեալ իմն ի ցնորից խելագարմանց / k խենագարմանց
15 abc ածելով
15 l երիւարաւն
15 kl անկաւ
17 c զնմանէ
17 c երգիչք
17 l կողթան
18 opqrs լինին
19 k ասել / Ա չիք ասեն
19 a չիք ցհայրն
19 rs չիք մինչ դու—տարար (եր. 192, ս. 1)

զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար, ես աւերակացս ո՞ւմ թագաւորեմ»։ Վասն որոյ անիծեալ զնա Արտաշիսի՝ ասաց այսպէս. «Եթէ դու յորս հեծցիս յԱզատն ի վեր ի Մասիս, զքեզ կալցին քաջք, տարցին յԱզատն ի վեր ի Մասիս. անդ կայցես, և զլոյս մի՛ տեսցես»։

Զրուցեն զսմանէ և պառաւունք, եթէ արգելեալ կայ յայրի միում, կապեալ երկաթի շղթայիւք. և երկու շունք հանապազ կրծելով զշղթայսն՝ ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի. այլ ի ձայնէ կռանահարութեան դարբնաց զօրանան, ասեն, կապանքն։ Վասն որոյ և առ մերով իսկ ժամանակաւ բազումք ի դարբնաց, զհետ երթալով առասպելին՝ յաւուր միաշաբաթւոջ երիցս կամ չորիցս բախեն զսալն, զի զօրասցին, ասեն, շղթայքն Արտաւազդայ։ Բայց է ճշմարտութեամբ այսպէս, որպէս ասացաքս վերագոյն։

Այլ ոմանք ասեն և ի ծնանելն զսա դիպեալ պատահարաց ինչ. զոր համարեցան կախարդել զսա կանանց զարմիցն Աժդահակայ. վասն որոյ զնոսա բազում չարչարեաց Արտաշէս։ Եւ զայս նոյն երգիչքն յառասպելին ասեն այսպէս. եթէ «Վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ, և դև փոխանակ եդին»։ Բայց ինձ արդարացեալ թուի լուրն այն, թէ ի ծննդենէն և եթ մոլութեամբ լեալ, մինչ նովիմբ և վախճանեցաւ։ Եւ առնու զթագաւորութիւնն Տիրան եղբայր նորին։

---

1 c զերկիր
1 Կ¹ չիք աւերակացս
1 Տg ո՞րպէս, փխ. ո՞ւմ
2 k արտաշէս
2 Ա չիք դու
2 nopqrsw յորսս / c չիք յորս
3 Տg յազատ / kl զազատ
3 kl ի վերն / g չիք ի վեր
3 p չիք զքեզ—ի մասիս (տ. 4)
3 dlnopqrs չիք ի (մասիս)
3 Ա կալցեն քաջք, տարցեն
3 ՏԺ յազատ
4 Ճk չիք ի վեր
4 dqrs չիք ի (մասիս)
4 Ճ լոյս
5 b յարգելեալ
5 c կայ ի յայրի
6 Կ¹ չիք կապեալ
6 ԱԿ¹kl չիք և երկու շունք
7 c չիք և առնել
7 k աշխարհիս
7 Կ¹Կ²abde կռանարութեան / ՏԺc կռանարկութեան / f կռանհարութեան / tw կռանահարութեան
8 Ճgk դարբնաց, ասեն, զօրանան
10 Ճ միաշաբաթոջ
10 ԱՃgl երիս
10 Ճacdegl չորս / b չորիս
11 Աl զօրասցի
11 e զի մի զօրասցին
12 pqrs չիք որպէս
12 e ասացար
12 Ժ որպէս վերագոյն [l վերագոյնն], ասացար [k ասացարս]
13 c զնա
14 Ա զնա / opqrs չիք զսա
15 Աkl որոյ *բազում զնոսա չարչարեաց
15 Ա արտաւազդ, փխ. արտաշէս
15 Ժ երգիչք
16 ԱԺ յառասպելսն / Ճ յառասպելս
16 Ա թէ
16 k զմանկունս
17 ck չիք ինձ
18 k և եթէ, փխ. և եթ
18 Վab մոլորութեամբ
18 g մինչ և
18 Ա չիք նովիմբ
19 f չիք տիրան
19 Ա նորա / p չիք նորին

ԻԲ

Որ ինչ վասն Տիրանայ։

Թագաւորէ Հայոց Տիրան որդի Արտաշիսի յերրորդ ամի Պերոզի առաջնոյ Պարսից արքայի։ Սորա ոչ ինչ պատմին գործք մեծամեծք, այլ միայն թէ մտերմութեամբ ծառայեաց Հռոմայեցւոց. եկեաց խաղաղութեամբ, որսոց և զբօսանաց պարապեալ, որպէս ասեն։ Եւ ձիոց երկուց լեալ՝ թեթև առաւել քան զՊիգասոս, երագութեամբ անբաւ. զորս ոչ երկրակոխս, այլ օդագնացս համարէին. յոր խնդրեալ հեծանել Դատաքէի ուրումն իշխանի Բզնունեաց՝ պարծէր ընչեղագոյն գոլ քան զարքայ։

Եւ եկեալ առ նա կանխագոյն իւրոյ ազգին Արշակունեաց, որ էին ի կողմանս Հաշտենից՝ ասեն. «Ընդարձակեա՛ մեզ զժառանգութիւնս, զի նեղ է. քանզի բազմացաք յոյժ»։ Եւ նա հրամայէ ոմանց ի նոցանէ երթալ ի գաւառն Աղիովտի և Առբերանւոյ։ Իսկ սոցա առաւել ևս բողոք կալեալ առ արքայի, թէ առաւելագոյն նեղ է մեզ՝ ոչ ինչ ունկնդիր լինի Տիրան. այլ հաստատեալ վճիռ՝ ոչ այլ ժառանգութիւն տալ նոցա, բայց զոր ունէինն՝ հաւասար տրոհել յինքեանս։ Զոր բաժանեալ ըստ մարդաթուի՝ գտաւ պակաս ժառանգութիւն բնակողացն Հաշտենից. վասն որոյ բազումք ի նոցանէ եկին ի գաւառն Աղիովտի և Առբերանւոյ։

Ցուցրս սորա ասեն լեալ զպատանի ոմն յազգէն Անձաւացեաց, սէգ յամենայնի, Երախնաւու անուն կոչեցեալ. որ առնէ կին զվերջին

1 abcfgkopqrs ԾԹ, l ԾԸ, փխ. ԻԲ.
2 o տիրանայ գործք և այլ ինչ
3 e որդին
3 o յերկրորդ. k ի յերրորդ. փխ. յերորդ
5 վ¹l եկեաց / միւսն. եկաց
6 k չիք (որսոց) և
6 k չիք և (ձիոց)
6 bp ձիուց
8 Ա զոր / k երկրակոխ
8 Հվ²nopqrs խնդրէր
9 a զատէի
11 ԱԽ չիք և
11 l ազգին իւրոյ
11 l արշակունեայց
11 bc որք
12 c ի կողմանն
12 bcdef ասէին
12 abcdelp զժառանգութիւնն / fgkoqrs զժառանգութիւն
13 ՏԽ չիք յոյժ
14 kl գնալ, փխ. երթալ
14 ac աղովտիս / bde աղւովտի / Հgk աղւոյովտի / qrs աղիովտայ / p առիովտայ
14 g չիք և
14 ԱՏ առբերանոյ
14 defgk նոցա
14 k և, փխ. ևս
15 al առաւելագոյն մեզ նեղ է, ոչ / k նեղ մեզ է
16 Աl չիք այլ
16 Ավ² վճիռ հաստատեալ՝ ոչ / Հվ²g հատեալ, փխ. հաստատեալ
16 Հ զվճիռ
16 k վճիռ հատեալ
16 Ավ²kl այլ ժառանգութիւն ոչ տալ
16 c տա, փխ. տալ
17 Աl այլ, փխ. բայց
17 Ա ունէինն [/ ունէին] / ՏԽ ունին
18 Խ բնակչացն
19 Տ եկեալ, փխ. եկին
19 վ²abcdkl ի գաւառս
19 abe աղոյովտի / ԽՀ աղւոյովտի / c աղովտի
19 Հgl առբերանւոյ / միւսն. առբերանոյ
20 af ազգէն / nopqrs ի յազգէն
20 Հdgo անձևացեաց
21 c երախնաւ / k երախնաւու

կամանցն Արտաւազդայ, զոր ի Յունաց էր ածեալ։ Եւ քանզի զաւակ ոչ գոյր Արտաւազդայ՝ արքայ թողու յԵրախնաւու զամենայն տունն Արտաւազդայ։ Զի առէին զնա այր ընտիր լինել և համեստ յամենայնի, այլ և ի ցանկութիւնս մարմնոյ իբրև զօրինաւոր ոք։ Զոր սիրեալ արքայի՝ տայ նմա զգահն երկրորդական, զոր ունէրն Արտաւազդ. և զհօգս արևելեան զօրուն ի նա հաւատացեալ՝ առնմա թողու զԴրուասպ ոմն պարսիկ զմտերիմ իւր, որ խնամեցեալ էր ընդ նախարարս Վասպուրականի, որում տուեալ էր զաւանն Տասնօնս հանդերձ ագարակօքն, և զայգին մեծ, յոր մտանէր առուն գետ, հանեալ ի ծովէն Գայլատուայ։ Եւ ինքն գնաց զկողմամբք Եկեղեաց, ի յաւանին Չըրմէս հաստատելով զարքունիսն։ Ի հանդարտութեան վարեաց զթագաւորութիւնն ամս քսան և մի. և մեռաւ ի ճանապարհի ձեան հիւսոյ կալեալ։

ԿԳ

Յաղագս Տրդատայ Բագրատունւոյ եւ անուանց ազգի նորա առաջնոց:

Տրդատ ոմն յազգէն Բագրատունեաց, որդի Սմբատուհեայ դստեր քաջին Սմբատայ, այր սրտեայ և ուժեղ, կարճ հասակաւ և գծուծ տեսլեամբ, զոր իւր փեսայացոյց արքայ Տիրան ի դուստր իւր յԵրանեակ։ Որոյ առեցեալ զայր իւր զՏրդատ, պչրանօք և պոռնկելով կեայր

1 Ա ի յունացն
2 Թ յարտաւազդայ
2 *o* չիք արքայ—արտաւազդայ (*s*. 3)
2 *de* երախնաւու
2 *bcefnpqrs* զտունն
3 *de* լինիլ / *gk* լեալ / *l* լինել
3 *opqrs* չիք և
4 *p* չիք և
4 ՏԹ ի ցանկութիւն
4 *a* զինաւոր, փխ. զօրինաւոր
4 Հ*k* իրր / *k* զորոյ
5 *kln* ունէր
5 *kl* արտաւազդն
6 ԱԹՎ² արևելեայ
6 Ա թողեալ
6 *b* զդրուասպ / *kl* զդրուասպն
7 *a* ոմն, փխ. իւր
7 *l* խնամեցեալ / միւսն. խնամացեալ
7 Ա*kl* չիք էր
8 Ա զաւանն տասնեայ [*c* տասնեա] ի նա հանդերձ / ԹՀՎ² տասնեանս / Վ*w*¹ տասեօնս
8 Հ*gk* ագարակօք
9 *afo* որ, փխ. յոր
9 *c* մտանէ / Ա ի ծովակէն
9 *p* գայլատունայ / *qrs* գայլատուայ / *k* գայ լուտուեայ / *tw* գայլտայ
10 *def* գնայ
10 Կ²Վ²*bkl* եկեղեցայ / *c* եկեղեցա / *f* եկեղեց
10 Ա յաւանն ի չրմէս / *nopqrs* յաւանն ինչ ըրմէս [*n* ուղղած յաւանին չըրմէս]
10 *d* հաստատել
11 *f* զթագաւորութիւն
12 *k* չիք մեռաւ
12 ԱԹ*m* զհիւսիսոյ [*g* հիւսոյ, *l* հեւսոյ] / *pq* հիսոյ
13 *abcfgkopqrs* Կ, *l* ԾԸ, փխ. ԿԳ.
14 *c* չիք և
14 *c* նոր, *pqrs* նոցա, փխ. նորա
14 Տ*ag* առաջնոյ / *tw* յառաջնոց
15 ՎԹ*mno* ոմն անուն
15 *b* ազգէն
15 *nopqrs* սպանդաւհեաց, փխ. սմբատուհեայ [*n* ուղղած սմբատուհեայ]
16 ԱԹՀՎ²այր եղև [*g* եղև ջնջած] առաւել սրտեայ
16 *tw* գծուծ
17 Ա*kl* փեսայացոյց իւր արքայ / Հ. փեսայացուց
18 Տ որ [*p* որոյ]
18 *k* տրդատ
18 Կ²Վ²*abde* պչրանօք
18 ՏԹ պոռնկելեաւ / Վ²*ln* պոռնկլու
18 ՏԹ կայր

զօրհանապազ, ուաղելով զնոքն, իբր թէ չընդդգեդ ընդ վատակերպուց և բաջատոհմիկ ընդ վատթարազգւոյ բնակէ։ Ընդ որ զայրացեալ Տրդատայ՝ յաւուր միում գանէ զնա սաստկապէս. և կորեալ զգեղձան հերսն և զվարսիցն փետտեալ զխոպոպիս՝ հրամայէ քարշել, արտաքս ընկենուլ ի սենեկէն։ Եւ ինքն գնաց ապստամբեալ ի կողմանս ամրութեանն Մարաց. և հասեալ ի Սիւնեաց աշխարհն՝ ժամանէ նմա համբաւ մահուանն Տիրանայ. զոր լուեալ՝ դադարէ անդ։

Եւ եղև յաւուր միում կոչել զնա յընթրիս Բակրոյ նահապետին Սիւնեաց. և յուրախանալն գինւով, տեսեալ Տրդատայ զկին մի, զի յոյժ գեղեցիկ էր և երգէր ձեռամբ, որում անուն էր Նազինիկ՝ տրփացաւ և ասէ ցԲակուր. «Տուր ինձ զվարձակս զայս». և նա ասէ. «Ոչ տամ, զի հարճ իմ է»։ Իսկ Տրդատայ բուռն հարեալ ի կինն՝ յինքն քարշեալ ի բազմականն, չամբշեալ փաւաշէր ըստ օրինակի երիտասարդի անարգել տարփաւորի։ Ընդ որ խանդացեալ Բակրոյ՝ յարեաւ հանել զնա ի նմանէ։ Բայց յոտն կացեալ Տրդատայ, ծաղկակալ սկտեղըն իբրև զինու վարեցաւ, նա և զբարձակիցսն ի բազմականացն ի բաց պուղեաց։ Եւ անդ էր տեսանել նոր զմին Ոդիսեւ՝ զՊենելոպայ զսեղեխս սատակելով, և կամ զՂապիթեայսն և զՑուլակապարկացն կռիւս ի վերայ Պերիթեայ

1 Խ հանապազօր [l հանապազաւր]
1 k ուաղելով / w¹ ապուաղելով
1 a իբրև
1 ab չքաղաքեղ / Վ չընադեղ / Վ չընադ
1 ՏԽac վատակերպոյ / f վատակերպի
2 c վատթար ազգոյ / f վատթարազգի
2 ԽԿ¹Վ զայրացենալ
2 ՏԽ տրդատ
3 opqrs չիք զնա
3 Ա կորէ / k կատարեալ, փխ. կորեալ
3 ԽՎ² զհերսն [l Վ⁰ զհերսսն] գեղձան, փխ. զգեղձան հերսն / Վ³ զհերս գեղձան / p զհերսն գեղձան / Վ²qrs զգեղձան
4 f չիք զվարսիցն փետտեալ զխոպոպիս / a վարսից
4 Վ²l փետեալ / Վ²pqrs փատեալ
4 abcde զխոպոպիսն / Վ³gpqrs զհոպոպիս / o զհոպոպիս / Զ զիոպոպիս
4 b յարտաքս / Տg արտաքս և ընկենուլ
5 Զfgk ամրութեան
6 e յաշխարհն / l աշխարհին
6 k մահուան
7 Վ²l լսեալ
7 ab անդրէն / Խcdef անդէն
8 Ա եղև յետ աւուր
8 b ընթրիս / a բակրոյն
9 de չիք մի
10 Աlpqrs չիք և
10 ԱԽ գէր, փխ. երգէր. Կամ pirheu՝ գեղեցիկ երգէր
10 Զl տոփացաւ
11 Վ զվարձկանս
12 a իմն, փխ. իմ
12 ՏԽ յիւրն, փխ. յինքն
12 ՏԽ քարշեաց
12 kl ի բազմական
13 Տg չամչելով
14 Վ²gpqrs տրփաւորի
14 Զ չիք զնա
15 Զgl այլ, փխ. բայց.
15 Ա իբրև / ՏԽ իբր
16 Զopqrs չիք ի (բազմականացն) / g ի գրած եւ ջնջած
16 Ա պօղեաց
17 g զնոր / Ա չիք նոր
17 g ոմն / k իմն, փխ. զմին
17 c որդիս, փխ. ոդիւսեւ
17 ab զբմպենէլոպայ / c զընպէնէոպա Վ f զընպենոլպայ / k զպէնոպեայ / Զվg զպենոպայ / l զպենոպա / d զզէնէոլպայ / e զպենէոլպայ / w¹ զըպինեոպայ
17 b զսեխեխն / de զսեղեխովն / Զg սեղեխն / l սեղեխս / c զսեղեղն / միւսն. զսեղեխն
18 Ա զլապիթեայցն [c զլապիղեայցն] / Զg զղապիթեացն / w լապեթայսն / Վ զղապիթայսն
18 a զյուշկապկացն / Վkl զվիշկապարկացն
18 g պեր(ի)թայ / Զpqrs պերթեայ

հարսանեացն։ Եւ այնպէս յիւր վանսն եկեալ, խոկոյն ի ձի ելեալ՝ հանդերձ հարճիւն ի Սպեր գնաց։ Զայս աւելորդ եղև պատմել մեզ գնահատակութիւն առնն ցանկասիրի։

Բայց գիտեմ, զի ի թողուլ ազգին Բագրատունեաց զօրէնս հարցն՝ նախ խժական ժառանգեցին յորջորջումն — Բիւրատ և Սմբատ և այլ այսպիսի կոչմունս, զրկեալ ի նախնական անուանցն, որպէս կոչէին յառաջ քան զուրանալն — Բագադիա, Տուբիա, Սենեքիա, Ասուդ, Սափատիա, Վազարիա, Ենանոս։ Եւ ինձ թուի, թէ որ այժմ կոչին Բագրատունիք Բագարատ՝ Բագադիա է դա, և Ասուդ՝ Աշոտ. դոյնպէս և Վազարիա՝ Վարազ, որպէս Շամբատ՝ Սմբատ։

ԿԴ

Որէ զիա՛րդ Տիգրան վերջին, եւ զի՛նչ ի նմանէ գործ։

Փոխանորդէ զՏիրան եղբայր իւր Տիգրան վերջին, թագաւորեալ Հայոց ի քսաներորդի և ի չորրորդի ամի Պերոզի Պարսից արքայի. և երկայնակեաց եղեալ ամս քառասուն և երկու՝ մեռանի, ոչ ինչ գործ արութեան արժանի յիշատակի ցուցեալ, այլ ի յաղջկանէ միոջէ յունէ

1 Ա այսպէս
1 de իւր / l ի յիւր
1 o վանս / k խոկ, փխ. խոկոյն
1 վ չիք ի (ձի)
2 f յսպեր, փխ. ի սպեր
2 ԱՀ գնաց զաւառ. զայս
2 a չիք պատմել
3 Հdg առն
4 Հdegk չիք ի (թողուլ)
5 abcf յորջորջումն
5 p բիւրատայ, փխ. բիւրատ
5 Խ արդատ, փխ. սմբատ / c չիք և (սմբատ)
6 b այլս / Ա այսպիսիս
6 a կոչման
6 վ[2]pqrs զկրեալն, փխ. զրկեալն
7 c զուրանալն
7 ԱՀվ[1]k տուբիա [c չիք տուբիա] եղեանան [Հg եղեան, Գ[1]վ[3]f եղէանան, k էղիան], սաբիա [Գ[2] սաբիայ, c սանիա, k սաբեայ]
7 o չիք սենեքիայ, ասուդ, սափատիա
7 k ասուդայ
7 վl սենիքա, սաբիա, սենեք [l սենեք], տուբիա, սափատիա
8 k ափատիա, վազարիա
8 ab եննանոս / c էննանոս
8 g եթէ / Ա այժմ
8 ac կոչեն
9 l բազա, փխ. բագադիա է / k բագբադիա, փխ. բագադիա
9 bc և, փխ. է / w[1] էադա, փխ. է դա / a ադ, փխ. դա
9 Ա որպէս, փխ. և (ասուդ)
9 w[1] ասող, փխ. աշոտ
10 k վազարէա, Գ[2]bef ազարիայ, Գ[1]վ[2]cd ազարիա, փխ. վարազ
10 a չիք վարազ
10 Ա շամբիա / opqrs շամբատ
11 abcfgkopqrs ԿԱ, փխ. ԿԴ.
12 pqrs գործ
13 Հa տիգրան, փխ. տիրան
13 pqrs փոխանորդէ յետ տիրանայ եղբայր
13 k չիք եղբայր
14 Տ քսան, l քսաներորդ, փխ. քսաներորդի / f ԻԴ, փխ. քսաներորդի և ի չորրորդի
14 p չիք և (ի չորրորդի)
14 Հgk չորրորդ, փխ. չորրորդի
15 k երկայնակաց
15 l երկայնակեցեալ, փխ. երկայնակեաց եղեալ
15 Ա քառասուն և երկուս
15 p չիք մեռանի / l գործս
16 ԱՏ չիք արութեան
16 p ցուցեալ մեռանի, այլ
16 gk չիք ի (յաղջկանէ)
16 Վmnl ի յունէ / g ի գրած եւ չեչած / def յունոյ / abc յոյնոյ

ի կալանս ըմբռնեալ, ի ժամանակին յորում վախճանեցաւ Տիտոս երկրորդ թագաւոր Հռոմայեցւոց, որ անուանեցաւ Անտոնինոս Աւգոստոս։ Եւ Պերոզ արքայ Պարսից ի Հռոմայեցւոց իշխանութիւնն արշաւեաց, ուստի և Պերոզ անուանեցաւ, որ է յաղթող. քանզի յառաջ անուանէր Վաղեգեսոս ի յունաց լեզուն. բայց թէ Պարսք զինչ կոչեն զնա, ոչ գիտեմ։

Արդ՝ յասպատակելն Պերոզի ընդ Ասորիս ի կողմանս Պաղեստինացւոց, վասն նորա և հրամանաւ նորին՝ և մերն Տիգրան ի Միջերկրեայս ասպատակեալ և ի կալանս ըմբռնեալ յաղջկանէ միոջէ իշխելոյ կողմանցն այնոցիկ, մինչ դեռ Ղուկիանոս կեսար յԱթէնս զմեհեանն շինէր. որոյ և անցեալ զօրօք բազմօք ի Միջերկրեայսն յետ մեռանելոյն Պերոզի նուաճեաց զՀայս, և արձակեաց զՏիգրան։ Ետ զԹոփի զկոյս, զմերձաւոր իւր, նմա կնութեան. զոր եկեալ ի Հայս ի բաց թողու, և գլեալ ի նմանէ պատանիս չորս՝ ազգ սերէ յանուն մօրն իւրեանց Թոփեայ՝ Թոփեան. և զառաջին մանկանցն՝ գլուխ նահապետ կացուցանէ, և կարգէ ընդ այլ նախարարութիւնս, զի մի անուանեսցին Արշակունիք։

Եւ այլ որ ինչ կրտսերագոյն ազգք, եթէ աստ և եթէ զկողմամբք Կորճէից, հաստատէ այս Տիգրան. որք միանգամ անազգիք էին ի վաշտս և անձամբ երեւելիք, և վասն նորա փրկութեան պատերազմեալ ընդ

1 l ի ժամանակի
1 abcef յորժամ, փխ. յորում
1 co վախճանեցաւ
1 rs չիք տիտոս—անուանեցաւն (տ. 2)
2 p թագաւորին / d անտինոս
2 Հ abdef օգոստոս
3 Հfgk իշխանութիւն / opqrs իշխանութենէն
4 a արշաւեալ
4 p չիք ուստի / d յաղթօղ
4 k զի, փխ. քանզի
5 cl անուանէր / k անուն էր / միւսն. անուանիւր
5 c վաղեգեսոս / lrs վաղեգեսոսս / միւսն. վաղեգէսոս
5 Ա վաղեգեսոս որպէս ի յունաց
5 ԱԿ՝Հg պատմի, փխ. լեզուն
5 kl ի լեզուն յունաց պատմի, բայց
5 qrs չիք թէ
7 k չիք ընդ / l ի կողման
8 Ա չիք և (հրամանաւ)
8 p հրամանաւն
8 c նորաին / k չիք նորա
8 knopqrs չիք և (մերն)
8 c մերս / ef մեր
8 Հ միջերկրեայսն / dg միջերկեայս / kl միջներկրեայսն / Կ² մէջէրկրեայս / միւսն. մէջերկեայս
9 Տխ չիք ասպատակեալ
9 Ա չիք միոջէ
10 l ղուկանոս / Հ ղուկիոս / opqrs ղունկիանոս
10 kl ի յաթէնս / f զմեհեանս
11 Ա որ
11 Sabcefmn մէջերկրեայսն / opqrs մէջերկրայսն / l միջներկրեայսն / k մէջներկրեայսն
12 Ա զայս, փխ. զհայս
12 e և ետ / Աopqrs զաոփի
13 Խ կոյս մերձաւոր
13 opqrs նմա ի կնութեան
14 c գլեալն / l գլխեալն / f և զի գլեալ (ուղղած գլեալս) / k գլեալ
14 Sg և ի նմանէ լեալ պատանիս
14 c զպատանիս / p յազգ
14 j չիք յանուն / Աp մօր
15 de ռոփայ, փխ. ռոփեայ
15 o ռափեան
16 abcf կացուցանէր
18 Ա կրսերագոյն
18 ԽԿdemqrs ազգ
18 վoqrs որ ինչ, p ոչ ինչ, փխ. եթէ
19 k միանամ, փխ. մի անգամ / bcpqrs միանգամայն ազգիք, փխ. միանգամ անազգիք
20 a փրկութեան նորա / c նոցա, փխ. նորա
20 d ի, փխ. ընդ (յոյնս)

Յոյնս, որք ի Կորճէից և որք ի միւսմէ կողմանէս, զյառաջագունից սակս, մօտաւորաց Վճենից, ի զարմից Հայկազանց, ոմանք և յեկաց։ Զոր ոչ անուամբ պատմեսցուք. է ինչ՝ որ վասն ոչ յայտնի լինելոյ մեզ, և է ինչ՝ որ վասն աշխատութեան, ի վատակելն խոյս տալով. երրորդ, զի և անհաստատութիւնն բազմաց՝ կարծիս ի ներքս ածէ ընդ բնաւն անցանել։ Եւ այսորիկ աղագաւ ոչ ինչ վասն այնց ազգաց, որք ի վերջնոյն Տիգրանայ կարգեցան, ճառեսցուք, թէև բազում անգամ վասն այսր ի մէնջ աղերսիցես. այլ միայն զորս հաւաստին գիտեմք զկնիսն։ Զի որչափ էր հնար՝ փախեաք յաւելորդ և ի պաճուճեալ բանից, և որ ինչ յանհաւաստին հայէր բանն և մտածութիւնն. միայն զհետ երթալով ըստ կարողութեան՝ որ ինչ այլուստ և կամ ի մէնջ՝ զարդարոյն և զճշմարտի։ Զնոյն և աստանօր պատրաստելով՝ արգելում զընթացս բանիցս յոչ պատշաճէն և որ զանհաւաստութեանն ի ներքս ածել ակնարկէ կարծիս։ Եւ զքեզ, որպէս բազում անգամ, և այժմ աղաչեմ, մի յաւելորդան հարկաւորել զմեզ, և սակաւ և կամ յոլով բանիւք՝ զմեծ և զհաւաստի բովանդակ աշխատութիւնս մեր ընդ վայր և աւելորդ ցուցանել գործ. զի նմանագոյնս որպէս ինձ՝ և քեզ գործէ վասնզի։

1 w նոյնս, փխ. յոյնս
1 k ի կործէից / d ի միւսմէս
1 b կողմանէս և
1 a զառաջագունից / Sw զյառաջագունից [ĭ յառաջագունից] սակցելոց մօտաւորաց [վopqrs մօտեորաց] վճենից [Հվ'g զվճենից] և [kl ի փխ. և] զարմից [g զզարմից] / Ա մօտաւորաց [c զմօտաւորաց] զճենայ։ Կամ զճենաց ?
2 ԱՒ հայկազնեաց [l հայկայնեայց] / վ հայկազնից
2 Sk ոմանք ի յեկաց
3 b և, փխ. է / ab չիք վասն
3 a չիք յայտնի լինելոյ մեզ, և է ինչ որ / bcef որ ոչ վասն յայտնի լինելոյ / S որ վասն յայտնի ոչ լինելոյ
4 Sk վատատակելն
5 fopqrs երկրորդ, փխ. երրորդ
5 վopqrs զի մի և
5 Ա անհաւաստարութիւն [Կ' անհաւաստարութեան], փխ. անհաստատութիւն / վg անհաւաստութիւնն / վ'ln անհաւաստութիւն / k անհաստատութիւն
5 o ածցէ
6 Ա այսց, k անց, փխ. այնց
6 Հgk որ
7 opqrs վերջինս, փխ. ի վերջնոյն
7 pqrs չիք կարգեցան
8 Ա չիք վասն այսր ի մէնջ
8 o այնր, փխ. այսր
8 l մեզ, k մեջ, փխ. ի մէնջ
8 ԱՀgl աղերսեսցես
8 kl միայն վասն զի զոր
8 Sg հաւաստի
8 վcl գիտեմք ի զկնիսն / k գիտեմ և զկնիսն / g զկնիսն, յուս. շինած զվերջինսն / Հ գիտեմք զվերջինսն և զկնիսն / ով զվերջինսն (ո յուս. ուղղած զկնիսն), փխ. զկնիսն
9 Ա հնար էր
9 kl չիք ի (պաճուճեալ)
10 Հg հայի, է հայցէր, փխ. հայէր
10 fkl մտածութիւն
10 f ոչ միայն
11 lw յայլուստ
11 b ի մէջ, փխ. ի մէնջ
12 k զճշմարտին / a արտանօր
13 Ա բանիցս / l բանիւս / միւսն. բանից
13 Աpqrs ոչ
13 Աoqrs զպատշաճին / np որ ըստ պատշաճէն [n ուղղած յոչ պատշաճէն] / w' որ զպատշաճէն
13 Sl զանհաւաստութեանն / f զանհաւաստութեան / Հg զանհաւաստութեան / k զանհաւաստութիւն
14 l այսպէս, փխ. որպէս
15 Ի զմեզ հարկաւորել
15 Աopqrs չիք կամ
16 gl աշխատութիւն
16 b և ընդ աւելորդ
17 վ°opqrs անցուցանել, ԱՎmn ցուցանելով, փխ. ցուցանել
17 Ի նմանագոյն

ԿԵ

Յաղագս թագաւորելոյն Վաղարշու, եւ շինելոյ զաւանն Բասենոյ, եւ պատել պարսպաւ զՆոր քաղաք, եւ պատերազմ ընդ Խազրաց եւ մահ նորին:

Յետ մահուանն Տիգրանայ թագաւորէ Վաղարշ որդի նորին յերեսներորդի և երկրորդի ամի հոմանուանն իւրոյ Վաղարշայ Պարսից արքայի։ Սա շինէ աւան մեծ զտեղի ծննդեան իւրոյ ի վերայ ճանապարհին. ուր ի գնալ մօր իւրոյ ի ձմերոց յԱյրարատ, յանկարծակի պատահեալ երկանց ի գնացսն՝ ծնաւ ի վերայ ճանապարհին, ի գաւառին Բասենոյ, ի տեղւոջն, ուր խառնին Մուրց և Երասխ. զոր շինեաց յիւր անուն և կոչեաց Վաղարշաւան։ Սա պատեաց պարսպաւ և զհզօր աւանն Վարդգէսի, որ ի վերայ Քասաղ գետոյ. զորմէ յառասպելսն ասեն. «Հատաւած գնացեալ Վարդգէս մանուկն ի Տուհաց գաւառէն, զՔասաղ գետով, եկեալ նստաւ զՇրէշ բլրով, զԱրտիմէդ քաղաքաւ, զՔասաղ գետով, կռել կոփել զդուռնն Երուանդայ արքայի»։ Այս Երուանդ՝ առաջինն է, սակաւակեացն, որ ի Հայկազանց, զորոյ զքոյրն կին առեալ Վարդգէսի՝ շինեաց զաւանս զայս. յորում և Տիգրան միջին յԱրշակունեաց նստոյց զհասարակ առաջնոյ գերութեանն Հրէից. որ

1 abcfgkopqrs ԿԲ, փխ. ԿԵ.
2 Ա թագաւորութեանն [f թագաւորութեան]
2 Աo վաղարշակայ
2 a պատելոյ / c պատեալ
3 a չիք պարսպաւ
5 o վաղարշակ / prs նորա
5 S յերեսուն և երկու / Հabcl յերեսներորդ երկրորդ / de յերեսներերորդ (չիք երկրորդի) / gk յերեսներորդի երկրորդ / f յերեսներորդ երկրորդի
6 bl համանուան / Sg հոմանուանն [oqrs հոմանուան]
6 Աo վաղարշակայ
7 Ա ծննդեանն
8 Հgopqrs որ, փխ. ուր
8 S ի գնալն [p ի գնալ]
8 Ա ի ձմերոցս
8 jg յարարատ / kl յարայրատ / Հ արարատ
9 S𝔚 պատեալ, փխ. պատահեալ
9 S𝔚 ի գնացսւ [Հ ի գնացս]
9 Հg ի ճանապարհի
10 S𝔚 բասեան [oqrs բասեն]
10 S𝔚 ի տեղւոջ [no ի տեղւոջն]
10 Ա մուրց գետ / kl շինեալ
11 kl չիք և (կոչեաց)
12 d վարդ վէսի, փխ. վարդգէսի
12 cdefgl քասաղ / k քասալ
12 Վkm յառասպելն
13 Աkln վարդգէսն / tw վարդգիսի
13 Ա մանուկ
13 Ա ի մուրհաց / Հgopqrs ի տուհեաց
14 Աkl չիք զքասաղ գետով / n գետովն
14 klmn նստեալ / Հgopqrs չիք նստաւ / k զշրեալ, փխ. նստաւ
14 p զշրեշ
14 𝔚վ բլրաւ / Ա բերդաւ, փխ. բլրով, n բլրով (յուս. գրած բերդովն)
14 f զարտիմեա
15 g զքասաղ գետաւ (ջնջած) / opqrs չիք զքասաղ գետով / վkl գետաւ
15 k առեալ, փխ. կռել
15 f զոփել, k կփել, փխ. կոփել
15 S զդուռն [rs զդուռնն]
15 l երուանդ է, առաջին էր սակաւակեացնն
16 Ա չիք առաջին
16 l ի հայկազանցն / k ի հայկազնոյն
16 c զորոց
17 c վարդնեսի / k վարդգէս / tw վարդգիսի
17 gk չիք և
18 bopqrs արշակեանեաց / kl յարշակունեացն
18 g զհասարակն / Հfgk գերութեան
18 g որ և

եղև քաղաքագիւղ վաճառօք։ Այժմ այս Վաղարշ պատեաց պարսպաւ և հզօր պատուարաւ, և անուանեաց Վաղարշապատ, որ և Նոր քաղաք։

Սա թագաւորեալ ամս քսան, մեռաւ։ Թէ լոկ և այլքն կեցին, բայց ասեմ զսա և յետ մահուանն կեալ, յաղագս բարի անուանն քան զթուլագոյնս ի թագաւորացն։ Վասն զի ի սորա աւուրս միաբանեալ ամբոխութիւն հիւսիսականաց, զԽազրաց ասեմ և զԲասլաց, արտաքս քան զդուռն Ճորայ ելանեն, առաջնորդ և թագաւոր ունելով իւրեանց զՎնասեպ ոմն Սուրհապ. որք անցեալ վտարին այսր զԿուր գետով։ Որոց պատահեալ Վաղարշ ամբոխիւ մեծաւ և արամբք մարտկօք՝ ցիր զխաթաւալ կացուցանէ զամբոխն ընդ երեսս դաշտին, և ձիգ զհետ եղեալ՝ անցանէ ընդ կապանն Ճորայ։ Ուր միւսանգամ միաբանեալ թշնամեացն՝ յօրինեցին ճակատ. զորս թէպէտ և վանեալ քաջացն Հայոց՝ փախստականս առնէին, սակայն Վաղարշ մեռանի ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց։

Եւ առնու զթագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորին յերրորդ ամի Արտաւանայ Պարսից արքայի։ Եւ նոյն հետայն միաբանեալ զզօրս Հայոց, անցանէ ընդ լեառնն մեծ, վրէժս պահանջելով զմահուան հօրն. և վանեալ սրով և գեղարդեամբ զհզօր ազգսն զայնոսիկ, մի ի հարիւրոց յամենեցունց պիտանեացն առնու պատանդս. և զիւրոյ տէրութեանն նշանակ՝ արձան հաստատէ հելլենացի գրով, որպէս զի յայտ լիցի ընդ հնազանդութեամբ լինել Հռոմայեցւոց։

1 opqrs և, փխ. եղև
1 bcdef քաղաքագեղ
1 f վաղարշս / o վաղարշակ
1 Աkl չիք և
2 qrs պատուարով
3 af քսան և մեռաւ
3 ԱԽ չիք Թէ լոկ և այլքն կեցին
4 ԱՀkl և կեալ յետ մահուանն
5 l թուլագոյնս
5 Տbg ի թագաւորացն
5 gk քանզի, փխ. վասն զի
6 g ամբոխ(ութիւն) / Հopqrs ամբոխ / Տg ամբոխութիւն ի հիւսիսակա-նացն / a հիւսիսականացն / l հաւսա-կանաց / k հիւսւսականաց
6 ef զխազլաց / a զի խազրաց, փխ. զխազրաց
6 gl զբասզաց / k զբասզաց որ
7 abcf դուռնն
7 ab ճորա / f չորա
7 Հgk ելանէին / l ելանեն / միւսն. ելանել
7 ԱԽ իւրեանց, փխ. իւրեանց
7 c թագաւոր իւրեանց ունելով
8 Հc զՎասէպ / Ա սուրհակ
9 l յորոց / opqrs որոյ
9 abdef ամբոխաւ
9 k չիք և
9 Ա չիք ցիր—դաշտին (s. 10)
10 l զխիթաւալ
10 ՏԽ կացուցանել [վ'kl կացուցանեն, g կացուցանե(ն), Հ կացուցանէ]
11 Ավ'kl առեալ, վ'c եկեալ, փխ. եղեալ
11 b զկապանն / l կապանսն / k կապան
11 ab ճորա / f չորայ / el չորա
11 c որ, փխ. ուր
12 Ա ճակատս / cg զոր
12 l թեպէտ / kl չիք և
14 Հվgkl աղեղնաւորաց՝ թագաւորեալ ամս իա [kվ քսան և մի]
15 f զթագաւորութիւն / kl զթագաւո-թիւնն որդի նորին խոսրով յերրորդ
15 Տ նորա / Ա յերկրորդ
17 Հg լեառն
17 c զմահուանն / def մահուան
18 p գեղարդամբ
18 Ա զհզօրսն զայնոսիկ զազգսն
18 c ի հարիւրոցն ամենեցունց
19 Ա չիք պիտանեացն
19 Ա պատանդս [c պանտանդս] առնու / kl առնու ի պատանդս
19 Հdeg տէրութեան / f տերութեան
20 gl հեղ՛գ՛ենացի / k հեզզենացի / o հելլենական
21 ac չիք լինել / o լինելն

ԿԲ.

Երէ ուստի՛ զայսոսիկ պատմէ։

Զրուցէ մեզ զայս Բարդածան, որ յԵդեսիայ։ Քանզի նա յաւուրս Անտոնինոսի վերջնոյ երեւեցաւ պատմագրող. որ յառաջ աշակերտեալ էր աղանդին Վաղենտիանոսի, զոր յետոյ անարգեալ յանդիմանեաց. ոչ գալով ի ճշմարտութիւն, այլ միայն ի նմանէ զատուցեալ՝ այլ հերձուած յարդարեաց յինքենէ։ Սակայն զպատմութիւնս ոչ ստեաց, զի էր այր կորովի բանիւք. որ և առ Անտոնինոս համարձակեցաւ գրել թուղթ, և բազում ասացուածս արար ընդդէմ աղանդոյն Մարկիոնացւոց և բաշխից և կոց պաշտաման, որ ի մերում աշխարհիս։

Վասն զի եկն նա այսր, որպէս զի աշակերտել զոք կարասցէ ի խուժ հեթանոսացս. և իբրև ոչ ընկալեալ եղև՝ եմուտ նա յամուրն յԱնի, և ընթերցեալ զմեհենական պատմութիւնն, յորում և զգործս թագաւորացն, յաւելլով իւր և որ ինչ առ իւրեաւն, և փոխեաց զամենայն ի լեզու ասորի. որ և ապա անտի յեզաւ ի յոյն բան։ Յորում պատմէ ի մեհենիցն պաշտամանց՝ վերջին Տիգրանայ արքայի Հայոց պատուեալ զգերեզման եղբօրն իւրոյ Մաժանայ քրմապետի ի Բագնացն աւանի, որ ի Բագրեւանդ գաւառի, բագին ի վերայ գերեզմանին շինեալ,

1 abcfgkopqrs ԿԳ, փխ. ԿԲ.
2 r Թէ / lopqrs ուստ
2 de ուստի պատմէ զայսոսիկ / a ուստի է զայսոսիկ
3 Հ չիք զայս
3 a բարէծան / Վ°bdef բարտէծան / c բարդէծան / l բարդայծան
3 a յեդեսեայ / bc յեդեսեա / k յեդեսայ
3 pr նորա / akl չիք նա
3 a աւուրս
4 Աkl վերջնոյն [kl վերջնոյ] անտոնինոսի
4 l յառաջն աշակերտեալն
4 Ա աշակերտ
5 k է, փխ. էր
5 opqrs զայս, փխ. զոր
6 Աopqrs գոլով, փխ. գալով
6 p ի ճշմարտութիւնն
6 Ա ի նմանէն / Վkl յանդիմանեալ, փխ. ի նմանէ
7 Վ յորդորեաց / klՎ յորինէ, փխ. յարդարեաց
7 l ստէ / k ստեաց
8 kl այր էր կորովի
8 a և որ / l չիք առ
9 Տg ասացուած / kl ասացած
9 gpqrs արարեալ
9 Ա աղանդին
9 Վ°abdefnopqrs մարկիանացւոց
10 deopqrs պաշտամանն / g պաշտման
10 c իմում, փխ. ի մերում
10 Հgk որ / միւսն. զոր
11 rs չիք զի / a որ
12 abde հեթանոսաց / cf հեթանոսացն
13 f անի
13 Աb ընթերցաւ
13 abd զմեհենականն
13 Ա պատմութիւն
14 a յաւելով
14 abde իւրովք էին, և / c իւրիւն էին և / f իւրն էին, և / g իւրեաւ / Հ իւրաւ
15 k ի լեզու ասորի զամենայն / f չիք ի (լեզու)
15 Ա չիք ապա
15 a եղև, c եղաւ, qs եղա, pr եղայ, o եղաւ, փխ. յեզաւ / bՀ ապա յեզու [k յեզաւ] անտի ի յոյն
16 b ի մեհենից
17 Ա պատուել
17 opqrs զգերեզմանս
17 gpqrs եղբօր
17 k քրմապետին
18 Հgk ի բագրաւանդ

զի ի զոհիցն ամենայն անցաւորք վայելեսցեն, և ընդունիցին հիւրք երեկօթիւք։ Յորում և զկնի Վաղարշ տօն աշխարհախումբ կարգեաց ի սկզբան ամին նորոյ, ի մուտն Նաւասարդի։ Յայսմ պատմութենէ առեալ մեր երկրորդեցաք քեզ ի թագաւորութենէն Արտաւազդայ մինչև յարձանն Խոսրովու։

ԿԷ

Եթէ ո՛րպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօտ։

Որպէս ասացաք՝ ի Վաղարշայ առնու զթագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորին, հայր որբոյ մեծին Տրդատայ։ Յաղագս սորա և համառօտմիցն կարճ ի կարճոյ ի՛մն անցանելով աջող քարտուղարն Տրդատայ Ագաթանգեղոս, փոքր ի շատէ պատմէ զմահն Արտաւանայ Պարսից թագաւորին, և զբռնանալ տէրութեանն Պարթևաց յԱրտաշրէ որդւոյ Սասանայ, և զնուաճելն Պարսից ընդ ձեռամբ նորա, և զքինախնդիր լինել Խոսրովայ հօր Տրդատայ, և ասպատակաւ հինից աւերել զաշխարհն Պարսից և Ասորեստանեայց։ Յետ որոյ ասէ, թէ յղեաց Խոսրով յիւր բնիկ աշխարհն, ի կողմանս Քուշանաց, զի իւր առհմայինքն ի թիկունս հասցեն, և Արտաշրի ընդդէմ կացցեն։ Այլ նոքա, ասէ, չլինէին ունկնդիր, զի հաւանեալք և միամտեալք էին ընդ տէրութիւնն Արտաշրի քան ընդ տէրութիւն ազգատոհմին իւրեանց և եղբայրութեանն,

1 c չիք ի (զոհիցն)
1 l յանցաւորք
1 Հacdefk հիւրք / l հոյրք
2 acgl երեկաւթիւք
2 oqrs զկնի
2 o կարգեալ
3 Ա յիսկզբան
3 Տխ ամի
3 g Ն''ր, k նորայ, փխ. նորոյ
3 Տ ի մուտն / Խ ի մուտ
3 c նաւասարդի ամսոյ
4 pqrs մեք / a չիք մեր
5 de յանձինն, lw ցանձն, փխ. յարձանն
5 kl խոսրովայ
6 abcfgkopqrs ԿԴ, փխ. ԿԷ.
7 k թէ... ագաթագեղոս
7 f պատմէ
7 c հոռվմայեցւոց, Կ*def հռովմայեցի, p համառօտաբար, փխ. համառօտ
8 Խ որպէս պատմեցաք
8 o ի վաղարշակայ
8 fgpqrs զթագաւորութիւն
9 Տխ նորա, փխ. նորին
9 abdef որբոյն / c չիք որբոյ / Հglk որբոյ և
9 de արդայ մեծի
9 k համառօտիցն
11 b ագաթ ագեղոս
11 Աkl ագաթանգեղոս պատմէ, փոքր ի շատէ մահն
12 g թագաւորին (ջնջած, յուս. գրած արքային) / Հ արքային
12 Հ և զբռանելին
12 g բռանել
12 Կ*bcde թագաւորութեանն, f թագաւորութեան. փխ. տէրութեանն
13 Տխ զնուաճել [ln զնուաճելն, o զնուաճելոյն] / Հkg նուաճել
14 de լինել / o լինելն
14 o խոսրովու
14 b յաշխարհն
15 ck ասորեստանեայց / Տg ասորեստանի
16 q կողմունք
17 Ա չիք և արտաշրի ընդդէմ կացցեն
17 k չիք ասէ
18 Տխ ի տէրութիւնն / c ընդ տէրութեան / fg ընդ տէրութիւն
19 c քանզի ընդ
19 abcde տէրութիւնն
19 Ախ իւրեանց ազգատոհմին [a ազգատոհմ]
19 Հfgk եղբայրութեան

և-եթէ, Խոսրով առանց նոցա վրէժս պահանջէ. և զնովիմբ ածեալ ասէ, թէ ամս տասն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար առեալ զամենայն երկիրն յապականութիւն դարձուցանէր։ Ասէ ապա և զզալն Անակայ նենգութեամբ, հրապուրեալ ի խոստմունս Արտաշրի, որ ասացն, եթէ «զբուն պառաւական զձեր սեպհական Պահլաւն, զայն անդրէն ի ձեզ դարձուցից, և զքեզ թագաւ փառաւորեցից»։ Վասն որոյ յանձն առեալ Անակայ՝ սպանանէ զԽոսրով։

Արդ՝ Թէպէտ և Ագաթանգեղոս այսպէս համառօտ էանց ընդ այս, բայց ես հաւանեալ եմ ձիգ և յերկար առնել զպատմութիւն ժամանակիս այսորիկ, ճառելով ի սկզբանէն, և ճշմարիտ ասացուածովք հոծ և խիտ։

ԿԸ

Զթագաւորական ազգացն, յորմէ ցեղք պարթեւականք սերեցան։

ՅԱդամայ քսաներորդ առաջներորդ նահապետ մեզ զԱբրահամ աստուածայինքն ցուցանեն պատմութիւնք, և ի նմանէ եղեալ ազգդ Պարթևաց։ Քանզի ասէ, յետ մեռանելոյն Սառայի՝ առեալ Աբրահամու կին զՔետուրայ. յորմէ ծնան Եմրան և եղբարք նորա, զորս Աբրահամ ի կենդանութեանն իւրում մեկնեաց յԻսահակայ, արձակելով յերկիրն արևելից։ Յորոց սերեալ ազգ Պարթևաց. և ի նոցանէ Արշակ քաջ, որ ապստամբեալ ի Մակեդոնացւոց՝ թագաւորեաց յերկրին Քուշանաց ամս երեսուն և մի. և յետ նորա որդի նորին Արտաշէս ամս քսան և վեց. ապա Արշակ նորին որդի, որ կոչեցաւ մեծ, որ զԱնտիոքոսն եսպան

1 fgk թէ
1 Ապ վրէժ / Հgkl վրէժն
1 Հk պահանջէր
2 dg եթէ / l եթե
2 abpqrs օրինակաւ / Ն չիք աւար
2 ab արարեալ, փխ. առեալ
2 Ակl զերկիրն ամենայն
3 deo ապականութիւն
3 c ասէ և ապա / d չիք ասէ
4 c չիք ի (խոստմունս)
4 l ի խոստմունսն / d ի խոստումն
4 Տխ ասաց
5 Ակ թէ
5 a պալհանն / bdf պալհաւն / g պահլ'աւն / k պահլաւն
5 Հ չիք զայն / opqrs չիք զայն անդրէն / l այդրէն / g զայն (ջնջած)
6 Ա. դարձուցից ի ձեզ
6 Ա. չիք և զքեզ թագաւ փառաւորեցից
6 a առեալ յանձն
7 Ակl սպանանել
8 opqrs չիք այսպէս
8 վ*klg համառաւտաբար
8 l եանց, փխ. էանց
9 Տխ յաւէտ ձիգ
9 k չիք ձիգ և երկար առնել / Հg չիք առնել
9 Տխ երկայն [l յերկար] / ad երկար
9 Հg զպատմութիւնս
10 k այսմիկ / Ալ յիսկզբանէն
12 abcfgkopqrs ԿԵ, փխ. ԿԸ.
14 p ադումայ / pqrs աբրահամ
15 Տ աստուածային պատմութիւնքն ցուցանեն
15 bcdel ի նմանէն
15 Խabfl զազգդ [g ջնջած ազգ] / c զազգն / de զազգ / Հ ազգ
15 a պարթաց
16 a սա է, փխ. ասէ
16 c սառայի
17 Հk երման / o եփրեմ, փխ. եմրան
17 Տխ զոր [gl զորս]
18 Ախ ի կենդանութեան իւրում աբրահամ / Հ ի կենդանութեան
18 gl իսահակայ
19 oqrs ի սոցանէ
20 Տl յերկիրն
21 Աqrs նորա, փխ. նորին
21 Խ նորին որդի / p չիք որդի նորին
22 cfl սպան

և զՎաղարշակ զեղբայր իւր թագաւոր կացոյց Հայոց, երկրորդ իւր անձնով։ Եւ ինքն չուեալ ի Բահլ՝ հաստատեաց զթագաւորութիւնն իւր ամս յիսուն և յերիս. վասն որոյ զարմք նորա Պահլաւք անուանեցան, որպէս և եղբօրն Վաղարշակայ ի նախնւոյն անուն՝ Արշակունիք։ Եւ են թագաւորք պահլաւիկք այսոքիկ։ Յետ Արշակայ մեծի առնու զթագաւորութիւն նորա Արշական, յերկրատասներորդի ամի Վաղարշակայ թագաւորին Հայոց՝ ամս երեսուն. ապա Արշանակ՝ ամս երեսուն և մի, յետ որոյ Արշէզ ամս քսան. ապա Արշաւիր՝ ամս քառասուն և վեց։ Սորա լինին որդիք երեք և դուստր մի, որպէս յառաջագոյն ասացի. որոց անուանքն՝ անդրանկանն Արտաշէս կոչէր, երկրորդին՝ Կարէն, երրորդին՝ Սուրէն, և դստերն անուանեալ Կոշմ։

Արդ՝ յետ հօրն վախճանելոյ, կամ եղև Արտաշիսի ազգաւ ի վերայ եղբարցն թագաւորել. զոր յանձն առեալ եղբարցն, ոչ առաւել ողոքական բանիւք և պատրողօք, քան թէ սաստիւ նուաճեալ նորա։ Եւ Արգարու պայման ուխտի և դաշինս ի մէջ հաստատել—թագաւորել Արտաշիսի ծննդովք իւրովք. իսկ եթէ հատցին զարմք նորա՝ եղբարցն մատչել ի թագաւորութիւն ըստ կարգի աւագութեան։ Եւ Արտաշիսի զայս ի նոցանէ գտեալ՝ զաւառս պարգևէ, ազգ զնոսա սերելով յանուն իւրաքանչիւր. և ի վերայ քան զամենայն նախարարութիւնս կարգէ, զնախնականն ի վերայ պահելով զանուն ազգին, զի կոչեսցին այսպէս. Կարենի Պահլաւ, Սուրենի Պահլաւ, և քոյրն՝ Ասպահապետի Պահլաւ, քանզի ի վերայ զօրաց էր այր նորա։ Եւ այսու կարգաւորութեամբս ձգեցան բազում ամս, մինչև վերացաւ ի նոցանէ տէրութիւնն։

1 a զվաղակ
1 ԱԽ հայոց կացոյց [gk կացուցանէ]
2 Ա չուեաց
2 abcf ի բալհ / g ի բահղ՛ / kl ի բահղ
3 Կ²abcdopqrs չիք ամս
3 Աopqrs չիք յիսուն և երիս
3 Ա պալհաւիկք [d պալհաւիք] / g պահղ՛աւի / l պաղհաւք
4 abce ի նախնոյն / o անուան
5 abf պալհաւիկք / g պահղ՛աւիք / k պահղաւիկք / l պահլաւիք / e չիք պահլաւիկք
6 abcde զթագաւորութիւնն
6 ԱՀgk չիք նորա
6 adef երկրատասներորդ / Խc յերկրատասներորդ / b յեր տասներորդ
7 Ավ²o արշակ [Կ² արշականն]
8 վ² արտաշէզ / d արշէս
8 p իզ. վիս. քառասուն և վեց
9 gk լինի... և մի դուստր
10 Հgk ասացաք / Հgl անուանք
10 Sabdek կոչիւր
10 Ա և երկրորդին
11 SԽ կարն [o կարէն]
11 Ա և երրորդին / q սուրն
11 f զդուստր / Հgk դստերն
11 Հk չիք անուանեալ / Հվ²glno կոմշ
12 rs չիք յետ
13 c չիք թագաւորել—առեալ եղբարցն
13 de չառեալ / p առնուլ
13 Ավ²f ողոքականօք / Հgk ողոքանօք
14 f չիք և պատրողօք
15 c պայմանս / Խ ուխտին և դաշին
15 Ա հաստատեն / Հgl հաստատեաց
16 Աgl հանդերձ իւրովք ծննդովք [b չիք ծննդովք] / o ծննդօք / Հ իւրովք ծննդովք / k ի հանդերձ ծննդովք
16 qrs թէ / b հատցեն
17 Հdef մատչիլ
17 abcdel ի թագաւորութիւնն
17 Հgk արտաշէս
18 a զայն / o պարգևէ նոցա
19 a չիք և / Ա կարգեալ
21 e կարէնի / ԽS կարնի [o կարենի]
21 abcf պալհաւ / Խ պահղ՛աւ
21 Ա քոյր նոցա
21 o չիք ասպահապետի պահլաւ
21 a ասպապետհի
21 abdef պալհաւ / Խ պահղ՛աւ
22 abdef զօրացն / c ի վերայ ի զօրացն
22 npqrs այրն / a նոցա
22 SԽ այս կարգաւորութեամբս [go կարգաւորութեամբ]
23 a վերացան / fg տէրութիւն

Բայց մի՛ ատամնօք բամբասեսցես զմեզ իբրև զանկարգ որք, որպէս թէ զմի անգամ պատմեալսն դարձեալ ասացաք. այլ գիտեա՛, զի ախորժելով վասն ազգականաց մերոյ Լուսաւորչին քաջահմուտ կամեցեալ լինել ընթերցողացն՝ կրկնագրեցաք երկրորդելով։

ԿԹ

Թէ զիա՛րդ ցեղն Արտաշիսի Պարսից արքայի մինչև ցվախճանն։

Արդ՝ անցցուք այսուհետև ընդ թիւ թագաւորաց ցեղին Արտաշիսի՝ մինչև ցբառնալ ի նոցանէ տէրութեանն։ Յետ Արշաւրի, որպէս ասացաք, թագաւորէ Արտաշէս ամս երեսուն և չորս. Դարեհ ամս երեսուն. Արշակ ամս յիսն և ութն. Արտաշէս ամս քսան. Պերոզ ամս երեսուն և չորս. Վաղարշ ամս յիսուն. Արտաւան ամս երեսուն և մի։ Զսա սպանեալ Ստահրացւոյն Արտաշրի, որդւոյ Սասանայ, բառնալով զթագաւորութիւնն Պարթևաց, հանելով ի նոցանէ զաշխարհն ժառանգութեան։ Բազում են ժամանակիս այսորիկ պատմողք ի Պարսից և յԱսորւոց, այլ և ի Յունաց։ Քանզի ի սկզբանէ թագաւորութեանն Պարթևաց մինչև ցպատերազմն՝ ընդ Հռոմայեցւոց կալան գործ, երբեմն հնազանդութեամբ և երբեմն պատերազմաւ, զոր պատմէ Պաղեփատոս և Պորփիւր և Փիլեմոն, և այլք բազումք։ Բայց մեք ասասցուք ի մատենէն, զոր եբեր Խոռոհբուտ, զԲարսումայի։

1 opqrs բայց զի մի
1 Տ իբր / Թ որպէս, փխ. իբրև
1 ԹԿԿ՝Վ՝ զանկարգագործ որ / n զանկարգագործակ / Ա զանկարգործակ / opqrs զանկարգագործութ, փխ. զանկարգործ որ
2 p պատմեալն / qrs պատմեալ են, փխ. պատմեալսն
2 ԹՀՎ՝ երկրորդեցաք, փխ. ասացաք
2 a զի, փխ. այլ
3 Ա լուսաւորչին մերոյ
4 de լինիլ
4 Ա չիք ընթերցողացն
5 abcfgkopqrs ԿԶ, փխ. ԿԹ.
6 Հgk ցեղք / l ցեղ
6 k արտաշէս պարսից արքայ
7 b անցուք
7 ԹՀՎ՝ այսուհետև ի կարգ թագաւորաց և ի [Հ և ընդ] թիւ նոցին ցեղին
7 g արտաշեսի
8 Կ՝c բառնիլ
8 Հgk ցբառնալ տէրութիւն ի նոցանէ
8 c արշաւիրի / d արշօրի / Հ արշաւրի / pqrs արտաշրի, o արտաշիսի, փխ. արշաւրի
9 Հ ամս ԼԴ
9 a երիս, bcd գ, k երեք, փխ. չորս
10 f արշօրի, փխ. արտաշէս
11 l ԼԴ / Վk երեսուն և երեք / abcefg երեսուն և Դ, կամ երեսուն և երիս, փխ. երեսուն և չորս
12 a ստահացւոյն / b ստահարացւոյն
13 fgr զթագաւորութիւն / k թագաւորութիւնն
13 k պարթաց
14 l երն, gk էին, փխ. են / a չիք են
14 Հglo ի ժամանակիս
14 Հg յայսմիկ / k այսմիկ
15 Հվ՝abcdel յասորեստանեայց / fgk յասորեստանեաց
15 ԱԹՀՎ՝ այլ ոմանք և / def չիք և
15 ab չիք ի (յունաց)
15 ՏԹc յիսկզբան / f յսկզբան / միւսն. ի սկզբան
16 l զպատերազմն / Հgk չիք ընդ
17 de երբեմն ընդ հնազանդութեամբ
17 gk զորս
18 ab փաղեփատոս / Հcdef փաղէփատոս / tw փաղէֆատոս
18 abcef պորփիւր / tw պորֆիւր
18 Հabcd փելեմոն / ef փէլէմոն / g փէղէմոն / l փիղէմոն / Վmnoq իիլէմոն / pqrs փիլիմոն / k փեղեմոն
19 pqrs խոռհբուտ / Հgk զբարսումայ

Հ

Եթէ զի՛նչ առասպելք Պահլաւկաց:

Այս Խոռոհբուտ գայր եղեալ Շապհոյ թագաւորին Պարսից, և ի ձեռն Յունաց անկեալ, յորժամ Յուլիանոս, որ և Պառաբատն, զօրու հանդերձ ի Տիզբոն չոգաւ, և ի մեռանելն նորա անդ, ընդ Յոբիանու ի Յոյնս ընդ արքունական սպասաւորսն եկն. և մերոյ հաւատոյս զաւանեալ՝ անուանեցաւ Եղիազար. և յոյն լեզու ուսեալ՝ պատմագրեաց զգործս Շապհոյ և Յուլիանու: Ընդ նմին թարգմանեաց և զառաջնոցն պատմութիւնս, մատեան մի, որ գերեկից իւր լեալ Բարսումայի ուրումն անուամբ, զոր Պարսք Ռաստսոհուն կոչեն. յորմէ մեր ուսեալ՝ երկրորդեմք այժմ ի գիրս յայսմիկ, թողլով զառասպելացն նոցա բարբաջմունս: Քանզի անտեղի է մեզ այժմ երկրորդել զառասպելսն յաղագս երազոյն Փափագոյ, և արտադատութեան հրոյն մանուածոյ՝ որ ի Սասանայ, և պատուին զհօտիւն, և լուսնակն, և ախտարմողացն յառաջասացումն՝ որ են քաւղեայք, և որ ինչ զկնի այսորիկ. և պոռնկական խորհուրդն Արտաշրի հանդերձ սպանութեամբք, և անմիտ հանճարաբանութիւն մոգին զատեր վասն նոխազին, և որ ինչ այլն

1 abcfgopqrs Կէ, փխ. Հ / k չիք Հ
2 Ա թէ
2 Ա պալհաւկաց / gl պահղաւկաց / k պահղակայ / rs պահլաւաց
3 վpqrs խոռհբուտ
3 abcde թագաւորի / f արքայի
3 ԹՀ շապհոյ պարսից արքայի և
4 Տ անկեալ ի ձեռն [p ի ձեռս] յունաց
4 g յուղ՛իանոս / l յուղիանոս
4 c չիք որ
4 abfn պառաբատոսն / վ պրպատոսն / c պառաւատոս / d պառատոս / e բառատոսն / prs պարատոսն / Վoq պառաւատոսն
5 abde ի տեարոն / c ի տիսպոն / f ի տիզպոն
5 ԱԹ չիք անդ
5 Աop և, փխ. ընդ
5 ln յուբիանու / k յոբբիանու / e յոբիանոսի
6 dbcd ի յոյսն, փխ. ի յոյնս
6 ab արքունականսն սպասաւորսն
6 abp մերոյս
7 el եղէազար / Հkl ուսեալ լեզու
8 Թ զգործսն
8 a յուլիանոս / gl յուղիանու / k յուղիանոս
8 ԱՀ և թարգմանեաց [Հ թարգմանեաց]
8 Թ չիք և (զառաջնոցն)
9 Հg զառաջնոց
9 Հk թագաւորաց պատմութիւնս
9 gl լինել
10 Տ որումն [nopq ուրումն] / c որում
10 Կ'abcef ռաստ սոհուն / d ռաստահուն / Թվ' ռաստասոհուն / վ ռաստասհուն / վ'oqrs ռոստասոհուն / w ռաստ ռոստ սոհուն
11 Թ չիք այժմ
11 bcdefl ի գիրս
11 ԱՏ յայս [b այս]
11 Sadek զառասպելեաց [p զառասպելեացն]
12 Sd բարբանջմունս
12 b անտեղ
13 Ա փափագոյն / Հgk փափագման
13 Ա արտադատութեանց / վ'g արդաբադատութեան / l արդարադատութեանն / o արտադատութեան
13 o մանուեալ / p մանուածոյն
14 վ'oqrs կասանայ, p կասանայց, փխ. սասանայ
14 վ'g պատմելն / Հkl պատիլն
14 l լուսնակսն (ճոsrագrածը ճոrոգո-դիճճ k)
14 Ա ախտարմագացն
15 ԱՀ քօղէք [c քաւղէք]
15 ՏԹ այսորիկ
15 ԱՀgk չիք (այսորիկ) և
16 Թ խորհուրդքն
16 Թabcef սպանութեամբքն
17 gl անհանջարաբանութիւն / վk անհանճարաբանութեան / op հանճարաբանութեամբ
17 c այլ

ամենայն։ Նա և այծին գիեցումն մանկանն ընդ հովանեաւ արծւոյն, և գուշակումն ագռաւուն, և գերապանծին պահպանութիւն առիւծուն հանդերձ արբանեկութեամբ գայլուն. և միայնամարտութեանն առաքինութիւն, և որ ինչ այլաբանութեանն բերէ կարգ։ Այլ մեք ասասցուք միայն զստոյգն, որ ինչ ճշմարտութեանն վայել է պատմութիւն։

ՀԱ.

Առաջին արտաքին խոսրովայ յԱսորեստան, յորում համարէր օգնել Արտաւանայ։

Քանզի յետ սպանանելոյն զԱրտաւան և թագաւորելոյն Արտաշրի որդւոյ Սասանայ, երկու ցեղք Պահլաւին, որ Ասպահապետի և Սուրենի Պահլաւն անուանին, նախանձ պահելով ընդ թագաւորել ցեղին իւրեանց հարազատութեան ազգին, որ է Արտաշէսեանն՝ կամաւ յանձն առին թագաւորել Արտաշրի որդւոյ Սասանայ։ Այլ մտերմութիւն պահելով առ եղբայրութիւն ազգականութեանն տան Կարենի Պահլաւին՝ ընդդիմացան պատերազմաւ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ։ Բայց յառաջագոյն իբրև լուաւ զազմուկ չփոթին թագաւորն Հայոց Խոսրով, դիմեաց յօգնականութիւն Արտաւանայ, եթէ հնար լիցի աճապարել ապրեցուցանել միայն զԱրտաւան. և միջամուխ եղեալ յԱսորեստան՝

1 o չիք նա / Ա այծի
1 pqrs դիացումն
1 opqrs արծուայ
2 qrs առեւծուն
3 g գայլոյն
3 c միամտութեան / abde միամտութեանն / k միանամարտութեան / f միապարտութեան / Հg միայնամարտութեան / p միայնամարտութիւն
4 fgk այլաբանութեան / hi այլաբանութիւն
4 n բարէկարգ, opqrs բարեկարգ, փխ. բերէ կարգ
4 a այց
4 abcef չիք ասասցուք
4 d չիք այլ մեք—պատմութիւն (s. 5)
5 fgk ճշմարտութեան
5 p պատմութիւնն / abcef պատմեսցուք, փխ. պատմութեան
6 abcfopqrs ԿԸ, k ԿԷ, փխ. ՀԱ
7 Վ^2 արշաւան / ՏԽ խոսրովու
7 ԽՎ^2 յասորիս / Հgk համարեցաւ
8 d արտեւանայ
9 b սպանեկոյն
9 l թագաւորելոյ / d արշաւիր
10 opqrs նորա, փխ. սասանայ
10 Ա պալհաւին / k պահղաւին
10 abcf ասպահապետին / ՏԽ ասպահապետք / o ասպահապետք
10 ՏԽ սուրենեան [g սուրենենի, i սուրենի, n սուրենեանի] ի [no չիք ի] պահլաւն [Հ պահղաւն] / Կ^{2}abcf սուրենեանի պահլաւ / de սուրենեան պահլաւն
11 p պահել
11 bc թագաւորել / de չիք թագաւորեալ
12 abcde հարազատութեանն
12 Ա չիք ազգին
12 opqrs արտաշէս
13 k թագաւորեալ
13 de չիք այլ մտերմութիւն—սասանայ (s. 15)
13 g մտերմութեամբ
14 abc եղբայրութիւնն
14 abcf չիք ազգականութեանն / Հg ազգականութեան
14 ՏԽabde կարն [o կարեն] / cf կարէն / lm կարենի
14 abcf պալհաւին
15 c պատերազմ / Հgk չիք պատերազմաւ
16 a զազմուկ / f զազմունք
17 ՏԽ թէ
17 Հ աճել, փխ. աճապարել / gk չիք աճապարել
18 opqrs չիք միայն
18 Տ զարտաւանն

լսէ զբօթ մահուանն Արտաւանայ, և զմիաբանութիւն ամենայն զօրաց Պարսից և նախարարաց, նա և զիւրոյ ազգին Պարթևաց և Պահլաւկաց, բայց ի ցեղէն Կարենեան. առ որ հրեշտակս առաքեալ, դառնայ յաշխարհս մեծաւ տրտմութեամբ և զկծանօք։ Եւ նոյն հետայն փոյթ ընդ փոյթ ազդ առնէ Փիլիպպոսի կայսեր Հռոմայեցւոց, օգնականութիւն ի նմանէ խնդրելով։

ՀԲ

Խոսրովայ օգնականութիւն գտեալ ի Փիլիպպոսէ, դիմէ ի վերայ Արտաշրի պատերազմաւ։

Աղմուկ խռովութեան լեալ ի թագաւորութեանն Փիլիպպոսի՝ ոչ կարաց ի Հռոմայեցւոց գնդացն պարապեցուցանել, առ ի զօրավիգն լինել Խոսրովայ։ Այլ օգնէ նմա ի ձեռն գրոյ, հրամայելով ստորել նմա յամենայն կողմանց։ Որոց ընկալեալ զայսպիսի հրաման՝ հասանեն նմա յօգնականութիւն յԵգիպտոսէ և յանապատէն մինչև ի ծովեզերսն Պոնտոսի։ Որոյ գտեալ զայսչափ բազմութիւն, խաղայ ի վերայ Արտաշրի. և ճակատ տուեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէ, թափելով ի նմանէ զԱսորեստան և զայլ արքայանիստ աշխարհս։

Դարձեալ յղէ ի ձեռն հրեշտակաց առ իւր տոհմայինսն Պարթև և Պահլաւիկ ազգս, և առ ամենայն զօրս աշխարհին Քուշանաց, զի առ

1 p զօրացն
1 Ա պարսից զօրաց
1 p չիք և
2 ԽՀ չիք պարսից և
2 Խ նախարարացն
2 p զնա, փխ. նա
2 n զիւրոյ ազգին (փոխած զիւրոց ազգացն) / Ա ազգացն
2 c չիք և (պահլաւկաց)
2 Ա պալհաւկաց
3 abdefgk բաց
3 clw կարենեան / g կարնայն / միւսն. կարնեան
3 Ա առաքեալ խոսրովայ դառնայ
3 Ա յաշխարհ [c յաշխարհս] իւր / Հ յաշխարհն / k աշխարհն
5 agl փիղիպպոսի
5 f հռոմայեցւոց
6 a խնդրելով ի նմանէ / g չիք ի նմանէ
7 acfopqrs ԿԹ, b ՀԹ, gk ԿԸ, փխ. ՀԲ.
8 c խոսրով / Հdgl խոսրովու
8 a չիք ի (փիլիպպոսէ) / l ի փիղիպպոսէ
8 Հdg դիմեալ
8 Ա արտաշրի որդւոյ սասանայ պատերազմաւ
10 ԱԿ¹Հվ²gk աղմուկ [ճաղմուկք] չփոթի և [Ա չիք և] խռովութեան
10 c չիք ի (թագաւորութեանն)
10 Վjgkm ի թագաւորութեան
10 l փիղիպոսի
11 ՏԽ գնդաց / c լինիլ
12 Տ խոսրովու
12 d նմա ստորել
12 Խabcef չիք նմա (յամենայն)
12 Աgl ամենայն
14 l յեգւտոսէ
14 f ի ծովեզերն / Խ ի ծովեզերացն / վ ի ծովեզերեայցն
15 Կ¹defgk զանչափ / abcl զայնչափ / միւսն. զայսչափ
15 ՏՀd բազմութիւնս [p բազմութիւն]
16 abcf ճակատս
17 c արքանիստ
17 b յաշխարհս / Հ քաղաքս, փխ. աշխարհս / l քաղաքս (լուս. նոյն ձեռ. քով աշխարհս)
18 c տոհմանին
18 Խabdef պարթևս
18 p չիք և
19 Ա պալհաւիկ / g պահղ՛աւիկս / kl պահղաւիկս
19 Հ պահլաւիկս առ համօրէն
19 ԱԽվ²lnopqrs համօրէն, փխ. ամենայն
19 c քուշանաց

նա եկեալ վրէժս յԱրտաշրէ պահանջեսցէ, և զարժանաւորն ի նոցանէ թագաւորեցուսցէ, զի մի՛ տէրութիւնն հեռասցի յինքեանց։ Իսկ նոցա ոչ առեալ յանձն, յառաջասացեալ ցեղիցն, որ Ասպահապետ և Սուրենեան անուանին՝ դառնայ Խոսրով յաշխարհս մեր. ոչ այնչափ ուրախացեալ ընդ յաղթութիւնն, որչափ ընդ վերջակացութիւն ազգականացն դժգմեալ։ Յայնժամ հասանեն առ նա ոմանք ի հրեշտակաց իւրոց, որք ի պատուականագոյն ազգն երթեալ էին, ի խորագոյն աշխարհն, ի նոյն ինքն ի ներքս ի Բահլ. բերեն նմա համբաւ, եթէ «ազգականն քո Վեհսաճան, հանդերձ ցեղիւն իւրով Կարենեան Պահլաւին, ոչ հնազանդեաց Արտաշրի, այլ ի կոչ քո դիմեալ գայ առ քեզ»։

ՀԳ

Դարձեալ յարձակումն Խոսրովայ ի վերայ Արտաշրի, առանց Հռոմայեցւոց օգնականութեան։

Թէպէտ և յոյժ զուարճացաւ Խոսրով ընդ լուր գալստեան ազգականացն, սակայն ոչ յամեաց ուրախութիւնն, ընդ հուպ հասանելով բօթն, եթէ ինքնին Արտաշիր հանդերձ միաբանութեամբ զօրացն հեռահաս եղեալ՝ կոտորեաց զամենայն ցեղ Կարենեան Պահլաւին, ջնջելով

1 Ա չիք և զարժանաւորն—թագաւորեցուսցէ (ծ. 2)
2 Խռ թագաւորեցուսցեն
2 ԱԽ մի յինքեանց [Հ յիւրեանց] տէրութեանէն [Հg տէրութիւն, kl տէրութիւնն] հեռասցին [ԽՀ հեռասցի]
2 c նոքա, փխ. նոցա
3 Ա ցեղէն
3 ՏԽ ասպահապետք [rs ասպահապետս]
3 Ա ասպապետ անուանին և սուրենեան
3 Տ սուրէն / gl սուրենեանն / k սուրէնեանն
4 gk յաշխարհն
4 gl ոչ ինչ. չիք ուրախացեալ / k ուրախացեալ ինչ
5 Հfgk յաղթութիւն
5 Ա որքան
5 pqrs վերջակացութիւնն / Վ² վերջակցութիւն
5 Խ ազգացն, փխ. ազգականացն
5 c տրտմեալ
5 f դժգմեալ / Խ գժգմեալ
6 o նմա, փխ. նա
7 e ազգքն
7 k չիք ազգն երթեալ էին ի խորագոյն
7 c չիք ի խորագոյն աշխարհն
8 Խ չիք ի (նոյն)
8 Ա չիք ի ներքս
8 abcde չիք ի (բահլ)
8 abf բահլ / k բահղ
8 Հgl չիք բերին նմա համբաւ / k չիք համբաւ
8 ՏԽ թէ
9 Հgc վեհսաճան
9 Ա իւրեանց, փխ. իւրով
9 Խc կարեննեան / միւսն. կա̃րնեան
9 Ա պալհաւին
10 Տ ի կոչգ / Խ ի կոչն
11 abcfopqrs Հ, gk ԿԹ, փխ. ՀԳ.
12 o արձակումն
12 c խոսրովի / Sl խոսրովու / k ի խոսրովայ
13 p օգնութեանն / Խ իշխանութեան, փխ. օգնականութեան
14 b ազգականացն գալստեան
15 fg ուրախութիւն
15 g հասանելով նմա
16 g բաւթին / Հk բօթին
16 abc թէ / c ինքն
16 ԱԿ² արտաշիր հեռամուտ եղեալ, միաբանութեամբ զօրացն կոտորեաց
17 Ա ցեղս
17 Խ կարն / Խc կարեննեան / միւսն. կարնան
17 ab պահաւին / Կ²cdef պալհաւին

զամենայն արու, յերիտասարդաց մինչև ցստընդիայս, բայց ի միոյ տղայոյ, զոր առեալ մտերիմ տան նորա, Բուրդ անուն, փախեաւ յաշխարհն Բուշանաց, առ հզօրս ոմանս նորա հաստուցանելով աղգայինս. զոր բազում ջանիւք խնդրեալ Արտաշրի զմանուկն ի ձեռն առնուլ՝ ոչ կարաց յազգականացն կուսակցելոց. մինչև յոչ կամաց երդնուլ՝ անկասկած լինել մանկանն. վասն որոյ բիւր առասպելս յօդեցին Պարսք զնմանէ,— անբանից սպասաւորել մանկանն: Սա է Պերոզամատն, նախնի մեծի ազգին Կամսարականաց, զոր յիւրում տեղւոջն պատմեսցուք:

Այլ մեք այժմ որ ինչ զկնի կոտորածի ազգին Կարենեան Պահլաւին, զորոյ զվրէժն ոչ թուլագոյնս ինչ խնդրեաց թագաւորն Հայոց Խոսրով: Թէպէտ վախճանեալ Փիլիպպոսի և չփոթեալ թագաւորութիւնն Հռոմայեցւոց, մարդ ի մարդոյ առնլով զտէրութիւնն սակաւ ժամանակեայ, Դեկիոս և Գալլոս և Վաղերիանոս կայսերք, որք ոչ օգնեցին նմա, սակայն Խոսրով զօրօք իւրովք և այլովք սիրելեօք յարեցելովք յինքն և հիւսիսային ազգօք Արտաշրի յաղթեաց, հալածական առնելով մինչև յաշխարհն Հնդկաց:

---

1 a երիտասարդաց / c յերիտասարդացն
1 l ցստնդիացս / Հ ցըընդիաս
1 Ձabdefgo բայց
2 Ձgk բուզր
2 Ա l չիք անուն
2 c յերկիրն, փխ. յաշխարհն
3 ԱԽՀԿ¹Վ³k բուշանաց առ հզօրս ոմանս նորա [Կ¹Վ³k նորա ոմանս] հաստուցանելով ազգայինս [Վ³fkl յազգայինս] / միւսն. բուշանաց, հաստուցանելով յազգայինսն նորա
3 n յազգայինսն
4 S ջանիւ
4 abcef չիք արտաշրի
4 Ձgk առնլով
4 a ազգականացն / Խ ի յազգականացն
5 gl կուսակցելոյ
5 pqrs մինչ·
5 de լինիլ
6 aef բիւր / միւսն. բեւր
6 Ա առասպելք
6 Խopqrs չիք զնմանէ
6 Հվ²gl յանբանից
7 Խվ² սպասաւոր լինել
7 Ա պերոզամատ
7 cpqrs մեծ
7 Խ նախնի ազգին մեծի կամսարականաց
8 k որ
8 վ²cfl տեղն / Ձgk տեղին
9 Ա այժմ մեք / p որ ինչ այժմ
9 Խabef ազգի / c չիք ազգին
9 ԱԽ կարնեան / S կարենեան [otw կարենեան]
9 Ա պահլաւին
10 Ա զորոց
10 Ա վրէժս / Խ զվրէժս
10 c թոյլագոյնս / l թուղագոյնս
10 a չիք ինչ
10 opqrs չիք թագաւորն հայոց
11 Ա թէպէտ և
11 S թագաւորութեանն / fgk թագաւորութիւն
12 k մարդ, փխ. մարդ
12 Sfk առնելով / Ձgl առնուլ
12 f զտէրութիւն / Ձgk զթագաւորութիւն / l զթագաւորութիւնն
12 Խ սակաւ ժամանակեան / վ² սակաւժամանակեան
13 Ա դիկոս / tw դէչիոս
13 Ա գաղիոս / Խ գայլոս / npr8 գալիս
13 SԽb չիք որք
13 Ձ օգնեացեն
14 Ա սակայն արքայ խոսրով
14 ԱԽ իւրովք զօրօք
14 S այլ / l այլովք / de չիք այլ
14 ԱԽ սիրելովք / o սիրեցելեօք / prs սիրեցելովք
14 p յարիցելովք / rs յարուցելովք
15 o առնելով զնա մինչև
16 gk չիք մինչև

ՀԴ

Ցաղագս գալստեանն Անակայ և լինելութեանն սրբոյն Գրիգորի։

Արդ՝ փախուցեալ ի Խոսրովայ Արտաշիր մինչ ի յաշխարհն Հնդկաց և նեղեալ յոյժ՝ բազում խոստմունս նախարարացն առնէր, թէ որ բուժեսցէ զնա յայնմանէ, եթէ հնարիւք զեղոց և եթէ զաղտնի խողխողմամբ սորա. պէս պէս պարգևս տալ խոստանայր. «Մանաւանդ Պարթևազանցդ, ասէ, զիւրահնար գոզցես ի ձեռն կեղծաւոր սիրոյ զգաւեկն. ազգականութեան անուամբ պատրել՝ ի դոսա վստահանայ»։ Խոստանայր զբուն տունն դարձուցանել ի նոսա, որ Պահլաւն կոչէր, զարքայանիստ քաղաքն Բահլ, և զամենայն աշխարհն Քուշանաց։ Նա և թագաւորութեան ձև և շուք խոստանայր, և զհաստարակ Արեաց, ընդ իւրով ձեռամբ երկրորդ իւր լինել։ Յոր հրապուրեալ Անակ, որ էր ի ցեղէն Սուրէնեան Պահլաւէ՝ յանձն առնու սպանանել զԽոսրով։ Եւ հաստուածի պատճառս փախստական լինի յԱրտաշրէ. և զհետ մտանելով զօրացն Պարսից առ պատճառէ, որպէս թէ փախստական վարելով զնա ընդ Ասորեստան՝ հանեն առ եզերբ սահմանացն Ատրպատականի ընդ մէջ Կորդուաց։ Զոր լուեալ մեծին Խոսրովայ յՈւտէացւոց գաւառին, իբր զԿարէնեանցն կարծեցեալ եկաւորութիւն՝ զունդ առաքէ յօգնականութիւն

1 abcfopqrs ՀԱ, gk Հ, փխ. ՀԴ.
2 fln գալստեանն / միւսն. գալստեան
2 g լինելութիւն
3 e ի Խոսրով
3 gkopqrs մինչև ի / Ա մերձ, փխ. մինչ
3 fglprs չիք ի (յաշխարհն)
3 o աշխարհն / d սահմանն, e սաշխարհն, փխ. յաշխարհն
4 Տ առնէ թէ
5 Տk թէ (հնարիւք)
5 l հնարուք
5 Խabcef չիք և
5 Տ թէ (զաղտնի)
5 oqrs չիք զաղտնի
6 p պարգևաց
6 Ա խոստանայր տալ
6 p պարթևազանց
7 b զիւահնար
7 Խ չիք գոզցես
7 Հ կեղծաւորութեան
7 k սիրելոյ, փխ. սիրոյ
8 Խ ազգականութեամբ
8 de պարտել, փխ. պատրել
8 c վստահանալ
9 Խ տունն ի դոսա դարձուցանել
9 rs զնոսա որպէս / pq զնոսա
9 alf պալհաւն / de պալհաւուն
9 abdek կոչիւր / g կոչէր (փոխած կոչիւր)
9 d կոչիւր և զարքայանիստ / c զարքայական
10 Հgk քաղաք
10 ab զբալհ / cf զբալխ / de զբահլ / k բահղ
11 kpqrs չիք և (շուք)
11 pqrs զհազարեակ, o զհազարակ, վ զհազարեաց, փխ. զհաստարակ
11 c իւր, փխ. իւրով
12 deo լինիլ / de յորս
12 Հվ հպարտացեալ, փխ. հրապուրեալ
12 ԱՏ անակայ / Ա չիք էր
13 bc սուրեանն / def սուրէնեանն / g չիք սուրէնեան
13 Ա պալհաւէ
13 Հ առ, փխ. առնու
14 gk զօրաց
15 Ա առ ի պատճառէ
16 Ավ հանեն զնա
16 ՏԽ զառ եզերբ։ Թէրևս լաւագոյն՝ զառ եզերբ։ Աս. Մ.
16 c չիք մէջ
17 p կորդացն / Խ խոսրովու
17 c յուտեացոց
18 c զկարնացն / g զկարէնեանց / k զկարինեանց / f զկարնանցն / p զկարէնեանցն

Անակայ։ Որոց պատահեալ Անակայ՝ ածեն զնա հրամանաւ Թագաւորին ի գաւառն, որ անուանեալ կոչի Արտազ, ի տեղի դաշտավայրս, ուր յայտնեցան նշխարք սրբոյ և մեծի առաքելոյն մերոյ Թադէի։

Եւ աստ ասեմ զբոյց զսքանչելի ծերոյն որ ասէր, եթէ «ի նախնեաց ունիմ ասորութիւն, որդի ի հօրէ առնլով զյիշատակ զրուցացս այսոցիկ», որպէս Ողիմպիոդորայն յաղագս Տարօնոյ և Սիմի կոչեցեալ լերինն։ Արդ՝ ի բնակելն Անակայ ի դաշտին Արտազու՝ պատահէ նմա տեղի օթարանին մօտ առ գիրս սրբոյ Առաքելոյն, որպէս թէ ի ներքսագոյն սրսկապանի խորանին. և անդ ասեն զյղութիւն մօր սրբոյ և մեծի մերոյ Լուսաւորչին։ Վասն որոյ և զնորին Առաքելոյ շնորհսն ընկալեալ որ առ հանգստարանաւ նորին զյղութիւն էառ՝ զնորին ելից զհոգևոր մշակութեանն պակասութիւն։

Եւ յետ անցանելոյ երկուց ամաց գալստեանն Անակայ ի Հայս՝ յերկրորդումն սպանանէ զԽոսրով, որ թագաւորեաց ամս քառասուն և ութ։ Եւ մեռանի ինքն և իւրքն ամենայն, պահելով խնամոցն Աստուծոյ զսա միայն, որ ակնարկութեամբն Աստուծոյ և շնորհօք Առաքելոյն առեղծանել կամ լուսաւորել ասեմք յարգանդի մօրն, զառաքելութեան իւրոյ զշնորհս ի ձեռն տալով նմա։ Իսկ զմնացեալսն ի զրուցացս ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։

1 a անակայնոյ (որոց)
1 Ա չիք որոց պատահեալ անակայ
2 oqrs արտաւազ, փխ. արտազ
2 d դաշտավայր
3 op չիք և
3 ԱՋ մեծի մերոյ առաքելոյն
3 Տ առաքելոյն մերոյ [Վm չիք մերոյ] թադէի / cp թադէոսի
4 o և ասեմ աստ զբոյց / k չիք աստ
4 Ա ասեմ սքանչելի զբոյցս զարմանալի ծերունւոյ [Կ[2] ծերունւոյն] / ՏՋ զբոյց [g զբուց, l զզրոյց] զսքանչելի [g սքանչելի]
4 Տ թէ
5 e ունիմք / cf առնելով
5 Ջ չիք զյիշատակ
6 Ջbcef ողոմպիոդորայն [Հ ողոմպիդուրայն] / nopqrs ոլոմպիադորան / Վadm ոլոմպիոդորայն / tw ոլիմպիոդորայն
6 gl տարաւնոյ
7 Ջ լերին
7 l ի բնակել / tw ի բնակիլն
7 ՏՋ սորա, փխ. նմա
8 Հkl սուրբ / p առաքելոյն սրբոյ
9 l զյղանալ / Հgk մօրն
9 p չիք (սրբոյ) և
10 Տ չիք մերոյ
10 d լուսաւորչի
10 չիք և
10 Ջ զնորին շնորհս առաքելոյն [Հ առաքելոյ]
10 Տ շնորհն [no զշնորհն]
11 a չիք առ (հանգստարանաւն)
11 Տ զյղութիւնն էառ [pqrs էառ զյղութիւնն] / l նորին առի զյղութիւնն եառ, զնորին
11 o զնորին առաքելոյ
12 al հոգևոր
12 Հjkp մշակութեան / gk մշակութիւն
12 Հko զպակասութիւն
13 Վdkmdqrs անցելոյ
13 ԱՋվ[2] տարեաց, փխ. ամաց
14 a յերկրորդումս / ce յերկրորդումն
14 Աnopqrs չիք որ թագաւորեաց ամս քառասուն և ութ [n լուս. աւելացրած]
15 Ջ ամենայն իւրքն
15 Ա պահեալ
15 epqrs ի խնամոցն / k խնոցն
16 Ջ ակնարկութեամբ
16 Հgk չիք աստուծոյ
17 Ա առեղծանիլ ասեմք, կամ լուսաւորել
17 l զառաքելութեանն
18 Աpqrs չիք իւրոյ
18 Ա շնորհս / Ջ շնորհ
18 Ա շնորհս նմա ի ձեռն տալով. իսկ
18 ՏՋ զմնացեալս / g ի մնացածս / k ի նմացածս, փխ. զմնացեալսն ի
18 Հ ի մնացացս զրուցացս

ՀԵ

Յաղագս Փերմելիանեայ եպիսկոպոսի Կեսարու Կապադովկացւոց եւ պատմութեան նորին։

Փերմելիանոս եպիսկոպոս Կեսարու Կապադովկացւոց էր այր սքանչելի յուսումնասիրութեան, որ և ի տղայութեան իւրում առ Որոգինէս երթեալ վարժեցաւ։ Սա բազում խօսս արար, յորոց մի է պատմութիւն հալածմանց եկեղեցւոյ, որ յառաջ յաւուրս Մաքսիմիանոսի և Դեկոսի յարեաւ և որ հուսկ յետոյ յամս Դիոկղետիանոսի, շարայարեալ ի նա և զգործս թագաւորացն։ Յորում ասէ՝ վեշտասաներորդ եպիսկոպոս կացեալ Աղեքսանդրացւոց Պետրոս, վկայեալ յիններորդ ամի հալածմանցն։ Գրէ զբազումս վկայեալս և ի Խոսրովայ, ի մերում աշխարհիս, համայն և յետ նորա օտարք յօտարաց։ Բայց զի ոչ ճշմարտութեամբ և ոճով պատմէ, և ոչ զանուանսն նշանակէ կամ զտեղիս կատարմանցն՝ ոչ ինչ կարեորագոյն համարեցաք երկրորդել։ Նոյնպէս և զԱնտոնինէ որդւոյ Սևերեայ ասէ՝ պատերազմեալ ընդ Վաղարշայ Պարսից արքայի ի Միջագետս, և մեռանել ի մէջ Եդեսիայ և Խառանու, և մերոյն Խոսրովու ոչ յոք հակամիտեալ։

1 abcfopqrs ՀԲ, gk ՀԱ, փխ. ՀԵ.
2 abdefgnpqrs պերմելիանեայ / Հk պերմելիանեա / c պերմելելիանա / l պերմեղիանեա / Վ պերմելիանեայ, Վ պերմելիանոս, Վ պերմելիանէ
2 opqrs եպիսկոպոսին
2 b կապադովկեցւոց
3 Տ պատմութեանց / Խ պատմութիւն
3 c նորա
4 Աnpqs պերմելիանոս [c պերմելելիանոս] / Հgk պերմելիանէ / l պեղիանէ
4 Ա չիք կեսարու
4 c կապուղակացոց
4 ՏԽ չիք այր
5 Աl յուսումնասիրութիւն / npqrs յուսումնասիրութիւնն
5 abcdl ի տղայութեանն
6 c որոգենէս / gkl ուրիգինէս / Հ ուրոգինէս
6 Հgk էր
7 bj յառաջին / acde յառաջն
7 f աւուրս
8 bde դիկոսի / tw դիչիոսի
8 pqrs որ և / Խ չիք և
8 l հիւսկ
8 b դիոկղետիանոս / eg դիոկղիտիանոսի / tw դիոկլեցիանոսի
9 Խa չիք և / Հabcefgk թագաւորաց
9 a վեշտասաներորդի
10 l կեցեալ պետրոս աղէքսանդրացւոց
10 Հgk չիք աղեքսանդրացւոց
11 c հալածմանց / o գրէ թէ
11 ՏԽ բազում
11 ՎԽmn վկայեալս / միւսն. վկայեալ
11 ԱՏԽ ի [ԱՀg չիք ի] խոսրովու [k խոսրով, g խոսրովա, Հl խոսրովայ]
11 Հk չիք ի (մերում)
12 j օտարաց
13 ԱՏ չիք և (ոճով)
13 ՀՏ զանուանս
13 Հ յիշատակէ, փխ. նշանակէ
13 Տ զտեղի [opqrs զտեղիս]
14 f կատարման նոցա, ոչ
14 ՏԽ կարեորագոյնս
14 gkl կամեցաք, փխ. համարեցաք
15 Տ և որ զանտոնէ / Խc զանտոնէ
15 Հ սևերիա
15 Ա վաղարշակայ
15 ԱԽ արքայի պարսից
16 g ի մեռանել, փխ. և մեռանել / kl և ի մեռանել ի
16 nopqrs չիք ի միջագետս և մեռանել [n յուս. գրած]
16 adef եդեսեայ / be եդեսեա
17 aop որ
17 Տ հակամետեալ [o հետամտեալ]
17 c չիք ոչ յոք—մահուանն խոսրովայ (եր. 214, տ. 1)

Իսկ որ ինչ զկնի մահուանն Խոսրովայ մինչեւ ցթագաւորութիւնն Տրդատայ ի ժամանակս անիշխանութեանն պատմէ՝ առոյգ համարելով երկրորդեմք քեզ համառօտ բանիւք։ Բայց եւ որ ինչ ի թագաւորութեանն Տրդատայ եւ յետ նորա, ոչ հեղգութեամբ եւ անզգուշաբար վրիպեալ, եւ ոչ կամաւոր սխալմանօք ի սմա յարմարեալ բան, այլ որ ինչ ի յիշատակաց դիւանագիր մատենիցն Յունաց։ Իսկ ըստ նմանեացն ապա եւ որ ինչ ի համբաւուց արանց իմաստնոց եւ հնախօս սիրաբանից ստուգապէս տեղեկացեալ, արդարաբար քեզ զրուցեցաք։

ՀԶ

Դիմումն ի մեզ Արտաշրի, եւ յաղթել կայսեր Տակիտոսի։

Նոյն այր առէ, եթէ յետ սուսերահարն լինելոյ Խոսրովու, միաբանեալ նախարարք Հայոց՝ ածեն իւրեանց յօգնականութիւն զզօրս Յունաց որ ի Փռիւգիայ՝ Պարսից ընդդիմանալ եւ պահել զաշխարհս։ Եւ խսկոյն ազդեցին Վաղերիանոսի կայսեր։ Բայց վասն զի Գունդք անցեալ ընդ Դանուբ գետ զբազում գաւառս գերի վարեցին, եւ զԿիւկլադայս կղզիս աւար առին՝ վասն որոյ ոչ ժամանէ մերոյ աշխարհիս թեարկել Վաղերիանոս. նա եւ ոչ յերկարէ զկեանսն, առնլով ի Նմանէ զթագաւորութիւնն Կղաւդիոս, եւ յետ նորա Աւրելիանոս, հուպ ընդ հուպ փոխանորդելով զմիմեանս. այլ եւ ամսականօք թագաւորեալ Կիւնտոս եւ Տակիտոս եւ Փղոռիանոս եղբարք։ Վասն որոյ համարձակաբար

1 adef մահուն / b մահուան
1 ԱՏ խոսրովու
1 pqrs մինչ / o չիք մինչեւ
1 Ա ի թագաւորութիւնն / Հgk ցթագաւորութեան
3 Տխ չիք քեզ / opqrs բանիւ
3 Տ բայց որ ինչ եւ ի
3 fgk թե՛, փխ. թագաւորութեան
4 Ա չիք տրդատայ
4 o չիք եւ յետ նորա
5 gk սխալօք
6 Հgk չիք ի (յիշատակաց)
6 Խվ^{2} զդիւանագիր / Ա ի դիր. փխ. դիւանագիր
6 Խ իսկ եւ ըստ / Հgk նմանեաց
7 Խ չիք ի (համբաւուց)
7 Ա չիք եւ [c ուժի] հնախօս սիրաբանից
7 Խվ^{2} հնախօսաց
9 abcfopqrs ՀԳ, փխ. ՀԶ / k չիք ՀԶ.
10 a արտաշրի ի մեզ
10 c վաղթաղել, փխ. յաղթել
10 c քկիտոսի / tw տաչիտոսի
11 ԱԽ առէ նոյն այր / prs սոյն այր
11 Տbcdf թէ
11 a թեա, փխ. յետ / b չիք յետ
12 Խ զօրաց, փխ. նախարարք
12 Խ ածին / Հ յիւրեանց
12 p օգնութիւն
12 Խ զօրս / l զզօրս ի յունաց
13 pqrs ի փիւռիգայ
14 Ա քանզի / opqrs չիք վասն
14 Ուղղեցինք Գունդք (փխ. գունդք) ըստ Նոր. Բիւզ.
15 Կ^{2}abcef անցին
15 Կ^{2}abef անոր / Հcdgk զանոր
15 a զկիւզաթայ / c կիւկլազա / Խ զկիկզազա [l զկիկզազայ]
16 Հdegk կզզին
16 ԱԽ ոչ մերոյ աշխարհիս ժամանէ [Հ մերոյ աշխարհիս ոչ ժամանէ]
17 abcef յերկարէր / o երկարէ
17 Խ զկեանս
17 kopqrs առնելով
17 Ա չիք ի Նմանէ
18 gk զթագաւորութիւն
18 ԱՀg կղօղիոս [c կղաւղիոս]
18 k եւ որ յետ
18 ԱՀ օրեղիոս [c աւրեղիոս]
19 Ա տիտոս [փխ. կիւնտոս] եւ տակիտոս [tw տաչիտոս] թագաւորեալ
20 opqrs փղւիանոս / tw ֆլօրիանոս
20 de չիք եղբարք

արշաւեալ ի մեջ Արտաշրի, և զզօրս Յունաց փախստական արարեալ, գերելով զյոլով մասն աշխարհիս՝ յաւեր դարձուցանէ։ Յորմէ զաղթեալ նախարարքն Հայոց, հանդերձ ազգաւն Արշակունեաց ի Յոյնս ապաւինէին. յորոց մի էր և Արտաւազդ Մանդակունի, որոյ առեալ զՏրդատ որդի Խոսրովու՝ ի դուռն կայսեր հասուցանէր։ Վասն որոյ հարկաւորեալ Տակիտոս՝ ընդդէմ Արտաշրի գայ զկողմամբք Պոնտոսի, և զեղբայր իւր զՓղորիանոս այլով գնդաւ ընդ Կիւլիկեայ արձակէ։ Իսկ Արտաշիր հասեալ ի Տակիտոս՝ ի փախուստ դարձուցանէ, որ և սպանաւ ի յիւրոցն ի Ճանիւս Պոնտացւոց, որ են Խաղտիք. նոյնպէս և եղբայր նորա Փղորիանոս յետ ութսուն և ութ աւուր ի Տարսոն։

ՀԷ

Յաղագս խաղաղութեան Պարսից եւ Յունաց, եւ շինելոյ Արտաշրի զհայս յամս անիշխանութեանն։

Բայց Յունաց թագաւորեալ Պռոբոս, և խաղաղութիւն արարեալ ընդ Արտաշրի՝ բաժանէ զաշխարհս, սահմանադրութեամբ փոսս գործելով։ Եւ Արտաշրի նուաճեալ զազգ նախարարացն՝ զզաղթեալսն անդրէն դարձուցանէ, և զամբականսն ի վայր իջուցանէ, բայց ի նախարարէ ումեմնէ, որոյ անուն Օտայ կոչէր, ի տոհմէն Ամատունեաց, որ փեսայ էր ազգին Սլկունեաց և սնուցող Խոսրովիդխտոյ, դստեր

1 d զզօրս նոց յունաց / gk զօրս
2 c չիք զյոլով
2 ԱՀ դարձուցանէր / nopqrs յաւեր դարձուցանէր զյոլով մասն աշխարհիս (n ուղղած)
2 Ա յորում / k յորմէ
3 c զայթակղեալ / Խ զաղթեալք / w^1 յաղթեալ, փխ. զաղթեալ
4 ԱԽ ապաւինին / Խ չիք և
5 ՏԽ հասուցանէ
5 ԱԽ սակս, փխ. վասն
6 tw տաչիտոս / d չիք գայ
7 l փղորիանոս / p փղուիանոս / opqrs փիղուիանոս. միւսն. զփղոռիանոս
7 Ա ի կիլիկիա [d կիւլիկիայ], փխ. ընդ կիւլիկեայ / pqrs զկիւլիկեայ / gl կիւղիկիա / tw կիլիչիա
8 Հgk արձակեաց
8 ՏԽ արտաշրի / Հ տակիտոսի
8 c չիք ի (փախուստ)
9 Ա չիք և
9 Հgklp սպանաւ յիւրոցն / Ա չիք յիւրոցն
9 Հgl ճանիւ սոյն տացւոց, փխ. ճանիւս պոնտացւոց
9 ՏԽabcd պոնդացւոց
9 Խ է, փխ. են
10 Խ չիք և (եղբայր)
10 d փլորիանոս / opqrs փղուիանոս / միւսն. փղոռիանոս
10 c աւուրն / f աւուրց
11 abcfopqrs ՀԴ, gk ՀԲ, փխ. ՀԷ.
12 n խաղաղութեանն
12 Խ յունաց և պարսից
12 nopqrs շինելոյն
12 f չիք արտաշրի
12 b հայս
13 Հdefgk անիշխանութեան
14 bdef պռովբոս / Հ արար
15 ԱԽ փոս
16 c նախարարացն և զզաղթեալսն
17 abef անդէն
17 Ա չիք և զամբականսն—իջուցանէ
17 abdeflno բայց ի
18 d չիք անուն / gl աւտա
18 Տabdef կոչիւր / Խ կոչի
18 Տ ի տոհմէ
19 a ազգէն
19 noqrs չիք որ փեսայ—և [n յուս. աւելացրած]
19 Ա սլկունեաց
19 g սնուցող / l սնուցաւղ
19 c խոսրովիդխտոյն
19 opqrs տէր, փխ. դստեր

Խոսրովայ, որջացեալ յամուրսն Անի՝ իբր ի կաղաղի հանդարտութեան զօղեալ։

Իսկ Արտաշրի գեղեցկապէս յարդարեալ զաշխարհս Հայոց՝ ի կարգ առաջին հաստատէր։ Նա և զԱրշակունիսն, զմեկուսացեալսն ի թագէն և յԱյրարատն բնակելոյ, կարգէ ի նոյն տեղիս մախիք և ռոճկօք, որպէս և էինն։ Եւ զմեհենիցն պաշտամունս առաւել ևս յորդորէ. այլ և զհուրն որմզդական, որ ի վերայ բագնին որ ի Բագաւան, անշէջ հրամայէ լուցանել։ Բայց զանդրիսն, զոր արար Վաղարշակ պատկեր իւրոց նախնեացն հանդերձ արեգակամբ և լուսնիւ յԱրմաւիր, և փոխեցան յԱրմաւրայ ի Բագարան և դարձեալ յԱրտաշատ՝ զայնոսիկ փշրէ Արտաշիր։ Եւ զերկիրս գրով ընդ հարկաւ իւրով արկանէ, և ամենեւիմբ զիւր անունն հաստատէ։

Նա և զսահմանս հաստատեալս յԱրտաշիսէ, զքարինս յերկրի կացուցանելով, նորոգեաց, և յիւր անունն փոխելով Արտաշիրական անուանեաց։ Եւ կալաւ զաշխարհս մեր որպէս զմի յաշխարհացն իւրոց, պարսիկ գործակալօք, ամս քսան և վեց. և յետ նորա որդի նորին, որ անուանեցաւ Շապուհ, որ լսի Արքայամանուկ, ցթագաւորելն Տրդատայ, ամ մի։

---

1 Ա խոսրովու / Տ խոսրովի / gl խոսրովայ / k խոսրովա
1 abce յանի
1 gk իբրև
1 egk չիք ի (կաղաղի)
1 f ի խաղաղի Հg ի զաղաղի Վ ի կաղաղ
1 i հանդարտութեամբ, Վno ի հանդարտութեան
2 Ա զօղեաց
3 Ա զերկիրս, փխ. զաշխարհս
3 o զհայոց աշխարհս
3 Ա ի կարգն / Ծ ի կարգս առաջինս
4 gk զարշակունիս
4 g մեկուսացեալս / l մեկուսացեալսն
4 g ի թագեան, Վ ի թագաւորէն, փխ. ի թագէն
5 Հf յարարատ / abcdeg յայրարատ / l յարայրատն
5 Հgk բնակելոյն
5 gk տեղի
5 k մեւք, փխ. մախիք
6 ՏԾ չիք և (էինն)
6 l եինն / Հg զմեհենից
6 b պաշտամունս / Սk պաշտամունսն [n պաշտամունս] / Վ պաշտամունսն
6 opqrs չիք ևս
7 Հdef չիք որ (ի վերայ)
7 Ծc չիք որ (ի բագաւան)
7 Ա ի բագաւանի / gk ի բագւան / Հ ի բագուան
8 Ծ զանդրիս
8 bc զորս
8 Ա չիք պատկեր
8 Հgk իւրոյ / l իւրոցն
9 ԱՏ փոխեցաւ
10 ԱՏ չիք յարմաւրայ
10 a զայսոսիկ
10 b յարտաշիր
11 Հgk հարկիւ / gkl իւր
12 ԱԾ անուն
13 g սահմանս
13 Ծ հաստատեալ
13 c ի յարտաշէսէ / gl յարտաշեսէ
13 Հgk յերկիր / o երկիր
14 ԱՀglnop անուն
14 Վ²acdefl փոխեալ / Հbgk փոխեաց
14 Ծc արտաշիրակ
15 Ծbcf մի
15 Ծad յաշխարհաց
15 ՏԾ իւրոց հանդերձ պարսիկ
16 g գործակալաւք
16 Ծabcde նորին որդի [bcde որդին] / f չիք նորին
17 ՏԾm անուանեցաւ
17 f շապուհ
17 Ծd արքայ մանուկ / Վ արքայամանուկ / միւսն. արքայի մանուկ
17 g զթագաւորելն / k զթագաւորեալն

ՀԸ

Կոտորումն ազգին Մանդակունեաց յԱրտաշրէ։

Բայց Արտաշրի լուեալ էր, թէ ոմն ի նախարարացն Հայոց առեալ զմի յորդւոցն Խոսրովայ, փախուցեալ ապրեցոյց, ի դուռն կայսեր հասուցանելով։ Եւ քննեալ թէ ով ոք նա իցէ՝ եղև վերահասու, թէ նա է Արտաւազդ յազգէն Մանդակունեաց. հրամայեաց զամենայն ազգն ջնջել սատակմամբ։ Քանզի ի գաղթելն Հայոց յԱրտաշրէ՝ գաղթին և նոքա ընդ ցեղս այլոց նախարարացն. և ի նուաճելն Արտաշրի զայլսն՝ դառնան և նոքա, և սատակին սրով ամենեքին։ Բայց զկոյս մի գեղեցկադիմակ, ի քերցն Արտաւազդայ, գողացեալ Տաճատայ ուրուեմն, որ էր յազգէն Աշոցան, ի զաւակէ Գուշարայ հայկազնոյ, փախուցեալ ի Կեսարացւոց քաղաքն ապրեցուցանէր, ամուսնաւորեալ ընդ ինքեան վասն չքնաղագեղ կերպարանին։

ՀԹ

Յաղագս նահատակութեանն Տրդատայ յամս անիշխանութեանն Հայոց։

Պատմէ զնահատակութեանցն Տրդատայ, նախ ի մանկութեանն յերիվար կամակար աշտանակեալ, և կորովի ձիավարեալ, և զէնս շարժեալ յաջողակարար, և այլ պատերազմականս ուսանել ախորժակս.

1 abcf ՀԵ, gk ՀԴ, փխ. ՀԸ.
2 Խcdeopqrs կատարումն
2 Հgk ազգաց
3 Ա. չիք էր
4 ՏԽ չիք զմի
4 o խոսրովայ / միւսն. խոսրովու
4 ՏԽ չիք ի դուռն—հասուցանելով
5 Ա. չիք և / a քան, փխ. քննեալ
5 Ա. հասու, փխ. վերահասու
6 gk ազգ
7 Ա. ի [c չիք ի] գաղթիլն
8 p ի նուաճել
9 ab սատակին
9 Ա. ամենեքեան [o ամենեքին]
9 ՏԽ կոյս մի գեղեցկադիտակ / Հgk գեղեցիկ
10 l ուրումն
10 ՏԽ էր լեալ [l լեեալ] / tw չիք էր
11 kl աշոցայ
11 c ի զաւակէն
11 dgknprs դուշարայ.
11 b հայկազնւոյ / Հgk հայկազնեան / l հայկազնեայ / a արշակունւոյ, փխ. հայկազնոյ
12 ՏԽ քաղաքին
12 ԱՀgl ապրեցուցանէ
13 Հվ^{2}abcdgl չքնաղ / k չքնաղակերպարանին, փխ. չքնաղագեղ կերպարանին
14 abcfopqrs ՀՁ, k ՀԴ, փխ. ՀԹ.
15 ԱՀ նահատակութեան / gk նախատակութեան
15 c չիք յամս
15 bdefg անիշխանութեան
15 Խ չիք հայոց
16 d զնահատակութեանց
16 a տրդա
16 Հfgkh ի մանկութեան
17 g երիւար / l յերիւար
17 վ կամակոր շաշտ անկեալ
17 gk չիք կամակար
17 pqrs յաշտանակեալ
17 a ձիս վարեալ / Կ^{2}bdef ձիս վարել / c ձի վարել / Խվ ձիաւորեալ
17 Խ զէն / Ա. շարժել
18 c աջողակարար / Տ յաջողակարարս / Խվ յաջողարար
18 gk այլս / l այլս
18 al պատերազմական

ապա ըստ Պեղոպոնէսացւոց մենենական հրամանին Հփիփանեայ ի մըրցանակս ագոնին առաւելեալ քան զԿղիտոստրատոս Հռոդացի, որ զվզէ ևեթ կալեալ յաղթէր. դարձեալ և քան զԿերասոս արգիւացի, զի նա զկճղակ եղին թափեաց. իսկ սա զերկուց ցլուց վայրենեաց միով ձեռամբ կալեալ զեղջերէն, թափեաց հանդերձ ընդվզեալ ջախջախմամբ։ Եւ ի ձիրնթացս մեծի կրկէսին կառավարել կամեցեալ՝ ի հմտութենէ հակառակորդին ստուցեալ յերկիր անկաւ, և բուռն հարեալ արգել զկառսն. ընդ որ ամենեքին զարմացան։ Եւ ի պատերազմելն Պրոբոսայ ընդ Գութս, եղև սով սաստիկ. և յոչ գտանելոյ շտեմարանաց՝ յարեան զօրքն ի վերայ և սպանին զնա. նոյնպէս և ի վերայ ամենայն իշխանացն զխմեցին։ Իսկ Տրդատ միայն ընդդէմ կացեալ՝ չեթող զոք մտանել յապարանսն Լիկիանոսի, առ որում ինքն Տրդատ էր։

Բայց Կարոս հանդերձ որդւովքն Կարինեաւ և Նոմերիանոսիւ թագաւորեաց. և զօրաժողով եղեալ, եա ճակատ ընդ Պարսից արքային, և յաղթեալ՝ դարձաւ ի Հռոմ։ Վասն որոյ բազում ազգս ի սատարութիւն կալեալ Արտաշրի, թիկունս արարեալ զանապատն Տաճկաստանի՝ դարձեալ եա ճակատ ընդ զօրս Հռոմայեցւոց կրկին, աստի և անտի Եփրատու, յորում սպանաւ Կարոս ի Ցախնովն։ Նոյնպէս և Կարինոս,

1 Ա պեղլեսէ պոնտացւոց / վվ պեղեսէպոնդացւոց կամ պեղեպոնտացւոց / Թ պեղեպոնտացւոց / nopqrs պեղես է պոնդացւոց / o պելես է պոնտացւոց
1 c հեեստեայ / Վտ հփփիտեայ / tw հեփեստեայ / միւսԱ. հփեստեայ։ Հմմտ. Եւս. Ժամ., 132։
2 npqrs ազոնին
2 Ա զկլիտոստրոտոս [c զկլիտոստրատոս] / Թ զկղիտոստրադոս / o զկըլիտոս / p զկղիտոոստրատոս / tw զկլիտոստրատոս։ Եւս., 132։
2 gl հռովդացի / Հ հռովտացի
3 deors չիք դարձեալ
3 Ա զկրօնոս / Թ զկրասոս / վ զկրաւսոս / nopqrstw զկրօսոս։ Եւս., 140։
4 Ա եղինն
5 tw կալեաց
5 abdef զեղջիւրէն / opqrs զեղջրէ
5 k ախջախմամբ
6 cg չիք ի (ձիրնթացս)
6 Թp ի ձիրնթաց / c չիք մեծի
6 Ա կարկիմին / noqrs կարկիսին
6 c և, փխ. ի (հմտութենէ)
7 ՏԹc հակառակադրին [gk հակառադրին]
8 Ա ի պատերազմիլ ընդ զօրս պռոբոսայ
8 lc պռոբոսի / Տg պռոբոսայ / k պրոբոսայ / l պրոբոսայ
9 gl գութան / tw գունթս / Ա չիք ընդ գութս
9 ԱԹp ոչ
9 ԱԹo գտելոյ [f գտանելոյ] / Տ գտելոց
9 ԱԹ յարեան ի վերայ նորա [Ա չիք նորա] զօրքն
11 o ի դէմ փխ. ընդդէմ
12 gl զիկկիանոսի
12 nopqrs չիք առ որում—էր [ռ յուս. աւելացրած]
12 abdef արդատն
13 def կառոս
13 gltw կարինեաւ / Հk և կարինեաւ / ԱՏ կառինեաւ [opqrs կառնաւ]
13 cl նումերիանոսիւ / Տabdef նոմերիանոսիւ [p նովերիանոսիւ]
14 Թ թագաւորէ
14 l զաւր ժողովեալ
14 cef ճակատս
14 Տ ընդդէմ, փխ. ընդ / d չիք ընդ
15 o որոյ ի բազում
16 k տաճակաստնի
17 abcef ճակատս
17 Թ աստ և անդ ի յեփրատայ [g ի յեփրատա]
18 cdef կառոս
18 f չիք ի (յախնովն) / Հ ի ախնովն / վnopqrs յայսն, փխ. յախնովն [ռ ուղղած յախնոն] / o յախնոն / b յիւախնոն / c յիախնոն / de յիախնոն
18 gltw կարինոս / միւսԱ. կառինոս

որ ի վերայ Կոռնակայ չոգաւ յանապատ, ընդ որում և Տրդատ. և սատակեցաւ նա և զօրն, և մնացեալքն ի փախուստ դարձան։ Յորում և Տրդատայ վիրաւորեալ երիվարն՝ ոչ աճապարեաց ընդ փախստեայսն, այլ առեալ զզէնն իւր և զկազմած ձիոյն՝ ի լուղ ընդ լայնատարած և խորայատակն անցանէր ընդ Եփրատ ի բուն զօրսն իւրեանց, ուր Լիկինիոսն էր։ Ընդ նոյն աւուրս լինի սպանեալ և Նոմերիանոս ի Թրակէ, և փոխանորդէ զթագաւորութիւնն Դիոկղետիանոս։ Իսկ որ ինչ ի նորա ժամանակի Տրդատայ գործք՝ ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։

Զ

Յայտարարութիւն սակաւուք ծննդեանն և վարուց Գրիգորի և որդւոցն, ի բղխոյն Արտիբեայ եպիսկոպոսի, որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնակեցի ի Յագոռձանն։

Այր ոմն ի Պարսից, ոչ ի փոքունց և յաննշանից, որում անուն էր Բուրդար, գնացեալ անտի և եկեալ ի կողմանս Գամրայ՝ պանդխտեցաւ ի Կեսարիայ։ Եւ առեալ կին ի հաւատացելոց, որում անուն Սոփի կոչէր, զքոյր ուրումն մեծատան, որ Եւթաղիոս յորջորջէր, դարձաւ անդրէն գնալ յերկիրն Պարսից հանդերձ կնաւ իւրով. զորոյ զհետ

1 Ա չիք վերայ
1 c կոռռնակայ / d կառնակայ
1 d չիք և (տրդատ)
1 Խ որում էր տրդատ
2 p չիք նա / Հgkl զօրքն
3 gl երիւարն
3 Ա ոչ աճապարեաց փախչել ընդ փախստեայսն / Խ աճապարեալ
4 Խ այլ զզէնն [kl զզէնս] իւր առեալ
4 opqrs զկազմուած
4 Ա ի լեղ / Խ լիւղ, փխ. ի լուղ
5 ԱՏ չիք և (խորայատակն)
5 Հgk խորայատակ
5 ԱՀgk անցանէ [f անցանել]
5 g եւփրատ / tw եփրատ
5 b ի բուն / c զօրն
6 c որ, փխ. ուր
6 p լիւկինանոս / tw լեչիանոս
6 n այն, փխ. նոյն
6 ԱԽ լինի սպանանել [ab սպանանիլ] և [Աgk չիք և] նոմեռիանոս [c գնումեռիանոս, k գնումերիանոս, ef գնոմեռիանոս]
7 ԱԽ ի թրակէս
7 abdef չիք և
7 Տ փոխանորդեալ [n փոխանորդէ] / Հgk փոխանորդել
7 fgk զթագաւորութիւն
7 gl դիոկղետիանոս / tw դիոկղեցիանոս
8 Տ ի նորա ժամանակն / d ի ժամանակի նորա
8 ՏԽ չիք տրդատայ
8 Տ յայտնէ [n ուսուցանէ], փխ. ուսուցանէ
9 abcfopqrs Հէ, gk Հե, փխ. Զ.
10 fo վարուց սրբոյն գրիգորի
10 ԱԽ չիք և որդւոցն / tw և որդւոյն նորա
11 Հgl հարցման
11 ՏԽ միայնաւորի
12 fnopqrs չիք ի (յագոռձանի) / վ ի յառղիճաւանի կամ յագոռճանի / ԱՀվ՝gln յագղիոճանի / k յազդիճանի / Պ՝ յագտիոճանի
13 b յորում
14 a բուդար / c բուրդաի / Խ բունդար
14 l անդի
14 k ախտացաւ, փխ. պանդխտեցաւ
15 k առ, փխ. առեալ
15 h ի կեսարիա
15 eglqrs որումն
15 i սոփիայ / tw սոփի
16 ef կոչէր / միւսն. կոչիւր
16 Տl քոյր
16 abdeglnp յորջորջիւր
17 bef անդէն / Խa կնաւն
17 p զոր զյետ

մտեալ Եւթաղեայ՝ համօղեալ արգելոյր։ Որոյ հանդիպեալ ծնըն-դեան մերոյ Լուսաւորչին՝ ըստ պատահման մատնէ սընտու մանկանն. և ի հասանել աղետին՝ առեալ Եւթաղեայ զբոյր իւր և զայր նորա հանդերձ մանկամբն ի Կապադովկացւոց աշխարհն դառնայր։ Այլ զայս ամենայն գործէ յառաջախնամութիւնն Աստուծոյ, որպէս կամք են իմոյս ասել բանի, յաղագս որ ի մեզ փրկութեան ճանապարհ։ Ապա թէ ոչ, որո՞վ յուսոյ ակն ունելով զմանուկն պահլաւիկ ի Հռոմայեցւոց իշխանութեանն մնուցանէին, և Քրիստոսի ընծայէին հաւատոյ։

Բայց յարբունս հասակի հասեալ մանկանն՝ փեսայացուցանէ հաւատացեալ ումն այր, որում անուն էր Դաւիթ, ի դուստր իւր Մարիամ. որ յետ երից ամաց երկուց որդւոց լինելոյ, ի կամաց երկոցունց մեկնեալ ի միմեանց զատչին։ Մարիամ հանդերձ ման-կամբն կրտսերաւ ի վանս կանանց երթեալ կրօնաւորէր. որոյ յար-բունս հասեալ մանկանն, զհետ ընթանայ միայնաւորի ուրումն, որում անուն էր Նիկոմաքոս։ Իսկ անդրանիկն առ դայեկաց մնացեալ, որ ապա աշխարհավարեալ ամուսնացաւ։ Բայց հայր նոցին Գրիգոր անցեալ գնաց առ Տրդատ՝ զհայրենեացն հատուցանել պարտիս,

1 ՏԹ հասեալ, փխ. մտեալ
1 Տ հասեալ աներոյ նորա Եւթաղեայ
1 Ա որոց
1 Տag ծննդեանն
2 Վ պատահումն
2 opqrs մատնեն
3 abdeg աղխտին / f աղէտին
3 a Եւթաղեաց
3 cl զայրն / Հg այր / k այրն
4 c ի կապպադովկեցոց
5 a զայսոսիկ
5 abdel յառաջատեսութիւնն / Հfgk յառաջտեսութիւն
5 dep կամքն
5 p չիք են
5 Ա խմոյ / Թ բանից
6 Թ մեզ ճանապարհն եղե փրկութեան / i մեզ եղե ճանապարհ փրկութեան / p ճանապարհն
7 Ա որոյ / Հgk յորում
7 Հg յուսոյն
7 ՏԹ ունելոյ զմանուկ
7 bcdef պալհաւիկ
8 Հfgkpr իշխանութեան / tw իշխանութիւնն
8 Հgl մնուցանել / Ա չիք և
8 c ընծայելով / gk ընծել / l ընծայել
8 ՏԹ հաւատով
9 ԱԹ յարբունս [Թ ի յարբունս] հասեալ մանկանն հասակի, փեսայացուցանէ [k փեսայացուցեալ, cf փեսայեցուցանէ, g փեսայացեալ, Հ փեսայացուցանել]
10 d ումն հաւատացեալ այր / Թ չիք հաւատացեալ
10 c այր ումն
10 Թde որոյ, փխ. որում
10 Թ չիք էր
11 a որ և յետ / Թ և, փխ. որ
11 c որդւոցն... ի կամացն
12 Ա զատչէին
12 c մարիամու
13 ԱԹ կրտսերով [gkl կրտսերաւ] մանկամբն [Հ մանկամբ]
13 Հվgkopqrs կուսանաց, փխ. կանանց
13 ՏԹ անկեալ, փխ. երթեալ
13 f կրօնաւորէր / միւսն. կրօնաւորէր
13 Հg յորոյ
13 Ա որ ի յարբունս
14 ԱԹ չիք ընթանայ [c գնաց զհետ, de երթայ զհետ, փխ. զհետ ընթանայ]
14 abdef միաւորի / k միանաւորի
14 f որումն / ՏԹ մի, փխ. ուրումն / c չիք ուրումն
15 Թ Նիկոմարոս
15 ՏԹ Նիկոմաքոս, և նա [Թ չիք և նա, opqrs չիք նա] առաքէ յանապատ [g յանապատն]. Իսկ
16 pqrs չիք ապա
16 glp հայր / միւսն. հայրն
16 ԱՀgl նոցա / Հkl չիք Գրիգոր
17 p հայրենեացն
17 Ա պարտս [f պարտսն] / oqrs պարտիս / p պարտիսն

կամ որպէս պարտ է ասել ճշմարտութեամբ՝ զառաքելութեանն վիճակ մերոյ աշխարհիս և զքահանայապետութեանն հանդերձ մարտիրոսութեամբն վարժելով։

Բայց արդարև հօր սքանչելւոյ որդիք զարմանալիք առաւել քան զառաւել. զի ոչ նա խնդրեաց զորդիսն՝ յորժամ դարձաւ ընդ Տրդատայ, և ոչ նոքա չոգան առ նա. և այն զրեա թէ վասն երկիւղի հալածանացն. բայց և ոչ ի քահանայանալն և ի փառաւորել հօրն երևեալ պերճացան նոքա։ Վասն որոյ և ոչ նա յամեաց ի Կեսարիա, այլ փութապէս դարձեալ՝ ի Սեբաստացւոց քաղաքին անսայր հաւաքել զնիւթ վարդապետութեանն։ Այլ թէ և բազում աւուրս արարեալ ի Կեսարիայ՝ ոչ ինչ, զորոց զմտաւն ածէր՝ առնելոց էին, անպատին և անանցականին միայն սիրելով. որք ոչ զպատիւն յինքեանս ձգէին, այլ պատիւն զհետ նոցա ընթացաւ, որպէս ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։

ՁԱ.

Երէ ուստի՛ եւ զիա՛րդ ազգ Մամիկոնէից։

Վախճանեալ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ թողու զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Շապհոյ։ Ի սորա աւուրս ասեն եկեալ ի Հայս նախնի ազգին Մամիկոնէից յարևելից հիւսիսականէն, ի քաջառոհմիկ և ի գլխաւոր աշխարհէ և ամենայն հիւսիսականաց ազգաց առաջին ասեմ իսկ զՃենացն. որ ունին զրոյցս այսպիսիս։

1 abcd չիք կամ / nopqrs այլ, փխ. կամ [n յաւե. ասելացուած]
1 Տխf զառաքելութեան / pqrs վիճակի
2 g մերոց
2 վ^{3}fgkp զքահանայապետութեան(ն) / միւսն. զքահանայութեան(ն)
2 Տխ մարտիրոսութեամբ
4 ԱԽԿ^{1} բայց է արդարև
4 Ա սքանչելոյ
4 Խ և առաւել
6 p դարձան, փխ. չոգան
6 l զրեա թէ / միւսն. զրեթէ
6 Ա յաղագս, փխ. վասն
6 c հալածանաց / g^{1} հալածանացս
7 ԱԽվ^{2} երևեալ [c երևել, Խվ^{2} երևելի] փառօք [l փառօքն] հօրն [Խվ^{2} հօր] պերճացան [k պերճացեալ], փխ. և ի փառաւորել հօրն երևեալ պերճացան նոքա
8 Խ չիք նա
8 o չիք այլ—ի կեսարիայ (s. 10)
9 Հg դարձաւ
9 prs ի սեբաստացւոց / k անսար
10 Խp վարդապետութեան
10 p այլ և թէ
10 c արարեալ էր կեսարիայ / Հ ի կեսարիա
11 Ա յորոց [d որոց]
11 Աgk զմտաւ
11 c ածեալ էր / Խվ^{3} ածէին / Հ ածէին զմտաւ առին
11 gk չիք առնելոց էին / n առնելոցն
11 ԱՀվ^{3}gk անցականին, փխ. անանցակ.
12 Ա սպասելով, փխ. սիրելով
12 a զպատիւս
12 gk յինքեան
14 abefgkopqrs ՀԸ, փխ. ՁԱ.
16 a սասանա
16 Հfg զթագաւորութիւն
17 ՏԽ չիք ասեն
18 Ա չիք ի հայս
18 Ա մամիկոնէից ի / k մամիկոնենից
18 ԽՀ ի հիւսիսականէն
19 Խ աշխարհէն
19 Ա ամենայն աշխարհի հիւսիսականաց / Խ ամենայն ազգաց հիւսիսականաց [l հիւսիսական] առաջնոց
20 Ա չիք իսկ
20 Ա զճենաստանացն / Հglo զճենաց / k զճենից / p ճենեացն / qrs զճենեացն
20 Վo զրոյց / c զրուցս
20 Տl այսպիսի

Յամս կատարման կենացն Արտաշրի, Աբրոկ ոմն ճեն-բակուր, որպէս ասի ի նոցա լեզուն պատիւ թագաւորութեան. սորա երկու դայեկորդիք, Բդդոխ և Մամգոն անուն կոչեցեալ, մեծ նախարարք: Եւ չարախօսեալ Բդդոխայն զՄամգոնայն՝ հրամայեաց թագաւորն Ճենաց Աբրոկ սպանանել զՄամգոնն: Զոր իմացեալ Մամգոնայն՝ ոչ գայ ի կոչն արքային, այլ փախուցեալ ազխիւ իւրով անկանի առ Արտաշիր թագաւորն Պարսից: Եւ Աբրոկ հրեշտակս առաքէ խնդրել զնա. և ի չյսելն Արտաշրի՝ պատերազմ ի վերայ նորա յօրինէ թագաւորն Ճենաց: Եւ խոկոյն մեռեալ Արտաշրի՝ թագաւորէ Շապուհ:

Արդ՝ թէպէտ և ոչ տայ Շապուհ զՄամգոնն ի ձեռս տեառն իւրոյ, այլ և ոչ յԱրեաց երկրին թողու. բայց ամենայն ազխիւն իւրով առաքէ զնա իբրև զվտարանդի առ գործակալս իւր որ ի Հայս: Եւ յղէ առ թագաւորն Ճենաց՝ ասելով, թէ «Մի թուեսցի քեզ դժուար, զի ի ձեռս քո ոչ կարացի տալ զՄամգոն. վասն զի երդուեալ էր նմա հօրն իմոյ ի լոյսն արեգական. այլ վասն անխռով զքեզ առնելոյ՝ հալածեցի զնա յաշխարհէս իմմէ յեզր երկրի և ի մուտս արեւու, որ հաւասար է նմա մահու. և արդ մի լիցի պատերազմ ընդ իս և ընդ քեզ»: Եւ զի քան զամենայն բնակեալս ի վերայ երեսաց երկրի խաղաղասէր

1 Հgk յայամ, փխ. յամս
1 ԱԾ կենաց / opqrs արոկ
1 Բակուր (պհլ. bag-puhr)=աստուածորդի: Հիւբշման, Arm. Gramm., 19.
2 l լեզու / Հgk ի պատիւ
3 Ծo դայեակորդիք / Վ³p դաստեակորդիք / Ա եղբօրորդիք, փխ. դայեկորդիք
3 Հobgkn մամգոն / d մամկոն / միւսն. մամգուն
3 Ծ բդդոխայ [Հ բդդոխ]: «Բդդոխայն» յիշեցնում է «Բողգոխան» ձիօղաք: Աs. Մ.
3 ob զմամգոնայն / d զմամկոնայն / e զմամգունէն / n զմամգունէ / Հk զմամգոնէ / l զմամգոնէն / p զմամգունեան / միւսն. զմամգունայն
4 ԱՀgk հրամայեաց արբոկ թագաւորն ճենաց / q թագաւորին
5 opqrs արոկ
5 abcel զմամգոնն / Հgk զմամգոն / d զմամկոնն / միւսն. զմամգունն
5 abde մամգոնայն / l մամգոնայ / gk մամգոննեան / Հ մամգոնեան / միւսն. մամգունայն
6 Հkl ազխիւն / Ա թագաւոր
7 opqrs արոկ
7 r հրեշտակ / Ծ առաքեաց
7 Ա ի չյսել / ԾՎ² և չյսեալ [gk չուեալ, Հ ի չսալ], i և չառեալ, փխ. և ի չյսելն
8 Հk չիք և
8 c չիք և խոկոյն—ճենաց (տ. 13)
9 Հ արտաշիր
10 gk չիք և
10 aden զմամգոնն / Ծ զմամգոն / b զմամգոնն / rs զմամգունն / p զմամկուն / q զմանգուն / միւսն. զմամգուն
10 Տ ի ձեռն [o ի ձեռս]
11 gk ի յարեաց
11 Վopqrs յիւր, p յիւրոց, փխ. յարեաց
11 Տվ երկիրն [o երկրին]
11 Ծ թողոյր / b յամենայն
11 gl ազխիւ
12 p չիք զնա
12 Հgl զվտարանդիս / Տ վտարանդի
12 deopqrs չիք որ
12 abdef յաշխարհիս հայոց, փխ. ի հայս
12 de չիք և
13 abcf դժուարին / rs դժար / de չիք դժուար
14 Հgk ի ձեռն
14 c չիք ոչ / gk չկարացի
14 Ծabdef զմամգոն / միւսն. զմամգուն
14 Ա և վասն զի
14 Ա չիք էր
15 ՏԾd ի լոյս / k ի լուսոն
15 Ա չիք այլ—առնելոյ
16 c մերմէ, փխ. իմմէ
16 c չիք և
16 de չիք արեւու
18 Աopqrs չիք երեսաց
18 ԱԾ երկրին ասեն խաղաղասէր զոլ

առեն զօլ զազգն Ճենաց՝ յանձն առնու առնել զհաշտութիւն. ուստի յայտ իսկ է, եթէ են արդարև խաղաղասէր և կենսասէր ազգն Ճենաց։

Աքանչելի է և աշխարհն առատութեամբ ամենայն պտղոց, և գեղեցիկ բուսովք զարդարեալ, քրքմալէտ և սիրամարգաշատ և բազմամետաքս, անբաւութիւն յամուրաց և հրեշից, և որ էշայծեմունդ անուանեն. ուր հասարակաց կերակուր առեն զառ մեզ պատուական և սակաւուց ճաշակելիս՝ զփասեան և զպոր, և այլք այսպիսիք։ Այլ զականց և զմարգարտաց ոչ առեն գիտել զհամար մեծամեծացն. իսկ պատուականքս առ մեզ զգեստուց և սակաւուց ագանելիք՝ հասարակաց նոցա է զգեստ։ Եւ այս յաղագս աշխարհին Ճենաց։

Իսկ Մամգոնայ յոչ կամաց եկեալ յաշխարհս մեր՝ հանդիպեցաւ գալստեանն Տրդատայ. և ոչ դարձաւ ընդ զօրս Պարսից, այլ ամենայն աղխիւն իւրով ընդ առաջ գնաց նմա մեծաւ պատարագաւ. և Տրդատ ընկալաւ զնա, բայց ընդ իւր ի պատերազմ ոչ էած յերկիրն Պարսից. այլ ետ տեղի աղխի նորա և ռոճիկ ի կերակուր, փոփոխելով տեղի ի տեղւոջէ ցրովանդակ ամս։

---

1 Ա զազգդ / n զազգ
1 Ա ճենաստանաց [c ճենաստանեաց] rs ճենեաց
1 abcde զհաշտութիւնն
2 Տխ թէ
2 Ա են խաղաղասէր արդարև / gkl եթէ արդարև են խաղաղասէր / Հ չիք են արդարև խաղաղասէր / o չիք են
2 վ[2]abcd կենսասէր / Խabcdopqrs չիք և կենսասէր
2 fgl ազգն / միւսն. ազգ
3 f և սքանչելի է և
3 k չիք և (աշխարհն)
4 f զարդարեալք քրքմալէտք
4 f սիրամարգաշատք / Հվg սիրամարգալէտ / kl սիրամարգաւետ
4 Խ մետաքս և
5 def անբաւութիւնք
5 կ[2]վ[3]abdefn յամօրաց / վ[3]l յամուրաց / o ամուրաց
5 Ա հրաշից / npqrs հրեշից / միւսն. հրէշից
5 o չիք որ
5 o այծեմունս / f էշայծեմունս
6 agk հասարակ / b հասարաց
6 Հgk չիք առեն
6 a զպատուական / Խ զպատուականն
7 c զփասխան / Հg և զփասեանց / k զփասեանդ
7 ԱՀg զպոր և որ
7 Տl այլ այսպիսիք
7 g և, փխ. այլ (զականց)
8 Հgk զականս պատուականս և ոչ առեն
8 ab զմարգարտոց / l մարգարտաց
8 p զհամարս
8 g մեծամաց / Հk մեծամեծաց
9 Ա պատուականք
9 Ա առաւել, փխ. առ մեզ
9 Հgk նոցա հասարակաց է
10 Հg այս յաշխարհին ճենաց յաղագս / k աշխարհին ճենաց յաղագս
11 Աgk բայց, փխ. իսկ
11 Խabc մամգոնայ / f մամգունայ / միւսն. մամգունայ
11 a կամաւ
11 o չիք եկեալ
11 l հանդիպեցաւ մեծի թագաւորին հայոց մեծաց գալստեան
12 abde գալստեան
13 ԱԽ իւրով աղխիւ [Խ աղխիւն]
13 Ա տրդատայ, փխ. նմա
13 Խ պատարագօք
13 Ա և ընկալեալ [bcdef ընկալաւ] զնա տրդատ [c տրդատայ], բայց
14 Տխ զկնի, փխ. ընդ
14 Խc ոչ առ
15 Տ աղխին նորա
15 Հ չիք ի (կերակուր)
15 p փոխելով
15 Տխ տեղ [l տեղի] ի տեղւոջէ / d ի տեղի ի տեղւոջէ

ՁԲ

Նախատակութիւնք Տրդատայ ի թագաւորութեանն յառաջ քան զհաւատալն։

Քանզի ոչ է պատմութիւն ճշմարիտ առանց ժամանակագրութեան, վասն որոյ և մանրախուզիւ քննեալ՝ գտաք զթագաւորելն Տրդատայ յերրորդ ամի Դիոկղետիանոսի, և գալ այսր հանդերձ մեծաւ զօրու։ Որոյ հասեալ ի Կեսարիայ՝ յոլովք ի նախարարացն ընդ առաջ լինէին։ Եւ եկեալ յաշխարհս՝ գտանէ զՕտայ սնուցեալ զքոյր իւր զԽոսրովիդուխտ, և պահեալ զգանձսն ամրոցաւն հանդերձ յոյժ երկայնմտութեամբ. քանզի էր արդարև համբերող, ժուժկալ և առաւել իմաստուն. զի թէպէտ և ոչ ծանեաւ զճշմարտութիւնն յաղագս Աստուծոյ, սակայն զստութիւն կռոցն գիտաց։ Նոյնպէս էր և սան նորա Խոսրովիդուխտ, կուսան համեստ որպէս զօրինաւոր ոք, և ոչ ամենևին ունել անդուռն բերան, նման այլոց կանանց։

Իսկ Տրդատ ի հազարապետութիւն Հայոց զՕտայն կացուցանէ և շնորհակալութեամբ պատուէ զնա, և առաւել ևս զիւր դայեկորդին, զՄանդակունին Արտաւազդ, վասն լինելոյ նմա պատճառ փրկութեան և հայրենականացն հասելոյ փառաց. յաղագս որոյ ի ձեռս տայ նմա զսպարապետութիւն զօրացն Հայոց։ Նորին աղագաւ և զՏաճատ քեռայր

1 abcfkopqrs ՀԹ, փխ. ՁԲ.
2 Հ Նահատակութիւն
2 fgk ի թագաւորութեան / do չիք ի թագաւորութեանն
3 oqrs այլ զի / n այլ քանզի
3 Տ պատմութիւնն
3 Խ առանց ժամանակագրութեան ճշմարիտ
4 Տl չիք և
4 Հgk մանրախուզիւք
5 Հgk յերկրորդ / l ամին
5 ag զիոկղիտիանոսի / ce զէոկղետիանոսի / tw զիոկղեցիանոսի
5 gk ի գալ [k ի գայլ], այր, փխ. գալ այսր
5 c չիք այսր / Հ չիք հանդերձ
5 b յոլով, փխ. մեծաւ
6 p հասեալք / p չիք յոլովք
6 o յառաջ, փխ. ընդ առաջ
6 c լինէին նմա
7 ՏԽ ելեալ, փխ. եկեալ
7 acg զաւտայ / Հ զօտա
7 ՏԽ խոսրովիդուխտ [gkprs զխոսրովիդուխտ]
8 pqrs չիք և / f չիք պահեալ
8 cl զգանձս / Հgk զգանձն
8 l ամրոցին
8 վl հանդերձ ամենայնիւ յոյժ
8 g երկայնամտութեամբ
9 ՏԽ համբեր [o համբերող]
10 ՏԽf զճշմարտութիւն [l զճշմարտութիւնն]
11 l գիտեաց [Ննոգածն k]
11 Խ չիք էր / opqs չիք և
11 Ա նորին
12 ԱԽ որպէս զոք օրինաւոր
12 Ա անդուռն բերան ունել
12 Հgk ունելով / l զանդուռն
13 d չիք նման
13 Տc այլ / l այլոց / c նման որպէս զոք այլոց կանանց
14 gk արդատայ
14 c զաւտա / Խվabdef զնա, փխ. զօտայն
14 Խվ հաստացանէ, փխ. կացուցանէ
15 p և շնորհակալութեամբ / միւսն. չիք և
15 Խc դայեակորդին / վ դայեկաց որդին
16 Տabdef զմանդակունի
16 Տ լինելոյ նորա նմա
16 Խվ պատճառի
17 d չիք հասելոյ
17 ՏԽ ի ձեռն նորա տայ
18 Ա զսպարապետութիւնն [f զսպարապետութիւն] լինել [ef լինիլ] ի վերայ ամենայն զօրաց
18 abcde Նորին քեռայր

նորին իշխան ի վերայ գաւառին Աշոցաց կարգէ։ Սա էր որ յապայսն զգացոյց աներոյն իւրոյ Արտաւազդայ, և նա արքայի, նախ՝ զԳրիգոր Անակայ լինել որդի, և ապա զկնի՝ վասն որդւոցն Գրիգորի, որպէս հմուտ եղեալ, ի Կեսարացւոց քաղաքին բնակելով։

Իսկ քաջին Տրդատայ երագապէս և բազում ճակատս տուեալ, նախ ի Հայս և ապա ի Պարսս՝ իւրով անձամբ առնէր զյաղթութիւնս։ Որ ի միում նուագի, առաւել քան զեղխանանն զայն ի հնումն, կանգնեաց զնիզակն յոգնական համաթիւ վիրաւորաց։ Դարձեալ յերկրորդումն՝ կործմեացն Պարսից զփորձ առեալ զաստակութեան սկայն և կուռ վառուածոյն, բազում վիրօք պատեալ զձին՝ սատակեցին նետաձգութեամբք. որոյ զարկուցեալ յերկիր ընկենոյր զարքայն։ Իսկ նորա յարուցեալ և հետի յարձակեալ, փոխանակ իւր զբազումս ընկենոյր ի թշնամեացն, և զմիոյ ուրումն զձին կալեալ, արիաբար աշտանակէր։ Դարձեալ յերկրորդին միւսանգամ կամաւոր լեալ հետի՝ սուսերաւ զերամակս փղացն պուղէր։ Եւ այսպիսի նահատակութեամբք յամեալ ի Պարսս և յԱսորեստան՝ անդր ևս քան զՏիզբոն յարձակի։

ՁԳ

Յաղագս առնելոյ կին Տրդատայ զԱշխէն, և Կոստանդեայ զՄաքսիմինեայ, և թէ որպէս հանդիպեցաւ նուաստս։

Եկեալ Տրդատայ յաշխարհս՝ առաքէ զՍմբատ ասպետ, զհայր Բագարատայ՝ ածել զկոյսն Աշխէն, զդուստրն Աշխադարայ, իւր ի կնութիւն. որ ոչ ինչ նուազ էր կոյսն արքային հասակի։ Եւ հրամայէ

1 Հgl իւրոյ գաւառին
1 ՏԺ աշոցայ [k աշոցէ]
1 Ա է / Ժ յապայսնս
2 k ազգացոյց / b անհերին
2 pqrs չիք և նա արքայի
3 Ա որդի լինել / c որդւոյն
6 g ի պարս / Հfgk զյաղթութիւն
7 abcde զեկխանանն / f զելխականն / Ժվ²nopqrs զեղանանն
8 Ա զնիզակն [c զնիզակ իւր, Կ²ef զնիզակ] ի վերայ յոգնական [Կ²վ² յոքնական] համաթիւ / ՏԺ յոգնական [op ոգնական]
9 k կործմեցան / Հ հսկայն
10 Հgk վառուածոց
10 k առեալ / Ա չիք պատեալ
11 Կ²abcde որոց / f որովք
11 k չիք յերկիր—յարուցեալ (s. 12)
11 Ա ընկեցին
12 ՏԺ և ի հետի / Հgk չիք իւր
12 adef բազումս / prs իւր և բազումս
12 k ընդհենոյր, փխ. ընկենոյր
13 cklprs ուրումն / ՏԺ զձի
13 Տ աշտանակեալ / Ժ յաշտանակեալ
14 վabcn յերրորդին / Հgl երկրորդին
14 վopqrs հեա
14 Ա սուսերաւ զփղոց զերամակսն [c երամակն, bdef զերամակն] պուղէր
15 վ փղոց / tw զփղոցն
15 d նահատակութեամբ
15 Հgk համեալք
16 e չիք ի (պարսս)
16 Ա յասորեստանի / bcdef զախուրան
17 Ժabcfopqrs Ձ, փխ. ՁԳ.
18 Տ առնլոյ [op առնելոյ]
18 Ա առնելոյն տրդատայ կին զաշխէն
18 gln կոստանդինի
18 c զմաքսիմիանա / e զմաքսիմինտայ / d զմաքսիմինդա / gk զմաքսիմինեայ
19 o չիք թէ / p հաւատոյ
20 a զսպարապետ, փխ. զսմբատ ասպետ
21 bcfgk զդուստր / Տl դուստր
21 Աtw աշխադարայն [b աշխարհադայն]
22 Ա կնութեան, փխ. ի կնութիւն
22 Ա աննման, փխ. նուազ

գրել զնա արշակունի և զգեցուցանել ծիրանիս և թագ կապել, զի հարսնասցի արքայի: Յորմէ եղև որդի Խոսրով, ոչ համեմատ հասակի ծնողաց իւրոց:

Ընդ նոյն աւուրս լինին հարսանիք և Մաքսիմինայ դստերն Դիոկղետիանոսի ի Նիկոմիդիայ, փեսայանալով նմա Կոստանդիանոսի կեսարի որդւոյ Կոստայ թագաւորին Հռոմայ, որ ոչ էր ի դստերէն Մաքսիմիանոսի, այլ Հեղինայ պոռնկէ ծնեալ: Այս Կոստանդիանոս բարեկամացեալ ի հարսանիսն ընդ Տրդատայ մեր թագաւորի: Եւ յետ ոչ բազում ամաց մեռեալ Կոստանդ՝ փոխանորդ նմա առաքէ Դիոկղետիանոս զնորին որդի և զիւր որդեգրեալն Կոստանդիանոս:

Սա յառաջ քան զթագաւորելն, մինչ դեռ կեսար էր, պարտեալ ի մարտն, և տրտմութեամբ մեծաւ ննջեալ՝ երևութացաւ նմա ի քուն խաչ աստեղեայ յերկնից, պարունակեալ գրով, ասէ. «Այսու յաղթեա». զոր արարեալ սիւգնոյն և յառաջաբերեալ՝ յաղթեաց պատերազմացն: Բայց յետոյ հրապուրեալ ի կնոջէն իւրմէ Մաքսիմինայ, ի դստերէն Դիոկղետիանոսի, յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ. և զբազումս վկայեալ՝ ինքն եղեփանդական բորոտութեամբ ըստ բոլոր ընկալեալ մարմնոյն ապականեցաւ վասն յանդգնութեանն: Զոր ոչ կարացին բուժել արիողական կախարդքն և մարսիկեան բժիշկքն. յաղագս որոյ յղեաց առ Տրդատ՝ առաքել նմա զիւթս ի Պարսից և ի Հնդկաց. սակայն և այնք ոչ

1 b չիք զնա
2 Ա հասակաց
3 Ա իւրոց ծնողաց
4 ԱՀgk լինի
4 Ա չիք և
4 de մանքսիմինդայ / f մաքսիմնեայ
4 a դիոկղիտիանոսի / c դէոկղետիանոսի / l դիոկլետիանոսի / tw դիոկլեցիանոսի
5 Հ կոստանդիանոս
6 Խ թագաւորի
6 Հabd հռովմայ
7 abdef հելենեայ / co հելենայ / pqrs հեղինայ / Հ յեղենայ
7 bcef չիք ծնեալ
8 Ա թագաւորին
8 Ա աւուրց, փխ. ամաց
9 Ա մեռաւ
9 Հabcd կոստաս / n կոստայ
9 abde նորա
9 a դիոկղիտիանոս / cd դէոկղետիանոս / tw դիոկլեցիանոս (մինչ8)
10 o զկոստ, փխ. կոստանդիանոս
12 a ի մարտս
12 c երեւութեցաւ / Հk երեւեցաւ
12 opqrs չիք նմա
12 o ի քունն / Ա չիք ի քուն
13 վ գրով աստեղք աստեղք այսու
14 Ա սիւգնոն / pqrs իւգնոյն / o իսկոյն / tw սիգմուս (այսինքն նշան)
14 o չիք և
14 o յաղթեաց յառաջ բերելով զնշանն
14 Ա պատերազմացն յաղթեաց
14 o չիք պատերազմացն
15 Խacdef ի կնոջէ
15 cdef իւրմէ ի մաքսիմինայ [de մաքսիմինդայ] / Հp մաքսիմինայ / glnqrs մաքսինդեայ / k մաքսինտիա / o մաքսիմիանեայ / վ[1] մաքսինտեայ / վ[2] մաքսինդայ
15 Ա չիք ի (դստերէն)
16 a դիոկղիտիանոսի / f դիոկղետիանոսէ
16 g չիք և
16 gk բազումս
17 Խnpqrs եղեփ ընդ ակն / Հ եղե. հնդական / o եղև ընդ ակն / վ եղեփընդակն / tw ելեֆանդական
17 ԱԽnopqrs բորոտութեամբն
18 fgkp յանդգնութեան
18 k կացին, փխ. կարացին
18 Ա արիովկեան / w[1] արիադական
19 Տխ մարխսկեան / c մարտարսիկեան Հմմտ. Մովսէս, 722:
19 p բժիշկն
20 k չիք ի (հնդկաց)
20 k այնքն / Հ ոչ այնք, փխ. և այնք / ae նոքա, փխ. այնք

հասին նմա յօգնութիւն։ Զօր և քուրմք ոմանք ի դիւաց խրատուէ հրամայեցին բազմութիւն տղայոց զենուլ յաւազանս և ջերմ արեամբ լուանալ և ողջանալ։ Որոյ լուեալ զլալիւն մանկանցն, հանդերձ մարցն կականմամբք, գթացեալ մարդասիրեաց, զնոցայն լաւ վարկուցեալ քան զիւրն փրկութիւն։ Յաղագս որոյ զփոխարէնն յԱստուծոյ ընդունի, յանրջական տեսութիւն յԱռաքելոցն առեալ հրաման՝ սրբիլ լուացմամբ կենսատու աւազանին ի ձեռն Սեղբեստրոսի եպիսկոպոսի Հռոմայ, որ ի նմանէ հալածանացն թաքուցեալ էր ի Սերապտիոն լերին. յորմէ և աշակերտեալ հաւատաց. զբռնաւորսն ամենայն բառնալով Աստուծոյ յերեսաց նորա, որպէս համառօտ ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։

ՁԴ

Սատակումն Սլկունեաց ի ձեռնազնոյն Մամգոնեայ։

Ընդ հանգչելն Շապհոյ արքայի Պարսից ի պատերազմացն, և ի գնալն Տրդատայ ի Հռոմ առ սուրբն Կոստանդիանոս, պարապ առեալ խորհրդոց Շապհոյ՝ նիւթէ չարիս ի վերայ մերոյ աշխարհիս. թողեալ զհիւսիսայինսն ամենայն, եկանել ի Հայս՝ ժամ դնէ և խւր գալ Արեօք ի միւս կողմանէն։ Ի նորին բանս հրապուրեալ Սղուկ նահապետ ազգին Սլկունեաց, զինքեանն սպանանէ զփեսայ, զծերացեալն Օտայ, որ

1 o չիք նմա / վ քրմանք
1 Ա ոմանք հրամայեցին ի դիւաց խրատուէ
2 Ա լուանալ արեամբ [c արեամբքն]
3 op լալիւն, փխ. զլալիւն
3 Հgnop կականմամբ
4 Ա չիք գթացեալ
4 abcf զնոցա / de նոցա
4 qrs ընդ, փխ. լաւ
4 Ա լաւ քան զիւրն վարկուցեալ փըրկութիւն
5 p փոխարէն
5 Ա ընդունի յաստուծոյ
6 Ա տեսութեանց / ՏԽ առաքելոցն
7 o կենսատու սուրբ աւազանին / b յաւազանին
7 c չիք եպիսկոպոսի
7 abde հռովմայ / gk որոյ
8 o ի նմանէ լեալ հալածանացն
8 Հ թաքուցեալ
8 ԱԽվ'no սերապտիոն [f սերապիոն] / վpqrs սերապիոսոն / Վղ սոկրատիոնի Հմմտ. Սոկրատ, 72б:
8 bcef լերինն / Հgk լեառն / Sl լեառնն
8 k յորմ, փխ. յորմէ
8 opqrs չիք և
9 Հ զբռնաւորս / k զբռնաւորն
9 bde յաստուծոյ

11 abcfkopqrs ՁԱ, փխ. ՁԴ.
12 g սղկունեաց
12 abcf ի ձեռնազնւոյն / gk ի ձեռնազնոյ
12 Հade Մամգոնայ / b Մամգոյնոյ / g Մամգունեայ / rs Մամգունէայ / l Մամգ / մխւսն. Մամգունայ
13 de հանգչել / gk արքայ
13 l ի պատերազմանց / Հgk չիք ի պատերազմացն
14 ae ի հռոմ
15 i չապուհ
15 Ա նիւթէր / Խ նիւթել
15 Ա աշխարհիս մերոյ
15 Ա թողեալ, pq թողել, rs թուել, փխ. թողեալ
16 Ա զհիւսիսայինսն [a զհիւսիսայինն] / l զհատանեանսն
16 Խ եկանէ
16 Ա եղեալ և խւր գնալ
16 Խ արեւմք / op արդեօք, rs արդեաւք, q արդեք, փխ. արեօք
17 ՏԽ ի միւս
17 ԱԽ կողմանէ
17 ՏԽ սորին, փխ. նորին
17 lp սըլուկ / tw սլուկ / Ա չիք սղուկ
18 k ազգ / Խ սղկունեաց
18 Ա զինքեան / Խ փեսայ
18 a աւտայ / c աւտա

էր ի տոհմէն Ամատունեաց և սնուցող Խոսրովիդխտոյ քեռ թագաւորին։ Եւ այն ինչ ընդ հուպ եկեալ մեծին Տրդատայ յարեմտից և լուեալ զայս ամենայն, և գիտացեալ, թէ ոչ ի ժամադրութիւնն եկն Շապուհ՝ խաղայ ի վերայ հիւսիսականացն։ Իսկ նահապետ ազգին Սլկունեաց ամրանայր յամրոցին, որ անուանեալ կոչի Ողական, ապաւէն առնելով իւրեանց զբնակիչս Սիմն կոչեցեալ լերինն. և ընդդիմացեալ թագաւորին՝ աղմկէր զերկիրն, և մերձ առ լերամբն ոչ թողացուցանէր այլում պարապել գործոյ։ Աւէ ցամենայն նախարարութիւնս տանս Հայոց արքայ. «Որ ոք ածցէ առ իս զնահապետն ազգին Սլկունեաց՝ տաց նմա յաւիտենական իշխանութեամբ զգեօղս և զդաստակերտս, և զամենայն իշխանութիւն ազգին Սլկունեաց»։ Զոր յանձն առնոյր ճենազնեայն Մամգոն։

Եւ ի խաղալ թագաւորին զկողմամբք Աղուանից ի վերայ հիւսիսականացն՝ գնաց Մամգոն ամենայն աղխիւն իւրով զկողմամբք Տարօնոյ, որպէս թէ ապստամբեալ ի թագաւորէն. և ի չու անկեալ, առաքէ գաղտագնաց հեռաւորս, զգացուցանելով նահապետի ազգին Սլկունեաց զգնալն թագաւորին զկողմամբք Աղուանից. «Վտանգ մեծ է, ասէ, թագաւորին Տրդատայ, վասն որոյ գնաց զկողմամբք Աղուանից պատերազմել ընդ ամենայն լեռնականսն. վասն որոյ մեր է ժամանակ ի ճահ խորհել և գործել որ ինչ կամք են. զի խորհեալ եմ դաշնաւոր լինել

1 Աօ չիք էր
3 l իմացեալ, փխ. գիտացեալ
3 Ա եթէ
3 ՏԽf ի ժամադրութիւն
4 gk չիք վերայ / cg նահապետն
4 gkl սղկունեաց
5 Հgk ողոկան / l ողկան, որ / t ող-կան / ա սղակ ան, Ա օշական [c աւ-շական], փխ. ողական
5 p և ապաւէն
6 Հ իւրն / c իւրեան / p իւրով / միւսն. իւրեանց
6 o զբնակիչսն / prs զբնակիչ
6 Տ կոչեցելոյ
6 Sadef լերին / nopqrs չիք և
7 Կ²abdef որ, փխ. և մերձ / Խվ³ որ, փխ. և / c չիք և մերձ
7 Աg չթողացուցանէր [b ոչ թողացու-ցէր] / k չթուլացուցանէր / l ոչ թու-լացուցանէր / Հ չիք ոչ
8 Հk չիք պարապել / Խ գործոց
8 o ապա ասէ արքայ առ ամենայն նախարարութիւն տանս հայոց որ ոք
8 ՏԽ ամենայն նախարարութեանց
8 abdef տանց / Խ տանցն
8 Խ չիք հայոց
9 ՏԽ ածէ / opqrs չիք առ իս
9 ՏԽ չիք ազգին
9 Խ սղկունեաց / f տացէ

10 a զեաղս / bdef զեօղս / c զեաւղ / Հl զգեղս
10 Ա դաստակերտս
11 Հcdgk իշխանութիւնս
11 f չիք ազգին / Խ սղկունեաց
11 ab ճենազնայն / Կ³def ճենազն այն / c ճենազնն / gk ճենազգեան / Հpqrs ճենազնեանն / վ ճենազգեայն
12 Կ³Հabc մամգոն / միւսն. մամգուն
13 p ի խաղալն
13 Հl զկողմամբքն
13 c աղուանից և ի վերայ
14 abde մամգոնն / cf մամգունն / Հg մամգոն / k մամբգոն / միւսն. մամ-գուն
14 Աnpqrs աղխիւ
15 f ապստամբել / c չիք և
16 Խ գաղտագնացս
16 Խ զգացուցանող [l զգացուցանաւղ] / վ զգացուցանող / oqrs ազացուցա-նելով
16 b նահապետին / kl սղկունեաց
17 Հckl գնալ
18 pqrs գնաց ասէ զկողմամբք / k զկողմամբքն
19 cdef լեռնականսն / g լեռնանեան / k լեռնականան / վpqrs լեռնականսն
20 gk ճաշ, փխ. ճահ
20 de լինիլ

ընդ քեզ՝ վասն արհամարհանաց խմոց որ ի Թագաւորէն»։ Ընդ որ յոյժ ուրախացեալ նահապետ ազգին Սլկունեաց՝ ընդունի զնա երդմամբ ուխտից. բայց յամուրն ոչ թողու, մինչեւ տեսանել, թէ որպէս պահիցէ զմտերմութիւն երդմանցն եւ դաշնաւորութեանց։ Իսկ ասացեալն Մամգոն ամենայնիւ ջանացեալ զմտերմութիւն ցուցանել առ ապստամբն՝ հաւատարմացաւ նմա որպէս արդարեւ մերձմիտ գործակից. մինչեւ հրամայեաց նմա համարձակ մտանել յամուրն եւ ելանել։

Եւ յետ բազում վտանգութեանն, ի միում աւուրց հաւանեցուցանէ զնահապետ ազգին Սլկունեաց ելանել արտաքս յամրոցէն եւ որսալ երէս. եւ ի միջամուխ լինել որսոցն՝ զիպեցուցանէ աղեղամբն ընդ մէջ թիկանցն, եւ կործան յերկիր զարկուցանէ զապստամբն։ Եւ ընթացեալ խուռն արամբքն ի դուռն ամրոցին՝ ունի զբերդն, կալեալ զամենայն արս որ ի ներքս։ Նա եւ զազգն Սլկունեաց խորհեցաւ բառնալ, եւ կոտորեաց զամենեսեան. երկուք ոմանք փախստական անկան յաշխարհն Ծոփաց։ Իսկ Մամգոն վաղվաղակի զգացուցանէ Թագաւորին. ընդ որ ուրախացեալ Տրդատայ, գրէ հրովարտակ՝ իշխել նմա ամենայնի զոր խոստացաւ, եւ կարգէ զնա նախարար ի տեղի ապստամբին, անուանելով յանուն իւր Մամգոնեան։ Բայց մնացելոցն Սլկունեաց հրամայէ չմեռանել։

---

1 Ա.Խ չիք ընդ
1 opqrs չիք որ / Տ չիք յոյժ
2 g նահապետի
2 Խ սղկունեաց
3 Խ տեսցէ / Ա պահեսցէ
4 Տl զմտերմութիւնն [o զմտերմութիւն]
4 c երդման / Հgknoqrs երդմանցն / p զերդմանցն / միւսն. երդմանց
4 Ա չիք եւ
4 ՏԱ դաշնաւորութեանցն
4 Հabdeg մամգոն / j մամգունն / միւսն. մամգուն
5 Տ ամենեւին
5 acdef ցուցանել զմտերմութիւն [def զմտերմութիւնն]
5 i մտերմութիւն
5 b չիք ցուցանել / x առ ապստամբին
6 Խ հրամայէ
7 Ա նմա ի բերդն համարձակ մտանել եւ ելանել / Խ համարձակ յամուրն մտանել եւ ելանել
8 Ա վտանգութեանց վտանգութեանն
8 Խ աւուր
9 Խ սղկունեաց
9 nopqrs արտաքոյ
9 rs ամրոցին
10 ef էրէս
10 abc ի միջամուխն / i ի միջամուխ
10 abdef լինելոյ / i եղեալ
10 Ա որսոյն / kl որսացն
10 Հkl աղեղամբ
11 Ա կործանեալ / Հgk կործանէ
12 Ա.Տ խուռվ / Ա.Հkl արամբք
12 Ա չիք ի դուռն ամրոցին
13 Խ արս ամրոցին, որ / Տ արսն
13 Հk ի ներքսն
13 k տե, փխ. Նա եւ / Հ չիք Նա
13 prs զազգսն / Խ սղկունեաց
14 abdef զամենեսին
14 k երուք, փխ. երկուք
14 Ա փախուցեալք / Խ փախստականք
14 Ա չիք անկան
15 Հabdei մամգոն / fg մամգունն / միւսն. մամգուն
15 abdef եւ, փխ. ընդ որ
16 f չիք ուրախացեալ տրդատայ
16 c յոյժ ուրախացեալ
16 abde արքայի, փխ. տրդատայ
16 a հրովարտաք
16 Տ չիք զոր խոստացաւ
16 Ա.Հվ°g որոց, փխ. զոր
17 a զնախարար
17 Ա.Խ անուանեալ
18 Հabde մամգոնեան / միւսն. մամգունեան
18 Ա մնացելոց
18 Ա.Հgk սլկունեաց [gk սղկունեաց ոչինչ հրամայէ մեռանել
18 l սղկունեացն

ՁԵ

Նախատակութիւնն Տրդատայ ի պատերազմին յԱղուանս, յորում միջակտուր արար զթագաւորն Բասլաց։

Իսկ թագաւորն Տրդատ ամենայն Հայաստանօք իջեալ ի դաշտն Գարգարացւոց՝ պատահէ հիւսիսականացն ճակատու պատերազմի. և ի խառնել երկոցունց կողմանցն՝ յերկուս ճեղքէ զամբոխ թշնամեացն, սկայաբար շահատակելով։ Ոչ կարեմ ասել զերագութիւն ձեռինն, որպէս անբաւք ի նմանէ յերկիր անկեալ թաւալգլոր խաղային, օրինակ իմն ի գեղեցիկ ցանցորդէ լի ձկամբք յերկիր թօթափեալ ցանցոյն, կայտռէին յերեսս երկրին։ Զոր տեսեալ թագաւորին Բասլաց՝ մօտ հասանէ յարքայն. և հանեալ յասպազինէն զներդեայ քեմխատապատ պարանն, և կորովութեամբ ձգեալ յետուստ կողմանէ՝ ճահ դիպեցուցանէ յուս ձախակողմանն և յանութ աջակողմանն. զի էր վերացուցեալ զձեռնն ածել ումեք սուսերաւ. և ինքն վառեալ վերտ պահպանակօք, ուր ոչ գծէին նետք։ Եւ քանզի ոչ կարաց շարժել ձեռամբ զհսկայն՝ զլանջօք առ երիվարին. և ոչ այնչափ ինչ շութափեաց մտրակել զերի-

1 abcfgkopqrs ՁԲ, փխ. ՁԵ.
2 gk ի պատերազմին որ
2 lnopqrs յորժամ, փխ. յորում
3 g արարին
3 ԱՀgk զրագլաց [gk զրաղգաց] թագաւորն
4 de հայաստանօքս / ՏԹ հայաստանօք / l հայաստանաւքն
5 Հ պատահին
5 g հիւսականացն / l հիւսիականաց
5 l ճակատուն
5 kl պատերազմին
6 pqrs խառնեալ, փխ. խառնել
6 p յերկոցունց
6 f երկուս / Տl յերկու / p չիք երկուս
6 Թ ճեղքեալ
6 l թշնամոյն
7 Հ հսկայաբար
7 a զերագութիւնն
8 Թ չիք յերկիր
8 k անկեալ գի, վac թաւալգլոր, վbdefnpqrs թաւագլոր, Թվ գիթաւալ, Հ անկեալք գիաթաւալ գլոր, փխ. անկեալ թաւալագլոր
9 g աւրինակ / bcdef օրինակ իմն իբրև
9 Թ չիք ի (գեղեցիկ)
9 Թվ³ ցանցորդի
9 Թ յերկիր
9 ՏԹ թափեալ [o թաւալեալ]
10 c ցանցւոյն
10 f կայտառին / abcde կայտառային
10 Թ չիք երկրին
10 gk թագաւորն բասլաց
11 Թ յարքայն հայոց
11 վ³ln յասպարիզէն / Կ³abc չիք յասպազինէն
11 c զներդարդա / k զներդարեմ խատապատ / Հ զներդեանմի դապատ
11 Կ³ab քէմքխատապատ / c քեմարխատապատ
12 ԱԹ ձգէ
12 Կ³cdef կողմանն
12 ՏԹ ճարպ [k ճարպադեպեցուցան]
13 abdef ի յուս / վ³ յուսի
13 Հվ³gkl ձախոյ [l ի ձախոյ] կողմանն [Հgk չիք կողմանն] / rs ձախակողմնն
13 c յանթու / վ³nopqrs յանթ
13 rs և աջակողմեանն / p և յաջակողմեանն / g աջու կողմանն / k աջոյ կողմանն / Հ յաջոյ կողմանն
13 gk վերացեալ
14 ՏԹab զձեռն
14 Հgk զերդ, փխ. վերտ
15 Հgk որ, փխ. ուր
15 ԱԹ ձեռամբ շարժել
15 Հ հսկային / Ա զարքայն, փխ. զհսկայն
16 ՏԹ զլանջիւք
16 Ա երիվարին առեալ / Կ³l երիւարին
16 Ա չիք ոչ
16 Կ³defg մտրկել

վարն, քան թէ ահեակ ձեռամբն ի ներքեւայն աճապարեալ սկային, եւ սաստկութեամբ ուժոյն զիւրեաւ ցանցեալ՝ ի ճահ դիպեցուցանէր զերկսայրին, եւ ընդ մէջ կտրէր զայրն եւ զոյգ ընդ պարանոցին զգլուխ երիվարին։

Իսկ զօրացն ամենայնի տեսեալ զԹագաւորն իւրեանց եւ զզօրաւորն միջակտուր յայնպիսի ահաւոր բազկէ լեալ՝ ի փախուստ դառնային. զորս զհետ մտեալ Տրդատ, վարէ մինչեւ յաշխարհն Հոնաց։ Եւ թէպէտ ոչ փոքր հարուած եհաս զօրացն իւրոց, եւ բազմաց անկումն մեծամեծաց, յորում մեռաւ եւ սպարապետն ամենայն Հայոց Արտաւազդ Մանդակունի, սակայն Տրդատ անտի ըստ հայրենի օրինին պատանդս առեալ դառնայ։ Որով պատճառաւ միաբանեալ զամենայն հիւսիսի, հանեալ զօր բազում, գումարտակ արարեալ՝ խաղայ յաշխարհն Պարսից, ի վերայ Շապհոյ որդւոյ Արտաշրի, չորս յիւրոցն առնելով զօրավարս, զՄիհրան առաջնորդ Վրաց, վստահացեալ վասն ի Քրիստոս հաւատոցն, եւ զԲագարատ ասպետ եւ զՄանաճիհր նահապետ Ռշտունեաց եւ զՎահան նահապետ Ամատունեաց։ Բայց յաղագս հաւատոցն Միհրանայ եւ աշխարհին Վրաց ասել կայ մեզ առաջի։

ՁԲ

Յաղագս Նունէի երանելւոյ, եւ թէ ո՛րպէս եղեւ պատճառ փրկութեան Վրաց։

Կին ոմն, անուն Նունէ, յընկերաց սրբոց Հռիփսիմեանց ի ցրուելոյն, փախստեամբ հասեալ յաշխարհն Վրաց ի Մծխիթայ, ի նոցա քաղաքն նախադահ, յոյժ ճգնութեամբ ստացեալ շնորհս բժշկութեան,

1 Ա իսկ ապա, փխ. քան թէ
1 k եթէ / l թե
1 a ներքէրն / Կ^{2}bcdef ներքերն / rs ներքէն, փխ. ներքեւայն
1 f աճապարեաց
1 gl հսկային / p սկայն
2 c զիւրե / Ugl դիպեցուցանէ
3 ԱԽ կտրէ
3 ՏԽ եւ ընդ զոյգ պարանոցին
4 Կ^{2}cl երիւարին
5 Խ զզօրաւոր
6 a ի միջակտուր / dc այնպիսի
6 npq յահաւոր / Խ զարձան
7 Խc տրդատայ
7 Կ^{2}abcf վանէ / k մինչ
8 Տ հարուածս
8 ՏԽ իւրոց զօրացն եհաս
9 Ա յորում եւ մեռաւ / opqrs չիք եւ
9 Հgk մանդակունին արտաւազդ
10 ՏԽ հայրութեան [l հայրութեանն]
10 ՏԽ օրինաց
11 ԱԽ սրովք
11 Խd պատճառանօք / Տ պատճառաւ
11 Խ չիք զամենայն
11 c հիւսւսի / Կ^{2}de հիւսիս / Խ զհւսսի / Հ զհիւսիսի
13 ՏԽ զիմեալ ի վերայ
13 Ա իւրեանց / gl իւրոց
14 opqrs զօրաւորս
14 Խabcefno վասն առ ի քրիստոսն
15 c զմանճիհր / վվ մանաճիրհ
15 Տ նահապետ ազգին
16 ck ռուշտունեաց
16 f չիք եւ զվահան—ամատունեաց
16 ՏՀk հաւատոց / f չիք հաւատոցն
18 abcfgkopqrs ՁԳ, փխ. ՁԲ.
19 Տl երանելոյ / Հcgk երանելոյն
19 Աo պատճառ
20 f չիք անուն
20 ԱԽվ^2 նունի / Խb սրբոյն
20 c հռիւփսիմեանց / Տ հռիփսիմեանցն / gk հռիփսիմէի / Հl հռիփսիմէ
20 opqrs եւ ցրուելոյն / Հgk չիք ի ցրուելոյն
21 Խ նոցա (չիք ի) քաղաք
22 a նահադահ / c նահադ

որով և զբազում ախտաժետս բժշկեալ, և զգլխովին զկին Միհրանայ առաջնորդին Վրաց։ Վասն որոյ հարցեալ զնա Միհրանայ, եթէ որով զօրութեամբ առնես զայս սքանչելիս՝ ուսաւ զքարոզութիւն Աւետարանին Քրիստոսի. և ախորժելով լուեալ՝ պատմեաց իւրոց նախարարացն հանդերձ զովեստիւ։ Եւ իսկոյն եհաս առ նա լուր սքանչելեացն, որ եղեն ի Հայս ի թագաւորն և ի նախարարսն, և զընկերացն երանելւոյն Նունեայ. ընդ որ հիացեալ՝ զրուցեաց երանելւոյն Նունեայ, յորմէ և ստուգագոյնս ևս տեղեկացաւ զամենայն ոճով։

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելանել Միհրանայ յորս. մոլորեցաւ ի գժուարս լերանց, խաւարեալ օդով, այլ ոչ տեսանելեօք, ըստ այնմ՝ եթէ կոչէ զմէգ բարբառով, և դարձեալ՝ թէ զաւիւ ի գիշեր մթացուցանէ։ Այսպիսաւ Միհրան ըմբռնեալ խաւարաւ, որ եղև նմա առիթ մշտնջենաւոր լուսոյն. քանզի զարհուրեալ, յիշեաց զոր լուաւն վասն Տրդատայ, եթէ ի ճանապարհ ելեալ, կամելով յորս գնալ՝ հասին նմա հարուածք ի Տեառնէ. զոր համարեցաւ, թէ և նմա այնպիսի ինչ դիպելոց է։ Եւ երկիւղիւ մեծաւ պաշարեալ, խնդրեաց աղօթիւք՝ լուսաւորել օդոյն և դառնալ խաղաղութեամբ, և պաշտել զԱստուածն Նունէի խոստանայր. որում հանդիպեալ՝ կատարեաց զասացեալսն։

Իսկ երանելւոյն Նունէի խնդրեալ արս հաւատարիմս՝ յղեաց առ սուրբն Գրիգոր, եթէ զինչ հրամայեսցէ նմա գործել այնուհետև. քանզի յօժարութեամբ ընկալան Վիրք զքարոզութիւն Աւետարանին։ Եւ հրաման ընդունի՝ կործանել զկուռսն, որպէս ինքն արար, և կանգնել

1 b որում, փխ. որով
1 Աopqrs չիք և (զրազում)
1 g բազում
1 c հիւանդս, փխ. ախտաժետս
2 Խ առաջնորդի
2 Խ հայցեալ միհրանայ զնա
2 gk թէ / l թե
3 tw ուսոյց
5 Տ ի նա / tw որք
6 pqr ի թագաւորսն
6 ԱԽ չիք և զընկերացն—նունեայ
6 Վ^{2}w^{1} յընկերաց / opqrs զընկերաց
7 ԽՎ^{2} չիք զրուցեաց / nopqrs չիք զրուցեաց երանելւոյն նունեայ
7 Տckl երանելոյն
7 Տ որով, փխ. յորմէ և
8 ՏԽdef ստուգագոյն
8 ՀՎ^{2}k տեղեկացեալ
9 Տ յորսս
10 ԽՎ^{3} տեսանելովք / Վnopqrs տեսանելեաւ
11 ՏԽ թէ… թէ
11 f զաւիւ և զգիշեր
11 o զաւիւ որպէս զգիշեր
12 l դարձուցանէ, փխ. մթացուցանէ
12 a և այսպիսաւ / Տl այսպիսի / g այսպիսեաց / k այսպիսեայ եաւ
12 Ա միհրանայ
12 Տg խաւարաւ [Հg չիք խաւարաւ] ըմբռնեալ միհրան
13 Տ լուաւ [o չիք]
14 Ա թէ
14 Տ եթէ կամեցաւ ճանապարհորդել յորս [nopqrs յորսս] հասին
14 ԽՎ^{2} ել
14 Տabcdefl չիք գնալ
15 Տ թէ
15 Աgopqrs այնպիսի
16 k երկիւղածիւ, փխ. և երկիւղիւ
17 c լուսաւորել
17 g աւդւոյն / k օդւոյն
17 Տ չիք և (պաշտել)
18 nopqrs չիք խոստանայր [n յուս. աւելացրած]
18 Ա կատարէ / l զասացեալն
19 ՏԽ երանելոյն [g երանելւոյն]
19 Հ այրս
20 d զի՞ զինչ. չիք հրամայեսցէ
20 Ա չիք նմա
22 abdef զկուռս / gk զկուռն
22 ԱԽ զպատուականն կանգնել զնշան խաչին

զպատուական նշան խաչին մինչև ցօր աւուր Տեառն հովիւ յառաջնորդութիւն նոցա։ Եւ խոկոյն կործանեաց զամպրոպային պատկերն Արամազդայ, որ կայր մեկուսի ի քաղաքէն, գետոյն հզօրի ընդ մէջ անցանելով. զոր սովոր էին երկրպագել այգուն այգուն ի տանեաց իւրաքանչիւր, զի հանդէպ նոցա երևէր. իսկ եթէ ոք զոհել կամէր՝ անցեալ ընդ գետն առաջի մեհենիցն զոհէր։

Բայց ի վերայ նորա յարեան նախարարք քաղաքին, եթէ ո՞վ արդեօք փոխանակ կռոցն երկրպագեմք. ուստի՝ եթէ նշանի խաչին Քրիստոսի. զոր արարեալ կանգնեցին ի վերայ վայելուչ բլրոյն յարևելից կուսէ քաղաքին, մեկուսի բաժանեալ և նա փոքրագոյն գետով։ Եւ երկրպագեցին ամենայն բազմութիւնն ընդ առաւօտն նոյնպէս ի տանեաց իւրաքանչիւր։ Բայց յորժամ ելեալ ի բլուրն տեսին փայտ կոփեալ, ոչ ճարտարաց ինչ գործ՝ յոլովք բան զսակաւս արհամարհեցին, իբր թէ այնպիսեաւ լի իցէ ամենայն անտառն նոցա, և թողեալ ի բաց գնացին։ Իսկ բարերարին Աստուծոյ նայեցեալ ի գայթակղութիւն նոցա՝ առաքեաց յերկնից սիւն ամպոյ, և լցաւ լեառնն բուրմամբ անուշութեան. և ձայն բազմութեան սաղմոսերգուաց լսելի եղև քաղցր յոյժ, և ծագեաց լոյս տպաւորութեամբ խաչի, բստ ձևոյ և չափոյ փայտեղինին, և կալով ի վերայ նորա հանդերձ երկոտասան աստեղօք. յոր ամենեցուն հաւատացեալ՝ երկրպագեցին նմա։ Եւ յայնմ հետէ զօրութիւնք բժշկութեան կատարէին ի նմանէ։

1 prs մինչ / Ա չիք մինչև
1 c ցաւրն / opqrs չիք ցօր
1 ԱԽ տեառն նոցա հովիւ յառաջնորդութիւն / Ձl չիք տեառն
1 f հովիւ և առաջնորդ նոցա
3 k որ գետոյն
4 Ա անցելոյ
4 Ձg այգոյն այգուն
6 opqrs մեհենին
7 Տ նոցա / Խ ի նոցա վերայ
7 o յարեան առք նախարարք
7 d թէ
7 Տ զով, փխ. ո՞վ
8 abcef արդեօք / միւսն. արդեաւք
8 Ա թէ / c զնշան
8 Խ խաչիս
9 ԱԽՎ բլրին
10 Տ կողմանէ, փխ. կուսէ
10 ab քաղաքէն
10 Ա բաժանելով
10 Ա գետովն
11 Ձkl չիք և
11 c երկիր պագեցին
11 p բազմութիւն
11 ԱԽ երկրպագեցին ընդ առաւօտն ամենայն բազմութիւնն [fgk բազմութիւն] նոյնպէս
12 Ա ելին
12 Ա գտին, փխ. տեսին
13 Ա ճարտարի
13 Խ չիք ինչ գործ
14 Ա այսպիսեաւ / Խ այսպիսւովք
14 ԱԽ նոցա ամենայն անտառն [gl անդառն] և
14 pqrs անտառ
14 def չիք և թողեալ ի բաց գնացին
15 Ա ի գայթագղութիւնս / g ի գայթակղութիւն
16 g չիք յերկնից
16 Ա ամպեայ
16 Ա լցոյց
16 Ա զլեառն / Ձgk լեառն
17 Վmrs անուշահոտութեամբ / o անուշահոտութեան
17 Ա սաղմոսերգութեան
18 Խ չիք յոյժ
18 Ա խաչին / opqrs չիք խաչին
18 Ա խաչի և բստ ձևոյ
18 pqrs չիք և (չափոյ)
19 c փայտեղէնին
19 c չիք և
19 Խ կացեալ
19 Ձkl չիք հանդերձ
19 p աստեղեօք
20 de երկրպագին
21 ak կատարին / beg կարին

Իսկ երանելին Նունէ եւ գնաց անտի աշակերտել եւ զայլ եւս գաւառսն Վրաց յանապակ լեզուէն, շրջելով անպաճուճաբար եւ առանց աւելորդաց, օտարացեալ յաշխարհէ եւ որ ի սմա. կամ թէ ճշմարտագոյն ասել՝ ի խաչ ելեալ, ի կրթութիւն մահու զկեանսն առնելով, բանիւ վկայ Բանին Աստուծոյ, եւ յօժարութեամբն իւրով որպէս արեամբ պսակեալ։ Զոր համարձակիմ ասել, առաքելուհի եղեալ քարոզեաց ի Կղարջաց սկսեալ առ դրամբք Ալանաց եւ Կասբից մինչեւ ի սահմանս Մասքթաց, որպէս ուսուցանէ քեզ Ագաթանգեղոս։ Բայց մեք դարձցուք անդրէն ի պատմութիւն Տրդատայ յարձակմանն ի Պարսս։

ՁԷ

Պատերազմն Տաճկաց եւ ակամայ հնազանդութիւն ընդ ձեռամբ մեծին Կոստանդիանոսի. Եւ Տրդատայ ունել զԼիկիանոս, եւ գալ ազգականացն. եւ թէ յայնժամ եղեւ գիւտ փրկական փայտին։

Բայց Տրդատայ թէպէտ եւ զյաղթութիւն առացեալ էր, այլ ի հարկանելոյ զօրուն եւ ի բազում անկելոց նախարարացն՝ զանգիտեաց ինքեամբ յառուկ մարտնչել ընդ Տաճկաց, մինչեւ եհաս բազմութիւն զօրուն Համայեցւոց, որք ընդ Ասորեստանն յարձակեցան. եւ ի փախուստ զՏաճկաց դարձուցին, յաւարի զամենայն երկիրն առեալ։ Թանգի եւ Տրդատ միահամուռ իւրովքն, եւ որք ընդ իւրովքն էին զօրքն, ընդ հիւսիսային կողմանս իշխանութեանն Պարսից դիմեալ տարեկան չուառութեամբ։

1 Մ նունի գնաց / Տl չիք անտի
1 Մ·Վmopqrs չիք եւ
1 Ա.Մ գաւառս
2 k յանապատ, փխ. յանապակ
2 c անպաճոյճաբար
3 abde յաշխարհի / ՄՎ՝ աշխարհի
4 Մabc չիք ի (կրթութիւն) / def կրթութեամբ
4 n զկեանս
5 Ա վկայեալ
6 Ա.Հ համարձակիմ / միւսն. համարձակիմք
7 Ա.ՄՎ ի կղարջից
7 Մ չիք եւ կասբից
8 nopqrs ցսահմանս
8 Հbcdefgl մազքթաց / ns մասքութաց
8 f չիք բայց մեք—ի պարսս (8. 9)
9 abdef չիք անդրէն
9 abde ի պատմութիւնս վասն յարձակելոյն տրդատայ / c ի պատմութիւնն
9 Մ յարձակման
9 k ի պարս
10 abcfgkopqrs ՁԴ, փխ. ՁԷ.
11 pqrs կատարումն, փխ. պարտումն
11 g չապուհ / Հgk հնազանդել
12 gk կոստանդինու / l կոստանդիանու
12 ad զերկրատան / c զերկրական / l զբեկապատան / pqrs զէզբատան
12 g ազգականաց
13 l փրկչական
13 Ա.Մ խաչին, փխ. փայտին
14 l թեպէտ
14 gkprs յաղթութիւն
14 Մ չիք էր / Ա չիք այլ
15 Հ անկանելոյ, փխ. հարկանելոյ
15 gkl անկելոյ
16 p յառուկ ինքեամբ
16 Հ մարտնչիլ
16 Ա եհան, փխ. եհաս
16 Ա զբազմութիւն
17 b զօրսն / Մ ի համայեցւոց
17 abc ըստ, փխ. ընդ
17 d յասորեստան
17 n ի փախուստն / k չիք ի (փախուստ)
18 Վf զշապհոյ / l զշապւոյ
18 Տ ի փախուստ շապհոյ՝ դարձան եւ յաւարի առին զամենայն երկիրն
19 ab իւրովք
20 Հfgpk իշխանութեան
21 Ա չուառութեամբ

Յայնժամ գայ առ նա ազգականն իւր և հարազատ Կամսար, առաջին որդի Պերոզամատայ։ Այս Պերոզամատ է այն տղայն, որ ի կոտորելն Արտաշրի զցեղն Կարենեան Պահլաւին, փախուցեալ Բուրզայ ապրեցուցանէր։ Որոյ հասեալ յերիտասարդութիւն՝ ի պատիւ հօրն և ի վերայ զօրուն կարգի յԱրտաշրէ, առ ի պատերազմել ընդ խուժադուժ ազգսն ընդ այնոսիկ, նենգութեամբ խորհեալ արկանել զնա ի ձեռս բարբարոսաց։ Որոյ եղեալ այր քաջ՝ սքանչելապէս մղեաց զպատերազմունս. և ի պարտել զՎզրկն որ անուանէր Խաքան, նուաճեալ՝ տայ զդուստր իւր նմա կնութեան. նա և այլ կանայս առեալ, զմերձաւորս Արտաշրի, և բազում որդիս եղեալ, զօրացեալ բնութեամբ ունի զկողմանսն զայնոսիկ. թէպէտ և էր ի համար Արտաշրի՝ այլ ոչ տեսանէ զնա։ Եւ ի մեռանելն Արտաշրի ոչ հնազանդի որդւոյ նորա Շապհոյ. և ի մարտնչելն ի բազում պատերազմունս յաղթէ, և ի մահուանն Շապհոյ դեղակուր եղեալ մեռանի։

Առ նովիմբ ժամանակաւ այլ ումն կացեալ Վզրկ Խաքան, որ թշնամութեամբ ընդ Կամսարայ որդւոյ նորա վարէր։ Իսկ Կամսարայ զմուարին վարկուցեալ ի մէջ երկուց հզօր թագաւորաց բնակել թշնամութեամբ, մանաւանդ զի և եղբարքն ոչ միաբանեցան ընդ նմա՝ խաղացեալ ամենայն ընտանեօք իւրովք և աղխիւ գայ առ Տրդատ մեր թագաւոր, եղբարց նորա առ Շապուհ երթալով։ Այս Կամսար ահագին

1 gkl նա հարազատ իւր և ազգական կամսար / prs ազգական
1 Հ չիք իւր և հարազատ
2 npqrs որդին
2 oqrs պերոզամատեայ, փխ. պերոզամատ
2 k պերոզամատեան, Հ պերոզամատան, փխ. պերոզամատ է այն
2 acdefg տղայ
3 g ի կոտորեալն / abc զցեղ
3 tw կարենեան / միւսն. կարնեան
3 bcdef պալհաւին
3 Ձgk բուզրայ / p բուրզին
4 Խ չիք և
5 opqrs զօրու
5 abdef պատուել, փխ. պատերազմել
6 pqrs չիք ընդ խուժադուժ
6 b զայնոսիկ, փխ. ընդ այնոսիկ / Ա չիք ընդ այնոսիկ
6 Խ խորհել [Հ խորհել էր] նենգութեամբ / Տ խորհել / Ա չիք խորհել։ Ուղղում եմ խորհեալ
7 k այր եղեալ
7 ՏԽ զպատերազմունսն
8 Խ ի պարտելն
8 Ա զվրզընդն / Ձgl զվզըրգն
8 de անուանիւր / Վ[2]ա[1] խաքամ
8 Ա տայր
9 Խ զդուստր իւր տայ / c զդուստրն
9 opqrs ի կնութեան
9 c չիք նա և այլ—արտաշրի (s. 10)
9 abde առնոյր / f առնէր
10 a զօրացեալք
11 oqrs է / Աբ չիք էր
12 Ա շապհոյ որդոյ նորա
13 l պատերազմունսն
13 ԱԽ ի մահուանց
14 Հ մեռանիլ / վ սատակեցաւ, փխ. մեռանի
15 etw այլ, փխ. առ
15 Ա նովին [b նորին]
15 ԱՀkl կացեալ / միւսն. կեցեալ
15 Ձgl վզրգ / a վրզընդ / bcdef վրզնդ
15 opqrs խաքամ
16 de վարիւր
16 k ընդ, փխ. իսկ
17 վ զժարին
17 ԱԽ հզօրաց
17 Ա չիք թագաւորաց
17 Ձ ընակիլ
18 Ձgk չիք զի
18 Խ եղբարք [k եղբայրք] նորա ոչ
19 Խ ընտանեօք [g ընտանօք, l ընտանւոք] և աղխիւ իւրով գայ
19 Տc ընդանեօք
19 opqrs չիք և աղխիւ / n աղխիւք
20 abde եղբօր / cf եղբայրն
20 copqrs կամսարայ

քաջութեամբ նահատակեալ առ հարբն ի պատերազմունս, ի չահատակելն իւրում հարկանի յումեմնէ սակերբ զգլուխն. և վերացուցեալ մասն ինչ յոսկերէ ականակին, բժշկեալ ի գեղջ, պակաս զոլով բոլորութիւն զագաթանն՝ անուանեցաւ Կամսար այնր ազգաւ։

Բայց Տրդատայ իւր հաստատեալ զսոթնպարսպեանն Եկրատան, երկրորդ և վերակացուս յինքենէ թողեալ՝ դառնայ ի Հայս, ընդ իւր ածեալ զԿամսար ամենայնիւքն։ Քանզի Շապուհ աղաչեաց զյաղթողն Կոստանդիանոս՝ խնդրել զհաշտութիւն և հաստատել զխաղաղութիւն միանձնեաւոր. զոր արարեալ սրբոյն Կոստանդիանոսի, յետ այնորիկ առաքեաց զՀեղինէ զմայր իւր յԵրուսաղէմ ի խնդիր պատուական խաչին. զոր և եգիտ իսկ զփրկական փայտն հանդերձ հինգ բեւեռօքն, ի ձեռն Յուդայի հրէի, որ ապա եկաց եպիսկոպոս յԵրուսաղէմ։

ՁԸ

Սպանումն Լիկիանոսի, եւ փոխումն արքունեացն ի Հռովմէ, եւ շինել Կոստանդնուպօլսի։

Ի բառնալն Աստուծոյ զբռնաւորսն ամենայն յերեսաց Կոստանդիանոսի՝ մեծարեաց նա զԼիկիանոս մեծութեամբ յոյժ, և ետ նմա ի կնութեան զքոյր իւր ոչ համահայր, ծիրանիօք և պսակաւ կայսերական զարդարեաց զնա, և յերկրորդականս հաստատեալ պատիւ՝ արքայ ամենայն արեւելից կացոյց։ Բայց զոր աստուածային բանն առ Երբայեցիսն

1 cf հարբն
2 k իւրումն / e յումեմն
2 abcd գլուխն / Հkl վերացեալ
3 Ա զաւու, փխ. զոլով
4 Հcgk զագաթան
4 Թabcde այնորիկ
5 o արդատ
5 Տ հաստատեալ իւր
5 e զԹեն պարսպեանն, փխ. զսոթնպարսպեանն
5 d երկրատան / gl եգրատան
5 «Եկրատան, երկրորդ...» Դեռացոու-րիւնն ուղղել ենք բստ նոր. Բիւզ.
6 Հgl չիք և / Թ վերակացու
8 Տ զԿոստանդիանոս զյաղթողն
8 en խնդրել զխաղաղութիւն և զհաշտութիւն / Վampqrs խաղաղութիւն
8 c չիք և
8 Ա չիք հաստատել / kl հաստատեալ
9 Ա արար իսկ սուրբն
9 abcef կոստանդիանոս
9 Աo այսորիկ
10 abcf զեղինէ / d զելինէ / tw զՀե-լենէ / opqrs զՀեղինէ
10 Թ զմայր իւր զՀեղինէ [ի Հեղինէ]
11 Թopqrs չիք և
11 pqrs եգիտ յերուսաղէմ իսկ
11 abf զփրկչական / c զպատուական, փխ. զփրկական
12 Տա չիք ի ձեռն—յերուսաղէմ
12 f չիք եկաց
12 c երուսաղէմ
13 abcfkopqrs ՁԷ, փխ. ՁԸ.
14 Աo պարտումն, փխ. կապումն
14 tw լիչիանոսի
14 b յարքունեացն / ck արքունեաց
14 Հcdegk զկոստանդնուպօլիս / p կոստանդինուպօլիս / rs կոստանդիանուպօլիս
16 Ա ի բառնալ... զբռնաւորս
17 Ա զլիկիանէ / Հgl զլիկիանէս / tw զլիչիանէս
17 Տա նմա կնութեան / cd ի կնութիւն
18 Ա ծիրանեաւ / g ծիրանօք / l ծիրանիւք
18 Ամ՝ռ կեսարական
19 gl յերկրորդական / Հk երկրորդական
19 Թnopqrs պատիւ
19 b հաստեցեալ, փխ. հաստեցեալ
20 Հgl արեւելեաց
20 Ա աստուածային բան
20 Տա երբայեցւոց / tw հերբայեցիսն

անհնարին համարեալ, չարութեանն փոփոխումն՝ նոյն և աստանօր պատահի. ընձու անկարելի է զխայտուցն փոխել, և եթովպացւոյ զթխութիւն, նոյնպէս մարդոյ ամպարշտի՝ զչարսն: Քանզի սա նախ առ ի հաւատոյն գտանի դրժող, և երկրորդ առ բարեգործն իւր ապստամբ: Յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ, և նենգութիւն գաղտնի ընդդէմ Կոստանդիանոսի. նա և չարիս բազմազանս հասոյց ամենեցուն, որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էին, ցանկասէրս այս և գարշելի ալեօր, ներկածոյ ունելով զհերս. որ և զկին իւր ի մեծ նեղութիւն արգել, սակս տարփութեան երանելւոյն Գլափիւրայ, վասն որոյ սպան զուրբն Բասիլիոս Ամասիոյ Պոնտացւոց եպիսկոպոս:

Եւ իբրև յայտնեցաւ դաւն, և գիտաց եթէ նմա լաւ ոչ լինի Կոստանդիանոս՝ ժողովեաց զօրս ընդդիմանալ պատերազմաւ: Եւ ցրտացեալ ի սիրոյն Տրդատայ մեր թագաւորի, ակնածէր որպէս արդարև ի թշնամւոյ. քանզի գիտէր եթէ ատելի է արդարոյ ամենայն ամբարիշտ: Իսկ իբրև եկն յաղթողն Կոստանդիանոս՝ մատնեաց Աստուած ի ձեռս նորա զԼիկիանոս. յոր խնայեալ որպէս ի ծերունի և ի քեռայր՝ ետ տանել ի Գաղղիաս հանդերձ երկաթի կապանօք, դնել ի մետաղս, զի աղօթեսցէ առ Աստուած, որում մեղաւ, թերևս երկայնամիտ լիցի առ նա: Եւ ինքն հանդերձ որդւովքն մի թագաւորութիւն զհռոմայեցւոցն

1 Ա համարեալ լինել [de լինի]
1 Խdef չարութեան
1 Խ փոփոխումն / Ա նոյնպէս
2 Ա պատահէ
2 c անհնարին, փխ. անկարելի
2 Ա զխայտուցն [c զխայտոյց]
2 c եթովպացող / g եթովպացւող
3 abcde զթխութիւնն
3 abdef նոյնպէս և / Խ այսպէս և / opqrs որպէս, փխ. նոյնպէս
3 defg ամբարշտի
3 ՏԽ չիք սա / Հվ^{1}opqrs չիք առ
4 p ի հաւատս / Ա.Խ չիք ի (հաւատոյն)
4 Հcdefopqrs դժրող / g դժրաւղ
4 Խ չիք և
4 Հk բարի գործն, փխ. բարեգործն
5 Խ յարոյց և
5 ep նենգութեամբ
6 c զչարիս
6 ՏԽ ամենեցուն հասոյց
6 prs իւրեաւ / o իւրեան
7 Խabc իշխանութեամբ
7 a արեօր / rs ալեօրս
7 ՏԽ ներկուածոյ
8 c զկնի, փխ. զկին
8 Կ^{2}Վ^{3}abdefgl տարրութեան [c թարփութեան] Հ արփութեան / միւսն. տարփութեան
9 Վabcf զլափիւղեայ / tw զլաֆիւղեայ de զլափիւրայ / Կ^{1} զլաթեեայ / Խվ զլաթիւայ / վn զլաթիայ / վrs զլօթռեայ / opq զլօթիայ
9 b եսպան / de էսպան
9 Խ չիք զուրբն
9 Ա վասիլէոս / Խ զբասիլիոս
10 b ամասիայ / c ամայ. f ամիսայ, Խ ամիսիրոյ, փխ. ամասիոյ
10 l չիք պոնտացւոց
11 Խ չիք և (իբրև)
11 k զաւն, փխ. դաւն
11 g գիտեաց / Հ չիք և (գիտաց)
11 Տ թէ
11 Խ կայ [փխ. լինի] երանելին կոստանդիանոս
12 de զզօրսն
13 Խ ի տրդատայ սիրոյն
13 Խ մերոյ / Կ^{2}dekl թագաւորին
13 Ա չիք ակնածէր
14 c ի թշնամւոյն / gk չիք ի (թշնամւոյ)
14 Ա թէ. . արդարոյն
14 Խ ամենայն արդարոյ
16 Ա զլիկիանէս / Խ զլիկիանէ / tw զլիչիանէս
17 Ա.Խ ի գաղիուս / prs ի դալլիուս / q ի դաղղիուս / o ի գալլիու / w ի գալլիուս: (Այստեղ դադարում են w^{1}-ի համեմատութեան ընթերցուածները):
19 Խ նմա, փխ. նա
19 ԽԿ^{2}abcde զմին / f զմի / opqrs մին
19 Ա թագաւոր հռոմայեցւոց

ցուցեալ՝ զքսանեւմեակն ի Նիկոմիդացւոց քաղաքին կատարեաց։ Զի ի չորրորդ ամէ հալածմանցն սկսեալ թագաւորել մինչև ցերեքտասանե-րորդ ամն խաղաղութեան, զոր և այսօր տօնէ աշխարհ։

Եւ ոչ պարտ վարկուցեալ ի Հռոմ դառնալ, այլ ի Բիւզանդիոն անցեալ՝ հաստատէ զարքունիսն, յանդիմանեալ ի նմին նախատեսութեանց հրամայեալ. զերապայծառ ի նմին առնելով շինուածս, հնգապատիկ յաւելեալ մեծացուցանէ։ Բանզի ոչ ուրուք մեծի թագաւորի կայր ի նմա ձեռնարկութիւնք այնպիսիք, բայց ի սակաւուց ինչ իրաց, որպէս տիեզերակալին Աղեքսանդրի Մակեդոնացւոյ, յորժամ անտի ընդդէմ Դարեհի սպառազինեցաւ, և սակս այնորիկ շինեաց ի յիշատակ իւր զասացեալն Ստրատիգին. քանզի ի նմա զպատերազմականսն յօրինեաց զկազմութիւն։ Զոր յետոյ Սեւերիոս արքայ Հռոմայեցւոց նորոգեաց. և ինքն շինեաց զբաղանիսն ի տեղւոջ սեանն, որ ունէր ստորագիր խորհրդական անուն Արեգակն, ըստ Թրակացւոց բառի Զեւքսիպոն, որոյ կոչմամբ յորջորջեցան և բաղանիքն։ Սա շինեաց և զտեսարանն և զզագանամարտակացն և զխաղալկացն, և զձիընթացսն ոչ կատարմամբ։ Այլ Կոստանդիանոսի ամենապատիկ յարդարեալ՝ անուանեաց Նոր Հռոմ. այլ աշխարհ կոչեաց զնա Կոստանդինու քաղաք։ Ասեն և զայս, եթէ զաղօնի եհան ի Հռոմայ զասացեալն Պաղադիոն փերածոյ, և եդ զնա ի Փորոնին ներքոյ սեանն, որ առ ի յիւրմէ կանգնեալ։ Բայց այս մեզ անհաւատալի է, այլոց՝ որպէս կամք իցեն։

---

1 Ш ցուցանել
1 b ի Նիկոդեմացւոց / d ի Նիկոմե-դացւոց
2 Ш ամէն սկսեալ հալածանաց և թա-գաւորել [k թագաւորեալ]
2 ef չիք թագաւորել
2 Ա յերեքտասաներորդ / Ш ցերեք-տասան
4 b վարկու ցուցեալ
4 Ա դառնալ ի հռովմ
4 c ի բիւզանդոն / abdef ի բիւզանդիոնն
5 Վm հաստատէր
5 Ա տեսութեանց նախատեսութեանց
6 c զշինուածս
6 Աl հինգապատիկ / n հնգապատիկս
7 Կ²abdef ուրեք
8 abcefkl այնպիսիք / միւսն. այսպի-սիք
8 del բաց / ՏШ ի սակաւ
8 Ш որպէս ի տիեզերակալին
10 pqrs յիշեաց. փխ. շինեաց
10 ՏШ չիք ի (յիշատակ)
11 Ա զստրատիգինն / Ш ստրատիգին
11 fp պատերազմականս
12 abcde զկազմութիւնն / Ш սեերոս
13 opqrs ունի / b չիք ունէր
14 c արեգական / Ա բարբառի
14 c զքեսիպոն, որ / gl զեքսիպոն / Հk զեկսիպոն
15 Հkl կոչմամբն / Ш յորջորջեցաւ
15 c զտեսարան
15 Ավ²rs զզագանամարտն [d զզագա-նամարտն] / op զագանամարտ / q զզագանմարտ
16 Աopqrs չիք և (զխաղալկացն)
16 Ա խաղալկաց / վ²opqrs խաղալկացն
16 o զձիընթացն
17 Տck կոստանդիանոս
17 Ա յօրինեալ, փխ. յարդարեալ
17 Տ յարդարեաց և անուանեաց
18 Տ իսկ, փխ. այլ
18 Шbdefopqrs կոստանդինու / Հ կոս-տանդ պօլիս / gkl պօլիս [l պաւ-ղիս], փխ. քաղաք
18 Ա թէ
19 Հabdefgk ի հռովմէ / cl ի հռոմէ
19 abdef պալադիոնն / cx պալադիոն
20 Шվ² փարոնին / վ²opqrs փորանին
20 ՏШ չիք որ
20 c առ իւրմէ / ШՏd զառ ի յիւրմէ [Ш յիւրմէն]
20 nopqrs կանգնեալն
20 Ш այլ, փխ. բայց / Ա չիք բայց
21 k իցէ

ՁԹ

Յաղագս Արիոսի չարափառի, եւ ժողովոյն որ եղեւ վասն նորա ի Նիկիա, եւ սքանչելեացն որ երեւեցաւ ի Գրիգորիս։

Ընդ այն ժամանակս երևեցաւ Արիոս աղեքսանդրացի, որ ուսոյց չարաչար ամբարշտել, ոչ գոլ զՈրդի հաւասար Հօր, և ոչ ի բնութենէ և յէութենէ Հօր. և ոչ ծնեալ ի Հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս, այլ օտար զոմն և արարած և կրտսեր, և յետ ժամանակի գոյացեալ. որ ըստ արժանեաց իւրոց ամբարիշտս այս Արիոս ի գարշելիսն ընկալաւ զսատակումն։ Վասն որոյ եւ հրաման յինքնակալէն Կոստանդիանոսէ՝ ժողով լինել բազմութեան եպիսկոպոսաց ի Նիկիա Բիւթանացւոց։ Եւ ժողովեցան Բիտոն և Բիկենդ երիցունք ի Հռոմ քաղաքէ, ձեռնարկութեամբ սրբոյն Սեղբեստրոսի, Աղեքսանդրոս Աղեքսանդրի, Եւստաթիոս Անտիոքայ, Մակարիոս Երուսաղէմի, Աղեքսանդրոս Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոսք։

Յայնժամ գայ հասանէ հրովարտակ ինքնակալին Կոստանդիանոսի առ մեր արքայն Տրդատ, զի զսուրբն Գրիգոր առեալ ընդ իւր ի ժողովն երթիցէ. զոր ոչ առ յանձն Տրդատ։ Քանզի լուեալ էր զխնամենալն Շապհոյ ընդ Հնդկաց թագաւորին և ընդ արևելեանն Խաքանայ, և զզօրավարելն Ներսեհի, որ և թագաւորեաց ամս ինն, և Որմզդի, որ ապա և նա թագաւորեաց ամս երիս նահատակութեամբք։ Եւ ի կասկածի եղեալ, զի մի արդեօք պայմանին ստիցէ ըստ սովորութեան հեթանոսութեանն՝ վասն այնորիկ ոչ եթող առանց իւր զաշխարհս։

1 abcfgkopqrs ՁՁ, փխ. ՁԹ.
3 fw որք
3 opqrs ի գրիգորիս
4 c չիք որ
5 h հաւասար ընդ հօր
5 Խ հօր և յէութենէ և
6 Հ ծնեալ ծնեալ
7 gl աւտար
7 Հiop ոմն
7 Ա կրսեր
9 ՏԽc˜ զստատակումն
9 d ինքնակալէն
10 de լինիլ
10 gk բութանացւոց
11 abdef բիտոն | ԽԿ՛Վ բիկտոն | Վ՛nop qrs բիկոն
11 Ա բեկենդի [/ բեկենդ] | gl բիկէնտ
11 a չիք ի (հռոմ)
11 Հ ձեռնադրութեամբ, փխ. ձեռնարկութեամբ
12 Խ չիք սրբոյն
12 Հbcfl եւ ստաթէոս
13 gl կոստանդինու պօլիս [l պաւղիս] | Հ չիք կոստանդնուպօլսի
14 Տcgk եպիսկոպոս
15 Ա չիք հասանէ
15 ԱԽ չիք կոստանդիանոսի
16 Հgk չիք զի զսուրբն—յանձն տրդատ (տ. 17)
16 l գրիգոր ընդ իւր առեալ
16 bdef էառ | l առեալ
17 cgl զխնամենայն | մի ուն. զխնամանայն
18 abefl արեելեայն | Հcdg արևելեան
19 Կ՛bcdef զզօրավարէն
19 bdef և նա թագաւորեաց | k չիք և
20 b չիք ապա
20 d երեք
20 opqrs չիք նահատակութեամբ
21 ՏԽd արդեւք | c արդեաւք | Հվgl երբէք, փխ. արդեօք
21 a պայման ի նա տեսցէ, փխ. պայմանին ստիցէ
21 (a)bcdef ստեսցէ
21 p ընդ, փխ. ըստ
22 Հfgk հեթանոսութեան
22 ԱԽ այսորիկ
22 Խ զաշխարհս առանց իւր

Բայց և ոչ սուրբն Գրիգոր հաւանեցաւ երթալ, զի մի զառաւել պատիւ վասն խոստովանողական անուանն ի ժողովոյն ընկալցի. որպէս զի այնպէս փափագանօք և մեծաւ փութով կոչէին։ Այլ նորա առաքեն փոխանորդ իւրեանց զԱրիստակէս, հանդերձ ճշմարիտ խոստովանութեամբ, երկոցունց գրով։ Որոյ երթեալ հասանէ մեծին Ղևոնդի. և հանդիպի յայնմ ժամու, զի մկրտէր զԳրիգոր զհայր Գրիգորի աստուածաբանի. որ իբրև ել ի ջրոյն՝ լոյս շուրջ փայլատակեաց զնովաւ, զոր ոչ ոք ի բազմութենէն ետես, այլ միայն Ղևոնդիոս, որ մկրտէրն, և մերն Արիստակէս, և Եւթաղ Եղեսիայ, և Յակոբ Մծբնայ, և Յոհան Պարսից եպիսկոպոսք, որք նոյն շաւղօք ուղևորէին ի ժողովն։

Ղ.

Դարձ Արիստակեայ ի Նիկիոյ, եւ հաւասալ ազգականացն, եւ որ ինչ ի Դառնի շինուածք։

Երթեալ Արիստակէս ընդ մեծին Ղևոնդի, հասանէ ի քաղաքն Նիկիացւոց, ուր եղեն ժողովեալ հարք երեք հարիւր և ութևտասն ի քակտումն արիանոսաց. զորս նզովեալ մերժեցին ի հաղորդութենէ եկեղեցւոյ. սոյնպէս և ինքնակալն արտասահմանեաց ի մենաղս։ Արդ դարձեալ Արիստակէս արժանահաւատ բանիւ, և քան կանոնեալ

1 Ժ զրիգորիոս
1 Տ պատիւն
2 Հ անուան
2 Վm կրիցէ / nopqrs կրեսցէ, փխ. ընկալցի
2 ԱԺ իբր, փխ. որպէս
3 Տ այսպէս
3 Տef փափարանօք / l փափագանաւք
3 pq մեծաւ փափագանօք և փութով
3 Տ կոչին / Ժ և, փխ. այլ
4 Հgl փոխանակ / k ինքեանց
4 Կ¹adfegk արիստակէս / Կ²bc զա-ռստակէս / l զառըստակէս / միւսն. զըրստակէս
5 k երթալ
5 Տa հասանէր / k չիք և
6 gl այնմ / Հ չիք յայնմ
6 Ժ չիք ժամու
6 Ժ ի մկրտել [Հ մկրտեալ] էր, փխ. մկրտէր
6 b մկրտէր զաէր գրիգոր
6 Ժ զհայրն
7 gkn աստուածաբանին
7 l և, փխ. որ
7 ՏԺ փայլատակեալ
7 Ժabc չիք զնովաւ
8 Ժ և, փխ. զոր
8 Ա ի բազմաց / ԱԺ բայց, փխ. այլ
8 cg ղեոնդէոս
8 Ա չիք որ մկրտէրն
9 Տ որստակէս / bcdgl առիստակէս
9 Կ³abdc օթաղայ / cf ութալայ
9 d յեղեսեայ / bc եղեսեայ / Ժnopqrs եղեսւոյ
9 l զակովբ / kl մծինայ
10 ՏԱ [բացի f] եպիսկոպոս
11 abcfgkopqrs Զէ, փխ. Ղ.
12 f դարձ ի մեզ
12 Հadf արիստակեայ / k արիստա-կեա / bceg առիստակեայ / l առիս-տակ(եա)այ / nopqrs ըռիստակայ / o ըռիստակեայ / Վm որստակիսի
12 gl Նիկւոյ / ade Նիկիայ / c Նիկեայ
12 abcef և [c և ի] հաւատոյն
12 c ազգացն / gk ազգականաց
13 c գաւառին, փխ. դառնի
13 Ժ շինուած
14 Տ որստակէս / Ժbc առիստակէս
15 bcdef Նիկէացւոց
15 gk հայրքն / Հ հարքն
16 Հ արիոսի / k զոր
17 ՏԺ սապէս
18 Տ որստակեայ / bcgk առիստակէս
18 Ժ բանիւք
18 Ա քան սահմանեալ զխօսք [d գրով] կանոնաց ժողովոյն / nopqrs գլխոց

գլխովք ժողովոյն՝ գայ հանգիստ հօրն և արքային ի Վաղարշապատ քաղաքի։ Ընդ որ ուրախացեալ սրբոյն Գրիգորի, սուղ ինչ գլուխս յինքենէ ի կանոնս ժողովոյն յաւելու, վասն առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին։

Յայնմ ժամու և ազգային նոցա Կամսար մկրտի իւրայովքն հանդերձ ի ձեռն մեծին Գրիգորի. արքայի ընդունելով ի Ջրոյն՝ տայ նմա ժառանգութիւն զմեծ դաստակերտն Արտաշիսի, որ այժմ ասի Դրասխանակերտ, և զգաւառն Շիրակ, որպէս ազգականի իւրում և մեծի հարազատի։ Այլ նա ոչ աւելի բաւեալ քան զեօթն աւուրս յետ մկրտութեանն, վախճանի։ Բայց թագաւորին Տրդատայ մխիթարեալ զգլուխ որդւոցն Կամսարայ զԱրշաւիր՝ զինքն փոխանակ ծնողին սահմանելով, ազգ զնա սերէ յանուն հօրն, և կարգէ ի թիւ նախարարութեանց։ Յաւելու և այլ պարգևս—զքաղաքն Երուանդայ և զնորին գաւառն մինչև ցկատար ձորոյն մեծի. միայն զի ի մտաց նորա հեռացուցէ զյիշատակ բնիկ աշխարհին որ Պահլաւն կոչի, որպէս զի անվրդով զհաւատսն պահիցէ։ Իսկ Արշաւիր առաւել սիրեալ զգաւառն՝ յիւր անուն կոչէ Արշարունիս. քանզի յառաջ Երասխաձոր կոչէր։ Ահա ասացաք և զպատճառս գալստեան երկուց ցեղիցն, Պարթևաց և Պահլաւկաց։

Զայսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զշինուած ամրոցին Գառնւոյ, զոր որձաքար և կոփածոյ վիմօք, երկաթագամ և կապարով մածուցեալ. յորում շինեալ և տուն հովանոց, մահարձանօք, սքանչելի դրօշուածովք,

1 c չիք գայ
1 ԱԽ արքայի
2 Ջcdgl որ յոյժ ուրախացեալ
2 Խ գլուխ / Ա չիք գլուխս
3 a չիք ի (կանոնս)
3 Խ առաւել վասն զգուշութեան
5 Ա յայն ժամ, փխ. յայնմ ժամու
5 Ա չիք և
5 Աg իւրովքն
6 Ա ի մեծէն գրիգորէ. չիք ի ձեռն
6 i և արքայի
6 ՏԽ տալ
6 ԽՋ չիք նմա
6 Ա ժառանգութիւն նմա զմեծ
7 p զդաստակերտն մեծ
7 p արտաշրի / Ա արտաշէսի / gl արտաշեսի
7 Ա դասհոնակերտ
9 gk հարազատ
9 Խ չիք աւելի
9 ՏԽd զեւթն / c զեաւթն
9 g որ / l աւր
9 fgk մկրտութեան
11 Խ զարտաշիր, փխ. զարշաւիր
11 o ծնողին իւրոյ
12 Ա սերեալ / Տk սերելով
12 Ջgln նախարարութեանցն
12 Խ յաւելլով
13 b պարգևս և զքաղաքն / Խ պատիւս, փխ. պարգևս
13 a չիք և
13 ԱՋgl զնորուն
15 abdef պալհաւն / c պալհաւունի / g պահղաւ / k պահղաւն
15 ԱՋg զհաւատն
16 ԱՋgl պահեսցէ
16 gkl արտաշրի / Ջ արտաշիր
16 b զքաղաքն, փխ. զգաւառն
16 k ուր, փխ. յիւր
16 Տ անունն
16 ԱՏ անուանէր, փխ. կոչէ
17 g զի, փխ. քանզի
17 Տabde կոչիւր
17 Ա չիք և
18 c զպատճառ
18 Խa գալստեանն
18 bcdef պալհաւկաց
19 Ա զշինուածս [c շինուած]
19 Ջckl գառնոյ
20 Խ չիք և (կոփածոյ)
20 d փորածոյ, փխ. կոփածոյ
20 Ա կապարաւ
21 Ջgk յորում և շինեալ և տուն
21 Ջgo դրօշուածովք, l դրօշածայք / վ շինուածովք, փխ. դրօշուածովք

բարձր քանդակաւ, ի համար քեռ իւրոյ Խոսրովիդխտոյ, և գրեալ ի նմա զյիշատակ իւր հելլենացի գրով։

Բայց սրբոյն Գրիգորի դարձեալ ի նոյն լերինս՝ ոչ ումեք յետ այնր յաւելոյր երևել մինչև ցվախճան։

ՂԱ

Յաղագս մահուանն Գրիգորի եւ Արիստակեսայ, եւ թէ է՛ր աղագաւ կոչի լեառնն՝ Մանեայ այրք։

Յեօթն և ի տասներորդի ամի թագաւորութեանն Տրդատայ դատար նստեալ յաթոռ սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի զհայրն մեր Գրիգորիոս և ըստ Աւետարանի ծնող։ Յետ լուսաւորելոյ զամենայն Հայս լուսով աստուածգիտութեան, և ջնջելոյ զխաւար կռապաշտութեանն, և լնլոյ զամենայն կողմանս եպիսկոպոսօք և վարդապետօք՝ սիրեաց զլերինս և զամայութիւն և զհանդարտութեամբ մնալ յինքեան կեալ, որպէս զի խօսեսցի ընդ Աստուծոյ անզբաղապէս. փոխանորդ իւր թողլով զորդի իւր զԱրիստակէս, ինքն կալով ի գաւառին Դարանաղեաց, ի լերինն Մանեայ այրս։

Այլ ասասցուք, թէ է՛ր աղագաւ կոչի Մանեայ այրք։ Քանզի էր կին ոմն անուն Մանի, յընկերաց սրբոց Հռիփսիմեանց, որպէս զնունէ

1 Հgk բարձրուանդակաւ, վl բարձուանդակաւ, փխ. բարձր քանդակաւ
1 Ա քանդակովք
1 Հ քեան
1 opqrs և գրեալ զյիշատակ իւր հելլենացի գրով ի նմա
4 Ա յաւել
4 Հ երևիլ
4 Ա ի վախճան,
5 abfgkpqrs ՁԸ, փխ. ՂԱ.
6 Հabcde մահուան
6 a չիք և
6 Հf արիստակեսայ / gl առիստակէսայ / k առիստակեսայ / միւսն. որստակեսայ
6 l եթէ / f չիք թէ
6 վ՝ ո՞ր, փխ. է՞ր
6 prs լեառն կոչի / cdfgk լեառն / oq չիք լեառնն
7 f այր
8 a յեւթն և տասն / b յեօթնետասն / c յոթն և տասն / de յեօթն և տասներորդի / g յեւթնետասներորդ / gl յեւթն և ի տասներորդ / k յեւթն և ի տասներորդի / qrs յեաւթն և ի տասներորդի
8 fgkr թագաւորութեան
9 Խ թադէի
9 ՏԽ զնախահայրն
9 Ա չիք գրիգորիոս
10 ԽՎ, mn աւետարանին
10 def ծնօղ / el ծնաւղ
10 Խ լուսաւորելոյն
11 Հfgk կռապաշտութեան
12 p վարդապետիւք
12 Խc սիրեաց / միւսն. սիրեցեալ
13 abdef զյամայութիւն / c զամայութիւնս
13 de զհանդարտութիւն
13 ԱԽ մնալն
13 e անկեալ / Խ կալ / opqrs կալեալ, փխ. կեալ
13 Ա չիք որպէս
13 Խ զի անզբաղապէս [Հ անզբաղ] խօսիցի [l խաւսեսցի] ընդ աստուծոյ
14 Ա զորդին
15 Հadf զարիստակէս / bceh զառիստակէս / Խ առիստակէս / միւսն. զորստակէս
15 Ա ի լերինն որ կոչի
17 Խ աղագաւ [k աղգաւ] սա կոչի
17 ՏԽ կոչի նա մանեայ
17 o կին ոմն էր / Ա չիք էր
18 Հgk մանոյ / l մանայ / Տ մանեայ [o մանի] անուն
18 Խ սրբոյն [Հ սրբոցն] հռիփսիմեանցն [g հռիփսիմէ, Հ հռիփսիմէի, k հռիփսիմէ, l հռիւփսիմէ] / Տ հռիփսիմեանց
18 ԱՀ զնունի

Վրաց վարդապետուհի. որ ոչ շութափեաց հետևել նոցա ի գալն առ մեզ, գնացեալ զամենայն տեղիս՝ Աստուծոյ, բնակեցաւ ի լերինս յայսանիկ, յայրս ինչ քարանց. վասն որոյ կոչեցաւ անուն լերինն Մանեայ այրք. յոր այրի յետոյ բնակեցաւ և սուրբն Գրիգոր:

Այլ Թէպէտ և բնակեցաւ անդ, սակայն ընդ ժամանակս ժամանակս յայտնեալ շրջէր ընդ աշխարհս, հաստատէր ի հաւատս զաշակերտեալսն: Բայց իբրև եկն նորին որդին Արիստակէս ի ժողովոյն Նիկիայ՝ յայնմ հետէ ոչ ևս երևեցաւ յայտնել ումեք սուրբն Գրիգորիոս: Վասն որոյ յսկզբան քահանայանալոյ նորա, յեօթն և ի տասներորդ ամէ Թագաւորութեանն Տրդատայ մինչև ցքառասուն և վեցերորդ ամն նորին, յորմէ հետէ ոչ ևս յաւել ումեք երևել՝ համարեալ Թուին ամք երեսուն:

Եւ յետ նորա Արիստակէս ամս եօթն, ի քառասուն և յեօթներորդ ամէն Տրդատայ մինչև ցյիսուն և երրորդ ամն նորին, յորում եղև կատարումն Արիստակեայ: Զի արդարև էր սուսեր հոգևոր ըստ ասացելումն, վասն որոյ Թշնամի ամենայն անիրաւաց և զազրագործաց Թուէր նա: Յաղագս որոյ և Արքեղայոս, որ էր կարգեալ ի վերակացութիւն Չորրորդն կոչեցեալ Հայոց, կշտամբեալ ի նմանէ՝ սպասեաց դիպող աւուր. և պատահեալ նմա ի ճանապարհի ի Ծոփաց գաւառին՝ սպան

1 ƒ ի վրաց / Խ զհետևել
1 Հ շուԹափեաց զհետ նոցա
2 Ա ի լերինն յայնմիկ [ƒ այնմիկ] / Հgk ի տեղիսն [l ի տեղին] յայնանիկ, փխ. ի լերինս յայսմիկ
3 Ա ի յայրս
3 Խվ քարանձաւաց
4 k որ, փխ. յոր / Տ յոր այր
4 c չիք յետոյ—Թէպէտև (ž. 5)
4 Խbdef բնակեցաւ յետոյ
4 a յետոյ, փխ. և / bdef չիք և
4 Խ գրիգորիոս
5 p ընդ ժամանակս յայտնեալ
6 Խվ² եկեալ [Հ յեկեալ], փխ. յայտնեալ
6 cdef հաստատել
7 a բայց յորժամ իբրև / bcdef յորժամ, փխ. իբրև
7 Տ ռըստակէս որդի նորին / Խbef որդի / bcefg առիստակէս / k ռըստակէս / l ռստտակէս
7 c չիք նորին որդի
7 opqrs չիք ժողովոյն
7 c նիկիա / Տ նիկիոյ
7 ՏԽ այնուհետև, փխ. յայնմ հետէ
8 ԱԽ չիք ևս
8 abdef յայտնիլ / Վklmn յայտնեալ
8 Հ սրբոյն
9 abdef քահանայանալոյն
9 Խ յեւԹն և տասներորդ
9 ՏԽ ամէն
9 Հfgk Թագաւորութեան
10 ՏԽ ցքառասուն և վեց
10 Խ ամ
10 ՏԽ յորում, փխ. յորմէ հետէ
11 de յաւելու / Խa երևել [Հ երևիլ] ումեք գրիգորիոս [Խ չիք գրիգորիոս], համարեալ / bcdef երևել գրիգորիս, համարեալ
11 Խ ամս
12 Հadf արիստակէս / bcegl առիստակէս / միւսն. ռըստակէս
12 b և, փխ. եօԹն
12 c ի քառասուն և յեւԹն / gl Խէ
13 Հgk ամին
13 gl ԾԳ / kl ամ
13 c յորմէ, փխ. յորում
13 Ա կատարումն սրբոյն
14 ԱՀ արիստակեայ/bcde առիստակեայ/ g առիստակայ / l ռստտակայ / միւսն. ռըստակեայ
14 Ա սուսեր էր
15 Ա չիք Թշնամի—յաղագս որոյ (ž. 16)
16 Խ նա նոցա / opqrs ն"ր
16 Խ չիք և
16 l արքեղաւոս
16 Ա կարգեալ էր
16 Հgk ի վերակացութեան
17 opqrs չորրորդն հայոց [o հայք] կոչեցեալ [o կոչեցեալն]
17 ՏԽ ի [l չիք ի] դիպող [Հ դիպօղ]
18 o ժամու աւուրն
18 ՏԽ չիք նմա
18 abde էսպան

զնա սրով, և ինքն գնաց փախստական ի Տաւրոս Կիւլիկեցւոց։ Իսկ զմարմին երանելւոյն բարձեալ աշակերտաց նորին՝ բերին յԵկեղեաց գաւառն, հանգուցանել ի Թիլն, յիւրում աւանին։ Եւ յաջորդեաց զաթոռն երէց եղբայր նորին Վրթանէս, ի յիսուն և ի չորրորդ ամէն Տրդատայ և անդր։

Բայց սրբոյն Գրիգորի ի Մանեայ այրն կեցեալ աներևութաբար ամս բազումս՝ փոխի մահուամբ ի կարգս հրեշտակաց։ Եւ հովուաց գտեալ զնա վախճանեալ՝ ի նմին տեղւոջ թաղեցին, ոչ գիտելով թէ ով ոք նա իցէ։ Վայելէր իսկ նոցա, որք Փրկչին մերոյ ծննդեանն եղեն խորհրդածուք, լինել և աշակերտին յուղարկմանն սպասաւորք։ Եւ ծածկեալ ամս բազումս աստուածային իմն գոգցես տնօրէնութեամբ, իբրև զՄովսէսն զայն ի հնումն, զի մի ի պաշտօն ի դեռահաւատ բարբարոսացս առցի ազգաց։ Իսկ յորժամ սերտեալ հիմնեցան հաւատք կողմանցս այսոցիկ՝ զկնի յետ բազում ժամանակաց յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմն Գառնիկ անուն կոչեցելոյ, և բերեալ եդաւ ի գեօղն Թորդան նշխարք սրբոյն Գրիգորի։

Սա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, աշխարհաւ Պարթև, գաւառաւ Պահլաւ, յազգէ թագաւորեցելոյ զառուցեալ Արշակունի, ի ցեղէ Սուրենական, ի հօրէ Անակ կոչեցելոյ, յարևելից կողմանց աշխարհիս մերոյ՝ արևելք ճշմարիտ ծագեալ մեզ և իմանալի արեգակն և հոգևոր

1 Ա զերանելին, փխ. զնա
1 W ի կողմանս տաւրոս | Հabdef տօրոս
1 gl կիւղիկեցւոց
2 Տk երանելոյն | Ա սրբոյն, փխ. երանելւոյն
2 Ա աշակերտաց նորին բերին | W նորին աշակերտաց բերին
2 W ի գաւառն եկեղեց | Ա չիք գաւառ
3 ԱՀkl ի Թիլս
3 cf աւանիս
4 gk վրթանիսի
4 ի ԾԴ | p ի ԾԳ.
4 tw յամէն
6 abdef մանէ | c մանեայս այրն | Հk այրս
8 Տ գտին [o գտեալ]
8 Ա ի նոյն
8 Wվ տեղի և թաղեցին
9 p իցէ նա | gk չիք նա | Հ չիք ո՞ ոք նա
9 Ա չիք ծննդեանն
9 Հ չիք եղեն
9 k լինէրն խորհրդածուք | Հgl խորհրդածուք լինէրն [l լինեւրն, փոխած լինեին, Հ լինէին]
10 de լինիլ | Տ աշակերտի
10 Տ յղարկման | Wվ յուղարկման
11 p տնօրէնութեամբն
12 W որպէս, փխ. իբրև
12 b զմովսէս
12 c չիք ի (պաշտօն)
12 Ա ի պաշտօն ի դեռահաւատ մարդկանն [bcd մարդկան] ի բարբարոսացս [o բարբարոսաց] առցի ազգաց | Wվ[2] չիք ի (դեռահաւատ) | Տ ի պաշտօն առցի ի դեռահաւատ բարբարոսացն ազգաց
13 W սերտեալք
13 Ա հիմնեցաւ | Wվ հիմնացան
14 Ա ամաց, փխ. ժամանակաց
15 c ի գեաւղն | Հg ի գիւղն
17 ab յամենեցունց | cdef ամենեցունց
17 tw յայտնի է ամենեցունց
18 abdefg պալհաւ
18 ՏW թագաւորեալ
18 վgkl զառուցելոյ
18 Հ թագաւորաց զառուցելոյ
18 f ի ցեղէն
19 Ա կոչեցեալ | W կողմանէ
19 Ա հայոց աշխարհիս
20 Ա չիք մերոյ
20 ՏW չիք ճշմարիտ
20 Ա չիք մեզ
20 W արևելք մեզ ծագեալ
20 f իմանի
20 Տ արեգական [nopqrs արեգակն]
20 ՏW չիք և (հոգևոր)

ճառագայթ, ի խորին չարութենէ կապաշտութեան ելք, երանութեան և շինութեան հոգևորի առիթ, աստուածային արդարև արմաւենի անկեալ ի տան Տեառն և ի գաւիթս Աստուծոյ մերոյ ծաղկեալ։ Եւ այսպիսեօք և այսքանեօք ժողովրդովք բազմացեալ, ի ծերութիւն պարարտութեան հոգևորի զմեզ ժողովեաց ի փառս և ի գովեստ Աստուծոյ։

ՂԲ

Ողբացս վախճանի Տրդատայ թագաւորի, ընդ որում եւ ողբերգական մեղադրութիւն։

Զորոյ և զմեծէ և զերկրորդ նահատակէ և զմերոյ լուսաւորութեան հոգևոր վերակացուէ ճառելով, զ'ի Քրիստոսէ հանուրց եղելոցս ճշմարիտ թագաւորէ՝ հրաշափառագունիւ պարտ էր անցանել բանիւ, որպէս զգործակցէ և զհաւասար ճգնողէ մերոյ նախաշաւղի և լուսաւորութեանց նահապետի. որպէս թուեցաւ հաճոյ Հոգւոյն սրբոյ՝ երեցացուցանել զիմ լուսաւորիչն վկայութեանն միայնոյ վիճակաւ, ի վերայ բերեմ՞ թէ և առաքելութեանն. իսկ որ ինչ զկնի այսորիկ, զուգարան և հաւասարագործ։ Այլ զառաւելութիւն ասեմ աստ զթագաւորին. քանզի խորհելն յաղագս Աստուծոյ և ճգնազգեցիկն լինել՝ զոյգ երկոցունց. իսկ նուաճել հաւանողական կամ բռնաւորական բանիւ՝ առաւել էր թագաւորին շնորհ. քանզի ըստ հաւատոցն ոչ ինչ

1 Կ'abcdef կապաշտութեանն
1 Ա℔ չիք ելք
1 Տ℔ ելք, ճշմարիտ բարի և այսահալած, երանութեան
2 c հոգևոր
3 Հ չիք և ի (գաւիթս)
3 Ա չիք մերոյ
4 g այսպիսուօք / l այսպիսուաք
4 Ա չիք ի ծերութիւն—հոգևորի (ս. 5)
5 Տ և ի պարարտութիւն
5 bef չիք զմեզ
5 acd ժողովեաց զմեզ զամենեսին ի փառս / b ժողովեաց զամենեսեան ի փառս
7 abcfgkopqrs ՁԲ, փխ. ՂԲ.
8 ℔nopqrs վախճանին
8 Ա մեծի թագաւորին տրդատայ / Տ թագաւորին
9 tv մեղադրութիւն ազգիս հայոց
10 Տ℔ լուսաւորութեանցն / Ա լուսաւորութեանց։ Ուղղ. լուսաւորութեան։ Հմմտ. եր. 246, տ. 2
11 Տ℔ լուսաւոր, փխ. հոգևոր
11 cf զի ի, փխ. զ'ի
11 Ա հանուր
12 a չիք պարտ էր
13 c որպէս և
13 gl լուսաւորութեանցն
14 ℔ սրբոյ հոգւոյն
15 ℔pq երիցուցանել
15 fps վկայութեան / ℔ վկայութեամբ
15 Ա միայն
16 Հfgnoq առաքելութեան / p առաքինութեան / k առաքելութենէ
17 ℔ չիք այլ—զթագաւորին
17 Ա չիք աստ
18 c ճգնելն, փխ. խորհելն
18 ՏԱ ճգնազգեցիկ
18 de լինիլ
19 Տ հաւանեցուցանողականաւ կամ բռնաւորականաւ / ℔ հաւանեցուցանողական և կամ
19 վ բռնաւորականաւ / c չիք կամ բռնաւորական
19 Ա բանիւք
20 tv չիք էր
20 a շնորհք
20 Տ℔ հաւատոյն

կասեցուցանէր զգործն։ Այսորիկ աղագաւ կոչեմ և զսա նախաշաւիղ ճանապարհ և լուսաւորութեան մերոյ հայր երկրորդ։ Բայց զի պատմութեանց, և ոչ գովեստից է ժամանակս, մանաւանդ զի և հազ-ներգութիւնս ըստ իւրաքանչիւր պատմագրաց արտասանութեանց և ոչ յատուկ ի մէնջ շարագրեցաւ, անցցուք ի կարգ բանից որ ինչ յաղագս սորա։

Սա յետ հաւատոցն որ ի Քրիստոս, ամենայն առաքինութեամբք բացափայլեալ՝ ես քան զեւ յաճախէր որ ինչ յաղագս Քրիստոսի գործ և բան. սաստելով և հաւանեցուցանելով զմեծամեծ նախարարսն, միան-գամայն և զամենայն բազմութիւն ռամկին, լինել արդարև Քրիստոսի. որպէս զի վկայեսցեն հաւատոցն՝ ամենեցուն և գործքն։ Այլ զխստա-սրտութիւն կամիմ ասել, թէ և զամբարհաւաճութիւն ազգիս մերոյ յիշխզրանցն և այսր. որպէս անհամբոյր բարւոյ և ճշմարտութեան անհարազատ, կամ թէ բնութիւն ունելով զբարձրայօնութիւն և զկամակորութիւն՝ ընդդիմանան կամաց թագաւորին յաղագս կրօնից քրիստոսականաց, զհետ երթալով կամաց կանանց և հարճից։ Որում ոչ կարացեալ ներել թագաւորին, ընկեցեալ զերկրաւոր պսակն՝ զհետ ընթանայր երկնաւորին, արագ հասանելով ի տեղի ուր ճգնաւորին Քրիստոսի, ծակամուտ լեռնակեցիկ եղեալ։

Աստանօր ամաչեմ ասել զճշմարտութիւնն, մանաւանդ թէ զանօ-րէնութիւն և զամբարշտութիւն ազգիս մերոյ, և զմեծի ողրոց և

1 զ պակասեցուցանէր
1 ՏԽ զգործն
1 Տ այնր / Խ այնորիկ
1 k և կոչեմ և զսա / Խbcdef զնա, փխ. զսա
1 a չիք և զսա / bcdef չիք և
1 a զնախաշաւիղ
2 ՏԽ լուսաւորութեանցն
2 Տd մերոց / tw մեր
2 f չիք բայց—ժամանակս (տ. 3)
3 de զովեստի
3 Խ ժամանակ / p չիք է
3 opqrs հազներգութիւն
5 b ի մէջ / Խվ՝ միայն, փխ. ի մէնջ
5 c շարգագրեցաւ
6 Ա նորա
7 d յետ / միւսն. հետ
7 Տ հաւատոյն / Խ չիք որ
7 abdefgl առաքինութեամբ
8 վ բացաւ փայլեալ
9 ԱԽ զմեծ
10 Խ չիք և / Ա բազմութիւնս
10 de լինիլ
11 n չիք որպէս
11 Ա վկայեսցեն ըստ հաւատոցն [c հա-ւատոց]
11 p չիք և / Խ գործք
11 Խվ այլ [gk այլ և] զխստապարանո-ցութիւն / վ զարտախստութիւն
12 de չիք թէ
12 ԱԽ մերոյ ազգիս
13 Ա յոկզրանն
13 d ճշմարտութեանն
14 opqrs հարազատ
14 bc զբարձրայաւնութիւն
15 Ձվ՝de կամակարութիւն / Խcf զկա-մակարութիւն
15 Տ կրօնիցն
17 Ա կամեցեալ, փխ. կարացեալ
17 Խ թագաւորն
17 ԱԽ պսակն / k և զհետ
18 kl ընթանայ
18 opqrs չիք արագ—ճգնաւորին
18 ԱԽվ՝ ի տեղին, ուր ճգնաւորն։ Թերևս յաւագոյն «ի տեղին, ուր ճգնաւորն քրիստոսի ծակամուտ...»։ Ստ. Մ.
19 Ա աւելացնում է զինուորն (քրիս-տոսի)
20 Խյ զճշմարտութիւն
20 զ չիք թէ
20 p զանօրէնութիւնն
21 nopqrs չիք զամբարշտութիւն [n աւել. յուս.]
21 pqrs ազգին
21 Ա չիք և (զմեծի)
21 a մեծ / gkh մեծի

արտասուաց արժանի զսոցա գործ։ Քանզի զհետ առաքեալ, կոչեն զնա՝ լինել ըստ կամաց նորա, և ունել զթագաւորութիւնն։ Իսկ ի չհաւանել սորոյն՝ տան նմա արբումն, որպէս անդ ուրեմն ի հնումն Աթենացիքն Սոկրատայ զմոլեխինդն. և կամ թէ զմերն իսկ ասել, կատաղեալ Երրայեցիքն ըմպելի լեղեաւ խառնեալ Աստուծոյ մերոյ։ Եւ զայս արարեալ շիջուցին յինքեանց զբազմափայլ ճառագայթն աստուածպաշտութեան։

Վասն այսորիկ ես ի վերայ իմոցս ողբալով ասեմ, որպէս Պաւղոս յաղագս իւրոցն և թշնամեաց խաչին Քրիստոսի. բայց ասեմ ոչ զիմ բանս, այլ զհոգւոյն սրբոյ։ Ազգ թիւր և դառնացող, ազգ, որ ոչ ուղղեաց զսիրտ իւր, և ոչ հաւատարմացաւ Աստուծոյ ոգի նորա։ Արք Արամեանք, մինչև յե՞րբ էք ծանրասիրտք, ընդէ՞ր սիրէք զնանրութիւն և զանաստուածութիւն։ Ո՞չ ծանեայք, զի սքանչելացոյց Տէր զսուրբն իւր. և ոչ Տէր լուիցէ յաղաղակել ձերում առ Նա։ Զի բարկացեալ մեղայք, և յանկողինս ձեր ոչ զղջացարուք. քանզի զենէք զենումն անօրէնութեան, և զյուսացեալն ի Տէր արհամարհեցէք։ Վասն այսորիկ եկեսցէ ձեզ որոգայթ՝ զոր ոչ ծանեայք. և որսն զոր որսայցէք՝ ըմբռնեսցէ զձեզ, և նովին որոգայթիւն անկջիք։ Այլ նորա անձն ցնծասցէ

1 Տխ սոցա d զսոսա
1 abcde զգործս
2 Խ զսուրբն, փխ. զնա
2 Ա զնա սուրբ լինել [d լինիլ]
2 Խn նոցա, փխ. նորա
2 rs առնել, փխ. ունել
2 fgk զթագաւորութիւն
3 Խ չառնել, փխ. ի չհաւանել
3 abde սորոյ
3 Տխ հինան, փխ. հնումն
4 Ա չիք աթենացիք
4 Ա զսոկրատայ զմոլեխինդան
4 Ա զմեր
4 o չիք և կամ թէ—աստուծոյ մերոյ (s. 5)
5 Ա եբրայեցիք
5 f դեղեաւ
5 Խ չիք մերոյ
6 Խ չիք յինքեանց
6 Ա ճառագայթ աստուածպաշտութեան նորա [def սորա]
8 Տխ չիք ես
8 Հabdefg պօղոս
9 opqrs իւրոց
9 a չիք քրիստոսի
10 Խ զսրբոյ հոգւոյն
10 Խվ² զուր, փխ. թիւր
10 Խ դառնացուցանող [Հ դառնացուցանօղ]
10 Ա դառնացող, ասէ. ազգ
11 c զսիրտս
11 Խվ² և ոչ հաստատեաց առ աստուած զհոգի իւր, փխ. և ոչ—հոգի նորա
11 Հ չիք արք—յե՞րբ էք (s. 12)
12 k ամանեանք, փխ. արամեանք
12 dgkl չիք էք
12 gk ծանր սիրտք
12 ԱԽ զանօրէնութիւն [l զանաւրէնութիւն] (բնիկս յաւագոյն. Սs. Մ.), փխ. զնանրութիւն
13 Ա որք ոչ ծանեայք
13 c սքանչացոյց
13 Տg զսուրբս / Հkl զսուրբդ
14 Ա լուիցէ ձեզ
14 pqrs ձեր
14 Տխ չիք զի
14 Խabc բարկացեալք
15 Տխ մեղանչեցէք [n մեղանչեցիք]
15 de զղջացայք
15 Ա զենումն անօրէնութեան զենէք, և / Խ զենումն զենէք
16 Տ զյուսացեալսն
16 def արհամարհեցիք / p արմարհէք
16 n այնորիկ
17 c չիք ձեզ / g ծանեաք
17 gklnopqrs որս / Հ որսս
17 c որսացէք / o որսայիք
17 Խ զոր ըմբռնեցէք, որսասցեն [l որսայցէ] զձեզ
18 Խ զձեզ, այլ և
18 p չիք և
18 Աgl նորին
18 ԱԽ որոգայթիւ
18 Ա անձն նորա Խ անձնն

Տերամբ և ուրախացի ի փրկութեան իւրում, և ամենայնիւ ինքեամբ ասասցէ. Տէր, ո՛վ նման է քեզ։

Եւ զի այսուքիկ ճշմարիտ այսպէս՝ մխիթարեսցուք մերովք վտանգիւքս և մեք. «զի եթէ ընդ փայտ դալար զայս արարին, ասէ Քրիստոս, խակ ընդ չորն զի՞նչ լինիցի»։ Արդ՝ եթէ ընդ սուրբս Աստուծոյ, և որք ի Թագաւորութենէ յաղագս Աստուծոյ զինքեանս նուաստացուցին, այս է, զի՞նչ մեր բանս առ Աստուծոյ յաղագս ի ձէնջ վտանգիցս, որոց վտանգք և աղքատութիւն սեպհական է։ Այլ սակայն ասացից։ Ո՞վ որ ի ձէնջ Թոշակս յաղագս մեր, ո՞վ որ վարդապետացն մաղթանս, ո՞վ որ բան յօժարեցուցանող կամ յորդորական, ո՞վ որ յերթալս մերում բեռնարարձս, ո՞վ որ ի գալն մերում հանգիստ, ո՞վ որ տուն կամ օթանոց մեզ պատրաստեաց։ Թողից զայլն, զի և ոչ զլեզուս չարս և զոգխութիւն, համբերձ մնոտի փառամոլութեամբ և կատաղի լեզուանութեամբ, սանձահարեցէք. այլ նիւթ նոցա անմտութեանն զձեր ուսումնատեացդ տալով բարս, բարբառեցէք առաւել քան զհնոցն Բաբելոնին։

1 Աnpqrs չիք և (ուրախացի)
1 Ա ի հանդստեան իւրում, փխ. ի փրկութեան իւրում
1 k ամենայնի
1 abcef ինքեան [b ինքեամբ] անձամբ ասասցէ
2 ԱԽ ո [Հ չիք]
2 o նմանի
3 ors զայսոսիկ
3 Ա ճշմարիտք
3 prs չիք այսպէս
3 Ա և մեք մխիթարեսցուք մերովք վտանգիւքն, զի թէ
3 l վտանգիւքն / Հgk վտանգիւք
4 Խ թէ
4 Ա այս
4 Ա է, փխ. արարին / Խ չիք արարին (Հ բաց եղ թողած)
4 abcf առէք
5 Աo սուրբն / qrs սուրբ
6 Ա զինքեանս յաղագս աստուծոյ նուաստեցուցին
6 Ա այսքան, փխ. այս է / opqrs չիք այս է
6 Վmnopqrs այս է, այլ զի՞նչ
7 Խ բան մեր
7 c չիք առ
7 Խ վտանգիս, որում
8 o վտանգ
8 kopqrs չիք է
8 Տ ո որ
9 opqrs Թոշակ
9 Խ վան, փխ. յաղագս
9 Խ ո [Հ չիք] որ
9 Խ ո [Հ չիք] որ
10 o չիք կամ
10 վ յորդորական
10 pվ[1] ո՛ր որ յերթալս / k ո / c ո՛վ որ ի յերթալն / Հ չիք ո՛վ
10 վ[2]glnopqrs երթօղս [nl երթաւղս] / k յերթօղս / Հ յերթօղս
10 abdef յերթալն
10 Վm մեր, Խnopqrs մեզ, dc իւրում, փխ. մերում
11 Ա բեռնարարձ
11 Խ ո որ, փխ. ո՛վ որ (ի գալն)
11 Խ ո որ տուն կամ աւթանոցս [Հko օթանոցս]
12 Հgl Թողում / k Թողումն
12 Հ զայլս
12 Խ չիք և (ոչ)
12 abcde զոգխութիւնն / Տf զոգխութիւնս / tw զոգխութեանն
13 d չիք մնոտի
13 ՏՀվ[1] փառամոլութեամբն [p փառամոլութեամբ]
13 Խ չիք և
13 l լեզուայնութեան / վ[1]k լեզուանութիւնս / Տ լեզուանութեամբն [or լեզուանութեամբ]
14 c սանձահարութիւնք / dc սանձահարեցիք
14 ՏՀfgk անմտութեան
14 Խ զձերդ տալով ուսումնատեաց
15 f զբարս
15 dc բարբառեցիք
15 Խ չիք առաւել
15 ԱԽ քան զբաբելոնին [f բաբելոնի] հնոցն

Վասն որոյ իւրաքանչիւր ոք առ անձին է քուրմ և պաշտօնեայ, որպէս ասէ Գիր, որ է ըստ այժմուցս ի դէպ. ուր բազում խօսողք աստուածայնոցն, և զօրութեան մտացն ոչ հասուք. և խօսողք՝ ոչ ըստ հաճոյից Հոգւոյն, այլ ըստ օտարին: Վասն որոյ հիացումն իմն են ճառքս և սարսափելի՝ որոց միտս ունին. քանզի խօսի որ խօսին՝ զԱստուածոյ և զաստուածայինսն, և խորհուրդք խօսողին յօտարն հային: Զի ոչ վասն որոյ խօսին՝ կրէ զաշխատութիւն, և ոչ մեղմով և հեզիկ, որպէս ուսաւն, թէ «մի ոք լուիցէ արտաքոյ զբարբառ նորա», այլ յաղագս փառաց մարդկայնոց, և ճայթեցուցանելով հնչեցուցանեն ի լսելիս մարդկան: Ուր չատախօսութեանն հասանք իբրև յաղբերէ դիմեն, որպէս ասաց ումն ի հնոցն, և զկծեցուցանեն զամենայն զինարբուս և զհրապարակս: Ո՞վ ոք զսոսա ոչ ողբասցէ՝ որ միտս ունիցի. և եթէ ոչ ոք զչարիցի՝ ասեմ, թէ և որք յորդորենն զսոսա այսպիսիս լինել: Արդեւում ասել զՔրիստոսին— տալ վրէժս յարենէն Աբելի արդարոյ մինչև ցարիւնն Զաքարիայ, որ կայ ի մէջ տաճարին և սեղանոյն:

1 ՏԽ առանձինն
1 Խվ³bcdef պաշտօ [l պաշտաւն]
2 Ա գիր, որ է ըստ այժմուցս [d այժմուց] ի դէպ, ուր [de որ, Կ² չիք է ըստ այժմուցս ի դէպ ուր] բազում խօսողք / ՏԽ գիր, որպէս և այժմ խօսողք [Հ խօսօղք] բազումք
2 ԱԽnopqrs յաստուածայնոցն
3 opqrs հասցուք
3 gln խօսօղքն / Հk խօսողքն
3 o չիք ըստ
4 Ա հիացումն է [c չիք է] ճառքս և սարսափելի իմն
6 Ա հայի յօտարս / Հkl հային [Հ հայի] յաւտարն [Հ յօտարն] / g յաւտար
6 ԱԽ յաղագս, փխ. վասն
7 ԱՏԽ զաշխատութիւնն [fgp զաշխատութիւն
7 lw չիք ոչ
7 f ուսան / Խ ուսաւ
8 lw մարդկայնոյ
9 Ա ճայթելով
9 p հնչեցուցանել
9 n ի լսելիսս
9 Տ որ, փխ. ուր / gl չիք ուր
9 Խabdef չատխօսութեան
9 pqrs չատախօսութեան են հասանք
10 Ա բանք, փխ. հասանք
10 Կ²lw յաղբիւրէ
10 Ա բղխեն, փխ. դիմեն
10 abde ասացն
10 k ումն, փխ. ումն
10 «Ուր չատխօսութեանն հասանք իբրև յաղբերէ դիմեն»: (Գր. Նազիանզացի, Առ ժողովուրդն): «Զամենայն հրապարակն հնչեցուցանել... զամենայն զինարբուս զկծեցուցանել չատխօսութեամբս» (Նոյն, Առ որս): Գ. Խալաթեանց, Арм. Аршакиды, II, եր. 69-70
11 o զկսկծեցուցանեն
11 Ա չիք զամենայն
11 ab զզինեբբուս / Խ զինեբբունս [k ի զինեբբունս, Հ զինեբբուս]
11 ԱԽվ³ և զհրապարակս / միւսն. ի հրապարակս
11 Խ ո՞ ոք / d ոչ, փխ. ո՞վ
11 Տk զնոսա
12 ՏԽ ողբասցի [n ողբասցէ] / abc ողբացէ
12 nd զմիտս
12 gk չիք և (եթէ)
12 a չիք ոք
12 de զչարիցէ / Տ զչարեսցէ / Խվ զչարասցի
12 վ թէև այլ որք
12 Կmg ոք, փխ. որք
13 c յորդորիցեն / վ²ln յորդորենն / միւսն. յորդորեն
13 Խվ² զսոսա / միւսն. զնոսա
13 վ²glo այսպիսի
13 de լինիլ
13 Խվ² յորդորումն, փխ. արդեւում
13 Ա ասելով
13 Խվ² զքրիստոսէ
14 Ա տալ / ՏԽվ² տալն
14 Խվ² վրէժ
14 bo յարենէ
14 adef աբէլի
14 o արդարոյն
14 Ա մինչև յարիւնն / gl ցարեւն
15 c կայր / g սեղանւոյն

Այլ աստանօր դադարեսցէ բանս, որպէս աշխատութիւն կրեալ՝ յականջս լինել խօսեցեալ մեռելոց։ Այլ պատմութիւնս յաղագս սորին Տրդատայ ճշմարիտ է. քանզի արբուցեալ նմա դեղ մահու՝ զրկեցան ի լուսոյ շնորհաց ճառագայթից նորա, որ թագաւորեաց ամս յիսուն և վեց։

Բովանդակեցան Գիրք Երկրորդ,
յառաջադիմութեան Հայոց մեծաց

---

1 f չիք այլ
1 tv աշխատութեան
2 de լինիլ
2 Հgk պատմութիւն | l պատմութիւնն
4 opqrs փառաց, փխ. լուսոյ
4 a չիք շնորհաց
4 g Ծ, kl յիսուն, փխ. յիսուն և վեց
6 tv աւարտեցաւ հատոր երկրորդ, փխ. բովանդակեցան—հայոց մեծաց
6 k բովանդակեցաւ
7 f յառաջադիմութեանէ | cpqrs յառաջադիմութիւն | o յառաջարանութիւն
7 lu չիք մեծաց

ՑԱՆԿՔ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏԱԾԻ

Ա. Աւարտումն պատմութեան Հայոց Մեծաց։

Բ. Որ ինչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն Վրթանէս և ընդ երիս նախարարութիւնսն անցք։

Գ. Կատարումն սրբոյն Գրիգորիսի ի բարբարոսաց։

Դ. Որոշումն Բակուր բդեշխին ի միաբանութենէ Հայոց, և խորհուրդ նախարարացն թագաւորեցուցանել զԽոսրով։

Ե. Պատճէն թղթոյն Հայոց։

Զ. Գալուստն Անտիոքայ և գործք նորա։

Է. Ցանցանք Մանաճհրի առ մեծն Յակոբ, և մահն։

Ը. Յաղագս թագաւորելոյ Փոքր Խոսրովու և փոխելոյ զարքունիսն և անկելոյ զանտառն։

Թ. Որ ինչ յաւուրս սորա ի հիւսիսականացն ազգաց արշաւանք ի մեզ, ուր և նահատակութիւնք Վահանայ Ամատունւոյ։

Ժ. Վախճանն Խոսրովու, և պատերազմ Հայոց ընդ Պարսս։

ԺԱ. Յաղագս թագաւորելոյն Տիրանայ, և փոխելոյ յաշխարհէս մեծին Վրթանայ, և փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյ Յուսկանն։

ԺԲ. Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստանդեայ։

ԺԳ. Եթէ զիարդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի պատանդս տայ։

1 c ցանկ / gl ցանդ
1 o ցանկն է երրորդ հատուածի պատ-
մութեան
2 SƟ աւարտմանն հայոց պատմու-
թեան. չիք մեծաց
3 c վախճանի
4 d նախարարութիւնս / o նախարա-
րութիւնքն
4 Ա անցին / l անցաք
5 b գրիգորիսի / S գրիգորի [no գրի-
գորիսի]
6 abdef բդեշխի
6 o խորհուրդն նախարարաց
7 l պաճէն
8 f հայոց և կոստանդեայ
9 gl գալուստ անտաւոքայ
9 Ա անտիոքու
9 c գործ
9 Ա նորին
10 c մանաճիհրի / dg մանաճրհի
10 al յակոմբ
10 abcdegl մահ
11 bcdefg թագաւորելոյն / a թագաւո-
րեցուցանելոյն
11 gl խոսրով
11 o փոփոխելոյ
12 c անկել
12 gl զանդառն / Վmpqrs զանտառան
13 abdefgl ի [gl չիք ի] հիւսիսականաց /
c ի հիւսուսականաց
14 Ա չիք ուր
14 abc ամատունոյ / g չիք ամատունւոյ
15 S վախճանն
15 c ընդ պարս / g ընդ պարսից
16 abcf տիգրանայ
16 Scfg փոխելոյն
16 gl յաշխարհէ
17 Sl փոխանորդելոյն
17 n սրբոյն
17 gl յուսկան
18 c կոստանդնեա / l կոստանդայ
19 SƟ թէ
19 abcf տիգրան / gl իջեալ տիգրան
19 a ընդ յառաջ
19 gl յուղիանոսի / Ա յուլիանու
19 S պանդանդս
19 g տա պատանդս

ԺԴ. Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն և Դանիելի։

ԺԵ. Եթէ զիարդ Զօրայի առեալ զզօրսն Հայոց դառնայ ի Յուլիանոսէ, և սատակի ազգաւ։

ԺԶ. Յաղագս մահուան որդւոցն Յուսկանն, և յաջորդելոյ զաթոռն Փառներսեհի։

ԺԷ. Եթէ զիարդ ի Շապհոյ խաբեցաւ Տիրան, երթալով ի կոչ նորա, և կուրացաւ ի նմանէ։

ԺԸ. Յաղագս թագաւորեցուցանելոյ Շապհոյ զԱրշակ, և արշաւանաց ի Յոյնս։

ԺԹ. Եթէ որպէս արհամարհեաց Արշակ զթագաւորն Յունաց։

Ի. Յաղագս սրբոյն Ներսեսի և բարեկարգութեանն որ ի նմանէ։

ԻԱ. Սպանումն Տրդատայ, եղբօրն Արշակայ, և երթալ սրբոյն Ներսեսի ի Բիւզանդիոն և դարձուցանել զպատանդսն։

ԻԲ. Եթէ որպէս եղև խռովութիւն Արշակայ ընդ Գնելայ, և մահն Տիրանայ։

ԻԳ. Դարձեալ խանդալ Արշակայ ընդ Գնելայ և սպանանել զնա։

ԻԴ. Եթէ որպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնուլ զկին Գնելայ, յորմէ եղև Պապ։

ԻԵ. Սպանումն Տիրիթայ։

ԻԶ. Պարտումն Շապհոյ ի Տիգրանակերտի։

ԻԷ. Եթէ որպէս Արշակաւան շինեցաւ և կոտորեցաւ, և առաւ Անի։

ԻԸ. Առումն Տիգրանակերտի և բնաբարձ քանդումն։

ԻԹ. Յաղագս պատերազմին Արշակայ ընդ նախարարս իւր, և վարանգի երթալոյն Պապայ ի Բիւզանդիոն։

1 gl սրբոյն / g յուսկեայ
1 Sabdef դանիէլի / l դանիիղի
2 Sw թէ [no եթէ]
2 gl առեալ զարայի / abcd զուրայի / f զուրիայի
2 l զզօրս / g զօրս
2 Ա չիք հայոց
2 Sw դարձաւ [l և դարձաւ]
2 gl ի յուղ՛իանոսէ
4 g մահուանն
4 a որդւոյ / bcdef որդւոց / g չիք որդւոցն
4 l յուսկան / g յուսկեայ
6 Sw թէ / S ի կոչն
7 cf չիք ի նմանէ
8 abde արշաւանք / cf արշաւանս զնելոյ, փխ. արշաւանաց
10 f յունաց և զթուղթն կայսեր
11 adef ներսէսի
11 fg բարեկարգութեան
11 Swa չիք որ
12 Ա եղբօր
12 Sw երթալոյ / cf երթալոյն
12 cf չիք սրբոյն
12 abdef ներսէսի / cg ներսեսի
13 ac ի բիւզանդոն / f ի բիւզանդ / l ի բիւզանդւոն
13 Swcf դարձուցանելոյ
13 S զպանդանդսն / a զպատանսն / g զպատանդս
14 S թէ / abdgl մահ
14 S ընդ գնէլայ / begl ընդ գնէլոյ
17 l զկինն
17 S գնէլայ / cgl գնելոյ
19 gl տիրիթայ
20 a զպարտումն
21 S արշակաւանն [n արշակաւան]
21 abcde աւերեցաւ, փխ. կոտորեցաւ / l աւերեցաւ, յուս. շինած կոտորեցաւ / m կոտորեցաւ աւերեցաւ
22 a քակտումն
23 gl կոտորածին, փխ. պատերազմին
23 gl չիք ընդ
23 S ընդ նախարարսն [no ընդ նախարարս] / gl զնախարարսն, փխ. ընդ նախարարս. չիք իւր
23 c վարանդի
24 Swcf երթալոյ
24 Աgl չիք պապայ / l ի բիւզանդւոն

Լ. Յաղագս արտասահման լինելոյ մեծին Ներսիսի, և անկանել պահել ի կղզին անբնակ. և թէ որպէս կերակրեալ լինէին ի վերին խնամոցն։

ԼԱ. Կատարել Արշակայ զնախարարսն. և վասն վարուց Խադայ եպիսկոպոսի։

ԼԲ. Եթէ որպէս Արշակ քարշել զերանելին Խադ և բարկածել զնա կամէր, սակս յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց։

ԼԳ. Յաղագս թագաւորելոյն Թէոդոսի Մեծի. և ժողովոյն որ եղև վասն հոգեմարտացն։

ԼԴ. Ակամայ երթ Արշակայ առ Շապուհ, և անդարձ լինել։

ԼԵ. Յաղագս չարեացն որ անցին ընդ Հայս ի Շապհոյ, և մահ Արշակայ։

ԼԶ. Անցք ընդ մեզ չարեացն՝ որ ի Մեհրուժանայ, և թագաւորել Հայոց Պապայ։

ԼԷ. Յաղագս մեծի պատերազմին որ եղև ի Ձիրաւ, և սատակման ամբարշտին Մեհրուժանայ։

ԼԸ. Եթէ որպէս Պապայ դեղ մահու արբուցեալ սրբոյն Ներսիսի՝ ելոյծ ի կենցաղոյս։

1 g արտասահմանելոյ
1 bef Ներսէսի / aln Ներսիսի / միւսն. Ներսեսի
1 gl անկեալ, S արկանել, փխ. անկանել
2 Ա պատահեալ, փխ. պահել
2 Ա ի կղզի
2 gl եղև կերակրեալ
2 o լինէր
2 gl չիք վերին
3 gl խնամոցն [l խնամոց] արարչին
4 a ԼԲ, փխ. ԼԱ.
4 a խոտորել, փխ. կատարել
4 g յաղագս, l յաղագս, փխ. վասն
4 no խադդայ
4 fgl եպիսկոպոսին
6 a ԼԳ, փխ. ԼԲ.
6 Ա արշակ հրամայեաց քարշել զխադ
6 ՏԽ քարշէր
6 S զխադ
6 S կամէր զնա
7 a ԼԴ, փխ. սակս
7 c յանդիմանութեանց
7 c իւրոցն / abgl իւրոյ
7 S յանցանաց իւրոց
7 c յանցանաց և սպանանել
8 a ԼԵ, փխ. ԼԴ.
8 c չիք եղև
9 Ա հոգեմարտին [/ հոգեմարտին մակեդոնի] / o հոգեմարտիցն
10 Ա չիք ԼԴ.
10 a կամայ / o յակամայ
10 Ա երթալ
10 dc լինել / ՏԽ լինելոյ / f լինել անտի
11 a ԼԶ, փխ. ԼԵ.
11 Ա չարեացն շապհոյ որ անցին [cf չիք անցին] ընդ հայս և / gl չարեացն հայոց որ անցին ի շապհոյ, և
11 S ընդ հայք
12 a ԼԷ, փխ. ԼԶ.
12 g անցանք, փխ. անցք
12 dc ի մեհրուժանայ / միւսն. ի մերուժանայ
12 ln թագաւորել / միւսն. թագաւորելոյ
12 ade չիք հայոց
13 b պապ
14 a ԼԸ, փխ. ԼԷ.
14 acdefgn մեծի / միւսն. մեծ
14 cef չիք եղև
14 Ա սատակումն
15 dc մեհրուժանայ / cf չիք մեհրուժանայ / միւսն. մերուժանայ
16 a ԼԹ, փխ. ԼԸ.
16 gl պապ
16 cf տուեալ, փխ. արբուցեալ
16 an Ներսիսի / bef Ներսէսի / միւսն. Ներսեսի
16 cf եբարձ, փխ. ելոյծ
17 cf ի կենացս

ԼԹ. Յաղագս աթոռակալութեանն Սահակայ, և սպանմանն Պապայ ի Թէոդոսէ։

Խ. Յաղագս թագաւորելոյն Վարազդատայ, և կապանաց նորին։

ԽԱ. Թագաւորութիւն Արշակայ և Վաղարշակայ։

ԽԲ. Յաղագս բաժանելոյ Հայոց ընդ երկուս ի ձեռն երկուց թագաւորացն Արշակունեաց, ի ծառայութիւն երկուց ազգաց, Պարսից և Յունաց։

ԽԳ. Յաղագս փոփոխման նախարարացն Հայոց յիւրաքանչիւր ժառանգութեանց ի պաշտօն իւրաքանչիւր թագաւորացն։

ԽԴ. Եթէ որպէս մեծարեաց Խոսրով զՍահակ ասպետ. և նահատակութիւնք նորին ի յեղուղակս ազգին Վանանդացւոց։

ԽԵ. Յաղագս գալոյն առ Խոսրով Սուրենայ, Վահանայ և Աշխադարայ հանդերձ գանձիւք Արշակայ։

ԽԶ. Պատերազմաւ Արշակ պարտեալ ի Խոսրովայ՝ վախճանի հիւանդութեամբ։

ԽԷ. Յաղագս երանելւոյն Մեսրոպայ։

ԽԸ. Դարձ առ Խոսրով նախարարացն, որք էին առ Արշակայ։

ԽԹ. Միաբանել Հայոց Խոսրովայ, և ունել զաթոռ եպիսկոպոսապետութեան մեծին Սահակայ։

Ծ. Կապումն Խոսրովայ, և փոխանորդել զաթոռն Վռամշապհոյ եղբօր նորին։

ԾԱ. Երթ մեծին Սահակայ ի Տիզբոն, և դարձ մեծարանօք և պարգևօք։

ԾԲ. Յաղագս Դանիելեան նշանագրացն։

1 a Խ, փխ. ԼԹ.
1 fg աթոռակալութեան
1 Ա սպանումն | gl սպանման
2 o ի Թէոդորոսէ
3 a չիք Խ.
3 Sacef թագաւորելոյ | d թագաւորել
3 gl մահ, փխ. կապանաց
4 abe թագաւորել | ef թագաւորելն
5 SԽ ընդ երկու
5 S թագաւորաց
6 b յազգաց
7 f յունաց. թուղթն շապհոյ
8 g փոխման | l նախարարաց
9 Աgl երկոցունց, փխ. իւրաքանչիւր
9 Աg չիք ի (պաշտօն)
9 Sg թագաւորաց
11 bdef նորա | a չիք նորին
11 Ա ի յեղուղակ
11 gl վանանդացեաց
12 a սուրէնայ | gl չիք և
12 a աշխար''դայ | bdef աշխարադայ
13 gl գանձուք
16 ef երանելւոյն | միւսն. երանելոյն
16 a մեսրոպայ | def մեսրովբայ | g մեսրոպա | l մեսրոբայ | միւսն. մեսրովպայ
17 c չիք առ
17 glo չիք նախարարացն
17 o որք | միւսն. որ
17 gl չիք էին
17 առ արշակ և թուղթ նախարարաց
18 Աgln միաբանել | միւսն. միաբանեալ
18 gl խոսրովայ հայոց
18 Ա խոսրովու
18 abcde եպիսկոպոսութեանն | SԽf եպիսկոպոսութեան [o եպիսկոպոսապետութեան]
20 Ա խոսրովու
20 Ա փոխանորդելոյ [c փոխանորելոյ]
20 g զթի'' | l զթի''ն, փխ. զաթոռն։ Հմմտ. պատմ. մեջ Ծ. գլխի վերնագրում—զթագն
20 l վրամշապհոյ
21 glo նորին | միւսն. նորա
22 abdef պատուով, c պատուովք, g պատուօք, փխ. պարգևօք
23 b դանիելեան | g դանիեղեան | l դանիիղեան | c դանիէլի | միւսն. դանիէլեան
23 gl նշանագրաց

ԾԳ. Յաղագս Մեսրոպեան նշանագրացն ի վերնոյն տուելոց շնորհաց։

ԾԴ. Յաղագս դպրութեան Հայոց, Վրաց և Աղուանից։

ԾԵ. Կրկին թագաւորելն Հայոց Խոսրովայ, և յետ նորա Շապհոյ պարսկի։

ԾԶ. Որ ինչ զկնի գնալոյն ի Հայոց Շապհոյ, և անիշխանութեանն յետ նորա։

ԾԷ. Առաքումն Մեսրոպայ ի Բիւզանդիոն, և պատճէն թղթոցն հնգից։

ԾԸ. Վասն զարեւմտեայս մեր վարդապետելոյ, և խաղաղանալոյ բոլորումն, և թագաւորելոյն Արտաշրի։

ԾԹ. Շինուած Կարնոյ քաղաքին, որ կոչի Թէոդուպօլիս։

Կ. Կրկին աւետարանիչ լինել Մեսրոպայ, և երթ թարգմանչացն ի Բիւզանդիոն։

ԿԱ. Յաղագս ժողովոյն Եփեսոսի, որ վասն ամբարշտին Նեստորի եղեւ։

ԿԲ. Ի վարդապետումն, յինքն և ի ճանապարհորդութիւն ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդու։

ԿԳ. Յաղագս չար միաբանութեանն Հայոց ի խորհուրդ կործանման անձանց։

ԿԴ. Յաղագս բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց ինքեանց կամաւ, և անարգելոյ աթոռոյ եպիսկոպոսապետութեանն։

ԿԵ. Արձակումն ի Պարսից մեծին Սահակայ հանդերձ Շմուելաւ աթոռակալաւ։

1 c չիք ԾԳ յաղագս—նշանագրացն
1 af մեսրոպայ / g նշանագրաց
1 bde ի վերնոցն / co ի վերնոյ / gl ի վերնոց / a չիք ի վերնոյն
1 abde տուեցելոյ / no տուելոյ / gl տուելոց / միւսն. տուեալ
1 Տf շնորհացն
2 c ԾԳ, փխ. ԾԴ.
2 Տաcf յաղագս կարգաց դպրութեան
3 c ԾԴ, փխ. ԾԵ.
3 gl թագաւորել
3 cl չիք հայոց / Աg խոսրովու
5 c ԾԵ, փխ. ԾԶ.
5 fg անիշխանութեան
7 c ԾԶ, փխ. ԾԷ.
7 ad մեսրոբայ / bcefl մեսրովբայ
7 cf չիք ի բիւզանդիոն
7 Տա թղթոց / b թղթոյն / f թղթիցն
8 c ԾԷ, փխ. ԾԸ.
8 c զարեմտեան / f զարեմտեացն / Տա զարեմտեայսն
8 Տաaf բոլորովիմք / c բոլորիմք
9 g թագաւորելոյ
9 a արշակայ, bde արտաշէսի, փխ. արտաշրի
10 c ԾԸ, փխ. ԾԹ.
10 Աgl քաղաքի
10 abef թէոդոսիպօլիս / d թէոպոսի-պօլիս / c թէոդոսիպաւլիս / l թէո-դոսուպաւղիք / o թէոդուպօլիս որ է արզրում
11 c ԾԹ, փխ. Կ.
11 c աւետարանիչն
11 efo լինիլ
11 bef մեսրովբայ / dl մեսրոբայ
11 cf երթայ
12 c ի բիւզանդոն / f ի բիւզանդիոնն / gl չիք ի բիւզանդիոն
13 c Կ, փխ. ԿԱ.
13 Աog չիք եղեւ
14 c ԿԱ, փխ. ԿԲ.
15 gl երկնային զօրուն և զարդու
16 c ԿԲ, փխ. ԿԳ.
16 fg միաբանութեան
16 gl ի խորհուրդս
18 c ԿԳ, փխ. ԿԴ.
18 fg թագաւորութեան
18 a յինքեանց / g կամօք
19 f չիք աթոռոյ
19 acd եպիսկոպոսութեան / f եպիս-կոպոսութեանն / g եպիսկոպոսա-պետութեան
20 c ԿԴ, փխ. ԿԵ.
20 adef շմուէլաւ / Տ շմուէլիւ / gl շմուիղ՛իւ
20 Տա աթոռակցաւ

ԿԶ. Գործք Շմուէլի անարժան համիշխանին մեծին Սահակայ։
ԿԷ. Փոխումն յաշխարհէս մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ երանելեայ։
ԿԸ. Ողբք վասն բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց յազգէն Արշակունեաց, և եպիսկոպոսապետութեանն յազգէ սրբոյն Գրիգորի։

Աւարտեցան ցանկք Երրորդ Գրոց, յանկ ելանելոյ պատմութեան Հայոց:

---

1 c ԿՒ, փխ. ԿԶ.
1 adef շմուէլի / gl շմուիղ՝ի
1 S անարժանք
1 S համիշխանի
1 abde չիք մեծին սահակայ
2 c ԿԶ, փխ. ԿԷ.
2 cgl յաշխարհէ
2 c մեծի ^
2 f վարդապետին մեսրովբայ
2 o մեսրոպայ / bdef մեսրովբայ / cgl մեսրոբայ / միւսն. մեսրովպայ
2 abg երանելոյն / S երանելոյ / f չիք երանելւոյ
3 f չիք ողբք—գրիգորի (ծ. 4)
4 Sl քահանայապետութեանն, g քահանայապետութեան, փխ. եպիսկոպոսապետութեանն / c եպիսկոպոսութեանն
4 abcl յազգէ / միւսն. յազգէն
5 c ցանք / gl ցանգք
6 gl յանգ, փխ. յանկ
6 o ելանելով
6 de պատմութիւն / o պատմութիւնք հայոց որ ի մովսիսէ խորենացւոյ
6 b վերջում ունի տաղք չափաւ յինք և ի սահակ բաղդատունի / Վ. «Երկուս օրինակս որք ունին զգանկս գլխոց, ի կազմածիս. կայ եւ գլուխ այսպիսի. Տաղք չափաւ յինք և ի Սահակ բաղդատունի. այլ ի կարգին չերեւի եւ ոչ ի միւն ի ճինգ օրինակացն»

ՀԱՏԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՒԱՐՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ՄԵՐՈՅ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Ա.

Ո՛չ հնախօսութիւնք եղեալ մերոյ աշխարհիս, և ոչ ընդ ամենայն յունականսն անցանել տաղկեալ սակս կարճութեան ժամանակին. Նա և ոչ մատենագրութիւնք Դիոդորի հուպ առ մեզ են, զի ի նմա պահելով զակն՝ անմոռաց անցանէաք ընդ բնաւն, զի մի ինչ ի մէնջ մնացէ ի գլխաւորացն և ի պիտանեացն, և արժանի յիշատակի մերոց շարագրութեանց։ Այլ որչափ ջան և յիշողութիւնք բաւեցին՝ պատմեցաք ստուգապէս ի մեծէն Աղեքսանդրէ մինչև ի վախճան սրբոյն Տրդատայ, յոյժ կանուխ և հնոյ ժամանակօք։ Վասն որոյ մի զմեզ այպանել պարսաւեսցես. զի ահա որ ինչ առ մերով ժամանակաւս եղեալ կամ գոյգն ինչ հնոյ՝ զրուցեցից քեզ անսխալ, Երրորդ առնելով Գիրս, որ ինչ յետ սրբոյն Տրդատայ մինչև ի սպառել Արշակունեաց ազգին ի թագաւորութենէ, և զաւակի սրբոյն Գրիգորի ի քահանայապետութենէ.

1 Ա**Ա**nopqrs մովսիսի [c մովսեսի, Կ[2] deklopqrs մովսէսի] խորենացւոյ [c խորենացոյ] աւարտաբանութիւն [l յաւ. կարմիր թանաքով չէ ի բան] մերոյ [abc մերցն, f մերոցն, opqrs մերոյ. նաև Վ.a մերոյ] հայրենեաց [c հայրենեացն]. հատած [copqrs հատուած, n հատուած, չինած հատած] երրորդ [af գ. o երկրորդ, Կ[2] Ա]. Յեսեւից ուղիղ—o օգնեա սուրբ հոգի աստուած. q աւգնեա հոգիդ սուրբ հոգի. r աւգնեա. s աօգնեա
4 p չիք ոչ հնախօ
4 r եղեալ, փխ. եղեալ
4 bdc մերոց
5 Ա ընդ ունականսն [c ունականս, f ունականն] / **Ա** յունականն
5 **Ա**վ[2]noqrs տաղկել / p յատակել
5 Ա ժամանակիս / nopqrs ժամանակի
6 ln մատենագրութիւնքն
6 ab գեոդորի / c գէոդորի / def գէոդորի / gl գիոդորու / opqrs գիգորի
6 Աk հուպ են [k էին] առ մեզ
6 **Ա** չիք են, զի
7 Ա ընդ բնաւն [a բնաւին] անցանէաք [b անցանեաք]
7 o ի մէնջ ինչ
7 abd մեղէն, **Ա**cef մեղէ, վ[2] մեղէ կամ մեզ է կամ մեղէն, փխ. մէնջ
7 gl մնայցէ
8 Ա ի գլխաւորաց
8 Աglo ի պիտանեաց
8 Տ**Ա**ac մերոյ
8 Տ**Ա** շարագրութեանց
9 gk յիշողութեան / l յիշողութիւն / o յիշողութիւնք մեր / Ա յօժարութիւն [c յօժարութեամբ], փխ. յիշողութիւնք
9 Ավ[3]gl բաւեցին / վ բաւիցեն / o բաւեացեն / մի.ձե. բաւիցեն
10 Ա մինչև ցվախճան
12 bcdefgl պարսաւիցես
12 Ա մերովքս / **Ա** մերովք
12 Ա**Ա** ժամանակօքս [l ժամանակաւքս]
12 Ա եղե
13 k զգոյգն / d անսղալ
14 c չիք յետ սրբոյն տրդատայ մինչև
14 nopqrs մեծին, փխ. սրբոյն
14 bde ի սպառել / **Ա**վ[2] ի սպառ
14 nopqrs ազգին արշակունեաց
15 Ա ի թագաւորութենէն
15 opqrs ի զաւակէ
15 վbdemn ի քահանայութենէ

համարակաց խօսիւք անցանելով ընդ պատմութիւնս, որպէս զի մի ոք երեւեսցի ի պերճաբանութիւնս գրաւեալ առ փափագն, այլ ճշմարտութեան բանից մերոց կարօտեալ՝ սակաւ սակաւ և անյագ առնիցեն զընթերցումն պատմութեանց մերոց հայրենեաց։

Բ

Որ ինչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն Վրթանէս եւ ընդ երիս նախարարութիւնն անցք:

Ի ժամանակի վախճանին Տրդատայ հանգիպեցաւ մեծն Վրթանէս ի վկայարանի սրբոյն Յովհաննու, որ ի հօրէ նորին շինեալ էր ի Տարօն։ Ուր նենգ գործեալ լերինն այնորիկ բնակչաց, ի սադրելոյ նախարարացն՝ կամեցան սպանանել. որք անըմբռնելի ձեռամբ կապեալք, որպէս առ Եղիսէիւն այնուիկ ի հնումն, կամ նորին ինքեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ զարկուցեալ Հրեայքն, անվտանգ անցեալ գնայր յԵկեղեաց գաւառ, ի Թիլն աւան, ուր էր հանգստարան եղբօր նորին Արիստակեայ. սգացեալ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, որք յանիշխանութեան հնացեալք՝ յարեան ազգ յազգի վերայ նախարարութիւնք կոտորել զմիմեանս. ուստի և երեք տոհմքն, որ Բզնունականն և Մանաւազեանն և Որդունին անուանէին, սպառեալ բարձան ի միմեանց։

---

1 o չիք համարակաց—ընդ
1 Ա որպէս զի մի երեւեսցուք ի պերճաբանութիւնս գրաւեալ առ փափագ [cf փափաք] / Թ որպէս զի մի երեւեսցի ոք ի պերճաբանութիւնս [g պերճաբանութեանս] գրաւեալ առ փափագ
3 Թ բանիցս
3 b յանյագ
4 g զընթերցութիւն / k զընթերցանութիւն
4 abef հայրենեացն / Թn հայրենեացս
6 Թ զկնի, փխ. յետ
6 a մեծ / k մեծին
6 abc նախարարութիւնս / def նախարարութիւն
7 k անցաք, փխ. անցք
8 bdef վախճանի
9 f յովաննու
9 d շնորհեալ, փխ. շինեալ
9 nopqrs չիք էր
9 g ի տարաւն
10 Տ այնմիկ
10 o նախարարաց
11 ԱՏ կապեալ
12 k անուիկ / Տ այն, փխ. այնուիկ
12 Ա կամ առ
12 Տa ինքեամբ / Թ չիք ինքեան։ Նախընթաց ձեւն երեւի եղել k. «կամ առ նովին ինքեամբ քրիստոսի...» Սs. Մ.
13 acefl յեկեղէց / bdk յեկեղեկ
14 c ի թիլս / Ա յաւանն
14 Ա որ, փխ. ուր
14 Վkm էրն / nopqrs էին / df չիք էր
14 c հանգիստ
14 Ա նորին եղբօրն
14 gl նորա
14 bcde առիստակեայ / Տkl արստակեայ
* 15 Ա և սգացեալ
15 gk աշխարհին / c որ
15 p յանիշխանութիւն
16 gk նախարարութիւնքն / Ա չիք նախարարութիւնք
17 Աkl չիք և
17 gk բզնունեան / l բզնունեանն / de բնականն, փխ. բզնունականն
17 g չիք և (մանաւազեանն)
17 e չիք և մանաւազեանն
17 lnoqrs որ զնունին, p որ զնունիս, փխ. որդունին
18 c անուանէ / Թ անուանին
18 Ա ի միջոյ, փխ. ի միմեանց

Գ

Կատարումն սրբոյն Գրիգորիսի ի բարբարոսաց։

Մեծաւ պնդութեամբ առնէր վրէժխնդրութիւն հաւատոց և վարուց երանելին Տրդատ, առաւել այնոցիկ, որ բացեայ կողմանքն էին յիւրում իշխանութեանն։ Վասն որոյ եկեալ գործակալք կողմանցն արևելից հիւսիսոյ, վերակացուք հեռաւոր քաղաքին, որ կոչի Փայտակարան՝ ասեն ցարքայ. «Եթէ կամիցիս ուղղութեամբ վարել կողմանցն այնոցիկ ըստ այժմ հաւատոյ՝ առաքեա նոցա եպիսկոպոս ի զաւակէ սրբոյն Գրիգորի, զի յոյժ փափագելով խնդրեն. և գիտեմք հաւաստի, թէ ի հռչակեալ անուանէն Գրիգորի՝ ակնածեսցեն և ի նորին զաւակէ, առնել զամենայն ըստ հրամանի»։ Այժմ հաւանեալ երանելին Տրդատ՝ տայ նոցա եպիսկոպոս զմանուկն Գրիգորիս, զերէց որդին Վրթանիսի։ Թէպէտ և յանկխութիւն աւուրցն հայելով՝ պարականոն գիրն վարկանէր, այլ տեսեալ զհոգւոյն մեծանձնութիւն, և զմտաւ ածեալ զՍողոմոն երկոտասանամեայ թագաւորեալ Իսրայելի՝ առաքէ բազում համարձակութեամբ, հանդերձ Սանատրկաւ ումեմբ յիւրմէ ազգէն Արշակունեաց։

Որոյ երթեալ՝ լինէր օրինակ բարի, հայրենականօքն վարելով առաքինութեամբք. այլ կուսութեամբ գեր ի վերոյ քան զհայրն, և պատժականաւ զոյգ ընդ թագաւորին։ Իսկ ի հասանել համբաւոյ վախճանին Տրդատայ, ի դաւելոյ նորին Սանատրկոյ և այլոց ումանց հանապազասուտ արանց Աղուանից՝ սպանին զերանելին, ընթադրեալ

2 a ի բարբարոսաց յաղօւանս / nopq ի բարբարոսացն
4 Ավ ի բացեայ կողմանքն / gl բացեա-կողմանքն / Կ¹վk բացակողմանքն / no բացեա կողմանքն / վpqrs բացա-կողմեանքն / Վm բացեակողմեանքն
5 fgk իշխանութեան / Խ կողմանն
5 abcd յարևելից / ՏԽ արևելեայ
6 Տ կոչէր
7 Տ ցարքայն... ուղղորդութեամբ
7 Ա վարել
7 ՏԽ վարել ըստ հաւատոյ [Խ հաւա-տոց] կողմանցն այնոցիկ, առաքեա
8 c ի զաւակէն
9 Տbcdf փափաքելով
9 pqrs եթէ / Ա զի, փխ. թէ
9 Խopqrs չիք ի (հռչակեալ)
10 Խ²վ հռչակեալք / վր հռչակել
10 Վglmn յանուանէն / opqrs յանուանէ
10 h սրբոյն գրիգորի
10 Ա ակն ածիցեն [Կ² ակնածիցին]
10 Խ ի նորուն / Ա զաւակացն
10 Ա չիք առնել—ըստ հրամանի (ս. 11)
11 opqrs հաւանեալ տրդատայ
12 bdef վրթանէսի / Տgl վրթանայ
13 Խ չիք և / k յաւուրց
13 ՏԽ պատանւոյն, փխ. պարականոն / վ² պատանւոյն պարականոն
13 Կ²abdef գիւրն, c գիր, փխ. գիրն
13 m յուս. ուրիշ ձեռքով գիրն բառից յետոյ աւելացրած է անպատեհ
14 e չիք այլ
14 o մեծանձնութիւնն / bcdef չիք և
14 gk զսաղոմոնովն / l զսաղոմոնիւ
15 k երկոտասանամեաց
15 op թագաւորել
15 gl իղ՝ի / a իսայելի / միւսն. իսրայէլի
15 c զբազում
16 Խ չիք յիւրմէ / gl յազգէն
17 Ա օրինակ բարեաց լինէր
17 c կանոնաւքն, փխ. հայրենականօքն
18 k առաքինութեամբ
18 k չիք այլ կուսութեամբ
19 d պատկանաւ, փխ. պատժականաւ
19 Տ թագաւորութեանն
19 pqrs չիք իսկ ի—տրդատայ (ս. 20)
19 c չիք ի (հասանել)
20 g յայլոց / l յայդոց
21 c հանապազ սուտ
21 glopqrs չիք զերանելին

ձիովք, բարբարոսքն ի Վառնեան դաշտին, մերձ ի Կասբիականն կոչեցեալ ծով: Զոր բարձեալ սարկաւագաց նորին, բերեալ ի փոքր Սիւնիս, թաղեցին յԱմարաս աւանի: Իսկ Սանատրկոյ թագ կապեալ ինքեան՝ ունի զքաղաքն Փայտակարան. զօրութեամբ օտար ազգաց խորհէր տիրել բոլորում Հայոց:

Դ

Որոշումն Բակուր բդեշխին ի միաբանութենէ Հայոց, եւ խորհուրդ նախարարացն թագաւորեցուցանել զԽոսրով:

Որպէս յաստուածայինն գտանեմք ասացեալ պատմութիւնս, Եբրայական ազգին, յետ դատաւորացն, ի ժամանակի անիշխանութեանն և անխաղաղութեան, ոչ լինել թագաւոր, և առն ըստ հաճոյից իւրոց գնալ՝ սոյնպէս և ի մերում էր տեսանել աշխարհի: Քանզի ի վախճանել երանելւոյն Տրդատայ՝ մեծ իշխանն Բակուր, որ բդեաշխն Աղձնեաց կոչէր, տեսեալ զՍանատրուկ թագաւորեալ ի Փայտակարան՝ զնոյն խորհեցաւ և ինքն. թէպէտ և ոչ թագաւորել, զի ոչ էր Արշակունի, այլ տիրագլուխ կամեցաւ լինել. ճեղքեալ ի միաբանութենէ Հայոց՝ ձեռս ետ յՈրմիզդ արքայ Պարսից: Ուստի ուշ ի կուրծս անկեալ և ի միտս եկեալ նախարարացն Հայոց՝ ժողովեցան առ մեծն Վրթանէս, և առաքեցին երկուս ի պատուական իշխանացն, զՄար իշխանն Ծոփաց, և զԳագ իշխանն Հաշտենից, երթալ ի նախագահ քաղաքն, առ կայսրն Կոստանդոս, որդի Կոստանդիանոսի, հանդերձ պատարագօք և թղթով, որ ունէր օրինակ զայս.—

1 Ա ձիով / Տ ձիովքն
1 bdo ի վառնիաննեան / c ի վառնիարեան / np ի վառնանեան
2 ԱՏ նորուն [p նորին] / Ա նորին
2 abdefn բերեալ / opqrs չիք բերելով
3 ace յամարեն, Կ³bf յամարէն, փխ. յամարաս
3 Ա աւանին [b յաւանին] / Ա դաւառի, փխ. աւանի
5 Ա բոլորս
7 k բակոր
7 Ա բդեշխի / opqrs բդեշխոյ
7 c ի միաբանութենէն
9 acdef յաստուածայինս
9 k գտանիցեմք
9 nopqrs պատմութիւն
10 Աfpr անիշխանութեան
11 Ա առանց խաղաղութեան / Աpr խաղաղութեան / oqs խաղաղութեանն
11 Ա չինելոյ / Տ առնն
11 Ա իւր, Տ ինքեան, փխ. իւրոց
12 g չիք ի (մերումս)
12 ԱՏ աշխարհիս
12 Ա յետ վախճանի [Կ² վախճանին]
13 ՏԿ³cefg երանելոյն
13 k բակոր / f չիք որ
13 a բդեշխ / bcdefg բդեաշխ / Տ բդեշխն
14 cf կոչէր / gl անուանէր / k անուանիւր / միւսն. կոչիւր
14 Ա զնոյն ինքն խորհեցաւ և [bcdef չիք և] / Ա և ինքն խորհեցաւ
15 gk չիք և (ոչ)
15 fkn թագաւորեալ / gk չիք ոչ
15 Ա արշակունի էր
16 Ա կամեցեալ / de լինիլ
16 opqrs ճեղքել
17 pqrs չիք ձեռս ետ—պարսից
17 d որմիզդ
17 ԱԱ պարսից արքայ
17 oqrs ուժ, փխ. ուշ
19 Տ ի պատուաւոր / Աcef իշխանաց
20 Ա զգագ, gl զգատ, k զատ, փխ. զգագ: Թերեւս յաւագոյն զգադ: Սո. Մ.
20 Աn ի նախագահն քաղաք
20 acde առ կայսր
21 c կոստանդիոս, փխ. կոստանդոս
21 Տ պատարագաւ

Ե

Պատճէն թղթոյն Հայոց։

«Եպիսկոպոսապետ Վրթանէս և որք ընդ նմա եպիսկոպոսունք և ամենայն նախարարք Հայոց մեծաց. տեառն մերոյ Կոստանդեայ կայսեր ինքնակալի խնդալ։

«Յայտ լիցի քեզ պայման ուխտի հօրն քո Կոստանդիանոսի, որ առ մերում թագաւորին Տրդատայ. և մի տացես զաշխարհս քո Պարսից անաստուածից, այլ օգնեսցես մեզ զօրօք՝ թագաւորեցուցանել զորդի Տրդատայ զԽոսրով։ Քանզի Աստուած զձեզ ոչ միայն Եւրոպայ, այլ և ամենայն Միջերկրեայցս տիրեցոյց. և ահ զօրութեան ձերոյ եհաս մինչև ի ծագս երկրի։ Եւ մեք խնդրեմք առաւել քան զառաւել տիրել ձեզ։ Ողջ լերուք»։

Այսմ լսող եղեալ Կոստանդեայ՝ առաքեաց զԱնտիոքոս յարդարիչ իւրոյ պալատանն զօրու ծանու, և ծիրանիս հանդերձ պսակաւ, և թուղթ՝ որ ունէր օրինակ զայս.—

Թուղթ Կոստանդեայ։

«Աւգոստոս ինքնակալ կայսր Կոստանդոս. մեծիդ Վրթանիսի և ամենայն աշխարհականաց քոց խնդալ։

«Առաքեցի ձեզ զօր յօգնականութիւն, և հրաման թագաւորեցուցանել ձեզ զԽոսրով որդի արքայի ձերոյ Տրդատայ. որպէս զի ի բարեկարգութիւն հաստատեալ, մեզ ծառայեսջիք միամտութեամբ։ Ողջ լերուք»։

2 p պատճէն | a հայոց մեծաց
3 վ°kl սովաւ
4 p չիք և ամենայն նախարարք հայոց մեծաց տեառն մերոյ
4 Ա ինքնակալի կոստանդեայ կայսեր | Թ չիք ինքնակալի
7 Ա մի տայցես
7 b աշխարհս | Տ զաշխարհն [n զաշխարհս, o զաշխարհ]
7 o չիք քո
8 k օգնեսցէ
8 kln թագաւորեցուցանելով
8 Թ զորդին
9 gk խոսրով
9 Ա ոչ միայն զձեզ
9 Թվ°abdef եւրոպայ | n եւրոպիոյ | միւսն. եւրոպիայ
10 c միջերկրեայս | Վgmn միջերկրայց | k մէջերկրեայց | l միջերկրեայց | opqrs միջերկրայս
10 opqrs տիրացոյց | kl մինչ
13 k զանտաւոքոս | o զարդարիչ
14 abcglnpqrs պաղատանն | f պաղատին—l երեսը վերջանում է, եւ սակի յուսանցում նոյն ձեռքով գրուած է. երէց, որ է վեհանուն։ Զարունակութիւնը կտրուած է:
14 Թ պսակաւ հանդերձ
15 c թուղթ էր օրինակ զայս
15 Թ չիք որ ունէր
16 a գլուխ Զ.
16 k կոստանդիանոս
16 a կոստանդեայ կայսեր | o կոստանդեայ առ նախարարս հայոց
17 adef օգոստոս | d չիք ինքնակալ
17 ԱՏ մեծի [n մեծիդ]
17 b վրթանէսի
18 Կ°abcef չիք ամենայն | ՏԹ ամենայն համօրէն [pqrs չիք համօրէն] աշխարհականաց [h աշխարհականաց]
18 r խնդրել, փխ. խնդալ
19 a օգնականութիւն
20 Թ տրդատայ արքայի ձերոյ
21 Scdefg չիք ի (բարեկարգութիւն)
21 ԱԹ մտերմութեամբ, փխ. միամտութեամբ

Զ

Գալուստ Անտիոքայ եւ գործ Ճորին:

Եկեալ Անտիոքոս թագաւորեցոյց զԽոսրով, և զչորեսին սպարապետսն մատոյց ի նոյն իշխանութիւն զօրու, զորս կացուցեալ էր Տրդատայ յիւրում կենդանութեանն՝ յետ մեռանելոյ դայեկին իւրոյ Արտաւազդայ Մանդակունւոյ, որ միագլուխ սպարապետ էր և ամենայն Հայոց զօրավար: Առաջին՝ Բագարատ ասպետ, զօրավար արեւմտեան գնդին. երկրորդ՝ Միհրան առաջնորդ Վրաց և բդեաշխ Գուգարացւոց, սպարապետ հիւսիսային զօրուն. երրորդ՝ Վահան նահապետ Ամատունեաց, զօրավար արեւելեան գնդին. չորրորդ՝ Մանաճիհր նահապետ Ռշտունեաց, սպարապետ հարաւային զօրուն: Եւ բաժանեալ ետ նոցա զիւրաքանչիւր զօրս: Եւ առաքեաց զՄանաճիհր հարաւային զօրօք և զԿիլիկեցի զօրս ընդ նմա զկողմամբք Ասորեստանի և Միջագետաց. և զՎահան նահապետ Ամատունեաց արեւելեան գնդաւն և զԳաղատացի զօրս ընդ նմա առաքեաց զկողմամբք Ատրպատականի, ունել պահ յարքայէն Պարսից:

Եւ ինքն թողեալ զթագաւորն Խոսրով,—քանզի փոքր էր յանձնէ և անօսր ոսկերօք և ոչ գոլով ի նմանութիւն պատերազմողական հասակի,—և առեալ ընդ իւր զՄիհրան և զԲագարատ զօրօք իւրեանց,

1 a չիք Զ.
2 abce գալուստն
2 abcde անտիոքու / Խ նորա
3 o թագաւորեցուցանէ
3 d չորեսին
3 opqrs սպարապետն
4 q չիք նոյն / Խվ զօրուցն
5 Խf կենդանութեան / վ իշխանութեանն, փխ. կենդանութեանն
5 Տ իւրում. փխ. իւրոյ
6 Տabdef միագլխապետ [p միոյ գըլխապետ], Խվ² գլխապետ, փխ. միագլուխ սպարապետ
6 ԱԽ չիք և
7 rs առաջինն / o բագար
7 Ա զօրավար ամենայն գնդին արեւմտեայ կողմանն
7 Վm արեւմտեայ / qr արեւմտեանն
8 pqrs աղգին վրաց / Տ բդեշխ
8 o գուրգաց, pqrs գուրգացւոց, փխ. գուգարացւոց / վ ոմանք գուրգարացւոց եւ այլուր
9 վ սպարապետ զօրավար
9 q նահապետ վահան
10 abdefl արեւելեայ
10 d մանաճիրհ / pqrs չիք մանաճիհր
10 Ա չիք նահապետ
11 Խ գնդին, փխ. զօրուն
11 abdef բաժանեալ / միւսն. բաժանեաց
11 e չիք նոցա
12 a իւրաքանչիւր / Տ զօրսն
12 d զմանաճիրհ
13 abdefgk զկիլիկեցիս / c զկիւլիկեցիս / l զկիղիկեցիս
13 Տ զմիջագետաց / k ի միջագետաց
14 abcefl արեւելեայ
14 dgl զգաղատացիս
15 a զօրսն / abcef չիք զկողմամբք
15 abcef ատրպատական / g ատրպատրկի / k ատրպատրկի
15 abcef ի պահ ունել
16 b արքայէն
17 Տc թողլով / k է, փխ. էր
18 Վ²abefl անօսր / վ²dk նօսր / g նաւսր / Տ անարի / միւսն. անաւսր
18 Տk չիք և (ոչ) / abcef գոլ
18 de չիք ի (նմանութիւն) / gk չիք ի նմանութիւն / f ի նմա, փխ. ի նմանութիւն
18 Խվ³cdefo պատերազմական
19 gk հասակին
19 Տabcef չիք և (առեալ)
19 pqrs զօրուք / ԱԽ իւրեանց զօրօք [Խd զօրօքն]

և միահամուռ ամենայն յունականօքն խաղայ ի վերայ Սանատրկոյ: Իսկ նորա պարսկական զօրօք լցեալ զքաղաքն Փայտակարան՝ ինքն առ արքայն Շապուհ փութացեալ անկանի, հանդերձ Աղուանից նախարարօք: Զոր տեսեալ Անտիոքայ, եթէ ոչ ի հնազանդութիւն խաղաղութեան նուաճեցան՝ հրաման տայ առիւ զիշխանութիւն պառակտելոցն նուաճեցուցանել. և իւր ժողովեալ զհարկն՝ առ կայսր գնայ:

Է

Յանցանք Մանաճհրի առ մեծն Յակոբ, եւ մահ:

Երթեալ Մանաճիհր Հայոց հարաւային գնդաւն և Կիլիկեցւոց զօրօք զկողմամբք Ասորեստանի, ճակատ տուեալ ընդ Բակուր բդեշխի՝ սատակէ զնա, և զզօրս նորա և զպարսիկս օգնականս նմա հալածական առնէ. և զորդին Բակրոյ զՀեշայ ձերբակալ արարեալ՝ հանդերձ երկաթի կապանօք առաքէ Խոսրովու. և զզաւառս իշխանութեան նորա սրով դատի յանխնայ, ոչ միայն զմարտիկս, այլ և զռամիկ շինականս. և բազում գերիս առեալ ի կողմանցն Մծբնայ, ընդ որս և սարկաւագունս ութ զմեծի եպիսկոպոսին Յակովբայ: Զորոց զհետ եկեալ Յակովբայ՝ համոզէ զՄանաճիհր արձակել զգերութիւն ռամկին, իբրև զոչ ինչ մեղուցելոց. որում ոչ հաւանեալ Մանաճիհր՝ պատճառէ զարքայ:

1 Տabcef չիք և
1 Տabcef յունականաւն / gk յունականօք
1 b խաղայր
2 ors պարսկականն / Խ և ինքն
2 abcefgk չիք արքայն
2 Խվ²d շապուհ անկանի փութանակի
3 abcef նախարարօքն
4 Խd թէ / gk չիք ոչ ի
4 abcef ի խաղաղութիւն հնազանդութեան
5 Կ²abcef առ իւր, Խd առի [կվ² առ ի], փխ. առիւ
6 ԱՏԽ նուաճեցուցանել [c նուաճացուցանել, Կ²Հվh նուաճեցուցանել]
6 k դիւր / Խabcdf զհարկս
6 Խabdefo առ կայսրն
6 ԽԿ²bcdef գնաց
8 վ յանցք, փխ. յանցանք
8 c մանաճիհրի / dnopqrs մանաճրհի
8 al յակովբ ; c չիք յակոբ
8 ef մարուգէ, փխ. և մահ / d չիք և մահ
9 c մանաճիհրի / dopqrs մանաճիրհ
9 k չիք հայոց
9 glr կիւղիկեցւոց / pqs կիւլիկեցւոց
10 a զօրովք / c զօրովք
10 b զկողմամբ / ԱԽ ճակատս
10 c չիք ընդ
11 k զօրս
11 abcef օգնականս եկեալ / o օգնական եղեալ / pqrs օգնական
11 d նորա, փխ. նմա
11 pqrs հալածական
12 ԱԽ զորդի
12 Հc զհեշա / d զհելայ
13 abcefnopqrs Խոսրովայ / d առ Խոսրով
14 abcefopqrs նոցա / o անխնայ
14 b զմարդիկսն / cef զմարտիկսն
15 ՏԽd ի կողմանց
15 kl մծնայ / p չիք (որս) և
16 c սարկաւագունք
16 Տ մեծի / abcef սրբոյ, փխ. զմեծի
16 cef յակոբայ / Տcdgl զորոյ
16 k չիք զորոց—յակովբայ (s. 17)
17 cef յակոբայ / dl յակոբ / g յակովբ
17 oqrs զմանաճիրհ
17 dgk առնլով արձակել
17 ade զգերութիւնն / d ռամկի
18 klnopqrs իբր / Խd ոչ ինչ
18 d ինչ համարէին մեղուցելոց
18 p մեղուցեալ
18 bdkl ոչ ինչ, փխ. ոչ (հաւանեալ)
18 d համարեալ, փխ. հաւանեալ
18 dopqs մանաճիրհ
19 dg պատճառի
19 k չիք պատճառէ—մանաճիհր (եր. 264, s. 1)

Եւ Յակոբու դէմ եդեալ առ արքայ, առաւել ևս զչարին Մանաճիհր, և ի սադրելոյ գաւառականացն՝ զութեսին սարկաւագունս նորա, որք ի կալանսն էին, հրամայէ ի ծով ընկենուլ: Զոր լուեալ մեծին Յակոբու՝ դառնայ ի տեղի իւր լի բարկութեամբ, որպէս Մովսէսն յերեսաց Փարաւոնի: Եւ ելեալ ի լեառն ինչ, յորմէ երևէր գաւառն ամենայն, անէծ զՄանաճիհր և զգաւառ նորին: Եւ ոչ ինչ յամեցին դատաստանքն Աստուծոյ հասանել ի վերայ. և նման Հերովդի պէս պէս ցաւովք սատակի Մանաճիհր. և պտղաբերութիւն ջրաւորաց գաւառին դարձաւ յաղտաղտուկ, եղեալ ի վերայ նոցա երկինք պղնձի ըստ Գրոց, և ծովն հակառակեալ յինքն ընդունէր զսահմանս անդաստանացն: Զոր լուեալ մեծին Վրթանայ և արքային Խոսրովայ՝ ցասուցեալ հրամայէին արձակել զգերեալսն, և առ նոյն այր մաղթել ապաշխարութեամբ, զի դարձցի սրտմտութիւն Տեառն. զոր յետ ելից Յակովբայ յաշխարհէս՝ ժառանգ որդի Մանաճհրի գեղեցիկ ապաշխարութեամբ, ուժգին արտասուօք և հառաչմամբ, նորին բարեխօսութեամբ գտեալ զբժշկութիւն գաւառին:

Ը

Յաղագս թագաւորելոյ Փոքր Խոսրովու և փոխելոյ զարքունիսն և տնկելոյ զանտառն:

Յերկրորդ ամի Որմզդի Պարսից արքայի և յութերորդ ամի ինքնակալութեանն Կոստանդեայ, յօգնականութենէ նորին թագաւորեաց

1 bl յակովբու
1 g դարձեալ, փխ. դէմ եդեալ
1 cdopqrs չարի / drs մանաճիրհ
2 d գաւառականաց / S զութ
2 abcef սարկաւագունսն / k սարգաւագունն
3 Վm ի կալանս
3 abcef չիք էին
4 abdefgl յակովբայ / ck յակոբայ
4 o դառնայր / cf չիք դառնայ
4 o չիք ի տեղի իւր / l չիք լի
4 Sabc զմովսէսն / Խd զմովսէս
5 l փարաւոնէի / Sdgl չիք և
5 f ի լեառնն / abcef յորում
6 dpqrs զմանաճիրհ / c գաւառն
6 abcef ամենայն, փխ. նորին
6 abcef չիք ոչ / Խd յամեաց դատաստանն
6 abcef դատաստանք աստուածայինք
7 opqrs ի վերայ նորա
7 oq հերովդէի
7 Կ^{2}abcef չիք պէս պէս ցաւովք
8 Խd սատակի պէս պէս ցաւովք (g ցաւօք)
8 dprs մանաճիրհ
8 S գաւառին ջրաւորացն / Խd չիք ջրաւորաց
9 n յաղտաղտուկս / Կ^{2}abcef չիք նոցա
9 Կ^{2}abcef ըստ գրեցելումն / dgk ըստ գրոյ
9 k չիք և / Sabcefgl ծով
10 dk հակառակ եղեալ
10 l և յինքն / Sdgl ընդունի
10 Sabcef անդաստանաց
11 pqrs խոսրովու / a չիք խոսրովայ
11 b յարձակել
12 p զկապեալսն, փխ. զգերեալսն
12 k չիք զգերեալսն—մաղթել
13 c յակոբայ / Խd յաշխարհէ
14 a որդի, փխ. որդի
14 bc մանաճիհրի / d ի մանաճրհէ (չիք որդի) / gl մանաճրհի / Վmnqrs մանաճիհրայ / op մանաճիրհայ
14 e և ուժգին / d արտասօք
15 Sabcefg բժշկութիւն ինքեան և [g չիք ինքեան և] գաւառին
16 d չիք Ը.
17 bcef թագաւորելոյն
18 ԱՎm խոսրովու / միւսն. խոսրովայ
18 c փոխելու / gl զանդառն
19 Կ^{2}abcef յազկերտի (փխ. որմզդի) արքայի պարսից
19 a յութերորդի
20 gkp ինքնակալութեան

Թոռամ. ոչ ինչ արուեստին քաջութեան ցուցեալ որպէս դշխոյն, այլ և ոչ վասն հատուածելոց կողմանցն հակառակեցաւ ինչ, յետ մերոյ Նուագին, զոր ի յունականացն կրեցին զօրացն. այլ ի կամս թողեալ զարքայն Պարսից՝ խաղաղութիւն առնէ ընդ նմա. բաւական վարկուցեալ միացելոց սահմանացն տիրել, ամենևին ոչ ունելով փարել ազնուական մտածութիւնս. Զի թէպէտ էր մարմնովն փոքր, այլ ոչ որքան Մակեդոնացին Աղեքսանդր, որ միայն երից կանգնոց ունէր զչափ հասակի, և ոչ զհոգւոյն խափանէր աշխոյժս. Իսկ սորա զքաջութենէ և զբարի յիշատակաց անփոյթ արարեալ՝ զբօսանաց և հեշտութեանց և այլոց որոց պարապեալ. նորին ազգաւ և անտառ առ Ազատ գետովն տնկէ, որ յանուն նորա կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի։

Նա և զարքունիսն փոխէ վերոյ անտառին յոստ մի, ապարանս հովանաւորս շինեալ, որ ըստ պարսկական լեզուին Դուին կոչի, որ թարգմանի բլուր. Քանզի ի ժամանակին յայնմիկ Արէս ուղեկցեալ արեգական, և օդք ջերմայինք պղտորեալք ժանդահոտութեամբ փչէին. յորմէ ոչ կարացեալ ժուժել որք յԱրտաշատն բնակեալ էին՝ կամաւ յանձն առին զփոփոխումն։

1 Թd և ոչ ինչ
1 gk արութեան | Հ արիութիւն
1 Հgk չիք և
2 b չիք վասն | a յետ ինչ
2 Թd Նուագի
3 Թopqrs զօրաց
3 o ի կամս իւր թողեալ
4 ԱԹ ընդ նմա առնէ
4 S բովանդակ [Վ¹n բաւական], փխ. բաւական
4 abcef համարեալ, փխ. վարկուցեալ
5 abef սահմանացս | c սահմանաց
5 Sgk ամենևիմբ
5 Թ փարեղ, փխ. փարել
5 Թվ¹d եզնական, փխ. ազնուական
6 Հվ¹dglr մտածութիւն | m յուս. ուրիշ ձեռքով փարելի և ազնուական մտածութիւն
6 ԱԹ մարմնով
6 Թdopqrs չիք այլ
6 Վ¹abcef որպէս, փխ. որքան
6 Վ²e մակեդոնացին | pqrs մակեդոնացի | Հabdfl զմակեդոնացին | Վegkmno զմակեդոնացին
7 Վm զաղեքսանդր | b յաղեքսանդրի | Վ²adegnopqrs աղէքսանդր | Վ. այլք մակեդոնացի կամ զմակեդոնացին աղեքսանդր
7 Հg կանգնոյ
7 abcef ունելով | Թd էր, փխ. ունէր
7 Թabd չափ
8 opqrs չիք ոչ
8 abcef նորա, փխ. սորա
9 SԹdef չիք և (հեշտութեանց)
10 b անտառ | Թվ³d անտառ [gl անդառ] մի | միւսն. անտառս
10 Թd գետով | c տնգէ
11 d զոր | cd չիք նորա
11 Թվ³d անուանի, փխ. կոչի
12 ԱԹ վերոյ [bc ի վերոյ, Թվ² վերագոյն] անտառին [g անդառին] փոխէ
12 o չիք ապարանս—որ ըստ (s. 13)
12 p յապարանս
13 cd հովանաւոր
13 cf պատուական, փխ. պարսկական
14 Հ թարգմանի
14 abce ի ժամանակի
14 o չիք յայնմիկ
14 e արէն, f արին, փխ. արէս
15 kly արեգան
15 abcef պղտորեալ
15 abf ժանտահոտութեամբ | c ժահահոտութեամբք | gl ժանդահոտութեամբ | k ժանգահոտութեամբ
15 d փչէն
16 pr ժուժեալ
16 Թd յարտաշատն | c յաշտարակ, փխ. յԱրտաշատն | միւսն. յԱրտաշատ
16 a բնակեալք էին | Թd բնակէին
17 dgl յանձն առնուն
17 k զփոփոխումն | միւսն. զփոփոխումն

Թ

Որ ինչ յաւուրս սորա ի հիւսիսականաց ազգաց արշաւանք ի մեզ, ուր եւ նահատակութիւնք Վահանայ Ամատունւոյ:

Յաւուրս սորա միաբանեալ ընակիչք՝ հիւսիսոյ Կաւկասու, գիտացեալ զթուլամորթութիւն նորա և զյուլութիւն, և առեալ ի հրապուրելոյ մաղթանաց Սանատրկոյ՝ ի գաղտնի հրամանէ Շապհոյ Պարսից արքայի, արշաւեալ ի միջոց աշխարհիս մերոյ հասանէին մեծաւ ամբոխիւ, որպէս թէ երկու բիւրովք։ Որոց պատահեալ պատերազմաւ արևելեայ և արևմտեայ զօրուն Հայոց՝ հանդերձ զօրապետօքն Բագարատաւ ասպետիւ և Վահանաւ նահապետիւ Ամատունեաց. քանզի հարաւային մեր գունդք առ արքային Խոսրովայ էին յաշխարհին Ծոփաց, և զՄիհրան սպանեալ, և զհիւսիսային մեր գունդն հարեալ, ի թիկունս ընկեցեալ թշնամեացն, և հասեալ ի դրունս Վաղարշապատու պաշարէին։ Որոց յանկարծակի ի վերայ անկեալ արևելեայ և արևմտեայ մեր զօրուն, և անտի մերժեալ զՕշական առապարաւն, ոչ ետուն ժամանել ճապաղել ի նեղուածութիւն ըստ օրինի իւրեանց սովորութեանն, երագեալ սաստկապէս զհետ ունելով քաջաձիոցն ի դժուարս քարանց և ի վիմուտ տեղիս։

1 d Ը, փխ. Թ.
2 Ա չիք ուր
3 b նահատակութիւն
4 ef ընակեալ, փխ. միաբանեալ
4 abcef հիւսիսոյ ընակիչք
4 b կօվկասու / Հcdefo կովկասու / pqrs կաւկասոյ
5 l զթուղամորտութիւն
5 k յուլութիւն / l զյուղութիւն / Կ² abcef չիք և զյուլութիւն
5 prs առեալ, փխ. առաւել
5 Հgk չիք ի (հրապուրելոյ)
6 a մաղթանացն
6 abcef սանատրկոյ գաղտնի ի
6 g արքային
7 ՏԽd արշաւանօք [վpqrs արշաւանք]
7 e ի մէջ աշխարհիս
7 opqrs աշխարհի
7 abcef չիք մերոյ
7 Կ²abcef չիք հասանէին
8 Խd երկուք / Կ²abcef երիւք, փխ. երկու
8 d բիւրօք / Խ բիւրուք [k բիւրիւք]
8 Տ արևելեան / Հ արևելեայն
8 Տ արևմտեան
9 abcef մեր զօրուն հայոց
9 d զօրապետօք
9 c բագարատ
10 c վահան
10 abcef ամատունեաց նահապետիւ
10 abcef զի / Խd չիք մեր
10 Հdgk գունդքն / abcef զօրք, փխ. գունդք
11 Խd ելին, փխ. էին
11 d յաշխարհն
12 Հ հայոց, փխ. մեր
12 o գունդք / pqrs գունդս
12 opqrs չիք հարեալ
12 e ի թիկունսն կեցեալ
13 a չիք պաշարէին
13 abcef որոյ
13 bef յանկարծ
14 abcefl հասեալ, փխ. անկեալ
14 pqrs արևելեան
14 abcef արևմտեայ և արևելեայ
14 p մերժեալ մեր զօշական
15 gl զաւշական
15 p որ, փխ. ոչ
15 opqrs չիք ճապաղել
15 abef ի նեղուածութիւնս
16 abcef օրինի / միւսն. օրինակի
16 Խd սովորութեան [k սովորութեանց] իւրեանց / fpr սովորութեան
16 ԱԽվ² երագեալ / միւսն. արագեալ
17 d քաջաձիոց
17 a չիք ի (դժուարս)
17 e չիք ի (վիմուտ)
17 վdpqrs ի վիմամուտ / Հk ի վիմու

Մինչեւ յոչ կամաց գումարեալ թշնամեացն ի ճակատ. եւ զօրագլուխ Նիզակաւորացն լեալ անարի ումն սկայ վառեալ, եւ թաղեալ կաճեայ բոլորով ամենեւիմբ պարածածկեցեալ, շահատակէր ի մէջ զօրացն։ Ցոր ակնակառոյց լեալ քաջացն Հայոց եւ յարձակեալ՝ ոչ ինչ կարէին վնասել. քանզի հարեալ նիզակաւ՝ ճախր առնոյր կաճեայն։ Յայնժամ քաջին Վահանայ Ամատունւոյ հայեցեալ յեկեղեցին կաթուղիկէ, ասէ. «Օգնեա ինձ, Աստուած, որ զԴաւթեան պարսաքարն դիպեցուցեր ճակատու խրոխտացելոյն Գողիաթու. ուղղեա եւ զնիզակս իմ ական հզօրիս այսորիկ»։ Եւ ոչ վրիպեցաւ ի խնդրոյն. ընդ գաւակ ձիոյն հարեալ՝ յերկիր կործանեաց զահագին զվիրագն։ Այսպիսի դիպուած ի փախուստ յորդորեաց զթշնամիսն, եւ ի յաղթութիւն զՀայոց գունդն զօրացոյց։ Եւ աստի դարձեալ յաշխարհն Ծոփաց Բազարատ՝ վկայ հաստատուն առանց նախանձու լինի առ արքայի վասն Վահանայ քաջութեանցն եւ առաքինի դիպուածոյն։ Վասն որոյ պարգեւէ նմա արքայ զտեղի ճակատուն՝ զՕշական, ուր ինքնակամ դիմադրաւ նահատակն եղեւ։ Եւ փոխանակ Միհրանայ կարգէ զԳարջոյլ Մաղխազ նահապետ Խորխոռունեաց ի վերայ զօրուն։

Ժ

Վախճան Խոսրովու, եւ պատերազմ Հայոց ընդ Պարսս։

Յետ այսորիկ գիտացեալ Խոսրովայ, թէ ձեռն Շապհոյ Պարսից արքայի ընդ թշնամիսն է՝ լուծանէ զխաղաղութիւնն որ ընդ Նմա, եւ

2 abcef Նիզակաւորաց
2 abcefnopqrs չիք եւ
2 Վacef թաղաւ / ԽՎ^{2}dnopqrs թաղիւ / Վ թողիւ
3 d կճեայ / no կաճէ [n յուս. շինած ճակեայ] / Խ ճակեայ / Վ ճակեա
3 Հgk բոլոր / abcef ամենայնիւ
3 Վ^{2}dgl պարածածկեալ
3 d շահատակեալ էր
4 Կ^{2}abcef յորմէ / Կ^2 ակնկառոյց
4 Կ^{2}abcef մինչեւ զօրաւիգն օգնականութեան, փխ. քաջացն հայոց եւ յարձակեալ / Հմմտ. եր. 270, տ. 4.
4 k քաջանց / opqrs չիք ինչ
5 gk քան, փխ. քանզի
5 d կճեայն / Հ կճեայ / g կաճեան / Վoqrs կաճայն
6 o քաջաց քաջին վահանայ
7 q չիք ինձ
7 anopqrs զդաւթայն / e զդաւթեայն / J զդաւիթայն
8 Կ^{2}abcef ճակատու այլազգւոյ խրոխտացելոյն
8 bcdegl գողիադու
9 Տ այսմիկ
10 ՏԽd չիք հարեալ
10 ՏԽd կործանեալ
10 Խd զվիրագն [k զվիրաւգն] ահագին / abcef վիրագն
13 d առ արքայ / Ա,Խ չիք վասն
14 abcef առաքինութեան(ն)
14 Տabcef դիպուածոցն / e դիպուածոց
14 Հgk չիք նմա
15 Տ որ, փխ. ուր
15 Կ^{2}abcef նահատակ
16 c չիք եղեւ
16 Կ^{2}abcef զգարջուլ / opqrs զգարջոլ
16 Տ մախազ / Կ^{2}abcef չիք մախազ
17 lnopqrs խորխոռունեաց
18 d Թ, փխ. Ժ.
19 d որ ինչ յաւուրս սորա ի հիւսականաց ազգաց արշաւանք, փխ. վախճան խոսրովու—ընդ պարսս
19 gk ընդ պարսից
20 Ա,Խ յետ այսր / abcd խոսրովու
21 Հacdef է [c եւ, փխ. է] ընդ թշնամիսն / Ել չիք է
21 Տgk զխաղաղութիւն
21 ՏԽd չիք որ
21 c ընդ Նմա որ եւ

զմանաւոր հարկն արգելու ի Նմանէ, տալով և զայն կայսեր. և ածելով զզօրս Յունաց՝ ընդդիմանալ արքային Պարսից։ Բայց ոչ յերկարեալ զկեանս իւր՝ վախճանի, թագաւորեալ ամս ինն. և բարձեալ զնա՝ թաղեցին յԱնի առ հարս իւր։ Եւ ժողովեալ մեծին Վրթանիսի զամենայն նախարարս Հայոց, հանդերձ զօրօք և զօրապետօք, յանձն առնէ զաշխարհս Արշաւրի Կամսարականի, որպէս գլխաւորի և յոյժ պատուականի յետ արքային։ Եւ ինք առեալ զՏիրան որդի Խոսրովու՝ գնայ առ կայսր, զի թագաւոր Հայոց ի տեղի հօր իւրոյ կացուսցէ։

Իսկ արքային Պարսից Շապուհ իբրև լուաւ զմահն Խոսրովու, և եթէ որդի նորա Տիրան առ կայսր գնաց՝ գումարէ զօրս բազումս ի ձեռն Ներսեհի եղբօր իւրոյ, որպէս թէ թագաւորեցուցանել զնա Հայոց խորհեցեալ, և առաքէ յաշխարհս մեր, իբրև անառաջնորդ զսա վարկուցեալ։ Որոց պատահեալ քաջին Արշաւրի Կամսարականի հանդերձ ամենայն Հայաստանեայցս զօրու, ճակատ տուեալ ի Մռուղն անուանեալ դաշտի։ Եւ թէպէտ և բազումք ի մեծամեծ նախարարացն անկան ի պատերազմին, սակայն յաղթեալ Հայոց գնդին՝ փախստական առնեն զզօրս Պարսից, և պահեն զաշխարհս մինչև ցգալն Տիրանայ։

---

1 abcef հարկն
1 Տ չիք և զայն
1 abcef ածեալ
2 Խd զօրս [k զզօրս] ի յունաց
2 Խ ընդդիմանալ [l ճախապես ընդդիմանալ]
2 o երկարեալ
4 Կ^{2}abcef առ հօրն. չիք իւր
4 c Վրթանիսին / Խd Վրթանայ
5 Հ չիք հանդերձ
5 Տ յանձն առնէ արշաւրի... յետ արքային, զաշխարհս հայոց. և ինքն առեալ
5 d յանձն առնու
6 Հabde արշօրի
7 f չիք իւր
7 a գնաց
7 Հo առ կայսրն
8 l իւր
8 ՏԽd կացցէ
9 bcdefgk բայց, փխ. իսկ
9 Հgk չիք շապուհ
9 Հk զմահ
9 Հabcfo խոսրովայ / g խոսրովոյ
9 ac թէ
10 d որդին
10 Հc առ կայսրն
10 Խd գնաց առ կայսր [Հ կայսրն]
10 Խd գումարեաց
10 Հdkl զօր
10 ՏԽd բազում
11 վ որպէս թէ / մխւսն. որպէս զի
11 g մեր, փխ. հայոց
11 Խdo խորհեցեալ [Հgko խորհեցաւ] հայոց / Վmnpqrs խորհեցաւ
12 Կ^{2}abefl իբր
12 rs առաջնորդ
12 Ա զնա, փխ. զսա
13 ՏԽ որով [Վ^{2}g որոյ] / d որոյ
13 Տ պատահէ
13 abcef չիք քաջին
13 Կ^{2}abc արշօրի
14 cf հայաստանեաց / Վdmo հայաստանեայցս / abc հայաստանեայց
14 abcef զօրօք / Խd զօրուք
14 Խdf ճակատս
14 Վlm ունել, փխ. տուեալ
14 l անուանեալն
15 ՏԽd չիք և (բազումք)
15 dg ի մեծամեծաց / Կ^{2}abcef չիք մեծամեծ
16 abcef գնդին հայոց
16 Խd չիք գնդին
16 abcef առնէին
17 c պարսիցն
17 Խd չիք մինչև
17 acef տիրանայ ի հայս

ԺԱ.

Յաղագս թագաւորելոյն Տիրանայ, եւ փոխելոյ յաշխարհէս մեծին Վրթանայ, եւ փոխանորդելոյ զաթոռն որդւոյ Յուսկանն։

Յեօթն և ի տասներորդի ամի ինքնակալութեան իւրում Աւգոստոս Կոստանդոս, որդի Կոստանդիանոսի, թագաւորեցուցանէ զՏիրան որդի Խոսրովու, և առաքէ ի Հայս հանդերձ մեծաւն Վրթանաւ։ Որոյ եկեալ, ունի զաշխարհս մեր խաղաղութեամբ, հաշտութիւն ընդ Պարսս առնելով և ոչ պատերազմունս. հարկելով Յունաց, այլ և մանաւոր ինչ Պարսից՝ կայր ի հանդարտութեան իբրև զհայր իւր, ոչ ինչ արութիւն քաջութեան և սորա ցուցեալ. նա և ոչ հայրենի առաքինութեանն հետևեալ, այլ թուլացեալ յամենայն բարեպաշտութենէ գաղտնի, ոչ իշխելով համարձակ պատուել զախտն ի մեծէն Վրթանիսէ։

Իսկ յետ լնլոյ հնգետասան ամաց եպիսկոպոսութեան մեծին Վրթանայ՝ փոխի յաշխարհէս յերրորդ ամի Տիրանայ։ Եւ ի հրամանէ նորին տարեալ հանգուցանեն ի գեօղն Թորդան, իբրու մարգարէական ակամբ հայեցեալ՝ որ զկնի բազում ժամանակաց և հօրն ի նոյն տեղւոջ հանգուցան նշխարք։ Եւ յաջորդէ զաթոռն Յուսիկ որդի նորին ի չորրորդ ամին Տիրանայ, յոյժ հետևող եղեալ հօրն առաքինութեան։

---

1 d Ժ, փխ. ԺԱ.
2 k թագաւորելոյ
2 ldo յաշխարհէ
2 abcef վրթանիսի
3 c զաթոռ
3 qrs որդոյն / ld չիք որդոյ
3 Հgk յուսկայ / o յուսկան
4 Ա յեւթն և ի տասն / l յեւթն և ի տասաներորդ / Հgk յեւթն և տասաներորդ (Հk *տասներորդ)
4 abdef օգոստոս
5 abcef կոստանդեայ
6 S խոսրովայ
6 Հg չիք և առաքէ—վրթանաւ
6 d չիք հանդերձ
6 e մեծաւ
6 c վրթանեաւ
7 k զաշխարհն
7 bef ընդ պարս / ld ընդ պարսից [d պարսիցն]
8 a պատերազմուն / ld պատերազմ
8 pqrs մինչև, փխ. ինչ
9 l արուութիւն / Հ արիութիւն
10 abcef չիք նա
10 Հg առաքինութեան
11 l թուղացեալ
11 l բարեպաշտութենն / q պարկեշտութենէ, փխ. բարեպաշտութենէ
12 ld զախտն պատուել [k պատուէ]
12 Աl վրթանայ
13 ld իսկ մեծն վրթանէս յետ լնլոյ
13 ac տասն և հինգ
13 ab ամ / c ամի
13 dgl չիք եպիսկոպոսութեան մեծին վրթանայ
14 ld յաշխարհէ
14 k տիրայ
15 bgl ի գեւղն / c ի գեաւղն / Հd ի գիւղն
15 lbcdef իբր
16 q որոյ, փխ. որ
16 abcef և հօրն ի նոյն տեղւոջ հանգուցան [a հանգուցեալ] / միւսն. յայն տեղի
17 abef նշխարքն
17 ld յաջորդեաց
17 abcef նորին որդի
17 gk և ի չորրորդ
18 Sabcefk ամի
18 Sabcef առաքինութեանց [op առաքինութեանցն]

ԺԲ

Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստանդեայ։

Բայց Շապուհ Որմզդեան առ Տիրան մեր արքայ առաւել սէր հաստատեաց. մինչև զօրավիգն օգնականութեան եղեալ՝ թափէ զնա յարձակմանէ հիւսիսականացն ազգաց, որք միաբանեալ ելին արտաքս քան զկապանն Ճորայ և բանակեցան ի սահմանս Աղուանից ամս չորս։ Եւ զայլ յոլով թագաւորս նուաճեալ Շապհոյ, և զազգս բարբարոսաց բազումս ի ստորութիւն կալեալ՝ յարձակեցաւ ի Միջերկրեայս և ի Պաղեստինէ։ Իսկ Կոստանդեայ արարեալ կեսար զՅուլիանոս՝ սպառազինեցաւ ընդդէմ Պարսից. և տուեալ ճակատ, երկոքին կողմանքն պարտեցան. քանզի բազումք անկան յերկաքանչիւրոցն. և ոչ մի ի միւսոյ թիկունս դարձոյց. մինչև ի հաւանութիւն եկեալ՝ արարին խաղաղութիւն ամս սակաւս։ Եւ ի Պարսից դարձեալ Կոստանդեայ՝ յերկար հիւանդացեալ վախճանեցաւ ի Մոմփսուեստի քաղաքին Կիլիկեցւոց, թագաւորեալ ամս քսան և երիս։ Ի սորա աւուրս երևեցաւ խաչն լուսեղէն առ երանելեաւն Կիւրղիւ։

ԺԳ

Եթէ զիա՛րդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի պատանդս տայ։

Զայսու ժամանակաւ թագաւորեաց Յունաց ամբարիշտն Յուլիանոս. ուրացաւ նա զԱստուած և պաշտեաց զկուռս, և յարոյց հալածանս և

2 l ընդ կոստանդայ
3 Խnpqrs շապուհի
3 abef յորդմզեան / c յորմիզդեան / o յորդմզան / npqrs որմզդան
4 ef չիք մինչև / Տ զօրավիգ
5 p յօգնականութենէ, փխ. յարձակմանէ
5 Խ հիւսիսականաց ազգացն / Տ որ
5 f եկին, Խ էին [l եին], փխ. ելին
6 opqrs զկապանս
6 ՏԽ ջորայ [Հ ճորայ]
6 ՏԽabcf բնակեցան
7 ԱՀ զայլս
7 cdef յոլովս / Հgk չիք յոլով
8 pqrs բազում
8 ab ի միջերկրեայսս / de ի մէջերկրեայսս / Հg ի մէջերկրեայս / Տk ի մէջերկրայս [վ² ի միջերկրայս, n ի մէջերկրեայս] / c երկրեայս
9 Խվ²f ի պաղեստին
9 pqrs կոստանդոս / Խվ² սպառազինէ
10 Ա ճակատս
10 Խ երկոքին պարտեցան կողմանքն / վpqrs կողմեանք
11 c չիք անկան
11 f երկաքանչիւրոյն / Տ յիւրաքանչիւրոցն

12 b միոյ, փխ. միւսոյ
12 gk չիք եկեալ
13 ԱԽ դարձեալ ի պարսից
13 ly կոստես / k կոստեայ
14 ԱԽ հիւանդացեալ յերկար
14 Խ վախճանի
14 adef ի մոմփեստին / b ի մոմփեստին / c ի մոխափեստին / Հgl ի մոմփսուեստին
14 Հabcl քաղաքի / gk քաղաք
14 f կիլիկեցւոց / gk լիկէացւոց, l զլիկէացւոց, Հ լիկացւոց, փխ. կիւլիկեցւոց
15 gk թագաւորեաց / d ամս ԻԴ.
16 Կ²abcd խաչ
16 Ա լուսեղէն յերկնից յերուսաղէմ ամենայն քաղաքին հաւատացելոց և անհաւատից առ երանելեաւն
16 k չիք առ երանելեաւն կիւրղիւ
18 gko թէ / n և թէ
18 p տիրանայ
18 ՏԽ յուլիանու [no յուլիանոսի]
18 Տ պանդանդս [p պատանդս]
18 Խo տայ պատանդս
19 y յայսու / k ամբարիշտ
20 Ա և ուրացաւ / opqrs չիք նա

խռովութիւն ի վերայ եկեղեցւոյ. և բազմադիմի ջանայր շիջուցանել զհաւատ քրիստոնէութեան, բայց ոչ բռնութեամբ հաւանեցուցանէր, այլ խորամանկեալ հնարէր, զի Քրիստոսի պաշտօնն խափանեսցի և դևք երկրպագեսցին։ Եւ յորժամ գնա ընդդէմ Պարսից իրաւունքն զինեցին, և անցեալ ընդ Կիւլիկիայ հասանէր ի Միջագետս. և զօրացն Պարսից կողմնապահաց հատեալ զչուանս նաւակամրջին Եփրատու, զգուշանային անցիցն։ Իսկ Տիրան մեր Թագաւոր իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի, դիմէ ի վերայ Պարսից զօրացն, և հալածականս առնէ. և հարեալ սպասաւորութիւն՝ անցուցանէ զամբարիշտն Յուլիանոս հանդերձ բազմութեամբ այրեձիոյն, և մեծարի ի նմանէ յոյժ։

Եւ խնդիրս առնէ, զի մի՛ տարցի գնա ընդ իւր ի Պարս, իբր անկար գոլով ձիավարել, և յանձն առեալ Յուլիանոս՝ խնդրէ զօրս և պատանդս։ Եւ Տիրանայ խնայեալ յԱրշակ որդի իւր երկրորդ՝ տայ ցնա զորդի իւր զՏրդատ զերրորդ, հանդերձ կնաւ և որդւովք, և զԹոռն իւր զՏիրիթ, զորդի մեռելոյն Արտաշիսի, որդւոյ իւրոյ անդրանկան։ Զօրս առեալ Յուլիանու՝ նոյն հետայն առաքէ ի Բիւզանդիոն. և զՏիրան արձակէ յիւր աշխարհն. և տայ զիւր պատկերն նկարեալ ի տախտակս, յորում և ի դիւաց զոմանս ընդ նմա. և հրամայէ յեկեղեցւոջ կանգնել յարևելից

1 opqrs խռովութիւնս
1 Ա չիք ի վերայ
2 c զհաւատս
2 Տ քրիստոնէութեանս
3 Հk խորամանկել
3 Կ[2]e զքրիստոսի
3 ՏԽ չիք քրիստոսի—խափանեսցի և
4 Հgk իրաւունք
5 f անցին
5 b ի կիւլիկայ / l ի կիւղիկիայ
5 l զաւրաց
6 ԱՏ զչուան
6 a կաւակ կամրջին / bվ կաւակամրջին / c կաւայկարմնջին / ef կաւայ կամրջին / Հ նաւակարմջին
6 l Եւփրատու
7 y անցից
7 g չիք իջեալ
7 ԱԽ յուլիանու [l յուղիանու]
8 acde պարսիցն զօրաց / bpqrs զօրացն պարսից / kl պարսիկ
8 cf չիք և (հալածականս)
8 ԱՀgl հալածական
9 l յուղիանոս
10 acdef այրուձիոյն / b այրոյձիոյն / opqrs այրեձիոցն
10 k մեծ, փխ. մեծարի
11 Տ արարեալ, փխ. առնէ
11 Աo մի տարցէ
11 pqrs չիք գնա
11 ԱԽ ի պարս ընդ իւր
12 Ա գոլ / Հl ձիաւորել
12 Խվ[2] առնու / pqrs առ, փխ. առեալ
12 վ[2] խնդրէ ի նմանէ զօր
12 c պատանդադ
13 ՏԽc խնայեալ ի [Խc չիք ի] յորդի իւր արշակ [l յարշակ, c չիք արշակ] երկրորդ
13 g նմա / o ի նա
14 Խ տրդատ / de չիք զտրդատ
14 o երրորդ
14 pqrs չիք հանդերձ կնաւ և
14 Վmpqrs չիք զԹոռն իւր
14 k Թոռն
14 klpqrs տիրիթ / y տիրաթ
15 gkopqrs մեռելոյ
15 abcde արտաշէսի / gl արտաշեսի / o արտաշրի
15 de անդրանկանն
15 copqrs զոր
16 cdfy յուլիանոս / l յուղիանու
16 dk և նոյն հետեայն / g և նոյն հետեան / l և նոյն հետեայն / y և նոյն հետեեայն / e հետայն
16 abce ի բիւզանդոն
17 de զիւր
17 Ա յաշխարհս / Խ աշխարհս [k աշխարս]
17 ԱՏ նկարագրեալ
17 h ի տախտակի
18 ԱՏ (բնեւս յաւագոյն Աs. Մ.) յորում և զդիւաց [p դիւաց] ոմանց ընդ նմա / Խվ[2] ի նմա
18 f յեկեղեցին / ՏԽ յեկեղեցիս

կուռս. ասելով, թէ որք միանգամ ընդ Հոռոմայեցւոց տէրութեամբն հարկին՝ զոյնպէս առնեն։ Զոր յանձին կալեալ Տիրանայ՝ առեալ բերէ, ոչ ածելով զմտաւ, թէ խաբէութեամբ՝ զնուաց երկրպագին պատկերք։

ԺԴ

Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն եւ Դանիելի։

Արդ՝ հասեալ Տիրանայ ի գաւառն Ծոփաց՝ յիւրում արքայական եկեղեցւոջն կամեցաւ կանգնել զպատկերն։ Զոր յափշտակեալ սրբոյ Յուսկանն՝ եհան ի ձեռաց արքային. եւ ընկեցեալ յերկիր, կոխեալ մանրեաց, զգացուցանելով արքային զիւրն խորամանկութիւն։ Որում ոչ ինչ ունկնդիր եղեւ Տիրան, քանզի երկեաւ ի Յուլիանոսէ, զմտաւ ածելով՝ մեռանել ինքեան իբրեւ զկոխող թագաւորական պատկերի. եւ յաւելեալ բորբոքումն չարութեանն, զոր ունէր ընդ սրբոյ Յուսկանն, յաղագս հանապազորդ յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց՝ հրամայեաց ջլախիւք հարկանել յերկար, մինչ ի զանելն աւանդեաց զհոգին։

Եւ յետ կատարման նորա թշնամանեալ անիծիւք Տիրան ի ծերունւոյ քահանայէն Դանիելէ, որ աշակերտ էր սրբոյն Գրիգորի եւ հիւպերետ, հրամայեաց զնա խեղդամահ առնել։ Զոր բարձեալ աշակերտացն՝ թաղեցին ի միայնարանի նորին, որ կոչի Հացեաց դրախտ։ Իսկ զմարմին սրբոյ Յուսկանն բարձեալ տարան առ հայր իւր ի գիւղն Թորդան. որ եկաց յեպիսկոպոսութեանն ամս վեց։

1 Խ որ / Հl տէրութեամբ
1 Ա իշխանութեամբ են, փխ. տէրութեամբն հարկին
2 Ա առնել
3 abcef եթէ / a չիք զնուաց
3 c երկիր պագին
3 Վgklmno պատկերքս / Հ պատկերքն / pqrs տարերքս, փխ. պատկերք
5 f վկայութիւնք
5 Խa սրբոյն / c չիք սրբոյ
5 gk յուսկեայ / Հ յուսկայ
5 b դանիելի / l դանիիղի / միւսն. դանիէլի
6 Խ տիրան / f յորում, փխ. յիւրում
6 ԱԽՎ[2] արքայական / միւսն. արքունական
7 ad յեկեղեցւոջն / Խ սրբոյն
8 Հ յուսկայ / Ա չիք եհան
8 ԽՎm չիք արքայի
9 gk խորամանկութեան
10 ՏԽ եղեւ / Ա չիք քանզի երկեաւ
10 ԱԽՎ[2] զմտաւ ածելով [Ա ածեալ] ի յուլիանոսէ [l ի յուղիանոսէ] ինքն մեռանել [kl մեռանել] իբրեւ [Խ իբր]
11 Վmn իբր / c պատկեր
11 Տ յաւելեալ ի բորբոքումն չարութեանն / ԽՎ[2] յաւելեալ բորբոքումն ի [gl չիք ի] չարութիւն [Վ[2]l չարութիւնն, Հ չարութեան] / opqrs բարկութեան, փխ. չարութեանն
12 Խ սրբոյն / Հ յուսկայ
13 Խ յանդիմանութեանցն
14 c հարկանել ջլախիւք
14 Աk մինչեւ / o մինչ զի
14 Ա ի [b չիք ի] հարկանելն, փխ. ի զանելն
14 ՏԽ զոգին
15 y եա, փխ. յետ
15 Ա թշնամանեալ լինէր անիծիւք
15 Տ տիրանայ
16 l դանիելէ / միւսն. դանիէլէ
16 Ա էր աշակերտ
17 a հիւպերէտ / d հիւպերետայ / ԽՎ[2] հեպերետ / o չիք եւ հիւպերետ
17 k աշակերտաց / g աշակերտացն նորա / Հl աշակերտաց նորա
18 Հgk ի միայնարան / b հացեաց
19 Հgk սրբոյն / Հ յուսկայ
19 Ա առ հայրն. չիք իւր
19 adefp ի գեօղն / Հcd ի գիւղն
20 k թրկան, փխ. թորդան
20 b եպիսկոպոսութեան

ԺԵ

Եթէ զիա՛րդ Զօրայի առեալ զզօրս Հայոց դառնայ ի Յուլիանոսէ, եւ սատակի ազգաւ։

Լուր սպանման որդւոյ Յուսկանն և քրիստոնէին ամենայն նախարարացն եհաս առ նահապետն Ռըշտունեաց Զօրայ, որ փոխանակ Մանաճհրի սպարապետ էր Հայոց հարաւային գնդին, և Տիրանայ հրամանաւ զհետ Յուլիանոսի զօրօք։ Սորա լուեալ զայսպիսի համբաւ, ասէ ցզօրս իւր. «Մի՛ վարեսցուք հրամանաւ այնորիկ, որ գայթագղութիւն արկանէ յերկրպագութիւնն Քրիստոսի, և սպանանէ զսուրբս նորա. և մի՛ ճանապարհակցեսցուք այսմ ամբարիշտ թագաւորի»։ Եւ զզօրսն համակամս իւր արարեալ՝ դառնայ, և եկեալ ամրանայ ի Տմորիս, մինչև տեսցէ, թէ զի՛նչ արասցեն այլ նախարարքն։ Բայց սուրհանդակքն Յուլիանոսի յառաջ ժամանեն քան զգալն նորա, բերելով Տիրանայ թուղթ, որ ունէր օրինակ զայս.—

Թուղթ Յուլիանոսի առ Տիրան։

«Ինքնակալ Յուլիանոս, ծնունդ Ինաքայ, Արամազդայ որդի, և ճակատագրեալ յանմահութիւն. Տիրանայ մերում գործակալի խնդալ։

«Զզօրս, զոր արձակեցեր ընդ մեզ, առեալ զօրագլխի նոցին՝ ի բաց դարձաւ. և մեք բաւական էաք յանթիւ գնդացս մերոց զհետ առաքել՝ ունել զնոսա. այլ թոյլ տուաք վասն երկուց պատճառաց. առաջին՝ զի

2 Կ'k թէ
2 Կ²abdef զուրայի / c զուրիայի / Խ զարայի / Վ³ զարայի (մի՛չs)
2 Ա զզօրսն. չիք հայոց
2 ՏԽ դարձաւ, փխ. դառնայ
3 l սատակեցաւ / g սատակի, ցուց. ուրիշ ձեռքով չինած մեռանի / Հi մեռանի, փխ. սատակի
4 ԽՎ լու, փխ. լուր
4 Խ որբոյն / b որդոյ, փխ. որդւոյ
4 Խ յուսկան
4 Աo քրիստոնէի(ն) / pqrs քրիստոնէեալ
4 cdef չիք ամենայն
5 abcef առ նահապետ
5 Հl ռուշտունեաց / միւսն. ըռըշտունեաց
5 abde զուրայն, e զաւրուն, f զօրուն, Խ զարայ, փխ. զօրայ
6 Հdnp մանաճըհի
6 ԱԽ և հրամանաւ տիրանայ զօրօք [d եկանէ զօրօք, Հ զօրօք երթեալ էր] զհետ յուլիանոսի / o հրամանաւն հետէր յուլիանոսի
8 cf գայթակղութիւնս / de գայթագղութիւնս
9 ՏԽf յերկրպագութիւն
11 ԱՀgl և համակամ [Հ համակամս] իւր արարեալ զզօրսն [Հgl զզօրս իւր] / k և համակամիտ արարեալ զզօրսն իւր
12 Խ տեսցեն / a չիք թէ
13 ՏԽ կանխաւ, փխ. յառաջ
13 Խ ժամանեալ / Հgk զգալ
13 Ա տիրանայ / միւսն. առ տիրան
14 Հgk թուղթ առ տիրան
14 f չիք ունէր / Խn չիք օրինակ
14 opqrs զայս / միւսն. այսպէս
15 ՏԽ յուլիանու
15 o առ տիրան արքայ հայոց
16 a ինքնաքայ, g ինքնակ''լ, iq ինքա, p իքարա, Հ ինքն, tv ի նաքարայ, փխ. ինաքայ
17 Ա յանմահութիւն ճակատագրեալ
17 Ա գործակալի մերում
18 Խ զօրս
18 k առաքեցեր, փխ. արձակեցեր
18 c զօրագլուխ / Հgk զօրագլուխի
18 Խ չիք ի բաց
19 Հ եաք / Ա գնդաց
20 abdef զնա
20 l պատճառանաց

մի առիցեն զմէնջ Պարսիկք, եթէ բռնութեամբ և ոչ կամաւ ածէ զզօրսն. երկրորդ՝ փորձել զքո միամտութիւնդ։ Արդ՝ եթէ ոչ ի քումմէ կամաց արար նա զայն՝ սատակեսցես զնա ազգաւ իւրով, առ ի չթողուլ նմա մնացորդ. ապա եթէ ոչ՝ երդուեալ ի Ռաս, որ զթագաւորութիւնս շնորհեաց մեզ, և յԱթենաս, որ զյաղթութիւնն, զի ի դառնալս միում անպարտելի զօրութեամբս վանեսցուք զքեզ և զաշխարհդ»։

Տեսեալ զայս Տիրանայ և յոյժ զարհուրեալ՝ առաքէ զմարդպետն կոչեցեալ Հայր, և հանդերձ հրամամբ կոչէ առ ինքն զԶօրայ։ Իսկ զօրաց նորա տեսեալ, թէ լռեալ կան նախարարքն ամենայն՝ ըստ սովորական անժուժութեան մերոյ ազգիս ցրուեցան ի տունս իւրաքանչիւր։ Եւ միայնացեալ Զօրայ, գայ առ արքայ յոչ կամաց. և արքայի զԶօրայ ի բուռն առեալ՝ ունի և զամուրն նոցին զԱղթամար, և բառնայ զամենեսին սատակմամբ։ Բայց զմանուկ մի, որդի Մեհենդակայ եղբօր նորա, փախուցեալ դայեկացն ապրեցուցին։ Իսկ արքայ փոխանակ նորա կարգէ զՄաղամութ տէր Անձաւայ։

ԺԶ

Յաղագս մահուան որդւոցն Յուսկանն, և յաջորդելոյ զաթոռն Փառներսեհի։

Բայց ի Տիրանայ խնդրեն նախարարքն Հայոց այր արժանի՝ կացուցանել յեպիսկոպոսութիւն փոխանակ Յուսկան։ Քանզի որդւոցն

1 Ա մի առասցեն
1 ո ի մէնջ / opqrs զձէնջ
1 Խ թէ / Խ կամօք
1 Աl ածէր / Հgktw ածեր
2 bcf փորձեալ / pqrs փորձելով
2 Խ միամտութիւն
2 Տ ի քոյ կամացդ [opqrs կամաց]
3 def ազգաւ իւրովք / Խ ազգով իւրով / Վ ազգով / Վ ազգաւ ամենեիւր
3 Աopqrs չիք նմա
4 Վmnq ապ՛ եթէ
5 opqrs յաթանաս / k յաթենաս
5 Հfgk զյաղթութիւն
5 oprs չիք ի (դառնալս)
5 abcde իմում, փխ. միում
6 Հվ²gk զօրութեանս / p զօրութեամբ / Ա զօրութեամբ իմով
6 Ա վանեցից
7 Տ տիրանայ զայս լուեալ / Խվ² տիրան
8 վ²l և հանդերձ հրամամբ կոչէ / gk չիք և / միւսն. հանդերձ հրամամբ և կոչէ
8 ac զզօրա / bdef զզօրայ / Խ զզարայ
9 Ա եթէ լռեալ կան ամենայն նախարարքն
10 Խվ² սովորութեան
10 abcf անժուժկալութեան
10 Տ մերոյ ազգիս անժուժկալութեան
10 Հgk ի տունս իւրեանց իւրաքանչիւր / Աho իւրաքանչիւր ի տունս իւրեանց
11 abdef զուրայ / c զուրա / Խ զարայ
11 Ա ոչ կամաւ / Խ ոչ կամաւք
11 opqrs չիք յոչ կամաց և արքայի
11 Վmn արքայ
12 Ա զզուրայ / Խ զզարայ
12 Ա զամուր / Խվ² զամրոց / opqrs զամուրս
12 b զյաղթամար
12 c չիք և (բառնայ) / y բառնալ
13 ԱԽ զամենեսեան / opqrs մանուկ
14 Խnopqrs դայեկաց
15 Ա զմաղմութ / gl զմաղամուղ
15 Ա անձաայ [ʃ անձաեայ] / Խվ² անձաւայ [k անձաւ] / վ անծաաայ
17 abdefk որդւոց / c որդոյ / Հ որդոց
17 abcde յուսկանն / Հ յուսկայ
17 c զաթոռ / b զաթոռն
17 c փառ''ց ներսեհի / Խf փառներսէհ [k փառներսեհ]
18 pqrs չիք ի (տիրանայ)
18 Ա նախարարք
19 c յեպիսկոպոսութեան
19 Աno յուսկանն / Աglpq որդւոց

նորին ոչ գովելի վարս ստացեալ՝ անարժանք եղեն այնմ առաքելականին աթոռոյ. այլ և մահ ևս հասեալ նոցա յաւուրսն յայնս, յոյժ անագին և սարսափման լսողաց արժանաւոր, ի միում անդւոջ շանթահար եղեալ երկոցունցն, որոց Պապ և Աթանագինէս կոչէին անուանքն. ոչ թողլով զաւակ հասակեայ պատշաճ այնմ, բայց մանուկ մի որդի Աթանագենի, որում Ներսէս անուն ճանաչէր, որ ի Կեսարիայ էր ի հրահանգս, և զայնու ժամանակաւ գնացեալ ի Բիւզանդիոն՝ առնուլ կին զդուստր Ասպիոնայ ուրումն իշխանի մեծի։ Եւ վասն ոչ կալոյ այր յազգէ Գրիգորի, ընտրեցին զՓառներսեհ ոմն յԱշտիշատից Տարօնոյ, և կացուցին քահանայապետ ի տասներորդ ամի Տիրանայ. որ կալաւ զաթոռն ամս չորս։

ժէ

Երէ՛ զիա՛րդ ի Շապհոյ խաբեցաւ Տիրան, երթալով ի կոչ նորա, եւ կուրացաւ ի նմանէ։

Յետ այսր ամենայնի ամբարշտին Յուլիանոս ըստ արժանի խորհրդոցն վէր ընկալեալ ի փորոտիսն՝ սատակի ի Պարսս։ Եւ զօրացն դարձեալ, թագաւոր ունելով զՅոբիանոս, որ ի ճանապարհի վախճանեալ՝ ոչ ժամանեաց ի Բիւզանդիոն։ Իսկ արքային Պարսից Շապհոյ զհետ նոցա կրթեալ, և խաբկանօք կոչէ զՏիրան առ ինքն, գրելով թուղթ այսպէս.—

1 f ստացան
1 ԱՏ եղեն [c չիք եղեն] առաքելականին այնորիկ աթոռոյ [Ա շնորհի, փխ. աթոռոյ]
2 Խp յաւուրս
3 Տ արժանի
3 cl անդ / Հgk անդի
3 a շանթահարեալ
3 ly շանդահար / bcdef լեալ
4 ԱՀg երկոցունց / klv երկոցուն
4 Ա աթանագինէ / l աթանագենէս / միւսն. աթանագինէս
4 Խ կոչին
4 Ա անուանք / Խ անուամբ
5 opqrs հասակայ / opqrs չիք որդի
5 abcefl աթանագինի / d աթագինի / gk աթանագինսի / Հ աթանագէնէսի
6 cf ճանաչէր / միւսն. ճանաչիւր
6 f չիք ի (հրահանգս)
7 ՏԽc զայսու / Խ ժամանակօք
7 c ի բիւզանտոն / f ի բիւզանդոն
7 Աl ասպիոնեայ
8 Վcmqrs որումն / y որում, փխ. ուրումն
8 Խ ուրումն ասպիոնայ
8 Ա մեծի [cdef մեծ] իշխանի
8 o կելոյ, փխ. կալոյ
8 Խ յազգէն [k յազգէ]
8 deo սրբոյն գրիգորի
9 Խ ի տարաւնոյ [k ի տարօնոյ]
9 Տgk չիք և (կացուցին)
10 c ի տասներորդի / a չիք տիրանայ
10 Հ չիք որ / Հ կալեալ
10 o չիք որ կալաւ—ամս չորս
10 f ամս Գ. հմմտ. Բիւզ. Գ, 15, 16, 19.
12 ՏԽ թէ
12 gk արդ, փխ. զիարդ
12 i խաբեցաւ ի շապհոյ
12 opqrs ի կոչն
14 c այսորիկ
14 Ա յուլիանոս արժանի չար իւրոց խորհրդոցն
15 Ա վէրս ի փորոտիսն
15 d սատակեցաւ / def չիք և
15 abdef չիք զօրացն
16 bcef զյովբիանոս / gln զյուբիանոս
16 Խ չիք որ
17 c ի բիւզանտոն / f ի բիւզանդոն
17 opqrsy արքայն / o շապուհ
18 a զհետ կրթեալ նոցա
18 opqrs երթեալ, փխ. կրթեալ
18 վpqrs խաբանօք / Խ կոչեալ
18 ՏԽ չիք առ ինքն / Հgk գրեաց
19 nopq այսպիսի

Թուղթ Շապհոյ առ Տիրան։

«Մազդեզանց քաջ և բարձակից արեգական Շապուհ արքայից արքայ. ի բարւոք մերում յիշեալ եղբայր սիրելի Տիրան Հայոց արքայ. ողջոյն շատ։

«Ճշմարտիւ ի վերայ հասաք, եթէ զսէրն մեր հաստատուն պահեցեր, ոչ գալով ընդ կայսեր յաշխարհս Պարսից. այլ և զգունդն զոր էառ ի քէն՝ զհետ յղեալ կոչեցեր ի բաց։ Եւ զառաջինն զոր արարեր, զխաժբ, զի մի ընդ աշխարհ քո անցանիցէ՝ արարեր, զոր ինքն իսկ աննելոց էր. ուստի և մեր պահապանք գնդին վատասրտեալ ի բաց եկին, զքեզ պատճառելով. վասն որոյ մեր ցասուցեալ՝ սալարի նոցա ցլու արբուցաք արիւն։ Եւ քում թագաւորութեանդ ոչ ինչ վնասեցաք, երդուեալ ի Միհր մեծ աստուած. միայն փութա տեսանել զմեզ, զի խորհել ինչ մարթասցուք վասն հասարակաց օգտի»։

Զայս տեսեալ Տիրանայ՝ խելագարեալ գնաց առ նա. քանզի արժանն տանէր զնա ի տեղի հատուցմանն։ Զոր տեսեալ Շապհոյ՝ կշտամբեաց զնա բանիւք յանդիման զօրաց իւրոց, և զաչս նորա կուրացոյց՝ որպէս զՍեդեկկիայն այնու ի հնումն. թէ և արդեօք վրէժս ընդ սրբոյ առնն այնորիկ պահանջեցաւ, որով լուսաւորէր աշխարհս, ըստ Աւետարանին ձայնի՝ գոլով լոյս աշխարհի, յորմէ խաւարեցոյց Տիրան զՀայս։ Թագաւորեաց և ինքն, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս մետասան։

---

1 ej չիք Թուղթ—տիրան
2 վ²kl մազդեզայց
3 cվ² ի բարիոջ / nopqrs յիշել
4 Խվ² չիք շատ
5 վ²kl քաջ ճշմարտիւ / Հհ քանզի ճըշմարտիւ / g քան ճշմարտիւ
5 Ա չիք մեր
6 Խվ²nopqrs գոլով, փխ. գալով
6 pqrs յաշխարհ / k աշխարհ
6 Վm չիք և (զգունդն)
7 ab արարերն / c արարն
8 o չիք մի
8 ԱԽՎm ընդ աշխարհս / n ընդ աշխարհն
8 ՏԽ անցցէ
9 d չիք և
9 abcpqrs պահապանքն / Հgl պահապան
9 o վատասրտեալք
10 opqrs չիք մեր
10 Խվ սեղարի [Հ չիք. ջնջը բաց]
10 Ա ցլու արիւն արբուցաք / Խ արեւն
11 pqrs չիք ինչ / bcef վնասեցաք
12 p ի միրհ / tw ի մեհր
12 Հgk չաստուած
12 Հ չիք միայն / Հ փութայ
13 Ա խորհեալ ինչ թողցուք (փխ. մարթասցուք) զքեզ վասն
13 y հասարակ
14 o արժան
15 c չիք ի տեղի / gk չիք ի
15 Հgk հատուցման
16 ԱԽ իւրոց զօրացն
16 Հgk կուրացուց [k կուրացոյց] զաչս նորա
17 ԱԽ զսեդեկկիայն [c զսեդեկկին, f զսեդեկկի, Խ սեդեկկիայն] այնոյ [deitw այնու, l այն] / Տ սեդեկկիայն ի հնումն
17 ԱՀgk չիք ի հնումն
17 p և թէ արդեւք / Խ թէ արդեւք և
17 acdef արդեօք / միւսն. արդեւք
17 a չիք ընդ / k սրբոյն
18 abde լուսաւորիւր
18 abcfopqrs աշխարհ / de զաշխարհ
18 b ըստ աւետարանի
19 y ձայնին / f բանի, փխ. ձայնի
19 ԱՏ գոլ / Խ չիք տիրան
20 bpqrs թագաւորեալ, փխ. կալեալ զթագաւորութիւնն
20 l կալաւ
20 gky զթագաւորութիւնս
20 Ա վեշտասան [կ¹tw տասն և վեց]
20 Հմմտ. Բիւզանդ, Դ, 20։

ԺԸ

Յաղագս թագաւորեցուցանելոյ Շապհոյ զԱրշակ, եւ արշաւանաց ի Յոյնս։

Բայց Շապուհ թագաւորեցոյց փոխանակ Տիրանայ զորդի նորա զԱրշակ, ակն ածելով ի զօրացն Հայոց, զի մի խափան ինչ առաջի արկելոց իւրոց գործոցն լինիցին. այսպիսի ինն պատեհ համարեալ, բարերարութիւն առնելով՝ իւր հաստատել զաշխարհս. Նուաճեաց և զազգս նախարարացն, պատանդս առնլով յամենեցունց։ Եւ փոխանակ Վահանայ Ամատունւոյ սպարապետ կացուցեալ Հայոց արևելեայ զօրուն՝ զհաւատարիմ իւր զՎաղինակ Սիւնի, և նմա յանձն արարեալ զՀայս՝ ինքն զհետ յունական զօրուն կրթէր, և հասեալ ի Բիւթանիա, և նստէր ամիսս յոլով։ Եւ ոչ ինչ կարացեալ առնել՝ սիւն առ ծովուն կանգնէ, և առիւծ ի վերայ դնէ, մատեան ընդ ոտիւքն ունելով, որ նշանակէ այսպիսի ինչ. քանզի առիւծ հզօր է ի գազանս, նոյնպէս և պարսկականն ի թագաւորս. և մատեան ժողովիչ է իմաստութեան, որպէս Հռոմայեցւոց տէրութիւնն։

ԺԹ

Թէ որպէս արհամարհեաց Արշակ զթագաւորն Յունաց։

Ընդ այնոսիկ ապա ժամանակս յարեաւ խռովութիւն արքային Պարսից Շապհոյ ի հիւսիսականաց ազգաց։ Եւ Յունաց թագաւորեալ

2 Ձgk շապուհ
2 Ա արշաւանք
2 y ի յոյնսն
3 oprs չիք բայց
3 gk շապհոյ
3 Ա նորին / Խ նորուն
4 gkp արշակ
4 Ա խափանիչ, փխ. խափան ինչ
4 o զի մի՛ խափան լիցի առաջի արկելոց իւրոց գործոցն / Խ իւրոց առաջի արկելոց
5 pqrs լինիցի
5 Խ չիք պատեհ
5 Ձ չիք համարեալ
6 w իրր, փխ. իւր
6 Ա հաստատելով
6 gk չիք և
7 cef զազգս / միւսն. զազգ
7 Վbcefn առնլով / Վ առեալ / միւսն. առնելով
7 Խ չիք և փոխանակ վահանայ ամատունւոյ
8 Խ կացուցանէ
8 Տ արևելեան
9 Խ վաղինակ / tw զվաղենակ
9 Խ արար
10 Տ զհետ երթեալ յունական զօրացն, և հասեալ ի բիւթանիայ, նստեալ ամիսս
10 Ձ ի բիւթանիա / միւսն. ի բիւթանիայ
11 ԽՎ[2] յաղթել, փխ. առնել
11 l կանգնէր
12 abcef առիւծ / միւսն առեւծ
12 ՏԽ չիք դնէ
12 y մատեանն
12 ՏԽa ընդ ոտիւք
13 Ձabcef առիւծ / միւսն. առեւծ
13 Տl այնպէս, փխ. նոյնպէս
14 a ժողովինչ
15 Ձg տէրութիւն / k տերութիւն
17 Խ Թէ որպէս արհամարհեաց զթագաւորութիւնն [Ձgk զթագաւորութիւն] յունաց արշակ
18 ao ընդ այսոսիկ / b ընդ այն
18 bcd չիք ապա
18 Վ խռովութիւն ի վերայ ազգին պարսից
18 ԱԽ շապհոյ արքայի պարսից [Ձ պարսից արքային]

Վաղենտիանոս, և գումարտակ ի Միջերկրեայս առաքեալ՝ հալածական առնէ զզօրս Պարսից։ Ապա առաքէ առ Արշակ մեր թագաւոր թուղթ։

Թուղթ Վաղենտիանոսի առ Արշակ։

«Ինքնակալ Վաղենտիանոս Օգոստոս, հանդերձ աթոռակցաւ մերով և թագակցաւ Վաղեսիւ կայսերաւ. Արշակայ Հայոց արքայի խնդալ։

«Պարտ էր քեզ յիշել զչարիսն, որ անցին ընդ ձեզ յանաստուածիցն Պարսից, և զերախտիսն՝ որ ի մէնջ ի վաղնջուց մինչև ցքեզ, և հեռանալ ի նոցանէ և մօտել ի մեզ։ Որպէս զի խառնեալ ընդ զօրս մեր՝ մարտիցես ընդ նոսա, և հանդերձ գոհացողական թղթովք մերոց զօրավարացդ առաքեսցես զհարկս աշխարհիդ. և առեալ զեղբայրս քո, և որ ընդ սմա վտարանդիքս՝ ի բաց ածցեն։ Ողջ լեր ամենայն հնազանդութեամբ Հռոմայեցւոց տէրութեանս»։

Իսկ Արշակ և ոչ պատասխանի առնէ թղթոյն, այլ նշկահեալ արհամարհեաց զնոսա. նա և ոչ զհետ Շապհոյ միաբանեցաւ ամենայն սրտիւ. այլ անձնահան եղեալ, պարծելով հանապազ ի գինարբուս և յերգս վարձակաց. քաջ և արի երևեալ քան զԱքիլլէս, իսկ արդեամբք Թերսիտեայ նմանեալ կաղի և սրագլխոյ. վտարանջեալ յիւրոց նախագլխացն, մինչև զամբարտաւանութեանն ընկալաւ վարձս։

Ի

Յաղագս սրբոյն Ներսիսի եւ բարեկարգութեանն որ ի նմանէ։

Յերրորդ ամի թագաւորութեանն Արշակայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց մեծն Ներսէս, որդի Աթանագինեայ, որդւոյ Յուսկան, որդւոյ

1 *tw* վալենտինեանոս / Խ վաղետիանու
1 Խ չիք և / *y* գումարտիկ
1 Տ*gk* ի մէջերկրայս / *c* ի միջներկրեայս / *abe* ի միջերկրեայս / *f* ի մէջերկրեայս
1 ԱԽ հալածական
2 *prs* ապա և առաքէ
2 Խ*no* առաքէ և առ / *c* չիք առ
2 *opqrs* չիք մեր / *f* թուղթ գայս
3 Խ վաղենտիանու [Հ վաղենտիանոս]
4 *abdef* օգոստոս
5 *b* թագաւորակցաւ, փխ. թագակցաւ
5 *k* վաղեստիւ / Խվ² կայսերբ
6 Ա պարտ է / ԱԽվ² յիշել քեզ [Խcվ² ձեզ]
6 *cf* անցուցին
6 Ա ի պարսից անաստուածից
8 ԱԽ մօտիլ
9 Ա բանիւք, փխ. թղթովք
10 *p* զհարկդ
10 ՏԽ զեղբայրս [*glno* զեղբարս] / միւսն. զեղբայր
10 *de* նմա / ՏԽ սոսա [*pq* նոսա]
11 վ*noprs* վտաւանիքս / վ վտարանիքս
11 վ ածցեն / միւսն. ածցին
13 Խ առնէր
14 *c* հետ / *pqrs* չիք զհետ
14 *h* միամտեցաւ
15 *opqrs* չիք այլ / վ²*ckl* անձնհան
15 ԱԽ ի գինեբրուս
16 վ *fgl* վարձկաց / վ²*op* վարձ(ա)կանաց
16 *bcef* երևել / կ²*tw* երևիլ
16 կ²*ade* զաքիլլաս / *b* զաքիւղաս / *c* զաքեղղես / *f* զաքեղզա / *glp* զաքիւղես / Հ զաքիւլես / *noqrs* զաքեղղոսն
16 *c* թերխսիտեայ / *npqrs* թերսիտայ
17 վ²*opqrs* կորագլխոյ
17 Հվ²*ql* վտարանջեալ / միւսն. վտարանդեալ
17 ՏԽ նախագլխացն
18 ԱԽ վարձ
20 *ac* ներսեսի / *bdefg* ներսէսի
20 *k* բարեկենդանութեան
20 Տ*efk* չիք որ
22 վ²*abcde* աթանագինի / *l* աթանագենի / *f* աթանագինէի / *pqrs* աթանագենայ
22 *bcdef* յուսկանն / Հ յուսկայ

Վրթանայ, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի։ Եւ ի Բիւզանդիոյ դարձեալ ի Կեսարիայ, և եկեալ ի Հայս՝ զամենայն կարգս ուղղութեան հարցն իւրոց նորոգեաց, այլ և առաւել ևս. քանզի զբարեկարգութիւնն զոր եւես ի Յունաց աշխարհին, մանաւանդ ի Թագաւորեալ քաղաքին, ի սմա նկարագրէ։ Ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց և համօրէն աշխարհականօք, կանոնական սահմանադրութեամբ հաստատեաց զողորմածութիւն, խլելով և զանգթութեանն արմատ, որ բնարար սովորութեամբ էր յերկրիս մերում։ Քանզի բորոտք հալածեալ լինէին, իբր պիղծ համարեալ յօրինաց. և զուրուկս փախստեայս առնէին, զի մի ի նոցանէ յայլս փոխեսցի ախտն. որոց դադարք՝ անապատք և ամայիք, և ծածկոյթ՝ վէմք և մացառք, ոչ յուսերէ գտանելով մխիթարութիւն թշուառութեանցն։ Առ այսոքիւք և հաշմք անդամովք ոչ խնամեալ լինէին, և հիւրք անծանօթք ոչ ընդունէին, և օտարք ոչ ժողովէին։

Իսկ նորա հրամայեալ՝ ըստ գաւառաց գաւառաց շինել աղքատանոցս ի խորշս և ի զերծ տեղիս, զի փոխանակ հիւանդանոցացն Յունաց լինիցին ի մխիթարութիւն մարմնոց վշտացելոց։ Եւ բաժանեաց ի նոսա զաւանս և զագարակս, պտղաբերել յարդեանց անդաստանաց և ի կթից արօտականաց և ի գեղմանց. զի պաշտեսցեն զնոսա հարկաւ, բացէ ի բաց, և նոքա մի ելցեն ըստ բնակութիւնս իւրեանց։ Եւ յանձն արար Խադայ ումեմն, որ էր ի Մարդաց Կարնոյ սարկաւագ իւր։ Սահմանէ և

1 g վարթանայ
1 Ա դարձեալ ի բիւզխանդիայ [df ի բիւզանդիոյ] / Խ դարձաւ ի բիւզանդեայ [k ի բիւզանդիոյ]
2 ՏԽ ուղղութեանց
2 Խ իւրոց հարցն / Ա իւրոց հայրենեացն [c հայրենեաց]
3 b քան, փխ. քանզի
3 Խ զբարեկարգութիւն / Ավopqrs զբարեպաշտութիւն [a զբարեպաշտութիւնն, de բարեպաշտութիւն]
3 ԱԽ զոր յունաց [Հkl ի յունաց] աշխարհին եւես / վ³ յունաց աշխարհին զոր եւես
4 Sbcdef քաղաքն
5 Ավ նորոգէ, փխ. նկարագրէ / Խվ²n կարգէ [Հ կարգրէ]
7 i և խլեաց, փխ. խլելով
7 gl չիք և
7 fk զանգթութեան / g զանգթութիւն
7 b արմատք / Խ արմատս
7 k բնարնար / de սովորութիւն
8 Խվ² յաշխարհիս, փխ. յերկրիս
8 ԱԽ յօրինացն համարեալ
9 Աgl չիք և / Ա չիք ի նոցանէ
10 abcde դադար / c ապատք
10 de ամայիք և անապատք
10 d ծածկոյթք
11 k մածառք
11 ՏԽ գտանել / վ գտեալ
11 Ա թշուառութեանց
12 c առ այսոքիկ / def հաշմ
12 cl անդամաւք / dg անդամօք
12 Ա հաշուեալ, փխ. խնամեալ
13 Հg հեւրք
15 c չիք ի (խորշս)
15 y ի խորշ / վ ի խոշորս / e ի զերծս
16 Խopqrs լիցին
16 cy չիք ի (մխիթարութիւն)
16 Հkl վշտացելոցն
16 Խվ² բաժանեալ
17 fl պտղաբերել / միւսն. պտղաբերեալ
17 k անդաստանեաց
17 Աօ ի կթոց / Խվ² ի կթեւոց
18 Ա ի գեղմնից
18 abcef պաշտիցեն / n պահեսցեն, փխ. պաշտեսցեն
18 Խվ² բացեալ ի բաց [k բացեա ի բացեա]
19 n զի, փխ. և
19 Sabde ըստ բնակութեան / Խվ² ըստ իւրեանց [վ²l իւրեանցն] բնակութիւն
20 S խադդայ [p խադդեայ]
20 S չիք ումեմն / վ²gln ի մարազաց
20 Ա կարնայ / Խ ի կարնոյ [Հ ի կարմնոյ]
20 gl սարկաւարգ / b մի, փխ. իւր
20 ՏԽ հրամայեաց [no հրամայէ], փխ. սահմանէ
20 Խ չիք և

յամենայն գիւղս վանս շինել, զի լինիցին օտարանոցք, և տեղի ննջեան որբոց և ծերոց, և անունոգաց տածումն։ Շինէ և յանապատ և յանմարդ տեղիս եղբայրանոցս և մենաստանս և յառկանձնակաց խրճիթս. և հայր և տեսուչ նոցա կարգէ զՇաղիտայ և զՆպփիան և զնփրեմ, և զԳինդ որ յազգէն Սլկունեաց, և զայլս ոմանս։

Եւ զերկուս զայսոսիկ յազգաց նախարարացն բառնայ. մի՝ զմերձաւորաց խնամութիւն, զոր վասն ազահելոյ սեպհական ազատութեանն առնէին. և միւս՝ որ ի վերայ մեռելոց գործէին ոճիրս ըստ հեթանոսական սովորութեանն։ Եւ էր այնուհետև տեսանել զաշխարհս մեր ոչ որպէս զբարբարոսս այլանդակեալս, այլ իբրև զքաղաքացիս համեստացեալս։

ԻԱ.

Սպանումն Տրդատայ, եղբօրն Արշակայ, և երպայ սրբոյն Ներսիսի ի Թիւզանդիոն, և դարձուցանել զպատանդսն։

Սաստիկ և յոյժ ահաւոր էր ի վերայ անիրաւաց Վաղենտիանոս. ուստի և զբազում իշխանս վասն յափշտակութեան սատակեաց, և զՒողանոս ոմն ներքինապետ այրեաց կենդանւոյն. քանզի երիցս հրամայեաց, և ոչ դարձոյց զյափշտակութիւն ընչից կնոջ միոյ այրւոյ։ Եւ ի նմին աւուր հասեալ այնց հրեշտակաց զօրս ի Հայոն առաքեաց՝

1 Կ^{2}abefp գեօղս / c գեաւղս / Հd գիւղս / gkl գիւղ
1 ԱՏ լինիցի / tw լիցի
2 Ա այրեաց, փխ. ծերոց
2 Վoprs անուղեորաց, q ուղեորաց, փխ. անունոգաց
2 Ա յանապատս / Վ անապատ
2 Վpqrs չիք և (յանմարդ)
2 d յանմարդարանակ
3 Վpqrs յառուկառանձնակաց, o յառուկ առանձնակեաց, ԱՎ առանձնակեաց, փխ. յառկանձնակաց
4 ՏԽ կացոյց, փխ. կարգէ
5 l սղկունեաց
5 ԱԽՎ^{2} զայլս ոմանս բազումս
6 Խf զերկուս / y զերկոյս
6 ԽԿ^{1}Կ^{2}Վ^{2}abcde ի նախարարութեանց [ԽՎ^{2} նախարարութեանցն] բառնայ յազգաց [Կ^{1}ՀՎ^{2}gk ազգաց] / f բառնայ ի նախարարութեանց ազգաց
7 e որ / Հgl յազահելոյ
7 Տabek սեփական
7 gk ազատութեան
8 Հgl չիք առնէին / Տ միւսն
8 Խ մեռելոյ / Տ մեռելոցն [p մեռելոց]
8 abdek օճիրս / cgl աւճիրս
8 Ա ըստ սովորական հեթանոսութեանն [f հեթանոսութեան]
9 Խ սովորութեանց
10 Վmn բարբարոսս / o զբարբարոսաց / pqrs բարբարոսաց
10 Ա այլանդակեալ
10 Տ որպէս / Խ քաղաքացիս
10 Աoprs համեստացեալ
12 gk սպանումն / Ա եղբօր
12 f չիք սրբոյն
12 bdefg Ներսէսի / c Ներսեսի
13 c ի բիւզանդոն
13 f ի բիւզանդ, հանել զպատանդսն
13 Հgk դարձուցանելոյ
14 a վաղենտիանոս ի վերայ անիրաւաց
15 Տ որով, փխ. ուստի
15 opqrs բազում
15 g յափշտակալութեան / Վy յաշտակալութեան
16 Ա զոողանոս / opqrs զոողան / tw զոողոնոս
16 ԱԽ չիք ոմն / gk վասն զի
16 ԱԽ հրամայեալ
17 Ա չիք և (ոչ)
17 p զյապշտակութիւնն
17 Ա չիք ընչից
17 b չիք կնոջ / ՀՎ^{2}cdefkl մի
18 Հgk այն, փխ. այնց
18 b աշխարհին, փխ. հրեշտակաց
18 Տ զօր

ցասուցին զնա առաւել զրուցով խոռոխտալոյն Արշակայ: Եւ վասն զի ի ժամուն յայնմիկ առ ձեռն ունէր զբարկութիւն՝ հրամայեաց զՏրդատ եղբայր նորա, զհայր մանկանն Գնելոյ, սպանանել, և Թէոդոսի զօրու ծանու ի վերայ Հայոց դիմել: Որոյ հասեալ ի սահմանս Հայոց՝ զարհուրի Արշակ և առաքէ ընդ առաջ նորա զմեծն Ներսէս. և ի հաշտութիւն մաղթեալ՝ տայ լինել զխափանեալ հարկսն, և պայծառ պատարագօք ընդ նմին իսկ արձակէ զմեծն Ներսէս: Որոյ երթեալ և ի հանդարտութիւն զԹագաւորն շրջեալ՝ մեծարի ի նոցանէ յոյժ. նա և զպատանդսն խնդրեալ առնու և դառնայ: Եւ կոյս մի անուն Ողոմպիադայ, յազգէ կայսեր, կին ածէ Արշակայ: Բայց կայսերն բարերարութիւն արարեալ մանկանն Գնելոյ, յաղագս զուր ի նոցանէ մահուանն Տրդատայ հօր նորա, տայ նմա զպատիւ հիւպատոսութեան, և զանձս յոլովս: Ընդ որ խանդացեալ Տիրիթ՝ խորհէր նմա չարիս հանապազ, սպասելով ի դիպող աւուր:

ԻԲ

Եթէ ո՛րպէս եղեւ խռովութիւն Արշակայ ընդ Գնելոյ, եւ մահ Տիրանայ:

Իսկ Գնէլ եկեալ յաւանն Կուաշ, որ յառին Արագածն կոչեցեալ լերինն, առ կուրացեալ հաւն իւր Տիրան, զի ցայնժամ կենդանի էր: Եւ

1 Ա ցասուցեալ. չիք զնա
1 rs չիք առաւել / b զրուցելով
1 Կ[1] խորոխտացելոյն
1 Տ յարշակայ [p արշակայ] խորախտանալոյն
2 abcd առ ձեռին / Կ[2]ef առ ձեռն / pqrs ի ձեռն / հմմտ. Арм. Аршак. II, 89, ծան.
2 Հfgk զբարկութիւն / միւսն զբարկութիւնն
2 Ա հրամայէ
2 Տ հրամայէ սպանանել զտրդատ զեղբայրն [opqrs եղբայր] արշակայ զհայր մանկանն գնէլայ: Եւ թէոդոսի [o թէոդորոսի] զօրու ծանու եկեալ [nopqrs չիք եկեալ] ի վերայ հայոց դիմեալ, և հասեալ
3 gl զերբայր / վ[2]k զեղբայր
3 ԱՀ չիք մանկանն
3 f գնելայ / Հgk թէոդոս
4 cf դիմեալ / glk որոց
5 Խ զսուրբն [Հ սուրբն], փխ. զմեծն
5 Կ[1]Կ[2]abcef չիք և ի հաշտութիւն—արձակէ զմեծն Ներսէս (տ. 7)
5 d Ներսէս. որոյ երթեալ և ի հանդար (ջնջման նշանով) և ի հաշտութիւն (ջնջած) մաղթեալ
5 Հgk չիք ի (հաշտութիւն)
6 k լինելով, փխ. լինել
7 Խd առաքէ, փխ. արձակէ
7 ik զսուրբն Ներսէս / o չիք և
7 Հgk չիք ի (հանդարտութիւն)
7 Տ երթեալ և ի հաշտութիւն զԹագաւորն շարժեալ, մեծարի
8 Խվ[2] ի նոցանէ պատուով յոյժ
8 pqrs չիք նա (և) / gkpqrs զպատանդս
9 ad ողոմպիադայ / g ողումպիայ / l ողուպիայ / k ուլուպեայ / Հ ողոմպիա / opqrs ողոմպիդայ
10 Հ արշակայ կին ածեն / gkl կին արշակայ ածեն
10 c կայսեր / no կայսրն
11 Խվ[2] առ մանկանն / Տf գնէլայ
11 Ա մահու հօր նորա տրդատայ
12 Խ նմա տայ / n զգանձս
12 Տ հիւպատոսութեանն / g պատոսութեան
13 p ի բարկացեալ, փխ. խանդացեալ
13 ՏԽ խորհէր նմա ի չարիս հանապազ, սպասելով նմա [g չիք նմա] ի դիպող
14 l աւուրս
16 ՏԽ թէ / de չիք եղև
16 f գնելայ ընդ արշակայ / k արշակ
16 Տ գնէլայ / af գնելայ
16 g տիրանայ (անայ ջնջած) / i տիր, k տիրթայ, փխ. տիրանայ
17 prs չիք եկեալ / opqrs կուէշ
18 Խn լերին
18 Խվ[2] հայր, Կ[2]elw հօրն, փխ. հաւն
18 Հ յայնժամ

Տիրանայ ողբացեալ զանձնապէս զՏրդատ զորդի իւր, զհայրն Գնելոյ, իբր զինքն ունելով պատճառ սպանման նորա. վասն որոյ տայ Գնելոյ զամենայն ինչս իւր, և զկալուածս գիւղից և դաստակերտաց. և ի նմին աւանի Կուաշ հրամայէ բնակել։ Ապա առնու Գնէլ իւր կին զՓառանձեմ ոմն յազգէն Սիւնեաց. և թագաւորապէս արարեալ հարսանիս, տայ առատապէս պարգևս ամենեցուն նախարարացն։ Որոց հաճեալ ընդ նա և սիրեալ՝ եդուն առ նա զգուշակս իւրեանց. զորս առեալ, մեծապէս հանդերձեաց զինու և զարդու. և յաւելլին ևս սիրել զնա։

Աստանօր եգիտ Տիրիթ պատճառս բանսարկութեան. և մատուցեալ առ արքայն հանդերձ բարեկամաւ իւրով Վարդանաւ զինակրաւ արքայի, որ ի Մամիկոնեան տոհմէն էր, ասեն. «Ո՞չ գիտես, զի խորհեալ է Գնելոյ սպանանել զքեզ, զի ինքն փոխանակ քո թագաւորեսցէ։ Ահա տես, արքայ, զնշան իրին, զի բնակեցաւ Գնէլ յԱյրարատ, ի կալուածս ձեր թագաւորաց, և սիրտ ամենայն նախարարացն եղև ընդ նմա։ Քանզի կայսերքն նուիրելով զայդ՝ եդուն նմա զպատիւ հիւպատոսութեանդ, և զանձս ստացիկս, որով պատրեաց զնախարարսն»։ Երդնոյր Վարդան յարևն արքայի և ասէր. «Իմովք ականջօք լուայ ի Գնելոյ, զի ասէր, թէ ոչ թողում հօրեղբօր իմում զվրէժ մահուան հօր իմոյ, որ վասն դորա եղև»։

Այսմ հաւատացեալ Արշակ՝ յղէ զնոյն խակ զՎարդան առ Գնէլ, թէ «Ընդէ՞ր բնակեցար յԱյրարատ և լուծեր զկարգ հայրենեաց (Քանզի սովորութիւն էր՝ արքայի միայն բնակել յԱյրարատ և միոյ որդւոյ

1 Տ տիրան
1 Ա ողացեալ [ա գգացեալ] ողբալով
1 Խ չիք զանձնապէս
1 prs զորդի իւր զորդատ [p որդատ]
1 Ա որդի / ԱՏ զհայր [p հայր]
1 Տf գնէլայ / a գնելայ
2 abc իւր, փխ. իբր
2 de առնելով, փխ. ունելով
2 Ա պատճառս [b զպատճառս]
2 k գնել / Տa գնէլայ
2 c տայ զամենայն ինչս իւր գնելոյ
3 p կալուածս
3 ap գեօղից / c գեւղից
3 Խվ[3] գիւղից և ագարանից և դաստակերտաց
3 Ա ի նմին աւանի ի կուաշ / o կուէշ
4 p չիք գնէլ
4 y փառանձեմոն ոմն
5 Ա ոմն անուն / pqrs չիք ոմն
6 k պարգս
6 Ա ամենայն նախարարացն
7 dtw չիք առ նա
7 g զուակս / oprs զոր
8 ՏԽ զարդու և զինու
8 ԱԽվ[2] և յաւելլին [abcef յաւէլլին, վ[3]l առաւելլին] ևս սիրել / մխւսն. և առաւել ևս սիրեցին [opqrs սիրէին]
9 oprs պատճառ

10 Խo արքայն / k վարդանու
11 Հgl տոհմէ / Խ չիք էր
11 o և ասեն / Խnpqrs չիք ասեն
11 af գնէլայ / be գնէլոյ / Խcdtw գնելոյ / մխւսն. գնէլ
12 ԱԽվ[3] չիք քո
13 Խվ[3] բնակեաց / Ա չիք գնէլ
13 Հgk յարարատ / l յարայրատ
13 q մեր, փխ. ձեր
14 opqrs թագաւորացն
14 Տ չիք ամենայն
15 Խp կայսերք
15 Խnopq պատիւ զքո [nopq քո] հիւպատոսութեան [k հիւպատոսութիւն, nopq հիւպատոսութեանդ] / վ[3] զպատիւ զքո (կամ քո) հիւպատոսութեան(դ)
16 Խp ստացիկ / gk պատրեաց
16 opqrs զնախարարս
17 a ի գնելէ / bc ի գնէլոյ / Տf ի գնէլայ
19 Խ արշակայ / ԱՀgk վարդան
20 Խ բնակեցեր
20 Հg յարարատ / l յարայրատ
20 Խpqrs հայրենեացն
20 Խ քանզի սովոր էր արքայ միայն բնակել [Հ բնակիլ] յարայրատ [g յարարատ, l յարայրարտ] / Ա յարայրատ բնակել միայն արքայի և որդւոյ նորա միոյ

նորա, զոր փոխանորդ Թագաւորի պահէին, և այլոց Արշակունեաց բնակել ի գաւառս Հաշտենից և Աղիովտի և Առբերանւոյ, հանդերձ ռոճկօք և մախւք յարքունուստ)։ Եւ արդ՝ ընտրելի է քեզ, կամ ընդունել զմահ, կամ գնալ յԱյրարատայ, և արձակել ի քէն զուստերս նախարարացդ»։ Զայս լուեալ Գնելոյ՝ արար զհրամանս արքայի և գնաց յԱղիովիտ և յԱռբերանի։ Բայց Տիրան հաւն նորա պատգամս խիստս յղեաց առ որդի իւր Արշակ. վասն որոյ հեղձամահ եղև յիւրոց սենեկապետաց ի հրամանէ արքայի ի գաղտնիս, և ի նմին աւանի Կուաշ թաղեցաւ, ոչ արժանի եղեալ հարցն գերեզմանաց. թէ արդեօք զփոխարէնսն Դանիէլի առնն Աստուծոյ հատոյց. որով չափով չափեաց՝ չափեալ եղև ըստ Գրոց։

ԻԳ

Դարձեալ խանդալ Արշակայ ընդ Գնելոյ եւ սպանանել զնա։

Ապա եղանէ արքայ զթիկամբք Մասեաց առնել որսս յիւրում սիրեցեալ գաւառին ի Կոգայովտի. և եղեալ որսս սաստիկ՝ ուրախացեալ Արշակ ի գինիս պարծէր, ոչ այլոյ ուրուք ի թագաւորաց նախ քան զնա մեռանել այնչափ բազմութիւն երէոց ի միում ժամու։ Աստանօր դարձեալ նորոգեն զնենգութիւնն Տիրիթ և Վարդան, ասելով, Գնելոյ

1 b զոր և փոխանորդ / gk զի, փխ. զոր
1 Ա Թագաւորին
2 gl չիք և (աղուայովտի)
2 Ջ աղուայովտի / k աղուովտի
2 l առբերանւոյ / միւսն. առբերանոյ
3 Ա մառվք
4 Աnopq յայրարատոյ / Ճkl յարայրատէ / y յարայրարատէ / g յարարարատէ / Վ[2] յայրարատէ
4 Ա արձակել զուստերս նախարարացդ [c նախարարաց] ի քէն
4 Տ նախարարացն
5 bd գնէլոյ / Տf գնէլայ
5 Խ զհրաման
5 ՏԽ արքայի, գնալ
5 bp յաղիովտի / rs յաղիովտայ / Ջ յաղուայովիտ
6 Ճgl առբերանի / oprs յառբերանոյ / q առբերանոյ
6 Ա հայր, Ճgky հօրն, փխ. հաւն
6 Խ նորին պատգամ խիստ
7 ՏԽef եղեալ
7 Ա յիւրոց սենեկապետացն ի գաղտնի հրամանէ [c ի հրամանէ] արքայի և
8 gk արքային
8 nopqrs ի [p չիք ի] գաղտնի
8 l ի նմին աւանի ի կուաշ
9 Ճl հարանցն / k հարանց
9 Ա արդեօք [c արդեաւք] / Վ[3]l արդարև
9 Ա զփոխարէն / y զփոխարինաց
9 c դանիելի / l դանիիղի / միւսն. դանիէլի
10 cefgk առն
10 abdef որովք / b չափովք
10 abcef չափեցեալ եղև
10 Ա ըստ գրոյն
12 Տ ընդ գնէլայ / l ընդ գնեղոյ / f չիք ընդ գնելայ
13 ԱՃgl որս
14 de գաւառի / Խ չիք ի
14 c կոգայովիտի / defk կոգայովտի / l կովգաավտի / Ջ կոգովտի / a կովգայոտի
14 Տ որս սաստիկ, որ ոչ այլոյ ուրուք ի թագաւորաց նախ քան զնա այնչափ բազմութիւն էրէոց ի միում ժամու. և նա ուրախացեալ ի գինիս՝ պարծէր։ Աստանօր
14 վ ուր ախտացեալ, փխ. ուրախացեալ
15 ԽՎ[2] ոչ ուրուք այլոց [Ջ այլոյ] / c այլոց
15 hi չիք ի (Թագաւորաց)
15 ԱԽ չիք նախ քան զնա
16 Ջ եղանել, փխ. մեռանել
16 Ճgk բազմութեամբ / l բազմութեան
16 ԽՎmocef էրէոց
16 c իմում, փխ. ի միում
17 Ա չիք դարձեալ / Խfp զնենգութիւն
17 Տf գնէլայ / k գնէլոյ

բազում երէս քան զայն ունել ընդ նոյն աւուրս յԻւրում լերինն, որ Շահապիվանն անուանի, որ ի մայրենի հաւոյ իւրոյ Գնելոյ Գնունւոյ հասեալ էր ցնա։ Վասն որոյ առաքէ առ նա հրովարտակ այսպիսի.—

Թուղթ Արշակայ առ Գնէլ։

«Արշակ արքայ Հայոց մեծաց, Գնելոյ խմում որդւոյ խնդալ։

«Տեսցես տեղիս քաջերէս ի լերինդ Ծաղկաց զպարկացիր ջրով, և պատրաստեսցես. զի եկեալ մեր՝ ըստ արժանեաց թագաւորականաց հանդիպեսցուք որսոց»։

Եւ երագ զհետ հրովարտակին երթեալ Արշակ՝ խորհէր, եթէ ոչ ըստ հրամանին գացէ արարեալ Գնելոյ, պատճառս ի վերայ եդեալ, իբր թէ չարակնեաց զուրախանալն արքային՝ կալեալէ զնա։ Այլ իբրև ետես, զոր չէր երբէք տեսեալ զայնպիսի պատրաստութիւն որսոց և բազմութիւն երէոց, խոցեալ խորհրդովք նախանձու և կասկածանաց՝ հրամայեաց նոյն Վարդանայ ի նմին որսին սպանանել զԳնէլ, որպէս թէ ընդ խաղս ինչ վրիպակաւ, երէոյ կամելով ձգել՝ նմա պատահեաց նետն։ Որոյ առեալ զայսպիսի հրաման՝ փութապէս կատարէ, ոչ այնչափ յաղագս հրամանի թագաւորին, քան թէ վասն կամացն Տիրիթայ իւրոյ սիրելւոյն։ Իսկ Արշակայ հանդերձ նախարարօքն իջուցեալ ի դաշտն Աղիովտի զդին Գնելոյ թաղեաց յարքունական քաղաքին Զարիշատու. ի չքմեղս եդեալ՝ կոծ մեծ առնէ։

1 Խ Վ mobcef էրէս / tw զայն
1 Ա Կ^{1} Վ^{3} ունել / միւսն. առնել
1 c իւրում
2 Ա շահապի վան
2 l ի մայրենի ի հաւոյ / Ա հաւոյն
2 Տ գնէլոյ / k գնէլ / f գնէլայ
2 abc գնունոյ
3 opqrs չիք առաքէ
3 d չիք առ նա / Աgk այսպէս
4 Ա չիք Թուղթ—գնէլ
4 k առ գնէլոյ
5 y արքայ հայոց արշակ. չիք մեծաց
5 Տdk գնէլոյ / f գնէլայ
5 ԱՏ որդւոյ իմոյ / h որդւոյ իմում
6 Տefk քաջէրէս [npq քաջերէս]
6 Ա ի լերինս / y ի լերինն
6 Վtw զպուրակացիր
7 Ա չիք մեր
7 ԱԽ թագաւորաց
8 Խ որսոյ
9 Հglo արագ / c երթալ
9 abcd արշակայ
10 Տbdek գնէլոյ [o գնէլայ] / f գնէլայ
11 ՀՎ^{2}gl չարակնեալ / k չարակնեալն
11 Խ յարժամ, փխ. իբրև
12 b ոչ էր, փխ. չէր
12 Ա այնպիսի / p այսպիսի
12 Հgky որսոյ
13 bdlnp երէոց / միւսն. էրէոց
14 abcef չիք նոյն վարդանայ
14 Տabcef ի նոյն, փխ. ի նմին
14 Հgk որսոյ տեղ / Վ^{2}l որսոյն տեղ / y որսոյ նետել / Կամ որսոյն տեղ. Ս. Մ.
14 Ա իբր [c իբրև], փխ. որպէս
14 c չիք թէ
15 Հlk չիք ինչ
15 g վ(ա)րիպանօք / k վարիպանօք / Վy վրիպանօք / Հ վրիպականօք / Վl վահանաւք, փխ. վրիպակաւ
15 Տk էրէոց [n երէոց] / adefg էրէոյ
15 Տ կամէր / ԽՎ^{2} կամել
15 Վ^{2}kl պատահեալ / Հg պատահել
16 del հրամանն
17 k յաղակս
17 efpqrs կամաց / a չիք կամացն
17 Վ^{2}l տիրթայ
18 deg սիրելւոյ
18 Ա ի դաշտ մի / Տ ի դաշտ
19 g աղւոյ ովտոյ / l աղւոյ ովտո / Հ աղւոյ ովտւոյ / k աղւովտայ
19 Տf գնէլայ / abd գնէլոյ
19 opq թաղել / rs թաղեալ
20 ԱԽՎ^{2} ի չքմեղիկս [c չմեղիկս]

ԻԴ

Եւ ո՛րպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնուլ զկին Գնելոյ, յորմէ եղեւ Պապ:

Թէպէտ և Արշակ կարծեաց զանխուլ գործել զչարիսն՝ այն որ ոչն ծածկի յամենատես ականէն Աստուծոյ, յայտնի և աշխարհի, առ ի մեղուցելոց պակուցումն, որպէս զմահն Տիրանայ և Գնելոյ: Քանզի գիտացեալ ամենայն ուրուք՝ իմացաւ զայս և մեծն Ներսէս, և անէծ զԱրշակ և զառիթ սպանմանն. և գնացեալ նստաւ ի սուգ զաւուրս բազումս, որպէս Սամուէլ վասն Սաւուղայ: Իսկ Արշակ ոչ զղջացեալ ապաշխարեաց, այլ անամօթեալ, ագահելով ի զանձս սպանելոյն և ի ժառանգութիւն՝ յաւել առնուլ զկին նորին զՓառանձեմ. յորմէ եղև պատանի մի, որ անուանեցաւ Պապ:

Այս Փառանձեմ գործեաց զանլուր և զանկարելի չարիս, և զարսափման լսողաց արժանաւոր: Անարժանիւ ոմամբ սուտանուն քահանայիւ ի կենաց դեղն զմահացուն խառնեալ՝ ետ Ողիմպիադայ առաջին կնոջն Արշակայ, և ելոյծ ի կենաց սակս տիկնութեանն մախանաց: Նոյնպէս և զՎաղինակ տայ Արշակայ սպանանել, և փոխանակ կարգել զիւր հայրն զԱնտիոք:

ԻԵ

Սպանումն Տիրիթայ:

Իբրև եղև խաղաղութիւն Շապհոյ ի հիւսիսականաց ազգաց, և պարապ առեալ ի պատերազմացն՝ յայտնեաց զխոստումն զոր ունէր առ

2 Աk թէ
2 c առ, փխ. առնուլ
2 ad զնէլոյ / Ѡbce գնելոյ / միւսն. գնէլայ
2 f չիք յորմէ եղև պապ
3 opqrs չիք և
3 Ա գործել զանխուլ
3 Վmk զչարիս / glnopqrs չարիս
3 y չիք որ / Հgl ոչ
4 Հgk ակէն
4 b յաստուծոյ
4 prs յայտ
4 Աgk առ ի մեղուցելոյն / Հ առ ի մեղուցելոցն / l առ ի մեղուցելոցս
5 b և գնէլոյ տիրանայ
5 de գնելոյ / Saf գնէլայ
6 opqrs ամենայն որ
6 qy իմացեալ
6 ego և զայս / k և զայս և
8 Ѡվ² որպէս սաւուղ սամուէլ
8 c ի վերայ, փխ. վասն
8 Հg արշակայ
9 k սպանանելոյն
10 Ѡ նորա
10 SѠ փառանձեմ [օ զփառանձեմ]
11 pqrs անուանեցաւն
12 cdef և զանլուր և
12 Ա զանկասկածելի, փխ. զանկարելի
13 Ա լսելեաց / ors լսողացն
13 Ա արժանաւորս
14 Ѡվ² ի կենացն դեղ
14 a ոլիմպիադայ / defnopqrs ոլոմպիադայ / Ѡ ոլոմպիադայ [Հl ուղումպիադայ] / միւսն. ողոմպիադայ
14 abcde կնոջ
15 ԱѠվ² ի կենցաղոյս, փխ. ի կենաց
15 Հdefgopq տիկնութեան
15 a սոյնպէս
16 f տայ սպանանել արշակայ
16 Ѡ չիք և
16 S կարգեալ [nor կարգել]
17 c զանտիոս զիւր հայրն
17 abde զանտիոքոս / fpqrs զանտիոս
19 Ѡ տիրիթայ / f տիրիթայ ըստ անիծից ներսէսի
20 k չիք եղև / b ի շապհոյ ի
20 Հkl և, փխ. ի
20 Հkl ազգացն

Արշակ, վասն ոչ նմա, այլ կայսեր հարկելոյ զայնքան ամս։ Սակս որոյ առաքէ առ նա Արշակ զՏիրիթ և զնորին սիրեցեալն Վարդան արժանի պատարագօք՝ խնդրել զհաշտութիւն։ Բայց վասն զի քինախնդիր անցելոցն մարտից կամեցաւ լինել Շապուհ՝ ինքն ելանէ պատերազմել ընդ Յոյնս, որոյ աղագաւ խնդրէ զԱրշակ մեր թագաւոր հանդերձ ամենայն զօրօքն Հայոց ընդ իւր լինել։ Իսկ Արշակ ոչ կամեցաւ իւրովի երթալ, այլ բարուրս եդեալ՝ զոյգն զունդ առաքէ զկնի Շապհոյ։

Եւ իւր բարկացեալ Տիրիթայ՝ ընկենու զնա ի պատուոյն, որպէս զի թէ ի նորա հրապուրանաց եղև այն, յաղագս առնելութեանն զոր ունէր առ Յոյնս։ Եւ առաւել ևս գրգռէր զարքայ Վասակ զինակիր նորա, նախանձ պահելով ընդ եղբօրն վասն աղջկան միոջ հարճի։ Վասն որոյ նախատեաց զնոսա արքայ ամօթալի բանիւք և կսկծեցուցանողօք։ Որոց ոչ կարացեալ այնպիսի վատթարութեան և պարսաւանաց տանել՝ դէմ եդեալ փնացին առ Շապուհ հատուած։ Ընդ որ առաւել ևս զայրացեալ Արշակ՝ հրամայէ նոյն Վասակայ զհետ նոցա կրթել բազմաձեռն զնդաւ, զի ուր և հասցէ՝ սպանցէ զնոսա. զոր ոչ հեղգացաւ կատարել Վասակ, թէպէտ և եղբայր նորա էր Վարդան։ Եւ խնդրեցաւ անպարտ արիւնն Գնելայ յամբարշտէն Տիրիթայ ըստ անիծիցն Ներսեսի, և ի Վարդանայ, ի հարազատ եղբօրէ իւրմէ մեռանել։

---

1 f կայսեր այլ
1 prs զայսքան
2 o չիք առ նա / c չիք նա
2 gk արշակ առ նա / Հ չիք արշակ
2 Տ Խ զնորուն / n զվարդան
2 վopqrs արժան
3 Խ Վ[2] զխաղաղութիւն [k զհաղաղութիւն], փխ. զհաշտութիւն
3 bcdef քանզի, փխ. վասն զի
4 Ա անցելոց / nopqrs անցուցելոցն / Հk անցանելոցն
4 ԱՏk կամեցեալ
4 e լինիլ / c չիք լինել
5 c ընդ յունս / b յաղագաւ
5 de ամենա
6 Տ Խ զօրօք / Ա չիք հայոց
6 de լինիլ / bo կամեցեալ
7 k բարուս
7 Ա առաքէ զոյգն զունդ
8 gl տիրիթայ / Խ չիք զնա
9 Հgk չիք ի (նորա) / d ի նորին
9 Տ հրապուրանացն
9 Հgops առնլութեան
10 bcdef գրգռէ / c զարքայն
10 e չիք վասակ / l զինկիր
11 k աղջական / Կ[3]bcdef միոյ
12 a անարգեաց, փխ. նախատեաց
12 ԱՀk ամօթալեօք / gl ամօթալիւք
12 Տ Խ որում [g յորում]
13 ք այսպիսի
13 Ա Խ տանել այնպիսում [d այսպիսում] վատթարութեան և պարսաւանաց
14 Խ c չիք ևս
15 Ա չիք նոցա / e կրթէր
16 a չիք զի ուր
16 glpq և ուր և / k և ուր հասցէ
16 f չիք սպանցէ
16 Խ Վ[2] հեղգացեալ կատարէ
17 Տ եղբայր էր նորա
17 Ա Խ արիւն [l արեն] անպարտ [kl անպարտի]
17 opqrs չիք անպարտ
18 Վmn գնէլայ / x գնելայ / Ա Խ opqrs չիք գնելայ
18 Խ չիք յամբարշտէն
18 Ա ի տիրիթայ [o տիրիթէ] ամբարշտէ
18 gl ի տիրթայ
18 Խ c ըստ անիծից
18 Հabcde ներսէսի / g ներսեսի
18 Ա Խ չիք ի (վարդանայ)
18 gk վարդան
19 ors չիք ի (հարազատ)
19 pq չիք իւրմէ
19 Ա Խ ի հարազատէն իւրմէ [abdef չիք իւրմէ] մեռանել յեղբօրէ [Խ եղբօրէ]

ԻԶ

Պարտումն Շապհոյ ի Տիգրանակերտի:

Իսկ Շապուհ գայ հասանէ ի Տիգրանակերտ մեր քաղաք: Կան ընդդէմ նորա արք քաղաքին հանդերձ գումարտակ գնդաւ. քանզի Անտիոք նահապետ Սիւնեաց, որ էր աներ Արշակայ և վերակացու քաղաքին, հրամայեաց ազխել ընդդէմ Շապհոյ: Եւ ոչ միայն դմուռն արգել, այլ և ոչ հրեշտակս առաքեաց առ նա, և ոչ զնորայսն ընկալաւ: Եւ հզօր կռւոյ եղելոյ՝ զբազումս ի Պարսիցն սպանանեն. և ի պարտութիւն մատնեալ զնդին Շապհոյ, դառնայ անդրէն ի Մծբին. և հանգիստ առեալ զօրացն և արծարծեալ յաշխատութենէն, խնդրէր առնուլ զՏիգրանակերտ. և ոչ թողացուցին նմա յառաջախաղաց գունդք և լրտեսք՝ պատաղել զայնու, իբր թէ Յունացն խանգարեսցի գործ: Եւ Շապհոյ յառաջ անցեալ՝ գրէ առ նոսա թուղթ օրինակ զայս.—

Թուղթ Շապհոյ ի Տիգրանակերտ:

«Մազդեզանց քաջ Շապուհ արքայից արքայ. Տիգրանակերտեայց, որք ոչ եւ էք անուանեալք ի մէջ Արեաց և Անարեաց:

«Ես կամէի ի ձէնջ սկսեալ յամենայն առաջիկայ քաղաքս խաղաղութեամբ և քաջօրէն ազատութեամբ դմուռն առնել. և եթէ դուք Տիգրանակերտեայք, որ առաջին էք, ոչ շահատակութեամբ սանձ, այլ

2 c ի տիգրանակերտէ
3 ԱԹ այլ, փխ. Իսկ
3 d չիք գայ / n հասանի
3 h գան, փխ. կան
4 Ա քաղաքացիքն, փխ. արք քաղաքին
4 ՏԹ գումարտ [o գումարտակ] / վ գումար
4 Աy զնդաւն
5 կ²abcf անտիոս / de անտիոքոս / opqrs անդ էր, փխ. անտիոք
5 ԱԹ աներ էր
6 y չիք քաղաքին
6 Ա չիք դմուռն
7 opqrs չիք արգել / o չիք այլ
7 Հgky չիք առաքեաց
7 Տ զնորայն
7 ԹՎ² զնորայսն [Հ զնորայնս, վ² զնորայն] առաքեալս պատուեաց և ընկալաւ
8 ԹՎ² կռիւ
8 opqrs ի պարսից
8 d սպանանէին / ՏԹ սպանին
9 c շապհու / b անդէն
9 ly ի մծմին / k ի մծմի
10 b ի զօրացն / ՏԹ չիք զօրացն

11 ՏԹ ոչ թողացուցին [Հgk թուլացուցին] յառաջախաղաց գունդք և լրտեսք պատաղել նմա զայնու
11 f թուղացուցին / abdew թուլացուցին
11 վ²gky յառաջախաղ
11 p գունդ
12 Տ իբրու [o իբր]
12 Աrs յունաց
12 Թ խանգարիցի / Ա հանդարտիցի [c հանդարտից], փխ. խանգարեսցի
14 Ա չիք վերնագիր ; Թtw չիք Թուղթ
15 Հkl մազդեզաց
15 Ա տիգրանակերտեցեաց [c տիգրանակերտացեաց] / Վgkm տիգրանակերտեաց / վ²nopqrsx տիգրանակերտաց
17 k և, փխ. ես / o սկսել
17 Հlnop յառաջիկայ
17 y քաղաքէն
18 o դմուռ
18 pqrs եթ, փխ. եթէ
19 Թc որք / Թ չիք էք
19 l շահատակութեամբ (լուս. շահատակութեան) / ky շահատակութեան / abcef շահատանութեամբ, փխ. շահատակութեամբ

ի մուտ ուղևորութեանս, ընդդէմ կացէք ինձ՝ ի ձէնջ ուսցին և այլք զզոյն առնել։ Այլ ի դարձին խմուս բարկութեամբ այնպէս վանեցից զձեզ, զի կրկին եղիջիք օրինակ խեռեալ սատահակելոց»։

ԻԲ

Թէ ո՛րպէս Արշակաւան շինեցաւ եւ կոտորեցաւ, եւ առաւ Անի։

Բայց Արշակ ևս ժպրհեցաւ առնել գործ անմտութեան։ Ի թիկանց կուսէ լերինն Մասեաց շինեաց ձեռակերտ, ժողով մարդկան մեղաւորաց. և ետ հրաման, որ ոք անկեալ անդր բնակեսցէ՝ մի լիցի ի վերայ նորա իրաւունք դատաստանի։ Եւ նոյն ժամայն ծովացեալ լցաւ մարդկութեամբ հովիտն ամենայն. քանզի աւանդառուք և պարտականք, և ծառայք և վնասակարք, և գողք և սպանողք, և կնահանք և այլք այսպիսիք փախուցեալք անդր անկանէին, և ոչ կայր նոցա այց և խնդիր։ Եւ բազում անգամ բողոքեալ նախարարացն՝ և ոչ ինչ լուաւ նոցա Արշակ. մինչև առ Շապուհ ևս ունել նոցա բողոք։ Եւ եղև ի դառնալն Շապհոյ ի Յունաց՝ առաքեաց զմի ի սպարապետաց իւրոց և հայ զունդ ընդ նմա, եթէ դէպ լինի, ունել զԱրշակ. և նա խոյս ետ ի նոցանէ զկողմամբք Կաւկասու, Վրաց միաբանելով։

Իսկ սպարապետն Պարսից եկեալ ի Հայս՝ ի ձեռնտու լինելոյ նախարարացն առնու զամուրն Անի, և գերէ զամենայն գանձս արքունի որ ի նմա, այլ և զոսկերս թագաւորացն. ոչ գիտեմ, թէ վասն նախատինս առնելոյ Արշակայ, եթէ վասն հմայից ինչ հեթանոսականաց։ Զոր ապա մաղթեալ նախարարացն՝ թափեալ թաղեցին յաւանին յԱղցս, որ

1 Հ ուղևորութեան
2 k զզոյզն, փխ զզոյն
2 bde խմուս / միւսն. մերում
2 def այնպէս վանեցից զձեզ բարկութեամբ
3 զ չիք զի կրկին—սատահակելոց
3 g կր(կ)ին և / Թվ² ի խեռել
3 ՎԹmq սատահակելոցն / rs սատահակաց
5 ՏԹ թէ
5 c կոտորեց և առումն աւանին, փխ. կոտորեցաւ և առաւ անի
6 rs զգործ
7 d չիք կուսէ / Թo չիք լերինն
7 Ա շինէ / oprs շինել
8 ԱՀgk չիք և
8 ԱԹ բնակիցէ
9 Թ լցաւ ծովացեալ
10 Թ ովիտն. չիք ամենայն
11 p վնասականք / վ վնասարք
11 pqrs այլ / d այնպիսիք
12 c անդ
13 p ի նախարարացն
13 ԱԹ չիք և / opqrs չիք ինչ
13 Թ չիք նոցա
14 Հ չիք ունել
14 c եղեն / Հgl չիք եղև
14 c չիք շապհոյ
15 Թ առաքէ
15 co չիք ի (սպարապետաց)
15 a զունդն / ԱՏ թէ
15 cde պէտ, փխ. դէպ
16 abcfopqrs լինել / c լինիլ
16 d չիք զարշակ
16 Հabde կովկասայ / egfln կովկասու / o կովկասայ / pqrs կաւկասոյ
18 Ա եկեալ, փխ. եկեալ
18 p լինել
19 y յանի, փխ. անի
20 Թ չիք որ ի նմա
20 gk ոսկերս / Հ զոսկերս
20 Թ եթէ / a նախատինք
21 Վmo և թէ / Թnpqrs և եթէ / bd թէ
21 kp չիք վասն / Ա չիք ինչ
22 c նախարարաց
22 ab թափեն / bcf թափեն և / detw թափեցին և
22 a չիք թաղեցին
22 d յաւանի / o չիք յաւանին

յոտին Արագած կոչեցեալ լերինն։ Քանզի ոչ գիտացին ընտրել զոսկերս հեթանոսաց և հաւատացելոց, զի ընդ միմեանս էր խառնակեալ գերողացն, յաղագս այնր ոչ արժանի համարեցան ի գիրս սրբոցն թաղել ի Վաղարշապատ քաղաքի։

Եւ նախարարացն Հայոց ժողովեալ՝ դիմեցին ի վերայ արքունական ձեռակերտին Արշակաւանի, և հարին զնա սրով սուսերի յառնէ մինչև ցկին, բայց ի տղայոց ստնդիացաց. քանզի դառնացեալք էին իւրաքանչիւր ի վերայ ծառայից իւրեանց և յանցաւորաց։ Զոր թէպէտ և վաղ գիտացեալ մեծին Ներսէսի՝ ոչ յառաջ քան զկատարելն ժամանեաց հասանել. այլ ի կատար գործոյն հասեալ՝ եգիտ բաժանեալ զտղայս կոտորելոցն, զի վարեսցեն ի գերութիւն որպէս զհեռաւոր թշնամեաց։ Զորս թափեալ մեծին Ներսէսի, հրամայեաց կրել որթովք ի գոմ մի, և դարմանս և մնուցողս նոցին կարգեաց. որք յետոյ աւանացեալ անուանեցան Որթք այնորիկ աղագաւ։

ԻԸ

Առումն Տիգրանակերտի եւ բնաբարձ քանդումն։

Իսկ Շապուհ եկեալ ի Տիգրանակերտ, դարձեալ աղխեցին ընդդիմանալ նմա. և եկեալ ի պարիսպն աղաղակէին. «Գնա՛ ի մէնջ, Շապուհ, զի մի՛ չարիս յերկրորդումս ընդ քեզ առնել ևս քան զառաջինն անցուցանիցեմք պատերազմաւ»։ Եւ նա պատասխանեաց. «Ո՞վ քաջքդ ի Հայոց, որք զանձինս արգելեալ փակեցէք ընդ պարսպօքդ Տիգրա-

1 Ա յոտինն
1 abce արագածն / Ak լերին
1 i կարացին, փխ. գիտացին
2 Ա հեթանոսացն
2 ԱՀgl հաւատացելոցն
2 Խ չիք զի ընդ—գերողացն
2 b խառնեալ
6 a արշականի / Հgk արշակաւանին / l արշակաւանու / Տ արշակաւանայ / x արշակաւանայ
7 abdefglno բաց ի
7 Խվabdef ստնդիացեաց / c ստնդիացոց / o ստինդիոց / n ստնտուացաց / Վpqrs ստնդիացայց / վ ստնդուացաց
7 Ա դառնացեալ
7 detw չիք իւրաքանչիւր
8 Տg իւրոց, փխ. իւրեանց
8 Ա չիք և (վաղ)
9 Աgy Ներսէսի
10 opqrs գործոցն / ՏԽ չիք հասեալ
11 k վերացեն / Ա ի գերութեան
12 Տ զոր / Խ զոր և
12 Աoprs Ներսէսի / k Ներսէս
12 Ա հրամայէ
12 c որդովք, f որդւովք, փխ. որթովք
12 Խ որդւովք [k որթովք] կրել ի գոմս մի և դարմանս և նոցուն մնուցողս [Հ չիք մնուցողս] կարգեաց
13 pqrs դարման
13 b չիք և / o մնուցանող
13 ԱՏ կարգեալ
13 Խ աւանացեալք / tw անուանեցեալք
14 abcfly որդք, o որդքն, Հgq որդիք, փխ. որթք
16 f չիք բնաբարձ
16 Խ քանդումն ի շապհոյ պարսից արքայէ
17 Խ ընդդիմանալով
18 ՏԽ չիք նմա
18 Խվ եկեալ, փխ. եկեալ
18 k ի մէջ, փխ. ի մէնջ
19 Խվ²opqrs չարես, փխ. չարիս
19 opqrs չիք ընդ քեզ / Խ չիք ես
20 dq անցուցանիմք / cgk քաջդ
21 o փակեցիք / Ա պահէք, Խվ² պահեցէք, փխ. փակեցէք
21 ԱԽ ընդ պարսպօք [b պարսպովք, Խ պարսպաւք] տիգրանակերտի / Տ ընդ տիգրանակերտի պարսպովքդ։ Հմմտ. Арм. Арш. II, 93։

նակերտի և արտաքս ձայն արկանէք սպառնալեաց. զի քաջ արանց է յարձակ դաշտի և յազատ անդուոջ կռուել, և կանանց գործ է արգելուլ փակել զինքեանս յերկիւղէ առ հանդերձեալ կռուոյն»։ Եւ զայս ասացեալ՝ դարձաւ առ գերեալ Յոյնսն զինուորս, ասէ. «Եթէ ձերով մարտիւ առից զայս քաղաք՝ զամենեսեան զձեզ արարից ազատս հանդերձ ընտանեօք ձերովք»։ Եւ պարսկական զօրուն շուրջ զքաղաքաւն հրամայեաց ընթանալ, և նետիւք խոցոտել զ'ի վերայ պարսպին։

Եւ Յունացն մատուցեալ մեծաւ բռնութեամբ յեցուցին ի պարիսպն զկոչեցեալ էշսն։ Եւ է այս գործի մեքենայից անուանը, յերից երից արանց մղելով տարեալ, և ի ներքուստ կացնովք և սակրօք երկբերանովք և կացուոր մրճովք՝ փորել զհիմունսն։ Եւ նզախարխար արարեալ զայն, որ ի հայկազնոյն Տիգրանայ հօծեալ և յարմարեալ որմունքն, քակեալ ընկեցին. և հուր ի դրունսն և յամենայն կողմանսն վառեալ, և քարինք և նետք և տէգք արձակեալք լինէին, և խոցոտեալ մերքն յապուշ դառնային։ Եւ ի ներքս մտեալ բոլոր զօրքն՝ և ձեռն պարսկական ոչ վաստակէր զբազմախողխող երկաթն արեամբ արբուցանել, մինչև ապաժոյժ սպանելոցն լցեալ ի հիմունսն ծաւալէր։ Այլ յունականն ձեռն ի քթթել ական հրձիգ առնէր զամենայն փայտակերտսն։ Եւ Շապհոյ գիմացեալսն ի կատորածէն գերեալ՝ չուէ ի Պարսս. և հրեշտակս առ որ ի Հայս գունդք առաքեալ՝ անպայպաղատ զՍիւնեացն հրամայէ առնել զառհմ։

1 Ա արանց է յընդարձակ և ի դաշտի [f դաշտ] կռուել / Թվ[2] արանց է յազատ և յընդարձակ դաշտի կռուել
2 k չիք և (կանանց)
2 gky արգելով / Հ արգելլով / opqrs յարգելուլ
3 Հ չիք փակել / Ա կռւոյն
4 ԱԹվ[2] առ յոյնսն գերեալ [a գերեալսն] զինուորս [Թվ[2] զինուորսն]
4 acdef Թէ
4 klվ մարտկիւ, փխ. մարտիւ
5 ԱԹ զքաղաքս զայս [Ա չիք զայս]
6 opqrs չիք ձերովք / a զօրաւն
7 a ի վերայ
8 Հ չիք և / Հgk յունաց
8 Հg մարտուցեալ
8 Ա չիք մեծաւ / Թ յեցուցանէին
9 Ա չիք է
9 o երից երից / pqrs երից յերից
10 Թ մարդոց [y մարդաց], փխ. արանց
10 Աgk չիք և (ի ներքուստ)
10 Հgl կացնօք / Ա չիք կացնովք
10 Ա սակրովք [a սակրով, Վ[2]Ն ակրովք] և երկբերանովք
10 glno երկբերանօք
11 c կառւցաւոր / d կացնաւոր
11 cglnopqs մրճաւք կամ մրճօք
11 Ա փորելով / Թ փորեալ
11 c հիմունսն / p զհիմունս
11 Ա նզաճարս / k նկախարխ / prs նզախարխ / վ նզախրոխ
12 վpqrs հիմունքն, փխ. որմունքն
13 ԱԹվ[2] և հուր [ab հուրս] ի դրունսն վառեալ և յամենայն կողմանց հուր և քարինք / opqrs կողմունսն
14 c տէգք
14 Ա ձգեալ / Տk յարձակեալ
14 gl մերկքն, Հ մերկք, փխ. մերք
14 k յապող, փխ. յապուշ
15 a յանային, փխ. յապուշ դառնային
15 e չիք մտեալ / ԱԹ զօրն
16 Ա զօրէր, փխ. վաստակէր
16 Վ[2]bcdef բազմախողխող / pqrs զբազմարոխ / o զբազմամրոխ
16 Ա ապաժոյժ [a ապայոյժ] արիւն սպանելոցն / k սպանանելոցն
17 Վ[2]dctw ի հիմունս
17 Թվ[2] անցուցանէր, փխ. ծաւալէր
17 a ձեռքն / o ձեռք / dcp ձեռ
18 Ա հրձիգ զամենայն երկիրն առնէր զփայտակերտսն / Թ հրձիգ զամենայն [l զամենայնն] առնէր զփայտակերտսն / pqrs փայտակերտ
18 c չիք և շապհոյ գիմացեալսն
18 abdefy չապուհ
19 Ա դառնայ, փխ. չուէ
20 Թ գունդ / Ա գունդք էին
20 abdefhw ապա աղատ / c ապաղատ
20 Թ առհմն հրամայէ առնել
20 abce առհմս / d զառհմս / f զառհմսն

ԻԹ

Յաղագս պատերազմին Արշակայ ընդ նախարարս իւր, և վտարանդի երթալոյն Պապայ ի Բիւզանդիոն։

Դարձեալ յարեաւ խռովութիւն Շապհոյ ի նոյն ազգաց, և խաղաղութիւնն ի Յոյնս շրջեցաւ, ըստ այնմ՝ թէ փոխարկեալ միմեանց փոխարինեն. սոցա խաղաղութիւն ի նոցա խռովութեանն, և նոցա խաղաղութիւն ի սոցա խռովութեանն, որ վախճան միոյն՝ միւսոյն լինին սկզբունք։ Քանզի հիւանդացեալ Վաղենտիանու ի բերդին որ կոչի Բերգիտիոն՝ վճարի ի կենցաղոյս, եղբօրն փոխանորդելով զտէրութիւնն՝ Վաղեսի. յետ բարերախտագոյն պատերազմաւ Գթացն յաղթութեամբ դարձի, նոյն հետայն առաքէ զօրս ի Միջագետս ի Հայս, յաղագս տալոյ զօրուն յօգնութիւն Շապհոյ։

Բայց Արշակայ եկեալ Վրացի գնդաւ՝ ժողովէ զամկաւս և յիւր մտերմաց, և տայ պատերազմ ընդ նախարարսն ընդ այնոսիկ, խնդրելով զվրէժ ձեռակերտին իւրոյ Արշակաւանու։ Միաբանեալ և նոցա առաջնորդութեամբ Ներսեհի որդւոյ Կամսարայ, ընդդիմանան Արշակայ պատերազմաւ։ Եւ հզօր *մարտի եղելոյ՝ բազումք յերկաքանչիւրոց

1 k Լ, փխ. ԻԹ.
2 c վարանդի
2 f և Ներսէսի արարեալ զխաղաղութիւն երթայ ի բիւզանդ, փխ. և վտարանդի երթալոյն պապայ ի բիւզանդիոն
3 ՏԽ երթալոյ
3 y պապ / abcde չիք պապայ
3 c չիք ի (բիւզանդիոն)
3 ab ի բիւզանդիոնն
4 abcdgopqrs խաղաղութիւն
5 Կ²abçefiw չիք ըստ այնմ—փոխարինին (տ. 6)
5 ԽՎ²d փոխարկեալս / opqrs փոխարկել
5 ԽՎ² ի միմեանց
6 c ի սոցա խաղաղութիւն
6 abcfkly խռովութեան / Հdegtw խռովութիւն
6 bcefiw և նոցա խռովութիւն ի սոցա խաղաղութեան / d չիք և նոցա—խռովութեաննն (տ. 7)
7 agky խռովութեան / Հl խռովութիւն
7 ԱԽԿ¹Վ² որզան [Հak որ զանվախճան, g որ զ(ան)վախճան], փխ. որ վախճան
8 c լինի / n լինէին
8 Վ²l սկզբմունք
8 Աl վաղենտիանոս / Sk վաղենդիանու / tw վաղենտինեանոս
9 Ա բերգիտոն / pqrs բերգիտին / k ի բերգիտին
9 ԱԽ վճարեցաւ
9 p փոխանորդելով եղբօրն
9 Խ փոխանորդելոյ
9 ԱՏ զտէրութիւնն յետ բարերախտագոյն վաղեսի [a վաղենտին, def վաղէսի] պատերազմաւ / fg զտէրութիւն
10 Հgk բարերախտագնոյ
10 Հg գդացն / lnopqrs գնդացն / y զգացն / Վl գնդացն կամ գօթացն
11 Ա դարձին / ԱՏg և նոյն
11 Ա սոյն հետայն / gk ի նոյն հետեան / l նոյն հետեայն
11 ԱՏ առաքեալ / Խabcde զօր
12 Տ յօգնականութիւն [p օգնականութիւն]։ Հմմտ. Арм. Арш. II, 89 եւ 96։
13 k ի վրացի / Ա ժողովեալ
13 Հglp ամկաւս / Խ չիք և
13 c իւր / Խ յիւրոց
14 c չիք տայ
14 d ընդ իւր նախարարսն
14 Խ պատերազմ ընդ այնոսիկ նախարարս
14 ԽՎm խնդրել
15 ab վրէժ / Խ իւրոյ ձեռակերտին
15 y արշակաւանի
15 k ի նոցա, փխ. և նոցա
16 Տ կամսարու
17 c չիք և հզօր—կողմանցն անկան (էր. 292, տ. 1)
17 Խabcdf յերկաքանչիւրոցն [b երկաքանչիւրոցն] անկան ի կողմանց [abdf կողմանցն]

կողմանցն անկան. քանզի արք գիտեալ արանց՝ ոչ ոք զպարտութիւն յանձն առնոյր։ Եւ մինչ դեռ նոքա յայսմ էին, հասանեն և զօրքն կայսերականք։ Ապա տեսեալ Արշակայ, թէ թշնամի են նորա Շապուհ և Վաղէս և իւր նախարարքն, տարակուսեալ յամենեցունց՝ յղէ առ մեծն Ներսէս բազում անգամ աղաչելով. խոստանայր դառնալ յամենայն ճանապարհաց չարաց, և լինել ըստ կամաց նորա, և ապաշխարել ի քուրձ և ի մոխիր. միայն զի նա եկեսցէ և արասցէ խաղաղութիւն, և թափեսցէ զնա ի ձեռաց հզօրացն Յունաց։ Սոյնպէս և ի նախարարացն ստէպ ստէպ զմիմեանց զկնի գային մաղթանք նորին աղագաւ. նա և եպիսկոպոսացն ժողովեալ՝ պաղատանս մատուցանէին, զի մի անփոյթ արասցէ զկորուսանել իւրոյ վիճակին։

Ապա հաւանեալ մեծն Ներսէս՝ եկն ի մէջ նոցա, և արար խաղաղութիւն, լսելով նմա թագաւորին և նախարարացն, բայց ի նահապետէն Արծրունեաց Մեհրուժանայ և ի նորին քեռանէ Վահանայ Մամիկոնենէ, որք անլսող եղեալ՝ ապստամբեալ գնացին առ Շապուհ։ Իսկ այլ ամենայն նախարարքն հաստատեցին ուխտ, զի յայնմ հետէ թագաւորն վարեսցի ուղղութեամբ, և նոքա ծառայեսցեն միամտութեամբ. և այս ի մէջ նոցա։ Բայց և առ զօրսն Յունաց. երթեալ մեծին Ներսիսի, աղաչէր մի ինչ աշխարհիս մեղանչել, այլ առնուլ զհարկսն և զորդի Արշակայ զՊապ հանդերձ ամենայն նախարարացն որդւովք պատանդս, և դառնալ։ Որում լսող եղեալ քաղցր և մեծն Թէոդոս զօրավար՝ դառնայ առ կայսր հանդերձ պատանդօքն, ընդ իւր տանելով զմեծն Ներսէս թղթով Արշակայ, որ ունէր օրինակ զայս.—

1 Տl և արք / p գիտեալք
2 detw չիք նոքա / opqrs յայնմ
2 Ա չիք և (զօրքն)
2 Խcdef զօրք / Տ կայսերականն
3 pqrs արշակ
3 Ա եթէ թշնամիք են
3 k չիք և վաղէս և իւր—ապստամբեալ գնացին առ շապուհ (տ. 15)
4 ՏԽ յղէ [gl յղէր] բազում անգամ աղաչելով զմեծն Ներսէս
6 abdefprs չարեաց
7 p չիք և (լինել) / de լինիլ
8 opqrs չիք զնա
8 Հg զօրացն, փխ. հզօրացն
8 a սպառ, փխ. սոյնպէս
8 g չիք ի (նախարարացն)
9 վl կնի, փխ. զկնի
9 Աg մաղթանքն
10 Ա ժողով արարեալ, փխ. ժողովեալ
10 ՏԽ մի անփոյթ զկորուսանել իւրոյ վիճակին առնիցէ [Խ արասցէ]
11 a յիւրոյն / bcdtw իւրոյն
11 Ա վիճակի
12 Աn մեծին
12 bdef Ներսէսի / c Ներսեսի / n Ներսիսի
13 abdefno բաց ի
14 ՏԽab մերուժանայ
14 p չիք և (ի նորին)
14 abefg չիք ի (նորին)
14 abdeftw քեռ առնէն
14 Ա մամիկոնէի / nop մամիկոնէ
15 ao անլսողք
15 Ա չիք ապստամբեալ
15 ԱԽ նախարարքն ամենայն
16 gk ուխտս
17 Խ վարեսցի ուղղութեամբ թագաւորն
17 a չիք և նոքա—միամտութեամբ
18 Ա չիք բայց / k չիք և (առ)
18 g երթալ
18 Ա սրբոյն, փխ. մեծին
18 abdef Ներսէսի / c Ներսեսի
19 Ա զհարկս / de զորդիս
20 de որդւով
21 Հg դառնայ, փխ. դառնալ
21 gk որում և լսող
21 Խ մեծին [Հ մեծի] *Թէոդոսոսի զօրավարին [l զօրավարի]
21 Տ զօրավարն / d չիք զօրավար
21 opqrs դառնալ, փխ. դառնայ
22 ԱՏ առ կայսրն / Խ չիք հանդերձ
22 Ա պատանդօքն հանդերձ
23 Խnpqrs չիք օրինակ

Թուղթ Արշակայ առ Վաղէս։

«Արշակ արքայ Հայոց մեծաց և ամենայն նախարարք Արամեան ազինս. տեառն մերում ինքնակալի Վաղեսի Աւգոստոսի և որդւոյ քում Գրատիանոսի խնդալ։

«Մի դիցէ ինքնակալդ ի մտի, եթէ առ ատել զձեզ նշկահեցաք, կամ իբրև զհզօրս ինչ զմեզ վարկանելով՝ արձակեցաք զունդ հինից յերկիրդ Յունաց. այլ մեծի խռովութեանդ, որ ի ձերում միջի շարժեցաւ, գիտակ եղեալ՝ երկուցեալ ի Շապհոյ, եթէ ոչ ոք թափեսցէ զմեզ ի ձեռաց նորա՝ օգնեցաք նմա դոյզն զնդաւ։ Այլ ոչ ես ինքն Արշակ եկի ընդ նմա, զմիամտութիւն ընդ ձեզ պահելով. վասն որոյ աւերեալ գերեաց զաշխարհս մեր, մինչև զոսկերս անգամ հարցն բրեաց ի գերեզմանաց։ Եւ արդ՝ հաւատացեալ ձեր եղելոցս՝ զառաջին սէրն առ մեզ հաստատուն պահեցէք, և մեք առ ձեզ զմտերիմ հաստուսցուք ծառայութիւն»։

Իսկ Վաղէս ոչ զթուղթն ընթերցաւ, և ոչ զմեծն Ներսէս ետես. այլ բացէ ի բաց արտասահմանել զնա հրամայէ, և սրոյ զամենայն պատանդսն մատնել։

---

1 *f* վաղէս կայսր
2 *de* արամեանն / Խ արամեանս [*k* ամս]
3 Խ ազգին [Հ ազգի], փխ. ազինս
3 Ա տեառն իմոյ ինքնակալ վաղեսի օգոստոսի [օգոստի, *f* օգոստեայ]
3 Խ աւգուստոս վաղեսի
3 *p* չիք վաղեսի
4 Ակl գրատիանոսի [*tv* գրացիանոսի] կայսեր խնդալ
5 *c* առ սատել, *f* ար ատեալ, փխ. առ ատել
5 *nopqrs* չիք առ
5 *n* ատեալ / *opqrs* ատելի
5 *o* զքեզ, փխ. զձեզ
6 *opqrs* չիք ինչ
6 Ա չիք զմեզ
6 *a* չիք արձակեցաք
6 ԱԽՎ[a] հէն [*c* հեն], փխ. հինից
7 Ա յերկիր
7 *de* խռովութեան
7 Հ*gk* չիք ի (ձերում)
7 *o* ի միջի ձերում
7 Ա շարժեցեալ [*c* շարժեալ] եղև
8 Խ թէ
8 ԱՏ թափէ
8 *prs* զձեզ, փխ. զմեզ
9 *opqs* չիք ես
9 Խ եկի արշակ
10 *c* զի միամտութիւն
10 Ա չիք ընդ (ձեզ)
10 Խ պահելով ընդ [*k* չիք ընդ] ձեզ
10 ԱՀl աւարեալ
11 Ա գերեալ
11 *e* աշխարհս
11 Ա զոսկերսն անդամ զհարցն բրեաց ի գերեզմանացն
12 S ձեր՝ մեր
12 ԽՎ*mx* յղելոցս, վ եկելոցս, փխ. եղելոցս
13 *p* պահեցաք և մեզ առ
13 *detw* մտերիմն
15 S ընթերցեալ
15 *k* մեծ / *l* զսուրբն, փխ. զմեծն
15 ԱS ոչ ետես զմեծն Ներսէս
16 *l* բայցէ ի բաց
16 *pqrs* արտասահմանեալ
16 SԽ հրամայէ զնա և զամենայն վտարանդիսն սրոյ մատնել
16 Խ վտարանդիսն, փխ. պատանդսն
17 *p* մատնեալ

Լ.

Յաղագս աքսորանմանն լինելոյ մեծին Ներսեսի, և անկանել պատահեալ ի կղզին անբնակ. և թէ ո՛րպէս կերակրեալ լինէին ի վերին խնամոցն։

Ի ժամանակին յայնմիկ էր յաթոռ եպիսկոպոսութեանն Բիւզանդացւոց հոգեմարտն Մակեդոն։ Եւ իբրև եկ հրաման յարքունուստ աքսորել զմեծն Ներսէս, որպէս զմի անզգամ խարող և դրժող արքայի՝ մատուցեալ առ նա ոմանց ի հերձուածողաց աղանդոյն Արիոսի, ասեն. «Եթէ զաւանես ընդ մեզ՝ թափէ զքեզ հայրն մեր Մակեդոն»։ Որում ոչ հաւանեալ՝ աքսորեցաւ. և ի նաւալիւղն լինել ըստ խառաշունչ օդոյ ձմերայնոյն, ընկեցեալ ի կղզի ինչ անապատ՝ ջարդեալ զնաւն. և նաւորդացն ոչ իշխեցեալ մակուկաւն նաւել, մնային տաղնապեալ, ուտելով զարմատս անտառին։ Այլ ի տեսչութենէն Աստուծոյ կերակրեալ լինէին ամիսս ութ ի ձկանցն, զոր ծովն ընկենոյր կենդանիս։ Բայց Պապայ յանձն առեալ հանդերձ ամենայն պատանդօքն՝ թափեաց Մակեդոն։

ԼԱ.

Կոտորել Արշակայ զնախարարսն, և յաղագս փառաց Խադայ եպիսկոպոսի։

Ի հեռանալ մեծին Ներսիսի՝ սատեաց Արշակ ամենայն ուխտիցն, զոր եդ ընդ նախարարսն, և խնդրեաց զքէն ձեռակերտին իւրոյ Արշա-

1 k ԼԱ, l ԻԹ, փխ. Լ.
2 Տ յաղագս աքսորանմանն լինելոյ զմեծն Ներսէս և արկանել պահել ի կղզին
2 bce աքսորանմանն
2 bcdef Ներսէսի
2 f պատահի
3 atw ի կղզի / bcdef ի կղզիս
3 Հgk չիք թէ / Ջ չիք լինէին
3 frs չիք վերին
3 f ի խնամոցն Աստուծոյ
4 o չիք ի ժամանակին—եպիսկոպոսութեանն
4 l եպիսկոպոսապետութեանն
4 Տ բիւզանդիոյ
5 Տbcfk հոգէմարտն
5 Ջabdef մակեդոնի [k մակոդոնի]
5 c չիք և / ftw արքունուստ
6 etw չիք աքսորել զմեծն Ներսէս
6 cdpqrs դժրող / o դդժրող
7 ՏՋ մատուցեալ ոմանց [Ջ ոմանք] առ նա [Ջo չիք առ նա] ի հերձուածոյն [o ի հերձուածողացն] արիոսի
8 Ջ թէ / abdefgl մակեդոնի
9 Ջ չհաւանեալ / o աքսորեցաւ
9 ԱՀվ²gky և [կ² չիք և] ի նաւուղիղն
9 Ավ լինելոյ / i խառազոյն
9 a օդւոց / Ջկ² bde օդոց / c աւդոց / f օդոյն / i օդւոյ
10 abf ձմերայնւոյն / tw ձմերայնոցն / միւսն. ձմերանոյն
11 g իշխեալ / Աgk միայն
11 d տառապեալ
12 ԱՏ զարմատ
12 c ի տեսչութե՛ն / Վm ի տեսչութեանցն
12 Հgk չիք Աստուծոյ
13 ԱՏgk ի ձկանց / tw զորս / abdef ծով
14 Ա չիք ամենայն
14 ՏՋ պատանդաւն / Ա թափէ
15 Հbdegl մակեդոնի / f չիք մակեդոն
16 l Լ, փխ. ԼԱ.
17 Ա թէ որպէս կոտորեաց արշակ զամենայն նախարարսն [d զնախարարսն ամենայն, c զնախարարսն զամենայն] և վասն փառաց
17 go կոտորելն / npqrs կոտորեալ
17 Տak խադդայ
17 Հfgknopqrs եպիսկոպոսին
18 abdef Ներսէսի / c Ներսեսի (միշտ)
18 ԱՏ ուխտին / tw ամենայն նախարարաց ուխտին, զոր եդ ընդ նոսա և
19 Ա եդ ընդ ամենայն նախարարաց նոսա [c նոսայ] և
19 Ջ արշակաւանի

կուանու։ Եւ կոտորեաց զբազումս ի նախարարացն, մանաւանդ զազգն Կամսարականաց բառնայր ի միջոյ, չարակնելով ագահեալ յամուրն Արտագերս և ի քաղաք ոստանի նոցա Երուանդաշատ։ Եւ կոչեալ առ ինքն ի լքեալ արքունիսն Արմաւիր իբր զազգականս իւր, ի պատճառս պատուոյ մեծարանաց, միահաղոյն զարս և զկանայս հանդերձ մանկամբք հրամայեաց կոտորել։ Եւ ոչ ոք ի նոցանէ ապրեցաւ, բայց Սպանդարատ որդի Արշաւրի. քանզի ունէր կին Արշակունի, որ և բնակեցաւ ի նորին ժառանգութեան ի կողմանս Տարօնոյ և Հաշտենից, իբր տրտունջ զհօրեղբօրէն իւրմէ եղեալ զՆերսեհէ. որոյ աղագաւ և ոչ ի կոտորման նոցա դիպեցաւ։ Այլ լուեալ զբօթն՝ հանդերձ որդւովքն Շաւարշաւ և Գագաւոնիւ և բոլոր ընտանեօքն գնաց փախստական ի Յոյնս։

Բայց ի գնալն մեծին Ներսիսի ի Յոյնս՝ էր ձեռնադրեալ զսարկաւագն Խադ յեպիսկոպոսութիւն Բագրեւանդայ և Արշարունեաց, և հաւատաց ի նա զամենայն գործ վերակացութեան աշխարհիս մինչև ցժամանակ իւրոյ դարձին։ Այս Խադ յամենայնի նմանեալ մեծին Ներսիսի, և առաւել ևս ի տեսչութիւն աղքատաց. որոյ և շտեմարանքն իսկ աղբերացան սքանչելապէս իբր առ Եղիայիւ և Եղիսէիւ. և ի յանդիմանել զարքայ՝ ահաւոր և սաստիկ էր և աներկիւղ։ Եւ ոչ եղև ի նմա զամպիւտ սատանայ, բայց առ միոյ նուագի, զի էր պճնող առ հանդերձս և ձիաւէր. զոր պարսաւեալ այպանէին փոխանակարանեալ՝ որք ի նմանէ յանդիմանեալ լինէին։ Վասն որոյ թողեալ այնուհետև զպերճագոյն հանդերձսն, խարազնազգեստ եղեալ՝ իշով շրջէր մինչև ցօր մահուան իւրոյ։

1 Ա զբազում [de բազում] նախարարս
1 p չիք ի (նախարարացն)
1 S զազգսն [o զազգն, x զազգս]
2 Հk կամսարականն / Ա բառնայ
2 c չիք ագահեալ
3 ef արտագէրս / Խ ոստանեցս
3 p կոչեցեալ / Խ չիք առ ինքն
4 Խ ի լքեալն արքունիս
4 Հ ազգականս / S զազգական
5 abefgltw պատուոյ և մեծարանաց
5 a և միահաղոյն / Ա մանկամբքն
7 abcde արշօրի / Հgk արշուրի
7 ԱՏ ունէր երկրորդ կին
8 pqrs ի կողմանէ / a հաշտենից
8 Հgk զտրտունջ
9 Ա չիք իւրմէ / Խ չիք եղեալ
9 c զներսեհ / S չիք և (ոչ)
9 Խ չիք ի (կոտորման)
9 So ի կոտորմանն
10 SԽ դիպաւ
10 p լուաւ / abf լսել / c ի լսել / detw լսէ / Խվ լսեալ
11 abd զագաւոնիւ / k զգագաւոնիւ
11 ԱՏ ընտանեօք
11 p փախեաւ, փխ. գնաց
12 de մեծի / f չիք մեծին
12 abdef ներսէսի / c ներսեսի
12 Խ և, փխ. էր / l զսարկաւարգն
13 ԱՏ գխադ / SԽabc բագրաւանդայ
13 c արշակունեաց / l աշարունեաց
14 Ա ի նա զգործս [c գործս] վերակացութեան ամենայն աշխարհին / S աշխարհին
14 ԽՀgl չիք մինչև
15 c ցժամանակս
15 abceftw նմանող եղեալ
16 ԱԽ չիք և (առաւել)
16 Հgk չիք ի (տեսչութիւն)
16 So չիք և (շտեմարանքն)
16 Խ շտեմարանք / SԽ չիք իսկ
17 j աղբիւրացան / Խ աղբիւրացեալ
17 k իբրև / Խ առ եղիային
18 ԱԽ չիք և (սաստիկ)
18 Ա զամպիւտ ի նմա
19 Խ զամպիտ / pqrs կամպիտ / Վ'tw կամպիւտ
19 l բա(յ)ց / n բայց / SԽ վասն, փխ. առ
19 a պճնող և ձիաւէր առ հանդերձս
20 S փոխանակարանել
21 bcdef յանդիմանեալք
21 Հgk չիք այնուհետև
22 Ա իշաւ / Խ չիք մինչև

ԼԲ

Եթէ ո՛րպէս Արշակ քարշել զերանելին Թաղ եւ քարկոծել զնա կամէր սակս յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց։

Եւ եղև ի սատակել Արշակայ զազգն Կամսարականաց՝ հրամայեաց զգեղակոյտս նոցա քարշել և ընկենուլ անթաղ, կերակուր լինել շանց. և ինքն որպէս մեծաւ յաղթութեամբ պատկեալ, ի բարեկենդանութեան կատարէր աւուրս, կուտել մթերել յԱրմաւիր գնոցայն հրամայելով զհամբարսն։ Զորոց պեղեալ երկուս հորս յոյժ քաջախորս և սաստկապէս լայնս, որ ի չինին Նախճաւանի, բերին սայլովք նոցին աւանի։ Իսկ սայլորդացն տեսեալ ոսկերս մարդկան գաղտնակուր եղելոց, ցրուեալս առ եզերբ փոսոյն, հարցեալ ուստի՝ իւրեանց լինել տերանց. հաւաքեալ ի սայլսն ներքոյ եղեգանն՝ բերեալ թաղեցին ի նոյն հորս։ Զոր զգացեալ Արշակայ՝ հրամայէ զսայլորդսն ի վերայ հորոցն կախել զփայտէ։

Բայց Թաղայ ոչ պատահեալ յառաջնում նուազին, այժմ ժամանեալ հասանէ. և սկսաւ կշտամբել զարքայ բանիւք յանդիմանութեան։ Հրամայեաց Արշակ քարշել զնա և քարկոծել։ Եւ քանզի էին զաւերաց նորա տայգերք ի մեծ նախարարութեանցն, ի կորովի և ի քաջ ազգէն Ապահունեաց՝ սուսերս հանեալ կիսախողխող զքարշողսն առնէին, և յափշտակեալ զԹաղ ի ձեռաց նոցա, և յիւրեանցն գնացին զաւառս Եւ Արշակայ ոչ ի հակառակս մտեալ՝ զօղէր, զի մի խռովութիւն ամենայն նախարարացն յուզիցի։

2 a քարշել արշակ / tw արշակ հրամայեաց քարշել
2 cf քարշէ / Տթd քարշէր
2 o զխաղ / f չիք զնա
3 cdnpqrs յանցանացն / f անցանաց / y չիք յանցանաց
4 b չիք ի (սատակել)
4 թ զազգ / n զազգն
5 Տթ չիք և (ընկենուլ)
5 l անթաղս / e լինիլ
6 Ա չիք ի / c ի բարեկենդանութիւն
7 o զաւուրս / Ա չիք յարմաւիր
7 Ա համբարս / g համբարւս / k զհամբարսն / l զհամբարս
8 Հg զորոյ / abdeftw երկուց
8 Հվ^{2}gl հորս / միւսն. խորս
8 c լայն / y բանս, փխ. լայնս
9 p չինէին, փխ. ի չինին
9 deltw նախճաւանին / o նախճուանի
9 Հg սայլօք / l սայղաւք
9 Տթ աւանին
10 y առեալ, փխ. տեսեալ
10 cdotw զոսկերս / p գաղտնակերս
10 gp ցրուեալ / Հk ցրուեալք
11 Ա փոսին / pqrs զեառոյն, փխ. փոսոյն
11 gk չիք ուստն / de լինիլ
11 l տեարց / Հgy տեարք / k տէարք
11 d ի սայլն
12 k եղեգեան / gl զորս
12 Հվ^{2}gl հորս / միւսն. խորս
13 Հglo հորոյն / վ^2 հարոցն / միւսն. խորոցն
14 Տg խաղդայ / l խաղ(դ)այ
14 abde այսս / c յայս / tw այսու / g յայժմ
14 abd ժամանն / ctw ժամու / ef ժամայն
15 Ա սկսեալ
15 acdeftw կշտամբէ / b կշտամբ
16 Ա քարկոծ առնել
16 Տթ էին նորա տայգերք զաւերն / Հմմտ. Փ. Բիւզ. Դ, գլ. ԺԲ, ԺԹ.
17 Կ^{2}abcde տագերք
17 dors նախարարութեանց / p նախարարութեան
17 gk չիք ի (քաջ)
18 d արշակունեաց, փխ. ապահունեաց
18 Ա սուսեր / de հանեալ և
18 Հ կիսախողխողս
18 g զքարշողս / Հ չիք զքարշողսն
19 Ա չիք և (յիւրեանցն)
19 d յիւրեանց / Տթ զաւառս
20 g չիք ի (հակառակս)
20 prsy ի հակառակ
20 p խռովութիւնն
21 Ա յուզեսցի

ԼԳ

Յաղագս թագաւորելոյն Թէոդոսի մեծի, եւ ժողովոյն որ եղեւ վասն հոգեմարտացն։

Բայց Վաղեսի կայսեր ըստ արժանի իւրոց խորհրդոցն զյաւիտենական գեհենին առեալ բերելով զօրինակ, հրակէզ՝ եղեալ յԱդրիանուպօլիս՝ սատակեցաւ. և առնու զթագն Թէոդոս։ Սա քակեաց զմեհեանս կռոցն մինչև յատակս, զփակեալսն միայն ի սրբոյն Կոստանդիանոսէ, զանուանեալն Արեգական և Արտեմեայ և Ափրոդիտեայ ի Բիւզանդիոն. աւերեաց նոյնպէս և զտաճարն Դամասկոսի, և արար եկեղեցի. նոյնպէս և զտաճարն Իլիու քաղաքի, զԼիբանոսի զմեծ և զհռչակաւոր զերեքքարեանն։

Սա դարձոյց զամենայն հարս սուրբս, որք յաղագս ուղղափառութեանն արտասահմանեալ էին ի մեռաղս, ընդ որս և զմեծն Ներսէս ածեալ առ իւր ի Բիւզանդիոն՝ պահէ մեծաւ պատուով, մինչև ճշմարտութեանն ստուգեցաւ հաւատ, որ յաղագս ամբարշտին Մակեդոնի հայհոյութեանցն. զի ոչ Տէր խոստովանէր զՀոգին սուրբ, և ոչ երկրպագելի և ոչ փառաւորելի ընդ Հօր և ընդ Որդւոյ, այլ օտար յԱստուծոյ բնութենէն, և ստացական և ծառայ և պաշտօնեայ, և ազդումն ինչ, և ոչ էութիւն անձնաւոր։ Եւ ժողովեալ սուրբ հարքն ի թագաւորեալ քաղաքն Բիւզանդիոն, Դամասիոս Հռոմայ, Նեկտարիոս Կոստանդնուպօլսի, Տիմոթէոս Աղեքսանդրի, Մելիտոս Անտիոքու, Կիւրղոս Երուսաղէմի, Գրիգորիոս Նիւսիայ,

2 օy մեծին թէոդոսի
3 ՏԽ հոգէմարտացն [pqrs հոգեմարտին] / cdtw հոգէմարտին / վ հոգեմարտից / միւսն. հոգեմարտին
4 Ա վաղէսի [d վաղէս]
4 ՏԽ չիք կայսեր
4 c չիք արժանի
4 ՏԽ չիք իւրոց
4 Կ^{0}bcdefkw անօրէն [d անօրէնութեան] իւրոց [f չիք իւրոց] խորհրդոց / a խորհրդոց
5 Տk գեհենոյն / gl գեհենւոյն
5 ԱՎ^{7}ors հրկէզ
5 g յադրիանիպօլիս / Վ^{1}qrs յանդրիանուպօլիս
7 c զփակեալս / ՏԽ չիք միայն
8 ԽՎ^{3}noqrs արեգակն
8 abdef ի բիւզանդիոն / c ի բիւզանդոն
9 Տgl չիք և (զտաճարն դամասկ.)
9 ԽՎm դամասկի / Վ^{3}npqrs դամասկի
9 a չիք և (արար)
10 Կ^{7}Վabefkw իլիու / cd իլու / միւսն. իլուզ։ Հմմտ. Арм. Арш. II, 99։
10 k զլիբիանոսի / p զմեծն
11 opqrs որ / Հgk չիք որք
11 Տl ուղղափառութեանն / d ուղղութեան
12 Ա արտասահմանեալք
12 aef և ի մեռաղս / Հ ընդ որս
12 pqrs չիք զմեծն
12 k ածել
13 abdef ի բիւզանդիոն / c ի բիւզանդոն
13 y չիք մեծաւ
13 fgk ճշմարտութեան
14 Աglno որք
14 Հabdef մակեդոնի
15 c և երկիր պագել. չիք ոչ
15 Ա և փառաւորեալ. չիք ոչ
16 d յօտար
17 Ա չիք ծառայ / pqrs ծառայ աստուծոյ։ Հմմտ. Арм. Арш. II, 99։
18 Ա ի թագաւորեալն բիւզանդիոն [c բիւզանդոն]
19 abefkw դամասոս / cdx դամասկոս
19 c հռոմայ / l նեկտարիոս
19 i ի կոստանդինուպօլսէ / lno կոստանդինուպօլսի / aprs կոստանդինուպօլսի
20 df մեղիտոս / ԽՎ^{3}npqrs մելիտոն
20 c անտոքու / Հ անտիոքայ
20 c կիւրեղոս / ԽՎ^{3}n կիւրղիոս / p կիւրեղ
21 Ա գրիգոր
21 c Նիւսայ / y Նիսայայ / Հ Նիւսիոյ

Գեղասիոս Կեսարու, Գրիգորիոս Նազիանզու, Անփիլոքիոս Իկոնիու, և այլ եպիսկոպոսք, միանգամայն հարիւր և յիսուն հարք, որք նզովեալ մերժեցին զՄակեդոն և զամենայն հոգեմարտս։

ԼԴ

Ակամայ երթ Արշակայ առ Շապուհ, եւ անդարձ լինել։

Դարձեալ պարապ առեալ Շապհոյ ի պատերազմացն՝ առաքէ ի վերայ Արշակայ զԱլանայոզան ոմն պահլաւիկ՝ հզօր գնդաւ, որ էր ազգակից Արշակայ։ Յորմէ խոյս տուեալ Արշակայ, թափուր ի բազմաց մնայր նախարարաց. որոց ձեռն տուեալ յԱլանայոզանն՝ կամաւ երթային առ Շապուհ, տաղտկացեալ յիւրեանց արքայէն Արշակայ. և մեծարեալք ի նմանէ դառնային յաշխարհս մեր։ Ուստի տարակուսեալ Արշակայ՝ յղէ պատգամ առ իշխան զօրուն Պարսից, եթէ «Դու արիւն իմ և հարազատութիւն, ընդէ՞ր այդպիսեաւ վարես զիս չարութեամբ. թէպէտ և ակամայ զգալուստ քո գիտեմ, ոչ կարացեալ սայթաքել զհրամանս Շապհոյ՝ գալ ի վերայ քո ազգականիս։ Այլ արդ՝ թոյլացո ինձ գողել ուրեք փայրկեան մի ժամանակի, մինչև ողի առեալ՝ անցանել կարացից յերկիրն Յունաց. և դու կալցես զաշխարհս, և բազմաց յինէն հանդիպեսցիս բարութեանց, որպէս ի մտերիմ հարազատէ»։

Դարձուցանէ Ալանայոզանն այսպիսի պատասխանիս, և ասէ. «Թէ

1 c բասիլոս / rs գեղամիոս / Հ գեղասոս / միւսն. բասիլիոս, փխ. գեղասիոս
1 Կ² և գրիգորիոս
1 Ավ նազիազու / l (ն)անձիանձու / վgngk անձիանձու / Հ աձիաձու / pqrs նանձիանձու / վ նանձիանու
1 abdef անփիւլաքսիոս / c անփիլաքսիոս / tw անֆիւլաքսիոս
2 Աglnopqrs յիկոնիու [c յիկոնիոյ]
2 Ա այլք / abcd հարիւր
3 pqrs որ
3 Հ հերքեցին, փխ. մերժեցին
3 de զմակեդոնն
3 Տc հոգէմարտան / b հոգէմարտս
5 Աprs երթալ / o երթն / gk երթայ
5 cgk արշակ
5 e լինիլ / o լինիլն / g լինի
6 o շապուհ
7 bf զադանայոզան / c զադանաոզան / de զալանայոզան / gknopqrs զալանոզան / վ ալանոզան կամ ալանազան
7 abdeftw պալհաւիկ
8 abcef չիք յորմէ—արշակայ / tw խոյս արշակ, փխ. յորմէ—արշակայ
8 Հ տուեալք / abcef ի բազմացն
9 p մնաց
9 Տ նախարարաց. որոց ձեռն տուեալ նախարարքն
9 abf ադանայոզանն / detw ալանայոզանն / gopqrs յալանոզանն / y յալանաոզանն
10 dklntw տաղտկացեալք
10 abceftw տեառնէն, փխ. արքայէն
10 Հ յարշակայ
11 Ա ի շապհոյ [c շապհու], փխ. ի նմանէ
12 de չիք պարսից
12 y արիւն իմ և հարազատութիւն իմ
13 pqrs այսպիսեաւ
14 opqrs կարացեր
14 abdef զհրաման
15 lrs չիք քո
15 Վ²cgopqrs թողացո / f թուղացո / l թողացոյց թողացուոյ / վ թողուցո
15 ՀՎ²kl գողել
16 c ուրուք / gk չիք մի
16 վ ժամանակ
16 Ա կարացից անցանել
17 abcef հանդիպիցիս
18 վ բարերարութեանց
18 p որ, փխ. որպէս
18 Ա որպէս արդարև ի մտերիմ
19 Ա ալանայոզան [bf ադանայոզան, c ադաոզան] արշակայ / opqrs ալանոզան
19 Ա չիք և (ասէ)

դու ոչ խնայեցեր յազգային մեր Կամսարականսն, որ առաւել քան զիս էին քեզ հարազատագոյնք, դենի ձերոյ մասամբ և աշխարհաւ համարնակաւ, զինչ յինէն ակն ունիցիս ի քեզ խնայել, հեռացեալ զենիւ և բնակութեամբ. և որպէս օրինակաւ ես ի քոյս յուսալով բարիս, որ անյայտ է թէ առից՝ զգտեալսն յիմմէ թագաւորէն կորուսանիցեմ»։

Ապա այնուհետև յոյժ նեղեալ Արշակ, յոչ կամաց երթայ առ Շապուհ, և ի պահեստի լինի ի Նմանէ. և բնութեամբ հարկաւորեալ գրէ, զի Փառանձեմ կին նորա եկեսցէ ի դուռն։ Եւ Շապուհ հրամայէ ամենայն մեծամեծացն, զի ընդ Փառանձեմայ եկեսցեն։

ԼԵ

Յաղագս չարեացն որ անցին ընդ Հայս ի Շապհոյ, եւ մահն Արշակայ։

Իբրև գիտացին նախարարք Հայոց, այնք, որոց նախ քան զԱրշակ ձեռն տուեալ էր ի Շապուհ արքայ Պարսից, թէ և զնոցա կանայսն խնդրեալ է իբրև զայնց, որք առ Արշակայն էին միամիտք, և զայն ես տեսին, եթէ գնաց Ալանաոզան, և գունդ փոքր է որ վասն այնր է եկեալ՝ միաբանեալ հալածեցին զնոսա. և իւրեանց առեալ զկանայս և զորդիս՝ փախեան յաշխարհն Յունաց։ Նա և ոչ զշխոյն Փառանձեմ գնաց ի կոչ առնն իւրոյ, այլ հանդերձ գանձիւք անկաւ յամուրն Արտագերից. լուր առնելով առ որդին իւր Պապ, յուսայր ապրել ի ձեռաց Շապհոյ։ Ընդ որս զչարեալ Շապուհ կապէ զոտս Արշակայ երկաթեղէն շղթայիւք,

1 a չխնայեցեր
1 Ա կամսարականսն | Հ կամսարականքն | tw որք
2 Տպ քո, փխ. քեզ
2 b դէն հաւատով ձերոյ
2 Տպ ձեր | de չիք ձերոյ
3 Ա ունիցիս ակն
3 f չիք ի (քեզ)
3 y չիք հեռացեալ
3 Ա հեռացեալ յինէն զենիւ
4 Տպ ի քոյն
5 pqrs անյոյս, փխ. անյայտ
5 rs զգտեալս
6 Ա արշակ [c և արշակ] յոյժ նեղեալ
6 Խ արշակայ
6 c յոչ կամայ
7 k չիք ի (Նմանէ)
8 Ա ի դուռն եկեսցէ
11 abcde չարեացն հայոց որ անցին | tw չարեացն շապհոյ որք անցին ի հայս
11 Տպ ընդ հայք | f ի հայս | abcde չիք ընդ հայս
11 f ի շապհոյ պարսկէ և մահն արշակայ ի պարսս անդ սաւուդարար
11 Տպ մահ
12 Հ նախարարքն
12 Տպ որ
12 Ա յառաջագոյն, փխ. նախ
13 bcftw ձեռս
13 Տպ տուեալ էին
13 Տպ չիք արքայ պարսից
13 gk նոցա
13 d զկանայս նոցա
13 abcef կանայս
14 Տպ խնդրէ
14 Տպ որպէս | f իբր
14 Տպ զայնոցիկ որք առ արշակայ միամիտք էին
14 rs զայնոսիկ
14 Հ չիք և զայն ես—ալանաոզան (9. 15)
15 ade ալանայոզան | bcf աղանայոզան | oqrs ալանոզան
15 bcdeftw յաղագս, փխ. վասն
15 Ա այնորիկ եկեալ է
18 gl առն
18 d արտագերոց
19 rs առ որդին իւր պապ յուսայր առ որդին ապրել
19 dl ապրիլ
19 Ա արքայէն պարսից, փխ. շապհոյ
20 Տպ ընդ որ | def շապհոյ
20 c կապանաւք, փխ. շղթայիւք

և տալ տանել յերկիրն Թուժաստանի յԱնուշն կոչեցեալ բերդ։ Եւ բազում զօրս գումարեալ ի ձեռն Մեհրուժանայ Արծրունւոյ և Վահանայ Մամիկոնէի, ուրացողաց զՔրիստոս, արձակէ յաշխարհս Հայոց. որք եկեալ նստան շուրջ զբերդաւն Արտագերից։ Եւ թէպէտ ոչ ինչ կարէին առնել նմա վասն անմատչելի ամրութեանն, բայց զի բարկութիւնն Աստուծոյ էր ի վերայ Արշակայ՝ մարդիկ ամրոցին ոչ անսային մեալ համբաւուն Պապայ, այլ անձնատուրք եղեն ի կամաց, և ոչ ի բռնութենէ։ Զորս գերեալ հանդերձ գանձիւքն և տիկնաւն Փառանձեմաւ խաղացուցին ի յԱսորեստան. և անդ ընդ այլի ցից հանեալ՝ սատակեցին։

Ի նմին ժամու եհաս հրաման ի Շապհոյ արքայէ, զի քանդեալ աւերեսցեն զամրութիւն ամենայն քաղաքաց, և զՀրէայսն խաղացուսցեն ի գերութիւն, և զայն Հրեայսն, որ նովին հրէութեան օրինօք կային ի Վանն Տոսպայ, զորս ածեալ էր Բարզափրանայ Ռշտունւոյ յաւուրս Տիգրանայ. զորս բնակեցոյց Շապուհ յԱսպահան։ Գերեցին և զայն Հրեայսն որք յԱրտաշատ և ի Վաղարշապատ, զորս ածեալ էր նոյն Տիգրանայ արքայի, որք յաւուրս սրբոյն Գրիգորի և Տրդատայ հաւատացեալ էին ի Քրիստոս. ընդ որս և զԶուիթայ երէց Արտաշատու։ Յայնժամ մատուցեալ առ Շապուհ Մեհրուժան և Վահան չարախօսէին զԶուիթայ երիցուէ Արտաշատու, եթէ յայն սակս եկն ընդ գերութիւնն, զի խրատեսցէ զնոսա պինդ ունել զօրէնս քրիստոնէութեան։ Վասն որոյ Շապուհ հրամայեաց

1 prs տալ
1 abcdetw յանյուշն
2 l բազումս
2 Ա զօր բազում
2 ՏԽab մերուժանայ
2 abc արծրունոյ
3 Վlmno մամիկոնոյ / pqrs մամիկոնւոյ / Հgk մամիկոնեայ
3 b արձակ
3 cf յունաց, փխ. հայոց
5 detw չիք նմա
5 Հgr ամրութեան
5 ՏԽ չիք զի
5 Հgl բարկութեան
5 Հk յաստուծոյ
6 abdetw մարդիկք
6 ԱՀl համբաւուն / միւսն. համբաւոյն
7 cd զոր
8 ԱՀg գանձիւք
8 g խաղացին / k խաղաղացին
8 Աgky չիք ի (յասորեստան)
9 ՏԽ ընդ այլացից
9 ԱՀ հարեալ, փխ. հանեալ
10 ՏԽ հրաման շապհոյ, զի / a չիք ի (շապհոյ) / c շապուհ
10 k քանդի
11 pqrs չիք աւերեսցեն
11 Ա զամենայն ամրութիւն
11 Ա զՀրէայսն խաղացուցանել
12 Ա հրէայք / p հրեայս / tw հրէայսս որք
12 ՏԽ նոյն
12 Ա չիք հրէութեան
12 ՏԽ օրինօքն / o օրինօքն հրէութեան
12 Ա ի վան / p ի վանս
13 ՏԽ զոր
13 abdegp բազափրանայ / k բազրափրանայ / q ի բարզափրանայ
14 gk զոր / q բնակե
14 p և գերեցին զայն
14 c չիք և
14 k զայլ, փխ. զայն
14 abdefιw հրէայս
15 dkoprs զոր / k չիք էր
16 ՏԽ որ / c չիք և
17 gk զուիթայ / d էրէց
17 abdetw և, փխ. յայնժամ
17 f չիք յայնժամ մատուցեալ—արտաշատու (տ. 19)
18 abde մերուժանայ / tw մեհրուժանայ / ՏԽ մերուժան
18 abde չիք և վահան
18 abde չարախօսեաց զզուիթայ երիցու
19 d թէ / b այն
19 Կabcdetw ընդ գերեալսն / Հ ընդ գերեալս / gp ընդ գերութիւն / noqrs ընդ գերութիւնս
20 Ա զհաւատսս(ն), փխ. զօրէնս
20 Հ հրամայեաց շապուհ

չարչարել զՋուիթայ, զի թողցէ զօրէնս քրիստոնէութեան. որում ոչ հաւանեալ, կատարեցաւ: Զայս ամենայն աղէտս թշուառութեանց լուեալ Արշակայ՝ սաւուղաբար արար ընդ անձին իւրում. որ թագաւորեաց ամս երեսուն:

ԼԶ

Անցք ընդ մեզ չարեացն որ ի Մեհրուժանայ, եւ թագաւորել Հայոց Պապայ:

Յետ մահուանն Արշակայ գումարեաց Շապուհ զօր բազում ի ձեռն Մեհրուժանայ, և արձակեաց ի Հայս, ի նա հաւատալով զաշխարհս: Եւ տուեալ նմա կին զքոյր իւր զՈրմզդուխտ, և հրովարտակս բազում շինից և դաստակերտաց ի Պարսից աշխարհին, և խոստացաւ տալ նմա զՀայոց թագաւորութիւնն, միայն թէ զնախարարսն նուաճելով՝ ի դէն մազդեզանց զաշխարհս դարձուցէ: Որոյ յանձն առեալ և եկեալ, և զբազումս ի նախարարաց կանանց կալեալ՝ ի բերդս բերդս տայր պահել, զդարձ արանցն յուսալով: Եւ զամենայն կարգ քրիստոնէութեան ջանայր խափանել: Զեպիսկոպոսս և զքահանայս հարկաց պատճառաւ կապեալ՝ յերկիրն Պարսից տայր տանել: Եւ զորս միանգամ գիրս գտանէր՝ այրէր, և հրաման տայր մի ուսանել զդպրութիւն յունարէն, այլ զպարսիկ, և մի ոք իշխեսցէ յոյն խօսել կամ թարգմանել. այսպէս ինչ պատճառաւ, զի ամենեւին մի լիցի Հայոց ընդ Յունաց ծանօթութիւն և հաղորդութիւն սիրոյ, այլ ճշմարիտ՝ խափանել զքրիստոնէութեան ուսումն. զի յայնժամ գիր դպրութեան Հայոց չև ևս էր լեալ, և յունականաւն վարէին եկեղեցւոյ կարգք:

1 Ա չարչարել զգուիթայ հրամայեաց Շապուհ
1 a զթողցի, փխ. զի թողցէ
1 Ա զօրէնս / միւսն. զհաւատս
2 Ա թշուառութեան տեսեալ արշակայ
3 Ա սաւուղաբար անձինն [de անձին] արար որ / p ընդ անձին իւրում արար
3 Խ իւրոյ
6 c չարեաց նորին մեհրուժանայ
6 Տաe մերուժանայ
6 g չիք և / Ա չիք հայոց
8 c զօր բազում, և առաքեաց ի հայս ի ձեռն մեհրուժանայ
8 Վ[2]l զօրս բազում / gk զօրս բազումս
9 Տա մերուժանայ / abdefiw արձակէ
9 Ա և ի նա հաւատայ
9 opqrs չիք ի հայս—զաշխարհս
10 prs չիք իւր / Ա բազումս
11 վ դաստկերտաց
11 Ա նմա տալ [b տալ նմա] զթագաւորութիւնն հայոց
12 g թագաւորութիւն / abc եթէ
12 Ա նուաճեսցէ և ի դէն [de ի դենի]
13 Տա ի դեն / Ա զաշխարհն
14 Աg չիք և / p ի նախարարացն
14 Ա զբազումս նախարարաց կանայս կալեալ՝ ի բերդս տայր / p կապեալ
16 Ա զեպիսկոպոսունս
16 lnqrs քահանայս / k զքահանայսս
16 Տա պատճառաց [Հ պատճառաւ]
17 Կ[2]abef կապել / c կալեալ, փխ. կապեալ
17 abcdetw զոր
17 k միանգամայն / Հgk գիր
18 s տայ / b մի յուսանել
18 Ա դպրութիւն / o զդպրութիւնս
19 d զպարսիկ / միւսն. պարսիկ
19 Ա մի իշխեսցեն խօսել յոյն
19 Հ խօսիլ կամ թարքմանել
20 a իմն, փխ. ինչ / վ ամենեւիմբ
20 ab հայոյ / Ա ընդ յոյնի
21 d հաղութիւն / Ա բայց, փխ. այլ
22 p չեւ, փխ. չև ես
23 Ա կարգք [b կարգ, c կար] եկեղեցւոյ վարէին

Արդ՝ իբրև լուաւ մեծն Ներսէս զչարիսն ամենայն, որ հասին ի վերայ Հայոց, և զմահն Արշակայ՝ աղաչեաց զինքնակալն Թէոդոս, խնդրելով ի նմանէ օգնականութիւն։ Եւ թագաւորեցուցանէ զՊապ որդի Արշակայ. և ընդ նմա գումարեաց զօր բազում ի ձեռն քաջ ստրատելատին Տերենտիանոսի։ Եւ մեծին Ներսիսի առեալ զամենայն նախարարսն, որք կամակից էին ընդ տէրութիւնն Պապայ և որք ոչ, և զապրեալ Կամսարականն Սպանդարատ՝ սոցա միաբանութեամբ ածէ զՊապ յաշխարհս Հայոց։ Եւ եկեալ գտանեն զամբարիշտն Մեհրուժան պետացեալ կալեալ զերկիրս Հայոց. և հալածական արարեալ՝ յինքեանս թափեն զաշխարհս։ Բայց Մեհրուժան հրամայէ պայկացն՝ զբերդիցն պարապաց կախել զկանայս նախարարացն, մինչև մեռցին. և թողուլ նոյնպէս ի կախաղանին զդիակունսն, զի լուծեալ անկցին՝ զեշ կերակուր լինել թռչնոց։

ԼԷ

Յաղագս մեծի պատերազմին՝ որ եղև ի Ձիրաւ, և սատակման ամբարտաւանին Մեհրուժանայ։

Ազդ արարեալ Մեհրուժանայ յերկիրն Խորասանայ առ Շապուհ զամենայն օգնականութիւն Թէոդոսի զոր արար առ Պապ՝ ելանէ հրամանն ի Շապհոյ՝ ամենայն զօրացն Պարսից երթալ ընդ Մեհրուժանայ ի Հայս ի պատերազմ։ Նոյնպէս ազդեն ինքնակալին Թէոդոսի Պապ և Տերենտիանոս զՇապհոյ, թէ ամենայն զօրացն հրամայեաց ելանել ի

1 Խ զչարիս / Ա չիք ամենայն
3 ԱՀ թագաւորեցուցանել
4 Խ զօրս
4 abcef քաջ / Կ^{2}dtw չիք քաջ
4 d սպարապետին, փխ. ստրատելատին
5 Ա մեծին [a մեծ] տիրէնտիանոսի [abf տէրինտիանոսի, cde տերենտիանոսի] / Վklmn տէրէնտիանոսի / opqrs տէրտիանոսի
5 bcdef Ներսէսի
6 Հgk կամակիցք / a չիք ընդ
6 Հfg ընդ տէրութիւն / Կ^{2}adetw ընդ տէրութեանն
6 Ա պարսից, փխ. պապայ
6 a չիք և որք ոչ / Կ^{2}bcdeftw ոչն
6 Ա զապրեալն կամսարական
7 a սրանդարատ / o սպանդարատ կամսարական
7 Ա չիք սոցա / c ածել
8 ՏԽ մերուժան [Հ մեհրուժանայ]
8 k պիտացեալ կապեալ զերկիրս
9 y զերկիրն / Ա զաշխարհս, փխ. զերկիրս
9 op հալածականս
10 Ա չիք զաշխարհս
10 ՏԽ մերուժան [Հ մեհրուժան]
10 Կ^{2}abcr պայկացն / վo պայականացն / d սպայականացն / միւսն. պայակացն
10 ՏԽ զբերդից պարապացն
11 y թողլուլ այնպէս ի
12 opqrs անկանիցին / deo լինել
15 opqrs մեծ
15 l ի ձի իրաւ / y ի ձի աւիրաւ
15 Ա սատակումն
15 f չիք ամբարշտին
16 ՏԽ մերուժանայ
17 ՏԽ մերուժանայ [Հ մեհրուժանայ, l մերժանայ]
17 ly խորասանայ
19 ՏԽ զօրաց
19 ՏԽ մերուժանայ [y մերուժան]
20 abdef ի պատերազմ ընդ մեհրուժանայ [a մեհր] ի հայս
20 c ի պատերազմ ի հայս
20 p ի հայս պատերազմել
20 Հ չիք ինքնակալին
21 ab տերինտիանոս / ՏԽ տէրէնդ [gh տերէնտ, op տերենտ]
21 Ա եթէ

վերայ մեր, բայց ի դրանկացն։ Ապա և Օգոստոսն Թէոդոս հրամայեաց Ագգէի կոմսին մեծի երթալ յօգնականութիւն Պապայ, առնուլ զամենայն զօրս Յունաց, ոչ զոր թողուլ՝ զոր ոչ առցէ. այլ և զհետեակս պահապանս քաղաքացն, որք զմետաքսեայսն ունէին զվիշապս։

Եւ խմբեցաւ պատերազմն ի դաշտին որ կոչի Ձիրաւ, և մատեան ճակատ առ ճակատ։ Եւ մանկունք քաջ նախարարացն Հայոց, ինքնակամ նահատակեալք, մտին ի մէջ ճակատուցն, առաջնորդութեամբ սպարապետին իւրեանց Սմբատայ ասպետի, որդւոյ Բագարատայ, որ յազգէն Բագրատունեաց։ Ելին և ի զօրացն Պարսից համաձայնք նոցա, և խաղացին ի մէջ ճակատուցն. և ցիրք ընդ ցիրս լինէին։ Եւ ի դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ հուպ դարձեալ մերոցն զհետ նոցա, օրինակ իմն որպէս փոթորիկ յանտառէ տերևաթափ, այնպէս երագ յերիվարացն առեալ նիզակօք, զի ցուրտ յերկիր ընկենուին, ոչ կարելով նոցա յիւրեանց ճակատն մտանել։ Իսկ յորժամ պարսիկքն զմերն շրջէին՝ նոքա ի վահանափակն Յունաց իբր յամուր քաղաք մտանէին, առ ոչ ինչ մնասելոյ։ Քանզի այնպէս արար Գորգոնոս իշխան հետևակ զօրուն, իբր պարսպապատեաց վահանօք զճակատն Պապայ։

Քանզի զօրքն Յունաց վառեալ էին ի զէնս ոսկւոյ և արծաթոյ, և երիվարք նոցա նոյնպէս զարդու, և էր տեսանել իբրև զպարիսպ ինչ, յորոց յոլովք ի ջղեայ և ի կաշեայ պահպանակաց զգեստուն զկարծրութեան վիմաց բերէին երևոյթս. և ի վերայ նոցա անխալամ զէնք նշանք արձակեալք իբր զատագարթս ինչ հոլանաւոր ծառոց։ Բայց զվիշապացն մանուածս, ահագին բերանաբացութեամբ ուռուցեալ ի փչմանէ օդոյն,

1 Ա բաց [cdef բայց] միայն ի / ԽԿ'nops բաց ի
1 ՏԽ չիք և
1 abdef օգոստոսն / g օգոստոս / Ձ աւգոստոս
2 c ագէի / o չիք ագգէի
2 Ա կոմսի / Ձkl կոսին
2 y օգնութիւն
3 d որ / Ա առցէ զկնի
3 k ինչ, փխ. ոչ
3 k պահականս
4 Ա զմետաքսեայս, loprs զմետաքսայսն
5 o մտանեն, փխ. մատեան
6 Վkm մանկունքն
6 abcefr նախարարաց
7 c չիք մտին
7 c ճակատուց / prsy ճակատոցն / o ճակատացն
9 gl չիք և (ի զօրացն)
9 Ձc խաղային
10 Ձ ճակատոցն
10 ՏԽ ցիր ընդ ցիր լինէր [n ցիրք ընդ ցիրս լինէին]
10 Ձg ի դառնալն մանկանց [g մանգանց] / k մանկանց
11 g մերոց
12 Ա տերևաթափաց
12 Ա չիք այնպէս
12 Ն/ երիւարացն
13 f չիք զի ցուրտ / վ զիացուրտ
13 Ն/ իւրեանց
14 Ձ չիք մտանել
15 Ն/ իբրև
15 b քաղաքն / d քաղաքի
15 Ա մնաս առնելոյ
16 Ա գորգիանոս [f գորգիանոս] / Ձ գորգոնոս
16 pqrs իշխանն
16 Ա պարսպօք [c պարսպաւք]
17 c պատահեաց, փխ. պատեաց
17 Ա վահանօքն
18 k զօրն / abc ի զէն
19 abce երիւարք / bcde իբր
20 a յորովք ի ջլեայ / tw իջլեայ
20 d պահանակաց
20 f զգեստուն / k զգեսուն
21 abcef բերէր / klpqrs բերին
21 Ա անխալատ զէնք նշանս
22 l յարձակեալք / ՏԽ զատագարթ
22 nopqrs զվիշապաց
23 k բանուածս, փխ. մանուածս
23 k օդոյն

ոչ ինչ ուրեք կարեմ նմանեցուցանել, այլ միայն իբրև զլեառն ինչ ադամանդեայ խոնարհիլ ի ծով—բովանդակ ճակատն Յունաց ի պարսկական զօրսն: Քանզի և զնոսա էր տեսանել իբրև զհզօր ինչ գետ առ ի կողմն ի լայն ծաւալեալ. արդարև զջրոյ գոյն զրահազգեստացն բերէր տեսութիւն:

Արդ՝ իբրև ետես մեծն Ներսէս զայն ամենայն՝ ել նա ի կատար լերինն Նպատայ. և ամբարձ զձեռս իւր յերկինս, անխոնարհելի պահելով ի խնդրուածս, հանգոյն նախամարգարէին Մովսէսի, մինչև պարտեցաւ երկրորդն Ամաղէկ:

Իսկ ի ծագել արեգականն ընդդէմ մերոց զօրացն, ի պղնձապատ վահանացն նշոյլք զլերամբքն փայլատակէին իբրև յամպոյ մեծէ, և ի նոցանէ ի դուրս ոստչէին ի մերոց նախարարացն քաջ զրահաւորք՝ որպէս փայլատակունց ճառագայթք. յորոց միայն ի տեսութենէն զանգիտեալ պարսկական գունդն, սակաւ ինչ և մերն, վասն ոչ կարել հայել ընդդէմ արեգականն ծագման: Իսկ ի բաղխել զմիմեանս՝ եղև ի վերայ հովանի ամպոյ, և հողմ սաստիկ ի մերոցն կուսէ ընդդէմ պարսկականին փչեալ: Եւ ի խառնակել մարտին՝ պատահէ Կամսարականն Սպանդարատ խմբի մեծի, յորում էր քաջն Շերգիր Ղեկաց արքայ, զգլուխ միջին գնդին պնդութեամբ զտեղի ճակատուն կալեալ: Եւ յարձակեալ Սպանդարատ, և հերձեալ զխումբն, որպէս զշանթահար յերկիր կործանէր զքաջն, և զխումբն պատառեալ՝ ի փախուստ դարձուցանէր: Եւ այսպէս ի վերին օգնականութենէն զօրացեալ առ հասարակ զօրքն Յունաց և Հայոց, դիակամբք թշնամեացն լցին զդաշտն ամենայն, և զմնացորդսն ամենայն ի փախուստ շրջեալ հալածեցին: Ընդ որս և զՈւռնայր Աղուանից արքայ, խոցոտեալ ի Մուշեղայ որդւոյ Վասակայ Մամիկոնենի, հանին ի պատերազմէն:

1 Հgk ուր. փխ. ոչ
1 Հ չիք իբրև / c լեառն
1 bcdefopqrstw անդամանդեայ
2 c խոնարհել
2 p բովանդակ / միւսն. զբովանդակ
3 g իբր / Ա որպէս, փխ. իբրև
3 ap հզօր
3 pqrs չիք առ ի կողմն
4 Հ որ արդարև
4 Ավ ջրագոյն / վ զջրագոյն, փխ. զջրոյ գոյն
4 d զրահազգեստուցն
4 Հ զտեսութիւն / Ա զնմանութիւն, փխ. տեսութիւն
5 c զայս
6 abdeftw զձեռն
6 c յերկինս զձեռս իւր
7 qrs ի խնդրուած / bcdefo մովսէսի
8 f երկրորդ / a ամաղեկ
9 b ընդ, փխ. ընդդէմ
9 gk մերոյ / p մեր
9 y զօրացն մերոց
10 cg զլերամբք / lpqrs զլերամբն
11 Ա ոստնչէին / f և ի մերոց
11 Ա քաջք զրեհաւորք
12 Կ[1]Հd փայլակացն / l ի փայլատակաց / Կ[1]Վ[2]gnopqrsy ի փայլատակացն
12 Ա ի տեսութենէն միայն
12 p չիք ի (տեսութենէն)
13 y ի պարսկական
14 ab ծագմանն
14 c զբախելն / del ի բախել / tw ի բաղխել / միւսն. ի բախելն
15 agl հողմն / Հ սաստից
15 Հfgk ի մերոց
17 a չիք քաջն
17 a գեշգիր / Վbfkmno շէրգիր
17 Կ[2]abdef զգլուխն / Տw միջի
19 b զգունդն, փխ. զխումբն
19 odqrs չիք որպէս—և զխումբն (ե. 20)
19 Տwd շանթահար
20 Հ չիք զքաջն
20 abcefiw պատառեալ զխումբն
21 Տw հասարակ
22 Տw թշնամեաց / j չիք թշնամեացն
24 o ի մուշեղէ / k վասակայի
24 Ա մամիկոնէի / w չիք որդւոյ—մամիկոնենի

Բայց ամբարշտին Մեհրուժանայ վիրաւորեալ ձին՝ ոչ կարաց երագել ընդ փախստեայսն. որում աճապարեալ հասանէ սպարապետն հայոց Սմբատ, և զօրս ընդ նմայն էին կոտորեալ՝ ձերբակալ առնէ զվատաշուէրն յեզեր շամբին Կոգայովտի։ Եւ զմտաւ ածեալ, թէ գուցէ թափիցէ զնա մեծն Ներսէս, այնորիկ աղագաւ ոչ ածէ ի բանակն. այլ զտեղօքն գտանէ պատրաստական առ ի կորուստ ամբարշտին զամանս խորանաւորս հուր լուցեալ, և շամփուր երկաթի՝ միս խորովելոյ. զոր ջեռուցեալ, կրկնեաց բոլորեալ որպէս պսակ, և յոյժ արտաշէկ արարեալ, ասէ. «Պսակեմ զքեզ, Մեհրուժան, քանզի ի խնդիր էիր թագաւորել Հայոց. և ինձ ասպետիս պարտ է զքեզ պսակել ըստ սովորական իշխանութեան իմոյ հայրենեացս»։ Եւ մինչ դեռ տաքն էր իբրև զհուր՝ եդ ի գլուխն Մեհրուժանայ, և այնպէս սատակեցաւ չարն։ Եւ յայնմ հետէ խաղաղեցաւ երկիրն, ընդ ձեռամբ Պապայ նուաճեալ։

ԼԸ

Եթէ ո՛րպէս Պապայ դեղ մահու արբուցեալ սրբոյն Ներսիսի՝ ելոյծ ի կենցաղոյս։

Յետ սպառելոյ պատերազմացն և խաղաղանալոյ երկրիս, մեծն Ներսէս դնէր վկայութիւն ի մէջ արքային Պապայ և ի մէջ նախարարացն՝ գնալ յամենայն ճանապարհս արդարութեան, զի վկայեսցեն ըստ հաւատոց քրիստոնէութեան և գործքն. և զի արքայն մի հօրն խրում նմանեսցի, անխրատել և զրկել, այլ վարեսցի ուղղութեամբ, հայրաբար խնամովք առ նախարարսն. և նոքա մի ևս յաւելցեն վատարանջել, նշկահելով զնա, այլ ծառայել միամտութեամբ։ Յայնժամ արքայն Պապ դարձոյց ի Կամսարականն Սպանդարատ զամենայն ինչ՝

1 c ամբարիշտն
1 Տխ մերուժանայ [Հ մեհրուժանայ]
2 l ընդ փախստայսն / y ընդ փախստեանսն
3 Տխ կոտորէ / c զվատաշուերն
4 acf կոգառովտի / վl կոգայովտի / k կագառովտի / Հ կագայովտի
5 c տեղօքն
6 a չիք գտանէ
7 Տխ ի միս խորովեալ
7 gky ջեռացուցեալ
8 c արտաշէկ
9 Տխ մերուժան
9 վcopqrs չիք ի (խնդիր)
10 ab ասպարապետիս, փխ. ասպետիս
10 bcde իշխանութեանն
10 o իմոյ հայրենեաց իշխանութեան
11 Տխ տաք / Տխabcf ի գլուխ
12 Տխ մերուժանայ
12 Ա սատակեաց զչարն
12 Հctw խաղաղացաւ
15 pqs թէ
15 cor պապ / c արբուց
15 cdefors Ներսէսի / ctw և ելոյց
16 ce ի [c չիք ի] կենաց
17 oprs պատերազմաց
17 Ա երկրին
18 Տխ ի մէջ արքային և նախարարացն
19 Հ չիք զի։ Այստեղ վերջանում է Հ-ի համեմատությունը։
20 abcdetw քրիստոնէութեանն
20 k չիք և (գործքն)
20 խՏ և զի [խopqrs չիք զի] արքայի մի հօր խրում նմանել [Հ նմանիլ]
21 Հgk չիք անխրատել
21 c վերասցի
22 d հայրենաբար / Տխ խնամով
22 Տխ մի ևս յաւելցին
23 Ա վատարանգել [c վատանգել]
23 k չիք նշկահելով զնա, այլ ծառայել
24 Ա արքայն հայոց պապ
24 c զամենայն որ ինչ

զոր յափշտակեալ էր հօր իւրոյ Արշակայ, զգաւառն Շիրակայ և զԱրշարունեաց, որ լեալ էին ազգին Կամսարականաց, ոչ իբրև զանիրաւ ագահութիւն հօր իւրոյ Արշակայ, այլ իբրև պարգևս ընդ վաստակոց քաջին Սպանդարատայ, որ սպան զՂնեկաց արքայն։ Այլ և զայլոց նախարարացն դարձոյց զզրկանս, և յայժմ անընչասիրաբար ցուցանէր զիւր ախորժակն, և առատաբար կեայր։

Բայց զի ամօթալի ախտիւ զազրագործ էր, և յանդիմանեալ կշտամբէր ի մեծէն Ներսիսէ, ընդ ակամբ հայէր ի նա, խորհելով չարիս, և ոչ իշխէր յինքնակալէն Թէոդոսէ յայտնի ինչ առնել նմա չարիս. դեղ մահու զաղտնի արբուցեալ սրբոյն Ներսիսի՝ ելեալ ի կենցաղոյս. որ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսութեանն ամս երեսուն և չորս։ Եւ փոխեալ յաշխարհէս երանելին Ներսէս ի գաւառին Եկեղեաց, ի գեօղն որ կոչի Թախ, բարձեալ զմարմին նորա արքային Պապայ՝ թաղեաց ի Թիլն աւանին, զանխլաբար ունելով զեղեալսն։

ԼԹ

Յաղագս աթոռակալութեանն Սահակայ, և սպանմանն Պապայ ի Թէոդոսէ։

Ապա տեսեալ թագաւորին Պապայ սգացեալ զամենայն Հայս ի վերայ երանելւոյն Ներսիսի, հարկաւորեալ յուղեաց և եգիտ զոմն յազգէ և ի ժառանգութենէ Աղբիանոսի, որում անուն Սահակ կոչէր, ոչ հեռի ի զովութենէ. զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի առանց մեծի արքեպիսկոպոսին Կեսարու. որ կալաւ զաթոռն ամս չորս։

Բայց Պապայ լուեալ, եթէ մեծն Թէոդոս եկ ի Բիւզանդիոյ ի Հռոմ կայր, և մտեալ ի Թեսաղոնիկ հանդերձ սպայիւն, և յաղագս իշխավանին եղև խռովութիւն ընդ նա և ընդ քաղաքացիսն, և մարտ խռովութեան,

1 l զաշարունեաց / Կ[7]tw արշարունեաց
2 Sb չիք որ լեալ էին ազգին կամսարականաց / c չիք ազգին
2 de զանիրաւութիւն, փխ. զանիրաւ
3 Sb զագահութիւն
3 Sb որպէս, փխ. իբրև / x պարգև
4 abde էսպան / Sb արքայ
4 Ա. բայց, փխ. այլ
5 opqrs ընչասիրաբար / tw անընչաբար
6 Ա. ախորժակս / Sb կայր
7 abdef ախտի
8 abdeno կշտամբիւր
8 bcef Ներսէսէ
8 Ա. հայէր նմա խորհելով ի չարիս
8 y խորհէր
9 gk չիք ինչ / Ա. չարութիւն
10 Ա. Ներսէսի
11 adefgkpr եպիսկոպոսութեան / l եպիսկոպոսապետութեանն
12 bcdeftw եկեղեց
12 cn ի գիւղն / g ի գեւղն
13 opqrs կախ, փխ. խախ
13 c և բարձեալ / d չիք արքային
13 Ա. ի Թիլս / w ի Թիղս / g ի Թիլ
15 rs շահապայ / tw խաահակայ
15 Աgko սպանման
15 o պապայ թագաւորին
16 b ցեալ, փխ. սգացեալ
17 Sbc երանելւոյն
17 bdef Ներսէսի / c Ներսեսի
17 y ոմն
18 Sb շահակ [opqrs շահապ]
18 Sbabde կոչիւր
19 l կացոյ
19 abdef Ներսէսի / c Ներսեսի
20 d երեք, Կ[3]abetw Դ, փխ. չորս
21 c պապ
21 abf ի բիւզանդիայ / c ի բիւզանդիա
21 Ա. ի Հռոմ
22 d ի Թեսաղոնիկէ
22 ad իշխաւաց / bcef իշխանաց / Կ[3] իշխաւանաց / g իշխանին / tw իշխավանաց
23 dek ընդ նոսա, փխ. ընդ նա
23 gk և մարտ խռովութիւն

և յաղթեալ ինքնակալին՝ սատակեաց ի քաղաքացեացն արս հնգետասան հազար։ Զայս լուեալ Պապայ, վարկուցեալ յերկարել այսպիսւոյ խռովութեանն՝ արհամարհեալ ՚նշկահեաց. և գրգռեալ զնա կորստեանն իւրոյ՝ հալածեաց զՏերենտիանոս հանդերձ զօրօքն, և սկսաւ պատրաստել ի պատերազմ։ Եւ հասեալ հրաման ի մեծէն Թէոդոսէ, ընդ կրունկն դարձաւ քաջն Տերենտիանոս։ Եւ ըստ իւրում պատահման բախտին յանկարծակի անկեալ ի բանակն, զոմանս կոտորեալ սրով, և զոմանս փախստեայս արարեալ. ուր սաստկապէս նահատակեալ քաջութեամբ ընդդիմամարտ լինէր Գնէլ նահապետ Անձևացեաց և սպարապետ Պապայ արեւելեան զօրուն. զոր յաղթողին Տերենտիանոսի իւրովի արարեալ սուսերաւ կիսակտուր զգլուխ նորա, ըմբռնեաց զթագաւորն Պապ։ Եւ Պապայ յաղերս աղաչանաց անկեալ, զի մի մեռցի, այլ յանդիման լինել արքային. և քաջին Տերենտիանոսի գթացեալ՝ շնորհեաց նմա զմաղթանսն։ Եւ երկաթեղէն կապանօք երթեալ առաջի մեծին Թէոդոսի՝ ըստ իւրում անզգամութեանն սակրով վճարի, թագաւորեալ ամս եօթն։

Խ

Յաղագս թագաւորելոյն Վարազդատայ, եւ կապանաց նորին։

Բայց Աւգոստոս բարեպաշտարան Թէոդոս, որ և մեծ, ի քսաներորդ ամին իւրում թագաւորեցոյց Հայոց փոխանակ Պապայ զՎարազդատ ոմն ի նմին տոհմէ Արշակունեաց։ Այս Վարազդատ էր տիովք մանուկ,

1 p չիք և (յաղթեալ)
1 y ի քաղաքացոցն
1 cde տասն և հինգ
2 Ա հազարս / Տխ լսելով
2 a այսպիսեաց / gk այսպիսի
2 a խռովութիւն / b խռովութեանց
3 g կորստեան / e իւր
4 bc զտէրինտիանոս / Վadefklmr զտէրէնտիանոս
4 a զօրականօքն / g զօրու / Վ²lnopqrs զօրաւն / Վkm զօրուն
5 a ընդ կրունկ
6 bc տէրինտիանոս / Վaefklmo տէրէնտիանոս
6 abcef բախտի
7 k օգնեալ, փխ. անկեալ
7 Կ²abcefiw ի բանակն և
7 k չիք զոմանս կոտորեալ սրով և
7 h կոտորեաց / abcd չիք սրով
7 b փախստեայս
9 bcdef նահապետն / c անձաւացեաց
9 abdefiw արեւելեայ / c յարեւելեայ
10 ef զօրու
10 bnopqrs տէրինտիանոսի / Վakm տէրէնտիանոսի
10 Ա չիք սուսերաւ
11 rs սուսերակտուր
11 Ա ըմբռնեալ / n ըմբռնեաց և
11 ab զթագաւորն զպապ
12 c այլ զի յանդիման լիցի կայսեր. և
12 Խo չիք այլ / de լինիլ
13 bnopqrs տէրինտիանոսի / Վaefkm տէրէնտիանոսի
13 o զմաղթանս
14 c առաջին
15 abefgk անզգամութեան
15 Ա սակրաւ / k չիք ամս եօթն
15 a ով սրբասնունդ հանդիպողք այսմ մատենի յիշեցէք ի թափանցիկ յաղօթս ձեր զտառացող գրօղս զմինաս աստուածարան քաջ բարունին յամթեցի հանդերձ ծնողօքն և ամենայն արիւնառու մերձաւորօքն
18 abdefgl օգոստոս
18 gl բարեցապարան / h բարեպաշտն / o չարեացանպարտն, փխ. բարեացպարան
18 Ա մեծն
19 Աg իւրոյ / Ա չիք հայոց
20 d ի նոյն
20 f ազգէ և տոհմէ / opqrs չիք էր
20 Աn տիօք

սրտեայ, անձնեայ, ուժեղ, լի ամենայն գործովք արութեան, և յոյժ կորովի նետաձգութեամբ։ Որ ի ժամանակի ի փախստեանն Շապհոյ գնացեալ ի դուռն կայսեր նահատակեցաւ, նախ ի Գիսաս դրանամարտիկն յաղթելով. դարձեալ յԱրեգ քաղաքի Ելլադացւոց յոր հասարակի կատարեաց առիւծս, յորում փառս Ողոմպեայ խաղուն հանդիսի յըմբշամարտակացն եհեղ և յարգի։ Այլ որ առ ազգին Ղանկուարտացն նորա արութիւնք քաջութեան՝ համարձակիմ ասել հաւասար սորայն Տրդատայ. քանզի հինգ նահատակս ի Թշնամեացն ընդդէմ իւր յարձակեալ՝ ի վերայ իւրեաց սպան սուսերաւ. և ի բերդ ինչ դիմեալ, ի վերայ պատուարին եօթնևտասն այր նետիւք հարեալ՝ վերուստ ի վայր հոսեաց միմեանց զկնի, իբր ի սաստիկ իմն մրրկէ վաղահասուկ թզենեաց։

Որ եկեալ թագաւորութեամբ յաշխարհս մեր ի յիսուն և հինգ ամին Շապհոյ, առաջին մարտին պատահեաց աւազակաց ոմանց Ասորւոց ի դժուարս Դարանաղւոյ, և փախստեայս արարեալ՝ հետամուտ լինէր։ Իսկ նոցա անցեալ ընդ նեղուցս կամրջին Եփրատայ՝ ընկեցին զփայտն զկնի իւրեանց. այլ նորա հասեալ՝ վազեաց զԵփրատաւ առաւել քան զղակոնացին Փիոնեայ վազսն քսան և երկուց կանգնոց չափ։ Եւ անդ էր տեսանել նոր զօրն Աքիլլես ընդ Սկամանդրոս գետ վազելով։ Յորմէ զարհուրեալ աւազակացն՝ զէնընկէց լինելով ի ձեռն եկին։

Յաղագս որոյ արբեալ ի մանկութեանն արութիւնս, առ այսոքիւք և ի թագաւորութեանն ոչ հնազանդէր խրատու վերակացութեան զօրացն Յունաց։ Վասն որոյ առաքէ հրեշտակս առ Շապուհ, զի տացէ ի դստերաց

1 Ա քարութեան, փխ. արութեան
2 bdefto ի փախստեանէն / միւսն. չիք ի
3 Ա ի պիսակս [c պիսի ան ակս] / y ի պիսաս
3 f դրանամարտիկն
4 Կ[2]abdefto յաղթեալ
4 c չիք յաղթելով, դարձեալ
4 bcdefto ի յարեգ / f յէլլադացւոց
4 Ա օր [c ուր] / Խվ'pqrs հասակի
5 Ա որում
5 ae ողոմպիա / f ողոմպիական / opq յոլոմպեայ / to օլիմպիա
5 Աօ ըմբշամարտկացն
6 cf եբեհլի և / opqrs չիք առ
6 abdef լանկուարտաց / c լաւկուարտաց
7 c արութիւն
7 lnopqrs քաջութեանն
8 Ա գհինգ / l է, փխ. հինգ
8 Ա նահատակսն / bf արձակեալ
9 abdefto էսպան / f դիպեալ
10 Sխ վիրաւոր, փխ. վերուստ
10 o թափեաց, փխ. հոսեաց
11 Խn իբր ի [g չիք ի] սաստիկ իմն ի մրրկէ / Աօ չիք իմն
11 pqrs վաղահասուկ
11 Ա ի թզենեաց / վ թզենից
12 Ա չիք թագաւորութեամբ
12 e ի յիսուն և ի հինգ / gk ի յիսուն և եօթն [g է]
13 Ա ամի / Ա մարտի պատահէ
13 opqrs պատահեցաւ
13 Կ[2]de չիք ոմանց ասորւոց
14 Ա փախստեայ / l փախստայս
15 y անկեալ, փխ. անցեալ
15 Sխ եփրատայ կամրջին [վk կարմջին]
16 c զեփրատաւ
17 Աnod զլակոնացին
17 abde փիոնեայ / c փիոնայ / f փինոնեայ / gk փեոնեայ / l փէոնեա
17 g քսան և երկու / y կանգնոյ չափն
18 Աgk չիք նոր
18 ade աքիլլէս / bcf աքեղղէս / gk աքիդես / lnrs աքիլես
19 Ա զարհուրեալ աւազականս ի ձեռն անկան զէնընկէց լինելով
19 p զէնընկեց
20 Աgk ի մանկութեան
20 abcfto յարութիւն / de արութիւն
20 opqrs չիք արութիւնս—ի թագաւորութեանն (տ. 21)
21 c ի թագաւորութենէն / o չիք խրատու
21 Ավno զօրավարացն, pqrs օրինաց, փխ. զօրացն
22 Ա տայցէ

իւրոց նմա կնութեան, և սա դարձուցէ առ նա զաշխարհս Հայոց։ Զոր զգացեալ զօրավարացն Յունաց, աղդ առնեն կայսեր։ Իսկ կայսրն Թէոդոս հրամայեաց զնա ունել, եթէ ոչ իւրովք կամօք երթիցէ ի կոչ ինքնակալին։ Վասն որոյ հարկեալ երթայ կամօք իւրովք, յուսացեալ ի սուտ հանել զԱւգոստոսն։ Իսկ կայսրն և ոչ տեսութեան արժանի արար, այլ երկաթի կապանօք ետ տանել զնա ի Թուղխ կղզի Ովկիանու. որ թագաւորեաց ամս չորս։

Բայց յերկրորդ ամի Վարազդատայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց Զաւէն, ի նոյն ազգականութենէ Աղբիանու, ամս չորս։

ԽԱ.

Թագաւորութիւն Արշակայ եւ Վաղարշակայ։

Ապա փոխանակ Վարազդատայ թագաւորեցոյց Հայոց Թէոդոս մեծ զերկուս որդիսն Պապայ, զԱրշակ և զՎաղարշակ, այսպիսի ինչ խորհեցեալ, որպէս թէ ոչ միաբանեսցին երկոքին յապստամբութիւն։ Եւ անդէն պահելով զմայր մանկանցն, արձակէ զնոսա հանդերձ վերակացուօք յինքնէ, արամբք հաւատարմօք և զօրու։ Որք եկեալ կալան զաշխարհս մեր և տիրեցին ամս արիաբար մարտիւք ընդ Պարսս։ Եւ առին իւրեանց կանայս, Արշակ՝ զդուստր Բաբկան Սիւնեաց նահապետի, և Վաղարշակ՝ զդուստր Սահակայ ասպետի, որ ի նմին ամի վախճանեցաւ։

Բայց յերկրորդ ամին Արշակայ եկաց յեպիսկոպոսապետութիւն Հայոց Ասպուրակէս, ազգական Շահակայ և Զաւենայ, ամս հինգ։

Իսկ մեծն Թէոդոս եկեալ ի պատերազմ՝ ի Միղուլանոն հիւանդացեալ մեռաւ, թողեալ զթագաւորութիւնն որդւոց իւրոց, Արկադեայ զԲիւզանդիայն և Ոնորեայ զՀռոմայն. որք ոչ գովելիք և արժանաւորք հայրենականացն գոյն առաքինութեանց։

1 y ի կնութեան
2 k առա, փխ. աղդ
2 c զգացուցանեն, փխ. աղդ առնեն
3 cf կամովք / abdef ի կոչն
4 Ա ասկս որոյ
4 Ա երթալ իւրովք կամօք [f կամովք]
4 f չիք յուսացեալ
5 abcdenopqrs ի սուտս / k չիք ի (սուտ)
5 a զօգոստոս / f յօգոստոսն
5 abcdtw այլ, փխ. իսկ
6 Ա երկաթեղէն / ՏԽ չիք զնա
6 Վ[a]pqrs ի Թուղաս / ԽԿ¹Կ²lcdefno ի Թուլաս [gl Թուղ'աս]
6 Վ[l]prs ուղկիանու
8 ac երկրորդ
9 Ա աղբիանոսի / de երեք, փխ. չորս
11 f վաղարշակայ որդւոցն պապայ ի Թէոդոսէ
13 abcdetw խորհեալ / f խորհելով / k խոհեցեալ
14 Ա չիք որպէս / lnors երկոքինն
16 a զօրուն / ՏԽ որ
16 ՏԽ եկին կալան զաշխարհս և
17 y արարար
18 o բաբկէնի
18 e նահապետին սիւնեաց
19 c սահակ
20 Ագkqrs յեպիսկոպոսութիւն
21 ՏԽ ասպուրակէս ամս հինգ, ազգական շահակայ [gk արշակայ] և զաւենայ / f ասպուրակէզ
22 ԱՎ[g] ի միղուղանոն / Վ[l]npqrs ի միւղուղանոն / y ի միւղուղանօն / k ի միւղուղանան / վ միադուլանոն։ Թերեւս ուղղելի ի միզուլանոն։ Հմմտ. Арм. Арш. II, 110:
23 Ա թողլով
23 abcef զթագաւորութիւնն իւր
24 abdef զբիւզանդիոն / c զբիւզանդոն
24 Ա արժանիք
25 ՏԽ արժանաւորք ժառանգութեան հայրենականացն [op հայրենեացն]

ԽԲ

Յաղագս բաժանելոյ Հայոց ընդ երկուս ի ձեռն երկուց թագաւորացն Արշակունեաց, ի ծառայութիւն երկուց ազգաց՝ Պարսից եւ Յունաց։

Իմացեալ Շապհոյ, թէ թերուղիղ է Արկադ՝ խօսի ընդ նմա խաղաղութիւն. քանզի էր պարտեալ հարեալ ի հօրէ նորա ի մեծէն Թէոդոսէ։ Ցանձն առնու և Արկադ առնել զհաշտութիւն, առաւել յիւրոց զօրագլխացն. զի թէպէտ և յԱստուծոյ էր պարգեւեալ զյաղթութիւն յաւս կենաց երանելւոյն Թէոդոսի, սակայն զօրագլուխքն վաստակեալ՝ ձանձրացեալ լինէին յաշխատութենէ հանապազորդ պատերազմացն։ Վասն որոյ հաւանեալ՝ կամաւ յանձն առին բաժանել զՄիջագետս և զՀայոց աշխարհս կրկին սահմանադրութեամբ։ Վասն որոյ թողեալ Արշակայ զբուն թագաւորութիւն հարց իւրոց զԱյրարատ, և զամենայն մասն բաժնին Պարսից՝ գնաց տիրել արեւմտեայ կողմանց աշխարհիս մերոյ, որ ի մասն ի բաժնին Յունաց. ոչ միայն մօրն աղագաւ, որ էր ի կայսերական քաղաքին, այլ լաւ համարեալ նուազ կողմանն տիրել՝ և ծառայել քրիստոնեայ թագաւորի, քան յոլովից իշխել՝ և մտանել ընդ լծով հեթանոսաց։ Գնացին զհետ նորա հանդերձ կանամբք և որդւովք և նախարարութիւնք որ ի բաժնին Շապհոյ, թողլով զիւրաքանչիւր արարս և զգիւղս և զդաստակերտս։

Ընդ որ զչարեալ Շապհոյ, գրէ առ Արշակ, թէ «Ընդէ՞ր զրգռեցեր զպատերազմ ի մէջ իմ և կայսեր, տանելով զնախարարութիւնս իմոյ բաժնիս»։ Եւ պատասխանի լսէ յԱրշակայ, թէ «Վասն զի ոչ համբերէին ընդ Պարսիկ առաջնորդաւ վարել՝ եկին զհետ իմ. և արդ եթէ հաւատաս ցիս զմասինդ քո իշխանութիւն, որպէս և կայսր զիւրոյս՝ պատրաստ եմ ի պաշտել զքեզ՝ որպէս զկայսր. ապա թէ ոչ է հաճոյ քեզ այս,

2 ՏԽc ընդ երկու
2 ԽՎ nopqrs ի ձեռս / ef չիք երկուց
3 o յունաց և պարսից
4 Ա եթէ
4 Ա խօսէր ընդ նմա զխաղաղութիւն
5 Վm ի խաղաղութեան
5 abcf նիհարեալ / p չիք հարեալ
5 abdef ի հօրէն
5 ՏԽd չիք ի (մեծէն)
6 pqrs առնուլ, փխ. առնել
7 ՏԽ զօրագլխաց / c չիք զի
7 Ա էր յաստուծոյ պարգեւեալ զյաղթութիւնն [af զյաղթութիւն]
8 ՏԽc երանելոյն / de վաստակեալք
9 d էին, փխ. լինէին
11 y սահմանադրութիւն
12 Ա թագաւորական
12 Ա այրարատ [f արարատ]
13 o բաժնի / qrs բաժին
13 p պարսից բաժին / y աշխարհին
14 abx ի մասին
14 Աx ի բաժնի / pqrs ի բաժին / l ի մասնի բաժնին
15 Աx քաղաքին / միւսն. քաղաքէն
15 Ա թագաւորել, փխ. տիրել
16 ՏԽ թագաւորի, և ոչ յոլովից իշխել
17 Ա զկնի, փխ. զհետ
18 Ա ի բաժնի մասին / pqrs ի բաժին / ԽՎm ի բաժնի
19 abdef զգեօղս / c զգեաւղս / gl զեւղս
20 Ա ընդ որս
20 tw զչարացեալ / Ա յղէ, փխ. գրէ
21 pqrs ի մէջ իմ և ի մէջ կայսեր
21 Ա զնախարարութիւն
22 abdef բաժնին
22 Խ պատասխանիս / no պատասխանին
22 bc արշակայ / Ա եթէ
23 c վարել / Ա զկնի
24 Ա յիս զմասինդ քո զիշխանութիւն
24 a զիւրոցս
25 o չիք ի (պաշտել) / q կայսր
25 abcef եթէ / Ա այդ

և իւրեանց կամաւ դարձցին առ քեզ նախարարքս՝ ոչ արգելումս»։ Զայս լուեալ Շապհոյ՝ թագաւորեցոյց Հայոց ի վերայ բաժնի իւրոյ զԽոսրով ոմն ի նմին ազգէն Արշակունեաց. և առ նախարարս իւրոյ մասինն, որ եկեալ էին զհետ Արշակայ՝ գրեաց հրովարտակ, որ ունէր զայս.—

Թուղթ Շապհոյ առ նախարարսն։

«Դիւցազանց քաջ, Շապուհ արքայից արքայ. նախարարաց Հայոց, որոց կալուած իշխանութեան յիմ բաժնին հաստան. ողջոյն շատ շնորհեմ ձեզ։

«Թէպէտ և ձեր ոչ ազատաբար արարեալ, թողէք զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և մեզ ոչ ինչ նուազ էր ի ձէնջ, սակայն ըստ տիրաբար խնամոց զթացաք ի ձեզ և յաշխարհդ ձեր. զմտաւ ածեալ, եթէ ոչ կարեն հօտք առանց հովուաց լինել, և հովիւք առանց բարիոք վերակացուի, վասն որոյ թագաւորեցուցաք ձեզ զԽոսրով ոմն ի զենէ ձերմէ, և յազգէ բնիկ ձերոյ տէրութեանդ։ Արդ՝ դարձեալ ձեր յիւրաքանչիւր արարս իշխեցէք, որպէս և ցայժմ։ Երդուեալ ի հուր և ի ջուր և ի փառս անմահից իմոց նախնեաց, զի առանց նենգութեան և պատրանաց արարաք զայդ, և անշրջելի պահեմք։ Իսկ այնք որք ոչ լուիցեն հրամանաց մերոց՝ զտունս նոցա հանդերձ գիւղօք և դաստակերտօք հրամայեցաք ունել յարքունիս։ Ողջ լերուք»։

ԽԳ.

Յաղագս փոփոխման նախարարացն Հայոց յիւրաքանչիւր ժառանգութեանց ի պաշտօն երկաքանչիւր թագաւորացն։

Իբրև լուան նախարարքն Հայոց, այնք որք ունէին զիշխանութիւն ի գաւառս բաժնին Պարսից, թէ կացոյց Շապուհ՝ թագաւոր հաւատացեալ Արշակունի, և զմուրհակ ուխտին տեսին՝ թողեալ զԱրշակ դարձան

1 ՏԽ չիք առ քեզ
1 pqrsy նախարարքն
2 n իւր / abcd իւրոյ բաժնին
3 o յազգէ / bcdefo ազգէ
3 g մասին / c բաժնին, փխ. մասինն
4 op ունէր օրինակ զայս
5 p շապհու
5 gk առ նախարարսն / fo առ նախարարս(ն) հայոց
7 d որոց ի կալուածս իշխանութեանս
7 Ա. բաժինս / pqrs բաժինն
7 Ա. հաստածս
9 d ձեզ / k ձիր, փխ. ձեր
9 def թողիք
10 Ա. իշխանութիւն
10 gk ի մէնջ / Ա. չիք ի ձէնջ
11 Ա. յաշխարհս
12 y առ հովուի / Ay բարւոք
12 k վերակացութիւն
14 o ձերոյ բնիկ
15 o մինչ, փխ. որպէս
15 Ag այժմ
16 Ա. նախնեացն / ors նենգութեանց
17 Ա. որ / Ա. մերոց հրամանաց
18 Ա. գեօղիւք [f գեղիւք] / gq գեւղօք / rs գեղօք / p գեօղօք
18 p չիք և դաստակերտօք
18 Ա. յարքունիս ունել հրամայեցաք
21 ՏԽ փոխման
22 Ա. չիք ի պաշտօն—թագաւորացն
22 tw երկոցունց, փխ. երկաքանչիւր
22 gk թագաւորութեանց
23 rs որև, փխ. իբրև / k լուաւ
23 Ա. նախարարք / de որ
23 f իշխանութիւն
24 Ա. եթէ

ի բնակութիւնս իւրեանց, բայց յերից պատանեաց մնացակցաց արքայի և ի մօտաւոր մերձաւորաց — Դարա, որդի Բարկայ տեառն Սիւնեաց, որ աներ էր Արշակայ, և Գազաւոն, որդի Սպանդարատայ, տեառն Շիրակայ և Արշարունեաց, և Պերոզ յազգէն Գարդմանացւոց. և ի նոսին յարեցեալք՝ Ատատ յազգէն Գնունեաց, Կենան յազգէն Ամատունեաց, Սուրայ յազգէն Մոկաց, Բրստոմ Առաւենեան, և այլք անյայտք ոմանք: Վասն որոյ զմատնդութիւնս նոցա կալաւ Խոսրով յարքունիս հրամանաւ Շապհոյ, և ոչ եթող զկալուածս որդւոյ ի հայր, և ոչ զեղբօր յեղբայր:

Բայց էին ոմանք և ի նախարարացն, որք ունէին զիշխանութիւնս իւրեանց ի բաժնին Յունաց առ Արշակայ, որպէս Սահակ ասպետ, որ էր լեալ աներ Վաղարշակայ, եղբօր Արշակայ, և խնդրեցին գալ առ Խոսրով. ընդ որում խեթիւ հայէր Արշակ, համապազ հրապուրեալ ի կնոջէն իւրմէ, որպէս թէ զարդ արքունական ունել նմա՝ ի փեսայէն իւրմէ մնացեալ: Այս յայնժամ եղև քսութիւն սուտ զնմանէ յազգականաց իւրոց ի Սպեր գաւառէ. վասն որոյ չարչարեաց զնա Արշակ արքայ: Եւ յայնմանէ խնդրէր Սահակ փախչել յԱրշակայ և անկանել առ Խոսրով. և խորհրդակից նմին իւր գործակցեալ լինէին Սուրէն Խոռխոռունի և Վահան Առաւեղեան, և Աշխադար յազգէն Դիմաքսենից: Բայց ի գնալն նորա ոչ ժամանեցին նոքա, խափանեալ ի զօրացն Արշակայ. Թաքուցեալ զօղեցին ընդ կեղծաւորութեանն առագաստի, սպասեալ զդիպող աւուր:

---

1 Կ[3]abdeno բաց յերից
1 Ա պատանեացն
1 Կ[1] արընդակցաց, Վ սանդակցաց, փխ. մնդակցաց
2 bc դարայ / Աpqrs որ էր աներ
3 abdef գազաւոնն
4 tw արշարունեաց / Կ[3]cde արշակունեաց / միւսն. աշարունեաց
4 opqrs գարդամանացւոց
4 gk յարուցեալք
5 c արտակ, փխ. ատատ
5 b գնունեաց, սուրայ յազգէն մոկաց, ոստոմ առաւենեան և կենառ յազգէն ամատունեաց, այլ
5 abce սուրա
6 Ա առաւաստաս [Կ[3] առաւաստոս], փխ. որստոմ
6 Ա այլ անյայտ ոմանք
6 c վասն որոյ առնու զմատնդութիւնս նոցա խոսրով
8 y կալուածս / Ա առ հայր
8 Sեef եղբօր յեղբայր / b եղբայր
9 k իշխանութիւնս
10 Ա առ արշակայ [f արշակ] և խնդրեցին գալ առ խոսրով. որպէս սահակ ասպետ, որ էր լեալ [dc չիք լեալ] աներ վաղարշակայ՝ եղբօր արշակայ. ընդ որում
11 o չիք էր
12 hg խեթիւ / o խիթի / միւսն. խեթի
13 k չիք թէ
13 ak զխարդ, փխ. զարդ
14 Ա սոացեալ, փխ. մնացեալ
14 b այնժամ / Ա զնմանէ սուտ
15 ç գաւառին
16 abdeftw չիք և յայնմանէ — յարշակայ
16 c փախչել սահակ
16 n անկանիլ / abdeftw անկեալ
17 abdefl խորհրդակիցն / k սուրէն
17 c խորխոռունի / f խորխորունի
18 Խopqrs աշդահար [k աշտահար] / Կ[3]tw աշխարադայ ոմն / abde աշխադարայ ոմն / cf աշխարադար ոմն
18 Կ[3]etw դիմակսենից
20 f ընդ կեղծաւորութեան
20 Ա առագաստաւ [c առագաստով]
20 Ա սպասելով / rs սպասել
20 h ի դիպող

ԽԴ

Երկ. ո՛րպէս մեծարեաց Խոսրով զՍահակ ասպետ. և նահատակութիւնք նորին ի յելուզակս ազգին Վանանդացւոց:

Բայց Խոսրով մեծապէս ուրախ եղև ընդ գալն Սահակայ ասպետի, և սպարապետ գնա ի վերայ զօրաց իւրոց կարգեաց. և գործոյց ի նա զկալուածս հայրենիս, և այլ աւանս հանդերձ ագարակօք պարգևեաց նմա յայնոցիկ ժառանգութենէ, որք ի բաժնոյն Պարսից առ Արշակայ մնացին:

Զայսու աւուրբք ոմանք յազգէն Վանանդացւոց ապստամբեցին ի Խոսրովայ. և ոչ յոք ապաւինեցան, այլ ամրացան ի մայրիս լերանց իւրեանց և յանձուկս Տայոց բարանց. յելուզակարար արշաւանօք յիշխանութիւն երկոցունց թագաւորացն Հայոց խռովէին զաշխարհս և անհանգիստ պահէին: Յորոց վերայ չոգաւ սպարապետն Խոսրովայ Սահակ ասպետ, և զբազումս ի նոցանէ սատակեաց, և զբազումս փախստական արար ի կողմանս Չորրորդ Հայոց: Զի ոչ յերկիրն Խաղտեաց անկան, ի Յոյնս ապաւինելով, և ոչ առ թագաւորն Արշակ անցին. այլ զաւազակս ոմանս, որ ի կողմանս Չորրորդ Հայոց էին, ի սահմանս Ասորւոց, դիմեցին ապաստան առնել: Քանզի Վանանդացիք զաւազակութեան գործ մեծ ցանկութեամբ գործէին, և որպէս ուղիղ իրք ախորժելի թուէին նոցա: Զորոց ձիգ զհետ մտեալ Սահակայ՝ վարէ յերկար մինչև ի սահմանս Մանանաղւոյ:

---

3 Ա ի [f չիք ի] յելուզակ [d յելուզակաց, f յելուզակէից] / o ի յելուզակս
3 f չիք ազգին
3 Ա վանանդայ / g վանանդակս / k վանանդացոյ
4 Ա իսկ, փխ. բայց
4 apqrs ընդ գնալն
5 c չիք գնա
5 a սպարապետ ի վերայ զօրաց իւրոց գնա կարգեաց
5 abcef չիք և (գործոյց)
5 Ա գործոյց գնա ի կալուածս
7 a այնոցիկ
7 ՏԹ ի ժառանգութենէ, որք [o որք ի ժառանգութենէ] ի բաժնոյն
7 abdef որք ի բաժնոյն պարսից որ առ արշակայ
9 bdef զայս / վ զայսու ժամանակու աւուրբք
9 ՏԹ ի յազգէն
9 Ա վանանդացեաց / k վանադացւոց
10 b ոչ ոք / lnpqrs յոչ ոք
10 ՏԹ միայն, փխ. ամրացան
10 Ա իւրեանց լերանցն
11 ՏԹ յանձուկս
11 f բարանցն
11 Ա յելուզակաբար / o էլուզակարար / վp յելուզաբար / qrs յեղուզաբար
11 a իշխանութիւն
12 cgk չիք և
13 Ա յորոց ի վերայ / y յորոյ
14 o չիք ի նոցանէ—զբազումս
14 Ա փախստեայ
16 Ա այլ իբր [f իբրև] զաւազակս
17 k չիք չորրորդ—ի սահմանս
18 o ապաստակ, փխ. ապաստան: Թերևս յաւագոյն (ըստ Ա-ի). "այլ իբր զաւազակս ոմանս, որ ի կողմանս չորրորդ հայոց էին՝ ի սահմանս ասորւոց դիմեցին, ապաստան առնել": Աո. Մ.
18 a վանանդեցիք / gk վանանդակացիք
19 Ա չիք և
20 Ա թուէր / gk թուի / Վlmoqrs թուին / p թուեցին
20 elw զորոյ
21 o երկար
21 bcefkl մինչ ի / a չիք մինչև

ԽԵ

Յաղագս գալոյն առ Խոսրով Սուրենայ, Վահանայ եւ Աշխադարայ հանդերձ գանձիւք Արշակայ։

Սուրենայ Խորխոռունւոյ և Վահանայ Առաւեղենի և Աշխադարայ Դիմաքսենի գտեալ ժամ պատեհ, զի էր հանեալ զգանձսն Արշակայ յամրոցէն Հանւոյ՝ տանել յաշխարհն Ծոփաց, զոր յափշտակեալ, և կամեցեալ անցանել առ Խոսրով՝ ոչ ժամանեցին։ Քանզի անապարեալ Սամուէլի Մամիկոնենի մահուն Արշակայ, յոլովաձեռն գնդաւ զհետ մտեալ՝ փախստեայս արկանէ յամուր այրս ի գաւառին Մանանաղւոյ. յոր մուտ ոչ գտանէր, բայց ի կողմանէ գոյգն ելք էին առ ի թուալ, և առաջի դրաց այրին սեպ էր ուղղորդ միապաղաղ. և ի վերուստ պարանձաւ քուսար, որ հայի յանդունդս խորաձորոյն. և որ ինչ գերծանի՝ յանհնարին ուղխս սաստկութեան անկանի, անդադար հոլովմամբ գլորեալ, ոչ ուրեք լինել ամնկոփ։ Վասն որոյ տարակուսեալ Սամուէլ վարանէր առ անհնարութեան տեղեացն։ Եւ ապա արարեալ Արշակայ՝ հրամայեաց արկղ գործել երկաթակապ, և քաջ արանց ի ներքս մտանել, և այնպէս շղթայատող կարիւք ի վերուստ ի վայր իջուցանել ի դուրս այրին։ Սակայն և ոչ այն ինչ յօգնեաց. քանզի յոյժ ի բացեայ պահէր ցիրգն։

Եւ մինչ դեռ նոքա յայնմ էին՝ լինէր իմն ըստ դիպուածոյ բախտի հասանել անդր ասպետին Սահակայ բազմագակ գնդաւն Խոսրովայ, որով հետամուտ յեղուզակացն էր։ Թողեալ զնոսա՝ դիմէ ի վերայ այնոցիկ

2 Տխ հանդերձ գանձիւքն արշակայ գան առ խոսրով սուրէն, վահան և աշխադար, փխ. յաղագս—արշակայ
2 Ա աշխարադայ։ Ուղղ. աշխադարայ։ Տե՛ս ցանկը։
3 f չիք հանդերձ
4 օ սուէն, փխ. սուրենայ
4 a խոխառխոռունոյ / b խոռխոռնեւոյ / eks խորխոռունւոյ / l խորխոռունոյ / f խորխորունւոյ / օ խորխոռունի
4 a վահայ / օ վահան
4 Տխb առաւեղինի
4 abdef աշխարադայ / c աշխարադա
5 a դիմաքենի / k դիմաքսեն / tw դիմակսենի
5 Ա զգանձն / y գանձն
6 abce յանոյ / dftw յանւոյ / Խopqrs հանւոյ / n հանուոց. շինած յանւոյ
8 a սամուէլ / կ²def սամուէլի / Տխ սամելի [n սամուելի, օ ումենի]
8 Աօ մամիկոնէի / k մահր
9 Ա հասեալ, փխ. մտեալ
9 gl փախստայս
9 p յամուրս արկանէր այրս ; Ա արկանէր յայրս ինչ ամուր, որ [c չիք որ] ի գաւառին
10 de բաց ի կողմանէ
11 c չիք դրաց
12 կ² պաղ, անձաւ
12 rs չիք որ / x հայէր
12 Ա խորաձորոցն
12 Ա գերծանիցի յահագին ուխս սաստկութեան
13 Ա գլեալ, ոչ ուրեք գտանել ամնկոփ [b ամնխոփ] / վ ամնկոփ
14 Տխ սամէլ [n սամուէլ]
15 Տխ առ անհնարաւորութիւն
16 de հրամայեալ / Ա երկաթապատ
16 c քաջանց, փխ. քաջ արանց
17 ko շղթատող / վ շղթայատեղ
17 Ա իջուցանել վերուստ [c ի վերուստ] ի վայր
18 a այն ոչ
18 Տխ ի զատ, փխ. ի բացեայ
19 Խվ²noq ցիրգն, վprs ցիրքն, փխ. ցիրգն
20 a յայն էին / d բատ դիպուածոյ
21 Ա սահակայ ասպետի
22 k հետամուտ
22 Ա յելուզակացն / օ ելուզակացն / glnprs եղուզակացն

որք ընդ այրին մարտնչէին, և հալածական արարեալ հանէ զՄուրէն, և զՎահան և զԱշխադար հանդերձ գանձիւքն, փոյթ ընդ փոյթ հասուցանէ առ Խոսրով։ Իսկ Խոսրովայ առեալ՝ ի գանձուցն հանէ և մասն Շապհոյ. և հրամանաւ նորա տայ նոցա գիւղս և դաստակերտս ընտիրս և յարմարս յայնոցիկ ժառանգութենէ, որք ի բաժնոյն Պարսից մնացին առ Արշակայ։ Եւ այս եղև սկիզբն պատերազմին Արշակայ և Խոսրովայ։

ԽԶ

Պատերազմաւ պարտեալ Արշակ ի Խոսրովայ՝ վախճանի հիւանդութեամբ։

Թէպէտ և ոչ եղեն ձեռնտու Շապուհ և Արկադ Խոսրովայ և Արշակայ, լինել զօրավիգն օգնականութեամն առ ի տալ ընդ միմեանս պատերազմ, սակայն և ոչ արգելին զնոսա։ Եւ սպառեալ պատգամաւորութեամնն, ժողովեալ Արշակայ զզօրս իւր՝ խաղայ ի վերայ Խոսրովայ։ Գնաց և Խոսրով ի բանակէն իւրմէ առ ծովուն Գեղամայ, զոր Մօրուն կոչեն, ընդ առաջ Արշակայ, զի մի ի սահմանս իւր իջցէ. և ոչ այնչափ տակեաց աճապարել՝ մինչև եգիտ զԱրշակ իջեալ յիւր սահմանս, ի գաւառին Վանանդայ։ Եւ պատահեն միմեանց ի դաշտին որ կոչի Երևել. և տան պատերազմ ընդ միմեանս սաստիկ յոյժ։ Հարկանի զօրն Արշակայ, մեռանի և սպարապետն նորա Դարա Սիւնի ի պատերազմին, և փախստական լինի Արշակ սակաւուք։ Եւ զհետ նորա մտեալ քաջին Սահակայ ասպետի, սպարապետին Խոսրովայ՝ վարէր սաստկապէս։ Ուրանոր ահագին նահատակութիւնս ցուցեալ Գազաւոնի, որդւոյ Սպանդարատայ, բազում անգամ դարձեալ յարձակմամբ՝ ցրուէր զհետամուտսն, և տայր պարապ ժամ գնալոյ Արշակայ։

1 Ա չիք և (զվահան)
2 abeftw զաշխարադայն / c զաշխարայադայն / d զաշխադարայն
2 Աgk գանձիւք
2 Ա հասանէ առ արքայ իսկ
3 ՏԽ խոսրով առեալ
3 gk չիք ի (գանձուցն)
3 Ա ի գանձուցն մասն [c մասն ինչ] հանէ շապհոյ [b ի շապհոյ] և հրամայեալ տալ նոցա [detw չիք նոցա] գեօղս [c գիւղս]
4 opqrs չիք նոցա / Խ ընտիր
4 Կ²tw յամուրս, de ամուրս, փխ. յարմարս
5 k այնոցիկ / Ա ի ժառանգութենէ
5 pqrs առ արշակ
6 Ա պատերազմի
6 k և արշակայ խոսրովայ
8 Ա պատերազմաւ արշակ պարտեալ ի խոսրովայ հիւանդացեալ մեռանի
7 pqrs արշակայ
9 r ձեռնտուու / tw ձեռնտուք
9 de լինիլ / a լինին
10 ՏԽ զօրավիգ / Վopqrs առ միմեանս
11 n ի սպառ / Վ³koprs սպառել
11 fg պատգամաւորութեան
12 abceftw և ժողովեալ
12 d զամենայն զօրս
12 opqrs և խաղայ [r խաղաց]
13 Ա գնայ / Ա առ եզր ծովուն
13 k գեղմայ / ՏԽ մուրան / c մաւրան
14 a չիք զի
14 Ա և ոչ ինչ այնչափ աճապարեաց ապստակել [Կ²cdeftw ստակել] մինչև / Վ աճապարեաց
15 ՏԽ սահմանն
16 a պատեն, փխ. պատահեն
16 Ա զոր կոչեն և տան ընդ միմեանս պատերազմ
19 c չիք սակաւուք—սահակայ (ս. 20)
19 Կ²abdeftw զհետ մտեալ նորա
20 Կ²deopqrstw ասպետին խոսրովայ
20 c վարէ
20 ԽՎmn որ այն օր, փխ. ուրանօր
21 Կ²b գազաւոնի / k գազաւորի
22 ՏԽ ցրուէ

Եւ դարձաւ Խոսրով ի տեղի իւր, և գնաց Արշակ յԵկեղեաց. և հիմնդացեալ անդ մաշարայական ախտիւք՝ ջերանի հիւծմամբ և մեռանի, թագաւորեալ ամենայն Հայոց ամս հինգ, և կիսոյն Հայոց ամս երկուս և կէս։ Եւ այնուհետև ոչ ևս կացուցին Յոյնք ի բաժնի իւրեանց թագաւոր, այլ առաջնորդէր նախարարաց կողմանցն այնոցիկ քաջն Գազաւոն. և աշխարհին իւրեանց մասինն կացուցին Յոյնք կոմէսս իշխանս։

ԽԸ

Յաղագս երանելւոյն Մեսրոպայ:

Տեսեալ թէ ի վերջ հասեալ է թագաւորութիւնն Հայոց, և զխռովութիւնն նիւթ իւրոյ համբերութեանն գտեալ Մեսրոպայ, որ էր ի Հացեկաց Տարօնոյ, սնեալ և ուսեալ առ մեծին Ներսիսի, և յետ ելից նորա յաշխարհէ՝ ի դրանն արքունի կարգեալ քարտուղար. սա սիրեաց զմիայնակեցութեան վարս. որպէս ասաց ոմն, թէ ի նաւահանգիստ փութայ նաւ խռովեալ, և անձն ժուժկալ խնդրէ զանապատ. նոյնպէս և նորա փախուցեալ յաշխարհական զբաղմանց, և ընկեցեալ յետս զմարմնական պատիւն՝ զհետ ընթանայր երկնաւորին։ Եւ երթեալ ի գաւառն Գողթան բնակէ, զմիայնակեցութեան վարս առեալ։ Եւ որ ի նմա զօղեալ ազանդն հեթանոսական, թագուցեալ յաւուրցն Տրդատայ մինչև ցայն ժամանակս, և ապա յայտնեցաւ ի վատթարել թագաւորութեանն Արշակունեաց, զայն երարձ օգնականութեամբ իշխանի գաւառին, որում անուն էր Շաբիթ։ Ուր նշանք աստուածայինք լինէին, որպէս

1 y յեկեղե՛ց / o յեկեղեայց / միւսն. յեկեղեց / tw յեկեղէց
2 Ա հիւանդանայ
2 Ա չիք անդ
2 c մաշարական / ԽՎ³nopqrs մաշարայական
2 d ջերմանի, y ջերմային, փխ. ջերանի
2 ՏԽabdefstw չիք և մեռանի
3 ՏԽ թագաւորէ
3 ԱԿ¹ կիսոյն / c չիք Հայոց
4 Ա չիք ևս / pqrs չիք յոյնք
4 o ի բաժինն
5 dctw առաջնորդ
5 bf նախարարացն
5 ՏԽ նախարարացն այնր [y այնմ] կողման քաջն
5 c քաջ
6 bd գազաւոնն
6 c կոմսէր, del կոմէոս, p կամէոս, r կողմէոս, փխ. կոմէսս
9 ՏԽc երանելոյն / e Մեսրոպայ
10 ors չիք ի (վերջ)
10 abctw ի վերջ է հասեալ / ef չիք է
10 fgpr թագաւորութիւն
10 efg զխռովութիւն
11 g համբերութեան
11 bdef Մեսրովբայ
11 a չիք որ էր
11 opqrs չիք ի (Հացեկաց)
12 d Հացիկ
12 bdef Ներսէսի / c Ներսեսի
13 Ա յաշխարհէս / ՏԽ ի դրան
13 qrs քարտողար
14 Տ զմիակեցութեան
14 ՏԽ զվարս / ՏԽ չիք թէ
16 g յետս ընկեցեալ
17 p մարմնական
17 c և զհետ ընթանայր
17 gk երթալ
18 Ա գողթան, զմիայնակեցութեան վարս առացեալ բնակէ
19 ՏԽ յաւուրսն [no յաւուրցն]
20 Ա յայն / y յապա
20 gp թագաւորութեան
21 f շապիտ / Կ¹Կ²acdtw շամբիթ

առ սրբոյն Գրիգորիւ. հալածական լեալ դէք մարմնաւոր տեսլեամբ անկանէին ի կողմանս Մարաց։ Եւ ոչ ինչ պակաս յայնցանէ արարեալ գտանի և ի Սիւնեաց աշխարհին, օգնականութեամբ Նորին իշխանին որ կոչէր Վաղինակ։

Եւ ի վարդապետել երանելւոյն Մեսրոպայ՝ ոչ փոքր կրէր վտանգս, քանզի ինքն էր ընթերցող և թարգմանիչ. և եթէ այլ ոք ընթեռնոյր, ուր նա ոչ հանդիպէր՝ զանխուլ ի ժողովրդոցն լինէր, յաղագս ոչ լինելոյ թարգմանիչ։ Վասն որոյ եդ ի մտի հնարել գտանել նշանագիրս Հայոց լեզուիս. և արկեալ զանձն ի ջանս՝ պէս պէս փորձիւք տաժանէր։

ԽԸ

Գրած առ Խոսրով նախարարացն, որք էին առ Արշակայ։

Տեսեալ նախարարացն Հայոց, եթէ ոչ կացուցին Յոյնք ի վերայ նոցա թագաւոր, և դժուարին վարկուցեալ զանառաջնորդն լինել՝ խորհեցան կամաւ հնազանդել թագաւորին Խոսրովու։ Նմին իրի գրեն առ նա թուղթ օրինակ զայս.—

Թուղթ նախարարացն առ Խոսրով։

«Ստրատելատ Գաղաւոն և ամենայն նախարարք Հայոց մասինն Յունաց. տեառն մերում Խոսրովայ արքայի կողմանն Այրարատոյ խնդալ։

«Ինքնին, տէր, գիտես զմիամտութիւն մեր առ յիշեցեալ թագաւորին մերում Արշակայ, զոր մինչև ցօր վախճանի նորա անշրջելի

1 gln դեքն
1 Ա մարմնաւոր տեսլեամբ դեքն անկանէին
2 r արկանէին, փխ. անկանէին
2 ՏԽ յայնցանէ պակաս
3 c չիք և
3 Վam չիք ի (սիւնեաց)
3 d յաշխարհին
3 abdetw ձեռնտուութեամբ, փխ. օգնականութեամբ / fopqrs չիք օգնականութեամբ
3 c Նոցին / abdefopqrstw չիք Նորին / opqrs չիք իշխանին
3 Ա իշխանին որում անունն էր Վաղինակ
5 y չիք և ի վարդապետել
5 ՏԽbc երանելոյն
5 bdef Մեսրովբայ
6 de չիք և (եթէ) / o թէ
6 Ա այլ ոք հանդիպէր [f ոչ հանդիպէր] որ ընթեռնոյր, ուր նա ոչ լինէր, զանխուլ
8 Ա հնարս, փխ. հնարել
9 abdef ի ջան
9 Ա հնարիւք, փխ. փորձիւք
9 c տաժանեալ / Կ²detw տաժանիւք
11 Խnpqrs չիք նախարարացն
11 Ա որ
11 a առ արշակայնց / cfglor առ արշակ
13 Ա դժուար
13 c զառաջնորդն / de լինիլ
14 abdeftw կամաւոր
14 Ա հնազանդ լինել [de լինիլ]
14 f խոսրովայ / abceftw ամին իրի
16 Ա չիք Թուղթ նախարարացն առ խոսրով
17 ՏԽb ստրատելատն
17 Աgky մասին
18 Ա մերոյ / ԱԽnopqrs կողման
18 fgpqrs արարատոյ
19 ՏԽ զմտերմութիւն, փխ. զմիամտութիւն
19 ՏԽ առ (o չիք առ) յիշել
20 Ա մերոյ / c չիք զոր
20 ՏԽ վախճանին / ՏԽabc չիք նորա
20 ՏԽ անշիջելի [goy անշրջելի] / a չիք անշրջելի

պահեցաք. և արդ խորհեալ եմք նոյնպէս ծառայել քեզ միամտութեամբ, եթէ հաստատեսցես առ մեզ դաշամբք գերխոս զայս. առաջին՝ չյիշել զյանցանս մեր, զոր պատերազմեցաք ընդ քեզ ի հարկէ և ոչ ի կամաց։ Երկրորդ՝ զի դարձուսցես ի մեզ զամենայն ժառանգութիւնս մեր որ ի մասինդ Պարսից, զոր հատէք յարքունիս։ Երրորդ՝ հնարել թափել զմեզ ի կայսերէ, զի մի վրդովեսցեն զընտանութիւնս մեր, որք ունիմք իշխանութիւն յայսմ բաժնի։ Եւ զայս պայման ուխտի գրեալ և խաչ հաստատեալ կնքեսցես. զորս տեսեալ՝ փութասցուք ի ծառայութիւն ձեր։ Ողջ լեր, տէր մեր»։

Գրէ և Խոսրով պատասխանի։

Թուղթ Խոսրովու առ նախարարսն։

«Քաջ արանց Խոսրով Հայոց արքայ. սպարապետիդ Գազաւոնի և ամենայն նախարարացդ մերոց ողջոյն շատ։

«Ուրախ լերուք, զի և մեք ողջ եմք, և ուրախացաք ընդ լուր ողջունի ձերոյ. և առաքեցաք ըստ խնդրոյ ձերոյ զայս պայման ուխտի։ Առաջին՝ չյիշել զյանցանս ձեր, զոր չունէաք առ յանցանս իսկ, այլ առ երախտաւորս՝ զմիամտելն առ թագաւորին Արշակունւոյ զոր պաշտէիքն. զի և առ մեզ զնոյն յուսամք լինել։ Երկրորդ՝ դարձուցանել ի ձեզ զժառանգութիւնս ձեր, զոր ունիմք յարքունիս. բայց յայնմանէ, զոր ումեք ումեք պարգևեցաք, զի ոչ շրջին պարգևք թագաւորաց առանց

1 c ծառայ / c չիք քեզ
2 c գերխս / ՏԽ զայսոսիկ
3 ab զյանցանան / c զյանցանքն / def զանցանան
3 Ա չիք մեր
4 abcdetw առ մեզ, փխ. ի մեզ
4 Խnpqrs ժառանգութիւն / o զժառանգութիւնս
5 Ա ի մասին
5 def հատիք
5 Ա հանել, փխ. հնարել
6 y վրդովեսցէ
7 acdeftw զիշխանութիւն / b զընտանութիւն, փխ. իշխանութիւն
7 c ի յայս բաժնի
7 ՏԽ գրել [n գրեալ]
8 Կ²bcefotw հարատեալ / ՎԽmpq հաստատել
8 Կ²bcdefktw զոր
9 a ողջ եր / o ողջ լերուք
10 f առ նախարարսն թուղթ խոսրովու. գրէ և խոսրով պատասխանի
10 ՏԽ չիք գրէ և խոսրով պատասխանի / ab նախարարսն [b առ նախարարսն յուս. կարմիր թանաքով] գրէ և / cdetw չիք թուղթ խոսրովու առ նախարարսն
12 ՏԽc սպարապետի [l սպարապետի]

13 ՏԽ նախարարաց
13 b հայոց, փխ. մերոց / Կ³acdef չիք մերոց
13 Ա ողջոյն [f ողջ] շատ. ուրախ լերուք / ՏԽ ողջոյն։ Շատ ուրախ լերուք
14 ԱԽnopqrs չիք և (մեք)
14 Ա զի մեք ողջ եմք, զի և մեք ուրախացաք
14 rs չիք ընդ լուր—առաքեցաք (տ. 15)
15 c առար, փխ. առաքեցաք
15 o չիք ըստ խնդրոյ ձերոյ
15 abcdetw ըստ խնդրոյդ / pqrs ի խնդրոյ
15 Աk ձեր
16 c զանցանս / f զանցանան / y անցանս
16 k զի, փխ զոր / c չունէիք
16 f առ անցանս
16 ՏԽ չիք առ (երախտաւորս)
17 c զի մտամտելն, փխ. զմիամտելն
18 abdef զոր, փխ. զի
18 c չիք զի և առ մեզ
18 e լինիլ / pqrs չիք ի (ձեզ)
19 Ա զժառանգութիւն
19 gk ունիք / abdeno բաց
19 Տl բայց ի յայնմանէ
20 p զոր ումեք պարգևեցաք
20 ՏԽ և, փխ. զի / a թագաւորի

վնասու, մանաւանդ զի ի դիւան հօրն մերոյ տեառն Շապհոյ արքայից արքայի եմուտ. այլ փոխանակ ընդ այնր յարքունուստ լնումք և զձերոյն պակասութիւն։ Երրորդ՝ թափեմք զձեզ ի գործակալացն Յունաց, թէպէտ պատերազմաւ ընդ կայսեր, թէպէտ խաղաղութեամբ։

«Եւ զքեզ, Գազաւոն, արիւն իմ և հարազատութիւն, ոչ ըստ վաղնջուց ազգականութեանն, այլ ըստ արդեանս, որ ի մօրէ քումմէ Արշամուշայ Արշակունւոյ, հանեալ զքեզ ի հայրենեաց քոց Կամսարականաց, և ի մայրենիս քո յիմս առեալ ազգ՝ Արշակունի անուամբ պատուեցից»։

Զայս տեսեալ Գազաւոնի՝ ընդ հուպ դարձուցանէ զրնաւ նախարարսն առ արքայն Խոսրով, և բարեբաստիկ եղեալ քաջափառութեամբ, հանդիպի ամենայն խնդրոցն և խոստմանցն։ Բայց Սամուելի Մամիկոնենի յինքն ըմբռնեալ զթուղթն Խոսրովաւ և զպատճէն թղթոյն նախարարացն՝ զատուցեալ ի նոցանէ գնաց առ կայսրն Արկադ։ Քանզի էր սպանեալ նորա զհայր իւր Վարդան յաղագս ուրացութեանն, և զմայր իւր Տաճատուրհի, և երկնչելով ի Պարսից և ի քեռեաց իւրոց Արծրունեաց՝ ոչ իշխէր դառնալ ի Յունաց։ Իսկ Արկադայ բարւի արարեալ նմա, հրամայէ զհաւասար թղթոցն հելլէն գրով ի դիւանի իւրում դնել, զի պահեսցին յիշատակք ազգաց ապստամբողաց. որ կայ մինչև ցայսօր։

ԽԹ

Միաբանել Հայոց Խոսրովայ, եւ ունել զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն մեծին Սահակայ։

Իբրև տիրեաց Խոսրով ամենայն նախարարացն Հայոց, որում ցանկայրն՝ յղէ առ Արկադ և խնդրէ ի նմանէ հաւատալ յինքն զմասն

1 k չիք ի (դիւան) / pqrs մերում
2 ՏԹ և յարքունուստ [p արքունուստ]
2 a դձերոյն
3 Տl պակասութիւնն
3 abdef երիր, փխ. երրորդ
5 q վասն, փխ. ըստ
6 Աgkp ազգականութեան
7 Թnopqrs հանել
8 bdefp իմս
11 ՏԹ չիք արքայն / Ա բարեբախտիկ
11 d քաջախառնութեամբ
12 Ա խնդրոյն / a խոստմանն
12 Ա սամուէլի / ՏԹ սամելի
12 Ա մամիկոնէի / o մամիկոնոյ
13 p պատճեն / qrs պատճէն
13 ՏԹ թղթոցն / tw թղթոյն / միւսն. թղթին
14 Ա ի նախարարացն, փխ. ի նոցանէ
14 c արկադէոս
15 Ա զհայրն / n զվարդան
15 f վասն, փխ. յաղագս
15 fpqrs զտաճատուհի / lo զտաճատուհրի / կ ²bcdefgkn տաճատուհի / միւսն. տաճատուրհի
16 ՏԹ չիք և (երկնչելով)
16 c ի քեռոց
17 Ա ոչ ի յունաց իշխէր դառնալ / Թ չիք ոչ իշխէր դառնալ ի յունաց
17 Ա իսկ արկադ նմա բարիս արարեալ
18 c զհաւաստակ / cef թղթոյն
18 adeflnopqrs հելլեն / e հելեն
18 Ա ի դիւան իւր
19 cde պահեսցեն / cp յիշատակ
19 g որ և կայ
21 ՏԹa միաբանեալ [n միաբանել] / cf միաբէս տիրել, փխ. միաբանել
21 y առնել, փխ. ունել
21 Աgkqrs եպիսկոպոսութեան
22 tw իսահակայ
23 ՏԹ բոլոր ամենայն
23 a յորոց / bcdeftw որոց / o յորում
24 d չիք և / ab *հաւատալ

Յունաց որ ի Հայս, զոր չէին կալեալ՝ հարկեսցեն նմա անսխալ, որպէս նորին գործակալաց։ Եւ կասկածեալ Արկադեայ ի միաբանութենէ նախարարացն Հայոց, թէ միաբանութեամբ հանիցեն ի նմանէ և տացեն ի Պարսս զբաժինն զայն՝ կատարէ զխնդիրսն Խոսրովայ։

Յետ այսր վախճանեալ եպիսկոպոսապետն Ասպուրակէս, ի տեղի նորա յաջորդէ Խոսրով զՍահակ որդի մեծին Ներսէսի, որդւոյ Աթանագինէի, որդւոյ Յուսկան, որդւոյ Վրթանիսի, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի։ Սա ամենայն առաքինութեամբ հարցն նմանեալ, աղօթիցն մանաւանդ առաւելեաց։ Քանզի ստացաւ աշակերտս վաթսուն ըստ նմանութեան մայրաքաղաքացն սպուդէից, արք կրօնաւորք, խարազնազգեստք, երկաթապատք, բոկագնացք, որք յար ընդ նմա շրջէին. որովք մշտնջենաւոր պաշտամամբ կատարէր զկանոնն, որպէս զայնս որք յանապատն էին, և հոգայր զաշխարհս, որպէս զայնս որք յաշխարհի են։ Առ նա եկեալ Մեսրոպ յաղագս խնդրոյ նշանագրաց Հայոց՝ եգիտ զնա առաւել ևս փափագող այնմ. և յետ բազում ջանից և ոչ ինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղօթս ապաւինեալ, յԱստուծոյ խնդրելով։ Եւ մեկնեալ ի միմեանց, գնաց Մեսրոպ ի դադարս իւր. և յանձն առեալ զխստամբերութիւն վարուց ճգնէին առաւել քան զառաւել։

Ծ

Կապումն Խոսրովայ, և փոխանորդել զգահն Վռամշապհոյ եղբօր նորին։

Բայց Շապուհ էր ցասմամբ ընդ Խոսրովայ ի բարեկամանալն Արկադեայ անձամբ, և յանհրաման կարգել յեպիսկոպոսութիւն զմեծն

1 Ա զորս (չէն)
1 Ա հարկիցեն տալ նմա
1 df անսղալ
2 ՏԹ նորուն գործակալացն
2 Վm արկադայ
3 Ա հատանիցեն, փխ. հանիցեն
3 Ա չիք և տացեն
4 b զպարսս / ՏԹ զխնդիրս
4 pqrs խոսրովու
5 Աo այսորիկ / kl ասպուրակէ
6 c աջորդէ
6 c ներսեսի / bef ներսէսի
6 ab յաթանագինի / cdetw աթանագինի / f աթանագինէի
7 abdeftw յուսկանն
7 abde վրթանէսի / k վրթանի
8 ԹՎmpqrs առաքինութեանց
8 abcd աղօթից
9 o առաւելեալ
10 վ²klpqrs մայրաքաղաքայն / վ մայր քաղաքայն
10 gk չիք երկաթապատք
11 ՏԹ որ [n որք]
11 o շրջէին ընդ նմա
12 Վdefmpqrs պաշտամամբ / p պաշտամամբք
12 p զկանոնսն / k զկանոնն
12 ՏԹ զայն [kn զայնս]
12 Վmp որ / adetw յանապատն
12 c չիք յանապատն—որք (տ. 13)
13 Վbcgkmpqrs զայն
13 Վcmopq որ / Աo էին, փխ. են
14 ac մեսրոպայ / bdeftw մեսրովբայ
14 վ նշանագրոց / Ա չիք ևս
15 cf փափաքող / q դարձաւ
17 abdef մեսրովբ
18 tw քան զկար, փխ. քան զառաւել
20 acqr կատարումն, փխ. կապումն
20 cf փոխանորդէ
20 Աopqrs վռամշապուհ
20 Ա եղբայր նորա
21 rs չիք ցասմամբ
21 Ա չիք ի (բարեկամանալն)
22 c չիք և / y կարգեալ
22 abc յեպիսկոպոսապետութիւն / opqrs յեպիսկոպոսութեան

Սահակ. վասն որոյ յղեալ միադրութիւն հանդերձ սպառնալեօք՝ ըմբոստացաւ Խոսրով, և խրոխտամամբ վեսական պատասխանեաց, արձակեաց զպատգամաւորսն անարգանօք։ Եւ իսկոյն խօսեցաւ ընդ Արկադեայ, զի լուծեալ զհաշտութիւնն ընդ Շապհոյ՝ օգնեսցէ նմա զօրու, և սա դարձուսցէ ի նա զբոլոր աշխարհս։ Այլ Շապուհ, ի հրապուրելոյ զուշակութեան նահապետացս մերոց՝ նոյն հետայն առաքէ զորդի իւր զԱրտաշիր զօրու մեծաւ ի Հայս։ Եւ ի հրաժարել Արկադեայ ի կուսակցելոյն Խոսրովայ, և ոչ զոք յօտար ազգաց գտեալ ի սատարութիւն, անկարացեալ ընդդիմանալ կամ խուսափել ի նմանէ՝ չոգաւ առ նա։

Եւ Արտաշրի ընկեցեալ զնա ի տէրութենէն, փոխանակ կացուցանելոյ զՎռամշապուհ զեղբայր նորին, ոչ զմեծն Սահակ և ոչ զոք ի նախարարացն կարգելոյն ի Խոսրովայ վրդովեաց ի պատուոյ իւրաքանչիւր, նա և հրամայեաց եւ ընդ Յոյնս զնոյն կարգ ունել։ Եւ թողեալ գունդ ստուար, ինքն ի Տիզբոն փութայր հասանել, ի ծերութենէ հօրն ակն ածեալ, ընդ իւր ունելով զԽոսրով՝ դնել յԱնուշն կոչեցեալ բերդին. որոյ թագաւորեալ ամս հինգ։ Ընդ նմա տարաւ և զԳադաւոն կապանօք, կասկածեալ յառնն քաջութենէ. և զտուն նորա հրամայէ ունել յարքունիս, նոյնպէս և զեղբօր նորա Շաւարշայ, և զԳարգեայ Ամատունւոյ։ Քանզի նոքա երկոքեանն հանդերձ զինուորօք իւրեանց եօթն հարիւրովք նկատեալ որսացան զաջողութիւն ժամու ի ճանապարհի կարաւանին՝ զերծուցանել զարքայն իւրեանց Խոսրով. և ոչ աջողեցան ի պարաւանդելոյ ոտից նորա ի շղթայս։ Եւ հզօր մարտի եղելոյ՝ սպանան Շաւարշ և Մանուէլ որդի Գարգեայ, և բազումք ընդ նոսա. իսկ Գարգէ ի կալանս ըմբռնեալ՝ ածաւ առաջի Արտաշրի. և տիկտեսակ գործեալ ուռուցմամբ՝ հրամայեաց դնել յանդիման Խոսրովայ հանապազ։

---

1 t խառհակ (ընդհանրապես)
2 Վm խրոխտով / Կ*t վէսական
2 b չիք վեսական պատասխանեաց
2 ot և արձակեաց
3 Ա զպատգամաւորսն
3 ԽՎmrs ընդ արկադայ
4 fgk զհաշտութիւն / o չիք ընդ
5 opqrs ի նա / միւսն. առ նա [bgk չիք]
6 Ա զուշակութեամբ նահապետաց
7 Ա զարտաշիր *զօրդի [c զօրդի] իւր
7 ԽՎmqrs արկադայ
7 pqs ի կուսակցելոյն
8 ԽՎ"nopqrs եկելոց, փխ. գտեալ
9 a չիք կամ
9 abcdet խուսել / b խօսել, փխ. խուսափել
9 d չիք ի նմանէ / dgt չոգաւ
10 Խ արտաշիր
11 Sխ եղբայր / Խnopqrs նորա
12 Sխ կարգելոյն Խոսրովայ եթող, այլ վրդովեաց / t կարգեցելոյն
13 t իւրաքանչիւրոյ
14 c և ինքն
15 Sխ ակն ածելով
15 c յանյուշն / Sխ բերդի
16 Sխ տարաւ զգադաւոն [g և զգադաւոն] կասկածեալ / Ա տարեալ
17 c ի յառնն / prs յառն
17 c զտունն / Ա չիք հրամայէ
18 det չիք նորա
18 a չիք և զպարգեայ—հանդերձ (s. 19)
18 b պարգայ / cdef զպարգայ
19 t չիք նոքա—հանդերձ
19 n երբեքեանս, փխ. երկոքեանն
19 pqrs զինուք, փխ. զինուորօք
19 at չիք իւրեանց եօթն հարիւրովք
20 Խnpqrs նկատել
20 Ա զյաջողութիւն
21 Ա աջողեցաւ [b յաջողեցաւ]
21 a ի պարաւանդել / c ի պարանդելոյ
22 Ա նոցա, փխ. նորա / Sխdef սպանաւ
23 Ա ի կապանս, փխ. ի կալանս
24 Ա տիկ տեսակագործեալ
25 Ա առաջի. փխ. յանդիման

ԾԱ.

Երբ մեծին Սահակայ ի Տիզբոն, եւ դարձ մեծարանօք եւ պարգեւօք·

Սուրբք ոմանք և երևելիք, առաջինք ի նախարարացն և ի վերադիտաց աշխարհիս, լուսաւորութեան պատճառք, որդէծնութեամբ իջեալ ի մեծն Սահակ՝ դադարումն եղև ուսանելոց նորա. ունելով դուստր մի Սահականոյշ կոչեցեալ, որ տուաւ յամուսնութիւն Համազասպայ Մամիկոնենի։ Եւ ի մեռանել քաջ սպարապետին Հայոց Սահակայ ասպետ՝ ի տեղի նորա աղաչէր սուրբն Սահակ կարգել զնա Թէոդոսայ արքայի, և զկնի կապանաց նորա՝ եղբօր նորա Վռամշապհոյ։ Այլ սա հրաժարէր առանց հրամանաց արքայից արքայի առնել զայն. յիշելով, եթէ սակս այսպիսեաց իրաց կրէ վիշտս եղբայր նորին Թէոդոսի։ Վասն որոյ առեալ ի նմանէ թուղթս, ի թախանձելոյ դասուն՝ ինքնին չոգաւ առ Արտաշիր Պարսից արքայ, որ յետ եօթնասուն ամի թագաւորութեան հօրն կալաւ զտէրութիւնն ամս չորս։

Եւ մեծարի ի նմանէ յոյժ. նախ վասն քաջառոհմիկ ազգին Պահլաւկաց, դարձեալ և զի առաջի անհաւատից արգոյ և պատուական ցուցանէ Աստուած զծառայս իւր։ Որոյ զրնաւն կատարեալ զխնդիրսն, նախ վասն փեսայի նորա Համազասպայ, դարձեալ և վասն մնացելոցն մեղուցեալ նմա ազգացն Կամսարականն և Ամատունի, որք սուղեալք զօղեալք էին յանյայտ տեղիս. վասն որոյ մաղթեաց զթալ, իբր յաստուածային հրամանէ՝ ոչ բառնալ որդւոց զյանցանս հարց. մանաւանդ

2 f երթալն
2 fo դարձն / pqrs դառնալ
2 Ա պատուով [c պատուովք], փխ. պարգեւօք
3 y սուրբ
3 Տաo չիք և (երևելիք)
3 Վmn ի նախահարցն, փխ. ի նախարարացն
3 Ա ի վարդապետաց, փխ. ի վերադիտաց / gl չիք ի (վերադիտաց)
5 Ա ցմեծն
5 pqrs զդուստր մի
6 t սահակ անոյշ
6 Ա անուն, փխ. կոչեցեալ
6 y համազասպեայ
6 Աo մամիկոնէի
7 Ա քաջին սահակայ սպարապետի [f սպարապետին մեծի] ի տեղի նորա
8 Տա ի տեղի նորա զնա աղաչէր կարգել խոսրովայ
9 Տաef չիք նորա (եղբօր)
10 Տա չիք հրամանաց
10 lopqrs արքայիցն / x զայն
10 Տա թէ
11 Տg այսպիսի / kl այնպիսի
11 Տա իրեաց / cdef զվիշտս
11 Աpqrs նորա, փխ. նորին
12 Տgl ի նմանէ / d թուղթ
12 Ա դասերն [a դասեր] նորա [t նորին]
12 abcef չիք ինքնին
13 ab եօթանասունամեայ / cdef եօթանասնամեայ
14 acf զթագաւորութիւն, bdet զթագաւորութիւնն, փխ. զտէրութիւնն
15 abcef պալհաւկաց
16 Ա դարձեալ զի և
16 abt յարգոյ
17 d չիք իւր
17 Տա խնդիրս [o զխնդիրս]
18 cd փեսային
18 c իւրոյ, փխ. նորա
18 Ա և դարձեալ
18 Ա չիք մնացելոցն
19 կ² մեղուցելոց / abdeft մեղուցելոյ / c մեղուցելոյն
19 y չիք նմա
19 oy կամսարականաց
19 Տա որ / Տա սուղեալ
20 c դաւղեալք / միւսն. զօղեալ
20 g անյայտ
21 Ա համարել, փխ. բառնալ
21 f զանցանս

զի և հարքն որք մեզանն՝ նոքին սակս այնր և մնան։ Որոց մնացելոցն պարգևեալ զկեալն՝ հրամայեաց զառնս երկաքանչիւրոցն զկալեալսն յարքունիս՝ դարձուցանել ի նոսա. բայց միայն ի գահ հայրենի ոչ հաստատել, այլ ի խոնարհ քան զբազումս մատուցեալ նախարարս, ի կարգ կրտսերագունից պատրաստել։ Իսկ զպղծն Համազասպայ, որ է տոհմ Մամիկոնեան, ի վեր մատուցանել, զի կարգեսցին ունել զհինգերորդ գահ նախարարացն Հայոց, և ի դիւանի խորում գրել։

Զի զերկուս զայս այսպէս պահէին սովորաբար. զի յորժամ նստէր արքայ նոր՝ նոյն ժամայն փոխէին զդրամ գոեալ ի գանձս արքունի, զնորայն տպաւորեալ պատկեր. և զգիր դիւանին յայլ փոխեալ նորա անուամբ, սուղ ինչ զանազանեալ, ոչ բառնալով զհինն։ Իսկ եթէ յամիցէ ի տէրութեանն ամս բազումս, և արասցէ աշխարհագիր նոր՝ թողուին զայն որ ի հնոյն փոխեցաւ, զի միայն նորոյն վերագրեսցի անուն։ Արդ՝ Արտաշիր ոչ ժամանեալ ի կարճութենէ աւուրցն այլ առնել աշխարհագիր՝ յայնմ որ յառաջնոցն փոխեաց, իւր անուամբն հրամայեաց գրել զայն ամենայն, և տալ գահու և պատուոյ, հանդերձ իշխանութեամբ գիւղից և զաստակերտաց Համազասպայ, և որում ցանկայրն՝ զսպարապետութիւնն Հայոց, հրովարտակ առ Վռամշապուհ մեր թագաւոր գրեալ զայս.—

Թուղթ Արտաշրի առ Վռամշապուհ։

«Մաղդեզանց քաջ, Արտաշիր արքայից արքայ. առ եղբայր Վռամշապուհ թագաւոր Հայոց. ողջոյն շատ։

«Ընկալայ զգրեալսս քո, որ ինչ վասն եպիսկոպոսին Սահակայ,

1 Ա մնամնն
2 Աո պարգևեաց [ե պարգևեաց]
2 Աnopqrs զկեալ
2 Խմ² զկեանս, փխ. զառնս
2 Ա իւրաքանչիւրոցն
2 a զալեալսն / d զկալեալն
3 pqrs յարքունուստ
4 v պատուասել, փխ. հաստատել
4 o ի խոնարհս / dct չիք ի (խոնարհ)
5 ԱԿ¹ ի գահս, փխ. ի կարգ
5 Ա կրտսերագունից
5 Ա պատրաստեալ / pqrs պատուասել
6 a չիք տոհմ / Ա կարգիցին
8 nopqrs զերկուս
8 ՏԽt զայս զերկուս [l զերկուսն]
8 oqrs պահին
9 lt արքայն որ նոյն ժամայն / k արքայն, փխ. արքայ նոր
10 f և զնորայն
10 Ա տպաւորել / t տպաւորելով
10 tw զգիր / f ի գիր / Միւսն. գիր
10 f փոխել
11 Ա յամեսցէ
12 fgk ի տէրութեան
13 Վm ի նորոյն / nopqrs ի նորայն
14 Վm ժամանեալ / gk ժամանեաց
14 abcde յայլ
14 abcef չիք առնել
14 nopqrs աշխարհագիր առնել
15 a և յայնմ / bcdefi ի յայնմ
15 c ի յառաջնոցն / t փոփոխեաց
15 gl անուամբ
16 ՏԽ զայդ ամենայն
16 ԽՎacdefmt գահու / bnopqrs գահոյ։ Թերևս ուղղելի k գահ և պատիւ կամ գահու և պատուով
17 a գեօղից / c գեղից / qrs գեւղից
17 ՏԽ չիք և (որում)
17 Խ ցանկայր
17 a զսպարապետութիւն / ՏԽ սպարապետութեան
18 Խ մերն / defgnopqrs գրել
20 Ա չիք Թուղթ—Վռամշապուհ
21 lm մաղդեզաց / o չիք քաջ
23 qrs ընկալ, փխ. ընկալայ
23 ac զգրեալսն / bdef զգրեալս
23 Խ ի քէն, փխ. քո / Ա չիք քո
23 gk եպիսկոպոսապետին

և յիշեցի զերախտիս Նախնեաց հարցն դորա, որք էին Նահապետք Սուրենեան Պահլաւոյ, և կամաւ յանձն առին զտէրութիւն իմոյ նախնւոյն և համանուանն Արտաշրի. և այնչափ սիրեալ զնա քան զիւրեանց ազգայինսն, մինչ զի ոչ շատացան միայն ի Պարսից աշխարհիս մարտնչել ընդ նոսա, այլ և ի ձերդ եկեալ նորին աղագաւ՝ սպանին զԽոսրով զքո նախնին, և զայժս սպանութեանն իւրեանց հատուցին մահուամբ։ Իսկ որդի սպանողին Գրիգոր՝ զկեանս և զթագաւորութիւն կորուսեալ հիւանդութեամբ Տրդատայ, վերստին ետ իւրով բժշկութեամբ, և առաւել առ ձեզ եղև երախտաւոր։ Վասն որոյ զորդիացեալդ դորա զՀամազասպ կացուցեալ ի վերայ զօրացդ սպարապետ՝ մեր հրամանաւ, և ազգի դորա տացես զգահն հինգերորդ՝ պատուոյ նախարարացդ. և զգիւղս և զդաստակերտս, զոր առեալ է նախնեացն քոց հարց դոցա՝ կալցին դոքա։ Սոյնպէս և զտունս Ճնաստակարաց ազգացդ զորս կալայք յարքունիս՝ թողցես ի բաց, աներկիւղաբար ժառանգել նոցին Մնացորդաց. բայց զահուց հայրենականաց պատուոյն մի արասցես արժանի. զի և մեք ի մերում դիւանի հրամայեցաք գրել։ Ողջ լեր»։

Բայց յորժամ եկն մեծն Սահակ և զամենայն պարգևսն յԱրտաշրէ հաստատեաց՝ մեռաւ արքայն Պարսից Արտաշիր, և փոխանակ նորա թագաւորեաց Վռամ, որ և Կրմանն կոչեցաւ, ամս տասն։ Եւ զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ աշխարհիս Հայոց և ընդ թագաւորին մերում Վռամշապհոյ և ընդ մեծին Սահակայ. և էր խաղաղութիւն ի մէջ Վռամայ և Արկադեայ։ Եւ Վռամշապուհ ունէր զաշխարհս մեր, և ծառայէր երկոցունց թագաւորացն, տալով հարկս, զմասինն Պարսից՝ Վռամայ, և զմասինն Յունաց՝ Արկադեայ։

---

1 ՏԽ չիք հարցն
2 n սուրեանն
2 Աnopqrs պալհաւայ / Խ պահլաւայ
3 b համանուն
3 gl սիրեաց
4 Խ աշխարհի
5 Ա քո
6 onpqrs նախնին քո
6 Աnopqrs զայժ
6 fgk սպանութեան
7 Խ չիք հիւանդութեամբ
8 nopqrs բժշկութեամբն
9 Ա չիք եղև
9 Ա զորդխացեալ
9 Աnoprs զմա, փխ. զորա
9 Խ համազասպ
11 ՏԽ զգահ / pqrs պատուոյն
12 Աns նախնեաց
12 ՏԽ դորա
13 opqrs զտուն / d զաւանս, փխ. զտունս
13 Ա ճնաստակարացդ ազգաց
13 o յազգացդ
13 ԱՏ զոր
14 c թողեց
14 c աներկեւղաբար / n աներկեղաբար
14 i ժառանգեսցեն Մնացորդքն
15 Աnopqrs զահու
15 Վm պատուոյ / nopqrs պատուաց
16 a ողջ եր
17 b արտաշրէ / det ի յարտաշրէ
18 pqrs և մեռաւ / t չիք պարսից
19 g կրման
20 S ընդ աշխարհս
20 a չիք և
21 ԱԽՎmno մերոյ
21 pqrs վռամշապուհ / l վրամշապհոյ
22 glpqrs արկադայ
22 l վրամշապուհ
22 l զաշխարհ
23 ԱԽ թագաւորացն երկոցունց
23 ԱՏk զհարկս
23 g զմասին
24 gl արկադայ

ԾԲ

Յաղագս Դանիէլեան նշանագրութեանն:

Յայնմ ժամանակի հիւանդացեալ Արկադ, և չարժմանց անհագնից և հրկիզութեանց եղեալ ի Բիւզանդիոն, որ յաղագս մեծին Յովհաննու՝ չփոթեալ լինէր թագաւորութիւնն Յունաց. և զօրքն ընդ միմեանս պատերազմէին և ընդ Պարսս: Վասն որոյ Վռամ հրամայեաց Վռամշապհոյ մերում թագաւորի իջանել ի Միջագետս, զի խաղաղացուցեալ կարգեսցէ զնոսա, և համար երկաքանչիւրոցն հասցէ գործակալացն: Եւ իջեալ նորա ի կարգել զայս ամենայն՝ ոչ փոքր ինչ կրէր աշխատութիւն յաղագս քարտուղարի. զի մինչ գնաց Մեսրոպ յարքունական դրանէն՝ ոչ զոք ի ճարտարաց գտանէր անդ ի դպրաց, քանզի պարսկականաւն վարէին գրով: Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն քահանայի ուրումն Հաբէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր հայկականացս լեզուաց ունել նշանագիր, յարմարեալ ի Դանիէլէ եպիսկոպոսէ, յիւրմէ մերձաւորէ: Զորով անփոյթ արարեալ արքայի, և եկեալ ի Հայս՝ գտանէ ժողովեալ առ մեծն Սահակ և Մեսրոպ զամենայն եպիսկոպոսունս, հոգալ զգիւտ գրութեան Հայոց, զոր զգացուցին արքային. և նա պատմեաց նոցա զասացեալսն վանականին: Զոր իբրև լուան՝ թախանձէին զնա փոյթ զայնպիսեացն առնել պիտոյից:

2 l դանիեղեան / Վbdefmnopql դանիէլեան / k դանիէլի / grs դանիելի
2 Agl նշանագրացն / Կ[1] նշանագրաց / qr նշանագրութեան
3 agk հիւանդացաւ
4 ՏԽ հրընկեցութիւն [g հրընկէցութեանց]
4 Կ[2]abce ի բիւզանդոն
4 Ա յոհաննու
6 Ա ընդ պարսիցն / Խ ընդ պարսից
6 l վռամշապհոյ / pqrs վռամշապուհ
7 Տl մեր / Տk թագաւորին
7 opy խաղաղացուցանել / Վ[1]lnqrs խաղաղացուսցել
8 Վ[2]pqrs կարասցէ / e զհամար
8 Աg գործակալաց
9 l և ի իջեալ
9 ԱՏ և կարգեալ, փխ. ի կարգել / l և կարգել
9 ԱՏ զայս [d չիք զայն] / Խ զայն
9 ԱՏk կրէ
10 pqrs քարտողարի
10 ԱՏ մինչև / l մեսրոբ
11 l ի դրանէն / ԱԽ ոք / Տ զոք
11 abdefl գտանիւր / միւսն. գտանէր
11 d ի դպրոց / Խ չիք ի (դպրաց)
11 opqrs պարսկական
12 Ա մատուցեալ ոմն առ արքայն հաբէլ անուն կոչեցեալ [a կոչեցեալ անուն]
12 Խ առ արքայ
13 Վklm ուրումն
13 Խ հաբեղ / p յաբէլ
13 Ա հայկազանցս / opqrs հայկականաց
13 opqrs լեզուացս
14 ԱԽ ունել նշանագիր լեզուացս [k լեզուաց, a չիք լեզուացս]
14 opqs յարմարել
14 det չիք ի (դանիելէ)
14 l ի դանիեղէ / ԱՏk ի դանիէլէ
14 gl իւրմէ / f իւր
15 y զորոյ / Տk արքային
15 Խ եկեալ, փխ. ելեալ
15 nopqrs ի հայսս
16 cef մեսրոբ
16 ԱԽ զեպիսկոպոսունս [d զեպիսկոպոսունսն ամենայն]
17 Վ[3]gl զգիր, փխ. զգիւտ
17 l գրութեանն
17 ԱԽ արքային [gl արքայի] զգացուցին
18 ԱԽՎm չիք նոցա
18 gl զասացեալս
18 l վանակին, փխ. վանականին
18 Վ[3]gl թախանձեցուցին
18 p թախանձէին զփոյթ
19 d տանել, փխ. առնել

Վասն որոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական յաշխարհէս և հաւատարիմ իւր, Աղաւնի ազգաւ, Վահրիճ անուն, յոյժ փափագող նորին գործոյ, առ Հաբէլն այն: Զոր առեալ, և երթեալ նովաւ հանդերձ քաջ հմտացեալ ի Դանիէլէ, կարգեալ ըստ ձևոյ օրինակի յունականին զվաղնջուցն գրեալ շարագիր տառից՝ եկեալ ետուն ցմեծն Սահակ և Մեսրոպ: Որոց ուսեալ, և թեածելով ընդ նոսա տղայոց զամս սակաւս, տեղեկացեալ գիտացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ հոլովել զհեգենայ բառից հայկականաց հագներգաբար, մուրացածոյին այնուիկ գծագրութեամբ:

ԾԳ

Յաղագս Մեսրոպեան նշանագրացն, ի վերնոյն տուչոց շնորհաց:

Զկնի այսորիկ ինքնին Մեսրոպ իջանէ ի Միջագետս հանդերձ աշակերտօք առ նոյն Դանիէլ, և ոչ աւելի ինչ գտեալ քան զառաջինն՝ անցանէ և յԵդեսիայ, առ Պղատոն ոմն ճարտասան հեթանոս, իշխան դիւանին: Եւ նորա խնդութեամբ ընկալեալ, և զոր ինչ միանգամ ի միտ առնոյր բան հայերէն յինքն առեալ, և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ՝ զտգիտութիւն խոստովանեալ հռետորն: Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հասու, վարդապետ իւր եղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն գրեան ի նոյն դիւանէն Եդեսիայ, և գնացեալ քրիստոնէութեան հաւատոց, որոյ անուն Եպիփանոս. զոր խնդրեալ գտցես լցուցանել զփափագդ քո:

1 Տ վասն որոյ յաշխարհէս մերոյ [o մերմէ] առաքեաց
2 df աշխարհիս / Տ չիք յաշխարհիս
2 gl զհաւատարիմ
2 c իւր հաւատարիմ / Խ չիք իւր
2 Ա Վարճիճ / oqrs Վարհիճ / Կ¹ Վահարիճ
3 Ա գործոց / Խ առ հաբեղն
4 l ի դանիիղէ ԱՏk ի [o չիք ի] դանիէլէ
4 Աgl կարգել
4 d յունականին
5 ՏԽd զվաղնջուց / ՏԽ գտեալ
5 ԱԽՎ² շարագիր / միւսն. նշանագիր
5 a և եկեալ
6 de և ցմեծն մեսրոպ / b և ցմեսրովբ
6 t մեսրոպ, որոյ
6 Ա թեակոխեալ ածելով
7 o լինելով / eglopqrs այն
8 Վ²al զհեգնաբառից / Վ զհեգան բառից
8 Կ²d մուրացածին / oprs մուրացուածին / Վ մուրացուածին
9 k գործագրութեամբ
10 c չիք ԾԳ.
11 Կ²abt մեսրովբայ / de մեսրոբայ / cf մեսրոպայ
11 cf նշանագրացս / ՏԽ նշանագրաց
11 c և ի վերնոյն / a ի վերուստ / Խ ի վերուստ / Կ²bcdel ի վերնոցն
11 Կ²adel տուեցելոյ [t···յոց] / Խ տուեալ / copqrs տուելոյ / f չիք տուելոց
12 b այնորիկ / d այնուիկ
12 a մեսրովպ / bet մեսրովբ / dfl մեսրոբ
12 ՏԽ իջեալ
12 ԽՎ² հանդերձ զասուք աշակերտացն
14 Աgl չիք և / ԱՎ²nopqrs առ պղատոն
14 Վkmrs ճարտարասան / Կ¹ ճարտասատ
15 op դիւանի / y ի միտս
16 Խ առնոյր, փխ. առեալ
17 Կ² խոստովեաց
17 c հեռետորն / o ռետորն / Տ հռետորն [Կ¹p հռետորն]
18 Ա լեալ, փխ. եղեալ
18 gkl ճարտարարացն [l ուրիշ ձեռով, g նոյն ձեռով յուս. ուղղած ճարտասանն] / hmy ճարտասանն
19 gl գգրեան / k զգրեան / Վ² ի յուսանցսն ճարտասանն զգրեան
19 a յեդեսեայ / g եդեսիոյ / lnopqrs եդեսոյ
20 y եպիփանիոս / t եպիֆանիոս
20 a լցուցանել զտցես / y ի ցուցանել
21 ԱՏk զփափագդ [c զփափագդ]

Յայնժամ Մեսրոպայ օգնականութիւն ի Բաբիլոսէ եպիսկոպոսէ գտեալ, և անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս գիմէ. քանզի Եպիփանու վճարելով զկենցաղս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հռոփանոս, հրաշալի արուեստիւ հելլէն գրչութեան, որ ի Սամոս էր միայնացեալ։ Առ սա երթեալ Մեսրոպայ, և յայսմ ևս անշահ մնացեալ՝ յաղօթս ապաւինի։ Եւ տեսանէ ոչ ի քուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ ի սրտին գործարանի երևութացեալ հոգւոյն աչաց թաթ ձեռին աջոյ՝ գրելով ի վերայ վիմի. զի որպէս ի ձեան վերջք գծին՝ կուտեալ ունէր քարն։ Եւ ոչ միայն երևութացաւ, այլ և համգամանք ամենայնին որպէս յաման ինչ ի միտս նորա հաւաքեցաւ։ Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ եստեղծ զնշանագիրս մեր, համգերձ Հռոփանոսիւ կերպաձևեալ զգիրն առ ձեռն պատրաստ Մեսրոպայ, փոխատրելով զհայերէն աթութայն ըստ անսայթաքութեան սիւղաբայից Հելլենացւոց։ Եւ խկոյն ի թարգմանութիւն ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսեալ յԱռակացն, բովանդակելով զքսան և զերկու յայտնիսն, և զնոր Կտակս յեզու ի հայ բան, նա և աշակերտք նորա Յոհան Եկեղեցացին և Յովսէփ Պաղնացի, միանգամայն և զարուեստ գրչութեան ուսուցանել տալով իւրոց մանկագոյն աշակերտացն։

1 *adf* մեսրոբայ / *bcet* մեսրովբայ

1 Ա. ի բաբելոսէ [*c* ի բաբեղոսէ] / *n* ի բաբիղոսէ / *g* իրա բոսէ, *k* ի բաբոսէ, Վ*opqrs* յիբաբոսէ, *y* իբ ոսէ, փխ. ի բաբիլոսէ

1 Խ չիք եպիսկոպոսէ

2 *gy* ի սամոսս

3 ԽՎ[2] վճարեալ / *l* զկենցաղն

3 Վ[2]*gl* անուն / *def* չիք անուանեալ

3 Կ[2]*abd* հռուփանոս / *c* հռոմփանոս / *e* հռուփոնոս / *t* հռուֆանոսն

4 *adefp* հելլեն / *c* հելեն / *l* հեղղէն

4 ԱՏ*g* գրչութեամբ

4 *gl* ի սամոսս

4 *a* չիք էր / *gk* մնացեալ

5 *abt* մեսրովբայ / *def* մեսրոբայ

5 *o* այս

7 *y* գ''ծարանի

8 Կտ գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ւ

8 *d* չիք ի (ձեան)

8 *gk* կուտակեալ / *y* կ տակեալ / Վ կտակեալ / Վ*l* քանդակեալ (*l* բառը ճոռոգած *k*) / Կ[1] ասւկեալ, փխ. կուտեալ / Ա. չիք կուտեալ

9 ԽՎ քար

9 *c* երևոյթեցաւ

9 *g* համանգամանքն / *ky* հանգամանքն

9 Ա*y* ամենայնիցն [*f* ամենիցն] / *l* ամենայն / *g* ա''մոցն / *k* ամենեցունցն

10 *o* աման

10 *gln* հաւաքեցան / *c* ժողովհաւաք, փխ. հաւաքեցաւ

10 Խ և յաղօթիցն յարուցեալ

10 *abd* էստեղծ / Խ ստեղծ

11 *abdef* հռուփանոսիւ / *t* հռուֆանոսիւ / *c* ռուփանոսիւ

11 Տ զգիրն մեսրոպայ առ ձեռն պատրաստ. փոխատրելով

12 Կ[2]*abce* մեսրովբայ / *de* մեսրոբայ

13 *a* սիլլոբայիցն / *b* սիղոբայիցն / *c* սիբողբայից / Կ[2]*def* սիղոյբայիցն Կ[1]Վ[3]*glnopqrs* սիղոբայից / *t* սիլլաբայից

13 *a* ի հելլենացւոցն / Կ[2]*def* ի հելլենացւոյն / *bt* ի հելենացւոյն / *c* ի հելենացոյն / *gl* հեղղենացւոց

13 *gk* ի թարգմանութեան

14 *g* ի ձեռն արկեալ

14 ՏԽ խորհրդաբար սկսանելով յառակաց, բովանդակ զքսան և երկու [Խ զերկու] յայտնիսս [*nqrs* զյայտնիս]

15 *c* զյայտնիսն

15 *f* կտակսն / *gl* կտակարանս [*l* լուս. ճոյճ ձեռով ուղղած կտակս] / *k* կտակարան / *opqrs* չիք կտակս

15 ԱԽՎտո յեզուլ

16 *a* եկեղեցեային / միւսն. եկեղեցային [*p* ուղղած եկեղեցային]

16 *d* պաղնացին

17 Ա. տալով մանկագոյն իւրոց [*a* յիւրոց] աշակերտացն [*e* աշակերտաց]

ԾԴ

Յաղագս դպրութեան Հայոց, Վրաց եւ Աղուանից։

Վախճանեալ Արկադեայ՝ փոխանակ նորա թագաւորէ նորին որդի, որ կոչեցաւն Թէոդոս փոքր. և զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ մերում աշխարհիս և ընդ արքային մերում Վռամշապհոյ. բայց զմասն իւր ոչ հաւատաց նմա, այլ ինքեան կալաւ գործակալօք և խաղաղութիւն արար ընդ Յազկերտի արքայի Պարսից։ Ընդ այն ժամանակս եկեալ Մեսրոպայ, և բերեալ զնշանագիր մերոյ լեզուիս, և հրամանաւ Վռամշապհոյ և մեծին Սահակայ ժողովեալ մանկունս ընտրեալս, ուշեղս և քաջասունս, փափկաձայնս և երկարոգիս, և դպրոցս կարգեաց յամենայն գաւառս. և ուսոյց զբնաւ կողմանս բաժնոյն Պարսից, բայց ի Յունաց մասնէն, որք ընդ ձեռնադրութեանն տուգանեցան, վիճակեալք յաթոռն Կեսարու, վարել Յունական դպրութեամբ և ոչ ասորւով։

Իսկ Մեսրոպայ երթեալ յաշխարհն Վրաց՝ առնէ և նոցա նշանագիրս տուեցելովն ի վերուստ շնորհաւն, համդերձ Ջաղայիւ ումամբ թարգմանաւ հելլէն և հայ լեզուի, ձեռնտու լինելով արքայի նոցա Բակրոյ և եպիսկոպոսին Մովսիսի։ Եւ ընտրեալ մանկունս և յերկուս բաժանեալ դասս՝ և վարդապետս թողու նոցա յաշակերտաց իւրոց զՏէր Խորձենացի, և զՄուշէ Տարօնացի։

1 c ԾԳ, l ԾԵ, փխ. ԾԴ.
2 b ի վրաց / f և վրաց և
2 y ազուվանից
3 rs վախճանել
3 ԽՎmpqrs արկադայ
3 ՏԽ չիք նորա
4 Աopqrs կոչեցաւ
4 de որ և զնոյն
5 Աopqrs մերոյ, Խ մեր, փխ. մերում (վռամշապհոյ)
5 ly վրամշապհոյ
6 Տ նմա ոչ հաւատաց, այլ ինքեան գործակալօք կալաւ
7 f արարեալ / o էր, փխ. արար / Խpqrs չիք արար
7 op ընդ յազկերտ / def արքային
7 Ա ընդ նոյն ժամանակս
8 abct մեսրովբայ / df մեսրոբայ / p մեսրոպ
8 gl նշանագիր
8 c մեր / l վռամշափոյ
9 k ժողով / Ա չիք ընտրեալս
10 Ավ քաջուսունս / վn քաջուսումս / վ[2]kl քաջակունս
10 abt յերկարոգիս / c յերկարյոգիս
11 Խ չիք և
11 Ա կողմն / o կողմունս
11 Ա պարսից բաժնին
11 Կ[2]abden բայ, փխ. բայց
11 Կ[2]abdefopqrs չիք ի (յունաց)
12 ԽՎmn մասէն / վopqrs մասն
12 Ա ընդ [a չիք ընդ] ձեռնադրութեամբ [Կ[2] ձեռնադրութեան, t ձեռադրութեամբ] / gk ընդ ձեռնադրութեան
12 opqrs տուգեցան
12 ՏԽ վիճակեալ
13 Աkl վարեալ / o վարիլ
13 Ա ասորւոց
14 adfl մեսրովպայ / bc մեսրոպայ
14 y յաշխարհն
14 Խ առնելով
14 Ա առնել նոցա նշանագիր
15 dt տուիցելովն / opqrs տուեցելոյն ի վերին շնորհացն
16 Կ[2]adefl հելլէն / bc հելէն / gl հեղղէն
16 ԱԽԿ[1]Վ[3] լեզուաւ
16 n ձեռնատու / Տabk լինելոյ
16 ԱԽ նոցա արքային [k արքայի]
17 bcdefgl մովսէսի
18 c և վարդապետ և թողու
18 ԱԽ չիք նոցա
19 l խորձենեցի
19 g չիք և (զմուշէ)
19 Վgkmnpq մուշէ տարօնեցի

Եւ ինքն յԱղուանս իջեալ առ Արսվաղէն թագաւոր նոցա և առ եպիսկոպոսապետն Երեմիայ. որոց կամաւ յանձն առեալ զվարդապետութիւն նորա՝ հաւան մանկունս ընտրէր։ Եւ կոչեալ զԲենիամին ոմն շնորհաւոր թարգման, զոր անդանդաղ արձակեաց մանուկն Վասակ Սիւնեաց տէր, ի ձեռն Անանիայի եպիսկոպոսի իւրոյ. որովք ստեղծ զնշանագիրս կոկորդախօս աղխագուր խժական խեցբեկագունին այնորիկ Գարգարացւոց լեզուին։ Եւ վերակացու թողեալ զաշակերտս իւր զՅովնաթան, միանգամայն և քահանայս կացուցեալ դրանն արքունի՝ ինքն դառնայ ի Հայս. և գտանէ զմեծն Սահակ թարգմանութեան պարապեալ յասորւոյն, յոչ լինելոյ յունի։ Քանզի նախ ի Մեհրուժանայ այրեալ լինէին ընդհանուր աշխարհիս յոյն գիրք. դարձեալ ի բաժանել զաշխարհս Հայոց՝ չտային պարսիկ վերակացուքն յոյն ումեք ուսանել դպրութիւն յիւրեանց մասինն, այլ միայն ասորի։

ԾԵ

Երկիցս թագաւորելն Հայոց Խոսրովայ, եւ յետ նորա Շապհոյ պարսկի։

Վռամշապուհ թագաւորեալ ամս քսան և մի՝ մեռանի, թողլով որդի տասնամեայ, անուն Արտաշէս։ Յայնմ ժամանակի երթեալ մեծին Սահակայ ի դուռն արքային Պարսից Յազկերտի՝ խնդրել զկապեալն Խոսրով, որ զկնի մահուանն Արտաշրի լուծեալ պահեցաւ արձակ յԱնուշն կոչեցեալ բերդի յաւուրս Վռամայ։ Եւ Յազկերտի հաւանեալ՝ կատարէ զհայցուածսն. տալով նմա զտէրութիւնն՝ արձակէ ի Հայս։ Սա խնդրեաց

1 i առ արսվաղէն / Գոր. որում արսվաղ էր անուն
1 abcef թագաւորն
1 ԱԽ նոցին
3 c ընտրէր մանկունս հաւուն
3 cp կոչեցեալ
4 Ա անդ, փխ. անդանդաղ
4 c զմանուկն
5 l սիւնեա
5 bdefl անանիայ
5 ԱԽ իւր [kt իւրոյ, d չիք իւրոյ] եպիսկոպոսի
5 abdet էստեղծ / cfn հաստեղծ
6 c աղագուր / det ալխագուր / l աղխաղ լուր (ղ ապա ջնջած է) / վ աղխագուր
6 ac ժական
6 a խեցբեկագունի
6 y այնոցիկ
7 noqrs թողեալ նոցա
7 cgl զաշակերտն / y զաշակերտան
7 ky յովնաթան / gk չիք և
8 f և միանգամայն քահանայս
8 Խ քահանայ / df զքահանայս դրան
8 g ի դրանն / y ի տանն, փխ. դրանն
10 Ա յոչ լինելոյն / o ոչ լինելով / վpqrs ոչ ունելով
10 o չիք նախ
10 ՏԽ ի մեհրուժանայ
10 o այրեցեալ
10 Ա այրեցեալ [c այրեալ] էին դրեանն [t դրեանք] հանուր աշխարհիս յոյն գիրք
12 c տային
12 abde պարսիկք
12 c ուսանել ումեք յոյն դպրութիւն / Տ յոյն ուսանել դպրութիւն ումեք
14 c ԾԴ, l ԾՁ, փխ. ԾԵ.
15 d չիք հայոց
15 gk խոսրովայ հայոց
15 l շափոյ / f շապուհ
16 Վmn վռամշապհոյ / y բռամշապհոյ
16 abdef թագաւորեաց
18 l յեզկերտի
19 l արտաշիրի / t արտաշիսի
19 Ա յանյուշն
20 y յեզկերտի
21 Խ զհայցուածն / gky տալ
21 fgk զաէրութիւն
21 Տefl արձակեաց

զՀրահատ որդի Գազաւոնի, զոր յետ հօրն նորա մահուան հանեալ յԱնյիշելի ամրոցէն՝ անդր ևս քան զՄազատան էր գումարեալ. զոր ոչ ժամանեաց տեսանել Խոսրով, մի և եթ ի կրկնումն թագաւորեալ ամ։

Յետ որոյ Յազկերտի ոչ ևս ի նոցունց, այլ զՇապուհ զորդի իւր թագաւորեցուցեալ Հայոց, հնարս զառնութեան խորհելով, իբր թէ այնպէս հնազանդ առ նմա լինելով նախարարքն յանգչիցին խօսիւք, տուրևառիւք, խրախճանութեամբ և զբօսանօք որսոց, այլ և եկամուտ հարազատութեամբ մերձաւորեսցին խնամութեամբ. զի մարթ լիցի զնոսա և ի դեն մոգպետանց սողոպեցուցանել, որով ամենևիմբ զատչիցին ի Յունաց. ոչ գիտելով անմիտն, թէ «Տէր ցրուէ զխորհուրդս հեթանոսաց». թէպէտ առ ժամայն աջողեցաւ։ Քանզի մեռեալ Համազասպայ, և ի սգի մեծի եղեալ Սահակայ՝ ոչ ոք ի միաբանութիւն հաւաքեաց զգունդս Հայոց։ Վասն որոյ դիւրամուտ եղև յաշխարհս Շապուհ, ընդ իւր ածելով զՀրահատ և զամենայն վտարանդիսն. սակայն ոչ կարաց հաճել զմիտս նախարարացն, ամենեցուն ատեցեալ զնա, և ոչ արքայօրէն մեծարէին զնա յորս կամ ի խաղս։

Էր երբեմն զհետ երամակաց ցռուց յանդգնագոյնս արշաւել ընդ խորտաքորտս և ընդ վիմուտ տեղիս. յորմէ կասել սկսաւ Շապուհ։ Իսկ Առամայ Մոկացւոյ եկեալ զնա՝ ասէ. «Գնա՛, գնա՛, աստուածորդիդ Պարսից, եթէ այր իցես»։ Եւ նա ասէ. «Դու երթիջիր, զի ի քարինս դիւաց է շահատակել»։ Դարձեալ յայլում ժամու դիմեցաւ ի շամբս կինջս որսալ հրով, և Շապհոյ ոչ համարձակեալ ի թաւուն բաջարշաւ

1 ՏԽ որ
1 Ա չիք նորա
1 ab մահուանն
2 n յամրոցէն
2 Խ է գումարեալ
2 c զոր և ոչ ես ժամանեաց
3 Խ ժամանեաց խոսրով տեսանել որ եթէ ի կրկնումն թագաւորեալ ամ մի / վ՞ որ եթէ կամ և եթէ, փխ. և եթ
3 վվ ամ մի
4 gk յետոյ, փխ. յետ որոյ
4 Տ յազկերտ ոչ ես ի նոցանէ
5 g թագաւորեցուցանել
6 o չիք այնպէս
6 g առ նա
6 Վmnopqrs չիք լինելով
7 ԱԽ յանկչիցին
7 g տուրևառօք
8 Ա խնամաւորութեամբ
9 Ա չիք և
9 ԱԽ ի դէն / o և զնոսա ի դեն
9 g մոգպետանցն / l մոգպետացն
9 վ սողոպեցուցանել
9 gl ամենևին / g զատչին
10 gk ցրուեսցէ
11 a թէ, փխ. թէպէտ
11 abdet յաջողեցաւ
11 Խ մեռեալ էր
11 b ի սգի եղեալ մեծին սահակայ
12 Ա զզօրս, փխ. զգունդս
13 ԱԽ դիւրամուտ յաշխարհս եղև
14 ԱԽ զմիտս [det զմիտսն] հաճել
15 y զնախարարացն
15 d ամենեցունց
15 վ՞gly ատեալ
15 c չիք և ոչ—զնա (տ. 16)
15 l արքայարէն
17 Խվ՞ երամաց
17 d յանդգնապէս
17 Sk արշաւեալ
17 Վmo ընդ խորտաքորտան / վkl ընդ խոտաքորտս / վopqrs ընդ խորտաքորտան
18 Sl և ի վիմուտ / վ ի վիմամուտ
18 g կասե՛լ / k կասեալ
20 Տ թէ
20 Խ երթիցես
20 h ընդ քարինքս / g չիք ի (քարինս)
21 k շահատակեալ
22 Կ՞abdef կինճ / gln կինճս
22 p շապուհ
22 d համարձեալ
22 op ի թաւոյն

լինել, մինչև շրջապատէր հուրն. և նորա զհայեցուածն յերկուս բաժանեալ՝ այսր անդր բերեալ լինէր երիվարաւն։ Միւսանգամ ասէ Ատոմ. «Աստուածարգեղ Պարսից, ահա հայր քո և աստուած, ընդէ՞ր զանգիտես»։ Իսկ Շապուհ ասէ. «Թողեալ ի բաց զկատակելդ՝ յանցանել ընդ հուրդ զարձն զքեզ, որ և ես զկնի քո. քանզի յառաջելն՝ ձիս իմ խրտչի»։ Յայնժամ այպանեաց զնա Ատոմ՝ ասելով. «Միթէ և այդ քարի՞նք իցեն, զի ես յառաջեցից. և արդ՝ եթէ դու զՄոկացիս կոչես դիւազգիս՝ ես զՍասանեանսդ կոչեմ կնամարդիս»։ Եւ մտրակեալ զերիվարն՝ իբրև ընդ հովիտ ծաղկանց անցանէր ընդ հուրն, զերծուցանելով զՇապուհ։ Եւ յետ այնր գիտացեալ, եթէ նմա լաւ ոչ լինի՝ անցեալ ի Մոկացն գնայր յաշխարհն։

Այլ երբեմն ի մականական խաղուն երկիցս պատահեաց Շաւասպայ Արծրունւոյ զգնդակն հանել ի Շապհոյ։ Եւ նորա ածեալ նմա մականաւն՝ ասէ. «Ծանի՞ր զքեզ»։ Իսկ նորա պատասխանեալ, թէ «Այո՛, ասէ, ճանաչեմ և զիս արքայորդի ի սերմանէ Սանատրայ, և ունիմ իշխանութիւն ընդ եղբարս քո զբարձն արքայի համբուրել, որպէս և անուանակոչեցեալս իմ»։ Եւ զայս ասացեալ յոյժ քամահարար, ի ձիարձակարանէն արփայագնաց լինէր։

Դարձեալ երբեմն ի խնջոյս ուրախութեան Խոսրով Գարդմանացի ի գինւոյ զեղխեալ առաջի Շապհոյ՝ զօրէն սեղխի տափեցելոյ զհետ ջնարահար քաջամատն կնոջ կրթէր։ Ընդ որ ցասուցեալ Շապհոյ՝ հրամայէ ունել զնա և ի դահլճին պահել. այլ նա ի վաղակաւորն հաստատեալ

1 վ լինէր զի մի շրջապատէ հուրն երիվարաւն
1 փopqrs զի մի, փխ. մինչև
1 խվ² շրջապատեալ / opqrs շրջապատէ / վ շրջապատահէ
1 խ հրոյն
1 cl զհայեցածն / g զհայեցածս
2 gl երիւարաւն
4 Տխ չիք ի բաց
4 a զկատակելդ
5 c ի յառաջելն / gk իմ ձիս
6 del չիք և / def քարինքդ [t քարինդ]
7 y կոչեսցես / Ա դիւազգի
8 Ա զսասանեանդ / l զսասանդ
8 b մտրակել / de մտրկեալ
9 Տխ հովիտս [gy հովիտ]
9 cg ծաղկաց / gk ընդ հուր
9 խ զերծուցանէր / y զերծուցանել
10 խ յետ այսր / խbcdeft թէ
10 Տ նա
11 Տ գնայ ի մոկաց աշխարհն / Ա գնաց
11 cl յաշխարհնն / fg աշխարհ
12 d ի մանկական / d ի մկանական / վopqrs ի մական
12 վ²l երկիթս, փխ. երկիցս
12 a պատահեալ
13 c զգունդն / t զգնտակն
13 l հանեալ
13 a ածել
14 c ասէ թէ այո / gk չիք ասէ
15 abcef ես, փխ. և / խ չիք և
15 gy արքային որդի
15 bcde սատանայ, f սայ (ներքևից պակսի), փխ. սանատրայ
16 g եղբայր
16 l համբուրեալ / Ա չիք և
16 խf անուանակոչեալս
17 gl չիք յոյժ
19 Ախվ³ ուրեմն, փխ. երբեմն
19 c չիք ի (խնջոյս)
19 Տ ի խնջոյսն / gl ի խնճոյս
19 c և խոսրով / k խոսրովայ
19 opqrs գարդմանացի
20 g զեխեալ
20 opqrs չիք զօրէն սեղխի տափեցելոյ
20 c սեղեղի / l սիղեխի
20 al տափացելոյ
21 փopqrs ջնահար / gk քաջմայ
21 f տիկնոջ / k կնոջն
21 gk կրթէ / խ շապուհ
22 g չիք և
22 abfk ի դահդճին / c ի դահճղին / opqrs ի դահլիճն
22 վ ի վաղակուրն

զաջն, պէս գունակ Տրդատայ Բագրատունւոյ, յիւր տունն անցեալ գնայր, և ոչ ոք ի սպասաւորացն արքունի համարձակեալ արկանել ի նա ձեռն, յառաջագոյն գիտելով զփորձ առնն։ Եւ զայս պատմել մեզ՝ քոյդ հարկաւորեաց ընդ վայր խնդիր։

ԾԶ

Որ ինչ զկնի գնալոյն ի Հայոց Շապհոյ, եւ անիշխանութեանն յետ նորա:

Զքառնեամ անարգարար թագաւորեալ Հայոց Շապհոյ՝ համանէ նմա համբաւ հիւանդութեան հօրն, և գնայ փութանակի, իւրում տեղակալին հրամայելով զօրագլխի՝ ունել զմեծամեծս Հայոց և տանել ի Պարս։ Բայց իբրև եղև համանել Շապհոյ ի Տիզբոն՝ մեռաւ հայրն նորա Յազկերտ, թագաւորեալ ամս մետասան։ Ի նմին աւուր և նա անդէն ի դրանն մարդկանէ նենգեալ՝ սատակեցաւ։ Իսկ ի ձեռն քաջին և բարերախտին Ներսեհի Ճիճրակացւոյ զօրագլուխ եղելոյ ժողովեալ նախարարացն Հայոց հանդերձ զօրօք իւրեանց՝ տան ընդ գնդին Պարսից պատերազմ. հարկանեն զզօրսն, և սպանանէ Ապրսամ Սպանդունի զզօրագլուխն. և խնբեանք ցրուեալք, տիրագլուխք անձնապահապետք յամենայն լերինս և յամուրս շրջէին. յորում համօրէն Վանանդացիք երևեցան նահատակեալք քաջութեամբ։ Ուստի աղմկաւ և բազում խռովութեամբ մնացեալ աշխարհս մեր յանիշխանութեան ամս երիս, աւերեալ ամայանայր. վասն որոյ պակասեալ լինէին հարկք արքունի, և հատեալ ճանապարհք ռամկաց, և ամենայն բարեկարգութիւն վրդովեալ ապականէր։

1 abcefl նոյնպէս, d նոյն, փխ. պէս
1 gk առնն
2 Աgl չիք և
2 ՋԿ[1]Կ[2]abcefl ոչ ուրուք
2 g ի սպասաւորաց
2 gk չիք արկանել
2 k ձեռն ի նա / Ա ձեռս
3 p առաջագոյն
3 pqs պատմեալ
4 Տ չիք ընդ վայր / Ա խնդիրք
5 c ԾԵ, փխ. ԾԶ.
6 c ի, փխ. զկնի
6 Տ շապհոյ ի հայոց
6 pqrs շապուհ
6 fgk անիշխանութեան
7 pqs ... քառամ / rs ի քառամ / Կ[2]d յամս չորս / abcefol զամս չորս
7 ՏՋ չիք հայոց
7 Ջ շապուհ
8 Ա գնաց
8 Կ[1]gk տեղեկալին / a եւեղականին / Կ[2]bcefl եւեղակալին
9 opqrs ուղղել, փխ. ունել
9 c չիք զմեծամեծս հայոց և տանել
9 ԱՋ բայց եղև ընդ համանելն [վ[3]kl ընդ համանել, d ի համանելն] շապհոյ
9 Տ չիք բայց
10 op չիք եղև
10 c ազկերտ
11 opqrs անդրէն
11 Ա ի դրան մարդկանէն / Տ ի դրանէ մարդկանն։ Հմմ. Ղ. Փարպ., ԺԲ.
12 rs չիք իսկ—Ներսեհի (տ. 13)
13 b Ներսէսի / c Ներսեսի
13 վ[3]gk ճիհրակացւոյ
14 de տալ
14 Ջ ընդ պարսից գնդին
15 k հարկանէ / Ջ զզօրն
15 d ապրամ / Ջվ[3] ապրկամ
16 Ա ցրուեալ
16 Աno տիրագլուխ / վէ անտիրագլուխ
16 gk անձնահապետք / վ անպահապետք
16 ԱՋ լերինս շրջէին և յամուրս
17 ՏՋ նահատակեալ
19 ab յաշխարհ / efl աշխարհ
19 nopqrs չիք աւերեալ
20 Ջ լինէր / opq արքունիք
20 o հատեալք / a հատեալ, փխ. հատեալ
21 def բարեկարգութիւնք
21 abdel ապականիւր

Ընդ նոյն աւուրս թագաւորեաց Պարսից Վռամ երկրորդ, և զքէն վրիժուց խնդրեաց ի մերմէ աշխարհէս. խաղաղութիւն առնելով ընդ Յոյնս՝ ոչ ի բաժին նոցա հայի:

ԾԷ

Առաքումն Մեսրոպայ ի Բիւզանդիոն, և պատճէն թղթոցն նոցին:

Իսկ իբրև եանես մեծն Սահակ զայս ամենայն չարիս ի մասինն Պարսից՝ գնաց նա զկողմամբք արևմտից մերոյ աշխարհիս, ի բաժին մասինն Յունաց, և ոչ ըստ արժանեաց իւրոց եղև ընկալեալ. վասն որոյ յղէ զՄեսրոպ և զՎարդան թոռն իւր ի Բիւզանդիոն առ կայսրն Թէոդոս հանդերձ թղթով, որ ունէր զայս.—

Թուղթ Սահակայ առ Թէոդոս:

«Խաղաղասիրի կայսեր, տեառն իմում Աւգոստոս Թէոդոսի. Սահակ Հայոց եպիսկոպոս, ի Տէր խնդալ:

«Գիտեմ, զի համբաւ նեղութեանս մերոյ հասեալ է ի լսելիս ինքնակալիդ. սակս որոյ յուսալով ի գթածութիւն բարերարութեանդ քոյ՝ զիմեալ ապաւինեցայ յոտս ձեր. և ոչ համդիպեցայ ընդունելութեան յիմում վիճակիս ի հրամանէ վերակացուացս սոցա: Այնչափ ատեցեալ զմեզ, մինչև զնշանագիրսն անգամ ոչ ընկալան, զորս երբեք նոյն այր՝ զոր առաքեցի առ ձեր բարերարութիւնդ, բաղում անգամ ճգնեալ դորա յԱսորւոց աշխարհին: Արդ՝ հաճոյ թուեսցի տէրութեանդ ձերում՝ ոչ անիշխան առնել զմեզ ի մերում վիճակիս, և հրամայել ընդունել զմեզ և զվարդապետութիւնս մեր: Ողջ լեր»:

Գրէ և առ եպիսկոպոս թագաւորեալ քաղաքին զայս ինչ.—

1 Տ լինէր թագաւորեալ / Խ թագաւորեալ
2 Խվ^2 խաղաղութիւն ընդ յունաց ունելով / no ունելով, փխ. առնելով
3 Ա ի բաժինն / gk ի բաժնի
4 c ԾՁ, փխ. ԾԷ.
5 abdef մեսրովբայ / lt մեսրոբայ
5 abce ի բիւզանդոն / f ի բիւզանդ
5 ՏԽ թղթոց [pr թղթոյ] / f և թղթիցն
6 l տեսեալ
6 Խ չիք ի (մասինն)
9 abt զմեսրովբ / defl զմեսրոբ
9 abc ի բիւզանդիոնն / c ի բիւզանդոն
10 ՏԽ չիք հանդերձ
10 Կ^{2}t ունէր օրինակ զայս
12 Խ խաղաղասիրի տեառն իմում Թէոդոս կայսեր օգոստոսի [Լաւգուստոսի]
12 abdef օգոստոս / oqrs օգոստոսի / p օգոստի
12 f սահակայ
13 opqrs չիք հայոց
13 kl եպիսկոպոս հայոց
14 ԱՏ ի ներող լսողութիւն [վա լսելութիւն, c լսողութիւնդ] ինքնակալիդ
15 Ա ի բարեգթածութիւն / abcfg քո
16 gk քո, փխ. ձեր
17 Աgk վերակացուաց
17 Ա նոցա / opqrs ս"ր, փխ. սոցա
18 ԱՏ զնշանագիրս
18 bcdef զոր երբեր
19 Խ զոր առ ձեր բարերարութիւնդ առաքեցի
20 ԱԽԿ^1 չիք հաճոյ / Կ^{2}abdeft թուիցի
20 Աgk ձերում տէրութեանդ [c տէրութիւնդ] / l քում տէրութեանդ
21 n ի ձերում, փխ. ի մերում
21 de չիք և / ԱԽԿ^1 հրամայեա
22 Խ զվարդապետութիւն / pqrs չիք մեր
23 Ա. չիք գրէ—զայս ինչ
23 Տ առ եպիսկոպոսն

Թուղթ Սահակայ առ Ատտիկոս:

«Սահակ եպիսկոպոս Հայոց. վարդապետ մեր Ատտիկոս եպիսկոպոս աշխարհամուտ գրանդ, օրհնութեամբ ողջոյն:

«Յուսացեալ ի ձեր սրբութիւնդ առաքեցաք զուսուցող մերոյ աշխարհիս զՄեսրոպ, և զԹոռն իմ զՎարդան, որպէս զի լուեալ քո ի դոցանէ զաղէտս նեղութեան մերոյ, բարեխօսեալ առ մեծի թագաւորիդ՝ օգնեսցես մեզ, որպէս արդարև եղբայր սիրելի: Ողջ լեր»:

Գրէ և առ Անատոլիոս զօրավար զայս ինչ.—

Թուղթ Սահակայ առ Անատոլիոս:

«Սահակ եպիսկոպոս Հայոց. քաջի զօրավարի Անատոլեայ խնդալ:

«Շնորհ ունիմ Աստուծոյ յաղագս գքեզ պատրաստելոյ մեզ յաջողութիւն. վասն որոյ զգացուցանեմ՝ զի ի հայթայթանս մերոյ նեղութեանս առաքեցի զուսուցողդ մեր զՄեսրոպ և զԹոռն իմ զՎարդան ի դուռն արքունի. և աղաչեմ զքո քաջութիւնդ ձեռնտու լինել ճանապարհիդ: Ողջ լեր»:

Զայս տեսեալ Անատոլեայ, միանգամայն և զլուր առաքինութեանն Մեսրոպայ յիշեալ, որ յառաջագոյն հնչեցեալ էր զնմանէ՝ ոչ փոքր ինչ արար նոցա ընդունելութիւն, մինչև ի ձեռն փոփոխ ընթացից գրով զգացուցեալ կայսերն՝ առնու հրաման՝ արժանապէս առաքել փութով: Վասն որոյ արգելեալ ի քաղաքին Մելիտինէ զբազմութիւն աշակերտացն, զորս ընդ ինքեան ածեալ՝ հանդերձ գլխաւորաւն նոցա Ղեւոնդիւ առ

2 a ատտիկոս
2 o պատրիարք, փխ. եպիսկոպոս
3 g ա՜հնութեամբ
4 Sխ առաքեցի
5 Կ²bdfl զՄեսրոբ / c զՄեսրոփբ / Sխ Մեսրոպ
5 cfgk զվարդան / միւսն. վարդան
5 խopqrs չիք զի
5 խվ² լսեալ / S զի ի լսել քո
6 opqrs բարեխօսել
6 cf չիք առ
6 խ թագաւորին
6 k օգնեսցէ
7 a ողջ եր
8 f չիք գրէ—զայս ինչ
8 abcde անատոլիս / glnopqrs անատղէոս կամ անատոլէոս / k անատողիոս
8 p այս
9 abcde չիք թուղթ—անատոլիոս
9 gl անատողիոս / op անատոլէոս / f անատոլիս զօրավար
10 c անատոլայ / g անատողէ / l անատոլէ
11 glopqrs յաստուծոյ
11 ԱS պատրաստել
12 վ ի հայթայթս / վ ի հայթաթանս
13 Ա նեղութեան
13 Sabcef զուսուցանողդ
13 abcg Մեսրոպ / dfl Մեսրոբ / e Մեսրովբ / t զՄեսրոբ
13 Sխ վարդան
14 խ արքայի, փխ. արքունի
15 a ողջ եր
16 a անատոլեայ / gl անատողայ
17 adfl Մեսրոբայ / bet Մեսրովբայ
17 խվ² չիք յիշեալ
17 խվ² հնչեալ / Sխ չիք ինչ
18 a արար նմա օգնականութիւն, մինչև
19 S զգացուցանել կայսերն: Առնու
20 abdefl ի քաղաքին ի Մելիտինէ [d Մելտինէ, ef Միլիտինէ, t Մելիտինէ] / gl Մեղիտինէ
20 S աշակերտաց
21 afopqrs զոր
21 a ընդ ինքեանս
21 Ախ գլխաւորաւ
21 Աnopq նոցին / rs նոցայն

եպիսկոպոսին Ակակայ Թողու։ Եւ խր առեալ զՄեսրոպ և զՎարդան՝ տայ ցեպիսկոպոսն Դերջանու ցԳինդ, և բարեփառութեամբ գնոսա յուղարկէ։ Որով մտին ի Բիւզանդիոն, և յանդիման եղեալ մեծի թագաւորին՝ առին զոր յուսայինն և զոր ոչն յուսային։ Եւ դարձան հանդերձ թղթով այսպիսեաւ.—

Թուղթ Թէոդոսի առ Սահակ։

«Ինքնակալ Թէոդոս Աւգոստոս և կայսր Հռոմայեցւոց. մեծի Սահակայ եպիսկոպոսի Հայոց խնդալ։

«Հրամայեալ մեր տեսանել զթուղթս՝ վերահասու եղաք գրելոցս առ ի քէն. և մեղադրեցաք յոյժ, զի ամենայն սրտիւ միտեցար զհետ հեթանոս թագաւորաց, և մեզ և ոչ թղթով բաւականացար ծանօթանալ։ Եւ առաւել յայսմ մեղադիր եմք, զի արհամարհեալ զճարտարօքս, որ ի մերում քաղաքիս՝ յԱսորեաց ոմանց խնդրեցեր զիմաստից գիւտս։ Վասն որոյ հաճեալ էաք ընդ մերոց ծառայիցդ արհամարհել զայդպիսի ուսումն. բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ Մեսրոպ, եթէ կատարումն արուեստիդ ի շնորհաց վերնոյն եղև՝ գրեցաք զի ամենայն փութով ուսցին. և զքեզ պատուեալ ընկալցին որպէս զարդարև վարդապետ խրեանց, հանդոյն արքեպիսկոպոսին Կեսարու, և զարմանք և ծախք յարքունուստ եղիցին։ Եւ հրամայեցաք քաղաք շինել յաշխարհիդ Հայոց՝ յապաւինութիւն ձեզ և մերոց զօրացդ։ Եւ վասն քո արարաք ստրատելատ զՎարդան զորդի որդիացելոյ քոյ, և յառաջին վարդապետսն գրեցաք զՄեսրոպ։ Ողջ լեր»։

Գրեաց և մեծ եպիսկոպոսն Ատտիկոս զայս ինչ.—

1 ab զմեսրովբ / defl զմեսրոբ / t զմեսրօբ
2 Sխ ցգնիթ / Վոր. գինթ
3 o յուղարկէ գնոսա
3 abc ի բիւզանդիոմն / c ի բիւզանդոն
4 Ա. առին և զոր յուսային
4 bopqrs չիք և զոր ոչն յուսային
6 c թէոդոսէ
6 k առ սահակայ
7 a թէոդող
7 abdef օգոստոս / g օգուստոս / l աւգուստոս
8 S չիք հայոց
9 opqrs զթուղթ / abc եղեաք
9 Ա. գրելեացս / op գրելոցն
10 Ա.Կ[1] մեղադիր եմք յոյժ
10 վ[2]kl միտեցեր
10 f թագաւորաց հեթանոսաց / r հեթանոսաց
11 Sխ թագաւորի [l թագաւորին]
11 kopqrs չիք և (ոչ)
12 oqrs այսմ
12 opqrs մեղադրեմք
13 Ա.S խնդրէիր
13 deopqrs գիւտ
14 gl հաճեալ եաք / opqrs հաճեալ եմք
14 Ա.Վmn մերոյ / opqrs մեր
14 խ ծառայից
14 k արհամարհեալ
14 խվ[2] զայսպիսի
15 n ուսումնդ / opqrs ուսումդ / Վm ուսմամբ
15 b մեսրովբ / defl մեսրոբ
15 Sխ թէ
16 խ արուեստիս / opqrs արուեստիդ
16 abcdet վերնոց / f վերնոցն
17 խվ[2] լուիցեն, փխ. ուսցին
17 p չիք և / Sխ պատուով
17 gk զվարդապետ
20 Sխ զօրաց [n զօրացդ]
20 Ա. արարաք զվարդան ստրատելատ
21 ck չիք զորդի / վ[2] զվարդան զորդիացեալ քո / վ զորդիացելոյ քո
21 c և ի յառաջին
22 abet զմեսրովբ / cdf զմեսրոբ
22 a ողջ եր
23 rs չիք գրեաց—զայս ինչ

Թուղթ Ատտիկեայ առ Սահակ։

«Ատտիկոս ինքնագլուխ եպիսկոպոս Կոստանդնուպօլսի. եղբօր սիրելւոյ և աթոռակցի՝ Սահակայ եպիսկոպոսի Հայոց, ի Տէր խնդալ։

«Բազում գոհութիւն Աստուծոյ մատուցանեմք յաղագս քո բարեհամբաւութեանդ ի մէջ այդպիսի բարբարոս ազգի. այլ ազատ ի մեղադրանաց ոչ թողումք, որ ոչ կանխաւ յիշատակեցեր զսիրելութիւն Գրիգորի և Ներսիսի երանելեաց քոց հարց։ Եւ առաւել ընդ այս զարմանամք, եթէ զիա՞րդ թողեր զաղբիւրն եկեղեցւոյ, զհայրն մեր սուրբ Յովհաննէս, որ ոչ միայն տիեզերական մայրաքաղաքիս, այլ և սովաւ ամենայն քրիստոնեայք ընդհանուր աշխարհիս ի նմանէ լուսաւորեցան վարդապետութեամբ. ուստի և Ոսկեբերան կոչեցին զնա։ Եւ ձեր զանց զնովաւ արարեալ՝ կամեցայք ի սահմանական ջրոց զփափագ ծարաւոյն յագեցուցանել. մինչև ամենակալին տեսեալ զմտաւի աշխատութիւնն՝ բղխեաց ի ձեզ զշնորհս Հոգւոյն, ընդ որ այժմ ուրախ եմք։ Իսկ արդ՝ հրամանաւ ինքնակալին Աւգոստոսի տուեալ լիցի քեզ իշխանութիւն վարդապետել զկողմնդ մեր. և զանդգոյդ բորբորիտոնաց՝ կամ հաւանեցուցանել, կամ հալածել ի քումմէ վիճակէդ։ Եւ զառաքեալս ի քէն զՄեսրոպ ձեռնադրեցաք լինել եկղեսիաստիկոս»։

---

1 Ա. ատտիկոսի / gl ատտիկայ
2 abcl կոստանդինուպօլսի
3 l սիրելւոյ
3 Խ չիք և
4 Խnopq զաստուծոյ / rs չիք աստուծոյ
4 վ բարի համբաւութեանդ
5 de չիք ի մէջ—ազգի
5 Աg այլ ոչ ազատ ի մեղադրանաց թողումք
6 Խ և Ներսիսի և
7 cef Ներսէսի / d Ներսեսի / n զներսեսի / pqrs զներսիսի
7 Ա. հարցն
8 ԱԽ թողեալ
8 ՏԽ զհայր
8 d չիք մեր
8 Ա. յոհաննէս
9 ՏԽ այլ սովաւ և ամենայն քրիստոնեայք և [gl չիք և] ընդհանուր աշխարհ ի նմանէ վարդապետեալ ուսանի [Խ ուսան]
10 Կ[2] ընդ համուր / t և ընդհանուր
10 Կ[2]defl աշխարհս
11 l ոսկէբերան / Scdefgk ոսկի բերան
11 Ա. զնա կոչեցին
12 Կ[1]f ի սահմանական
12 Կ[2]defl փափագ
12 ԽԿ[2]abdefl ծարաւոյ / c ծարաւոց
13 Ա. ամենագիտին, փխ. ամենակալին
13 gks աշխատութիւն
14 p չիք ի ձեզ
14 bcefl այդ, փխ. արդ
15 Աgl ինքնակալի
15 adef օգոստոսի / b օգոստի / g օգուստիս / l աւգուստիս
16 abfl զկողմդ / c կողմդ / opqrs զկողմն / վ զկողմամբն
16 Ա. զանդգոյ բորբորիտոսաց / o բորբորիտուաց / nqrs բորբորիտաց / վ բորբոռանաց
16 ՏԽc հաւանել
17 Sl և կամ
18 abdflt զմեսրոբ / Կ[2]e զմեսրովբ / c չիք զմեսրոպ
18 de լինել
18 abde եկլասիակղիոկոս / f եկլէսիակղիկոս / Կ[2] էկլէսիակղիոկոս / c եկլեսիաստիկէս / gk եկլեսիադիոս Կ[1] եկլէսիակղիոս / l եկղեսիակղիոս / n եկլէսիակղիկոս / o եկլէսիաստիկոս / p եկեղեսիաստիկոս / qs եկեղեսիակղիկոս / t էկկլէսիաստիկոս

ԾԸ

Վասն զարեւմտեայս մեր վարդապետելոյ, եւ խաղաղանալոյ բոլորումն, եւ թագաւորելոյն Արտաշրի:

Եկեալ Մեսրոպայ և Վարդանայ ստրատելատի՝ գտին զզօրավարն Անատոլ հուպ ի մերս եկեալ սահման. որոյ ընկալեալ զհրամանն արքունի՝ առաւել յոխորտաբար և քաջափոյթ ձեռնարկութեամբ զգործն ի կատարումն ածարտեաց: Քանզի իշխանք և գործակալք և գլխաւորք և որք միանգամ յայտնիք էին ի կողմանն, ի մի վայր եկեալ հասանէին հանդերձ ամենայն քահանայական աղգաւն ինքնակամ, իբրև յաստուածառաք ձայնէ հրաւիրեալք. զորս անյապաղաբար սկսեալ ուսուցանել՝ երագապէս վարդապետեցին զկողմն արեւմտեայ, որպէս զարեւելեայսն:

Յայնժամ գային հասանէին ի բազում նախարարաց կոչնականք զմեծէն Սահակայ, զի ի մէջ նոցա անցեալ՝ ի միաբանութիւն հաւաքեսցէ զամենեսեան: Քանզի գիտացեալ արքային Պարսից Վռամայ, եթէ առանց նախարարացն Հայոց ոչ մարթի ունել զաշխարհս՝ հաշտութիւն խօսի ի ձեռն Սմբատայ ասպետի: Վասն որոյ թողու զՄեսրոպ ի վերայ վարդապետութեան կողմանն արեւմտից, և առ նմա զթոռունսն իւր զՀմայեակ և զՀամազասպեան, զեղբարսն Վարդանայ ստրատելատի: Հրամայէ քննել զժանդագործ բորբորիտոսն, և եթէ ոչ հեզութեամբ և ոչ սաստիւ գայցեն յուղղութիւն՝ չարչարանօք հալածել. զի որպէս թշնամիք ի թշնամեաց վրէժ առնուցուն, և խայտառակեսցի իրաւացի մահուամբ անիրաւ մահ հոգւոց: Եւ ինքն եկեալ անցանէ յԱյրարատեան գաւառն. կուտեալ զամենայն նախարարազունսն՝ առաքէ զՍմբատ ասպետ և զՎարդան ստրատելատ զթոռն իւր ի դուռն արքային Պարսից:

1 c Ծէ, փխ. ԾԸ.
2 Խ զարեւմտեայն
2 Խ բոլորումս / f բոլորից
3 ԽՎտ թագաւորելոյ
3 Կ²abde արտաշէսի / c արտաշեսի / ftw արտաշիսի
4 Խ և եկեալ
4 abetw մեսրովբայ / fl մեսրոբայ / c մեսրոպ
4 g զօրավարն
5 c անատաւլ / df անատօլ / gl անատող / tw անատոլի
5 Ա եկեալ, փխ. ընկալեալ
5 ef և զհրաման / o հրամանն
6 b յարքունի
7 ԱՏ չիք և գործակալք
9 ՏԽ իբր
10 Տgk հրաւիրեալ / ՏԽ զոր
11 gk զկողմանս / l զկողմանսն
11 Տ արեւմտեայն / l արեւմտեա
11 cg զարեւելեան
12 ԱՏ նախարարացն
14 ԱԽ զամենեսեան [bdef զամենայնս, g զամենեսեանս, kl զամենայնսն] հաւաքեցէ
15 Աgl ոչ առանց նախարարացն հայոց մարթի [gl մարթէ]
15 ՏԽ զաշխարհն
16 ԱՏ խօսեցեալ / Ա ընդ ձեռն
16 gk սպարապետի, փխ. սմբատայ ասպետի
16 Ա թողեալ
16 abe զմեսրովբ / cdfl զմեսրոբ / tw չիք զմեսրոպ
17 Խp արեւմտեայ
17 ԱԽ զիւր թոռունսն
18 ԱԽ զեղբարս
19 fl զժանտագործ
19 d բորբորիտոսն
20 ՏԽ զի թշնամանք ի թշնամանաց
22 b յանցանէ
22 l յարայրարտեան / o արարատեան
23 oqrs կուտել... նախարարազունս
23 g զսպարապետ, փխ. զսմբատ ասպետ

Եւ նորա հաստատեալ զհաշտութիւնն՝ մուրհակ մոռացման յանցանաց կնքէ, ըստ խնդրոյ նոցա թագաւոր կացուցանելով զԱրտաշէս որդի Վռամշապհոյ. և փոխեալ զանունն, Արտաշիր կոչելով՝ զաշխարհս Հայոց ի նա հաւատայ առանց պարսիկ վերակացուի. որ տիրեաց ամս վեց։

ԾԹ

Շինուած Կարնոյ քաղաքին, որ կոչի Թէոդուպոլիս։

Անատոլեայ զօրավարի ընկալեալ զհրամանն արքունի, և եկեալ յաշխարհս մեր և շրջեալ ընդ բազում կողմանս մեր՝ հաճի ի գաւառին Կարնոյ շինել զքաղաքն արգաւանդահող, շատաջուր և բերրի. իբր միջոց վարկուցեալ զվայրսն, ոչ կարի ի բացեայ ի տեղեացն, ուր Եփրատայ մասինն ինչ բղխենն աղբիւրք և հանդարտ գնացիւք յառաջացեալ ծովանան մօրաբար երեւութիւք. յորում անբաւութիւնք ձկանց և զանազան հաւուց ճարակաւորաց, յորոց ի ձուցն միայն կերակրեալ լինէին բնակիչքն։ Եւ զեղերբ մօրին շամբք և բազմութիւն եղեգանց. և դաշտքն ունին զթանձրութիւն խոտոյ և զբաջաբերութիւն սերմանաւոր պտղոց։ Եւ լերինքն լի են երէովք կճղակարաշխիւք և որոճայնովք. նա և զանազանոց պաճարս բազմացուցանեն, մեծահասակս, քաջամարմինս և յոյրս ցուցանեն, համակեալս ի գիրութիւն։

1 Աgk զհաշտութիւն
1 Ա և մուրհակ / Խվ² յանցմանն
2 de ընդ խնդրոյ
2 Խվ² թագաւորեցուցանելով
2 l զարտաշէզ
3 nopqrs զորդի / l վռամշափոյ
3 Խ փոխեաց / oprs զաշխարհն
4 ԱՏ հաւատաց [a հաւատաւ]
4 qrs տիրեցան
6 c ԾԸ, փխ. ԾԹ.
7 b շինուածք
7 ԱԽ քաղաքի / Տ կոչեցաւն
7 a թէդոսի պօլիս / bcdefiw թէոդոսի պօլիս / gk թէոդոսի պաւլիք / l թէոդոսուպօլիք / n թէոդոսի պօլիս
8 f անատօլեայ / g անատոլայ / opqrs անատոլէ / l անատոլեա
8 Տ չիք և
10 ՏԽ կարնոյ իբրև [Խ իբր] ի միջոցի շինել
10 h իբր ի միջոց / opqrs չիք իբր միջոց
11 glo չիք ի (տեղեացն)
11 grs ի տեղացն
11 opqrs որ, փխ. ուր
12 abcgl եւփրատայ / pqrs եփրատ
12 opqrs բղխէին
12 f բղխեն ջուրք աղբիւրք
12 Տ բղխեն աղբիւրք ականց [nopqrs չիք ականց] և / Խվ² բղխեն ականք. և
12 Ա յառաջանան ծովացեալ
13 վbn մօրաբար / վopqrs մօրաբեր
13 Խabcitw անբաւութիւն
14 Կ²etw զազան, փխ. զանազան
14 Տgk ի ձուոյ
15 gk լինին / etw զեզերբք
15 d բազմութիւնք / Խc եղեգան
16 Խվ² զբազմութիւն, փխ. զթանձրութիւն / b ունին զբազմութիւն թանձրութիւն
16 Խa խոտոյ / k սերմնաւոր
17 abd էրէօք / f երեօք / eg երէօք / c երեսաւք / l երէաւք
17 վ կճղակարաշխօք
17 c որոճալով / f որոճայնովք / no որոճայնօք / վqrs որոճանօք
18 ՏԽ զանասուն
18 gk մեծահասակ
18 c չիք մեծահասակս—ցուցանեն (տ. 19)
18 gk քաջամարմին
19 Խվ յովրս / oqrs յորս, փխ. յոյրս
19 Խվ ցուցանել
19 Տl ի գիրութեան / վ մեծահասակ գիրութեան

Եւ առ ստորոտով մի գեղեցկանիստ լերինն գտեալ բազում աղբիւրս ականակիտս և մանունս բղխեալ՝ անդ ետեղագրեաց զքաղաքն. զորով շրջափակեալ խոր փոսիւ՝ անդնդայիր հաստատեաց զհիմունս պարսպին. և ի վերայ բարձրաբերձ աշտարակս ահագինս շինեաց, յորոց զառաջինն Թէոդոս անուանեաց ի պատիւ Թէոդոսի։ Եւ ի նմանէ և անդր շինեաց աշտարակս ժայռաւորս իբրև զնաւացռուկս, և առանցս զոգաւոր խորշիւք, որք ընդդէմ հային լերինն։ Սապէս և ընդդէմ դաշտին հիւսիսոյ. իսկ ընդդէմ արևելից և արևմտից կանգնեաց աշտարակս բոլորաձևս։ Եւ ի մէջ քաղաքին ի բարձրաւանդակ վայրի մթերանոցս բազմապատիկս շինեաց, և Աւգոստիոն անուանեաց ի պատիւ Աւգոստոսի։ Եւ այլ ջուրս ընդ յոլով տեղիս ածեալ մտոյց անյայտ գնացիւք։ Եւ ելից զինու և պահապան գնդիւք զքաղաքն, և անուանեաց Թէոդուպոլիս, զի յիշատակաւ քաղաքին անմահ լիցի անունն։ Եւ ի վերայ ջերմն բղխեալ աղբերացն՝ յարկս ի վիմատաշ քարանց շինեաց։

Կ

Կրկին աւետարանիչ լինել Մեսրոպայ, եւ երթ թարգմանչացն ի Բիւզանդիոն։

Մեսրոպայ կացեալ յանապատ և ի հովանաւոր տեղիսն, որ Շաղգոմքն անուանին՝ բովանդակեաց զվարդապետութիւնս առաջին առելոց

1 abcf լերին / de չիք լերինն

1 d չիք գտեալ—և (s. 2). / e չիք գտեալ—ականակիտս (s. 2). / tw չիք լերինն—և (s. 2).

2 Տg աղբեւրս / f չիք աղբիւրս

2 de անդր / h անդէն

2 ԽՎmn ետեղագրեաց / abftw տեղագրեաց / c տեղադրեց / Կ^{2} տեղեագրեաց / Մխւմ. տեղագրեաց

3 Ավ խորափոսիւ

3 k հաստատութեանց, փխ. հաստատեաց

4 Խ ահագինս շինեաց [k շինութեանց] աշտարակս

5 ky զորոյ / g զորոյ / de յոր

5 bdef զառաջին

5 p չիք և

6 gl չիք և (անդր)

6 g ժառանւորս, opqrs ժառանգաւորս, փխ. ժայռաւորս

6 opqrs առանց

7 kp or / Ա ընդդէմ լերինն հային

7 r չիք հային—և ընդդէմ

8 Ա և, փխ. իսկ

9 c ի բարաւանդակ / opqrs ի բարձրաւանդակի վայր

9 Ա ի վայրի մի

10 abdef օգոստիոն / g օգուստիոն / l աւգուստիոն / n օգոստիոն / oqrs օգոստոսի / p օգոստին

10 abp օգոստի / def օգոստոսի / g օգուստի / l աւգուստի / k աւգոստի

11 p ջուր

11 ԽՎ^{2} ածեալ ընդ յոլով տեղիս / p չիք ածեալ

11 de չիք մտոյց

12 e ելից զնա զքաղաքն

12 Ա գնդաւ / gk գնդօք / l գնդաւք

12 abef Թէոդոսի * պօլիւ / cl Թէոդոսի պաւլիս / ln Թէոդոսու պոլիս

13 c չիք անմահ լիցի

14 Աgl ջերմ

14 b աղբիւրացն / tw աղբեւրացն

14 dopqrstw չիք ի (վիմատաշ)

14 de շինեալ

15 c ԾԹ, փխ. Կ.

16 abe մեսրովբայ / gl մեսրոբայ

16 c ի բիւզանդոն

17 abe մեսրովբայ / dfl մեսրոբայ

17 Խ կեցեալ / f կալեալ, փխ. կացեալ

17 bdeftw ի յանապատ

17 ac չիք ի (հովանաւոր)

17 ԱԽՎ^{2} շաղգումքն / s շաղգոմք

18 gl վարդապետութիւնս

18 c չիք առաջին

18 d առեցելոց / ԽՎ^{2} առելոցն

խմբիցն։ Քանզի ոչ որպէս զարուեստ ուսուցանէր, այլ իբրև զհօգի առաքելաբար աշակերտացն տայր։ Յետ որոյ թողեալ վերակացուս յիւրոց աշակերտացն ի Նմին տեղւոջ, զՂևոնդ և զԵնովք ի Սպեր, իսկ ի Դերջան զնոցին եպիսկոպոսն զԳինդ, և յԵկեղեաց զԴանան՝ ինքն եկեալ յԱյրարատ՝ անցանէ յառաջնոյ բնակութեան գաւառն Գողթն։

Քանզի մնացեալ արմատ զանութեան հեթանոսական աղանդոյն ի ժամանակի անիշխանութեանն ի վեր երևեալ՝ ի բազումս տարածեցաւ. զորս բնաբարձ արարեալ երանելւոյն հանդերձ օգնականութեամբ հօրաքարոյին Գտայ որդւոյ Շաբիթայ, իշխանի գաւառին, տեղեկանայր ևս, եթէ չարեացն վարդապետք նախագոյնք ի Բաղասականն են կողմանս։ Ուր երթեալ զբազումս յուղղութիւն ածէ, և զաակաւսն անզարձս յիշխանութիւն Հոնաց հալածականս առնէ։ Հաւատալով զվարդապետութիւն կողմանցն այնոցիկ եպիսկոպոսին, որում Մուշեղն կոչէին՝ ինքն դառնայ զԳարդմանայ ձորովն. զի և ի նմա լուաւ լինել ի նոյին ընկերաց աղանդոյն. զորս գտեալ՝ ածէ և զնոսա ի գիտութիւն ճշմարտութեան, հանդերձ վերստին ուղղութեամբ իշխանին Գարդմանաց, որում անուն էր Ժուրս։ Հրաւիրի անտի ի բդեշխէն Գուգարացւոց Աշուշայէ՝ յաղագս

1 Ա խմբացն / Ժվ² խմբաց
1 ԱՏ արուեստ / a չիք ուսուցանէր
2 opqrs առաւելաբար, փխ. առաքելաբար
2 ՏԺ աշակերտելոցն
2 d զվերակացուս
3 Ժ չիք յիւրոց
3 Ժ յաշակերտացն / Տ աշակերտելոցն
3 abcef զենոք
3 cf յապեր, փխ. ի սպեր
4 Տ զգնիթ / Ժ գնիթ / Կոր. գինթ
4 aopqrs յեկեղէց / Կ²bcdeftw յեկեղեց
4 Կ²de զդադան, o զդանդան, p զդանդոն, qrs զգանդան, փխ. զդանան
5 l յարայրարտ / pqrs գողթան
6 ԱԺ աղանդ, փխ. արմատ
6 lpqrs հեթանոսականն
6 ԱԺ աղանդոյ [c աղանդ]
7 fd անիշխանութեան
7 k չիք ի (բազումս)
9 abdeftw գիտայ / c գիւտայ / Կոր. հայրաքարուին գտայ, որդւոյ շաբաթայ
9 p որդի / gk իշխան
9 p տեղականայր
10 ԱՏ չարեաց
10 Ավtmn վարդապետացն
10 c նախդոյնք / gl նախնագոյնք / վ² նախնագոյն
10 cl ի բաղասական / gopqrs ի բաղականէն [o բաղականէ], փխ. ի բաղասականն են
10 Ա կողման / opqrs կողմանն
11 Ժ որոյ, Տ որ, փխ. ուր
11 gk զբազում
11 Ժ ածէ [g յածէ] յուղղութիւն
11 abcefiw զաակաւսն / d սակաւս / opqrs զաակաւ / միւսն. զաակաւս
11 b անդարձան / glopqrs անդարձսն
11 j իշխանութիւն
12 Ա հնոց, gl հնոցն, փխ. հոնաց
12 Ագl հալածական
12 be հաւատով / cf հաւատա
13 Ա նոցին, փխ. այնոցիկ
13 Տg եպիսկոպոսի
13 c որում անունն մուշէն
13 Ա մուշէ / ՏԺ մուշէն [p մուշեն, g մուշէն մուշեղնել] / Կոր. որում մուշեղ կոչէին. Ուղղ. մուշեղն
14 opqrs զդարդմանայ / ab զդարդմանա ձորովն / f զդարդմանաձորովն
14 deo լինիլ / p ընկերաւ
14 Տ նոցին [o նոյն], փխ. նոյին
14 Ժ ի [gk չիք ի] նոցին ընկերաց [k յընկերաց] աղանդոյն / միւսն. յընկերաց նոյին աղանդոյն
15 Ա չիք և (զնոսա) / c չիք զնոսա
16 Ա գարդմանաց / ors գարդամանայ / pq գարդմանայ / միւսն. գարդմանայ / Կոր. իշխանն գարդմանից
17 abc խորս / eftw խորոհրաւիր, փխ. խուրս
17 ՏԺ անդէն [l անդի]
17 Ժ գարգարացւոց, փխ. գուգարացւոց / վ² գարգարացւոց կամ գուգարացւոց

նորին գործոյ գալ յիւր իշխանութիւնն ի գաւառն Տաշրաց. ուր երթեալ՝ լաւագոյնս վարդապետեաց և հաստատագոյնս քան զամենայն աշակերտեալսն. առ որով ժամանակաւ Արձիլ ոմն էր կացեալ թագաւոր Վրաց։

Ապա եկեալ և առեալ Մեսրոպայ և մեծին Սահակայ զնոյն աշակերտս, զՅովսէփ և զմիւս ընկեր նմին ի Կողբ գեղջէ, որում անուն Եզնիկ կոչէր՝ առաքեն ի Միջագետս ի քաղաքն Եդեսիայ. զի որ միանգամ գտցին անդ գիրք ասացեալ նոցին սրբոց հարցն առաջնոց՝ թարգմանեալ ի մեր լեզուս բերցեն փութով, զի յետ այնր ի Բիւզանդիոն առաքեսցին ի նոյն գործ։ Որոց ընկալեալ զհրապուրական թուղթս սուտակապասաց ումանց, իբր թէ պատրաստին մեծն Սահակ և Մեսրոպ զայլս առաքել ի Բիւզանդիոն. վասն որոյ առանց հրամանի վարդապետացն իւրեանց՝ նոյն ընդ նոյն չուեալ գնացին ի Բիւզանդիոն, նախանձաւոր բարեաց եղեալ ումանց. և քաջ վարժեալ հելլէն դպրութեամբ՝ ձեռնարկեցին ի թարգմանել և ի գրել։ Եւ ընդ նոսա նախանձեալ ընկերաց իւրեանց աշակերտակցաց, որոց անուանքն Ղեւոնդ և Կորիւն կարգային՝ յիւրեանց կամաց եկին առ նոսա ի Բիւզանդիոն։ Ապա եկանեն անդր Յովհան և Արձան, զորս կանխագոյն առաքեալ էր մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ. որոց յուլարար ուղեորեալ և ծուլարար գեգերեալք՝ պատաղեցան ի Կեսարիայ։ Որոց ընդունելութիւն ամենեցուն մեծապէս արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս Բիւզանդացւոց։

---

1 Ագր իշխանութիւն / k յիշխանութիւն
1 Տխ տաշրայ
2 gl լաւագոյն / g չիք և
2 gl հաստատագոյն / վ² հաստատնագոյն
3 o աշակերտեալսն եղեն առ
3 Խվ² չիք ժամանակաւ
3 abcef արգել / d ար... / վ²gl արշէղ / Կ² արշէլ / Կոր. արձիւղ
3 վ²gl չիք էր
4 ԱԽԿ՝վ² վրաց ի ժամանակին [tw մանկին] յայնմիկ
5 abdetw մեսրովբայ / f մեսրոբայ
5 Ա. աշակերտ
6 a զմովսէս, փխ. զյովսէփ
6 Ա. միւս / Տ մեւս
6 Խվ² որում եզնիկ անուն կոչի / t եզնիկ
7 Տabde կոչիւր
7 ab եդեսեայ / c եդեսիեա
7 lnopqrs զոր
8 Տabcef tw գտցի
8 l նոցա / Ագk չիք նոցին
8 Կ²abcd սուրբ
9 abctw լեզու
10 Տ առաքեսցեն / opqrs թուղթ
12 abe մեսրովբ / dfl մեսրոբ
12 Ա. զայլ որ, փխ. զայլս
12 c ի բիւզանդոն (միշտ)
12 a չիք վասն որոյ-ի բիւզանդիոն (տ. 14)
13 o վարդապետին
13 o չիք ի բիւզանդիոն
14 acdeg հելլեն / l հեղղեն
15 Խվ² դրչութեան, փխ. դպրութեամբ
15 Խ չիք ի (թարգմանել)
15 oqrs ի թարգմանութիւն գրել և
15 a նոցա / gk նոսին
16 Ագ չիք ընկերաց / Խ անուանք
17 h կիւրիւն
17 pqrs եղեն, փխ. եկին
17 ԱԽ չիք առ / Խbcdeftw չիք նոսա
17 a չիք ի բիւզանդիոն
18 gl եկանէ / Ագ յոհան
19 be մեսրովբայ / dfl մեսրոբայ
19 l յուղարար / tw յուղեորեալ
19 վ²abcef tw ծուլապէս / l ծուղարար
20 gl գեգերեալ
20 Խ պատաեղեցան / վ պատահեցան
20 ԱԽ մեծապէս ամենեցուն
21 opqrs չիք մաքսիմիանոս
21 Տ եպիսկոպոսն

ԿԱ.

Յաղագս ժողովոյն Եփեսոսի, որ վասն ամբարշտին Նեստորի եղեւ:

Ընդ այն ժամանակս եկաց յաթոռ եպիսկոպոսութեանն Բիւզանդացւոց անարժանաբար ամբարիշտն Նեստոր, և հրէական իմացմանց հետևեալ՝ հայհոյեաց զամենասուրբ կոյսն՝ մարդածին լինել և ոչ աստուածածին։ Քանզի ծնեալն ի նմանէ առեալ սկիզբն՝ այլ որդի ասէր շնորհօք ի Մարիամայ, և այլ որդի ի Հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս. որպէս զի լինել երկուս որդիս, որով Երրորդութիւնն չորրորդութիւն լինի։ Վասն որոյ ժողովեալ սրբոց հարցն յԱսիա ի ծովահայեացն Եփեսոս գրաւորական վերծանութեամբ, Կելեստինոս Հռոմայ, Կիւրղոս Աղեքսանդրի, Յոբնաղիոս Երուսաղեմի, Յովհաննէս Անտիոքայ, Մեմնոն Եփեսոսի, Պաւղոս Հեմեսու, Թէոդոտոս Անկիւրիայ, և այլք բազումք, համանգամայն երկերիւր հարք, նզովեալ զՆեստոր՝ խոստովանեցին մի որդի Աստուծոյ զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և աստուածածին զամենասուրբ կոյսն Մարիամ։

Եւ վասն զի ոչ հանդիպեցան յայնմ ժողովի մեծն Սահակ և Մեսրոպ՝ գրեն առ նոսա Կիւրեղ Աղեքսանդրացի և Պրոկղոս Կոստանդնուպօլսի և Ակակ Մելիտինեայ եպիսկոպոսք, զգուշացուցանելով զնոսա. քանզի լուան, եթէ ոմանք ի չարափառացն աշակերտաց առեալ զգիրսն

1 c Կ, փխ. ԿԱ.
3 pqrs նոյն, փխ. այն
3 ԽՎfmnpqrs եպիսկոպոսութեան
4 Տ անարժանաբար յաջորդեալ ամբարիշտն
4 c հրեական
4 b իմացմամբ
5 վ հայհոյեաց զամենակոյսն
5 deo լինիլ / ԽՎ^{2} ասել [ի ասելով], *փխ. լինել
7 ԱՏ չիք քան զյաւիտեանս
8 deo լինիլ
8 gk զերրորդութիւն / p երրորդութիւն
9 p նորա, փխ. որոյ
9 ac յասիայ
9 fgk ի ծովահայեաց
10 abde կելիստինոս / Վ^{3}cnopqrs կելեստինոս / f կեղեստինոս / gl կեղեստիննոս / hc չէլէստինոս
10 abdefgl հռովմայ
10 Խ կիւրեղ'ղ'ոս
11 Աgl աղեքսանդրու [f աղեքսանդրու]
11 ՏԽbef երուսաղէմի
11 c յոհաննէս
11 g անտաւոքայ
11 Աgknopqrs մեմնոս [c մեմնաս] / միւսն. մեմնոն
12 ՏԽc եմեսու
12 copqrs թեեդոտոս / k թեոդետոն / ehc թէոդոտիոս / gl թոդոտիոսն Վ^{7} թէոդիտոն
12 c անկիւրաի / gl անկիւրու Վ^{7} անկիւրայ
12 cgk այլք / միւսն. այլ
12 cgl բազումք / միւսն. բազում
13 c միանգամայն, փխ. համանգամայն
13 Ա նզովելով / Խ նզովեն [ի նզովեցին]
14 Ա չիք աստուծոյ
16 Ա չիք վասն
16 d ժողովոյն / p ժողովեցան
16 abde մեսրովբ / fl մեսրոբ
17 opqrs աղեքսանդրացին
17 l պրոկղ'
17 a կոստանդինուպօլսի / bc կոստանդինուպօլսի
18 c մելետինոյ / dlc մելտինեայ / Խ մեղիտինոյ / Վ^{7} մելետինայ / n մելիտինոյ / o մելտինայ / Վmnqrs մելտինոյ / p եպիսկոպոս մելտինոյ զգուշացուցանելով
19 Խ թէ
19 ԽՎ^{7} ի չարափառն
19 ԽՎm աշակերտացն

Թէոդորոսի Մամուեստացւոյ, զվարդապետին Նեստորի, և զաշակերտին Թէոդորի՝ գնացին յաշխարհն Հայոց։ Ապա եկեալ թարգմանիչքն մեր, զորոց զանուանսն յիշատակեցաք յառաջագոյն՝ գտին զմեծն Սահակ և զՄեսրոպ յԱշտիշատ Տարօնոյ, և մատուցին զթուղթսն և զկանոնս ժողովոյն Եփեսոսի, վեց սահմանեալ կանոնաւ, և զստոյգ օրինակս Գրոց։

Զոր առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ՝ դարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ թարգմանեալն փութանակի, հանդերձ նոքօք վերստին յօրինեալ նորոգմամբ։ Բայց քանզի անգէտք էին մերում արուեստի՝ ի բազում մասանց թերացեալ գործն գտանէր. վասն որոյ առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ զմեզ առաքեցին յԱղեքսանդրիայ, ի լեզու պանծալի, ի ստոյգ յօղանալ ճեմարանին վերաբանութեան։

ԿԲ

Ի վարդապետսն, յինէն եւ ի ճանապարհորդութիւն ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդու։

Յարահետեւողք իմաստասիրացն և վերահայեցողք չափաբերապէս մակագրութեանց՝ պատուեն ի լուսնոյ առեն ընծուել, և զլուսին արե-

1 Ա սամոստացւոյ | ՏԺ մամուեստացւոյ։ Հմմտ. Պատմ. կայս. «և էր հերձուած զէոդորի տարսոնացւոյ և թէոդոսի սամոստացւոյ և Նեստորի... իսկ Նեստոր աշակերտ պաւղոսի մամուեստացւոյ» (Хал. Арм. Арш. II. կr. 127)։
1 c զվարդապետութիւն
1 c աշակերտին
2 crs զեոդորի | p̊ զեոդորոսի | d Նեստորի թէոդորի
3 Տ անուանքն
3 Ժopqrs չիք յառաջագոյն
4 c մեսրոպ | abc զմեսրոպք | fl զմեսրոպ
4 c տարաւնու | Ա մատուցեալ
4 eglopqrs զթուղթն | k թուղթն
4 Ժ զկանոն | c զկանոնսն
5 Ժվ² կանոնաւն
5 Տ կանոնաւ զլխով | gk ստոյգ
5 Ա և զօրինակս ստոյգ գրոց
6 վ²abdeftw զմիւս, փխ. զմի
7 tw թարգմանեալսն
8 f օրինակել | Տabde յորինել
8 ԱՏ մերում | Ժվ² արուեստից
9 abdetw գտանիւր
10 e մեսրովբայ | f մեսրոբայ | ab զմեսրովբայ
10 c առաքեցին զմեզ | Ժվ² առաքեալ
11 f յստոյգ, փխ. ի ստոյգ
11 cdeft ի ստոյգ ի յօղանալ | Հմմտ. Փիլ. Լիւս. «ճշգրիտ և ստոյգ յօղանալ» (Բառգ. Հայկ. յօղանալ բառի տակ)։
11 Ժվ²bdef վերբանութեան | վtw վերծանութեան | c վերբանութիւն | pqrs վերաբանութեամբ | Ըստ Նոր. Բիւզ. ի ստոյգ յօղանալ ճեմարանին։ Իսկ յաջորդ գլխի վերնագիրը՝ Վերաբանութիւն ի վարդապետսն, յինքն...
12 c ԿԱ. փխ. ԿԲ.
13 k ի վարդապետն
13 opqrs չիք ի (ճանապարհորդութիւն)
13 nogs ճանապարհորդութիւնն | t ի ճանապարհութիւն
13 l օրինակաւ երկնային զօրուն և զարդու | y երկնային զօրուն և զամենայն | k զարդարութեան և զօրութեան, փխ. զարդու | f զարդու և այլ, փխ. զարդու
15 d վերահետեւողք | f... երահետեւողք | կ³tw գերահետեւողք | w¹ չարահետեւողք
15 Ա ի վեր հայեցողք, փխ. և վերահայեցողք | tw վեր-հայեցողք | w¹ և վեր-հայեցողք
16 ՏԺ մակագրութեանց
16 Կ²վ²detw ի լուսոյ, փխ. ի լուսնոյ
16 w առին
16 Ա ընծայել | վ²l ընծուել | w ընդծայել | r ընձուել մխւսն. ընձուել
16 Sk զլուսինն

գակամբ ուռճացեալ, և զբոլոր արեգակն յարփային երկնէ․ հիկէն արփւոյն հեղեալ զծագումն յերկաքանչիւր գօտիսն, և զանցնիւր գօտիսն ի ձեռն արեգական ընծուի՝ ըստ դասի, ըստ բերման, ըստ ժամանակի։ Օրինակ իմն, այսպէս և մեք յաւետախաղաց շնորհիւ ցոլացեալ յիմանալի ճառագայթից հոգևոր հարցն, ըստ հարաւային մասանցն պարայածեալք՝ յԵգեսացւոցն հասանէաք քաղաք․ Թեթևակի ընդ խորս գիւանին նաւեալ՝ անցաք ի սուրբ տեղիսն երկրպագել, և մնալ վայրկեան ի Պաղեստինացւոց հրահանգս։

Եւ այնպիսեաւ սաղապաճեմիւ մտաք յԵգիպտոս, յաշխարհն համբաւաւոնէ, յանշափից հրաժարեալ ի ցրտոյ և ի տօթոյ, ի հեղեղաց և յերաշտից, ի գեղեցկումն մասին երկրի զգիրն ունելով, ամենազան պտղովք առլցեալ, և անձեռագործ պարսպեալ Նեղոսիւ․ որ ոչ պահպանութիւն միայն, այլ և կերակուր նմա բաւական մատուցանել ընաւորեաց յինքենէ, և առոգմամբ տէր զոլ պատահեաց և չորութեան և խոնաւոյ՝ առ երկրին գործաւորութիւն․ և զանեղան ի նմա դիւրածել գետոյն բերիւք՝ հանգիտակ կղզւոյ առատադիւտս առնէ, շուրջ պարունակելով և ընդ ամենայն հոսելով, տրոհմամբ երկոտասանից փտակաց։ Յորում բարեյարմար մեծն Աղեքսանդրիայ է շինեալ քաղաք բարեժամանակ

1 cl արեգականն / ԱՎmnw արեգակնն / վ[2] արեգականն ընծուիլ յարփայինն, փխ. արեգակն յարփայինն
1 g յարփային / k արփային
1 gk իկէն, փխ. հիկէն
2 c արփոյն / gl արփւոյ / k արփոյ
2 dopqrs յիւրաքանչիւր
2 ԱS զանցնիւր [Կ[2] զանձն իւր] գօտիքն ի ձեռն
3 SW արեգականն
3 Ա ընծային, փխ. ընծուիլ / ե ընձային / l ընծուիլ / gk ընձուիլ / Sw[1] ընձուին
3 Կ[2]abef ամանակի / l աւրինակի, վ[2]gk օրինակի, փխ. ժամանակի
4 c յաւէտ խաղաց / Sabdefk յաւէտախաղաց
4 w[1] ցուլացեալ / Ա յոլովացեալ, փխ. ցոլացեալ
5 Wվ[2] հոգևորաց, փխ. հոգևոր հարցն
5 Աp մասանց
5 or պարածածկեալ, y պարադածեալ, փխ. պարայածեալք
6 W յեղեսացւոց
7 l երկրպագեալ
7 de մտեալ, փխ. մնալ
9 abd այսպիսեաւ / gl այնպիսւով / Վmn այնպիսով / opqrs այնպիսի
9 opqrs այնպիսի ճաղապաճեմիւ / վ ճաղապաճեմիւ / վw[1] ճաղապաճեպիւ
9 Ա սաղապաճեմ արարաք, մտաք յեգիպտոս
10 c հրաժարեալն
10 atw հրաժարեալ ցրտոյ և տօթոյ / k չիք ի (տօթոյ)
11 g ի, փխ. և (յերաշտից)
11 Աgl ի գեղեցկում / p յերկրի
12 Կ[2]det պարսպին
13 p չիք բաւական
13 ԱՎmns ընաւորեաց, և յինքենէ առոգմամբ [abcdetw առոգմամբ] / Wfopqr առոգմամբ
14 opqs գոլով / r գալով
14 Sa պատահել / bcdeftw պատահեալ
14 SW չիք և (չորութեան)
14 g խոնաւոց / վ[2]kl խոնաւուց
15 Կ[2]deftw զանեղս / c զանկեալս, փխ. զանեղան
15 Թերեւս ուղղելի դիւրածեալ
15 SWw[1] ի գետոյն
16 Աtw բիւրիւք, փխ. բերիւք
16 ac հանգիտա կղզոյն / bdetw հանգիտ կղզւոյ [tw կղզոյն] / վgl հանգիտակղզւոյ / Կ[2]bef հանգիտակ կղզւոյն
17 W չիք և ընդ ամենայն հոսելով
17 c տրոխմամբ
17 Ա փտակացն
17 Աt չիք յորում
18 a բարեհամբաւ, փխ. բարեյարմար
18 detw ի մեծն / f ի մեծէն աղեքսանդրէ
18 Sck բարէժամանակ

ի մէջ ծովուն, և ձեռագործ լիճ կառուցեալ. յորոց օդոյն քաղցրախառնութիւն փչեցեալ, որ ի լճէն բերանք արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէքն մօտի ելոյ որ ելանեն սաէպ սաէպ սղոխք օդոյ, անօսրունք այն որ ի ծովէն, և թանձունք որ ի լճէն. որոց խառնուածն առողջագոյն զհաստատութիւն կենաց գործէ։

Սորա առաջի այժմ ոչ անցեալ նաւի Պղատենիոս հինգակատար գագաթամբն, զանսպառ աշխարհ պատելով, այլ Մարկոս աւետարանական քարոզութեամբն. և ոչ վիշապաղին դիւցազնակաց գերեզմանք, այլ սրբոցն վայելչանան վկայարանք։ Եւ ոչ ի քսան և հինգն Տուբի՝ տօնի աղճատանք, զրեհնարարձս պսակելով գրաստս, և պաշտօն տանել լորտուաց, և աթերաց առնել բաշխումն, այլ ի մետասան նորին Տուբի՝ յայտնութեանն Տեառն կատարի տօն. պյաղթող նահատակս գովել, և օտարաց առնել ընդունելութիւն և յաղքատս տուրս։ Եւ ոչ զոհել չար դիւին Սարապեայ, այլ զՔրիստոսի արիւնն մատուցանել պատարագ. և

1 Վ. ձեռագործ / վ ձեռնագործ
1 ԹՎmn լճի / վopqrsw լճիւ
1 a քաղցրախառն / f քաղցրախառնութիւնք / Թվ քարեխառնութիւն, փխ. քաղցրախառնութիւն
2 a չիք ի (լճէն)
2 c որ (ի ծովէքն)
3 f ի ծովէ, Թ ի ծովէն, փխ. ի ծովէքն
3 Ա մօտեցելոցն / Վkmopqrs մօտելոյ / qn մօտի ելոյ / l մաւտի ելոյ / վ[2] ի ծովէն մօտի ելոյ / վ ի ծովէքն մօտի ելոյ / w[1] վ այլ or. մտելոց։ Հմմտ. Փիլոն Տեառեան (Բառգ. հայկ. լեզ. մօտ բառի տակ եւ Халат. Арм. Арш. II. եր. 130). «Իսկ զառ ի յաւդն քաղցրախառնութիւն որ ի լճէն բերանքն արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէքն մաւտի ելոյ որ ելանեն սաէպ սաէպ սղոխք աւդոյ, անաւսրունք այն որ ի ծովէն, և թանձունքն որ ի լճէն. որոց խառնուածն առողջագոյն հաստատութիւն կենաց գործէ»։
3 վ սխոխք / վ[2]opqrsw[1] ուխք, փխ. սղոխք
3 Թopqrs օդոց
3 abcfl անսաունք / w անօսունք / l անաւսրունք
4 Թ չիք և թանձունք որ ի լճէն
4 վw[1] թանձրուք
4 Ա թանձունք այն որ
4 o որք, փխ. որ (ի լճէն)
4 e ողջագոյն
6 ՏԹw[1] առաջին
6 k այնմ, փխ. այժմ
6 Թ չիք անցեալ
6 abef պղատէնէոս / cdtw պղատենէոս / ջ պղոտենիս / nopqrs պղետենիոս / p պղիտենիոս / վ պղետոնիոս
6 Sabdektw հնգակատար։ Հմմտ. Պայլիսք. (Халат. Арм. Арш. II. եր. 129.). «զեր ի վերոյ պրոզիտադայ կղզւոյ, որոյ առաջոյ անցեալ նաւի յաւիտեան պղուտոնիոս խնքն թագաւորելով հինգակատար գագաթամբք զանսպառ աշխարհաւ պատեալ»։
7 opqrs գագաթամբ
7 c չիք մարկոս
8 opqrs քարոզութեամբ
8 վw[1] վիշապաղէն դիւրազնականաց / tw վիշապին դիւց
8 Ա դիւց / Թկ[1]վ դիւցազնածս / վ դիւցազնացս / o դիւցնականաց
8 Թվ[2] գերեզման
9 Թվ[2]deo վայելչական
9 a գերեզմանք վկայարանք / opqrsw[1] գերեզմանք, փխ. վկայարանք
9 a ի քսան և հինկն / de ի քսան և ի հինգն
9 Թվ[2] տուբիդ, փխ. տուբի
11 Ա պաշտօն տայ առնել [ab յառնել, w[1] առնել] լորտուաց
11 վ[2] լորտուոց կամ լուրտուաց
11 Տ ի մետասաներորդի [ops ի մետասաներորդին]
11 opqrs չիք նորին
11 Թվ[2]n տուբիդ, փխ. տուբի
12 Տfgk յայտնութեան
12 Վ.m նահատակսն
13 p ընդունելութիւնն
13 Թ տուրս յաղքատս
14 c սերապեայ / վ[3]pqrs սարապետ
14 Տ զարիւնն / gk արիւն / l արեւնն

ոչ խնդրել հրաման պատասխանւոյ ի սանդարամետէն Պրոզէիադայ, այլ ուսանել զզօրութիւնս պէսպէս իմաստից ի նորն Պղատոնէ, յիմն ասեմ վարդապետէ, որում ոչ անարժան գտայ աշակերտ, և ոչ անկատար վարժմամբ ի յանդ ելեալ արուեստից՝ ինքնացայ։

Նաեւ յԵլլադայ կամելով՝ յԻտալիա բանութեամբ անկաք հողմոց. և ողջունեալ ի հանգիստ սրբոցն Պետրոսի և Պաւղոսի, և ոչ բազում ի Հռովմայեցւոցն կացեալ քաղաքի, անցանելով ընդ Ելլադայ յԱտտիկէ, սակաւ ինչ մնացաք յԱթէնս։ Եւ ի կատարել ձմերայնոյն՝ դէմ եդեալ ի Բիւզանդիոն ելանել, փափագելով մերոց հայրենեացն։

ԿԴ

Յաղագս չարամիաբանութեանն Հայոց ի խորհուրդ կորստեան անձանց։

Բայց թագաւորն Հայոց Արտաշիր անհուն սկսաւ ողողանել յանառակ ցանկութիւնս, մինչև տաղտկանալ ի նմանէ ամենայն նախարարացն։ Որոց եկեալ առ մեծն Սահակ՝ զրոյց բարձին, հրաւիրելով և զնա յօգնականութիւն ինքեանց, չարախօսել առ արքային Պարսից, և ի բաց ընկենուլ զթագաւորն իւրեանց, և պարսիկ ածել ունող աշխարհիս։ Այլ նա ասէ. «Ոչ առ սուտս ունիմ զձեզ. իմ իսկ լուեալ է զայդպիսի աղէտս

1 Sw ի սանդարամետապետէն
1 Կ[2]վ[2]abetw պղրոզիոտեայ / d ափրոզիտեայ / c պղրոյիտա / f պղրոյիդայ / opqrs պրոզէիադայ
2 Աopqrs զզօրութիւն / w զօրութիւն [l զաւրութիւն]
2 Կ[2]detw չիք պէսպէս
2 c ի նորին, փխ. ի նորն
2 S ի նոր պղատոնէն
2 Ա ի [c և] յիմն
3 Sw[1] արժան [n անարժան] / wԿ[1] ոչ գտայ անարժան աշակերտ / վ[2] ոչ անարժան կամ ոչ գտայ անարժան աշակերտ
4 wԿ[1] վարժմամբ ի յանգեալ արուեստից ինքն անցայ [k ինքն անցաւ] Նաեւ յելլադայ կամելով յիտալիայ [l յիտաղիա] / Աtw վարժմամբ ի յանգ [tw ի յանկ] ելեալ [a ի յանգեալ] արուեստից ինքն, անցաք [Կ[2] ինքնացաք, cf ինքն անցայ] յելլադայ [c ելլադայ]. Նաւելով յիտալիայ բանութեամբ հողմոյ [c հողմոյն] անկաք [cf անքակ] և
4 վ[2] ի յանգեալ արուեստից ինքն անցայ / S յանգեալ, փխ. ի յանդ ելեալ / w[1] յանդիմանել արուեստից ինքնաց, անցաք / վ[2] յանդիմանեալ կամ յանդիմանել, փխ. ի յանդ ելեալ / Կամ՝ ի յանդ ելեալ՝ արուեստից ինքնացայ։ Աթ. Մ.
5 w[1] յելլադա կամելով նաւել
6 Կ[2]abcd ողջունեալք / g ողջունել
6 Sw սրբոյն / Կ[2]abefg պօղոսի
6 ԱS չիք և (ոչ) / Ա բազում ինչ ի
7 kln կացաք ի / tw հելլադայ
8 S ի կատարման / abd ի կատարիլ
8 abef ձմերայնւոյն / d ձմերայնւոյ / pqrs ձմերանոյն
9 c ի բիւզանդոն
9 Աwtw փափագեալ [cfk փափաքեալ] / w[1] փափագելով / միւսն. փափաքելով
9 opqrs մերոյ / kl հայրենեաց
10 c ԿԲ, փխ. ԿԴ.
11 fgknpqrs միաբանութեան
11 o ի խորհուրդս
11 f ի խորհուրդ ընկենուլ զարտաշէս ի կորուստ անձանց իւրեանց
12 Ա ողողանիլ / o ողողանիլն
13 abc տաղտկալ / w չիք ի նմանէ
14 c հրաւիր, փխ. հրաւիրելով
14 cpqrs չիք և [c sեղը բաց k բողած]
15 c իւրեանց, փխ. ինքեանց
15 opqrs առ արքայն / Ա չիք և
16 Ա զիւրեանց թագաւորն
16 gk չիք ածել / gkn ունուղս
17 fgk լսեալ է / h լսեալն է
17 Ա չիք է / opqrs զայսպիսի

ամօթալեաց, և բազում անգամ յանդիմանեալ՝ ուրացաւ։ Եւ արդ՝ պարտ է փոքր մի տանել Թերութեան առնն, մինչև զեկս իրացն խորհել մարթասցուք կայսերըն Յունաց Թէոդոսիւ, և ոչ անօրինաց մատնել ի ծաղր և յայպանումն»։

Եւ նոքա ոչ կամէին, այլ ջանային համախորհուրդ իւրեանց գնա առնել։ Այլ նա ասէ. «Ինձ քաւ լիցի մատնել գայլոց զիմ մոլորեալ ոչխարս, և ոչ պատել զբեկեալն կամ զհիւանդացեալն, այլ զահավէժ առնել։ Զի եթէ էր հաւատացեալ Թագաւորի առաջի՝ փութայի և ոչ յապաղէի, յուսալով զկանգնումն գլորելոյն. այլ հեթանոսաց, յառաւել կործանումն՝ ոչ առնում յանձն, ըստ այնմ՝ թէ մի մատներ գազանաց զանձն խոստովանող քեզ։ Քանզի դրոշմեալ է աւազանաւն, Թէպէտ և անառակ է. պոռնիկ է, այլ քրիստոնեայ է. գիճացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ հոգւով. զեղխ է վարուք, այլ ոչ կրակապաշտ. տկար է ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց։ Եւ զիարդ լինիցի այդ, փոխանակել զիմ ախտացեալ ոչխարն ընդ առողջ գազանին, որոյ առողջութիւնն է մեզ պատուհաս»։

Իսկ Նախարարացն զմտաւ ածեալ, իբր թէ խարկանօք իցէ գործն՝ յապաղել զնոսա, զի զԹագաւորն պատրաստեսցուցէ՝ ասեն ամենեքեան. «Վասն զի ոչ համակամեցար մեզ՝ չԹագաւորել նմա, արդ և մեք կամեսցուք՝ և քեզ չքահանայանալ մեզ»։ Եւ միաբանեալ ամենեքին, անցին առ արքայն Պարսից Վռամ, հանդերձ Սուրմակաւ ոմամբ Արծկէացի փառամոլ երիցու, չարախօսել զարքայէն իւրեանց զԱրտաշրէ, և զմեծէն Սահակայ՝ զՅունօք գլեալ խորհրդումն։

2 c մարթեսցուք խորհել
3 gk կայսերք / Ժ մի, փխ. ոչ
3 a մատել / bc մատնել
4 b այպանումն
5 c ոչ կամէին, այլ կամէին ջանային
5 o գնա համախորհուրդ
5 ՏԺ գնա իւրեանց
5 gkl ինքեանց, փխ. իւրեանց
6 glno ասէր / gk գայլոյ
7 ors ոչխարս / միւսն. ոչխար
7 ԺՎmn զբեկեալն / միւսն. զբեկեալ
7 Վmkn զհիւանդացեալն / միւսն. զհիւանդացեալ
7 Ա չիք այլ զահավէժ առնել
8 prs չիք առնել / ԺՎmq թէ
9 d չիք յուսալով
9 կանգնումն / Վ²npqrs զանկումն, փխ. զկանգնումն
9 c զգլորելոյն / o գլորեցելոյն
9 f առաւել
10 de չիք մի
11 l զանձն որ խոստովանող
11 Վ²dgk զքեզ։ Հմմտ. Սաղմ. ՀԳ. 19
11 Ա աւազանաւ / opqrs չիք և
13 o ոչ է անհաւատ / Ժ ոչ անհաւատ է
13 Ա ոգւով [c ոգով]
13 f զեխ / c վարիւք
13 Ժo ոչ է կրակապաշտ
14 g ծառայ է / ho է ծառայ
14 Վ փոխարկել
15 ՏԺ ոչխար / ՏԺ գազանի
16 bcdef և, փխ. է
17 r խարանօք
18 f պատրաստեսցէ
18 abcef չիք ասեն
18 abce ինքեան, f յինքեան, փխ. ամենեքեան
19 ԺՎ³ ընդ մեզ / Ա չիք մեզ
19 pqry չիք և (մեք)
20 ԱԺՎ³ չիք և (քեզ)
20 ԺՎ²d զքո, փխ. քեզ / abceftw չիք քեզ
20 opqrs չիք և (միաբանեալ)
20 Հմմտ. Ղ. Փարպ. ԺԳ, ԺԴ.
20 gl ամենեքեան
21 l վրամ / Ա չիք վռամ
21 abceftw սորմակաւ
21 abfopqrs արծկեցի / Կ²cetw արծակեցի, փխ. արծկէացի
22 ԱԿ¹Վ²l երիցաւ / p մեծէն
23 cf զյունօք / ԺՎn զյունովք / npqrs զունովք
23 f խորհ... / Ժnpqrs խորհրդով

ԿԴ.

Յաղագս բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց ինքեանց կամաւ, և անարգելոյ աթոռոյ եպիսկոպոսապետութեանն:

Յայնժամ արքային Պարսից Վռամայ կոչեցեալ ի դուռն զթագաւորն Հայոց զԱրտաշիր և զմեծն Սահակ, և խնդրէին ի նմանէ ամբաստանել զԱրտաշրէ. և նա հրաժարէր բնաւ ասել ինչ չար կամ բարի: Ապա հրամայէ հազարապետին Արեաց, որ էր Սուրենեան Պահլաւ, զի հաւանեցուսցէ զնա խրատու սիրելութեան, որպէս զազգային: Եւ նորա անկեալ ի բանս հրապուրանաց, ասելով. «Զի արիւն իմ ես և հարազատութիւն՝ զբարին քո խորհելով ասեմ. եթէ միայն այժմ միաբանեսցիս ընդ նախարարսդ՝ մեծարեալ լինիցիս յարքայէն Պարսից. և զթոռն քո զՎարդան կարգեսցէ ի վերայ Հայոց զուգահաւասար թագաւորին և համապատիւ»: Այլ նա ոչ առնոյր յանձն, ասելով. «Զիարդ վասն մնափառութեան և իշխանասիրութեան չարաբանիցեմ զընկերէ. կամ ընդէ՞ր ձեր այդպիսի յօժարութիւն՝ ընկենուլ զԱրտաշիր. զի ես զնորա ապստամբութեան ինչ խորհուրդ ոչ գիտեմ. ապա եթէ վասն անառակ ինչ վարուց, զոր նորա ամբաստանեն՝ պատուոյ արժանի է ի ձէնջ. ըստ ձերում անմաքրասէր օրինացդ, թէպէտ ըստ մերումս դատապարտի. բայց սակայն յինէն ոչ ինչ էք լսելոց ամենևին»:

Ապա դայրացեալ Վռամայ, ի մեծի հրապարակին արարեալ քննութիւն, և ոչ գնելով ունկն Արտաշրի՝ յօժարութեամբ լսէր չարախօսացն, առաւել ևս յոյժ աղանդութեան բանիցն Սուրմակայ: Քանզի

1 c ԿԴ, փխ. ԿԴ.
2 fk թագաւորութեան
2 g յինքեանց
2 gk կամօք / l կամաւք
3 gkpqrs զաթոռ
3 fg եպիսկոպոսապետութեան / Կ¹kp եպիսկոպոսութեան / Կ²do եպիսկոպոսութեանն
4 c չիք պարսից
4 gl վռամայ (g յաւ.)
4 Ասող կոչեալ
5 Թ արտաշիր
5 Թվ և խնդրէին յարտաշրէ ամբաստան լինել, և նա
5 lw զամբաստանել
6 op չիք նա / o չիք ինչ
7 Ա. հրամայեաց
7 Տabcefktw է, փխ. էր
7 abceftw սուրէնն / Ա. պալհաւ / Դ. Փարպ. սուրէնն պահլաւ
8 pqrs չիք զնա
9 c ասել / l արեւն
9 k եմ, փխ. իմ
9 c իմ ես դու և
10 gk չիք քո
10 Տw խոկալ [Կ¹y ընկալ], փխ. խորհելով
10 o միաբանեսցես
11 Տ ընդ նախարարացդ
11 abdef ընդ նախարարսդ և
11 bcdtw լիցիս / Թ լինիս
11 l յարքայէս / k յարքայէ
11 abcdetw արքայից [c յարքայից], փխ. պարսից
12 ՏԹ վարդան / Թ կարգեսցես
13 gl ասելով, եթէ
14 nopqrs ընդէ՞ր է ձեր
16 Ա. ամբաստանութեան, փխ. ապստամբութեան
16 Թ խորհուրդ ինչ / o զխորհուրդ ինչ / pqrs չիք ինչ
16 Թ թէ
17 bcdeftw չիք ինչ
17 Ա.g ամբաստանեն / k ամբաստեն
18 oprs թէ, փխ, թէպէտ
19 Թ ինչ ոչ էք լսելոց
19 abf ամենեքին, փխ. ամենևին
22 abceftw սորմակայ

զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն էր խոստացեալ նմա նախարարացն թշնամանակամացն և ոսոխասիրացն. վասն որոյ ինքնասիրութեամբ պատրաստեաց զլեզուն իւր սուսեր սատակիչ։ Մինչև հրամայեաց Վռամ առնուլ զթագաւորութիւնն յԱրտաշրէ, և անդէն արգելուլ զնա, և զամենայն ինչս ազգի նորա ունել յարքունիս. նոյնպէս և զմեծն Սահակ, և զտունն կաթողիկոսական ունել յարքունիս, և տալ փոխանակ նորա յաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն Հայոց զՍուրմակն զայն։ Եւ մեծապարգև զնախարարսն արձակեաց պարսիկ մարզպանաւ, որում անուն էր Վեհմիհրշապուհ։

Բայց Սուրմակայ ոչ աւելի տևեալ քան զմի ամ՝ ի նոցին իսկ նախարարացն հալածեցաւ յաթոռոյն. որ ապա զիւրոյ գաւառին զԲզնունեաց զեպիսկոպոսութիւնն ի Պարսից արքայէն եղիտ ունել ազգաւ։ Իսկ նախարարքն մեր խնդրէին ի Վռամայ այլ աթոռակալ. և ետ նոցա զԲրքիշոյ ոմն ասորի։ Սա եկեալ վատթար ընկերակցօք, ածեալ ընդ ինքեան և կանայս անկալուչս, անժուժարար և աւելորդօք և յափշտակութեամբ վախճանեցելոցն վիճակաց վարեալ ամս երիս։ Որում ոչ կարացեալ տանել նախարարացն՝ դարձեալ աղաչեցին զՎռամ փոխել զնա, և տալ զայլ ոք ըստ կրօնից նոցա. և կիսոցն ի նոցանէ զմեծն Սահակ խնդրեալ։

---

1 fgkpr եպիսկոպոսութեան / Աlopr եպիսկոպոսութեանն
1 Տ էր նմա նախարարացն խոստացեալ
2 Խվ՝ թշնամանակամաց / վ թշնամանականաց / Տ թշնամանասիրացն
2 ց ոսոխասիրաց / լ ատոխասիրացն / վopqrs ոխասիրացն։ Հմմտ. Փիլ. Նխ. Բ. «պատճառք թշնամանակամացն և ոսոխասիրացն» (Բառգ. Հայկ. լեզ. թշնամանակամ բառի տակ)։
3 Խ զլեզուս
3 l վրամ / a չիք վռամ
4 fgk զթագաւորութիւն
5 pqrs ինչ
5 Ա նորա ազգին
6 bdefl կաթուղիկոսական
6 Տ տալ նորա [opqrs նմա] փոխանակ / Խվ՝ տալ փոխանակ նմա
7 klp եպիսկոպոսապետութեան / fg եպիսկոպոսութեան / abcdeortw եպիսկոպոսութեանն
7 Աg չիք Հայոց
7 abcefnopqrstw զսուրմակն
7 k զմեծապարգև
8 gk արձակեաց / վիւսՑ. արձակեալ
9 վ՝ վեհմիհրաշապուհ
10 abcefopqrstw սուրմակայ
10 l ոչ բաւելի տեալ քան
10 k տուեալ, փխ. տևեալ
10 ԱՏ չիք իսկ
10 l ի նախարարացն
12 gk բզնունեաց
12 Խ զեպիսկոպոսութիւն / n եպիսկոպոսութիւնն / Ա զեպիսկոպոսութիւնն [f եպիսկոպոսութիւն] բզնունեաց [c զբզնունեաց]
12 Խ չիք ունել
13 opqrs չիք մեր
13 l ի վրամայ
13 a ի վռամայ այլ աթոռակալ յարքայէն պարսից, և
14 c բրքիշոյ
15 l և ընդ ինքեան կանայս
15 Աgp չիք և (կանայս)
15 Ա անակալուչս
15 o անժուժկալարար
16 agk վախճանելոցն / b վախճանացելոցն
17 ՏԽ որում տանել ոչ կարացեալ
17 ԱՏ աղաչէին
17 l զվրամ
18 gl զայլ ոք տալ
18 Ա կամաց, փխ. կրօնից
18 Խ կիսոց
19 opqrs չիք զմեծն
19 no զսահակ
19 Ա չիք խնդրեալ

ԿԵ

Արձակումն ի Պարսից ընծին Սահակայ հանդերձ Շամուէլեաւ աթոռակալաւ:

Որպէս ասացաք՝ յերկուս բաժանեալ նախարարքն Հայոց՝ յերկաքանչիւրոցն առաքեցին խնդրել աթոռակալ յարքայէն Պարսից. Վաչէ Արծրունեաց տէր և Հմայեակ Աշոցաց տէր՝ զոր ոք և արքայ կամեսցի. իսկ Մանէճ Ապահունեաց տէր և Սպանդարատ Արշարունեաց տէր՝ զմեծն Սահակ. նա և զօրավարին Յունաց Անատոլեայ ի Կարնոյ զՀաւուկ ի Կուկայառճոյ. զի եթէ ոչ իցէ նմա հաճոյ ունել յիւրում բաժնին՝ տացէ զնա մասինն Յունաց: Յղեցին և բազմութիւնք եպիսկոպոսացն հանդերձ երանելեաւն Մեսրոպաւ և բովանդակ ուխտի եկեղեցւոյն մաղթանս զքահանայն Տիրուկ, զորդի Մովսիսկան ի Ջարիշատէ Վանանդայ: Վասն որոյ հաւանեալ Վռամայ՝ զերկաքանչիւրոցն կատարեաց զխնդիրս, տուեալ յաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն զայլ ոմն ասորի, Շամուէլ անուն, զի լիցի ընդդիմափառ մեծին Սահակայ և հակառակաթոռ. և գործ նմա դատուցանէ զընկերել մարդպանին, կալ ի վերայ բաշխից հարկաց խնդրեցելոց և դատաստանաց և այլ աշխարհական կարգաց: Եւ զմեծն Սահակ արձակեալ՝ թողու ի նա գեօղս սակաւս ի նորին տանէ, զի նստցի միայն յինքեան վիճակի, իշխանութիւն ունելով միայն վարդապետութեան սովորական կրօնիցն, և ձեռնադրութեան զայնոցիկ՝ զորոց և Շամուէլն յանձն առնուցու:

1 *c* ԿԴ, փխ. ԿԵ.
2 *S* շմուէլաւ / *adeftw* շամուէլաւ / *b* շամուելաւ / *l* շմուեղաւ / միւսն. շմուէլաւ: Ղ. Փարպ. շամուէլ
3 *d* երկուս / *ԱЮnpq* նախարարք
3 *gkop* յերկաքանչիւրոց
4 *qrs* ի խնդրել
4 *Ю* չիք աթոռակալ
5 *SЮ* աշոցայ
5 *c* չիք և հմայեակ աշոցաց տէր
5 *c* չիք և (արքայ)
5 *ԱЮ* կամեսցի [*abdeft* կամիցի] արքայ
6 *c* մանաճէ / Կ²*detw* մաճէն, փխ. մանէճ
6 *l* աշարունեաց / Կ²*e* արշակունեաց, փխ. արշարունեաց
7 *e* յաւնաց
7 *l* անատողեայ / *g* անատոլայ
8 Կ²*abcefiw* զհաւուկ կուսոյ առճոյ / *l* ի կուկայ առհոյ / վ³ ի կուկայառհոյ կամ ի կուկայ առճոյ
8 *ԱЮ*վ² նա, փխ. նմա
9 *gk* բաժնի / *Ա* տայցէ
9 *gk* նմա մասին
9 *gl* բազմութիւն / *p* բազում յեպիսկոպոսացն / *d* եպիսկոպոսաց
10 *bdefg* մեսրոբաւ
10 *o* ուխտիւն / *a* ուխտին
11 *opqrs* զաhիրուկ / *Աn* զորդին
11 վ³*abefgltw* մովսէսական / *de* մովսէսական / *o* մուսիսական / *pqrs* մուսիսկան
12 *gl* ի զորիշատայ
13 *S* զխնդիր / *ԱЮ* խնդիրս
13 *b* զաթոռ
13 *ԱЮ* եպիսկոպոսութեան
14 *Sgk* շմուէլ / *l* շմուեղ
15 *Ю*վ³ նորա, փխ. նմա
15 *SЮ* դատուցեալ
16 վ վաշխից, փխ. բաշխից
16 *gk* խնդրելոց
17 *o* այլ ամենայն աշխարհական
18 *c* գեաւղս / *d* զգեօղս / *SЮ* սակաւ գեւղս
18 *Ю* նստցի նա միայն / վ³ նստցի նա միայն յինքեան վիճակի, իշխանութիւն ունել
18 *S* միայն յինքեան [*p* ինքեան]
19 *ԱS* չիք վիճակի / *Աl* ունել
19 *SЮ* չիք միայն
19 *h* վարդապետական
20 *Ю* որոց / *SЮ* շմուէլն
21 *c* առնուցուն

Բայց յանձակերն զնա յանդիման խեր արարեալ ի բազմակոյտ ատենին, ասէ. «Երդմնեցուցանեմ զքեզ ի բոյին հաւատ՝ միամիտ կալ ի ծառայութեան մերում, և ոչ խորհել իրս ապստամբութեան՝ պատրել ի մոլար հաւատակցութիւնն Յունաց, և լինել պատճառ կորստեան ի մէնջ Հայոց աշխարհին, փոխել զբարեբարութիւնն մեր ի չարութիւն»։ Յայնժամ կանգուն կացեալ մեծին Սահակայ, պարկեշտ և նազելի զինքն կազմեալ ի բանասացութեան ձևի՝ համեստ հայեցուածովք, համեստագոյն ևս ձայնիւ սկսաւ ճառել զերախտիս ծառայութեանն, և զապերախտն ի նոցանէ լինել. ընդ նմին և զկեղծաւոր քաղցրաբանութիւն նոցա յանդիմանելով, և զդառնութիւն խորհրդոց և զգործս չարաչարս. յարելով ի նոսին զընդդիմաբանել անմիտ հայհոյութեանցն արտաճանեցելոց, զոր ասաց մոլար հաւատակցութիւն. և զնոցայն խայտառակելով զպաշտամունս, կատարեաց ի հրաշալի աստուածաբանութիւն, ըստ հանգուրժելոյ հեթանոսական լսելեաց, և ոչ բովանդակ զբանին պայծառութիւն անհաւատից արկանել առաջի յայպանումն, որպէս զմարգարիտ խոզից ի կոխումն. այլ այնչափ կայծակնաճաճանչ ցուցեալ, որով զաղաղայան մոգուցն լեզուք. և հիացեալ պակեաւ ինքնին թագաւորն, և ամենայն բազմութիւն հրապարակին անձնազեղացն Պարսից՝ յակճիռս կալով սականջնել. մինչև հրամայեաց Վռամ արծաթ բազում տալ նմա՝ իբրև քաջաբանի և ուժգնասրտի առն համարձակախօսի առաջի այնքանեաց թագաւորի։

1 ՏԽc չիք զնա
2 opqrs հաւատղ
2 a միամտութեամբ
3 abcftw չիք իրս / abdefn պատրել
4 defp հաւատակցութիւն / gk հաւատակցութեան
4 Տ լինել կորստեան պատճառ Հայոց աշխարհին ի մէնջ
5 Ա աշխարհիս / c փոխեալ
5 ՏԽ փոխել զբարեբար անուն [oprs չիք անուն] մեր ի չարաբար
7 Ա ցուցեալ, փխ. կազմեալ
7 Sagl ի բեմբասացութեան
7 gk հայեցածօք
8 c ձևս, (փխ. ևս) / c ձայնից
8 cfgk ծառայութեան
9 gl զապերախտ / Ա զապերախտիս
9 Վmnqs քաղցրաբանութիւնն
11 c չարարս / p չարաչար
11 ԱԽՎmn յարելով / r համարելով / միւսն. յարմարելով
11 c ի նոցին / c զընդդիմաբանութիւն
12 վ[8]lnoqrkps արտաճանելոց(ն) / de պատճառեցելոց, փխ. արտաճանեցելոց
12 Խ զնոցա
13 Տ պաշտամունս / tw կատարեալ
14 Տ ոչ զբովանդակ բանին [nopqrs զբանին] զպայծառութիւն [n պայծառութիւն] / Խ ոչ զբովանդակզ պայծառութիւն [ց պայծառութիւն] բանին
15 d բանին
16 b մարգարիտ
16 ԱՏ ի խոզից կոխումն
16 ՏԽ կայծակնաճաճանչեցուցեալ, փխ. կայծակնաճաճանչ ցուցեալ / վ կայծակճաճանչեցուցեալ
17 ԱԿ'վ'gkn զաղաղայան [dtw զաղադայան] / o զգաղանացն / p զգօղացն / qrs զղաղայն / վ զգաղայն / Վmn զգաղաղայան
17 վopqrs անգուց, փխ. մոգուցն
17 ԱԽ ինքն
19 a յակճիռս / c յաճիռս
19 Տ ականջել / c սակայնջնել / de սականջել / վtw ց'ականջել
20 Վkmn իբր
20 ԽՎmn քաջաբանի և ուժգնասրտի / միւսն. քաջաբան և ուժգնասիրտ
20 abdeforstw առնն
20 d համարձախօսի / Վabcefkmntw համարձակախօսողի / opqrs համարձակեալ խօսողի
21 kl չիք առաջի
21 de այնքանց / fgk այնքանեայ / pqrs այնքանի / o այնքանեայ և

Այլ նորա ոչ առեալ՝ առէ ցհամազգին իւր ցՍուրէնեանն Պահլաւ. «Արծաթ նորա նմա լիցի. բայց դու հաւանեցուցես զնա՝ տալ ինձ գիրկուս զայս միայն. զզահ նախարարացն Հայոց, որպէս կարգեալ յԱրտաշրէ վարեցան մինչև ցայժմ՝ նորին օրինակաւ հրամայեսցէ և առ յապայ, զի մարզպանք պարսիկք մի կարասցեն ծանուցումն սակս այնր առնելով ինչ գերազանցօրէն՝ փոփոխել ըստ կամաց իւրեանց։ Եւ միւս՝ զի դարձուսցէ զտուն ազգականին իմոյ և քոյ, զմանկանն Գաղաւոնի զորդւոյն Հրահատայ, թէ և ոչ յիւրում եռեղ, զԱրշակունին յաջողելով անուն, գէթ ի կարգ ընկեցեալ՝ ընդ այլ նախարարս թուեսցի, յորում եռեղ ինքն կամեսցի, որպէս համազն նորա Կամսարականն, կամ զԱմատունին թափեալ ի հարցն գահուէ և յառաջամասինն պատուոյ ի սորինակայինն, և կամ զրեթէ որպէս զալքունի գործակալութիւն նմա հաւատասցէ և նորուն զաւակաց համանմանակի ընտանութեամբ, մինչև Աստուած քաղցրասցի դարձուցանել ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն որոյ և է թագաւորի։ Արդ՝ ջանասցիս դու թովելով զօրէն համօղակեր թովչի»։

Այնմ լսող եղեալ Վռամայ՝ հրամայէ զամենայնն կատարել. և դարձեալ հաստատելով զթոռն նորա զՎարդան սորատեալան ի տէրութիւն իւրոյ ազգին Մամիկոնէից՝ արձակէ ի Հայս։

1 c նա
1 վ ցսուրէնեանն / g սուրէնեան / k սուրէնեան / Ա սուրէն / միւսն. ցսուրէնն
1 Ա պալհաւ
2 abde հաւանեցուցանես
3 կ²deftw գերկուս / Խ զայսոսիկ
3 n զզահն / կ²de զնախազահ, փխ. զգահ
3 կ² նախարարցն
3 Տ կարգեալ է յարտաշրէ և վարեցան
4 Խ եւ, փխ. և
5 Խ մի, փխ. զի
5 o զի մի կարասցեն մարզպանք պարսիկք
6 opqrs առնլոյ
6 k գերազանօրէն / Skl միւս
7 Ագl ազգականի / abdeftw իմ
8 c ոչ ի յիւրում / def յիւրմէ
8 e էռեղ / f տեղ / tw է, եռեղ
8 Խ չիք զարշակունին—յիւրում տեղւոջ (s. 10) [l յուսանցքում ունի աւելացրած ուրիչ ձեռով]
9 tw ի կարգն կեցեալ
9 Sgk նախարարան
10 fl էռեղ / SԽ տեղւոջ
10 Ա համազինքն / gl համազնն / o համազգն
10 Ա չիք նորա / Աo կամսարական
10 Տ և կամ զամատունին
11 ԱՏ ի հարցն պատուոյ և յառաջամասինն [ors յառաջամասին, p առաջամասին] գահէ [Ա գահոյէ]
12 Տ ի սորինակային / gl ի սորինակնային / վ² ի սորինակնայինն
12 Ա իբրև, փխ. որպէս
13 Sckl ընդանութեամբ
14 nopq ընդ ձեռնն
15 Աwվ² որ և է [k չիք է]
15 e ջանասցես / tw ջանասջիր
15 b թողելով / cfopqrs հովելով / de թողլով / Խ հաւանելով, փխ. թովելով / վ² հաւանելով կամ թովելով զօրէն համօղակ թովչի / վ հովւելով... համօղակեր թափչի
15 p զօրէնս
15 Խdn համօղակ...
16 cfopqrs թափչի, փխ. թովչի
17 Խpqrs այսմ, փխ. այնմ
17 Խ վռամ / akrs զամենայն
17 c կարել, փխ. կատարել
18 de հաստատել
18 lnopqrs զաթոռն [s զաթոռ] նորա և [lr չիք և], փխ. զթոռն նորա [n յետոյ ուղղած զթոռն նորա]
18 l սորատն, փխ. սորատեալան
18 c ի տէրութիւն
19 Խ չիք իւրոյ
19 g մամիկոնից / Վmn մամիկոնենից
19 o և արձակէ

Բայց թէ ասիցէ ոք, պարտ է մեզ զասացեալսն մեծին Սահակայ ի Պարսից հրապարակախօսութեանն գրել՝ գիտասցէ, զի ոչ յումեքէ ի լսելիսս մեր հասեալ է բովանդակն ճշմարտութեամբ, և ոչ մեք ի պատմութեանս հիւսել հաւանիմք։ Զի և ես այր եմ ծերացեալ և հիւանդոտ և անպարապ ի թարգմանութեանց, և զերագելն միայն խոկացի, ոչ ինչ մաքրագունից պարապեալ բանից, զի և քո կամքդ կատարեսցին, և ես ճողոպրեցայց ի քոց հարկեցուցանող բանից և աղաչանաց. մարդ զքեզ վարկանելով, կարեկցութեամբ մեզ հաւասարեալ, և ոչ, որպէս քերթողքն ասեն, մերձաղաւակք և մօտասերք զօլ և նոյնասերմանք աստուածոց՝ իշխանք։

ԿԶ

Գործ Շամուէլի անարժան հովիշխանին մեծին Սահակայ։

Եկեալ Շամուէլի՝ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն, հետեւեալ վարուցն Բրքիշոյի, և առաւել ես ագահութեանն մասամբ. զի նա զվախճանեալ եպիսկոպոսացն միայն յափշտակեաց զվիճակ, այլ սա և զկենդանեացն. քանզի և փոխանորդ մեռելոցն ոչ տայր թոյլ ձեռնադրել մեծին Սահակայ, և զկենդանեացն դոյզն ինչ գտեալ պատճառս խափանման հարկացն արքունի՝ հալածականս առնէր, յինքն կորզելով զամենեցուն տունս։ Վասն որոյ ատեցեալ ի բնաւ եպիսկոպոսացն՝ արհամարհեալ լինէր. զի թէ և բիւրապատիկ չարիս ի նմանէ կրէին՝ ոչ

1 SԽ զասացեալսն [p զասացեալ]
2 gk հրապարակախօսութեան
2 ԱԽ զի ոչ ինչ ի լսելիս մեր հասեալ է [k չիք է] բովանդակն [Խ բովանդակ] ճշմարտութեամբ յումեքէ, և
4 k քանզի, փխ. զի
4 Վopqrs չիք և (ես)
4 gk չիք և ես / Վl չիք ես
4 Վ այր ծերացեալ եմ
5 d զերագելն / k զերանգելն
6 k խոկացի
6 d մանրագունից, փխ. մաքրագունից
6 opqrs պարապել / Խ կարօտեալ, փխ. պարապեալ
6 opqrs չիք և (քո)
7 c ճողոպրեցից
7 k հարկացուցանող
8 Կ²de կամեկցութեամբ
8 Կ²bcdefgl հաւատարել
9 bcdef չիք ոչ / Վ³ մերձաւաղակք
9 acef մօտասէրք / l մաւտասէրք / d մօտասէր / opqrs մօտասեր
11 e ԿԵ, փխ. ԿԶ.
12 d զործ
12 Կ²adef շամուէլի / l շմուիղի / Sgk շմուէլի
12 զ համիշանին
12 ԱԽ չիք մեծին սահակայ [f և սահակ ննդիրք հայոց, փխ. մեծին սահակայ]
13 acef շամուէլի / d շամուէլ / l շմուիղի / Վgkn շմուէլի / opqrs շմուէլ
13 abcde եպիսկոպոսութեանն / f եպիսկոպոսութեան / gk եպիսկոպոսապետութեան
14 l բրքիշուի
14 Խf ագահութեան / o ագահութեամբն
15 k եպիսկոպոսաց / S չիք միայն
16 gk չիք և (զկենդանեացն)
16 gkn զկենդանեաց / c կենդանեացն / l կենդանեաց
16 S չիք և (փոխանորդ)
16 S ոչ տայ թոյլ մեծին սահակայ [o իսահակայ] ձեռնադրել և զկենդանեացն դոյզն ինչ պատճառս գտեալ խափանման [opqrs խափանումն] հարկաց
17 gk պատճառ
18 a խափանումն / k հարկաց
18 Sa հալածական / abdef առնէ
20 Խp եթէ
20 SԽ չիք և (բիւրապատիկ)
20 Կ²abce չարիս [ab չարիք] ի նմանէ կրէին, փխ. տեսանէին զնա / de չիք տեսանէին զնա (d ներքս բաց k բողած)

երբէք տեսանէին զնա, բայց ի Սուրմակայն յայնմանէ, զորոյ և մեծացոյց խսկ զվիճակն, արքունի հրամանաւ հանեալ զբազմաց՝ նմա հաւատայր։ Ընդ որ նախանձեալ և այլ եպիսկոպոսաց՝ ժպրհեցան զնոյն առնել, խնդրելով ի Պարսից արքայէն օգնականութեամբ իւրաքանչիւր իշխանաց։

Այլ մեծն Սահակ ոչ ինչ կասեաց զհոգևոր կաթնն դիեցուցանել մանկանց եկեղեցւոյ հանդերձ Մեսրոպաւ, զոր թողեալ խաբսխեաց յեկեղեցւոջն կաթուղիկէ, որ ի Վաղարշապատ քաղաքի, ինքն կալով ի Բագրևանդ գաւառի, ի տեղւոջն՝ ուր ծագեաց լոյս յերկնից ի մկրտել սրբոյն Գրիգորի զՏրդատ արքայ և զբոլոր Հայս։

Բայց Շամուէլ կեցեալ ամս հինգ՝ մեռանի ի մերում աշխարհիս։ Յայնժամ ժողովեալ ի միասին ամենայն նախարարացն՝ չոգան առ մեծն Սահակ, և զմեղանս յանձն առեալ՝ աղաչէին զնա դարձեալ ունել զաթոռն. խոստանային ի Պարսից արքայէն հաստատել զնա, մաւրհակ ամենեցուն կնքեալ՝ ազգաւ տալ թոռանց նորա զնոյն իշխանութիւն։ Այլ նա ոչ առնոյր յանձն. և ի բազում թախանձելոյ նոցա հարկաւորեալ՝ պատմեաց զտեսիլն, որ յառաջ քան զբազում ժամանակս երևութացաւ նմա ի քուն ապագայիցն յայտնութիւնք։ Զոր լուեալ նախարարացն և գիտացեալ, թէ յաստուածային հրամանէ դադարեաց յազգէ նորա քահանայապետութիւնն՝ յարտասուս հարեալ, աւաղելով զինքեանս ըստ Աւետարանին բանի, թէ Հարկ է գալ գայթակղութեանն, բայց վայ այնոցիկ, ընդ ոյր ձեռն գայցէ գայթակղութիւնն՝ թոյլ ետուն նմա։

1 Կ²abdegn բաց ի
1 Կ²abcef սորմակայն / Ժ սուրմակէն
1 o զոր
2 p վիճակն
2 S ի բազմաց, փխ. զբազմաց
3 def եպիսկոպոսացն
3 a զնայն, փխ. զնոյն
4 abcef օգնութեամբ
5 c իշխանացն
6 bc կաթն
7 Ագl մեսրոբաւ
9 f ի տեղին
9 o որ, փխ. ուր
9 SԺ ծագեաց յերկնուստ [pqrs յերկնից] լոյսն [gl լոյս]
9 g չիք ի (մկրտել)
10 Ժ զամենայն, փխ. զբոլոր
10 Sk հայոս
11 g զշմուէլ / l շմուէղ / Sk շմուէլ
11 gk չիք կեցեալ
12 Ա ի միասին ժողովեալ
13 pqrs դարձուցանել, o ի դարձուցանել, փխ. դարձեալ
13 opqrs չիք ունել—հաստատել (ջ. 14.)
15 k կնքել
15 c չիք զնոյն
15 c զիշխանութիւն
16 l թախանձանաց (բառի վերջը եղծուած k)
17 SԺ զոր
17 c երևութեցաւ / opqrs երևութացեալ
18 bcdef ապագայցն
18 y «յայտնութիւնք» բառից յետոյ դրած k Ցեսիլի պատմութիւն եւ ապա մեկնութիւն:
19 c ի յազգէ
20 fgk քահանայապետութիւն
21 a ըստ աւետարանի բանի
21 f գալ գայթակղութեանց / gk գալ գայթագղութիւն / abde գայթագղութեանն
22 Ժ չիք այնոցիկ
22 k չիք ընդ / gl յոր, փխ. ընդ ոյր / n ընդ որոյ / opqrs ընդ որ, փխ. ընդ ոյր / y ամենայն գրչագիրք ընդ որոյ կամ ընդ կամ յոյր
22 abcdel գայթագղութիւնն / միւսն գայթակղութիւն
22 Ժ և թոյլ [l թոյղ] ետուն

ԿԷ

Փոխումն յաշխարհէ մեծին Սահակայ եւ Մեսրոպայ երանելւոյ:

Զքսան և զմի ամ թագաւորեալ Պարսից Վռամ երկրորդ՝ մեռանի, թողլով զտէրութիւնն որդւոյ իւրում Յազկերտի։ Որոյ մոռացեալ զհաշտութիւնն՝ իսկ և իսկ ընդ թագաւորելն դիմէ ի վերայ զօրացն Յունաց, որք առ Մծբնին, հրամայելով զնդին Ատրպատականի ի մեր աշխարհս ելանել. որք եկեալ անկարգապէս բանակեցան հուպ առ Բագնացն աւանի։

Յայնժամ հասեալ մեծին Սահակայ հիւանդութիւն մահու. և առեալ զնա աշակերտացն՝ տարան ի գիւղն որ կոչի Բլուր. որպէս թէ ի վայր և յընտանեգոյն և ի զերծ տեղի մատուցեալ ի զօրացն Պարսից կոտորաց զնոսա։ Ուր և եհաս վախճան, կեցեալ եպիսկոպոսապետութեամբն ամս յիսուն և մի, սկսեալ յերրորդ ամէ վերջնոյ Խոսրովայ արքայի Հայոց մինչև ցսկիզբն ամին երկրորդի Յազկերտի եղելոյ Պարսից թագաւորի, յելս ամսոյն Նաւասարդի, յաւուր իւրոյ ծննդեանն։ Որ մահկանացու ծնեալ՝ անմահ զիւրն յիշատակ եթող. պատուեաց զպատկերն, պատկառեաց ի կոչնականէն, փոխանորդեաց զկեանսն. և այսքան կենցաղավարեաց՝ իբր զի ոչ պակասութեան իրիք մասն ի ծերութենէն եղանիլ, և ոչ յախտից առընդունել։ Զորմէ պարտ էր մեզ հրաշափառա-

1 c ԿԶ, փխ. ԿԷ.
2 Ա յաշխարհէս
2 abe մեսրովբայ / cdl մեսրոբայ
2 gs երանելոյն / k երանելւոյն
3 q զքսան և մի
4 f զտէրութիւն / Խp զթագաւորութիւն, փխ. զտէրութիւնն
4 b յորդւոյ
4 gk իւրոյ
5 cfgkp զհաշտութիւն
5 Ա ի վերայ յունաց զօրուն
6 c ի մծբին / Խf առ մծխնին / Sd առ մծբին
7 gk անարգապէս, փխ. անկարգապէս
7 bcdef չիք հուպ
8 gl բագնաց
9 gk յայնմ ժամանակի, փխ. յայնժամ
9 S մեծին սահակայ հասեալ հիւանդութիւն մահու / Խ հասեալ հիւանդութիւն մահու մեծին սահակայ
10 SԽ չիք զնա
10 abcfp ի գեօղն / c ի գեաւղն / Sgk ի գեւղն [p ի գեօղն]
11 a յանտանեկան / b յընտանէգոյն / c յընդանէգոյն d յընդանեգոյն / Կ²gl ընտանեգոյն / Sfk ընդանեգոյն
11 SԽ չիք ի (զերծ)
11 Խ տեղիս
11 h զատուցեալ, փխ. մատուցեալ
12 SԽ չիք և (եհաս)
12 nop եպիսկոպոսապետութեամբ / ԱԽ եպիսկոպոսութեամբ
13 gl ի յերրորդ ամի
13 Ա ամի
13 Խ խոսրովու
13 SԽ հայոց արքայի
14 opqrs չիք ամին
14 opqrs երկրորդ
14 Ա ցսկիզբն երկրորդին [b երկրորդի] ամի յազկերտի պարսից եղելոյ [Ցանէ Խ պարսից եղելոյ] թագաւորի
16 opqrs զիւր
16 pqrs յիշատակն / o յիշատակութիւն
16 o թողեալ
17 Ա զկեանս
18 b կենցաղաւորեաց
18 a իբրև
18 p թէ, փխ. զի
18 ԱՏ պակասութիւն
18 op ի ծերութենէ
19 Ա և ոչ առ ի յախտից առ ի յընդունել
19 opqrs պարտ է մեզ

գունիւ անցանել բանիւ, ըստ արժանի սրբոյ հօրն դրուատից. այլ զի մի յերկարութիւն ճառիցս լիցի ձանձրութիւն ընթերցողաց՝ այլում տեղւոյ և ժամանակի զայսոսիկ թողցուք, արտաքոյ այսց գրոց, ուր զսկզբանն հրաւիրեցաք առնել թելադրութիւն։

Բայց զպատուական մարմին նորա բարձեալ սարկաւագապետին նորին Երեմիայի հանդերձ աշակերտակցօքն և տիկնաւն Մամիկոնենից, նորին նուաւ, որում անուն էր Դստրիկ, կին Վարդանայ ստրատելատի՝ տարեալ հանգուցին յիւրեանց գիւղն յԱշտիշատ, որ է ի գաւառին Տարօնի։ Եւ ցրուեալ աշակերտաց նորա կրօնաւորաց սպուղէից ի գաւառս իւրաքանչիւր՝ շինեցին վանորայս, ժողովեալ եղբարս։

Եւ զկնի վեց ամաց անցելոց կատարման սրբոյն Սահակայ, յերեքտասանն մեհեկանի և երանելին Մեսրոպ յաշխարհէ փոխեցաւ ի Վաղարշապատ քաղաքի, գերազանցեալ քան զամենայն, որք զայնու ժամանակաւ էին առաքինիք։ Զանզի ամբարտաւանութիւն և մարդահաճութիւն առ ի նորա վարս տեղի գտանել երբէք ոչ կարացին. այլ հեզ և լաւակամ և բարեխորհուրդ գոլով, և երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեամբք զինքն բոլորից ցուցանէր։ Վասն զի գոյր տեսլեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդական, բանիւ պայծառ, գործովք ժուժկալ,

1 ԽՎopqrs չիք սրբոյ
2 ԱԽ լինիցի
2 Խ ընթերցողացն
3 de տեղի
3 Ա յայնոսիկ [a յայնոցիկ], l զայնոսիկ, փխ. զայսոսիկ
3 Խ այսր, pqrs այս, փխ. այսց / o չիք այսց
4 d զսկիզբն / lnprs զսկզբանն / o յսկզբանն / միւսն. սկզբանն / վ¹ ի սկզբանն [Հայկ. Բառգ. Թելադրութիւն բառի տակ]: Հմմտ. Ա. դ. եր. 14 ծ. 5—7:
5 agl սարկաւագապետի
6 d նորա
6 Տ աշակերտակցօք [r եւ gk աշակերտօքն]
6 Skl մամիկոնեենից [o մամիկոնէից] / Աl մամիկոնէից
7 b նունոյ, փխ. նուաւ
7 Կ³bdef դստրիկ
8 abdep գեօղն / c գեաւղն / ԽՎnoqrs գեւղն
8 glps աշտիշատ
8 Խ չիք որ է ի գաւառին տարօնոյ
9 gk չիք կրօնաւորաց
9 k սպունդէից
9 f ի գաւառ
10 Տ վանորայս շինեցին
10 Կ³de չիք ժողովեալ եղբարս
11 ԱԽ զկնի վեց անցանելոյ [Խd անցելոց] ամաց / Տ զկնի վեց ամաց անցանելոյ [Վn անցելոյ] / Հմմտ. Կոր. յետ ամաց վեցից անցելոց վախճանի երանելւոյն սահակայ
11 ՏԽ չիք կատարման սրբոյն սահակայ
12 Կ² ի տասն և յերեքն, bcdef ի տասն և երեքն, փխ. յերեքտասանն
12 Ա չիք և
12 Կ³abc մեսրովբ / fl մեսրոբ
12 Խ յաշխարհէ / միւսն. յաշխարհէս
12 Տ փոխեցաւ յաշխարհէ
13 p քաղաք
13 n զամենայնն
13 Ա զայնը
14 a յառաքինիք
14 de ամբարտաւանութիւնք
15 Տ ի նորա, gk առ նորա, փխ. առ ի նորա: Հմմտ. Սոկրատ. եր. 698 ծն. (Халат. Арм. Арш. II. եր. 138)
15 o վերայ, փխ. վարս
15 Ա ամենեքին, փխ. երբէք
15 Ա այլ բարերար և [d չիք և] երկարախորհուրդ [de երկայնախորհուրդ] գոլով / Վ այլ բարերար և հեզ և երկարախորհուրդ
16 Խ չիք գոլով
17 Ա չիք վասն
18 opqrs չիք մտօք ծննդական
18 Sk բանիւք
18 l գործով

մարմնով արտափայլեալ, սարասիւք անճառ, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերողական, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձրոյթ։

Այլ վասն զի զբոլոր նորա ուղղութիւնս ոչ եմ բաւական ասել՝ ի հանգիստ նորա նշխարացն դարձուցից զբանս։ Որպէս լուայ ի բազմաց և ի հաւաստի արանց, եթէ եկաց լոյս շողապէս ընդ աղօտ նշան խաչի ի վերայ տանն, ուր երանելին զհոգին աւանդեաց. ոչ փոյթ ընդ փոյթ լեալ էանց ծագումն, կամ սակաւուց տեսանելի, այլ ամենայն բազմութեանն, մինչև յոլովից մկրտել յանհաւատից։ Յայնժամ լեալ աղմուկ չփոթի յամբոխութեանն, բաժանեալ յերիս գունդս, վասն հանգուցանելոյ զպարկեշտն զայն մարմին և նախ քան զմահն կրթեալ ի մեռելութիւն։ Կէսքն ասէին տանել ի բնագաւառն իւր ի Տարօն, և ոմանք ի նախ աշակերտեալն Գողթն, և այլքն անդէն ի նմին ի Վաղարշապատ քաղաքի ի սրբոցն դիրս։ Բայց յաղթեաց քաջն Վահան Ամատունի, զի էր զօրաւոր հաւատովք և ճոխութեամբ մարմնաւորաւ. վասն զի ի ժամանակին յայնմիկ ի նա էր հաւատացեալ Պարսից զհազարապետութիւն աշխարհիս Հայոց. որոյ բարձեալ՝ տարաւ զնա արժանի յուղարկմամբ յիւր գիւղն

1 abcfgk սարսիւք / Ճաեւ Մոկր. սարսիւք / d սաստիւ, Կ^{2}e սաստիւք, փխ. սարասիւք
1 p խորհրդակցութեամբն
2 Տ համբերող
3 gk անձանձիր
4 Ա բանգի, փխ. վասն զի
4 Տ զբոլոր ուղղութիւնս նորա ոչ բաւական եմ ասել
4 Խվ^2 առաքինութիւնս, փխ. ուղղութիւնս
4 Խվ^2 չիք եմ
4 Խվ^2 ասացեալ
6 Խվ^2 չիք և
6 Տ հաւատարիմ, k հաւատի, փխ. հաւաստի
6 l աղօտ ուրիշ ձեռքով ջնջած անաղօտ
8 l լինեալ / cgk անց
8 k չիք այլ ամենայն-յանհաւատից (տ. 9)
8 b բազմութեան
9 ԱԽՎօ մինչ
9 ԱԽվ^2 շատից [c շատից եւ], փխ. յոլովից
9 Ա մկրտիլ
9 c յանհաւատիցն
9 Խ եղեալ, փխ. լեալ
9 f աղմուկք, փխ. աղմուկ
10 c չփի, Խ չփից, փխ. չփոթի / վ^2 չփոթից
10 վ^{2}bcdgl ամբոխութեանն / fg ամբոխութեան / opqrs յամբոխն / k յամբոխութեան
10 Կ^{2}abcde բաժանելով / f բաժանե... չիք յերիս գունդս—ժողովրդեանն, մինչև (եր. 358, տ. 2)
10 c հանգուցելոյ / Խվ^{2}pqrs հանգուցանել
11 abde զպարկեշտ / p զայն պարկեշտ
11 ad մարմինն / be զմարմինն
11 p երթալ, qrs երթեալ, փխ. կրթեալ
12 a կէսն
12 վpqs ի բնագեօղն, փխ. ի բնագաւառն
12 Խabc չիք ի (տարօն)
12 a ի նախ աշակերտացն
13 pqrs գողթան
13 gk այլք / l այղք
13 Տ չիք ի նմին
13 gk չիք ի (վաղարշապատ)
14 Տ յաղթեալ
15 opqrs հաւատով
15 Խվ^2 մարմնականաւ
16 abde նմա, փխ. ի նա / c չիք ի (նա)
16 abcdegk ի պարսից
16 ak հազարապետութիւն / bde հազարապետութիւնն
16 ՏԽ հայոց աշխարհիս [p աշխարհին]
17 ad չիք հայոց
17 abcde որով / a չիք զնա
17 op ուղարկմամբ / a իւր
17 adepqrs գեօղն / c գեաւղն / Վmno գեւղն

Օշական։ Եւ նոյն տեսիլ լուսեղէն խաչին ի վերայ դագաղացն երթայր յանդիման ամենայն ժողովրդեանն, մինչև ի հանգիստ դնա փոխեցին Վահան և Թաթիկ Նորին արքանեակ. և ապա նշանն աներևոյթ լինէր։ Իսկ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն տեղապահութեամբ յաջորդեաց հրամանաւ երանելւոյն Մեսրոպայ՝ Նորին աշակերտն Յովսէփ քահանայ ի Վայոց ձորոյ, ի Խողոցիմ գեղջէ։

ԿԸ

Ողբք վասն բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց յազգէն Արշակունեաց, եւ եպիսկոպոսապետութեանն յազգէ սրբոյն Գրիգորի։

Ողբամ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբամ զքեզ, համօրէն հիւսիսականաց վեհագոյն. զի բարձաւ թագաւոր և քահանայ, խորհրդական և ուսուցող. վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն. դրդուեցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն։

Ողորմիմ քեզ, եկեղեցի Հայաստանեայց, խրթնացեալ ի բարեզարդութենէ բեմին, ի քաջէն զրկեալ ի հովուէ և ի հովուակցէ։ Ոչ ևս

1 b յօշական
1 Sabcde ի վերայ երթալով [S երթեալ] դագաղացն
2 n մինչ
3 b Թափիկ, փխ. Թաթիկ
3 Խ Նորուն
3 pqrs արքանեակ / միւսն. արքանեակք
3 gk նշան
4 pqrs զաթոռն
4 abcde եպիսկոպոսութեանն / f եպիսկոպոսութեան / gk եպիսկոպոսապետութեան
4 Աւ՛ ետեղափոխութեամբ / k և տեղապահութեամբ
5 Sabck երանելոյն
5 abde մեսրովբայ / fl մեսրոբայ
5 S աշակերտ / f աշակերտի
6 Skno ի վայոյ ձորոյ
6 Կ²abdef հողոց / Կ¹cgl հողոցիմ / p խողոցից
6 c ունի յիշատակարան ուրիշ ձեռքով եւ բանաձեւով. «Եւ զայս Մովսէս Խորենացոյ պատմագիրքս է Աղբիանուպօլսոյ՝ առաջնորդ Եփրեմ վարդապետին ի վայելումն անձին հազար հարիւր քառասուն հայոց թուականին» / f «յիշատակ է տ՛՛ր Յոհաննիսին առաքելին»։
7 cf չիք ամբողջ ԿԸ գլուխը / Վ. բաղդատած k եւ Յայսմաւուրք (յյ), դնելով ծանօթութիւնս. «Ողբոցս կան առ մեզ եւ այլ բազում օրինակք ի Յայսմաւուրս»։
8 Կ¹y վkg or. Յայսմ. ողբանք
8 k բռնալոյ
8 gk թագաւորութեան
9 bde եպիսկոպոսութեանն / Կ² եպիսկոպոսութիւնն / gkr եպիսկոպոսապետութեան
9 a յազգէն / յյ ի ցեղէ / S ի տանէ [pqrs տանէն]
9 o գրիգորի մեր լուսաւորչի
10 l հւսւսականացս
11 Կ²վ³cklprs վերագոյն
11 o բարձաւ ի քէն թագաւոր
12 o ուսուցանող / Կ²abde և իմաստուն ուսուցող
12 a և արմատացաւ
13 a և կայկայեցաւ
13 opqrs չիք կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն
13 k չարափառութեան / a չարութիւն
15 ԽԿ¹a ողբամ զքեզ, փխ. ողորմիմ քեզ
15 gk եկեղեցիք
16 Կ²Վ.adgknopq բեմբին
16 ao ի քաջաց զրկեալ հովուաց և ի հովուականաց [o հովուապետաց]
16 a զրկելով
16 Վ.npqrs զրկեալ հովուէ և հովուակցէ

տեսանեմ զբանաւոր քո հօտ ի վայրի գալարուոջ և ոչ ի ջուրս հանգստեան սնեալ, և ոչ ի փարախ հաւաքեալ՝ զգուշանալով ի գայլոց, այլ ցրուեալ անապատաց և գահավիժութեանց։

Երանի՛ առաջնոյ և երկրորդի փոփոխմանն. զի էր ինչ ժամանակ հեռանալոյ փեսային և փեսաւէրին, և հարսնդ համբերեցեր՝ ողջախոհութեամբ զամուսնութիւն պահելով, որպէս ոմն նախ քան զմեզ իմաստասիրեաց։ Դարձեալ մինչ երբեմն ոմն սեղեխաբար յանդգնեալ յարձակեցաւ յանարատ առագաստդ՝ և հարսնդ ոչ աղտեղացար. թէպէտ և բռնութիւնն զփեսայն ի բաց վարեաց, որդւոցն բարձրացելոց անարգելով զծնողն, համայն և խորթոցն ըստ արժանեացն զօտար հայրն և զեկամուտ յօրայն. սակայն դու և ոչ յայնմ զքեզ ամայի բոլորից ցուցեր. զանդրէն քոյոյն յուսալով դարձ հովուակցաւն, ոչ որպէս տայգերբ, այլ որպէս նոյնազուակ զուգահարբ, զմանկունսն փայփայեցեր։ Իսկ յերրորդ հեռանալս ոչ է ակնկալութիւն դարձի, լուծեալ ի մարմնոյս ընկերաւն և գործակցաւն։

1 Ѣpqrs չիք քո
1 ao հօտ քո / de քո զհօտ
1 ՏѢa չիք ոչ (ի ջուրս) / Տ առ ջուրս, փխ. ի ջուրս / Ѣ ի ջուր
2 k հանգստեանն
2 opqrs սնեալս / bdek տածեալ / միւսն, տածեալս։ Ուղղ. սնեալ (ըստ Դr. Նազիանզ. Халат. Арм. Арш. II, 142)։
2 opqrs ի փարախս
2 Վ^{2}pqrs չիք ի (գայլոց)
3 a չիք այլ—գահավիժութեանց
3 ԱՏ ցրուեալս [Կ^{2} ցրուեալ]
3 Կ^{1} անապաց, փխ. անապատաց
3 Վ գահավիժութից
4 opqrs երանի է / Ѣ առաջնոց
4 apqrs փոխմանն
5 Վ^{2}յյakno փեսաւէրին / gl փեսաւերին
5 gl հարսն
5 Կ^{3}bde ողջախոհութեան
6 a որպէս և / a չիք ոմն
6 Ѣ չիք քան (զմեզ)։ Հմմտ. Գr. Նազիանզացի ի Մեյիsոս (Նոr. Բիւզ. Քննաuկr Բ. 61, եւ Халат. Арм. Арш. II. 142).
7 l սեղիղաբար / Վkqrs սիղեխաբար
7 a սեղեխացեալ յանդգնաբար արձակեալ անարատ քո առագաստ
8 gopqrs արձակեցաւ
8 opqrs յանարատն առագաստ
9 aopqrs չիք և / ԱѢ բռնութիւն
9 b որդւոյ / Վadenr որդւոց
10 adegl զծնօղն
10 a զխորթոցն / dpqrs խորթնոցն / o խորդնոցն
10 abdep ըստ արժանեաց
10 ao և [o չիք և] զօտարահայրն և զեկամուտն / Ճանէ յյ և զօտարահայրն
11 Վo եrկու օr. Յ յօրանայր, փխ. յօրայն
11 gk չիք դու և / aopqrs այնմ
11 Կ^{3}abde յայնմ [a այնմ] ամայի [Կ^{3}bde ամենայնի, փխ. ամայի] ի [Կ^{3}bde չիք ի] բոլորից
12 opqrs չիք ցուցեր / a անդրէն
12 Կ^{3}abde քոյոյն յուսալով [Կ^{2} յուսով] գալուստն [a գալուստ]. դարձ [a չիք դարձ] հովուակցաւն
12 Կամ «զանդրէն քոյոյն յուսալով դարձ՝ հովուակցաւն ոչ որպէս... այսինքն մինչ յուսայիրն զանդրէն դարձ քոյոյն (փեսայի)՝ դու հովուակցաւնորին փայփայեցեր զմանկունսն ոչ որպէս...» Ms. Մ.
13 gk տայգրեր / Կ^{1}Կ^{3}de տագերբ / b տասց գերբ, փխ. տայգերբ
13 ՏѢ իբր, փխ. որպէս / a չիք որպէս
13 a զնոյն աւազակ, opqrs նոյն աւազակ, փխ. նոյնազուակ
13 a զմանկունսն փայփայեցեր զուգահարբ / opqrs զմանկունս
14 Կ^{1}Կ^{2} յերկրորդ / Վ ոմանք յերկրորդ կամ երկրորդ, փխ. յերրորդ
14 յյa ակնկալու / Վ ակնառութիւն, փխ. ակնկալութիւն
15 Ѣ ընկերակցաւն, փխ. ընկերաւն
15 abdeopqrs չիք և
15 nopqrs գործակցաւ / a մարմնոյ գործակցաւն

Ընդ Քրիստոսի լաւ է նոցա բնակել, և յԱբրահամեանն հանգչել ի գոգս, և զհրեշտակացն տեսանել զպարաւորութիւնս։ Բայց անհոգող դու այրութեամբդ, և եղկելիք մեք՝ որ զրկեալք եմք ի հայրենի վերակացութենէն։ Զի ոչ որպէս ի հնումն ժողովուրդն այն, այլ առաւել մերս է թշուառութիւն։ Վասն զի Մովսէս բարձեալ լինի, և Յեսու ոչ յաջորդէ՝ առաջնորդել յերկիրն Աւետեաց։ Ռոբովամ մերժեցաւ յիւրմէ ժողովրդենէն, և փոխանորդեաց որդին Նաբատայ. և զայրն Աստուծոյ ծախեաց ոչ առիւծ, այլ կատարումն ժամանակի։ Եղիա համբարձաւ, և Եղիսէէ ոչ մնաց կրկին ոգւով օծանել զՅէու. այլ և Ազայէլ հրաւիրեցաւ ի կոտորել զԻսրայէլ։ Ի գերութիւն վարեցաւ Սեդեկիայ, և Զօրաբաբէլ ոչ ուրեք է, որ նորոգէ զպետութիւնն։ Անտիոքոս բռնադատէ թողուլ զօրէնս հայրենիս, և Մատաթիայ ոչ ընդդիմակայէ. պատերազմ զմեզ շուրջ պաշարէ, և Մակաբէ ոչ փրկէ։ Այժմ մարտք ի ներքուստ և արհաւիրք արտաքուստ. արհաւիրք ի հեթանոսաց և մարտք ի հերձուածողաց, և խորհրդականն չէ ի միջի, որ խրատէր և յարմարէր ի պատերազմ։

Աւաղ զրկանացս, աւաղ թշուառական պատմութեանս. որպէս զախտս հանդուրժեցից բերել. զիարդ զմիտս իմ և զլեզուս պնդեցից, և

1 Ю լաւ է նմա հանգչել և յաբրահամեանն բնակել˜ գոգս
1 a աբրահամեան գոգ հանգչել և պարաւորութիւնս հրեշտակաց տեսանել
1 Կ[2]beo աբրահամեան
1 pqrs հանգչել նոցա
2 Sa չիք ի (գոգս)
2 SЮab պարաւորութիւնս
2 d անհոգալ / g անհոգօղ / c անհոգաւղ
3 abde այրութեամբ
3 Վ[2]յյgl որք
3 ade զրկեալ եմք / S զրկեցաք
3 Կ[2] վերակացութենէ
4 be ի հնումն
4 Կ[2]abde ժողովրդեանն / o ժողովուրդ
4 Կ[2]abdeopqrs չիք այն
4 a առաւելու
5 Վaopqrs մեր
5 aopqrs չիք է
5 Կ[2]bdeos թշուառութիւնս
6 a յաջորդեաց մեզ / b յաջորդ
6 a չիք առաջնորդել
6 Юde յերկիր
6 Ա աւետեացն
6 abde րոբովամ
7 bde ժողովրդենէ
8 SЮ առեւծ
9 l եղիէոս / bdegk եղիսէոս
9 SЮ հոգւով / l հոգւովն
9 l յաւծանել
9 a զեսու, brs զյեսու, փխ. զյէու
9 l ազայէղ
10 a չիք ի (կոտորել)
10 al զիսրայէղ՝
10 a հրաւիրեցաւ, փխ. վարեցաւ
10 l զաւրաբաբէղ
11 bdeopqrs զոյ, փխ. է
11 gk զպետութիւն
11 a ոչ ուրեք երեւէր որ զպետութիւն նորոգէր
11 gl անտաւոքոս
11 a թողեալ զօրէն հայրենի
12 Կ[2] մատաթիա
12 Կ[2]bde ընդդիմակցէ
12 bde մեզ
13 a պաշարէ / Юbdeo պաշարեաց / Վ[2]յյ պաշարեաց կամ պաշարէ / միւսն. պատեաց
13 a չիք և (արհաւիրք)
15 opqrs խրատէրն
15 a խրատէ և յարմարէ
15 o յարմարէրն / Կ[2]bde յարդարէր, փխ. յարմարէր
17 a ո՜հ զրկանաց, / pr չիք աւաղ զրկանացս
18 a հանդուրժեցից զախտս
18 o չիք իմ
18 a զլեզու

հատուցից զբանս հարցն՝ փոխանակ ծննդեանն և սննդեանն։ Քանզի ծնան զիս իբրեանց վարդապետութեամբն և սնուցին, առ այլս առաքելով աճեցուցանել։ Եւ մինչ նոքա զմերն յուսային զդարձ, և պատուասիրել իմով ամենիմաստ արուեստիւ և կատարելագոյն յարմարութեամբս, համայն և մեք փութայաք դիմեալք ի Բիւզանդիոյ, յուսայաք հարսանեաց պարել, անվեհեր երագութեամբ կրթեալք, և առագաստի ասել երգս, – արդ փոխանակ խրախճանութեանն ի վերայ գերեզմանի ողբս ասելով՝ ողորմելի հառաչեմ. ուր և ոչ տեսութեանն ժամանեցի աչաց նոցա կափուցման, և լսել զվերջին բարբառն և զօրհնութիւն։

Այսպիսեաւ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ՝ վտանգիմ կարօտութեամբ մերոյ հօրն։ Ո՞ւր է քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս և ահաւորութիւն առ թիւրս. ո՞ւր զուարթ շրթանցն ժպտումն առ բարի աշակերտացն հանդիպումն. ո՞ւր խնդամիտ սիրտն ընդունող աբբանեկաց. ո՞ւր երկայն ճանապարհաց յոյսն հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանգուցանող։ Կորեա՛ւ ժողովողն, Թագեա՛ւ նաւահանգիստն, ելի՞ք օգնականն, լռեա՛ց ձայնն յորդորեցուցիչ։

1 ց չիք և հատուցից
1 a զբան իմ հարցն իմոց փոխանակ ծննդեան և սննդեան
1 bde զբան / Խ զբանն
1 ց սննդեան
2 a սնուցին զիս աստուածային ուսմամբն և առ այլս / ԽԿ[1]Կ[2]bde սնուցին զիս առ [b չիք առ] այլս [b այլ]
3 Վabdenoqrs զարձ
4 Sbdgk ամէնիմաստ
4 b չիք ամենիմաստ—առաւել(ուլն) (էr. 365 տ. 4)։ Ձարուննակւում է (առաւել)ումն վանկով։
4 de արուեստիս / opqrs արուեստիւ
4 Խade յարմարութեամբ
5 a համանգամայն և մեք փութացուք դիմելով ի բիւզանդիայ
5 degkn ի բիւզանդիոն / l ի բիւզանդւոն / վ այլ ի բիւզանդիոն / Յ ի բիւզանդիայ
5 ԽԿ[1]Կ[2]de յուսացեալք / opqrs յուսացաք
6 a արագութեամբ
6 a չիք և
7 Խde խրախճանութեան
8 ԽԿ[1]Կ[2]e ասել / opqrs հառաչելով
8 a ոչ ժամանեցի տեսութեան
8 degkopqrs տեսութեան
8 ԽՎ[2]de և աչացն կափուցման / Sab կափուցմանց
9 a զվերջի
9 Կ[1]Կ[2]Վ[3]adegk բանն, փխ. բարբառն
9 ag զաւհնութիւն / lnoprs զաւհնութիւնն
10 a անծկաւ / opqrs անձկով
10 ԽԿ[1]Կ[2]Վ[3]ade փղձկիմ, փխ. վտանգիմ
10 opqrs կարօտութեան
11 o չիք մերոյ
11 opqrs չիք ո՞ւր է—առ թիւրս (տ. 12)
11 a ո՞ւր է քաղցրաձայնութիւն հանդարտութեան առ ուղիղսն և ահաւորութիւն առ թիւրսն / SԽb առ թեւրս
12 Խade ո՞ւր է զուարթ
13 a չիք ո՞ւր խնդամիտ—աբբանեկաց
13 ԽԿ[2]de ո՞ւր է խնդամիտ
13 ԽԿ[1]Կ[2]Վ[3]de սէրն, փխ. սիրտն
13 Վ[3]d աշակերտաց, ԽԿ[2]d աշակերտացն, փխ. աբբանեկաց
14 ԽԿ[2]ade ո՞ւր է երկայն [a երկայնութիւն] ճանապարհացն յոյսն և հեշտացուցիչ [a հեշտացուցիչ և, k և վիշտացուցիչ] աշխատութեանց հանգուցանօղ [a հանգուցիչ, k հանգուցանող, l հանգուցաւղ]
14 S յոյս
15 S հանգուցող [o հանգուցանօղ, r հանգուցօղն]
15 ԽԿ[1]Վ[3]de կործեաւ ժողովիչն, Թաքեաւ [Կ[1]Վ[3] Թագեաւ] ժողովողն [d ժողովօղն, l ժողովաւղն], Թաղեաւ նաւահանգիստն / Կ[2] Թաքեաւ ժողովողն, Թաքեաւ նաւահանգիստն, փխ. կործեաւ ժողովողն, Թագեաւ նաւահանգիստն
15 prs ժողովն
15 a լքաւ, փխ. ելիք / o չիք ելիք
16 a յորդորիչ

Ո՞վ այսուհետև զմեզ յարգեսցէ զուսումն. ո՞վ ուրախասցի ընդ յառաջադիմութիւն աշակերտիս. ո՞վ զհայրականն բարբառեսցի զուարճութիւն, մասամբ ինչ յաղթահարեալ յորդւոյս։ Ո՞վ կարկեսցէ զյանդգնութիւն ընդդէմ առողջ վարդապետութեան հակառակ յարուցելոցն, որք ամենայն բանիւ քակտեալք և քայքայեալք՝ յոլովս փոփոխեն վարդապետս և բազում գիրս, որպէս ասաց ոմն ի հարցն. առ ամենայն բան նմանապէս դժուարին, և չար օրինակ անձանց զրեն զայն՝ զծիծաղելն զմեօք և զարհամարհելն իբրև զանհաստատունսք, և որ ինչ պիտանացու ունիցի արուեստ։ Ո՞վ զնոսա ըմբերանեսցէ սաստելով, և զմեզ սփոփեսցէ գովելով, և չափ դնիցէ բանի և լռութեան։

Զմտաւ զայսոսիկածելով՝ հառաչումն յիս ի ներքս ընթանայ և արտօսր, և կամեցուցանէ բարբառել բան տխրական և սգաւոր։ Եւ ոչ գիտեմ, եթէ զիւրդ յարմարեցից զողբերգութիւնս, և կամ զո՞վ արտասուեցից. զհէ՞քն իմ մանուկ և թագաւոր, զխորհրդակցութեամբ վատթարն, զազգաւ ի բաց ընկեցիկն, և նախ քան զմահուն մեռելութիւն՝ անփառութեամբ յաթոռոյն ի վայր կործանեալ, եթէ զիս ինքն, զի վերացաւ ի գլխոյս փարթամացուցիչ պսակն գեղեցիկ և կենցաղօգուտ.

1 a այսուհետև զմեզ յարգեսցէ զուսմունս
1 opqrs յարգարեսցէ, փխ. յարգեսցէ
1 e ընդ յառաջադիմութեան / Վgkn ընդ առաջադիմութիւն
2 g հայրականն
2 a բորբոխեսցի, փխ. բարբառեսցի
3 ԽԿ¹Կ²de չիք ինչ
3 Կ²de յորդւոցս
3 ad կարասցէ, փխ. կարկեսցէ
4 a զանդգնութիւն / Տ˚գյանդգնութիւնն
4 Sa վարդապետութեանն
4 o յարուցելոյն / a չիք յարուցելոցն
5 Sgk բանիւք
5 a քակեալք
6 a և ստանան բազում
6 x ի հարց
6 Հմմտ. Գր. Նազիանզ. (*Хал. Арм. Арм. II*. եր. 142. Նոր. Բիւզ. ՔՃԱ. Բ. եր. 61):
7 a միապէս, փխ. նմանապէս
7 Sa զրեն զայն անձանց
7 dg անձանդ, փխ. անձանց
7 ay զայս / degl զար. k զաս, փխ. զայն
8 opqrs զծիծաղել
8 ՏԽ զմեւք
8 k իբր
8 a զհաստատանօք
8 վ¹ եւ յյ որ ինչ / միւսն. որ ոչ ինչ [a զոր ոչ ինչ, p չիք որ]։ Նազիանզ. որ ինչ
9 opqrs ունի
9 al արուեստս
9 gk ըմբռնեսցէ, փխ. ըմբերանեսցէ
9 de չիք սաստելով
10 a գովեսցէ սփոփելով
10 Sa դնէ
11 a զայսոսիկ զմտաւ ածելով
12 a չիք բարբառել
12 a տխրականս, սգաւորս
12 o և ես ոչ գիտեմ
13 a թէ
13 pqrs ողբերգութիւնս
13 a զո՞ արտասուեցից. զհէզն
14 a զխորհրդակցութեան / վ զխորհրդածութեամբ
15 a զվատթարն / վ վատթարն / միւսն. վատթար
15 a զազգաւ / միւսն. ազգաւ
15 Գամ«զխորհրդակցութեամբ վատթար՝ ազգաւ ի բաց ընկեցիկն»=որ վատթար խորհրդակցութեամբ ընկեցաւ յաթոռոյն ազգաւ իւրով։ Աs. Մ.
15 degk ընկեցիկ
15 Կ¹Պ²Վ²degk զմահուն / l զմահոյն
16 S յաթոռոցն [n յաթոռոյն] / a ի յաթոռոյն ի վայր կործանեալ և ի բարձանց յանդունդս ընկլուզեալ, եթէ
16 np և թէ, փխ. եթէ
17 opqrs կենցաղօգուտն / վ կենաց օգուտն

զհայրն իմ և զքահանայապետ, զմիտսն վսեմացեալս, որ երթայր տանէր կատարեալ բան, որով վարէրն և յարմարէր, և զերասանակս ի բուռն առեալ՝ ուղղէր զդէմսն և սանձահարէր զլեզուս օտարաձայնս, եթէ զիս, Թափուր ի Հոգւոյն մնացեալս խանդից և ցականեալ. զծնօղն իմ, աղբիւր վարդապետական, զարդարութեանն ոռոգող, և հեղեղաւ զամբարշտութիւն արտաքս սահմանելով, եթէ զիս, երաշտացեալ և թարշամեալ պասքութեամբ արբուցմանց խրատու. զաշխարհիս եկեալ աղէտս, եթէ զապագայիցն ակնկալութիւն։

Ո՞վ մեզ յայսոսիկ ճառակցէ հաւասարելով տրտմութեանս, և օգնեսցէ ախտակցելով ասիցս, կամ յարձանս փորագրել։ Զարթի՛ր, Երեմիա, զարթի՛ր և ողբս հանդերձ մարգարէանալով որ ինչ թշուառացաքս և որ ինչ թշուառանալոցս եմք. զուշակեա զյառնել հովուաց տգիտաց, որպէս երբեմն Զաքարիաս յԻսրայէլին։

Վարդապետք տխմարք և ինքնահաճք, ինձամբ առեալ պատիւ և ոչ յԱստուծոյ կոչեցեալ. արծաթով ընտրեալք և ոչ Հոգւով. ոսկեսէրք,

1 p զհայր
1 a զհայրն տեսեմ իմ և զհայրապետ զմիտքն վսեմացեալ, որ երթեալ տանէր կատարեալ բանս
1 degk չիք իմ
1 k քահանայապետ / opqrs զքահանայապետն
1 deq զմիտս
1 dek վսեմացեալ / gl վասմացեալ
1 k չիք որ երթայր տանէր կատարեալ
2 Խde բանն / adeg վարէր
2 a զերասանակն / Կ²degk զերասանակ / Տ զերեսանակս
3 ԽԿ¹Կ²de վ ոմանք ուղղէր զդէպսն [l չինած զդէմսն] և (Կ¹ չիք և] կամ զվէպսն և սանձահարէր
3 a սանձահարեալ
3 opqrsվ³ չիք և [opqrs ուղիղ] սանձահարէր զլեզուս օտարաձայնս
3 ԽԿ¹Կ²վ³de ունայնաձայնեալս [l չինած միայնաձայնեալս, նաեւ վ միայնաձայնեալս]
4 a մնացեալ / վpqrs ունայնացեալ, փխ. մնացեալս
4 Կ¹ խանտից / de խանդի / Խ²Կվ³ խանտի
4 վopqrs անկեալ, n անկանել, փխ. ցականեալ / Կ³k ցանկանեալ
4 վa չիք խանդից և ցականեալ
4 adg զծնօղն
4 dek զաղբիւր / gl զաղբեւր / Տ աղբեւր [p աղբիւրն]
5 a զարդարութիւն / deg զարդարութեան
5 Կ¹Կ²glopqrs ոռոգող / միւսն. առոգող
5 a հեղեղելով / oprs հեղեղող / q հեղեղով
5 ops զամբարշտութիւնն
6 ԽԿ¹Կ²վ³յjade արտաքս սահմանելով / opqrs արտաքս սահելով / Վn արտասահմանելով
6 l երաշտացեալս
7 a պասքութեանց արբուցման
7 a եկեալս / Խde զաղէտս
9 nopqrs ով յայսոսիկ մեզ
9 degk զայսոսիկ
9 a կարկառեսցէ ձեռն, փխ. ճառակցէ
9 opqrs ճառակցէ ի ձեռն հաւասարելով
10 a և կամ արձանս
10 ԽԿ¹Կ²de զարթիր, զարթիր, երեմիա [Կ² երեմիայ], զարթիր
11 ae երեմիայ
11 Տ մարգարէութեամբ
11 a զոր ինչ թշուառացաքս և զոր ինչ
11 Խde թշուառացաք
12 Խaden թշուառանալոց եմք
12 a հովուացն
13 ԽԿ¹Կ² զաքարիա [Կ¹g զաքարիայ] մարգարէ
13 a իսրայէղին / de յիսրայէլի / gl յիղ'ի
14 a եպիսկոպոսունք [փխ. վարդապետք] տխմարք
14 Կ²dek չիք և [ինքնահաճք]
14 ԽԿ²վ¹de եւ երկու յ ինքնահաճք / միւսն. ընդինքնահաճք
15 a կոչեցեալք
15 Խdep ընտրեալ
15 g ոսկեսէր

նախանձոտք, թողեալ զհեզութիւն, յորում Աստուած բնակէ, և գայլք եղեալ՝ զիւրեանց հօտս գիշատելով։

Կրօնաւորք կեղծաւորք, անձնացոյցք, մնափառք, պատուասէրք քան թէ աստուածասէրք։

Վիճակաւորք հպարտք, դատարկակացք, զրաբանք, ծոյլք, ատեցողք արուեստից և վարդապետական բանից, սիրողք վաճառաց և կատակերգութեանց։

Աշակերտք հեղգք առ ուսումն և փոյթք առ ի վարդապետել, որք նախ քան զտեսութիւնն աստուածաբանք։

Ժողովրդականք վէսք, ստահակք, մեծախօսք, անվաստակք, արբեցողք, վնասակարք, փախչողք ի ժառանգութենէ։

Զօրականք անարիք, մնապարծք, զինատեացք, պղերգք, հեշտասէրք, անժուժկալք, կողոպտիչք, գինարբուք, յուզարկուք, համաբարոյք աւազակաց։

Իշխանք ապստամբք, գողակիցք գողոց, կծլիք, կծծիք, ժլատք, ագահք, յափշտակողք, աշխարհաւերք, աղտեղասէրք, ծառայիցն համամիտք։

Դատաւորք տմարդիք, սուտք, խաբողք, կաշառառուք, անընտրողք իրաւանց, անհաստատք, հակառակողք։ Եւ բարձումն առ հասարակ յամենեցունց սիրոյ և ամօթոյ։

Եւ ապա յանդիմանութիւն այսոցիկ զի՞նչ, եթէ ոչ անտես առնել Աստուծոյ, և տարերց փոփոխել զբնութիւնս իւրեանց։ Գարուն

1 a նախանձոտ
1 𝔚de յորում բնակէ աստուած
2 ln եղեալք
2 a զինքեան [փխ. զիւրեանց] հօտս գիշատեն / 𝔚Կ[2]do զինքեանց, փխ. զիւրեանց
2 opqrs գիշատեալ
3 վ ձանձրոյթանձն ացոյցք, փխ. անձնացոյցք
5 a դատարկասացք / Կ[2]de դատարկակացք / միւսն. դատասացք
5 l ծոյղք, ատեցաւղք
6 𝔚de և սիրողք
8 an հեղք / ep հեղգք / միւսն. հեղգ
8 𝔚e առ ի յուսումն / a առ ի ուսումն
8 adegl փոյթք / միւսն. փոյթ
8 𝔚adep որ
9 adegl զտեսութիւն
10 nopqrs չիք մեծախօսք, անվաստակք
10 վյյde արբեցողք, Կ[2] արբեցօղք / միւսն. այրեցողք / a չիք արբեցողք, վնասակարք
12 ade անարիք / միւսն. անիրաւք
12 𝔚ade մնապարծք / միւսն. ստապարծք
12 a պղերք / g պղերգ
13 Կ[1] գինարբոյք / Sa չիք գինարբուք
13 de խուզարկուք / Sa չիք յուզարկուք
13 Sd համբարոյք
15 𝔚 գողակիցք են գողոց
15 a ճինգ or. յ կրծիք կծծիք / 𝔚Կ[2]deվ (ումանք) կծծիք [Կ[2] կծըծիք] կրծլիք
16 degk և ագահք
16 ade յափշտակօղք
16 a աշխարհասէրք, փխ. աշխարհաւերք
16 opr ախտասէրք, qs աղտասէրք, փխ. աղտեղասէրք
16 𝔚de աշխարհաւերք, ծառայից համամիտք, [g համամետիք, k համամէտիք], աղտեղասէք [k աղտեղասէրք]
18 k դատաւորք
18 a տմարդիկք
19 Կ[2]de անհաւատք, փխ. անհաստատք
20 a ամենեցունց սիրոյ և ամօթ (վերջը ճեռած):
21 nopqrs չիք ապա
21 a և յանդիմանութեան այսոցիկ զի՞նչ, եթէ ոչ անտես առնելն աստուծոյ և ապա տարերց
22 𝔚Կ[1]Կ[2]en փոխել
22 Կ[2]de զբնութիւնս / միւսն. զբնութիւն
22 Sa չիք իւրեանց
22 deglp գարուն / միւսն. գարունն

երաշտացեալ, ամառն անձրևայորդ, աշուն ձմեռնացեալ, ձմեռն սաստկասառոյց, մրրկալից, յերկարացեալ. հողմք ըքարարք, խորշակաբերք, ախտահաւաքք. ամպք հրընկէցք, կարկտածուք. անձրևք անժամանակք և անպիտանք. օդք դառնաշունչք, եղեմնաբեկուք. ջրոց առաւելուլն անօգուտ և նուազելն անհնարաւոր. երկրի անբերութիւնք պտղոց և անաճելութիւնք կենդանեաց, այլ և սասանմունք և դղրդմունք։ Եւ ի վերայ այսր ամենայնի խռովութիւնք յամենայն կողմանց, ըստ այնմ՝ եթէ չիք խաղաղութիւն ամբարշտաց։

Զի թագաւորք տիրեալք խիստք և չարաչարք, բեռինս բառնալով ծանունս և դժուարակիրս, հրամանս տալով անտանելիս. վերակացուք անհարթարարք, անողորմք. սիրելիք դաւաճանեալք, և թշնամիք զօրացեալք. հաւատ վաճառեալ ընդ ունայն կենցաղոյս։ Հէնք եկեալ անհատք և յոլովից կողմանց. գերփումն տանց և յափշտակութիւն ստացուածոց. կապումն գլխաւորաց և բանտք յայտնեաց. յօտարութիւն վտարումն ազատաց և անթիւ նեղութիւնք ռամկաց. առումն քաղաքաց և քանդումն ամրոցաց. աւերումն աւանաց և հրդեհումն շինուածոց. սովք

1 ad անձրևաորդ
1 degl աշուն / միւսն. աշունն
1 gk չիք ձմեռն
1 ԽԿ^{1}Կ^{7}Վ^{5}de սառնակառոյց, փխ. սաստկասառոյց
2 o և երկարացեալ
2 Դ^{1}Կ^{2}Վ^{5}degl ըքարերք / k չիք ըքարարք
2 Դ^{1}Դ^{2}degl չիք խորշակաբերք / k աբերք, փխ. խորշակաբերք
3 o և ախտահաւաքք / Վnpqrs ախտահաւակք
3 o և կարկտածուք / aopqrs անժամք
4 de անպիտան
4 Դ^{1}Դ^{2}egk և եղեմնաբեկուք
4 a Ջրոյ / S Ջրոցն
4 Խc առաւելուլ / pqrs առաւելելն / b ումն, փխ. առաւելուլն (Տես եր. 361 ծ. 4)
5 b և անօգուտ և / o նուազելն
5 Խde անբերութիւն
6 b անաճութիւն / Խde անաճելութիւն
6 b դղորդմունք
7 oprs ի վերայ այնր
7 Վnprs խռովութիւն / k խռովութիւնք և
7 a ամենայն
8 Տabk Թէ. Հմմտ. Եսայի ԾԷ. 21.
9 eg տիրեալ / k չիք տիրեալք
9 bps խիստ
9 a չարարարք / opq չարացեալ / rs չարչարեալ
9 a բառնալով հնազանդելոցն ծանունս և դժուարակիրս, հրաման տալով սաստիկ և անտանելի
10 Կ^{2}bdegk հրաման
10 ԽԿ^{1}Կ^{2}Վ^{5}bde տալով խիստս և անտանելիս
10 S անտանելիսս
11 b անհաւատարաւէրք, փխ. անհարթարարք
11 a անհարթարարք և անողորմք. սիրելիք դաւաճանողք, թշնամիք զօրացեալք, հաւատք վաճառեալք
11 b զօրացեալ թշնամիք
12 b եկեալ անհաւատք [Նաեւ o անհաւատք] ի յոլովից * սողմանց, գեր փայլատականց յափշտակութիւն
13 opqrs չիք գերփումն տանց
14 a կապանք
14 b յետնոց, փխ. յայտնեաց
14 bc վարումն, փխ. վտարումն
15 degk նեղութիւն
15 b առմունք / c աւերումն, փխ. առումն
16 a և աւերումն աւանաց, քակումն ամրոցաց, հրդեհմունք շինուածոց, սովք անբաւք և հիւանդութիւնք ցաւալիցք, ախտք անբուժելիք և մահք մեռելութեան բազմօրինակք աստուածպաշտութիւն մոռացեալ և սուտութիւն արմատացեալ, սէր ցամաքեալ և չարիք ուռճացեալ. մեղք բազմացեալ և անկելութիւն գեհեննին յաճախեալ. սատանայ հրճուեալ և հրեշտակք տրտմեալ
16 b հրդեհք

անբաւք և հիւանդութիւնք և մահք բազմօրինակք. ատուածպաշտութիւն մոռացեալ, և ակնկալութիւն գեհենի։

Յորմէ պահեսցէ զմեզ Քրիստոս Աստուած, և զամենեսեան՝ ոյք երկրպագեն նմա ճշմարտութեամբ. և նմա փառք յաւիտեանս եղական նացս. ամէն։

ԱՒԱՐՏԵՑԱՒ ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ, ՑԱՆԿ ԵԼԱՆԵԼՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ

---

1 ị բազմօրինակաց | ÿ բազմօրինակօք
2 lg մոռատեալ
2 Ե գեհեննին ; ° գեհեննին արմատացեալ
3 pqrs յորոց
3 o փրկեսցէ, վխ. պահեսցէ
3 Ե յորմէ զմեզ փրկեսցէ քրիստոս և զամենեսեան որք երկիր պագանեն [ճակե de երկիր պագանեն] ճշմարտութեամբ
3 a չիք յորմէ պահեսցէ զմեզ—հայոց մեծաց (ց. 7)։ Դրա փոխանակ հրեշտակը տրամեալ բառերից յետոյ ունի. «Եւ արդ ով եղբարք. ողբասցուք զմեզ թէ որպիսի արանց զրկեցաք և որքան բարեաց վրիպեցաք. յորպիսի մեծութենէ աղքատացաք և որչափ լաւագոյն արանց որբացաք, յորոց վարդապետաց որոշեցաք և որքան քաղցհամ աղբերց ծարաւ մնացաք. աւաղ զմեզ, զի այլ ոչ տեսանեին քաղցրահայեաց կերպարանքն և ոչ բարբառին հրաշորան լեզուքն. այլ ոչ սերմանեն զարդիւնարար հատն և ոչ մատուռակեն զուրախարար բաժակն. բայց զոհութիւն զարդարողին զնոսա առ յ հոգւոյն, զի թէպէտ մարմնով հրաժարեցին ի մէնջ, այլ իմաստութեամբ հոգւոյն առ մեզ են. Թէպէտ և բաջ սերմանողքն ննջեցին, այլ սերմանեալն ի նոցանէ իւրնին բերէ զպտուղն, ըստ բանին տեառն մերոյ լիսուսի. Թէպէտ ի տեսութեանց մերոց անջատեցան, այլ անտրոհ աղօթիւք առ մեզ են». Վերջում երկու կնիք. «Մինաս Վարդապետ». «Պնիքս որ. էջմիծնա է»։
4 Ե չիք և նմա . փառք—հայոց մեծաց (ց. 7)
4 p ամենայն եղականաց
4 կ¹կ²de և նմա փառք յաւիտեանս. ամէն [չիք յամենայն եղականացս]
4 gk յեղականացս | h չիք եղականացս
6 dehprs չիք աւարտեցան—հայոց մեծաց (ց. 7)
6 o պատմութեան
d վերջում ունի. «գծեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ գրիգորի երեանցւոյ ի թուիս ռճիե». Ցիշատակարաններ ունին եւ միւս Ձեռագիրները. (տե՛ս Յառաջաբան). Վենետ. հրատ. հիւանդութիւնք (ց. 1) բառի համար ծանօթութիւն է դնում. «Աստանօր Յայսմաւուրք երկար հատուածով կատարած տան ողբոցս, որ ի կարգաղրողաց նոյն գրոց են յաւելուածք առ ժամանակօք կիլիկեցւոց և ոչ ի խորենացւոյն. նմին իրի և ի բաց թողաք առ անհարազատութեան, որպէս և զայլս եւս համառօտ իմաստուրեօ ուրեք ուրեք յընթացս ողբոցս»։

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Թուանշանները ցոյց են տալիս երեսները, որոնց մէջ մի կամ մի քանի անգամ յիշուած է նոյն անունը. ծ. տառով նշանակուած են ծանօթութիւնների երեսներն ու նրանց մէջ դրուած ընթերցուածները. իսկ աստղանիշով ցոյց են տրուած Մ. Խորենացու յիշատակած աղբիւրները [1]։

---

[1] *Այս ցանկի մէջ չեն առնուած անորոշ ձևով յիշուած աղբիւրները, ինչպէս են՝ ասի, ասեն, պատմի, պատմեն, կոչեն, լսեմք, գրեալ յայլոց, ոմն ևլն։*

ՈՒՂՂԵԼԻՔՆԵՐ, ՅԱՒԵԼԼԻՔՆԵՐ ԵՒ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ.

Էջ եւ տող.	Տպուած է.	Պէտք է լինի.
ժԲ, 2 ներք.	(=1668)	(=1688)
11,12ծ.	de առանց	deԿ^{2} առանց
25,18ծ.	միւսն. ոլիմպիոդորոս	միւսն. ոլոմպիոդորոս
27,10ծ.	միւսն. գրէլայ	l գրելեայ / միւսն. գրէլայ
27,10ծ.	Թnopqrs չիք...	Թnopqrsվ^{3} չիք...
29,2ծ.	Հ գԹիտալիայ	Հ գԹետալիայ
46,5ծ.	Վabdefklmn զարեւելեայնն / Ջgh զարեւելեան	Վabden զարեւելեայնն / Թ զարեւելեան
49,21ծ.	Հknopqrs ի վերայ տանն / Վghlm ի վերնատանն	Հknopqrsml ի վերայ տանն / Վgh ի վերնատանն
50,11րն.	դիւց	դիւաց
57,13ծ.	ԱՎkm պատանեաց	ԱՎk պատանեաց / m պիտանեաց
60,4ծ.	Վdekm զաղէոս	Վdek զաղէոս / m զաղէոս
61,1ծ.	Կ^{1} զամբաւիտէս ստասկար	Կ^{1} զամբաւիտէս
61,2ծ. ներք.	n-ի խորանները	l-ի խորանները
62,25րն.	Գդակ	Գդակ
66,4րն.	գործք,	գործք՝
66,16րն.	արեան առուք	արեանառուք
79,12րն.	Թագաւորաց,	Թագաւորաց:
85,14րն.	զԿիւրոս	Կիւրոս
89,11ծ.	Թվ^{3} բդըմբաւընդ	Թվ^{3} բդըմբաւընդ
93,13ծ.	Աgl չիք...	Աglmo չիք... n տակին աւելացած
93,15ծ.	abceglo Ը	abceglmno Ը
110,17րն.	դահարար	դահաւոր
112,13ծ.	Աw չիք...	ԱԿ^{3}wվ^{3} չիք...
113,15ծ.	ՏԹcf իշխանութիւնան	ՏԹcf իշխանութիւնն
114,14ծ.	ՏԹ տորք	Տlm տորք
115,1ծ.	անել	անեն
115,4ծ.	ՀԿ^{2}վ^{3}gklnoqrs	ՀԿ^{1}վ^{3}gklnoqrs
119,7ծ.	Կ^{3}de չիք...	Կ^{3}det չիք...
121,15րն.	աղդն	ազգն
142,5ծ.	el ի Թագաւորութեան [l...թեանն]	e ի Թագաւորութեան / l ի Թագաւորութեանն, տակի տողում կայ է
154,3րն.	մեր	մեք
169,9ծ.	Թabcd զմիջագետաց	Թabcd զմիջագետաց
173,12ծ.	k վաղարբ	k վաղարբ: Թերեւս բնագիրն ուղղելի վագերը
182,1ծ.	—	յաւելլի lm սարթինկան
82,10ծ.	արտող... արդող	արտոզ... արդոզ
84,3ծ.	al երէոց	alm երէոց

Էջ եւ տող.	Տպուած է.	Պէտք է լինի.
184,5ն.	Վm որում / x որում	Վ որում / lm որում
186,7ն.	ՏՎ չիք...	Վ չիք...
190,13րն.	Դաղաղքն	Դաղաղքն
192,14րն.	Աշդահակայ	Աժդահակայ
196,5րն.	Սմբատ	Տրդատ
196,9ն.	բաղադիա	բաղադիա
205,1ն.	ո զաւեկորդագործակ	ո զաւեկորդագործուկ
212,3ն.	Վm չիք...	Վ չիք... / m մերոյ առաքելոյն Թադէոսի
214,14րն.ն.	Գունդք	Գուղք
220,1ն.	եւթագեայ	եւթագեայ
221,20ն.	Վm գրոյց	Վ գրոյց / m գրոյցք
260,20րն.	զԴաղ	զԴատ
260,20ն.	—	Փարպ. Դատ
272,8ն.	ԽՎm չիք...	Վ չիք...
276,8ն.	ԱԽՎm	ԱՎ
283,16ն.	ԽՎmocef	Վocef
284,1ն.	ԽՎmobcef	Վobcef
297,9ն.	ԽՎm զամասկի / Վnpqrs զամոսկի	Վ զամասկի ԽՎnpqrs զամոսկի
309,6ն.	—	o ո կիմնու
328,19րն.	Տարօնացի	Տարօնեցի
344,3րն.	ընծուի	ընծուիլ
345,8ն.	դիւրագնականաց	դիւցազնականաց
345,8ն.	դիւցազնածս	դիւրագնածս
364,10—11	արբեցողք	այրեցողք

Բացի այս՝ m չպիտի լինի Վ-ի հետ—5,1,2,8. 7,4. 8,1. 13,17. 14,10. 20,9. 21,4,17. 26,2. 27,1. 31,15. 33,12. 39,3. 43,3. 49,4. 51,7. 56,2. 62,4. 73,11. 74,7. 83,13. 84,12. 87,7. 88,12. 104,15. 111,7. 117,17. 129,9. 130,1,8,12,14. 131,3,6. 132,17,20. 139,12. 146,22. 154,11. 174,5. 175,13 (Վmopqrs). 179,9. 181,4. 182,2. 186,13. 188,7,7,15. 208,10. 212,13. 218,1. 233,17. 236,8. 238,5. 248,6,10. 249,12. 251,12. 257,1. 258,14. 259,4. 261,10. 264,3,14,18. 265,6,7. 268,11,14,14. 271,14. 274,4,11. 276,6. 280,10. 285,3. 286,18. 288,21. 294,12. 303,6. 307,4,10,13. 310,5. 317,3. 320,12 (Վmp), 13 (Վcmopq). 323,14. 325,2. 326,14. 327,8. 330,6,17. 335,14,15. 340,10. 342,18. 344,9,13. 345,3,12. 351,9,20 (Վabcefkmntw).
